

T u d o m á n y o s

G y ű j t e m é n y.

---

1 8 1 9.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Ertekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértesére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematikai (mennység tudomány) erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírását magokban foglalják.
  - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok, 's Mesterségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót és az elmének tökéletesedését eszközlik.
  - III. Tudománybeli Jelentések: megzfafolások 's igazítások, Jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megfiszteltetések, kihalt tudósok' és írók, emlékeztetek, régiségek, jelességek, új könyvek 's t. e' felek cránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

I. KÖTET.

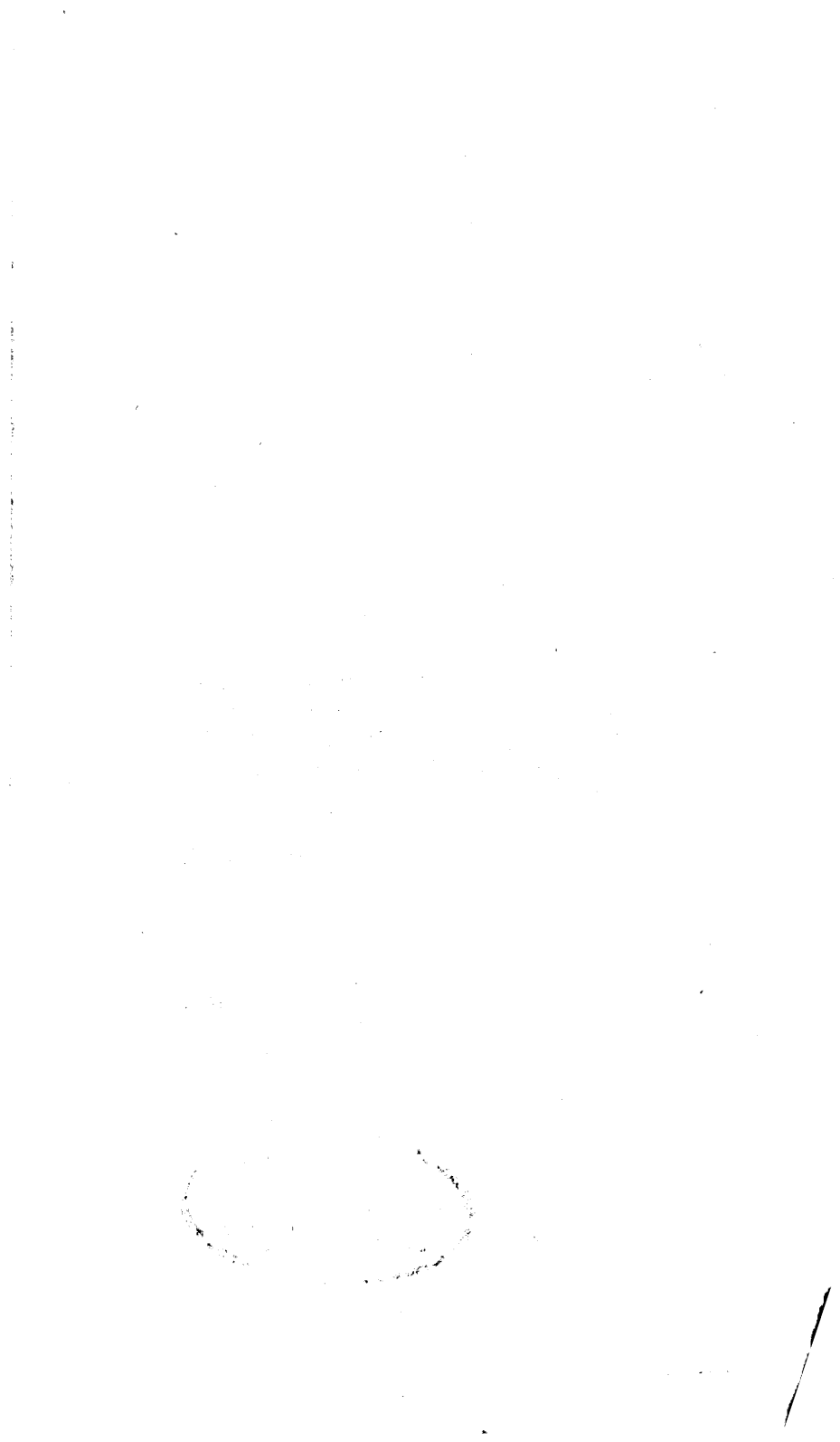

Lehmann'sche fec. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

E L Ő S Z Ó.

Még az 1808. esztendei Ország-Gyűlés' nyolczadik czikkelyének világos szavai *) méltó reményt nyújtottak minden Hazafinak, egy TUDÓS TÁRSASÁGNAK Császári, és Királyi engedelemmel, (a' ki azon Törvényeket kegyelmesen elfogadta, és megerősítette), már valahára leendő felállítására.

Ezen reménytől lelkesítetvén, annyira buzgott némelly Hazafiaknak óhajítások, hogy a' Papi, és Tudós Rendeken kívül, még a' Méltóságok közül is nem egy, szorgos gondjai között sikeres javallatokra fakadott, és véleményét Fels. Herczeg Nádor Ispányunknak Írásban benyújtotta.

Voltak azomban nem kis számmal, kik egy Tudós Társaságnak felállításán Magyar Hazánkban nem tsak kételkedtek, de azt lehetetlennek is állíták lenni, némelly helytelen Statistikai vádak, (ne mondjuk rágalmazások) által, tsekélynek ál-

---

*) SS. et OO. Sereniss. Archiducem, Dominum R. Palatinum interpellandum decreverunt, ut interea etiam dum uberiora in rem, ac signanter circa formandam Scientiarum Societatem futuris Regni Comitibus constitui potuerint, Instituti hujus (MVSEI NATIONALIS) in parte introductionem sibi Curae habere — una autem alia quoque Adminicula promovendae Linguae Hungaricae Culturae fovere dignetur.

lityán olyan Tudósoknak számát, kik egy TUDÓS TÁRSASÁG' díszét ; és állandóságát fen tarthatnák. Fájjalta valóban minden Magyar, Tudósainknak, önnön Hazánkban, külömb nyelveken beszéllő Nemzetek között, ilyen nyilván — repdeső alatsonyítását, 's kívánva kívánta, hogy e' színlett vádak tselekedettel tzáfoltassanak meg, 's töröltessenek el.

Illyen érzemény vezérlett némelly Pesten lakó, és hazafiúi buzgósággal lelkesített Tudósokat arra, hogy Hazánk miveltebb elméinek Próbátételeivel kívánnák a' tudós, és az olvasást kedvellő Közönséget az ellenkezőről voltaképen meggyőzni, és ennek teljesítése végett, Trattner J. T. Könyvnyomtatót, megkérnék egy hónapos Írásnak, TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY CZÍME alatt, Császári, 's Királyi engedelem mellett leendő kiadatására, mellyre ő vele együtt a' két Magyar Hazának, minden Tudósait, és Literátorait Rend, Vallás, és Nemzet külömbsege nélkül, meghívnák, ajánlván nekik magok részéről is a' serény munkálkodást, és e' mellett az Intézetnek rendes végre hajtását, tudniillik a' beküldendő és kinyomtatható Feltételeknek, 's Értekezéseknek megválasztását, valamint ezeknek nyomtatásbeli egybeszerkeztetéseket is. Ez vala kútfeje, 's alkalmatossága a' Tud. Gyűjt. feltetszésének.

Azon óhajtott Császári és Királyi Engedelmet még 1816. esztendőnek végső hónapiban szerentsésen nyerte ki a' Kiadó Trattner tulajdon személyére, és az óta nem lehet nem gyönyörködni a' Magyarinak, midőn ezen már két esztendeig folytatott Gyűjteményben a' Tudományok és Mesterségek mind-annémű ágaira kiterjedett honni Elméknek Értekezéseit olvashatja, — midőn a' Nemzeti Cultura minden ágazataiban általjában

lévő törekedéseit tapasztalja, — midőn az előbbeni megrögzött, és helytelen vélekedések' megtáfolása után, az emberi elme újdonan kiderült igazságait, — az Erköls nemesítésével megéreztetett valóságos jót, — és a' szépnek kellő megmutatásával az Ízlésnek fellengzőbb tökéletességeit közönségesen hirteltetni,* és terjesztetni foghatóképen észre veszi, — midőn a' külömbfelekezetű vallások között a' viszont lévő, és eddig nem esmert kiméllést kedveltetőképen tapasztalja, — midőn a' Polgárokat egymástól taszító, sőt ingerlő nemzeti gyűlölséget Hazánkban, annyi nemzetek, és nyelvek!! menedék helyében, már már számkivetetve lenni tsudálja; — — mert valóban mind ezen Polgári Erkölsöknek tenyésző magvait hintette, élesztette, sőt azoknak gyümölcseit részt vevő örömmel már érezhetőképen aratja is józan Intézetünk, noha tulajdonképen csak a' Hazafiak elmetehetségeiknek gyakorlására, és fáradságos szorgalmok' nyomtatás által könnyebben eszközözlendő hirtelésére, de főképen azon, bennünket érezhetőleg sértő helytelen Vádnak, hogy kevés, és a' Tudományok mostani állapotjokban járatlan Tudósaink légyenek, eltörlésére, és az ellenkezőnek szembetünöképen leendő békizonyítására — a' Nemzeti Ditsőség' fentartására — törekedett igyekezetünk.

De ambár gazdagon, valóban gazdagon jutalmaztatott meg, Hazánk' javára, a' Tudományok, és Mesterségek terjesztésére felvállalt szándékunk, azzal, hogy reménységünknel számosabb Értekezések, Könyvvizsgálatok, Jelentések folyó irásunk gyarapítására béküldettek, annyira hogy az el folyt 1818. esztendei jegyző Könyvünkben ezeknek száma négy száz at fellül haladott, következőképen már a' munkálkodó Tudósok bi-

zodalma Intézetünknek nem csak állandóságot — de az idő, és gyakorlás folytával nevezkedő Tökélletességet is teljes megelégedésünkre ígér, mindazonáltal hogy bennünk helyhezettett reményeket Tudós Társainknak, mint Hazafiúi Igyekezetünk Előmozdítóinak újabb érdemmel éleszthessük, szükségesnek ítéltük azon Rendet, melyet sinór-mértékül ezentúl követni szándékunk, nyilván megesmertetni, és mind arról, milyen különböző Tárgyakat, és miképen kidolgozottakat kívánnánk béküldetni, mind pedig arról, miképen használatnak a' béküldött munkák, olvasóinkat tudósítani. — Ezen Munkák

1) É r t e k e z é s e k. Mellyek iránt szükséges

1) hogy eredetiek, nem pedig fordítások legyenek, és az Esméreteknak, 's Tudományoknak mostani állapotokhoz képest dolgoztassanak ki jól, és a' legújabb, 's legtökéletesebb Írókra utasítsanak. Ohajtatik ugyan hogy többnyire Magyar Nyelven készült Értekezetek, Könyvvizsgálatok, 's egyéb a' Tud. Gyűjt. tartozandó Tárgyak küldetessenek bé, de azért az idegen Deák, Tóth, Német, Horváth, Francia, Olasz 's t. illy Nyelveken készült eredeti derék feltételek is elfogadtatnak, minthogy a' Kiadó azoknak magyarra leendő fordítását eszközölni fogja.

2) Hogy rövidsek, fontosak, és velősek legyenek: a' Dialogusi előadás a' mennyire lehet, mint szószaporító, elkerültessék, — két vagy három nyomtató árkusnál, (melly az írás különböző sűrűsége szerint legfellebb hat, vagy hét árkust tehet) többre ne terjedjenek, azért ha a' tárgy hosszabb kiterjedést kívánna úgy dolgoztassék ki, hogy különös szakaszai egyenkint, és külön Értekezésekben irattassanak le.

3) Ne szóljanak merő abstractumokról, mely-lyekről inkább könyveket lehet írni, hanem azon utóbb szerkeztetve elő számlált tárgyakról a' már békibizonyodott, vagy békibizonyítható igazságokat terjeszszék.

4) Actákat, Diplomákat, kötelező, vagy egyéb leveleket, emlékeztető irásokat, 's több e-féléket, mindenkor szívesen elfogadunk, de a' Tudományos Gyűjteménybe, megfejtés, és világosító Értekezés nélkül kinyomtatni nem fogunk, hanem ha a' beküldők azt kívánnák hogy azokat itten készítendő történeti vizsgálással ki adjuk.

5) Verseket Theoria, és Tudományos fejtegetés nélkül nem lehet a' Tudományos Gyűjteményben kinyomtatni, valamint üdvözlő köszöntéseket, beavató beszédeket, ünneplések leírását 's t. i. mellyek iránt való tudósítás csak a' Jelentések közé tétethetik.

6) Mind e-féle munkákat a' Szerzők, értelmes kifejezésekkel, tisztán, 's olvashatólag leírva, és való s á g o s nevek kitételével küldjék bé a' Kiadó Trattner János Tamáshoz: mert

7) Ollyan munkák, mellyeknek Szerzőjít sem a' Kiadó, sem pedig ezen intézet igazgatására ügyelő Tagok személyekben vagy nevekben nem esmernék, vagy mellyeknek tartalmaik a' Gyűjtemény céljával meg nem egyeznek, annál inkább mellyekben illetlenségek, vagy személyes sértegetések foglaltatnak nem fognak használtatni.

8) Az intézetet igazgató Tudósok mennél mélyebb tisztelettel tekintik a' Religiót, annál kevesebbet szándékjok a' Vallás Ágazatit tárgyazó Értekezéseket elfogadni, meglévén arról győződve, hogy ezen felséges tárgy magában is egy külö-

nős folyó írásra méltó volna azoknak számára, kik annak titkaiba beavattattak, szinte úgy a' Birodalom mostani Állapotját, vagy Kormányozását érdeklő feltételeknek is helyet nem adhatnak.

II. Könyv-vizsgálatok. Ezek tsak Magyar Országról vagy Magyarok által akar melly nyelven, vagy helyen íratott, újabb munkákat illessenek. Itt arra kell vigyázni, hogy

1) A' megvizsgálendő munkának eredeti Címe, Szerzőjének neve, kiadatásának helye, és ideje, a' Kiadónak nevével együtt, tovább, a' munkának formája, lapjainak számok által kijegyzett nagysága, és ha lehet ára is tökéletesen elő adassék.

2) A' Recensió által a' munkának foglalata teljesen megismertessék.

3) Azon Tudománynak, mellyről a' munka szól, mostani állapota, más tudós nemzeteknél közönségesen, különösen pedig annak Hazánkban lévő sorsa irassék le.

4) Igyekezni kell annak megmutatásán: megfelel e' a' megvizsgált munka az általa elő adott Tudomány mostani állapotának? mennyire? 's miképen?

5) Meg kell mutatni, millyen rendszerrel adja elő a' Szerző munkájában a' tárgyalt Tudományt, millyen tollal (stylussal) él nyelvére, 's az elő adott Tudomány természetére nézve.

6) Meg kell mutatni, nyertt e' ezen Tudomány azon munka által valamit? 's ezen nyereségét nevezetszerint elő kell adni.

7) A' munkában ne talán elő forduló Tudománybéli hibákat nem tsak kijelelni, hanem legalább a' nevezetesebbeket meg is kell jobbitani.

8) A' Recenziók ugyan az itt elő számlált jelességekkel, a' mennyire tsak lehet, (mert nem is lehet, és nem is érdemes minden munkát így recenseálni) diszeskedjenek, 's a' tárgy természetéhez képest legyenek készítve; azomban fő tulajdoni a' helyes Recenziónak a' sokat mondó rövidség, a' bletsületes szelidség, a' tisztaság minden személyes sértegetéstől.

9) Jól lehet a' Vallás ágazatit feszegető Értekezések el nem fogadtatnak, mindazonáltal a' Vallás-tárgyairól Hazánkban, vagy Hazánkfiak által akar hol íratott Könyveknek Recenziói még is bevétetnek, ha azok ugyan azon vallásbéli Recensenstől származnak, mellyhez a' Könyv' Szerzője tartozott, és minden személyes, vagy vallásbéli sértegetések nélkül vannak készítve.

10) Mivel gyakran történik, hogy a' Könyvisgálatokra feleletek adatnak, és igazságos dolog is, hogy megtámadtatván valaki, magát védelmezhesse; azért a' Megtáfolások 's Igazítások (Antikritikák) is bevétetnek a' Tud. Gyűjtemény harmadik részébe a' Jelentések közé, ha rövidek, velősek, és nem sértegetők.

A' Külföldi Literaturának is hely adatván a' Tud. Gy. közöltethetnek abból nem tsak azon Recenzióknak, mellyek Magyarországbán kijött vagy ez felől íratott Könyvekről tétettek, kivonásaik (Extractus); hanem minden külső Tudományos Ujságban tett Könyvisgálatoknak velei is, a' mennyire ezek a' Tudományok', vagy Mesterségek előmenetelét, és ezzel a' köz hasznót, és az elmének tökéletesedését eszközözlendik.

III. Tudománybeli Jelentések közé tartoznak a'mint mondatott, a' Megtáfolások 's

Igazítások (Antikritikák), a' Jutalom-tételek, Jutalmaztatások, Találmányok, Intézetek, Elöléptetések, és Meg-tiszteltetések, Kihalt Tudósok' és Írók' Emlékezetek, vagy rövid Biográfiák, nem különben Régiségek, Jelességek, Hazánk külföldre Könyv-műhelyeiben nyomtatott Új-Könyvek 's a' t. Ezeket ugyan a' helyben lévő Tudósok elrendelni kívánják, de az újabb, és újabb esméreket, és mentől előbb adandó Tudósításokat, széljel terjedett Hazánk tájékiban lakó Tudós Társaiktól bizodalmasan várják. A' mi a' beküldendő Munkáknak külsőjüket illeti, legalkalmasabb lészen azokat negyedréthben, (külömben is tisztán és olvashatólag) írni, hogy minekutánna kinyomtatattak, a' Kéziratok diszesebben negyedréthe öszve kötthessenek, — és tiszta fehér papirosba behorítani, — hogy arra a' Jegyző-könyvnek folyó száma és a' Visgálónak véleménye iratathassék.

A' Gyűjteményben felveendő Tárgyak pedig a' Tudományok fő nemeik szerint felosztva e' következendők.

A) Philologia

- 1) Közönségesen.
  - a) Nyelv 's írás-tudomány.
  - b) Nyelv 's írás történetei, eredete 's a' t.
  - c) Magyarázás tudomány (Interpretatio)
- 2) Különösen.
  - a) Magyar Philologia.
    - α) Magyar nyelv 's írás-tudomány.
    - β) Magyar nyelv, 's írás történetei.
    - γ) Magyar Grammatika, Rhetorika, Poesis.
  - b) Deák, Görög, Német, Franczia, 's t. e. Philologia.

B) Philosophia.

- 1) Theoretica.
  - a) Psychologia.
  - b) Logica.
  - c) Metaphysica.
- 2) Practica.
  - a) Jus Naturale,
  - b) Ethica.
  - c) Anthropologia.
  - d) Paedagogica.

C) Historia,

- 1) Közönségesen.
  - a) Civilis.
  - b) Ecclesiastica,
  - c) Literaria.
    - aa) A' Magyar Literaturának közönséges históriája.
- 2) Különösen.
  - a) Nemzetekre nézve.
    - aa) Magyarok, Németek 's t. históriájok.
    - b) Nemzetségekre nézve (Genealogia, Stemmatographia).
      - aa) A' Magyarok ide jövételek előtt itt lakott Nemzetségek eredetöknek, és történeteiknek leírások: u. m. á' Celtáké, Pannonoké, Gothoké, Longobardoké, Hunnoké, Avaroké, Kazároké, 's többeké.
      - bb) A' most itt lakó Nemzetségek' eredetüknek, és történeteiknek leírások, u. m. 1) A' Magyaroké, Kunoké, Jászoké, Székelyeké, Palótzoké, Baranyaiaké, Rába — és Tsallóközieké, 's többeké, 2) a' Németeké, 3) a' Szlávoké, mint Horvátoké, Szerblusoké, Oroszoké, Dalmatáké, 's többeké, 4) az Oláhoké, 5) az Örményeké, és 6) a' Czigányoké,

c) Személyekre nézve (Biographia).

3) Historiai eszközök. Subsidia Historiae.

a) Geographia régi és mostani.

b) Chronologia

Ide járúlván a' Vidékek, Vármegyék, Vá-
rak, Városok, Helységek, Vizek, 's más he-
lyek mostani, és régi neveik' származások-
nak, és jelentéseknek felfedezése.

c) Statistica.

d) Diplomatica.

e) Sphragistica, és Heraldica.

f) Archaeologia, és Nummismatica.

Fegyverek', Edények', Öltözetek', 's több
é'félék, leírások.

D) *Juris prudentia* Törvény - Tudomány, a'
mennyre Magyar Országot illeti.

a) A' régi és mostani Magyar Törvény kö-
zönségesen, annak Historiájával együtt, kü-
lönösen pedig:

aa) *Jus publicum*.

bb) *Jus privatum*.

α) *Jus civile privatum in specie*.

β) *Jus criminale*.

Nem különben, *Jura municipalia*, *Jura et*
Privilegia tam Personarum, quam Distri-
ctuum particularium, cum Juribus consuetu-
dinariis, atque Praxi curiali cujusvis Fori.

b) *Politia*.

c) *Oeconomia Status etc.*

E) *Medica* Orvos Tudomány.

a) *Historia, és Literatura Medicinae in ge-*
nere.

b) Medicinae partes in specie:

Anatomia.

Physiologia.

Anthropologia — és

Psychologia Medica.

Diaetetica (Hygieine).

Pathologia generalis Medica,

Nosologia

Aetiologia

Symptomatologia.

Therapia generalis medica,

Pharmacologia

Pharmaco-Catagraphologia.

Pharmacia

Clinotechnia etc.

Pathologia, ac

Therapia Specialis medica.

C) Chirurgia.

Historia et Literatura Chirurgiae.

Pathologia et Therapia Generalis, ac

Specialis Chirurgica.

Materia Chirurgica.

Pharmacia Chirurgica

Acologia.

d) Oculistica.

e) Obstetricia.

f) Medicina forensis.

g) Politia Medica.

h) Veterinaria.

F) Természet, és Művész-Tudomány.

1) Physica.

2) Historia Naturalis generalis,
Geographia Physica.

- 3) *Historia Naturalis specialis.*
  - Anthropologia sensu latissimo.*
  - Zoologia.*
  - Botanica.*
  - Mineralogia.*
  - Chemia.*
- 4) *Oeconomia rustica,*
- 5) *Technologia.*
- 6) *Scientia commercii, Kereskedés-Tudomány.*

G) *Mathesis a' Hadi tudománnyal.*

- 1) *Theoretica.*
  - Algebra, Geometria pura etc.*
- 2) *Practica.*
  - a) *Geometria.*
  - b) *Mechanica.*
  - c) *Astronómia.*
  - d) *Ars militaris etc.*

H) *A' Szép Művek' Tudományok.*

- I) *A' Theologia, a' mennyire az e' tárgyról íratott Könyveknek Recenzióik a' Tudományos Gyűjteménybe bévétetnek.*

HASZNÁLTATNAK a' béküldött munkák, mint nagyobb részint a' fellül mondattakból kiteszik következőképen.

1. Minden béküldött Értekezés vagy Tudósítás Trattner János Tamás Kiadó által számmal jegyeztetik meg, és az elérkezése napja, Szerző neve, 's a' munkának Czíme, nála lévő Jegyző Könyvbe iktatik.

2. Az Intézet Kormány. a' béküldött munkákat ugyan azon szám szerint felvévén Jegyző-

Könyvében, annak megítélése végett: megegyezzen e' ? a' Tud. Gyűjt. céljával, és mennyire teljesítettek a' felvállalt Rendszabások, két Tudós, és a' munka Tárgyával esmérletes Társak olvasására biza, a' kiknek előadások után az, vagy kinyomtatandónak, vagy bé nem vehetőnek, a' többség ítélete szerint elhatároztatik.

3. A' kinyomtatandó darabok a' Kiadóhoz vissza küldetvén, ha a' Királyi Censúrának engedelmét megnyerik, azon helyen, a' hova a' Redactio által szerkeztetnek kinyomtattnak.

4) Ezen darabokban semmi változtatás nem fog történni, hanem a' Szerzőnek mind vélekedése, mind írás-módja meg fog tartatni; azon helyekre mindazonáltal, mellyek a' Redactionnak és a' vizsgálóknak szemeikbe fognak tűnni, az Olvasók kisedet betűkkel alá iktatott jegyzésekkel fognak figyelmeteseké tétetni. Sőt.

5. Ha valamelly munka arra, hogy bevétessék valamelly változtatást szükségképen kívánna is; azon esetben se fog az Intézet annak változtatásába külömben avatkozni, hanem ha a' Szerző a' kívánt 's eleibe terjesztett változtatásra engedelmet adand: mellyet ha adni nem akarna, az olyan munka, mivel minden munkának egyedül a' Szerző tulajdonosa, a' Szerzőnek vissza fog küldtetni.

6. A' fellül írtt okokból be nem vétethető munkák minden esztendőnek végivel Szerzőjöknek vissza küldetnek. Ugyan azért ha valamelly munka se ki nem nyomtatott, se vissza nem küldetett, az annak jele hogy azon munka, mihelyt lehet, ki fog nyomtattni.

7. Minden Értekezéseknek, Viszámoknak, és Jelentéseknek eredeti Íróváltójuk, melyek a' K. Censurán keresztül kelvén már kinyomtatottak, a' Kiadó költségével tisztességesen több kötetekbe fognak kötetni, és minden esztendő végével a' Magyar Nemzeti Museumnak fentartás végett ajánlatni.

A' Szerzők, és a' Kiadó.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Magyar Vers - szerzés Mesterségéről szóló Gondolatai

Gróf Teleki Lászlónak.

Annak a' köz Társaság, Tudományok 's szép Mesterségek dolgában egy forma érdemmel fenygett N. Gróf Teleki Jó'sefnek nem tsak fia lévén, hanem az ő Atyai oktatásainak tulajdoníthatván értelembeli formáltatásom nagyobb részét; nem tsuda ha ifjabb koromban, a' Pegasus vizéből idogálni, a' Helicon Hegye' allján olykor olykor megjelenni mérészlettem. Azonban későbbre szerentsém vólt, egy még most is életben lévő, 's a' szép Tudományok mezején valóságos ditséreteket nyertt Gróf De'söffy Jó'sef Urral, nem külömben a' már meghalálozott a' Mú'sák társaságában hasonlóan érdemeket szerzett N. Gróf Generalis Fekete Jánossal tudományos Társalkodásban, sőt némellykor vetekedésben is élni. Ezek a' reám nézve szerentsés Környülállások azt is természetesen magokkal hozták, hogy minekutánna a' szép Tudományokban, 's kivált a' Verselés mesterségében némi nénnü próbákat tettem vala, a' Vers-szerzés mivóltáról, közönséges elrendeléséről, 's Reguláiról álmodoztam. Ázzal az ifjúi tüzze tehát, a' mellyel akkor birtam, két versbeli munkáimat, a' mellyek minden érdem nélkül nintsenek, de a' mellyek Tárgyaikra nézve még sok ideig, talám egy egész Századig is tsak Házi

Leveles-táramban helyt foglalhatnak, 's legfellyebb némelly Jó Barátim kezeikben, 's köztök is sokaknál Nevem nem tudása mellett foroghatnak, bevégezvén, tettem vala fel némelly a' Vers-szerzés mesterségét közönségesen tárgyzó, de ezen fellyebb említett két Munkátskáim közzül egyiket közelebbről érdeklő némely megjegyzéseimet.

Ezen időtől fogva egész hűsz esztendők elfolyta alatt, ezek a' magok első eredeti valóságokban maradtak, soha azoknak megigazításához nem nyúltam: azonban, hogy ezen hosszabb idő szakasz alatt, a' mi Magyar Litteraturánk, Anyai-nyelvünk, melly sok, még pedig az ő palérozására, tökéletesítésére nagyobb részint tzelő változásokon, javításokon, ment légyen keresztül, azt szükségtelen volna elé adnom; minden igaz buzgósággal lángoló Magyar szív betseket érzi, 's méltán is érezheti. Minden embernek a' maga különös értelme vagyon, és én valamint a' mások értelmét, helyes okok mellett, örömet el fogadom, úgy a' magaménak el fogadására másokat erőltetni éppen nem természetem: de azomban még sem halgathatom el, hogy ámbár újabb Tudósainknak, Anyai nyelvünk körül tett hasznos fáradozásaikat eléggé meg nem hálálhatom, még is minden részben Vélekedéseken nem lehetek. Talám a' Magyar nyelv előmeneteléről szolló Esdekléseimben, ebbéli különböző tekineteimet elég világosan adtam elé; most is tehát, a' nélkül hogy legkissebb tudományos vetelkedésben kívánnék ereszkedni, szokott egyenességem szerint csak azt mondhatom, hogy azolta sem találtam olyan meggyőző okokra, mellyeknél fogva előbbeni Vélekedésemet megváltoztassam. A' ki az előtt voltam a' vagyok most is: de mivel a' már szép előmenetellel gyarapodó Tudományos Gyűjtemény. Szerzőivel 's Igazgatóival,

mint igaz szívű Magyar, nagy mértékben megelégedhetem: azért ennek megmutatására kívántam én is ezen tsekély munkátskám a' béiktatás véget elkészíteni; még pedig úgy hogy ama régibb 's húsz Esztendők alatt általam nem változtatott munkámat téven fundamentomúl, abból egy felől azokat, a' mellyek azokra a' világot még nem látható verses munkáimra tzeleznak, kihagytam, más felől pedig a' többit a' mai időkhöz alkalmaztattam, megjobbítottam. Ingyen se hízelkedem pedig magamnak azzal, hogy azon rövid munkátskám, valami tökéletességhez közelítő Egész légyen. Ez tsak próbatétel, 's mint ollyannal feltett tzeleomat elértem.

P o e s i s vagy V e r s - s z e r z é s ollyan széles értelmű kitétel, hogy még a' legélesebb elemek is annak tökéletesebb kifejtéséből, magyarázatjából, tsak nem kifáradtak; ha azért ezeket követni szándékoznám, erőm felett való dolgon igyekezném. Valamint minden emberi nyelveknek van egy olly közönséges Theoriájok, alkatások, a' melly egy áttalában mindnyájokkal köz, és a' mellyből ha az egyik vagy a' másik némelly apróbb alkalmaztatásokban elláttatik is távozni, de magát a' tör'sökös alkatást soha meg nem sértheti: úgy a' szélesebb értelemben vett P o e s i s V e r s - s z e r z é s is minden emberi nyelvekkel annyira köz, hogy ha szinte akármelly Nyelvre alkalmaztatva szóllunk is rólla, a' közönséges Reguláival ellenkezőt nem állapithatunk meg. A' mi szép a' Frantzia Versben, az a' Németben, az a' Magyarban is szépnek marad; a' szó tsak köntös, a' gondolat az, a' mi belső 's igaz erőt ad annak. Megesik ugyan, hogy némelly Nyelvnek egész alkata, ötet a' másiknál a' Verselésre alkalmasabbá teszi; de még ezen is az emberi Mesterség erőt vehet: a' Magyar Nyelv azonban minden te-

kintetre nézve koránt sem tartozik a' második neműek közzé; mert ennek magában kellemetes a' hangzása, még a' köz beszédben is nagyon kedveltetik az Idegenektől. Megesik továbbá az is, hogy némelly Nemzetek valamint a' mindennapi beszédben, előttünk szokatlan, nem mondhatom egyenesen fenn héjazó, hanem inkább tekervényes nemű kitételekkel élnek; úgy Verseikben is ezeknek felsőbb húrra való felhúzásában gyönyörködnek, és már ezen tulajdonságra, vagy izlésre nézve, külömbséget szoktak közönségesen tenni, a' Napkeleti, 's Napnyúgoti Verselés módja között. Ezt a' külömbséget, hogy példákkal éljek, lehetett a' régi időkben az Egyiptombeli, 'Sidó, Görög, 's Latiumi Vers-szerzés módja között találni; az újabb időkben pedig lehet azt az A'siai, Török, 's más Európai Nemzeteké között tapasztalni. A' mi különösebben a' Magyarét illeti, talán nem hibázom ha azt állítom, hogy azt sem a' Napkeleti, sem a' Napnyúgoti közzé nem számálhatni, hanem hogy az a' kettő között, mint egy középhe marad*). De akármit legyen is a' dolog, mivel ez csak a' külső köntöst érdekli, mikor Anyai nyelvem Vers-szerzéséről értekezem, mikor annak belső mivolta vi'sgálásában ereszkedem; akkor a' közönséges változhatatlan Törvényekkel ellenkezőt nem állapíthatok meg; akkor az ebbeli Gusztust fajn izlést fel nem forgathatom.

Minden akár élő, akár holt nyelvben, a' beszéd módjának külömböző fokai, gráditsai vannak: úgymint a' köz Beszéd, az Ékesen-szóllás, és a' Poësis. Még az első is nagyon külömböző, mert másként beszéll a' pallérozatlan köznép, másként a' pallerozottabb közép renden való, másként pedig az értelem Culturájának, művének felsőb gráditsán álló: de mind ezen külömbség

---

*) Egészszen új. de igen helyes észrevétele a' Szerzőnek.
A' Redactió.

ingyen sem olyan nagy, hogy azért akár mely nyelven is három különböző nyelv-osztályokat kellene megállapítani. Mind a' három nemű ember ugyan azon egy nyelvet beszél; mind a' három egymást megérti, és a' különbség nagyobb részint csak a' szóknak szorosabb megválasztásában áll; mert mihelyt a' pallérozottabb ember a' köz-beszédben olyan tzikornyás szókkal él; vagy azt újonnan készített olyan szokatlan kitételekkel megrakja, hogy azt a' más két nemű ember vagy éppen nem érti, vagy igaz értelmét csak gyanítja: akkor az, Anyai nyelvét bővíteni akarván, csak rontja, 's sarkából kiveszi. A' köz beszéd-től az ékesen-szóllásig újra sok apró gráditok vagynak. Itten találjuk a' közönséges Írás, a' Történetek előadása, a' Levelezés módjait, 's több e'fféléket; de mivel mind ezeket egyenként elé adni, hosszabb 's munkásabb értekeződésnek lehetne tárgya, 's én is a' Verselés módját vettem tzelül; azért ennek rövid telintésére kell sietnem. Az Ékesen-szóllás, mivel a' Nyelv jobb értésén fundálja magát, egy átallyában olyan tulajdonsága annak, mely közönségesen minden Írás nemére alkalmaztatható; de mikor abban az értelemben, a' mellyben én, veszszük; akkor a' Nyelvnek olyan bizonyos tökéletesítését, a' gondolatok felemelkettségét jelenti, mellynek Theoriája közönséges mivolta minden Nyelvben alkalmasint ugyan azon egy; és csak némi nemű szóbeli alkalmaztatása Applicatiója, azoknak különböző természetek szerint változik. Ez a' felső nem az Ékesen-szóllásnak, a' mint tudva van, kétféle, a' kötetlen 's kötött Beszédben való, az első a' Prosa, a' másik a' Vers, és e' kettő egymással olly szoros egyben-köttetésben áll, hogy a' közönséges rendszabásoknak Reguláknak nagyobb része, mind a' kettővel egy formán köz; sőt a'

gondolatokra nézve is más külömbiséget röviden nem is lehet adni annál, hogy a' Versben a' képzelődésnek több játéka vagyon; mi légyen pedig ezen oldalról akár melly munkában egyenesen poëticum, azt inkább érzeni lehet, mint sem leírni. A' mi magát a' köntöst a' szót illeti, ennek minden Nyelv Természetéhez alkalmaztatott külömböző sinór-mértékei vágnak; és már mind azok a' Vers-szerzés Mesterségét elé adó Könyvek, a' dolog' tsak ezen külső héjja körül foglalatoskodnak. Az elsőt tsak a' Természet adja; az határok közzé nem szoríttathatik, ebben a' rút és a' szép között a' külömbiséget tsak az igaz Ízlés határozhatja meg; a' második ellenben taníttathatik, annak bizonyos Rendszabások mutattathatnak ki, — és a' szerint maga a' Nyelv jobban vagy kevesebbé van kipallérozva. Én azonban ezen rövid Elmélkedésemben mind a' kettőre nézve tsak némelly közönséges, és a' mostani időkhöz valamennyire alkalmaztatott észrevételeimet adhatom elé.

Hogy ezen értekeződésemet annál nagyobb világossággal adhassam elé, szükséges a' mint már is tettem a' Poesist két fő részekre felosztani; az egyik a' gondolatok megválasztása, tisztasága s felsősége; a' második az a' szóbeli köntös, mellyben gondolatainkat felöltöztetjük, felruházzuk, feltzifrázzuk: az első az a' tágasabb értelemben vett Poesis, a' második pedig a' Versificatio a' Verselés mestersége. E' kettő hogy nem egygy az a' vagy tsak abból is kitzetzi, hogy vágnak olyan Poemáink is, a' melyek nintsenek Versben öltöztetve, és a' melyek még is a' magok nemekben elfelejthetetlen munkáknak maradnak, ilyenek p. o. (hogy némelly Régiék verses munkáit, a' melyeknek a' Metruma olyan könnyű, hogy azt alig lehet meghatá-

rozott Sinór-mértékek alá húzni — halgatással elmellőzsek) a' Fenelon Telemachussa, a' Young Éjtszakái; a' Milton Elveszett Paraditsoma akár a' Német akár a' Frantzia fordításokban, ilyenek Voltairnak némelly munkái. Ezek szerint továbbá a' Poémák alatt értjük a' Theatralis Darabokat, a' fennhéjázó gondolatokkal, 's I n v e n t i ó k k a l Találmányokkal tellyes történt vagy történhető dolgoknak leírását, a' Meséket 's a' t. azért nem lehet kételkedni, hogy ezen szót Poëma igen széles értelemben kelletik venni; valamint nem is vitatni, hogy azt a' Verseléssel ugyan azon határok alá lehessen szorítani. Az e'képpen meghatározott Poësisra tehát megkívántatik a' szép gondolat Inventio, a' Verselésre pedig a' szép tiszta Stylus, és annak bizonyos M e t r u m o k 's R h y t h m u s o k alá való szorítása. A' gondolatra vagy Tárgyra nézve elosztatnak a' Poémák az Epicumokra, a' Lyricumokra 's a' t. a' Verselés módjára nézve pedig a' Hexameterekre, Distichonokra, Strophákra, Sapphicusokra 's a' t. Magát a' Poësiset senki se adhatja másnak, arra születik az ember; a' Verselés mesterségére pedig meg lehet akárkit is tanítani: amarra a' Természet ad ajándékot, erre készíteni lehet az Ifjú elmét. Világosan láttzik tehát, melly nagyon hibáznak azok, a' kik e' kettőt egyben elegyítik; vagy a' kik a' Vers-szerzés főbb tulajdonságát ebben a' tsupa kötött beszédben állítják lenni. Ezeknek értelmeken én ugyan éppen nem lehetek, bár is közölök sokan annyira ragaszkodjanak a' Poémának ezen Köntöséhez 's külső tzifrájához, hogy mikor, a' nélkül, hogy az egész Verselés mesterségét szükségtelennek 's haszontalannak lenni állítsa az ember, az annak ok nélkül való nehezítését megtámadja, azt inkább P r o s á r a útásítjuk, mint sem hogy az ilyen forma képzelte, és a'

Nyelv mivóltával is ellenkező, tsak a' magok szeretetével egyesedett találmányokból legkissebbet engedjenek. Az ilyen színű kitsúfolásra, Satyrára, nem tudok egyebet felelni, hanem hogy ezzel ugyan világosan megmutatják azt, hogy ők a' tsupa Verselők (a' Versificatorok, nem pedig az igaz Poéták) Serege közé tartoznak; ugyan is, hogy lehetne arról, a' ki nem a' dolog valóságában, 's a' gondolatokban, hanem tsak egyedül a' külső köntösben keresi a' Verselés mesteriségét, feltenni, hogy igazán Poeta legyen?

A' mi már tehát különösebben a' gondolatokat illeti, arról közönségesen nehezen lehet szólni, mert a' Poémák nemeiből határoztatik meg azoknak könnyűségek vagy felemelkettségek. Az Epicum Vers nemében az ember fenn-héjázó gondolatot keres, alant járót meg nem szenved; ellenben a' Lyricumban furtsa gondolatokat kíván, és e' szerint a' gondolatok nemei, a' Versek nemei szerint változnak, hanem ugyan tsak a' gondolatok tisztasága 's igazsága mindenkor megkívántatik; ez nem változik, ettől semmi Poémában sem lehet eltávozni. A' gondolat tisztaságán nem értem annyira tsak azt, hogy azokban ne legyen példálódzás az Erkölsöket vesztegethető, és tsak titokban véghez menni szokott tselekedetekre, vagy a' mint a' Deákok mondják Lubricumokra (ámbar ezek is jobb, ha elmaradnak, de ha a' Versek nemei szerint bizonyos mértékben némelykor megesnek is, talám némelly Verselés nemére nézve, ha elmések megengedhetők) hanem inkább értem azt, hogy a' gondolatok úgy legyenek előadva, hogy semmi homály őket bé ne borítsa. Igaz ugyan, hogy az Epigrammákban megkívántatik az, hogy a' gondolat ereje ki ne legyen egészen főzve, hanem az elmének, a' rőlla való gondolkozással egy kis munkát adjon; és hogy annak

sava mentül rövidebben legyen elő adva: de az magában minden Poémában szép, és nem is ennek eltörlésére tzelezok a' gondolat tisztaságával; hanem arra, hogy igaz homály 's érthetlenség ne legyen benne, melly mindenkor a' Vers hibájának tartattathatik. Némelly régi, 's igen sok újabb Vers-szerzőkben tapasztalhatjuk, hogy azt gondolják, ha érthetetlen gondolatokat szöhetnek bé Poémaikban, azok azzal fenn héjázókká válnak; azonban pedig a' nélkül, hogy szépek legyenek, érthetetleneknek maradnak. Nagy különbség van a' fenn-héjázás, és az érthetetlen homály között. De gyakran mi Olvasók is ebben megtsallattatunk; mert azért hogy némelly gondolatokat nehezen foghatunk meg, felemelkedteknek tartjuk: azonban pedig nem egyéb az oka, hanem hogy vagy semmit se tesznek, vagy nem igazak, 's valóságos homály fekszik alattok; és már ez az a' gondolatok igazsága, mellyet egy szép Poémában, a' mint fellyebb is mondtam, megkívánok.

A' mi már a' Poësis külső köntösét a' Szót illeti; szükséges hogy előbb magáról a' Stylusról, és itt közelebb a' Magyarrról, a' nélkül hogy Anyai nyelvünk Prosodia Reguláira kiereszkedjem; szóljak. Ha az ember a' Poësisnak, a' nyelvvel való egybeköttetését, és az arra való befolyását, Influxusát, meggondolja; igaznak marad, hogy valamint, egy felől a' Poësis minden nyelvben, a' kötetlen vagy Prosaicus Írás módjánál fellyebb valót kíván; úgy másfelől az a' nyelvnek pallérozására sokat használhat. Sok munkába kerülne, 's mostani tzelelmmal meg sem is egyezne talám, ha én itten mind azt, kívált a' mi született Magyar nyelvünkre nézve, a' mi ezen Tárgy körül szükséges volna, megemlíteném; azért a' főbbeket, 's azokat is tsak igen röviden hozom elé.

A' Stylus tisztasága. Ezen nem csak azt értem, hogy az ember a' szokott Constructiok vagy szók egyben tétele Törvényei ellen ne hibázzon, hanem azt is, hogy minden dolgot, a' mennyire tsak lehet, tiszta Magyar szavakkal tegyen ki. — Az új szóknak formálásáról, mint e' részben egy igen nevezetes, 's különösebb észre-vételeket érdemlő tárgyról alább a' maga helyén bővebben akarván szólni; most elég ha a' Stylusnak azon meghatározottságáról, praecisiójáról, melly szerint minden dolgot, az arra legalkalmaztathatóbb kitételekkel adjuk elé, említést teszek, és ha azt, a' mennyire lehet, röviden ki is magyarázom. Akár melly nyelvben, még a' kevesebbé pallérozottabban is, minden dolognak, Tárgynak, 's Ideának tulajdon kitétele vagyon: annak tökéletes tudásának tehát, az a' tsalhatatlan jele, ha az ember mindent úgy ki tud tenni, hogy semmi ebbéli fogyatkozás ki ne tessen. A' ki ebben vagy hahoz, vagy azokat vaktában keresgéli, vagy éppen helytelen, ellenkező, 's a' dolog mivóltát tökéletesen elé nem adó kitételekkel él, az annak a' nyelvnek, mellyben szóll, vagy ír, igaz természetét nem esméri. Minden nyelvben vagynak, sok, tsak nem ugyan azon egy dolgot kitévő, de magokban annak apróbb sugárraira nézve különböző nevezetek, mellyeknek helytelen használásokból sokszor homályos, tréfás, 's két értelmű előadások származnak, és az embert igen gyakran akarátja ellen is katzagásra indítják. Ez az Ideák természetével szorosan meg egyező kitételekkel való helyes élés, minden kérdésen kívül, nem tsak a' nyelv tisztaságához tartozik, hanem annak nagyobb vagy kisebb grádusban való értésének igaz mértéke marad. A' ki ez ellen hibázik, a' nyelvet bizonyosan rontja: azonban találkozunk sok olyanok, a' kik mind az ide-

gen, mind Anyai nyelveken ez ellen nem tudnak nem hibázni. — És már ezekről szoktuk mondani, hogy a' nyelvek tehetségével, Sprach Talenttel, nem birnak; sőt róllok azt is bátran állíthatjuk, hogy valamint a' kötött, úgy a' kötetlen beszédbeli Ékesen-szóllásban, akármelly nyelvben is, soha semmi előmenetelt nem tehetnek, ez nállok mindenkor az esmeretlen vidékek sorára tartozik. Ezek szerint, mikor a' Stylus tisztaságáról szóllok, ezt a' környülállást is különösen értem: az ez ellen való hibázást még a' köz beszédben is egy könnyen nem engedhetem meg, és így az Írásban, 's kivált a' Versbeliben, annyi-
val kevesebbé szenyvedhetem el. Az Ékesen-szóllás már magában is a' nyelv nagyobb tisztaságát teszi fel, a' kötött beszédben foglaltt pedig, még ennek nagyobb mértékben való tökéletességét kívánja.

A' Stylus, vagy Írás módja érthetősége. Hogy a' Stylusnak olyannak kelljen lenni, valamint minden nyelvben, úgy a' Magyarban is, hogy minden ember minden legkissebb haj nélkül megérthesse, ez olyan világos Igazság, hogy ez ellen nehezen lehet valamit fundamentommal szólni: azonban még is a' mi mái mind kötött, mind kötetlen Beszédben Íróink, olly sokat hibáznak ez ellen, hogy sok helyt munkáikat a' legnagyobb figyelemmel is alig lehet érteni, sőt talám sokszor magok se értik magokat. Tsudállatos képzelődések vagyon némelly Magyar Íróinknak ezen tekintetben, mert azt hiszik, hogy ha tekervényes Stylussal, kitételekkel élnek, azzal felékesítik 's érdemesebbé teszik munkájokat: már pedig valamint igaz az, dum brevis esse volo, obscurus fio, úgy az is igaznak marad, si plus temporis habuisssem, brevius scripsissem. Némelly mái Magyar Vers-Szer-

zöink munkáikban, a' Constructiókat, szók egyben-tételeket, úgy öszve szövik fonják, a' Transpositiókat, általtételeket, annyira Nyelv természete ellen formálják, és olyan tsudállatos Elisioakat, szó kihagyásokat, tesznek, hogy az ember utóljára alig esmeri meg a' nyelvet: ez igazán hiba, 's előbb vagy később Nyelvünk maga fog alatta kárt szenvedni. Nem állítom én azt, hogy az embernek olykor olykor a' Versben szabad ne legyen némelly apróbb Constructio Reguláit elmellőzni, szókat, Syllabákat, betűket kihagyni vagy által tenni, tsak hogy ezzel a' Nyelv Geniusán, természetén, erőszakot ne tegyen; mert ez akármelly Környülállások között is hibának marad. Nem szükség pedig ezt nékem tovább fejtegetnem; mert akárkiis, ha némellyeknek munkájokat figyelmetes szemmel elolvassa, panaszom igazságát érzeni fogja; azért tsak arra kérem az újabb Írókat, hogy ezen mostani megjegyzéseimre szorosabban vigyázzanak, ne hogy fáradozásokkal Magyar Nyelvünknek többet ártsanak, mint sem használnak.

A' Stylus felemelkettsége, a' szavak okos megválasztása. Azzal, hogy ezt most itten elé-hozom, világosan bizonyítom, hogy a' fellyebb említettekkel éppen nem vólt tzelem a' Stylus felemelkettségét, 's a' szavak megválasztását kétségben hozni; sőt inkább ezt egy szép Versbe szorossan megkívánom. Igaznak marad, hogy a' melly trivialis, alatt-járó, kitételekkel az ember a' közönséges beszédben él, azzal az Írásban nem élhet; 's továbbá, a' melly tzikornya nélkül való kitéttel az ember a' köz beszédben él, azt az oratoricus, annyival kevesebbé a' Poëticus Stylusban nem használhatja. Még a' Poëticus Stylus módját is, a' dolog maga, a' melyet kiakarunk tenni, leakarunk írni, és a' Poë-

mának neme választja meg. Bajos nekem ezen Tárgyban mélyebben bele-ereszkednem, mert azt érzeni lehet inkább, mint sem jó móddal leírni; azt ugyan csak sajnosan tapasztalom, hogy a' mostani Vers - Szerzőink erre, vagy éppen semmit sem, vagy legalább igen keveset, vigyáznak. Azt gondolják némellyek egy felől, hogy (a' mint már fellyebb is megjegyzém) ha nehezen érthető a' Stylusok, azzal fenn héjazóvá válik; más felől pedig ha könnyen érthető, annál fogva alatt-járónak marad. E' már valósággal előre bevett balvélekedés, *praejudicium*: mert az embernek lehet fen-héjazó Írása módja, 's még is érthető, ellenben pedig lehet érthetetlen, 's még is alattjáró. E' kettő nem egy, 's soha sem is volt egy.

Magának a' Verselésnek vagy Versificationak (hogy már arra is által menjek) bizonyos meghatározott Reguláinak kell lenni; de hogy az ember a' Vers-szerzés Reguláit önként akarattal nagyon megnehezítettse, az tsekély vélekedésem szerint hibás igyekezet; mert ez által azt viszi véghez, hogy a' számos és nehéz Regulák miatt a' Vers-szerző gyakran kénytelen a' legjobb 's szebb gondolatját, képét, feláldozni, a' legtör'sökössebb Kitételeit elmellőzni: az az, a' Verselés Regulái követése miatt a' Poësise szenyved. Ne gondolja pedig senki is, hogy én ez általa' Megjegyzésem által, minden Versificatio Reguláit ki akar-nám rekeszteni, hanem csak annak ok nélkül való Nehezítését támadom meg; Annyival kevesebbé hibázom pedig, mivel a' mi újabb Magyar Vers Íróinkban azt a' különös 's tsudállatos hajlandóságot tapasztaltam, hogy minden igyekezetekkel azon törekednek, minden fáradságokat arra fordítják, hogy mentül több Regulákat találhassanak fel. Ugy hogy ha ez így megyen elébb 's elébb, nem sokára senki sem fog közzülni Verset írni,

mivel tsak nem lehetetlen leszsz azokat a' sok különbözö Regulákat szorossan követni.

Három féle neme lehet (közönségesen szólván) a' Verselés módjának: először olyan, a' hol tsak a' Metrumra van vigyázat; másodszor olyan, a' hol tsak a' Syllabák számára és a' Cadentziákra' vagy on figyelmezés; és harmadszor olyan, a' hol mind a' kettőt kell tekinténi. A' régi Görögöknél s Rómaiaknál igen tsak az első talált helyet, kivéven némelly Nép Énekeit, Bölts Siedet-eket. A' későbbi Időkben, mikor a' Rómaiaknál a' Metrumos Verseket Cadentziákkal kezdték megrakni, mint a' milylenek azok a' híres Barát Versek voltak, a' Deák nyelv tisztasága, ékessége, pallérozása lejjebb kezdett szállani, melly szerint ez minden kérdésen kívül a' Deák nyelv romlása jelének tartattatik. A' mi Magyar Nemzetünknel ellenben megvöltt fordúlva a' dolog; mert régi Magyar Íróink Nyelvünk Poésissét elébb a' Rhythmosos vagy Cadentziás Versek által kezdték formálni, 's tsak azután későbbre ereszkedtek ki a' Metrumos Versek írására.

A' mi mára' tsupa Metrumos Magyar Verseket illeti, örömmel szemlélem az újabb, Magyar Íróinkban azt a' fáradozást, hogy Anyai Nyelvünk Poesissába minden képpen be akarják hozni a' Metrumos Verselés módját; de nem tudom meghatározni, bennem van e' a' hiba, vagy a' Magyar Nyelv természetébe, Geniuszába, hogy ez a' Verselés módja még eddig nem igen akar nékem tétteni; úgy tettzik mint ha valami erőltetést tapasztalnék rajta. A' Német Nyelven írott Metrumos Verseik iránt is ez a' kifogásom vagy on: de ezt talám hamarébb kitudnám fejteni, mert mivel egy felől a' Metrum és az Éneklés egy kútforból veszi eredetét; más felől

pedig a' Német Nyelv az éneklésre nem igen alkalmas; azért talám a' Német Metrumos Verseken is a' Nyelvnek alkalmatlan vólta, és az éneklésre a' sok Consonansok csoportozása miatt való nem hajlandósága teheti bennem ezt a' kedvetlen érzékenységet. Ellenben a' Magyar Nyelv mind az éneklésre igen alkalmas lévén, mind pedig a' sok Consonansoknak egymás után való következését magában nem szenvedvén, ezen Versek nemének a' fülemre való rossz hangzását egyébbnek nem tulajdoníthatom, hanem hogy azokat a' Magyar Nyelvben gyakran elé forduló hosszú szokat el nem lehet kerülni, és hogy a' fülem nints még egészen hozzá szokva az ilyen Vers nemének született Nyelvemen való hallásához. Ugyan tsak talám meg nem sértem ezen újabb Poetáinkat, ha mint anyai Nyelvemet szerető 's betsüllő Hazafi, arra kérem őket, vagy mivel a' Magyar Nyelvben még minden Syllabáknak hosszúsága vagy rövidsége egészen és világosan nints meg-határozva, azért ugyan vigyázzanak az ilyen Munkáikban arra, hogy a' Syllabáknak igaz mérték szerint való hangot tulajdonítsanak, és magokat e' körül, az egyszer bé vett, 's némelly egyes 's apróbb Próbákból helyesnek tettző Systemájoktól annyira elragadtatni ne engedjék, hogy a' Syllabák természeti mértékéhez szokott józan Magyar fület vele megsértsék: mert a' szókásból lehet az ilyen színű dolgokban a' Systemát formálni, nem pedig a' Systemából a' szokást változtatni. Távol legyen töllem, hogy újabb Poetáinknak ebbeli fáradozások érdemét ez által kisebbíteni kívánnám; de tsak ugyan kéntelen vagyok meg vallani, hogy mikor némelly ilyen színű Poemákat olvastam, szinte kitörtem Nyelvemet, a' míg ezeknek a' Metrum szerint való ugrását, ropogását meg adhattam. Tanátsol-

ni szabad és talám nem is hiba, azért kérem újra is ezen igyekező Iróinkat, hogy ezen egyenességből származott Jegyzésemre illő tekintetet vessenek; mellyet ha tselekesznek, mint buzgó Magyar Hazafi jól látom előre, hogy a' Nyelvet pallérozni, szépiteni 's gyarapítani fogják, és hogy még a' késő Maradék is háládatos szívvel fogja emlegetni 's áldani ebbéli hasznos fáradságokat.

A' mi már a' Cadentziás és Rhythmusos Verselés nemét illeti, mivel az a' Magyar Nyelvben inkább szokásban vagyon, azért ha erről bővebben szóllok, nem hibázom. A' mi régi Magyar Poetáink (ezekhez számlálván az idősebb Gyöngyösit is) négy Cadentziájú vagy négy sorú Magyar Versekkel éltek; az újabb Irók pedig, a' kik közzé főképpen a' Néhai Atyámat is számlálhatom, ezen Régiek szokásától el állván, a' Magyar Publicumot a' két cadentziájú, vagy két sorú Versek nemére szoktatták. Mellyet az én vélekedésem szerint igen helyesen is tselekedtek, mert az a' négy sorú 's négy Cadentziájú Verselés módja meg nehezíti a' dolgot mind azért, hogy némelly vég szóhoz hasonló rhythmusú négy szót, erőltetés nélkül majd nem is lehet találni, mind pedig azért, hogy ha az ember talál is, sokszor majd lehetetlen azokat úgy egyben fűzni, hogy vagy a' gondolat ne szenvedjen alatta, vagy tsupa pótlás ne éreztessen benne. Még a' két sorú Verseken is olykor olykor, ha erősen magunkra nem vigyázunk, ezt az erőltetést vagy pótlást nehezen kerülhettyük el; annyival nehezebben tehát a' négy sorúban.

Mik légyenek pedig a' rhythmusos tizenkét lábú Strópháknak közönségesebb Regulái, azt itten hosszasan elé-adnom nem szükséges: hogy annak minden sor felén, az az a' hetedik Lábon, Syllabán, Caesurájának kell lenni, vagy szón
vég-

végződni, a' közönségesen tudva vagyon, valamint az is, hogy a' Vég-szókban a' Rhythmusnak hasonlatosságnak legalább más-fél lábból, Syllabából, kell állani. Mindazon által meg nem állhatom, hogy ez helyt legelőször is ditsérettel ne említsem e' körül való szerentsés fáradozását egy érdemes Tudósunknak, melly abból áll, hogy ezen Rhythmosos két sorú Verseken valamelly olyan könnyű Metrumot akar bé tsúsztatni, mellyel a' Verselés módját igen meg nem nehezíti, 's még is sokkal kellemetesebbé teszi. Én ezt magam is meg próbáltam, 's igazán szépnek találtam; de ugyan tsak a' nélkül, hogy ezen Tudós-Férfinak még meszszeről is ellenvetést akarnék tenni, tsak a' mellett maradok, hogy mivel régi Vers-Szerzőinkben ennek nyomát nem látom, 's a' Verselés módját az ilyen újabb hangbeli pallérozással, mint szoros Rendszabással nehezíteni nem szeretném: azért ezen Metrumnak a' Rhythmosos Verseken való szoros követését, el kerülhetetlenül szükségesnek lenni nem itélem; hanem meg engedem, hogy az a' Poeta, a' ki ezen Metrumhoz a' Rhythmus mellett úgy hozzá szoktatta magát, hogy minden erőltetés nélkül követhesse, Verseit ez által sokkal kellemetesebbé teszi. A' többi Poetáinknak pedig, a' kik ehez nem szoktattathatták magokat, ezen tekintetre nézve egyebet nem javasolhatok, hanem hogy legalább arra erősen vigyázzanak, hogy Verseikben a' Dissonantiát, vagy némelly szóknak kedvetlen egyben tételét, el kerüllyék, mellyet az ékes Vershez szokott, majd minden Rendszabás nélkül is, könnyen észre veszen.

A' mint már fellyebb is mondám, a' vég-szók egyezésének legalább más fél Syllabából kellett állani, mivel e' körül sokféle Vélekedések vannak, és a' Poeta, az a' Poeta tudni illik, a' ki

szóért gondolatot nehezen áldoz fel, még ebben is gyakran megszorúl, azért itt erről bővebben szólni talán nem szükségtelen. Ezt a' más fél Syllabányi egygyező Vég-hangzást úgy értem, 's talám mások is úgy értik, hogy az utolsó előtt való Syllabának is a' vocalissa megegyezzen, P. o. Sz ü k s é g e, vé g e, é g e. Annak, a' Múzsák igen érdemes Magyar Tanítványának Batsányi Úrnak, 's ő utánna másoknak is, vagy on az a' különös vélekedések, hogy mivel a' Magyar Nyelvben három féle A-t E-t 's J-t gondolnak hogy találhatnak, azért az utolsó előtt való Syllabában elé forduló vocalist ezen tekintetre nézve is egyenlőnek kívánniák. Én azonban mivel a' Magyar Nyelvben az egy forma vocalisok nemében, a' Nyelv előttem esmeretes természete Geniussa szerint az Accentualáson kívül más külömbséget vagy nem esmérek, vagy legalább olyan észre vehetetlennek tartom, hogy arra majd figyelmezni se szükség: azért azt én ugyan szép elme futtatásnak találom, de Verseimben magam meg szoríttására az Accentuált Vocalisokon kívül egyébbre figyelmetességet nem igen fordítok, a' lévén állandó feltételem, hogy a' Versben szóért gondolatot, ha csak lehet, ne áldozzak. Hogy pedig az egygyes Syllabájú szókban (Monosyllabumokban) ezen tekintetre nézve mitsoda mód legyen szokáskan a' mi Magyar Vers-Szerzőinknél, azt magában esmeretes lévén, itten hosszasan elé adnom nem szükséges; hanem a' Rhythmusról közönségesen még csak e' kettőt jegyzem meg: Először hogy mivel a' p és b, a' d és t, a' k és g, között a' hangban vagy ki mondásban kevés külömbség vagy on, azért ha a' két vég Syllabák vocalissai között ezen Consonansok egy kis külömbséggel fordulnak is elé, nagy hibát a' Cadentziában nem tesznek, p. o. szenvedett, tétetett, szépségében é-

pen, néked téged. — Másodszor mivel gyakran az is meg történik, hogy a' két utolsó Syllaba vocalissai között két, sőt három, Consonans is vagyon, azért ha ezek vagy meg nem egygyeznek, vagy az ilyen Cadentziában az ilyen Betű elhagyatik, nagy hibának ezt sem esmérhetem. p. o. Istent mindent, másnak Mársnak. Mind ezen szabadságokat pedig, távol legyen hogy azért hoznám elé, mintha az azal való gyakori élést jónak és szépnek találnám (mert mentül tökéletesebb a' Rhythmus, annál szebb a' Vers) hanem csak azért említettem meg, hogy mivel, kivált a' hosszszasabb Poémákban, az ember a' fent járó gondolatot e' nélkül a' szabadság nélkül kéntelen volna meg szorítani; abban a' történetben az ilyen nemű hibát vagy fogyatkozást meg engedhetőnek, és a' Munka belső betségét nem kiszebbítőnek tartom. Ugyan csak akár melly hosszú Munkában is, ha az ember ezen szabadsággal vagy éppen nem, vagy legalább igen ritkán él, az azt minden kétségen kívül tökéletesebb világba hozza, igazán diszesíti.

A' mi már tovább a' Rhythmosos Verselés formálását, 's Cadentziák egyben tételét illeti, világosan lehet tapasztalni, ha az ember gyakran olvas Magyar Poémákat, hogy némelly Versek Rhythmusra jobban tettzik a' másénál; a' mi azért ezen Rhythmus fainságát, 's kellemetességét illeti, annak meghatározása, 's bizonyos meg állapított rendszabások közzé való szorítása körül némelly Magyar Poetáink sokat fáradozták. Szabad legyen nekem itten e' körül a' főbb 's nevezetesebb Jegyzéseket meg említenem. Gróf Fekete János, a' mi Magyar Nyelvünknek igen érdemes Néhai palérozója, a' Frantzia Poetáktól költsönözvén Vélekedését, azoknak példájok szerint abban állapította meg a' Rhythmus szépségét 's kellemetesség-

gét, hogy ha az egygyik Stróphának Rhythmus-sa Consonansban végeződik, a' másik végeződjék vocalisban, és hogy ez által a' mindég meg tartott külömbsege által a' Cadentziának adódik meg a' Poema kedvessége. Én erre némelly Verses Munkáimnak egész Lapjain vigyáztam, ezt követtem; de egész bizodalommal lévén az iránt, hogy külömböző Vélekedésem egyenes 's minden tzi-kornya nélkül való ki mondásával ezt a' N. Érdemes Hazánkfiát még porában se'sértem meg; azt kéntelen vagyok meg vallani, hogy egy felől nem igen nehéznek találtam, más felől pedig belső Poetai érzékenységem szerint, a' Magyar Versnek igen nagy diszt 's kellemetességet nem is igen ad.

A' Rhythmus kitsinosítása körül nagyon még ama a' Mú'sák igen érdemes Magyar Fiának Gróf De'söffy Jósefnek egy igen jó megjegyzése; melly abban áll, hogy annak, a' mi Magyar Nyelvünkön való meg szépitésére, vélekedése szerint, igen sokat használ az, ha a' Magyar Stróphákban a' vég szók nem egy forma számú Syllabákból állanak; úgy hogy ha az első rend végén való szó négy vagy öt Syllabákból áll, akkor a' másik rend végén valónak, három, kettő, vagy egy Syllabájúnak kelletik lenni, vagy meg fordítva is. Erre ugyan könnyű vigyázni, és így a' Verselés módját nem igen nehezíti meg, azonban pedig, a' mint leg alább nékem gyakori próbálgatás után tettett, igazán valami érezhetetlen kellemetességet ad a' Verselés módjának. De ha szabad nékem a' Néhai Atyámnak, annak a' valamint sok egyéb tekintetekben, úgy a' Verselés Mesterségében is nagy érdemű Hazafinak, e' körül való Vélekedését elé hoznom; úgy tettik ha előre be vett bal-vélekedés nélkül szólhatok rólla, mintha legjobban találta volna ki, hogy mi teheti különösen a' Magyar Nyelvben a' Rhythmus fajn-

ságát, kellemetességét. Ő tehát abban helyhez-tet-te azt, hogy a' Magyar Stróphákhan a' rendel-végin lévő azon Szók, a' mellyekben a' Rhythmus vagy-on, ne legyenek Homogeneumok, vagy ugyan azon egy természetű nemű szók; úgy hogy ha az egyik szó Nomen a' másik legyen Verbum, Adverbium s. a. t. Ez ugyan magában igen nehéz, mert szeretném látni azt a' Poetát, a' ki egy egész hossz-asabb Poemáján keresztül minden Versben ezt a' Regulát minden erőltetés nélkül megtarthatná, hanem csak ugyan igaz-nak marad, hogy az, ha ritkán követtetik is, a' Magyar Versnek a' külső köntösére nézve sok diszt adhat. Ez tehát egy felől ékesítvén, más felől pedig a' helyel helyel való megtartásra mód nélkül nehéz nem lévén, még csak ezen észre vé-telt teszem utánna: hogy valamint elég ha a' Ma-gyar Vers-Szerző arra vigyáz, ha Verseiben a' különböző nemű Rhythmus, csak minden harma-dik vagy negyedik Strophában forduljon elé; ugy ennek Példájára azzal is nem kevés-sé megé-kesítheti Verseit, ha a' Rhythmusoknak nem csak ilyen nagy külömbségére vigyáz, hanem áv-vagy csak úgy intézi el a' dolgot, hogy a' két vég-szó ha lehet, ne legyen ugyan azon egy Casusban, Tempusban; vagy ha az egygyik Substantivum, a' másik legyen Adjectivum, ha az egygyik No-men proprium, a' másik legyen Pronomen s. a. t. A' fellyebb említett Gróf De'söffy és a' Néhai A-tyám Jegyzésének meg itélésére nézve pedig sza-bad legyen a' N. Édes Atyám Barátság Oszlo-pának két első Versét (a' melly mind kettő a' ma-ga Nemében igen szépen hangzik) annyival inkább, hogy azokban a' N. Gróf Fekete János kívánsága is követve vagy-on elé hozni, és az Ítélet tételt kedves Olvasóimra bízni:

Te, kihez köt vala nem tsak Atyafi vér,
Hanem a' mi ennél drágább Lántz, 's tovább ér,
Az igaz Barátság állandó hivsége,
Melly síromban kísér, 's ott sem lészen vége.

Mind ezen elé hozott Verseléseim után nem hibázom talám, ha még azt is meg említeni el nem mulatom, hogy ámbár ezek szép elme futtatások, 's ámbár igen jó, ha Magyar vers-Szerzőink Munkáikban ezekre, a' mennyire a' ki tejendő felségesebb gondolatok kár nélkül meg engedik, figyelmeznak: mind azon által a' Magyar Versek külső szépségekre 's köntösökre nézve nem lehet semmit is inkább ajánlani, mint a' szép Magyarsághoz szokott fülnek azt az érzékenységet, melly által minden kedvetlen egyben-tételt, vagy Dissonantziát könnyen észre veszen. Valamint a' Muzsikában némelly Nota, Dall, (bár meg határozott Regulák alá legyen is ezen Mesterség szorítva) kedves a' nélkül, hogy az ember helyes okát adhassa: úgy a' Poesis Izlésében is vagyon valami, a' mit a' Frantzia azzal *J e n e s a i s q u o i*, nem tudom mitsoda, tészen ki, melly némelly Verset a' másik felett kellemetessé tészen. — Ezt a' belső Érzékenységet pedig a' Szép Poemáknak gyakori olvasásával lehet egyedül élesíteni.

Talám nem hibázom, ha valamint akár melly egyéb Munkának, úgy a' Vers-belinek is igaz tzellyát, e' két következő pontokban állapítom meg; tudni illik, a' magunk gondolatainak elé adásában, másokkal való közlésében, és az Olvasóknak vagy mulattatásában, vagy igaz megvilágosításában: valamint pedig ennél több tzel nem lehet, úgy minden a' mi ezeket vagy nehezíti, vagy éppen lehetetlenné teszi, az igaz tzelal ellenkezik. Az érthetetlen, tekervényes, 's szokat-

lan szók, ha szinte az Újság, vagy a' Nyelv természete szerint való formáltatása érdeme meg nagyon, ezt a' tzelt mindenkor el-hibázzák, különösebben pedig akkor, mikor ezt az értelmet ki-tevő régibb Szók a' Nyelvben már meglévén, az új szavak formálásának szükséges volta azt nem mentheti. De nem tsak az új Szók, hanem azoknak tsoportos, a' Nyelv természete ellen való egyben tételének rende-is az Irás módját nagyon meg homályosíttya, sőt ollykor egészen érthetlenné is teszi. Gondolom magamnak nem hizelek, mikor azt állítom, hogy Anyai Nyelvemet alkalmazom, de ha szabad az igazat, ki mondanom némelly újabb egyébként igen érdemes Munkákat, ugyan ezen oknál fogva nem értem, sőt gyakran, mivel az ok nélkül való új Szóknak se Barátja, se követője, se formálója nem vagyok, olvasásokban úgy belé únok, hogy később vagyok attól megszűnni, mint sem a' sok gyanításokkal elmémet erőltetni. Illyen környülállásokban a' Magyar Könyveket olvasó Társaím közzül bizonyosan többen is vagynak, tsak hogy egész egyenességgel ezen nagyon el harapódzott vágyódás ellen szólni nem mernek. A' régi Scholasticusoknak, a' mint tudva nagyon, meg volt az a' Szokások, hogy a' leg érthetőbb világi Tudományokat is, úgy meg rakták érthetetlen Distinctiókkal, ki tételekkel, nevezetekkel, hogy az ő Vélekedéseket még ma is alig lehet érteni, mellynek fő oka minden kérdésen kívül a' volt, hogy a' homály által magának a' Tudománynak felemelkedtséget adjanak, és hogy a' köz Néptől nem értethetvén, mely Tudományú embereknek tartassanak. Hálá Istennek! ez a' józan ész erőltetése a' Philosophiára nézve már meg szűnt, — és ime a' mai pallérozott világban némelly nagy érdemű újabb Hónnyi Iróink Anyai Nyelvünkre nézve,

ezen az úton indulván el, minden képpen abban mesterkednek, hogy érthetlenségekkel fenhéjázóknak láttassanak. Én azonban azt tartom, hogy mind a' kötött, mind a' kötetlen beszédű Munkáknak, éppen a' köz Nép a' legigazabb 's legegyszerűsebb Birája. A' Nyelv az egész Nemzeté, 's annak legtisztább Dialecticája, szó módja éppen ezen résznél vagyon, mellyet a' külömböző idegeny Nyelvek tudása meg nem zavart. Mi haszna vagyon, ha Anyai Nyelvünkön úgy irunk, hogy Hazánkfiainak nagyobb része bennünket meg nem ért. Igaz (a' mint már fellyebb is érdeklettem) hogy van a' Poesisnak olyan Neme, mellyben a' gondolatok felemelkettségéhez alkalmaztatva kell a' szókat meg választani; igaz az is, hogy ezek közül némelyeket, talám nem minden Hazánk Fia értheti meg; de ennek soha se legyen a' szókban, hanem a' gondolatok fel emelkettségében az oka. A' szokatlan új szóknak csoportozása, a' tekervényes ki-tétel módja, még a' leg tisztább leg egyszerűbb gondolatot is érthetlenné teheti, homályban hozhatja: ellenben minden érdemet szerezni kívánó Vers Irónak azon kell igyekezni, hogy a' leg fen-héjazóbb gondolatot is ollyanszóbeli könnyűben öltöztesse, hogy azt minden megérthesse, 's azt tsak azért bámulja, hogy értelmével hozzája nem érhetvén, volta képpen meg nem foghatja. Valóban az igaz Vers Irás Mesterségének ez a' leg főbb Gráditsa; a' ki ezt el hibázza, az érthetetlen marad a' nélkül hogy fen-héjazó legyen. E' kettő tehát nem egy.

Valamint egy felől elég háládatos buzgósággal meg nem köszönhetem Ifjabb Tudományos Hazám-fiainak abbéli foganatos Igyekezeteket, hogy az Anyai Nyelvet terjeszteni, pallérozni, 's bővíteni akarják: úgy más felől nem kiss ér-

zékenységgel kellett tapasztalnom, hogy sokan közülök ezen tűzőktől elragadtatván, és a' Magyar Nyelv szűk voltáról kelletlen felyül is meggyőződven, olyan a' Nyelvnek természete 's belső alkatása ellen való módokhoz nyúlnak, hogy azzal annak többet ártanak, mint sem használnak. Az újabb időkben olyan nemű munkák is jöttek ki, melyeknek Szerzői érezvén, hogy az általok feltaláltatott, 's elé hozott új szók, mások előtt azokat csak nem érthetetlenekké teszik, kénteleneknek látták magokat különös Szó-Tárokat melléjek ragasztani: hogy pedig ez a' Nyelvnek minden kérdésen kívül ártalmára vagon; azt nem szükséges hosszasan vitatnom. Mivel tehát a' Nyelv bővítése tüze nem csak a' kötetlen, hanem különösen a' kötött Beszédben írni szokott Tudósainkat el fogta: nekem se lehet, reménlem, rossz neven venni, ha ezen Munkátskámban, melynek a' Magyar Prosodia főbb Tárgya, még ezen környülállásnál hosszszasabban megállapodom. De hogy ok nélkül szót ne szaporítsak, ezen törekedésnek nállok két külömböző Rugója lehet: az első az, hogy Anyai nyelvünk szűk vóltáról megeléven győződve, azt minden úton módon bővíteni akarják; a' második pedig az, hogy nagyon ketsegtető, tsiklándoztató, a' természeti büszkeséget 's betsületen való kapdosást ébresztgető gondolat az, hogy az ember új szóbeli találma-nyaival, teremtéseivel még a' késő Maradékra is érdemeit által adhatja. Több indító okokat nem esmerek, 's ha vólnának is, alkalmasint ezen kút-fökből származnak, ezekkel egygyesülnek: azonban a' mennyire mostani tzelommal megegygyez, ezeknek szorosabb 's közelebb való tekintését el nem mellőzhetem.

Azt állítják tehát ezek a' nyelv-mivelők, hogy anyai nyelvünk nagyon szűk: én részemről azokat

kal éppen ellenkező vélekedésben vagyok; mert ámbár a' más idegen nyelveknek sok olyan kitételeik vagynak, a' mellyekkel tökéletesen egygyezöket Anyai nyelvünkön nem egy könnyen találunk, ellenben a' Magyar nyelvben is vagynak sok olyanok, mellyeket a' többiekben hijjában keresünk: Annak meghatározására, hogy valamely nyelv szűk é vagy bőv, sok kíváncsít, legelőször is magának a' nyelvnek tökéletes esmerettsége, továbbá annak minden Dialectusának, Beszéd módja külömbözéseinek helyes tudása, végre minden egyéb nyelveknek tsak nem hasonló mértékben való értése elkerülhetetlenül szükséges: mivel pedig ezekkel egygyikünk se ditsekedhetik, azért akár mellyikünknek is lehetetlen Anyai nyelvünk szűk voltának egy áttalában való meghatározása. Azt azonban merem állítani, hogy ritkán szorúltam úgy meg, hogy akár melly gondolatot is ős tör'sökös Magyar szókkal ki ne tehettem volna, és ha olykor vagy a' Mester, vagy a' Tudományos nevezetekben valami fogyatkozást tapasztaltam vala is, a' Deákból, Frantziából, Németből, már régen Eleinktől költsönözött szókkal úgy segítettem magamon, hogy tiszta magyarságomat meg nem sértettem: valamint azt is, hogy sokszor későbbre a' külömböző Dialectusokban olyan kitételekre akadtam, mellyek a' töllem használtt idegen szókat fellelleg valóknak tették. Nem mondom hogy minekutánna az újabb időkben a' Mesterségek 's Tudományok minden Nemei nagyon gyarapodtak, számtalan új találmányokkal kiszélesítették, ezekre nézve minden szót 's kitételeket Anyai nyelvünkben fellehessen találni; de ebből még nem következik, hogy ezekre nézve is jobb, új szókat formálni, mint a' más nyelveken lévőket el fogadni, 's azoknak Magyar Polgári Just adni. Ki volna olyan vakmerő,

a' ki azt állíthatná, hogy akármelly nyelvet is ne kellene új szókkal bővíteni; én is tehát csak azt vitatom, hogy azoknak formálása, egyedül a' legnagyobb szükségben, mikor azok se magában a' nyelvben, se azoknak Dialectussaiban fel nem tálltathatnak, megengedhető; 's akkor is csak úgy hogy a' nyelv véle ne romollyon, hogy az annak természete ellen ne legyen, és hogy az idegen nyelvekből elfogadható szó értelmét egészen kipótollya. Valóban nem kis bámúlással kelletik sokszor tapasztalnom, hogy némelly új szót készítő, olly Tárgyakról is, a' mellyekről már bevett szavaink vagynak, újakat csak azért, hogy a' régiek vagy igen hoszsza, vagy képzelődések szerint rosszszúl hangzanak, formálnak; mások pedig az ollyan Deák szót, a' mellyeket már a' legügyübb paraszt is meg ért, tsupán azért hogy idegenek, más újabbakkal 's csak nem érthetetlenekkel kívánják feltserélni. Ezeknek a' szó formálóknak van még egy más töllem el nem halgatható kútfejek, mellyből gyakran merítenek: ugyan is ha némelly régi Írásokban, de a' mely lyeknek se igaz Magyar vóltokról, se valóságos régiségekről tökéletes bizonyságok nintsen, valamelly szokásból kijött, vagy talám abban soha sem is vólt szóra találnak; azt újra elé veszik, 's annak új életet adni igyekeznek. Ez is vélekedésem szerint csak nem ollyan gyengeség, mint az elébbeni; mert a' régieket megeleveníteni, hanem ha azoknak igaz Magyar eredetéről egészen bizonyosok vagyunk, annyit téssen mint újakat készíteni. Egy szóval nem vitatom én azt, hogy a' nyelv bővítésére nézve, egy átallyában hiba vólna, új szót formálni, hanem annak szükségét csak abban a' történetben esmerem meg, mikor se a' mai, se a' régi igaz eredeti nyelv, se annak különböző Dialectussai, ahoz az értelem-

hez, melyet kiakarunk tenni, alkalmaztatott szót nem nyújtanak; sőt még ezen történetben is, az olyan Mester vagy Tudománybeli szókat, melyeknek értelmeket ezen a' módon ki nem lehetne tenni, inkább az idegen nyelvekből fogadnám el, mint sem érthetetlen, homályos, 's szokatlan kitételekkel Anyai nyelvemet terhelném.

De hogy már a' fellyebb említett második környülállásra által mennek, gyakran az új szóknak tsinálását az a' tsiklándoztató, 's értelmünk tehetsége érzéséből eredő büszkeség, hogy új találmányainkkal emlékezetünket Nemzetünknek fen tarthassuk, vezérli. Ámhá ez az emberi természettel szorossan egyben kötött érzés, ha kivált érdemes 's hasznos Tárgyak körül foglalatokodik, nem hiba; mindazonáltal, ha a' következése káros ha maga a' Tárgy rosszszá, 's igaz gyengességé által változhatik; úgy ez a' hajlandóság el nem nézhető. Erről sokat lehetne mondanom, de sérteni nem akarván csak azt említem még meg, hogy sokkal nagyobb érdemet találok abban, — a' nyelv tisztaságát megtartani, és azt Anyai nyelvünk tökéletes értéséből vett, a' különböző Dialectusokból húzott, és az idegen nyelvekből okossággal elfogadott, vagy megtartott kitételekkel bővíteni; mint akár új szókat formálni, akár az elhagyottakat feleleveníteni, akár pedig a' már meglévőket megrövidíteni: így gazdagította a' maga nyelvét a' Deák a' Görög-ből; a' Frantzia, az Olasz a' Deákból; a' Német az Északi több nyelvekből; a' Muszka 's a' Lengyel a' Csehből; az Anglus pedig majd minden egyéb Európai nyelvekből, és mind ezek mellett se diszeket, se Nemzeti méltóságokat el nem veszítették. Ha a' Magyar is ezeknek példájokat követi; igazán több hasznát veszi, mint ha nyelv-

vét sok érthetetlen új szókkal rontya, sarkából kivéteti.

Ezen hónnyi Nyelvünk pallérozása, bővítése körül, sok különböző 's egy mással ellenkező Vélekedések vagynak; én tsak a' főbbeket, a' nélkül hogy a' követők ki nevezésével akár kit is sértetni akarnék, emlitem meg; Vagynak olyanok, a' kik Anyai Nyelvünket nem tsak bővíteni akarják, hanem annak első belső alkatását is a' Genusok, 's új Tempusok béhozásával, 's a' szokott Constructio tökéletes változtatásával egészen fel forgatni. Ezekkel (mint olyanokkal, a' kiknek se jó tzellyok nintsen, se a' módok meg választásához nem értenek) még tsak vetekedésben se szeretnék elegyedni: ok nélkül való 's káros fáradozások világos, és az soha állandó jó következeseket nem fog szülni. Vagynak továbbá olyanok is, a' kik a' Nyelv mivóltán ugyan erőszakot nem tesznek; de új szók tsinálása tűzétől úgy el ragadtattanak hogy akár kell, akár nem, azokkal Anyai Nyelvünket özön, módjára el borítják: Ezekről bővebben szóllani kár vólna, mivel az elébbeniekkel, tsak nem ugyan azon egy hajóban eveznek. — Vagynak olyanok is, a' kik az új szóktól annyira irtóznak, hogy készebbek ok nélkül az idegen ki-tételeket el fogadni, mint sem azokkal élni. Ezeknek a' tzellyók jó, a' Nyelvet ugyan meg bővítik, de Idegenségekkel, Heterogeneumokkal úgy meg rakják, hogy anyai Nyelvünket alig esmerhetjük meg. Vagynak utólljára olyanok ('s már ezekhez számlálom magamat is) a' kik a' közép úton maradván, sem az újonnan készült helyes 's szükséges szóknak elfogadásától nem irtóznak, sem a' már Polgári Jusst nyertt régi idegen Szóknak ki korbátsolásához nem nyúlunk; sem végre az idegen szóknak, annyival ke-

vesebbé egész-ki tételeknek ok nélkül való el fogadását meg nem engedik.

Illyen különböző tüzek közzé lévén szorítva az újabb Időkben Anyai Nyelvünk, ki lehet ennek Birája, melly mind ezen külömbféle Velekedéseket a' közép úton megtartsa, 's a' melly őket egy formán Anyai Nyelvünk igazi pallérozására dolgoztassa. ? Az Idő ugyan a' volna főképpen, 's talám az is lesz; de mivel ez lassan 's későn dolgozik, félő ne hogy addig a' Nyelv egészen el romoljon, 's végre csak porából támasztasson fel. A' Köz nép is szorosabban szólván Birája lehetne ezen vetekedéseknek, de ennek szava a' részben gyenge, el is nyomattathatik; sőt a' Nemzet remélésére könnyen két Nyelv, a' Köz népé, 's a' Tudományosoké formáltathatik. Az értelmesebb Közönség is ítélhetne minden Jussal ezekről; de mivel éppen ennek Tagjai vagynak ellenkező pártokra fel osztva, és talám a' szólni merők közül az, a' melly a' közép úton marad, éppen a' leg kisebb számú, az Igazság megítélése nehezen mehetne véghez. Ha arra tekintünk, a' mit a' pallérozottabb Nemzetek az illyen állapotban tettek, és a' mellynek minden kérdésen kívül nagy hasznát is vették; úgy a' többi között azt találjuk, hogy Olasz Országban az Academia della Crusca, és Fraszia Országban a' Richelieu' Ministersége alatt fundáltt Nyelv Academiája, ezen két most virágzásokban lévő Nyelveknek állandóságot adtanak, azokat minden salaktól megtisztították 's minden új próba tételeknek, a' közönséges Bizodalomnál fogva Birái lettek.

Jól tudom ugyan, hogy ezen gondolatnak sok ellenségei vagynak; kivált képpen azok a' magok könnyeken járó, 's semmi féle megítélést nem egy könnyen szenvedő, vagy új szókat

tsináló, vagy az idegen Nyelvekből minden igaz ok nélkül szókat, ki-tételeket elfogadó Tudóssaink. Ezek egyesült erővel így kiáltanak fel; hogy mitsoda igazság van abban, hogy a' Nyelvnek egy meg határozott Itélő széke legyen. Mitsoda Igazság van abban, hogy az elmebeli Szülemények elé menetele más hasonló elmék ítéltere bizattasson, 's azoktól függjön? mitsoda Igazság van végre abban, hogy a' Litteratura ilyen keskeny határok közzé szoríttasson? 's több éfféléket. De hogy ezeket megnyugtassam, abból az Igazságból megyek ki, hogy a' Nyelv annak a' Nemzetnek, a' melly azon szóll, egyenesen tulajdona, és így azt tartom, hogy annak változtatásával egy privatus, egy egygyes ember, se szabad; minden legkissebb éhbéli fordításra annak egyenes meg egyezése kívántatik; ezen egész Nemzet, ezen moralis test, maga nem szólhatván, illendő hogy legyen néki olyan Organuma, szólló sípja, melly az ő akaratját kinyilatkoztatassa, 's e' volna már egy átallyában a' töllem emlitett nyelv Académiája. — Azt kérdezhetik ök tovább, hát ezt ki 's hogy bírálja meg? a' Nemzet maga, még pedig annak az előtte nyertt tekintete, credituma, által, mert ez a' Nemzet előtt kedves, 's helyes, vagy kedvetlen 's helytelen dolgot tselekeszik; az első történetben a' Nemzet elfogadja, a' másodikban pedig elmellőzi: egy szóval, hogy ez az Academia igazán használhasson, a' Nemzet tökéletes bizodalmát kell nékie megnyerni, ellenkező történetben vagy tehetetlenné lessz, vagy éppen magában elenyézik. De továbbá az illyen Académiája a' nyelvnek különböző vélekedésű emberekből lévén egyben szerkeztetve, a' Tudományos vetekedések által, a' leghellyesebb útát módot könnyen megállapíthatja. A' Tudományos Despotismusnak nálamnál senki se lehet nagyobb elleusége, de azt

tartom, hogy ezen Birói Székét a' nyelvnek úgy meglehetne állapítani, hogy a' Tudományos Despotismusra hatalma nem volna, úgy hogy az egyes emberek különböző vélekedéseiket megegyeztetvén, a' nyelv pallérozását a' legszerentséesebb közép úton megtarthatná. Sokat lehetne még erről szólnom, de mindennek veleje csak az, hogy ezt lehetne a' legjobb következtetések elérésére használni; annival inkább pedig, hogy már erre a' pallérozottabb Nemzetek példát is adtak, utat mutattak. Despotismust ott, a' hol nints, ne keressünk; a' meghatározott rend az emberi tselekedeteknek, elmébéli szüleményeknek megbírálása, megítélése, avagy csak azért is jó, hogy az egygyes emberek egymást el ne nyomhassák, az egymás között való surlódással az egésznek ne ártsanak. A' régi Deák azt mondja „*vexatio dat Intellectum*”: ez így is megmaradna, csak hogy a' személyes kötekedésnek az egészre, a' nyelv érdemére, tisztaságára való káros befolyása megszűnne.

Jól tudom, hogy sokan Ifjabb Polgár Társaim közzül abban a' balvélekedésben vagynak, hogy a' nálloknál sokkal régibb vivású emberek, mikor vélekedéseiket helyben nem hagyják, mikor az övékkel ellenkező gondolatokat adnak elé, a' töllök keresztül élt húzomosabb Idők szeretetétől felbuzdúlván, minden jó megvi'sgálás nélkül csak a' régiségnek adnak elsőséget. Nagyon sajnállanám, ha mostani észrevételeimmel, az ilyen bal megítéltetésre adtam volna alkalmatosságot; mert valóban úgy érzem magamat, hogy sem a' régiséghez azért, mivel régi, nem ragaszkodom, sem az újat azért, mivel új, meg nem vetem; az áldott közép úton kívánok ezen Tárgyra nézve is mindenkor megmaradni. Azt követem, a' miről megvagyok gy őz ödve, az ellenkezőről pedig,

dig, de egyedül tsak okokkal, könnyen engedem magamat meggyőzettetni. Az újabb Magyar Versszerzőinknek fáradszhatatlan törekedéseket, nállamnál senki jobban nem betsülheti; háládatosabb szívvel senki se viszontagolhatja: de talám ugyan ezekre nézve hasznosabb dolgot nem is tselekedhetem annál, hogy mint megöszült, a' régibb világból való Társok, az ő közönségesebben elfogadott némelly vélekedéseikkel ellenkezöt, még pedig töllem kitelhetett okokkal támogatottat, hoztam elé. Magam is hibázhatom, tudományos vetekedésre okot adni nem akarok; a' ki nállamnál jobbat gondolt, adja elé; és én azt örömet el fogadom: a' magam vélekedését sokat menteni, arra másokat erőltetni nem természetem, 's igaz megnyugovásomat abban fogom mindenkor feltalálni; ha mostani Hazafiúi törekedésemmel arra alkalmatosságot nyújthattam, ha a' tökéletes Igazság, az igaz közép-út nem annyira töllem, mint inkább Hazafi Társaimtól fel fog találatni *).

2.

A' napról napra kevesedő pénz miatt, miként segíthet magán a' Magyar mezei gazda; és miképp készüljön annak jövődöbeli nagyobb szűkéhez??

Elmúlt az az idő, mellyben majd minden buzakalászra egy kispénz jutott. Amaz Országunk el borító pénzánya után apadás következett, nyo-

---

*) Például szolgálhat ezen tiszteletre méltó, férjfi szemérmetessége egy ösz, tudós Hazafinak!

mába lépett a' szárazság. Hallatik most mindenféle a' pénzfogyatkozásáról a' panasz hangja, nem is vigasztalhat bennünket a' változás reménye; sőt! napról napra pénztelenebb időt érünk.

Azomba sopánkodások arany hullatásra nem bírhatják az egeket; azért egyéb mód nincsen, mint: a' jelenvaló állopothoz alkalmaztatván magunkat olly eszközökhöz nyúlni, melyek által a' jövőben kevesebbülő pénzen, csak valamit is könnyebben szerezhessünk; a' mit pedig éppen nem szerezhetnénk, azt mással pótolhasuk ki, avagy, mint feleslegvalót megvethesük.

Léphetnénk csak vissza őseink megalégedéséhez, 's együgyű életek módjához! nem volna itt több beszédnek helye. Ámde! a' mai időkaszban, ki követhetné azokat étele, itala, lakása 's ruházatjára nézve? kit nem szégyenítene most, Nagyattya silány pompája, vagy ősz öreg anyjának takarékos házi gazdálkodása?

A' bőség, mellynek kábitó álmából most ébredünk, más életösvényt nyitott előttünk, más erkölcsök, más szokások támogtak, melyek rohano vizmódjára, ragadnak bennünket. A' hajlandóságnak szüleménye lett a' szokás, melly természetünket változtatván, új szükségeket nemzett. Némellyekről lemondani, a' kéntelenségnek lesz majd gondja; de minnyájával felhagyni, és az óság életrendére visszatérni, képtelenség. Ezen erőszakos, régi korhoz való visszaugrást nem javallom, hiába is ajánlanám.

Azért más módok elfogadását kívánom én a' Magyar lelkére kötni, 's megmutatni; hogy mi, mind azon nemzetek sorába, hol pénz forog, legkevesebbé tarthatunk anuak szükétől, ha tulajdon földünk termésével meg elégszünk, és

bátor eltökéltséggel a' hoz fogunk, a' mit az időszorongatása kíván.

Panem et Circenses! e' volt valaha a' Romai Nemzet fő kívánságának tárgya. A' mi kívánságunkat éppen nem szükséges illy szűk határ közé szorítani, kenyéren kívül kívánhatunk még: húst, bort, sót, gyapjút, vasat, lovat, és számos egyebeket, mellyek jobb táplálásul, lakásul, ruházatul, enyhülésünkre gyönyörűségünkre, 's védelmi készületeinkre szolgálhatnak; mindennel birunk, mindent ad szerető hazánk földje, különös minéműségbe olly bőséggel, mennyivel hasonló tökéletességben más ország nem dicsekedhetik.

E' szerencsés helyheztetésünkben, valóságos szükségünk végett nem szorúlván külföldiekre, ne szorjuk ki nékiek ritka pénzünket! magunk között pedig ereszsük áruba pénz nélkül honnyi természetmennyinket, mivel nálunk sincs minden hely mindennel ellátva, és csak nem minden gazda, kéntelen a' másiktól néha valamit vásárolni.

E' célból! azon adásvevés módjához ragaszkodjunk, melly előbb mint sem a' pénz veretett, szokásban volt. A' Csere tehát az első, a' mit javasolhatok, a' mit hazánkban gyakorlani ismét szükséges.

A' Csere kereskedésnek megállopitására, kíváztatik leginkább, hogy a' drágaság és uzsorászkodás hathatossan gátoltassék.

Határ nélkül ki vagyunk téve a' kalmár, és Mester emberek kény szerént való méltatlanságoknak; kik most is, midőn mindenféle eleséget tőlünk olcsón vesznek, műveiket, 's partékaikat olly drágán tolják réánk, valamint azokat a' mult mostoha esztendőnkben, egyiptomi éhséghez mérseklett áron becsülték.

Ezen okból ha éppen nem minden hiábavalóságra, legalább a' köz szükségiekre nézve, — ide értvén minden féle eleséget is, — igazságos limitatio tétetessen; melly a' Csere alkuban is, sinormértékül szolgáljon. Bárcsak a' Cursus emésztő tüzet is illy módon el fojthatnánk!

Meghatároztatván mindennek becsára, az előbbi pénzes idők szerént kiszabott munkabérek, és szolgálatbeli fizetések is, a' folyamatban lévő pénz mennyiségének arányához alkalmaztassanak, mivel szinte a' béresek is, meg nem elégedvén azzal, hogy gabonából két annyi kapnak, mint nem régiben, noha gyomrok meg nem bővült, pénzben is többet kérnek, mint a' mostani környüállásokkal megegyez.

Egy átollyában minden pénzbeli fizetés, a' mennyire csak lehet, más egyet erő jóságokkal pótoltsák ki, és minden munkás, nem egyedül pénzért, hanem azért is dolgozzon, a' mit napi bérén, különben is vásárlani szokott.

Ez nem ujság a' magyar vidéken, mivel haddan magok az Ország Nagyai is, nem egészen pénzben, hanem más természetnyekben is kapták Tiszt-fizetéseiket, valamint tudjuk Mátyás Király idejéből, hogy az Ország Nádor Ispánnának hivatalbeli pénz fizetése, egy részben sóval pótoltatott.

Midőn ezen pénzt kiméllő Intézetekről szólnok, és valamint ohajtom, átallyában a' magyar birtokosoknak szólnok, azoknak lelkére beszéllek, kik megyéik belső rendtartásának igazgatói lévén policziabeli kormányt vezetnek, mellyet természetén állópított alkotmányunk, a' föld tulajdonosaira, mint az élet kutfejével bíró gazdákra, bízott. Azok tehát Megyes gyűléseikben javallásaimat megfontolván, és a' Kerületek tulajdonságaihoz alkalmaztatván, egyenlő akarattal mindent véghez vihetnek.

A' hazaszeretet, ez a' Magyar erébe vérével öszve forrott indulat, melly a' közjó ügyébe lehetlenséget nem esmér, áldozatokat nem tekint, hegyeket egyeníteni képes, mellyek feltett szándékának végrehajtását gátolnák. Ezen hazaszeretet, fogja az Egoismust is elnyomni, melly csak rövid időre boldogithat valakit, utóbb pedig az egésznek pusztulásával, ötet is vég veszél örvényébe ragadja.

Minden törekedésünk sikeretlen azomba, hogy ha a' közönségesen uralkodó luxust, nem ugyan valamint említettem, öseink megelégedéséig, de legalább részenként, a' mennyiben ezen felfordult világ engedi, ki nem irtjuk.

Valóba egyedül a' luxus szülte a' pénznek szükét, holott az idő mostohasága, annak szaporodását annyira fevelte. A' luxus vakít bennünket most is. Gondoljuk meg!

Honnyi fábrikánk műveit megvetjük, lábra állani nem hagyuk, gyapjunkat messze tartományba tizedik kézre adjuk el, hogy azt ismét más tizedik kézből, ruházatunkra vissza nyerhessük; ugy szinte barmaink bőrét is, drága áron veszük vissza. Szép lovaink, olykor vágott farkakkal térnek eredeti füvekre olly drága pénzért, mellyen egész ménest lehetne szerezni *).

Borainkat ólom és kénkövel elkészítve, üvegenként olly áron iszszuk mint hordó számra, szűz állopotjokban a' külföldiek kezére bocsátottuk.

De már kenyér lisztünknek sincsen becse, ha csak idegen mester, pehel könnyűségű Zsemlet nem süt belőle, vagy azt czukorral, és napkeleti fűszerrel öszve nem dagasztja.

---

*) Ez igaz ugyan, de az is, hogy honni mesterembereink rossz kézi miveiket gyakran sokkal nagyobb áron adják, mint a' külföldiek a' legjobbakat.

Az Arabiai babból készült fölöstököm gyakran annyiba kerül, mint a' régi időkben, de még a' Paszaroviczi béke után is, egy jó darab telek.

Egy zsiba pecsenye városunkban drágábban fizettetik, mint Törvény Könyvünk 1-ső Része 133-dik Czikkelyébe egy egészséges ökörnek becsára vagyon határozva.

A' mi pedig legszomorúbb, földünk termése jövedelmeit, nem annak határiban, hanem idegen uttzák kirakott pallókövein hintjük el többnyire! Hogy ne legyen hát itthon a' pénz szűk?

Ez, és hasonló bujaságoztól megváltván, egyébb nem marad hátra heszédem czéljának elérésére, mint mezei gazdaságunk gyarapításán igyekezni; hogy, ha ritkább leszen is a' pénz, több források nyitassanak nekünk, az idegenekkel leendő kereskedésre, kik természetnyelveink nélkül, semmiképpen nem lehetnek el.

A' pénz bősége időkorában, fényesebb lépesszöre emelkedhetett volna ugyan a' Magyar gazdaság; de fájdalom! noha némellyek dicső példával megkülömbözve viradtak fel, közönségesen mind azon által inkább luxusnak, mint gazdasági pallérozásnak hódoltatott.

Igaz, ragyognak hatalmas lakházok, mint katonai Kaszárnnyák; készültek istállók, mint pompás paloták; spanyol juhok is érkeztek, mellyek spanyol módon nem tápláltatnak, de sok tavakat és posványokat lecsapolva nem látunk; kevés folyókat szemlélünk hajózásra alkalmaztatva's Canalisokkal öszvekapcsolva; jó utakra még számot sem tarthatunk, a' sivatag homok több napi járásra foglalja el a' földet; még egy harmadamezőnk paragon hever, és a' mi legfájdalmasabb! csak minapába dühösködött kebelünkben az éhelhalás! két nem éppen terméketlen, csak sovány ösztendők nyomoruságot, gyászt és siralmat,

árasztottak hazánkra! Ez ám a' tökéletes gazdálkodásnak képe!

Lássunk tehát ezentúl annak megigazításához! igyekezzünk az elmulasztottaknak helyrehozásával egyszersmind az éhséget, ama legkegyetlenebb ellenségét az emberiségnek, határainktól eltávoztatni; a' mit pénzbőség nélkül is, több földek művelése, azoknak szorgalmasabb, 's külömbféle szemvetésével leendő ellátása által, különösen pedig az eleségbeli gyűjtemények jó helyekre való folyvást tartó eltakarításával érhetünk el; valamint azt más országok, sőt némelyek egyedül Krumpli által is eszközölték.

Iparkodásunk természetményeit, ha olcsóbban veszik is az idegenek, kipótolja annak árát, a' mennyiség; csak minéműséggel, 's egyéb módokkal ne mulassuk a' nagy kereskedőket magunkhoz édesgetni, kik most Biztosaik biztosait küldik faluinkban, mivel utaink, vendégfogadóink, erdeink, és pereink folyamatjától iszszonyodnak.

Állítsunk továbbá, utmutatásom szerint, való pénz kimélléssel, nagy Társoságok egyesült tehetősége által, nemzeti fábrikákat, változtassuk nyers természetményeinket tartósabb fajtákba.

A' pálinka égetés, de nem szokott tévelgésekkel, hanem tökéletes ujj találmány módjával, felesleg gabonánkat haszonra fordítaná, ha kiki magvát, nagy pálinka égető házokba, kiszabott rend szerint vihetné.

Jó posztó fábrikák gyapjunk ingadozó vásárlásának bizonyos elkelését szerezhethnék. Ha az azokban készített posztót nem az anglusok vennék is meg, megveszik azok, kik most gyapjunkra szorúlnak.

Ugy nem külömben gyolcs, selyem, és más nemű fábrikákat, legalább országunk szüksége

képótolására , valamint egyébféle gazdaságbeli javításokat is teremthetne az öszve testvérese-
dett Magyaroknak nemzeti ereje.

Ezen Oszlopra támaszkodván, kapcsoljuk magunkat hazánk földéhez, ennek gazdagsága Midás aranya nélkül is boldogithat; de még ha annak tökéletesítésén, javallásaim szerint iparkodunk, kevés költség után pénzünk is szaporodhat; Melly Czélnak könnyebb elérése végett az itten öszveszorított, még is sokat érentett előadásaimnak bővebb meg fontolására, és rendképpen való végrehajtására mindenek előtt szükséges, hogy egy kiterjedt gazdaságbeli Társaság kebelünkben állítsassék fel, — melyre hazámfiait meghívom, és buzgó szeretettel gerjesztem.

I B. Pásztory Menyhárd.

3.

A' Magyar Országi Arany Szabadság kezdetéről.

Nagyságos Pfisterer András Ts. K. Tanácsos Úrhoz, és Magyar Ország nagy érdemű Fő Orvosához új esztendői kised ajándékul Értekező Levél.

Édes örömmel szoktam, Nagyságos Férfiu! vissza emlékezni ditső gondoskodásodra, mellyel a' ragadó nyavalyák között Dalmáziában a' Nemzeti Museum mellett fen álló Széchényi Országos Könyvtár gyarapodását forrón szíveden hordozván, ezen hasznos Intézetet, a' Nagy Széchényi példátlan Hazafiúságának örökös tanúságot, több

darab eredeti, 's Magyar országot illető, Oklevelekkel gazdagabbítottad. Nemes személyedhez illő ajándékok szépen bizonyítja Tudományokhoz viseltető szeretetedet. Midőn mások, országokat keresztül-járván, Hazájokról, mellynek jovaiból boldogultak, meg sem emlékeznek, Te, a' méltán kevély Brittusok érzéseikkel vetekedvén, nem csak bölts rendeléseiteddel gerjesztettél fényt a' Magyar Ész tehetségeire, hanem a' Haza Régiségeire is buzgón ügyeltél. Ez is, amaz is, tiszteletet öntött belém Személyed eránt. Engedd meg tehát, ha a' tisztelet és hála nyilván ki mondatja velem, mi fontosat ajándékoztál a' Nemzet Intézetének, és mi az, a' mit nem csak a' Tudomány előmenetele, hanem maga a' Haza is figyelmeknek köszönhet?

Nagyra betsüli minden érezni tudó Nemzet szabadságait. Nem a' féktelenséget értem én a' Szabadság szent nevezete alatt, hanem azon polgári Jusokat, mellyeket a' Haza Alkatmánya mind egyik, 's minden karbéli polgártárs számára ki szabott. Vetekedtek Európa Nemzeti e' kints őrizetében: De a' Magyar sem betsült semmit nagyobbra polgári Szabadságánál. Ezért vala hív jobbágy; ezért fejtetteki buzgó hazafiúságát; ezért öntötte vérét; ezért tékozlásig feláldozni kész volt jövedelmeit. Sőt annyira szerette a' Magyar Nemzeti szabadságait, hogy ezeket Arany Szabadságoknak nevezte.

Már a' XIII-dik században nem volt esméretlen országunkban az Arany Szabadság neve. Midőn II. András Királyunk 1217-ben némelly Szala Vármegyei Uruz nevű Nemességgel megjutalmazott, maga mondja óklevelében: „A' Jobagionatu sancti Regis de Castro Szaladiensis penitus exemptum, cum praediis haereditariis, jure pertinentibus, aurea et perpetua frui liber-

tate, et inter servientes Regis annumerari". Pray Hist. Reg. Hung. P. I. pag. LXXXII. — és: Mart. Georgii Kovachich Disquisitio an, et quid discriminis interfuerit inter Nobiles Regni, servientes Regis, et Milites olim apud Hungaros. Claudiopoli 1814. pag. 23.

Senkinek eszébe nem jutott az arany név eredetét és okát eddig gondosabban fejtegetni. A' különben figyelmező Pray e' nevezeten fel nem akadott; Kelemen Imre Királyi Tanácsos Ur, a' Magyar Törvény nagy érdemű kiadója, noha a' nemesség külömbiségeiről szólóban gyönyörű alkalmaztatással említi az Arany szabadságot, a' név jelentését magyarázat nélkül hagyta; maga a' minden szokatlan szovakon bőltsen akadozó ősz Tudós is, Kovachich Márton Ur, az Arany szabadság jelentését tsak mellékesleg érdeklette, de még is rajta hasznos szokása szerint figyelem nélkül által nem ugorhatott. „Et ideo puram Nobilitatem, úgy mond, fuisse appellatam, et libertatem eius a' puritate auri etiam auream, uti Diploma Andreae II. R. de auno 1217. habet.” — Disquisit. cit. pag. 40.

E' szerint az arany tisztaságának a' Magyar Szabadság tisztaságával való megegyezéséből nyerte volna a' Magyar Szabadság a' régi Arany Szabadság nevet. Nem lehet helytelennek állítani e' melleleg adatott magyarázatot, de szűnni kell a' Kritika Szabásai szerint minden véleménynek, midőn az ók levelek — és ugyan az egykoru, vagy közel koru ók levelek — valóságos magyarázatot nyujtanak. Halljad tehát, Nagyságos Férfiú! és ugyan ajándékból halljad, mire tanítanak bennünket e' nem méltatlan kérdésben az oklevelek.

Által adatál gondviselésem alá Dalmatziai szerzeményeid között Miklós Szlavóniai Bán és

Soproni meg Komáromi Fő Ispánnak némelly eredeti levelét, mely Zolun vize mellett költ M. CCCXXIII-dik esztendőben Boldog Aszszony születése üdnepén. Ebben, a' Kormányozó Dalmatziabeli Omis (Almisiad) Város lakosainak bizonyos szabadságokat enged, és így fejezi ki szórul szóra magát: „Eadem eosdem perfrui commissimus libertate, qua Nobiles, seu tota Comunitas Spalatensis per gloriosissimos Andream et alios Reges clare et felicium recordationum mediantibus ipsorum literis priuilegialibus Aurea Bulla sigillatis sunt statuti et donati, auctoritate presencium duximus roborandos, et aurea libertate perfruendos”. Nem kell, úgy hiszem magyarázat a' világos szovakra. Az vala tehát az Arany Szabadság, mely Arany Petsét alatt adatott. Illyent és így nyert II. András Királytól Spalatro városa; ugyan ezt adta a' Bán Omis városnak is. Más, de hasonló fejtést nyújtó oklevél is vagyon ajándékok között: de mi szükség hosszasan vitatni olly dolgot, mely magán hordozza valóságának úgy is bizonyosságát?

Ha meszszebb nem vezetne is bennünket ezen Általad nyert világosság, még akkor is köszönet érdemlene adakozásod. Azonban fontosabb, a' mit Előtted gondoskodásod jutalmául felfedezni sietek. Eddig csak azt tudnók, hogy II. András Királyunk Arany Bullájától, a' Magyar Szabadság egyik talpkövéből, nyerte nevét a' Magyar Arany szabadság: Ugy de mit felelünk arra, hogy a' Magyar Arany szabadság nyoma régiebb II. András Királyunk Arany Bullájánál? Ez 1222-dikben nyerte lételét: Ellenben a' Pray és Kovachichtól felhozatott oklevél 1217-dik esztendei, következésképen öt évvel idősébb. Volt íme! már II. András Király esméretes Arany Bullája előtt más Arany Bullája szabadságairól a' Magyar Nem-

zetnek : mert volt már 1222-dik esztendő előtt Országunknak Arany szabadsága. Abba ereszkedem tehát , hogy meghatározzam , melyik Magyar Fejedelemtől nyerte ezen előbbi Arany Bullát szabadságairól Nemzetünk.

Valahányszor Atyáink hajdan szabadságaiknak kútfejekről szóllottak , mind annyiszor ditső Szent István Királyt hirdeték a' Magyar szabadság Felállítójának. II. András Királynak 1222-dikben költ Arany Bullája kezdetén olvassuk : „Quoniam libertas tam nobisum Regni Nostri, quam etiam aliorum, instituta á. S. Stephano Rege, per aliquorum Regum potentiam, vlciscencium aliquando iram propriam, aliquando eciam attendencium consilia falsa hominum iniquorum, vel sectancium propria lucra, fuerat in quamplurimis partibus diminuta”. Alább mondatik : „Concedimus tam eis, quam aliis hominibus Regni nostri, libertatem a Sancto Rege concessa m”. És még alább : „Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a S. Rege Stephano institutam”. Szóról szóra ezek találtatnak II. András Királynak 1231-diki Törvényében is. Sőt IV. Béla Királyunknak 1267-diki Törvényében is nyilván mondja a' Fejedelem, noha már ekkor Attya Arany Bullájáról emlékezhetett volna, a' Bévezetésben : „Significamus, quod Nobiles Hungariae pecierunt a Nobis, ut ipsos in libertate a S. Stephano Rege statuta et obtenta dignaremur conservare”. Ide üt Albricus Elő Beszédének értelme is sokkal előbb Kálmán Király törvénye előtt.

Így lévén a' dolog, az Arany Bullán épült szabadságot, melyről II. András 1217-diki öklelében emlékezik, vagy maga II. András Király adta 1222-dik év előtt, vagy az előtte uralkodó Magyar Királyok, vagy pedig maga a' szabadság

Alkotója Sz. István Király. Úgy de sem II. András Király 1222-dik év előtt, sem más Királyaink Sz. István Királyon kívül nem adták, mert az 1222-diki Arany Bullának felebb előfordult sorai a' Sz. István Király után való Fejedelmeket szabadság sértéssel vádolják, és alább magáról és öseiről nyilván beszélj II. András: „Multoties ipsi Nobiles Nostri Serenitatem Nostram, et Praedecessorum Nostrorum, Regum suorum, aures precibus et instantiis multis pulsauerunt super reformatione regni nostri”. — Mondja ugyan magáról: „Praesertim quia inter Nos et Eos occasione hac iam saepius ad amaritudines non modicas est processum”. Nem eredett-e tehát Sz. Istvántól egyenesen a' Magyar Arany szabadság, az az: a' Magyar szabadságról készült első Arany Bulla? Erről írhatta Hartvik, Sz. István Biographusa: „Et vt pacis per quam Christus orbem coadunauit, se fore probaret filium, quod nullus alium hostiliter inuaderet, nemo vicinum sine iudicii examinatione lederet, viduas et orphanos nullus opprimeret, subscriptione federis non pereuntis, posteris suis reliquit stabilitum” — Ebből kereshette Oraco vár Jobbágyainak szabadságaikat 1359-dikben Első Lajos Magyar Fejedelem, a' miről különösen az 1817. Tud. Gyűjt. VII. Köt. 92. lapán bővebben szólottam. Előbb volt, ehel! Arany szabadsága a' Magyaroknak, mint más Nemzeteknek.

Minő hazafiui babonás elragadtatások ezek? Minő vastag Tudatlanságok? Így szólhatnak, 's fognak is talán szólani azok, kik előtt semmi nem kedves, a' mi kedvező a' Magyar Nemzetnek. Te, Nagyságos Férfiú! illy gyávaságokon meg nem tudnál indulni, de én sem tudok. Hogy a' Nemzet Szabadsága a' Szent Királytól nyerte eredetét,

felebb hiteles kutfökből olvastad, 's ha ide ille-
nék, magokból Szent István fenlévő törvényeiből
és a' Szabadság régi voltának hiteles kifejtéséből
megtudnám Előtted bizonyítani. Abban állhatna
egyedül tudatlanságom hogy Szent István Király
országglása időjére Arany Bullát ruházok, melly
hazánkban sokkal későbbben jött keletbe. Igyszól-
nak ugyan Diplomatikusaink, de még is megen-
gedik, hogy 1156-dikbán II. Gyéza Magyar Ki-
rály már élt Arany Petséttel. Lásd: Pray de Si-
gillis pag. 31. és Schwartnert Dipl. pag. 160.
edit 2. vallyon 156-évek teszík-e lehetetlenné Szent
István Királyra nézve az Arany Bulla keletét? A'
Görög Tsászárok és Frantzia és Német Fejedel-
mek jóval — igen jóval — Szent István Király or-
szágglása előtt éltek Arany Bullával, mint Gatte-
rer Deák nyelven írt Diplomatikájának 285 —
287. lapain tanítja; a' Magyar vezérekhez ugyan
a' Görög Tsászárok két solidust (ez pénz neme
volt a' régi időkben) nyomó Arany Bullás leve le-
szoktak már Szent István Király uralkodása előtt
küldözni, mint Constantinus Porphyrogenitus
Görög Tsászárnak ime' szovai: „Ad Archontes
Turcorum (így hívja mindenütt a' Magyarokat)
mittitur Bulla Aurea bisoldia” nyilván hirdetik:
Hogy ne esmérte volna Szent István Király az A-
rany petséttel élést, hogy ne élt volna, vagy leg-
alább élhetett volna ő is Arany Bullával a' Ma-
gyar Szabadság felállítatásakor? Eloszlik minden
ellenvetés következtetéseim ellen, 's ha áll az A-
rany Szabadság magyarázata, a' minek lehetetlen
nem állania, állani kell a' Szent István Arany Bul-
lájának is, II. András Arany Bullájának, és egyéb-
bök leveleknek tanúságtételek szerént.

Tsak az volna így hátra, hogy Tudós Ha-
zánkfiak ezentúl az ók levelekben az Aurea Li-
bertas szóra gondosabban figyelmezzenek. Ha

1217-dik esztendőn felül is több nyomaira talál-
nának e' kifejezésnek, mind inkább erősítenék a-
zon Nagy Hihetőséget, melyet kifejtteni
iparkodtam. Valóságot e' tárgyban csak a' feltá-
lálandó Arany Bulla és diplomatikai világos em-
lítettése ezen Szent István Király Arany Bullájá-
nak adhatnak. Adja a' Magyar Nemzet Istene,
hogy Tudósainknak buzgó hazafiúságok nap fény-
re hozhassa egykor magát a' Magyar Arany Sza-
badság talp követ!

Te pedig, Nagyságos Férfiú! vedd, fogadd
kegyesen e' kisded uj esztendei Ajándékomat. Nem
tsapodárkodás, nem haszon keresés, hanem a' tisz-
telet és hála adás intézi Hozzád ezen rövid Ér-
tekező Levelet, hogy tudja kiki, hogy a' ditső
tettnek magában vagyon mindenkor ditső jutal-
ma is. Folytasd Nemzetünk Régiségeire ezután
is útaidban figyelmedet; buzdíts követésedre más
aluszékony hazafiakat is; engemet pedig köszö-
netem szíves elfogadása mellett, számlálj buzgó
tisztelőid közé, kiknek nagy számok vagyon. Élj
boldogul, 's neveld a' Tudomány Előmenetelét,
mellynek kormányja gondviselésedre bízott!!
Pesten December 28-dikán 1818.

Horvát István.

4.

Hol történt IV. Lászlónak a' Kunok
által véghez vitt megölettetése?

Egy vonás a' Helyirásból (Topograpia).

IV-dik máskép Kun László megöletése helyé-
ről Hazai Történet Iróink minnyájan úgy emlé-

keznek, hogy az K e r e z z e g, vagy jobban Kerezs-szeg mellett esett; de hol volt ezen Kerezzeg, némelyek nem is vitatják; a' kik fürkészik abba különböznek. — Ezt tudni nem fő dolog ugyan, de egy környállás, a' másik kivilágosítására gyakorta szolgál.

Thuróczi 's mások így írnak „Cum haec par-
„vi duceret Ladislaus etc. a Cumanis pótentibus
„Arbucz, Turtul et Kemenche, qui uxores foede
„violari impatienter ferebant, nocte concubia,
„prope Castellum Kerezzegh in Tabernaculo ferro
„interemptus, et deinde apud Csanádienses pro-
„ximos Cumanis, humo mandatus est”. Midőn
„mind ezeket fel sem vette László 's a' t. Arbucz.
„Turtul, és Kemenche Fő Kunoktól, kik Felesé-
„geik' megszeplősíttetését el nem szenvedhették,
„éjjelfélkor, Kerezzegh várhoz közel a' Sátorba
„fegyverrel megöletett, és azután Csanádon, a'
„Kunság szomszédjába eltemettetett.

Ezen K e r e z z e g h e t tehát Történet Író-ink mind túl a' Tiszán Csanád Vármegye környé-
kébe keresik; melly gyanúra őket a' Kun határo-
kat mosó Körös-víz, és az ehhez nem oly messze
eső Temetés-hely Csanád; nem ok nélkül vezet-
hették. Némelyek azt mondják, hogy az az a'
hely, mely ma K e r e s z t s z e g n e k neveztetik.
Mely vélekedés nem épen megvető, de telyes hi-
telt érdemlőnek a' környülállások nehezen enged-
dik; mivel azonkívül hogy a' nevezett hely a'
Kunságon jóval kívül esik, semmi Vár omladék
benne nem találtatik. Világosan meg van pedig
írva hogy Kerezzegh Várhoz közel esett az ölés,
és a' gyilkosság a' nevezett Fő Kunoknak vagy
Jószágaikba történt, vagy közel azokhoz, azt ál-
litják a' környülállások, és így K e r e s z t s z e g
mellett épen nem, noha megengedjük azt is hogy
a' Kunságnak más határai voltak hajdanában.

Melly

Melly ha így van, úgy látszik hogy azon Helyet a' Tisza és Duna közt Pest Vármegyébe Nagy Körös Városához közel kell keresni *). Itt vagy on ezen Város alatt egy hajdani várnak szét-hányt fundamentoma, melly ma is Földvárnak hívatik hihető azért, hogy annak fentállott falai földből lehettek, és e' nevezetethetett hajdan Kerezzegh Várnak, híre neve lassanként az idő feledékenysége alá bórulván. Ezen Városhoz egy jó mértföld Törtel, melly ez előtt a' Kunság része volt, de elcseréltetvén más Jószágért, attól ma külön van. Ismét az Árbocz földje, melly a' Hun Kocséri Pusztával határos, és Körös Városa határától hajdan külön volt válva, 's most bele kapcsolva a' várostól egy fertály óra járás alig van.

Ezeknek előre bocsájtása után úgy lehet vélekedni, hogy Törtel a' fent említett Turtul, és Árbocz földje, az említett Arbucz Fő Kunoktól vették neveiket; kiknek ezen Helyeken mint tulajdon Birtokjaikba szép Épületjeik lehettek. Erre mutatnak azon hányt vetett Földek, és itt ott alig ismérhető fundamentumok, mellyek az Árbocz földjén még ma is látszanak. Hogy pedig Kemenchének semmi emlékezet nyomát nem lehet e' tájon találni; annak az ő korán történhetett magva-szakadása, 's Jószágainak idején más kézre lett jutása, az idők viszontagságaival együtt, elég mentségül szolgálnak.

Ide járulhat még az is, a' mi ugyan a' Királyi Temetéseken zsinorúl soha sem vétetik, hogy Körös, melly két általellenbe lévő oldalról ma is a' Kunsági Puszták közé van szorúlva, közelebb

---

*) Mi oknál fogva? — Az előhozottakból e' még nem következik; — a' Historiában pedig nem elegendő a' pusztá hypothesis.

van Csanádhoz, mint Heresztseg az előbb mondtak szerint.

Itt járhatott tehát akkor László a' Kunságba a' három Fő Kunok Jóságába a' midőn megölelt: és Körösszeg Vár, a' Hely világosb meghatározására azért van nevezve, mivel Turtúl, Arbucz, és Kemenche Jóságaiknak koránt sem volt oly híre mint az érdeklett Kereszegh vagy mostani írásmód szerint Körösszeg Várának.

B. K.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-vizgálat.

- 1) Topographia Oppidi Miskoltz Historico Medica Auctore Samuele Benkő, Philosophiae et Medicinae Doctore, Inclyti Comitatus Borsod Physico Ordinario. Denuo edita cura Josephi Szathmáry, Medicinae Doctoris. Miskoltzini Typis Michaëlis Szigethy, Caes. Regii Privileg. Typographi. Ann 1818. 8. 94. oldal.

A' ki a' Tudós Szerzőnek Miskoltz városa Topographiájával szerzett érdemét szinte úgy nagyra nem nézné, mint az ő orvosi praxisának arany idejében, 1780-tól 1793-ig gyűjtögetett Ephemerides Meteorologico-Medicae tizimű munkájában tündöklő egyetlen egy Stollianismusát: annak elég azt tudtára adni, hogy a' Szerző harmintz esztendővel előbb ajándékozta meg azzal lakhelyét, mint Bétset Dr. Wertheim, kiéről azomb a' Bétsi Annalen der Litt. und Kunst des In- und -Auslandes 1811-dik Esztendőnek Novemberi darabja azt mondja, hogy az, némelly előb-

bi régibb, 's újabb esetlen töredékeket kivéven legelső Orvosi Topographiája azon Fő városnak. Ha minden Vármegyék Physicusai az ő példáját követvén, kötelességek szerint magokat olyan korán az Anya-városok Topographiájára, sőt egész Vármegyék' chorographiájának kidolgozására adták volna: úgy régen kész lehetne általok egy fontos munka, melly a' Klein (Medizinische Geographie) lelke szerint egész Magyar Ország-nak Orvosi Geographiáját foglalná magába; de erre a' nagy czélra utóbb is a' F. K. Helytartó Tanátsnak, és a' tudományos tendenciát betsülni tudó mostani Ország Fő Orvosának indítása, sőt a' Hazai Universitásbeli Orvosi Karnak a' Vármegyék Physikussai választásába már szerentsésen elkezdett olyatén ajánló befolyása szükséges, melly után meglehessen a' mi Tudományunkba járatlanabb, de személlyes részrehajlást kerülni akaró közönségnek az orvosokat egymás felett kümböztetni.

E' jelenvaló munkának 1782-dik Eszt.béli eredeti nyomtatványát, a' jelenvalóval mindjárt kívánnya az olvasó össze-vetni, mihelyt ebbe, először a' Szerzőnek tulajdon régi férjfiassal erőből származott ajánló levele, és a' Miskóltziakhoz intézett derék előbeszédje után, egy Commissionalist is talál a' Kiadóhoz, mellybe a' munkát inter delicta juventutis irotnak mondja, de egyszer'smind, (ha ugyan hinni lehet hogy ő írta); írása módjával elárúlja, hogy a' Commissionalis viszont már inter deliquia senectutis tartozik. Tisztelni kell az öregséget, minden gyengeségei mellett is; de ha a' Német Országgi Tudós Orvosok fénnye, Sprengel, ilyen öreg korában, régi Római igaz nyelven írja minden újabb esmeretekkel gazdag munkáit (Institutiones medicae): miért, és hogy hagyhat fel vala-

ki annyira mindennel, hogy a' Publicumnak botrányozására, 's szégyenére, p. o. így írjon: qui sciscitanti semel ab eo Majore Josepho II. Imperatore respondisse fertur? — ismét, mitsoda józan: tanúlt fő rakja így a' verbumokat: multi reimprimi desiderant; mihi autem — non vacet: hinc humero tuo — apponere audeo, et reimpressionem — tibi concedidi? Nem írt-e a' Szerző Syntaxista korába ennél jobb periodust: Quia nec in Mesmeriana, sed in Coi-Hippocratica Schola studuisti, et studes, et quia mihi in Peripnevmonia mea nervosa. Consilio, (a' mit ugyan egy itt elhalgatott erőss quia hozzá járultta előtt tagadott) et auxilio adstitisti, sicque me laetificasti: ex his motivis Te — interpellare ausus sum? — Megbatsáthatatlan fogyatkozása, egy olyan ditső pályát futott Tudósnak, ha utolsó penna-vonásai nem olyanok, melyek az olvasót arra fakasszák: Quale in te dicam bonum antehac fuisse, tales cum sint reliquiae! De hogy az ilyen csekélységeken ne mulassak, kívánnya a' régi kiadást is látni az olvasó másodszor azért, mert azt a' Kiadó Apelles Venusának nevezi, így szólván: Sed Apellis Venerem admirari quidem jucundum, ast penicillo tangere, et vel addendo, vel demendo in ea vel minimum velle immutare periculosae plenum opus (labor) Aleae mihi videtur. Egyéb aránt ez az egész felelet olyan szép, hogy az alól írttat csak a' végén ezen szavaiba árulja el: quando ita jubes incipiam. Harmadszor szükséges is olvasni a' régi kiadást az újjal azért, hogy amaz igen kevésbé újulván, nagyobb részent csonkittatván, a' Város, mostani állapotjánál 40 Esztendővel szinte régibb Topographia szerint ne ítéltesen.

Mind a' két kiadásnak §-ai ugyan azok §. 1. latitudo et longitudo ejusdem geo-

graphica. §. 11. Situs. ez igen elevenen van leírva, 's ditsérve, procul dubio prima huc deducta colonia tacite exclamavit: Signifer! statue signum; hic manebimus optime. §. III. Nominis origo. Kéttséges, nem méz-költsból (vagy inkább mész-költsból-é)? nem a' német mist-koth-ból-é a' keresztül folyó Szinyva miatt? nem a' Miskóltzi régi familiátul-é? de genere Miskoutz, meg nem határozhatni; de már Anonymus az Árpád hatalma alá esett városok közzé számlálja. §. IV. Incolae sokféle eredetűek, számok 1780-dikban 13,000. Most pedig a' Kiadó Ur jegyzése szerint az 1817-diki popularis conscriptio 12;013-at és a' nemesek' 1813-diki lustrája 1102 ház népet számlált, melly körül belől 5510 lelket téven, ezen számlálás szerint mind össze 17,523 lelkekre menne csak népessége. De még sokkal nagyobb bizonytalanságba hágy §. V. hol a' lakosoknak Vallásbéli proportióját adja elő; mert a' régi kiadásba feltett 3980 Katholikusoknak, 8433 Reformatusoknak, 508 Evangelikusoknak, 157 Görögöknek 70 Zsidóknak summája fellyebb is ütött a' 13,000-en: a' Kiadónak mostani kitétele szerint pedig 1810 Catholicus 821 Agostai 2780 Hélivetiai vallást-tartó, 205 Görög 327 Zsidó Férjfiaknak summája mellé, ha minden politicus calculuson túl is ugyan annyi asszonyi neműeket tészünk, még sem ütne többre az egész népesség 11,886-nál. Nem hagyta-é ki magát egynehány ezeread magával a' Kiadó? Hihetőképpen minthogy a' Nemesek, tabellára nem kerültek. Mind a' két §-ban bétsúszott hibákat meglehet ugyan könnyen az Egri Érseki megye ideji Schematismusából orvosolni, hol Miskólnak 4024 kat. 15,259 Ref. 1381 Ev. 331 ó hitű, 398 Zsidó lakosai jegyeztettek fel; melly szerint az egész népesség 21,393-ig felmegy.

§. VI. Regimen.

§. VII. Studia, et mores. Itt az eredeti kiadás a' Prókátorok ellen elmésen, és epésen motszolódo enthusiasmusába annyira ment, hogy a' Publicum magával Apellessel a' köz tudatra töröltetné le Vénusáról a' mérges mázokat, és most, akkori ilyen befejezésének ellenére, „sed haec utrumque animadversa aut aestimata erunt haud equidem in magno ponam discrimine”, azt a' díszes Kart is igen megditsérte, 's benne a' múlt esztendőbe felsőbb helyről jött rendelkezéseknek okát nem találja. — Tempora mutantur! —

Már ebbe §-ba a' Kiadó is tellyes mértékben eleget tesz a' Szerző ezen megbizásának: recentissimis tuis observationibus locupletandam; mert mihelyt a' szép nemről jön a' szó, Frantzia textust választ Vireyhől, 's azt érdem szerint olyan ékesen szóllással ditséri meg, melly a' Szerzőt is megilletné; csak a' Frontes sereni intett meg, hogy ezt a' Szerzőnél ne is keressem. — Ditséri az Asszonyokat, hogy diandriára nem vágnak, de a' Török polygamiát sem szeretik, sőt az Athenái bigamiát is gyűlölik, mert ha ugyan öt u. m. óhajtásai meg nem csalják, önként való engedelmességgel, nyájassággal 's a' t. szeretik kimutatni, hogy férjeket egyedül akarják birni!!!

A' másik Commissio, t. i. succincto de requisitis veri medici eruditi Tractatu locupletandam, nints ugyan olyan igen ad hominem adva mint az első, hol a' görög gyűlölt Terminológiát is olyan jól irta, és használta a' Kiadó; mindazonáltal erre is szép alkalmat talált, midőn a' nép között a' bor miatt uralkodó nyavalyákrol szóll, és a' durvábbakat is az orvosi segedelemhez folyamodni tanítja: Innen úgymond, plures quam ambitus Oppidi promit-

tere videtur, hic invenies Medicos et Chirurgos, alios quidem ex Schola Sydenhamiano-Stolliana, alios ex Browniana, vel si ita libuerit etiam ex Schellingiana. (P). Hát olyan nintsen-e egy, a' ki egyik Oskolába sem tanult semmit?

A' Szerző Úrnak is mindég szokása vólt az Orvosok szaporodása ellen való panasz, sőt ez előtt majd 20 Esztendőkkel politicus calculussal mutogatta, hogy 15,000 népességhez csak három Orvos kell, 's többek ne admittáltassanak; már az olyan főbe, 's az ilyen kézen hamar immoralis, illiberalis ars válhat a' ditső tudományból, és a' nagy Hippocratesből czéh-mester. — Ugyan így panaszolkodik a' Borbélyok tudatlansága ellen; de ki az oka, hogy a' Politia Medicinae olyan rossz lábbon áll? nem mindég examinálatlan, 's diplomátlan borbélyt tartott-e óltalmába? nem nyitott-e ez által utat akár mennyi megtelepedhető borbély-legénynek az officinára? és nem ez által zárta-e ki a' diplomátlan Chirurgusok ellen felsőbb helyről gyakran megújított tilalmaknak munkába vételét?

Most következik már a' Kiadó Úr succinctus Tractatusa Percy szerint, ut vulgus sciat, quem fugiatque petatque. A' vélt Schellingianus, ki maga is jól tudja hogy a' Vénus újjá születésére, és ezen succinctus Tractatus által óhajtott Kranken-Werbungra, irigylett 'csekély reputációjánál fogva okot adott — csak neveti midőn a' Tudós Percy szavaiba, mellyeket megolvasni mindennek javaslok, némeltyek olyan igen nyugtató vigasztalást találnak Ifjú idejek elfolyta felől, hogy ne legyen az Orvos prodigieusement étudie, qui connoit bien les livres, qui a apprécie tous les systémes, hogy ne legyen polyhistor, nec in scientiis parum ad Medicinam pertinentibus versatus, (mikor Comoediát írna is, mint

egy valaki magából vegye a' character festést)? — azomba meg kell vallani, hogy semmi újat ugyan, de nagy igazat mond, mikor az Orvosi praxisra genie-t, és nagy judiciumot kíván; úgy vagyon — et nisi te nossem, genusque tuum, simili fugissem metu. Az is ditséretre méltó a' Kiadóba, hogy a' Szerzőnek, néhai habitualis motskaiért, mellyekkel nevét is csonkitgatta, jóval fizet, és ötet vivum medici eruditi exemplumnak nevezi, kitettség az valóba az Ephemerides nevű munkából is. Fuit Ilium, et ingens gloria Dardanidum! — most az apellationis Tribunalhoz kevés Causák mennek, mert költséges a' per, és ex compromisso renuntiatur appellatae.

§. VIII. Forum. Már ezután semmi újabb tapasztalásaival nem gazdagította a' Kiadó Úr a' munkát, — itt is ötször, nem négyszer gyűl országos Vásár. §. IX. Incolae in territorio S. Regis Hung. diademati proprio qualiter resideant deducitur.

§. X. Aedificia. Mind az Avason lévő Templomnak, mind az Új-városi Mária Templomának Historiai kihagyásával megrövidült; de a' harmadik Catholikus Templom említésével újult. A' Házak száma; melly 1781-be 2400, mint a' pintzéké 1424 vólt, most ilyen nagy nevedezéséhez képest a' népesedésnek éppen rosszúl van feltéve, és úgy látszik, hogy a' Kiadó minden fáradságtól megkíméllette magát, 's találomra a' Házak régi számát kétszázzal, a' pintzékét százzal nevelte meg. Csak keveset gondoskodott volna is; már az Uradalmi föld-mérő hivatalnál 3,000 Házaknál könnyen többre találhatott volna: hihető is, mert 40 Esztendő alatt a' Városnak kiterjedése csak nem két annyira szaporodott, és 21,000-nél számosabb lakosok, ha közép calculussal a' szülékhez három gyermeket, és egy szolgáló cselédet ve-

szünk fel, három ezernél több házat gyaníttatnak azzal a' ki a' *Conjecturalis ars*-ba, (hová Celsus az orvosi mesterséget is számlálja) szerentsébb a' Kiadónál.

A' többi §-okba, kivéven a' XI-diket hol oskolánk fáradhatatlan Rector Professorát tisztelettel említetteti örülve láttam, semmi újabb tapasztalásokat nem vettem észre. §. XII. *Aquae*, XIII. *Territoria*, *natura*, *producta*, et *adjacentium collium origo*, — mind ezek bővebb chemiai geologiai, és botaniai, sőt geogeniai világosításokat érdemlettek volna, kivált attól, quem non *Herculeus labor*, non si *avia terrarum peragraré* deberet loca, deterrent, a' mint írja. Ha az eredeti kiadásnak 27-dik és az újnak 40-dik lapját összevetjük, kitettség, hogy a' kész hosszú periódusból sints jó rövid össze-húzza, minthogy a' Szerző gondolatait felérni *Vizeki Talian Ur* felől nem könnyű volt. Kár volt ugyan ezen §-ba előforduló tudós kérdéseit az Auctornak, a' Tudományok mostani állapotja szerint *Steffens* és *Burdach* után felelettel meg nem tisztelni; azért nem lett volna *mulus sarcinis alienis oneratus*, pag. 15.

§. XIV. *Vineae*, *earundem proprietates*, *cultura*, et *vindemiae inveterato vitio laborant*, et *ad majorem perfectionem deduci queunt*. §. XV. *Vinorum Miskoltziensium proprietates*, et *a vinis submontanis*, s. *Tokajensibus differentiae*.

§. XVI. *Vinorum conservatio*, *emendatio*, *alteratorum detectio*. XVII. *Vini Campaniae parandi ratio* XVIII. *Vinum Hippocraticum*, mind a' Tudós Szerzőnek remekei, és csak kevés chemiai reflexiókkal illethetők.

§. XIX. A' Kiadó Ur a' Miskoltzi fejeér kenyereket ditséri, és a' timsósan sütötteknek károkat, 's felfedezéseket helyesen adja elő. §. XX. *De natura aëris Miskoltziensis*. §. XXI. et ss. az ere-

detiben a' Meteorológiát tárgyazzák. Itt vagynak §. XXVI. a' városnak nevezetes történetei; és a' régiben oda függesztett orvosi észrevételek helyett, más újabbak, quaedam Astronomicae, quaedam Medicae az érdemes Auctornak újjaival festve, de a' Kiadónak gondatlansága (!) miatt, nem csak nyomtatásbéli, hanem orthographiai hibákkal bémotkolva; ez ugyan az egész munkán keresztül így sérti a' szemeket, és egy Orvos Doctornak, ki annak gondját olyan nagy contestatiók között váltalta magára, mind Deák, mind Görög Litteraturai gyengeségét (!) árúlja el. Ilyenek nevezetesen a' 10-dik laptól fogva, hol a' Typographiai hibák megszűnnek, ezek: phtysin, commercium, Chyrurgus Icthiocolla, caryophyllatae, praebunt, crystallipuri, Egipto, deseuiit, aeconomia, querere, caemeterium, exangves, equinoctio, perynaeum, faseoli, intoxicationis, 's több effélék. Még sem gondolná az ember, hol vehetné hasznát, ha valamibe belé tanult volna (!!! ?)

B-h.

2.

Magyar Törvény.

Pesthini, Typis et sumptibus Joan. Thomae Trattner: Compendium Juris Privati Hungarici, elaboratum per Antonium Grúsz, AA. LL. Philosophiae, ac Juris Universi Doctorem, per Inclytum Regnum Hungariae, Partesque eisdem adnexas juratum Causarum Fori utriusque Advocatum, et hoc tempore in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Pestiensis Cathedrae Juris Privati Hungarici, et Stili Curialis Supplementum. 1818. 303. l. nagyobb 8-ad réthben (5 fl. V. Cz.)

Méltán kívánhatja azt az Olvasó közönség, hogy minden könyv, ha előre hirdettetett, a' hir-

detés' előadásának, ha pedig nem hirdettetett, homlok irásának, vagy is titulusának tökéletesen megfeleljen; mert valóban nem igen díszes tünemény ez a' tudósok országában, ha valamely rossz könyvnek megvevésére mintegy keritik a' közönségét 's hogy azt anél jobban eltsábithassák sokat ígérő, fényes homlok irással ékesítik fel, úgy hogy sokszor az egész könyvben több jó nintsen homlok irásánál. Annál nagyobb méltánnyal kívánhatják ezt az olvasók azon könyvre nézve, melly előfizetés mellett nyomtattatott; mert azon esetben már úgy is eleget szerentséltetnek az olvasók azzal, hogy a' kiadó emberségéhez bizván, a' nélkül, hogy a' könyvet esmernek, annak kinyomtatását úgy tekintve tulajdon költségeken vétetik végbe; 's így ha a' munka rossz, minden kár az övék; ha pedig jó annak eladásából tsak a' kiadóra háramlik a' haszon. Azomban fájdalmasan tapasztaljuk a' literaturának tetemes kárával, nem tsak azt hogy a' legtsinosabb hirdetés mellett előfizetésre ajánlott, leg többet ígérő homlok irású könyvek néha nem az olvasást, sőt a' forgatást sem érdemlik meg; — hanem azt is hogy némelly szép lelkű tudósok előfizetést hirdetnek, sok pénzt öszve gyűjtenek 's végre sem a' könyvet ki nem nyomtattatják soha, sem a' pénzt nem adják vissza. Az első eset rászédés, a' második világos pénz tsalás 's mind a' kettő a' lopástól tsak a' módjában különbözik, úgy tudnillik, hogy a' lopás alattomos, ez pedig nyilvános; — a' lopás megbüntettetik e' pedig mentten marad. — De a' pénz tsaláson kívül még más kárt is okoznak, az illyen tudósok, azt tudnillik, hogy azután az olvasók a' jobb könyvekre is félnek előfizetni; ez vólt oka, hogy több más könyvekre, de nevezetesen T. Horváth Istvánnak remek munkájára, Verbötzy István

nak életére még ekkoráig illy kevesen fizettek elő. Azért annál nagyobb öröme lehet az olvasónak, mennél ritkább az eset, ha valamelly könyvben, mellyre előfizetett, azt leli fel, a' mit hirdetése 's homlok írása ígért; 's ezek közzé tartozik a' jelenvaló könyv. —

Nem is lehetett ugyan a' jó lelkű és magyar szívű Trattnertől mást várni, a' ki később vagyontát elveszteni mint sem szavát meg nem tartani, vagy valakinek kárt okozni; — de ő nála is megtörténik, hogy a' szerzők néha jó szívűségével vissza élvén rosszabb munkát nyomtattatnak ki vele 's azért meglehet, hogy recensióink közt olyan könyv is fog elő fordulni, melly az alább valók közzé tartozik. —

E' jelenvaló könyvben sem az előfizetők sem pedig egy általjában az olvasók meg nem tsalatoztak; mert mind azt, a' mit ígért, teljesíti: de lássuk közelebből, hogy teljesítette a' szerző 's hogy a' kiadó fel vállalt kötelességét, — mellyet hogy meghatározhassunk szükség elébb tett ígéreteket meg vizsgálni. Az 1818-dik esztendőnek Január. 18-kán közre bótsatott jelentés azt mondja, hogy ambár Magyar Országban nintsen szűke, a' hazai törvényről szóló könyveknek; még is mivel azok nagyobb köteteket tesznek, 's így azokat a' szegényebb sorsuak meg nem vehetik, egy más munkát akar a' kiadó közre hotsátani ezen homlok írás alatt: *Institutiones; Juris Privati Hungarici in Compendium redactae etc.*” ennél tsak ugyan szemérmetesebb ajánlás nem lehet! — Valóban betületére válik a' szerzőnek, hogy könyvének ajánlásában; a' másoknál többnyire szokott ditsékedéssel nem szállott; hanem egyenes szívvel megvallotta, hogy ezen könyv nem egyéb az *Institutiones Juris Privati Hungarici*” nevű

munkának velős kivonásánál, a' millyen értelme vagyon a' Compendium (kézi könyv) szónak. Ezen okból nem lehet e' jelenvaló könyvnek recensiójában a' dolog velejébe ereszkedni, az az a' benne felállított igazságokat rostálgatni, helyesek e' azok, vagy sem; mert azon esetben maga az Institutiones Juris Privati Hungarici nevű könyv recenseáltatnék, a' mi ez úttal nem tzeolom *): hanem tsak azt lehet kérdésbe venni, valljon megfelelt-e a' Szerző ígért tzeeljának, — helyes e' ezen kivonás, vagy maskép Compendium, vagy sem? — Ezen állításnak bebizonyítására, hogy azon esetben, ha a' recensio a' munka velejébe ereszkedne, az Institutiones Juris Privati Hungarici nevű könyv recensióltatnék, imé felhozok egynehány példákat:

---

*) Jegyzés. Jól tudom én azt, hogy a' Recensensek magokról a' harmadik személyben szoktak szólni; de én, ambar jönak látom a' Németeket, vagy más akar kít is, a' hol elegendő ok vagyon reá követni: mivel ennek követésére semmi elegendő okot nem látok; megtartom a' természetes beszéd módját, 's magamról az első személyben szöllok. Azon szokás innen származhatott, hogy a' Recensensek közönségesen neveiket nem szokták kitenni; — én mindazonáltal az e' Tud. Gyűjteményben előttem lévő példákat követvén, aláírom a' nevemet: tehát azon ok is megszűnik reám valo nézve; — meggyőződéseim ellen pedig semmit se szoktam tselekedni, — ha tsak hibából nem. — Szükséges is, hogy ki ki munkája alá nevét kítegye; — mert az indulatosabb sokkal mérsékleltettebbek ir, ha nevét felfedezni tartozik: a' szelid de erős lelkűnek pedig elegendő bátorsága vagyon önnön jó ügyének igaz voltában, a' hasznosaknak esmert igazságokkal tulajdon neve alatt is a' világ eleibe kilépni. — Az igaz ember tselekedeteit nem rejtegeti; mert senkitől se fél; — mert semmi rosszat nem tselekszik. — Azért tsak annyit írjon kiki, a' mennyiért az egész világ előtt felelhet, 's a' Recensió; ambar néha a' Szerzők szemtelenisége vastagabb pennát is kíván, ne legyen közönséges piszkolódás, 's a' tudós kofák veszekedése; — hanem adja elő a' munkának valóságos érdemét, 's ez által használjon a' világ, — a' mire rendeltetett, —

Elmellőzvé az, hogy a' törvény historiájának hasznait (Grúz p. 11. Kelemen p. 2.) nem ártott volna bővebben előadni; — a' munkának folytatában Rudolf Császár alatt, (G. p. 17. K. p. 42) az 1596-dik törvénybe iktatott Erdélyi békötés 2-dik Czikkelyének 5-dik §-ának következésében, szükségesképen emliteni kellett volna, hogy Báthory Sigmund Erdély Fejedelemeinek, Privilegiumai is, mellyeket in partibus Regni Hungariae adott törvényes erővel bírnak, nem külömben 1608-dik esztendei 17-dik Czikkelynek értelmében 's a' Bétsi békötés következésében, Bocskay István Fejedelemeinek Privilegiumai is, mellyek megvizgáltattak 's helybe hagyattak.

Azon szerint (G. p. 17. §. 26. K. p. 46. §§. 40) szükséges lett volna előadni az 1647-dik esztendei 20-dik Czikkelynek következésében hogy 1-ső Rákótz Györgynek Privilegiumai is, mellyeket a' neki engedett Vármegyékben III-dik Ferdinand Császárnak helybe hagyásával, adott, törvényes erővel bírnak. — Egy általjában igaz az, hogy az Erdélyi Fejedelmek az ő általok birt Vármegyékben sikeresen adhattak Privilegiumokat, melly előnél (Principiumnál) fogva többen nyerték meg pöreiket, a' többek, közt Tiszaék is a' Modenai Hertzeg ellen; tsak az vagyon még kérdés alatt, melly Vármegyéket birt egyik vagy másik Fejedeleme? melly valóban a' törvény-tudóknak minden figyelmeiket megérdemlené. —

Ha a' definitiókat, a' törvényes mesterszavakat 's a' stilust magát is nézük, akkor is az Institutiókat magokat kellene recenseálni; p. o. (G. p. 20. K. p. 81.) „Juris Hungaricifons, seu principium est id, ex quo illud suam originem; Ictus autem no-

ster momenta summit aliquid in jure asserendi, vel negandi, aut lites dirimendi” ez nem szoros logikai megvégzés (definitio); mert a’ jó logikai definitioban okvetetlen kivántatik a’ legközelebbi nem és a’ legutólsó különbség (proximum genus et specifica differentia). sőt (G. p. 19, a’ K. p. 76) a’ Jus subjectivum definitióját is nem igen jó habitussal ki tenni; mert ez, valamint tsak a’ hosszabb gyakorlás által származott testi tehetségekről mondattathatik, úgy magában nem is igen nagy érdemű; mivel a’ habitus nem valamelly önkényes erőnek kinyilatkoztatása, hanem tsak többnyire önkényünk nélkül, vagy ellen való vak szokás.

E’ szerint a’ szerző nem tsak a’ foglalatoknak azon rendét, melly az Institutiókban vagyon, hanem többnyire azoknak definitióit, mesterszavait és stilusátis megtartván, nem lehet ezen Compendiumnak helyes vóltán annak tárgyát nézve kételkedni; mert magok az Institutiók is helyeseknek ítéltettek. Hátra marad tehát tsak azon kérdés, valljon formájára nézve helyesen készült e’ el, az az Compendium e’ vagy sem? — Sokan azon hiszemben vagynak, és nem egészen helytelenül, hogy minden munka rossz, mellyből kivonást lehet tsínnálni; mivel, (azt mondják) az ember élete úgy is rövid ’s véghetetlenek azon tárgyak, mellyeknek tudása szükséges az embernek: azért kár azzal az emberi nemzetet terhelni, a’ mi elmaradhatna, ’s mellynek elmaradása, más szükségesebb tárgyaknak olvasására időt engedne. De itten is, valamint minden dologban, a’ tztelt kell tekintetbe venni: az Institutiók mind azt, a’ mi egy hivatalra menendő ’s a’ törvényes karban Hazájának szolgálando törvény tudónak tudni szükséges, akarták magokban foglalni, arra is tekintvén, hogy az a’ ki őket olvasa még járatlan ifjú, tehát

mindent úgy szükséges megmagyarázni, hogy azt tanító nélkül is érthesse; azért nem lehet azt az Institutióknak szorosán hibául tulajdonítani, hogy azokban sok vagyon olyan is, a' mi magában is értetődik 's azért kimaradhatott volna. Különböző tzelja volt a' Compendium szerzőjének; — mert ő mind azt elő akarta ugyan adni, a' mi a' törvény tudására szükséges, de leg nagyobb tekintettel volt arra, hogy minden kevesebbé szükségest kihaggyon 's ez által a' munkának kiterjedése megkissebbedjék 's oltsóbb áron adatathassék. Ezt a' szerző ditséretesen teljesítette, úgy hogy Compendiumát kiki, a' ki a' magyar törvénnyel megakar esmerkedni haszonnal olvashatja. De még többre betsültethetik a' szerző az olyan által, a' ki tudja millyen bajos ilyen kivonásokat készíteni, a' nélkül, hogy midőn a' kevesebbé hasznost ki akarjuk hagyni, néha a' szükségest is el ne mellőzük.

Megtetszik továbbá, hogy a' szerző munkájának tökéletes voltán nem keveset iparkodott; mert nem csak az Institutiókat, hanem más jeles törvény könyveket is fordított hasznára, a' mint némelly helyeken a' remek eszü Kövinek értelmére láttatik hajólni, — sőt néhol új 's helyes észrevételekkel is meg bővítette munkáját.

Be tsúsztak mindazonáltal a' munkába némelly hibák is, de a' mellyek a' dolgot el nem rontják; mint p. o. hogy az 53-dik lapon a' Districtusok közzé a' tiz Lántsások' Székét is számítja, holott ez az 1802-dik esztendei 10-dik Czikkely szerint Districtus lenni megszűnt; hanem ha csak azért említi, hogy annak lakosai nemesek, de ez sem igaz egészszen, mert azon helységekben sok nemtelenek, de még számosabb szabadosok (libertini) laknak, — 's t. e'félék, mellyek mindazonáltal

által a' könyvnek többi jó tulajdonai mellett számba nem jöhetnek.

A' kiadó is, ámbár alig vólt 200 előfizetője, 's így a' munka árának fele se került meg; híven teljesítette felvállalt kötelességét, mert a' papiros jó, (az enyim nyomtató papiroson vagyon) a' betűk tsinosak, a' nyomtatás tiszta. Találtatnak ugyan némelly nyomtatásbeli hibák p. o. a' 26-ik lapon: „Inter effectus eorum sunt: obligant omnes personas ordinariae jurisdictioni ejusdem societatis, subjectas habent omnes res tam mobiles, quam immobiles etc”. Itten a' subjectas szónak vagy kétszer kell állani, vagy más valamelly szó kihagyatott. A' 28-dik lapon 5-ik sor: „constituitur” etc. Itten a' tur végezetnek elkellett vólna maradni. A' 47-ik lapon 5-ik sor: loco helyébe 100. kellett vólna tenni. Illyen nyomtatásbeli hiba lehet ez is mindjárt a' 16-ik lapon XXI. „Ac a Ladislao ante 1452. data omnia (Privilegia) legalem virtutem habent”; holott Verbötzi II-dik részének 14-ik Czikkelyének 46-ik §-a szerint inkább ellenkezőképen vagyon a' dolog, mert atya nemélte Lászlónak tsupán tsak azon Privilegiumai birnak törvényes erővel, melyeket 1452-ik esztendő után, (nem előtt) adott. — De a' belátó olvasó illyen tsekély 's egyébaránt is kevés számú nyomtatásbeli hibákon meg nem ütközik, annyival is inkább, hogy illyen hibáktól az Institutiók se mentek, 's e' félék más könyvekben is bőven találtatnak; — annyi mindazonáltal igaz, hogy, ha a' kiadónak emberei olly fáradhatatlan szorgalmat fordítanak a' könyvek kinyomtatásának helyes vóltára, — mint maga, egyetlen egy hibát se lehetne ki-keresni. —

Végre ezen Compendiumnak a' többek felett ez a' jeles elsősége is vagyon, hogy nem lévén

sok haszontalan szó-szaporítással 's tudós szalmazással halmazva; mind a' benne foglalt tárgyakat könnyen keresheti fel az olvasó, mind pedig egy tökéletes áltérzést (Conspectus, Übersicht) tsinálhat magának könnyű szerrel a' Magyar törvényről, 's az egésznek alkotmányát egy tekintettel láthatja által: mellyért is kinek kinek, de főképen azoknak, a' kiknek a' törvény mellesegebb olvasások, bizvást ajánltathatnak.

Miért vólt légyen kénytelen a' Szerző könyvének homlok-írását *Compendium Juris Privati Hungarici* által változtatni? — ez a' Recenzióba nem tartozik. —

Thaisz András.

B. Külföldi Literatura.

Burger (Johann) Von den Ursachen der gegenwärtigen Wohlfeltheit, von den Folgen, welche diese haben dürfte, und den Mitteln ihnen vorzubeugen. Nézd a' Hesperus múlt 1818. esztendei 38 számát. —

Az itt elő forduló hibás principiumokat, egy némelly a' munka végén tett egyes Jegyzetekben, megtzáfoltá ugyan az említett folyó írás Tud. kiadója; mivel mind az által ezen értekezésben hazánk több tekintetektől érdekeltetik, megérdemli az a' különösebb vizsgálódásunkat — is, hogy abból némelly, velünk egy fejedelem alatt lakó német írkálok szomszédóságos, szelid gondolkozások módját olvasóinkkal megismeréssük.

A' T. Szerző (ki, a' mint munkájának folytatásából kitetszik a' mezei gazdaságnak Profeszszora: a' Gabonának mostani tsekély árát a' harmadévi jobb termésből magyarázván

meg, azt allitja, hogy az akkori aratás után még valamennyire megmaradt nagyobb árrot részszerént a' tehetősebb emésztők (Consumensek) abbeli szorgosságoknak, hogy a' szükséges természetményeket magoknak hosszabb időre maga idejében és oltsóbban megszerezzék, részszerént némelly gabona-kereskedők által a' nagy haszon reménysége alatt tett tetemesebb vásárlásoknak lehet tulajdonítani. Az elsőbbek mind az által a' piatzokról eltűnván, az utolsóbbak pedig, minekutánna a' mult 1818-diki hasonlókép' áldott termés reménysége *) hiú várokozásaikat elenyésztette volna, a' piatzokon már nem mint vevők, hanem a' nagyobb károk elkerülése végett mint eladók jelenvén meg és így a' vevők száma apadván, az eladók pedig szaporodván, a' mult esztendei tavaszi holnapokban a' Gabona árrának nagyon le kelle szállani, a' Stajeri piatzokon pedig annyival inkább, mivel ott sok magyar és Horváth természetők (producensek) jelentek meg, kik hazájokban gabonájokat nem adhatták el.

E' kép a' gabonának, a' több tárgyakhoz képest, nagyon tsekély árra, az adónak pedig megmaradt és a' Status szükségieszerént továbbra-is megmaradandó nagysága a' földmivelőt az Ausztriai német tartományokban, — mert tsak ezekre veti a' T. Profesz. gondoskodó szemeit, megérdemlett bérének elvesztésével, elszegényedéssel és vég-veszedelemmel fenyegetik. Ezen szomorú jövődölés betelhetne, ha ezentúl mindég tsak jó és nagy termést várhatnánk; de a' természetben a' jó a' rosszat, ez pedig amazt

---

*) Ezen Értekezés még a' mult aratás előtt íratott.

szünetlen szokta feltserélni; jöhetnek és jönni-is fognak olly esztendők, mellyben a' földmives' nyeresége mostani ideig-óraig tartó kárát bőven kipótolja, ha ez a' mult két esztendő-tizedben már előre nem történt volna is meg. De ezen okoskodás egyoldalosságának megmutatása nem tartozik ide; lássuk inkább a' T. Prof. értekezésének harmadik és legnevezetesebb részét, mellyben ezen veszedelmes következtetések elhárításának módjairól szóll.

Ángoly Országot vévén fel például, hol minden idegen gabonának behozatala mind addig tilalmas, míg a' gabonának árra egy bizonyos meghatározott magosságot el nem ér, 's épen ez által az idegen termesztmények' behozásának szükségét nem mutatja meg, — ugyan ezt javasolja az Ausztriai Német tartományokra nézve is, még magát Magyar országot is idegennek tekintvén. Sőt a' mi több a' Magyar természetőknek a' szomszéd német piatzokon való megjelenésöket annyival veszedelmesebbnek tartja, mivel ezek termesztményeiket oltsóbban adhatják, nállunk a' föld termékenyebb, az adózás tsekélyebb lévén, és némelly földöken semmi adó sem fekvén. Ha ezen utólsót némelly tekintetben megengedjük is, úgy még is a' Mezei Gazdaság Proffeszszorának természetöink ellen felhozott több rágalmazó okoskodásaiból kénytelenek vagyunk néki a' Nemzeti Gazdaság' (national Oeconomie) józanabb szabásaiban való járatlanságát nyilván következtetni. A' termesztmények árra, a' dolgot jól megvi'sgálván, az ingatlan jószágokon fekvő adón kívül, melly annak egyébbbaránt is legkissebb részét teszi, három különböző fő részekből szerkeztetik össze, úgymint: 1-ször a' jószágon és gazdaságban fekvő tőke-pénz kamatjából: 2-szor

a' természetűre fordított munkának béréből és 3-szor a' nyereségből. A' két elsőt, melly minket itten különösebben illet, és a' melly teszi a' természetű valóságos belső betétet, minden mezei gazdának ki kell természetűjeiből venni, különben gazdasága megromlik, a' harmadikból ellenben az idő környűállások szerint, minden valóságos kára nélkül elengedhetőbbet vagy kevesebbet. A' jószágokon fekvő tőke-pénz, (mellyet további okoskodásunk végett a' gazdaságban fekvőtől meg kell különböztetnünk), és a' munka-bér között való portzio, a' jószágok különböző természetűje szerint, változik, az utolsó néha egészen eltűnik, és az elsőhez tsatolja magát, kivált Magyar hazánkban.

A' tőke-pénz alatt, melly a' jószágokon fekszik, azon summát értjük, mellyen a' jószágot veszem, vagy eleim vették, és ha azt a' fejedelemtől szolgálataink, fáradságainkért jutalomul nyertük, mellyet a' jószág megér, a' dolgot olly formán képzelhetvén, mintha a' fejedelem ezen summával ajándékozott volna meg. E'kép tehát minden Magyar országi Nemes jószágokon fekszik valamelly tőke-pénz; de fekszik ez a' jobbágyi ingatlan birtokon is, csak hogy ez nem a' paraszté, hanem a' Földes Úré, kinek az tartozik annak mintegy kamata fejében, a' mint alább bővebben meglátjuk, némelly munkákkal, természetűjeikkel, és pénzbeli fizetéssel.

Hogy minden Magyar Mezei gazdának, az akár nemes akár paraszt legyen, gazdaságában melly nagy summa fekszik minden tudja, meggondolván, hogy mennyi marha, épület és gazdaságbeli szerek kívántatnak egy jól

elrendelt Gazdagságban, és mind ezek mennyi-
be kerülnek a' mostani időkben.

De a' föld megmivelésére is kell a' Magyar Földes Úrnak (a' parasztról, ki tulajdon maga műveli földjét, és munkájának bérét méltán megvárhatja, kétség sem lehet) költeni; a' munkabér is találkozik a' magyar természetmennyek árrában. Ezt látszik a' T. Prof. főként kétségbe hozni, mondván: „Magyar országon tartozik a' „paraszt a' nemes ember földjét ingyen művelni, nállunk a' robottozás kissebb” s a' t. Melly sok helytelenség kevés szavakban! Én az Ausztriai robottozást nem esmérem, nagyon kételkedem mindazáltal, hogy az a' paraszt által birt földek mennyiségét tekintvén, a' miénknél tsekélyebb volna. Továbbá hibás állítás, hogy a' paraszt tartozik az Uraság földjeit egy általjában megművelni, mert az Urbárium által kiszabott napokat kiszolgálván nem gondol vele, Földes Urának gazdaságában a' szükséges munkák megtetettek e', vagy sem. Hány olly Földes Úr vagyon hazánkba, ki minden földjeit, rétjeit, szőlőit parasztjai által megtudná műveltetni, ki héreseket, tselédeket nem tart, földjeit feliben nem dolgoztatja, nem kaszáltat, arattat, kapáltat, szüreteltet idegenek által? Ezekhez járúl a' jószág igazgatásának költsége, az alsóbb és felsőbb gazdaságbeli tisztek fizetése, kik munkájokat a' Földes Úrnak a' Jószág felvigyázásában elbérlik. De ha vagynak is, a' mint hogy valóban találatnak, olly Földes Urak, kik idegen munkásokra nem szorúlván és jószágaikat tulajdon magok administrálván, a' munka-bérre közvetlenül nem látszanak költeni, valyon azért a' munkához ingyen jutnak-e? A' más úton erre tett költségeik megtérítését, tulajdon fáradságaik jutalmát nem méltán óhajt-

ják-é? A' Jószágok eladása alkalmatosságával a' paraszt telkek, minden ahhoz iartozó földekkel együtt, vagy pedig, a' mi egyre megyen az attól járó szolgálatok szint úgy a' betsü-árba számítnak, mint akármelly más beneficiumok; a' robottok esztendői betségnek töke-pénzét tehát a' jószágon fekvő summában kell keresnünk, a' hol azt minden bizonyal fel is találjuk.

Ezen előadás szerint tehát minden Magyarországi Jószágon, minden gazdaságban fekszik valamelly töke-pénz, a' Földes Úr itt is fizet munka-bért, vagy a' jószágon fekvő summához számítva, és így mintegy köz-vette, vagy köz-vetetlen még pedig részszerént készpénzben p. o. tseledjeinek, részszerént természetnyekben p. o. aratóinak nyomtatóinak 's a' t. a' mi tulajdonképen egyre megyen. Helytelen tehát a' T. Prof. azon állítása, hogy „a' Magyarok most is pénz nélkül természetlik Gabonájokat, mint azon időben, midőn eleik az Ország' birtokát felosztván, a' lakosokat Rabszolgákká tették, melly állapotban vagynak azok még ma is, csak valamennyire módosítva”. Hogy T. Szerzőnknek ezen útsóbb állítása melly vakmerő rágalmazás megmutatni könnyű volna, de bennünket tzelunktól igen meszsze elvezetne; mert ötöt, ha még eddig nem tudta, meg kellene arratanitanom, melly nagy különbség vagyon a' rabszolga (Sklav) és Jobbágy (Unterthan) között; ki kellene azután fejtenem, hogy a' Jobbágy, a' mennyibe személyére nézve nints az Úr kényyének kitéve és mintegy az ország-lás különös pártfogása alatt áll, megszünik valóságos Jobbágy lenni, és inkább tsak arendásnak vétethetik, ki munkával és egyéb szolgálatokkal fizet; meg kellene végre bizonyíta-

nom, hogy a' Magyar paraszt mostani állapotja szerént inkább közelit ezen árendásokhoz, mint a' valóságos jobbágyokhoz, és így tökéletes emancipatiójához közel áll, kivált a' kegy. Urbarium behozásától fogva, szolgáltatjának fizetésének non plus ultrája meg-lévén határozva, és árendája nagyobbításának nem lévén kitéve, mint az Anglus Freeholder. — A' mit a' T. Szerző mint egygy esmeretes író esmeretes mondásúl felhoz *), nem szóll Magyar országról; de külömben is ott nem a' parasztoknak a' Földes Urakhoz hanem az Országláshoz való relátiójokról, a' polgári alkotmányban való nevezetességekről vagyonszó. E' részben fájdalmasan kell megvallanunk, hogy a' Magyar paraszt nem elébb való a' Lengyelnél; de a' világosabb gondolkozású jövődön kívül az lehet vigasztalások, hogy a' sokat jelentő „moins que rien” nem tsak reájok, hanem a' száraz Eoropának legszámosabb polgárjaira is illik.

De hagyjuk el a' T. Profeszszornak ezen egygyes vagdalódzásait, és lássunk inkább a' javallatt mód rossz és az elkerülendő veszedelmeknél sokkal kárhozatosabb következtetései-nek megvis'gálásához. Hogy a' Magyar természetnyeknek az Ausztriai piatzokról való kirekesztése által Magyar ország sokat vesztene, maga a' T. Szerző által látván, mentségére azt bozza elő, hogy „Ausztriának Magyar országgal semmi „sem közös, tsak a' Fejedelem”; (hát ugyan nem elég-e ez? Ha mi más hasonló környülállások közt így gondolkoznánk, így okoskodnánk nem támadna, nem méltán támadna-e meg a' vi-

---

*) Il ya trois ordres en Pologne la noblesse, qui est tout, les bourgeois, qui ne sont rien, et les paysans, qui sont moins que rien. —

lág? Elég szomorú hogy a' testvéri vagy legalább a' szomszédi és felebaráti szeretet nem közös). „Tsináljon Magyar ország, így folytatja T. Szerzőnk fontos észrevételeit”, gabonájával a' mit tetszik”, (tsinálhatja-e)? „mi gondunk nekünk az ő gazdaságára, ők szabadok, megelégedettek, tudnak magok magoknak tanátsolni”, (a' T. Profeszszor Urhoz legalább bizonyosan nem folyamodnának tanáts végett). „A' Magyar nem szegényedhetik el, mert nints pénzre szükség; a' nemes embernek nints, mivel nem fizet adót” (hát csak az adózásra kell a' pénz? Ha ezen okoskodásnál fogva a' T. Prof. jövedelméből mind azt elvonnék, a' mi adóján felyül megmarad, nem álna-e el állításától) „a' parasztnak nints, mert mindent gabonával és munkával fizet”.(?)

De valóban a' javaslat mód, melly magyar országra nézve veszedelmes lehetne, az Ausztriai német tartományokat végromlásra vihetné, erről vakmerő álmadozásai között megfejtkezett a' T. Szerző, ezt kell tehát nekünk itten bővebben kifejtenuünk. Feltéven, a' mit különben kétségbe is lehetne hoznunk, hogy ezen tartományok a' közönséges termés idején az első szükségekre nézve idegenekre nem szorulnak, a' magyar, ki természetményeit itten többé nem adhatná el, kénytelen volna ezek számára más piatzokat keresni, és ha ezt nem találja, földjeit miveletlenül hagyni, gazdaságát pusztulásnak engedni, és csak annyit természetni, a' mennyit maga megemészthet. Így hazánkknak a' Császári német tartományokkal való kereskedési összeköttetése egészszen felhomlana, az vagy más országokkal lépven illy, szövetekezésre, vagy természet gazdagságában el szegényedvén. Ebből a' Császári német tartományokra két ked-

vetlen következés háromlana: Először a' szűkidőben midőn az odavaló földmivelők a' Lakostársaik' szükségeinek kielégítésére elégtelenek lévén magának a' T. Profeszszornak kívánsága szerint a' kereskedési szabadságot helyre kellene állítani; magyar országhoz nem lehetne folyamodni, ez azon tartományokat, mellyeknek közönségesen elszokta adni természetményeit, az illy időpontba sem hagyhatván el, vagy pedig megromlott gazdasága miatt, a' megkívántató természetményekkel nem bírván. Másodszor; az Ausztriai német tartományokban találtató Fabrikák, kézmivesek magyar országon készítményeik számára nem találnának olly könnyű piatzot mint eddig; a' mi hazánk is repressaliakkal élven és ebbeli szükségeire nézve más nemzetekhez különösen azokhoz folyamodván, kikkel természetményei eladása végett valamelly ujj özszezkötésre lépett, vagy pedig, a' mi még természetesebb volna, elszegényedésében azoknak megvásárlására pénze nem lévén. E' kép tehát azon tartományok, mellyeken segíteni akar a' T. szerző, gyakori éhelhalásra juthatnának, magyar ország lévén természetes és szinte egyetlen egy élés Kamarájok szükség idején; Fabrikáik pedig megromlanának, ezeknek megint magyar ország lévén majd egyetlen egy piatztzok, mivel a' több szomszéd országoknak magoknak vagynak falrikáik és nagy részint az Austriajagnál jobbak. —

Hogy Ausztriara nézve mikép lehet ugyan az olly kárhozatos, a' mi Angoly országra nézve több számos esztendőktől fogva olly nagy hasznokat szül, ezt igen könnyen megfoghatjuk, ha ezen utolsónak fekvésére, állapotjára tsak egygy futó tekintetet vetünk is. An-

glia szigetes fekvése és a' tengerek szinte kiterjedt kereskedésre tett szert, a' millyennel egy ország sem ditsekedhetik, egy nemzet sem ditsekedhetett soha-is. A' kebelében támadottszükség idején nem szorult az egy különös országra, minden tartományok, a' föld minden részei, az egész esméretes világ nyitva állanak előtte. Ha a' föld gabona termő tartományai közül egyik szükségeinek nem felel-is meg, készen állanak a' többiek; ha ez represzaliakkal is él ellene, mit gondol ő azzal, a' többek választása kényjének hodolván. A' világnak szélesen kiterjedett minden tengereit merészen keresztül kosúl hasító számtalan hajó és a' természetmények', a' föld egyik sarkától a' másikig majd minden költség nélkül való általtételének ez által támadó könnyűsége minden távolságot eltüntett, minden tartományokat, mellyekhez hajói járulhatnak, szomszédokká teszen. Egy illy helyheztetésben lévő ország a' gabonára, természetményekre nézve szükségét soha nem szenvedhet, míg pénze vagyon, mellyet szélesen kiterjedett 's szinte kiterjedt kereskedése, a' legvirágzóbb állapotban lévő manufaktúrái, Fabrikái eleget szerzenek. Még akkor is, ha ötet minden szabad nemzetek révpartjaiktól elrekesztenék is, a' mi magában véve képtelenség, — tárva állanak előtte a' világ minden részeiben elszéledett Gyarmatjaik, szélesen kiterjedett külső birtokaik, mellyektől az anyaföld minden idegeneket eltilt, mellyekkel kereskedését mindig szabadon üzheti, és a' mellyek azt a' végromlástól megmenteni kénytelenek. — Kereskedési függetlenségének szembetűnő példáját adta Anglia az utolsóbb időkben, midőn Európának

megbukott tyránja a' száraz föld erőltetett elzárása által akarta őtet meg-győzni. Az Angoly kereskedés, a' nemzeti munkásság volt e' valaha nagyobb divatjában, mint épen ezen idő-pontban? E' nélkül lehetett volna-e alkalmas azon nagy belső erő-kifejtésre, melyet benne sok esztendőök lefolyta alatt bámulva szemléltünk? Angliának ezen szerentsés helyheztetésétől, állapotjától Ausztriát a' természet megfosztotta, annak egészszen más tulajdonságokat nyujtván, melyeknek voltaképen való használása és nem az Anglia példájának vak követése teheti lakossait boldogokká.

Egyébbaránt ha mindjárt a' Gabona bevitelének tilalmazása Angliára nézve veszedelmes nem volt-is, sőt hasznos lehetett úgy még-is igazságtalan az, és a' polgárok minden Klaszszissait eggyaránt kedvellő politika jozan szabásaival meg nem eggyeztethető. Ha ez által a' földmivelők természetményeikre nézve eggy bizonyos, nagyobb árat nyerhetnek és ez által olly állapotban helyheztetnek, hogy fáradságok bizonyos jutalmát megnyerik ez kinek költségén történik meg? — — Az emésztők nagy serege, a' Városi lakosok, kézmivesek, fabrikások, kereskedők 's a' t. az országnak épen olly hasznos tagjai, mint a' földmivelők, kénytelenek a' honni természetől drágábban vásárolni azt, a' mit idegenektől jutalmasabban vehetnének. Ezen nagyobb árrat a' kézmives készitményeinek, a' kereskedő portékáinak árrához tsapván, azt az ezeket vásárló földmives nyakába vissza tolja és így ezt az előbb nyert haszontól meg fosztja, vagy pedig ezt nem tehetvén, és készitményeinek, portékáinak nagyobb árrok miatt sem hazájában sem a' külföldön elegendő vevőkre nem találván, mesterségé-

ben, kereskedésében gátoltatik, és a' legnyíltvánságosabb veszedelemnek tétetik ki.—

Ha mind ezeket összevevesszük, a' szomszéd országoknak az illy mindennapi szükségekre nézve való erőszakos elrekesztésöknök akadályait, költséges voltát, és a' nagy haszon reménysége alatt az alattomos kereskedésre ingerlett lakosok' erköltsi megromlásokat elgondoljuk, lehetetlen a' T. Prof. javallatának képtelenségét, veszedelmes voltát eggyeszerre által nem látnunk; kivált az Ausztriai német tartományok és Magyarországra nézve, mellyek helyheztetésök természetök és minden tulajdonságaik által olly szorosan össze-kaptsoltatnak, hogy, ha nem volnának is ugyan azon eggy közös Fejedelem alatt eggyesülve, még akkor is a' költsönös kereskedésbeli összeköttetésök volna azon szemügyök, mellyre, nemzeti szorgalmok felélesztésének, közös boldogságoknak tekintetéből, főként és leg-féltékenyebben kellene vigyázniok. Szerentséje Magyarországnak és az egész Ausztriai birodalomnak, hogy közös Fejedelmünk és annak tanátsadóí világosabban gondolkodnak, hogy sem ezt által ne látnák; hogy a' T. Profeszsor eggyoldalos gondolatai tisztább elméjökben helyt nem találta, és soha sem találhatnak.

T. — J.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Felclet némelly új szók felől tett Észrevételek' czáfoltatásaira.

Hogy Észrevételeim némelly új szók felől szemet fognak szűrni eleve gondoltam. Olly ügyet vettem védelem alá, melly ellen a' többség zúg; olly személynek fizetém le tisztelti adómat, ki egy idő olta lapis offensionis lett. A' Redactionnak glosszájira külön nehezen fogtam volna felelni; de bizonyos álnévű Ertekező méltatlan vádakra fakadván el-
lenem. (Tud. Gyűjt. VI. Köt. 25. lap.) kénytelen vagyok védelmemet rövideden elő terjeszteni.

A' Tudós 's nagy érdemű Redactor Ur, kit nálamnál forróbban senki sem tisztelhet, a' mag. 's szerény szók ellen kelt ki (Tud. Gyűjt. III. Köt. 80—81. lap.). Ő a' magast gyök-szónak állítja, legalább így nyilatkoztatta ki magát azon alkalommal, midőn személyesen tisztelni szerencsém vala, mert, úgymond a' nyelv' feltalálói elébb a' szemléltető tárgyak', 's minéműségek' nevezeteit határozták meg, úgy mentek által az elvont képzetek' elnevezésére. Már pedig látni való, hogy Hőhe elvont képzet; Hőh ellemben szemléltető minéműség, és így ennek kifejezésére elébb kellett szavunknak lenni, mint amazéra.

De én azt tartom, hogy valamint nincs semmi ok nélkül, úgy a' nyelv' feltalálójának is kellett bizonyos okokat követnie, mellyeknél fogva ezt, vagy amazt így, 's nem másképp nevezték el. A' nyelv-alkotás' első kezdetében, midőn t. i. a' füllel érezhető tárgyaknak, 's jeleneteknek adának nevezeteket, könnyű az okot átlátnunk, mellytől vezéreltettek: volt az a' természeti hangnak követése. De a' szemléltetők' elnevezésében millyen okokat követtek, legyen, a' nyelv' philoso-

phiajából igen ritkán lehet meghatározni. Ebbeli vizsgálódásainkban leginkább az etymologia, analogia 's euphonia szolgálhatnak szövetségül; már pedig a' két első bizonyítja: hogy minékünk minden gyökszavaink egy taguak, következésképen a' magas gyök-szónak nem vétethetik. Hogy a' magosnak mag a' gyöke nem lehet kétségbe hozni; de ha eredetikepen fezt jelenti e': főhc, vagy ezt medulla, vagy más egyebet, nehéz meghatározni, 's mind addig, míg a' szóvizsgálás ellenkezőről meg nem győz, követnünk kell a' hasonlóságot, 's valamint ezen szókban: dühös, hangos, hegyes 's a' t. a' gyök mindenkor a' birt dolgot, vagy miséget jelenti, úgy a' magosban is azt kell jelentenie, t. i. ezt főhc, melly ideának festésére azon kívül is semmi más szavunk nintsen mert magosság főheit.

A' mi a' szerény szót illeti: kétli a' Red. Ur, ha szerény ezt jelenti e' modus? Vannak ugyan több jelentései: de módot is jelent. Nevezetesen jelent: 1) Rendet, innen Eleink Árpád' idejében azon helyet, hől hazánk' akkori törvényeit, 's polgári alkotmányát megállapították, szernek nevezték. („Et locum illum, ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari secundum suum idioma nominaverunt Serii, eo quod ibi ordinatum fuit totum negotium Regni". Anonym. Bel. Reg. Not. Cap. 40.) — 2) Sériest, innen: szerbe jönni. In seriem venire. — 3) Eszközt innen: szerszám, műszer. — 4) Mediumot, Miffel. p. o. Orvosszer Arjnegmittel. — De végre jelenti ezt is mód. A' vagy nem szoktuk e' mondani: Szép szerével banni valakivel. Erga aliquem bonum agendi modum observare. Jemanden auf eine gute Art behandeln. Mártonnál: szép szerént, így magyaráztatik: Auf eine gute Art. 'S igen helyesen! valóban nagyobb díszére fog szolgálni nyelvünknek, ha abban egyezünk meg: hogy ezen idegen szót mód magyarul is helyesen tudjuk tenni, mintha ellenkezőt állítunk. Így egyszer'mind a' helyes össze-forrasztás által olly gyönyörű szót nyerünk. melly nélkül tovább pirulás nélkül él nem lehetünk.

Által megyek a' fentemlített Értekező Úrnak igasságtalan kifakadásaira. Megtévedt az Értekező Ur, midőn azt hívé: hogy én a' józanabb rész alatt a' Neologok' egész felekezetét értem, és így az ellenfélt józantalannak állítom. Én azon kifejezés által csak a' jó Neologuszokat akartam a' roszaktól

megkülömböztetni. Ez utóbbiakat nevezem maga hitt hivatlanoknak, minthogy *in vita Minerva* nyúlnak a' legszentebb him-varráshoz. Hogy ezek ellen illy éles hangot engedék meg magamnak, azt nekem senki sem fogja rőszalbatni, legkevésbé pedig az Értekező Ur, ki még a' józan Neologuszoknak sem barátja. Kétli az Értekező Ur, ha a' l e , m e , h i , i , l e b valóságos szó-gyökerek e' ? Jele, hogy Révait nem isméri, a' mit annál bátrabban merek állítani, mert különben a' 27-dik lapon az első sorban nem írná: vél-nén-k vél-nők helyet, hogy több nyelvhibájit elhallgassam. Ha a' bérekesztésben le van e' rontva, a' mit a' magam ideájában építék? ítélje meg a' tanult philologus, melly nevezetre az Értekező Ur számot nem igen tarthat. Egyéberánt azon egész Értekezést úgy lehet tekinteni, mint egy mesterségesen szőtt kisebbítő gúny-írást. A' mi engemet illet, vastagon, 's ennél fogva tompán sértő egyetlen kifejezéseire hasonlókkal felelni sem nevelésem, sem characterem meg nem engedik. Én azokat szivemből megbocsátom, 's óhajtanám, hogy minden hazafi velem együtt ezt érzene:

Sértenek? örvendhetsz; mert adni bocsánatot édes.

Am de ne sérts más; mert nyerni kegyelmet aláz.

P. Sz. A.

2. Eredeti Oklevelek' Kivonásai.

Találkoznak bizonyára olly nemes szívű Hazafiak, kik nem kívánják úgy, mint hajdan az Aegyptombeliek, el rejtett kintseiket Sphynxekkel őriztetni: sokaknál hevernek már a' régiségtől el avúlt bőr, vagy elázott Pappyr Levelek a' nélkül, hogy vagy magok használnák, vagy azoknak, kiknek használhatnának, tudokra adnák. Illyen karban lévőket példáinkkal buzdítani, és igyekezetünk által, valamint Hazánk történeteit világosítani, úgy azoknak, kiknek jussait némünémüképen illelnék, szükséges leveleik' fel-találására vezérteni szándékunk lévén, sinormértékül vettük: hogy a' Tudományos Gyűjteménynek minden Köteteiben, ha többet nem, rendszerint tíz darab valóságos eredeti Oklevelek'

lek' (Originalia Litteralia Instrumenta) Kivonásait, mostani Birtokasaik' neveikkel, és lak-helyeik előadásával közölni fogjuk. Meg hívjuk e' ditső pályára mind a' Hazában, mind a' Külföldön lakó Tudósokat, hogy akár hol-is (vannak pedig tndtunkra Olasz, Frantzia, de kivált a' Német Országi Birodalmokban, sőt a' Török Tartományokban is, számtalan Magyar Oklevelek) feltalálандó, és Hazánkat, Nemzetünket illető Irásokat, ha lehetséges Reversalis mellett, eredetikepen közleni, — ha nem, tsak lemásolva megküldéni, vagy legalább velős, és az értelmet kimerítő Kivonásban, Intézetünknek bejelenteni ne terheltesenek.

- 1-o 1167. István K. második Geyza Fiának, és a' Magyar Zászlós Uraknak Esküvéssel erősített fogadások, Dalmatiai Sibenik Város polgárinak helyben hagyott Szabadságaik iránt. — Ezt.
- 2-o 1231. II. András — és 1245. IV. Béla K. szórul szóra által irván újabban erősítették.
- 3-o 1251. IV. Béla K. Daniel és Stanymir Sibeniki Követeknek escedezésekre, ismét által irván most említett Leveleket, a' Városnak határait-is előszámlálja, és annak területét erősíti.
- 4-o — (1210—30) II. András K. Jakab Mesternek Udvari Jegyzőjének, és Miklós Mesternek, úgymint Zathmár Vármegyébe küldetett Királyi Adó-szedőinek (Collectoribus unius Fertonis, quam ratione Lucri Camerae exigi ordinavimus) parantsolja, hogy Péter, Abraham fia, Tygudi Omode, és Wray János Jobbágyaitól ezen adót beszédni ne merészeljenek, es z t. nélkül.
- 5-o — (1270—90) IV. László parantsolja Hentz 's többi Királyi Jövedelmek Felvigyázóinak (Comitibus Camerarum Regiarum) hogy az Oroszlánhídi Réven beszédendő Vám iránt Abrahámot, Ponythnak fiát ne háborgassák. Es z t. nélkül.
- 6-o — (1276—78) Gergely Jharus fia és Ugra Ipolyth fia, mint Dienes Palatinustól kiküldetett Visgálók, és elintéző Birók, egy részről János Isép fia, más részről Gróf Ochvz között pörösnek tartatott Chuana Helység iránt, munkálkodások folyamatját Péter Nádor Ispánnak, So-

mogy Vármegye Fő-Ispánnjának , és a' Kunok Kapitányának megküldik. E s z t. n é l k ü l.

NB. NB. tudták már tehát a' XIII. Században a' világi Magyarok is Pap és Háptalanbeli Bizonyosság nélkül írni, és írásban foglalt törvényes Leveleket készíteni. Betses maradvány és példája a' Nemzeti műveltségnek, melly akkoron egyéb Európai Nemzeteknél is csak az Egyháziaktól üzentetett.

7-o — (1270—1300) Filep Mester Szepesi Gróf, és Várnagy László és Frack Mestereket kéri, hogy ereszszék el a' Hassai Plébánus, és Bíró kérésére, tollók elfogatott szolgálgyermeket.

8. 1276. IV. László K. Helyben bagyó Levele (Litterae Consensuales) mellyel megengedi Aba nemzetségből származó Echuruh, György fiának, hogy Ch á k á n és Bewd egész Helységeket, nem külömben Z y n a i portióját Feléségének és Leányának örökösihessen.

9-o 1280. Osztály Levél Buja, vagy is Bojã Helység iránt, Ponsa, Merse fia, és Mihály, Andrásnak fia között.

10-o 1293. László Mester, Tekusnak fia — Tekus, Báth fia — Lack és István idősbh István fiai, néhai Tekusnak gyermekei, Berzetei Helységet testvér Hugoknak, Marck Mester, Botyz Testvére Hitvessének, Leányi részben örökösön által adják.

NB. NB. Marck és Botyz, ditső Mariassy Nemzetségnek Elei, e'képen jutának Berzethro.

Mind a' tiz Eredeti Oklevelek tartatnak T. W. Jankovits Miklós Ur Diplomák Gyűjteményében Pesten.

Folytatások következik.

J***.

3. Jutalom Tétel.

Midőn a' boldog békesség édes nyugodalmában szunnyadozik a' testi erő, foghatóképen serénykednek az úntalan munkálkodó Léleknek elmébéli tehetségei. Csak egy csekély tárgyú, és a' Magyar helyesírást illető kérdésnek: legyen e' tanácsosabb Cs-et vagy Ts-et, Cz-et vagy Tz-et ezentúl állandóul felvenni megfejtésire, Derék Tudóssaink közül t i z e n

őtnél többek beküldötték feleletjeiket: annál inkább lehet tehát reményleni, hogy oly kérdésre, mely minden Hazafit közelebb érdekel — a' jó polgárokat egymáshoz — hív jobbágyokat hegyes Fejedelmekhez szorítja, még inkább fűgeszteni fogják figyelmeket, kettőztetni szorgalmokat. Az alól írt ezen Historiai és Statistikai kérdésnek: Mennyiben, és hány úton 's módon részesül a' Magyar Nemesség a' birodalmi teher viseletében, megfeleletére, egy álló esztendei határ időt rendelni kíván, úgy, hogy a' feleletek 1819. eszt. esendő December holnap 20-dik napjáig Trattner Ján. Tamás Ur R. Könyvnyomtató műhelyébe Pestre ingyen beküldtessenek, vagy Magyar, vagy Deák, akár Német, vagy Frantzia nyelven is. A' felelő munka, azon petséttel, melyet a' Szerző levelén nyomott, legyen bezárva; beküldött levelének, a' melyhez a' munka rekesztetett, alján a' Szerző önnön nevét azért szabadon vagy kiírhatja, vagy pedig képzelt nevezetre változhatja, akár pedig valamely ékes mondás alá takarhatja. A' feleletek 1819. eszt. Karátsony napjaiban felolvastatások végett egymásután felbontatnak. Melly tanátskozáásra három a' Magyar Történetekben jártas, és annyi a' Törvény Tudók közül meghivattatni, három nagyob tekintetű Urak, és Elő-ülőnek egy Magyar Méltóság nagy alázatosággal megkérettetni fog. Ezek által, a' legtökéltebbben elkészült Munka Szerzőjének, Nemesi Karhoz illő ilyen ajándékok jutalomul által adattnak: Először a' Vitéz Nemesség mindenkori ékessége egy négy esztendőös Paripa — II. a' Haza védelmének ősi Symbolum, egy ezüst hüvelyben lévő Damascen vasú, régi Török Kard. III. Egy széles arany gyűrű, a' Nemességnek tulajdon jele; millyeken viselni szokott ősi czimer, minden Nemest Királyi Kegyelemre emlékeztetvén, hívsegre gerjesztett. IV. Egy ragyogó gyémant Gyűrű, annak jelentésül hogy az erköltsők fénnye legyen az igaz, és valóságos Nemesség, és ez a' köz emberek között, mint a' gyémant a' többi kövek felett tüzesen ragyogjon. Csekélyebb a' Jutalom tévőnek tehetsége, hogy sem az ajánlani szokott készpénzcl, vagy a' Paripának szükséges hadi szerszámmal leendő felékesítésénél, a' felelő szorgalmát illőképen megjutalmazhassa. Mellyeket ajánlott, azok ifjúsága' serénységének gyümöltsei, kész azomban Haza oltárára feláldozni. Reménylven

hogy lesznek azok közül, kik Magyarok és Nemcesek, többen, a' kik ezen hasznos kérdés' böles megfejtésére, kedvesebb, drágább, 's nagyobb jutalmakat ígérni készek lesznek, hogy nem tsak egy, de több Szerzőknek is szorgalmi, mellyeknek munkái a' legtökéletesebbhez közelitendének, megvigasztaltassanak!!!

A' várt felelet két részben elő adattni' kívántatik; elsőben a' Magyar Országai Nemesség' gyökeres ismeretét t. i. eredetét, külömbégeit, évenként lévő különöségeit, és a' környüállásos változások szerint történt kiformáltatását, annak a' Felséges Uralkodó Ház iránt kimutatott szolgálatit, 's érdemit 77. másodikban pedig egyenként elő számláltatni azon utakat és módokat, mellyekben vagy egyenesen, és azonnal — vagy oldalaslag és közben-vetés által az Ország védelmében, a' birodalom Kormányozásában, a' jobbágyoknak kiosztott telekekben, vagy mint legnagyobb Consummensek a' Regale Posta, Só, Harmintzad, Bányászi 's a' t. jövedelmek szaporításában részt vesznek.

Nomodus

az az:

A' Törvény szolgálja.

4. Találmányok.

Stajer Orzágnak tulajdona azon már ez előtt is esmeretes neme az értznek, melly a' Bányászok által Chronnak neveztetik, és mellyből János Ö Cs. Kir. Fő Herczagségkormányozása alatt a' mostan divathan lévő legkellemetesebb festék Újzöld (Neugrün) készítetik, és a' Külföldre nagy haszonnal kivitetik; — de most még inkább fog ezen Tartománynak neve a' Természeti Tudományok előadásában emlitetni, miolta Dr. Vest Ur, a' Cs. 's Kir. Joanneumban a' Chemiának és Fűvész Tudományok Professora a' Stajer Országai Schladmürg aknában kiasott Nikol értzekben, bizonyos, a' már esmértektől külömb tulajdonságú metallumot feltalált. — Professor Gilbert illőképen kíváná ezt Vestaeumnak neveztetni, mind a' feltaláló Vest Professor neveért, mind pedig, mivel a' későbbben feltalált Vesta planetának még egy metallum se tulajdonitott, A' nevezetes Angoly Chemicus Davis,

Olasz Országba Grétzen keresztül utazván, ezt előbb Tantal metallnak tartotta, de későbbben ezen vélekedésétől önként el állott. Bővebb esmereteket lehet nyerni ezen új találmányról Gilbert Annalisának 1818. VII. Kötetében.

Szinte azon időben Göttingai Professor Strohmajer Úr is a' Zink értzek között egy különös 's eddig esmeretlen metallra akadott 's azt Kadmiumnak nevezte. Lásd azon Annalisok V. Fuzetét.

J. ***

---

5. I n t é z e t e k.

A' Magyar Ovári gazdasági Intézetnél első Tanítónak neveztetett ki a' Keszthelyi Georgikonnál 13. esztendeig ditséretesen munkálódott Dr. Lie bald J. T. a' Pétervári, Párisi tudós, és Pragai gazdaságheli Társaságoknak Levelező Tagok. Azon kívül Dr. Klingenstein Leopold, ez előtt a' Bétsi Universitásnál a' mezői gazdaságnak kiegészítő oktatója; továbbá a' Hertzegi Építőmester Kalt Péter a' mezői gazdaság számára. Ezeken kívül tanítja az Erdő tudományt a' Hertzegi Erdőmester Fritz János; és a' Hertzegi Fő Kormányozói Hivatal segédje nemes Kleborn Ferentz, Hertzeg Schwartzenberg' Hamaraiban Csehországban lévő gazdaságheli Intézetének Nevendéke, a' gazdaságheli Természethistoriát.

Th.

Pesti jóltévő Asszoyi Eggyesület.

Hogy ha az emberi erköltsök között legtetségesebb az adakozó Jóltévőség, melly Senekának mondása szerint bennünket némülképen a' mindenható Istenséghez hasonlithat *), méltán

---

*) Illyen vélekedéssel valának Seneca előtt sok századokkal már a' Görögöknek böltsei is. Pythagoras, Achiannak XII. K. 59. cz. bizonyosság szerint, — és Democritus ki hibássan csak két Istenséget, a' büntetést, és a' jutalmazást képzelt magának. Plin. Hiss. l. 11. c. 7. — a' Jótévőket

azon Némzet, tőkélletesítésének felsőbb léptsőjére helyheztek, a' melly az emberi inséget, könyörületessége tárgyának vévén, szükölködőket adakozásával felsegelli, bathatós partfogásával, józan tanátsával, intézetivel, segedelmet nyújtó karjaival emeli, ápolgatja, és külömben el nem kerülhetetlen, veszélynek örvényiből ki ragadja.

Vétek volna ezt tsak a' jelen idő közönséges szellemjének tulajdonítani: mert a' mi nagy szívü, (még a' hajdan napkeleti Pogányságban is jeles emberi erköltsökkal tündöklő) Nemzetünk, mind vendéglő szivességének, mind pedig jöltévő adakozásának bokros emlékeztető példáit adta az egész Kereszténységnek. Nem szükség ennek bēbizonyítására elő hoznom Sz. István első Királytól a' szegény-utazóknak' befogadására és táplálásokra Jerusalem, Constantinápoly, Róma és Ravenna Városokban épített Vcndég-házakat, nem annak mai napiglan rothatatlan kezéről a' XII. századbéli Hartwick Püspöknek vélekedésit *) de inkább emliteni kívánom Giselá-

az Istenséghez közelíteni mondák Synesius Philo, Clemens Alex. 's t. — Ugyan ezen okból, mind bölcsebben, mind pedig a' Poetai tűznek nagyobb elragadásával fel-ségesebben szöllot volna a' repdeső Versezetnek egyik Szerzője, nem így:

Az emberekkel jól tenni

Nem több tsak mint Ember lenni — hanem eképen:

Sokkal több, mint Ember lenni, magát kifejezte volna, mert így önnön magával is, midőn feljül azt mőndá: Csak a' Nemes sziv téssen fél Istenné, nem ellenkezett volna.

- *) Quid sibi vult Fratres mei, quod ceteris membris resolutis, solam dexteram manum — — Deus integram conservavit? equidem sic sentio divini consilii altitudinem in hac re demonstrare voluisse, Elemosynae studium omnes virtutum gradus transcendere. — — Namque S. Regis dextera — ad alendos Pauperes, nunquam muneribus distribuendis vacua fuit. Namque piissimus Rex opem tulit calamitosis et indigis, liberavit opressos vestes et hospitalitatis officia impendit, viduárum et pupillorum miseriam suam putavit: Sch w a n d t n e r S c r i p t. RR. HH. T. I.

nak, és többnyire minden Királynéinknak az ügyefogyottak iránt annyira könyörülő adakozásaikat, hogy az Alamisnázkodás, és Jól-tévőség remek példányává nem más mint II. Andrásh Magyar Király Leánya Ersébeth, Thuringiai Herczegné az egész keresztény Világ előtt tétettnék, és a' kép-művészekről közönségesen festetnék, sőt annak nevében egy Aszsonyi Társaság is felállítatna, melly az elnyomorodott betegeknek ápolgatását eszközölné. A' folyó 1819. esztendei Frauen Taschenbuch is, melly Nürnbergben öt esztendőktől fogva ékes régi rajzolatokkal kiadattatik, mi Erzsébetünket Magyar és Német nemzetek között alamisnákodva rézben mettzve elő állítja.

De ezen személyes adakozásoknak, mellyek mint tündöklő csillagok, rövid ragyogások után, a' Magyar Egről ismét eltűntek, tartós, és azért felségesebb, tökéletesebb Intézete a' mi időnknek feltartatott, midőn Buda, és Pesth Hazánk fő Városában lakó Méltóságos Aszszonyságok, inkább nagy lelkű eleik', hogy sem Európában virágzó fő Városok' példaitól buzdítván, már elégtelenek itélték a' hosszas háború, és a' nagy drágaság tsapásai által vég nélkül elszaporodott ügyefogyottaknak inséget személyes könyörületességekkel enyhíteni, hanem közös segedelemmel, és a' tehetősebbeknek egyben kötött jó szándékival felsegélleni eltökéltették: ugyan azért Felséges Hermine, Anhalt, Bernburg, Schaumburgi Herczegnéhez, Fő Herczeg József, és Magyar Ország Palatinusa Felséges Hitveséhez a' végre folyamodtak, hogy kegyes Pártfogása alatt azon Jól-tévő Aszszonyi Egyesületet felállítsák. Örömmel fogadta ezt, minden jónak előmozdítására, kész Nagy lelkűsége, és valamint Budán, úgy Pesten Fő Udvarnok Mesternéje és Képviselője Gróf Eszterházy Theresia Aszszony néhai Gróf Révay Lajos elő Excellentiája Eözvegye elő ülése alatt a' részt vivő Méltóságos Aszszonyoknak Gyűlést hirdetett, mellyekben a' Budai Egyesületnek Előjárójává, Méltóságos Gróf Sándor Vinczéné, született Gróf Szápáry Anna — a' Pesti Egyesületnek pedig Méltóságos Gróf Teleky Lászlóné, született B. Mészáros Joanna választottat.

Ugyan ezen Gyülekezetekben a' Városoknak széles térségek miatt, több kerületekre felosztattak, és minden kerületre egy Méltóságos és egy Polgári Rendből lévő Aszszonyságok a' felvigyázást úgy magokra válták, hogy foglalatosságok' ter-

hét a' kiszolgáltatás sikeresebb léte miatt egy, vagy több Nemes, és Polgári rendű Aszszonyságokkal, kik a' Városnak azon kerületiben laknának, és ismételtesek volnának, feloszthatná, kik ezen könyörületos célra megkérettetvén, önként ajánlották szives fáradozásokat, — de még az Orvosok, Borbélyok, Bába-Aszszonyok, Apatikariusok is az Egyesület által el ismérőlendő valóságos szegények iránt ingyen kiszolgáltatandó segedelmeket kéméltetni nem kívánták.

A' Pesti Egyesület rendszerint leendő folytatása, végre hajtó módoknak feljegyzése végett Tekéntetes Schedius Lajos Ur. Több Ns. Vármegyék Tábla Birája, és a' Pesti Universitásban Professor Titoknoknak megkértett; a' Jövedelmeknek rendszerint leendő bévetele, és kiadása okáért pedig Eggenberger József Könyv-áros, és a' Város külső Tanácsának Tagja, Tárnoknak választatott. *)

A' jöltéví Intézetnek kettős a' foglalatossága. Egyikkel az ajánlásokból, és a' szegények' szorgalmatos munkásságából bejövő jövedelmekre ügyel, 's ezeket lehetőképpen szaporítani iparkodik — másikkal ezen jövedelmeket legillőbb, és hasznosabb módon úgy ki osztani kívánja, hogy a' jól tévőségnek kút forrása soha ki ne fogyon, hanem a' szegények felsegélésére örökké tsárduljon, vagy tsak tsöppenjen is, sőt ha lehetséges, öregbedjen.

A' ki osztott segedelmekre fordított Jövedelmek azon kútorrásból meritettek, melly elcinten az önkényes jó akaratból öszvegyűjtött tőke pénzekből származott. Első helyhezetói tehát ennek azon már tisztelettel említett Méltóságos és Polgári Rendű Aszszonyságok, a' kik az Egyesületben lépven, részekről tetemes summákat befizettek. — Öregbitették az Intézet tehetségét minden Rendbélieknek, készpénz, vagy eleségbéli, és más külömb úton lévő adakozásaik, főképpen pedig azon minden nagy Városokban felvett mód, Theátrumi

---

*) Az Intézet végre hajtására Ügyelő Méltóságos, és Polgári Rendű Aszszonyságok neveit valamint is 1817. esztendőben eszközlött Hasznait bővebben olvasni lehet a' számadó Előadásban, mellyben a' Pesti Jöltéví Aszszonyi Egyesület első esztendőbeli állapota terjesztetik elő. Pesten in 4-o 1 1/2 árkus.

Játékoknak, és musikás Akademiáknak a' szegények javára lőtt előadások. — Valamint is némellyképen a' kereseti Intézetnek most első esztendőben tsekély jövedelme, melly azomban továbbra fogatosabb lészen. Már ezen első esztendő, 1817. esztendei Mártiustól, egész utolsó Mártiusig 1818, a' szegénység felsegélésére be adott jövedelmeket 50,138 forintokra 29. krajczárookra szerentsésen szaporította.

Melly úton és módon segített, és boldogítatott az ügyefogyott emberiség, azt az Egyesület tökéletesen kinyilatkoztatta, már ezen 1818. esztendőben Trattner Könyvnyomtató által közre bocsátott munkáiban: t. i. 1) A' Jóltévő Aszszonyi Egyesület által Pesten felállított kereseti Intézetről, vagy is a' dolgozó szegények ápolgató Szerzetéről. — 2) Számadó előadás, mellyben a' Pesti Jóltévő Aszszonyi Egyesületnek első esztendőbeli 1817—1818 utolsó Mártiusig lévő állapotja terjesztetik elő negyedrében.

Kitettzik ezekből, hogy a' Pesti Jóltévő Aszszonyi Egyesület olly három Intézeteknek talpkövét helyeztette, millyeknek felállítása iránt már az egybengyült Ország Rendei is némelly kedvezőbb időkben tanátskoztak.

1-ső Intézetjük a' Vakoknak ingyen lévő befogadásokban, és gyógyításokban szorgalmatoskodik; ez Pesten az öt-patsirta utcában Stand Ur házában helyeztetett, ez a' nevezett első esztendő folytában befogadott huszonégy vakok közül tizet meggyógyítva el eresztett.

2-ik A' szegény, de még is némelly munkákat eszközölhető, személyeknek számára felállított dolgozó Ház, mellyben téli üdőben is szorgalmatoságokat üzhetik, elégséges dolgot, és e' mellett tartást, és munkabért nyernek. Ez az önkényes dolgozó Ház, vagy is inkább Kereseti Intézet nem előbb, mint Junius 30-dikán 1817. esztendőben állíthatat fel, és helyeztetett Pesten a' Mező utcában 729. szám alatt lévő házában, még is ezen első felesztendőnek folyta alatt már 88. személyek abban folyvást tápláltattak, kiknek az ő élelmekre és munka bércikre, minthogy az kezeik által készült munkát beadták, az Egyesület 6678. forintokat, és 18. kr. kifizetett.

3-ik Intézet a' Kézművek boltja, melly most Graf Anna Aszszonyság Posztó-boltjában, a' Váci-utcában, Károly Fő Hertzeg tzmjé alatt találtatik; ezen boltban helyeztetnek ollyan készítmények, mellyeknek matériájára az Egyesület

pénzt költsönözött, vagy e' helyett magát inkább a' materiát természetben által adta, és megkészítése után annak művészi bérét a' szűkölködőknek, hogy keresetek és szorgalmok után azonnal boldoguljanak, készpénzül kifizeti: ez által a' szorgalom, a' szegénység leghathatósabb üzője, felelőstetetik, és az ügyefogyottak száma kevesitetik.

Kiterjesztette az adakozó Egyesület figyelmét 4-er az árván hagyott, 's minden ápolgató segedelmektől megfosztott, neveletlen magzatokra is, kiét hogy emberi módon tápláltassanak, és Ilazánknak szelidebb telekeit gonoszság tüskéinél ne fertőztessék, Keresztényi erköltsöktől isméretes házakban nevelésre kioszt, bizonyos esztendei fizetésére. — 5-er A' Segítség nélkül szenvedő betegekre, melyekre azon említett esztendőben 844. forintokat kifizetett, ennyihányat ezeken kívül a' Budaj Sz. Ersébeth szerzete Ispitáljában ingyen leendő tartáson beajánlott, többek helyett Orvosi Szerek árát kifizette. — 6-or Az egészséges, és dolgozható szegényekre, kiknek vagy feldolgozni való materiát, vagy pénzbeli segedelmet költsön nyújtott, vagy pedig kész miveiket azonnal béváltotta.

Noha pediglen ezen most említett három Intézetekre, és azokon kívül felosztott segedelmekre, első esztendőben 28,457 for. 39 1/2 krajzárok kiadattak, de azért még is az Egyesület hasznos, és a' jövőre mindég tekintő bőlts Kormányozása szerint, tetemes Tőke-pénz fentartatott, az Ügyefogyottaknak további segedelmekre; minthogy a' Cassában levő készpénz és kötelező levelek. — a' kézművek boltjában készen lévő készítmények, — és a' kereset Intézetnek állapotja, melyhez az eleségek eszközök, és egyéb készen lévő portékák betse számítottak, az Egyesület Tárházának valóságos voltát ezen esztendőnek végénél 67,751 forban 26 krajtzárookban elő adják.

Ditső nyereség! 's valóban gazdag aratás, melyet a' könyörületesség tenyésző telekein tsak egy esztendőnek szorgalma gyűjtött, és a' Jóltevőségnek jövőre állandóul boldogító Tsűrében bérakott. — Különös és olyan Adózás, mely önkényes szíveségből eredvén, a' polgárokat nem terheli, sőt inkább felsegelli. — Mennyei sugárlásból eredett szembetűnő feltámasztása a' közönséges Status már roskadó, és süllyedező egy részének, mely nem a' bérrel jutalmazott Hivatalbéliék', hanem azok által, kik a' Bi

rodalom mivoltában soha bé nem avattatnak, és tsupán a' jó, és felséges erköltsők lángjától lelkesitetnek, eszközöztetik!!!

Illyen jeles igyekezett az ügyefogyott nyomorúltaknak sürű fobáskodásain, és véghetetlen áldásain fellül, méltóképpen Felséges Fejedelmünknek, úgy, mint elszegényedett Jobbágyai könyörületos Attjának figyelmét úgy, mint kegyelmet megérdemlette; ki a' felválalt Tárgynak diszét, és arra törekedő Nemes lelküségnek ösztönit Királyi tekintetere méltatván, Felséges megtetzését a' Magyar Pesti Asszonyi Egyesület Előjárójához, Méltóságos Gróf Teleki Lászlóné, született B. Mészáros Johanna Asszonyához, különös levél által kinyilatkoztatni parantsolta, mellyet is Eő Ts. és K. Felség nevében, és Felséges Hertzeg Nádor Ispány távul létében, Nagy Méltóságú Gróf Brunzvíck József, Magyar Országai Tárnok Mester, és a' F. M. Helytartó Tanács Elölője eredetikepen imigy tellyesített.

„Seine Mayestät haben rücksichtlich des, von dem in Pesth bestehenden Wohltätigen Frauen-Verein über sämtliche, von dem Augenblick seiner Entstehung bis letzten März, d. i. an denselben eingeflossene Beyträge, und derselben Verwendung verfaßten, und mittelst S. des Erzhertzogs Joseph Palatinus K. Hoheit, S. Mayestät vorgelegten summarischen Rechnungs Ausweises, mittelst herab gelangten Allerhöchster Entschliessung, zu erklären geruhet: das Allerhöchste dieselbe, aus vorerwähntem Ausweise die eben so eifrigen, als erfolgreichen Bemühungen des Pesther Frauen-Vereins mit Vergnügen wahrgenommen haben, und darüber das Allerhöchste Wohlgefallen zu erkennen zu geben sey.

Ich rechne es mir zur angenehmen Pflicht, diese Allerhöchste Entschliessung in Abwesenheit S. des Erzhertzogs Palatinus Kays. Hoheit. — Euer Hochgebohrnen, als Vorsteherin des Pesther Frauen-Vereins, mit dem Ersuchen bekannt zu machen, selbe zur Kenntniß der Mitglieder dieses Vereins bringen zu wollen. Korompa d. 10. Aug. 1818. Joseph Gr. v. Brunzvíck. m. p.

Der Frau Gräfin Johanna Teleky, Vorsteherin des Pesther Frauen-Vereins.

A' könyörületos, és jól tévő Intézetnek illyen megtiszteltetése és a' valódi bizodalom annak tovább is szerentsésen léendő folytatásában, ujjabb előmeneteknek szerzésére hivta

a' buzgó Egyesületet: Ugyan azért tapasztaltatván az, hogy a' Játékszini gyülekezet e' népes Városban leghatalmasabb mód legyen Szegényekre szent adakozásoknak egyben gyűjtésére, a' Méltóságos Elő-járó Grofné, valamint tavaly Németül, úgy az idén Magyar anyai nyelven egy néző játékot a' Nagy Uj Theatromban elő adni, és Körner, Zrinyinek nevezett Szomorú játékát előképen elő adni el tőkellott, buzgóságának felséges ezélya által odáig vitetvén, hogy nemcsak leereszkedéssel ezen Szomorú Játéknak előadásától önnön betses személyét sem kiméllenné, 's ezzel többeket is maga után a' ditsőséges Pályára ki-vonván, a' Méltóságokból, Nemességből, és Polgári rendből annak előadására egy diszes társaságot öszve szerkesztetne. Mind az Intézet felséges ezélya, mind a' játszott Darabnak nemzetisége, de főképen Magyar nyelven lött előadása ki hivta Pest, és Buda Városoknak lakosait általjában a' meg nyomorodott polgár Társaiknak felségéllésére, annyira hogy ezen múlt esztendei December holnapnak 22. napján játszott darabban a' karokból (Löge) be vett jövidelem az előbbeni játéknak ebéli jövidelmét fellül halladta, de általjában is ezt reményleni úgy lehetet volna, ha Dúnának zajja sokakat visza nem tartoztatott, és a' pénznek tavalyi esztendőhez képest szörnyű fogyatkozása a' bővebb adakozástól visza nem húzott volna, azomban még is a' költségek le húzása után, 6000 formitoknál többel a' szegények Öröksége nevelkedett.

Hörnernek eredeti munkája nem láttatik a' Poesis Dramatica Rendszabásainak tökéletesen megfelelni; de Szemere Pálnak, a' Vers mérték szoros megtartása mellett lött fordítása ékes, tsak kár, hogy ezen kötött beszéd szorulása által, az indulatok némelykor szenvednek, millyeknek szabad ki ömlését több helyeken ellenzette: de a' Méltóságos Játzók buzgósága e' fogyatkozást nem annyira érezhetővé, — kevesebben tapasztalóvá tette, és változtatta, kik annak nyilvánosság elő adására Nemesi szivből fel szánták magokat; méltán is hódoltak ezen felséges indulatnak Poétáink, kik a' kárpit le bocsájtása után széjjel repdeztették hála adó köszönésüket.

J. ***.

Karlovczi Gymnasium.

A' tanuló Ifjuság az új iskolai esztendőben számosabb mint tavál. A' hatodik (legfelsőbb) Classisban 19, az ötödikben 28, a' negyedikben 31, a' harmadikban 28, a' másodikban 46, az elsőben 42, összeséggel 194 (múlt iskolai esztendőben 182).

R.

Pozsonyi fő Oskolák.

A' Királyi Akademiában az új iskolai-esztendőben 1818/9 a' 2-dik esztendőbeli Juristák 63, az elsőbeliek 48, a' 2-dik esztendőbeli (Philosophusok 58, az elsőbeliek 101. A' Királyi Archi-Gymnasiumban 2-dik esztendőbeli Humanisták 78, elsőbeliek 91, 4-dik esztendőbeli Grammatisták 90, 3-dik esztendőbeliek 89, 2-dik beliek 65, első esztendőbeliek 132. Az folyó esztendőben Kováts Martinyi Rektor, öszveccéggel 508 tanuló Ifyak.

R.

A' Posonyi Oskolában az Augustana Confession lévőek között a' Magyar tanuló Ifjuság — egy olly Kis Társaságot formált-mellyben annak Tagjai magokat a' magyar nyelv pallérozásában munkás igyekezettel 's tellyes szorgalmatossággal megkülömböztetni 's tökéletesíteni kívánják. Ezen kis magyar Társaság már a' múlt esztendőben is állott. — Egy kis magyar Bibliothecát is szerzettek már, mellyben 200. darab válogatott Jó-magyar Könyvek vagynak. Ohajtani lehet, hogy ez a' magyar kis Társaság állandóan virágozhasson, mert mennél tökéletesebben fogja valaki született magyar nyelve természet érteni, annál több természeti hajlandósága leszen az annak Magyar Hazánk igaz szeretetére, védelmére 's fényre juttatásának hiv eszközlésére.

G. Ráday Gedeon.

6. Elölépések, és megtiszteltetések.

Fő Tiszt. Chranislaw György Úr ez előtt Karlovczi Protodiaconus és Hieromonachus, December' 3-dikán Ő Excellentiája, a' Görög nem egyesült Karlovczi Érsek és Metropolita által Protosyncellusá fel szenteltett. — Még most is a' Karlovczi Clericalis Oskolában a' Theológiát tanítja,

Jarius József, Sopronyifí, eddig Bleybergen, Carinthianban Evang. Pap, November 8-dikán Pozsonyban a' Prédikátori hivatalba, megholt Siegel Ferdinand Evang. Papnak helyébe, bé lépett.

Z.

Ö Cs. Kir. Felsége Fő T. Vizer Bálint Canonok Urat, nagy reménségű hazafiúság, ájtatos maga viselés, nem különben a' Lelki Pásztorságban több esztendőig való fáradozási, úgy itt a' Canonokságban példás és jeles erköltsei érdemiért a' mult 1818 eszt: Julius havában Lectorrá egyszer 's mind Praepostá S. Joannis Baptistae de Castro 5 Eccl: kegyelmesen ki nevezni méltóztatott, és 1-ső Decemberben Fő T. Bézsán Ignátz Canonok Ur által az érdemes Lectori Stallumban helyheztesztetett. Ugyan azon alkalmatosággal Fő T. Juranics Antal Hazáját, Tudományokat, és Tudósokat igazán kedvelő Nemzeti Szívű Canonok Ur Cathedralis Archi Diaconussá instállátatott, és egy Stallummal fellyebb emeltetett.

---

7. Kihált Tudósok és Írók.

Mult 1818-dik esztendei Xber 19-kén meghalálozott hoszasz sinlödése után Meltóságos Petrovich József Cs. Kir. Udvari Tanácsos, a' Septemvirális Táblá Assessora és a' Magyar Kir. Pesti Universitás második Elölülője, munkás életének 66-dik esztendejében. Hivatalbeli pályafutását kezdte a' megböldögült, mint a' Zágrábi Ns. Káptalan Fiskálisa, onnan a' Budai Kir. Magyar Universitáshoz Juris Professornak, azután a' Zágrábi Kir. Akademiához Prodirectornak hiyatatott, későbbben a' Banális Táblánál Assessorságra 's végre az említett Tisztségekre emeltetett; és így lett ő a' Magyar Törvényben jártás volta 's gyökeres Tudománya által szerentséjének tulajdon előmozdítója. Teljes életében a' Jónak, Igaznak és Törvénynek forró barátja és tisztelője volt 's ő benne a' Haza, a' Főtörvényszék, az Universitás és a' Hazai Literatura (mert ő alatta hozatott be a' Magyar nyelv tanítása) egygyik

legérdemesebb 'Tagját vesztetette el; azért szálljon bő áldás az ő emlékezetére! —

Th.

Múlt 1818-dik eszt. Xber 21-kén megfosztotta a' halál a' Hazát és az emberiséget egy érdemei által nevezetes Férjstől; mert azon nap halt meg Versetzen reggeli 2. órákor hat napig tartó betegsége után tüdő-gyuladásban Nagy Melt. Vidák Joannovits Péter Versetzi Gör. nem egyesült Püspök és Cs. Kir. belső titkos Tanácsos, munkás életének legszebb idejében nem egészszen 50. esztendő s korában. Hazai Tudományait végezte a' megbóldogult Posonyhan, a' honnan további tökéletesedése végett a' Német Országi Universitásokba, nevezetesen pedig Jenába költözött. Így hasznos Tudományokkal felkészülve, Nagy Melt. Sztramirovits István Érsek és Metropolitá igazgatása alatt lépett be az Egyházi pályába 's későbbben Illyriumban Károlyvárosában Püspökké lett, a' honnan 1806-dik esztendőben a' Versetzi Püspökségbe (melly nagyobb) tétetett. Által 's két esztendő múlva Ő Felsége által a' belső Titkos Tanácsossággal díszesített meg. Szép lelke, Tudományai, a' Jónak huzgó szeretete és terjesztése és azon szeretetre méltó nyájás emberség, mely az emberi méltóságnak fő díze, emlékezetét elfelejthetetlen tették 's méltó azon kunyekre, mellyek az ő sirjára gördültek.

Th.

Fő Tisztelendő Bölcs Prokopius Úr, Görög nem eggyesült Rakovac nevű Monostornak Apátura, a' Károlviczi Érsekség' Appellatoriumi Székének, Tekintetes Nemes Temesvár, Krassó, Szerém, és Bihar Vármegyéknek Assessora, minnekutánna az Áradi megüresült Püspökségben az Administratorságót egy ideig buzgón viselte volna, Monostorába való vissza tértekor Uj-Vidéken October 26-án Életének 52-ik esztendejében guta-ütésben megholt. A' honnan holt teste Rakovac Monostorba vitetvén által, egész csendeséggel eltemetett. Ez a' derék Férjfi Szerzetesnek igen ifiún beállván, 's Lelke a' Tudományok' szeretetétül lángolván, Szerzetes létére az iskolákat kezdte járni, és azokat el is végezvén, tudománya és érdemei Apáturságra emelték. Monostori magányosságában is azt, a' mit tanult, érlelte. Többi között 1816-ban kiadott Szerbusi nyelven illy című munkát:

Szoversen Vinodjélaez :

az az: A' Tökélletes szőlő gazda. Két kötetben nagyobb nyolczad rétbén. Az 1-ső 328, a' 2-ik 455 lapot foglal. Nyomtatott Budán a' Királyi Universitas' betűivel. (Tudni kell, hogy a' Szerbusoknak, vagy is Rácoknak egyetlen egy Typographiák vagy on Budán). Előfizetési ára a' két kötetnek bekötvé 12 for. 30 kr. Előfizetői voltak 350-en. Az egész Munka Chaptal után vagy on készítve; de, a' mi a' Szerzőnek fő érdeme, tulajdon tapasztalásiból vett oktatásokkal, és Magyar Ország szerte bevett szőlő-mívelés' szokásaival megbővitve. Az egész munka mind stylusára, melly csinos könnyűségű, mind pedig hasznáására nézve tellyes ajánlatot érdemel. A' munkás, és embert szerető Üdvözültnek emlékezetére íranta viseltetett tiszteletem ezt iratja :

Arnyékból arnyékba kerülsz és ott, a' mi Világos

Felleled: ám ez után Lelked imádvá epedt.

November Hónapnak 18-án Bécsben száraz betegségben meg halt Életének 27-ik esztendejében Milunovics Sándor Ur a' Szép Mesterségek és szabad Tudományok Doctora, és Orvos. Született Budán, a' főbb Tudományokat Szegeden hallgatta, az Orvosiakat két esztendeig Pesten tanúlván, Bécsben végezte, a' hol a' Városi nagy Ispitályban mint segéd Orvos szolgált. Ez esztendei Augustus hónapnak 12-én Ő Felsége által Chirurgia' Tanítójának a' Pesti Universitasban kinevezetett; de azolta igen elgyengülvén, betegsége Kathedra helyett sirba vitte. Második ő a' Szerbusok közzül, ki a' Pesti Universitasban Professorságot nyert. Az első volt Báró János Egrifi, a' ki szinte 30 esztendők előtt az Orvosi Karban ugyan a' Pesti Universitasban Professornak kineveztetvén, száraz betegségben, minekelőtte a' Tanításhoz fogott volna, életének 30-ik eszt. kihalt. — Mind ketteje vajmi hosszabb életre valónak érdemesek. Nyúgodjanak csendesen! Kiholtakat ezen versel tisztelem :

Ketten akartok mást, mint kell gyógyítani, tanítani;

'S mind a' ketten előbb sirba merültetek el.

Hány fű, mennyi virág! ösméretlen elvesz örökre,

És velek a' kívánt kész segedelmi erő!

Vidényi.

8. J e l e s s é g e k.

Az Anglus Chemikusok, a' kik a' Baffinsbaiból (Baffinióból) Rosz Kapitány által elhozott veres havat megvizsgálták, azt tartják, hogy ezen szina' meteorvastól származik. Úgy látszik, hogy ezen vas, melly nálunk is elősegíti a' meteor kövek képzését, a' Poláris vidékeken még sokkal nagyobb mértékben vagyon a' gőzkörnyékben elterjesztve 's hogy még a' hónap 's esőnek származásánál is munkás. Egyéb aránt igen gyakran találtnak a' Polaris tartományokban azon nagy vas testek, mellyek Chemiai felrészeltetések szerint ugyan azon Elemekből (Elementomokból) állanak, mint a' mi nálunk a' levegőből eső kövek.

Th.

Ha azon göztsővek, mellyek tsak elkoráig is szükségesek Londonnak megvilágítására, öszvetétnének hosszúságok 65. Angoly mértföldet tenne. = Öt angoly mértföld teszen egy német mértföldet,

Th.

Egy tökéletesen kiformált egészséges Aszszony, életének 36-dik esztendejében, egy ép egészséges leányt szült, kit, valamint több gyermekeit is, maga szoptatott. Az Anya ezen leánykát különösen kedvelvén, annak ápolgatását tsak egy hiv Dajkával osztotta meg. Alig kezde a' gyermek eszmélni, midőn már a' matskáktól irtódzott, a' kutyákat ellemben, főként pedig a' pudlikát, különösen kedvelvén, és leg főbb gyönyörűségét a' fiatal madarak megölésében és a' nyers hus ételében keresvén; így három esztendős korában el nyelte egy kegyetlenül szélyel szaggatott fürjnek fejét nyersen és kopasztatlanul. — Az atya mind ezekről semmit sem tudott, míg végre a' nyers hus ételén rajta kapván, e' részben vele keménységgel kezde banni. A' gyermek lassan lassan meg juhászadott, a' matskákhöz is szokván; mindég jól tanult, és megnyerte mind szüleinek, mind pedig tanítóinak meg elégedését. Fel nevekedvén, szép, de valamennyire ferjás termete, fekete haja, villogó szemei, eleven és mivel elméje által mindennel kedveltette magát; a' Ferjhez-menetelhez mindazáltal soha sem mutatott kedvet, és tsak 27. esztendős korában szánta el magát erre, egy derek ifiút választván, ki

öt nagyon szerette ; — Ez mind az által két nappal a' menyegző után abban nyilatkoztatta ki magát, hogy feleségével tovább nem élhet, az egy különös szörnyeteg lévén, mellynek teste nagy részint fekete pudli szőrrel vagyon benöve. Ruggieri *) erre a' dolgot meg vizsgálván, azt találta, hogy annak teste mejétől és vállaitól fogva, a' térdéig sűrű fekete, a' pudliéhoz hasonló szőrrel volt be növe ; ezen részekbe még maga a' bőr is szinte olly fekete lévén, mint egy szeretsené, a' batárvonások pedig olly regulásan és szembétünőleg jelenvén meg, hogy úgy tetszett mintha egy fekete Lajbit és nadrágot hordana, — **)

T. J.

Bononia a' XI. Századtól egész azon ideig, mellyben a' Tudományok kedvellése és üzése világszerte elterjedett, vagyis a' XV-dik század alkonyodásaig, a' Tudományoknak és Mesterségeknek, minden Európai Nemzetekre nézve Fő-Széke lévén, magát különböztetni is kívánta többi Városok előtt Czimerében és Petsétjeiben illyen Fel-írással: Bononia docet. Ennek Oskoláiból választattak többnyire azon időkben a' Püspökök mint külső Országokban, úgy Magyar Országban is, vagy ha még a' szükséges Tudományokban jártasok nem voltak, vagy fiatalok is, oda küldettek. Valamint Romában és Paviában, úgy itt-is volt a' Magyar Nemzetnek Universitátsbeli Procurátora, sőt a' Posonyi Káptalanban tartattnak fel azon a' Rendtartások, mellyeket egy Paulus Ungarus Rector Universitatis Bononiensis, az ott tanuló Ifjuság számára szerzett a' XIII-dik Században. Illy régi és olly nevezetes Universitásnak kétség kívül diszes Könyv-Tárja lehet annál inkább, hogy Gróf Marsigli, I. Leopold Császár alatt a' Törökök ellen viaskodó Generalis, kinek Magyar Ország Tartományáról irt legnagyobb pazárlással ékeskedő, és azért legdrágább Könyv-munkáját: Danubius Pannonico-Mysius. Vol. IV. in Folio Reg. Max. köszönheti, drága Könyves Tárját a' Magyar Budai Hunyady Mátyás Könyveiből szerzett számos

*) Storia ragionata di una Donna, avente gran parte del corpo coperta di pello nero; di Cesare Ruggieri. Venezia. 1815.

**) Göttingische gel. auz. 1817. 136.szám.

Kéziratokkal, Testamentómában azon Univeritásnak ajándékozta, Ezen nevezetes Könyvtárt kívánta Felséges Herczeg és Nádor-Ispányunk a' Tudományoknak nagy Kedvellője, általutazása alkalmatosságával megsemlélni; El-is készült annak tudós Felvigyázója Mezőfanti Ur, Felséges Vendégéhez méltó elfogadásra, és mivel hosszúas gyakorlása után 35. nyelveken ír, és beszél nem máson, mint Magyar nyelven mondott Beszéddel köszöntötte Gróf Pálffy Fidelis és Gróf Festetics Kamarások által kísértett Felséges Herczegünket; kinek-is honnyi nyelvünk iránt kijelentett kedvességét a' Nagy Herczeg közelébb nyomtattatott, és kisebb izlésű Könyvekkel kívánta megjutalmazni, és Parantsolatot küldött azoknak mennél előbb Olaszországba leendő elküldésére.

J. ***.

Újabb példája a' nagy-lelkűségnek a' Köznép
eránt

Hazánknak egy nagy érdemű fja, Cs. K. Kamarás' és Major Mélt. Nagy-Ajtai Cserei Farkas József Ur, Krasznán, a' Szilágyban, azon szerencsétlen esztendőben (1817), a' midőn az éhség' inségeit a' hazának minden lakosai érzették, egy újabb cselekedete által dicsőítette-meg magát és a' Magyar Nemességet, Mert azonfelül, hogy egyet-értve némelly hasonló érzésű társaival Kolosvárt, nevezetesen az ott megholt Kormányzéki Tanácsos Gróf Teleki József Urral, kinek szép életét az Erd. Muzéumnak minden Olvasóji tisztelet' érzései között olvasták a' X. Füzetben, sok száz ügyefogyottakor könnyite, 1. néhány ezer forintot veve életet, 's azt nem csak a' maga, hanem a' mások' nyomorgó alattvalójik közt is kiosztogatván, annak árát nekik egészen elengedte, 2. jószágainak dézmáját három esztendőre a' maga alatt valójinál olly végre hagyta-meg, hogy az úgy begyüldendő élet adassék-el, 's a' pénz fundusképen szolgáljon alattvalójinak feleség-lésekre a' szükség' idején; 3. lakosainak 2234 napi hátra-maradt Urdolgájokat egészen elengedte; 4. a' szolgálni hetenként szokott három-napi robotokat a' maga jószágiban kettőre szál-lította le, olly meghatározással, hogy ebbeli rendelése mind addig fenn-álljon, míg Erdélynek Urbariuma lesz, a' midőn osztán jószágiban is az fog sinőrmérték gyanánt tekintetni.

Ő Felsége atyai örömmel értette-meg ezen sok érdemei miatt különben is tisztelt polgár társunknak nemes cselekedetét, 's Május' 8-dikán 1818. 2174. Szám alatt költ Udv. Rendelése által meghagyta az Erdélyi Fő-Kormányzéseknek, hogy fejedelmi tetszését a' szép tett elkövetőjének jelentse-ki, 's azt Erdelynek minden Jurisdictionjánál hirosteltje-el. — A' Magyar Nemesség sok ehhez hasonlító tetteket mutathat-elő, 's ha a' szép tettnek magára nézve nincs is szüksége, hogy elhíreszteltessék: vagynak okaink, a' mellyek kívánják, hogy az illyeket ön-magunkkal is tudassuk. Róma polgári koronát ada annak, a' ki csak egy embert tarta is meg: úgy ez a' nagylelkű polgár azt legalább megérdemlette. G.H.I,

9. R é g i s é g e k.

Isméretlen régibb Metrieusaink.

A' Péczeli' mindenés Gyűjteménye (1. Kötet, 283 lap.) már némellyekkel megismértete bennünket, Virág pedlg egy egész külön Kötethen adta ki, a' miket összevgyűjthete. De az illy igyekezetek mindég hagynak dolgot a' kalász-szedőknek. En itt közlöm, a' miket találtam:

1. Chertvélesinek Királyi ajándék nevű könyve' elején, és lap. 34, 265, 275.

2. Grótiusnak a' Keresztyén Vallás Igazságáról irt Munkája' fordításában: a' könyv' elején és lap. 40, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 76, 80, 83, 95, 149, 157, 225, 233, 261, 326, 364, 365, 416.

3. Szenczi Széki János' Versei Csipkés Comáromi György' Igaz Hit nevű munkája' elején.

4. A' Hejdelbergi Catechismus' elején a' 'Sz. Írás' könyveinek Summájok.

5. Miskolczy Gáspárnak J e l e s V a d k e r t nevű munkájában, Lőcsén, 1702. lap. 32, 59, 61, 162, 173, 194, 203, 204, 216, 293, 306, 313, 326, 365, 369, 373; 393, 399, 420, 452, 457. ♦ 459; és a' Berekesztés, l. 713.

Aldott legyen az Ur, kezdéshez hogy segedelmet,

Végihez is nyújtott; vége jó kedvvel. Amen.

6. Posaházi János Pataki Professor' Versei találtatnak a Somosi Petkó János Szikszai Prédik. által fordított és Patakon 1565. kiadott Igaz és tükéletes boldogságra vezető útjában:

Kösziklás helyeken zöld myrtust a' ki keresni

Elméd' fárasztod, ösvényed arra viszen.

E' könyvben virtust, mint myrtust, illatozással

A' ki keressz, láthatsz; útad is arra lehet.

Megvegyed a' könyvet, mert néked mennyei kincséd

Itt vagyon elrejtve, mennyeiekre javad.

Itt ragyog a' gyémánt, fényes carbunculus, és más

Drága köves szerszám, istenes útra tanács.

Bölesé lehet innét Sz. Írást a' ki szereted.

Oh rest test, porból mennyeiekre siess

Lássd ez utat, 's olvassd mikről a' Biblia szólljon:

Summára ha fakadsz, rendre is akkor akadsz,

Ott nincsen semmi, melly e' kis könyvbe ne légyen

Rendes dolgokkal. Lelked azokba vidül.

Balsam olaj fejedén néked, ki nemzedet' ezzel

Épited, jutalom pálya végezve követ.

Túl e' versek után két lappal a' Typographus szállítja meg két Distichonban az Olvasót. Hihető, azok is a' Posaházi Versei.

7. Generális Gróf Gyulai Ferencznek 1730. Júl. 23-dikán, Andrásfalván, Küküllő Vármegyében, pompás temetése tartatott. Hat Prédikátor monda felette Halotti Beszédeket, 's azok 1743. Kolozsvártról jelentek meg nyomtatásban. Sz. Híratyi Sámuel Bethlen — Sz. Miklósi Prédikátornak Beszéde' első lapján Ovidiusnak ismeretes verse így van fordítva:

Nem tudom én, minémű édesség vonja az embert,

Hogy született földjét, el ne felejtse soha.

Ez alkalmatossággal, addig is, míg Biographiáját venni fogják a' Tudom. Gyűjtem. Olvasóji, Metricusaink között megnevezem Debreczeni Superint. Szilágyi Sámuel, a' Voltaire' Henriádjának fordítóját, ki már 1750 előtt sokat dolgozott illy nemű Versekben, még semmit nem tudván a' felől, hogy Ráday a' Zrinyi' Epopoeáját hexameterekbe öntögette által. Magától tudom a' tisztelt embertől, hogy ő adá Kalmár Györgynek, (ki mint Debreczeni Togatus vele ment egykor

Bécsig, és egész Bécsig egy hangot sem adott; és így a' Superintendens' kötelességévé tette, hogy ötet mülassa) azt a' gondolatot, hogy írna hexametereket. Szilágyi örömet beszélt, 's a' néma embernek eldeclamálgatá Horatiusból és Klopstockból fordított Odájit, 's Kalmár új világba volt által kapva a' példák által, 's még ezen útja alatt elkezdé futni az elég nem jól futott pályát. A' kezdet mindenben csekély. Mi Magyarok azonban igazságosan dicselkedhetünk azzal, hogy Metricusaink, Sylvesteren kezdve Baróti Szabóig, jobb hexametereket 's alcaicusokat 's sapphicusokat irtak, mint a' mi szomszédink Klopstockig; 's már ez is mutatja, hogy nyelvünk a' görög lant' zengésének követésére alkalmasabb mint a' Német, sőt mint minden más nyelv Európában.

Bár az a' tisztelt Költőnk, a' ki Metricus Poetáink' maradványait Pesten 1804. kiadta, ezen munkáját újra kiereszteni, használván azon tudósításokat, melyet kívülöttem mások is adtak és adhatnak. Ha az megtörténnék, óhajtanám, hogy a' lap. 29. Turi Pálnak tulajdonított Distichon vettetének a' Senczi Molnár Albertéi közzé, mert oda való; Turi Pál azt deákul írta (lássd ugyan ott, alól), nem magyarul. — Lap. 31. a' Betűszedő tévesztette el az esztendő' számát, midőn az Ezer hétszáz negyvenhatot Ezer hétszáz hatvannéggyé változtatta el; 's ezt a' botlást illő, hogy a' kik a' könyvet birják, kijegyezzék. Ráday 1764., 's talán elébb már, azon hexameteireit írta, melyeket Péczeli kastélya' palotájának falain lát a' Vendég; Zrinyit még nőtelen korában kezdé fordítani; pedig ő 1713., Octób. elsőjén született.

Széphalom, Január. 13-dik, 1819.

Hazinczy Ferencz.

Napkeleti Indiában Madras városához közel lévő Szt. Tamás hegyén, hol még sok régi szokás szerint lévő kőkoporsók találtaknak, és azokban még az első Keresztény Századokban helyheztesztett tetemek, egy illy felnyitott koporsóból valamely Angol Katona három beírott és még a' magok épiségeben fentartatott Palma leveleket huzott ki, valamint is különbféle régi pénzeket. Az írást csak 51. esztendővel későbbinek itélik Kristus Úr születésénél, melyet valamely Simon Caleb irt légyen. Foglalatja nem más, mint egynéhány imádságok, és tsekély Feljegyzése azoknak, melyek az ő í-

dejében Indiában történtek. A' feltaláló a' Madrást Kormányozó Angoly Tisztól 50. Pagodokat (Indiai arany pénz neve) nyert ezeknek által adásáért, melyek azonnal Londonban el küldettek,

J. ***.

10. Tudós Foglalatosságok.

Báró Hormayr József Császári Királyi Tanácsos, az Ország Történet írója és Leopold Rendének Vitéze, a' ki már gyermekségében a' historiai Műsát élete legérdemesebb tzeljének választotta, és számos, jeles, meszszebből vagy közelebből, de egy általjában a' Históriát tárgyzó, józan Kritikával irt' Munkái által mind a' Hazában, mind a' Külföldön már régólta érdemes hirt 's nevet szerzett magának, e' folyó Esztendőben minden Munkáit nyomtatásban kiadni készül.

Ezen Gyűjteményt szándékozik azon Historiái Kritikával kezdeni, mellynek magános, 's munkás iffúságát életének kilentzedik esztendejétől fogva szentelé 's melly által tizen három esztendős korában egy genealogiai Értekezésben írói tehetségének első jecit adta. — Ezen nyomozása az Archivtudománynak majd nem minden ágait veszi körül; nevezetesen pedig a' középkornak Geographiáját.

A' Geographia mellett a' Szerző fő szemügyet vete a' Genealogiára is; idején valónak tartván, hogy megszűnjünk egyszer már valahára némelly Stemmatographiakat az agg Kornak ködvilágába feltségazni, mellyben a' Vezeték, vagy is Nemzetség nevek még egészszen idegenek valának 's mellynek legfeljebb némelly tétovázó szájról szájra általadatások tulajdonai, Oklevelek pedig és Emlékek egy általjában hibáznak. A' Szerző Tirolí Almanakának, Tirolí Középkori Történetek' Toldalékának, (Tyroler Almanach). (Beitrag zur Geschichte Tyrols im Mittelalter) déli Német Ország számára készült Archivumának (Archiv für Süddeutschland) megjelenésektől ólta egészszen más kűtfökre talált, 's legtöbb munkáinak Tirolra, a' Szerzőnek nagy lelkű Hazájára, fordított fő irányzása, öszve kűtetésbe hozta azokat Bajor, Sváb, Svajtz, Saltzburg, belső Austria, és felső Olasz Országoknak Történeteivel is. A' mi

1809-ik eszt. ben, az Austriai Plutárkban kiadatott, az már most említett Gyűjteményben, a' Históriát és Jus Publicumot közelebbről, mintsem a' Biographiát tárgyazva, úgy mint az egész Császári Birodalomnak, és Császári Háznak Historiája az ő ágazatival, és mellék Országaival együtt meg fog jelenni: az Uralkodók szakadatlan folyamatban, utánnok szoros Chronologiai következtetésben szorgos megválasztással azon Férjfiak, a' kik igazgatások alatt, az Udvarnal, a' Tanácsban, a' Hadban, Tudományok vagy Mesterségek által a' köz Hazának hatalmas támaszai vagy hervadhatatlan ékességei valának.

Annak is további folytatása, a' mit a' Nagy Teresiának meghagyására Austriának Jus Publicuma felől Beck igen hijjánosan kezdett, Schrötter és Kollár ditséretesen folytattak, de nem végeztek, helyt fog nyerni ezen Gyűjteményben.

Nem különben Béts 's annak történetei és emlékeztető méltó jelességei.

Ezen előlszámlált kritikai Előmunkák után I. ő Maximilián és V. ik Károly, az ő Hölseik 's az ő idejek, az egész Gyűjteményt befogja fejezni.

Az 1810-ik esztendőől 1813-ig kijött Zseb Hőnyveket a' hazai Historia számára is (Zaichenbücher für die Vaterländische Geschichte) szándékozik a' Szerző folytatni, de egy más, magosabb nézőpontból.

A' Szerzőnek historiai igyekezetében mindenütt kitetsző ideája: A' beszéllő és képző Mesterségnek szüntelen öszveköltetése a' historiai Compositióval és a' Mesterségnek fő alkalmaztatása a' nemzeti tárgyakra. Csak ez által éri el a' Historia valódi popularitását, csak ez által léssen a' Népnek közjava, vég bizodalma, legkedvesebb ékessége és szüntelen való emlékeztetése, ez által nyit magának utat az Aszszonyok palotáiba, valamint a' tudósok szobátskáiba, ez által lép igazán az életbe és az Országba, válik igazgató rügová, 's nő hazafiúi tselekedetre! A' bátorság nemzi a' győzedelmet 's a' győzelem visszont a' bátorságot. Egy hasonló visszont munkálás fekszik azon ideában is. A' Mesterség nevedő virágában érezük legtsalhatatlanabbúl a' Nemzetiségnek ifjan hatalmas érütését. A' nemzeti valódiságból kifakadott Mesterség gyermeki szeretettel tiszteli Hazáját. Minden nagyot és szépet a' Palotákból és Kúnyhókból, Fő oskolákból és Tábo-
okból, az elődöböl és jelenvalóból megditsóitve állít ő fel

a' Haza oltárára, ellennébe áll diadalmasan minden clienkező külső igyekezetnek, és hányszor nem vala intve vagy fenyegetődve, bátorítva vagy siránkozva, hatalmas ösztön az idegen iga ellen?

Ezt tárgyazta a' jelenvaló folyó-írásnak állandó Szakaszsza; „Valljon szűkölködik e' annyira Austriának Historiája Tragodiára, Balládára, Legendára és Románra alkalmas tárgyak nélkül”? Ezt a' sokszor és valóban nem hiába megújított kérések a' Répirókhoz és Répáókhöz. Minden Mesterségnek, mellynek a' majmolás és egyhangúság' hibájába nem esnie, hanem nemesebb tzéljának lennie kell, mintsem izléssel teljes henyélők, vagy magokat Tudósoknak tartók tséltap kedveknek 's magokban elbizottságoknak kielégítése, bizonytságot kell azon Honról tenni, mellynek tulajdona! És hol is kínálkozna ezen öszveköttetése a' Históriának a' Mesterséggel ellenállhatatlanabbul, mint a' szeretett vitéz Habsburgok Éviraiban; de legelőször is sokkal esmeretesebbekké kell lenniök Német atyokfiak előtt az életekben 's dalokban, szokásokban, 's Törvényekben, eredeti szertartásaikhoz annyira hív Magyaroknak, esmeretesebbekké teljes, tiszteletre méltó Nemzeti ségekben, azon számös, 's valóban költői vonásaikban, az aggkori hősi erkötsnek, és meglelkesegett lágolásnak, az ő Királyokért; az ő Sz. Koronájokért!

Sziv emelő vonások a' hazai előidőből, nyomos időszakaszok vagy történetek, nevezetes Nemzetségek vagy egyes Ferjfiak 's Aszszonyok, utazások és felfedezések, a' Római vagy a' középkornak emlékei, vagy újabb történeteknek érdekes megörökösítése, az időnkbelieknek ajánlásra méltó tapasztalgatásai vagy remek mivei helyet kapnak ezen Zseb-könyvekben a' hazai Historia számára. Több jeles Tudósok, Költők és Répirók egyesültek ezen tzélra a' Szerzővel.

Ezen Zseb-könyvet, melly minden lehető külső ékességgel el fog készülni, m inde esztendőben két régi Várnak, vagy emlékezetes Omladéknak képei fogják diszesíteni. Vajha a' Birodalomnak agg-régi Nemessége figyelmezne ezen megszólításra, a' melly az ő nevének halhatatlanítására olly készséggel ajánlja magát! vajha a' Történetek vizsgálói, vajha azok, a' kik vésővel és etsettel mivészkednek egyetlenegy lehetőséget sem mulasztának el a' Historia, Mesterség és Romanika tökéletes képzésére és egyetlenegy alkalmatosságot se

engednénék elrepülni, hogy a' közönségesnek, valamint az egyesnek minden ereit Nemzetiség által fellobbanthassák! Hogy szorgalmatosságok bő gyümöltseit arathassák, hogy a' Külföld e' részben feljül ne haladjon, erről a' költséggel viselő Kereskedés fog gondoskodni. A' Levelezések ezen tárgy; felől útastassanak ezen Tzim alatt: „An die Redaction des Archivs für Geographie, Historie, Staats- und Kriagskunst”.

Th.

Magyar Hazánkat illető Könyvek.

Kapitány Schels Ur, érdemes Szerkesztetője a' Bétsben kijövő Oesterreichisch-Militairischen Zeitschriftnek, el készítvén közönségesen óhajtott munkáját: Militairisch Politische Geschichte der Oesterreichischen Monarchie, már által is adta nyomtatásra, Heubner és Volke Könyvárosoknak, mellyben mivel mind a' két Haza, valamint is a' Magyar Confinium és Littorale a' Felséges Birodalomnak nagyobb részeik méltó tekintetbe vétetni fognak. Olvasóinknak részt vivő figyelmét kívánja.

J. ***.

11. Tudósítások a' honnyi Mivészekről, és az ő Mivéikről.

Romából érkezett hiteles közlésekből értjük, hogy Ő Ts. K. Magassága, Főhertzeg Jósef, Országának szeretett Nádor Ispányja Romában a' hives Rép faragónak, Dornvaldsohnnak a' műhelyét meglátogatta, hol egy fiatal emberre talált, ki az Ő Magasságát kísérő Ts. K. Kamarás és M. K. Helytartói Tanácsos Urat, Gróf Pálffy magyar nyelven szólítá illy váratlan tüneménytől meglepve, tudakozóda Ő Ts. K. Magassága a' hires Mesternél, és ennek bizonyítása szerint az ifjú ember, ki magát Ferentzinek nevezi, és Rima-Szombatban született, egy nagyon ügyes, reménységgel tellyes Répfaragó, kit Dornvaldsohn tovább is még tanít, és eránta igen nagy reményekkel viseltetik. Főhertzezi Nádorunk ott helyben e' magyar tanítványnak gyámolítására esztendei fizetést méltóztatott rendelni,

K.

Dunaiszky Lőrincz, ezen Tud. Gyűjteményben már említett, derék Pesti Képfaragó a' máskor mondottakon kívül még e' következő miveket is készítette: Négy Répszobort a' Budai Krisztina-városi templomba két mellék oltárra, úgymint Sz. Adalbertet, mikor Sz. Imre Hertzeget kereszteli, Sz. Gellértet Sz. Borbálát, Sz. Katalint, — T. Blaskovits Ur számára Szent Mártonba, egy két ölnyi magas Emléket Pesti fehér kőből, melly a' Nepomuki Sz. Jánost ajtatoságában térdepelre felhőkön mutatja, két Angyallal együtt, kiknek egyike a' halgatót, másika a' keresztény katolikus Religiót és mennyei jutalmat ábrázolja, a' szobrok élő nagyságúak, és szépizlésű lápadon a' templom előtt állittattak fel. — T. Kováts Moyses Pesti házának kapuja fölékét félszobort Pesti kőből; a' férfi szobor Egyéptomnak régenten híres tenyész folyóviz' Istenét mutatja, tzimereivel együtt, ugymint Piramis, Sfinksz, Bőség Szarva, és Pálnasa; az Aszszonyi szobor a' Dunát gazdagon ábrázolja, magyar földi termékekkel. A' szeglet ékességei két felől ugyan ott a' kapu fölött egyik Római Sisakot, régi stylusban, még tölgyfa leveleket és nyilakat, másik Mercure sisakot, borostyánnal, és Neptun'Háromágassával mutatnak. — Mező Berényre az Evangelikus templomba egy Oltárt, és Prédikálószéket, Joniai Sztilben van az egész építve; a' jelképek rajta a' hitet nyitva álló Évangeliomos könyv által, borostyán és pálma ággal ékesítve, a' reménységet egy Angyal által vasmatskával, a' szeretetet egy Angyal és lángoló szív által képzelte-tik, A' többi ékességek régi, 's Etruszkai Sztilben szép izléssel készültek. — Egy 5 1/2 lábnyi feszület Szegedre, egy földes Uraság jószágán lévő kápolnába.

K.

12. Új Könyvek.

1) Joannis Nep. Endrődy e S. P. Oratio de Publicae Institutionis, et Liberalium disciplinarum, cum Morum probitate conjunctarum, ad Reipublicae felicitatem necessitate, Accedit brevis dialogus ejusdem argumenti, Szegedini, Typis Urb. Grün. 1819. 8. 57. lap.

2) Kőtemények Phaedrusként. Két Szerzeléssel, Írta Virág Benedek, Budán a' Kir. M. Univers, bet. 1819.

3) A' Filozofiának Talp igazságaira épített Felelet a' Nemzeti Muzeum nevében a' Magyar Nyelv iránt tett 's az 1818. esztendőben Bőjt elő havának 17. napján a' Hazai Tudósításokba iktatott kérdésekre, melly Ertekezés gyanánt is szolgál, egyszer'smind a' Nyelvművelésnek mivoltáról és akadályairól. Írta Versegby Ferencz, az Esztergomi Érsekmegyenek Papja, a' Filozofiának, és a' Szép Mesterségeknek Doctora. Budán, a' Kir. M. Univ. bet. 1818.

4) Epitome Institutionum Juris Hungarici Privati. 8. maj. Budac 1819. 344. l.

5) Az önnön gyilkosságnak Észrevételek a' józan Észnek és a' Keresztény Erköltsi Tudománynak uttya. Írta P. Török Damascenus, 8. Miskoltzon 1819, 65. l.

13. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

1) Festivi Plausus Spect. ac Cl. D. D. Joanni Schuster Medicinæ Doct. in Alma ac Cel. R. Scient. Univ. quae Pestini est, Chaemiae Prof. Pub. Ord. Viro de Republica Medica meritissimo, Occasione Anni Novi pia mente oblata a Steph. August. Ramenszky AA. LL. et Phil. Doct. et Hung. Medic. Candidato. 4. 1819. Trattner bet. 4. l.

2) Tekintetes Tudós Kultsár István Úrnak Bilkey Ferencz. 1819. 4. Trattner bet. 4. l.

3) Der Jugendfreund. Erzählt von Th. Gr. Die Gastnacht von A. F. G. Langbein. Der Einkauf von Theodor Sell. 8. 1819. Trattner bet. 64 l.

4) Heiliger Creuzweg unsers Erlösers und Seligmachers Jesu Christi in vierzehn Stationes oder Bettort des zu dem Heiligen Grab, mit Erlangung aller Ablässe, wie zu Jerusalem abgetheilet sind, zum Druck gegeben von Frater Philippus Wednamayer, Pesth bey Trattner 1819. 8. 64 l.

5) Hymni in usum Studiosae Juventutis in Gymnasio Mohátsiensi. Pestini Typis Trattner 1819. 8. 64 lap.

6) Lehrreiche Auszüge aus der heiligen Schrift für Freunde wahrer Menschenbildung zunächst für Christliche Religions Lehrer von E. L. Pesth bey Trattner 1819. in 8. 16 lap.

14. Könyv-Hirdetés.

A' Nemzetek mindenkor, sőt máig is büszkélkednek nevezetes Vitézek' tetteivel; és minden alkalmatossághoz buzgón ragazkodnak, hogy bátor lelkűsegeket öröm érzések közt másokkal megismeréssék. Melly dieső ösztönnel Magyar Nemzetünk annál inkább diszeskedhetne, mivel vitézség szerzette Hazánknek eleitől óta, háború, had, és vitézség volt minden története, és minden idő szakaszokban találkoztak Árpád' igaz Onokáji, kik többnyire szerencsés kimenetellel léptek ki vitézség szülte Magyar Hazánk védelmére. — Ily szerentsés vitézséggel a' mostan huszonnégy esztendőlik tartó, 's Trónusokat megrázó Francia háborúban híres Nemzetünket minden Europai Fejedelmek, és Nemzetek előtt dicsőítette ama vérét nem kiméllő édes Hazánk' Vitézvári Báró Simonyi József, a' Herceg Hessen Homburg Magyar lovas Regiment mostani méltó Ezredes Kapitánya; ki vitéz pályáját, az ifúság mosolygó hajnalában mint közkatona kezdette; de csak hevenyében nagy tettekre teremtett vitézségét, Királyunkért és Hazánkért minden veszedelmes ütközetben megmutatta, hogy méltó maradványa hamvaiban dőlt dicső eleinek; mellyért is érdemeinek valóságos megismerésével nem csak fejére feltette az igaz Hazafiságnak 's Hadi virtusnak örökre fenmaradandó vitézi borostyán koszorúját; de mind Jó Királyunk, mind az egyesült Fejedelmek' hét Érdem Keresztyeit vitéz melyen viseli is, kit a' táborozó nép szeret, és például vehet; a' Hazá kedvell, és minden részeiben emleget. Melly halhatatlan érdemekre nézve, sok Fő Rende Hazafi szeretettel arra birtak, hogy e' századunk dicső Herossának Méltóságos Vitézvári Báró Simonyi József élete dicső tetteivel, a' hosszas Francia hadnak környüllállásos történeteit; táborok fekvéseit; ütközetek planumait; Vitézek fortélyait; szóval a' háborút viselő Országok valóságos fekvéseit a' mostani és jövőendő Magyar maradék példás követésére, 's Nemzetünk diszére a' Magyarok Oltárára tegyem; e' Czim alatt:

Vitézvári Báró Simonyi Jó'sef, Herczeg Hessen
Homburg Magyar lovas Regiment híres Ez-
redes Kapitányának példás élete leírása.
Mellyet Nemzeti örömből készített és kiadott
Nagy Páll, a' Nagy-Váradí Királyi Tudomá-
nyok Akademiájában a' Közőnséges, és Ma-
gyar Ország Históriájának Rendszerént való
Professora.

Mellynek is végrehajtására minden szorgalmas fáradságot
megtéven, tettei dicső fényrehozását elő adom többnyire Ki-
rályi adomány, vagy külső Hatalmas Fejedelmek leveleikbűl,
és vitézség leveleit tartó helyekbűl, részszerént azon Pol-
gár, vagy Vitéz Hazafiak élő bizonyoságaikbűl, kik magok is
jelen voltak mind a' vitézségben, mind a' dicsőségben. —
Ezen Könyv, harmincz árkusnyi nagyságban, Pesten Trattner
János Tamás Urnál a' sajtó alól e' folyó 1819-dik Februárius
holnap végével okvetetlen kiszabadúl ilyen papiroson, csino-
san készűlt betűkkel, melyet ékesíteni fog az eleibe finom
meczetű Báró Simonyi valóságos vitéz képe. — Mivel pe-
dig Hazafi reménnyel bizakodok, hogy ezen századunk dicső
Herossának példás és gyönyörködtető élete olvasásában minden
igaz Magyar, nemzeti örömmel részt venni kíván, azért Ha-
zánk több helyein bátorkodtam azon nagy lelkű Hazafiakat,
kik a' virtust ösmerik, és Hazánk fiait annak követésére iga-
zittyák, és tanittyák, ezennel alázatossan megkérni, hogy a'
melly igaz Magyar Fiak, ezen Munkát megszerezni kívánnák,
minden előre fizetés nélkül, Érdemes Neveiket felírni, és a'
kivánt példányok mennyiségét vagy a' Kiadó Urnál Nagy-Vá-
radon, vagy Pesten Eggenberger Könyváros Urnál, szabad
levél mellett egyenesen jelenteni méltóztassanak; mely Uraktűl,
e' folyó esztendő Februárius végével bizonyosan a' kivánt he-
lyekre elkűldetnek; és a' kész könyv, három forint Váltó-
Czédulában, akkori kifizetés mellett kinek kinek kiadatik:

Aradon. TT. Mandik András Direktor és Tábla Biró Urnál.
Békes Vár megyében. TT. Kornéli Ambrus Tábla Biró
Urnál.
Budán. Burián Páll Könyváros Urnál.

Csécésén. Neógrád Várm. TT. Agoston Ferentz T. Biró Urnál.
 Debreczenben. Özvegy Csáthyné Asszonynál.
 Egerben. az Érseki Könyvnyomtató Gondviselőjénél Haberl
 Urnál.

Esztergomban. TT. Fenix Farkas Director Urnál.
 Fehérváron. TT. Szabó János Director Urnál.
 Gyöngyösön. T. Wittman Antal Urnál.
 Győrött. TT. Brestyánszky Albert Professor Urnál.
 Jász-Berényben. TT. Mihálkovits Fő Notárius Urnál.
 Kassán. Wigandt Otto Könyváros Urnál.
 Kolosváron. TT. Banó István Professor Urnál.
 Keszthelyen. TT. Petróczy Albert Director Urnál.
 Karloviczán. TT. Rumi Károly Director Urnál.
 Karczag Újszálláson a' Városi Fő Notárius Urnál.
 Ketskémén. TT. Dani Sigmond Director Urnál.
 Kalotsán. TT. Szemés Imre Director Urnál.
 Lőcsén. TT. Verbőczy István Director Urnál.
 Léván. TT. Ugróczy Ferencz Director Urnál.
 Miskolczon. TT. Bárány Péter Tábla Biró Urnál.
 Nagy Bányán. TT. Brodány Károly Director Urnál.
 Nagy Károlyban. TT. Bálint Antal Professor Urnál.
 Nagy Szombatban. TT. Szétsényi Kristóf Dir. Urnál.
 Nagy-Váradon. TT. Nagy Pál Professor Kiadó Urnál.
 Nyitrán. TT. Kelle Leopold Director Urnál.
 Pesten. Eggenberger és Kis József Könyváros Uraknál.
 Pésett. Gundl Máximilián Könyváros. Urnál.
 Posonyban. Landes Könyváros Urnál.
 Szegeden. Kibling Könyvkötőnél.
 Székes Fehérváron. Lang Adám Könyvkötőnél.
 Sopronban. Wigandt Könyváros Urnál.
 Szatmáron. TT. Hering Ignác Professor Urnál.
 Sátorallya Ujhellyen. TT. Sümegh Márton Dir. Urnál.
 Sáros Patakon. TT. Nagy Ferencz Professor Urnál.
 Szigethen. TT. Fábri Hieronimus Director Urnál.
 Szabadkán. TT. Pajor János Director Urnál.
 Szombathelyen. TT. Söjtöry József Professor Urnál.
 Temesváron. TT. Zimandschek Hieronimus Director Urnál.
 Ungváron. TT. Fekete Imre Director és Tábla Biró Urnál.
 Veszprémben. TT. Sztankovits Miklós Director Urnál.
 Zágrábban. TT. Sussich László Professor Urnál.

Melly Nagy Erdemű TT. Urak általam alázatosan kéret-
 tettnek, hogy a' Kiadó költségén méltóztassanak leveleket
 hozzája útasítani, a' kívánt könyvek száma iránt; ki is hálá-
 datos szívből minden tizedik példázatot ajánlja.

Költ Nagy-Váradon Januárus 24-kén 1819.

15. J o b b i t á s o k.

Az 1818. Esztendőbeli T. T. Előfizető Urak' Lajstromában
 elmaradt,

Deáky Gedeon, Nagy Sallói Ref. Prédikátor, és
 Superintendentialis Assessor.

Szöke János, Melykúti Plébános.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) G. Teleki László. A' Magyar Versszerzés Mesterségéről l. 49.
- 2) B. Pásztory Menyhárd. A' napról napra kevesedő pénz miatt miként segíthet magán a' Magyar mezei gazda l. 56.
- 3) Horvát István. A' Magyar Országi Arany Szabadság kezdetéről. l. 63.
- 4) B. K. Hol történt IV. László a' Kunok által véghez vitt megölettetése? l. 66.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvviszalatok:

- 1) Benkő Samuel. Topographia Oppidi Miskoltz Historico Medica. l. 74.
- 2) Grúz Ant. Compendium Juris privati Hungarici. l. 82.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Burger (Johann) von den Ursachen der gegenwärtigen Wohlfeilheit's a' t. l. 93.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. l. 96.
- 2) Eredeti Oklevelek kivonásai. l. 98.
- 3) Jutalomtétel. l. 100.
- 4) Találmányok. l. 101.
- 5) Intézetek. l. 109.
- 6) Elölépések. l. 110.
- 7) Kihalt Tudósok és Írók. l. 112.
- 8) Jelességek. l. 116.
- 9) Régiségek. l. 119.
- 10) Tudós Foglalatosságok. l. 122.
- 11) Tudositások a' honni Mivészekről és az ő Miveikről. l. 123.
- 12) Új Könyvek. l. 124.
- 13) Trattner J. Tamásnál készült Új Könyvek. l. 124.
- 14) Könyv. Hirdetés. l. 127.
- 15) Jobbitások. l. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

II. KÖTET.

Deák *Puroni*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

1511. 11. 11.

I. É r t e k e z é s e k.

Az Egyházi Kormány' (Hierarchia) történetei a' Magyaroké lett tartományokban , a' IX. 's X. Században.

§. 1.

A' Római Püspöknek , úgy is mint Anyaszentegyház Fejének ,

„Már az Apostololok között valamint a' becsületre , úgy a' hatalomra nézve is volt némű némű megkülönböztetés , 's bátor mindnyájoknak egyenlő volna a' választatások , egynek adatott mind az által , hogy fellebb való lenne a' többinél. Melly eredeti forma után a' Püspökök között is külömbség támadott , és nagy bölcsességgel úgy intéztetett , hogy ne mindenek tulajdonitanának magoknak mindeneket : hanem minden tartományokban lennének különösek , a' kiknek első szavok lenne az atyafiak között ; 's ismét mások (a' nagyobb városokba rendelttek) kiterjedtebb ügyeletet vállalnának magokra , kik által az egy Péter' székhéhez a' közönséges Anyaszentegyház' gondgya öszve folya , és sehol senki se ellenkéznék a' maga fejével.” (a) Így az isteni hierarchiá-

---

(a) S. Leonis M. Epist. XIV. cap. II, edit Ballenni Salaginál Lib. VI. 19 lap.

ban Péter' örököse, mint az egység' közép pontya, minden időben legelől áll vala. (a) „Pápa nélkül olyan fogott volna lenni az Anyaszentegyház, mint a' Sereg, melynek Vezére agyon vettetett” (b).

Gondom a' tartományokon függvén egyedül, mellyekből, Honnom keletkezett; csak azon Szentegyházakhoz való közének nyomdokit keresem fel a' IX. 's X. Századból, mellyek e' földön szaporodtak. „Ekkoron a' Római Püspöknek fő hatalma az Anyaszentegyházban mindenütt meg vala esmérve, és annak mindenek engedelmeskedtek” (c) Keleten: valamint Studites Tódor, Ignác (d), Miklós Pátriárkák, VIII. Konstantin Cs. (e); úgy az oda csatlódott Duña, Tisza, Garam közü Mézia, 's Dácia; Nyúgotton: N. Károly (f), II Lajos Cs. Rabanus Maurus, 's a' Norikai Püspökök (g), a' hatalmok alatt lévő Pannonokkal, Morvakkal együtt, őt' isteni rendelésből az Egység' közép pontyának vallották. Melly szerént ez időbeli Pápák, mind azon jusokat, mellyek annak fenntartására elmellőzhetetlenek; e' tartományokban háborítatlan gyakorolták. A' hit, 's fenyítékbeli dolgokra való fő ügyeletőknek világos tanú-

---

(a) Az erre szolgáló jelesebb bizonyságokat századokként, nagy tudománnyal, 's mély ítéllettel öszveszedte Barruel, du Pape, et de ses droits religieux a' l'occasion du Concordat à Paris 1803. Tom. I. és Zeugnisse aus allen Jahrhunderten bis auf das Jahr 1815. für die Gewalt der Kirche und ihres Oberhauptes, Frankfurt am Main 1816. 311—2 lap.

(b) Müller die Reisen der Päpste 1782.

(d) Centur. Magdeburg, a' fenn említett Könyvben Zeugnisse 's a' t. 220 lap.

(e) Zeugnisse 220—1 lap.

(f) Ugyan abban 164. 220, lap.

(g) U, a. 164. lap.

ja, azon figyelmetessége II Eugen Pápának, melyel Ratfréd Faviánai, Methódusz Speculi-Juliai, Alevin Nyitrai, Annon Vetvári Püspökök' munkálkodására terjeszkedett, az Avarok', 's Morvák' megtérítésében, (a) VIII-dik János Pápa pedig: midőn az egész Bajor Papság arról vádolná Methóduszt, hogy a' Romai Anyaszentegyházzal ellenkezőt tanítana; 's maga Szvatopluk Herczeg is az eránt való kétségét, János Presbyter által bejelentené; Pál, Ankónai Püspököt küldötte Morvába követképp', a' dolgot megvizsgálni, 's mint 867. eszt. I. Miklós Pápa cselekedett volt, a' vádlottak általa maga elébe idéztetni: hogy annak hitvallását, kinek ajakitól tartományok függenek, igazán meg értené. (b) Hanem minekutánna Methódusz a' Tót liturgiát Morvában, 's Alsó Pannóniában már egészen elterjesztette volna, bátor napnyúgotton a' deák nyelv az egyházi szertartásokban közönségessé vált, 's mintegy megszenteltetett; János Pápa a' körülállásoknak engedni tanácsosbna tartván, 's az e' féle rendtartásoknak, a' lelkek' javáért való megváltoztatását igasságosnak; azt a' bevett szokásnak ellenére is megerősítette. (c) A' hit, erkölcs, 's szertartásbeli kétséges dolgokban, az üdeiglen való elintézt, a' Pápa fő tisztéből származott jusnak ismerte, volt Theotmár Juváviai (Szalezburgi) Érsek is, Pannónia' Fő pásztora. Ez 900-dik eszt. így ír vala IX. Jánosnak: „A' mi eleinknek, és a' Szent Atyáknak tanítási által tökéletesen utasítatunk mindenekben, a' mik papi hivatalunkal

---

(a) Epist. Eugenii II. Papae Batthyáninál Leges Eccl. Reg. Hung. 324. lap.

(b) Epist. Joan. VIII. Batthyáninál Leg. Eccl. 338—41. lap.

(c) Epist. Joan. VIII. ad Sventopulerum Comitem ugyan annál 339—40. lap.

ellenkeznek, a' Római Pápához folyamodni; hogy a' mi az értés' egységét, és a' fenyíték' meg tartását illeti, semminémű versengés által meg ne sértessék; hanem az ő intézete által határoztassék el" (m). Ugyan azon meggyőződéstől viseltetve, a' Horvátok is, 925-dik eszt. X. János Pápától kértek a' Keretztény hit' ágazatiban utasító levelet (Monitorium) (n). E' fő méltóságot, első tisztet az Ur Krisztustól szereztetettnek ismervén mindenek; Pátriárkák, Érsekek, Püspökök, az ő intését, dorgálását, feddődését, pásztori gondviselésök' fogyatkozásának általa lett kipótoltatását, mint isteni törvényből eredett jusnak gyakorlását, tisztelettel, 's alázatos engedelmességgel fogadták vala. Azonban minthogy az Anyaszentegyház' Fejedelmének, a' Püspököknek, 's másod rendbeli Papoknak, isteni, szerzőjüktől vett eredeti hatalmok változhatatlan; egyedül azoknak megyek szemlélni viszontagságait, mellyeken hatalmok lehet az üdőknek.

§. 2.

Úgy is, mint Napnyúgotti Pátriárkának köze volt e' tartományokhoz.

Az Anyaszentegyház' Fejedelme után, az egyenlő származású Püspökök rendében, a' Pátriárkák következnek, kiknek eredetők az apostoli üdőkbe merül. „Kivánnátok tudni, hányan legyenek valóságos Pátriárkák? Igasságosan azokat kell Pátriárkáknak tartani; kik azokat a' Szentegyházakat kormányozzák, mellyeknek az Apostolok

(a) Epist. Theotman Juvav. Archi Episcopi ad Joannem IX. Inchoffererl Annal. Eccl. Reg. Hung. Tom. I. Vol. II. Posonii 1796. 306 's k. lap.

(b) Synod. Spalat. an. 925. Praefatio. Batthyánnál Leg. Eccl. Reg. Erag. 330 lap.

által lett szereztetésök megbizonyíttatik, t. i. a' Romait, Alexandriait, Antiochiait." (a) „Nagyokai vagynak, hogy a' Görög, 's Romai Birodalomnak legjelesebb Városaiiban helyhez-tettetének az első székek, 's állittatnának fel az Anyaszentegyház' trónusi: tudni illik, hogy a' hol a' kevélység, istentelenség leghatalmasb vala, ott a' Krisztus' keresztye, ott az alázatosság, ott a' szeretete, 's ezeknek a' baráttya az igasság, diadal-maskodgyék" (b). Adgyuk hozzá: mivel Róma, Alexandria, és Antiochia, a' Birodalomnak többi Városait nem csak nagysággal, fényességgel, 's lakósaik' számával fellül multák, hanem a' legfőbb tisztek' székei is kebelökben valának és ott számtalan sokaság szokott öszveseregleni; a' dollog így léte kívánta, hogy mivel az Evangyéliomot minden teremtetett állatnak kell vala hirdetni, a' Fő Papok' székei azokba a' Városokba rendeltetének, a' honnét az Evangyéliomi trombitának hangja a' földön könnyebben fogna elterjedni." (c) Nem kell tehát említenem, hogy már a' hajdani kor úgy is tekintette a' Római Püspököt, mint Pátriárkát. A' Metropoliták' meg erősítése; némelly esetekben a' Püspökök' felszentelése; mindnyájoknak Egyházi Gyülekezetre való kihívása; Azok, 's a' tartományi Gyülekezetek elől a' hozzájuk felvitt ügyeknek elfogadása; az ő megfenyítésök; Helytartóik' (Vicariusok) rendelése, a' fontosabb dolgoknak tanácsoktól való függése; a' nagyobb bűnösök' feloldozása, valának a' fényes jusok, mellyek által a' többivel közösen meg

---

(a) Nicolai I. Respons. ad cons. Bulgar. cap. 93. Harduinnál Acta Concil. Tom. V. Parisiis 1714. 381 lap.

(b) Thomassin. vet. et nov. discipl. Pars. I, Lib. I, Cap. 7. num. 10.

(c) Salagi Lib. VI. 21—2 lap.

vala különböztetve a' Püspöki Rendben. Az erről való vétkes, vagy büntelen feledség, sok hamis, 's ferde ítéleteket szült. Szaporította az irigység rágalmaival, mellyeket az Anyaszentegyháznak e' felséges trónusa ellen, kiváltképpen az újabb üdőkben kéméltelen hagyigált, újításnak, bitangolásnak mocskolván a' hatalmat, mellyel a' Római Pátriárka a' többi Püspököket fellül müllyávala; holott annak igen korán látni emlékeit.

Már a' második században Eleuthériust Anicét Pápa — ki Romában 168 — 171. eszt. ült vala — helyhette be a' Szerémi fényes Püspökségbe (a). Az éhez hasonló számos történeteket — a' pátriárkai hatalomi tanúit, mellyek akkoron ismeretesekek valának, előttünk az üdők' viszontagsági többnyire eltemették. Az I Niczéai Gyűlekezet (325 eszt), régi szokásképp' emlegeti, hogy az Alexandriai Püspöknek Egyiptomon, Libián, 's Pentápolison a' Romainak nyugotton, az Antiókiainak keleten légyen hatalma (b). Miképpen uralkodtak légyen hajdan a' nyugotti tartományokon a' Római Pátriárkák, kiknek módgyát az Atyák példányul tettek fel, I. Innocentius Pápa, kinek azt kellett ismernie, Antiochiai Sándor előtt elevenen leírta a' maga levelében: Ugy tartyuk kedves Atyámfia, hogy valamint az Érsekeket különös hatalommal te helyhezted be; úgy a' többit se hagyj engedelmed, 's tudnod nélkül Püspökökké szenteltetni. Mellyben e' módot legjobb lesz tartanod: hogy a' meszsze lévőek leveled mellett szenteltessenek fel azoktól, a' kik őket most önnön kényők szerént szentelik; a' kö-

---

(a) Nicephor. Hist. Eccl. Lib. III. cap. 29. Baronius Eleuthérius' behelyeztetését Anacletusnak tulajdonítja ad an. 140. num. 4.

(b) Canon VI. Conc. Niccet. I. Salaginál Lib. VI, 17 lap.

zel lévőket pedig, ha gondolod, a' Rendnek felvételére színed elébe állassad. Mivel azoknak, a' kikre leginkább szükséges ügyelned, kiváltképpen a' te helyben hagyásodat kell megérdemleniek" (a). De minthogy távol lévő tartományoknak az üdők' viszontagságai alkalmatlanná, gyakorta lehetetlenné tették a' közösülést; tanácsosb-nak találtatott, azobba Apostoli Helytartókat (Vicarius) rendelni. Miképpen már maga az emléttet Pápa, Damasus (367 — 384 eszt.) és Siricius (385 — 398. eszt.) példájára, e' béli hatalmát a' Thessalonikai Érsekre bizta volt Nagy Illíriában (b).

Nem kis erősségére szolgált e' hatalomnak hogy I. Bonifaciust (419 — 423 eszt.) Attikus Bizanti Püspöknek bele avatkozásai ellen, maga Honorius Cs. védelmezte, 's reá birta Theodóziust, hogy Századok óta gyakorlott hatalmában háborgattatni ne engedné (c). És már Coelestin Pápa (430 eszt.) hathatósan feddődött az Illíriai Püspökök ellen, a' rendnek fenntartása végett, a' Thessalonikai Primásnak — a' maga Helytartójának tekintetét nagy erővel támogatván: „Nem kis hibák rögzöttek, úgy mond, e' tartományokban, mellyek nekünk, mivel távol vagyunk, hirtünké nem adattathatnák, vagy üdő folytával nem úgy terjesztetnek előnkbe, a' mint történtek volt; azokat mi Rufusnak, a' mi Atyánkfiának, 's Püspök társunknak tartjuk fenn, kinek ügyessége minden esetekben, 's cselekedetiben előttünk meg

-
- (a) Epist. Innocent. I. 18. ad Alexandr. Antiochen. Labb, Conc. Tom. III. edit. Venet. 29. old. Salaginál Lib. VI. 82. lap.
- (b) Van - Espen Jus Eccl. Universum. Tom. I. Venetiis 1721. 119. lap.
- (c) Collect. Rom. Luc. Holsten pag. 82. Salaginál Lib. VI. 100—1. lap.

vagyon mutatva, 's a' kire hatalmunkat biztuk a' ti tartományotokban: úgy hogy kedves Atyámfi-ai, minden ügyek ő elébe vitessenek; az ő helyben hagyása nélkül senki fel ne szenteltessék; az ő tudta nélkül, hatalmába magát senki ne avassa; a' Püspököket — hanem ha az ő megegyezésével — öszvegyűjteni ne merészellye: és ő általa előttünk is, ha valami, vagyon, bejelentessék. A' ki pedig e' parancsolatunk után ellenkezni fog hatalmunkal, 's rendelésünkkel; tudgya meg, hogy az atyafiság' társaságából, mivel maga magát elválasztja, ki fog rekesztetni." (a) Hasonlóképp' őrizték azt Sixtus (437 eszt), 's N. Leo (444 eszt) Pápák, mint fő eszközzét a' tartományok' egybekapcsolásának a' pátriárkai hatalom alá. (b) Ezeket a' Római Pátriárkák magas tisztök' jeléül, már ez üdökben palástal szokták felruházni. (c) Mikoron Symmachus Tódort a' Lorchi Érseket 501. eszt. avval megajándékozta, a' be helyhetésnek ezen módgyát eldödü' szokásának mondotta (d).

Próbált Justinian Cs. Darazon (Tauresium a' maga születése helyén. Agapét hire nélkül — 535 eszt. Uravá lévén Illiriának — önnön hatalmából Püspökséget állítani, 's azt Primási Székkel fel ékesíteni; de midőn Catelliánus, ki kétség kívül az egyházi rendtartást megsérteni félt, azt felvállalni nem akarná: az a' Fejedelem, ki végzésében magát Numennek (Istenségnek)

(a) Epist. Coelestini Papae ad Episcop. Illyrici. Batthyáinál Leg. Eccl. 214. lap.

(b) Epist. Xysti Papae ad Synod. Illyricam an 437. — Epist. lae S. Leonis M. Batthyáinál u. o. 218—226 lap.

(c) A' palástnak eredetéről, formájáról, kezdetben az Apostoli Helytartóság' jeléül való ajándékoztatásáról lásd Van Esphen Jus Eccl. Univers. Tom. I. 106. —

(d) Inchoffer Annal, Eccl. Tom. I. Vol. I. 203—4 lap.

nevezte (a), elsőben a' meg vetett Agapéthez, és mivel ez benne nem helytelenül ellenkezett, később Vigilius Pápához kénytelenített könyörögve folyamodni. Vagy igasságtalanságnak lenni megismerte, egy lelki Országnak intézeteit szenteletlen kezekkel mesterkélni; vagy tanácsalannak látta, annak nagy testen ollyas mit megsebhetni, a' mi abban már meg öröködött. Ez, megerősítette Justinianát; de úgy, hogy annak Érsekei, a' hozzá kapcsolt tartományokat helytartói hatalommal kormányozván, meg erősítették végett a' Római Pátriárkához tartozzanak folyamodni (b). A' tekintet; mellyet Agapét erőslelkűsége Justinianának parancsolt, még N. Gergelynek is hódolt. Az Illiriai Püspökök, János, választott Érsekjöknek behelyheztetését, Maximian, 's András Diaconusok által ő tőle kéri vala. Palástal is ő tisztessít meg. (c). Ha a' jusok védelmezésébe néhutt néhutt elegyedtek is indulatok, — a' melly sorstól soha sem lészen ment az emberi nem — annak azonban, a' ki előítélet nélkül a' lett dolgok' mélyébe betekint, mindenütt szemébe fog tűnni, hogy az egységnek örökös ideája a' Kristus' országában, volt az ok fő, mellyből azok eredtek volt; 's a' fő inger, melly a' buzgó törekedéseket ébregette. Mint arra szükségeseket, úgy fogta fel az értelem azokat az intézeteket, mellyeket a' kereszténység' Attyai tettek. Innét a' hivek, bátor e' jusokat isteni eredetűeknek nem ismerték, azokat mind az által, úgy mint a' mellyek a' régiség, 's az egyházi törvényhozó hatalom által, a' Niczéai, E-

(a) Novella constit. XI, Justiniani Batthyáninál Leg. Eccl. 283—4. lap.

(b) Salagi Lib. V. 170—6 lap.

(c) Epist. S. Gregor. M. ad Universos Episcopos per Illyriam cum Batthyáninál Leg. Eccl. 301 lap.

fezusi, Hálczedoni Gyülekezetekben, megszenteltettek: sérthetetleneknek, 's mindenkoron illő becsben tartották. Hogy a' VII-dik században e' földön a' pátriárkai hatalomnak kevés nyoma legyen; az az oka: mivel azt a' vad népek elborítván, az Érsekségek, Püspökségek — az ő fő tárgyai — végső romlásra jutottak. De ez előtt hiszen csak kevéssél szentelte III Gergely Vivilót Lorch-i Érsekké, 's becsülte meg érseki diszszel (a).

§. 3.

Kinek bátor N. Károl Cs. olta, mind egyházi,

Nagy Károl Cs. alatt, valamint mindenek megújultak; úgy az egyházi hatalom is magasságának legfőbb pontya felé kezdett emelkedni. Egy Frank Pap, ki mind ekkorig ismeretlen, Isidorus Peccator név alatt — melly czimmel ez üdöszakaszban alázatosságból a' Püspökök éltek, egy törvény gyűjteményt tett közönségessé; melly többnyire az első négy századbeli Pápák' neve alatt költött levelekből, 's rendelkezésekből áll vala. Ugy mutatkoznak azokban mindnyájan, mint a' kik egész tellyességével bírnak az egyházi hatalomnak. Helybe hagyások nélkül semminek sem szabad történni az Anyaszentegyházban. A' Püspököknek megítélését különösen magoknak tartják fenn; megengedvén — ha kinek közülök törvényes bíróját elkerülni tetszik; dolgával egyenesen az Apostoli Székhez folyamodni. Általában mindennemű egyházi ügyeket végső ítélet végett annak elébe parancsollyák felvitetni. De akár melly nehezebb kérdések fognának is valahol támadni, akarják,

---

(a) Epist. Gregor. III. ad S. Bonifacium an. 740. Concil. German. Tom. I. pag. 40. Salaginál Lib. IV. 204. lap. és Lib. VI. 229 lap.

hogy azoknak mindenek itt keressék elhatárolását (a). Illy vonásokkal festette a' Költő az első Anyaszentegyház' Kormányát, példányúl a' maga üdejének. Ha a' leveleknek, 's parancsoknak tárgyait jól vizsgálóra vesszük; azonnal kitetszik, hogy a' Szerzőt, az Érsekek' bánása módgya birta a' költésre. Ugy látszik, mintha azt akarná általok szemökre vetni: hogy ők a' papság között leggazdagabbak, legnagyobb fényességgel körülvéve, az udvaroknál legtekintetesebbek a' kísértetek által, mellyek az ezekből származott hiúságnak elválaszthatatlan társai, közönségesen megvoltak rongálva. Kevélyek, a' Püspököket, Apátokat, Papokat, Szerzeteseket megvetették; az ügyeket, mellyek a' Gyülekezetek elébe tartoztak, hatalmasan, a' magok' széke elébe vonták. Szívök elkeményedve, sok igazságtalanságokat, embertelenségeket követtek el a' vádlottakon, az első beárulás után hajolván.

Hibásan fognánk e' kornak tudományos esmereteiről itélni, azt gondolván; hogy a' csalárdságot csak néhány egyházi Elöljárók sejtették meg. A' szövevénynek minéműségét jobbra mindenek átlátták; de hamis voltán meg nem ütköztek volt: mert a' vélekedés, hogy az eszközök, a' cél, és szándék által megszenteltetnek, az ő elméjökben meggyőződéssé erősödött. Általa pedig — elértvén a' titoknak következtetésekkel tellyes arányzását, a' nyereséget az Egyházi Rendnek minden tagjaira nézve bizonyosnak találták. A' Pápákat — kiváltképpen N. Károl után a' gyáva Fejedelmek alatt — a' legerősb mozdítékok sürgették, hogy

---

(a) Van - Espen Jus Eccles Universum Tom. VII. Venetiis 1781. 192—209. lapokon, minekutánna eredete, Szerzője, 's a' t. cránt értekezett, a' czikkelyeket is, mellyek az általam mondottakat foglalják magokban, rövideden elő hozza.

annak tekintetét fenntartának. Az Anyaszentegyháznak nyomorúlt állapottya előttök, nem vala ismeretlen. Gunthér, 's Thietgand Érsekek' törvénytelen tette, éppen nem volt ritka eset, melyre a' Nagyoktól való félelem, vagy csapodár tet-szenikívánás vitt sok Hierarchát. (a). Mindezeknek eltávoztatására, 's az Anyaszentegyház' szabadságának, függetlenségének visszaszerzésére, az egyházi hatalomnak, a' Papi Fejedelem' szeméjében való egyesítését (concentrálását) legerányosb eszköznek találták. Innét Isidór portékáját, mely a' dolgot oda vinni készült; halkal, 's lehet mondani eleve félékenyen, mindenfelé terjeszteni iparkodtak. Annak már azon egyházi törvény gyűjteményben némű némű nyomára találni, mellyel I. Ádrián Pápa N. Hárolnak, Romába lett első utazásakor, 774-dik eszt. kedveskedett (b): ki is azt igen fontos okokra nézve egy röviditékben, mellyet Remédius Kuri Püspök által készítettett, a' maga Papjai között elszéllyesztette (c).

(a) Gunthér Kolóniai, Thiergand Treviri Érsek a' Metzi Gyülekezetben Iotháriusz Császárt, megütált, de ártatlan Feleségétől Thietbergától — kívül törvényesen volt öszveköttetve — elválasztották, hogy Waldrádával a' maga ágyossával kelhetne öszve. Ezen ítéletért I. Miklós, minnekutánna a' dolgot követői által megvizsgáltatta volna, mind az említett két Erseket, mind az ő vétkökben részes Püspököket, Presbytereket, Diaconusokat, egyházi Méltóságoktól megfosztotta. Regino Chron. Lib. II. 865-ik esztendőre. — Románus Ravennai Érsek is, Deusdedit Herczeg' törvényes Feleségét, egy latornak adta. Epist. Joan. VIII. CXVII. Harduinnál Acta Conc. Tom. VI. part. I. Parisiis 1714. 94 old.

(b) Archives litteraires de l' Europe Num. XV. à Paris. De l' influence de Charle-magne sur la civilisation de l' Europe 296 lap.

(c) Alamannicæ Ecclesiæ veteris Canones ex Pontificum Epistolis excerpti a Remedio Curiensi Episcopo jussu Karoli Magni Regis Francorum, et Alamannorum. Goldastnál Alam. rerum Scriptores. Tom. II. Part. II. Francofurti 1661. 121. lap. Archives litteraires N. XV.

Mihály Bolgár Királyt is, a' többi ajándékok között, e' Decretáléknak egy példányával tisztelte meg I. Miklós Pápa (a); a' ki 868-dik eszt. hogy azok hiteleseknek esmértessenek, 's mindenütt bevétessenek keményen megparancsolta. Már ekkoron felérték eszökkel a' Geniek, hogy a' jusok, mellyek nem isteni eredetűek, az üdőnek szükségéhez képest módosíthatók. De nem kellett nagy akadályokkal küzködni ez eránt a' Pápáknak. A' hit mellyen az ő hatalmok alapodott, korábban meg vala, mint maga a' hatalom: az a' Pápákban szint úgy uralkodott, mint a' többi papoknál, 's világiaknál. Ha lehetséges volt hamis Decretálék által a' pápai jusokat szaporítani; nyilván való dolog, hogy a' népek, a' Pápáknak némü némü törvényhozó hatalmat tulajdonítottak. Mit fogtak volna az első Romai Püspökök neve alatt költött levelek használni az ő utánnok valóknak, ha a' vélekedés, hogy a' régi Romai Püspökök kötelező erejű rendszabásokat adhattanak, elterjedve nem volt volna. Igyekezetőknek ez vala egyik hatalmas segéde. E'hez a' pápai tekintetnek igen kedvező történetek járulának. A' Püspökök, a' nyomattatás alól, mellyet a' Nagyoktól kellett szenvedniük — kiknek hatalmok azon mértékben öregbedett, a' mellyben az országok' Fejedelmié naponként kissebbé lett — magok is óhajtván szabadsulásokat, igen el valónak készítve a' fő törvényhatóságnak megismérésére, mellyet az új törvény az ő személyeikre nézve a' Pápákra ruházott. Láták ők ugyan, hogy általa némelly jussaiktól örökre megfosztatnak; de a' távolról uralkodót koránt sem vélték olly veszedelmesnek, mint a' közel lévő, a' Fejedelmektől csupa kormány fortélyból, politikai tekinteteből, választott Metropo-

lita volt, ki őket egy kényén országló Fejedelem ellen, éppen olly kevesé fogtá, 's tudta volna védni, mint ez amaz ellen. Altalában az egész papság megvettette, el nyomva, kivetkeztette vala javaiból, az új Uralkodók' ingadozása miatt, kik Frank országban szétében támadtak. Ez üdöbeli emlékek tele vannak az eránt a' Papok' panaszaival. Szorongattatásikból való menekedésekre — puha Elöljáróikban haszontalan bizván, más módot nem láttak, hanem ha a' Pápá szárnyai alatt keresnek magoknak oltalmat (a). Így annak kívánását, hogy ő nagyobb hatalommal uralkodgyék, N. Károl századgyában magok az üdö' szükségei gerjesztették. Hamar hozzájuk járult Isidor állításaihoz a' vélekedés is, melly a' Pápát csalhatatlannak hirdeti vala, 's ez üdöszakaszban meszsze elterjedett. „Bolondoknak kell azokat itélni, — így irt már ekkor egy a' legtudósbak közül, Regino — kik azt vélik, hogy Péter széke valamelly hamis tanítással csalhatott; úgy mint, a' melly sem maga el nem tévedhetett, sem valamelly eret-

---

(a) „Relatum est Sanctae Synodo, quod a malis Christianis plurimae vexationes Sacerdotibus Christi, seu ceteris Clericis inferioris gradus saepissime inferantur” Conc. Mogunt. Can. VII. 888-dik eszt. Arnulf Király alatt. Harduinnál Aet. Conc. Tom. VI. part. I. 405 old. Ehez hasonló nyomtattatásit látni a' Papságnak u. o. 406. 412. 429. 439. 606. old. Innét mondgya a' tudós Bernardi. „Le Clergé était si loin de jouir de l' autorité, qu' on lui suppose si gratuitement, qu' il était presque par-tout opprimé, et dépouillé des biens qui lui restaient, par les nouveaux souverains qui s' élevaient dans toute l' étendue de la France. Les monumens de ces tems ne sont remplis que de plaintes, qu' il faisait à ce sujet. Les ecclésiastiques ne pouvaient se sauver de l' oppression generale, qu' en se ralliant entr' eux et en formant un corps à part, une espèce de Monarchie dont le pape devait nécessairement être le chef.” Archives litteraires. u. o. 295. Hasonlót találni Kotzebuenál: Geschichte des Deutschen Reichs I. Band. Leipzig. 1814. 184—5 lap. Mind ketten paradoxumaik mellett is kénytelenek megvallani az igazságot.

nekségtől meg nem csalattathatott" (a). Ezeknél fogva a' Pápák a' régiek mellett némű némű új
jusokkal is, a' kereszténységnek nem kevés hasz-
nával, már e' században lassan lassan minden tar-
tományokban elkezdettek vala élni.

A' mi tartományink Főpapjai, nevezetesen
a' Szalczburgi Érsekek: Arno 798-dik eszt. Leo-
tól, Adalrák (824) Eugeniustól, Luipramm (836)
Gergelytől, Adalvin (858) Miklóstól kérték be-
helyheztetésöket. (b) Urolf Lorch Ersek is — ki
felső Pannóniát, 's Morvát 837-dik eszt. igazgat-
ta — mind a' maga, mind az általa felállított Fa-
viánai, Speculi - Juliai, Vetvári, Nyitrai Püs-
pökségeknek megerősítését II Eugeniustól nyer-
te (c); 's az is, hogy ez a' rész az ő halála után,
a' Szalczburgi Megyéhez kapcsoltatott, a' pápai
hatalom' mive volt. Mikoron II Ádrián, elsza-
kasztván Szalczburgtól e' tartományokat, a' Morvai
Érsekséget szerzette; megyéjét elhatározta; Met-
hóduszt a' Rend' felvételére Romába hívta ki;
(d) úgy mikoron Wiching Metóduszt' segéde
(Suffraganeus) választott Nyitrai Püspök, VIII-ik
Jánoshoz folyamodott, hogy felszenteltetnék; 's
ez megparancsolá, hogy még egy választassék,
's az is színe elébe küldetessék a' Szentséget fel-
venni (e); senkinek sem hallatszott panaszsa.
De kitettség, hogy a' Szalczburgi, 's Lorch

(a) Regino Chron. Lib. II. 865. esztendőre.

(b) Anonym. de Conversione Bojoariorum et Carentanorum.
Salag. IV. Lib. toldalekjában 12—13 lap.

(c) Epist. Eugenii II. Papae ad Urolfum. Batthyánnál Leg.
Eccl. Reg. Hung. 324 lap.

(d) Epist. Joannis VIII. ad Tiventarum Harduinnál Acta Conc.
Tom. VI. Part. I. Parisiis 1714. 60 lap.

(e) Ugyan annak levele ad Szentopulcrum Comitum Batthyá-
nnál Leg. Eccl. 339. s. k. lap.

Érsekeket egy üdeig II. Adrián, 's VIII. János Pápák tekintete, 's kedvezőbb környülállások reménysége tartóztatta egyedül halgatásban. Mert midőn az ő, 's Methódusz elhunytok után, IX. János a' Morvák' kérttére János Érseket, Benedek, 's Dániel Püspököket a' kiüresült Morvai székekbe küldötte; Theotmár Szalczburgi Érsek a' Pápát a' Megyéknek részszerént felállításokért, részszerént felosztásokért, erősen, 's igen nyersen kezdte vala vívni (a); Hattót is, a' Máinczi Érseket — azt a' ki a' meghalálozott Arnulf Császárnak bűneiből való feloldoztatásáért könyörögvén, a' pápai fenntartásoknak, ügyes voltokat megismerte — a' maga pártjára vonván (b). Későbbben Gellért, Lorchí Érsek, ki az eránt mit kellessék cselekednie a' jósolókkal, bőbájosokkal, ördöngösökkel, az Anyaszentegyháznak pusztítóival; 's azokkal, kik kereszt annyokat, vagy kereszt leányokat, harmad, vagy negyed izen lévő rokonnyokat veszik feleségül; és más szertartásbeli kérdésekkel, az Apostoli székhez folyamodni szükségesnek tartotta (c), — és Herold, a' Szalczburgi Érsek, újították meg VII. Leo előtt a' harczot;

(a) Epist. Theormari Juvav. Archi-Episcopi ad Joannem IX. Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 346 lap.

(b) „De cetero Vestrae Clementiae innotescimus (significamus) Seniore nostrum Arnulphum Imperatorem de hujus vitae exilio migrasse. Sed quam diu in hoc mundo subsistimus, per incerta ferimur, nescientes ubi quorundam animae post hanc lucem mansionem recipiant: Vestris quasi provoluti vestigiis subnixi poscimus, ut animam ipsius Vestrae auctoritatis potestate a vinculis peccatorum absolutis”. Epist. Hottonis Moquanti. Archi-Episc. ad Joann. IX. ugyan annál 344 lap.

(c) Epist. Leonis VII. Gerardo Laureac. Episcopo. u. a. 351. lap.

(d) Epist. Leonis VII. ad Gerard. u. a. 349—51 's k. lap.

(a); melly még II. Agapit (b), VI. Benedek alatt is folyt (c); 's csak VII. Benedek alatt végeződött (d). Azt gondolná ember első tekintettel, hogy annyi Érsekeket, hosszas tusakodásokban, bizonyosan a' népek' lelki javának forró kívánása sügallotta a' pápai hatalom' vissza élései ellen; pedig éppen ellenkezőképp' volt a' dolog. A' Püspökségek, mellyeket Urolf állított fel Morvában, Pannoniában, már nem voltak többé. A' Szalzburgi Érsek, ki e' népeket kormányozta, igen távol vala. Magokra hagyott, 's a' hívek' nyelvét nem értő Papjainak részszerént tunyaságok, részszerént ügyetlen voltak miatt e' nyomorúlt nyáj vastag tudatlanságra, 's erkölcsi romlásra jutott. Ez a' szomorú láttat hirta arra Ratiszló Morva Herczeget, hogy Konstantinápolból kérne a' nép' ajakin beszellő Tanítókat; II. Ádriánt pedig, hogy Morvában, és Pannoniában külön Érsekséget, 's több Püspökségeket rendelne (e). A' két Érseket egészen más érzemények mozgatták. II-dik Agapit' szemrehányása szerént az érseki palást volt rúgója disztelen viaskodásoknak (f); de ezen kívül az is: hogy ennél fogva uralkodások sokkal keskenyebb határok közé szoríttatott; és hogy a' Pannóniai szép birtokok kezekről el-
estek (g).

(a) Epist. Leonis VII. ad Gerard. u. a. 349—51 's k, lap.

(b) Epist. Agapiti II, u. a. 359. lap.

(c) Epist. Benedicti Papae VI. ad Frideric, Salisburg. u. a. 356 lap.

(d) Epist. Benedicti Papae VII, ad Gallos, et Germanos u. a. 361 lap.

(e) Tud. Gyűjt. 1817. VII. Kötet Pesten 38—43 lap.

(f) Epist. Agapiti Papae II. ad Gerardum. Batthyáni Leg. Eccl. Reg. Hung. 354 lap.

(g) Lásd alább §. 2.

Illy időszakaszban, midőn a' nagyra 's nyereségre vágyás, és a' szent hiúság, egy századnál tovább iparkodott, egész tartományok' lelki javát a' maga kéjének feláldozni; ki jótévő Geniusz' ihlése volt, a' Püspöki Megyék' felállítására, 's felosztására olly Székhez csatlani a' hatalmat, melly a' rajta Uralkodók' gyarlósági mellett is, e' tekintetben pártatlan, az Anyaszentegyház' fő czellyát, szeme elől soha el nem vesztette volt! — Nem kevesé segítették e' hatalomnak kifejtését, az Apostoli Helytartókon kívül, kiket magoknak közönségesen az Érsekek közül választottak, millyenek a' Szalczburgi, Lorchi, Morvai Metropoliták valának e' tartományokban; a' rendkívül való Követek, kiket azon ügyek' elintézésére szoktak vala mindenfelé küldeni, mellyek eddig az Érsekek, vagy Tartományi Gyülekezetek elébe tartoztak. Illy személyt viselt Pál Ankónai Püspök, VIII. Jánostól küldve a' Szalczburgi, 's Morvai Érsekek között támadott visszálkodásnak eligazítására (a). Valamint az ügyek' felvitele ellen (b), úgy ez intézet ellen is tüzessen kikeltek némelly Francia Országi Érsekek. Álnokságot sajdítottak alatta, 's úgy nézték e' követségeket, mint a' Püspöki hatalom megrontására erányzó törekedéseket; mint oda célzó kormány fortélyokat: hogy mindenek; a' miket azok próbálni, vagy mívelkedni fognak, üdövel pápai jusoknak

---

(a) Az utasítást, mellyet a' Pápatól vett vala; olvashatni Salaginál Lib. VI. 239 lap.

(b) Legtüzesben kelt ki ez ellen Arnulf Orleansi Ersek, a' Rémisi Gyülekezethen. Hogy indulattyában az igazságot a' maga valóságában nem látta légyen; csipős beszédjének töredékiből kivethetni. Racinenél Kirchengeschichte VI. Theil 10 Jahrhundert 169 lap.

mondathassanak (a). Pannóniában ezek miatt legkissebb zúggás sem hallatszott. A' Horvátok még magok kérték vala Követeket VIII. Jánostól, a' kik Dalmátiát Püspökségekre felosztanák (b). De másutt is, azok, kik nem önnön uralkodásokról gondolkodtak ; hanem figyelmöket, 's gondgyókat az egész Rendre, az Anyaszentegyház' fő czéllýára, 's az üdö szükségeire függesztették, mikoron az egyházi Kormánynak azokhoz szabott maximáit fejtekezni észrevették, csendessen hallgattak. Azonban minekutánna e' földet a' Magyarok elfoglalták volna, hatalmokat azon sok évekig nem gyakorolhatták.

§. 4.

Mind világi hatalma nagyon' öreghedett.

A' Római Püspök Nagy Konstantin Császár' uralkodásától fogva szinte a' világ irigyletéig volt meggazdagítva (c). A' papi e' Fő méltósággal a' vi-

---

(a) „Satis super venerabilis A legatione miratus sum. — — Hoc factum qui doli comitentur in aperto est. — — Quod si hoc inconsultis Episcopis agitur, Episcoporum, potestas, gravitas, dignitas annullatur". Epist. II. Gerberti Rem. Episc. Harduinnál Acta Conc. Tom. VI. Part. I. Parisiis 1714. 731 old.

(b) Concilium Dalmatinum, sive Synodus Regia in Croatia praesidentibus Apostolicae Sedis Legatis celebrata circa A. C. 876. ex Presbyteri Diocleontis Historia Batthyaniánál Leg. Eccl. Reg. Hung. 327 lap.

(c) Ammianus Marcellinus (Lib. 27. Cap. 3.) a' veszekedést irván le, melly Romában 367. eszt. a' Pápa választáskor támadott, a' nép voksa, Damasus és Ursicinus között megosztva lévén; ezt adgya hozzá: „Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans Urbanarum, hujus rei cupidus ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgari debere: quum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas". Muratori Antiquitates Italicae medii aevi, Tom. V. Mediolani 1741. 798 lap.

lági Fejedelemséget személlében ezek a' századok egyesítették. Amazt ez üdő szakaszon keresztül késertem terjeszkedésében. Most Ennek lassú kezdetét, pompás emelkedését, és bajos viszonytagságok között lett hányattatásit beszéllem. A' Longobardok, kik legvitézbecnek, kevélybecnek, 's szabadabbaknak tartattak a' Német nemzetségek között, jobbára minden tartományit megtudták hódítani Italiának. A' mindenfelől nyílt síkon fekvő Róma, megfogyott népessége mellett is, magára hagyatva a' Görög Császároktól, kiknek azt, mint hűségökre kötelezettet, tisztökben áll vala védnie, erejével egyaránytalan falai között, mindenkor diadalmasan állta ki az ő ostromikat (a). A' népbe bátor ellentállásra lelket a' Pápák öntöttek. Honnyok' védelmére a' magok' 's a' szentegyházak' kincseit ki üresítették. Második Gergely Pápa több alkalmatosságokban, nyája' oltalmának ismertette magát. A' Lombardok' háborgatásait majd tekintete által hárította el, mellyet Lütprand előtt szentségével szerzett; majd a' seregek távoztatták, mellyek az ő, 's a' Szentegyház' zsoldgyán vitézkedtek (b). Valamint e' nagy lelkűségek a' Romaiak' szívét a' Pápákhoz naponként erősen csatolták; úgy az ennél fogva megmegújult képezelete a' veszedelmeknek, mellyekre a' Görögök' hívtelensége által vettetve valának; bizodalmokat,

---

(a) A' Görögök' hívtelenségének festésére elég ez: „Les empereurs grecs, soit foiblesse ou crainte de compromettre l'honneur de leurs armes, ne maintenaient pas de garnison à Rome; ils confioient le gouvernement de la ville à un préfet, ou dans la suite à un duc, qui relevoit de l'exarque de Ravenne; et les historiens grecs, honteux peut-être de l'abandon, ou leurs maîtres laissoient l'Italie, évitent de parler de Rome pendant les deux siècles, que dura la domination des Lombards”. Simonde Sismondi (Protest. Író) Histoire des Républiques Italiennes du moyen âge. Tom. premier. a Paris 1809. 120—1 lap.

(b) Ugyan az 122 lap.

hajlandóságokat a' Byzanti Császárokhoz eloltotta. Az engedelmességben erántok még csak a' Pápák' tekintete tudta megtartani. (a)

De e' meggyengült köteléket Izauriai Leo Cs. hatalom bitanglása, usurpatiója, mellyel a' maga népe' hitén erőszakoskodott, nem sokára egészen elszakasztotta. Hadat indított Birodalmában a' Szentek' képei ellen. Kiirtások eránt adott parancsait tűzzel vassal hajtotta, 's általok sok ártatlan vér ontatott keleten. Az elbúsult kegyesség trónusát kezdette vala rázni (b); de azoknak száma, kiket a' maga vélekedésére elcsábított, 's önnön caractere, mellyben a' merészség, 's fortélyosság egyesítve vala; a' veszélyt elharította. Innét bátor, 727-dik eszt. üldözését Italiára terjesztette. Ekkoron II Gergely ül vala a' pápai széken. Itt az ellentállás sokkal erősb vala. A' Pápa szívrehatóképpen elébe adta a' Császárnak az egyházi dolgokba való avatkozásainak törvényteleniséget, 's erántok való botránkoztató tiszteletlenségét, 's még átokkal is rettentette. Midőn mind ezekre Leónak heve nem csak nem csillapodott (c). hanem még olly parancsolatot is küldött Exarchájának, hogy Gergelyt valami módon a' más világra küldé né (d); jobbulása eránt elvesztvén minden reménységét, a' Szentek' ké-

---

(a) „Les papes encourageoient les Romains — à la fidélité envers les Souverains de Constantinople” u. o. 121 lap.

(b) „Constantinopolitani contra Leonem Imperatorem pro depositione imaginum Dei tumultuantur, aliqui etiam pro hoc Martyrizantur” Sigeberti Chronic ad an. 727.

(c) „Leo Imperator a quodam Beser refuga fidei seductus contra imagines Christi, et Sanctorum ejus bellum indicit, easque ubique deponi, et incendi edicit, pro quo error eum Gregorius Papa scriptis multum quidem, sed in vanum redarguit”. Ugyan az ad an. 725.

(d) „Leo Imperator saepe, et multum laboravit, ut Gregorius Papa perimeretur”. Ugyan az ad an. 722.

peinek üldözőit a' Római nagy Gyülekezethen egyházi átok alá vetette; (a) a' népet a' Császár eránt való engedelmességtől fel oldozta; 's tőle minden nyugotti adót megtagadtatott. (b) A' Rómaiak egész lélekkel ragaszkodtak hitökhöz. A' Pápák eránt, azoknak nagy virtusik által a' legmélyebb tisztelettel voltanak eltelve; és sok jótéteményeik szívöket egészen hozzájuk kötötték (c). Illy érzelmökben a' parancsolat által elkeserítve a' kegyetlen, 's e' mellett hívtelen Császárnak meggyűlölt jármát nyakokról levetették; 's a' Pápanak örökös hűséget, 's engedelmességet esküdve, mint Fejedelmöknek önnként meghódoltak. E' képpen Róma, 's a' Római Herczegség a' Görögökről, eretnokségök, 's hívtelenségek miatt a' Pápara szállott (d). Még a' részre hajlás is kénytelen megval-

(e) „Gregorius Papa Synodum nongentorum trium episcoporum Romae congregat, et venerationem Sanctorum imaginum confirmat, earumque violatores generali sententia anathematizat” Sigebert ad an. 733. Ezen Gyűlés II. Gergely halála után III. Gergely Pápa által 733. avagy 732. esztendőben 93. Püspökkel tartatott. Rev.

(b) „Gregorius Papa quia Leonem Imperatorem incorrigibilem vidit, Romam, et Italiam, et Hesperiam totam ab ejus jure descire facit, et vectigalia interdicat”. Ugyan az ad an. 728.

(c) „La conduite des Pontifes inspiroit le respect, comme leurs bienfaits meritoient la reconnaissance”. Simonde Sismondi emlétett Rönyvében Tom. I. 131 lap.

(d) „Romani his rebus exasperati certa animi sententia impium saevumque Leonis imperium respuerunt, ac solemini Sacramento se Pontificis vitam statumque in perpetuum defensuros, atque ejus omnibus in rebus auctoritati obtemperaturos jurarunt. Ita Roma romanusque Ducatus a Graecis ad Romanum Pontificem propter nefandam eorum haeresin, impietatemque pervenit”. Sigonius de Regno Italiae Lib. III. ad an. 727. Füeslinnél Kirchen und Retzter historie der mittlern Zeit II. Th. Frankfurt 1772. 435 lap. A' mit itt Sigonius ír, azt már sok újabb író fontos régi tanúbizonyságokra nézve megczáfolta. Lásdp. o. Mich. Ign. Schmidt Gesch. der Deutschen I. Theil, II. Band. 5. Kapít. Rev.

lani, hogy nőttön nőtt hatalma Romában, az ő virtusaikon, 's jótéteményeiken alapodott. (a)

Midőn ezek így történnek vala Lütprand a' Görögök ellen fellázzadt Ravennát, a' hozzá tartozó Városokkal együtt, foglalta el: úgy hogy Itáliában a' keleti Birodalom uralkodása alatt, egyedül Nagy Görög Országnak tengeri Városai maradtak légyen. (b) Nem elég; Leónak pártjára állván, országa öregbedésének reménységével, a' Római Herczezséget háborgatta. Harmadik Gergely, ki a' Másodiknak helyébe, 's nyomába lépett nagy tulajdonival, csendes javallatinak látván sikeresen voltát, mellyekkel a' Lombardok' Királyát békesb gondolatra birni törekedett; Martell Károlt a' Francia Nagy Udvarnokot (Major Domus) hívta volt segédül. Az erőnek, mellyel a' Pápa' levele, 's a' Szent Péter' erekllyei' zárjának e' követséggel kezére bizott kulcsai lelkére hatottak, nem állhatott ellene (c). A' szövetség Romára nézve éppen nem vala helytelen. A' Szerecseneken diadalmaskodott Hősnek valamint rettentő volt a' neve; úgy egy izenetére ki is vonták magokat a' megijedt ellenséges hadak, 's dicstelenül vivék el ostromjokat Róma' falaitól. Ennek a' példáját követték a' Pápák valahányszor a' Lombardok miatt veszedelemben forgott vala a' Város. (d) Illy tettek által a' nép bi-

---

(a) „Le pouvoir croissant de ces pontifes sur la ville de Rome étoit fondé sur les titres les plus respectables, des vertus et des bienfaits”, Simonde Sismondi u. a. 122 lap.

(b) Simonde Sismondi emlétett nagy munkájában I. Tom. 127 —8 lap.

(c) Füesslin fenn előhozott könyvében II. Th. 440 lap.

(d) Leveleiket, állításomnak mint annyi tanút lásd Muratori Rerum Italicarum Scriptores Tom. III. Part. II. Mediolani 1734.

zodalma új Uralkodójában, az Uralkodónak tekintete, 's trónusa az ő kebelökben mennyire erősödött légyn el lehet gondolni.

Az Uralkodó háznak változásával a' Frankoknál, a' Pápák még hatalmasbak lettek. Pipint a' Karolidák ösét Zachariás Pápa' tekintete emelte a' Királyi székre; 's azon II István, felkenésével erősítette meg: mikoron önn maga haszontalan fáradván a' békességért, (a) sőt még inkább szorongatva, Franczia Országba szaladott. (b) Jótévőjét ez úttal az új Király, a' Longobardok által elfoglalt Ravennai Exarchátussal (c) Pentápolissal (d) biztatta vala meg. A' bátorság, 's az erős kifejezések mellyekkel az utóbb által adattatásokat, 's a' hitszegő Asztolf; 's Desidériusz' csalfasági, 's szorongatási, ellen a' segédet sürgette (e), némű némű költsönös szerződés tanúinak lenni látnak. Hihető ez úttal szülte, valamelly éleslátású Férfinak gondoskodása, ki mind a' Pápának, mind Pipinnek baráttya volt, N. Konstantín Csá-

-
- (a) A' Pápa maga méne békességet kérni a' Lombardok' Királya'hoz. És „cum ipse Papa Stephanus (II.) Romam cum suis pervenisset, universus sexus, et aetas, Deo gratias agentes clamabant, et dicebant: Venit Pater noster, et post Deum Salus nostra”. Anonym. Salernit. Chronicon, Cap. II. Muratorinál *Rer. Ital. Script. Tom. II. part. II.* 1726, 172 lap. Igy szerették, 's becsülték a' Rómaiak a' Pápát.
- (b) Regino chron, Lib. II. ad an. 752.
- (c) Sigónius szerint ad an. 755. ezek a' városok tartoznak a' Ravennai Exarchátushoz: Ravenna Imola, Faventia Forum Popilii, Forum Livii, Cesena, Bobium, Ferraria, Camalulus, Austria, Ficolae, Gabellus.
- (d) Ugyan azon szerint Pentapolishoz a' következők számláltattak: Ariminum, Pisaurum, Concha, Fanum, Senogallia, Ancona, Aukonum, Humana, Aesium, Forum Sempronii, Mons Feretri, Urbinum, Terriorium balnense, Calles, Luctoli, Eugubium.
- (e) A' Leveleket olvasd Muratorinál *Rer. Italic. Scripp. Tom. III. part. II.*

szár' neve alatt ama' híres Adomány-Levelet (Donatio), melly utóbb a' Pápák' világi uralkodását legmagasbra emelte. (a) A' köz jó tekintetéből a' kegyes családok tilalmasoknak nem tartattak. Ez, a' kérdésre is jó készület vala, mellyet Pípin' háza, 's a' Pápai Szék' irigyi támaszthattak volna üdövel: minő jussal történt felmagasztaltatások? Mellynek eligazíthatatlansága szomorú jövővel rettenthette az új dynastiát. A' levélnek mind a' Római, mind a' Párisi Leveles házakban letéve kellett lennie. A' ki azt nyilván való írásban legelsőben elő adta Énéas Párisi Püspök volt a' IX Században. (b) Ádrián Pápa pedig már 780-dik eszt. N. Konstantin Cs. e'héli tettét, mint valóságot, indítóok képpen hozta fel N. Károl Császár előtt. (c) Azonban haszontalan dolgozott Pipin, a' Pápát csendes bírásába helyheztetni a' megígért tartományoknak a' hitszegő Asztolf, 's képmutató Desideriusz, törekedéseit mindenkoron kijátszották. N. Károl ellenben, attya-

---

(a) Goldast ez Adomány levél' Szerzőjéről illy világositást ad: Otto III. Imperator audacter Pontifici Romano objecit in Diplomate Silvestro II. Papae Rom. dato A. DCCCCXCVIII. quo illi Comitatus quosdam Italiae concedit, exploso Constantinianae Donationis (ut illius verbo utar) commento, cujus Johannem Diaconum cognomento Digitorum ostendit esse fictorem. Asservatur id Lutetiae Parisiorum in Archivis Regiis". Alaman. *Rer. Script.* Tom. II. Part. I. 3 lap: Ez a' diploma tudtomra még világosságot nem látott. A' költött Donatiót pedig olvashatni Grätian *Decretumában* Distinct. XCVI. Cap. XIV. in *Corpor. Juris Canon.* Edit Bochmer Halae 1747, és Muratoriusnál *Rer. Ital. Scriptor* Tom. III. part. I. 104 lap. 4.) jegyzésben. Méltó ez Adomány levél eránt a' velős megjegyzést is elolvasni, mellyet a' következő időszakí írás: *Archives litteraires de l'Europe* Nro XV. á Paris 1805. 298—9 lap. tesz.

(b) *Bacine Kirchengeschichte* V. Theil Wein 1786. 495 lap. Ez 871-dik eszt. táján választatott Párisi Püspökké. Harduin *Acta Conc.* Tom. V. 1438 lap.

(c) *Epist. Adriani ad Carolum Regem* XLIX. Muratorinál *Rer. Ital. Script.* Tom. III. part. II. 194 old.

nál hatalmasb, Adrián által patricziusi Koronával felékesítettén, mind a' Pápanak világi Fejedelemségét megismérte, mind az eránt a' megoltalmazást (garantiát) magára vállolta (a). Illy szoros öszveköttetésben a' nagy szövetségesek egymás hatalmát, fényességét, gondosan támogatják, 's terjesztik vala (b); úgy hogy a' gonoszlelkűségnek minden fondorkodásai, mellyekkel Károlt ellene felbujtani iparkodott, sikeretlenek voltak légyen (c). Ő megrontván a' Lombardok' uralkodását, 's Leo Ravennai Érsek' kevélységét, ki maga részére sok foglalásokat tett (d), Pentapolist, 's a' Ravennai Exarchátust lassanként az ő hatalma alá hajtotta (e). Ezen fellül azon örökségeket (patrimonia) is, mellyek Corsica, Sardiniai, Sicilia, Sabinum' tartományiban, Spoleto, és Tuscia Herczegsége'kben Sz. Péterhez tartoztanak — millyenekkel Szász 's Bajor Országban is birt vala, — más egyéb ajándékokkal vissza adattatá, mindeneket hitével pecsételvén (f). A' Romaiak ezennel megmenekedvén a' Longobardok' háborgatásától, egészen bújálkodásba me-

---

(a) Muratorii Rerum Italicar Script. Tom. III. part. I. 186 lap.

(b) „Sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus, ut in vera fide, atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maueant servitio, ita et vos simili modo quicumque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obtestari atque commonere vestram regalem prudentiam quaesumus — ut nullo modo audeant se in superbiam elationis efferre, quando ad vos properaverint” Epist. Adrian. CXXXV. Ugyan ott 251 lap. Ennek a' szives indulatnak bizonyságait láthatni a' többi Leveleiben is ugyan ott.

(c) Murator. Script. Rer. Ital. Tom. III. part. II. 236 lap.

(d) Ugyan az, ugyan ott Tom. III. part. II. 201—5 lap.

(e) Sigebert Chronic, ad an. 774.

(f) Muratorii Antiquitates Italicae medii aevi Tom. V. Mediolani 1741. 798.'s k. lap.

rúltanek; 's nem elégedvén meg jelenlévő állapottal, az ő Nagygyaik a' Szentegyház' uralkodását nyakokról lerázni, 's magokat régi szabadságokba vissza helyheztetni mesterkedtek. A' tőlök képtelenségekkel illetetett III. Leo, Károlhoz sietve segédért; ki a' pártütőket legottan lecsendesítette. Mellyért a' hálaadatos Pápa Jótévőjét, a' nyugotti Birodalom' Császárává Koronázta; ki viszont magát a' Pápai Széknek örökös védésére hittel lekötötte.

Az Anyaszentegyháznak 813-dikban eldőlt ez erős oszlopa; a' Pápák' hatalma azonban nem esükkent. A' kevés gyarlók mellett, kik ez üdő szakaszban csúszamodásaikkal közben közben meghomályosították e' fő méltóságot, sok nagy, 's erős férfiak uralkodtak, kik a' Széknek tekintetét fényes tettekkel, fenn költ okossággal, 's érnyes intézetekkel fenn tudták tartani. (a) Császárok, Királyok, ezentul is Romában kerestek koronát, kiknek ügyébe, bajjába az Apostoli Szék bátran egyeledett. Első Lajos Cs. Attya' példajaként, V-dik István' keze által téteté fejére magának a' Császári koronát, megerősítvén annak adományit. Sőt még az osztálynak helyben hagyását is, mellyet Fijai között tett, IV-dik Gergelytől kérte vala (b). Első Miklós hatalommal parancsolt a' Fejedelmeknek, 's rajtok kénnyé szerént uralkodott (c). Lotharius Lotringos Királynak nem ismeretlenek botrányoztatási (d). A' követ, a' le-

---

(a) Kolb Series Romanorum Pontificum Tyrnaviae 1733. — Geschichte der Pápste II. Theil Wien 1809.

(b) Agobard, de divisione imperii Gallici Dannenmayernél Histor. Rel. pars posterior 14 lap.

(c) „Regibus ac Tyrannis imperavit, eisq; ac si Dominus Orbis terrarum, autoritate praefuit” Regino Chron. Lib. II. ad an. 868.

(d) Lásd fellyebb a 3 §. (b) jegyzésemet.

vél, az idézés; mellyet e' Pápa a' végett reá küldött vala, magasra ment hatalmasságának mind annyi emléki. (a) Mikoron kopasz Károl, Lajos Császárral a' tronus eránt kezdett vala czivódni; ekeppen ír vala: „Ne akadályoztassátok a' Császárt azokon az országokon Uralkodni, mellyek a' Szent Szék által megerősített örökösödés' rende, 's a' Korona' ereje szerént, mellyet a' Papok' Fejedelme az ő fejére tett, őtet illetik (b). Nem kevésbé merész, de hajlékonyabb, 's mélyebb politikájú volt II-dik Ádrián. Ez is ugyan Kopasz Károlt, midőn Lotháriusnak országát el foglalá, nem félt meg dorgálni. Ellenben jeles tetteit is, tudta mikor kell magasztalásokkal dicsőíteni (c). A' jókori dicséretekkel, szint ugy mint a' fenytésekkel erősödtek a' Szent Szék jussai. Ezek eránt, a' IX-dik Század' vége felé Európában már minden népeknél nagy volt a' tisztelet. A' Páviai Gyülekezetben az Olasz Püspökök, Apátok, 's Urak, többszer említett Károlnak illy kinyilatkoztatást tettek: „Mivel az Isten' irgalmassága, a' Szent Apostolok' érdemei, 's az ő helytartójok János (VIII.) Ur által a' Szent Lélek' ítélete szerént tégedet emelt Császárságra, mink is köz akarattal tégedet oltalmazónká, és urunká választunk” (d) De ha valahol mutogatta is magát némü nemü macasság, azt keményebb fenyegetésekkel legottan engedelmességre tudták volt hajtani. A' Bajor Herczegek, Grófok eszközül szolgáltak vala Lajos Királyoknak, mikor ő Károl Császárnak (a' vassagnak) országát háborgatta. A' Püspökök pedig

---

(a) Regino Chron. Lib. II. ad an. 866.

(b) Millot Universal historie V. Band. Wien 1794. 156 lap.

(c) Epist. Hadriani Mansinál Tom. XV. 819. 's k. lap. Dannenmayer fellyebb említett könyvében 14 lap.

(d) Millot Universal historie. V. Band. 160 lap.

elmulasztották gátolni törvénytelenységét; Nyolczadik János a' villongások' elintézésére küldött követei által mind ezeknek (a) mind azoknak (b) keményen parancsolván: legyen béke; és békeség lett. Innét midőn Arnulf Cs. halála után a' Frankok Lajost az ő csöcsömőjét Királynak választották, Hatto Máinczi Érsek fontos okokkal mentette földlüt IX János előtt, mellyek őket hozzája folyamodni akadályoztatták (c). Evvel a' Ka-

-
- (a) „Quid igitur Fratres, si tamen adhuc Fratres dici mere-
mini, quid sedis Apostolicae monita contemnentes, pro
Christo legatione functi non estis vobis agendum est,
nisi ut tandem aliquando, cum Sancta Sede Apostolica
sentientes tum dilectum filium nostrum Hludovicum re-
gem vestrum, quem paternis affectibus adhuc complecten-
dum decernimus, quam cunctos illius regni subditos voce
libera moneatis, et ab invasione, sive oppressione impe-
rii dilecti filii nostri Caroli semper Augusti compescatis?
nunquamque de reliquo, sive blandimentis, sive ferro-
ribus consensum quemlibet, favoremve praestetis ad
funestum praelium conserendum, et Christianorum sang-
vinem profundendum, si non vultis amissis Sacerdotali-
bus infulis ab Apostolica communione praesentialiter se-
questrari, et perpetuis anathematis vinculis, quod nun-
quam cupimus, obligari”. Epist. Joan. VIII. ad Episc.
Bojoariae Harduin Acta Cone. Tom. VI. Part. I. 109 lap.
- (b) Ezeket is hasonlóképp' ugyan azon szavakkal dorgálta
bozzá adván: „Nam cujuscunque sit sublimitatis dignita-
tisve persona, quae praesentibus Legatis nostris, quos
vice nostra illas in partes ad examinanda simulque diffi-
nienda, Canonice, sive legaliter, quae hoc anno inter
utrosque Fratres emersere negotia convenire in loco ab
eis designato, eisque satisfacere humiliter detrectaverit
— noverit nec a modo communionis nostrae futurum fore
consortem, qui socius esse noluerit disciplinae”. Epist.
Joan. VIII. ad Comites Bojoariae Harduin u. o. 112 lap.
- (c) Arnulf Cs. halála után a' Frank nemzet „quem regem eli-
geret parvo tempore inscia mansit. — — Et quia Reges
Francorum semper ex Uno genere procedebant. maluimus
pristinum morem servare, quam nova institutione in fide-
re. Sed cur hoc sine Vestra jussione, et permissione fa-
ctum sit Vestram haud dubitamus latere prudentiam. Nul-
la scilicet causa actum constat, nisi quia paganis inter nos,
et Vos consistentibus, impeditum est iter nostrum ad
Sanctam Matrem nostram Romanam Sedem” etc. — Epist.
Hattonis. Mogunt, Archi-Episcopi Batthyáninal Leg. Eccl.
Reg. Hung. 345 lap.

rolidák' fényes nemzettségének magva szakadt; líkkel a' Római szék egy századnál tovább mindenkor szoros szövetségben lehet mondani, szíves barátságban élt, 's változhatatlan hívségét cserélgetett. A' közvélekedés azonban — jól lehet a' részrehajlások több méltatlan, 's gyenge Pápákat emeltek a' Római trónusra a' X Százban, 's Ottónak Császárrá lett koronáztatása sok nyugghatatlanságot vont vala maga után — ezután is mindég az ő hatalmok mellett állt. Maga Ottó Császár, N. Konstantin 's Károl' Adomány leveleivel legyőzve (a) az Apostoli Széknek kénytelen volt meg ismerni jussait, 's mint elválasztott védője köteles, Romának birtokait megerősíteni, 's azt megőrizések eránt hitével bizonyossá tenni (b). A' sok belső, 's külső háborúk miatt mind az által, világi hatalma még ez üdőszakaszhan akkora magasságra nem nevedkedhetett, a' mekkorára annak magvai fejtekezni termettek, mellyek az oklevelekben, el hintve valának. „Hogy N. Károl' illy magasra emelte a' Hierarchiát legnevezetesebb ember lett a' közép korban. A' forma, mellybe a' Katholicismus hoztattott, volt az az egyetlen egy eszköz, mellynél fogva a' politikai nagy erők' harczeit lelki képp' igazgatni, vagy azoknak végét vetni lehetett. Ő általa fosztattak meg a' Nagyok zabolátlan kényű, 's erőszakos uralkodásoktól. Az ő kedvezései között fejtöztek életre egyes politikai községek, 's hatott fel egy szerencsétlen

a) Lütprand Cremónai Püspök Ottó Császár követe, a' N. Konstantin' adakozását hozza fel indító ok képpen Nicephorus Phocas előtt, 's annak előadása szóra ama' névezetes Donatióból vagon véve. Az tehát Romában bizonyosan elő vétetődött, minthogy a' követ innét indittatott utnak. Beszédgyét olvashatod Muratorii *Rer. Ital. Script.* Tom. II. 481 lap.

b) Ottó Cs. Megerősítő — levelét láthatni Harduin. *Acta Conc.* Tom VI. Part. I. 623 — 26 old,

része az Europai emberségnek a' polgári önnállatáságnak (selbständigkéit) méltóságára. Ezt ám tagadgyák azok, kik a' közép kornak nyomorúságin régen elélt kútfökből sopánkodnak, 's a' Német Birodalomnak történetes kézi könyveiből a' Pápák' merészségét, mint útalat', 's átkok, tárgyát úgy szokták tekinteni. Erősen meg fog mindazonáltal állani; hogy a' kellem, mellytől a' kö-zép-kor nem éppen üres, 's a' bölcsesség, melly abban bággyadt sugárokkal mutatkozik, Romából eredett, 's onnét tartatott fenn" (a). „A' Pápa e' tekintetnél fogva hathatós szózollója 's bírāja lett Európának. Az ő befolyása által a' nemzetségek külömbféle öszve-köttetésbe jöttek egymással" (b). „Az ő hatalmok oltalma volt a' szabadságnak a' világi erőszakoskodások ellen" (c). Politikájok elfojtotta inkább a' háborúkat, minthogy azokat táplálta volna" (d). Végre az Anyaszentház' Feje tsak jobbágy lészen, ha nem Fejedelem. Igaz, hogy nem igen illik az Ország' Kormány-a egy Papnak kezébe; de a' szolgaság hozzá sokkal illetlenebb. A' Pápák függetlenek lévén a' Királyoktól, a' merészség által sokszor megváltották saját vétségeiket, hogy Azoknak magok viseletöket szemökre vetették, 's megfenyítették rossz erkölceikért, mellyeknek példája annál veszedelmesb vala, hogy Királyi Széken adattatott" (e). (Folytatása következik.)

(a) Heyser (Protest. Iró) Morgenblätter 1808 Nro. 144.

(b) Wolter (Protest. Angol) Minerva 1810.

(c) Göttingische gelehrte Anzeig. 1811. 143.

(d) Laetzelles Geschichte von Frankreich während der Religions — kriege übersetzt von Kiesewetter. Erster Band Leipzig 1815. 25. lap. Ez is Protest. Iró.

(e) Simonde Sismondi Histoire des Republiques italiennes du moyen age. — Zeugnisse für die Gewalt der Kirche und ihres Oberhauptes Frankfurt am Main. 1816. 333. lap.

Tud. Gy II. K.. 1819.

2.

Hód Mező Vásárhely Várossa' rövid rajzolatja.

A' Méltóságos Nagy Károlyi Gróf Károlyi Nemzettség Congrád Vármegyében fekvő örökös Birtokai nevezetessék az Országban; közöttök pedig Hód Mező Vásárhely Várossa, sok tekintetekben megkülönböztetést érdemel: mert, akár régiebbségét, akár fekvését, 's Határának kiterjedését és minéműségét, Lakosinak számát, azoknak gazdálkodásokat, erkölceiket, életek módját tekintsük; minthogy ezen tulajdonságok egyenként véve is figyelemre méltók; együtt véve annál inkább megérdemlik, hogy leirattatván, emlékezetbe hagyattassanak.

A' mi ennek régiebbségét illeti, azt, tsalhatatlanul onnét lehet ki hozni, mivel a' mint Lámpe Egyházi Történet-írásábann említi *) Mako Vásárhely (említetik itt' Batida, Királyság, Szent-es, és Böd) a' Helvetiai Vallástételt, már 1507-be felvette, és a' XI-dik az az, a' Makói Esperességhez tartozott, 's Oppidumnak neveztetett, és így ámbár már ez, tsak eddig is szép idő; de van még az ő régiebbségének a' Váradí Jegyző-Könyvbenn is, melynek Cimje Ritus explorandae veritatis per Judicium Ferri Candentis etc. elég világos nyoma, mert a' midőnn a' mondott Helyenn 1214-től 1235-díkg a' Tüzes-Vasi Ítélet követtetnék, más Helységek bevádolt Lakossainn kívül, ott' a' Vásárhelyiek is említettnek: melly Időszakasz előbb esik a' IV-díkg Béla alatt történt Tatár-járási veszedelemnél, a'

---

*) Frid. Adolph. Lampe Hist. Ecel. pag. m. 640.

mely 1241-től 1243-dikig a' Magyar Hazát, a' legsiralmasabb állapotra juttatta, főképp ezt a' Vidéket, mint a' melyet Váradtól fogva egész Szegedig tűzzel vassal rongált *).

Ennél fogva, valamint nem fog rajta senki megütődni, ha a' Vásárhelyt érdeklő nevezetesebb régi történetek, amaz irtóztató vad kegyetlenség kiméltetlen csapásai miatt, hozzánk által nem juthattak; úgy méltánn, kivált mi itt' lakók, édes vissza emlékezéssel tsudálkozhatunk azonn, hogy tsak annyi is ezenn kedvös vidék! régi emlékezetéből számunkra megtartódhatott.

Meg kell azomba jegyeznem, hogy ezenn szóban forgó Városnak nem ezenn mostani helyhezete, hanem az alatta inkább veszteglő, mint fojó fél Hód forma Nagy Tónak egy kevésse alább teli napkeletnek látható tekerületje partjánn lett légyen ott' t. i. a' hol most ama félbe elomladozott ó temető vagyon a' külső úgy nevezett Hajda Vendégfogadó mellett. Templomának körül sántzolt düledékjeit, 's mellette egy kútat; egy Kriptát, ez előtt mintegy 20. Esztendővel még látni lehetett; de a' melyeket emez ár-víz idejénn kis Tengerré, nevededni szokott Hód Tava, annyira elmosott, hogy már ma az említett régi Templom düledékjeinek, a' Sántznak egy részénn, és holmi töredezett téglá darabokonn kívül többé semmi nyoma.

Ugyan ezen helyen volt még nem oly' igen régeenn is látszott két Pestises gödör is, mellyekbe, a' midönn már félbe félbe az alatta lévő Nagy Tóba omladoztak, a' Csontok belölle annyira felerlettek, hogy a' távolyról nézők meszes gödöröknek képzelhették.

---

*) Rogerius de destr. Hung.

Ezekhez illő megjegyzés leszsz im; már az is, hogy ebbe a' Határba, számszerént 17. Telekek, vagy is annyi elpusztúlt Helységek kövér Hellyei *) találatnak u. m. Sz. Király, Gorsa, Kopánts, Batida, Férged, Sz. Ersébeth, Csomorkány, Sámson, Toth-Kutas, Szöllős, Fetskés, Újj-Város, Ráros, Derekegyház, Mártély, Sót, Körtvélyes. Ez az a' Körtvélyes, melyet Béla Anonymusa Curtuel tou-nak nevez. Ennek mindjárt általellenébe esik Zer most Pusztaszer. E' tájjon van Olpár Alpár, Surungrád Csongrád, Beulda Böd. A' most említett Zernél rendelte el Arpád Fő embereivel egyetembe az Országnak minden szokásbeli törvényeit, igazságit, és Jussait: sőt Atillának is e' tájjon volt Priscus Rhetor szerént az a' Nagy Falu nevű Hajléka, a' hol ő II-dik Theodosius Napkeleti Császár Maximinus, és Orestes nevű Követinek a' békesség dolgába feleletet adott, 's egyszer'smind őket Scythiai módonn megvendéglette, mellyet Priscus után Timon leírt **). Libr. II. Cap. V. p. 185.

Mig a' fent említett Helységek fentállottak, addig az előbbeni Vásárhely is hogy ott' állott, a' hol előbb mondódott, a' Csomorkányi Templom most is még egy részben fent-álló fekete mohos kőfalából hozzá vethetni, sőt több mint bizonyos, hogy a' fentebb nevezett Helységek lakossai, nagyobb bátorság okáért húzták magokat össze e' mostani Vásárhely Várossa helyhezetére.

---

*) Pusztotnyai.

**) A' tudni kívánó olvasók oda útasítatnak; mert ezt szóról szóra itten kinyomtatni szükségtelen lett volna.

Az előbb említett veszedelmeknek, melyeket a' régiebb időkben ezen Tájék kiállott, ha más nem, bizonyosan eleven tanúi az itt' találtató felette sok Halmok, melyek a' szomszéd Csanád Vármegyében fekvő Nagy-Laktól leginkább kezdve, keresztül, sőt átaljába a' Vásárhelyi, Szentesi, Szeg-vári, Mindszenti Határokonn találtatnak; melyek azomba nem homok torlatok; mivel ezekbe a' Határokbá az nints; hanem tsinált, vagy test, vagy ör Halmok, melyeket igen meg lehet különböztetni egymástól: mivel az ör Halmok tsak magánossan, amazok pedig hármásával, négyesével, ötösivel találtatnak; mint már Rárosonn öt, Kutasonn három, úgy szintén a' Város alatt a' Ser-ház mellett is három szemléltethetik rakásonn.

E'féle régi nyomorúság élő tanúja még, ama mostani Göboly Járásba, hol az oda fent említett Szöllős Helysége feküdt', találtató, rémitő erővel készülhetett Tatár-Sántz is; melyet a' régi hír szerint, Solimannak 300,000-ból álló Táborának egy része, mely Gyulának tartott, a' Tatárokkal egyesülve 9. nap alatt ásott, 's közte harmadnapig pihent, honnan is osztán Gyulának indult.

De még a' későbbi időkben, nevezetessen 1690-dik Esztendőbenn, Tököli és Rákótzai idejebeli Zenebonának is érzették volt sújját a' Vásárhelyiek; mert a' mint Ecclesiái Jegyző Könyvekben láthatni a' Kurutzok minden jószágait elhajtották, Birájokat pedig pénz kicsikarás végett kéménybe felkötvé tüzzel 's füstel kinozták.

Erről az időről még most is vagyon Vásárhely Várossának Leveles Tárában egy igen nevezetes Tanú Levél, ama hires Gróf Bercsény Miklóstól: melynek valóságos mássát szóról szóra ide írnom nem láttam helytelennek; így követke-

zik: „Én Gróf Székesy Bercsény Miklós Szentelt Vitéz, Császár, és Koronás Király Urunk eő Főlséghe Comornykia 's Tanáttsa, 's Mező Szeghedi Végh Házának Feő Capitánnya. Tekintetben vévén az én Mező Vásárhely örökös Városomnak jámbor Jobbágyoskodásokat, 's az mostani főlfordúlt háborús üdö miatt való meghnyomorodottab állapottyokat, 's az sok raitok meghforduló mindenféle hadak hatalmaskodásit, az eddigh szokott adóioknak meghkevesítése véghett való könyörgeéseket bocsáitám előmbe, nem akarván szomorú orczával előlem bozsáitanom őket, enghettem hogy esztendőnként való mindennémű adóiok két száz Arany, tíz-pár Cselebi Csizma, egy kötés Karmasiny, fele vörös és fele sárgha, két Csuitár avagy egy Scarlát szőnegh legyen, mind addig miglen Inn az illyen sulyos háborúval Országunkott látogattya; úgy mindazonáltal, hogy ennekutánna az adó letételének napia, Sz. Mihály napia légyen esztendőnként, és maghok tartozzanak az adónak mind Czikény vagy Körmöczy jó és igaz mértékű Aranyúl és nevezet portékáiúl, a'hoz szép száraz hal kedveskedéssel kezemhez szolgáltatásával; kit ha elmúlatnák okvetetlen, 's könyörületlen Duplumott úgymint 800. száz Tallér, büntetésétt érezzék magokonn. Ha penigh Inn békességesebb állapotra fordittya az Orzághott tehát vagy az előbbeny 700. Tallér a'vagy más új alku szerint való adóval tartozzanak. Ezekk nagyobb bizonyásághára attam ezen kezem írásával erősitet pecsétés leveletem. Datum in Castello Brunocz die 12. Aug. 1691.

Gróff Bercsénj Miklós mp. (L.S.)

Éme most leirtam Gróff Bercsény Levelén kívül, nevezett Vásárhely Várossánál régiebb írás nem találtatik; hanem ennek folytába 1710-dik Esztendőről, a' Méltóságos N. Károlyi Gróf Ká-

rolyi Háztól a' legrégiebb Levele im' ez: „Én. Károlyi Sándor az Felséges II-dik Rákoczy Ferentz Erdélyi 's Vezérő Magyar Országhi Fejedelm Regyelmes Urunk 's az Confoederalt Statu-sok Hadainak Gralis Marschallusa Senatora, Tizenhárom Vármegyebeli Hadaknak Nemes Erdély Országknak Gralis Commendója, és Ns. Szathmár Vármegye örökös Fő Ispánnya. Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik főképpen betsülletes Mező - Vásárhely Városbeli Lakosoknak közönségessen ez Levelemnek rendiben. Minthogy Méltóságos Fő Generalis és Locumtenens Gróff Székessi Bercsenyi Miklós Úr eő Excellentiája az megírt Városbeli lakosokat kezemhez, és direction alá botsátotta, mely is hogy maga bátorságosabb megmaradására való nézve, és Homagialis Obligatiojának tehetsége szerint eleget tegyen accedált velem Ezer kétszáz idest 1200 Német forintokból, két kötés Karmasinból, és egj Bál jó féle Dohányból álló, és Esztendőnként megadandó Adójokra psentibus recognoscáltatik; más-ként Esztendőbeli Adójok iránt semmivel mással nem fognak tartozni, hanem adandó alkalmatos-ságokkal az Török Országhi Correspondentiáknak végbe vitelekre, úgy igazán és hiven való folytatásokra obligáltatnak, melljekben is hiven eljárván adattatik ezen Levelem. Dat. Nagy Léta 13. Febr. 1710.

Karolji Sánd. (L. S.)

Mező Vásárhelyiek mp.

A' Városi Jegyző Könybenn pedig im az e' féle apróságok találtatnak“

Anno 1724. die 14-a May

Kardos István és Czeglédi István akkori Bíró és Notarius Uraimék fel vivén Bátorkeszibe Meltóságos Károlyi Sandor Urunknak eő Excellentiájának való tiz Karmasinokat, és kezibe ad-

ván eö Excellentiája Prefectusának Turcsányi Uramnak, de mivel az bör tiz nem völt Quietantia nélkül botsátotta el embereinket.“ ismét.

A. 1725. Die 23-a Marty

Meltóságos Gralis Gróf Károlyi Sándor Földes Urunk eö Exelja szerentséssen Városunkba érkezvén.

Die 25-a Mensis supra scripti ezen Hód Mező Vásárhely Városunknak, mindén renden való lakosainak áldást Inntől kívánnván, továbbais, Atyai kegyelmességét, és Uri Grátiáját Városunkal közleni, 's minden nemü szükségeiben protectiora magát eö Exja ajánlotta. e' mellett

Minthogy az ő Excellentiája Contractualis és Cessionalis Levele szerént bizonyos szükségeire nézve Városunknak továbbra való megmaradására és könnyebbségére nézve egész közönséges lakosok előtt tette fel eö Exja ezen alább megirt punctumokat.

1-ör Minthogy az pénznek szük volta miatt az Szegénységnek esztendőnként az előbbeni meg egyezés szerént 3. három ezer Rftokat. le tenni terhesnek íteltetett az Uraságtól; erre nézve bizonyos szükségeire nézve, 's a' szegénységnek könnyebbségére az Uraság kíván Contentáltatni szö-rén 500 pár ökrökkel 6. Esztendeig való adójára, párját 26. Tallérokban acceptálná az Uraság, mely in Summa téssen Tizenkilentz Ezer öt száz ftokat, melyrül assecuratiot téssen az Uraság Levele által az Helységnek nagyobb Securitássára, hogy azon elfolyó 6. Esztendők alatt sem maga, se maradéki által semmi nemü terheltetése nem lészen, sött ha valaki által háborgattatása lenne, és valami változásra menne is dolga az Helységnek (kit Inn ne adjon) és az megirt esztendőnként való taxának megfizetésére erőltetnének a' megirt Városnak lakossai N. országunknak igaz-

ság tévő Birái által mindenkor annyiban a' mennyiben meg károsodnék az Helység, magát 's maradékit az Uraság eleget tenni obligálta.

2-or Minthogy ezen Alföldön kíván az Uraság szarvas Marhából álló oeconomiát tartani, erre nézve kívánja az Helységnek annyi jó akaratját venni, és maga kész pénzéért négy száz i. e 400 pár borjúkat vétetni, melynek fele him, fele nöstény légyen, minden him párt pedig Hat i. e. 6. r. f. acceptálna az Uraság, az nöstént pedig 5. ftával, melyeknek is meg vételére egész Tanács eleibe Közönséges Város Házába Nzetes Szeplaki János Inspector Urunk által az Uraság pecséti alatt kétezer kétszáz 2200 fot küldött. „ismét”

Die 28-a X-bris 1725.

Mlgos. Generalis Gróf Károlyi Sándor Urunk eő Excellentiája hozzánk szerentséssen érkezvén, akkori Biráknak Toth P. Jánosnak ajándékozott egy nád Páltzát, mellyet háláadó szízzel vett a' b. Tanács eő Excellentiájától. Az Páltza pedig Biróról Biróra maradjon.“

Fentebb említvén azt, hogy Vásárhely nem e' mostani Helyen feküdt légyen ; a' dolog rendje hozná magával, hogy a' mostani Helyére lett építtetésének idejét is meg határoznám: a-zomba kéntelen vagyok megvallani, hogy én olly forrásra, melyből ezt ki hozhattam volna, nem akadtam. Az ide való Ref. Ecclesiának Jegyző Könyvében sok emlékezetes dolgokat lehet ugyan olvasni ; de ennek abban sints elütve bizonyos ideje, és benne hozzá vetőleg tsak a' mondatik ; hogy annak mindjárt a' Mohátsi (fájdalom !) hires veszedelem után kellett történnie.

Akkor tájba nem nagy lehetett Vásárhely ; mert még 1746-dikba is, a' mint egy nevetlen Geographus arról az időről rolla szót tesz, nem volt

benne 600. Háznál több, de ezen Szám, nagyítással tétetik ki Vásárhelyre nézve: hihető hogy akkor nem igen sűrűn lettek légyen ennyi Házból álló Helységek.

De ugyan tsak azon idő tájba nem kevésbé szaporodott Vásárhely a' szomszéd All- Győ Lakossáival, kik átaljábann Reformátusok lévén, az akkori idők környülállásai miatt, onnét ide költöztenek.

Vagyon ezen Vásárhelynek a' már fentebb is említett Reformata Ecclesia Jegyző Könyvébenn is 1753-dik Esztendőről akkori nevezetes Praedicator N. T. Szőnyi Bénéjmin Ur által készített rövid leírása, melyet az akkori verselés módja láthatása végett is ide ki írni el nem mulaszthatok; melly is így következik — — — —

E l s ő R é s z

H ó d m e z ő V á s á r h e l y h o l l é t é r ő l é s r e g i d o l g a i r o l

„Tisza Maros Körös közt van egy nagy sziget
Mellyben van sok tér föld, sok berek sok liget
Nyargal itt' a' jò ló untig, nem tsak iget
Itt' sok jámbor Magyar, szántogat veteget.

Mint osztán a' Maros be foly a' Tiszában,
Két mély földel fellyebb a' két víz torkában,
Mező Vásárhelynek akadhatz nyomában
Szegedről itt' lehettz Vizen két órában.

Egy felöll a' Várost nagy Tó mosdogállya
Hóld Vizének hívják; fél Hóld a' formája
Itt volt egykor Scythia eleink tanyája
Mint Bonfiniusnak megirta pennája

Sokszor hogy e' Tónak tulsó partján jártam;
Egy tenyernyi vastag Cserepeket láttam

Mik lettenek legyen? a' midön forgattam:
Lenni test hamv' rejtő Vedreknek találtam.

Földünkrül a' Török hogy el kergettetett
E' Város Bertsényi Grófnak engedtetett
Kit, midön vétkéért bátor nem lehetett:
Elfutván, közölünk tsak egy se követett.

Ezutánn nagy Vitéz Sclik Generálé lett,
Ki hűséggel forgott a' Császárok mellett,
Hadakban töltött-el sok nyarat, sok telet,
Markolt Török ellen sokszor szabja nyelet,

Ez a' mieinket kegyessen szerette;
Mivel hűséget nyilván észre vette,
Maradt írásiban bizonnyal feltette:
Vásárhelyre legyen tekintet érette.

Ennek Gróf Károlyi Sándor ált helyében,
Ez Hely a' boldogult Grófnak idejében
Élt, Isten, a' Király, 's Földes Ur kedvében,
Szántott mezejében, kapált szöllejében.

Most már Gróf Károlyi Ferentznek sajátja
Ő Nagysága ennek mind Ura, mind Attya.
Együgyü szolgálit mindenkor oktatja,
Mondja: Istent, Királyt félyetek, 's mondatja

Él, ékessége is a' Familiának
Gróf Antal, ki már mind Királynak; hazának
Kedvesse; czimere szép ifjúságának
A' Karolyon kívül, esze Minervának.

Egy kézben három nyíl, Nap, 's fél Hold Czimerünk.
Melyik Király adta, nints rólla Levelünk.
Elég, hogy a' felől, ez is erős jelünk:
Hogy Királyhoz hív volt régen is emberünk.

Hányd fel bár a' régi Kronika könyveket,
Számláld a' Királyra támadott népeket.

Nem találsz sohol is Vásárhelyieket,
Kik vetették volna e' hünre fejeket

A' dolgot találod ellenkező képpen,
Viselte mindenkor ez Hely magát szépen.
Mindenkor felhagyott a' párt ütő népen
Királyt meg nem sértett e' félében éppen.

Ennek természeti nem is olly' mint másnak;
Hogy sem mint szolgája legyen a' vad Mársnak:
Inkább áll kaszásnak, inkább áll kapásnak
Inkább esik sásnak, mint fegyver fogásnak.

Tudják ezt mindenek főképpen a' Vének.
Botskai, Tököli Urak, mít tevének.
Ezeknek mieink társi nem levének.
Akkor is mint szántók tarhonyát evének.

A' Tatár sok izben rablotta ez Helyet
Méreggel kent kardja itt tsapott sok fejet.
Mihelyen kergetett közölünk némellyet
Néki hátat adott; a' Királynak mejjet.

A' mint nagy Temetők allyát mossa a' Tó:
Itt' veszett sok szántó—vető, sok arató.
Alig, lön akkoron népünk maradható
Itt ma is sok darab nyíl találtatható.

Törökkel hartzolván a' boldog Császárok
Noha sok szomszédban jártak a' Tatárok;
A' mieink, ámbár esett otthon károk:
Voltak élés hordó tábor után járók.

Állyon örök hirű Princz Eugenius elől,
Ki Hazánkért, sokat hartzolt kívül belől:
Nem egyebet jónál mond Vásárhely felől.
Azt mondja: nem ált el a' Császárok mellől.

Mert midőn Szentánál a' Törökön hajtott
Megromlék ez; noha sok állat óhajtott

Jól esék a' rés is, nem keresett ajtót:
Népünk tábor után hordott kenyért, sajtot.

Belgrád és Tömösvár vételkor e' felett
Nagy számmal szolgáltak Eugenius mellett
Mutattak hűséget a' minéműt kellett.
Haza jöttek midőn mindennek vége lett.

Az okosbak estek a' szabad prédának;
Ezek, mint együgyűk, mind csak andalgának
Nem kapván mást, Török kájhán kapkodának
Láttam kementzét kit azokból rakának.

Az ezer hatszáznak szintén vége felé
Hogy a' rabló Tatár, a' Földet el telé,
'S Rajtok magát a' Rátz keményen viselé:
El oszlának széellyel Tisza Duna mellé.

Legkissebb jószágot el nem vihetének;
A' dühött Tatárok mindent bé nyelének.
Az holott szegények megtelepedének:
Szolgák szolgálókká mindnyájan levének.

Osztánn hogy hét százban a' nap bele lépett:
Mindentsalmát a' két fejű Sas el tépett
A' Felséges Császár megszáná e' népet,
'S Haza hívó Levélt ki botsátott szépet.

Mint midőn a' nyájra Aeolus szeli dűlnék;
Vagy reá Farkasok fogat köszörülnek:
Idő jóra válván majd öszve kerülnek
Egy másnak nyak nyujtva bégetvén beszélnek.

Vagymint midőn szünnén a' bombi hullások
A' Várnak szegezett ágyú ropogások:
Szünnek az Aszszonyi 's Gyermekei sirások,
Lésznek mély pintzékből kifelé járáások.

Ezek is illy módon haza kerülének;
De mive vált az hely rajta elhülének

Itthon szarvast, vadkant, sok rókát lelének,
Kiket el kergetvén, végre megülének.

A' míg még a' Török imitt amott lakott:
Ezekre sok izben reájok szaggatott.
El nem érte tzellyát, a' mellyet forgatott,
Pártjára Császártól senkit sem hajthatott.

Egy felől Szegeden Császár népe lakott
Más felől Gyulában a' Török maradott;
Ez nép minden adót Szegedre beadott,
Amoda Töröknek tsak figét mutatott.

Mutatá hűségét ez nép minapában,
Nem avatván magát Pérónak dolgában:
Noha sokan áltak ehez szomszédjában
Innét tsak egysem ment hozzá átaljában.

Máramaros minap igen meg szüküle,
Rajtok volt a' Pestis' sok ember ki dűle
Ezeken buzával népünk könyörűle,
Annyi segítségek sohonnan sem sűle *)

Ez is nem régiben esék a' Hazában:
Czibak háza mellett a' Tisza folytában
Öt száz köz katona gonosz haragjában
Keresztül mert álni a' Tisztek dolgában.

Ez volt a' mód, a' mint ezekre ütének:
Parantsolatjára Nemes Vármegyének
Mieink nagy számmal azokra menének
Mindeneknél elébb; 's így meg veretének."

's a' t.

---

*) Anno 1742. Singularis haec fuit Oppidanor. nostrorum pia liberalitas, qualem in toto Regno, ne integer Comitatus praestitit, nostris plus quam ducentos tritici Cubulos Marmatiis Famelicis suppeditantibus, eosdemque periculo pestilentiae tunc grassantis tempore Debreczinum usque devehentibus. Vid. Prot. Ecclesiae H. M. Vásárhely Ref.

Ezenn Versekenn kívül Vásárhelyre nézve még eme' két pontból álló jegyzése is vagyon a' fent érdeklelt Praedicatornak.,, N. b. 2. Illud-vero, non perituris Chartis solum mandari, sed perennaturo aeri incidi dignissimum foret, quod Reformati nostri Vasarhelyienses, ad extruendum Romano Catholicorum Oratorium proprio nutu, 4000, idest quatuor mille florenos Rhenenses e' propriis sumptibus contribuerint, exceptis ab inchoato opere, ad finem eius perdurantibus quotidianis vecturis ac manuariis, Annis Succedaneis tribus, 1754. 1755. 1756."

„3. Anno Currente quo haec scribo 1763 aliud quoque officii ac pietatis testimonium exhibitum est a' nostris Vasarhelyiensibus Reformatis erga R. Catholicos Csongradienses, quibus Centum Currus vectorios, cum bubus ac equis subministrarunt ad recens inibi extruendi Templi lapides a' duobus circiter milliaribus, illuc devehendos.,, etc."

„Stupendam hanc Nostratium liberalitatem gratanter recognovit Excellent: ac Illustmus Dominus Terrestris, Comes Franciscus Karolyi exhibitis hoc fine nostratibus Litteris manu ac Sigillo propriis communitis etc.". A' fent kiírt pontokra nézve, e' mostani időre is megérdemli az említést, hogy a' mostani lakossai is ezen Városnak, kik Catholicusokból, mind két renden lévő Protestánsokból, 's nem egyesült ó hitűekből állanak, még most is kölcsönös szeretettel viseltessenek egymáshoz: mert hogy más egyebet ne említsek; ritkán történik halála akár melyik Vallásonn lévőnek, ha másképpen vagyonossabb volt, a' nélkül, hogy minden különbség nélkül Hagyományára nézve az Ecclesiákat össze ne foglalná.

Határára nézve *) e' Városnak , nevezetes ama gyönyörű fekete földű síkság, melyet úgy látszik , hogy maga is a' jóltévő természet a' szántás 's vetés, és marha-tenyésztetésre alkotott, mert alig említhető benne valamely tsekély részszeke a' Tisza rétségeinn kívül, mely szántó-földnek alkalmas nem volna. A' Tisza rétsége pedig vizes Esztendőiben a' Város Lakossainak Házi, és mezei szükségeikre nagyobb részént elegendő Náddal 's Gyékénnyel, 's egyéb nemű réti gazzal; a' midőnn szárazság idejénn ismét a' Marha', és Sertés' tartó Gazdáknak kaszállóval is és legelővel használatos. Egyébberránt, úgy szólván; ezen rétség hazájok a' Magyar Ország Vizi szárnyas Vadaknak. Gődény, Hatjú, Kótsag, Vad-lúd, 's Rézéknek és Sneffeknek számtalan neméi töméntelenek itt': a' Darvak és Tűzokok ama Magyar Mesopotamiánn, a' boldog Derekegyházi Pusztánn tanyáznán.

A' Tiszának is valamint rétyének szembe-tűnő hasznát veszik a' Város lakossai.

1-sör Hasznos halászatjára nézve, melybe csak nem minden nemessebb 's kedves izű Halak u. m. Viza, Tok, Söreg, Ketsége, Potyka, Tsuka, Menyhal, szerfelett való nagyságu Hartsák, 's több más aprobb neműek Süllő, Dévér, Keszeg 's a' t. valamint Rákok is nagy bővséggel találtnak.

2-or Vizi Malmokra nézve; a' lakosok Jószaigai figyelmet érdemlő megkimélhetéssökre. A' Malmokra nézve itt' megjegyztetik, hogy a' Városban lévő úgy nevezett Száraz Malmok a' Város népességéhez képpst számossak, de leginkább csak télen által vannak keletbe, a' mikor t. i. a'

---

*) A' közönséges szállás formája szerént. Hozzá tartozandó Földje egész kiterjedésében.

fagy előll a' Vizi Malmok ki köttetnek. Vannak még e' két nemű Malmokon kívül a' jószágatlan Mester emberek 's más szegényebb sorsúak számára készült malmok is, t. i. szám szerint 7. szél malmok, mellyek egész Esztendő által, a' mikor csak közép szerű szelek is vagyon, haszna vehetők.

3-or Nagyobb terhű hajókázásra nézve ugyan is, Körtvélyesnél lévén a' rakodó Hely (mely a' Várostól mint egy félóra járás) Viz folytába esik a' vitel az ezen Tájék kereskedése közép pontjához t. i. Sz. K. Szeged Várossához: jegyzésbe tétetvén itt' ismét az, hogy nagyobb árvíz idején, ugymintt a' mult 1816-dik és az ideji is a' milyen volt, sokkal rövidebb 's egyenesebb hajókázása legyen Vásárhelynek Szegedig, 's onnét vissza: Mert a' Város alatt lévő Nagy Tó a' Szegedi fedeles Hajókat is el fogadván, onnét a' réttségenn keresztül egyenesen Szegednek vissza is térhetnek.

Említést érdemel itt' ismét azon Viz árok is, mely b. e. Gróf Károlyi Antal eő Excellentsziájáról, Antal Csatornájának neveztetik, és a' mely az előbb említett Körtvélyesnél, a' Tiszától kezdve a' Város alá vezetőleg 1785-dik Esztendőben ásattatott. Hoszzasága ezen Csatornának tészen 6000. folyo Öleket; Mélysége, valamint szélessége is a' föld fektéhez képpest különböző. Célja a' b. e. Grófnak ezen Csatornában nem más volt; hanem a' máskülömben is sok jótéteménnyel szeretett örökös Várossának a' hajós kereskedés által is leendő ujjabb boldogítása. Ezenn Nagy szándék ugyan tökéletességre nem hajtódott; mert midönn a' Cataracta éppen már készitődött volna: a' lakosok a' Tisza kiöntésétől félvén; addig alkalmatlankodtak kéréseikkel a' kegyes

Grófnak, hogy a' Cataracta elkészíttetését abban hagyta.

4-er. A' szál 's ölfák feljülről való szállíthatására nézve: melly jó alkalmatosságot eléggé megbecsülni nem lehet, mind az építtésbeli könnyebbségre, mind a' tűzi fának szerfelett való fogyatkozása pótolhatására tekintve. Megjegyzést érdemel a' Vásárhelyi Határba, azon az Országba nevezetes Töltés (Gát) is, melyet ezen magába kitsinyded Vármegye, minden más szomszéd Vármegyék, és Jurisdictiók segítsége nélkül, az úgy nevezett Tére fokánn innét kezdve, egész az All Győri Révig hosszúságban 3666. folyó ölekben, szélességben 4°, magasságban 5° ölben vetett, 's Esztendőnként több ízbeli igazgatások terhe alatt jó karbann tart. Számossak lévén azomba még e' mellett a' Megyének majd kisebb majd nagyobb Töltései, meljek öszvessen 9291 folyó öleket téznek. Kiterjedése a' Vásárhelyi Határnak tézzen kerek számmal véve 135,128 Holdat, Holdját 1100 □ ölével számlálva.

A' Várost magát a' mi illeti, az ebben találkozó Házak minden külömbség nélkül közel 4000. mennek.

Lakossainak száma az itt' letelepedett számos Nemességen kívül a' mult 1816-dik Eszteni Népszéki összeírás szerint tézzen - 23025
Ebből az Aszszonyi nemenn lévők számát 11794
le húzvánn, leszsz a' Férjfiak száma - - 11231

A' Catholicusok száma	-	-	-	2477
Az Evangélicusoké	-	-	-	281
Reformátusoké	-	-	-	8135
N. E. Ó Hitűeké	-	-	-	510
'Sidóké	-	-	-	28

és így öszvessen - - - 11231

Tornyos Temploma Vásárhelynek van 4. i. a' R. Catholicusoké, 2. a' Reformátusoké, 1. az Ó. Hitennélvő nem egyesülteké. Az Evangelikusoké pedig egy kisded Torony nélkül való Oratorium. A' Réformátusoknak Tornyaibann Óra is vagyon; a' régiebbe való serkentő Óra, b. e. néhai Gróf Károlyi Antal eő Excellentiája aján-deka az Etsedi Várból.

Lakossai az úgy nevezett Honorationokonn kívül állanak Mesteremberekből, Földművelőkből, Házas és Házatlan Zsellérekből.

Czéhes Mesteremberek közöttök a' Kovátsok, Kerék-jártók, Lakatosok, Asztalosok, Csismadi-ák, vékony 's vastag Szabók, Takátsok, Szűtsők. Vagynak ezekenn kívül még több rendbeliek is; minéműek: a' Tímárok, Cserző Vargák, Szíjjár-tók, Pintérek, Fűsűsök, Pokrótz-készítők, Kő-mívesek, Átsok, Molnárok, Réz-míves, Festő, Kalaposok, 's ügyes Paraszt faragók számossan; de már ezeknek vagy nints Czéhek, vagy ha van másutt van.

A' földművelők vagy Urbarialisták, vagy Á-rendások, vagy Dohány termesztők. Életek mód-ja különböz más vidékbeliekétől: mert a' mellett hogy jó Magyar sikeres kenyérrel élnek, bőven van szalonnájok, sertés és marha-húsok, apró-jó-szágok u. m. Csibéjek, Lúdjak, Pulykájok, Ré-tzéjek: ezek mellett főzelékek u. m. Káposztájok, Répájok, Lentséjek, Paszuljak, Borsójok, Tar-honyájok, 's ha rá szorúlnak Kásájok 's a' t. 's jó kerti borok. A' honnan nem tsuda, ha átaljában véve mind egészséges piros színű, izmos széles vállú erős alkotásúak. Az erős munkákban győzős-sek, magokban bizakodók 's egymással vetekedők.

Beszéd éjtések az írásbelihez tsak nem ha-sonló jó közönséges magyarság. Átaljábann nyáj-jassak, 's vendég szeretők, a' fiatalsága mint na-

gyobb részént kényyén kedvén nevekedett, valamennyire pajkoskás.

Erkölcökre nézve, kivéven a' Pásztorok veteményes kertjében nevelkedtetek, jó buzgó Keresztények. A' tolvajságnál egyébbs fesletség vagy véték neme szembetűnőképpen köztök nem igen uralkodik, ámbár minden egyébbs rosza hasonló alkalmatosságok volna. Gyilkosságot követni átaljában a' rosszszaknak sem természetek; kivévenn mondám a' pajkosságból követett tolvajságot, melyet neveletlenségek miatt legénységnek tartanak.

Tehettségekre nézve Magyar Országban bátrann az első Földművelők *) közzé tevődhetnek még most is midönn már ama régi gazdagabb familiák annyira elszaporodtak. Ez előtt 10. 15. 20. Esztendőkkal, kivált az utolsó Török Háborúval bővibe voltak a' szarvas-marhának, a' mellett az akkori pengő Pénznek. Innen senki sem kételkedhetik azon történetnek igaz voltánn, melyet Dr. Johann Karl Lübeck, az Ungrische Miscellen 1. Darabja 90-dik lapján béiktatott; melly is szó szerént így vagyon. „Im lezten Türken-Kriege brauchte Kaiser Joseph II. einst schnell eine Summe Geldes, die zu Lieferungen bestimmt war. Er gab dem jetzigen Herrn Obristen v. Csekonits den Auftrag, Ihm diese Summe zu verschaffen. Dieser, um sie zu ergänzen, wandte sich an einen Bauer in Vásárhely, der ihm auch sogleich eine Summe von fast 30,000 fl. vorstreckte. (Wohl unserem Vaterlande, dasz es solche Bauern hat!). Nach einem halben Jahre brachte der Herr Obriste das Geld mit den legalen halbjährigen Interessen zurück. Der Bauer, Péter Kaszap war sein Name, nahm das Capital und sagte mit edlem Unwillen, indem er die Inter-

---

*) Urbarialis Földművelőket értvénn.

sen zurückgab: Ich habe das Geld meinem Monarchen geliehen; von diesem nimmt der Unterthan keine Interessen. Herr! nehmen sie dieses Geld zurück; den nie würde ich wünschen länger ein Land zu bewohnen, in dem man halbjährige Interessen annimt. F. v. B—s.". Ezen Kaszap Péter, és Testvére József, későbbben Felséges II-dik Leopold által Nemességgel megajándékoztatott 's a' t.

Említést érdemel még ugyan ezenn időre az akkori igen ügyes Város Birája is Fejes Antal, mint a' ki Arany érdem pénzel becsültetett meg. II-dik József Császár eő Felségítől.

A' Gazdálkodásnak fő ágait teszik a' Vásárhelyieknél a' föld minémüségéhez oda felyebb említve a' szántás vetés és Marha tenyésztetés.

Minekelőtte az ide való gazdálkodás első ágáról t. i. a' Szántás vetésről szóljak, némű némű okokra nézve előre bocsájtom e' boldog Határnak, nem tsak a' Külföldiek, hanem más Magyar Országi vidékbeliek előtt is hitel felett való azon tulajdonságát: mely szerént ez a' föld minden fáradságos trágyázás, és minden már tsak nem Ország szerte bevett ugarlás nélkül, a' földművelő fáradságát, egy kevés termés változtatás mellett, a' megelegetésig szokta megjutalmazni. A' Nemzeti Gazda folyó 1817-dik esztendei VI-dik utolsó félesztendei Darabjában tudakodódzó N. E. Rumi Károly Úr ezenn Határról tudosithatná legbátrabban amaz iparkodó Németh Országi tölle értekezést kívánó minden tiszteletre méltó Tudósokat, 's ebből a' Határból küldhetne föld mustrát Chémiai visgálat alá!

Éppen a' folyebb említett tulajdonsága birvann ezen ide való földnek arra a' Vásárhelyi Gazdákat, hogy az eleinte próbált egyszeri szán-

tásnál megmaradtak: azon esetre ha még is valakinek ebben a tekintetben ellenvetése volna, arra való nézve e' következendőket jegyezhetem meg tsekély belátásom szerint.

1-ör A' szántás vetés, egybe lévén kapcsolva Vásárhelyen a' Marha-tartással, annál fogva nem csuda, ha a' Vásárhelyi Gazdák, szállás földjeiktől az ugarlást önként elmellőzik: mert a' mely föld egyszer ugaroltatik, az abban termett gabona szalma, már nem takarmánynak, hanem csak fűtőnek való, legalább Vásárhelyen; az egyszeri szántásbann termett szalma ellenben jó takarmány, sokszor szénával vetekszik. E' szerint ha a' Vásárhelyi Gazda sokat szánt vet; Élet néműt is nyer, jó takarmányt is sokat.

2-or A' Vásárhelyi szántó-földek átaljábann Tanyás szállások lévén, hol egész nyáronn egész télenn által a' Gazda, ha maga nem is, de Cselédjei, kint tartózkodnak, nyáronn fejős Teheneit, jármos Ökreit, Rotsis és nyomtató Lovait, sok a' Juhait is t. i. takarás után odakint tartja, és így minden fáradságos trágyázás nélkül Esztendőről Esztendőre, ezen már a' természetből is megáldott fekete zsíros föld, a' rajta járó számossabb marha' fekvése és trágyázása által csak nem mind vissza nyeri azt, a' mit a' szántás által lassanként elveszt, ha külbömbenn egy kevés pihentetés hozzá járuland. Télen a' nagyobb Gazdák (t. i. a' kiknek 12. 14. 16. 20 jármos ökreik 70. 80. 90. 100 darab barmos Marháik, 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. Sessio földjük van). Barmos marháikat aklókból kieresztvénn, nappal a' szabad ég alatt földjeiken szerteszéljel szénázzák, vagy szalmázzák, a' midőnn Istállós marháiknak trágyájit rakásra gyűjtven, tavasszal tűzrevalónak készítik.

3-or A' tapasztalás által győztettek meg a' Vásárhelyi Gazdák, az ugarlásnak itt ezen a' föl-

dön feleslegességéről: mert a' bizonyos, hogy ha az idő ősszel az őszi, tavasszal a' tavaszi vetetésre nézve kedvező, 's Májussal egy két jó esső hozzá járul, az egyszeri szántásba elég dült életet lehet látni; a' termés tudni való, valamint másutt, itt is, különböző: Egy szem ár 5-től fogva mintegy 24 szemig, a' mint t. i. az idő különb különbözőképpen kedvező.

4-szer A' mi a' termés változtatást illeti: azt itt' mind eddig rendszabásosnak nevezni nem lehet: mert többen vannak az olyanok, a' kik ugyan azon egy darab földet, mind addig folyvást szántják és vetik, valamig vagy a' vadzab, vagy az ugy nevezett Farkas fog nevezetű Gyom benne magokat nem jelentgetik: hogy azért termő erejét vissza nyerve; vagy parlagnak hadják, vagy Kukoritza, dinnye 's egyéb nemű Vetemény alá ki osztván, ismét gabona vetésre alkalmaztatják. Itt' ott' láthatni mind azon által, hogy az őszi, és tavaszi Szántásonn által esett Földet, egy időnn vagy Kukoritza Földnek hadják, vagy parlagolják.

5-ör Az előbb említett Munka Módnak némű képpen oka ezen határhoz képeest, a' paraszti munkát követők eránytalan népessége is: melly miatt az aratás módja is különböz itt' más vidékbeliekétől *) Ugyan is: az élet takarás Férfi Kaszások, vagy a' mint nevezik Részesek által megy végbe, alku szerént t. i. 9. 10. 11. 12-dén. A' le kaszált élet (gabona) kévékbe nem köttetik: hanem apró bagjákba, vagy a' mint nevezik Vontatókba rakattatik. Ezen Vontatók Rúd, és Kötél segítségével, Napról Napra a' Nyomtatás idejénn

---

*) Nem illetetvén itt semmi részben a' Méltóságos Uraság által, a' legújabb pallérozottsággal vitető gazdálkodási mód.

vontattatnak, kinek kinek tehetsége szerint 8. 10. 12. ökörrrel a' szűrűre; 's úgy látszik, hogy felennnyi időbe kerül, mint a' más vidékbeli aratás, 's takarás módja 's annál fogva a' szántó vető maga hátra maradása nélkül jobban megteheti, mind a' Publicum, mind Földes Ura szolgálatját.

Az élet, vagy Gabona nemei, a' mit a' Vásárhelyiek természetnek: Tiszta buza, jó kéttzeres őszi és tavaszi Árpa, zab, Köles, Kukoritza: ezek mellett nyári igen kedves Csemegéül, Görög és sárga Dinnyéket bővséggel természetnek ök; melyeknél édesebbek egész Magyar Országban nehezen termenek.

A' Dohány termesztés még, itt nints olly igen nagy iparkodással öszve köttetve, annál fogva bővebb említést nem is érdemel; egyébéránt elég legyen annyit említeni, hogy az itt termesztett Dohány felette zsiros, és mázsás; kaszállojok Gyep, és Parlag. Gyep szénájok dicséretére nem szükség semmit is szóllanom eléggé dicsérik annak minéműségét a' rajta nőtt, 's nevedett járó, és szarvas Marhák. A' Parlag szénájok első Esztendőben közönségessen magossan nevedetni szokott veres Virágú bűgás Tüsökkel elegyes perje és taratzk, vagy Vadzab; melybe már következendő esztendőbe az említett Tüsök kevesebb, a' perje ellenbe sűrűbb: az e' féle szénát a' Juh és Ló felette szereti: Mesterséges Kaszállót idehogy még behozni nem lehet, azt a' Tanyás szállások környülállásaiból kiki meg magyarázhatja

Szóllője Vásárhelynek a' Föld fekvése 's minéműségéhez képpst meglehetősen karbann vagyon. Alkalmas időben bőv' termő: 20,25. ezer akoig szokott teremni. Veres bora erős természetű, a' Fehér hasonlóann erőssde a' mint rólla mondják Káka izű.

A' Marha tartás minémű karbann legyen, a' Fölföldi Kereskedők eléggé ösmerik. Az Urnapi, és Apostolok Oszlásai hires Vásárjaibann hozzá lehet vetni a' Vásárhellyi marha tenyésztetés. Annyira a' mennyire pedig a' Dicalis Conscriptio-ból is tehetni rólla itéletet, melly szerént Vásárhely az 1817 1818 Esztendőre fel adott szarvas marhákhann

— — — — 12194

Lovakhann — — — 6005

Juhokhann — — — 31698

Sertésekenn — — 2133 darabot.

A' Vásárhellyi Marhábann jeles annak magas, mély, széles, és a' tetemhez illő Szarvakkal ékes termete. Göbölý ökrei a' Bétsi Kereskedők előtt más vidékbeliekénél kapóssabbak, azért: mivel mind egészséges húсок kedvesebb ízűek, mind pedig a' mi őket még e' felett is ajánlja; a' fel hajtásbann hústartóbbak, ismét hogy mētelyt itt' nem kapnak. Leg közönségesebb nyavalyájok száraz nyárbann a' láb, és száj fájás; de ezen változás rajtok rendesen tsak harmad negyed napi. Pestises nyavalyát e' tájjék soha sem szűlne, hanem ha a' Moldvából hajtattott Risha Marháktól vesztegettetne meg: mint legközelebb most három esztendeje; melly tsapást követett osztánn a' következendő Gyertya szentelőji töméntelen kárt okozó fergeteg.

Lovait a' Hires, 's nagy gondolatl lévő Mező-Hegyesiek után lehet minden bizonnyal tenni akkor; ha, kedvezvén már az idők környülállasai is, a' mint reményleni lehet, nemessítésök köz figyelem alá méltónak ítéltetik! —

Nagy Ferentz

3.

A' Kép-írásról, annak gyakorlásáról,
és betséről.

A. Mit kellene tenni, hogy a' Historica Kép-írás'
Tudománya nagyobb mértékben virágzana
a' Magyar Hazában?

Mivel nekünk Rajzoló 's Képző mívész Aca-
demiánk nints, a' Felséges Austriai Kormánysház
saját kebelében tartya a' Magyar Hazafiakat, 's
nyújt módokat Bétsben (bár ugyan terhes dolog
a' messze föld kintsének keresése) annak megta-
nulására. Mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy
jó Képiró csak a' lehet, a' kit a' kedvező termé-
szet arra szült. Oriási lépésekkel siet az a' töké-
letesedésnek azon felsőbb polczára, mellyen maga
áll a' néma természet, és az ötlet Jutalom-koszorú-
kra várja. Az illetén jeles Ifiaknak 'sengéjében
kitsirázott tüzes hajlandóságait el nem kellene
fojtani, sőt inkább alkalmatosságot lenne szüksé-
ges nyújtani azoknak a' sikeres tanulásra. Vagy-
nak tanulók, kik ott helyben (Bétsben) 20. Esz-
tendőig is járják súlyos járom gyanánt a' Kép-
írói Academiát; utóljára is pedig nem egyebek,
mint Zsenik' nevetségai lesznek, mivel csak szo-
kásból küldettek más Climára szülei által, és a'
festésbéli hajlandóságnak még csak árnyéka sinsz
beléjük oltva a' jó ízlést tenyésztető valódi reá-
születés által. Nagy gyönyörűséggel, és bizoda-
lommal küldhetné a' Magyar Zseniket külső (mint-
Olasz, Franczia, Angol) Országokban, sőt magá-
ban a' szép-mesterségek előmozdításában izzadá-
sig vetélkedő Német Tartományok' némely neve-
zetes részeiben is útaztatni egy egy Magyar

Maecenás, ha akadna! De fájdalom!! ezen egy pont (jöllehet más díszes 's nemes intézetek nyertek buzgó Haza Attyait) allig ha hideg vérrrel nem nézettetik édes Honunkban!!!

Tsudálatra méltó dolog, hogy mi Magyarok minden munkás ébresztgetés nélkül, tsak ennyi Kép-írókat is számlálhatunk, (a' kiket tudniillik már a' Tud. Gyűjtemény is elő hordott) gondolóra vévén, hogy a' közönség közt minden betsület nélkül élnek a' Magyar Hazában, 's valóságos mester-embereknek tartatnak némellyek által. Nem mondjuk 's éppen nem értjük ide a' tanúlt Hazafiak józan itélet-tételét; vessük szemeinket a' palérozott Országokra. A' Francia Nemzetnek híres Dávidja Betsület-Légiójával tiszteltetett meg; Canova, nagy Kép-faragója Rómának, fekvő Jószággal jutalmaztatott meg a' mostani Római Pápa Chiaramonti, vagy VII-dik Pius által; sőt a' mi több, a' Bétsi Képző-mív Académiának Professorai, Consiliáriusi Titulussal szoktak hivatlatni és szállítatni.

Vagy térjünk vissza a' XV-ik századba a' rövid életű Ráphael Sanzio d' Urbinóra, kinek ditséretét sok helyeken olvashatjuk; — úgy Titián Vecellida Cadorere (kinek kitsinségétül fogvást tüzes hajlandósága volt a' festéssel járó tanulásra) a' kit 3-ik Henrich Francia Király folytatott útazása közben szelid leereszkedéssel meglátogatott; — a' ki által Solimán Török Tsászár leportréiroztatta magát; sőt a' kit V-dik Károly Tsászár Ritternek tett; egy szóval pedig a' ki saját nemzetének ditsőségére volt (a).

Spagnolet Jósefet a' Római Cardinális a' maga szállására 's asztalához vette; ez pedig meg-

---

(a) Allgemeines Künstler Lexicon; CC. Tizián Ve celli de Cadere 73. blatt.

köszönte az említett Cardinálisnak szívességet mondván: „Én elromlok a' jó élés mellett"! — Megmutatta az által Spagnolet, hogy a' ki magát kitetszőképp akarja megkülömböztetni, magános 's mértékletes életet éljen. Illyen volt Correggio, ki is Classicus festő lévén, még sem gondolt szegénységével semmit is.

A' Külföldieknél olyan emberek is reá adták magokat a' Kép-írásra, kik talán a' nélkül is élhettek volna a' legboldogabb kény szerint, mint már p. o. Péter Pál Rubens; ki is született Antwerpenbe 1640. Ez Spanyol Országnak Követje volt, és követsége közben, Angliának Királya I-ső Károly, ötet a' maga saját kardjával ajándékozta meg. Nagy Colorista volt ő; minden indulatoknak kifejtése, az ábrázat vonások' 's hajszálak' állásának természetes helyeztetése, 's a' fej fordulásának a' tárgyhoz képpest való helyes intézete által mozgó lelket láttatván mint egy költsönözni; és ha valaki e' világon, ő az, a' ki az igazi nagy Historicus' Anthropológista' 's Compositor' Characteristicáját 's nevét, magára ruházva, fentarthatja a' jövő századok' laistromában (a).

Voltak az Olaszoknak Kép-írói, kiknek egy kezekben mind az író-toll, mind a' festő-etset megtértt. Rósa Sálvator az Olaszoknak nem tsak jeles festéseivel szolgált: De még hasznos Könyveket is írt 's hagyott maga után (b).

Közelebről szólván; a' Magyar Nemzet' dítsőségére és betsületére élte, nőtelen 's magános öreg napjait, néhai Tettes Szathmári Király Pál Ur is, Hangáts helységében Borsod Vármegyében; ki, — valamint az 1760-ik Esztendőben fel-

---

(a) Allgemeines Künstler Lexicon CLXXIII. Peter Paul Rubens 15 Blatt.

(b) Allg. K. L. CLXXI. Salvator Rosa 10 Blatt.

álított Nemes Magyar test-örző sereg között való hajdani szolgálatjában Bétsben, úgy ide haza is, nyugodalmas szabad óráit (igazi tehetős vagyónú ember létére) az olajjal vászonra való festés mulattató foglalatosságával töltötte. Szélesen kiterjedő Tudományát (főképp' a' Mathésisnek minden mély részeiben) napról napra nevelvén, gyakorlását a' Gyümölcsöknek, vad-állatoknak, embereknek, és más tárgyaknak természetes lefestésével annyira tökéletesítette, hogy betses és ritka szépségű munkáiért Halhatatlanság' jusván, örök oszlopot és környülállásos Biographiát méltán érdemel.

Megkivántatik főképp 1-ször hogy minden egygyes fakra más meg más személy adja magát; az az: hogy egy Historicus Kép-író tsak a' maga dolgát művelje 's tökéletesítse; úgymint Bétsben Director Füger Henrik Ur. 2-szor Hogy a' kik portréiroznak, ne tsak Mechanica részeit tanulják meg a' Természetnek; hanem ezek felett külföldi állásait is annak 's a' t. Illyen a' Bétsi Academiánál Prof. Lampi János.

Vagynak külső Országokban sokan, kik a' vallásnak Kép-írói, 's a' Sz. Írás' vagy is Templom' stilussához alkalmaztattyák szokásaikat, úgymint az Olasz Dolce Károly, 's P. Húbert Maurer a' Bétsi Academiánál; vagynak Tájékok előadói is (Landschaften) a' Külföldieknél, mint már Meulen Antal, Bétsben pedig Vurki, Schönbberger. A' Táj-festés szint úgy meg hitt barátja a' versezésnek, valamint etsettél Tájak' szép vidékeit, kinyílt Tavaszt, kellemetes hegyeket, völgyeket, omló-patakokat, tsergedező folyókat, köszirtes viz-rohanokat, fest a' Festő: hasonlóképpen egy vers-szerző sem kerülheti el, hogy a' maga neki hevült tollával illy kedveltető tárgyakról költsönözött színekkel ne ékesíttse verseit.

Vagynak még, kik tsak virágok' festésére adják magokat. A' Bétsi Académiánál külön Oskolája van a' virágok' Festésének. Ez előtt az ottan éltt Professor Trexler, — a' Külföldieknél pedig Johaun Huisom, követték nyomait ezen tekintetben az ékes természetnek; a' mint hogy szerentsés az a' Kép-tár (Bildergallerie) a' mely megkaphatja, kivált ezen utólsónak remek darabját. A' legfinomabb manérja vagyon ennek a' most említett mesternek! — A' legkisebb és pusztá szemmel szinte láthatatlan bogárkákat is lehet szemlélni nagyító üveg segedelme által (Microscopium) mint egy mászkálni annak festett virágjain; valamint szinte a' legmáknnyibb harmat tseppeket is. Vagyon darabja C. Cserninnek' Képes-tárjába; de Herczeg Lichtenstein' Gyűjteményében is lehet látni belöle Bétsben.

Ha meggondoljuk, méltán mondhattuk azt, hogy a' Passió teszi nagygyá az embert. — Péter Pál barmokat festegetett; Hamilton lovakat, 's azoknak Anatómiáját feszegette, sőt olly tökéletességre is vitte ebbéli gyakorlását, hogy nagy drágán fizették, kivált holta után munkáját. Melchior Hondécocter tyúkokat festegetett, azoknak tollait olly ékesen váltotta fel etsetjével, hogy magát a' természetet láztatott, 's mint egy valóságos tollakat, képére ruházni.

Az Architectúra több féle ugymint: geometrica, civilis és militaris; de vagynak képirók, kik leg inkább Perspectiva Architectúrára fordítják igyekezeteiket, ugymint: a' mely helyheztesből (Situatio) látnak valemely épületet 's természet' tárgyát, ugy adják elő. A' leg távolabb lévő objectumok mindég jobban jobban kisebbednek; a' mint hogy az illyen tekéntetű Architectúra legszebb és legszükségesebb lévén a' képiróknak, e' nélkül ök jó mivesek egy átaljában nem

is lehetnek; annyival inkább, mivel mindenféle tárgyakat rövidítő-Perspectivumban lévén nékiek szükségek kivonni, csak egyedül az által állithatják 's tehetik jó karba Rajzolatjaikat.

Egygyet említhetni, ugymint: Angeló Mihályt a' régiségből; a' ki a' Magyar mondás szerint Ezer mester volt a' XV-dik században, ő vitte a' Péter Templomának nagy plánumát tökéletességre; ő volt (a' mi hallatlan tökéletesség egy halandóba) remek Répírója, képfaragója, és Architectusa hajdani Olasz hazájának.

B. Mít kell tudni, és mire kell vigyázni, hogy betsültessen egy Historicus Répíró?

Minek utánna a' Históriát, melyet le akar festeni, tökéletesen megértette a' Répíró: hozzá fog tüzes képzelődéséhez. — Maga előtt látja mint egy tündér formában lebegni az egész testesüllő tzélt; sőt lelkében már nyomossan ki dolgozván azt, a' mit látott érzékenységgel: hozzá lát annak elő adásához vagy is teremtéséhez. Hogy jó Compositióba hozhassa munkáját, nem kitsiny dologban kéntelenítettik törni fejét, 's öszve vető gondolkozását. Ugyan is magokban a' szélezesekben (Contour) álván a' legnagyobb mesterség: akkor teszi le a' festő a' maga munkájának igazi talpkövét midőn állatokat, vagy akár mi féle magokat elő adó tárgyakat igyekeztven lefesteni, a' figuráknak egyik a' másikához való jó proportzióját hijánosság nélkül találja el. Vigyázni kell szorgalmasan 's leg inkább a' Históriát tévő fő-figurára, nehogy az valamely szegletbe légyen elvetve; sőt inkább, hogy az fényeskedjen a' többi között leg kitetzhetőbb-képpen. — Minden figurákban a' kifejezések (Expressio) uralkodó vonásokkal légyenek lelkesítette, az az: a' tagoknak, nevezet szerint pedig a' kezeknek fordulat-

tyai (gesticulatio) a' főkállásai, elevenen ki mutatassák önnön szükséges characteristicaikat, — szóval pedig: mit mond a' figura ő maga? azt egy két reá vetett pillantás villám' modjára tudtára adja az ötet vizsgáló szemnek és léleknek.

Meg kíváztatik továbbá a' festőben a' régiségnek (Antiquitas) tökéletes tudása és eszmérete, az az: hogy a' hajdani időkben (akkor nevezetesen, midőn az általa festendő darab régi történetének előadásához képpest való vonásokat adja elő) miféle ruházatok, fegyverek, edények, szokások, épületek, test alkalmaztatások (a) 's a' többi voltanak az uralkodók? ide járulván még az is, hogy mitsodás formájú nagyságú 's nemű pénz folyt légyen abban az idő szakaszban?

Azomban a' Compositió közben, jó izlést, 's helyes ítéletet szükséges követni, ne hogy valamely gyenge Aszszony' vagy leány személynek gyilkosságot tulajdonítson a' szerző (p. o. Klitemnesztra miként öli meg tulajdon kegyetlen kezeivel tulajdon önnön Férjét Agamemnonnt); türhetőbb lévén a' gyilkosoknak világított tartani, 's alkalmatosságot nyújtani a' meg ölésre, mint párolgó vérrel fetskendeztetni bé kezeit egy ártatlanság' idejében virító deli teremtésnek. Illy számtalan dolgok adódnak elő minden compositióban, melyekre ha elegendő vigyázatot, és meg rostálást nem fordít a' munkás, képzelő tehetség, és

-
- a) Nagy Sándor, hibásan alkalmaztatván a' természet által: valamennyire vállára gördített fővel járt. A' Görögök nagyai (azok között pedig kiváltképpen a' Dámák) Sándor halála után ezen hibát módivá változtatták, és sok ideig félre hajtott fővel 's nyakkal jártak. Ugyan ezen gyarlóság jármát hordozták a' Párisi szépek, kik egy tsinos test alkotású 's maga kedveltető Fejedelem Aszszonynak verhenyeges haját és kék szeméit a' módi Rotsijára ültették, ezen 19-dik század elején; sőt a' társaságokban is (Cercle) leg több tiszteletbéli Tömjént vesztegettek az Ifiák az illy formájú és színű személyekre.

Com-

Compositóri-etset: vége ugy minden el határozott igyekezetnek! és a' munka újjabb megújjabb egy mással ellenkező (Contrast) ki tételeket halmoztat mint tüzellő batteriákat maga ellenébe.

A' mint hogy egy jeles képiró, átallyába távoztattya azt, a' mi tsunya, 's keresi a' mi szép és illendő. Gvido Réninek van egy remek munkája, melly szerint tudniillik szent Jánosnak fővételét a' legelevenebb mód által adja elő. Azon a' képen a' bárdnak szélessége takarja azon véres hust, 's vágást, mellyet a' Római Lictor ejtett a' szent ember' nyakán. Mindenekben az erőltetett dolgot, azt nevezetesen, a' mi a' szemeket bántja, gondossan kerülni kell. A' szerző ha valamelly csoportos-képen (Grupp) készakarva feszes-állásokat állítana elő valamelly figurának rajzolásával, a' ki nem értene is a' Réphez, már egyszerre kedvetlen szemmel nézné; következőképpen a' munka el árúlná maga magát.

Ha már a' rajzolat, az elébbeni le íráshoz képeest helyes illendőséggel öszve vagyon szerkesztette: egyébb nints hátra, hanem hogy az, a' ki rajzolatjának színekkel való kidolgozásához fog, a' Chémianak titkaiban eléggé jártas legyen. Nem elég az magában, hogy valaki tsillogó festékekkel éllyen, — Táblájára szép veres festéket mázollyon; azon is kell igyekeznie, hogy a' munka tartóssá és késő unokákra is ált mehetővé formáltasson. A' test-színek szembetűnők legyenek. — — — A' világosság' és setétség' pontos kitételeinek segítségével által az Anatomia' részei hijánosság nélkül jegyeztessenek ki. A' husos-inaknak (Musculatura) fekvései saját helyeikre tétessenek, úgy, nevezetessen, a' mint azok jádzanak 's öszve illenek (harmoniroznak) az ékes természetben. Mivel továbbá az Anatomia tsiklandós tárgyak a' Rép-íróknak, ezen egy sarkalatos

tudományból lehet leginkább megesmérni a' Mives lelki-tehetségét, és jártasságát; tudni való dolog lévén, hogy az Istennek legnemesebb teremtetett állatai közül való légyen az Ember, és ebben találtatik fel öszve vetett summában az organismusnak legditsőségesebb kiterjedése, öszve kaptoltatása, és külső dísz mutató kedvessége.

Nem kevés figyelmet, tapasztalást, és tudományt kíván a' Kép-írásban az is, hogy a' színek jól öszve legyenek dolgozva, egyelítve, és helyheztetve, (Harmonia) ne hogy egyik szín a' másikat sértegesesse, p. o. A' Musikális-füleknek fájdalmat, a' léleknek pedig unatkozást, és titkos bosszonkodást szereznek a' Musikai-fogások közt történni szokott hibás fére-hangzások (Disharmonia) éppen hasonló állapotot szenvednek a' szemek a' lélekkel együtt akkor, midőn hibás képet lát a' helyes izléshez és megrázogatáshoz szoktatott Természet barátja, az az a' néző; légyenek bár szemlélés' tárgyai magok a' Templomok' és lak szobák' belső falain függő szent és profánus Kép-darabok' külömb külömbféle allegoriás nemei. A' színeknek kitétele (Expressio) három főbb részekre oszlik, úgymint: Egéséget, kétségbe-esést vagy is háborodást, és haladókló színt mutató részekre. Casanova festett le egy ménykö-ütött Aszszonyt. Megmutatta ő (a' maga nemében talán egy lévén), hogy hogy lehessen egy jeles eszű halandónak élni a' színeknek természethez-közelítő kitételével?!

Munkás kihatásra (Effectus) hozni egy elkészült képet, nem tsekély próba-kő; az az, hogy a' tagok úgy láttzattassanak, mint ha azokat színte pusztá kezekkel is meglehetne fogni; más szóval pedig, hogy az effectuált Kép, az ember' képzelődésébe erőss bényomást tégyen, annyira, hogy még az ahoz nem értő emberek is más

szemmel nézhessék, 's nem is úgy mint valamely lapossan látzó képet.

A' ruházatnak (Draperie) szép erőltetés nélkül való és észrevehetetlen eltévelyedéssel bujkáló 's elnyelődő redőkkel, vagy is rántzokkal szükséges a' testnek bévontt, aggatott vagy téritett külső részein folyni. Igyekezni kell, hogy a' rántzok ne mind egyenlők légyenek, hanem hogy minden legkissebb hajlások változtatódjanak; szem előtt tartván azon tapasztalásbéli Regulát: hogy a' rántzok vagy lefelé függők, vagy pihenők, vagy görbéded akasztásúak 's repülők lévén, ezeknek ellenkezőjét ne tegye a' hirtelenkedő eset. Azon fellől a' ruházat, Bársonyból, Selyemből, Atlaszból, Vászomból, Tillből, Tintuchból, vagy más akármiből légyen-e?: azt a' festés eleven, 's azoknak természeti mivoltjokhoz képpest himezze. A' munkás Netscher Gáspár, vászony-tábláján, magát a' valóságos természetet váltotta fel akkor, midőn jádszó és megtsaló színeivel (Täuschend) hábzó-atlaszot ábrázoltatott a' nézők' hiedelmére, szorgalmatos etsetje után. Fő dolog még az is, hogy a' ruházatban meglátszasson a' testnek hibát nem szenvedő eredeti proportiója. A' mint hogy ezen múlhatatlan rendszabást köröm hegyig meg is kívánnják az Aestheticusok; okát kérdvén szüntelenül annak, hogy miért festődött ez a' tárgy így 's nem amúgy? — 's átallyában véve meg nem engedik azt, hogy minden megfontoló ítélet nélkül, ide oda vesse a' festő a' maga képzeleteit.

C. Szükséges-e tehát, hogy egy nemzet (mint már p. o. a' Ditső Magyar nemzet) a' Röp-írás' 's rajzolatok' előmozdítása által pallérozódjon, vagy sem?

Szükségesképpen való 's véghetetlen nagy befolyása vagyon a' Rajzolásnak, 's festésnek a' Nemzetek' tsinosodásába! — Egyenessen ez sokkal több fontos Tudományokkal együtt, mint válhatatlan jó barát, Nemzetről Nemzetre vándorolni. De nem is lehet feltenni, hogy tsonka ágazatú ne lenne ott a' Tudományok' virágzása, a' hol ezen kellemetes tárgy a' hideg durvaság' vaslábai alá tapodtatván fejet nem emelhet; az Ifjúság' elméjét nem formálhatja; — 's Természet által is nagyra hívott nemzeteknek betsületét elő nem segítheti. — — Tudva vagyon, hogy a' Tudós Görögöknél Athénében Apelles, Zeuxis, Praxiteles, Parrhásius 's többek, voltak azok a' nemes izléssel bírtt, 's világ' tsudálkozását magok'ra vontt fő-festők, kiknek ditső emlékezeteiket a' régi Históriák századról századra adták által máig a' késő-unokáknak; sőt azon örök emlékezet' birtokától, őket mind addig, valamig tsak a' történet-írás olvasásának betse, kellete, 's alkalmazossága lesz, semmi idő sem foszthatja meg. De maga Anglia sem léphetett fel addig a' Pallerozódásnak látszínére, valamig tsak félválról 's hideg Brittusi vérrel tekintgetett a' szép mesterségekre! — Meg is változott ám már annak hajdani kietlen ábrázatja annyira, hogy a' Régiség' találmányai (kivált a' hajóknak építetésekre, 's azoknak a' remítő tengereken való szinte bátor-ságos úszkáltatásokra nézve) kéntelenek térdet, 's főt hajtani az ő újabb, jobb, hasznosabb 's tsinossabb találmányinak.

Tökélletes mechanismust, külső dísz, 's proportiót mutató rajzolatok után készíti már ma a' nagy Anglus nemzet önnön hajóit 's gályáit; mellyeket vagy nemzeti árú portékákkal, vagy erős hadi-készületekkel, próbáltt tengeri-katonákkal, 's temérdek ágyúkkal terheltetve bátor-

kodik a' dagadozó oceánus hátára, és köszirtyei közé botosítani. Hát ha még gondolóra vesszük az ő legújabb, 's különös elmébéli élességre mutató hasznos találmányát, az úgy nevezett Gőz Machinát (Dampf-Maschine) lehetetlen elragadtatásig nem tsudálkoznunk az ő fent-világító nagyságán és szorgalmatos talentomán! — A' mostani hadi Tactikákat, Botánicus Rönyveket, Természet-Historiáját, 's tudományát (Physica) szint úgy rajzolatok után tanulják azok, a' kik ezeknek ágaira adják magokat. Nem is mehet minden ember Africába, hogy fejenként minden ottan tenyésző élő-állatokat a' magok természeteikben lásson; — vagy minden szorgalmatos fűvész (Botanicus) Americába nem utazhat azért, hogy az ottan teremni szokott, tsak nem ezernyi ezer féle plántákat eredeti zöldellő állapotjaikban vizsgál-gassa tanulása közben; és azoknak orvosi hasznaiokról való felfedezéseit, huzamos idő, 's más föld-öv (Zona) alatt jegyezgesse.

A' mely ember a' Rép-írást kedvelli, egyszer'smind pedig mindenféle szép-mesterségekbe gyönyörködni szokott; átallyában nem lehet mondani felőle, hogy durva. Az olyan érzésű Dilettántok, természetes dolog, mindenkor azt hajhászszák a' mi szép, utálják, a' mi rút, az igazságtalanságokat megvetik, jó szívűek; Baráttyaikhoz nyájasak, ember társaikon segíteni kívánók, lakásokra nézve tsinosak, foglalatosság szeretők, jó ítéletűek, egy szóval: organumaikra nézve finomak és jeles érzékenységűek szoktak lenni.

Vagynak a' Magyar Hazában helyenként képes Táraink (Bilder Gallerie); nevezetesen Budán G. Brunszvik Gyűjteményei mindenkor kiálhatják a' tapasztalt vizsgálásnak győzedelmes és helybe-hagyó Criticáját. Ott vann felfüggesztve eredeti nivoltában a' híres Gvidó-Réninek fájdalmas Má-

riája, fél figurában. — Ennél valóban szebb, természetesebb 's affectuósabb darabot, a' Külföldi Répes-Tárakban sem lehet venni észre. Gyönyörű vonásokkal és ártatlan lankadtságú színekkel ábrázoltatva tündöklének ott minden fájdalomnak eleven kitételei. A' fán szenvedő Idvezítő, mint ha lábai alatt látná keseregni, fohászkodó állásban, öszve kótsoltt kezekkel (felséges proportióban lerajzoltatva) az ájúláshoz közelgető Édes Anyját. A' szivig-hatott szomorúság között epedő Anya' fejeéről lefolyó Gyász-leplének (Ruhának) tévedező 's erőltetés nélkül való rántzai, ditsőséges árnyékot vetnek egy más oldalaira; úgy látszik, mint ha vér folya az Anya' testének ereiben, noha tikkadt színnel bádjadozik. A' körülötte lévő dolgok setét színbe borúlnak, 's maga tündöklék elöl, élt nagyságában.

Lénárt da Vinci készítette Kleopatrát saját szép rajzolatjával. A' leverő fájdalomnak, kétségbe-esésnek kinyomásai, ezen Rép-darabokon, az etsetnek finomságáról valóságos élő tanúk. Kivált a' test-színek elevenek itt annyira, hogy a' mesterség szinte feltserélődhetik (bizonyos álló pontból nézven) a' tsinos természettel. Az ő színei gyengék, még is egy értelemben vagynak. Ennek a' nagy mesternek rajzolatját találhatni nagy rendben, 's egyenlőségben lenni egymással. Különösen a' fejet szép Characterben; 's az egész Compositiót nemes nagy vigyázattal készülve, ha valahol, itt valóban elandalodásig bámulhatni, 's a' t.

Tekintetes Fáy János Úrnak az Egri Lyceumban lévő képes Ggyűjteménye között találta-tik Lazarininak Cató' halálát elő adó érzékeny nagy darabja. Ennek a' mesternek Compositiója is különös. — Azon az életnek ki nyomása szembetűnő. Magának Cátónak a' teste valami felséges

stylusban vagyon ki rajzolva. Az Anatómiának hibátlan előadása, a' színeknek hévsége a' kinézésnek szánakozásra gerjesztő kifejezéseai magát az élni látzó, de győzhetetlen szenvedései között fetregő Böltset 's az önnön kivégezés (Autochiria) valóságos történetét varásoltatják mint egy a' nézők előtt. Ugyan ott van Dominichinónak egy szenyvedője, fél figurában 's élet nagyságban. Azon személynek el bádjadtt színei, tökéletes proportióval rajzoltatott kezei, kellemetes meg világosítása a' remekek között illő helyre méltóztatják magát a' képet. Párja ezen (ugyan tsák Dominicinótól készült) darabnak, olly nagy, ságban, és különösséggel, éjjeli meg-világosítás színeivel, elő adja Judithot, ki is Holofernesnek fejét tartja egyik kezében, másikban pedig saját aszszonyi mezítelen kardját. A' többek között ugyan ott van K. Brandnak egy ritka tökéletességgű etsettől ki dolgozott munkája, vagy is maga a' sivatag, és zordon tél. Azon Rép darabon találtató figurák, ugymint: a' sinkózás (sikárkózás) — szánkázás, hó lepte fák, vidékek 's a' t., olly természetesek, hogy Dávid Teniers sem festett hajdan ennél szebbeket. — Láthatárja (horizon) olly perspectivumba vagyon hozva, mint ha fél órányi távolságra láttzanának a' zúzos tárgyak.

Hogy meg ne felejthezzünk a' Magyar képiróról, Kupetzky Jánostól még két különös portrétok vagynak ugyan ott (a' T. Fáy János Ur. Rép Gyűjteményei között) — 1-ső egy fiatal ember, reggeli álmom után, szép fordulatban, 's jeles ki tétellel. 2-dik egy Miniatur képirót ábrázoló nagy darab. Igen igen felséges kinyomása van rajta a' szemeknek, mint ha most is életerő nedvesség tsillogna, 's uszkálna benne. A' színek vastagon hordattak, 's hanyattak fel a' vászonra;

még is észrevehetetlenül el simúlnak, és egy más, ha olvadnak, 's a' t.

Eszterházy Miklós Hertzegnek is ritka szépségű, 's gazdagságú Kép Gyűjteménye van; de fájdalom! nem Hazánkban (Béts Városában) és olly helyen tartja, a' hol különben sins semmi szűke a' remek kép darabok' láthatásának és a' tsinos mesterség' ebbéli előmenetelének.

Felette szoros Mechanismussal járó állapot tehát a' Histórica Képirás' foglalatossága, midőn újjabb meg újjabb dolgokat teremt, mint egy az etset' szabad jártatásához köttetett gondos ész. — Szint illyen a' Játék darab (opus Theatrale) ha annak szerzésén jól dolgozott az író, és a' kitett tzel ösvényétől el nem tántorodott. Ugyan is, a' néző, meg lévén bájoltatva a' Jeleseknek szépségétől, aetheri szárnyakon repkedő képzeletével hirtelen oda tétetődik által, a' hol a' történet esett, és abban az időben véli magát (neki felejtve) lenni, melyben azok folytak, a' miket testi szemei, szemlélnék, avagy tsak a' Jádszószinzen látnak elő adattatni. Ollyanok légyenek tehát a' jól eltalált rajzolatok (mellyek által tudniillik az ember reá szedettetik) hogy azok a' magok való-ságaikban lévő dolgokat elevenen tseréllyék fel magok' helyet; az az a' mit a' képiró alkalmatos 's jól választott szinekkel festett vásznára; annak kezesse légyen maga a' természet', vagy mesterség' kiválasztott tárgya. — Zeuxisnak szöλλő fürtje így tsalta meg régenten a' madarakat, mellyek a' rajzolatra repültek; azután, gyermeket festvén a' szöλλő geréздек mellé, midőn még is oda sereglénének a' madarak, keményen meg nehezteltt ön-nön munkájára: ha (ugymond) a' gyermeket olly elevenségig 's tökéletességig találtam volna el, mint a' szöλλő geréздек, a' madaraknak bizonyosan félniék kellett volna tőle. — Illy eleven volt

Parrhásiusznak kendője, mely magát a' mély tapasztalású Zeuxist is megtsalta. A' Könyv szerző szinte úgy bánhatik munkájával, mint a' képi-
 rő; 's a' kettő között nints is más különbség, hanem hogy az egyik vászon helyett papirost, színek helyett reá birószavakat, Festő-etsetetske helyett pedig toll-pennát veszen elő. Nem egy könyvben lehet olvasni valamely zuhogó patak-
 nak, völgynek, vagy erdei tsendes barlangnak tüzes leírását; mellyek az olvasó képzelődését Siréni ének gyanánt, magokhoz tsallyák. Nem egy hegy' oldalában épültt kiseded remete kunyhó festetik le a' sűrű fenyvesek között olly oda von-
 szó szépséggel, mintha előttünk állana mind maga az egygyügyü Kunyhó, mind pedig a' világ lármáitól fere vonúltt szegény Remete, hátára fel féro kevés bútýoraival egyetemben, úgy hogy nem tsak a' figyelmetes olvasót, de még magát az író-
 t is le irhatatlan el ragadtatásig, 's gyönyör-
 ködtetésig szokták mulattatni az illy foglalatú, való vagy költeményes leírások.

Scipio Áfricánus' Majornak Dráma formán készített jeles elő adásában NN. szerző, (munká-
 jának 27-dik lapján) említést tesz arról: miképp küszködik Zeuxis a' maga saját festésbéli munká-
 jával? öszve kötven (az Író) a' Szerzőket a' képi-
 rókkal. Jónak találta azért a' jelenvaló Író is effelől újjabb emlékezetet tenni, — azzal a'
 meg jegyzéssel, hogy bár a' Magyar Tudósok és Aestheticusok is szóllának minden szép mes-
 terségekről, mellyeknek bővebb vátatása e-
 gyébbaránt mostanság függőben marad (a) An-

---

a) A' formáló Mesterségekről (dióhajba szorított rövidség mel-
 lett való tsudállatos bővséggel) alig van egy egy Historico
 Aestheticum munka nyomtatva Német nyelven (némely
 gondolkozásbéli igazitható hibáit kivéven) olly ékes, szép
 es kedveltető rendszabással, mint a' Ritterhausene

nyi igaz, hogy édes Magyar Hazánknek halomra rakható szükségei vagynak még. De boldogították még is szülőtte-földünket az egek jó izlésű Tudósokkal és Aestheticusokkal! — Kiknek Átlási 's Herkulesi munkára szántt vállaiktól esdekelve várja a' nemzeti tökéletesedés' szomja és igyekezete azon hátra lévő szükségeknek, 's fogyatkozásoknak egész hiv igyekezettel való helyre pótolását.

B. P.

---

*) — bár akadna olly szorgalmatos és szabad órákkal bíró tudós Hazánkia, a' ki ezen valóban hasznos, kellemes és derék stylusú könyvnek mind a' két darabját helyes Magyarsággal fordítaná le! Méltó köszönetet ditséretet, és jutalmat érdemelhetne Nemzetünktől, jól tévő 's bűzgő fáradozásáért.

- *) Vorlesungen, über bildende Künste, für Deutschland, von Ritterhausen. (I. Band) München bey Joseph Lentner. 1802. **).

System der Vorlesungen. Erster Band. Wahrheit und Güte in eine reizende Gestalt vereinigt, sind eine Vollkommenheit, welche die Menschen Schönheit nennen. Theorie des Schönen.

Die sinnliche Erscheinung der Schönheit geschieht durch Mechanik, Geist, Ebenmass, Form, Erfindung, Anordnung, Ausdruck. Diese sind Practische Grundsätze.

Ordnung der Vorlesungen nach System. I. Vorlesung: Antike, Neue, Kunst. II. Vorlesung: Schönheit. III. Vorlesung: Natur. IV. Vorlesung: Erfindung, Anordnung, Ausdruck. V. Vorlesung: Harmonie. VI. Vorlesung: Einfalt und Zierde.

Die ersten drey Vorlesungen gehören zu der Theorie des Schönen, die letzteren zu dem Praktischen.

- **) Der II-te Band wird das, was hier im Allgemeinen gesagt ist, genauer zergliedern: besonders über Ebenmass und Form, worinn grosse Schwierigkeiten liegen, die näheren Begriffe entwickeln.

4.

Kolonits Sigefried.

A' Törökökkel majd nem 300. esztendeig szüntelen tartott harcz nem tsak Magyar Országot, hanem az egész Kereszténységet az utolsó veszedelemmel fenyegetvén, a' külső Nemzeteket is arra indította, hogy a' szegény Hazánknak, melly sok vérontással szerzette magának a' Kereszténység védőjének dicső nevét, segítségül legyenek. De ezek egyszer'smind ezt legalkalmatossabb oskolának is nézték arra, hogy az iffiú Vitézek erejeket megpróbálják, első sarkantjukat érdemeljenek, és az harcznak minden fortéljait kitanúlják; valóban sok számos később igen híres Hadi Vezér jött is ki ezen oskolából, mellyben egy idősebb nevezetes Fő Tiszt igazgatása alatt tanulni, Királyi vérből származott Iffiak-sem szégyenlették, sőt egy jó nemzetségből való Iffiu nevelése végeztetéséhez szükségesnek tartatott, hogy néhány ideig a' Törökök ellen viaskodjék. Öszve jöttek azért Magyar Országban mindenféle Vitézek és ha a' szerentse szolgált nékiek és itt jobb állapotra találtak, mint hazájokban lett volna, le is telepedtek, a' Királyoktól megajándékoztattak, és újj nemzetségeknek Törzsökei lettek.

Ez röviden Kolonits Sigefriednek históriája, kinek az ősei Kolegrádból Bosnia Országban, a' Törököktől elkergettetvén, Stájer Herczegségbe által költöztek, és ott, úgymint a' Császári udvarnál nagy méltóságokra léptek *). A' XVI-dik

---

*) Ezen Kolonits vólt fő eszköz abban, hogy a' Posoni Evangelikusok nyilvános Isteni szolgálatot kezdtek. Lásd Joan. Ribini Memorabilia Augustanae Confessionis in R. Hungariae a Ferdinando I-o usque ad III-ium p. 349.

század végén Magyarországban a' Császári sereg-
regnél viaskodván, az említett Kolonits Sigefried,
annyira megkülömböztette magát, hogy Ő Felsé-
gétől a' vasas Lovasoknak Ezredessévé kinevezte-
tett. Ekkor az Ország Rendei sok fáradságait és
a' Hazának tett hasznos szolgálatjait megjutalmaz-
ni kívánván, ötöt az 1598-dikbéli Ország-gyűl-
ésen Hazafiúítás által magok közzé felvették, Ő
Felsége pedig a' Fraknoi és Kiss Martoni Kapitány-
sággal megvigasztalta. Midőn azután 1609-dikben
a' Török hatalom annyira nevedett volna, hogy
annak csak nagy nehezen lehetne ellent állani,
és a' magyar dolgok már tántorodni is kezdenének
a' tanátskodó Ország, Követek által a' szomszéd
Fejedelmektől segítséget kért, 's Kolonitsot, Dó-
czi Andrással rendelte ki a' német Birodalmi Her-
cegekhez. A' honnan vissza térvén, nem sokára
a' Lévai híres vár reá bízott, a' mi különös vi-
tézségének nyilván való tanúsága volt, mert Lé-
va akkor, mint határbéli erősség, legnagyobb te-
kintetű volt. Ezen hivatal által, a' Törököknek
közel való szomszédja lévén, velek sok alkalmat-
ossággal majd jó, majd ellent álló szerentsével
meg ütközött, és nagy kárt okozott nékiek, mig-
len a' Békesség a' véres fegyvert kezéből ki von-
ta. De akkor is a' Pogányok nem igen tekintvén
a' frigyet, sokszor által jöttek a' Keresztény tar-
tományba, és lator módra meg károsították a'
szegény népet. Viszsa verté ugyan őket Kolo-
nits, és nem nagy nyarassággal dítsekedhetek;
de ez igen gyakran történvén, és végtére a' de-
rék Vitéz meg haragudván, e' következő Le-
velet írta az Esztergomi Bassának.

„Nagyságos nekünk vitézlő szomszéd
Ur Barátunk.

„A' mit Nagyságodnak megjelentsünk semmi
„nem egyéb, hanem az Nagyd alatta való Vi-

„tézlő Rendnek iszonyu álhatatlan voltyát, és mo-
„stani békességnek bomlását, holott én is a' sze-
„génységnek edgyik oltalmazója, és az Keresz-
„ténységnek igaz edgyik tagja vagyok, 's igye-
„kézem is lenni. Kivánom azért, hogy azon boszu-
„ságért, melyet ez ideig a' szegénységen cseleket-
„tél, emberségedett és vitezsegedett meg próbál-
„ljom. Öttszáz lovassal kimenek valahová kíván
„Nagyod és annyi számú vitézivel és nem többel
„gyűjen elő Nagyod, magunk ketten vagy lovon,
„vagy gyalog akár kópjával, kardal, Palossal
„vagy akár micsodás fegyverrel próbáljuk meg
„egymást. Ha engemet meg gyűsz, vagy én té-
„gedet, annak utánna mutassák a' körülöttünk
„levő vitézek is emberségeket és vitézségeket.
„Hogy pedig ez dolog véghez mennyen Sz.
„György Vitéz napjára halasztatik a' szép időre,
„mely időre Nagyod is készen legyen. Ez ideig
„is a' szegénységnek szántó barmaival, és egyéb-
„marháival vitézkedettetek, mint becsületes em-
„berek hiteteket meg nem tartottátok, és így a'
„két hatalmas Császár között a' szent békességet
„felbontottátok, mely dolgot immár az én hatal-
„mas Császáromnak tudtára adtam, hogy Nagy-
„ságod is megmondhassa, hogy Ő Felsége híre
„nélkül nem cselekedtem, és Nagyságod is adja
„Császárjának tudtára, hogy nem mi, hanem tik
„vagytok a' szent Békesség felbontói, tik attatok
„okot mindeneknek nem mi. Ezek után vagy
„gyűsz vagy nem Vitéz jó Barátom, szakállod-
„ban igyekezzünk pökni. Ha pedig a' dolgot Csá-
„szárod híre nélkül megmered próbálni, tehát
„ne halaszad, hanem ámbár megnevezett napnak
„előtte végezzük el a' dolgot, én mindenkor ké-
„szen vagyok mint a' szép leány a' tántzhoz, mert
„soha sem érdemlettem, hogy az én szegény
„Jobbágyomat így rabollyátok, foszszátok és

„égessétek. Kívántatik azért hogy szegények
„mellet fogjak. Ezeknek utánna valamiben kíván-
„tatom mindenkor készen vagyok Nagyságodtúl
„választ várok. Isten velünk. Datum ex arce no-
„stra Idensburg 28-a X-bris Anno 1613.

Nagyságodnak

mindenkor szomszéd Baráttja
Sigefried a' Kolonits.

Felelt tüstént az Esztergomi Török Bassa
ezekkel a' szavakkal:

„Hozzánk illendő szomszédságának kész vol-
„tyát ajánlom, mint Vitézlő Nagyságos szom-
„széd Ur Barátomnak. Megadák az Nagyságod le-
„velet, melyből megértettem hogy az Faluk mi-
„att nagy haraggal volna Nagyságod, annakoká-
„ért (mivel hogy ennekelőtte is az hatalmas és
„győzhetetlen Török Császárnak Jobbágyi volta-
„nak) hódoltattak az Vitézeket, de mikor ez le-
„velet írta Nagyságod akkor az eszed Fejedből
„kiszökött, az nyilván való. De jó szomszéd Ur
„Barátom az mint írt Nagyságod és bátor úgy
„légyen, mindazonáltal Vitézeknek hogy Nagy-
„ságod alkalmatlankodgyék nem illik, mert ezek
„az én alattam való Vitézek, mint az egész világ
„jól tudja, hogy Császárom kenyerét esznek, és
„Vitéz módra élnek, és Nagyságod Sz. György
„napját hagyta a' Bajvívásra, és azt írja Nagy-
„ságod, szintén úgy kész Nagyságod a' Bajví-
„vásra, mint a' szép leány a' Tántz-járásra, de
„szomszéd Ur Barátom, úgy ved eszedben maga-
„dat, én is oly kész vagyok a' Bajvívásra, mint
„a' Kosok hogy egymással készek ütközni". Ezel
Isten velünk. Költ Esztergomban Anno 1613.

Nagyságodnak

szomszéd jó Baráttja

—Kara ali Beg, az hatalmas 's győzhe-
tellen Török Cs.nak Eszterg. Helytartója.

Erre is meg van a' felelet, melly így szól:

„Minden hozzánk illendő dolgunkban kész
„szomszédságot, és Barátságunkat ajánluk, és Is-
„tentől jó egészséget Nagyságodnak megadatni
„kivánunk. Az levelét jó kedvel vettük. A' mi a'
„fejünkből való eszünk kiszökését illeti, mikor
„Nagyságodnak ez előtt írtunk, tuttunk mit
„irunk, és tudjuk is. Értünk hogy Nagyságod
„olyan kész a' Bajvívásra mint az Kos másikával
„ütkezni, bizonyára szükséges leszén, mindez-
„által még is mint Vitéz szomszéd Ur Barátunkat
„Nagyságodat kérjük, hogy ne haladjon oly so-
„kára mint Sz. György napja, hiszem Nagysá-
„godnak már szabadsága vagyón reá, tehát rö-
„vid, és hová hamaráb való napon elvégezhetünk,
„csak írja meg Nagyságod mely napon, mely he-
„len, és lovon é vagy gyalog, akarja Nagysá-
„god az dolgot elvégezni. Nagyságodtól váloszt
„várok”. Isten velünk. Viennae Austriae 15-a
Januarii 1614.

Nagyságodnak

Kész szomszéd Úr Baráttya
Sigefried a' Kolonits.

Ez a' válasz óhajtatik és még az sinsz tud-
tomra, hogy ha öszve akadtak-e a' Vitézek vagy
sem, a' Bajvívás megtörtént e', és mitsoda kime-
netellel? De annak minden esetre szerencsésnek
kellet lennie a'mi Vitézünk részéről mert 1625-be
az Országtól kerületi Vezérnek rendeltetett, és
midőn Érsek-újjvár a' Bethleni had után a' Csá-
szárnak vissza adódott volna, Kolonits Fő Kapi-
tánnyá oda tétetett. Az utóbbi históriákba is elől
fordúl sokszor a' neve, mellyet ő. tett vitézsége
által a' Hazánkban legelőször ösméretessé és je-
lessé, úgy hogy rólla sokat lehetne még beszél-
ni, ha ezen előadásomban legfőbb czélom nem a'

lett volna, hogy ezen levelek által csak az akkori Idők szokásának esméretéhez egy kis toldalékot ragaszszak.

Ráro Mednyászký Alajos.

5.

Arad Vármegye Régiségei közé szám-
lálható Halmokról.

— — — Aurea Clio
Sola fucatis, variare dictis
Paginas nescis: Sed aperta quidquid
Veritas prodit, recinis per aevum
Simplici Lingva
Focas Gramatic: de Virgilio.

Nem egy felföldi utazónak figyelmét ébresztik, Vármegyénknek sík mezein már távúlról fel tűnő HALMAI, mellyek első tekintettel is az emberi mivnek jegyeit nyilván el árúlják, és a' föld népétől átaljában Török; Tatár: különösen pedig, Lukas, Vér, Csauz, Halga, Tsörsz, Bad, Kádár, Leel, Dombegyház 'st. i. halmának neveztettnék; *) beszéllenek is rólok lülömb és külömb Történeteket, mellyeket szükeknek szájokból értettek, de ezen hagyományoknak bár egy része igaz, több a' mi lehetséget,

---

*) Valamennyi Arad Vármegyében fen álló halmoknak, bizonyos rend, és neveik' külömbsege szerint való elő adása, Hazánknek mind régi Geographiáját mind Történetét is meg világosítaná, és ne talán több eddig előttünk rejtett dolgokat is fel fedezne, kivált ha irántok fen tartott hagyományok is elő adatnának, mellyre ezen értekezésnek szerzőjét kéri.

a' Redactio.

sok

sok mese, és tündért képző kifijezés. Tsak az múlt időknek történeti vizsgálása adhat mind ezeknek valódi világosságot. Eredetek három kút főből vagyon, ugyan azért három félék is ezen halmok: vagy Határjelek tudniillik, vagy Temetések vagy Ör-dombok.

Bela Király névtelen Író Deákja XI. LI. és LII. Czikelyeiben említi, hogy a' győzedelem által nyert Tartományokban Árpád Fő Vezér Vitézeinek, külömb és külömb helyeken birtokokat ajándékozott, mellyeket azok határokkal környékeztek. Ezek a' határok olyan helyen, hol sem fen-állo Fa sem folyó, sem kö, sem hegy' ber-tze, vagy völgynek mélysége, vagy más állandó jel nem találtatott, kétség kívül halomra hán-yatott földből készültek. Illyenek valóban az Ira-tosi, Lölkösházi, Bánkútai, Rakutsi, Tövis-egyházi, Kamarási'st. i. halmok, mellyeknek egy rendben, és a' lapály helyek' határ girínczein lévő helyheztetések, valóságos béke-rítő, befoglaló, és külömböztető jegyeket jelen-tenek itt Arad Vármegyében úgy, mint több il-lyen halmok, Csanád, Csongrád, Békés, és To-rontál Vármegyékben. Illyen dombok a' régi ok-levelekben, Király Domboknak (Cumuli Re-gii) neveztettnék. E'képen neveztetve olvastam azokat Albert Császár és K. Gelvátsi, Őszi, és Gyulai határok iránt 1438. eszt. költ és ná-lam lévő *) levelében: talán azért, hogy a' Fő Vezéreknek, és Királyoknak fő jussaik közé tar-tozott határokat hanyattatni **), mint eztet Bé-

*) Legnagyobb köszönettel fogadták volna olvasóink ezen Ha-tár Levélnek, mint a' hajdani szokás jelenségének, köz-lését, a' milyen történeti emlékeknek beiktatását nem tsak szívesen veszi, de kívánja is

A' Redactio.

**) Arad Vármegye a' Magyaroknak Birodalmi határait soha-sem tehette, mert mindég a' Tartomány közepében's

lának névtelen Író Deákja Zoltánról LVII. Czikelyben elő adja. Dux vero Sulta fixit metas Regni sui. — Ámbár Constantinus Porphyrogenitus de Administ. Imperio könyvéből kitettzik, hogy nem határ halmok, hanem folyó vizek voltak többnyire a' Magyar Nemzetnek határai.

Származtak másodszor a' Halmok, vagy egy nevezetes Embernek temetéséből, vagy pedig a' sok holt testeknek öszve, hordásából, mellyek a' vérengző ütközetek után földel béhányattattak. Az első, nem csak minden északi népeknek, de főképen a' napkeleti Nemzeteknek szokása volt, különösen pedig a' Magyaroknak is. Mely temetés módját Béla' névtelen Jegyzője, Réza Simon, és Thúrócz more pagano nevezi. Az ütközetek után hányatott dombok abból kitettzenek, hogy emberi és ló-tsontokkal töltve találtattnak, és rendkívül lévő helyezettésekben, több vagy kevesebb halmok számláltattnak, holott az első rendbeliek csak magánosan állanak. Hazánkban találkozó ütközetek halmai között legnevezetesebbek azon száz-halmok, mellyek Fejér Vármegyében Batai határban a' Duna mellett szemléltettnak, és a' régi időben ezen Helységnek is Százhalomi nevezetet adtak, készítettek ezek Ethelenek a' Római népeken nyert győzedelme után, és mostan is száz számmal olvastattnak — ilyenek az Orodí ött halmok, a' Dombegyházi nagy halom, és több mások.

Támadtak harmadszor halmok, midőn a' kémek, vagy örök magasabb kiállítására, és tovább való látásra a' sík mezőkön emeltettek, többnyire ottan, hol a' seregek valamelly ingo-

---

szívében volt: azért ha az elő hozott halmok, valósággal határ halmok, nem Országos, hanem különös birtokoknak határai voltak.

A' Redactió.

vány, és motsár között (régí magyaroknak ez legkedvesebb vala); helyheztesett Várakban telepedtek; mellyek ha minnyájan is, nem a' Török háborúban felállitattak, de bizonyyára ezen tzelra használtattak, és azért Török vagy Tatár Strázsa nevét viselik, a' Fejérvár, Érsek-újvár, Pest, Gyula, t. i. helyek' körül mái napig fenálló halmok.

Alkalmatosságot nyújtottak a' Palatinalis Judiciumok is, az az a' rablók, és tolvajok ellen kiszolgálatása a' fenyítő igazságnak, mellyek Mátyás Király idejéig a' mezőknek felemelkedett halmain tartattak, azoknak felemeltetésére, vagy újjabb igazításokra; ilyen halmokat Neográd Vármegyében mái napiglan hol Bíróhalom, hol Törvény-halom neveznek *); ámbátor többnyire már a' természettől felemelkedett partokat ezen czélra választották.

Perecseni Nagy László.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

- 1) Horvát Ádám. (A' Tétényi Leány Mátyás Királynál. A' régi kis-világbeli Magyar Erkölesnek, és észnek példája. Vig-Játék formában. Pesten, Trattner János Tamás betűivel 1816.).

Hálával Fogadhatta a' két Magyar Haza már érdemet 's borostyánt szerzett két Fiaitul, az újra

---

*) Ilyen halmok vagynak Mohora, Romhány 's más Helységek mellett Nógrád Vármegyében.

's majd egyszerre le tett áldozatot, mellyel ők Litteratúránkat jóval is kilyeb terjeszték; 's valamint az egyyik, úgy a' másik is a' Darab minémüségehez képest — a' még eddig meg jelent hason' munkák közül leg tökéletesbhet nyújtott. Az a' szomor, ez a' vig-Játékban. — Ugy hinné a' Rec. hogy az idegen nemű Cultúrának, mellynek ő igen is nagy kedvelője, nem volna annyi hatalma, hogy ezen munka' megszerzését is — midőn mind kettőben az Egészet 's a' Nemet véve, ez a' másikánál talán jóval is alantabb csillog — egészen el tiltaná azoknál, kik az idegen nemű Cultúrátul el foglalva épen ezért keveset vágtak volna Magyar Litteratúránkba. A' ki pedig Litteratúránkrul soha semmit sem halla, vagy ha halla is a' tudósítónak halitéletébül 's talán indulatosságábúl rosszat halla, akkor ebben valóban sajnálhatjuk a' szegényt, midőn abban fel sem akadhatunk, minthogy ennél nem csak a' mi, hanem az idegennemű Cultúrának is az a' sorsa — *ignoti enim nulla cupido*. De azt is hiszi a' Rec. hogy ezen két munka nem hathat annyira az idegenbe, mert tudja, hogy valamint Schakespearenak munkáji (a' sokak közül csak egyyet említsek) nem a' Galluszoknak vagy más — úgy Hunyady János 's a' Tétényi Leány is egyedül a' Magyar 's nem más — Nemzetnek vagy írva; 's hazafiságos tárgyak, foglalatjok 's bizonyos környülállások miatt egyedül csak Honn 's nem a' külbe hathatnak annyira.

A' Dramatikai munkákban a' szomorú és vig-Játékok a' két Extremák: ezek telyességgel és átalylában vigak, amazok szomorúak; közbe tehát lehetnek olyan Darabok, mellyek sem egészen a' szomorú, sem egészen a' vig Játékokhoz, hanem majd ehez, majd amához jobban tartoztanak. — E' jelenvaló Darab bajjal fog ezen extremákhoz

tartozni, mert ezt a' Darab' foglalatja, bár magában sok vigat foglalna, nem engedé, 's ámbár a' Poézis csak az extremákban leli diadalmát; magáénak fogja tartani még is e' Darabot, ugyanint, mellyben interesszáló állapotok, igazi magyar szellemben, 's a' közönséges magyar kisvilágbeli szokásban vannak írva. *) — A' Tisztelt Szerző érzette a' Darab' e' gyengéjét 's azért valja czimlapján és az ajánló levélben, hogy e' Darabban" a' néhai — még kisvilágbeli erköltse és elméssége egy magyar Leánynak vig Játék formában van le festve", tehát csak Formában. Ugyan is a' közönséges élet de kivált a' magyar elő kis világ, ha mindjárt nem is a' legnagyobb Poetai effectussal és keccsel, de nagyon interesszálóképen van előadva, 's azért e' Darab a' Magyarának mindenkor lelkes mulatására fog szolgálni. — Kedvökért azoknak, kik még talán e' munkát nem szerezték meg, ide foglaljuk a' Darab, meséjét:

Mátyásnak, a' mindenütt és mindenben igazságot kereső tevő Királynak, kocsi tengelye törvén, maga részéről titkolódva a' Tétényi öreg Birónál meg szál 's parancsoló módon tengelye minélelőbb való csináltatását reá hadja. A' Bíró ki a' maga hecsültetését is, felve 's mintegy megkövetve mentegetvén, az Urak' kik létökről kérdezősködik, a' kérdezőskedésre Mátyás keményebb hangon parancsol, 's a' Bíró megdőbbenvén szólni felakad. Juli a' Birót mint Atyját a' feleletekben felváltja, 's a' két idegen Urakat sebes eszével 's elmésségével fellül halladja. Még a' beszélgetés tart, a' kocsi tengelye elkészülttéval meg érkezik a' kis Bíró, ki is az idegen úrat

*) Vagynak szomorú és vig-játékokon kívül néző-játékok is (Schauspiele).

el árulja, a' Bíró 's Juli erre megrémülven le térdelnek, bocsánatot kérnek és nyerne, 's Julinak Fodorral Mátyás' Komornyával kelle menni egy kocsin Budára.

Hová meg érkezvén Mátyás a' Cancellártul és Kapitánytul az újságokat kérdezi. Az a' könyvekrül szól; ez egy közkatonának Tabánban való verekedését jelentibé 's mivel az e' végbül tartott ki kérdeztetés hiánosan esett, a' dolog meg vizsgáltatása végben vitelét magára vállalja. — Julinak parancsolatot ad jövőndő maga viseletében és dolgozásaiban. — A' még Tétényben első látásra Juliban szeretett Fodor most újra alkalmatosságot nyervén szerelmét Julinak ki jelenti. Azonba hé út az estve, Mátyás a' Tabáni korcsmába megy 's a' köz katonának Ráczkevi Ferkónak cselekedeteit ki tanulja.

Kora reggel midőn Mátyás Fodorral az egész napra való Foglalatosságát már el rendelte, egy ősz öreg jelenti magát feleségével való története 's baja ügyében, 's jó reménységgel el küldetetik. Azonban be érkezik Mátyás' parancsolatjára az Örzsi Prépost' káplánja is mint Örzsi Prépost, hogy a' Királytul teendő kérdésekre meg feleljen, 's Fodornak, de leginkább Juli' segítségével a' feleletekre szerencsésen kilencz Miatyánk elfolyta után megfelel 's a' Királytul a' csalatás felfedeztetése után valóságos Prépostnak neveztetik. A' Tabánba éjszaka történt dolgok miatt való pör, hol Mátyás Ferkóval jelen volt, most ő eleibe jő, a' mit is reménységén fellül hamarabb végez, 's Ferkót négy szem közé vévén gyanúja mindég nevelkedik ki fia lgyen ő?

Ki is a' dolognak nem jó végét gondolván szökni akar, 's az ajtót zárva lévén kulcs nélkül szerencsétlenségére Julira nyitja. Bánta itt cselekedetét Ferkó, Julitul mindazonáltal nem tartván

megvalja minden titkait, 's mesterségeit. Juli nem akarván hinni Ferkónak, mesterségeivel próbát tesz, az ajtót kinyitja az ajtót nyitó fűvel, álomporával elaltatja, 's ekkor kibontá a' fegyver ellen való szerét is. — Jön erre Fodor a' Pappal, hogy ötöt elkerítsék 's e' kedvező időben mindjárt esküdhessenek, azonban az okos leány az össze szűrt levelet semmivé teszi, 's Fodor Juli szerelme eránt kétségeskedni kezd. Két pörösök jelenték éppen ekkor magokat, kiket Juli eligazít, a' Királyi parancsolat ellen tanácsot adván nékiek, a' mien őt' a' Király rajt kapja, 's mint parancsolatja ált hágóján kiadá, úgy hogy holnap mindjárt menjen 's a' mit akar elvinni két szekérrel megrakódhatik. Szerencséjére Julinak Mátyás töle egy ital friss vizet kért, mellyben ő álom port tévén, a' Királyt elaltatja, látván ezt Fodor, a' Leánynak tettén ámul, 's reménységei Julit valaha bírhatni, ide járulván véle ejtett tréfái is mind inkább inkább haldoklanak 's ennyivel mindég féltékenyebbé lessz. Juli aggódásban láttatik lenni, hogy Ferkó álmából nem ébredne fel, de végre csak ugyan felébred és megjelenik. Juli tréfáival mint csak játszik míg végre a' hátulsó Kárpit megnyílik, 's a' királyt Karszékjében alunni látják. Fodor rémülésben esik, 's Julinak akarátja tellyesítésére a' Királyt t. i. szobájában vinni — magát vonagolja, Juli erre megkérven Ferkót a' Királyt ketten Julinak szobájában viszik. Fodor csak ámul, és aggódik. Egy Kárpit ismét megnyílik, 's a' Király Juli' szobájában — hol a' vacsorára való készülétek téve vannak — még alunni láttatik, 's majdan felébred; nem tudván mindjárt hol lettét megilletődik, de csak hamar Julinak elmességén 's általa e' dologon való okos fordításán egészen megnyugszik 's mint vendégje a' kevésbül véle vacsorál 's jó ked-

vében Ferkót nékte igéri, Fodor erre behivatván a' dolog megértésén egészen el hűl, izzad, 's kezeit tördeli, Juli ezt észre véén még nagyobb felelemben ejti, nem fogadván el mindazonáltal Ferkót, egy kisség nyugalomba hozza; a' Király erre megfoszonkodván haragjában hagyja el Juli' szobáját. —

Másnap reggel Juli a' szobában való tisztogatása közben egy menyegzői Dalt dúdolgat, Fodor rajta kapja, hálát ad nékie; hogy Ferkó-
• ról lemondott, 's hogy okossabb nálánál ezen dic-
csőséget örömmel is nékie engedvén — megvalja.
Julitul jó reménnyel biztattatik, 's megígéri né-
kie, hogy ő — a' mi szokásba nincsen, fogja
megkérni a' Királytul férjének, de hogy ezen
• tettét a' Leánynak Fodor soha szemére ne hánya-
hassa, megesküdteti. Fodor esküszik 's elmegy.
— Juli magános beszédje után, mellyben a' dic-
csért eszes és okos Mátyásnak — mert ő is csak
ember — gyengéjit érénti, ismét kezd énekelni
által vivén a' Dalt a' mezei élet gyönyörűségére.
Mátyás Julitul észre nem véve az éneknek felét
meghalgatá már midőn a' szép tisztogatót meg-
szólítá, 's rövid beszédje után Fodornak ki adja
a' parancsot a' már szóban forgott boszorkány
Asszony' felkerestetése miatt, azonban még ő egy
Ráczkévi más gazdag Parasztal bajlódik, az Asz-
szonyt kötve hozzák be, ki is Mátyástul kérdőre
vétetvén minden tétovázás nélkül történeteit, mes-
terségeit 's bajait felmondja 's ki jő, hogy az Ör-
zsi Prépost' Káplánja, Ferkó, és Juli testvérek.
Mátyás e' csomó felfejtésében, mellyben ő dol-
goza legtöbbet gyönyörködik, 's szabadon meg-
valja egy Királynak melly terhesek kötelességei,
de azt a' jót mit munkáinak árában érez, sokért
nem adná, 's ezt a' harmadnapi nyughatatlanko-
dást követő belső öröm és megnyugvás igazán

mondja, hogy csak „Királyt illető Jutalom”. Azonban mindenek elkészülnek, minden titkok kitudódnak, minden csomók felfejlődnek ’s mindenki a’ Királytul ’s Julitul kezdve tulajdon béröket, ’s jutalmokat, a’ mint ezt a’ Darab cseréje engedni elkapják ’s mindnyájan Mátyásnak vendégei. Az öröm köröskörül és mindenünnen, a’ mi végre az egész gyülekezetről csak abban hangzik fel, hogy: „Hatalmas a’ Király! — Kegyetlen a’ Király!” —

Ez a’ Darab’ meséje; a’ karakterek benne áttalában véve elég szerencsével vannak találva, csak hogy Juli néhol sokat is okoskodik, midőn Mátyás nagyságához ’s eszéhez képest némelly helyeken gyengélkedik, ’s ennyiben Juli természeti együgyű elmésségéből a’ mit leginkább akara a’ T. Szerző benne tündököltetni, Mátyás pedig philozophusi méltóságából vesz. Odábbá kár volt a’ Királynak karakterében az Asszonyi nem felől való, olly sovány vélekedést önteni, mert ezt Mátyásról a’ régi írásaiiban ’s tudományokban olly jártas Mátyásról, ki előtt tehát Záfók, Áspáziák, Corinnak, Juliák ’s idejéhez képest az újabbak is tudva valának, fel nem tehetjük; ’s aztán e’ gyengeségnek árában a’ szép Nem’ méltóságát emelni valóban sok lenne; de ha mindjárt nem lenne is sok, a’ Rec. nem hinné el, hogy ez által valóban emeltetődne a’ szép Nem’ méltósága; azért talán, hogy Mátyás az Asszonyi Nem felől való sovány vélekedése mellett kéntelen volt Juliban meg ismerni azt a’ jeles elmét, melyet meg bizonyított — ezért? — ezért valóban nem, mert ő csak egy ember, ha Király is. Hanem a’ mit ő Fodorhoz a’ 60-dik lapon és monologjában lap 76 — mond, valóba Királyi méltóságának, a’ mit ő az igazság kereséséért olly sokszor szerete alacsonyítani, méntségére szolgál ’s örömet meg

éngedünk nékie éppen azért, mivel nékie így tesszik cselekednie. — A' kétségekre való megfelelések utolsó pontját egyedül nem javalhatván tehát, a' többinek a' mit a' T. Szerző az olvasókhoz mond, annál nagyobb Just adunk.

Fodornak Karaktere egy kisség gyávát mutat 's nincs benne elegendő elevenség. Bár Juliának egy tizedje Fodorra ruháztatott volna, a' Leánynak elevenségei 's elmésségei is jobban tűndöklöttek volna ekkor, holott így azt se tudhatjuk megfogni, Fodort hogy tudta szeretni Juli, hogy mátkájának 's férjének választani, mert erre egyedül a' kondor barna szép haj elegendő nem lehet. — Jobban vagyon festve a' Ráczevi Öreg, kinek is harmadik Felvonás második Jelenésében való elbeszélése az együgyű 's babonás elméjű paraszti beszéd módnak legtermészetesebb festése; és Férkó. — A' Paphoz, hogy a' Mátyástul fel tett kérdések Rendjével contrástot ne jádszanának, szükség lett volna egy fordítás, a' mi talán Mátyás szavaiban, hol ő magában okoskodik, vallyon miképén lehetett e' fiatal ember Préposttá? — könnyen meg eshete, 's a' megfejtést talán nem Julinak szájában adni, 's valamint a' Király' szájában az ízmészaz úgy illik Juliában is e' köz mondás: az ördög sem szánt sem vet — a' szépet és kegyeset, mindég szépet és kegyesén. — Szilágyinének elbeszélései egy kisség hosszúk 's ez okbul közbe közbe nem ártott volna a' Királyt többszer bele szollaltatni; ezen hiánosság több helyeken is mutatkozik, ez okbul Julit ki véve a' többi-személyekben nem lehet mindég a' meg kívántató elevenséget 's vidámságot fellelni. A' Komédiában frisebben kell fordulni a' személyeknek. A' taliga meg ellése helyett a' mi szégyenit 's pírít bennünket, szükség lett volna a' próbára teendő leánynak más prob-

lemát adni, ez a' hely vagy hunczfutságot vagy ostobaságot tesz fel amaz elmesség nélkül, a' mit itt nem találunk nem történik, emez meg hihetetlen, de másképen véve is a' dolgot, ezen két hiánosság Komedjába nem illik.

A' Rec. ítélete szerint leg jelesebb scenák mindjárt az első Felvonás második és harmadik Jelenése, hol Julinak elmés tréfái legszebben tündöklenek. Második Felvonás harmadik Jelenés, hol Fodor Julinak, viszont szerelmét akarja megnyerni, 's e' rész valamint igazi komikumi rajzolás úgy a' csélesapónak ídvességes oktatás. Különösen interesszáló pedig a' negyedik Felvonás negyedik és ötödik Jelenései, ott Juli a' Királyt el altatja 's magát a' számkivetés ítélete alól kimenti, itt Fodornak hőkkenései. Mostani időnkben igen igen sokan tanulhatják a' nehéz leczkét az ötödik Felvonás harmadik Jelenéséből, hogy csak az igaz érdem és a' derékség az, a' mi egyedül a' megtiszteltetésre érdemes. — Helyesen tudta használni a' T. Szerző a' Népnek — még néhol mostanában is — a' boszorkány Asszonyokrul való hibás ítéletét. — A' bonyolódás fejlődése lassan kezdődvén a' néző mind inkább függve tartatik 's a' dolog kimenetelén való kíváncsisága lépcsőnként nagyobhodik, még végre Szilágyinének vallásában, hol a' multtaknak vissza emlékezete egy kevés szomorút önt a' darabban, a' csomó most már a' nézőknek bámulásában egészen fel nem fejlődik. A' titkoknak Mátyás előtt való kivallatásában leg szebb elrendelés az, hogy a' Fegyver ellen való ő előtte — midőn már mi régén tudjuk miben lőttét — titokba marad, 's kétkedni kezd Atyja emberségében. —

Mind ezeket meg fontolván erősen hiszi a' Rec. hogy e' meg vizsgált Darab annyiba nem véve gyengébb felelt, mert ubi etiam plura

nítent, valóban a' kevésen ott nem akadhatunk annyira fel — maga nemében mindenkor a' szerencsebb elme művekhez fog tartozni. 'S végezetül is még két óhajtását szeretné tellyesíttetni a' Rec. t. i. hogy a' T. Szerző több illy Darabokat is nyujtana Hazájának 's hogy a' Magyar Szín játszó Társaság, ha még eddig nem tette, minél előbb mutatná meg e' Darabot a' színen is.

T.

2.

A' Hesperus nevű folyó írásban 1818-dik eszt. ben kinyomtatott Értekezések 's Tudósítások, mellyek vagy Hazánkfiáitól beküldettek, vagy Magyar Hazánkat érdeklík:

1. A' Tudományos Gyűjteményünket is több jeles eredeti magyar darabokkal gazdagító Báró Mednyánszky Aloyz folytatta a' maga remekül írt „Nitra Vármegyének Topographiai és Statistikai leírását”.

2. Ugyan á' T. Báró Rudlof Apátról olvasásra méltó Tudósításokat közlött.

3. Több eredeti munkái által eléggé ismeretes Hazánkfia Csaplovits János egy genialis 's igen szerentsés parallelát húzott a' Magyar Országai Tótok és Anglusok közt, mellyben pontról pontra megmutatja, hogy az Anglusok legjobban hasonlítanak a' Magyar Országai Tótokhoz.

4. Ugyan a' T. Ur megesmertette a' Hesperus olvasóit a' Szerbus Írással és nyelvel, 's példában mutatta meg, mennyire nehezítették a' betűk nevei által az olvasás.

5. A' munkás Guillaume figyelemre méltó Tudósításokat közlött Erdély Országról.

6. Ugyan a' T. Úr leírta az ő általa Erdélyben felfedezett még ekkoráig nem esmert ragadozó madarat.

7. Tudós Mineralogosunk Prof. Zipser Lengyel Országon való által útazását írta le.

8. A' Hesperusból ez előtt is esmert Burgert Ferentz Generalis Gróf Schwarzenbergnek Győr és Pápa előtt való megjelenését vette értekezésének tárgyául.

9. A' húsnek Lengyel és Magyar Országokban való nagy áráról értekeztek Nikolits, Berzevitz és Mednyánszky.

10. Ezeken kívül több Tudósítások fordulnak elő; nevezetesebbek: Prof. Lítrovnak Astromiai Tanításai Budán; — a' Mehadiai fördők; — Magyar Országnek oeconomico-politiai helyheztetése a' gabona kereskedésnek szabad vóltára nézve; — a' Villani bor termesztéséről és természetéről; — a' Karpatusokon lévő szállásokról 's t. e'f.

Ditsekedhetik a' Haza ezen férjfiakkal, a' kik a' Külföldön is védlöji és tanúji Nemzetünk' nem a' legalsó léptsön álló képzésének; — örülhet minden a' jóban 's nemesben gyönyörködő ember ezen szomszédi szereteten 's egyetértésen, mellyel Hazánkfijai a' Hesperus eránt viseltetnek 's mellyet a' Hesperus tudós Kiadója erántunk viszzont több ízben kimutatott: de még sokkal tökéletesebb lenne örömünk, ha valamint Hazánkfiái a' Külföldi folyó-írásokat előmozdítják; a' Külföldiek is Tudományos Gyűjteményünket legalább egy kis részben igyekeznének gyámolítani.

Thaisz.

B. Külföldi Literatura.

1). Országok állapotjairól írtt Tudományok.

Asketch of the military and political Power of Russia in the year 1817 Ridgway 208 lap. 8. Ez írásnak Szerzője az esmeretes Wilson Generalis, a' ki ez előtt egynehány esztendőkkal a' Francziáknak Aegyptomi táborozásaiokról egy munkát írt, nem régen úgy adta ki magát, hogy ő, a' ki eddig Bonaparténak halálos ellensége volt ezután az ő barátja leszsz, és Lavallettét a' Párisból való elszökésben segítette. Ezen ő politicalai pártütése olta az ő írásaiban fő czél leginkább csak a' Bourbonok ellen, a' dolgoknak egész mostani rendje, és az ő hazájának igazgatása ellen kimutatott mérgelődés. E' futó írásban (Pamphlet) igyekezik hihetővé tenni, hogy a' Muszka Czár azon iparkodik, hogy nem sokára, mint Bonaparte, egyedül való urat jáczhasson. Ennek az írásnak ugyan sokkal több ellensége, mint barátja találkozott; mindazáltal csak ugyan még is egynehányszor kinyomtatott, és abban a' Wilson baráti mély politicalai bölcsességet akarnak felfedezni.

Thoughts on the rise and progress of the late disturbances, and on the conduct of His Majesty's Government. E' munkában egy Ministerek részén lévő az egy esztendőtol fogva Angliában történt öszve esküvéseknek, zenebonáknak és nyughatatlanságoknak okait, és az azok ellen elővett eszközöket világosságra hozza. Mivel ő nagy mérséklettséggel ír, és tudni valókat fedez fel, azért ezt a' futóírást Angliában sokan olvasták.

Additions to the fourth and former editions of an Essay on the principle of population. By W. Malthus. 1817. Murray. 8. (9. Schill. 6. Pence). Ezek a' Német Országban is szép hírű Malthus' munkájának pótolékjai főképpen a' gabona kereskedést és a' szegények' állapotjáról hozott törvényeket illetik. Ő ellene az ő könyvének 1807-diki legutolsó kiadásai olta kivált 2. írásokban keményen kikeltek t. i. ezen tiziműben: Principles of Population and Production by M. Wayland, és 2) Inquiry into the Principle of Population by Mr. James Graham. Ezek ellen oltalmazza ő, most itt magát a' legnagyobb mérsékléssel, mellynek, a' mint látszik, sok jó következtetése lett. Ő kimondja a' maga vélekedését a' Godwin Spence és Owen álmódosásaikról is, mellyek tavaly nyáron Angliában olly igen szemet szúrtak. A' Malthus Ur Theoriája, minekutánna a' több esztendei rostaltatást kiállotta, már most Angliában minden esmerői előtt nyilvánlagosan kedvességet nyert.

2) Elegyes foglalatú Írások.

Letters from the Cape of good Hope in reply to Mr. Warden; with Extracts from the great work now compiling for publication unter the inspection of Napoleon 206. L. Ridgway. 1817. 8. (8. Schillinge). Az ösmeretes politikai könyv-író, Lewis Goldsmith, a' The Antigallicon Monitor nevű Vasárnapi Újság tavalyi Sz. András Havának 2-diki levelében, mellyet ő ad ki, azt állítja, hogy ezen könyvhöz az írni valókat Pionkowsky Oberster adta, mellyet a' Bonaparte Londonban lévő kísérei dolgoztak ki. Ellenben egy törvény-tudó a' Mor-

ning Chroniclenek tavalyi November 8-dikán költ Levelében bizonyítja, hogy ezek a' levelek valóban azon nagy munkának előbeszédét teszik, mellyet most Bonaparte a' maga felvigyázása alatt írat; meglehet ugyan, hogy azok nem az ő pennájából folytak, de minden előadott történetek senkitől mástól nem származhattak, hanem csak ő magától; rövideden a' Longwoodi kéziratnak kihúzásából, az Aegyptomi táborozásról írt tudósításokból, az 1804. eszt. ben össze esküdteknek neveikből és tanácskozásaikból; 18-dik Lajosnak Napoleonnal való levelezéséből, a' Syriai háborúról kiadott némelly darab munkákból, a' Characterek rajzolatjaiból, a' Bonaparte írása módjához szembetűnő hasonlatosságból, és némelly más esmértető jelekből láthatni, hogy Les Casas ezt az igazán Napoleontól került csemeget, Londonban a' Sz. Ilonai Mátyr sok csudállónak kedvéért küldötte.

A narrative of the case of Miss Margaret Mac Avoy, with an account of some optical experiments connected with it; by T. Renwick, M. D. physician to the Liverstvol Infirmary. (10. Schill. 6. Pence.). E' könyvben egy rendkívül ritka történet íratik le, melly minden Physiologusok figyelmét megérdemli. Liverpóolban egy megvakúlt beteges leány, tud olvasni, és minden színeket megkülömböztetni, még a' szobában nap-világ van. A' nyomtatott írást egygyik vagy mind a' két keze' újjaival illeti, és akkor osztán kimondja hiba nélkül mindegyik szót, és mindenik sor számot. Szemeit mindenféleképpen bekötötték; de az nem okozott semmi változást. Minden színeket tökéletesen megesmér, ha szinte a' festett mívet két üveg közzé teszik, és azokat köröskörül bépecsétlik is. Midőn egy-

szer

szer egyedül lévén, orvosságot kellett néki be-
venni, és az orvosságos edénykén levő apró be-
tűjű írás' értelmét ki nem találhatta: akkor esze-
be jutott, hogy a' szobában egy nagyító üveg
van. Ezt az írásra tartotta, és osztán a' szókat,
a' nagyító üvegen által könnyen olvasta. Ha va-
laki a' szobába bemegy, és kezét kinyújtja, vagy
meghajol: azt mind megérzi. Mikor betegsége
miatt újjai fáznak: akkor ez a' tehetsége elvesz.
Ha festett képet tesznek eleibe; úgy bán vele mint
az írással, és néhány pillantat múlva megmondja,
mi van lefestve. Azokat, kik ötet egyszer meglá-
togatták, mindjárt megösméri, járásokról, vagy
lehelletekről, vagy szavokról. Minden hozzája
menőknek természeteket meghatározza. Ha kezé-
nek határa, vagy orcájára valami festettet tesz-
nek: mindjárt megmondja, micsoda színű az. De
azt olyankor nehezebben találja ki, a' midőn a'
festés a' háta megé, az ágy-takaró alá, vagy egy
árkus papiros alá tétetik: csak ugyan akkor is
eltalálja a' színt, de az ilyen próbát sokáig ki
nem állja. Ha szája 's orra és az elébe tétetett
tárgy közzé valamit tesznek: tüstént megmondja,
hogy mi az. Csak nem azt kell gyanítani, hogy
ötet a' lehellet és hihetően a' szag is segítik, a'
színek, rajzolatok 's a' t. kitalálására. Megtudja,
mikor van a' palaczk tele, félig, üressen, és mi-
csoda színű hig-test van benne. Azt is megjelent-
heti, hogy az üvegben csupán víz, vagy égett-
bor van e? Azt mondja, hogy a' kifőzött erős
italt, Spiritust, a' víznél melegebbnek érzi. Ebben
a' tekintetben élesebben ércz, az egészséges szemű
orvosnál, a' ki a' víz és Spiritus között a' külömb-
séget meg nem láthatná, hanem elebb a' Liqueurt
megkellene kóstolni. A' zsebbeli óra' üvegjének
tapintása által felfedezi a' mutató helyét, és meg-
mondja, hány óra? sőt, hány minuuta van? Ha

az eggyik óra mutató aczélból, a' másik pedig aranyból van: ő azt, csupán az üveghez nyúlván, kijelenti. Az óra aranyból van e, vagy ezüstből, egyszerre meghatározza. A' sárga és veres rezet is megkülömbözteti. De mikor a' szoba nagyon homályos akkor ez a' csudálatos tehetség mindjárt megszűnik. Egy setét szobában három kártyát adtak néki; mindnyáját feketének mondta. Nem különben a' zöld és veres posztót a' setét szobában feketéknek gondolta. Mihelyt a' posztókra egy kevés világosságot eresztettek, mindjárt megesserte színeket. Azt mondja, mennél világosabb a' szín, annál kellemetesebb az érzés. A' fekete szín ő néki valami borzasztó érzést okoz. Hogy itt játékbeli tsalárdság volna, arról senki sem gyanakodhat, mihelyt a' megnevezett értelmes orvosnak írását megolvassa.

A narrative of the Aërial voyage of Mr. Windham Sadler, across the Irisch Channel from Portobello Barraks, in the neighbourhood of Dublin, on Juesday July the 22. 1817. To which is annexed a Chart of the Channel, shewing his course and place of descent. 25. lap. 8. Egy levegői utazásnak ez a' leírása a' természet vizsgálóra nézve elég fontos. Az Aerostaticával most Angliában nem egy két Mechanicus és természet bűvárja foglalatoskodik, és az ő próbatételeiknek hasznaikról lesz szó.

The Code of Agriculture; including observations on gardens, orchards, woods and plantations by the Right Hon. Sir John Sinclair, Baronet. 8. (1. Guinee). Ezt a' földművelésről írt könnyen érthető nevezetes munkát hosszas próbatételek, tapasztalások és a' sok olvasás szülte.

Sir John Sinclair egész életét a' gazdálkodás minden nemeinek kitanulására fordította, és ezt a' munkát úgy nézhetni, mint a' melly veleje, 's java mind annak, a' mi Nagy Britanniában a' tudományoknak ezen osztályára nézve ekkorig világ eleibe bocsáttatott.

Pösvay:

III.

Tudománybéli Jelentések.

1:

A' Jószágnak ősi vagy keresményi
voltta' bebizonyításáról.

(Folytatólag való Értekezés).

A' Tudományos Gyűteménynek 1818-diki 2-dik Kötetjében, 83-dik és követk. lapokon a' jószágnak ősi vagy keresményi voltta' bebizonyításáról közre bocsátott Értekezésemre azon Tud. Gyűteménynek 10-dik Kötetjében 32-dik és követk. lapjain Tudós Gömbös Antal Úr, közlötte ellenkező vélekedését.

Célunk mind a' kettőnknek az, hogy tudományos vetélkedéssel, és mellékes gerjedelem nélkül való szeléd okoskodással az igazabb megállapításék; és mivel maga T. G. Úr is e' tárgyat oly igen hathatósan, és fontosnak, a' polgári társaság' sarkalatos boldogságára nézve oly velősnek, 's azért oly nagy figyelemre méltónak lenni (Kitonichal együtt) méltán megismeri: balra (reményilem) nem fogja magyarázni; ha e' tárgyat, mellyet már Kitonich-is *) okoskodva fessegetett, tovább is fontolóra veszem, és (az ellenkezőről

---

*) Direct. Method. Cap. 6. Quest. 4. § 4.

még nem lévén meg-győződve) előbbeni Értekezésemet nem csak meg-újítom; hanem bővebben is meg világosítom; az ellenkező vélekedésnek okait pedig, melyeknek már a' 28-dik *) lapon előttem vala képek, mérő serpenyőre teszem.

Meg-esmerem én azt, hogy minden vádnak kezdete cselekvés; de (legyen szabad a' pert a' háborúhoz hasonlítani) valamint a' támadóból nem egyszer leve folytatólag védelmező had **) ugy a' törvénykezésben - is semmi ujság az, hogy a' Fel peres ha keresetében boldogulni akar, folytatólag azon okoknak meg-czáfolására fordítja erejét, melyeket az Al-peres maga' védelmére elő-hozott vala, 's e' tekintetből a' Fel-peresnek kezdeti cselekvése folytatólag szenvedéssé - is válik.

És mivel az Al-peresnek védelmező állapotja nem ugy a' vádnak kénytelen el-fogadásában, az az csupa szenvedésben, mint inkább jobbára a' vád ellen való ellent-állásban van helyezhetve: meg-engedjen Tudós G. Ur, hogy az Alperesnek állapotját épen nem esmerhetem csupa szenvedőnek; hanem kezdőleg ugyan szenvedőnek, folytatólag pedig viszzsont cselekvőnek.

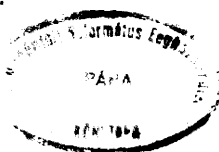
És e' tekintetből: valamint a' testek' meg-ütközésekben (in conflictu corporum) ugyan azon egy test, ***) valamint a' táborban a' hadi nép, ugy a' törvénykezés' folytában - is azon egy Fél egyszer-'s-mind cselekvő és szenvedő ál-

---

*) A' lapok' száma az illető (hol 2-dik hol 10-dik) kötetjére utal az 1818-diki Tud. Gyűteménynek.

**) Eleven példája ennek csak azon háboru is, melyet Napoleon 1812-ben támadólag kezdett; 1813—1814-ben pedig védelmezőleg folytatott, és végzett.

***) Azon Török, a' ki Kinisy Pál' emlék oszlopára lővén, a' viszza ugró globics által agyon lövettetett, bizonyoson színt' úgy, valamint Kinisy' oszlopa mint cselekvő mint szenvedő állapotban vala. — Azon globics, mely a' Billiardon a' másikat helyből mozdítván, maga is vagy felre tér, vagy viszza ugrik, emezzel együtt cselekvő és szenvedő állapotban van. — Hogy' is mondhatnák különben a' Mathematicusok, hogy angulus incidentiae - angulo reflexionis?

Iapothban nem csak lehet, hanem (minden napi tapasztalás szerént) vanis. p. o. A' Fel-peres valamely adósságot keres, és a'hoz való igazát az eredeti adósság-levéllel be-bizonyítja;

Az Al-peres a' Fel-peresnek volt t igazát elfogadja ugyan; de az adósságot meg-fizetettnek lenni állítja, nyugtató levelet adván eránta elő;

A' Fel-peres e' nyugtató levélnek vagy hamis voltját, vagy valamely más adósságra, nem pedig e' jelen lévőre való alkalmaztatását meg-mutatja;

Az Al-peres magát folytatólag idő-múlással védelmezi;

A' Fel-peres a' latba vetett idő-múlást az annak idejében lett megintésnél fogva félbeszakasztottnak állítja;

Az Al-peres a' megintés' voltját megczáfolván az időmúlásnak húzomos voltját vitatja 's a' t'. Valljon nem egyszer's-mind cselekvő és szenvedő-e' e' per' lefolyttában mind a' két Félnek állapotja? — Több ilyen hasonló eseteket, melyek a' törvénykezésben számtalanszor előfordulni szoktak, szükségtelennek találom Tudós G. Urnak előhordani: kit a' törvénykezés' ága bogaiban jelesül a' tiltásnak (*Prohibita*), Viszsa-verésnek (*Repulsio*), ellent-állásnak (*Oppositio*), per-újításnak (*Novum*), az iktatás ellen birtokon kívül tett ellent-mondásnak (*Contradictio Statutioni extra possessorium opposita*), patvarkodásnak (*calumnia*), helytelen vádnak (*indebita*) tulajdonságaiban?'s a' t. tökéletesen járatosnak lenni sajdítok. Reménylem azomban, hogy már csak ezekből-is meg-győződik azon oknak tökéletes megczáfolásáról, mellynek helyből mozdithatatlan erőt látszatik adni; 's megfogja esmerni, hogy nem csak lehetséges, hanem a' törvénykezésben természetes-is, hogy a' Fel-peres a' kezdő-leg cselekvő állapothból folytatólag szenvedőbe, és visszont az Al-peres a' szenvedőből cselekvőbe lépjen szint ugy által, mint a' kezdeti, támadó had folytatólag védelmezővé válhatik,

De hiszen meg-is esmeri Tudós G. Úr, hogy tartozik az Al-peres Reactioval annyiban az Actio ellen, a' mennyiben a' Fel-peres' próbái által nyomattatik. Ime! ismét vissza jutunk tehát azon kérdésre, mellyet ez eránt a' Tud. Gyütemény' 2-dik Kötetjének 85-dik lapján támaszték vala: tudni-illik: fel-lehet e' az Al-perest nyomó és ötet Reactiora kinszerítő próbául venni az örökösödés (*successio*) keresésben csupán

a' vérség' be-bizonyítását? az örök vallás' vagy végső intézet' el-rontásában pedig magát az örök vallás' vagy végső intézet' előmutatását, és a' Fel-peresnek a' fel-vallóval vagy végső intézet'el való vérségét?

Midőn én ezt (noha az eddig való köz szokás ellen, következőleg csak magam' vélekedése szerént) a' Fel-peresnek támadó állapotjában kezdőleg elégségesnek tartom, és csupán ezen kezdeti próbáknál fogva az Al-perest a' kezdeti szenvedőből folytatólag viszzont cselekvő állapotba helyezettetni, az az Reactionra szoritatni kívánnám, csupán ezen Fel-peresi próbáknak elégséges voltokból én legalább épen nem következtethetném azon képtelenséget, mellytől T. G. Ur a' Tud. Gyűtemény' 10-dik Kötetjének 42 — 43 — 44-dik lapjain oly igen tart; de az (Kitionich' óhajtásával egyezőleg) bizonyoson következnek, hogy a' jó lelkű birtokosok' száma szaporodnék: a' mi-is nem kis nyereségére válnék a' moralitasnak. — Azt leg-alább, hogy az én javallatomnál fogva egyetlen egy birtokos sem lenne az egész világban mentt másnak zaklatásától, és makacs megtámadásától, akár volna igaza a' kereső Félnek, akár sem; mert (így folytatja T. G. Ur következtetését) még az idegeneknek-is, kiknek a' kérdésben vett javakhoz soha semmi jussok nem volt, mások' birtokaik' igazainak kikémlelésekre, el-foglalásokra, és magoknak tulajdonításokra mód szolgáltattának, ezt (mondom) vagy csak azért sem lehet semmi féle kép' következtetni, hogy az előadott esetekben a' Fel-peres természetesen mindég a' vérségen (communio sanguinis) kezdi próbáit, és a' per' tárgyát minden esetre az Al-peres birtokához kell nékie alkalmaztatni (In canteo possessorio ad plicare), következőleg (p. o. az örök vallás' el-rontása' esetében) azt kell nékie meg-mutatni, hogy ugyan az Al-peres bírja épen azt a' jószágot, mellyet a' Fel-peresnek vér szerént való őse fel-vallott vala: mely próbától sem az én javallatom, sem senki fel-nem oldja a' Fel-perest; következőleg az idegennek, mivel a' vérség' be-bizonyításán nem kezdeti perét, sem oka, sem módja és alkalmatossága nem lehet a' méltatlan zaklatásra, makacs megtámadásra, kikémlelésre, el-foglalásra. — Ugy a' végső intézet' el-rontását, vagy örökösödést tárgyazó perekben tudjuk, hogy azokat a' Fel-per-

res vérségénél fogva kezd, 's ezt mindenek előtt be-bizonyítja.

Hogy vagynak mint az örök vallást, mint a' végső intézet' el-rontását, mint az örökösödést tárgyazó némely olyan perek - is, mellyekben az ősiség kérdésbe nem jő, sem én, sem senki nem tagadja; de ezekről nincs - is szó. Szóllok én csupán azokról, mellyeknek velős sarkalátjokat a' peres jószágoknak ősi vagy keresményi voltta teszi: az az, mellyekben az Alperes az eddig való szokás szerént nem tartozott addig a' maga' védelmébe ereszkedni, míg a' Fel-peres az ősiséget meg - nem mutatta. Már pedig hogy az ősi és keresményi között semmi ki-gondolható közbe vetett nincs, ez már csak ugyan oly tagadhatatlan valóság, valamint hogy kétszer kettő négy, és se több, se kevesebb.

Valamint a' Tud. Gyűteménynek 2-dik Hötetjében 85-dik lapon természetesnek állítám, hogy az ősiség régiebb, mint a' keresmény, úgy tovább - is megújítom, és millyen értelem, ben veszem, magával T. G. Ur által elő kozott példával ime! meg-világosítom:

András Mocsárd (János a' másik (István	(Pál azon eladá-
Helységnek har- (két harmadát (	(sok ellen ki-kelő
madát el-adta Jó- (ugyan azon Jó- (	(Fel-peres.
sefnek, (sefnek el-adta.	

József Mocsárd. (Mihály	(Imre	(Péter egész Mo-
nak harmadát (		(csárdot most bi-
Andrástól, má- (		(ró Al-peres,
sik két harma-		
dát Jánostól		
meg-vette.		

Mocsárd Helységnek ugyan egy harmadát András ez előtt 100 esztendővel, másik két harmadát pedig Andrásnak fia János ez előtt 80 esztendővel Józsefnek örökre el-adták, mely mind a' két rend-beli el-adást (felbe lévén az ellent-mondások' erejével annak idejében szakasztva az idő - múlás) Pál el-akarván rontani, és az eránt Pétert perbe idézván, kérdés támad a' perben: ősie volt-e' Mocsárd vagy keresménye akár egyik, akár másik el-adónak, akár mind a' kettejeknek? kezdjük tehát a' kérdést Andrásan:

Ha Andrásnak az általa eladott harmad' Mocsárd ösie volt, természetesen már Elei-is birták; ha pedig keresménye volt, csak András kezdette birni, és így Andrásra nézve nem de régiebb a' birtok az ösiség' esetében, mint a' keresmény' esetében? Ha tehát Andrásnak ösiségét Al-peres Peter tagadja, vagy-is (a' mi magábau mint egy), Andrásnak keresményét állítja, természetesen ollyast állít; a' mi Péter' idejéhez és emlékezetéhez közelebb van, következőleg a' mit be-is bizonyítani könnyebb; mert az ellenkező, tudni-illik Andrásnak ösisége Fel-peres Pálnak idejétől és emlékezetétől ha' többel nem-is, legalább egy nemzéssel (generatio) meszszebb esik.

Által esvén egyszer a' Felek András által eladott harmad Mocsárdra nézve az ösiség - vagy keresmény-kérdésen, annak meg-fejtéséből alkalmasint kisül majd Fia János által el-adott kettik harmadnak mi-némüségé-is; ha pedig ne talán ki nem-sülne: szinte Jánosra nézve-is imigy folytattatbatik az okoskodás: Ha Jánosnak az általa el-adott két harmad' Mocsárd ösie volt, természetesen már Elei is birták; ha pedig keresménye volt, csak János kezdette birni, következőleg régiebb volt a' birtok az 1-ső esetben, mint a' 2-dikban. Ha tehát Jánosnak ösiségét Péter tagadja, leg-ottan (más szavakkal) Jánosnak keresményét állítja, következőleg ollyant állít a' mi Péter' idejéhez és emlékezetéhez ismét közelebb van, mint volna Páléhoz az ösiség' ideje. Már pedig a' mi időnkhez és emlékezetünkhez közelebb van, azt könnyebb be-bizonyítani; a' mi pedig könnyebb, annak terhét viselni könnyebb-is, természetesebb-is, igazságosabb-is?

Midőn tehát az elő-hozott példában az a' kérdés támad: keresménye volt-e' Andrásnak Mocsárd Helység, vagy nem? és ez eránt a' Felek azon versengenének: Fel-peres Pál tartozik e' be-bizonyítani azt, hogy már Andrásnak Elei-is birták Mocsárdot; vagy az Al-peres Péter azt, hogy csak András kezdette vala azt, úgy mint önnön keresményét birni? én vélekedésemnek valamint a' 25 dik lapon fel-állított, úgy imént tovább-is meg-újított fő okát abban helybeztetem, hogy minél nehezebb a' próba a' Fel-peres részről, annál könnyebb az ellenkező az Al-peres részről.

Nem fogadja T. G. Ur ezt el, azt állítván az 50-dik lapon, hogy színt' ollyan módja van a' Fel-peresnek az Elei által el-

adott jószágról szőlő eredeti keresmény leveleket a' köz hitelességű Helyekenn kinyomozni, valamint az Al-peresnek.

Igen-is helyt adnék én ezen ellenvetésnek, ha 1-ször a' Fel-peresnek Elei csupán olyan módon, az az iktatás (Statutio), vagy örök vallás által jutottak volna a' kérdéses jószághoz, mellynek ok-vetetlenül kellene a' köz hitelességű Helyenn nyomdokának lenni; 2-or ha az iktatás, annál inkább az örök vallás' nyomdoka mulhatatlanul mindég a' jószághoz legközelebb lévő köz hitelességű Helyenn találtatnék; 3-or ha a' birtokból kivetkezett el-adónak szint' olyan gondja volna az' azt illető levelekre, mint a' vevőnek. Amde:

Az 1-sőre. Hol keresse az eredeti szerzemény-levelet az, kinek Elei nem iktatás, nem örök vallás által, hanem más módon (p. o. csere által, Testamentomnál fogva, idő-múlás' erejével, vagy maga se tudja, millyen más móddal) jutottak azon jószághoz?

A' 2-dikra: Hol keresse azon ügyefogyott szegény Fel-peres az iktató levelet, kinek Elei p. o. Pest-vármegyei jószágba Nagy Szombathi Káptalan által iktattattak? vagy kinek Elei p. o. Bihar Vármegyei jószágát a' Posonyi Káptalan előtt szerzették?

A' 3-dikra: Hová forduljon az az ügyefogyott szegény Fel-peres, kinek akár valóságos szükségben lévő, akár pazarló őse, csak hogy pénzhez juthatott, örömeiben az örökre el-adott jószággal együtt az illető mindennemű leveleit is a' vevőnek által adta a' nélkül, hogy vagy maradékiról, vagy osztályos atya fiairól leg-kevesebbet-is gondoskodott volna? Tapasztalásból tudjuk pedig, hogy a' vevők vett birtokjok' védelmezése végett az azt illető leveleknek ki-nyomozásában, magokhoz vételében, és szorgos meg-tartogatásában nem csak magokra, hanem ki-váltt örökösöikre nézve semmit el-nem mulasztanak; sőt (bár tagadást tegyen is benne T. G. Ur; meg-újítom azon gyakor tapasztaláson épült állításomat, hogy) minek előtte a' vevő valamely jószágért pénzét vaktában ki-adja, szorgosan kinyomozza, minő igaza volt magának az eladónak azon jószághoz? Bizonyoson nem mulasztja el ezen szorgos gondosságot kiváltt olyan el-adóra nézve, kinek az el-adott jószágon kívül vagy semmi, vagy sokkal csekélyebb értéke maradna, következőleg kinek az általa felvállalt, vagy külföldben is természetesen értetődött szavatosság (Evictio)

mellett-is né talán pénze vesztetté lehetne, ha tőle ne talán 'sáokban macskát vásárolt volna. — Azért: minél gyakrabban gondatlanoknak tapasztaljuk a' levelekre nézve az el-adókat, gondosoknak pedig a' vevőket, annál természetesebb, hogy sokkal könnyebben elő-adhatják a' vevőnek, mint az el-adónak örökösai azon leveleket, melyekből ki-tessék: ősi volt e' a' kérdéses fekvő jószág az el-adóra nézve, vagy keresményi? Már pedig a' ki könnyebben próbálhat, illő, hogy arra hártassék a' bizonyítás' terhe.

Nem mozdúlhatok én el ezen vélekedésemnek helyes voltától mind addig, míg T. G. Ur azon fő okokat, melyeken vélekedésemet a' Tud. Gyűtemény' 2-dik Kötetjében 86-dik lapon építettem, helyből nem mozdítandja.

Külömben-is: minden el-adó sükségtől viseltetvén, és a' vevőnek pénzére szorulván, úgy szokta a' felvállást írásba tétetni, mint a' vevő kívánja. — A' vevő, úra lévén pénzének, minckelötte azt ki-adja, szorgoson gondoskodik arról (a' mint tőle ki-telhetik, és az eladót rá bírhatja), hogy úgy irassa a' fel-vállást, mint magára és örökösire nézve legkedvezőbbnek, az eladó' örökösire nézve pedig legterhelőbbnek gondolhatja, és így a' felvállásnak milyen foglalatja rend szerént jobban a' vevőtől, mint az el-adótól függ. No már:

A' fel-valló levélbe vagy 1-ör az tétetik, hogy a' jószág az el-adónak ősie, vagy 2-or az, hogy önnön keresménye, vagy 3-or annak akár ősi, akár keresményi voltáról említés nem tétetetik. Amde:

Az 1-ső (és pedig igen közönséges) esetben nincs az Alperes birtokosnak mit tagadni a' Fel-peres' ősiségét; mert azt a' vevő a' vallás-levél' el-fogadásával önként meg-esmerte vala.

A' 2-dik, de már igen ritka eset látszhatnék ugyan (mi tagadás benne)? első tekintettel terhelni a' Fel-perest; de egyéb-aránt a' vallás-levélnek e'beli foglalatjáról-is csak azt lehet tartani, a' mit p. o. eme' szavakról „bizonyos és el-kerülhetetlen sükségtől viseltetvén, kintelen nittetem 's a' t.". Nem de majd egy el-adást sem olvasunk ezen szavak nélkül, melyekkel tudniillik az el-adó az el-idegenítésnek nem csak helyes (rationabilis), hanem még sükséges voltát-is akarja ki-fejezni? és még-is alig tudunk a' Törvény előtt egy esetet, hogy a' T. Királyi Táblának eme' utasításánál fogva „Partes de rationabilitate

fassionis agere teneri" a' Felperes tartoznék elsőbb' e' fele el-idegenítésnek szükségtelen vagy helytelen voltta' bebizonyításába ereszkedni; hanem, lám! az Alperes köteleztetik annak szükséges vagy helyes voltját be-bizonyítani. — Ezen hasonlatosságot előre bocsátván, vagy igaz a' vallás-tételnek azon foglalatja, hogy az el-adott jószág önnön keresménnyé volt az el-adónak, vagy nem igaz. Ha igaz: bizonyosan ki-nyomozta azt a' vevő, és vagy credeti mi volttokban, vagy legalább másokban kétség kívül meg-szerzette magának az eránt a' szükséges ok-leveleket, igen könnyű tehát a' védelme. Ha pedig nem igaz: nem érdemli, hogy költeménnyel még inkább terheltesse az eladónak örököseit.

A' 3dik esetben sokkal természetesebb azt gyanítani (*praesumere*), hogy az eladott jószág ősie volt az el-adónak, mint sem hogy keresménnyé lett volna, és ime! ezen gyanításban helyheztettem folytatólag előbbeni Értekezésemnek 2dik okát: ne hogy csupán a' bebizonyításnak az Alperesi részről való könnyebb voltján látszattassam egészen építeni vélekedésemet.

Az ennek tárgyaúl vett, és vérségnél fogva akár örökösödést, akár örök vallás' vagy végső intézet' elrontását tárgyazó perekben tudni-illik az Alperes arra emlékeztetvén a' Felperest, hogy a' peres fekvő jószágnak ősi voltját bizonyítsa be, szint' annyit tesz, mint ha más szavakkal kereken tagadná annak ősi voltját, vagy - is mint ha ennek ellentétét (*oppositum*), az az keresményi voltját állítaná.

És mivel a' Felperesre nem épen okvetetlenül mindenkor, hanem csak rendszerént (*in regula*) hárítja a' Törvény a' bebizonyítás' terhét, valljon az elő adott esetekben nem lehetne e' kivétel e' rend és szabás alúl?

Enged a' törvény némely esetekben *) ki-vételt e' köz szabás alúl, jelesül akkoris, midőn a' gyanítás (*praesumptio*) a' Felperesnek kedvezőbb **) Oly ereje-is van a' gyanításnak

---

*) Illyenek e' következő perek: *ad aequalitatem Juris*, *ad Sublationem Beneficiorum curialium*, *ad Cassationem usurpatorum Jurium Regalium*, *ad legitimatiorem nobilitatis*,

**) Kelemen Instit. Lib, III, § 825.

*) , hogy arra nem csak a' törvénytévő (judiciaria) hanem a' törvény-hozó (legislativa) Hatalom-is mindenkor különös figyelemmel volt. p. o.

Bizonyosság-tételtől azért zárattatnak ki az egyik Félnek rokonjai, vagy másíknak halálos ellenségei; mert a' törvény gyanítja felőlők, hogy ne talán vagy amazok részre hajlásból, vagy emezek haragból hamis tanúságra vetemedhettének.

A' gyám-atyaságtól (tutela) azért zárattatnak ki az árvák' jóságai után esenkedők, vagy attyoknak halálos ellenségei; mert a' törvény ezekről-is gyanítja, hogy e' beli gyarlóságok ne talán álnok sáfárságra-is tántoríthatnák őket.

A' természetes és törvényes gyám-atyákat és gyám-anyákat azért menti fel-törvényünk a' szám-adás' terhétől; mert felteszi felőlők hogy önnön gyermekeik' számára jól sáfárkodnak; — de már a' más házasságra lépett gyám-anyát szám-adásra húzza; mert gyanítja felőle, hogy ne talán utóbbi férjéhez jobban szít, mint előbbi férjétől való árváihoz.

Az attyok nem élte (posthumus) gyermekeket, ha 10 — 11 hónapjára születettek is attyok' halála után, törvényes születésűeknek tartja a' törvény; mert annyokról azt teszi fel, hogy tisztességes maga viseletű özvegy volt.

A' leány ág örök vallást akarván elrontani, tartozik azon jóságra nézve osztályosságát-is megmutatni; mert honnyunkban törvényünk szerint természetekben azt teszszük-fel, hogy a' jóság csak fiu ágat illet. — Azért nem terjesztjük az adományi jóságra nézve a' posteritas' értelmét a' leány ágra is ki különben, hanem ha nyilván bele van iktatva utriusque sexus.

A' Haeredibus, Posteritatibus, Legatariis, Cessionariis szőlő adomány levelet a' fiaknak intézetlenül (ab intestato) lett kiholtok után a' leány ágra-is kiterjeszti törvényes szokásunk; mert felteszi az ajándékozó Felségről, hogy ha idegen hagyományosoknak-is oda szánta a' jóságot, mennél inkább nem tagadta azt meg a' leány ágtól. — Azért kiterjed az adomány levél' értelme a' fiu örökösökre is; bár (történetből) nem volna is rólok említés.

---

*) Idem ibidem § 827, 828.

A' hitvesek között való vallás - vagy adósság tételt szorosabb határok közé veszi, a' feleségi hozományról pedig csupán a' Férjnek tanúságát elégtelennek tartja törvényünk, mert gyanítja felölők, hogy egy-más eránt való kedvezésből ne talán csaláságra is vetemedhetnének.

A' mely hitelező Kamatot (interusurium) nem iratott az adósság levélbe, nem ítéli azt meg neki a' törvény; mert felteszi róla, hogy pénzt merő keresztényi könyörületességből kamat nélkül szánta az adósnak.

De ha ugyan azon hitelező (a' helyett, hogy Kamatot kötöttetett volna az adós által) vagy az adósság levélben a' viszsza fizetésre időt szabott, vagy azt törvényesen felmondotta: oda ítéltetik neki a' kamat; mert ezen esetben már azt teszi-fel, a' törvény felőle, hogy a' fizetésre szabott időtől, vagy törvényes felmondástól fogva nem akarta pénzt az adósnál kamat nélkül hagyni.

Az írott törvény ellen be-hozott szokásnak azért adunk törvény-erőt; mert felteszszük a' Törvény-hozó Hatalomról, hogy tudván e' féle szokásról, és még sem ellenzven, hallgatása által azt jóvá hagyta, és törvény gyanánt el-fogadta.

Uj osztályt, vagy osztály-igazítást azért enged a' törvény az osztozó feleknek önnön tettek ellen (contra factum proprium), mert felteszi felölők, hogy ha azon tévelyedést (error), mely az eredeti hibás osztályba be-csuszott, azon osztály-tételkor észre-vették volna, azt úgy nem tették volna.

Már csak ezekből-is (hogy többeknek elő-hordásával a' Kegyes Olvasót ne terheljem) nyilván látni való, mennyi befolyása van a' gyanításnak a' törvény' velős okába (esprit de loi), 's talán nem vétek, ha Montesquieu -vel azt tartom, hogy a' gyanítás azt-is elhatározhatja: melyik Felet, és minémű proba nemével kellene terhelni; sőt a' gyanításnak helyes vagy helytelen voltta határozza-el az azon épült törvénynek helyes vagy helytelen volttát-is. Ine erre egy példa:

Justinian Császár azt rendelte, *) hogy a' táborba ment férj bár mennyi ideig kimaradt-is, bár feleségének sem nem irt, sem nem izent is; még sem léphetett emez különben más házasságra, hanem ha meg-hitelte és le-tett hitére nézve felelet' terbe alatt.

*) Auth. Cod. Tit. 17. de Repud. — Novell. 117. cap. 11.

maradandó tanúval bebizonyithatta táborozó férjének voltaképen való halálát. Allító (positiva) próbát kívánt itt okvetetlenül a' Császár (ugy mond Montesquieu *) arról, hogy meg-halt az ily feledékenységbé jött aszszonynak férje; holott emennek nem életéről tagadó (negativa) proba-is elég lett volna. Azt gyanította tudni-illik Iustinian az olyan férjről, hogy a' hadi seregtől elszökött, holott oly igen természetes vala inkább azt gyanítani felőle, hogy meghalt. Elég lett volna tehát az ily módon feledékenységbé jött feleség' részéről csak azt mondani, hogy nem él férje, mert felőle semmit nem hall; mint sem hogy annak halálát bebizonyíthatná, mely a' hadban a' nélkül-is könnyen megeshetett, hogy valaki tudna felőle. Így okoskodék vala Montesquieu.

A' gyanításnak mire való alkalmaztatását, és meddig való terjedését maga a' természet állapítja meg. Az t tudni-illik a' mi természetesebb, vagy közönségesebb, szoktuk gyanítani, és az ilyen tulajdonságú gyanításnak oly ereje van, hogy a' meg-czáfoltatása ellenkező próbát kíván. Azért:

Hazánkban is közönségesen azt kívánja a' törvény és szokás bebizonyítani, a' minek ellenétét természetesen gyanítani szoktuk. Így:

Jó lelkünék tartunk minden birtokost; 's a' ki valakiről ellenkezőt állít, az tartozik állítását bebizonyítani. Sőt

Gyökösnek tartunk (a' hajdani neo ad quistica eseten kivül) minden nemesi birtokost, és a' ki valakiről ellenkezőt állít, az tartozik bizonyítani. Egy szóval:

Csak úgy erőtlenedik meg a' gyanítás, ha az ellentének valósága ki-tetszik (praesumptio cedit veritati).

Ezeket előre bocsátván a' gyanítás' tulajdonságáról és hathatóságáról, a' mondottakat alkalmaztatom már a' vélekedesem tárgyhöz, jelesül az örök vallás' elrontását tárgyazó perhez, és úgy tetszik, itt-is van a' gyanításnak befolyása.

Az a' kérdés támad a' Felek között: ősie volt-e' az eladónak az általa örökre fel-vallott fekvő jószág, vagy pedig önnön keresménye? nem lévén (mondom) az ősi és keresményi között más közbe vetett,

---

*) Esprit des loix Chap. 26.

A' Felperes tartozik e' tehát amazt, vagy az Alperes cmezt bebizonyítani?

Ha a' Felperesre hárítjuk az ösiség' bebizonyítása' terhét: legottan az ellenkezőt gyanítjuk, vagy is azt, hogy a' mink van, mind önnön keresményünk.

Ha pedig az Alperesnek tesszük köteleességül annak bebizonyítását, hogy az eladónak önnön keresménye volt az általa örökre fel-vallott fekvő jószág; legottan az ellenkezőt gyanítjuk, vagy is azt, hogy a' mi fekvő jószágunk van, jobbára ránk háromlott örökség. Jobbára mondám; mert egy némely igen ritka esetek tekintetbe nem jöhetnek ott, a' hol közönséges szabásról van a' szó, a'hoz tartván magamat, hogy a' potiori fit denominatio. Az az: a' mi közönségešebb, az szolgál köz szabásul; a' mi ritkább, az csak kivétel a' köz szabásból.

A' két ellenkező gyanításon lévén tehát építve a' két ellenkező következtetés, azt kell már nyomoznunk: melyik természetesebb? az az melyik gyanítás épül a' közönségešebb eseteken, a' gyakrabban tapasztaláson? Ámde:

Ha a' fekvő jószágok' birtokosait számba vesszük: valjón nem találunk e' sokkal több olyant, a' kire attyáról maradt fekvő birtoka, mint olyant, a' ki maga szerzette azt? — Legalább az örök vallás' esetében mindennapi példából bizonynyára sokkal többet tapasztalunk olyanokat, kik a' tudva lévő tiszta ősi javaikat eladják, mint olyanokat, kik önnön keresményi fekvő jószágokat, alig tévén rá szert, ők magok örökre ismét elidegenitenék. — Sibi et posteris lévén symboluma minden gondos atyáknak, utseri car pant poma nepotes, mint magunknak mint gyermekeinknek számokra szoktuk jobbára a' birtokot szerezni, igen kevés szerző lévén önnön keresményi fekvő jószágának ismét örökre eladójává, azért is ezeknek kivétele a' közönségešebb szabást meg nem gyengithetvén. De eme' sokkal kevesebbekhez képest mely temérdek azoknak számok, a' kik akar a' szerencsének balra fordulásával, akár pazarlás által szükségre jutván, őseik által gondosan össze szereztett jószágot elidegenítik, hogy örököseik csak hültt helyét találják! — Ha tapasztaláson épültt e' belá-lításomat T. G. Ur sarkából kivetheti, azonnal kezét fogok vele, és lemondok mint az abból eredett gyanításomról, mint

az ezen épültt következtetésemről; gyanítani fogom azonnal, hogy a' fekvő jószágnak örök el-adói jobbára keresményeket adják el, és vélekedésemmel én is oda utasítom az örök eladást elrontani akaró Fel-pereseket, hogy az eladóra nézve ők bizonyítsák be az ősiséget, nem pedig az Alperesek az ellenkezőt.

De míg a' mindennapi tapasztalás oda mutat, míg a' Köz hitelességű Helyeken találtató mint régi mint újabb örök vál-lású levelek azt mutatják, hogy az örök felvallásnak tárgya sokkal többször a' felvallónak ősi, mint keresményi birtoka, mind addig természetesebbnek tartom, hogy a' birtokos Al-peres köteleztessék inkább annak a' fel-vallóra nézve keresményi voltát bebizonyítani, mint sem hogy a' Fel-peres terhel-tessék annak ősi voltta' bebizonyításával.

Már a' végső intézetnek (testamentum) tárgya sokkal közönségesebben a' keresmény, mint az ősi jószág; de még is merem állítani, hogy az annak elrontására vérségnél fogva indított perekben is természetesebb volna az Al-peres-re hárítani annak bebizonyítását, hogy a' nekie hagyott fekvő jószág valóban keresménnyé volt az intézőnek, és okát adom e'képen:

A' gyermekek természetes és törvényes, a' vérszerént való osztályos atyafiak pedig törvényes örökösei lévén a' megholtt-nak, mihelyest ezeknek (egészlen vagy részént való) kizárá-sokkal valaki végső intézetet tesz, legottan vagy nyilván, világos szavakkal, vagy alatta érthetőleg (t a c i t e) azt nyi-latkoztatja ki, hogy vagy ezek ellen valami idegenséggel, vagy bizonyára a' hagyományossa eránt nagyobb hajlandósággal viseltetett.

A' szívnek e' két gerjedelme közül akármellyik arra szok-ta közönségesen vinni az intézőnek gyarlóságát, hogy gyermekeinek, vagy osztályos atyafiainak sérelmekkel se gon-dol, csak hogy hagyományosának kedvezhessen. Gyaníthat-ni hát felőle, hogy ne talán fekvő jószágának ősi voltával se gondolt.

És ezen gyanításból annál is inkább lehet a' hagyo-mányosra hárítani annak bebizonyítását, hogy a' nekie hagyott fekvő jószág valóságos keresménnyé volt az intézőnek; mivel a' hagyományos a' nekie hagyott jószágot, mellyhez kü-löm.

lőmben intézetlenül (vagy egészen, vagy valamely részben) jussa nem volt volna, birtoka alá vehetvén, már ezzel is elég kedvezésben részesült, az (egészen vagy részént) kizárt gyermekek, vagy osztályos atyafiak pedig már a' birtokból való kizárás által is eleget terheltettek; és ha emezek tartoznak még az ösiséget is bebizonyítani: ezeknek ugyan terhek, ellenben a' hagyományosnak kedvezése még inkább tetéztetik.

És különben is: itt is fenn marad az a' tagadhatatlan valóság, hogy sokkal könnyebb ezen esetben a' hagyományos' részéről bebizonyítani a' fekvő jószágnek az intézőre nézve állított keresményi voltát, mint a' Felperes részéről annak állított ősi voltát.

Illő is, hogy, a' ki végső intézetnél fogva szedi az epret, az az eránt indított törvénykezésben is viselje a' próba' terhét, és megmutassa, hogy az intéző nem csak neki hagyta a' kérdéses jószágot, hanem hogy volt is jussa azt tenni.

Az intézőnek fekvő jószágbeli állított keresménnyét ki-nyomozni, és bebizonyítani a' hagyományosra nézve vagy csekély, vagy nehéz munkába kerül. Ha csekély munkába kerül: nem érdemes rajta fennakadni, sem nem illik e' könnyű terehalol is magát kivonzani akarni; ha pedig nehéz munkába kerül: legottan még inkább megerősödik a' Felperesnek azon méltó gyanítása, hogy nehezen lehetett az a' fekvő jószág az intézőnek keresménye, a' minek keresményi voltát maga a' hagyományos is, úgy mint e' részben az intézőnek képviselője (re p r a e s e n t a n s), oly nehezen bizonyíthatja be.

E. K. G. J.

2. Eredeti Oklevelek' kivonásai.

1. (1280—300). Drugeth Wyllermos, Szepes, és Uywári (Sáros V.) Fő Ispán, és a' Nádor Ispáni Hivatal helytartója (Vices gerens Palatini) Miklós Al-Ispánjának (Vicejudici) és Sárosi Várnagynak parantsolja, hogy Egyedet Mihály fiát, és Petencht Péter fiát eő jószágokban megosztottassa. Eszt: nélkül.

Ezen hajdani osztály parantsolatlak rendje felette rövid és kellemetes Deáksága végett érdemesnek láttatott szörül

Tud. Gy. II. K. 1819.

szóra lött belkutatására: Magister Wyllermus Drugeth Scepusien, et de Wyvar Comes, Vices gerens Palatini, dilecto sincere sibi Comiti Nicolao Vice Judici suo et Castellano de Sáros, plenitudinem dilectionis cum Salute. Tue praecipimus fidelitati firmiter per praesentes et districte, quatenus mox receptis presentibus personaliter inter Comitem Egidium filium Michaëlis, et Petench filium Petri ac ipsorum filios divisionem possessionariam facere procures, dilatione proculmota, cavendo tamen ne honori nostro praejudicium valeat exinde generari. Datum in Villa Terebus (Terebes, tertia die F. natiuitatis Virginis gloriose (az az 11. Sept.).

Egyed és Petench Berthóty ditső nemzetségnek elei valának, a'mint a' következő levelekből kitettzik — nevezetesen ezen levél, mivel Terebes Várának birtokossa még most is azt Homonnai Drugeth jussal bírja, mellyben a' XIV. és XV. századokban hatalmas Perényiek uralkodtak.

2. (1280—300) Miklós Albirája (Vice-Ispánja) Wylermos Sáros Vármegyei Fő Ispánnak, és négy Szolgabírák bizonyítják, hogy Balint az ő embere, és Kozma a' négy Szolgabírák embere, Gróf Egyed, Mihálynak fia kérésére Gróf Pétert, Péternek fiát Perthold (most Berthóth) nevű helységben megtalálván, magok elejekben idézték volt.

3. (1300—1310) Ugyan azon Miklós, Al-Ispán és négy Szolgabírák Sáros V. azt a' pört, mellyet László Lőrincznek fia, Zalánchy Egyed ellen folytatott, tizen négy napokkal továbbra halasztja (prorogálja).

4. (1300—1310). Egyed Mester Perthold (Berthóth Sáros Vármegyében lévő) lakhelyéből írott levele által megkéri vezét Ont Mestert, hogy mivel ő Királyi szolgálatban foglalkozkodik, maga helett István' és László, Dienes fiainak, és az ő Atyafiainak, kik az Egri Cáptolonban Tanukat bevallatni tartoznak, segítségül legyen.

Ismét valóságos bébizonyítása annak, hogy a' XIII. századnak végén a' Magyar Nemések üzték az írást, és egymásnak írott leveleket küldöztek.

5. (1300—1310) Már említett Miklós Sáros V. Al-Ispánja, második ízben tovább halasztja azon pört, mellyet László, Lőrincznek fia, Zalánchy Egyed, Peter Scultetus, Miklós, Domonkos, és Péter, ennek fia ellen indított, hogy huszon-

két napok alatt vagy végképpen feleljenek, vagy megegyezzenek.

6. 1302. János Mester Esztergomi Sz. György Prepostya, Egri Canonok, Miklós Egri Püspöknek az Egyházi dolgokban helytartója (Vicarius) azon pört, melyet Leáni Miklósnak Özvegye, és Remey Miklósnak Leánya, Gróf Egyed, Pertholdi (Berthóty) Mihály fia ellen folytatott, mint már elismért pört (litem contestatam) jövő Pünkösdig hallasztya.

Ezen levelekben hol Zalánchy, hol pedig Pertholdi Egyednek neveztetett személy, azon egy ember, és Berthóty nemzetség egyik Törsöke.

7. 1309. Miklós mester, Lőrintz Waydának, Bygman nemzetségből (de genere Bygman) származott fia, minthogy már benne nemzetségének magva szakadna, a' maga ősi birtokát; t. i. Wespriem Vármegyében helyheztetett Zegwárt, hozzá tartozandó helységekkel, úgymint Bánd, Byligeth, Toutvason, Kysmelked Wespriem Vármegyében, Bygman Komárom Vármegyében, és Zych Somogy Vármegyében helyheztetett jószágokat, és egész helységeket, Leurenthe mesternek, Leurente nemzetségből származónak, és Miklós Tamás, János, Beke fiainak, mint legközelebb lévő atya fiainak, Testvér- Huga gyermekeinek örökössen vallyá a' Székes Fehérvári Cápáton előtt, függő petsét alatt.

NB. Fő gyökere ez a' Ditső Zichy nemzetség Dunán túl lévő jussainak, és valóságos eredete fent említett helységekben lévő birtokainak, ohajtanánk annak akár Bygman akár Leurente nemzetségtől származását közelebb ismérnünk.

8. 1310. Mersének (Szinnyei) elmaradott özvegye maga helységét Vitéz-mezőt, melyet nekie testvér Bátya Dienes mester negyed részben kiadott, különös hajlandósággal viseltetvén Miklós és Péter Benedek fiaihoz, Mersének onokáihoz azoknak örökössen hadgya kiküldött Captalanbeli Bizonyosság előtt.

9. 1318. Kylian mester, Gömöri Esperestségnek Administratora kiküldetvén az Esztergomi Érsektől Slehei nemessektől épített Kápolnának felszentelésére, azon pört melyel ezt a' Sz. Királyi Helység Plebánussa gátolta, és annak földes Urai ellenzették, letsillapittya, és elintézi, belől irtt mód szerint,

10. 1318. Som, és Zabsol, a' Magyar Koronához tartozó Munkáts Várának, Királyi helységeknek határ levele. Mely határozást Károly Király kivánságára parantsolt megtétetni Ilsvai Leustách Nádor Ispán a' Leleszi Convent által. Függő petsét alatt.

Találtattnak mind a' tiz eredeti levelek Jankowich Miklós Úr Gyűjteményében Pesten, ki azokat hazafiúi buzgóságból hirtelni, és azokkal, kiket közelebb illetne, közleni kívánta.

3. T a l á l m á n y o k.

Nagy Mihály, a' ki is Erdélyi, nevezetesen Ó Tordai születű, harmincz nyolcz esztendő, mostan a' Rév-komáromi Reformata Ecclesiánál Organista, e' következő nevezetesebb mű daraboknak készítésére ajánlja magát:

1) Készíteni tud egy muzsika órát ilyen formájút: Áll egy fából készült Ember, a' kinek szájához téve két kezeiben vagyon egy Flóta, pántlikán a' nyakába akasztva, és mellyére függesztve egy üres porcellán óra czimlap, a' mellyen meg vannak a' 12 számok, de minden óra és mutató nélkül. Ezen fa ember előtt áll egy fából készült gyermek, a' ki is az ő jobb kezén lévő mutató újjával a' fa embernek a' nyakára függesztett üres óra czim lapra irtt 12 számokon mutatja, hogy mikor és hány óra, vagyon. Az említett fa ember pedig az ő szájánál és két kezeiben lévő muzsikán minden órában pontban szép darabot játszik, a' mellyet valósággal a' maga szájával fúj, és a' maga két keze útjaival ver.

2) Készíteni tud falra 's asztalra való órát, a' melly minden óra ütés után Flóta hangon egy szép darabot játszik. Illyen muzsikáló részt két asztali órához is lehet készíteni. E' mellett készíteni tud kész toronybéli órához is olyan muzsikáló mivét, a' melly minden óra ütés után kellemetes áriákat harmoniával a' legszebb emberi hangon muzsikál. (Illyen muzsikáló, mivben, ha tetszik, akár Istenes, akár világi darabokat lehet készíteni) E' mellett mindenféle órák' reparálásához ért.

3) Készíteni tud orgonát, a' mekkora és a' minémű mutatiókkal parancsoltatik, (Schlimbach szerént) Ezen felül ol-

Ilyan játszómivet (spilwerket) vagy is muzsikáló részt is tud készíteni, a' melly az Orgonán az Isteni tiszteletre rendelt szükségesebb énekeket, az azokat ékesítő interlaudiumokkal együtt Orgonista nélkül a' legszebb emberi hangon is elveri.

4. Készíteni tud 'ollyan asztalt, a' melly, minekutánna megterítettett, és minden asztali Készületekkel felékesített, midőn a' tál az étellel reá tétetik, azonnal a' legszebb emberi, Flóta, és pikolo hangokon különböző szép darabokat játszik mind addig, míg a' tál rólla fel nem vétetik. Ezen asztalt el tudja készíteni úgy is, hogy ha a' szobában senki nincsen is, mihelyt az ajtó benyílik, azonnal egy szép darabot játszik.

5. Készíteni tud ollyan széket, a' mellyre mihelyt reá ülnek, azonnal pikolo hangokon szép darabokat játszik mind addig, míg rólla fel nem kelnek.

6. Készíteni tud fennálló Fortepiánót emberi hangon szóló sipokra az ugy nevezett Török muzsikával együtt. Ez akár melly hűrokra 'készült Fortepiánoknál is sokkal állandóbb, mivel soha meg nem ereszkedhetik, a' Török muzsika is sokkal hozzá illőbb, mivel tudjuk, hogy a' valóságos Török muzsika fűvő Instrumentumokból áll.

A' fent nevezett személy hazafiúi buzgosággal ajánlja a' mind a' két Magyar Hazában leendő mivek 's mesterségek tökéletesebbsítésére azon tehetségét, mellyel magát a' természetűl magátúl megajándékozattattnak érezi. Kérvén egyszer's mind Magyar országban a' Haza' közjót szerető buzgó lelkű fiait, hogy az ő természet talentomainak kimutathatására munkás pártfogásokkal segedelmére lenni, 's ez által a' mind eddig csak elrejtve lehető tehetségeit, a' felemelkedés végett mozgásba és közhirbe hozni kegyesen méltóztassanak.

Tűzfecskenő Bécsben Szabó Pál Mátyás Hazánkfija új tűzi fecskendőt talált fel, melly az eddig ismérteket minden tekintetben meghaladja. Ezen új fecskendő egy csőből (stifel) és egy szívóbúl (kolben) áll. Ennek kétszeres az ereje, és a' vizet szünet nélkül folyvást fecskendi. Sokkal könnyebben jár, és kétszerre magosabbra hord, mint az eddig valók, 's csak ugyan vizet is kétszeresen annyit ad, mint a' két csövesek szoktak adni. Különös tulajdonsága az, hogy midőn használni akarják, nem kell áztatgatni, 's tömőgetni:

hanem ha több esztendőig szárazon állott is, hamarjában hasznát lehet venni, és a' vízsugárok mindenkor oda szolgálnak, a' hová kívántatik. Az ő főbb részei olly sorófokkal birnak, melyeknek a' levegő nem árt: különben az egész Makhinának részei olly módon vannak össze alkotva, hogy egy ember a' legnagyobb fecskendőt is elbonthatja, kitisztíthatja, és ismét összerakhatja. Tudva vagyon, hogy midőn tűz támad, a' vizet minden mocskaival a' fecskendő ládába szokták tölteni, és a' szelelő (ventil) a' tisztátalanság miatt gyakorta megakad, 's minthogy a' forrasztás miatt hozzá férni nem lehet, szükségképpen mesterséges igazítás kívántatik a' közönséges fecskendőkhöz. De ezen új Találmány ezt a' fogatkozást is kikerüti, valamint az igazítás' költségeit is. Az egész eszköz erős öntött rézből vagyon, 's nincsen benne semmi forrasztás is. Az illy nagy hasznú Találmányért Szabó Pál Mátyás Ur ő Felségétől nyolcz esztendőre Privilegiumot kapott.

---

4. I n t é z e t e k.

A' kegyes Oskolák' szerzetes Rendének mind a' lelki-pásztorságban, mind az iffjuság tanításában, mind pedig Nemzetünk' Literatúrája előmozdításában szerzett érdemei annyira esmeretesekek Hazánkban, hogy azokat csak egy szóval is említeni elegendő; — mert alig vagyon, a' ki azon Rendnek Tagjai által vagy maga nem oktattatott volna, vagy abban jeles Tanítót, előkelő Irót, előitélet nélkül való, nyilteszü Tudóst nem esmerne. Sőt Tud. Győjteményünk is dítsekedhetik azon Rendnek Tagjaitól készült velős Értekezésekkel. Ezen tisztes Rend ideji jelentése szerint Magyar Országban 25. Erdélyben pedig 2. Házakat (Domus) számlál 's ugyan annyi Gymnasiumban foglalatoskodik az iffjuság tanításában 's nevelésében, úgy mint; Magyar Országban: Breznó-Bányán, Kárpónán, Szebenben (Sáros Vármegyében) Kalotsán, Debretzenben, Sz. Györgyön (Theologia tanítatik) N. Kanisán, (Residentia) N. Károlyban, Retskeméthen (Novitiatus) Léván, Nitrán, Óváron, Pesten, Podolinban, Prividjén (Novitiatus) Rosenbergben (Residentia) Selmetz - Bányán, Szegeden, Szigethen, Tatán, Temesvárbán, Trencsinben (Novitiatus), Sá.

torallya Újhelyen, Vácson (Philosophia tanítatik) és Veszprém-ben; — Erdély Országban pedig: Beszterczén, és Kolosváron, Ezen e'képen hasznosan kiterjedett Rend áll 359. Tagokból; azok közül 33. Philosophiai 4. pedig Theologiai Doctorsággal diszeskedik. Az elmúlt esztendőben meghaltak 7-en, kik között volt ama tiszteletre méltó, több eredeti Magyar munkái által magának örökös nevet szerzett T. Dugonits András is, a' ki 78. esztendő s koráig lankadhatatlan tüzzel 's buzgósággal fáradozott a' Magyar Literaturában.

A' Kassai Királyi Academiában tanuló Ifjúságnak száma 317-re megyen. Ezek közül a' Törvény-tudományt II dik esztendőre 38-an 1-ő eszt. 45-en; — a' Philosophiát II-dik eszt. 49-en 1-ső eszt. 140. tanulják.

Az Egri Érseki Lyceumban Tanulók száma 242-öt térszen, közülök 22-en II-dik esztendei Juristák; 27-en 1-ső eszt. Juristák; — 80-an II-dik esztendei, és 113-an 1-ső esztendei Philosophusok.

A' Rosnyói Püspöki Lyceumban II-dik esztendei Philosophus 14; — 1-ső esztendei 28. öszveséggel 42.

A' Kassai Tudományok kerületéhez tartozó iskolákban, a' nagyobb 's kisebb tanuló Ifjúság száma öszvesen térszen 4038-at: különösen pedig:

A' Kassai fő Gymnasiumban a' Tanulók száma 408. — A többi nagyobb Gymnasiumokban; úgy mint: Egerben 425. — Szebenben 110. — Eperjesen 210. — Gyöngyösön 432. — Jászberényben 171. — Lótsén 326. — Miskóltzon 228. — Podolinban 261. — Rosnyón 233. — S. A. Újhelyben 254. — Unghváron 247; — öszveséggel 3305. — A' kisebb Gymnasiumokban: Bartfán és Félegyházán 300-nál többet térszen.

Th.

---

5. Jutalmaztatások.

Az Orosz Császárnak Felsősege, kegyelmessen fogadván Nemes Gáal György Hazánkfiának Német nyelven készült Vi-

tézi Versezettyét (Carmen Epicum) DIE NORDISCHEN GÄESTE egy ékes, és Drága Brilliant Gyűrővel igyekezetet megjutalmazta.

Nem tsudálhattuk elegendőképen, hogy midőn a' külömb-féle Németh Tudományi Újságokban, e' munka jeles, és dicséretes kimunkálásának hirtelését olvassuk, a' Szerző Nemzetisége iránt valamely említést egyikben is, még a' Bétsi Udvari Újságban sem lehetünk: holott cötet valóságos Magyaroknak, és azért munkáját a' Magyar Tudománybeli Történetek vidékére tartozandónak lenni ezekkel bizonyítjuk.

Nemes Gáal György a' Felsőes Királyi Budai Magyar Udvari Kamara néhai Concipistájának, NN. Gáal Urnak egyetlen egy fia: — Attyának élteben Budán az Iskolai Tudományok mellett, mind a' Frantzia és Olasz nyelvekben, mind pedig a' Rajzolás és Musika mesterségekben oktatott, melljekben természeti tehetségének könnyűségét tapasztalván, hogy azokban bővebb előmenetekre felkaphasson, önkényes indulatból Bétsben sietett, hol egy ideig mulatván, éppen vissza jönni szándékozott, midőn szercenséjére Kis Mártonyban, az ifjában korán feltetző Tehetségek, Hertzeg Eszterházi Miklós figyelmét magokra vonták, ki önnön kívánsága szerint cötet Hilmer Könyv-Tármesteréhez segédnek felfogadta. — Mind a' Rajzolás, festés, musika mesterségekben üzőtt gyors előmenetele, mind pedig hivataljában lévő serénysége eszközlötték, 's elnyerték azon érdemet, hogy Hilmer elbocsájtása után a' Herczeg Tudományi kintseinek őrizésére nem mást, mint Gáal György Urat választana, melj hivatalban mai napiglan Nagy Urának tellyes meglegedésére, magának pedig különös diszére foglalatoskodik, az ékes Római nyelv, úgy, mint egyéb virágzó Europai nyelvek üzésében, és a' Tudományok gyakorlásában helyezettvén munkás életének gyönyörűségét.

Mivelt tehetsége remek példáját adta említett, 's Németh nyelven írott, Epicum Versezetben: Die Nordischen Gäste oder der Neunte Januar des J. 1814. ein Gedicht in zwölff Gesängen von Georg von Gaal. Wien b. Carl. Ferd. Beck 8. rétb. 224. lap. a' Czimen lévő rajzolat előnkbe terjeszti azon pillantatot, meljben a' F. Orosz Császár, Testvérjével, Eözvegy Oldenburgi Herczeg Asszonyal, mostani Würtembergi Királynéval (mind az kettőnek artzú-

Jati ésmerőképpen elvannak találva) egy közönséges házban bélépnek. — A' verzetnek Tárnya nem egyéb, mint azon Fels. Császárnak, és Testvérinek, Schafhaussen mellett lévő Rajna vize nagy lerohanásának megsemlélése, és meglátogatása Neuhaussen nevű faluban lakó Jokeb Riech nevezetű közönséges Helvetiai Bodnár gazdának, melyet mint 4. Januariusb. 1814. történt, az Arani Ujság ugyan 1814. eszt. 9. Januariusban kinyomtatott.

J***.

Tekéntetes Petrisi Szálpeck Jakab Ur, Tek. Ns. Arad Vármegye' Szolgabírája; ezen Munkát: Albius Tibullus Versei, egyik lapon deákul, a' másikon magyarul, tulajdon Lábmértékjei szerint Eredetiségéhez képpest. Írta P e r e t s e n y i Nagy László Ts. Ns. Arad Vármegye Szolgabírója, 's a' t. tulajdon költségén nyomtatatta, és a' Szerző Urat minden Példányokkal megajándékozta; — bár ezen példát több gazdag Hazafiak követnék, és a' Classicusok' kiadatására (mellyeknek nállunk úgy is kellettök nintsen) költség szentelnének, így egynehány esztendő alatt minden Classicust magyar nyelvben is lehetne olvasni.

Tr.

6. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ö Cs. 's Apostoli Királyi Felsége e' következő a' Tudományokban és Vallásban érdemeket szerzett Kanonok Urakat méltóztatott az Esztergomi Érseki Fő Káptalanban Archidiaconusokká nevezni:

Fő Tisztelendő Bélik József Monostrai Boldog Aszszony Apáturát a' Barsi kerületben;

Nagyságos Koválik János Tribunitzai Püspököt, és Esztergomi Generalis Vicariust, e' Tud. Gyűjteménynek egyik hazafiúi Pártfogóját, a' Komáromi kerületben;

Fő Tisztelendő Vrana István Kalotsai Sz. Gergely Apáturát a' Nitrai kerületben.

Th.

Ezen folyó esztendőnek Sz. Mihály és Karátson Havaiban a' Pesti Királyi Universitas által Orvos Doctori Borostyánnal

tiszteltettek meg Kubányi János Ur, Szabó József Ur, és Bugát Pál Ur; kiknek két utolsóbbika Nagy érdemű Nagy Gerresdi Hyss Sándor Tttes. Urnak hasonlíthatatlan oltalma alatt adták ki Dissertatiojaikat, nevezetessen Szabó József Ur a' Skarlát hideglelésről, Bugát Pál Ur pedig az Agyvelő Gyulladásról.

7. Kihalt Tudósok és Írók.

E' f. esztendőnek kezdetén két nevezetes Törvénytudótól fosztatott meg Hazánk; — tudniillik Januarius 17-kén meghalt Pesten két hétig tartott melybéli nyavalyájában, melly tudőgyuladássá változott, 's rothasztó hidegleléssel egyesült, Tekintetes Nemes és Nemzetes Tomkabázi Tomka László, több Ns. Vármegyéknek Tábla Birája 's a' T. Wattay Familia' pereinek Igazgatója, életének 64-dik esztendejében. Valódi Tudománya, mellyel, a' mostani szokás ellen, soha se büszkélkedett, — igaz keresztyénhez illő elete, erköltsi nemes tulajdonságai, érzékeny szíve, szelid maga viselete, jámborsága, tiszta barátsága 's a' kisebbek eránt is nyájas le ereszkedése okozták, hogy véletlen halálán nem tsak jó baráti siratták, hanem minden esmerősei is tájalták.

A' második nevezetes Törvény-tudó Tekintetes Bátonyi és Adorjányi Rátonyi Gábor, több Ns. Vármegyéknek Tábla-Birája és nagy méltóságú Gróf Monyorókeréki Erdődi József Jóságainak és Jusainak teljes hatalmú Directora, a' ki is Pesten Febr. 5-kén életének 65-dik esztendejében múlt ki ez árnyék világból. Ezen érdemes férjfiú a' Helvetika Vallásban született, de már ifjú korában a' Catholika Vallásba ment által, és tudományát N. Szombathban ditséretesen végezvén, jeles tulajdonságai végett nem sokára Királyi Fiskálissá neveztetett, melly hivatalát olly szorgalommal vitte, hogy felsőbb hivatalokra is ajánlhatnék. — Későbbben Hertzeg Grassekovits ügyeit igazgatta mint V. Director, végre pedig a' feljebb tisztelt Gróf Erdődi Józsefnek Directorává lett, melly hivatalában holtig meg is maradt. A' megboldogult jeles Publicista volt, és sokan siratják halálát, a' kik benne partfogókat találták.

Th.

8. J e l e s s é g e k.

Statistikai esméret. Burkus országban, annak kiterjedését 's népességet egyáltalában vévén esik egy Geographiai □ mértföldre 2105; ember. Különösen pedig a' Tartományokat népességek számának nevedése szerint vévén; — Pomerániában 1237; Nyugotti Pruszsziában 1294; Keleti Pruszsziában 1309; — Poseni Hertzegségben 1574; — Brandenburgban 1733; — Saxoniában 2651; — Szileziában 2767; Westphaliában 2927; Alsó Rajnai Tartományban 3377; Naimburgban 5684; Kleve és Berg Tartományban 5899. ember esik egy □ mértföldre.

Th.

Legújjabí Előadás a' Magyarok Külföldi Éghajlat alatt való Lakásáról.

Még a' múltt 1817 Esztendei derék Nyár Közepén, Két nemes Magyar Ifiak a' Fejér Tenger felé utazván, eljártak Kurlandiát, Karjeliát, Finniát, Esthonnyát, és végre Szent Péter Váron, 's Moszkvában 1 1/2 Esztendeig tartózkodván, jegyzésben tették Költséges Uttyokat, mellyeket fogok a' Tud. Gyűjteménnyel közleni. Ezen Nemes Ifiak közül, Tekintetes Mátsay Csernovits Ársza, még bent az ott nyertt, Zórits familia után való örökségében, Slóff várossában maradott a' jövő Tavaszig — hanem T. Porubszky János Úr, T. ns. Arad Vármegye Eskütye ezen Januárius Hónapban tartott Köz-Gyűlésünkre hazajött; minden Jót, és Jelest mondván Csernovits Ársza Társáról 's Szolgabirájáról (mellyel már felmondott az ő Elmenetelével) Ennek Moszkvában Milliomokra megven Öröksége — a' haza jött Porubszkynak pedig Hivatala folytattatik; a' ki állittya hitelesen, hogy majd minden héten Pétersburgban Magyarokkal találkozott — a' Finnus Kurlandus, (?) Karjeli népekkel fél óra alatt tudott beszélgetni Magyarul — nékie a' történet adta ezen Szerentséjét, hogy édes maradék atyánkfiairól hirt hozzon, a' ki a' Szent Péter vári Piartzon, midőn széjjel nézett még Tavaly ime! egy lovú Talyigán egy szép Finnus Magyar né vetik — Kiislátván Porubszkyt magyar Ruhában, mintegy érezvén atyafiságát — a' Hotsissának mondá — megáljj! had-Láma! de ezeket így — az az Palótzoson ejtette: mága-alj-

had-laami ! továbbá 'szóllitá : Eedescem ! Ri-a, ki — !
erre Porubszky hozzá menvén, és elébb Muszka-nyelven,
azután Magyarul egy óráig velle beszélt — nékie adott egy
Húszat : is — mi pénzünkből — annak örültt; és Fájának
— jédes vizzemé — !! A' többit megfogom bővebben
írni — *) —

P. N. L.

Melly óriás lépésekkel törekedjen az Orosz Birodalom
Europa' pallérozott részeinek culturáját elérni; ujj bizony-
ságot lehet olvasni a' Francforti napos irás 1818 karátsony ha-
va 22-dik napi darabjában, mellyben közöltetik: hogy Péter-
várában ujj Iskola a' Lancaster tanítás módja szerint (melly
a' kölcsönös tanításban áll.) állittatott fel. — Ez áll addig,
mig tökéletes rendbe vétetne, száz ifjú Tanulókból, kik az
Olvasást, írást, Számvetést, könyv, íróeszköz, és csak nem
minden Tanító segítsége nélkül tanulják. A' Tanító tisztét
magok a' Tanulók pótolják-ki. Mert a' Tanító nem ad tulaj-
donképen tanítást, hanem csupán a' rendszernek pontos végre
hajtására vigyáz-fel. — Az Iskola fel van osztva három Classi-
sokra, mellyek ugyan azon tanulóházban eggyesülve vannak.
Mindenik Classis egy körül belől 12. Esztendős gyermek' fel
vigyázása alatt van, ki megkülömböztető jelt, — és a' jó
rendre Felvigyázónak diszes nevét viseli. — Az olva-
sás, és Számadásbéli gyakorlások a' falra függesztett nagy
képek által könnyebbitetnek. Az írásbeli gyakorlás, a' kez-
dőkre nézve a' betűknek fővényre való rajzolásából áll; azok
pedig, kik már elébb mentek, az íróveszszőnek bizonyos
nemével pálaköre irnak, a' Felvigyázó igazgatása, alatt, mert
minden gyakorlások felvigyázó által igazgattatnak. E' jeles
intézet van Gróf Sievert General Májor felvigyázása alatt. —

T. K.

9. R é g i s é g e k.

A' Francforti napos irás 1818. Karácson hava 2-dik napi
darabjában közlötte Rousseau-nak a' nagy hirü Linnéhez

*) Ezen Jelentésnek megítélését az Olvasókra bizza, addig pe-
dig a' folytatást, (critice előadva) elvárja.

A' Redactio.

írtt 's mind eddig közönségessé nem tétetett Levelének foglalatjára, melyben az Ermenorvillei Bölcs azt írja, hogy neki köszönheti azon nyugalmat, mellyel az ötet érdeklo üldöztetések' közepette él; továbbá, hogy egyedül a' természettel, 's ő véle tölti legkellemetesebb óráit mezei sétálgatásai-ban, 's több gyümölcsöt vesz az ő füveszségi Bölcs elkedéséből (philosophie Botanique) mint minden erkölcs Tudományos könyvekből. — Kéri továbbá ötet, hogy folytassa a' Természet nagy könyvének felnyitását, 's magyarázását az emberek előtt, és hogy küldjön neki gazdag gyűjteményének poraiban találtató plánták' némelly magvaiból. Levelét ezen szókkal végzi: En tégedet olvaslak, tanúllak, munkáidrol elmélkedem, tisztellek, és szivemből becsüllek."

Ezen levél 1768-dik Esztendőbeli lehet, midőn Rousseau egy Barattyához így ír: „Én már most a' vegetáló, Természettel élek, és azt külömbfélésegeiben bájolólok, 's a' mit én mindenek felett becsülök, szenyvedhetőnek találok"

T. —

10. Ú j K ö n y v e k.

6) Halotti Beszéd Ladányi Gróf Schmidegg Lászlónak halálára, mellyet mondott T. Parcagh László Göllei Plébános. 8-ad rétkben. 1818. Budán a' M. K. Universitas betűivel.

7) Ovidii Nasonis Libri Tristiumo deákul és ráztúl fordította Mrazovits Abraham. 1818. kisebb 8-ad rétkben Budán a' M. K. Universitas Betűivel.

8) Grammatica Graeca Patavina, emendata per Professoreum Ludovicum Schedius Budae Typis R. Scientiarum Universitatis Hungaricae 1818. kisebb 8-ad rétkben.

9) Gyöngyösi János (ifj. Petényi) Akász koszorú, mellyet N. Magyar Ország megditsüült Felséges Nádor Ispánnéjának Hamvedrére 's a' t. Budán a' R. M. Universitas bet. 1818. 8-ad rétkben.

10) Sebestyén Gábor. Tuba az égő és oktató szerelem. Két részben. Egy rézre metszett képpel, közönséges velin papiroson tsinos nyomtatással, 12-ed rétkben. A' Szép Nem kedvéért, Budán a' R. M. Univ. bet. 1819.

11) Kis Pál, Győr Megyei Pap és Nevelő. Rövid Földírás a' leg újabb polgári változások szerint. Tanuló Ifjak' számára. Bétsben 1818. 2. f. V. Cz. Találtatik Pesten Eggenberger József Könyvárosnál.

12) Haszonnal mulattató Könyvtár. A' gyönyörködtető Olvasást kedvellőkért, Mölnár András, 2-dik kötet. 8. Kassán 1818. Ellinger, betűivel, 180 lap.

11. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

7) Beszéd mellyet Nagys. Lánctzi Lánctzy József, Kir. Tanácsos és a' Mélt. Kir. Táblának Tábla-birája, mint kegyelmessen kineveztetett Kir. Commissarius Sz, Kir. Pest Városába tartatott Tiszt-választás alkalmatosságával mondott 1819. eszt. Bőjt elő havának 3. napján a' Deák originalisból fordította. 1819. 4-o 4 lap.

8) Sermo, quem Magn. D. Josephus Lánctzy de Eadem S. C. R. A. Maj. Consil. et I. Tab. Reg. Judic. Assessor, qua Benigne deleg. Commiss. Regius sub Sessione Restauratoria Civici Magistratus Pesthiensis, die 3. Febr. 1819. habuit. 4-o 8. lap.

9) Magyar Országnek és a' Határ őrző Katonaság Vidékinek legújabb Statistikai és Geographiai leírása. Írta Magda Pál, a' Sopronyi Evang. Fő iskolában Phil. Stat. és Hist. Tanító. 1819. 8. Trattner bet. 's költs. 64o lap.

10) Nevezetes Utazás Tárháza, több Tudósokkal együtt készítette 's kiadta Kis János. Ny o l t z a d i k K ö t e t Meermannnak útazása Éjszaki Európában, fordította és némely szükséges Jegyzetekkel megbővítette Horváth 'Sigmund. 1819. Trattner bet. 's költség. 2. 32o l.

11) Chronosticon Emerici Danjts, emeriti Professoris, 8. 1819. 8o lap.

12) Brend Vitéz Árnyéka, vagy a' tsudálatos erejű Kard, egy Cséh Országi Tündéres Történet a' XII-dik Századból. Írta Tormássy János. 1819. Trattner bet. 's költs. 2o8 lap.

13) Centifolium. Ein Gedicht auf die Restauration des Magistrats des Kön. Freystadt Pesth am 3. 4. und 5ten Februar 1819. Von Schildbach 4. 1819. 8 lap.

14) Dissertatio inauguralis medica de Hepatitide, quam annuentibus Magn. D. Praes. et Dr. Sp. D. Decano et Clar. D. D. Prof. pro Doct. Laurea etc. publicae disquisitioni submittit Carolus a Bulla, Nobilis Bohemus Pragensis. in 8. 1819. 32 lap.

15) Farsangi Dall, mellyet Grétzy Sándor Jász Magyar Egyetlen egy Fijának Grétzy Mihálynak All-Tsúton lakó Párti Mihály Uramnak Párti Sára tulajdon Leányának egymás között esett szövetségek Farsangi ünnepein a' jó kedvű sokaság öszvegyülésekor. 1819. m. 8. 8 lap.

---

12. J o b b i t á s o k.

A' Tudom, Gyűjtemény 1818. XII. darabja 112. lapján. —

A' Sáros Pataki Collegiumban Bak István Ur helyett nem Prof. Cseresznyés Sámuel, hanem T. Korponai József Ur ki most érkezett a' Georgia — Augustából viszsza — lett Human. Professor.

Ugyan azon Kötet' 24-dik lapján a' Jegyzésben: Gretinok, Cretium, Cretius; Olvasd: Cretinek, Cretinen, Cretins. —

A' 97-dik lap' 31-dik sorában: szókka; olvasd: Irókka.

Az 1819-dik esztendei 1-ső Kötet' 101-dik lap' 20-dik sorában: Rameraiban; olvasd: Krumauban.

Ugyan ott a' 109-dik lap 14-dik sorában: Kováts Martinyi nem a' Kir. Archi — Gymnasiumban hanem az Evang. Lyceumban Rector.

A' 110-dik lap' 2-dik és 3-dik sorában Pap helyébe, olvasd: Predikátor.

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horváth János A' Hierarchia Történetei a' IX-dik és X-dik Szazadban l. 3.
- 2) Nagy Ferentz. Hód Mező Vásárhely Városának rövid rajzolatja l. 34.
- 3) B. P. A' Répirásról, annak gyakorlásáról és betsérői l. 58.
- 4) B. Mednyánszky Alajos. Kalonits, Sigefried. l. 75.
- 5) Peretsényi Nagy László. Arad Vármegye Régiségei közé számlálható halmokról. l. 80.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Horváth Adám. A' Tétényi Leány Mátyás Királynál. l. 83.
- 2) A' Hesperusba a' múlt 1818-dik esztben Hazánkíjjaitól be-
küldetett Értekezések l. 92.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Országok' állapotjairól irt Tudományok. l. 94.
- 2) Elegyes foglalatú Irások l. 95.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) A' Jóságnak ősi vagy keresményi volta' bebizonyításáról.
l. 99.
- 2) Eredeti Oklevelek' kivonásai. l. 113.
- 3) Találmányok. l. 118.
- 4) Intézetek. l. 118.
- 5) Jutalmaztatások. l. 119.
- 6) Elölépések és megtsiszteltetések. l. 121.
- 7) Kihalt Tudósok és Írók. l. 122.
- 8) Jelességek. l. 123.
- 9) Régiségek. l. 124.
- 10) Uj Könyvek. l. 125.
- 11) Trattner J. Tamásnál készült Uj Könyvek. l. 126.
- 12) Jobbitások. l. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

III. KÖTET.

Deaky Lehrerhandl. für Pest *Gedone*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Az Egyházi Kormány' (Hierarchia) történetei a' Magyaroké lett tartományokban , a' IX. 's X. Században.

(Folytatása.)

§. 5.

Nem kis baja volt mindazáltal a' Pátriárkaság' határi miatt a' Konstantinápoliakkal.

Minek előtte a' versengést fessek , melly ez üdö szakaszban ütött ki a' Konstantinápoli, 's Római Pátriárkák között, 's honnyunknak is egy részét tárgyoztá; a' kútfőre szükséges felmenni, úgy mint a' melly nélkül azt igazán sem érteni, sem bírálni nem lehet. Ott lehet egyedül meg látni, hogy a' százados vetélkedések, nem a' nyugottiak' uralkodásra vágyásából, hanem a' keletiek' kevelységéből fakadoztak. — A' három korábbi Pátriárkáknak, úgy valának kezdettől fogva elhatározva Megyéik, hogy az Alexandriai, Egyiptomon, Lybián, Pentápolison; az Antiochiai keleten, a' Római egész nyugotton uralkodnék. A' kis Azsiai Püspökségeket az Efezusi, a' Pontusiakat a' Caezareai, a' Thráciaiakat a' Herakleai Püspökök, a' Pátriarkáktól függetlenek, Metropolitai hatalommal, közvetetlen a' Római Pá-

pákkal való egygyességben kormányozták. Illy állapotban valának a' Cypzusi, Persiai, 's több más Megyék (a). Az Efezusi Gyülekezetben Maximus Antióchiai Pátriárka, a' három Palaestinát Juvenalis Jerusálemi Püspöknek engedte, és ez ekkoron emelkedett Pátriarkaságra (b). A' Konstantinápoli Püspök hajdan a' Herakleai Érsek' hatalma alatt volt; de az olta, hogy őt' az I. Konstantinápoli Gyülekezet a' Római után első üléssel becsülte vala meg; azonnal hatalmát is próbálta terjeszteni, az eránta hozott törvényt hamisan magyarázván (c). Erre támaszkodva a' fenn nevezett Pontuszi, Thrácziai, 's Azsiai Megyékben Püspököket szentelni, áttenni, behelyheztetni, hivatalokból — mint azt Aranyszájú János tizenöttel cselekedte volt — letenni kezdtetek. Azonban a' nagyravágyás nem tud kielégíttetni; az éldelet által még inkább vastagodik; soha el nem alszik: valamint már nem egyszer győződelmeskedett az élet' szeretetén, 's más indulatokat magának feláldozott; úgy a' legszentebb törvényeket, régiségök által tisztos szokásokat megtapodván, semmi útát módot, fortélyt, nem hágy próbálatlan a' maga czéllyaira. A' három nagy tartományokból álló Megyéknek birtokában, Attikus egész keleti Illiriára feszítvén vággyait — melly Maczedóniát, Archáját, Thessáliát, Cretát, a' parti, 's közép Dácziát, Dardániát, 's Epirust

---

(a) A' mondott Pátriarkaságok, Dioecesisek, melly tartományokra terjedtek 's mindenikben hol, 's hányan voltak légyen a' Pátriarkai, Metropolitai, Érseki, 's Püspöki Székek; megtalálni Binghamnál: *Origines sive Antiquitates Ecclesiasticae* Vol. III. Halae 1727. 408 - 619 lap.

(b) *Epist. Leonis 119. ad Maximum Antiochenum. Cap. 4.* edit Ballerin. Salaginál Lib. VI. 27 lap.

(c) Thomassin. *vet. et nov. Eccl. discipl. Part. I. Libr. I. Cap. X. num. 3.* — Salaginál is Lib. VI. 96 lap.

foglallya vala magában — már olly parancsolatot hízelkedett ki az ifjabb Theodóziustól, melly azt az egyháziakban uralkodása alá hajtotta volna; ha I. Bonifacius Pápa, hihető a' Thessalonikai Primás által felébresztetvén, Honorius Cs. segédével igyekezeteit semmivé nem tette volna (a). Bitanglásival, usurpatióival, mindazáltal, a' Byzánti Császártól segítve, oda vitte dolgát, hogy 451. eszt. a' Kálcedoni Gyülekezet által az Ázsiái, Pontuszi, Thracziai Megyék' Pátriárkájává neveztetett legyen (b). Mivel azonban e' végzésnek N. Leo Pápa nagy erővel ellene mondott; Anatólius a' Pátriárkai hatalmat gyakorolni nem bátorkodott (c). Nem így a' kevély Acácus. Ez minekutánna reá birta volna mind Basiliscus, mind utánna Zeno Cs. hogy e' tartományokat kemény parancsokkal szorítanak; megvetvén III. Felix egyházi átkát, azokon uralkodni nem szűnt; hanem inkább velök egygyütt magát az egységtől elszakasztotta (d). Keleti Illiriából csak Dorotheus Thessalonikai Érsek állt pártjára (e). Ennek a' szakadásnak Hormisdász Pápa' okos buzgósága 519. eszt. véget vetett ugyan (f); de a' mint ezen túl megláttjuk, a' Konstantinápoliakba beléjük rögzött terjeszkedni vágyást el nem tudta oltani. Epiphánus Pátriárka erőszakkal a' maga széke

---

(a) Salagi Lib. VI. 98—101 lap.

(b) Concil. Chalcedon. Acti, XVI. Conc. Labbe. Tom. IV. edit. ven. 1751 old.

(c) Olvashatni az ő levelét Leo Pápa levelei között, Epist. 132. edit. Balleriu.

(d) Baronius 484. esztendő 17. 's a' k. számok alatt, az egész történetet 's III. Felix végzését elő adgya.

(e) Labb. Concil. Tom. V. edit Vener. Epist. 11. 423. [old.] Salaginál. Lib. VI. 116 lap.

(f) Salagi Lib. VI. 125 lap.

eleibe hurczoltatta István Thessalonikai Érseket, hogy törvényt állana; így akarván hatalma alá kényszeríteni keleti Illíriát. A' nyomatott a' maga ellenmondását sikeretlennek látván, sőt a' Konstantinápoli Gyülekezet által még hivatalától is megfosztatván, Theodórius Echini Püspök által a' Romai Synodushoz folyamodott, melyet 531. eszt. II. Bonifácus tartott vala. Elő mutatván ez, Damazus, Siricius, Innocentius, Bonifácus, Coelestinus, Xistus, Leo Pápák, nem különben Honorius' Theodózius', Marcianus' Cs. 's Anatólius' Konstantinápoli Püspök' Leveleit; az ő biróságától való függetlenségét, 's a' Római Pátriárkasághoz való tartozandóságát bebizonyította. Melly úttal több Thessáliei Püspökök is ide jártak kérelmeikkel (a); biznyságúl, hogy még ekkoron Illíria Konstantinápolnak meg nem hódolt: 's hihető hogy maga Epiphánus is, a' ki így írt vala: „Nagy okom vagyon Szentséges Atya, hogy veled egyességben legyenek, 's elfogadgyam az isteni tanítást, melly az Istennek boldog, 's szent tanítványtól, 's Apostolitól, kiváltképpen pedig Pétertől az Apostolok' Fejedelmétől, a' te szent Székednek adattatott által” (b), az igasságról meggyőzötve Hormisdással békeségre lépett. E'képp' a' keleti Illíria, a' VIII. századig, a' nyugotti Pátriárkák' hatalma alatt megmaradott.

Mikoron a' Görögök a' Szentek' képeit földhöz verték; mikoron a' pulya Leo — azoknak ádáz üldözője, Sz. Germanuszt a' pátriárkai székből kivetvén, helyébe Anastaziuszt, a' képek' ellen-

---

(a) Collect. Rom. Luc. Holsten. 3. 's k. lap.—Salaginál Libr. VI. 126—31 lap.

(b) Labb. Conc. Tom. V. edit. venet. 666 lap. Ugyan annál L. VI. 130 lap.

ségét ültette; ekkoron (730 eszt) szakasztatott el keleti Illíria a' nyugotti Pátriarkaságtól. Szent tüzze — miképpen a' kereszténység' isteni Szerzőjétől hallottuk dorgáltatni a' megáltkodottakat — intette II. Gergely a' képüldözöt: „Üldözz, 's kegyetlenül szorongatsz bennünket katonai, 's testi erővel; mi gyáva fegyvertelenek, kik földi; 's testi seregek nélkül szűkölködünk, a' minden teremtettt állatok' seregének Fejedelmét, ki az egekben ül, Krisztust, hívjuk segítségül, a' ki minden mennyei erők' seregei felett vagyon, hogy ördögöt küldgyön reád, a' mint az Apostol mondgya: által adni az illyent a' sátánnak, a' test romlására, hogy a' lélek idvezüllyön” (a) De mi történt? „Leo annyira felgyúlt, hogy a' Pápától, védelmezett képek eránt való gyűlölségből, a' Romai Szentegyház' örökségét Calábriában, 's Siciliában elfoglaltatta, az Illiriai Megyéket, Calábriát, Siciliát, 's a' többi tartományokat egész Thrácziaig a' Római Pátriarkaságtól nagy dühösséggel elszakasztotta légyen” (b). A' boszú állás csak gyenge 's alacsony lelkek' tulajdona; az erősek, magasak azt megvetik, 's utállyák. Pannóniába ugyan nem csúzhattak be a' Görögök, hol ekkoron az Avarok uralkodtak, 's a' Szalczburgi deák szertartásúak apostolkodtak; de az elfoglalt keleti Illiriának birásában, I. Miklós Papának minden búzgósága mellett is megmaradtak. (c) Ezentúl Bolgár ország lett a' vetélkedés' tárgya. Ismeretes dolog, hogy Rómából küldött Papok jeles előmenetellel munkálódtak e' népnek megtérítésében. (d) 's hogy a' hozzá tartozó Garam,

(c) Epist. Gregorij Papae II. ad Leonem. Papinál Critic. 730. eszt. num. 10.

(b) Ugyan annál num. 11.

(c) Harduin Conc. Tom. V. 126 old.

(d) Tudományos Gyűjt. VII. Kötet Pesten 1817. 42—53 lap.

Duna, 's Tisza közti Méziát, már előbb, (824 eszt) II Eugén a' Lorch-i Érsekséghez kapcsolta (a). Azt a' napkeleti Püspökök, a' Konstantinápolyi Gyülekezeten, 869. eszt. azon okból, hogy az valaha a' keleti Birodalomhoz tartozott, a' Római Pátriarkától el ítélték. Az Apostoli Szék követinek okoskodásai, mellyekkel az Atyákat végzésöktől elmozdítani iparkodtak, (b) sőt magának I. Miklós Pápanak Mihály Császárhoz levél által lett folyamodási is (c) foganatlanok valának. „A' napkeletiek, Konstantinápolyiak, a' Bolgár népet ajándékokkal, hitegetésekkel arra birták, hogy a' Görög Papokat elfogadván a' mieinket kiküszöböljék” (d). Ignác Pátriárka is nekik azonnal Ér-

-
- (a) Epist. Eugenii II. Papae ad Uroplum. Batthyáinál Leg. Eccl. Reg. Hung. 324 lap. ismét. A' Magyarok' megtérésének történetei. §. 1. hol Magyar ország' régi Geographiája fog elő adattatni.
- (b) Guillelm. Bibliothecar. in vita Hadriani II. Salaginál Lib. VI. 140 lap.
- (c) „Oportet vestrum imperiale decus quod in omnibus Ecclesiasticis utilitatibus vigere audivimus, ut antiquum morem, quem nostra Ecclesia habuit, vestris temporibus restaurare dignemini, quatenus vicem quam nostra sedes per Episcopos vestris in partibus constitutos habuit, videlicet Thessalonicensem, qui Romanae sedis vicem per Epirum veterem, Epirumque novam, atque Illyricum, Macedoniam Thessaliam, Achajam, Daciam ripensem Daciamque mediterraneam, Moesiam (mellyben Bolgár Ország volt), Dardaniam Praevalin Beato Petro Apostolorum Principi contradicere nullus praesumat: quae antecessorum nostrorum temporibus scilicet Damasi, Siricii, Innocentii, Bonifacii, Coelestini, Sixti, Leonis, Hilarii, Simplicii, Felicis, atque Hormisdas Sanctorum Pontificum, Sacris dispositionibus augebatur”. Harduin. Concil. Tom. V. 126 old. A' ki e' tartományok' fekvése eránt bővebb világosságot keres, olvassa Bingham Origines Vol. III. 408—619 lap. vagy Hornii Accuratissima orbis antiqui delineatio. Amstelodami 1667. hol a' nevezett tartományokból sokaknak különös Raizzát is felfogja találni.
- (d) Guillelmus Bibliothecar. in vita Hadriani II. Salaginál Lib. VI. 141 lap.

seket adott. (a) „A' Császár pedig gyakor sürgetésekkel, gazdag ajándékokkal, 's adományokkal Királyokat reá vette, hogy azt elfogadná”. (b) És így a' Gyülekezet' végzése által, melyet illy fentt Görög fortélyok segítettek, Bolgár Ország az említett Méziával, mint maga tartományával együtt; hasonlóképpen a' parti, közép 's hegyes régi szomszéd Dácia is (az az: a' mai Tiszántúl való Magyar Ország, és Erdély (c) a' keleti Pátriárkák' papi uralkodása alá jutott; 's a' népek, kik e' földön keresztények valának, a' Konstantinápoliaknak a' Romai Pápa eránt való barátságos, vagy ellenséges indúlatáikban közösen osztoztak. Nagy segédgyeik valának nekik Hazánknak ezen részein a' Herczegek, kik itt uralkodnak vala. Ugyan is Szalán Marót, a' Bolgár Királynak cziráki valának; Glád, Gelő a' Byzánti Császárhoz vonzottak. (d) Innét, jöllehet a' Pápák megerősítő levelőkbe a' Lorch-i Érsekeknek, Méziát mindenkor beléje iktatták, 's ahhoz való régi jussokat fenntartották (e); annak bírásába mindazon által, ez üdőszakaszban soha sem léphettek. Nyolcz száz kilenczven harmadik esztendőben, Timon, Bolgár Király, 's a' Bölcs Leo, Görög Cs. között nagy háború támadott. A' Görögök a' Bolgárok által igen megverettetének, és még Tódor, a' vezérjök is megölettetett.

(a) Tud. Gyűjtem. a' fellebb említett kötetben, 's lapokon.

(b) Constantin Porphyrog - in vita Basilii num. 95.

(c) Kéziratomban a' Magyarok megtérésének történetei §. 1. Magyar Ország régi felosztása.

(d) Anon. Belae Reg. Notar. Cap. XI. XXVIII. XXXVIII. XXXIX. Fessler die Geschichten der Ungern I. Theil 256 l.

(e) Epistola Eugenii II. Papae ad Urolphum an. 826. Benedicti VII. ad Gallos et Germanos Episcop. an. 971. Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 324. és 361 lap. es Salagi Lib. IV. 179. és 189 lap.

Ezezzel felbomolván a' Bolgárok 's a' Konstantinápoli Cs. között a' békesség' kötele, a' lelki igazgatásnak is, melyet a' Görögök e' nemzetnél magokhoz vontanak, vége szakadt; 's ugyan azon Bolgárok, a' Római Anyaszentegyháznak, melytől a' Görögök' ajándéki, 's hizelkedési által elpártultak, magokat önnként alája vetették (a) 's jöllehet a' görög szertartások mellett megmaradtak; Érsekeiknek megerősítését mind az által 1015-dik esztendeig a' Római Pápáktól kérték. (b) Az ő példájokra Marót, 's Szalán is a' magok népei görög szertartású keresztényivel ő hozzá halgatott; Glád', Gelő' embereiről pedig gyanítani lehet, hogy hívségöket azután is, nagyobb részent a' Konstantinápoliakhoz kötelezték. Az e' féle vetelkedések', a'szünet nélkül való belső visszavonások; a' Magyaroknak mindenfelé rémulést vitt hadaik; N. Károl maradéki' magva szakadta után, a' Száz Fejedelmi háznak törekedési a' Római Császárságra; az innét származott háborúk: hatalom bitangolások, a' papi kormány' nagy maximáinak kifejtekezését gátolták ugyan, de lassú tenyészését nem hátráltathatták.

§. 5.

Az ő magasságok által leginkább az Érsekek nyomtatván

Hajdan nagy hatalmú tiszt vala az Apostolok' üdejével határos eredetű Metropolitáság, most Érsekség (c) az Anyaszentegyházban. „Tudniok

(a) Baronius ad an. 893. num. 4. — Salagi Lib. VI. 142 lap.

(b) Asseman. Kalend. Eccles. univ. Tom. III. Part. I. 153 lap. Salagi Lib. VI. 142 lap.

(c) Van-Espen Jus Eccl. Univ. Tom. I. 102 lap. — Bingham Origines Eccl. Vol. I. Hal. 1724. 203—208 lap.

kell minden tartománybeli Püspököknek — így szóllottak felőle az Antióchiai Atyák — hogy a' Püspök, a' ki a' Fővárosban kormányoz az egész tartományra is ügyel; mivel mindnyájan, kiknek valami bajok vagyón, minden felől az Anya városba sietnek. Innét úgy tettsett, hogy neki a' becsületre nézve is előbb valónak kell lennie; a' többi Püspökök pedig, nála nélkül semmi fontosabb dologba ne avatkozzanak, miképpen a' kezdetről fogva divatban volt rendtartása kívánnya az Atyáknak" (a). Ehez képest a' tartománybeli Püskökök a' Metropolita eránt — mint Attyok Fejök, Pásztorjok eránt, minden tiszteletet, engedelmességet mutatnak, 's eszközsznek vala. (b) „A' ki az ő helyben hagyása nélkül szenteltetett Püspökké; azt végezte a' nagy Gyülekezet, hogy nem Püspök" (c) Ő elébe vitettek a' Püspökök' ügyei, mellyeket I. Justinian törvénye szerént ugyan maga is, de az Anyaszeutegyház' rendtartása szerént, vagy tizenkét kiválasztott Püspökök' tanácsával, vagy a' tertományi Gyülekezetekben bírált. (d) Mikoron a' tartományabeliekhez levelét kieresztette, mellyben őket a' rendszerént tartatni szokott esztendei Gyülekezetre hívta, félre tévén egyéb dolgaikat, azon megjelenni mindnyájan iparkodtak vala. (e) Mert vétkesnek parancsolta az egyházi törvény azt tartatni, a' ki helyt állani nem akarna, (f) Az ő engedelnök, levelök

---

(a) Conc. Antioch. Canon. 9. van — Espen Tom. I. 103 lap.

(b) Van - Espen ugyan ott 104 lap.

(c) Cont. Nicaen. I. Canon VI. Binghamnál orig. Ecol. Vol. I. 219 lap.

(d) Bingham Origin. Eccl. Vol. I. 224 lap.

(e) Concil. Agathen. Can. 35. u. a. 225. lap.

(f) Theodoret. Epist. 81. u. o.

nélkül hosszabb időre Székeket elhagyni megszabott útra indulni tiltva vala a' Püspököknek; (a) kik nekik mint az egyházi törvények örjeinek vizsgálattok, 's fenytékok alatt; valamint a' visszaélések orvoslása is hatalmokban állattanak. (b) Így uralkodának a' Metropoliták több Századok óta egész ekkorig, hol a' hazug Isidórral a' felingerlett Püspökök és Papok is kezét fogván, a' Pápák, az idő kívánságához képest (§ 3), az ő nagyságoknak alább szállítását, 's a' magok' tekintetének fellebb magasztalását eltökéllték, 's az új törvénynek közönségessé lételeivel meg is történt. A' Püspökök' megerősítése (c), áttétele (d), ügyeiknek a' végső ítélet végett az Apostoli Széknek lévén fenntartva (e), sőt azoknak egyenes

---

(a) Ugyan annál 227 lap. De az I. Salonai Gyülekezet is 530 est. melynek János Sziszeki Püspök is alája van írva. Can VI. azt rendelé: „Praeterea Canonice admonemus ut nullus Episcoporum vel sequentis ordinis quaecunque persona ad Comitatum proficiscendi, (a' Királyi udvart, vagy a' Tartomány Igazgatóját érti) nisi ordine jam superius dicto causa justae intentionis exposita ab eis, ad quos pertinent fuerint licentiam consecuti”. A' III. Canonban rendelé, hogy a' Püspökök az Érsekeknek, a' másod rendbeli Papok a' Püspököknek jelentsék ügyöket, 's ez vala a' rend melyre itt utál. Batthyáni Leg. Eccl. 285. 's k. l.

(b) Conc. Antioch. Can. IX. u. o. 226 lap.

(c) „Nec a Sedis Romanae dispositione ipsos deviare oportet, ad quam euncta majora Ecclesiastica negotia (divina disponente gratia) jussa sunt referri, ut ab ea regulariter disponantur a qua sumpsere principia”. Epist. I. Marcelli ad Episcop. Antioch in Isid. Mercat. Van-Espen Tom. VII. 204 lap.

(d) „Si utilitatis causa fuerit mutandus (Episcopus) non per se hoc agat, sed fratribus invitantibus, et auctoritate hujus Sanctae Sedis faciat, non ambitus causa sed utilitatis”. Epist. Callisti I. Cap. 3. Isidornál. Van-Espen ugyan ott 200 lap.

(e) „Finitiva Episcoporum judicia, huc (ad Sedem Apostolicam) esse deferenda, ut hujus Sanctae Sedis auctoritate finiantur, sicut ab Apostolis; eorumque successoribus, multorum consensu jam definitum est. — Quoniam quam

felvitelők is megengedtetvén (a), az Érsekek' kez-
vetésöknek (impositio manus) törvényszéköknek,
vizsgálataiknak, fenyítéköknek elkerülésére tágas
út nyitattott; 's azoknak száma, kik magokat tő-
lők függetlenségbe helyheztetni iparkodtak, na-
ponként szaporodott. Azok közül való volt Wic-
hing Nyitrai Püspök is, ki ellen Methodius Ro-
mában panaszt tett, 's VIII János, igen kegyes
kinyilatkoztatások között, védelmét ígerte de el
hallasztotta (b). Megkevesbedvén így a' Metro-
politák' köze a' Püspökökhez; hatalmoknak, 's
tekintetöknek is lassanként meg kellett csükken-
nie. Ezek a' sérelmek panaszra fakasztották ugyan
őket eleinte, 's régi igazaik' érzelme néha tusa-
kodásra is bátorította volt (§ 3); de minekutánna
sebeik' sajogását résszerént a' Pápák feddődésiből
(c) származott félelemnek erősb indulattya meg-

---

vis liceat apud Provinciales, et Metropolitanos, atque
Primates eorum causam ventilare, accusationes, vel cri-
minationes non licet tamen definire secus quam praedi-
ctum". Epist. Eleutherii Cap. 2. Isidor, Merc. Van. Espen
Jus Eccl. Univ. Tom. VII. 199 lap.

- (a) Juxta Apostolorum eorumque successorum Sanctiones,
Episcopi qui voluerint, vel quibus necesse fuerit, suffi-
gere, eamque appellare debeant, ut inde accipiant tui-
tionem, et liberationem unde acceperunt informationem
atque consecrationem — quia Episcoporum judicia, et
summarum causarum negotia, sive cuncta dubia Apostoli-
cae Sedis auctoritate sunt agenda, et finienda. Et omnia
comprovincialia negotia hujus Sanctae universalis, et A-
postolicae Ecclesiae sunt tractanda iudicio, si hujus Ec-
clesiae Pontifex praeceperit". Epist. I. Marcelli Papae.
Isidor. Mercat. Van-Espen u. o. 204 lap.
- (b) „Cum Deo duce reversus fueris, quid quid jam dictus
Episcopus contra suum ministerium in te exercuit, ut-
ramque audientiam coram nobis discussam adjuvante Do-
mino legitimo fini trademus, et illius pertinaciam iudicii
nostri Sententia corripere non omittemus". Epist. Joan.
VIII. ad Methodium Archi Episcop. Vta. Batthyáinák
Leg. Eccl. Reg. Hung. 341 lap.
- (c) „Etsi Sedem Apostolicam nullatenus appellasset (Rothald
Püspök miatt keményen dorgálván Hincmár Érseket I.

tompította ; részszerént a' sok bajoktól leendő menekedés' reménysége megennyhitette volna ; azok ellen , kiktől az eránt vádoltatának , hogy a' Decretálék' hiteles voltokat kétségbe hozták légyen ; magokat még véd-írásokkal mentegették , s engedelmességet vallottanak (a) ; sok ügyeket azoknak erejökkel támogattak (b) ; végre pedig midőn azok közönséges tekintetre emelkednének , ők is mindenekben az ő rendelkezéseikhez szabták volt magokat.

Hasonló sorsok leve a' Pannóniai Érsekeknek is. Úgy tetszik ugyan mintha ezek a' régi Érseki hatalmat megtartották volna ; Püspököket szentelvé ; azokat behelyhezttvé 's a' t. azt azonban csak úgy gyakorolják vala , mint Apostoli Helytartók , kik a' különösen nyertt hatalom' tellyességének jeléül a' Pápák által Paláстал ruháztatának fel , melly dísz egyedül a' meg ajándékozott Érsek' személljét illette (c). Methodius Ér-

---

Miklós Pápa , hogy őt' hivatalától megfosztotta), contra tamen et tanta vos Decretalium efferre statuta et Episcopum inconsultis nobis deponere nullo modo debuitis". Epist. 47. ad Galliae Episc. Van-Espen Jus. Eccl. Tom. VII. 195 lap.

- (a) „Scripsit et Hincmarus Rhemensis, apologeticum contra obtractatores suos qui calumniabantur eum. — Scilicet apud Papam Joannem (VIII) quod nollent in auctoritatem recipere Decreta Pontificum Sedis Romanae". Flooardus Hist. Eccl. Remensis Lib. III. cap. 21. edit Sirmondi. Van-Espen u. o.
- (b) „Quamquam quidam vestrum (ugymond I. Miklós Pápa) scripserint, haud illa Decretalia priscorum Pontificum in toto Codicis Canonum corpore contineri descripta: cum ipsi ubi suae intentioni haec suffragari conspiciunt, illis indesinenter utantur, et solum nunc ad imminutionem potestatis Sedis Apostolicae, et ad suorum argumentum privilegiorum minus accepta esse probant". Epist. Nicol. I. Van-Espen a' fenn említett helyen.
- (c) Van-Espen Jus Eccl. Univ. Tom. I. Part. I. Tit. XIX. num. XVI.

seknek, mint Apostoli Helytartónak adott VIII János engedelmét; hogy Wiching, Nyitrai Püspökön kívül még egyet Romába küldvén a' Rend' felvétele végett, azután e' kettővel, Morvában 's Pannoniában „más helyeken is, hol Püspököknek képesint lehet, és kell lenniük, többeket szentelhessen” (a). Gellért Lorchi Érsek pedig „sok vissza éléseket, mellyek a' tartományokban az egyházi törvények, 's az ősök parancsolati ellen történtek, keservesen panaszolkodva VIII Leó elébe terjesztette, tanácsot az apostoli hatalomtól kérvén” (b); Ennek is nemkülömben Herold, Szalczburgi Érseknek II Agapit (c); Fridriknek VI Benedek (d) Pilgrimnek, ki személyesen meg nem jelenhetvén, Hitvallását követtyei által küldötte be az Apostoli székhez, VII. Benedek (e); mint részszerént Felső Pannóniában, Morvában, Méziában; részszerént Alsó Pannóniában Helytartóiknak engedték által hatalmokat, hogy ő helyettök e' részeken predikállyanak; tetszéseik szerént a' hol szükséges Püspököket tegyenek; 's mindeneket úgy rendelleyenek, intézzenek, mint-ha ők magok volnának jelen (f). Így a' Metropo-

(a) Epist. Joannis VIII. ad Sfantopulcrum Comitem Batthyá-
ninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 340 lap.

(b) Epist. Leonis VII. ad Gallos et Germanos, Ugyan annál
351 lap.

(c) Epist. Agapiti Papae II. ad Gerardum u. a. 354 lap.

(d) Epist. Benedicti Papae VI. ad Fridericum Salisburg.
Episcop. u. a. 356 lap.

(e) Epist. u. a. 361 lap. Epist. Pilgrómi Laureac. Archi-Epis-
copi ad Bened. VII. u. a. 357 lap.

(f) „Cui (t. i. a' Lorchi Érseknek) providentiam orientalis
Pannoniae, Regionemque Avarorum, atque Marahanorum,
sed et Sclavorum — — credimus, nostramque Apostoli-
cam vicem in illis partibus praedicandi, et pro arbitrio
vestro, ubi opus est, Episcopos constituendi, omniaque
disponere atque ordinare tali auctoritate, atque potestate

liták' régi jelesebb jussaik, ez üdőszakaszban az Apostoli Helytartók' sajáttyáva levének, millyeneket minden tartományokban találni; az ő megszűnttökkel pedig minthogy üdő multával azok az Érsekektől, kiknek azért nem kis tekintetők, 's diszeik maradtak, már elvesztek; mindenektől a' Meghatalmazókra szálltak vissza.

§. 6.

A' Megyés Püspökök' egyházi jussai nem annyira csorbúltak;

Megkönnyebbedvén illykép' a' Püspökökön a' metropolitai hatalom' sullya, mellyet olly nehezen viseltek; ők magok az új törvény által — bátor az a' vélekedést szülte is, hogy a' Püspöki hatalom, a' pápai hatalom' tellyes voltából, mint a' maga kútfejéből foly' ki, keveset vesztettek. Az Anyaszentegyháznak hajdani, rendtartása szerint (a), mindeniket a' maga Megyéje' körébe szorították ugyan Pannóniában is a' törvények (b); de azon emlékek' kevés töredékiből is, melyek viselt dolgaikról kezünkre jutottak, az egy-

---

delegamus, ac si ipsi praesentes affuissemus". Epist Agapiti Papae II. ad Gerardum Laureae. Archi-Episcop. Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 254—5 lap.

(a) „Singulis Pastoribus portio gregis fuit adscripta, quam regat unusquisque, et gubernet". S. Cyprian. Van-Espen Jus. Eccl. Univ. Tom. I. Part. I. Tit. XVI. Cap. V. num. 5.

(b) „Quoniam minime termini a' Partibus statuti transferri debent, unusquisque Episcopus descriptos sibi terminos possideat, et alienam Dioecesim nullatenus invadat". Can. 3. Conc. Spalat. Ezen fellül olvasd II. Eugén, II. Agapit, VII. Benedek leveleit, melyekben a' Püspökségek elvan-
nak határozva Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. Illy rendelés vala a' régi Német Anyasz. Törvényei között is, a' mellyhez akkor Pannónia tartozott. „Nemo quoque alterius terminos usurpet, nec alterius parochianum judicare, aut excommunicare praesumat" etc. Alaman Eccl. Vet. Canon. num. XLV. Goldastnál Tom. II. part. II. 132 l.

házi

házi társaság főczéllýára igazított méltóságok²nak fennsége tündöklík. Trónust emelvén Szentegyházokban (a), papokon, hiveken tellyes lelki hatalommal uralkodnak vala. (b) Kezdetétől fogva az ő kezökre volt bízva az ige. A' mennyire erejök engedte — semminémű szokás által sem tartván magokat mentteknek e' tiszttól — mint Arno, Methódíus 's t. magok tanítýák vala a' népeket zsolgálni az Urnak (c). Az ő engedelmlök nélkül tiltva volt Presbytereknek, Diaconusoknak, All Diaconusoknak akárminémű egyházi tiszttet is gyakorolni a' Megyében (d); kik miképpen a' Sz. Rendekeket vagy önnön Püspökjöktől, vagy annak levele mellett másoktól vették vala fel (a' másod rendbéli Papok által való felszentelés, erőtelennek, helytelennek ismertetvén mindenkoron az Anyaszentegyházban (e), úgy küldettetésöket, meghatalmaztatásokat (jurisdictio) is, tőlök kell vala várniok. Így Szalavárba (Salaburg), míg Alsó Pannonia a' Szalczburgiak' hatalma alatt volt,

- (a) „Quod autem Sedes in Episcoporum Ecclesiis excelsae constitutae, et praeparatae inveniuntur in throno, speculationem, et potestatem judicandi, et solvendi, atque ligandi a Domino sibi datam materie docet”. Alam. Eccl. Veter. Canones, Goldastnál Tom. II. part. II. 133 lap.
- (b) „Luiprammus in illa regione ministerium Sacerdotale potestative exercuit”. Anon de conversione Bojoar, et Carant. 16 lap.
- (c) „Arno providere omnem illam regionem, et Ecclesiasticum officium more episcopali colere populosque in fide, et christianitate praedicando confortare”. u. o, 12 lap.
- (d) „Quapropter cunctis fidelibus, et summopere omnibus Presbyteris et Diaconibus, et reliquis Clericis attendendum est, ut nihil absque Episcopi proprii licentia agant, Non utique Missas sine ejus jussu quisquam Presbyterorum in sua Parochia agat, non baptizet”. Alam. Eccl. veteris Canones. Goldastnál Tom. II. part II. 122 lap.
- (e) „Ischyas non erat Presbyter, ordinatus quippe fuit a Collutho Presbytero, qui falso nomine Episcopi gloriabatur”. Athanas. Apol. Bingham Orig. Eccl. Vol. I. 91 lap.

Tud. Gy. III. K. 1819.

Swarnagel Presbytert, Luipramm; ezután Altfriedet, 's Richpaldot Adalwin Érsek helyhezette.

(a) Az idegen papokra nézve az a' rendtartás volt e' tartományban, hogy ott hivatalokat három hónapnál tovább nem gyakorolhatták, ha csak szabadság levelöket (dimissoria) előbb a' Püspöknek bemutatván, arra engedelmet nem nyertek (b); vagy a' megyebeli papság közé fel nem vétettek. Innét mikor Privinna, Domonkos nevezetű udvari papját, kit magával Morvából hozott vala, Szalavárott a' maga új városában, Plébánussá akarta tenni „ötet Luipramm Érsek' kezébe, 's hatalma alá adta, és Luipramm e' Presbyternek engedelmet adott az ő Megyéjében Misét énekelni, e' Szentegyházat, 's népet neki ajállván” (c). Az ő ügyelettők alatt volt az isteni tisztelet is az egész Megyében: „mivel más helyeken nem szabad áldozatot tenni, Miséket mondani, egyéb a' hol tulajdon Püspöke parancsollya” (d). Annak külső formájára, 's módgyaira nézve is abban a' vélekedésben vala Methódus, hogy a' régi szokás szerint szabad a' Püspöknek azt, csak a' mivolta tartassék sértetlen, a' maga népe' nyelvéhez alkalmaztatnia (e); de minekutánna a' Római Patriárkák még e' pontban is Egységre törekedtek, Tót Liturgiája csak VIII. János helybenhagyása

---

(a) Anon de Convers. Bojoar et Carant. 19 lap.

(b) „Neque Presbyter aliunde veniens plus tribus mensibus, ibi suum ausus est colere officium, priusquam suam dimissoriam Episcopo praesentavit Epistolam”. Ugyan annál 21 lap.

(c) Anonimus de Conversione Bojoariorum et Carantanorum. Salagi Lib. IV. toldalékképp' 16 lap.

(d) Alamannicae Ecclesiae veteris Canones, Goldastnál. Tom. II. part. II. 121 lap.

(e) Bingham origines Eccl. Vol. I. 117 lap.

után tartatott törvényesnek (a). A' Szent kenetek, mellyek részszerént Szentségek' kiszolgálása, részszerént némelly dolgoknak a' köz éléstől való elválasztások végett szükségesek lettek az Anyaszentegyházban; mind a' Püspökök' áldásik által készültenek; és a' bérmandók'; Papok', templo-mok', szent-edények' felkenése (b); nem külömben a' gyilkosság, vér - ontás által megförtöztetett Szentegyházaknak megtisztítása, egyedül nekik volt fenn tartva (c). Mint a' hit' tisztaságának, 's erkölcsök' szentségének örjei hatalommal irtogatták a' halvélekedéseket, 's erkölcstelenségeket. Innét 789-dik eszt. Arno Szalczburgi Érsek Száva Pannoniában; 830 eszt. táján Adalrák Morvában; 850-dik, 's ismét 853-dik esztendőben Luipramm, 865. eszt. pedig Adalwin Alsó Pannóniában, gondos vizgát alá vették a' Szentegyházakat; Hercegektől, Grófoktól, 's a' többi keresztény hiektől mindenütt nagy tisztelettel fogadtatván (d). „A' Passau (tulajdonképpen Lorch) Püspök is, mig Morva, 's Pennónia, Megyében valának; az ő kereszténységök' kezdetétől fogva, mikor akarta, 's szükségesnek látta, minden ellentállás nélkül bemenvén övéivel, az ott lévőekkel Egyházi Gyülekezeteket tartott, 's mindent, a' mit cselekednie szükséges volt, hatalommal cselekedett, és senki sem szállott vele szembe” (e); a' rend-

---

(a) Epistola Joannis VIII. ad Sfantopulcrum Comitem Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 338 lap.

(b) „Jure proprio servato in regenerandis, consecrandis Ecclesiis, vel Sacerdotibus promovendis, atque a suo Episcopo chrisma accipiendum”. Can. 3. Conc. Spalatens. Batthyáninál u. o. 330 lap.

(c) Conc. Spalat. Can. 3, Batthyáninál. Leg. Eccl. Reg. Hung. 333 lap.

(d) Anon. de conversione Bojoar, et Carantan. 12—20 lap.

(e) Epist. Theotmari ad Joan. IX. Batthyáninál Leg. Eccl. 347 lap.

szabásoknak, melyeket akár a' Gyülekezetekben, akár azokon kívül adott a' maga nyájának mindek engedelmeskedni kötelesek lévén (a). A' Megyebeli papoknak, 's híveknek, mindennemű lelki ügyeik a' Püspökök' Széke elébe tartoztanak (b). Hatalmok volt, a' szükségben a' köz egyházi törvényeken is tágitani (dispensare) (c). De ez üdö-szakaszban, sok környülállások torlódtak össze e'beli tehetségek meggyengíteni. A' Fejedelmek méltóságok alatt lenni vélvén ügyeikben, bátor azok lelkiek volnának, 'polgáriképp' a' magok jobbágyaikhoz folyamodni a' törvény tágitása végett; a' Római Szék elébe vitték inkább dolgokat. A' tartományi Gyülekezetek' ritka voltak, 's a' Püspököknek az Ország' dolgai által lett elfoglaltatások is sokakat kényszerített, hogy ott keresnének segítséget bajjaikban. Ide járultak a' híres Decretálék, és a' Püspököknek önnön iparkodásaik, hogy a' törvények' kötelezése alól szokásba vett feloldozást nehezebbé tegyék (d): innét ők magok sokszor vagy a' könyörgöket, vagy azoknak kérelmeit Rómába útasították (e). Fenyítéköknek a' magok Megyéjökben, e' századokban is papok, szerzetesek, világiak, nagyok kicsinyek, a' püspöki, ítélet' fellebb vitele ment-

-
- (a) „Vestrum, qui legatione Domini fungimini, est docere populos; eorum vero est, vobis obedire ut Deo”. Alaman Eccl. Veter. Canones. Goldastnál Antiquit. Alaman, Tom. II, part. II. 122 lap.
- (b) Gambsjäger Jus Ecclesiasticum Tom. I. Heidelbergae 1815 145 lap.
- (c) Fredro de Episcoporum in dispensando libertate. Viennae 1783. — Kübel Ueber die Geschichte bischöfflicher Dispensation Heidelberg 1788.
- (d) Gambsjäger u. o. 148–9 lap.
- (e) Epist. Leonis VII. Gerardo Laureacensi Batthyáninál Leg. Eccl. Reg. Hung. 351 lap.

ten maradván (a), valamint hajdan (b), alája voltanak vettette. Methódus mind magát Szvatopluk Herczeget; mind az ő poroszlójit, 's az elkövetett vakmerőségért, minden faluit egyházi átok alá vetette. Nem lehet ugyan 'a' szilaj Herczegnek tetteit (c) menteni; de bizonyos, hogy a' jámbor Püspököt is ez úttal hatalma' határain túl ragadta a' boszúállással határos buzgóság. Ez megátalkodást szül inkább; mint jobbulást.

A' törvény kivonás által, melyet Remedius Kúri Püspök készített a' Német Anyaszentegyház' számára, (d) a' hová Pannónia, 's Morva 868-dik esztendeig tartozott, nagy tekintetbe helyheztetetett a' Püspöki méltóság. A' következendő maximák valának abban felállítva: „Szükséges hogy az Igazgatókat féllék az alattvalók, és azoktól megfenyíttessenek; hogy emberi félelemből ne merjenek vétetni, kik az Isten' ítéleteitől nem

(a) Deusedit Herczeg a' Ravennai Érsek' ítéletét Romába vitte fel. Harduin Act. Conc. Tom. VI, part. I. 97 old.

(b) Bingham Origin. Eccl. Vol. I. 100 's k. lap.

(c) „Szvatopluk, jöllehet a' keresztény tudományban nem vala járatlan, az Isten' Papjait mindazáltal kevesbé becsülte, mint sem illett volna. Egykor vadászni menvén, megparancsolá Methódusnak, hogy az isteni szolgálattal várakoznék, míg onnét megfordul. Ez, egész délig híjában várakozott. Ekkor félvén ne hogy tisztet mulasztson, a' Sz. Mise Áldozattyához hozzá fogott. Azonban jö a' Herczeg, a' ki látván, hogy őt' meg nem várta, bemegy a' Templomba, beereszteti kutyáinak sokaságát, megfuttatja kúrtjeit; az oltárhoz siet, 's mindenféle mocskolódásokkal illeté Methódiust, 's kevésben múlt, hogy az Áldozót magát is meg nem hurczolta". A' dolgot így adgya elő Inchoffer Annal Eccl. Reg. Hung. Tom. I. Vol. II. 218 lap. Fessler (Geschichte der Ungern I. B. 163 lap. b.) Szvatopluk' tettét kétségbe hozza, de fundamentom nélkül.

(d) Alamannicae Ecclesiae veteris Canones ex Pontificum Epistolis excerpti a Remedio Curiensi Episcopo jussu Caroli Magni Regis Francorum et Alemannorum. Goldastnál Berum Alaman. Scriptores. Tom. II. part. II. Francofurti 1661. 121, 's k. lap.

tartanak. — Ha az Anyaszentegyház' pásztorai, a' hitben eltévelyednek a' hívektől megfeddendő lé-
szen; de a' rossz erkölcsökért tőrni kell inkább
ötet, mint dorgálni: mert az Anyaszentegyház'
Igazgatóját az Úr ítéli. Ha valakinek a' Püspök
ellen panaszja van; addig ellene sehová se vi-
gye dolgát, míg magától elégtételt nem kér. De
ha vádak volnának is ellene, a' Pátriárkák, vagy
Prímások hetvenkét tanúval kevesebbet be ne ve-
gyenek. A' rágalmozók pedig, kiket isteni ren-
delés szerint ki kell irtani, és a' bujtogatók, a'
Püspökök' vádlásától, 's ellenek való bizonyoság-
tételtől egészen eltiltassanak. Az ellenek való ösz-
ve esküvés utálatos gonoszság lévén, valaki az-
zal magát megmocskolja: ha Pap; rendétől fosz-
tassék meg; a' többi pedig tiltassék el az Úr tes-
te' vételétől, 's rekesztessék ki az Anyaszentegy-
házból." (a) Az Úr' nyájában így felmagasztaltat-
ván és sérthetetleneknek érezvén magokat, sok
Püspökök keményen, 's kényők szerint kezdet-
tek vala uralkodni a' papokon (b), szerzeteseken
(c). A' nyomottak, sokszor a' Pápáknál kéntele-

(a) Alamanniae Eccl. Vet. Canones XV. XVI. XVII. XXII.
XL. XLIII. u. o.

(b) Ez adott alkalmatosságot a' Római Gyűlekezethen II. Eu-
gén Pápa alatt 826 eszt. a' XXVI-dik; a' III. Valentinu-
miban a' XIV-dik; a' Wormátziaiban 868-dikban a' XIV.
Capitulumra. Harduinnál Act. Concil. Tom. V. VIII. Já-
nos Pápa is ez eránt feddette Arpald Asculanumi Püs-
pököt: „Nam et clerici tuae nos Ecclesiae adierunt, re-
clamantes multa se a tua perpeccata fraternitate enormi-
ter adversa, et contra regulam Ecclesiasticam injuste fore
oppressos". Epist. Joann. VIII. ad Arpaldum Episc. Ascu-
lanum. Harduin. Act. Conc. Tom. VI. part. I. 85 old.

(c) „Veracium relatione comperimus, Gibertum Nemausensem
ven. Episcopum quod quoddam monasterium, ipse Giber-
tus temere invaserit omnesque res ipsius monasterii per
suos homines distribuerit, et illius monachos inde contra
Sacras regulas omnino expulerit". Epist. Joan. VIII. 87.
Harduin. n. o. 58 old. lásd ugyan azt 138.

nítettének keresni védelmet. A' papok' folyamodásinak, a' személyes birodalom eloltatásán kívül, károsabb következése nem lett az egyházi fenyegetésekre nézve. De bezzeg nagy zavarodást okoztak a' Szerzetesek' panaszi, kik a' papságnál gazdagabbak, 's gond nélkül való, csendes magánnyokban tanultabbak, az egyházi, 's világi Udvaroknál nagyobb tekintetben valának. Innét történt, hogy az erántok különösen hajlandó Pápák, nevezetesen VIII János, (a) I. Marinus, (b) Kristóf Pápák (c), 's egyebek, sok Monostorokat a' Püspöki hatalom alól kivettek légyen. Ezek jobbára külföldön lett dolgok. Hasonlók a' mi tartományinkban legfellebb Felső Pannóniában történhettek: Monostorokat pedig még az sem látott ez üdőszakaszban. De a' szövétnék, mellyet elő adásokkal gyűjtöttem, a' XI. században majd vígabban világít. A' többiben mindezeknek a' visszaéléseknek, legalább a' jámbor Methodius' üdejétől fogva, legkissebb nyomára sem akadni. Hihető az egyházi dolgok ott jobb renden állottak. Sem a' tót szertartású Pannóniában, 's Morvában sem a' Görög liturgiás Méziánkban 's Dáciiánkban a' deáktalan Papok között Isidór' portékájának nem nagy kelete volt. A' szent Írás, 's az Anyaszentegyháznak közönségesen ismeretes törvényei lévén tanulások' fő tárgyai; a' Püspökök, 's az ő papjaik egymás eránt való tartozásaikat e' tiszta kútfőkből merítették 's minden csalfáko-

---

(a) VIII. János a' Tornutzi Klastromot tette függetlenné. Epist. H. Harduinnál Act. Conc. Tom. VI. part. I. 123. és 162 old.

(b) Ez a' Szolemniciacumi Monostornak adott illy privilégiumot. Ugyan annal 364 old.

(c) Ez a' Korbéi Apátságot vette ki a' Püspöki hatalom alól, u. a, 499 old.

dás nélkül szent együgyűséggel tellyesítették. Methodius' halála után, el foglalván ezt az egész földet a' Magyarok, a' kiüresült székekbe az újdón nevezett János Érsek, Dániel, 's Benedek Püspökök bele nem ülhettek. A' papok pedig elfutván, a' hívek egész Piligrim' megjelenéseig önn magokra valának hagyatva. És így ez üdökről a' Hierarchia' végső romlásán kívül, többé nincs is mit emlétnünk.

§. 8.

De e' mellett mind a' két rendbeli Hierarchák hatalmasok lettek az Országokban.

A' jók, mellyeket a' keresztény hitnek terjesztőji, híveik' lelkökben, 's ennél fogva polgári magok viseletökben is általamunkálódtak; mind tanításokra, mind magokra reájok vonták a' Fejedelmeknek figyelmetességöket. (a) Istenisegéről meggyőzetve az Evangyéliomnak, ők is e' szent Gyülekezet' tagjaiva' kereszteltetvén, annak papjait keresztény létökre, mint munkásit az emberi nem' üdvösségének; Uralkodó létökre pedig, mint hasznos kormányosít a' lelki isméretnek a' polgári tisztekre nézve, megszorodott Szentegyházaikkal egygyütt oltalmazni, tekintetőket különös kiváltságokkal emelni, buzgóságokat népeikhez 's trónusokhoz szorósban csatolni iparkodtak, életeket gazdag adományokkal könnyebbé, kellemetesebbé tévén. E'béli bölcseségök által, N. Konstantín, Valentinián, Grátzián, N. Theodozius, Arcádius, Honorius, Justinián, kik nagyobb, kik kisebb mértékben, már az Anyaszentegyháznak előidejében emlékezetesek. De most hallgat-

(a) A' kereszt. hit' terjedése Pannoniában. Tudom. Gyűjt. 1817. VII. kötet Pesten. 12—3 lap.

ván ezekről, a' közép korba megyek fel, a' tartományokba, a' honnét Pannoniára az ideák' árjának, gondolkodás' módgyának, vallásban, politikában, erkölcsökben, az öszveköttetés, szomszédság beköltözések által terjednie kellett. Mikoron N. Károl a' Királyi székre ült; a' népek, kik a' Romai Birodalom töredékeit magok között felosztották, egészen barbariesbe, vadságba voltak elmerülve; ellenségi minden törvénynek, melly zabolába készült szorítani szilajságokat; 's azoknak az erő vala egyetlen egy törvényök. E' Fejedelem áthatatosan vivott vád erkölcsaik ellen, a' nélkül hogy azokat megszelidithetné. A' mély elme hamar általlátja, hogy még azon haldokló maradványát is a' civilisátiónak, mellyet a' Romaiak hagytanak magok után világi hatalom tehetetlen fenntartani; 's hogy az emberi nemzettségnek egyedül az egyházi hatalom képes illy jeles szolgálatot tenni, mellynek a' keresztény Religio' mivolta szerént éppen ez vala a' rendeltetése. Nem a' babona tehát, vagy tudatlanság—miképpen sok Irók el akarák vala hitetni; hanem a' legmélyebb országlási bölcsesség, ezek a' nagy tekintetek sűgatták a' kedvezéseket, mellyekkel azt öregbíteni iparkodott. De a' maga méltóságának fenntartására is, ennél erányosbat kedvezőbbet nem gondolhatott. (a) Innét valamint a' pápai széket a' világi nagyságnak legfőbb fokára segítette; úgy a' Püspököket is, kikben inkább bizott mint a' maga Grófjaiban (b), a' legnagyobb tekintetbe kívánta helyhetni. A' Papi Rend azon-

---

(a) Bernardi de l' influence de Charlemagne sur la civilisation de l' Europe. Archives littéraires de l' Europe Nro XV. à Paris 1805. 291—2 lap.

(b) Montesquien de l' esprit. des lois nouvelle edition Tom. IV, à Lyon 1792 Liv. XXXI. chap. XIX. 167 lap.

képp', a' mint az Anyaszentegyházban meg vala választva a' többi hivektől; polgári képp' is első lett az ő országai' Aristocratiájában; 's annak tagjai méltóságok szerint, nem csak vele egygyenlőn osztoztak a' nemesi jusokban; hanem azokon fellül még sok privilégiumokkal is meg valának különböztetve. A' hajdani törvények, mellyek személyöket kivették vala a' világi bíróság alól, (a) megújítatának. Sőt Isidór' Decretáléinak elterjedt maximái nagy befolyást nyervén a' törvény szabásokba; többnyire a' világiak' polgári ügyeik is a' Püspökök által intéztetének el. (b) Nevezetese az ő törvényei között a' czikkek, mellyek által az Anyaszentegyháznak jussa fekvő jószágokat szerezni, meg ismertetett, 's szerzeményeinek sérthetetlensége megállapított. (c) A' miket azokból Martell Károly elbitangolt, (d) a' legkeményebb törvények által is (e), a' haddi emberek' kezeiből visszaszerezni lehetetlen vala (f) Hogy a' kereszténység, a' papok', templomok', 's oktatás' fogyatkozásában, az ország' nagy kárával meg ne csükkene; a' mennyire kikerült, jeles zsoldjósággal ajándékozá meg a' Püspöki Szentegyházakat. (g) Mindenkoron meg sejtették

-
- (a) Bingham Origin. Eccles. Vol. II. Halae 1725. 213—257.
 (b) Van-Espen Jus Eccl. Univ. Tom. IV. pag. 4. Nro 25. Mor-nacius ad lib. 8. cod. de Episcopali Audientia.
 (c) Capitul. Caroli M. lib. I. tit. 83. Cap. 67. in Hincmari Remensis Quaternion. Harduinnál Act. Concil. Tom. V. 1331 old. Montesquieu emlétett könyvében 147 lap.
 (d) „Karolus plurima juri ecclesiastico detrahens praedia fisco sociavit, ac deinde militibus dispersivit”. Chron Centulen. Lib. II. ugyan ott 140 lap.
 (e) Ű. o. 146—7 lap.
 (f) Ű. o. 149 lap.
 (g) Ű. o. 167 lap.

azt a' Geniek, hogy a' vallásbeli társaság, akár úgy tekintessék, mint oltalom alá vett, akár úgy mint mivolti tulajdona, attributuma embernek, az országok' polgárinak, erkölcsi személy; 's mint olyan, méltósággal, érdemekkel fellülmúlván a' legnemesb egygyes személyeket, a' jusokat, 's szabadságokat is ügygyel követelheti, melyek sem érdemes polgároktól, sem más törvényes egyesületektől igasság sértés nélkül meg nem tagadtathatnak. És e' külső jussaiból csak a' részecskét tisztelte feláldozni, melly az Ország' végczellyának elérésére elmellőzhetetlen. Adományi mellett N. Károl Cs. a' Szentegyháznak a' tizedet is minden természetkekből kiadattatni parancsolta, úgy mint a' melly adózást a' papok' táplálására, az ó törvény utmutatása szerént már korábbi egyházi végzetek tisztekké tették a' híveknek (a) Ez adózásnak még saját birtokit is alája vetette (b). E'béli törvényeit egyedül a' valás ihlette (c). A' Szentegyházakat, csak így lehetett, a' népek' javára ismét bizonyos, 's marandó állapotba helyheztetni, mellyből ki üttettek vala. (d) Azonban a' pór nép nem tanúlt meg a' nagy példa után le mondani önnön hasznairól. Ez, a' tisztet elfogadta; de csak hamar annak megválthatását kezdette kérni I. Lajos, 's Lotharius Császároktól. Az megtagadtatván, melly nehéz volt légyen a' tizednek természetben való megadására reá szoktatni a' Frankokat, a' sűrű, egyházi 's világi törvényekből, mellyekkel azt sürget-

---

(a) Montesquieu ugyan ott 151 lap.

(b) Capitul. de Willis art. 6. an. 800. u. o. 151 lap.

(c) „Les lois de Charlemagne sur l'etablissement des dimes, étoient l'ouvrage de la nécessité; la religion seule y eut part, et la superstition n'y en eut aucune”. Montesq. u. o.

(d) Ugyan ott, 154 lap.

ni szükséges volt, láthatni (a). N. Károlnak még végső intézete is, a' Szentegyházak' felemelésére vala igazítva (b). Melly szerént a' Juváviai (Szalczburgi) Érsek is, ki ekkoron Pannóniát igazgatta, szépen gyarapodott. Az Uralkodó' buzgósága az istenes intézetek eránt, országa' Nagygyait is adakozókká tette. Lajos Cs. alatt pedig még jobban meggazdagodtak. Sok Királyi jusokban, regálékban, millyenek a' jobbágyokon való hatalom, azok ügyeinek megitélése, fuvaroztatás (angaria, parangaria) folyók' jövedelmei, vámok, só aknák, bányászat, 's t. e' félek részesek lettek (c). Sok gazdagok, kik magokat az Oltárnak szolgálattýára szentelték, örökségöket a' Szentegyházakhoz kapcsolták. Hasonlóképp' valának minden hívek lelkesítve. Látták, hogy a' mi a' papság' kezeibe letéetett, a' szegények' öröksége vala, mellyből tehetetlen öregek, elhagyatott árvák, 's kisdedek, sinlődő nyavalyások tápláltának, és sok szerencsétlenek segedelmet vettek. (d) Mások a' sanyarú 's hosszszas penitentiát, magok vagy rokonik' lelki büntetésit a' jövendő életben kívánták vala dús adományokkal megváltani. (e)

Illy módon a' birtokokon kívül, mellyek Királyi Adomány mellett eredetiképpen Szentegyházak, 's Monostorok sajátj voltanak; sok ollyas

---

(a) Harduinnál Acta Concil. Tom. V. 10. 55. 93 lap.

(b) Nagy Károl Cs. a' maga testamentomában, ingó javait három egyenlő részre osztotta fel; két harmad részt az Ersekségeknék 's Püspökségeknék rendelvén. Montesquien Liv. XXXI. Chap. XII. 154 lap.

(c) U. o. 178 lap. Murator. Antiquit. Italic. Tom. VI. 4—5 ol.

(d) Muratorii Antiquit: Ital. Tom. V. Dissert. LXVII. 590. 's k. lap.

(e) Ugyan ott Dissert. LXVIII. 712. 's k. lap.

zsold jószágok is kapcsolattak azokhoz magányos jótévők kegyessége által, mellyeken természetők szerént a' katonáskodás, különbféle polgári szolgálattételek, 's adózások' terhe feküdt vala. Hozzá járulván nagyobbodott gazdagságokhoz az ő tudománnyok (a); nagy tekintetűek lettek a' tanácsban. Meg erősödven pedig mind a' Püspökök (b) mind magok az uralkodók (c) a' vélekedésben hogy a' püspöki felkenés által lesznek a' Királyok; minden országokban hatalmasokká lettek. De külföldben a' zavaros közép kornak nem is egy könnyen munkálódhattak volna valami foganattal, a' megszelédítésén (d). Első Lajos Császárnak, a' kegyesnek, méltatlan megbecstelenítésében, mélyebb vizsgálódók' ítélete szerént, csak elfajult,

(a) „Les sciences n'eurent longtems d'asyle que chés les ecclésiastiques, et principalement dans les monastères”. Bernardi de l'état des sciences dans le moyen âge, Archives Littéraires de l'Europe Nro XVI. à Paris 1805.

(b) „Tanto est dignitas Pontificum major, quam regum, quia reges in culmen regum sacrantur a Pontificibus, Pontifices autem a regibus consecrari non possunt”. Conc. aq. S. Macram Capit. I. 881. eszt. Harduinnál Acta Conc. Tom. VI. part. I. 351 old.

(c) „Venilo, quem ego feci Archiepiscopum Senonensem me consecraviti, a qua consecratione, vel regni sublimitate supplantari, vel projici a nullo debueram saltem sine audientia, et judicio episcoporum, quorum ministerio in regem sum consecratus, et qui throni Dei sunt dicti, in quibus Deus sedet, et per quos sua decernit judicia, quorum paternis correctionibus, et castigatoriis judiciis me subdere fui paratus, et in praesenti sum subditus”. Proclamat. Caroli Calvi apud Saponarias de anno 859. art. 3. Montesquieu többszer említett könyvében Liv. XXXI. Chap. XXIII. 180 lap. (b) jegy alatt.

(d) „Le clergé ne sauva, au milieu de ces desordres, quelques uns des principes de la civilisation, qu'au moyen de l'indépendance, qu'il avait eu l'adresse de se procurer, et de l'autorité, et de l'influence, que ses lumières devaient nécessairement lui donner, dans un tel état de choses”. Bernardi előbb említett Értekezésében Archives Littéraires Nro XVI. 91 lap.

fiainak szenvedő eszközi valának. (a) És ezen kénytelenségből tett szolgálattyyokat is nem sokára igasságos okok volt megbánni. A' polgári háborúk, mellyek e' jámbor Fejedelem' éltét nyughatatlaníták, azoknak csak zsengeji valának, mellyek halálat követték. A' három fiúi, mindenik az ország' nagygyait iparkodott a' maga pártjára vonzani; 's hogy a' nemesség' szívét megnyerhesse, a' papságot kelle bitangra eresztetni. Sokszor ugyan az a' kéz, melly új Apátságot szerzett, a' régiéket rablotta. A' Szentegyházak most kifosztogattattak, majd ismét vissza nyerték jószágait; de a' papságnak illy erőltetése, bitangoltatása által, mellyet a' tekintetnek alacsonyodása szokott vala követni, a' korona vesztett. Általában a' Hierarchák' gazdagsága, mindenkoron szükségesebb volt az országoknak, mint az Anyaszentegyháznak a' maga czéllýaira (b). Mikoron sok Püspököknek még egyházi fegyverekkel is (sokszor minden fogantatást nélkül) így kell vala az irigység, 's rablóik ellen harcolniok; akkoron a' Szalczburgi Érsek — a' Pannonok Fő Pásztora, legalább e' tartományban, gyarapodott. Privinna Herczeg ama' meszsze terjedt zsoldjából, mellyet Alsó Pannóniában Lajos Bajor Királytól nyert vala, mind az emlétett Érsekséget, (c) mind az Al-

---

(a) „Quand on a vu, sous le règne de Louis-le-Débonnaire, le clergé mettre ce prince en pénitence, tantôt le dégrader du trône, et tantôt l'y remettre, — — — ceux qui ont examiné les choses plus à fond, se sont bien aperçus que le clergé n'avait été en tout cela que l'instrument passif des enfans de Louis le Débonnaire, de ces enfans dénaturés, qui” etc. Bernardi de l'influence de Charlemagne sur la civilisation de l'Europe. Archives littéraires. Nro XV. 294 lap.

(b) Montesquieu de l'esprit des lois. Liv. XXXI. Chap. XXIII.

(c) „Transactis fere duorum aut trium spatiis annorum (az időtől fogva, mikor Mozburgban a' Bold, Szűz templomát

tahai Szent Mórítz' Monostorát gazdagon megajándékozta (a). Melly adománynak birtokában, a'

felszentelte, melly az emlékirásban, 850-dik esztendőre tétetik; de hogy vagy az író, vagy a' másoló hibázott, 's hogy 840-diknek kell lenni, majd megmutattatik) ad Salpingin (Salapurgin) consecravit Ecclesiam in honore S. Hrodberti, quam Privina cum omni supra posito tradidit Deo, et S. Petro atque S. Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgensium, habendi". Anno, de Convers. Bojar. et Carant. Cap. XIX, 17 lap. Hogy es a' Szalczburgi Ersekségnek ajándékozott legyen, alább hol Királyi megerősítéséről leszen szó az Adománynak, ki fog tetszeni. Lásd az (c) jegyzés alatt. De az is bizonyítja; hogy nem a' Szalapurgi, hanem a' Szalczburgi Szentegyház volt Szent Rupert (Hrodbert) tiszteletére szentelve, kinek e' jöszág itt ajándékoztatik. Merger Hist. Salisburg.

- (a) „Dedit itaque Bribinus fidelis Dux noster — — — ad praefatum Monasterium S. Mauritii Martyris Christi (Altaha) de sua proprietate in suo Ducatu, quidquid habuit ad Salapingin infra terminos istos. In orientem ad Salam fluviosum etc. Diplom. Ludovici Germanici. Hundnál Metropol. Salisburg. Tom. 2. pag. 11. — Altaháról ezeket említi Chronicon Gottwicense Parte altera. Lib. IV. 733. lapon: „Quincingovve Pagus Ducatus Bojoariae ad utramque Danubii ripam, in hodierna Bavaria Inferiore inter fluvios Isaram, et Filisam, qui ab antiqua civitate Colonia Quintanorum dicta hodie Kinzen prope Plainzing inter Osterhofen et Vilshofen, denominationem suam adeptus est. — — — Inter villas Pagi Quincingovve praecipue reperiuntur Monasterium Altaha inferius, hodie Nider alteich ad sinistram Danubii infra Oppidum Deehendorf, prout patet ex diplom. Ludovici Germanici de anno 868 ibi: „prope Monasterium Altaha in Pago Quincingovve situm in territorio, quod est inter Svveinaha et Monasterium Altaha contiguum". Hund Tom. II. Metropol. p. 11. Bajor Országnak mostani felosztása szerint, Altaha, az Alsó Dunái kerületben mainapiglan is fenn áll. Neueste Länder und Völkerkunde. Dreizehnter Band. Prag. 1813. 145—152 lap. Pagus hajdan annyit tett, mint kerület, Megye, integrum quendam Regionis districtum (Chron. Gottwic. Lib. IV. 522 lap.) Villa pedig mint erősség nélkül való népesebb, nagyobb helység. (u. o. 444 lap.) Innét láthatni hogy a' fenn nevezett Monostor Bajor országban feküdt; és azt Lajos Király kedvelni láttatott Monasterium nostrumnak nevezvén: hanem Privinna adományából, ki az által bízható Lajosnak kedvét kívánta keresni, 's meghálálni, hogy zsoldját örökséggé változtatta, Alsó Pannóniában, Szalaburg' táján jöszágot birt vala,

Szalczburgi szentegyházat (a), 's emlétett Monostort, a' mint szükségesnek ismertetett vala (b), a' Királlyal is megerősítette. (c). Azonban midőn Pannónia, elhagyatva a' Szalczburgiaktól, Me-

- (a) „Pervenit ad notitiam Hludovici piissimi Regis, quod Priuina benivolus fuit erga Dei servitium, et suum, quibusdam suis fidelibus saepius ammonentibus, concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, quae ad Episcopatum Juvavensis Ecclesiae pertinere videntur, scilicet ad S. Petrum Principem Apostolorum, et Beatissimum Hrobertum (Rupertum) ubi ipse corpore requiescit: ubi tunc ad praesens Rector venerabilis Luiphrammus Archi-Episcopus praeesse dignoscitur. Ea ratione definivit Dominus Senior noster easdem res, quae tunc ad ipsum Episcopum in ipsis locis conquesitae sunt, et quae in antea Domino propitio augeri possunt, sine ullius hominis contradictione, et judiciaria consignatione inlibate ad ipsa loca supradictorum Sanctorum perpetualiter perseverare valeant. Isti fiebant praesentes, nomine Luiphramus Archi-Episcopus, Erchanbertus Episcopus, Erchanfridus Episcopus, Hartungus Episcopus, Karalomanus, Hludovicus, Ernst, Radpot, Werinheri, Pabo, Fritilo, Tacholf, Deotrich, Wanine, Gerold, Luicolt, Deoheri, Wolfregi, Jezo, Egilolf, Pnopo, Adalperth, Megingoz, item Adalperth, Odalinh, Peruger, Managolt. Actum loco publico in Reganespure Anno DCCCXLVIII. Indictione XI. sub die III. idus Octobris”. Anonem. de Conversione Bojoariorum, et Carantanorum cap. XX. 18 lap.
- (b) Murator. Antiquitates Italicae medii aevi. Tom. V. Mediolani. 1741. Dissert. LXX, és Dissert. XVI. de Fisco.
- (c) „Quapropter comperiat omnium fidelium nostrorum praesentium scilicet, et futurorum solertia, qualiter Bribinus fidelis Dux noster veniens in procerum nostrorum praesentiam, postulavit serenitatem nostram, ut de rebus proprietatis suae, quas ei in proprietatem concessimus, liceret ei partem aliquam ob memoriam ejus dare ad S. Mauritium et ad Monasterium nostrum Altaha — Cujus petitioni libenti animo consensum praebentes, decrevimus ita fieri. Dedit itaque Bribinus fidelis Dux noster cum consensu, et licentia nostra ad praefatum Monasterium S. Mauriti Martyris Christi, de sua proprietate in suo Ducatu quidquid habuit ad Salapingin infra terminos istos. In orientem ultra Salam fluviolum etc. Data 10 Cal. Martii anno Christo propitio 28. Regni Domini Ludovici Serenissimi Regis in Orientali Francia regnantis Iudict. 8. Actum Regensburg Civitate Regia. In Dei nomine feliciter. E' diplomat szépen megvilágosítva lásd Saláginál Lib. IV, 377—382.

thodius lelki igazgatása alá jutott; hihető VIII. János' Levelére, melyet Lajos Királyhoz (a), 's Karlomanhoz küldött (b), az említett Püspöki jóságok is kezére adattak. De Methodius' halála után, azokat Szent Mórícz Apátsága' birtokival együtt — jele hogy ekkoron Altahában már nem voltak Szerzetesek — Arnulf Császár Adomány Levelé általa' Pannóniáért nyughatatlankodó Ditmár Szalczburgi Érsek ismét visszanyerte (c).

(a) „Joannes Episcopus Dilecto filio Ludovico glorioso Regi — — — Multis, ac variis manifestisque prudentia tua poterit indiciiis deprehendere, Pannonicam Dioecesim ab olim Apostolicae Sedis privilegiis fuisse deputatam: si apud Excellentiam tuam justitia Dei locum, sicut decet, invenerit. Haec enim Synodalia gesta indicant, historiae conscriptae demonstrant. Verum quia quibusdam hostiliumurbationum simultatibus illuc ab Apostolica Sede non est diu directus Antistes, hoc apud ignaros venit in dubium”. Salaginál Lib. IV. 439—40 lap.

(b) „Karlomannak, Lajos Király fiának, kire attya Bojária', 's Pannónia' kormányozását birta, így ír vala VIII. János: „Joannes Episcopus glorioso viro Carolomanno dilecti filii nostri Ludovici Regis filio. — — Reddito ac restituto nobis Pannoniensium Episcopatu liceat praedicto fratri nostro Methodio, qui illic a Sede Apostolica ordinatus est, secundum priscam consuetudinem libere quae sunt Episcopi gerere”. Salaginál Lib. IV. 440—1 lap.

(c) „Arnulfus Divina favente gratia Rex. — — — Comperiat omnium nostrorum — — fidelium solertia, qualiter — — venerabilis Archi-Episcopus noster Dietmarus — — postulavit Serenitatem nostram, ut quasdam res — — ad Sanctam Ecclesiam Juvavensem — — concederemus — — Tradidimus itaque — — ad Sabariam, ad Panceohhabe, ad Mosepurch Abbatiam, ubi S. Adrianus Martyr Christi requiescit. — — Ad Salapingen Curtem cum C C C mansis, et totidem vineis, vel quidquid ibi habuimus, Ecclesiam ad Quartana, Ecclesiam ad Gensi, ad V. Ecclesias cum theloncis, et vineis forestibus et cum omnibus, quae ab antecessoribus nostris antea beneficiata fuissent, firmamus in proprium. Data XII. Kal. Decembris anno Christi incarnationis DCCCLXXV. anno Domini Arnulfi Serenissimi Regis II. in orientali Francia regnante. Indictione VIII”. Erről azt mondgya Salági Lib. IV. 382 lapon, hogy Klimó György Pécsi Püspöknek Tudós Praytól küldettette; de a' mit én Prayból Tud. Gyűjt. VII. kötet 187. 34 lapon közlöttem, evvel nem egyez meg minden pont Tud. Gy. III. K. 1819.

Mind ezek a' jószágok, valamint közönségesen minden szentegyházaké (a), igen szép kiváltságokkal fel voltak ruházva (b); de általában minden adózásoktól nem voltak szabadok. A' tizeden legkissebb terh sem feküdt. Általa N. Károl Cs. a' Szentegyházaknak elbitangolt majorságit (allogdia) kívánta kipótolni, mellyek nem adóztak. A' zsold jószágok ellenben különös privilégium

---

ban. Mellyből az következik, hogy e' diplomát vagy Pray nem közlőtte akkor egészen Klímo Püspökkel, vagy Salági nem úgy adta, ki mint vele közölte.

- (a) A' sok diplomák szerint, mellyeket Muratórius a' Szentegyházak' immunitásának kifejtésére öszveszedett, az közönségesen abban áll vala: „ut nullus Judex publicus, vel quislibet ex judiciaria potestate, seu Missus noster discurrens, in Ecclesias, Casas, vel agros, seu reliquas possessiones praedictae Ecclesiae, quas juste, et legaliter possidere dinoscitur, vel quas divina pietas, sibi augere voluerit, ad causas judiciario more audiendas, aut freda exigenda, aut mansiones, vel paratas faciendas, aut fide jussore tollendos, aut homines tam servos, quam ingenuos super terram ipsius Sedis commanentes injuste distringendos, nec ullas redibitiones, vel illicitas occasiones requirendas ullo unquam in tempore ingredi audeat, vel per aliquod ingenium exigere praesumat”. Antiquit Ital. medli aevi Tom. V. Dissert. LXX. Magyarázatyát pedig e' jusoknak Montesquieunél de l' esprit des lois. liv. XXX. meglehet találni.
- (b) A' Szalczburgi Érsekség' jószágainak immunitását a' (cc) jegyzés alatt Lajos Király rövideden e' szavakkal fejezé ki: „easdem res, quae tunc ad ipsum Episcopum in ipsis locis conquaesitae sunt — — sine ullius hominis contradictione et judiciaria consignatione inlibate — — perpetualiter perseverare valeant”. Erre mutat Merger Historia Salisburgensis. Salisburgi 1692. 268—9 lapon: Imperator Ludovicus II. exhibitis sibi a Luipramo progenitorum suorum Caroli M. et Ludovici pii Privilegiis et diplomatibus, Salisburgensem Ecclesiam in specialem tutelam, ac protectionem recepit, et a quibusvis oneribus, et exactionibus, quae ejus temporis conditio, vel consuetudo ferebat, etiam Jure fisci, ut vocabant Imperatores, immunem voluit. Ejusdem Patruus Ludovicus Rex Germaniae, et Boiariae, bona ac jura, vel tunc jam Salisburgensis juris et ditionis existentia, vel in posterum accessura perpetuo firma rata habuit publico diplomate dato Ratisbonae an. 848. 12. oct”.

nélkül a' papi kezekben sem voltak menttek az eredeti adózásoktól (a). A' katonáskodás' terhéől haszontalan kívánta fel szabadítani N. Károl, 's I. Lajos Cs. a' Püspökököket, 's Apátokat; ők az üdö' vadságától felvén, azt biztalanságokban azután sem szüntek meg viselni (b). Ezen fellül a' Király; 's Haza' szükségében segedelem adással is (c); esztendőnként való ajándékokkal. (d), az utazó Fejedelemnek, az ő Biztosinak (Missi),

- (a) A' Zsoldal (feudummal) járó tartozásokat kifejtette Montesquieu de l' esprit des lois liv. XXX. Hogy azok a' Papságtól is megkivántattak, megvilágosította Muratorius Antiquit. Ital. Tom. V. Dissert. LXX. Innét volt, hogy könnyebítés végett a' Zsold jószágoknak egy része a' Szentegyházaknak majorság képpen (allodium) adattatott. Capitul. Caroli Calvi tit. 9. cap. 4. Harduinnal Acta Concil. Tom. VI. Part. I. 357—8.
- (b) Szent Máceránál tartott Gyülekezettyőkben 881 eszt. Szent Gergely' szavaival magok vallották a' Püspökök: „quoniam ad exteriora negotia partim necessitate barbarici timoris, partim negligentia nostri temporis dilapsi sumus”. Harduinnal u. o. 351 lap.
- (c) Murator. Antiquit. Ital. Tom. V. 958 old; — Van-Espem pedig Jus Eccl. Universum Tom. III. 213 lapon. Theodo városában 844 eszt. tartott Gyülekezet IV. Canonját hozza elő, melly így szöll: „Quod ut commodius valedicis implere, unusquisque vir Ecclesiasticum, et intercessionis adiutorium, et solatii, quo Respublica indiget subsidium, juxta quantitatem rerum Ecclesiae sibi commissae, salvo jure quod exinde divinis dispensationibus debet impendi promte, et ex animo parare, et impigre, sicut tempore antecessorum vestrorum consueverat studebit offerre”. Melly Gyülekezeten Lajos Király is jelen vala, a' honnét elgondolbatni, hogy a' Szalezburgi Erseknek, 's az Alta-hai Monostornak Pannóniai jószágoktól is bizonyosan megvárta az itt parancsolt segedelmet.
- (d) Causa suae defensionis Regi ac Reipublicae vectigalia quae nobiscum annua dona vocantur praestat Ecclesia, servans quod jubet Apostolus: „cui honorem honorem, cui vectigal vectigal” praestate Regi ac defensoribus vestris. Rom. cap. 13. Hincmar. de ordine Palatii. Van-Espen. u. o. 213 lap. Melly ajándékok lovakban, lánzsákban, 's paizsokban, 's más e'félekben állottak. Murator. Antiquit. Ital. Tom. V. Dissert. LXX. 958 old;

's Tisztyéinek szállással, 's illendő fogadással (a) tartoztanak. Ez terhesen esvén, mivel sűrűen történt, a' Püspökök azt írák Lajosnak, a' Kopasz Károl testvérjének: „Viseld gondgyát a' földeidnek, hogy ne kénytelenítessél szüntelen a' papok' házait járni, 's jobbágyaikat a' fuvarozással fárasztani. Úgy rendeld dolgaidat, hogy legyen miből élned, 's elfogadni a' követségeket” (b). Hogy ezektől mentt volt legyen a' Pannóniai Püspök; sem Lajosnak, sem Arnulfnak Adomány leveleiből ki nem lehet hozni. A' Hierarchák ezektől a' kötelességektől, még nagyobb foglalatú levelek mellett sem voltak szabadok. (c) A' Garam, Duna 's Tisza közti Mézia', a' parti, közép, 's havas Dácia' Fő Pásztorai, birtokaikra nézve minő állapotba voltak legyen helyheztetve, legkisebb nyomára sem találtam.

§. 9.

Őket egy ideig Mezei Püspökök, 's Fő Presbiterék.

Az Avarok kiverettetése után, a' N. Károl Cs. hatalma alá jutott Pannonia, a' Szalczburgi Megyéhez csatoltatott. Arno Érsek, mint Püspöke e' tartománynak, nagy előmenetellel munkálodott az új gyarmatok közt a' maga papjaival.

(a) Murator. u. o. 964 lap.

(b) Montesquieu de l' esprit des lois Tom. IV. 35 lap.

(c) Az említett ajándékok minden immunitások mellett is, bátor eleve csak kedveskedésképp' adattak a' Királynak, később kötelességgé váltak. Erre mutatnak ugyan I. Lajos Német Király privilégiumának, melyet 854 eszt. a' Szent Galli Monostornak adott, a' következő szavai: „Statuimus etiam, ut annuatim inde Dona nostre Serenitatis veniant, sicut de ceteris Monasteriis, id est Caballi duo cum Scutis, et Lanceis”. Murat. Antiquit. Tom. V. Dissert. LXX. 960 lap.

(a) De minthogy abban nem volna Város, a' hová Püspöki széket lehetne helyhetni; a' távollét pedig a' gondos ügyeletet, millyet e' zsenge kívánt vala, lehetetlenné tette. Theodorikot; ennek elhunytá után Adalrád Érsek, 824 eszt. Ottót; későbbben (836 s — 858 eszt. között) Luipramm) Osvádot küldötték Püspökiképp' e' népnek lelki igazgatására (b): szinte azzal a' hatalommal, a' millyennel azok birnak vala, kiket a' régiség a' Megyész (Dioecesanus) és segéd (Coadjutor) Püspököktől megkülömböztetve, Mezei Püspököknek (Chorepiscopus) nevezett (c). Akár miképpen vélekedtek legyen sokan — 's még a' Decretálék' költője is, Leo, 's Damasus neve alatt — az ő rangjokról, tudós férfiak már minden kétséget elhárítottak, valóságos Püspöki méltóságok eránt (d). Az egyházi törvények azonban legott felszentelésöknél elkezdették az ő megkülömböztetésöket a' Megyésektől. Ezeknek felkenésökre midőn három Püspököt kívántak vala; amazok eránt ezt rendelék: „a' Mezei Püspök az által a' Városi Püspök által legyen, a' kinek alatta vagyon” (e) A' hatalmok pedig igen keskeny határok közé szorítottatott. Mindennémű Püspöki tiszteknek gyakorlásától eltiltva, egyedül a' Szentegyházban volt

---

(a) Anon. de conversione Bojoariorum, et Carantanorum; 12 lap.

(b) Anon. de Convers. Bojoar. et Carant. 12—13 lap.

(c) A' Chorepiscopus nevezet koránt sem a Choro Sacerdotum veszi eredetét, mint Raban. Maur. de institut. Sacerdot. Lib. I. cap. V. hibásan vélte; hanem a' Görög τῆς χώρας ἐπίσκοποι a' Mezőség' Püspöki; a' Megyésektől leendő megkülömböztetésök végett, kiknek törvény szerént nagyobb városba kellett vala széköket helyheztenni.

(d) Bingham orig. Eccl. Vol. I. 191—3.

(e) Conc. Antioch, Can. X; ugyan annál, 194 lap.

szabad bérálniok az új kereszteltteket, és áldozatot a' Presbyterek előtt tenniük, mellyet valakinek irgalmasságából nyertek (a). Továbbá: „tegyenek ők, így végeztek az Antióchiai Atyák, Olvasókat, Aldiakonusokat, Ördögüzöket; 's ezeknek tételöket elegendőnek tartsák: de se Áldozó Papokat (Presbytereket), se Diakonusokat, azon Püspök nélkül szentelni ne merészellyenek, a' ki alá ők, és a' Megye tartoznak” (b). A' IX-dik Század az ő hatalmokról sokkal többet tartott. „Minekutánna, így mondta ki annak vélekedését Rabanus: „a' Mezei Püspökök, a' Megyések' kezvetését (impositio manus) veszik, 's mint Püspökök úgy kenettetnek fel: mért ne volna ő nekik is szabad a' Püspökök' megegygyezésével, kiknek hatalmok alatt vagynak, a' szent Rendekeket feladniok, 's a' hiveket a' szent Chrismával megbérálniok? Mert hijában való lészen valakinek Püspökké való kenettetése, ha néki Püspöki szolgálatot tenni nem szabad”. (c) De elég, 's már vissza megyek a' Pannóniabeliekhez, kiket fenn elhagytam vala, viselt dolgaikat, 's viszontagságaikat vizsgálni. „Arno Juváviai (Szalczburgi) Érsek Theodorikot Püspöknek felszentelvén, ő maga és Gerold Gróf Tót országba (az Alsó Pannóniai Tótokhoz) vivék; és a' Karantánok' tartományát, 's a' Dráva napnyúgoti részén lévő szomszédgyaikat, egész addig, hol a' Dráva a' Dunába szakad, e' Püspöknek ajánlák; hogy e' népet hatalommal kormányozná, 's a' maga predikállásával, 's evangyéliomi oktatásával az Urnak szolgálni tanítaná; az újonnan épült templomokat

---

(a) Conc. Reienne Can. III. Bingham orig. Eccl. Vol. 196 lap.

(b) Conc. Antioch, Can. X. u. a. 195 lap.

(c) Rabanus de Chorepiscopis, Harduinnál Acta Concil. Tom. V. Parisiis 1714. 141. old.

megáldaná, 's papokat szentelne, rendelne; 's az egész egyházi tisztet, miképpen az egyházi rendtartás kívánnya, ezeken a' részeken elvégezné; a' Juváviai Püspökök' uralkodása, 's engedelme alatt lévén" (a). „Adalrám szinte így rendelé vala Ottót, közikbe Püspöknek" (b). „Osváld Püspök pedig, Luipramm, 's Adalwin Érsekek' üdejében, azonképp' kormányozá a' Tótok' nemzetséget, miképpen régi ődökben, a' már említett Püspökök cselekedtek; alájok vettetvén a' Juváviai Püspököknek: de már Adalwin Érsek önnön maga iparkodik vala kormányozni azt a' nemzetséget az Ur' nevében." (c) Illyképp' valamint eredetöket Pannóniában magoktól a' Szalczburgi Püspököktől vették, hatalmok meghatározottat, mindenekben ő tőlök függtének; úgy általok hatvan esztendőnél vala, mivel tovább tartott hivataloknak vége is szakasztatott, Osváld Mezei Püspök, későbbén olly dolgokba is avatkozott, melyeket a' Megyés magának fenntartott vala, 's általa csorbulása lett rendszerénti jussainak. Innét történt, hogy az említett Érsek e' tartományt Fő Presbyterek által igazgatni tanácsosabbnak találta légyen (d).

Illyen egyházi tisztet (Archi Presbytert) Jeromos első emleget a' hajdani korban (e). Illyen

---

(a) Anon. de Convers, Bojoar. et Carant, num. XV. 13 lap.

(b) Ugyan annál num. XVI. 13 lap.

(c) U. a. num. XVI. 14 lap.

(d) „Cum enim ii Episcopi, quod certis limitibus carerent, frequentem etiam ipsis Archi Praesulibus Juvavensibus, quibus subesse debebant, controversiam facerent, consultius visum propria opera illic divitiis providere". Merger Histor. Salisburgensis, Salisburgi, 1692 Lib. III, Cap. XVI, 273 lap.

(e) S. Hieron. Epist. IV. ad Rust.

vala Péter (a), és Protérius (b) az Alexandriai Szétegyházban. Ezt a' Püspök maga a' Széke mellett szolgáló Papokból, nem az időre, hanem a' tudományra, 's erkölcsökre való tekintetből szabad tetszése szerint szokta választani. (c) Megszaporodván pedig a' Plebániák' száma, a' Megye Dékányságokra osztatott fel, 's azokban is mindenütt egy Presbyter tétetett a' többire ügyelleni, ki Mezei Fő Presbyternek neveztetett (d). Ezen szerint Adalwin Érsek is az Alsó Pannóniai Plebániákat, Altf rid Mozburgi Plébános, 's Fő Presbyterre bizta „a' ki mindenféle mesterse gben jártas férfi vala; átadván neki a' Szétegyház' kulcsait, 's maga után az egész népnek gondviselését” (e). A' kulcsok a' hivatal', a' védelmezés', a' gondviselés' általadásának jelei valának (f) Ennek halála után „Richpaldot tette volt Fő Presbyterré : a' ki ott sok üdeig lakott vala, hatalommal viselvén hivatalát, a' mint neki az ő Érseke megengedte ; miglen bizonyos Met hód ius nevezetű görög, az újonan talált tót betűkkel, a' latán nyelvet, 's Római tanítást, és a' Filozofikának írói latán betűit elnyomván, a' nép előtt a' Misének, Evangyéliomoknak, 's azok' egyházi szolgálatt yoknak becsét egészen elvette, kik azt

---

(a) „Petrus quidam fuit Alexandrinae Ecclesiae Protopresbyter, seu Archipresbyter”. Socrat. Lib. VI. Cap. IX.

(b) „Novissime in Proterium universorum sententia declinavit, utique cui et Dioscorus commendavit Ecclesiam, qui et cum Archi Presbyterum fecerat”. Liberat. Breviar Cap. XIV. (Tom. V. Conc. 763 lap.)

(c) Bingham Orig. Ecel. Vol. I. 292—3 lap.

(d) Van-Espen Jus Ecel. Tom. I. part. I. Tit. VI. num. 2. 33 l.

(e) Anon. de convers. Bojoariorum et Carantanorum num.

(f) Joh. Conrad Füesslins Kirchen und Ketzer historie der mittlern Zeit, II. Theil, Frankfurt 1772—439 lap.

deákul tartották: a' mit ő nem türhetvén visszaszárméne Juváviába (a). Az új Püspök' igazgatása alatt, sem az első' sem az utolsó' tisztének nyomaira többé nem találni.

§. 10.

És jó rendbe szedett Plébánosok segítették a' Pannóniai Szentegyház' igazgatásában.

Nagy lévén Pannóniában az aratás, részerént magok a' Megyések, részszerént az általok küldött Mezei Püspökök, több Presbytereket szentelének, segédül a' magok apostoli munkájokban (b). Ezek a' felszentelés által a' Megyéhez köttetve, azt többé a' Püspököknek Elbocsátója (dimissoriae litterae) nélkül, el nem hagyhatták. (c) A' szükséges munkások az új Carantán, 's Bajor tudatlan szállókból ki nem kerülven, Luipramna Érsek Szalezburgból küldött vala Diaconusokat, 's Clericusok, Swarnagel tudós Presbyterrel (d): kétség kívül, hogy őket a' lelkitanítói hivatalra elkészítené, 's ifjúságoktól fogva e' miveletlen néphez, 's posványos tartományhoz — mert ekkoron még ilyen volt Alsó Pannónia — hozzája szoktatná. Ez kezdetben még nem vala nyájakra felosztva, 's a' Presbyterek csak úgy munkálódtak, mint Térítők (Missionariusok), ott hol szükségesnek láttatott a' Mezei Püspökök közvetlen kormányozása alatt (e). De minekutánna a' hívek

---

(a) Anon. de conv. Bojo. et Carant. u. o.

(b) Anon. de conv. Bojoar. et Carant. num. XV. XVI. 12—31.

(c) Bingham origin. Eccles. Vol. II. 387—8 lap.

(d) Anon. de Conv. Bojoar. et Carant. num. XXI. 19 lap.

(e) Anon. de conv. Bojoar. et Carant. egy korbéli tanú, munkálódásokat említi; de az első Plébániának Morburgban lett felállítását 850-dik esztendőre teszi. Ugyan ott 16 lap.

megszaporodtak, számosabb templomok épültek; nyájakra szaggatva, különös, 's tulajdon Papok gondviselése alá bizattatának (a) E' nyájak' száma Methódiusig már harmincz kettőre ment (b). Hozzájuk a' Lelki Pásztorok, mindnyájan a' Megyész által helyheztetődtek be (c). Valamint a' vőlegény a' maga jegyesétől, úgy ők a' szivökhöz kötött Szentegyházaiktól, 's hiveiktől, igen fontos okok, 's a' Püspök' jóváhagyása nélkül el nem válhattak; sem plébániajik' határin túl hatalmokkal nem terjeszkedhettek. (d) Tagjai a' Hierarchiának, mint már láttuk (§ 7), a' megyebeli Gyülekezetekben, együtt ülnek, tanácskoznak, 's végeznek vala az egyházi ügyekről a' Püspökökkel.

Nem kevesé emelte tekintetöket, az az oltalom, melly alá őket az új törvények vették. Ugy alkotta azokat Isidor, hogy megnehezítván vádatatásokat, 's megítéltetésöket részszerént a' nyájnak felölök való jó vélekedését — melly a' fogatos munkálódásra igen szükséges vala — még gyarlóságok' csuszamodásai mellett is, mellyek eránt e' miveletlen nép nem tudott volna józonon ítélni; fenntartaná; részszerént a' gyűlölség, rágalmazás, 's üldözés ellen bátorságba helyheztetné, és a' velök való perlekedéseket megritkítaná. A' Kereszténység' lelkével igen megegyező törvény szabás vala: „Ha kinek a' Papok, vagy Szentegyházaik ellen bosszúsága, vagy ügyei vagnak; előbb szeretettel magokhoz folyamodgyék, hogy barátságos megszólítás által intetve, orvo-

---

(a) Ugyan az 16—20 lap.

(b) U. o. 21 lap.

(c) U. o. 17 lap. és alább §. 14.

(d) Isidor. Pecc. Epist. II. Dionysii Papae, Van-Espennél Jus Eccl. Univ. Tom. VII. 203 lap.

sollyák meg, a' miket orvosolandóknak, 's szeretetből jobbítsák meg, a' miket megjobbítandóknak fognak ismerni. Ha pedig valaki, minek előtte ezt megtette volna, őket 'marczangolni, vádolni, háborgatni bátorodik; rekesztessék ki az Anyaszentegyházból, 's mind addig fel ne oldoztassék, míg méltó elégtétel mellett nem fog penitentiát tartani" (a). E' rendnek áthágása ugyan is arra mutat, hogy a' vádlónak lelkéből kiüresedett a' szeretet, melly alapját teszi a' kereszténységnek. Ha e' böles maximát sino' mértékül vennék sok Egyházi Elöljárók, 's a' szegény Segéd Pásztorok ellen való panaszokat, nem mingyárt hatalommal, hanem előbb szeretettel keresnék el igazítani; sok nyájban kevesbé fogna eloltatni a' tisztelet, 's bizodalom. A' Presbyternek a' nagyobb vétkekért, mellyekkel letétel volt öszveköttetve, hat Püspökből álló törvényszék (b); kisebb panaszok végett pedig Püspöke elébe kellett idéztetnie. (c) Pusztá vádlás, 's köz hir után senkit itélni nem lehetett (d). A' vétségnek tanúkkal kell vala hebizonyíttatnia. Ezekre nézve, a' mit régi hires törvényszerzők polgártársaik' szabadságának, 's becsületének védelme végett rendeltenek (e); ahoz igen hasonlót tett törvényül a' Decretálék' Szerzője az egyháziak' ügyeiben. A'

-
- (a) Alaman. Eccl. veteris Canones num. XIII. Goldastnál Tom. II. part. II. 124 lap.
- (b) Conc. Tribus. Can. X, 895. eszt. a' Decretálék után. Harduin Act. Conc. Tom. VI. part. I. 442 old.
- (c) Ugyan ott Can. XXI, a' Decretálék tartalma szerint. Harduin Tom. VI. part. I. 445 old.
- (d) Melly szépen eggyez e' rendelet azzál, a' mit Filangieri System der Gesetzgebung című hires munkájában III. Band. 103 lapon a' közhirről ír.
- (e) Filangieri System der Gesetzgebung III. Band. neueste Auflage. Frankfurt 1794. 157. 's k. lap.

világiakat (a), a' rosz társalkodásuakat eretnekeket (b) általában a' papok ellen, a' híveket a' magok Lelki Pásztorjok ellen (c) eltiltotta a' bizonyosságtételtől. A' hol e' feltételek szerént való tanúkkal volt megerősítve a' vád, csak ott vala szabad a' törvény' színe elébe idézett, 's megjelent papokat ítélni; a' távollévőkre nézve az ítéletnek fel kellett függesztetnie. (d) A' kinek gyanúja támadott Birája ellen, legottan fellebb folyamodhatott a' maga ügyével (e). De a' ki megesett is, és megmarasztatott, penitentiát tartván, hivatalába ismét behelyheztesztődött. (f) E' törvényeknél fogva a' másod rendbeli papok' személye, a' kéjre uralkodás, despotismus, üldözés, elnyomás, vakmerőség ellen alkalmasint földve vala; de más részről észrevévén azoknak alkotójok, hogy illyképp' bátorságra kap a' bűn, 's a' tisztnek korlátin túl fog szökdösni a' szabadságra vágyás; szükségességnek találta megfeszíteni a' zabolát. Innét a' szilaj makacsságot, 's a' maga kormányosa ellen fullaszkodó pártos indulatot kemény büntetéssel fenyegette meg. „A' Püspök eránt engedetlenek, 's a' kik azoknak vádlására vetemednek, becstelenek legyenek, 's a' világi hatalom kezébe adattassanak”; ez vala a' végezet (g). És így amazok

---

(a) Isidor. Mercat. Epist, Telesphori Van-Espennél Tom. VII. 198 lap.

(b) Epist, Pontiani ugyan annál 201 lap.

(c) Epist. 2-da Cornelii u. a. 202 lap.

(d) Isidor. Merc. Epist. II. Cornelii Cap. 2. Van-Espennél Tom. VII. 202 lap.

(e) Ugyan annál Epist, Elentherii cap. 3. Van-Espen Tom. VII. 199 lap.

(f) U. a. Epist. Callixti Cap. 7. Van-Espen Tom. VII. 200 lap.

(g) U. a. Epist. III. Stephani cap. 9. u. o. 203 lap.

mellett is, a' Püspökök' csudálatos kedv-változásai-
saiknak 'módgyok volt rajtok uralkodni, és őket
elnyomni: a' mint az Asculanumi Papok nem is
voltak magok, kik ez eránt az Apostoli székhöz
folyamodni kénytelenítették. (a). Mi csuda ha e'
példák után sok szilaj erkölcsű világiak is, Lelki
Pásztorait, az ő intéseik, dorgálásaik által ha-
ragra indíttatván, minden törvények mellett, meg-
vetették, üldözték, 's sokszor kegyetlenül meg is
hurczolták (b)!

(Folytatása következik.)

2.

Nyitra Vármegyei Irókról.

Régi ohajtásomat, vajha taláztatna valamely
tudós Hazafi, a' ki magyar Tudósainkat össze
számlálna 's úgy nagy érdemű Horányi Eleknek
's előtte fáradozó Iróknak munkáit folytatná és ki-
pótolná, a' Tudományos Gyűjteménynek tavali és
ez idei 3-dik kötetjében, nyilvánossan ki ejtve
annál nagyobb örömmel találtam, hogy egyetem-
be azon út mutatásra is akadtam, mely egyedül
a' kívánt tételhez vezethet, a' mint kétséget nem
szenved, hogy minden Tudománynak tökéletessé-
ge a' részeinek leg szorgalmazatosabb ki palérozá-

(a) Lásd fellebb a' 6 §. (cc) alatt való jegyzésemet.

(b) „Proh dolor his temporibus — neque ministri Dei condi-
gne honorantur; sed versa vice, illi qui honorari debu-
erunt flagellantur, spoliantur, atque diversis calumniis
franguntur”. Conc. Mogunt. an. 847. Továbbá Concil. Mo-
gunti an. 888. Capit. VIII. Melly Arnulf Király alatt tar-
tatott, minden tartományira — melyek közé való volt
Pannonia is — intéztetve. Conc. Metense 888. Cap. X. —
Conc. Viennense 892. Can. II. Conc. Tribur. 895. Can.
II. IV. V. Conc. Trosle. 909. cap. V. 's a' t. Harduinnál
Acta Concil. Tom. VI. part. I. Parisiis 1714.

sától függ, és főképpen az úgy nevezett tapasztalási tudományoknak fő segédelme a' külön egy leírásokban (monographiae) helyhezteszik, úgy oly tárgyban is ezeknek hasznát, sőt szükségét meg kell ösmernünk, a' mely egy egész országot, 's pedig mindenféle nemzet, vallás, erkölts és nyelvbéli Lakossokkal népelt tartományt illet. Igen szerentsés gondolat vala tehát Horváth István Urtól, hogy mindegyik Vármegyének Tudósai különös öszveszedését elő hozta, és indító példával Fejér Vármegye részéről előre ment, szerentsés követőt is talált Hrabovszky Urban, Sopron, 's a' mint reménylünk Veszprém Vármegyére nézve is. Ezeket a' példákat követni kívánván, ámbár tsekély a' tehetségem, a' mennyire Nyitra Vármegye részéről ezt a' jeles igyekezetet elő segíthetem, azt szivessen a' többihez kapcsolom, buzgo szívvvel ohajtván hogy mások pótoltatásokkal tsekély igyekezetemet tökéletességre vigyék. Egy észrevételemet a' mellett elő adni szabad legyen. — Ámbár ugyan igen sokat használnak azok, a' kik valamely Vármegyebéli Írókat elő számlálnak, evvel még is, a' mint nem talántsak magam vélem, elegendőképpen a' jövő Író szedőt nem segítik, mert ő ha Horányinak nyomdokát követni, 's az ujjabb időbéli Kritika sokkal szorossabb kívánságának eleget tenni kíván, a' tsupa neveikkel meg nem eléghetik, hanem élteket 's főképpen írásaikat hogy le írja 's elő számlálja, szükséges; azért ha tsak nem oly tudósok valamely Vármegyében elő fordulnak, a' kiknek munkái az egész Országban ösmerősek, azoknak Írásai neveik mellett tétessenek ki, hivatalokkal vagy akár mi másfele külömböztető Jegyzéseivel együtt, hogy jövendőben, ha ezekből az egytetemes részekből valaki egy egész épületet akarna építeni, találjon bizonyos módot és utat, a' melyen utóbbi szükség-

séges tudósításokat magának szerezhessen. *) Az felosztást a' született és lakó vagy lakott írók között a' Vármegyékbe, igen jónak tartom, és azért magam is követem, vajha többen is ezen Hazánk hasznára és betsületére szolgáló tárgyat folytatnák, úgy hogy ez a' Tudományos Gyűjteménynek egy állandó tziikelye maradna addig, míg az egész édes Hazánkat meg nem kerülte volna **).

I. O s z t á l y.

Nyitra Vármegyében született írók.

Abrahamides János. Csejthei — Carmina Funebria Francisco de Nádasd, dum Deo et naturae concederet die 4-a Januarii 1604.

Apponyi Balás. Nagy Apponyi. — Interpretatio poetica in Divini et Regii Prophetæ David Triadem quinquagenariam. Viennæ 1624.

Ambrosovszky Mihály Nyitraifi, Egri Kanonok — Ilias in nuce. Agriæ 1759.

Artner Theresia. Sempthei. — Mindenféle Poetikai munkái 1790-diktól fogva kijöttek; az utolsó egy nagy szomorú Játék: Die That.

Bárány Pál. Szenitzei — a' Szentírásnak némely meghomályosított helyire való világoskodó Lámpás. 1787.

---

*) Ugyan azon egy értelemben vagyon, 'a' a' T; Értekező által felallítottaknak teljesítést kívánja

A' Redactio.

**) De tsak azon rendtartással, a' mellyel azt a' T. Értekező teljesítette; mert különben semmi hasznát nem vehetjük. Mit is nyerhetne ez által a' hazai Literaturának Historiája, ha valaki szabad kénye szerint választott nevekhez a' Tudósnek nevezetét ragasztaná (nem adván azt elő, mit irt a' nevezett Tudós, vagy legalább miért mondatik Tudósnek)? 's mihelyt valaki olvasni tud, azt mindjárt a' Tudósok közé számlálná?

A' Redactio.

Bárany István. Szenítzei. — Trauerrede bey dem Grabe des Herrn Karl Augustin Mercy von Argentau. 1767.

Bársony György. Péterfalvaifi, Váradi Püspök — Veritas toti Mundo declarata. 1672. újra nyomtatott. 1706.

Bartaeovits József. Szalakuszi. Jesuita. Metallurgicon, sive Carmen de Cultura fodinarum auri et argenti. Tyrnaviae. 1748.

Bednár Mihály. Nagy Tapoltsányi. Jesuita — Stratagemata Martis Hungarici. Tyrnaviae 1716.

Berényi Gróf Tamás. Bodoki. — Diarium Diaetae Posoniensis Anni 1728. et 1729. tsak Kézírásban megvagyon.

Bossányi Farkas. Nagy Bossányi Jesuita. — Magyar Koronának és Országnak nagy árron lett megvétele. Prédikátzio. 1723.

Bossányi Ferentz Xav. Nagy Bossányi. Jesuita- Sacculus Distinctionum.

Benyovszky Gróf Moritz. Verboi. — Reisen durch Siberien und Kamtschatka 1790. Magyar fordítással.

Balog István Sellyei. — Temető Kert. Prédikátziók. Váradon. 1655.

Bucsánszky György. Privigyei. Posonyi Professor. sok mindenféle Poetikai munkákat kiadott, és a' mellett: Epitome Historiae Ecclesiasticae. Posonii 1801.

Bossányi András. Nagy Bossányi. Pest Várossának Fő Orvossa. — Tabellaris nép oktatás a' mentő Himlő béoltásnak nagy hasznáról. 1813.

Csánki Gábor. Nagy Emőkei. Piarista — Goffinnek Apostoli és Evangyéliomi tudományra oktató Könyvét, magyarra fordította. Pesten. 1790.

Cséte István Sellyei, Jesuita. — *Per Hungariam et Transilvaniam habiti ad populum Sermones Sacri. Claudiopoli. 1750.*

Panegyrici SS. Patronorum Regni Hungariae, magyar fordításban, Gyalogi István által. Kassán. 1754.

Classens Ágoston. Galgótzai Piarista. — Poëtikai munkát kiadott Budán 1745. és két nagyobb hasonló munkája még kézírásban vagyon.

Desericius József. Nyitrai Piarista. — Számos munkái esmértetnek.

Deső Bernáth. Emöki, Benedictinus. — *Lojola Sz. Ignácz ditsérete. Predikátzio Nagyszombatban. 1764.*

Ditsőséges Sz. Calasancius Józsefnek jóságáról sommás beszéd. Kalotsán. 1769.

Doleschal Pál. Szakoltzai. — *Grammatica Slavico Bohemica. Posonii. 1746.*

Dubravius Steph. Szakoltzai. — *Problema historicum de planetaria dierum denominatione. Lipsiae 1687.*

Forgáts Gróf Ferentz. Ghymesfi. Nagyvárad Püspök. — *Oratio in funere Ferd. I. habita. Viennae 1565.*

Zigethi descriptio et obsidionis epitome. Német fordítással. *Rerum hungaricarum sui temporis commentarii. Posonii 1788.*

Forgáts Gróf Simon. Galgotzi. Rákótzai Ferentz Hadainak Vezére: *Ne bántsd a' Magyarát. Bártfán 1705.*

Forgáts Gróf Ádám. Ghymesfi. — *Fasciculus sententiarum ex scriptis diversorum authorum collectus. Viennae 1657.*

Forgáts Gróf Miklós. Újlaki. Nyitrai Főispány. — *Postulata candida ab optimo Principe. Posonyban 1790.*

Filo János. Nyitrai. Esztergomi Kanonok. *Introductio novelli operarii ad exponendam doctrinam verae religionis. Tyrnaviae. 1773.*

Freisinger Ignátz. Pöstyéni. — *Dissertatio medica de pleuritide biliosa. Budae. 1783.*

Fiala Antal. Sándorfi. Galgótzai Plébános. Böjti Prédikátziók, tóth nyelven.

Gogolák Imre. Vittenczi. — *Dissertatio medica de Ictero periodico. Budae. 1778.*

Guadányi Gróf József. Szakoltzai. Magyar Lovas Generalis. — Elmés munkái sokkal jobban eszméltetnek, mintsem azokat elő számlálni szükséges volna.

Holkonicius János. Vágh Újhelyi. *Carmina funebria virtuti et memoriae Comitum Francisci de Nádasd. Keresztúr. 1604.*

Jászlinszky András. Csejthei. — *Institutiones Logicae et metaphysicae. Tyrnav. 1756.*

Institutiones Physicae generalis. 1757.

Institutiones Physicae particularis. 1758.

Tractatus de angelis. 1760.

Jezernitzky Károly. Ludányi. *Sermo ex-temporaneus 2-da Martii 1791. in sessione Diaetali dictus intuitu B. Resolutionis Regiae.*

Kámánházy László. Nyitrai. Nyitrai Kanonok, utóbb Váczi Püspök. — Mindenféle alkalmatosság Beszédei.

Koptásányi Márton. Koptásányfi. Sz. Ferentz Szerzetbeli Pap. — A' Boldog Szűz Mária élete. Bétsben. 1613.

A' Keresztényi tökéletes életre intő Elmélkedések. Nagyszomb. 1715.

Klimo György. Szenitzfi. Pécsi nagy nevezetű Püspök. — *Epistola Pastoralis ad Clerum Dioecesis Quinqueecclesiensis. Posonii. 1762.*

Kereskényi Adám. Kereskényfi. Jesuita. *Cogitationes Christianae in singulos Mensis dies. Budae 1763.*

Mauritius Tsászár, szomorú Játék. Kassán. 1767.

Koritsányi Márk. Egbeli, Piarista. — Poetikai munkákat szerzett.

Kaprinay István. Érsek Újvári Jesuita. — A' nevénél többet említeni szükségtelen.

Kornelyi János. Szakoltzai, Jesuita. — Fragmenta Historiae Hungariae. Cassoviee 1680.

Panegyrici Praelatorum et Magnatum Hungariae. Tyrnav. 1718.

Decennium Georgii Szétsényi. Tyrnav. 1721.

Lyczei János. Privigyeifi. Bozoki Plébános. — Enchiridion, sive parvus Catechismus ex libris et scriptis Martini Lutheri.

Iter Oeconomicum, quod ad Urbaria et Inventaria Dominiorum exacte formanda instituit. Tyrnaviae. 1713.

Langmaier Ignátz. Szakoltzai. — Supplementum in Joan. Jac. de Well Defensionem doctrinae de aëre fixo. Viennae. 1778.

Muszka Miklós. Nyitrai, Jesuita. — Palatinorum sub Regibus Hungariae vitae. Tyrnaviae. 1759.

De peccatis et peccatorum poenis. Viennae. 1759.

Tractatus de artibus humanis et eorum fine. 1760.

Tractatus de Sacramentis in genere. 1765.

Mathesius Daniel Miavai. — Dissertatio de existentia et natura Dissensus in Ecclesia. — Witteb. 1730.

Mednyánszky Báró Antal. *) Bilitzi. — Elegiae. Cassoviae 1735.

---

*) Ide tartozik tökéletes Jussal a' T. Szerző is, Báró Mednyánszky Aloÿž, a' ki mind a' Hesperusnak, mind az Archivnak 's más Külföldi folyó-írásoknak munkás előmozdítója, mind pedig Tud. Gyűjteményünket is több je-

N o s z l o p i S i g m o n d. V á g h Ú j h e l y i. — S e r m o i n s t a l l a t o C t e N i c o l a o F o r g á t s i n S u p r e m u C t e m C o t t u s N i t t r i e n s i s, d i c t u s. T y r n a v. 1777.

Q u i d e s t J u s t i t i a i n R e g n o H u n g a r i a e. 1796.

S e r m o i n g e n e r a l i C o t t u s N i t t r i e n s i s C o n g r e g a t i o n e d i e 1-a M a r t i i. 1790. d i c t u s. — I n C o l l e c t i o n e r e p r a e s e n t a t i o n u m S S. e t O O. R e g n i H u n g a r i a e a n n o 1790 e d i t a.

N i t r a y M á t y á s. B o r i f i. K i r á l y i T a n á t s o s a' M a g y a r H e l y t a r t ó T a n á t s m e l l e t t. — D i s s e r t a t i o, q u i d F e u d u m i n t e r e t R e g i a m D o n a t i o n e m c o n v e n i a t a u t i n t e r s i t. B u d a e 1780.

N a g y I g n á t z. S é l l y e i. *) S z é k e s F e j é r v á r i P ü s p ö k. — P á s z t o r i L e v é l a' S z é k e s F e j é r v á r i M e g y é h e z.

P r a y G y ö r g y. É r s e k Ú j v á r i. — J e s u i t a, V á r a d i K a n o n o k. — A' m a g y a r T ö r t é n e t Í r ó i n k n a k l e g f é n y e s s e b b T a g j á n a k í r á s i t a z e g é s z t u d ó s V i l á g n e m t s a k e s m é r i, h a n e m b ö t s ü l i i s, a z é r t a z o k a t e l ő s z á m l á l n i, t u d o m á n y o s v é t e k v o l n a.

P o r u b s z k i M á r t o n. R o h o v i, P i a r i s t a. — L a c r i m a e M a r i a n a e. V e r s e k b e. N a g y s z o m b a t b a n 1742. v a g y n a k m é g t ö b b k i s s e b b P o e t i k a i m u n k á j i.

P r o c o p i u s J á n o s. S z a k o l t z a i. — D i s s e r t a t i o m e d. d e m o r b i s h a e r e d i t a r i i s i n g e n e r e 1758.

T i s s o t i i i n f o r m a t i o p o p u l a r i s d e c u r a v a l e t u d i n i s. T ó t h n y e l v e n. S z a k o l t z á n 1788.

les Értekezéscivel diszesítette. A' szemérmertesség, melly minden nemes szívnek elválasztbatatlan tulajdona meg nem engedte, hogy nevét kitegye; de mi ezzel akartunk kedves kötelességünknek eleget tenni: bár tsak a' Gyűjteménynak tökéletességéhez születésének helyét 's t. e'f. környúlállásokat közlène velünk a' T. Értekező.

A' Redactio.

*) Székes Fejérvári, a' hol az Atya Biróságot viselt. Lásd. a' Tud. Gyűjt. 1817. III. Kötet. 88 l. 28 sor. Sellyei praedicatuma volt.

A' Redactio.

Rados s á n y i László. Nyitrai. Sz. Romuald szerzetű Pap. — Epitome antiquarii tripartiti, sacri ordinis Camaldulensis. 1727.

Rajts á n y i Ádám. Rajtsányi. Kir. Tanácsos a' Magyar Kamaránál. — Varia. Regum Diplomata. Historia Hungariae.

Epistolae Regum, Palatinorum et Episcoporum Hungariae. — Miscellanea historica. — Többnyire tsak kéz-írásban maradtak.

Rajts á n y i György. Rajtsányi. Jesuita. — Bela II. Tyrnaviae conditor. Verseken 1707.

Tyrnavia crescens. Panegyricus 1707.

Rajts á n y i János. Rajtsányi, Jesuita. — De vera et falsa fidei regula 1723. ugyan fordítással. Signa Ecclesiae 1725. Utazó és az Unitarius választól beszélgető Catholicus 1773.

Peregrinus Catholicus 1726.

Commenta adversus Ecclesiam Cathol. refutata 1745.

Fides salutaris, soli Religioni Catholicae propria 1731.

Ribinyi János. Posonyi Evang. Lelki Pásztor. Oratio de Cultura linguae Hungaricae 1751.

Gerechte Klagen über den Hintritt Kaiser Franz I. 1767.

Das freudenvolle Dankopfer bey der Herstellung der Kaiserinn Maria Theresia 1769.

Memorabilia Augustanae Confessionis in Hungaria 1787. — Mindenféle Prédikátziók.

Sándor István. Lukai. — Sokféle 1791.

Jelki Andrásnak történetei 1791.

Ovidnak változásai 1792.

Magyar Könyvesház 1803.

Simonchich Innocentius. Csácsói, Piarista. Sermo ad Candidatos Marianos in Gymnasio Vaciensi 1795.

Dissertatio de ortu et progressu litterarum in Hungaria 1784.

Dissertatio de Numismatica Hungariae 1794.

Versek, Beszéddek és hasonló sok aprób munkák.

Samarjai János. Galgotzi. — Magyar Harmonia 1627.

Az Helvecziai Valláson való Ekklesiának Egyházi Tzeremoniásokról való Könyvetske 1636.

Tarnótz y István. Nyitrai, Jesuita. Vita Sz. Stephani Regis 1680.

Vita St. Emerici. 1680.

Vita St. Ladislai. 1681.

Jó akarát, melly által az Ember Istennel, egy értelmövé válik 1685.

Vigyázó szem. 1685.

Ungaricae sanctitatis indicia. 1692. magyar fordítással.

Holtig való Barátság. 1769.

Nagy mesterség a' jó élet. 1680.

Menyben vezető Kalaúz. 1685.

Tolvay Bárá János. Köpösdí. — Festiva acclamatio Divo Ignatio Loyolae. 1714.

Topoltsányi Gergely. Tavarnoki, Piarista. — Funebri Oratio Ct. Alexandro Károlyi dicta.

Oratio cum M. Varadini fundamenta Basilicae jacerentur.

Vita St. Josephi Calasancii. 1762.

Ürményi Jósef. Ürményi. Ország Biránk. Oratio occasione inaugurationis Archi Ducis Leopoldi, in Regni Palatinum. 1790.

Beszéd, mellyet Nemes Bihar Vármegyének Rendeihez mondott, mikor Fő Ispányi méltóságába bé iktattatott. 1782.

Jus publicum Hungariae, sub nomine Rosenmann editum. 1791.

Vlányai Marianus. Vágh Újhelyi. Trinitarius. — Peregrinatio Trigrammatica, ad Basilicam Illaviensem. Elegiae. 1723.

Epithalamium neo sponsorum Josephi et Josephinae. 1731.

Tricollon tetrastrophon ad Carolum Szalbek Episcopum Scepusiensem. 1776.

Valenticus Ferentz. Szakoltzai. — Memoria epidemiarum et pestium omnis aevi, chronologice proposita. 1784.

Valesius János. Szakoltzai. — Disputatio theologica, de suppliciorum capitalium inferendorum Jure apud Judaeos. 1710.

Vinkler Imre. Galgotzi. — Dissertatio medica de Gangliis. Budae 1783.

Zerényi Szaniszló. Érsek Újvári. — Collis Paradisi amoenitas. Viennae 1752.

Závodszy Miklós. Vágh Újhelyi. — Dissertatio, de unitate sensus literalis, cuiuscunque dicti scripturae Sacrae. 1667.

Zerdahelyi Lőrincz. Nyitra Zerdahelyi. Versei 1818.

II. O s z t á l y.

Nyitra Vármegyében lakó vagy lakott Írók.

Batthányi Gróf Alajos. Biliczen. — Oratio in Comitibus 1790. habita.

Ad amicam Aurem. 1790.

Ad utramque Aurem. 1791.

Oratio, dum in Consessu Comitiali de Religionis lege in publicas tabulas referenda ageretur. 1791.

Tausend und ein Irrthum des Verfassers der Ungarischen Irrthümer 1790.

Freimüthige Briefe eines Ungarischen Edelmannes über den 90. tägigen Krieg. 1805.

Bajza József. Pritsdi, most Úzbéky Plébános. — Prédikáziók és többféle Versek Tóth nyelven. 1796.

Conrádi György. Vágh Újhelyi Evang. Prédikátor. — Carmen funebre honoribus Comitibus Francisci de Nádasd 1604.

Gusztinyi János. Nyitrai Püspök. — Oratio dicta in Episcopali Schola Agriensi 1754.

Üdvözség Mannája. Egerben 1759.

Sermo ad Clerum Dioecesis Nitriensis 1763.

Gánotzy Antal. Érsek Ujvári Plébános. — Dissertatio Controversistica de usu Calicis. Tirnaviae 1762.

A' Credónak magyarázattya. Váradon. 1780.

Humana prudentia, sive ars, qua homo se suasque res feliciter provehere potest. Tirn. 1760.

Dissertatio historico Critica de St. Ladislao 1775.

Episcopi Varadinenses 1776.

Refutatio Argutiarum, quas Scriptor anonymus adversus Diploma St. Stephani St. Abbatiae St. Martini collatum objicit. 1779.

Disputatio Diatribe a Georgio Pray in dissertationem de St. Ladislao conscriptam editae. 1781.

Handerla György. Galgotzi Plébános. — Új Mész. Posonyban 1794.

Harrach Gróf János. Nyitrai Püspök. — Epistola Pastoralis missa Roma Clero, populoque Dioecesis Nitriensis. Romae 1737.

Horváth József. Érsek Ujvári Káplán. — Emberi okosság. — Gánotzi munkájának magyar fordítása.

Kauszek József. Szakoltzai Plébános. Külömbféle alkalmatosságos Beszéd.

Krakovitzer József. Urasági Földmérő. Galgótzon. — Uiber Berichtigung der Gränze an Strömen. Presburg 1792.

Kalinkius Zacharias. Privigyei Fő Oskola Kormányozó. — Disputatio ex articulo primo de nomine Evangelici 1652.

Disputatio ex articulo secundo de Justificatione 1653.

Disputatio ex articulo tertio de numero Sacramentorum 1653.

Lépes Bálint. Nyitrai Püspök és Cancellarius. — Az Halandó és Ítéletre menendő emberi nemzetnek tüköre. Prágában 1616.

Pokoltól rettentő és mennyei Boldogságra édesgető Tükör 1617.

Lautsek Márton. Szakoltzai Evang. Prédikátor. — Centuria epistolarum et Diplomatum Thurzoianarum.

Lukátsi János. Nyitrai Kanonok és Prépost. — Kalasantzius Sz. Jósefet ditsőítő Beszéd Tóth nyelven. Nagyszombatban 1769.

Mossotzi Zakariás. Nyitrai Püspök. — A Magyar Törvény Könyvnek első kiadója 1584.

Mészáros András. Nyitrai Kanonok. — Tóth nyelven írt egy Imádságos könyvet és néhány Prédikáziókat.

Mallyo Antal. Báábi Plébános. — Honoribus Josephi Vilt, dum ad capessendam Jaurinensis Eppatus dignitatem discedere pararet. Versek. 1808.

Mensatoris János. Cseithei Oskola Mester. — Carmen funebre in obitum Ctis Francisci de Nádasd 1604.

Nehéz Imre. Nyitrai Plébános. — Kalasantzius Sz. Josef ditséretére rendelt beszéd 1772.

Petőcz Mihály. Udvari Orvos a' Nyitrai Püspök Úrnál. — Uiber die Schädlichkeit des Kaffes 1817.

Petrik Mihály. Nyitrai Kanonok. — *Salutatio Francisci Barkótyz A. Episc. Strigon.* 1763.

Pisincz Sigmund. Dojcsi Plébános. — *Clades Bicinensis anni 1573. in Kovachich scriptoribus minoribus.*

Ribinyi Mihály. Nyitrai Kanonok. — *Oratio inaugurato Episcopo Nittriensi, Joanni Gusztinyi dicta* 1763.

Révay Gróf Antal. Nyitrai Püspök. — *Sermo ad Clerum suum dictus, dum in Episcopum Nittriensem inauguraretur. Tyrnaviae* 1780.

Schwartz er Báró János. Nyitrai Prépost és Kanonok. — *Sermo ad Ctem Antonium de Réva, dum Eppalem sedem Nittriensem capesseret.* 1780.

Schreier Norbert. Nyitrai Piarista. — *Carmen Francisco Xav. Fuchs, dum ad capessendam dignitatem Archi Eppi. Agriensis Nitria discederet.* 1804.

Szathmári Ötves István. Érsek Ujvári Evang. Lelki Pásztor. — *Az Keresztény Belgyiomi Ekklesiáknak hitekről való vallástétele.* Amsterdam 1650. Titok jelenése, Szebenben 1668.

Szölöki Mihály. Surányi Réformat. Minister. — *Bajnok Davidika.* Kassán 1668.

Slawik Josef. Szobotisti Számtartó. — Több darabokat közlött az *Oekonomische Neuigkeiten* nevezetű folyó írásban.

Seberinyi János. Nitra Zerdahelyi Evang. Minister. — *De Praecipuis Capitibus primae Educationis per Paedagogos.* Posonyban 1810.

Terlanday János. Nyitrai Kanonok. *Salutatio ad Archi Eppum Strigoniensem Comitem Barkótyz.* 1763.

Tuwora Ferentz. Hollitsi Számtartó. *Hesperus és Oekon. Neuigkeiten* nevezetű folyó írásokban több értekezései találhatnak.

Török Mihály. Berencsi Oskola Meister. — Szomorú Versek Hunyadi István Úr meg holt tete me felett. Nagyszombatban 1744.

Windisch Leopold. Nyitra Vármegye' Fő Orvossa. — Néhány Értekezések a' Bétsi Német Folyó írásokban.

Zimányi Lajos. Nyitrai Piarista. — Epi-
cedion in obitum Illmae B. Elisabethae Haller, B.
Joan Hunyady relictæ Viduæ. Tyrnaviæ 1797.

Za y Báro Mária. Bucsánban. — Vig Játékok
Német nyelven, és több darabok a' Bétsi hónapi
Írásokban.

Báro Mednyánszky Alajos.

3.

A' Vass és Szala Vármegyei Tótokról.

Europának napkeleti felét a' Thracziai Hæ-
mus (vagy törökül Balkan) hegytetőktől a' jeges
tengerig; a' Karinthiai Isonzotól és Cseh országi
Moldvától, az Uralig, szinte általlyában Sláv ere-
detű népek lakják, Azsiának ejszaki harmad része
is Sláv hatalomnak hódol és Sláv gyarmatokban
emelkedik Europai kimiveltségre; ezen nagy tér-
re nézve — fél Europa és Azsiának harmad része —
mellyet a' Sláv nép más nemzetek közt elfoglal,
hires történet író Schlözer mondása szerint leg-
kiterjedtebb népség a' föld kerekségén! Nyel-
vökre nézve a' Slávok két fő ágra oszolnak, egyi-
ket mostani lakásokhoz képest ejszak nyugottinak,
másikat dél keletinek nevezhetni. Az elsőhöz tar-
toznak: 1) a' Lengyelek (Pólzi, Poláki) 2) Cse-
hek (Pémzi, Zhehi), Morvák (Moravzi), Silesia-
béliek (Slesáki) és a' felső Magyar országi Tó-

tok (Slováki), 3) Lusatiai Vendek, kik magokat Szerbleknek is nevezik. A' másodikhoz: 4) az Oroszok (Russi Moshkovitarji) 5) Sloveno-Szerblek az úgy nevezett Illyrianusok, tulajdonképpen Horvátok (Chrobati, Hruati, Hrovátje) délre a' Duna, Száva és Kulpa folyóknál a' Haemusig, minden gyarmatyaikkal Magyar ország' déli részén és Tót országban. 6) Vendek (Slovénzi) Stájer, Kárinthia és Karniolia tartományokban, Vass és Szala Vármegyék' nyugotti vidékjein, mellyek Stájerrel határossak. — Hazánk' ezen tájékán megmaradt Vendeknek ide költözését, Magyar hatalom alá jutását 's némelly statistikái esmértetésöket közleni szándékom.

Ezen utólszor említett Népeknek, kik a' közép időbéli íróktól Karentánoknak, Vendeknek, a' máiaiktól pedig Vindeknek és a' Magyaroktól Bömhéczeknek neveztetnek, Sláv eredetét mind nyelvök, mind élet módjok, mind a' hiteles írók' nyilvánosságos bizonyítási eléggé mutatyák. Ők is azon népek' onokái, kiket a' korábbi Görögök és Rómaiak csak azon igen változó Szármáta geographiai nevezet alatt esmértek, ezen névvel nevezvén mind azon népeket, kik a' Rajnától egészen a' Vistuláig lakó Germanoktól, nyelvökre 's szokásaikra nézve különbözvén a' Vistula' jobb partyától messze éjszakra laktanak, jóllehet ezen tájékon nem csupán csak Sláv származású népek, hanem olyanok is telepedtek meg, kik valóban Germánok voltak. A' Szármáták ősei a' Sláv népeknek mint egy öt száz esztendővel K. e. a' napkeleti tenger mellett laktak a' Tothok és Aestiok között, ezekkel együtt halászták a' gyántát (Bernstein), mellyet tőlök meg vásárolván a' Phaeniciái hajósok a' régi világ' más tartományaiban szét hordottak. Itt az idegen nemzetektől Vendekeknek (parton lakóknak neveztettek 's ekkor la-

kások a' tölök úgy elnevezetett Vend hegyekről, hihetőleg a' Volhyniai hegysornak egy részétől a' napkeleti tenger' partyán, a' Vistulatólegészen Oesel szigetig terjedett. (a). Ezen Vend névvel jegyeztetnek utóbb a' Peutinger' Utazó tábláján és a' történet íróknál is, a' Sláv népek' pedig egyik ága sem nevezte soha így magát, sőt ezen névnek gyökerét sem találhatni nyelvökben. (b). Később a' Sláv nevezet lett közönségessé, de midőn ezen nevezet alatt említettnek, csak nevek vala esmeretlen, nem pedig magok.

Némelly régi történetiróktól 's ma is a' köz beszédben a' Karentán Slávok Vandaloknak is neveztetnek, de alkalmasint hibásan: ugyan is a' történet vizsgálóknál bevett köz vélekedés az, hogy azon népek, kiknél helyről mozditható sátorokat mint lakó helyeket, bőebb ruhába öltözködést, több feleség vételt, lovagokból álló fő hadi erőt és nyelvökben az illyriai gyökér hangzatot találhatni, Sláv vagy is Szármata; azok pedig, kik mozdithatatlan kunyhókban laktak, fesszebb ruhákba öltözködtek, egy feleséggel meg elégedtek, kiknek fő hadi erejük gyalogokból állották és nyelvökben a' teutoni gyökér hangzat meg vala, Celta az az Germanszármazásúak legyenek, így tehát a' Vandalok valóban Germanok voltak, a' Gothoknak, kikhez erkölceikre, termetökre, Religiojokra és nyelvökre nézve olly igen hasonlítanak, rokoni. A' Vandalok Pannoniából, hová Nagy Konstantin Császár helyhezteté őket, ki indulván, az ötödik században Galliát és Hispániát pusztították, honnét a' Visigothok' diadalmas ha-

---

(a) Fessler die Geschichte der Ungern 1 Th. 1 B. 38 lap.

(b) Linhart Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, Laibach 1788. 1. B. 396 lap.

daitól kénszerítettven és a' Ravnai Udvarral megelégedetlen Bonifacius Gróftól hivattatván, Afrikába költözködtek, ott állitá fel Geiserich rettentő birodalmát; onnét nagy sebességgel a' földközi tengeren Olasz országba evezvén, kirabolta Romát, de a' szelid éghajlat alatt elaszonyosodott Vandalokat Belisár maroknyi csapatyával szét szórta és kevés évekig virágzó birodalmoknak 534 eszt. végét vete. (a). A' mái Vendek pedig Sláv eredetűek, a' Vandalok' elköltözése, sőt vég romlása után lettek itt a' Mura, Dráva és Száva közt nevezeteseek, honnét szomszédjaikat gyakor izben nyughatatlanították. Hihetőleg, azon földön telepedvén meg, hol néha a' Vandalok laktak, a' nevek hasonlatossága miatt neveztettek ezen Vendek Vandaloknak is, mert a' Vandal vagy is inkább Vinidil névvel igen könnyen felcserélthetett a' hasonló hangzatú Vinid név, mellyel a' régi Vened név helyett néha ezen Slávok neveztetnek. Ők pedig valamint soha sem nevezték magokat sem, Venedeknek, sem Vinidiknek, úgy Vandaloknak sem, Vindileknek sem, hanem anyanyelvökön, mint még ma is Sloveneknek, melly név is a' Sláv származásra mutat, akár azután a' Selo akár a' Sláva szótól származtassák ezen nevet a' Sláv philologusok (b). Mi Magyarok ezen határszéleinken lakó Vendekeket Tótoknak 's a' többi Tótoktól megkülömböztetésért Bömhéczeknek nevezük; honnét eredet ezen nevezet, ki nem találhattam, magok a' Vendek is némelly helységbéli rokonaikat így nevezik, de ezen elnevezésnek okat ők sem tudják adni (c).

(a) Millot Universal historie. Wien 1794. 4 B. 233 és k. lap.

(b) Linhart fellebb említett könyvében. 1 B. 416 és k. lap.

(c) Mint erről bizonyossá tett maga is Tót eredetű 's Tótságban Felső-Lendvai Plébános N. T. Ficzko István Ur, ki az alább következő Statistikai jegyzéseket is velem közölte.

Külömbféleképp' vélekednek a' történetírók ezen Vend Slávoknak ide a' Mura, Dráva és Száva közé első átköltözése' idejéről; leghihetősbh' nek látszik azok vélekedése, kik azt az Attila birodalmának szét oszlása után való időre határozzák. Megfutván t. i. Ardariknak a' Gepidák' rettenthetetlen Királyának diadalmas hadai előtt a' magok között meg hasonlott Húnnok, a' tölők megigázott népek függetlenségöket vissza nyerték és a' fel dúlt Húnnok birodalmában magoknak új-lako helyet foglaltak, ezzel a' föld, melly Maros és Aluta vizei, a' Szármát hegyek és a' Duna között feküdt, a' Gepidáknak hódolt; a' tartomány, mellyet éjszokról ugyan a' Szármát hegyek, keletről Aluta és Száva, délről Illyria az Olasz Alpeseikkel, nyugotról Noricum és Marcomaniának egy része vesznek vala körül, az Ostro-Gothok' hatalma alá hajtattott; némelly Hunnokat pedig és Slávokat Marcian Császár Illyriában Marthena mellé, (mellyet némellyek a' mái Alsó Stájer országi Marburgnak tartanak) telepített meg. (a) Későbbben, midőn a' Longobárdok Pannoniából Narsestől Olasz országba hivatva 568 eszt. mindenestől elhagyák honnyokat és azt barátjaiknak, az Avaroknak, kezére játszották (b), ezekkel nagy számú Slávok is vándorlottak ezen földre úgy, hogy a' Byzancziumi írók az Avarokat Slávoknak is elneveznék (c). Az kétségen kívül nagyon az egy idős írókból, hogy a' hatodik század második felében ezen tájékon az Avarok vé-

-
- (a) Jornandes de rebus Geticis C. 50. apud Murator. Script. Rerum Ital. T. 1. P. 1. 216 lap.
 (b) Paulus Diac. de gestis Longobard. lib. 2. C. 5. apud Murat. Script. Rer. Ital. T. 1. P. 1.
 (c) Apud Stritter Memoriae populorum ad Danubium T. 2. P. 1. 22 lap.

delme alatt laktak (a), mert midőn 595 eszt. a' Bojárok rablásaik miatt őket megakarák fenyeíteni, Baján az Avarok fejedelme nagy serénységgel segedelmökre sietvén a' Bojárokat úgy megverte, hogy két ezerből csak hirmondó sem ment haza. (b) Azomban, mint menekedtek meg utóbb az Avar igától Sámonak, nagy Horváth országban az Avarok ellen fellázadt Slávok' fejedelmének, diadalmas fegyvere által, melly viszontagságokon mentek által még független fejedelmek alatt éltek; hogy jutottak utóbb a' Frankok' pártfogása alá

(a) Jornandes Cap. 5. 194 lap. öszve hasonlítván Fessler die Geschichte der Ungern 1. B. 41 lap. hol Jornandes ezen helyét fejtegeti. — Paulus Diaconus de gestis Longobard. lib. 4. Cap. 11. 's k. apud Muratori Script. rerum Ital. T. 1. P. 1. 457. 's k. lap.

(b) Csalathozik tehát Salagi (de Statu Ecclesiae Pannonicae. V. Ecclesiis 1777—80. lib. 1. 126 lap. és lib. 4. 358 lap.) midőn a' Vendeket azon Horvátoktól származtatja, kik 640 eszt. Heraklius Császártól lakó helyet kérvén, engedelmet nyertek az Avaroknak Dalmatiából kiűzésére; 's ott idővel megsokasodván — mivel minyájokat a' föld nem táplálhatá, Pannoniába és Illyricumba béütvén megtelepedtek. Allításának védelmére ezen két szomszéd Sláv népek' nyelvök hasonlatosságát és Porphyrog. Konstantin, ki a' Horvátoknak Pannoniába és Illyricumba átköltözését említi, bizonyítását hozza fel, azt vitatván, hogy ezen bizonyításban Noricum helyett a' leirók' vigyázatlansága miatt Illyricum tétetett. Nem értem ugyan sem a' Horváth sem a' Vend nyelvét, következésképpen hasonlatosságokról vagy különbözésekről sem ítélnék, azt még is több ízben tapasztaltam, hogy a' Vendek, kiknek nyelve Pponiesch' bizonyítása szerint (lásd Allgemeine Weltgeschichte nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johan Gray. Leipzig 1775. 14 B. 1. Abth. 32 lap.) sok szóban megegyez a' mai Danus, Svéd, Angol és Holland nyelvvel, és Horvátok között nem legkönyebb a' nyelvbéli közösülés. De ha nyelvökben megegyeznének is, bizonynyára minden elégséges ok nélkül állítja Salagi, hogy a' leirók' vigyázatlansága miatt tétetett Noricum helyett Illyricum, mert akár melly esztendőre határozzuk a' Horvátoknak Pannoniába és Illyricumba költözködését, ezen állítás a' fellebb említett egy idős írók' nyilvánágos bizonyításával mindég ellenkezik, kik a' Vendeknek ezen földön létökről, még a' Horvátoknak Dalmatiába jötte előtt, jóval emlékeznek,

az őket ismét megigázni készülő Avarok ellen (a). mind ezeket, mivel ezélmától messze ejtenének, el mellőzvé, azon időtájra térek, melyben némelly szállítványaik a' máj Magyar földre jöttek 's az itt tanyázó Slávokkal öszve elegyedtek.

Nagy Károly, ki a' történetekben mint hódító, a' Philosophusok közt mint tudós, a' nyugotti Római birodalomnak Francia és Németh Császárai közt mint első jelenék meg, 771 eszt. a' Frank thronusra jutván, valóban nagy lélekkel 's erővel nyugotti Európában a' dolgoknak más folyamatot parancsolt. Terjeszkedése ellen gátot készíteni igyekeze Tassilo a' Bajor Herczeg feleségének Luidbergának, az országától meg fosztott Longobárdok Királya leányának, keserves unszolására, ki átlátván önnön elégtelenségét a' hatalmas Károlyal való szenbe szállásra, az Avarokkal olly feltétel alatt lépe szövetségre, hogy kettős sereggel Olasz és Bojár országot elborítsák; de idő előtt elároltatván a' szövetség, Károly Tassilot, ki hitetlenségét az Ingelsheimi gyülekezetben önn maga meg vallotta, egy monostorba zárotta 788 eszt. hogy engedelmeskedni tanulna az engedetlen (b); az Avarokat pedig, kik ezen esetet vagy nem tudván, vagy arra nem ügyelvén, egy részről Karentaniába, más részről Bajoariába bétűtöttek, rettentő hadai által hátrálni kényszerítette. Ezzel egymás után érte az Avarokat a' szerencsétlenség, a' Bojárokon és az Isten' templomain elkövetett rablásaik miatt kihirdettetett ellenek

---

(a) Pray Annales Hunnorum, Avarum et Hungar. Vindobonae 1761. 241 és k. lap. Anonymus de conversione Bojoariorum et Carentanorum, Salaginál de statu Ecclesiae Pannon: a' negyedik könyv' végén.

(b) Regino ad an. 788. apud Pister. Script. rerum German edit Peerii. 44 lap.

az eltörő háború (a), és 791 eszt. egy felől maga Károly kettős sereggel, más felől Pipin a' fia bényomúltak Avariába 's győzödelmeik által rémülésbe 's hasonlásba hozták az Avarokat. Több esztendőig tartott a' háború, melly idő alatt rész szerint a' keresztény hitnek felvételére lekötelve magokat, a' Frankok' védelme alá szorultak, rész szerint a' Frankoktól Pipin 's Erik' vezérlése alatt, erős váraik' feldúlása után, szinte a' Tiszán túl kergettettek, 's így a' hajdani Pannónia egészen, de nagyobb részént pusztán a' Frankok kezére jutott 796 eszt. Viszsa térvén a' régtől fogva számkivetetett béke e' tartományokba, a' pusztán maradt tájak Bojárokkal, Karentánokkal megnépesítették, kiknek valamint az ott hátra lévő Avar és Sláv maradványoknak, polgari kormányozások a' Pannoniai Határ-Grófokra, egyházi fő igazgatások pedig a' Juvaviai (Salzburgi) Püspökökre bizattatott (b).

Nagy Károly halálával (814 eszt.) a' Frank birodalom hatalma, és dicsőossége is elenyészett. Fia Lajos bátor szép tulajdonságokkal felékesített, Attya' lelki erejével még sem birt, mellyel az örökségül nyertt birodalom' külömbféle népeit korlátba tarthatta volna; fiai eránt való engedelkenysége 's az országnak köztök meggon-
dolatlan felosztása több roszaknak kezdete volt. Ezen felosztásnál fogva Lajos, a' kisebbik, Bojár ország' és Pannónia Királyává lett (c). A' rosz fiák közönségessen nem jobb testvérek. Attyók'

(a) *Hepidanni Annales in Goldastri rerum Aleman. Script. Francof. 1661.*

(b) *Anonymus de conv. Bojoar. et Carant. Salaginál. — Cf. Pray Annal. Vet. Hun. 271—283 lap.*

(c) *Eginhard. de gestis Ludovici ad a. 817. apud Du-Chesne T. 2. 261 lap. — Charon divisionis C. 3.*

elhunyta után (840 eszt.) ezek között gyűlt ki az egyenetlenség' tüze, melly csak a' véres Fontenayi csata után (843 eszt) a' Verduni egyezés által óltatott el, 's ennek erejével is egyéb nyertt tartományain kívül a' Bojár és Pannonia Királyságot meg tartotta Lajos (a). Országglása alatt nevezetessé lön Privinna, másképpen Bribinus, Moj mártól napkeleti Morva országból kiűzetett Sláv Herczeg, ki fiával Kotzellel, ellensége ellen Ratbodhoz a' Pannoniai Határ-Grófhhoz folyamoda fegyveres segedelmért; ennek közbenjárása által Lajosnál kegyelmet talál, és meg kereszteltetvén, herczegségét vissza nyerte; de utóbb Ratboddal is ellenségeskedésbe keveredett, mivel csak hosszabb bujdosást után Salacho a' Karentaniai és Tót országi Határ-Gróf békelteté meg; mivel pedig buzgó vala az isteni tiszteletet' előmozdításában, Lajos Királytól egy jeles zsold jószággal megajándékoztatván, Alsó Pannonia' egy részének Herczegévé lett. Oda sok népet öszvehódítván Privinna, a' Szala'berkes posványában magának egy erős várt épített, mellyet Mozburgnak és Várost népesített, mellyet Salapurnak nevezett; alatt valói erdőket irtottak, vadonyokat termékenyítették és így inkább szorgalmokkal mint fegyver viseléssel terjesztették birodalmát, Salezburgból mesterembereket kapván, Mozborgot két templommal, Szalapurgot (a' mái Szalavár) egyel 's Sz. Adrián' tiszteletére szerzett monostorral, Bettobiát (Petau, Potol), Lindovels-Chirchent (Lendva), Quinque Basilicát (Pécs) Weidheres-Chirchent (Friedau, Ermosd), nem külömben más tizenegy helyeket (Tót, Alsó-Magyar és Stájer

---

(a) Millot Universal historie 5 B, 145 lap.

országokban) ugyan egyel egyel ékesített fel (a). Ezen nevezett 's más helyek, hol Privinná és népe' akaratyára templomok emelkedtek (b), kételkedni nem hagynak arról, hogy a' nálunk találkozó Vendek' eleji is Privinna' jobágjai voltak.

Megölettetvén 865 eszt. a' Moravoktól Privinna, a' fia Kotzel lett Mozburgnak 's a' hozzá tartozó tartománynak Ura; ez is Attya' példájára a' keresztény Religiónak terjedését ügyelte, több templomokat építvén (c). Valamint pedig Privinna, úgy fia is Kotzel vazallai voltak a' Németh Királyoknak — Nagy Károly' elfajúlt onokáinak, kinek roppant birodalma, többször felosztások után, kivéven Rhodanus folyónál keletre Burgundiát és az Ebronál hasonlóképpen keletre Spanyolország' részét, ismét egy fejedelemnek, Vastag Károlynak hódolt 884 eszt. (d). De kevés ideig volt ennek szerencséje az egyesült birodalmat igazgatni, mert 887 eszt. Triburban letétetvén, Arnulf, Karlmannak és Luitszsindának tiltott ölelésökből született fiok, kire Karentaniának és Pannoniának igazgatása, Attya' utolsó szándéka szerint, bizattatott vala, lett a' Németh birodalom' Királya; ez a' bérohanó Magyarokkal békességben, sött szövetségben élt, mivel a' Magyarok ötet Svatopluk, a' napkeleti Moravok' fejedelme ellen segítették (e), tartván még is ezen új szomszédoktól, 896 eszt, Alsó-Pannoniának Mozburgal együtt védelmezését Braxlavora, kit némel-

---

(a) Anonymus de conv. Bojoar. et Carent. Salaginál. — Cf. Salagi de statu Ecclae. Pannon. lib. 4. 372—394 lap. es Tud. Gyűjt. 1817. 7 köt. 33 lap.

(b) Anonym. de conv. ibidem. (c) Ibidem ibidem.

(d) Millot Universalhistorie. 5 B. 174 lap.

(e) Fessler die Geschichten der Ungern. 1 B. 153 lap.

lyek Kotzel fiának tartanak, bizta (a), és valóban úgy látszik, nem is bántották a' Magyarok Arnulf tartományait élteben, hanem 899-diken történt halála után való esztendőn a' Dunán átkelven Arpád vitéz seregeiből egy része Ete' s Boyta' vezérlete alatt Baranyavárnak küldött, hogy ezen erősség' megvétele után a' Duna, Dráva és Száva között fekvő tartományt elfoglalná; a' másik része Usub és Eusee Pakosdon s Palotán által Veszprém alá vezették, mellyet tiz napi véres ostromlás után meg is vettek. Innét Vasvárt, Tihonyt s a' Balaton' környékét tizen négy napok alatt Arpád hatalma alá hódították, a' magokat megadó lakósoktól kezeseket vettek, az ellentállókat rabszolgaságra vetették, a' szaladókat szinte a' Bajor határokig kergették (b). Eképpen az ezen vidékeken lakó Vendek a' Magyarok' hatalma alá kerültek, honnét idővel az itt megtelepedett s elszokasodott Magyaroktól a' hegyes határszélekre, mái lakóhelyökre, szorítottak.

* * *

A' Vendek Vass és Szala Vármegyék azon tájékán maradtak meg, melly napnyugotra és délre Alsó-Stájer országgal határos, hol nagy részent a' Mura vize különözi a' két szomszéd országot. Vass Vármegyének, mellyben ezen nép' nagyobb része lakik, polgári felosztásával ezen kerület Tótságnak neveztetett tót eredetű lakosaitól; terjedtsége, hozzá számlálván a' Szala Vármegyei tót helységeket is, mint egy 15 □ mért-

(a) Suppl. Annal. Fuldens. ad annum. 896.

(b) Anonymus Belae Regis Notarius Cap. 47—49. Cassoviae 1762. — Cf. Fessler fellebb említett Könyv. 1. B. 268 lap.

földet tészén (a). Egyik része a' Mura' folytában róna és egyenes, a' másik hegyes völgyes, itt a' hidegebb, de tisztább levegő a' lakók' vidámságát 's izmosságát elő mozditya, ott a' sok vizekből 's mocsárokból kerekedett sűrű köd gyakran megvesztegeti.

Az egész vidékben 153 helységek számlaltatnak 39,142 lakosokkal, különösen Vass Vármegeében 18,342 Kath. és 9544 Protest, Szalában pedig 11,235 Kath. és 21 Prot. A' Katholikusoknak 18 Anya-Egyházokban ugyan annyi Plebánosok és 3 segéd Káplányok, a' Protestansoknak pedig 5 oratoriumokban hirdetik az Isten' igéjét tót eredetű 's nyelvű lelki Tanítóik (b). Iskola mesterek is vagynak minden Anya-Egyháznál, de mivel ezeknek csekély fizetésök mellett élelmekről kell szorgoskodniok, tudományok közönségesen igen silány 's az akadozva olvasni és írni tudást ritkán haladja meg, innét a' néha gondviselésökre bizott gyermekeket is kevés esméretekkel gazdagithatják; azomban nem is igen sok iskola port szenvednek ök, tanuló gyermekeik, kivált a' hegyekben igen ritkán lévén, a' mit részről annak tulajdonithatni, hogy a' szülék gyermekeiket nyáron mindenféle marha őrzésre alkalmaztatják, (mert el lévén házaik a' hegy oldalokon szórva, minden gazdának ha csak egy sertvélese vagyon is, különös pásztort kell tartani); részről pedig, hogy télen az Oskolában való őszvejövetelsokszor lehetetlen, azért nem csoda, ha nálók kevesebb 's jóvall is kevesebb kimiveltséget találhatni, mint Magyar és Héncz szomsédjaiknál. Idővel al-

---

(a) Le czirkalmazván Kenedics József Urtól 1807 eszt. készített Szombathelyi Megyebéli Mappáról.

(b) Lásd Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis pro anno 1818.

kalmasint nálok is másképp' fog lenni, mert 'né-
 melyly tehetősbb szülék tanulni vágyó gyermekei-
 ket már ma elküldözgetik a' felsőbb iskolákba is;
 a' szegényebbek közül pedig sokan a' községi Ár-
 va-házban, ezen Adelfi és Kelecz Urak' ritka bő-
 kezűségétől emeltetett szerzeményben iparkodnak
 helyett szerezni magzatyaiknak, hol ezek ingyen
 ruházatot, eledelt és tanítást nyernek.

Nagyobb részént csak földmiveléssel és bor-
 termesztéssel foglalatoskodnak; szántó földeik a'
 hegyekben általlýában roszak, terméketlenek, he-
 lyel a' sok apró kövecs és sárga homok, helyel
 a' moha fojtja el sarjadzó vetéseiket, sárga ho-
 mokos és mohás földjeiket a' fenyő fa egyre ki-
 veri, de mellette soványok lévén még erre nézve
 is, ez sem nyöhet nagyra, hanem alacsonyon
 marádván, elvényül, 's úgy áll minden haszon vé-
 tel nélkül. Hol a' fa szép sudarassan felnyúlik,
 ebből ítélvén meg a' föld' millyenségét, nem so-
 ká hagyák azt állani, hanem egy szálíg le vag-
 dalván, mezőt csinálnak a' fenyvesből, mely
 foglalatosságok abból áll, hogy kikeletkor a'
 hasznavehető vastagabb fákat ki szemelvén, levag-
 dallják 's haza hordják, a' többit pedig le dön-
 tögetvén elterítik a' földön, ott hagyák egész ö-
 szig száradni 's ekkor néhány helyeken meggyúj-
 tván öszve égetik. Elégvén a' fa a' földet felszán-
 tyák nagy fáradsággal, minden második harma-
 dik lépésre meg meg álván a' sok törzsök és gyö-
 kér miatt, melyeken ekéjeket nagy idő veszte-
 séggel által emelgetik, hogy kár ne essék benne;
 bajlódnak szegények, 's valóban izadva keresik ke-
 nyerőket azt se tudván, ha kétszeressen-e' vagy
 csak egyszeressen adja vissza a' háladatlan föld be-
 lé szorrt gabonájokat; a' nagyobb törzsökök kö-
 rül, mint hogy ekével hozzá nem férhetni, ka-
 pával kell fel forgatni a' földet, 's így a' részsze-

rint szántott rész szerint fel kapáltt földet bé vetik ilyenkor ugyan rozsal, 's utánna hajdinával, más esztendőben pedig kikeletkor zabbal, és már most ismét sovány, ismét parlagba kell bocsátaniok, ha 2—3 esztendő múlva akarnak valamit, rajta aratni. Termeszteneek öök, jóllehet kevesset egyéb gabonát is, de különösen mivelik a' kukoriczát, kölest és hajdinát, mint nemzeti eledeleiket; ha egyéb vetéseiket valami viszontagság érvén, nem reménylenek bő aratást, el nem csüggednek, csak a' megkedvelt kukoriczára, kölesre és hajdinára számot tarthassanak, e' mellett boldogabb földel megáldott Magyar szomszédjaikhoz is elútaznak, kiknek nagyobb részént gabonában adandó bérért, gazdag kalászaikat le aratyák, kicsépek 's így pótolják tulajdon szükségöket.

Rétjeik a' rónán jók vannak és bő termők, de a' hegyekben, ha látszik is néhol egy kis rétnak való hely, a' dombokról lerohanó és a' kis patakokból kicsapó viz izzappal, vagy mind bétemeti, vagy csak annyira bésározza, hogy hasznavehetetlenné válik. Így a' marha tenyésztés is nagyon csekély, főképp' a' hegyekben, mert nyáron nem lévén rendes legelőjök csak a' kopár, homokos és köves hegyeken 's ezek közt fekvő gödrökben legeltetik marháikat, télen pedig nem hogy szénával tarthatnák, de szalmájok sem lévén eleget sok helyeken, az eszterjából a' füstös zsúpokot is lemetélik tavaszal, 's egy kevesse megzúzván a' marháknak vetik, azért ezek kicsinyek is, erőtlenek is (a).

-
- (a) Midőn 1811. Novemberben Potolon és Marburgon által Grétzbe utaznék, Lebringben Grétztől négy mértföldnyi távolságú helységben egy gazdánál láttam, hogy cselédjei a' kukoricza csutát darabokra tördelvén, fejsze 's szekerce' fokál szét verték 's megpubitották; a' dolog nekem különösnek tetszett, azért is a' gazdát megkérdeztem, mire valók volnának az így szét vert csuta dara-

A' hegybélieknek, kiknél minden legkisebb házhoz vagyon szőlő, legfőbb foglalatosságok a' bor termesztés, mellyből jó termő esztendőekben legtöbbet is vesznek be, de ha nehéz munkájokat áldás nem követi, akkor ők valóban koldusok. Boraik, az úgy nevezett Tótsági Borok, Vass Vármegye' leghíresebb borai közé számláltatnak; legjobbak teremnek Sz. Benedek névű helység' táján fekvő Rüketsi 's Bokrácsi hegyeken. Nevelnek ők mindenféle gyümölcs fákat is, de különösen sok szilva fákat, mellyek' gyümölcséből jó Slivoviczát tudnak főzni.

Házai, mellyek nagyobb részént fenyőfából készültek, de az erdők' meg kéméléséért már most agyagból is építtetnek, csak egyetlen egy füstös szobából és életes kamarából állanak közönségessen, jóllehet helyel helyel a' vagyonossabb gazdák Magyar 's Stájer szomszédjaiktól az alkalmatossabb hajlékokat is már eltanulták; szobáikban a' pusztaságon kívül keveset láthatni, néhány szenyves fazék, két három nagy tál, egy vagy legfellebb két töredezett ronda ágy, egy asztal a' szegletben és két felül a' fal mellett egy egy idomtalan pad az egész házi butorjok, sokaknak csüreik sincsenek, hanem a' ház' pitvarában cséppülnek, a' szalmát és szénát a' padlásra hánják, mellyeket ott az egész házban szét kóborló füst megvesztegeti 's haszna vehetetlené teszi.

Egy illy házban ellaknak közönségessen két három testvérek feleségeikkel 's gyermekeikkel együtt, de csak a' gazdának, ki mindég a' legöregebbik szokott lenni, ha csak a' gazdálkodás' rossz vezetése miatt a' fiatalabbnak nem kentele-

---

bok, ki azt felelé: hogy azok forró vízzel leöntve 's kevés korpával elegyítve a' szarvas marhának igen kedves és hizlaló eledelül szolgálnak. — Nem lehetne-e ezt a' szénából szűkölködő Tótoknak is javasolni?

níttetik az elsőseget engedni, vagyon jussa roho-
da ágyát a' szobában tartani, ha ezen jussal élni
akar, mert ő egyébb aránt, ott választhat magá-
nak helyet, hol néki tetszik, a' többiek pedig,
hol megférhetnek, a' kamarában vagy istállóban.
A' Gyermeknek, ha már felsejűdtek is, semmi
különös ágyok vagy ágyi ruhájok nincsen, hanem
ki a' padon, ki a' kemence' háta megett, egy
rongyot vetvén feje alá, édesdeden elnyugszik,
jobbát sehol sem látván, puhább ágyot nem ki-
ván.

Egyszerű házaikhoz életök neme is általljá-
ban hasonlít, káposzta, répa, bab, lencse, de kivált
a' megkedvelt hajdina, kukoricza és köles a' kö-
zönséges eledele ennek az elgyengültt iny' szük-
ségeit nem esmérő népnek; ezekhez se kés se vil-
la, se tányér nem tétetik, hanem egyenessen a' tál-
ból esznek, ki ülve, ki állva, mindenütt fa kalán-
nal, csak a' gazdának tétetik fatányér olyankor,
ha egy kis darab hús főt a' káposztában, hogy azt
felmetelvén kinek kinek egy egy szeletecskét ves-
sen. Tiszta rozs kenyérret legjobb esztendőkben
is ritka háznál esznek, hanem a' rozsot zabbal,
bűkkönnel, hajdinával, kukoriczával és árpával,
szűkebb időkben pedig lengubával, kukoricza csu-
tával, sőt szőlő maggal is elegyítve viszik a' ma-
lomba liszté örölni, 's ebből készítik sovány ke-
nyeröket. (a)

Szomb. Prof. Bitnicz.

(a) Több ilyen Értekezéseket óhajt mind a' T. Értekezőtől,
mind pedig más Tudósoktól is

A' Redactio.

4.

Bertalan Pap által 1508-dik esztendőben Magyar nyelvre fordított Biblia *).

A' Károly Fejervári Püspöki, vagy is az Erdély Országi Nagy Bibliothekában, a' többi Ritkaságok között találtatik egy Magyar Könyv, a' melly a' 16-dik Század elején vastag, de tiszta papirosra íratott, és mint eddig soha ki nem nyomtatott, a' Könyv 8-zad rétű a' mint mindjárt is ezek vagynak benne:

Elsőbben *Szent Dávid Zsoltári* éppen azzal a' rendel, a' mellyel a' mái Római Breviáriumban olvastatnak, a' Zsoltárok Versei a'val külfömböztetnek meg, hogy minden Versnek az első betűje Rubricával, vagy is veres színű tentával vagyon írva: a' Zsoltárokat követik a' Szentírásbéli, és a' Római Breviáriumból eggyenahány Énekek (*Cantica Biblica, et Hymni ex Breviario Romano*) a' Zsoltárok végén veres betűkkel ezek olvastatnak:

*Leg'en att'ának dicoseg es fivnak tiztesseg
es Zent leleknek vigasag mikent vala kez
dedben es immar: es mindenkor es oroknek
orokig amen Bertalan pap bereguarmeg'ei
halabori falvbol' nemzett: ez zoltart irta:
Ziletés után ezer öt záz n'olc eztendőben*

---

*) Ezen fordításra a' magyar olvasókat legelőször T. T. Kazintzy Ferentz tette figyelmetessé; lásd Tud. Gyűjt. 1817. IV. Köt. 35 lap. Annak jelenvaló közlétét T. T. Schedius Lajos nyerte meg N. T. T. Cseresznyés Kanonoktól, midőn a' múlt esztendőben Erdélyt tudománybeli tekintetben bejárta.

Az Énekek után pedig ezen szók megint *veres* betűkkel írva vagynak : *haromzor otven psalmot dauid zerzet vers ket ezer. hat zaz es hath.*

Másodszor. A' Zsoltárok, és Énekek után következnek az Epistolák, vagy is a' Letzkék, és Evangeliomok, a' mellyek egész Esztendőben az Anyaszentegyházban olvastatnak, kezdődven szokás szerént az Advent első Vasárnapi Letzkén, és Evangeliomon, az Adventi Evangéliumoknak foglalátja (*argumenta*) ilyen nem jól hangzó magyar Versben tétetnek ki itten:

*Testben elmeben halakra itiletre istennek
foveti ez neg' adventi evangelivmba vag'on*

A' melly szók döllő betűkkel vagynak, azok *veres* betűkkel íratattak.

Az Evangéliumok után vagyon egy Beszéd a' Szent Szűznek tiszteletére, a' melly ezen szók-
kal kezdődik:

*Szereto at'ámfiái Vr'isten Zu'leienek ziz ma-
rianak diceretire zollonk valamit.* Ezen dicséret
itten S. Agostonnak, de hibáson tulajdonittatik.
Következik ezután a' Christus beszédje, mellyet
az Apostolokhoz tartott a' vég Vatsora után, a'
mint Sz. Jánosnál megvagyon írva a' 13. Részben
a' 16. Verstől fogva egész a' 15. Részig. a' melly
beszédnek a' végén a' Pénteki böjtről ezen külö-
nös jedzés olvastatik:

*Penteket ezokaert boitolik mert Israelnek
fiai ez napon iottekki az igeretnek foldere
Moises meg holt David az goliast meg olte
es David meg holt Tobias harom zaz es neg'-
ven hamos profetákat ole zent estvant meg
kovezek Cristost fezeitek Kereztelolanosnak
n'ákat vagak herodes zaz neg'ven neg' ezer*

germeket olete ziz *maria* hala zent *peter*
palt nero Cazar meg olete zent *Katerina*
 meg hala *Tizeneg'ezer* zv'zek Tizezer vit ezek
 meg oletenek penteken *adamot es evat*
 penteken teremte Vr isten eelo at'ankot.

A' melly szavak döllő betűkkel vagynak, azok
 veres betűvel vagynak írva.

Következik a' Christus kinszenvedésének his-
 toriája (*Passio*) a' 4. Evangelisták szerént, az
 után az Énekek könyve (*Cantica Cantico-*
rum) eggy néhány nagy böjti Evangelium, és
 eggy Beszéd, mellynek veres betűkkel írott ti-
 tulussa ez:

Zent Jeronimos bezedé Nag'bodazzon napiara

Elője pedig e' követkendő:

Pavla es Eostokiom kezereitetek engem.
 Sot Cristosnak zerehne keteleneit engem hog'
 rezgetesnek okaert (*exhortationis gratia*)
 bezedet teg'ek bodog es dicoseges ziz marianak
 fel vetelerol. — Ezekből kitézik, hogy ez sem
 az igaz munkái közül való Sz. Hieronymusnak.

Utoljára vagyon a' Sz. Job Könyvének a' hat
 első, és az utolsó része egészen, a' mellyel vég-
 ződik ezen régi kézírás, és a' melly alatt semmi
 utolsó jegyzés nintsen, hanem a' Böjti Evangelio-
 moknak a' végén, a' Sz. Hieronymus Beszéde e-
 lőtt veres betűkkel a' fordító ezeket írta:

En munkam

ert leg'en at'anak dicoseg Es fiunak tiztes
seg Es zent leleknek vigassag Mikent vala
kezdet ben es imar es mindenkor es orok
nek orokig amen

A' Salamon Éneke után pedig ezek olvastatnak:

Mese Soha tavol tole benne:

*Vag'on neki lelke: eg'g'es ketten es harmas
es nincen benne valasztas zaia kv'vol v'
nezese lankad mikent ester vig'az felven
mikent ivdit mong'a kedven kedvet: mert
megtv'zot: mikint tous Idvossegnek hivat-
tatik velonk eg'be lakozik elmenkben es
zivonk nek allatt'aban*

A' mi magát az egész munkát illeti, a' Szerző Bertalan Pap mind a' Zsoltárok fordításában, mind pedig egyebekben követte a' Deák Vulgata Bibliát, abból szóról szóra fordítottotta a' Zsoltárokat, és az egyéb szent könyveknek részeit; de sok helyen a' Deák szavakat nem értvén igen hibáson alávaló módon, és nevetségesen ejtette a' magyarázatot, a' mint e' számtalan példából kitetzik. Az első Zsoltárnak a' titulussa veres betűkkel írva e' következendő:

Zenthdauid zidosagnak kiral'a zerzette Zoltar

Maga az egész első Zsoltár e'képpsn vagyon fordítva:

Bodog ember ki nem iart keg'otleneknek tanacaba: es ki dognak zekiben nem v'lt de v' akaratt'a vrnak torven'iben yel es napal: v' neki torven'ebe gondolkodik Es ol'an lezen mikint fol'o vizek mellet v'ltetet fa: ki v' idein: v' g'omolcy't ag'a Es v' levele el nem holl es valamit tevend zerenceztetik Nem ig' keg'etlenek: nem ig': de mikint por kit zel el vet földnek zinirv'l Azert itiledben keg'etlenek fel nem tamadnak: binesek sem iga zaknak tanacaba Mert vr igazaknak vtat ismerte es kegyetleneknek iart vtok el vezs dicosig att'anak es fionak: es zent leleknek: mikent

vala kezdedbe imar: es mindenkor: es mind
orokol oroke amen

Ezen szokat a' 2-dik Zsoltárban Q v a r e
fremuerunt gentes így fordította:

Mire zöndölinek a nemzetek.

Melly betű szerént való és sok helyet hibás
ezen fordítás a' következdő példákól meg lehet
ítélni.

Ps. 17 v. 9. Ascendit fu-
mus in ira ejus, et ig-
nis a facie ejus exarsit:
Carbones, Succensi sunt
ab eo.

V. 37 Dilatasti gressus
meos subtus me, et non
sunt infirmata vestigia
mea.

Ps. 18. Dies dici eruc-
tat verbum, et nox no-
cti indicat Scientiam.

Ps. 118 v. 9 in qvo cor-
rigit Adolescentior viam
suam? in Custodiendo
Sermones tuos.

Vivifica me Secundum
Verbum tuum.

Ps. 32. v. 17. Fallax E-
quus ad Salutem, in ab-
undantia autem virtutis
suae non Salvabitur.

Ps. 34 v. 3 Effunde fra-
meam et conclude adver-
sus eos, qvi persequun-
tur me.

O haragiába fost fel-
mene es o zemehol toz ki
harsana töle zenek meg
g'ulanak.

El teriezted iarasimot
en alam. es en n'omasim
meg nem betegolenek.

Nap napnak igiet torl
es y ynek tudomant mu-
tat.

Iffiv legen' miben feddt
meg o vtat. te bezedidnek
orizetibe.

Te igid zerint eleve-
neh meg engemet.

Lo hazug idvossegre
es onon ereinek kedeg
bosigebe nem idvozv'l

Osd ki kencedet es re-
kezd azok ellen kik en-
gem v'znek.

Ps. 35. Dixit injustus
ut delinquat in semetipso

Ps. 36. Noli aemulari
in malignantibus, neque
zelaveris facientes ini-
quvitatem.

Ps. 44. Eructavit cor
meum verbum bonum,
dico ego opera mea Regi

Accingere gladio tuo
super femur tuum poten-
tissime.

Ps. 46. v. 3. Dominus
excelsus terribilis Rex
magnus super omnem
terram.

V. 7. Psallite Deo no-
stro, psallite: psallite
Regi nostro psallite —
psallite sapienter.

Ps. 50. v. 9. Asperges
me hyssopo, et munda-
bor: lavabis me et super
nivem dealbabor. — Om-
nes iniquitates meas
dele.

Ps. 51. v. 6. Dilexisti
omnia verba praecipita-
tionis lingua dolosa.

Ps. 52. Dixit insipi-
ens in corde suo.

Ps. 54. v. 10. Praeci-
pita Domine, divide lin-
guas eorum.

Hamos monda onon
benne: hog' vitkezniek.

ATkozokba ne gonor-
kog'el hamossan tivoket
se kedvel'

En dolgomot Kiral'nak
mondom mert en zivem
io igt torla.

Hatalmosol tenon fa-
rodon ovezziel meg te-
non toroddel

Felseges vr yiedetel
nag kiral'minden foldon.

Kintornala'tok mi iste-
nonknek kintornal'atok.
kintornal'atok mi kira-
l'onknak kintornal'atok —
kinbornal'atok bolcen.

Vram harmatozi en-
gem isoppal, es meg tiz-
tvlok moss meg engem,
es honal ionkab feiero-
lok. — Vakard el minden
hamossagimot.

Minden le eito be-
zedet zerettel cala'n'elvel

Hyt monda onon zi-
vebe.

Vram hertelenkeg'el
ozd meg v' n'elveket.

V. 18. Vespere, et mane, et meridie narrabo, et annuntiabo.

Ps. 57. Si vere utique justitiam loquimini, recta judicate filii hominum. Etenim in Corde iniquitates operamini: in terra injustitias manus vestrae concinnant.

Alienati sunt peccatores a vulva, erraverunt ab utero: locuti sunt falsa.

Ps. 94. Quadraginta annis proximus fui generationi huic.

Dellest es holval: es delbe hirdetem: es megv'zenem.

Embereknek fiai, ha bizonaba igazat zoltok, igazan itil'etek mert im foldon zibe hamossagotk mivelytek tv' kezeitek hamossagokoth pepecelnek

Binosok valagtol elidegenoltek az mehtol elitel'genek: hamossagotk zolanak.

Ez nemzethez neg'ven even voltam kozel *).

*) A' régibb magyar Literaturának ezen bétűs maradványát nem lehetett mindenütt ugyan olyan betűkkel nyomtatni, mint a' millyenekkel az eredeti kézirat vagyon írva; mert a' nyomtató műhelynek illy elavult betűji nintsenek, újakat pedig tsupán tsak ezen darabért öntetni igen sokba került volna: azért nem leszen felesleg való, hogy az olvasók azon régi írást jobban megfoghassák, megmagyarázni azt, a' miben ez a' mostani írásmódtól eltávozik:

1. A' mostani ez, vagy tz tsupán tsak deák c-vel vagyon írva, p. o. n' o l c (nyoltz)

2. A' mostani cs vagy ts egy betűvel vagyon írva, melly a' mostani nyomtatásbeli nagy L-hez tökéletesen hasonló, tsak hogy sokkal kisebb.

3. A' mostani gy, vagy is, szélesebben mondva, a' lágyított g és d, g-vel vagyon írva, a' g felett egy accentus lévén, p. o. l e g' e n.

4. Az I, felett, legyen az nagy vagy kitsiny, sehol sintsen pont.

5. A' mostani ly, vagy is inkább lágyított l, egyes l-lel vagyon írva, de egy accentussal, p. o. Kiral' (Király).

6. A' mostani ny, vagy is inkább lágyított n' egyes n-nel vagyon írva, de accentuálva, p. o. törven'iben (törvényiben).

7. A' mostani ö o-val vagyon írva, tsak hogy az o-nak alljan egy perpendicularis húzás vagyon, p. o. oroknak (öröknek). Egyébaránt sok helyen, a' hova most ü íratik, ö vagyon téve, p. o. Istenonknék (Istenünknek).

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

- 1) Caroni, és Sestini Tudós Olaszok által készített Laistro-
mok Gróf Viczay Mihálynak nevezetes Hedervári Pénz
Gyűjteményről.

Hazánkat a' Tudós Világ előtt olly neveze-
tessé teszi Mgos Gróf Viczay Mihály Hedervári
Régiség Gyűjteménye, hogy a' Tudományok,
természeti ritkaságok, vagy régiségek ismere-
tében magokat önnön tapasztalásaik által oktatni
vagyódó idegen vándorlók annak megszemlélését
már otthon tárgyúl veszik. Sok volna az Ango-
lyok, Dánok, Burkusok, Frantzok, Olaszok, 's
t. i. szemlélők számát elő hozni, említünk itt két
nevezetes a' régiség esméretiben jártas Olasz Tu-
dósokat, kik a' régi Pénz Gyűjtemény Laistro-
mának készítésére is magokat ajánlották, és azo-
kat mind a' nagy lelkű Birtokos érdemeinek illő

8. A' mostani sz tót forma z-vel vagy on írva, p. o. z e n t
(szent).

9. A' mostani ty, vagy is inkább lágyított t egyes t-vel
vagy on írva, de accentuálva, p. o. a t t' a n a k (attyának).

10. A' mostani u v-vel vagy on írva, p. o. f a l v b o l (fal-
uból).

11. A' mostani ü v-vel vagy on írva, de accentuálva, p. o.
v'lt, (ült). Egyébaránt sok helyen, a' hova most ő iratik, ü
vagy on téve, p. o. v', (ő személyes névmása). Sőt némelly
helyen, a' hova most ü iratik, i vagy on téve, p. o. z i l e t e s
(születés), b i n o s o k, (bűnösök).

12. A' mostani zs, vagy is inkább kemény z, egyes tót
forma z-vel vagy on írva, de alkalmasint accentuálva, mint a'
tótban, p. o. z o l t a r, (zsoltár), zido (zsido). Valljon nem
jobb volna-e' most is, hogy a' magyar orthographia tökéle-
tességre vitessék, azon bangokat, mivel valóban egyes bangok,
egy betűvel írni; — akkor nem kellene többé azon versen-
geni, mellyik jobb cz, vagy tz, es, vagy ts 's a' t.

A' Redactio.

tiszteletire , mind pedig Nemzetünk Tudományí ditsőséginek hirlelésire el is készítették.

FELIX CARONI Majlandi Tudós, Barnabita szerzetes ; ennek eltörlése után pedig világi Pap (Abbé), a' Mgos Birtokossal, midőn ez épen Olasz országnak remek maradványait szemlélné , megismérkedett, mely bélátása, a' régiség titkaiban egészen megnyerte az útnak birodalmát annyira, hogy ez őtet barátságára méltatná, és Magyar országba látogatására ki is hívná; volt Caroni Magyar országban három ízben, és mindenkor Görög és Római hajdani pénzekkel, mellyeket az Olasz földön szerzett, terhelve jelent meg barátja , 's egyszer'smind pártfogója előtt, de ismét hazánknak vidékeit, nevezetesen pedig Erdélyt megjárván, külömbféle régiségekkel , kiváltképen pedig Pannonia , Dacia, és Moesiában lakott Császároknak, és Tyrannusoknak ritka pénzeivel, mellyek Olasz, és Frantzia országokban semmiképen nem találkoznak, tért vissza, most pedig már negyedik esztendeje, haza érkezése után Majlandban meghalálozott.

Hazánknak több rendbéli nevezetiségei szemébe ötlöttek itt létekor, mellyek szinte annyi tárgyat adtak neki rövid értekezések írására, 's kinyomtatására; utolszor adta ki Olasz nyelven az Oláhok nyelvének, és nemzetségének az Olaszokkal való egyenlőségéről szolló rövid munkáját, mellyel tudós barátinak, 's nekem is kedveskedett; de fő munkája neki, és a' mennyire hazánkat illeti, legditsőségesebb, említett Mgos Gróf Wiczay Mihály régi Nemzetek pénzeinek laistroma, illy tzm alatt: *Musaei Hedervary in Hungaria, Numos Antiquos, Graecos, et Latinos descripsit, anecdotes, vel parum cognitos, etiam cupreis tabulis incidi*

curavit C. Michael Wiczay opere duas in partes distributo. Vindobonae Typ. Patrum Mechitaristar. 1814 in 4-o maj. Tom. I. c. additione. 49 árkus; Réz Tábla XXXII. — Tom. II. árkusok 999. additis * Réz Tábla XIV.

Nem tsak tudományának, és az elrejtett régiségekbe mély belátásának nyilvánoságos jelét adta ez által Caroni, mint inkább megbizonyította, melly távol legyen a' tudósoknak többnyire tulajdon dítsekedésétől, midőn ezen több esztendei fáradsággal, sok nyughatatlansággal készült munkában nevét nem is említette, holott maga a' Birtokos tsupán, és egészen a' munkát tudós barátja igyekezetének tulajdonítja.

Azomban tzím jelentése képest a' Könyv, és Laistrom a' Mgos Birtokos nevében készített, és kiadatott. Élete foglalatoságát voltaképen kifejezik Cicerónak pro Archia Poeta beszédjében mondott arany szózati, mellyeket a' tzímnak tulsó lapján példázatnak (mottonak) választott. Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, in adversis perfugium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, et rusticantur. Az ajánló levél nagy reményű fiaihoz útasítatott a' tudós atyától, mellyből ezen intézetnek kezdete, és további fentartása iránt lévő szándéka imigy kinyilatkoztatik:

Filiis et Nepotibus Svavissimis Michael Witzay.
S. —

Quod iam pridem Comiti Michaeli parenti meo *ὡς ἐν ἀγίοις* in votis fuerat, Nummophilacium in arce Familiae nostrae ad solitudinis levamen instrui, et Catalogum tradi anecdotis additis

typis, id ego post annos ab eius decessu prope tricenos perficere aggredior. Non illa quidem nobis est tam ampla supellex, quae inter primas enumerari velit (maxime si de publicis Museis sit sermo) privato censui ac domesticis studiis attamen par. Spectabilius operae pretium praestitissimam sane, si eandem dimidio saeculi spatio maturare potuissem; laureolam enim hanc pro maiore parte non abstulissent Avellino, Benting, Chary, Dennery, Dutens, Eckhel, Gusseme, Hunter, Magnan, Millingen, Mionnet, Neumann, Pauli, Pellerin, Sanclemente, Sestini, Tanini, Torremuzza, Visconti, Zoega, aliique. Post tot beatiores, qui occupaverunt, frustum vix unum inter centena adquirimus notitia dignum, dum pronum fuit illis inter decem nancisci duo. Quam diligens fuerim in haereditaria hac gazaditanda, testes sunt primitivi indices illi, quorum parcitas in hanc molem excrevit: Quanta pecuniae vi, quotque meis, meorumque cooperatorum peregrinationibus, amicorum officiis, epistolis, sudoribus opus fuerit ad honesta blandimenta haec comparanda, neminem latet. Neu mihi succenseat quis mensuram me excessisse in vulgandis typis iis, qui anecdoti absolute non sunt. Non enim ego eos omnes qui per tabulas alienas dispertiti delitescunt, adeo pertinaci mentis ac temporis iactura persecutus sum, ut nil nisi novum in meas irreperet. Illud porro notandum, quod quidquid anecdotorum ex collectione Hedervaria in antiquariorum elucubrationes derivatum fuit, huc erat iure merito vindicandum cum typis quibusdam selectioribus, quorum iconismo in Vaillant, et Banduriguin imo in uberrimis Gesneri collectaneis fraudamur. Gravate feret eruditus typum refricari, quem pro comperto habet: an propterea qui mihi incompertus erat, omitti debuit?

Haerebam interdum anceps: ast ratus sum veniam aliquam datum iri typum restituenti, subtrahenti nullam. Eckhelii nostri, cuius veteranae amicitiae Parnassi huius primordia accepta refero, doctrinam sequi commodius visum. Metalli quidem rationem in Augustorum descriptione distingvam; ternam subinde classem ad unicam chronologicam revocabo. Praecellentes, ex autonomis vel officiosis populorum numis peculiari declaratione donandi provinciam suscepit Cl. Neumann, ex quo Graecum Cornucopiae C. Széchényio divenditum propitius Apollo Monetae in promptuarium meum effudit. Spem is grandem fecerat nobis numeros antiquos universos, quorum agmen accurate delineatum paravit, insculptos, et illustratos se editurum fore: verum tamen ipsius aetas, valetudo, et temporis angustiae tam expetitum propositum morantur. Quod ratis vestris abunde sufficit, Graecae Latinaeque antiquitatis monumenta exquisita huc habetis, ex quibus firmissimum historiae praesidium sumatis, classicorum praesertim scriptorum, ope quorum Bibliothecam referatam praestiti gravibus, hilari animo toleratis impendiis. Habetis huc, quae politicam, mores, indolem, scientias, artes tot nationum in tam disitis orbis plagis degentium eloquantur. Facem hac me Hercle splendidiorem studiis vestris praeferre non valeo. Huc demum habetis quae aviti domicilii secretas delicias ministrent fumo, strepituque metropolitanae luxuriae potiores. Librum ergo, qui vobis illas ordine exponit, tamquam optabilius, inter donaria sub hac onomastica parentis, avique solemnitate collatum, aequi bonique consulite, eoque utimini felices. — Dabam ex Hédervaria. Die 20-a Septembris anno M.DCCC.XIII.

E' Munka téhát a' Hédervári ditső Gűjteményben lévő régiségeknek tsak azon részét

melly a' hajdani nemzetek külömb, és külömb pénzeiből áll, a' tudós világnak hirdeti, nem ereszkedik sem a' régi gyűrűknek, dypticumoknak, házi eszközöknek, szerszámoknak, és fegyvereknek, annál inkább Magyar Hazánkat illető irásban, vagy mesterséges maradványokban fentartott ritkaságoknak elő számlálásában, a' mellyek valóban hasonló tudós embereknek szorgalmatosságát untalan fárasztathatná. A' munka szerkesztése az utóbhi Numismaticusok által felvett rendszerént ki dolgoztatott, melly e' következő:

I. Részben foglaltatnak a' hajdani Nemetek és Királyok pénzei, mellyek felosztatnak.

1) Európaiakra, ezek ismét a) Spanyol, b) Gallus, c) Német, d) Olasz e) Sziciliai. f) Szarmátia. g) Dacia h) Moesia i) Thracia. k) Macedonia l) Thessalia m) Ilyricum, Epirus, Corycia Acharnania, Aetolia, Locris, Phocis, Boeotia, Attica, Peloponesus, Arcadia, Creta, Eubaea etc:

2-or Ásiaiakra, úgymint a' Bosphorus Cimerius, Colchis, Pontus, Paphlagonia, Bythia, Mysia, Troas, Aeolis, Lesbos, Jonia, Caria, Pamphilia, Cilicia, Lydia, Phrygia, Galatia, Capadocia, Syria, Selemis, és Pieria, Coelesyria, Fraconitis, Decapolis, Phoenice, Aradus, Gallilea, Samarytis, Judaea, Arabia, Mesopotamia, Parthia, Birodalmakra.

3) Afrikaiakra úgymint a) Egyptom. b) Alexandria. c) Marmorica. d) Cyrenaica. e) Biscene. f) Zengitana g) Mauritania, h) Numidia országokra.

4) Bizonytalan Városoknak pénzeire. Mind ezek az additíókkal öszveséggel 7,616 darab arany, ezüst, és réz régi pénzeket számlálnak.

II. Részben tsupán, és egyedül a' Római pénz Gyűjtemény Laistroma foglaltatik, illy rendel:

1-ör A' Consulok és Római Nemzetségek által vezetett arany, és ezüst pénzek (consulares, et familiares) ezeknek száma 1420 tészen, leírások pedig a' Könyv 57 lapjáig tart.

2-or következnek a' Császárok, Császárnék, és Tyrannusok arany pénzei 1017 darabok és 121 lapot foglalnak.

3-or Ugyan azoknak 3002 darab ezüst pénzei 217. lap előadva. —

4-or Ugyan azoknak réz pénzei 4643 darab 403 lapokon; ezeket követik a' nehezekek, Asses, Semisses, Quadrantes 64. darabból; utolyára az ékesített pénzek, Numi Contorniati 65 darab, végtére ennyihány régi ólomból veretett pénzek. —

E' nagy negyedréiben, és finom papirosra a' Mgos. Birtokos tulajdon és tetemes költséggel nyomtatott munka, a' könyv áros műhelyekben nem árultatik, de a' Tulajdonos odakozó nagy lelkűsége azt Európának nevezetes Könyv és Régiség Tudósainak ingyen ajánlotta, és Hedervárnak ditsőséges nevét ez által minden Nemzetek előtt nevezetessé tette, sőt a' nyilvánosság intézetén kívül minden jeles külföldi, úgy mint honnyi Tudósokat is annak példányaival meg ajándékozta.

Illyen hirlelése a' Hédervári kintseknek tsudálkozásra, sőt mégszemlélésre számosan ingerlette a' régiségeknek Európában élő tudós vizsgálóit, többi között tudományáról, és több rendbéli ki nyomtatott értekezéseiről ismeretes **SESTINI DOMONKOST**, ez előtt az Olasz országi Királyság Régiségeinek Tármeesterét, mostan pedig a' Toskániai N. Herczeg Pénz Gyűjteménye Igazgatóját, a' Pisai Tudományos Egyetem Betsületbéli Professorát, és a' Bajor országi Királyi Társaság levelező Tagját a' ki kétszeri látogatása után Caroni halála idejétől is már nagyon

nevelkedett pénz Gyűjteményt újabb vizsgálásra méltatván, a' régi Spanyol országot illető pénzeket ismét rendbe szedte és a' Mlgos. Birtokos kívánsága szerint, annak költségén ki is nyomtatta Florenczban, ilyen czim alatt: *Descrizione delle Medaglie Ispane; appartenenti alla Luisitania, alla Betica ed alla Tarragonese che si conservano nel museo Hedervarriano per Dominio Sestini, Firenze presso Guglielmo Piatti 1818-in 4-o maj 224. lap Xrész Táblákkal.* Sajnálni lehet méltán, hogy az Olasz Tudós inkább Nemzetének, mint sem az egész Tudós Világnak kedvezett, következésképen magának a' tudománynak sem midőn munkáját Olasz nyelven készítette: legkevesebbet pedig hazánkélieknek, mivel honnyaink az Olasz beszédet, tsak Frantz, és Német külső nyelvek üzése után gyakorolják, és így annál kevesebben ismerhetik ezen önnön kebeleikben fel állított régiségek valóságos kintstárját.

A' szerző nagy érdemű Birtokos Gróf Wiczay Mihálynak, Magyar országi Nagyságnak (*magnate d' Ungheria*) és Ts. 's K. Kamarásnak ajánlotta a' munkát; az Elő-szóban tsudálja a' Gyűjteménynek különös ritkaságát, ditséri Velasquez és egyéb Spanyol szerzőknek szorgalmait, köszöni vele közlött Puertes orvos Doctornak írott észrevételeit, és jelenti, hogy azon pénzbeli darabokat, mellyeket már előtte Horez tudós munkájában le rajzolva elő adott, itt rézre metzetni nem kívánván az olvasót hozzá útasítani kívánta. — A' munka három részre oszlik, a' tartománynak régenten vólt el különböztetése szerint és így rendel előbb a' *Hispania Lusitanica*, azután *Boetica*, utólszor *Torraconensis* tartományokban virágzott és pénzt verő városok-

nak pénzeit elő számlálja; különös szorgalma lévén a' régi Celtiberi betűknek magyarázására, mellyeket több helyeken a' Phoeniciai, és Görög betűkkel hasonlítottán, magának különös A. B. C. vagy is betű rendet formál, és úgy az ismeretlen betűk erejét magyarázván, a' városnak nevét felfedezi, és a' mennyire valamely régiebb görög, vagy deák Classicus írótól elő hozattatnak, megvilágosítja; sőt a' munka végire egy geographiai Laistromot is szembe állított, mellyben ezen városoknak Celtiberi vonásokkal, és mellette deák betűkkel írott nevei szembe állítottak.

Tudós Sestini nem tsak most említett Héldervári Museumnak hajdani Spanyol Pénzei leírásával minket meg ajándékozott, hanem hazánkban véghez vitt utazásának is leírásával: mellyet ezen czim alatt kinyomtatott: *Viaggio Curioso, Scientifico, Antiquario per la Valachia, Transilvania, e' Vngheria fino a' Vienna*. Fiorencze 1815-in 8. gr. conf. — Nem fogják kedvetlenül venni olvasóink, ha ezen mostani nevezetes régiség vizsgálójának egyéb munkáit is elő számláljuk, ki szinte már 1774 esztendőben kezdette és mai napiglan folytatja tudós pályáját.

1) *Dissertazione al Virgilio di Aproniano, Codice prezioso membranaceo Firenze 1774-4.*

2) *Descrizione del Museo d' Antiqueria et del Gabinetto d' Istoria Naturali del Principe di Biscari de Catania Firenze 1776. 8.*

3) *Adricoltura Prodotti e Comercio della Sicilia Tom I. 8. Firen 1777.*

4. *Lettere scritte dalla Sicilia, e dalla Turchia e diversi suoi amici in Toscana, comprese in sette Tometti in 12. Firenze e Livorno 1779—84.*

E' könyvnek ritkaságát az okozza, hogy tsak 250. példányok nyomtattattak. Ámbár azok mind Francia mind Német fordításban már közre bocsátattak, úgy mint: *Lettres de Mr. Sestini ecrites á ses amis traduit p. Pingeron.* 3. vol. in 8. Paris 780 — *Briefe aus Sicilien, u. der Türkej an seine Freunde* 2. Band. übersetzt v. Jagemann Leipzig 1781 — 83. 8.

5) *Della Peste di Constantinopoli del 1778. Firenze con falsa data d' Yuerdon 1779.* 12.

6) *Opuscoli.* Firenze. 785. 12 — Török országnak természeti Historiáját vizsgáló fel tételek németre-fordítottak illyen czim alatt: *Beschreibung des Landes v. Constantinopel. a. d. Italien: übers. v. C. d. Jageman.* pr. 8 Hamburg 786.

7) *Lettere odeporichi oszáviaggio perla Penisola di Cizico per Brussa, e Nicea.* Tom. 1. et 11. Livorno 785. 8.

8) *Viaggio da Constantinopoli a' Bucaresti; fatto l'anno 1779* Roma 1794. 8.

9) — — a Bossora del Anno 1779 Livorno 1786. 8. confalsa data d' Yuerdon.

10) — — di ritorno da Bassora a Constantinopoli del Anno 1781. ci. 82. Livorno 188. 8. ezen két utazások Frantzia nyelven ezen czim alatt: *Le Guide du Voyageur en Egypte ou de description des vegetaux, et des mineraux qui existent en Egypte.* traduit de l' Italien de mr. Sestini, Paris 803. 8.

11) *Viaggi et opuscoli diversi.* Berlino 1807. 8. apresso Carlo, Quien, mellyben Bétshöl Török országba a' Dunán vett útját le írja, mind a természeti, mind pedig a régiség ritkaságait elő adván.

12) szám alatt a' már említett magyar utazás foglaltatik.

13) *Lettere, e' Dissertazione numismatiche sopra alcuni medaglie rare della Collezione Ainslieana. Tomi IX. ni 4. gr. con Tavole in rame.* — Ezek külömbhelyeken, részszerint Livornóban, Romában, Berlinben nyomtattak 1789 esztendőtol fogva 1806 ig, és Ainslie Gyűjteményen kívül több nevezetes Olasz országi, valamint is Knobseldorfi, Gothai Herceg, és a Francia Királyság museuminak ritka dolgai megvilágosittanak.

14) *Dissertazione sopra alcune monete Arrene dei Principi Rupinensi della Collezione Ainslieana. Livorno 1790. 4. contavole in rame.*

15) *Descriptio nummorum veterum ex museis Ainslieano, Bellini, Bondacca, Borgia, Casali, Consineri, Gradenigo, Saintclemente, de Schellersheim, petita etc. Lips: 1796. in 4. c. mult. Iconibus.*

16) *Classes generales Geographiae numismaticae, seu monetae urbium, populorum, et Regum, ordine Geographico et Chronologico dispositae. Pars. 1-ae 2. in 4. Lipsiae 1797.*

17) *Descriptio selectiorum numismatum in aere max. moduli, e museo olim Abbatis de Camps, postea Mareschalli d' Etrées jam Gazae Regiae Parisiensis, in Tab. aeneis CCXXVI. Berolini 1808 in 4.*

18) *Descrizione delle medaglie Grecheet Romane del fu Benkowicz. Berlin 809. 4-o con fig.*

19) *Illustrazione di un vaso antico di vetro; Firenze 1812 in 4. c. figg:*

20) *Lettere e Dissertat: Numismatiche Tom. 1. 11. et III. a Milano, Pisa, Milano. 1813. — 17. in 4. gr. con figg.*

21) *Dissert: sopra le modaglie antiche relative alla confederazione degli Achei. Milano. 1814. 4. c. fig.*

B. Külföldi Literatura.

Travels from Vienna through Lower Hungary; with some remarks on the state of Vienna during the congress in the year 1814. by Richard Bright M. D. (Utazások Bétsből alsó Magyar Országön keresztül, Betsnek a' Congressus alkalmatosságával való állapotját illető némelly Jegyzetekkel 1814-ben Bright Richard 610. Dr. által). Edinburgh 1818. — XVIII. és 642. l. ezen kívül a' toldalék CII. l. nagy negyed részben, több metzésekkal és föld abroszokkal.

Hazánknek földje, lakosai, polgári alkotmánya és egész mostani állapotja ellen teli torokkal kikelni, az ellen irni, és azt mindenkép' oltsárolni a' szomszéd német tudósok és nem tudósok között olly annyira szokása vált, hogy nem tsak ezek, hanem az idegen nyelveken író hazai tudósaink között-is tsak az tarthat közönsegesebb tapsolásra számot, tsak az gerszethet felvilágosodott gondolkozása módja eránt kedvezőbb ítéletet, ki az ötet megelőző írókat, kitsinyítő kifejezéseinek erejére nézve felyül haladja. Az ekép' elterjedett előítéleteket a' külföld egészszen beszíván, magyar országot az igazságnak tiszta szemeivel tekinteni nem meri, és minden legkissebb környüllállásban is balvéleménye megerősítését a' legbuzgóbb kívánsággal keresvén, végre vakságában azt megtalálni is véli. Így jutottunk mi olly szomorú állapotra, hogy, mint a' hajótöréstől felő sereg a' homályosan kitetsző szárazföld' meglátására, örömnünknek parantsolni nem tudunk, egy olly idegen munkára akadván, melyben az valamenyire szebb színekkel festetik.

Townson, a' szabadságnak ezen érdeemes nevendékje, volt azon kevés számú Angolyok között, kik magyar országot időről időre megláto-

gattak, és leírták, legnevezetesebb. Ez a' hosszabb itten tartózkodás alatt hazánkat és lakosait megkedvelvén, azt kedvezőbben és helyesebben írta le. Most, több mint 20. esztendőnek lefolyta után, ugyan ezen vidékről egy új tudós utazó jelenik meg az előttünk lévő munka Szerzőjében. Ez, jollehet minden előítéletektől és balvélekedésektől nem mentethetik fel, sok tárgyakra nézve csak mellestesleges, sőt gyakran egészen hibás képzeteket gyűjtött, munkájában nem kevés helytelenségeket terjesztett, és így állaposságára nézve előbb említett hazafitársához nem hasonlítathatik, — azon kevés számú idegen írók közé tartozik, kik hazánkat helyesebb szempontból tekintvén, annak sok részben igazságot szolgáltatnak, és még ottan is, a' hol helyes vagy helytelen meggyőződések miatt, az ellen szállani kénytelenek, annak nyilvánvalóságos jelét adják, hogy honnunk oltsárlása nem volt indító rugójok. Arra, hogy erről olvasóink meggyőződhesse, és eggyyszermind ezen nevezetes könyv foglalatjával, a' mennyire lehet, tökéletesen megismerkedjenek, legjobbnak vélte a' Visg. itten annak rövid kivonatját közleni.

Ezen utazással, a' mint a' munka tiziméből kitetszik, egybe vagyon kötve Bétsnek a' Congressus alkalmatosságával való leírása. Hogy' ez felvett tárgyahoz nem tartozik maga megismervén a' Szerző, Elő Beszédében (VIII. l.) mentsegére azt hozza fel, hogy Béts azon Birodalomnak, mellyhez Magyar Ország szorosán kötöttik, fő-várossa, és az itt, egy hirtelen tekintettel elő adott időpont a' legnevezetesebbek közé tartozik. Mi ezen csak mellestesleg érdekelt tárgynak szentelt két első szakaszokat,

mint tzelunkhoz nem tartozókat, örömet által ugorjuk, hogy Angoly utazónkat, a' harmadik szakasztól kezdve (94. l.) Magyar ország több részein keresztül két ízben tett vándorlásai-ban annál szorgalmasabban kísérhes-sük. —

Az 1814-dik eszt. első tavaszi napjaiban Bé-tset elhagyván, útját Posonynak vette, hol a' Martyr Sz. Mártonnak a' főtemplomban az oltár felett lévő derék képen kívül, majd semmi em-lítésre méltó tárgyra sem találván, futólag meg-jegyzi, hogy itten mind a' Római Catholicusok-nak, mind pedig az Ágostai vallást tartóknak os-kolájok vagy on, az ország Gyűlései itt szoktak tartatni, a' Királyok pedig közönségesen itt ko-ronáztatnak meg, és hogy 1-ső Ferdinánd 1536-ba ezen helyet Magyar ország fővárosának ne-vezte ki; azt mindazáltal hozzá tenni elfelejtette, hogy ezen rendelés ereje a' 40. czikely szerént csak az ország több részeinek vissza-vételéig tartott. — Posonyból Cseklészen és Sásfőn keresztül Nagy-Szombathnak fordult, melly útjában sem a' posták helyes elren-deléséről, és az út jóságáról, sem pedig a' vi-dék' és a' paraszt házok', öltözetek' szépségéről nagy ditsérettel nem szolhatott. Nagy Szom-bath is csak kevésbé vonta utazónk figyelmét ma-gára, és majd nem egyedül a' posta mester és egy nagy bajuszú nemes ember között va-tsora felett támadott deák beszélgetés, mellyben néha a' több vendégek is résztvettek, érdemlette meg különösebb megjegyzését. Ujvároskát és Nyitrát, mellyek közül az elsőben épen akkor tartott vásár, a' környékbeli paraszt aszszonyok öltözetének elég helyes leírására, a' második szép fekvésének ditséretére gerjesztik ötöt, hasonlóké-pen szinte csak keresztül futván, Ürmény felé

siet, hol is meg érkezhén, Gróf Hunyady jelen nem létében, Directorának, Apell Urnak szives fogadását, és a' vatsora felett eleibe adott Balatoni sajt, fogas (perca Lucio perca?) és bor jóságát ditsérni el nem mulasztja. —

A' Gróf Hunyady esméretes derék gazdasága bővebb leírásának van szánva nem tsak ezen szakasz' hátra lévő része, hanem a' negyedik első fele is. Itt a' Nemes Grófnak részszerént a' földmívelés, részszerént a' szarvas marhák', lovak' és főként a' juhok' megneemesítése körül tett fáradhatatlan szorgalmait és nagy érdemeit illő ditsérettel említi, és a' lovakkal való pályafutások behozatala eránt tett próbákat különösen is megjegyzi, de azon szokást, melly szerént hazánkba a' gabona vermekbe tartatik (121 l.) talám keletinél inkább oltsárolja, nem gondolván meg, hogy elég nagy gabona házoknak építését sem a' magyar országi gazdaság kiterjedettsége, sem a' gabonának közönségesen kissebb árra nem engedik meg. A' Spanyol fajta juhoknak leírásáról által megyen B. Ur a' magyar országi juh tenyésztés nevezetes voltának kifejtésére, melly alkalmatossággal (124. l.) azt állítja, „hogy azon gyapju, melly Angliában Szász gyapjú képeben adatik el, nagy részint magyar termés” Azt, hogy az említett Gróf gazdaságának belső elintéztetését bővebben leírja, és így némelly ebbeli privát rendeléseket közönségesé teszen (126. l.) azzal menti, „hogy Angoly olvasóit egy magyar nemes fáradhatatlan ügyekezettel megesmértetni kívánta, és őket azon betsesintésektől, mellyeket innen vehetnek, megfosztani nem akarta”.

Ezeknél nevezetesebbek Szerzőnknek a' magyar paraszt' állapotjára ugyan ezen alkal-

kalmatossággal vetett tekintetei. Hogy a' parasz-
toknak Uraságaiktól menő földjeik mennyisége,
valamint az ezektől járó tartozások az urbáriom
által szorosan meg-vagynak határozva, megjegy-
zi ugyan, de emliteni elfelejti, melly nagy azon
mező városok, helységek száma, mellyek
örökös eggyezéseik mellett, nagy kiter-
jedésű határaikért majd semmit sem fizetnek, és
igy földjeiket a' tulajdonosságnak majd minden
igazaival birják. De eggyébaránt is a' parasz-
tok urbáriomos javaik elő számlálásában a' belső
telket, a' kender földeket, a' tűzi és épületi faj-
zást, a' közös legelőt 's a' t. egészszen elmellőzi.
Ennél tökéletesebb a' parasztlak tartozásaiknak
előadása (111. l.). Innen természetesen követke-
zik, hogy ezek, amazokhoz hasonlítva, keletinél
nagyobbaknak tetszenek, még pedig annyival in-
kább, mivel a' Szerző a' parasztlak tartozásainak
említett előadásával nem elégedvén meg, a' 116
és köv. lapokon, eggy különös helység urba-
riomos Lajstroma egyes rubrikáinak fe-
lül-írásait is közli, mellyben némelly tartozások,
az ottan találtató külömböző birtokú pa-
rasztlak, továbbá a' tartozásoknak vagy ter-
mészetekben, vagy az urbáriom által megen-
gedett váltságokban való telyesítésök sze-
rént, többször, az urbáriomos competentian fe-
lyül birt földektől járó szolgálatok pedig megint
különös osztályokban fordúlván elő, a' rubri-
kák száma olly nagy, hogy a' dolgot nem es-
mérő olvasónak a' tartozások külömbféleségétől
el kell ijednie. Az illy és hasonló hibás előadá-
sokat sokkal kevésbé lehet az idegen íróknak,
mint a' vélek társalkodó hazánkfiainak vét-
kűl tulajdonítani. Mit tehet róla Bright Ur,
hogy a' Magyar országi parasztlak Urasága által
való nyomattását imitt amott említi, midőn eggy

értelmes Direktor Úr, ki előtt ő egy parasztnak esztendei tartozását 104. napszámmra tette, szavába esvén, ezen számnak megkettőztetését kívánta. Honnan tudhassa az idegen, hogy ezen 208. napszámok csak a' megengedhetetlen visszaéléseken, nem pedig a' törvényen épülhetnek.

Mind ezek mellett sem tartja Ángoly útzónk parasztjainknak állapotját, Uraságaiknak járó tartozásaiknak tekintetéből szerfelett szomorúnak, megjegyezvén: (113. l.) a' parasztok által szerzett haszon épen nem éri fel azon áldozatokat, mellyeket az Uraság kénytelen tenni; a' parasztoknak járó föld mennyisége szerfelett nagy s a' t. továbbá (112. l.) szerentsesek volnának ők, ha más szolgálatoknak nem lennének alája vetve, de a' magyar parasztnak szerentsétlenül alig vagyon valamelly polgári szabadsága, és az uralkodás által inkább tekintetnek rabszolgák gyanánt, mint uraságaik által. Jóllehet itten a' rabszolgai németes kifejezés ellen méltán kikelhetnénk, kénytelenek vagyunk Szerzőnknek megengedni: hogy az adózás, de kivált az utak készítése és javítása, a' katonaság' tartása, a' forspontozás s a' t., mellyek mind érdemek szerint említetnek, jobbágyainkon annyival terhesebben fekszenek, mivel az utólsókra nézve törvényeink által majd semmiv bizonyos határok sem vonatattak.

Ezek után leírja B. Úr egy személyesen megvizsgált parasztháznak belső részeit, hol az udvar tisztátalanságát és rendetlenségét méltán oltsárolván, a' konyhát pedig és a' lakószobát elrendeltetésére, tsinosságára nézve talám nem olly méltán ditsérvén, a' falat ékesítő számos tizfra edényeket, a' padlásig felhalmozott ágynéműt emliteni el nem felejtí. Ennél még na-

gyóbb ditsérettel szóll az élés kamaráról, melyben minden eleséget olly nagy mennyiségben talált, „hogy azt egy Angoly mezei Gazda házánaál is tsudálkozással szemlélte volna”; „de meg kell gondolnunk” így folytatja előadását (110. l.) „hogy a’ magyar paraszt, helyheztetése szerént, inkább hasonlitathatik arendásainkhoz, mint kézi munkásainkhoz”. A’ Visg. pedig azt meri állítani, hogy kivéven a’ magyar parasztnak a’ köztársaság eránt való tartozásait, melylyek rajta valóban súlyosan feküsznek, annak állapotja, minekutánna ő Uraságát, földjét és házát szabadon elhadhatja, az Uraságnak pedig ötöt ingatlan birtokában bojgatni elégséges ok nélkül nem szabad, és ő e’ részben az uralkodás közvetetlen pártfogása alatt áll, — a’ föld tulajdonosával kötött egyeségtől egyenesen függő Angoly árendásánaál jobb, az említett környüállás neki a’ föld birtokához valamelly közvetett titkos just tulajdonitván.

Utazónk az Ürményi Uradalom’ gazdaságát e’kép megvi’sgálván, és sajnosan említvén, hogy a’ Nemes Gróffal, kinek megvilágosodott és nemes szívü ügyekezetei hazájának boldogítását tárgyazák” (130. l.) nem esmérkedheték meg; Ürményt elhadja, és útját Fuses (Füss) Pell (Pél) ’s több helységeken keresztül; hol a’ parasztlak szörös bundáik, és a’ fejer-személyek sárga (talám inkább veres) csizmaik főként tüntek szemiben, folytatja Léváig. Itten egy temetést kívántsíságból követvén, a’ temetőben kiment kísérőknek meg holt kedvesseikért hulajtott könynyei, ezen illető tekintetnek romántos festésére gerjesztették ötöt, melyet ezen szavakkal fejez be: (134. l.) „ezen Magyar országi egyszerü „parasztlak kimúlt kedveseiknek emlékezetét a’ „kegyességnek szelid érzésével olly szorosan egy-

„gyeztették, hogy azt más nagyobb műveltségűekkel kérédők nemzetek tisztelni kénytelenek, és e' részben példájokat követhetik". Lévatól Bathán (Báton) és Steinbachon keresztül Selmetszig, Szerzőnknek figyelmét csak az elsőben tartott vásár, és a' vidéknek gyönyörűséges volta vonták magokra.

Az ötödik Szakasz egészen Selmetsz és Hörmötnak van szánva. Itt a' bányák, az azokban előforduló Maklinak és a' nemesebb értzek kiválasztásának most szokásban lévő módja, a' termék-értzek kivágásától fogva a' pénz-verésig, a' Szász országban gyakorlott és B. Born által hazánkban is megpróbált, de az idevaló értzek nagyon vegyített természetek miatt megint elhagyott a malgammatioval össze hasonlítva, röviden, de értelmesen és elég helyesen íratnak le. - Ezek hazánkfiak előtt részszerént elég esmeretesek, részszerént pedig inkább egy különös tudománynak, mint hazánk közönséges leírásának tárgyai lévén, mi azokat, előadásunk tönkítása nélkül, elmellőzhetjük és által mehetünk.

A' hatodik Szakasz megvígáslásához, mellynek első felében Szerzőnk Pestig való útját írja le. Hogy Sz. Antalón Hertzeg Kohárinak szép Kastélja nem tetszett; hogy Maróthon a' Rotsmárosnéval, ki Pap fiától vette ebbeli tudományát, kénytelen volt deakúl beszélni; hogy a' musika, tubák' készítés, és ló-kereskedés által meggazdagodott Ságghitzigányok Concertje, tekintvén a' szoba kitsinységét, igen hatalmas volt; hogy a' magyar parasztokat, öltözetekre nézve a' tótoknál tsinosabbaknak találta; hogy továbbá Magyar országon az uralkodásnak minden ügyekezete mellett is, a' farkasok kiírtva nintsenek, és néha még az Orozsi és Vátz között lévő kisebb erdőségekben is találtatnak;

hogy Vátznak, mellynél B. Úr a' Siket-némák Intézetét, és a' felállítandó Ludovicea katonai Akademiát alig említi, szép fekvése nagyon; az út pedig innen Pestig tér, kedvetlen és homokos, olvasóink vagy tudják, vagy pedig, tsupán mellesleg említetvén, figyelmünket nem érdemlik meg. A' Vátztól Pestig tartó útja mindazáltal alkalmatosságot nyújt neki a' Magyar ország legnagyobb, Pest, Debretzen, N. Várad, Temesvár és Szeged közt fekvő térségnek említésére, mellyet maga nem járhatván meg, Gróf Batthyáni Vintze útazásaiból lefordítja azon részt, melly annak Debretzentől Pestig való útját illeti. Ezek után megjegyezvén, hogy ezen térség, Heeren vélekedése szerént, egy nagy tó fenekére volt, mellynek észak felől a' Harpatok szolgáltak határul, és a' mellyet a' Duna keresztül rontása száritott ki, — (a' Tiszát, a' Marost és ezen vidéknek több más apróbb vizeit ezen Hypothesisben elmellőznünk nem lehet). — Debretzenről (200. l.) így szól: „Debretzen ezen térségben legnevezetesebb város, és talám egész Európában a' legkülönösebb. Jóllehet szinte egészen tsupa Gunyhókból áll, még is negyven ezer lakosokat számlál; egy valóságos Magyar falu, melly egy város nagyságát elérte, de egy népes Fő város mulatságait „nem esméri” 's a' t. Az itt következő, 's az említett várost és annak kereskedését tárgyazó jegyzetek Schwartnerből költsönöztettek.

Pest és Buda Szerzőnk figyelmét méltán jobban magokra vonták, mint a' több eddig említett helyek. Az elsőről említvén, hogy itt az Uraság-házok is nagy részint tsak haszonra vannak építve, és hogy a' közönséges épületek között a' Kaszárnya, a' József épületje és az új Játékszín a' legnevezetesebbek; a' Magyar Ját-

szó társaságot is emliti¹, melly akkor a' régi Játékszínbe játszott. Hogy a' sziszegő és mély torok hangokhoz szokott Angoly fülnek magyar nyelvünk szelidebb hangzása nem tetszett nem tsudálhatjuk, és B. Úrnak könnyebben megengedjük, mint azon állítását, hogy itt a' felvonások között a' Duda, a' török mu'sikában előforduló pengő szerek és a' Czimbalom (mellyeket azon kívül is hibásan nevez magyar mu'sika szereknek) szoktak zengeni. (212. l.) Hogy nemzetünk a' mu'sikára nézve még nagy embereket nem szült, tagadnunk nem lehet, hogy pedig a' Magyar nemzeti Játékszínünk építése már el is kezdődött volna, fájdalom, nem való; ez még mind e' mai napig is buzgó hazánkfiai sikeretlen óhajtsai közé tartozik. A' mit útagónk ezen alkalmatossággal honni nyelvünk és tudományosságunkról mond, tsakélység és tsak Besenyeinek, Bárótzinak, Csokonainak, Szabónak, Razintzynak és Kisfalúdinak mások után dítsérettel való említéséből áll. Ezen tárgyat B. Úr egy külön szakaszban akarta kidolgozni, (215. l.) melly mindazáltal igen nagy kiterjedést nyervén, kénytelen volt annak külön leendő kiadását elhatározni. — Jóllehet Szerzőnk, magyarul nem értvén, tudományosságunkról, magán álló ítéleteket nem hozhat, ezen munka megjelenését még is óhajtvá várjuk. Minden hazafi szorgos megfontolását kívánjuk azon nevezetes észrevételnek, mellyet a' hazánkban uralkodó számos nyelvekről, és a' Deák elterjedéséről szóllván, e'kép fejez ki (213. l.). „Most Magyar ország kitsinyben Európának régibb állapotját ábrázolja, midőn még „az ész szüleményeinek nagy kárára, és az „nemzeti szellem, kimíveltetés szembetűnő hátramaradásával, az egyes nemzetek a nya

„nyelvöket, a' gondolatok, érzések kifejezése, senek legelevenebb módját nem fogadták volt el”.

A' Pesti Vásárokat egy nevezetlen írónak szavaival helyesen és elevenen írja le, az ezen megjelenni szokott különböző nemzetek kereskedése módjáról, egy más hasonlóképen nevezetlen író szavaival így szólván (222) „A' Tóth portékáinak jóságát gyanús készséggel ditséri; „a' német azokat kitsinosítja, minden felé forgatja és magát vevője előtt egy kedveltető magahitséggel viseli; a' Sídó menyre földre esküszik, hogy megtsalni senkit sem akar; a' Rátz komoly és halgató, de azért tüzes szemei annál nagyobb ékes szollással beszélnek; tsupán a' Magyar viseli magát szenvedőleg; portékáinak tekintését megengedi, a' kérdésekre egyenesen és röviden felel; sem szóval, sem mesterséggel nem kíván tsalni; bizonytalan kételkedő magaviselete nyilván mutatja, hogy alacsony színeléshez nem szokott; jó karaktere egyenesen ellene dolgozik szegénysége nek, melyet épen azért könnyen és megelégedéssel szenved 's a' t.

A' vásárnak ezen leírásáról Szerzőnk által-megyen a' magyarországi készítmények és természetmények felszámlálására, melly nagyon hiános és tsonka. A' kézművek közül a' legnevezetesebbeket felszámlálván, hazánkat e' részben méltán a' több Austriai tartományok után teszi, eggyzers' mind mindazáltal megjegygezvén, hogy a' tzu kornak különböző növényekből való készítése, a' gyapot termesztés és az Indigónak a' festő tsülleney (isatis tinctoria) által leendő kipótlása eránt több próbák tétettek, de hogy mind ezeknél nagyobb figyelmet érdemel a' sárga Szömörtzéből (*Rhus cotinus*) készült

festék, ugyan ezen sárga Szömörtze hajának a Rhina helyett leendő használását javasolta a' mi derék Zsoldosunk az ujjabb időkben. — A' magyar természetmények felszámítása ennél még tsonkább, és további vizgálatunkat nem érdemli meg. — A' magyar országi kereskedésre nézve Schwartnerből nem tsak egyes Datumok költsönöztettek, hanem a' nevezetesebb helyek is leforditattak.

A' Széchényi által felallitott és az olta több hazafiúi ügyekezetek által öregbitett magyar Muzzeumot, ditsérettel említi ugyan, a' könyvtárnak mindazáltal, a' pénz, a' régiségek és a' böltsőjében lévő természethistoriai gyűjteményeknek tsak nem tsupa belső elrendeltetéseket írja le. Az ásványoknál valamivel bővebben megállapodik. Itten a' Bártfától nem messze 1814. talált kovátsolható vasdarabot különösen megjegyezvén, és ezen alkalmatossággal az égi kövekről (meteoric stones) Clarke szerint tudósan értekezvén, által megyen magyar országnak az ásványokban való terméseire, mellyek között mindazáltal tsupán a' köszenet, a' söt és szodát említi és e' részben is Schwartnert követi.—

A' Pesti Universzitás leírása, kivált a' mi illeti az orvos Tudományokat, és az Ispitály elrendelését, ezen tudományos intézetre nézve kedvező; az utolsóról (273. l.) így szóll az Angoly orvos Ur: „Ennek elrendeltetésével, és a' pontossággal nagyon meg voltam elégedve, és „azt merem állítani, hogy ezen távól lévő és szinte esméretlen orvos oskola elintéztetése sok részben a' legnevezetesebb efféle intézeteknek követő például szolgálhat. A' füvészkert említése alkalmatosságával G. Waldsteinnak és Kictaiblnek betses munkájából a' magyar országi legnevezetesebb eddig esméretlen, vagy

ritkább növényeket név szerint közli; az égvizsgáló ujj torony leírását pedig (279.) így fejezi be: „ennek tsudálkozásra méltó helyes fekvése „(?) és az épület elintéztetése, valamint azon tűz, „mellyel a' Nádor Ispány ezen tárgyat elő- „mozdítja, olly reménységgel ketsegtetnek, hogy „Budáról nem sokára a' legnevezetesebb égvizsgálói felfedezések' közlését veendjük.

Ezek után a' Szent Gellért hegyéről való kinézést ditsérvén, de az ottan husvét másod napján tartatni szokott köz-mulatságot, melly egyéb aránt a' Visg. ítélete szerint a' Hideparki vásároktól majd semmibe sem különbözik, valamint a' Budai közös fürdöket méltán Hogárth etsetjével festvén le, a' tűz politzitát tárgyzó Pesti rendelkezéseket hosszasan leírja, és ezen város történeteinek rövid és száraz előadása után, utját Béts. felé folytatja, melly alkalmatossággal a' Szönyi öszsze-nőtt két Leányzókat elő hozza, Komáromat pedig, Györt és Mosont tsak alig említi. —

A' hetedik Szakasz magyar ország történeteinek és polgári alkotmányának vagyon szánva. A' honni történeteink külső vonásai (historical sketeh) melly mind-együtt is alig foglal el egy néhány oldalokat, mind rövidségére, mind egyoldalosságára nézve még ezen nevezetet sem érdemli meg. Az arany Bulla és a' magna charta között felállított azon különbség (302. l.) hogy ez a' nép szabadságát, amaz pedig egy aristokrácia hatalmát állapította meg, a' történet vizsgáló szemei előtt nem áll meg. Mert ugyan is a' Magna Chartát, a' mint az tudja vagyon, János Királytól a' Runnemele mezején tsupán az ország nagyai tsikarták ki, abban a' harmadik Rendről, melly még akkor kezde serdülni, majd sem-

mi szó sins, annak minden tzikelyei egyedül a szabadon szülöttekre vitetnek, tsak angoly országnak későbbi szerentses környülállásai változtatták azt által az egész nemzet pálládiumává. Ezen szakasz elejéhez tartozik a magyar fejedelmek és Királyoknak az Előbeszéd végén közlött lajstroma, mellyben több tetemes hibákra akadunk. Arzabot fejedelmeink között nem esmerünk, három különböző Pétert és két különböző Máriát (Maria Téréziát nem vévén) Királyaink között nem számlálunk.

H a z á n k polgári alkotmányának leírása valamivel tökéletesebb ugyan, de még-is mind rendjére, mind a felállított talp igazságokra nézve helytelen. A katona állítás és az adózás meghatározása nem illeti egyenesen a fejedelmet, mint a 305. l. állitatik; ezekre az ország Gyűlésének is vagyon törvényes befolyása; hasonlóképen nem minden polgári hivatalok függenek a Király kinevezésétől, a Vármegyék tisztjeit a Rendek magok választják. Ezeket kivévén, a Király Jussai tisztán és helyesen vagynak kifejtve. A különböző törvényesen bevett vallások állapotja az 1791-diki 26-tzik. szerént bőven és helyesen fejtetik ki, és ezen előadás (314) ezen nevezetes szavakkal fejeztetik be: „Három bevett és okosan korlátozott vallásoknak, „szép példáját szemléljük itten, melylyeknek követői minden hivatalokra alkalmatosak, „semmi igazságtalan teher alatt nem nyögnek, Istenöket szabadon tisztelik, de Királyok eránt engedelmesek, és a polgárságnak minden jussaiban tsupán olly feltétel alatt részesülnek, hogy magokat azon ország hatalmának, „mellyben élnek, alája vetik.” A Visg. még ezekhez adván, hogy azok a legnagyobb egyes tessenességbe élnek, míg ezen törvényes szabadságaik

sérelmet nem szenvednek, a' Szerzővel kezét fog és örömet elmondja véle együtt : „ezen „rajzolat szépséget tsudálván, ne felejtjük el a' „felül irást : *πορευου και ου ποιει ομοιως* Az ország rendjeinek pusztá előszámlálások, és az ország Gyűlésének száraz leírása, mellyek ezután következnek, épen nem elégségesek arra, hogy a' nemzet szabadságait az idegenekkel megismértessék. Az uralkodás jövedelmeit és a' katonaság számát B. Ur egészszen Schwartner után adja elő, az elsőknék a' házi pénztárokat, mellyek az igazgatás költségeinek nevezetes részét viselik, az utolsóknál pedig a' határörzök számát megjegyezni elfelejtvén, és hibáson állítván, hogy az 1808. vagy is inkább 1809-dik esztendei felkelés alkalmatosságával a' valóságos Insurrection kívül, a' Szabad Városokból és privilegiált kerületekből 4000. lovag és 41,000 gyalog szabadosok válalkoztak.

(Második Útazása következik.)

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtfáfolások 's Igazítások.

Felelet a' Palugyai ugy nevezett vizsgálására (Recensiójára.)

A' jó ember, valamint önnön maga személyében, kívánságában, 's tselekedetében, ugy más ember társa személyében-is, az emberi méltóságot, melly őtet más állatoknál felelyebb emeli, hiven szokta tisztelni. Ugyan is nem kíván egyebet a' maga böldogításánál, és a' jó tselekedetek által va-

Jó tökéletesítésénél, 's hiven teljesíti az emberi méltóság' jussainak meg felelő kötelességeket; továbbá azt teszi felebarátjával-is, a' jónak eszközlése, a' hirnek, névnek, betsületnek terjesztése, és a' rosznak el-hárítása által, a' mit hasonló esetekben kívánna, hogy vele más felebarátja tégyen.

A' Palugyai ugy nevezett vizsgálója (Recensense) ellenben a' múltt esztendei Tudományos Gyűjteménynek IX-dik kötetjében a' 67-dik oldalon, el térvén a' jó ember' ösvényéről, (távol legyen a' Szerzőtől, midőn csak azt mondja, a' miről magok a' Recensens elő adásai bővőn szólnanak, minden alaton rágalmazás) nem hogy felebarátja eránt való kötelességet teljesítette volna, sőt inkább, minden erejét, gondolatját, és tehetségét arra fordította, hogy a' Szerzőnek méltatlan kisebbitésére lehessen. Mivel, mind azokat a' helyeket, a' melyeket az ő ítélete szerint hibásoknak találtt, a' Szerző nevének alatonítására, a' könyvből ki-szedegette, mind pedig Recensiója egészen gúnyoló ki-fejezés, és illetlen satira, meg lévén, midőn a' Szerzőt kisebbiteni akarta, alkalmasint győzette arról, hogy mivel 12 esztendőök után, a' Könyv nem igen található. kevesen fognak ellenkezőt gondolni.

Igaz, hogy a' köz jónak tekintete azt hoza ugyan magával, hogy a' meg-jelent munkák vizsgálat alá vétéssenek: de az is igaz, hogy az illetén vizsgálatoknak részre hajlás, 's indulat nélkül valóknak, és olyanoknak kel lenni, a' melyek nem csak a' hibákat, de azt is, mind, a' mi a' Könyvben jó, szép, és való, bűlts meg ítélessel az olvasó eleibe terjeszszék Már.

Ha valaki az említett Recensiót, szemesebben vizsgálándja, ugy fogja találni, hogy az ugy nevezett Recensens, kötelességének semmiképpen meg nem feleltt. Mert a' mint már fellyebb is említve vala, tsupán csak a' véltt hibákat ad elő, melyek közül azon egy hibát, melyet védelmezni nem lehet, t. i. hogy a' Könyv nyomtatásnak ideje, hibásan vagyon a' Könyvbe téve, maga a' Szerző, már a' Könyv ki-adásakor emlegette, és talám a' Recensens-is ezen hibát magától a Szerzőtől halván, hallását most a' Szerző ellen fordította; a' mi, hogy így történhetett, ábbol-is lehet következtetni: mivel a' Szerző, böldögültt Reviczkynek-is, jól, és bőven ki-dolgozott Politziáját gyakran emlegetvén, a' Recensens hamisan azt állítja, hogy a' Szerző beszédeben Reviczkit fordította,

holot ha szintén fordította volna-is, használása miatt dicséretet érdemelne; azomban, a' ki Reviczkit valaha olvasta, 's tudja, és azt a' Palugyaiban levő beszéddel össze hasonlítja, úgy fogja találni, hogy abban a' hosszúságú beszédben, alig vannak néhány igen kevés elő-adások Reviczkiével meg egyezők; a' melly elő-adásokat bátran lehetett fel hozni, mivel azok nem a' mostani időnek szüleményei, hanem a' régiebb időtől vettek eredeteket, bizonyos lévén az, hogy már a' Palugyai története előtt-is a' külső 's belső bátorságra, nagy gondja volt a' Nemzeteknek, mellyek, hogy magokat a' külső támadók ellen oltalmazhassák, polgáraikat fegyverbe gyakorolták, és hogy ki ki, mind személyére, mind vagyonára nézve, a' tarsaságban, bátorságba lehessenek, hasznos törvényeket hoztak, ezen részben tehát semmit se lehet többé ép elmével a' Szerző ellen állítani.

De a' Recensiának a' többi tartalma se érdemel valami figyelmet. Mert, vallyon mitsoda hiba vagyon abban, hogy a' Szerző Aszszony Anyámat irt? nem lévén lehetetlen az, hogy már akkor, ezen szövegszerű formája, más idegen nyelvekből szokásba jöhetett, ha nem ha a' Recensens az Aszszony Anyám nevezetnek még a' napját-is tudná 's ezen tudása következtetésében, ellenkezőt találna mutatni,

Mitsoda hiba vegyon annak felette abban, hogy Palugyai Kristinkájával egynéhány száz esztendő culturáját éli heresztül? mintha ugyan, már akkor senki se bírhatott volna azzal a' culturával, mellyet a' Recensens, (hogy az ő aesthetikai ki-fejezésével éljen a' Szerző) olly tántorodással, sikámlással; és orra-esséssel csak az utóbbi Századokra téssen. Hát nem lehetne e' a' törvényes állapotokhoz, sőt nem kellene e', nevezetesen az 1715-dik esztendő előtt történt Testaméntumok eránt, még ma-is e' jelen való Században, a' Palugyai Történetét megelőző időkhöz, mellyben a' Római törvények hozattattak, folyamodni? nem kel e' még vallani, hogy kevés, igen kevés hiány, az egész mostani Cultura, csak a' Palugyai előtt való időnek, mellyben a' Görögök és Rómaiak valának, köszönheti lételetét? Hányan gondolkoztak az utóbbi időben bőltebben a' Görög Filosofusoknál, kiknek tudományaikat, a' halhatatlan Tzitzeró Irásában bagyta? Hány hasznos, és sarkalatos törvények hozattattak, már Palugyai Története előtt, magában a' Hazában-is? Mitsoda lehetetlenség vagyon

tehát abban, hogy Palugyai öly Culturával birt, a' millyéni az utánná való Századokban is keresni kellett? ha igaz az, hogy már ő előtte a' Cultura, és a' tudományok esmeretesei, és kéz Iratokban valának, és hogy őtet a' történet szerent a' Culturára nem a' Lovász, hanem Gerlitzei tanította.

Mitsoda hiba lehet azon kívül abban: hogy a' Szép Nem, már akkor Románokat olvasott? holot a' szerelmeket magokban foglalt Irományok, már akkor, a' romlott Deák nyelven az Olaszoktól Románoknak nevezettek, és az efféle, először is a' Spanyoloknál 's Anglusoknál folyamatba lévő Iratok könyven juthatának a' Kis-Azszyonyok' kezekbe.

A' mi továbbá a' verseket illeti, minthogy ezek a' Történethez nem tartoznak: kár volt a' Recensensnek ezeknek méresekkel magát fárasztani, annyival is inkább, mivel számtalan versék vagynak némelly Római Iróknál is, a' mellyeket az eddig esmeretes vers nemeire, még tsak alkalmaztatni se lehet; ki volna mindazonáltal az, a' ki ezeket az Irókat kárhozná? ha másképen munkáik szépek és hasznosok. Nem érdemelhetnek tehát a' nevezett versek' mértékek cránt ki tett hibák is valami figyelmet.

A' mondottakból annak okáért, ambar a' Szerző nem tagadja, hogy több olyan szók-is fordulnak elő Palugyaiban, (mellyekről a' Recensens nem is szóllott) a' mellyeket az aesthetikai rendszabásokkal megegyeztetni nem lehet, mindazonáltal azok, tsak szók, 's nem egész előadások, és így a' figyelmet érdemlő hibák közé nem számálhatók lévén; egyedül a' már említett Könyv nyomtatás idejében elkövetett hiba, érdemelheti a' szemre hányást. Azomban, minthogy senki, a' ki részre hajlás és indulat nélkül itél. mást, azért, hogy több jó írásai közöt, hibát-is ejtett, kárhoznátni nem szokott, tudván, hogy tökéletes nagyobb munkát írni nem igen lehet: ezen okból, úgy véli a' Palugyai Szerzője is, hogy a' Recensens, ha igazán akar itélni, őtet ezen hibájáért nem fogja többé kárhoznátni, nem tévén azt fel a' Recensensről, hogy öly vakmerő meghittséggel légyen, hogy munkájának, (ha van, vagy lesz valaha valami nagyobb eredeti munkája) tsak ő egyedül tulajdonitáná tökéletességet. Fogja továbbá a' Szerzőnek ezen hibáját az is felette kisebbíteni, hogy a' történet, és a' Könyvnyomtatás közt lévő idő köz, öly kevés, hogy annak észre nem vevése, 's elmulasztott számba vétele a' Szerzőt meg nem alatonithatja.

Mellyek így lévén, reményli a' Szerző, hogy nem fogja többé a' Recensens a' Palugyai Történetét, ha csak magát együgyűséggel nem akarja vádoltatni, holni mesékhez hasonlítani.

Végre pedig arról, a' mi a' Könyvben jó, szép, és való, a' Recensens leg kisebbet se szóllott. Ambár nem ok nélkül állítja azt a' Szerző, hogy sok van olyan Palugyaiban, a' mi szép, jó, és való. Mert ha ezen állítását rövidségnek okáért magokból a' Könyvben találtató számos helyekből, hosszason nem akarja is bizonyítani: bőven meg fogja mutatni állítása valóságát az is: hogy midőn Palugyait a' Könyváros nyomtatni akarta, egy Méltóság, melly akkor Revisora volt Palugyainak, azt valóban érdemesnek ítélte a' nyomtatásra. Továbbá: a' Könyv ki lévén nyomtatva, arról tudós Hazánkfi, a' Magyar, és külföldi Tudósítások' kiadója, díszreteresen emlékezett. Végre, egy nagy érdemű Hazafi, a' múlt esztendei Tudományos Gyűjteménynek 1. ső Kötetjében a' 107-dik oldalon, Palugyai Szerzőjéről szép jegyzést méltóztatott tenni. Látták t. i. a' fent tisztelt férfiak azt, hogy jóllehet némelly hibák vagynak is ugyan Palugyaiban: mindazonáltal a' benne találtató jó, a' Szerzőnek érdemét mindenkor nevelheti.

Ritetszik tehát ezekből, hogy a' Recensens, a' mint már fellyebb-is az eránt említés vala téve, valóban nem tellyesítette a' jó Recensensnek köteleességét,

Mellyre való nézve, tudományul szolgáljon az a' Recensensnek, hogy a' munkákról azt a' mi bennük jó, vagy rossz, el-nem halgatván, részre hajlás nélkül, és ne hibásan ítéljen; továbbá: minthogy bizonyos az, hogy a' Szerzőnek betstelenítése által, nem csak a' Szerzőre, (a' kit egyéb aránt, a' Recensensnek minden kisebitése mellet-is, a' Palugyaiban találtató sok jó, és hasznos írásai mindenkor érdemesitenek) hanem azokra a' polgárookra is, a' kik a' bal ítéletektől inkább vezéreltetvén, a' különben magában sok jót foglaló Könyvet kezekbe se veszik, árad a' serelem: legyen a' nevezett Recensensnek, ha maga ellen vétetni, a' magát meg alacsonítani nem akarja, ennekutána arra-is gondja: hogy az érdemes polgárokat méltatlanul ne sértgesse. Ezt akarják az erköltsők; javasolják a' szokások; parantsolják a' törvények,

A' Palugyai Szerzője.

I. I. S.

2. Jutalmaztatások.

Ö Cs. Kir. Felsége Hazánk szeretett Atya viszontagságokkal teljes Uralkodásának kezdetétől fogva számos jeles tettei és Rendeléseit által bebizonyította, hogy a' Tudományok előmozdítását 's a' Tudósok megjutalmaztatását Fő uralkodói kötelességei közé számítja. Ezen valóban Augustusi gondolkodásának ebben is újabb példáját adta, midőn T. T. Vuchetich Mátvásznak a' Pesti Kir. Universitásnál a' Római polgári, a' Criminalis és Feudalis Törvények' R. sz. Professorának és a' Juridica Facultás Proseniorának ezen Munkáját: „Jus Criminale Hungaricum”, nem tsak rendszerint való oktató könyvnek, az említett Universitas, és a' Kir. Akademiák, számokra elő írni; hanem a' Tudós, érdemes Szerzőnek ezen betses Munkájáért fő helybe hagyásának jeléül, 's fáradságának néminémű jutalmául 2000. forintot ajándéku! rendelni méltóztatott. Ezen Munka a' Kir. Universitas betüivel fog nyomtattni.

Th.

3. T a l á l m á n y o k.

Hogy kell a' húst szénpor által frisen eltartani? O. B. Junius 1818. 1111 l.

A' szénnel ama tulajdonsága, hogy a' még nem meszsze terjedett rohadást az állati testekben félbe szakasztja, régen ismeretes. Próbák is tétettek általa a' nyers húst sok időre frisen eltartani, de nem a' kívánt sikerrel. Egy Angol Hémikus, hogy magát a' szén erőségének mennyiségéről meggyőzhesse, azon próbákat ismét megtette, iparkodván egyszerűsmind a' rothadásnak közönséges okait, t. i. a' nedvességet, meleget, és a' föld körületi levegőnek behatását a' lehetőségig kikerülni. Ő vas-pléhből készült edényekbe eresztette a' szénnel füstét, hogy ez által azokból a' közönséges levegőt kieresztsse 's helyette szén-savanyas szeszt gyűjthessen beléjük. Azután nyers hus szeletekkel töltötte meg azokat, minden szeletet szén-porral hintvén be. Az edények fedőiket leenyvezte és hólyaggal borította be. Ugy azokat a' pintzébe rakván,

April

April elejétől Januariusig ott hagyta. — Ekkor felnyitván az edényeket, a' hús egészségesnek, keménynek, jöszinünek találattott, két kis darabkákat kivévén, mellyek egészen megpuhultak. A' többieknek (a' hús háromféle volt) mind kövérrök, mind soványok, minekutánna, a' szénpor le mosatott rólok, olly nyers és jó színű volt, mintha épen most hozattak volna a' mészárszékből. Nehány darabok megfőzetetvén 's megsütetvén, jó ízük voltak; néhányok pedig a' szénportól megmosatván eltétettek, 's tsak hatod napra kezdettek el rohadni. — A' szénpor szaga ollyan volt, mint a' szárított húsé; a' húsnak pedig magának semmi kellemetlen szaga nem lett. (Morgenblatt).

Dr. F.

Leuchsenring Úr, néhai Itélőszékibíró Landauban, Kémiai tapasztalatgatások által a' Tserzést, (Timárságot. Bőrkesztést, Csáválást, (Gerberen) illető igen hasznos dolgokat talált fel, mellyeket, a' mint állítja, gyakor és nagy próbatételek bebizonyítottak, és a' Franczia Országlőszék a' találmányának haszonvételeire adott kirekesztő szabadság levél által helybehagyott. — Leuchsenring Úr kész találmányait mértékletes jutalomért akár kivel is közleni; állanak pedig azok.

1) Olly mesterségben, melly szerint minden négylábú állatoknak bőreiket tűz, vagy akár melly égető vagy rágó (corrosivus) szer nélkül a' szokott időnél 10-szer rövidebb alatt kikészíthetni, és sokkal kevesebb költséggel jobb millyenséggé, szebb színűvé, 's nehezebbé tehetni az eddig szokásban voltaknál, 's így a' talpbőrt (fontostalp) 30. a' borsbőrt (Schmalleder) 15.—20, a' borjubőrt pedig 6. nap alatt tserezhetővé (Zohgar) tenni;

2) Olly mesterségben mellynél fogva minden perémnek vagy bélének való szőrös bőreket (Pelzwerk) a' nélkül, hogy szőreik színükben kár tétetnék, tserrel készíthetni ki (aus dem Zohgerben) 's így azokat nem tsak tartósokká tehetni, hanem a' moly ellen is mególtalmazhatni;

3) olly mesterségben, melly által minden kikészített bőreket általjárhatatlanokká (undurchdringlich) 's így a' nedveség által megronthatatlanokká tehetni;

4) olly mesterségben, melly szerint az emberi holttesteket a' rajtok lévő hajjal és szőrrel, hússal és tsontokkal együtt

Mumiákká változtathatni, 's így az elrohadástól több századokig megőrizhetni.

Ezen találmányok által, L. Úr állítása szerint, akár ki is, a' nélkül, hogy a' Timárságot tanulta volna, magától és kevés költséggel Borkészítő Fabrikát állíthat és igazgathat. (Fr. Z.)

Dr. F.

---

4. I n t é z e t e k.

T. T. Nicolaides János Orv. Doctor 's a' Pesti Orvos Kar Tagja egy Rén-szeszszel való füstölést állított fel de Carro Bétsi Doctor módja szerint Pesten a' Borz útszában 237 ik Szám alatt. Minden füstölésnek ára 3 fl. V. Cz.

Th.

„Örömmel olvasta a' Po'sonyi Aug. Confession lévő Magyar Helikon (minthogy a' Társaság nevét viselni nem akarja) a' Tudományos Gyűjtemény' első kötetében azon jelentést, melly annak felállítását és fő igyekezetét tárgyazta. Melly fáradságtalanul törekedjenek tagjai 'Tisztelendő Bilnitza Urnak bölts felvigyázása alatt, a' ki mindég nemes pártfogója és lelkes ebresztője volt a' Magyar Ifjaknak, ne hogy bizelkedni láttassam, azoknak ítéletére hagyom, a' kik Tanúi voltak ditséretes szorgalmoknak. De azon két Nemes és Hazájokat 's azzal együtt a' Nemzet Palladiumát, nemzeti nyelveket forrón szerető Méltóságos Férjfiakat Gróf Ráday Pált és Bárány Podmanitzky Sándort el nem hallgathatom, a' kik a' szelid Muzákhoz vonzó szeretettől gyúllasztatván, oly szép Summa pénzt ajándékoztak a' Bibliotheka szükségére, hogy a' legszebb és hasznosabb könyveket egyedül azoknak köszönheti. Eljenek az illy Nagy Lelkű Hazafjak és Mecenások, a' kik a' közjót előmozdítani el nem mulatják. Méltók, hogy a' Haza megesmervén buzgó fiait, koszorút nyujtson nékiük.

Gödör Lajos

---

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

Egyik a' leghelyesebb megtáfolások közül, azok ellen, kik Nemzeti képzésünkről, vagy balul, vagy épen illetlenül íté-

nek ez, hogy Hazánkfiái minden időben jeles érdemeket szereztek magoknak a' Külföldön a' Tudományok' és Mesterségek gyarapításában. Több ilyen Hazánkfiait dicsérettel említettük e' Gyűjt. Köteteiben is; most is örömmel jelenthetjük Olvasóinknak, hogy két Tudós Hazánkfiát a' Külföldön Tanítóival hivatalra emeltetett. Tudnillik;

A' múlt 1818-dik esztendei November 26-kán a' Jenai Universtitásban Doctorságra emeltetett Hazánkfiát T. T. Gödör József, 's nem sokára Dec. 5-kén minekutánna ezen Dissertationját: *Specimen novae interpretationis Pauli Epistolae ad Gal. III. 20.* (Jochnál 2. ivnyi 8-tzad réthben) dicséretesen védelmezte, és alkalmas voltának bebizonyítása végett, a' Facultásnak tökéletes meglegedésére egy nyilvános Praelectiót tartott volna, azon Jussal is megtiszteltetett, hogy ezen Universtitásban, mint különözött Tanító felléphessen, melly hivatalát még ezen fél esztendőben a' Sz. írást magyarázó Tanításai által elkezdette.

Hazánkfiát T. T. Rózsás Antalt pedig a' belső és külső, vagy is inkább Seb-orvosi Tudományok Doctorát, méltóztatott Ő Cs. Kir. Felsege a' Kir. Lombard -- Velentzei Universtitásnál melly Paduában vagyon, a' Szem-orvosság Professorának ki-nevezni. A' T. Doctor Rózsás Ur Nemes Rózsás Ferentznek, Baranya Vármegye' Birtosának fia, Pétsi születes. Orvosi Tudományait a' Pésti Universtitásnál kezdte 's a' Bétsinél vegetzte, a' hol Doctorrá is lett, 's egyik legjelesebb Tanítványa, és segédje volt a' híres Szem-orvosnak Dr. Beernek.

T. T. Haulik György Esztergomi Fő Megyebeli Pap, 's ugyan azon Megye' Vicariusi Hivatalának, Titoknokja e' f. e. Martius 22-kén, minekutánna az egész Theológiából a' maga állításait dicséretesen védelmezte volna, a' Doctorsagnak borostyánjával koszorúztatott meg.

Th.

Müller Pongrátz Ur Pétsen lévő Misericordianusok' Priora, és Nyitrán lakozó Ingarden Miklós Ur Chirurgia Doctora 's Friedrich Wilhelm Burkus Királynak nevét viselő Cs. Kir. Lovas Regementjenek orvosa, nem különben Cs. Kir. Austriai Tanácsos Letzel Josef Ur, Erdely Országban lévő Hadi Ispotályokat kormányozó Stabalis Orvos, a' Badeni Nagy Her-

czegségben lévő Freiburgi Universitásnak Medica Facultásától nem régen Doctori Karakterrel megtiszteltettek.

R — y.

Erdélynek az a' nemes-lelkű fíja, kiről a' Tud. Gyűjt. minapi I. Röt., l. 115. egy fényes cselekedetet közlénk, Tekint. Döbrentei Gábor Urat, eddig Mélt. Gróf Gyulai Lajos Úr' nevelőjet, most Hunyad Várm. Táblabíró, azon érdemeiért, hogy Muzéuma' kiadása által a' Hazát egy Folyó-írással megajándékozta, 's a' Nemzet' dolgozóit társaságba egyesítette, az ifjakban pedig a' vetélkedés' tüzét felgerjesztette, egy talér nagyságú emlékpénz által lepte-meg. A' pénz Károlyfjérvártt veretett, és metszetett is. Eggyik felén egy Geniusz lebeg Erdély felett e' körülírással: VÍDÁMIT ÉS ÉLESZT. A' másik oldalt e', sorok töltötték-el:

DÖBRENTÉY GÁBORNAK
A' HUNYADI MEGYE' TÁBLABÍRÁJÁNAK
KI
A' DICSŐ ARÁNYT JÓL BEFEJEZETT
NEVELÉS GONDJAI KÖZTT
AZ
ERDÉLYI MUZÉUM' KIADÁSÁVAL
ÉLESZTETTE A' TUDOMÁNYOKAT
ÉBRESZTETTE A' HAZAFI LELKET
TERJESZTETTE A' JÓ ÉS SZÉP ÍZLÉST
A' SZÍVERBE OLTOTTA A' HONNYI NYELV SZERETETÉT
E'
KICSIBE AZT A' MIT A' NEMZET ÉREZ
NYUJTJA
FÉMLŐ (FÉNYLŐ) ÉRDEMEINEK ÉS SZEMÉLYÉNEK
BARÁTJA

1818.

Lehetetlen azon nem örvidenünk, hogy némelly Nagyja-ink a' Nemzeti Literatúra' férőjai eránt figyelmet kezdenek mutatni, mert ezeknek megtiszteltetésekben a' nemzet tiszteli-meg ön-magát. Érzik a' Dolgozók, hogy életet vagy halált kiki maga ád magának, 's érdem nélkül (melly olykor meg-esik minden emberi intézetekben) a' megtiszteltetés valóságos pírónság: de az illy figyelem ifjainknak lelkeikben felgyúlasztja a' dicsőség' szeretete' tüzét; az pedig jót szül. A' Festetics név, 's a' Marczibány, a' Cserei, áldásban lesz közöttünk. —

Szül. a' mi Döbrenteink 1786. Decemb. 5-dikén, Nagy-Szöllő-
sön Veszprém Várm.,

— G. H. I. —

A' Prusziai Király Ö Felsége méltóztatott Brassói Miller
Jakab Ferdinand, Cs. Kir. Tanácsosnak 's a' Magyar Nemzeti
Muzeum Igazgatójának, az Acta Musei című folyó Munká-
nak, Országunk Nádor Ispányának Ö Cs. Kir. Fő Hertzegsé-
gének parantsolatjára, két példányban, (az egyike a' Király,
a' másika a' Kir. Könyvtár számára) a' Követség által lett meg-
küldésére eképen válaszolni: „Az Úr által m. c. Junius 10-kén
beküldött Tudománybéli Tárgyakat vettem 's köszönetemet
ezzel nyilatkoztatom ki, mellyel egygyütt emlékezetül az ide
mellekelt emlékpénzt is kezéhez fogja venni. Berlinben Jan.
16kán 1819. Aláírás Fridrik Wilhelm, m. k.” — Az emlékpénz
arany, egy húszasnál nagyobb 's mintegy 10. aranyat nyom-
funenső oldalán a' Kir. jól talált képe vagyon ezen írással né-
met nyelven: „III-dik Fridrik Wilhelm Prusziai Király”. A' túl-
só részen vagyon a' koronás és szárnyas Fama ülve. Jobb ke-
zében a' bőség' szarvat tartja; balja az úgy nevezett Pálára tá-
maszkodik. Ennek jobbján ül a' koronás egyfejű sas kiterjesz-
tett szárnyakkal.,

Tb,

6. Kihalt Tudósok és Írók.

A' Jónak emlékezete áldásban marad. Azt
mondhatjuk Kis Györczyi Pethő Jakab Kir. Tanácsosról egy-
kor a' Magyar Kir. Helytartó Tanátsnál a' Tudományok' Commis-
siójának Assessoráról, a' ki példás és betses életét Martius
9-kén Pesten rövid betegeskedése után életének 67 ik eszten-
dejében elvégezte. — És méltán mondhatjuk ezt a' Hazai 's Kül-
földi Tudósítások Írójával;—mert a' boldogultnak nemes hazafiúi
érzése mindenkori tiszteletet érdemlett, munkás élete pedig,
melly a' Nemzeti Oskolák gyarapításoknak 's a' Tudomá-
nyok' virágoztatásoknak volt szentelve, örök hálaadó áldásban
fog maradni. Már ugyan szemeinek gyengesége miatt 10 esz-
tendő öltá telépett a' köz munkásságnak pályájáról, de a' magá-
nos élet az ő jótételekben gyönyörködő lelkének határt nem
szabott, és ambár ezen 10 eszt. öltá szeme világától meg volt foszt:

va; a' hékességes türés, a' buzgó Keresztyénség, és számos jótétemények tetézték előbbi jeles érdemeit, melyek által, mind azoknak, a' kik ötöt közelebbről esmerték buzgó tiszteleteket megnyerte, 's holtá utánis meg fogja tartani. A' Tudományok eránt való szeretetének 's a' Hazai Literatur a' gyarapítására törekedő igyekezetének legbirtosabb tanúsága ez, hogy amhár maga semmit sem olvashatott, még is minden időről időre kijövő magyar Könyveket maga számára megszerzetett, 's megfosztatván a' látható világnak minden örömeitől, abban gyönyörködött, ha azok előtte el olvastattak. Ebben is a' Gyűjt. egy buzgó pártfogót vesztett el.

E' f. e. Mart. 15-kén Pesten elvégezte világi pályafutását Mgos. Fő Tiszt. Baró Perényi Perény Károly felszentelt Tyboriadi es választott Bosoni Püspök, Paraditsomi boldog Aszszony Apátura, az Esztergomi Fő Káptalan Örzője 's Kanonokja, 's az Erseki szék üres letében a' Püspöki dolgokban suffraganeus és a' Septemvirális Táblának Assessora életének még csak 57-dik esztendejében. A' megboldogult Characterének több jeles vonásai által hosszabb életre tette magát érdemessé 's az Annaszentegyház, a' Haza, 's az emberiség kimulása által jeles veszteséget szenvedtek; — a' Tudomány 's e' Gyűjtemény is ismét egyik pártfogóját fájlalja. —

Ugyan e' Hónap 18-kán ki múlt Pesten ez árnyék világból T. T. Bárdossy János, egykor a' Lötsei Kir. Gymnasiumnak Directora életének 81. esztendejében. A' megboldogult mint író is, főképen a' Historia mezejében érdemeket szerzett magának a' Hazai Literaturában.

E' folyó esztendőnek Mártius 9-ik napján, Budán megholt egy híres, mar az elmúlt esztendei Tud. Gyűjt. III. Röt. lap. 122. is, megditsért nemzeti Muzsikus Ns. Fusz János Ur, életének 42-ik esztendejében, ött napi Inbéli forró nyavalyája után. A' következő napon a' Sz. Katalin Parókiához tartozandó temetőn köz szánakozás között el temettetett, és Martius 11-kén ugyan azon Sz. Katalin Templomában halotti Exequiái tartattak, melly alkalmatossággal egy a' híres Albrechtsbergertől, a' megboldogultnak tanítójától componált Requiem igen helyesen hozattatott elő. Halála által a' Mesterség elvesztet egy derék mestert; a' Mesterek egy értelmes, igazságot szerető és minden mesterség — irigységtől szabad tagot; az emberiség egy erkölcsös, betsületes, képzett, és min-

den jóra törekedő férfit; harati egy ki nem pótolható szeretettel tellyes szívet; és az ő a' mesterségre és a' tudományokra nézve nagy reménységű, 13 esztendő unoka ötse mindent, a' mi őtet valaha nagy mesterré tehetné volna. Jeles hagyományja tulajdon Compositióiból a' mesterek és az Esmérők előtt mindég lesz egy nagy és a' fundamentomossággal, karakterikus fogásokkal, és érzékeny kifejezésekkel tellyes Kints a' mivel kevés mesterei ezen mesterségnek ditsekedhetnek.

K.

Cs. Kir. Tanácsos Kelemen Imre, egykor a' Kir. Magyar Universitásnál a' Magyar polgári Törvénynek Tanítója 's a' híres „*Institutiones Juris privati Hungarici*“ című Könyvnek szerzője e' f. e. Martius 26-kán az Urban tessen elaludott. A' boldogúlnak bővebb Biographiáját kedvesen vesszük.

Hazánk Tudósai leg nemesebb Férjfiái közé számíthatjuk méltán Gróf Német Újvári Batthyán Imrét is, a' ki e' f. e. Martius 18-kán életének 75-dik esztendejében Székes Fejér Vármegye' Polgárdi nevű Helységében ez arnyek világot az örökkévalósággal feltserélte. A' megboldogult mind gondolkodása, mind tselekedetei által megérdemlette, hogy a' bölts és emberszerető Hazánkfiái sorába iktattassék. Jöltévője volt 's nem tsak Jobbágyainak, hanem minden embernek is, a' ki szorult állapotjában nála segedelmet keresett, vagy pedig testi nyavalyájában gyógyítás végett ő hozzá folyamodott; — mert a' megboldogult az Orvosi Tudományt gyökerestül tanulta 's emberséges készséggel és szerentsés kimenetellel gyógyíttatta a' leg nyomosabb betegségeket is Polgárdiban, nem tsak Ispitályt tartott, hanem egy külön Patikát is, mellyből a' betegek az orvosi szereket ingyen kapták 's ingyen gyógyíttattak. Jobbágyainak háladatossága még akkor és életben fogja tartani emlékezetét, midőn földi teste a' rothadásnak 's az időnek régen martalékja fog lenni; — mert mind ezen jótéteményeken feljül, legközelebbi szük esztendőkben kenyérnek és vetésnek való gabonával is segítette őket eiő. Tsak az olyan embernek lehet örök életet kívánni!

Th.

Hasonlóképen elmúlt 1818-ik esztendőben October 30-kán Pancsován, Tüdőrothadás által kimúlt egy tudós 's érdemes Férjfi Hatsits Pál a' Gergetegi nem egyesült görög Klastrom-

nak Archimandritája, Virágzó korában, életének 40-ik esztendejében. Karlovitzi születésű lévén, minden Gymnasialis Studiumjait és az Philosophia, Historia, Mathesis, és Physica Elementumait a' Karlovitzi Gymnasiumban Gross János, és Wolny András Directorek alatt halgatta, azután pedig a' Pest-i Universitásban a' szép Tudományokat, Philosophiát, Mathesist, Physicát, Historiát és a' Magyar Törvényt, jeles Professzorok alatt, kikeről gyakran háladatossággal emlékezett, nagy buzgósággal 's leg jobb következással folytatta; utóbb a' Karlovitzi Seminariumban szerbiai Papságra képzettétvén, fiatal korában a' szerzetes Rendbe lépett, a' hol nem sokára Karlovitz szomszédságában fekvő Gergetegi Klastromnak Archimandritává lett, és legtöbbnyire Karlovitzban az Érsek Residentiájában lakván, egyszer 's mind Karlovitzi-Seminariumban a' Dogmatikának, Morálisnak, Pastoralisnak és Egyházi Historiának Professora-is volt mind addig, míg utóljára, meg gyengült egészsége miatt, 1817 ik esztendőnek végezetével a' Professorságot letévén tsendesebb élete 's a' még hátra maradt erejének megkímélése okaért, a' Klastrom nyugodalmas hajlékjába vissza vonta magát. Minekutánna több híres Szirmiai 's Uj vidéki Orvosoktól híjába gyógyittatott, és azon okból majd nem fél esztendőig Péterváron tartózkodott volna, utóljára még Pancsován egy ügyes Katona Orvosnál segédelmet keresett, 's ottan élete töljät találta. Deák, német, és olasz nyelvekben járatos lévén, még a' görög nyelvet-is 1817. esztendőben én tőlem tanulta. Mint Könyvirő esmeretessé tette magát, Faust' Egészség-Hatechismusának Szerbiai nyelvre tett fordítása által. Vólt jó ízlésű Egyházi Ékesen szólló, vólt egy betsületes 's nyájas ember, a' kibn én, és sok mások, kik őtet betsülni tudták, egy igazi barátot elvesztettünk. Sit ei terra levis.

R—y.

7. J e l e s s é g e k.

Nemzeti Litteraturának kedvellése felbuzdítá a' sved Uralkodó Fejedelmet ki nyomtatásokra, és így a' tudós világ színe elejében terjesztésekre a' Sved nyelv régiségeinek, ki meghagyván az Upsalai Érseknek, mint az ott lévő Tudományi Egyetem Előülőjének, és a' Könyvtár Mesternek, mind azon írások, mellyek a' közép évből fentartattak, öszveszedettes-

senek, a' munkát Nemzetének illő díszére nagy folio rétből ki adatni rendelte, és valósággal annak első kinyomtatott kötetét már a' nevezetesebb Könyvtárakban megvásárolni lehet. Mi ugyan azon Tartománytól távol vagyunk, de Eleinknek, sőt még a' Hun Nemzetnek történetei, a' mint az ő külömbféle Saga könyveik bizonyítják, az őveikkel egyben egyeztek, méltó volna ezen Gyűjteményt a' nyilvánosság Könyvtárakba, nevezetesen pedig a' Nemzeti és Pesti Tudomány Egyetemében megvásárolni; és töltök példát vévén ezer veszélyek között hanyatott, de szerentségen fentartatott Magyar nyelven irt Régiségeket is a' Könyvnyomtatás ideig, az az 1530. eszt. a' Bétsi, Pesti Nemzeti és Universitásheli, Pesti és Fehérvári, nem külömben a' különös Tudósok Könyvtáraiból, vagy a' Királyi Káptalanbeli, és Vármegyék Leveles Társaságából öszveszedni, és a' Nemzet díszére egy testben tsinosan kinyomtatni.

J. ***

Ö Cs. Kir. Felsége születése napjának ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által. 1819. Febr. 12-kén.

Örömmel hirdeti a' Tud. Gyűjt. mind azon tetteket, vagy kinyilatkoztatásokat, mellyek a' Magyar Nemzet' (akár egyes Tagjainak, akár egész Közönségének) Felséges Urunk 's Királyi Háza eránt való tiszteletének 's szeretetének bizonyosságai, 's mi is örvendünk Ö Felségével egygyütt ezen tiszteletnek 's fiúi szeretetnek számtalan jelein; mivel azok, mind annak, hogy Ö Felsége valóban atyai hajlandósággal viseltetik az uralkodása alá bizott Nemzetek eránt, mind pedig annak, hogy a' Nemzetek is visszont, mint háladatos magzatjai Ö Felségének, ezen atyai gondoskodását érdeme szerint érzik és tisztelik, elő tanúi, — Ö Felségének születése napja közönséges ünnep az egész Birodalomban; — de a' többék felett jelesebb ez a' Keszthelyi Heliconnál, a' hol a' Medicisi izlésű Gróf ezen nevezetes napnak ünnepeltetésével egy a' Nemzetiségre 's a' Hazai Képzésnek előmozdítására nézve igen jótékvő irányt öszve kaptsolni 's ez által ezen ünnepet mintegy felségesebbé 's szentebbé tenni tudott. — Mint szokott a' maga közönségesebb részeiben tartatni ezen ünnep az bővebben előt adva az 1817-dik eszt. Tud. Gyűjt. III Köt. 76-dik 's k. lapjain. Illendő említés tétetik erről az 1818-dik eszt. Tud. Gyűjt. III-dik Köt. 113-dik 's k. lapjain. Mint ment legyen végbe ez idén, azt a' tudni kívánók a' hazafiúi buzgósá-

got lehellő Hazai 's Külföldi Tudósítások 's a' velős, tsinóé előadású Budai Pesti német Újság 18-ik darabjaiban környüllállásosan olvashatják. — Mi, nehogy szószaporitással, vagy talán szokás szerint még más rosszabbal is vádoltathassunk, tsak azt tartjuk hazafi kötelességünknek a' késő maradék emlékezetére feljegyezni, a' minék a' Nemzetiség's a' Hazai Répzés előmozdítására elvlasztó 's hathatós befolyása vagyon, 's a' minék ápolgatása ezen ritka Magyaranknak Gróf Festetics Györgynek halhatatlan háladatosságot nemz minden érző 's gondolkodó Hazafinak keblében.

Számtalan áldozatokat tett le a' T. Gróf a' Haza oltárára, — számtalan ezereket költött a' Hazai Répzésnek előmozdítására, — sőt a' Külföldön is jeles jutalom tételekkel serkentgeti a' Tudományok virágoztatását. Hasznos intézetek, előkelő Irók, jeles könyvek tárgyai az ő fáradozatlan adakozásának; ezt a' világ előtt megvallani, most aunyival is inkább kötelességünk, mivel betses élete (fájdalom!) egy kemény nyavalyával küszködik. — Minden ünnepeit, minden jó kedvének kinyilatkoztatását jótéteményekkel diszesítette; 's az örömmnek 's örvendezésnek azon pertzeneteit, mellyekben mások minden kívülök valóról elfelejtkeznek 's tsak ünnön vigságokban merülnek el, a' Hazai Tudósok megjutalmaztatásokkal szentelbitette. A' Helikon ez idei ünnepe alkalmatosságával magyar Horatzunknak N. T. T. Virág Benedeknek 200 fbol álló jutalom rendeltetett. De a' T. Grófnak tsinosabb érzése nem hagygya ötet a' földi jók kiosztogatásán megállani; feljebb emelkedik az ő halhatatlanságot érző lelke. Tudván azt, hogy a' nemesebb léleknek minden törekedéseiben egyik fő rúgója a' névnek halhatatlansága; — egy élő Pantheont alkotott Hazánk Jeleseinek 's hálados emlékezetekre élő fákat ültet a' Georgikoni fas — növényes kertben. — Ez idén N. T. T. Kis János és Faludy Ferentz remek Költőink neveiknek örökösítésére ültetettek elő fák; — tavaly, (lásd Tud. Gyűjt. 1818. III-dik Köt. 113-ik lap.) Literatúránk ősz Vitéze T. T. Kazintzy Ferencz méltattatott ezen édes megkülömböztetésre, a' ki a' T. Grófhöz e' f. e. Jan. 3-kán e' következő verseit utasította;

Gróf Festetics Györgyhöz.

Nagy ember, kit nekünk kedvező Istenek
Gyámolúl 's ragyogó fényül engedtenek;

Zrinyieknek társa gazdag örökökben,
De társa még inkább magas erkölcsökben;
Te, kit a' Jók jónak 's nemesnek ismernek,
László' atya 's ipa egygy Hohenzollernek!
Melly ész, melly józanság vive arra téged,
Hogy jó tételekben leld gyönyörűséged'?
'S midőn pillongásért epedeznek mások,
Téged nem szédítnek semmi csillámlások;
Büszke, de nem kevély, a' csörgést megveted,
'S nyugalmas nagyságban foly-el szép életed.
Mint sok hős polgára a' régi Rómának,
Természetnek hive, hive hazájának,
Honn ütsz, szántasz és vetsz, kazlakat állítasz,
Ugart törsz, árkot nyitsz, mocsárt 's tót száritasz,
Magad oltod almád' 's sajtólod szőlődet,
Ménés, gulyák, nyájak fedik-el meződet;
'S azért örülsz a' nagy birtok' nagy hasznának,
Hogy a' sokból sokat adhass a' hazának.

Földmivest neveltek legelőbb gondjaid
És ifjú katonát: most már óltáraid
Gyujtják tömjéneket a' lant' és az ének'
'S a' Virág' és a' Kis' nyelve' Istenének.
Olympiánk nyílt-meg; im fut a' dölczeg nép,
'S három pártás Költőnk, 's velek egygy ifjú Szép,
Székedhez jutottak, 's elveszik bérédet. —
Tapsol a' sokaság, 's harsogja nevedet.

Javaltatni kedves: de bérre szolgál vágy;
A' S z a b a d megteszi a' mit szent tiszte hágy,
'S bár nincs 's soha nem lesz tanúja tettének,
Áldozatokat hoz szeretett ügyének.
Néked, dicső férfi, maga a' tett a' bér;
Érted te, az üres láрма 's a' hir mit ér,
'S birván megnyugtató javalltát keblednek,
Bátor léptekkel lépsz útján érdemednek.
Tamás, a' Nádasdi háznak fényes ága,
Védistenink közzé ez érzéssel hága;
Igy Pázmány, így Bakacs, Nagyjai Rómának,
Igy Bethlen, fejedelme a' rokon hazának,

Kik dicsőségekből néznek volt honjokra,
'S áldást csesztenek arra 's új társokra. —
Menj, nagy 'férfi! 's példád tanítson bennünket,
Magunknál még inkább szeretni ügyünket.
Széphalom, Január. 3-dikán 1819.

Hazinczy Ferencz.

Reményljük, hogy ezen versek, azért is, mivel Gróf Festetics Györgylőz vagynak intézve, a' kinek hazafiúi áldozatai méltók, hogy neki minden gyűjtson tömjént, nem mintha a' tömjénre magának szüksége volna, hanem azért, mert ez a' tömjénezés a' hazafiúi érzést ébreszti 's gyarapítja; — azért is, hogy Hazintzyna szüleményei, és pedig olyan neműek, a' millyeket ezen ősz Barátunk még soha nem irt, — méltan helyt nyertek a' Tud. Gyűjteményben. Th.

Besztertzei Professor Zipser András Úr Magyar Országban tett geognostica útazásából Augustus Holnapban vissza tért. Ezen útazást vitte véghez Zipser András Úr egy Párisi Francziának, Bendant Urnak társaságában a' ki Frantzia Ország Királyának XVIII. Lajosnak Eő Felsegének különözött Mineralis Cabinetjében mint Második Director helyheztetve vagyon. Tudva van, hogy XVIII. Lajos azon hires Mineralis Cabinetet, mellyel Gróf Bournon diszeskedett, és a' melly sok Tudósoktól Európában leg elsőnek tartatik, 150000. Franc. megvette 's arra való felvigyázást az előbbeni Tulajdonosnak meghagyta legyen. Zipser Professor Úr bejárta Hazánknak nagy részét, 's egy olly tudós Mineralogus társaságában, mint Bendant Ur, sok szép tapasztalásokat is öszve gyűjtött, mellyeknek a' tudós Közönséggel leendő közlését ő kétség kívül el nem fogja mulatni. A' mi derek hazai Mineralogusunknak Zipser Urnak küldötte nem régen Muszka Császári Tanácsos nem Pansner Ur azon Szerartásokat is, mellyek 1817-ik esztendőben felállittatott, és 1-ső Sándor Császártól megerősített közönséges Mineralogiai Társaságban behozattattak. Azon Társaság szép tzelt tett fel magának; vajha az a' lépés a' mi, a' Mineralogiára nézve olly gazdag Magyar Hazánkba is serény követőket találna! Azon kívül még sok szép 's válogatott ásványokat is kapott Zipser Ur Sibiariából, Muszka Országban lévő mineralogusi barátjaitól Metschnikowtól Fő bányász Kapitánytól) Szokolowtól és Teraewtól (status Tanácsostól,) R—y.

Solaritsch Pál Ur, Szerblus Iró, kiadott nem régén egy Értekezést ezen Czim alatt: „Rimlani Slavenstvovavsehii“ (Romani Slavonizantes) mellyben azt vitatja, hogy a' deák nyelvben igen sok tót szó előfordúl.

Dalmatia Országának Topographiáját, Ethnographiáját, Geognosiáját, Oryotognosiáját. Ornithologiáját, és Entomologiáját érdeklő sok hasznos Értekezések fordulnak elő ezen új Utazás leírásában: Reise nach Dalmatien und das Gebirg von Ragusa von Ernst Friedrich Germar Doctor der Philosophie, und außerordentlichen Professor der Mineralogie in Halle. Leipzig und Altenburg bey Brockhaus 1817. XII. und 323. Seit. 8. mit 9 illuminierten Kupfern und 2. Charten. (Az ára 4. for. Conv. pénz.)

8. Ú j K ö n y v e k.

13) Oratio Funebris qua Magn. ac Spect. D. Georgio Tokody S. C. et R. Ap. Maj. Consiliario, Distr. Liter. Magno Varad. Super. Dir. Erud. Soc. Mineralogicae Jenensis Com-membro, II. Comit. Bihar. Arad. Szabolts et Szathmáriensis Tab. Jud. Ass. dum Reg. Acad. M. Var. eidem justa Fune-bria persolveret, parentavit Nic. Borbola, Juris Nat. Prof. Magn. Var. Typis Joan. Tichy 1819. 8. 16 lap.

14) Dissertatio de divina auctoritate deutero Canonorum utriusque Testamenti Librorum ac Partium Jaurini, Typis Leopoldi Streibig 1819.

15) Bártfai Levelék, írta Döbrentei Gáborhoz Erdélybe, Gróf Desőfi József 1817. S. Patakon Nádaskey által. 1818. 8. 200 lap. ára 3 fl. V. C. Találatik Pesten a' Rigyó útszában Nro, 397.

16) Grafen v. Karaczay, der wechselseitige Unterricht, nach der Bell Lancasterischen Methode. Zur näheren Kenntniss und Beherzigung, mit besonderer Rücksicht für die Pro-vintzen der öster. Monarchie. 8. Kaschau 1819. 103 Seiten brosch. 2 fl. —

17) A' Mezei Gazdaságnak különös Formája, és annak Rendes számolása, melly által a' Mezei Gázda a' Földjeiből legalább is tiszszer annyi hasznot húzhat, mint különben a'

ssokott gazdálkodás szerint veszen azokból. Készítette 's tulajdon költségén kiadta Hajós Sándor, Székes Fejérvárott Számer Pál bet. 1819. 8. 142 lap.

9. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

16) *Materia Tentaminis ex Jure Patrio, Jure Ecclesiastico, Criminali, Civili Romano, item Statistica Practica, Monarchiae Austriae Generáli et Speciali Regni Hungariae, nec non Asiae, Africae, Americae, atque Jure Metallico, quod Comes Lud. Károlyi de N. Károly subivit Pesthini M. Martio 1819. Typis Trattnerianis 1819. 8. m. 56 lap.*

17) *Helikoni Redvtöltés, a' Magyar Literaturának némelly Barátjai által Első kötet, egy Kuprummal. 8. 1819. 128 lap.*

18) *Közönséges Históriai-Biographiai Kézi Lexikon, avagy Rövid Élet leírások mind azoknak a' nevezetesebb Személyeknek a' kik magokat talentomaik, Virtusaik, találmányaik, víztézségeik, mesterség miveik, és más akármelly jeles vagy gonosz tetteik által esméretesekké tették, a' legrégibb históriai időktől fogva, a' jelen való időkig. Irta Mokry Bénéjamin Egn. külső Orsz. Tudós Társas. Tagja. A—C. Trattner betűiv. 's költs. m. 8. 1819. 448 lap.*

19) *Vitézvári Báró Simonyi József, Herczeg Hessen Homburg Magyar Lovas Regiment hies Ezredes Kapitányának példás Élete leírása, melyet Nemzeti örömből készített és kiadott Nagy Pál, A' Nagy Váradi Királyi Tudományok' Academiájában a' Közönséges és Magyar Ország Históriajának Rendszerént való Professora. Trattner bet. 1819. m. 8. 282 lap.*

20) *Popévka Pod Svétum Meshum Na Poehelka. 8. 24 lap.*

21) *Beszéd, melyet 1819. Eszt. Bőjt elő Havának 12. mint ditsősségesen Uralkodó Ferencz Császár, 's Apostoli Királyi Ő Felsége születése napján Gödin József, Kegyes Oskolabeli Pap és a' 6. Deák Oskola Tanítója a' Levai Kegyes Osk. Templomondott. m. 8. 1819. Trattner bet. 16 lap.*

22) *Preces Matutinae et Vespertinae pro usu Alumnorum Regii Generalis Seminarii Pestani, 1819. Typis Trattner 1819. 8. 20 lap.*

23) Assertiones ex Universa Theologia, quas annuente In-
olyta Fac. Theol. in Regia Sc. Univ. Pestiensi pro cons. e
Theol. Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Ge-
orgius Haulik, Archi Dioc. Strig. Presb., off. Vicar. Distr.
Strig. Secr. Typis Trattner. 8. 1819. 10 lap

24) Theatralisches Liederbuch 7-tes Heft, Arien aus dem
lustigen Fritz sammt allen eingelegten Varianten 1819. 8.
16 lap.

10. Tudománybéli foglalatosságok.

Különös figyelmét érdemli Hazafiainknak, néhai Nemes (Ritz-
ter) MADER JOSEF Ts. és Kir. Tanácsos, a' Prágai R. Tudomá-
nyos Egyetemen statistikai Tudományok Professorának, és
a' jeles Leopold Rendje vitézének pénz gyűjteményi, melyben
a' tsekéljebb, görög és Római pénzek után, a' közép évbéli
apróbb, vékony, és csak némelyektől ismért pénz Nemes,
sokkal nagyobb számmal, mint eő előtte szorgalmatoskodó
Gyűjtőknek szerencséjek vala egyben szerkesztetett. — Ezek-
nek laistroma még 1817. Prágában negyed réthben Örökössei
által azon czélból ki nyomtattatott, hogy a' négy ezer Con-
ventzios penzbéli forintok hetsü árán fellül, a' ki 1818. eszt.
utolsó Decemberig leg többet ígérne, annak eladattat-
nék. Sajnálni tehát, és egyszer 's mind tsudálni méi-
toképpen lehet, hogy ezen ritka szerentsénél, és közel 50.
esztendeig folytatott igyekezettel szerzett drága kincs, még
csak közelebb ki adott Ts. és R. Parantsolatnak ellenére
(melly a' nevezetes Régiség', és mesterség Remekait ki vitet-
ni megtiltotta) a' Bétsi Udvari Újságnak jelentése, és Prágá-
ban e' f. e. 1-50 Februáriusb. költ hírlelés szerint Binder
Christian Urnak, mint leg többet ígérőnek el adatott, és általa
Stutgardban el vitetett. Illő helyet nyertek ebben a' Magyar
Országi régi pénzetskék is, szinte Sz. István idejétől fogva,
de Imre Királyunk pénzét, mint az eddig közre bortsájtott Ma-
gyar Numismatika szerzői, nem ismerte. De azomban, minden
Magyar pénzek Gyűjtőit eő első arra tanította, hogy a' sá r-
kány ké pé v e l vert magyar Királyok penzei, valóságosan
Stayer Országnak birtokát jegyzének; millyen pénznek, pél-
dáját IV. Béla R. idejéből elő mutattya. — Annal bátrabban
el fogadhattya ezen utmutatását kiki, mennél inkább meg van
győződve, hogy ugyan ezen régi pénzekben, a' dupla kereszt,
Magyar Országot; a' nyuszt, Tot Országot; a' Hold, és tsillag
Kun Országot s. t. i. azonképpen képviselni, és jelentenni
szoktak.

J. ***

III. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horváth János A' Hierarchia Története a' IX-dik és X-dik Században (folytatás) l. I.
- 2) B. Mednyánszky Alajos. Nyitra Vármegyei Írókról. l. 45.
- 3) Bitnitz. A' Vas és Szala Vármegyei Tótokról. l. 59.
- 4) Cseresznyés. Bertalan Pap által 1508-dik esztendőben Magyar nyelvre fordított Biblia. l. 75.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Caroni és Sestini által készített Lajstromok G. Vitzay Mihalynak Hedervári pénz gyűjteményéről. l. 82.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Bright Richard. Utazások Bétsből alsó Magyar országon keresztül. l. 93.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. l. 107.
  - 2) Jutalmaztatások. l. 112.
  - 3) Találmányok. l. 112.
  - 4) Intézetek. l. 114.
  - 5) Elölépések és megtiszteltetések. l. 114.
  - 6) Kihalt Tudósok és Írók. l. 117.
  - 7) Jelességek. l. 120.
  - 8) Új Könyvek. l. 125.
  - 9) Trattner J. Tamásnál készült Új Könyvek. l. 126.
  - 10) Tudománybeli foglalatosságok. l. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

IV. KÖTET.

Deák Lechner de fco Pest. *Fedone*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

100000.

100000.

I. É r t e k e z é s e k.

Az Egyházi Kormány' (Hierarchia) történetei a' Magyaroké lett tartományokban , a' IX. 's X. Században.

(Bérekesztése.)

§. 11.

Kik polgári képp' is megvalának különböztetve.

A' Fejedelmek magas czéllyaikhoz képest valamint a' Püspököket, úgy a' másod rendbéli papokat is nagyobb polgári tekintetbe iparkodtak helyheztetni. A' nép' erkölcsi miveltetésének, megszelédtetésének hosszszas, és bajos munkája az ő segítségök nélkül fellül multa volna a' Püspökök' erejít. Innét az ő kiváltságaikban (immunitas: azok is részesek voltanak, 's az alacsonyabb tartozásoktól menttek, tekintetesbek valának az üdőnek ingenuusinál, köznemeseinél (a). Egyházi, világi ügyeik (az Uralkodó ellen való párt-

---

(a) „Repellatur ab his (Clericis) exactio munerum sordidorum. Negotiatorum dispendiis minime obligentur, cum certum sit quaestus, quos ex tabernulis atque egestariis colligunt, pauperibus profuturos. Parangariarum (szeke-rezés fuvarozas) quoque parili modo cesset exactio" L. 10. Cod. Theodos. de Episcop. et Clericis. Van-Espennél Jus Eccles. Univers. Tom. III. 207 lap.

ütést, 's hívtelenséget kivéven) (a), papi törvényszék által íteltettnék, 's a' polgári törvényhatóságnak (jurisdictio) semmi hatalma sem vala személyökön. E'beli szabadságokat még magok a' Fejedelmek sem kívánták megsérteni (b). A' Római Szék pedig Isidór után, minden üdőben nagy buzgósággal támogató. Mihály Bolgár Királynak arra a' kérdésére: vallyon a' papot, kinek felesége vagyon meg kell e' tartani, 's becsülni, vagy inkább elűzni? azt felelte I. Miklós Pápa: „A' papokról akár millyenek legyenek, tinektek, kik világiak vagytok, sem nem szabad ítélnetek: sem életök eránt vizgálatot tennetek: hanem akár mi legyen az, a' Püspökök' ítéletére kell biznotok” (c). Azonban nem lévén még állandó polgári alkotvényaik a' nemzeteknek; a' papok' sorsát is csak az erő, 's a' hatalom igazgatta. Az Uralkodók még a' törvény felett lenni gondolván magokat, jóllehet kiváltságaikat önnön magok is megerősítették; néha mindazonáltal majd buzgóságoktól, majd kedvök' változásitól viseltetve; nem csak polgári, hanem egyházi ügyeiket is magok elébe vonták vala (d). Sokszor pedig az egyházi hatalom vissza élése ellen — minthogy meszsze vala Róma — magok a' papok folyamodtak elej-

---

(a) Muratorii Antiquit. Italicae medii aevi Dissert. LXX, 922 old.

(b) „Post haec gloriosissimus domnus rex Carolus coram Sacra Synodo quemdam diaconum Remensis Ecclesiae nomine Ragamfridum impetiit, quod praecepta falsa regio nomine compilasset, sicut ad eum quorundam suggestionibus, et verisimilibus indiciis esset perlatum”. Can. VI. Conc. Suession. II. an. 853 Harduinnál Acta Conc. Tom. V. 44 old.

(c) Nicolai I. Responsa ad Consulta Bulgarorum LXX. Harduinnál Act. Conc. Tom. V. 375 old.

(d) Muratorii Antiquit. Italicae Tom. V. 923. 936 old.

bők bajjaikkal. (a) Régi tapasztalás lévén, hogy a' szegénység a' szűkölködés mellett, még megvettetést is vonsz magára; bölcsek Királyok, kik akarták, hogy papjaik foganattal munkálódgynak, azoknak olly tisztességes és módos iparkodtatásba szerezni, hogy se széllesztő kézi munkára szorúljanak, se tellyességgel mások' kényétől függeni ne kényteleníttessenek. Nagy Károl Cs. az egyházi Tized' negyed részét rendelte volt élelmökre. (b) Ehez a' híveknek naponként való adakozásai is hozzájárulván, a' szükség úgy látszik elűzetetett az evangyéliomi munkásoktól. Azonban részszerént a' hívek' családsága miatt a' Tized' beadásában; részszerént a' püspöki Sáfárok' igazságtalansága miatt az ő járandóságok' kiszolgáltatásában; jövedelmök vékony, s bizonytalan vala. Erre való nézve I. Lajos Cs. minden Plébániához egy egész helyet (Sessio) parancsolt adattatni, és azt minden adó alól felszabadította. (c) Mellynek következtében meghagyá a' Vormátziai Gyülekezet, hogy a' Plébános, míg az neki ki nem szabattatik, be ne helyezettessék (d). Kopasz Károl pedig, annak hasznosabb munkálása

---

(a) Ugyan ott 918 old.

(b) Leges Longob. lib. III. tit. 3. §. 4. Montesquieu de l'esprit des lois Tom. IV. 153 lap. Murator. Antiquit. Tom. III. 204 lap.

(c) „Sancitum est, ut unicuique Ecclesiae unus mansus (egy egész hely melly 12 Hold földből állott) absque ullo servitio adjiciatur. Et Presbyteri in eis constituti non de decimis, neque de oblationibus fidelium, non de domibus, neque de arcibus, vel hortis juxta Ecclesias positis, neque de praescripto manso aliquod servitium praeter Ecclesiasticum faciant”. Capitular Ludovici Pii anni 816. Cap. 10. Van-Espen. u. o. 208 lap. Ezt a' Vormátziai Gyűlek. megújította an. 868 Can. 50. Hard. Act. Conc. Tom. V. 743 old.

(d) Can. 51. Harduin Act. Cont. Tom. V. 744 old.

végezt még két örökös jobbágyot is rendelt vala (a). De ezen javakon fellül még többet is szabad volt Plébániájoknak is, önn magoknak is szereznie, 's az utólsók eránt tetszésök szerént rendelnie (b): a' polgári képp' rajtok fekvő terheket mindazonáltal, úgymint a' Királyi segedelmet, esztendőnként való ajándékot, katonáskodást, vagy katona alitást, a' Szentegyház' feleslegvalójától 'szintúgy, mint a' magok személyes szerzeményektől viselni tartoztanak (c). A' Pannonok' Fő Pásztorá külön nyájakra osztván fel e' tartományt, oda függeszté fő gondgyát, hogy e' törvények szerént a' Szentegyházak tisztességes hirtokkal meglegyenek ajándékozva, 's ezeknél fogva kívánatossá tegye a' maga segédinek sorsát. Illy feltétel mellett kente fel Luipramm Érsek, a' Bold. Szűz' templomát Mozeburgban 850 eszt. 's helyhezette be oda Domonkos Plebánost (d).

-
- (a) „Quod si forte in aliquo loco Ecclesia sit constructa, quae tamen necessaria sit, et nihil dotis habuerit, volumus ut secundum jussionem Domini ac genitoris nostri, unus manus cum 12 bunariis (Hold) de terra arabili ibi detur, et mancipia duo a liberis hominibus, qui in eadem Ecclesia officium audire debent, ut sacerdotes ibi possint esse. et divinus cultus fieri: quod si hoc populus noluerit, destruatür”. Leges Longob. lib. 3. tit. I. cap. 46. Van-Espen Jus Eccl. Tom. III. 208 lap.
- (b) Can. VIII. Conc. Mogunt. I. an. 847. Harduin Act. Conc. Tom. V. 9—10 old.
- (c) I. Lajos Cs. fellebb (c) alatt elő hozott Capitulare így fejeztetik be: „Et si quid amplius habuerint inde Senioribus debitum servitium impendant”. Innét volt, hogy katonáskodni is, vagy katonát állítani kötelessék voltak.
- (d) A' fenn említett templomnak felszentelésén sok Grófok, 's más Nagyk valának jelen: és „Ipsi viderunt, et audierunt complacationem illo die inter Liwprammum et Priwinam, quo illa dedicata est Ecclesia idest VIII. Kal. Februarii. Tunc dedit Priwina Presbyterum suum, nomine Dominicum, in manus et in potestatem Liwprammi — et Liwprammus illi Presbytero concessit in sua Diaecesi Missam canendi, commendans illi Ecclesiam illam, et

Nem különben cselekedett Sandrati 's Ermpertth Presbyterek' Szentegyházaikkal; nagy szorgalommal körül járván maga az öreg Érsek a' földeket, réteket, 's erdőket, mellyek azokhoz kapcsoltatának (a). Innét igen könnyű elhinni, hogy Alsó Pannóniában valamennyi Plébánia illy szépen, 's gazdagon fel vala készítve. Voltanak azonban tartományok, hol a' Plébánosok' illy helyheztetésöknek nem kevés irigyi támadtak még gazdag Urak közt is. Ezek attyaik' adományit a' Szentegyházaktól vissza ragadozták, vagy kemény szolgálat alá szorították; a' lelki Pásztorokat házaikból hatalmassan kihányatták „miképpen az ő kiáltásik, 's a' templomok' pusztasága hirdeték” (b); úgy hogy a' Püspökök sok helyeken kénytelenek voltak légyen elvinni a' szent ereklýeket (c). Az Uralkodók nem mulasztották el kemény törvények által zabolázni az üdőnek embertelenségít, 's igasságtalanságít; hanem III. Benedek Pápa a' Püspököknek hánytva szemökre puhaságokat, 's túnyaságokat (d), kik a' bővség' kebelében a' hív

---

populum procurandum sicut ordo Presbyteratus exposcit'. Anon. de Conversione Bojoar et Carantanorum 16 lap. Salagi Lib. IV. a' végén. Még a' beneficium bizonyos, 's kimutatva nem volt, addig az okos Érsek a' szegény Lelki Pásztor, éhezni, oda nem helyezettte.

- (a) Ugyan azon Érsek: „Consecravit Ecclesiam Sandrati Presbyteri ad quam Hezil territorium, et silvam, ac pratum in praesentia praefatorum virorum tradidit, et circumduxit hoc ipsum terminum. Tunc quoque ad Ecclesiam Ermpertthi Presbyteri, quam memoratus Praesul consecravit, ad quam tradidit Chezil sicut Engildes, et filii ejus duo, et Ermpertth Presbyter ibi habuerunt, et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum”. Ugyan ott 17 lap.
- (b) Canon. IX. Conc. Valentin an. 855. Harduinnál Act, Conc. Tom. V. 92 old.
- (c) Concil. ad Bonoilum, Sub Carolo Calvo an. 856. Montes. Montesquieunél de l' esprit des lois Tom. IV. 148 lap.
- (d) Ugyan ott.

'szolgák' bajjaít nem érezték, vagy a' világ' lármái között mellyekbe ők is beléjek keveredtek nem hallották meg terhviselőjik' panaszait (a). Pannóniában nem látni az Uraknak ezen latorságokat. A' Szalczburgi Érsekek, valamint Methódus is, megbecsülvén segédiket, azoknak mind élelmökről atyai módon gondoskodtak, mind jussaikat, mikor a' szükség úgy hozta magával, lelkesen védelmezték. A' Pannóniai papságra a' Magyarokkal jöttek a' háborúságok.

§. 12.

A' Hierarchák az egyházi jószágok' igazgatásában is,

A' nagy keresztény Familiának e' tartományokra kiterjedt ágai, mind azokat a' szép jószágokat mellyeket törvényesen szereztének, részszerént mint örökös zsoldokat (fendum), részszerént mint sajátokat úgy birják vala. Valamit Luipramm Érsek 848-dik esztendeig szerzett, 's azután szerzendő vala Pannóniában, mind azt Lajos, Bajor Király, örökös zsoldképpen a' Szalczburgi Szentegyháznak adta (b); Arnulf Cs. pedig az Altahai Monostornak Szala melléki jószágát is hoszája kapcsolván, annak sajáttávé tette (c). A' mik a' Szentegyházaknak ajándékoztattak, azoknak viszsza vetelöket, mind egy házi, mind világi törvé-

---

(a) Magok a' Püspökök a' Sz. Mákránál tartott Gyülekezetben vallották: „Curis saecularibus intenti tanto insensibiliores intus efflicimur, quanto ad ea quae foris sunt studiosiores videmur. Ecce Ecclesiae ac Monasteria destructa sunt — quia dum extraneis actionibus implicamur Ministerium actionis nostrae negligimus”, Can. II. Harduin Act. Conc. Tom. VI. part. I. 351 lap.

(b) Lásd fellebb §. 8. (cc) jegyzés alatt.

(c) Ugyan ott (hh) betű alatt.

nyek megtiltották (a); jószágait, a' birtok mi-voltára nézve, a' világi jószágokkal egyenlőknek ismertették (b); 's felszentelt birtokosaikat hábor-gatóik ellen védeni annyival szorosabb kötelessé-gekké tettek a' Fejedelmeknek, mennyivel felsé-gesbnek ismertetett az a' világnak legdicsőbb fi-jainál, kinek neve alatt azokat tartják vala (c). A' birás módgyában az Idősbség (Senioratus) sze-rént való örökösödéshez hasonló rendet találunk az egyházi jószágokon; mellyeket a' Püspökök, méltóságoknál fogva Atyáknak neveztetve, mint legüdösbek tellyes hatalommal, de a' ielki rokon-ság által meghatározott törvényszabások szerént igazgatták. Illyenekkel a' világi Familiákban is megvannak szorítva az örökösödött Idősebbek. Az egyházi zsoldok 's tulajdonok megerősítésére szolgáló törvényeket felforgatni, 's a' maga el-lensullyát (contrapondium) nyomosságától meg-fosztani eleget törekedett az aristocratismus; de minden igyekezetei sikeretlenek valának. A' pap-ság a' maga szorongattatásiban mindenkoron a' Királyokhoz kiáltott (d); 's részszerént azoknak

---

(a) Can. VI. Conc. Mogunt. an. 888. Harduinnál Acta Conc. Tom. VI. part. I. 405. old. — Montesquieu de l' esprit des lois. Tom. IV. 147 lap.

(b) „Rex . . . assensum non praebeat improvide affirmantibus, non debere esse res Dominicas, idest Domino dominan-tium deditas ita sub defensione regis sicut propriae suae sunt haereditates”. Can. VI. Conc. Mogunt. I. an. 847. Harduin. Acta Conc. Tom. V. 9 old. Ezt az egyházi tör-vényt Sz. István Első Magyar Király szóról szora magáé-vá tette.

(c) Ugyan ott.

(d) „Necessitas magna nos coegit pro hac re ad vos (I. Lajos Német Királyhoz, ki Ura volt Pannóniának is) reclama-re, et petere, ut sicut apud antecessores vestros reges, atque imperatores qui ante vos fuerunt, — — et per immunitatem eorum possessiones ecclesiasticae inconvul-sae perstiterunt, manentesque in eis semper illaese per-

igasság szeretetök, 's bűzgóságok által (a); rész-
szerént önnön befolyása' segédével diadalmasan
lépett ki a' harczból. Mint tulajdonosoknak, sű-
rű törvények oltalmazták igazaikat, 's ők magok
fegyvertelenek lévén az igasságtalan erőszaknak
távoztatása végett, azokat rettentő egyházi átkok-
kal vették körül (b). A' háborgatások azonban egy-
mást érték. Innét egy Szentegyháznak sokszor
több Ügy védőkre is (Advocati Ecclesiae) szűksé-
ge vala, melly hivatalt; a' sok szép privilegyio-
mokért, 's haszonvételekért Grófok sem általot-
tak magokra vállalni; valamint gazdaságok' igaz-
gatását is, bokros egyházi, 's világi foglalatos-
ságik miatt, közönségesen Helytartókra (Vice-
Domini) kényszerítették bizni (c). A' világi ha-
talomnak elegyedését az ő jószágaikba, ez üdők
nem mutattyák. Az egyházi Gyülekezetek meg-
vetették az ollyas adományokat, mellyek a' Pa-
poknak legkissebb Uraság, vagy ügyelet fenntar-
tása mellett ajánlottak (d). Nem volt ugyan ha-
talmok a' Püspököknek, 's Apátoknak elidegenít-
ni a' Szentegyházak', 's Monostorok' jószágait;
de ideig való, sőt örökös szerződéssel is, bér-
let, vagy zsold képpen, a' tulajdonosság fenntar-

---

serveraverunt, ita apud vos modernis temporibus incon-
taminatae permaneant". Conc. Mogunt. I. Praef. Harduin.
Acta, Conc. Tom. V. 6 old.

- (a) Arnulf Cs. rendelése erre elég. Harduin, Act. Cont. Tom.
VI. part. I. 440 old.
- (b) Conc. Mogunt. I. an. 847. Harduin Act. Conc. Tom. V. 7.
old. — Can. 5. Conc. ad S. Macram an. 881. Ugyan annál
Tom. VI. part. I. 354—5 old. Can. 11. Conc. Mogunt. 888.
u. o. 406 old.
- (c) Murator, Antiquit. Ital. Tom. V. Dissert. LXIII. de Ad-
vocatis Ecclesiae et Vice-Dominis.
- (d) Can. 6. Conc. W ormat, an. 868. Harduin, Act. Conc. Tom.
V. 739 old. — Can. 4. Conc. Mogunt. an. 888. Ugyan an-
nál Tom. VI. part. I. 405 old.

tása mellett leköthették (a). A' bér csekély néha nevetséges dolgokból áll vala (b) A' Zsoldosoknak helyettek katonáskodni, vagy katonát állítani volt kötelességök (c). Leginkább pedig a' Tizedek, mellyeknek beszedesök sok bajjal volt öszveköttetve, szoktak illy képpen kiadattatni. Innét lett, hogy azok olly sok helyeken, vagy egyik vagy másik módon, eredeti rendeltetésök' ellenére, a' Káptalanoknak, Monasteroknak, sőt Világiaknak kezére is kezdettek szállani (d) Voltak olly hívtelen Igazgatóji is a' Szentegyházaknak, kik nem gondolván a' Szent helyek', 's lelki esméretök' sérelmével, semminémű szükségtől nem szorongatván a' papságnak, 's szegényeknek örökségét különben is dúzs gazdagokra, rokonokra, barátokra, czirákjaira pazarolták. Nem ritka eset volt, hogy Püspökök e'féle tekozlások által, egyházi, polgári tartózásaik tellyesítésére magokat egészen

---

(a) „Priscarum legum auctoritates concesserunt, ut qualiscunque persona res ecclesiasticas, sub usu Beneficii in suis necessitatibus procurandis, vel adsequendis acquirere voluerit, sub ipsius munificentia qui caput Ecclesiae praeesse dinoscitur in nomine Praestariae sive Libelli eas tenere sub censo — — annis expletis. — Rector Ecclesiae ipsas res in suo jure et dominatione recipiat”. Diplom. Rodulphi Comitis et Abbatis an. 870. Murator. Antiquit. Ital. Tom. III. Dissert. XXX, 155—6 old.

(b) „Veluti unus ensis, unum par calcarium, aut chirotecarum, unus accipiter, aut Falco, aut etiam par tintinnabulorum. Fumus Caponis cocti, racemus uvae nigrantis offerendus festo die S. Mariae Magdalenae” etc. Murator. u. o. 127 old.

(c) „Et vobis Domno Ghisoni Episcopo ejusque successoribus, si Regalis jussio advenerit de oste vel de ponte, nos vobiscum, vel cum Missis vestris ad ejus servitio faciendo parati esse debemus”. Instrum. quo Ghiso Episcop. Mutin. terras quasdam in emphyteusim concedit Scholastico ejusque fratribus an. 810. Murator. Antiquit. Tom. V. Dissert. LXX. 957 old.

(d) Murator. Antiquit. Ital. medii aevi Tom. III. 196 old.

tehetetlenekké tették. (a) A' jövedelmek erant azonban őket Számadásra venni, senkinek sem vala hatalma, Legfellebb a' Gyülekezetek, a' sáfárkodásban való egyházi rendtartást erősítették meg, és sürgették újabb törvényekkel (b). Az Uralkodóknak csak a' tisztelet kötötték szívökre, hogy a' hozzájuk folyamodó Szentegyházaknak igasságot szolgáltatassanak, 's hatalmokkal elbitangolt jussaikat vissza szerezzék. De magok a' Királyok is, mikoron azokat a' későbbi Püspökök' keresetére visszaitélvén, az előbbieknél törvénytelen ajándékozásokat sikeretlenekké tették; szerződéseiket megsemmisítették; ismét avval a' ki nyilatkoztatással adatták által az új egyházi birtokosoknak, hogy azokkal, a' mint tetszeni fog a' magok, 's Szentegyházok' javára, úgy sáfárkodhassanak" (c). A' Szalezburgi Szentegyháznak Pannóniai birtokai nem csak nem kevesbedtek, nem háborgattattak; hanem az ő Érsekeinek okossága, 's Privinna Herczegnek, és más gazdagoknak adakozási, 's Arnulf Császárnak kedvezési ál-

-
- (a) „Qualiter Pontifex Sancte Lucensis Ecclesiae rebus ipsis pertinentibus tam pro immunitatem, quamque etiam pro fuero per libellos, hac fiduciariis aliis quo conscriptionibus quibusdam hominibus dedisset, unde nunc maximum damnum praefata patitur Ecclesia, atque Rector et Pastor ejusdem Ecclesiae nostrum dignissime non valeat peragere Servitium". Diplom. Ludovici Imp. an. 853. Murator Antiquit. Tom. III. 170 old.
- (b) „Vt Episcopi potestatem habeant res ecclesiasticas providere, regere, et gubernare atque dispensare secundum canonum auctoritatem, volumus". Can. 7. Conc. Moguot. I. an. 847. Harduin. Act. Conc. Tom. V.
- (c) „Hieremias Pastor ejusdem Ecclesiae (Lucensis) nostra auctoritate omnia ad nos recipiat (itt bírói képpen szöll Lajos Cs. a' ki élébe az emléttett Püspök a' maga Szentegyháza' elpazarolt jószágainak vissza íteltetése végett folyamodott: et secundum quod visum fuerit ad suam suaque Ecclesia disponat utilitatem". Diplom. Ludovici Imp. an. 853, Murator. Antiquit. Ital. Tom. III. 170 old.

tal még inkább gyarapodtak is. (a) Az ő halálával azonban mind ezek a' Magyarok' hatalma alá jutottanak.

§. 13.

Annyival is inkább a' lelki dolgokban függetlenek valának a' világi hatalomtól.

Hierarchák, 's világi Uralkodók előtt ismeretes dolog vala ez üdőkben, hogy az országok, a' bátorság, külső szabadság, 's köz jó végett egyesültek; az Anyaszentegyház ellenben a' tévelygés' 's bűn' uralkodásától való szabadságra, az értelemnek, 's szívnek megnemesítésére, az életben a' halálban maradandó boldogságra, az igaz Istennek az evangyéliomi törvény szerint, a' legbölcsebb eszközök gyakorlása által való tiszteletére törekszik. Az egyházi egyesületnek e' megfogatalából (conceptus) származhatott egyedül, az az elhatározás, 's különbség, melyet ez üdők igen ügyesen tettek az egyházi, és világi hatalom között. „Lehet mondani soha sem voltanak igazabban kijelelve az ő határjaik, mint N. Károly alatt” (b). Azokat mind az Ország' mind az Anyaszentegyház' részéről a' maga igazairól meggyőződött nagy lélek, egyerányú erővel, tántoríthatatlan hívséggel, 's költsönös tekintettel őrzötte. A' maga jussainak tudatlanságával, vagy lágy elárulásával ki meri vádolni e' Századok Fi-

---

(a) „Quamdiu enim ille (Priwina) vixit nihil minuit Ecclesiasticarum rerum, nec subtraxit de potestate praedictae Sedis (ezennel az Író sok ez üdöbéli Nagyoknak ragadozásaira láttatik mutatni) sed ammonente Archi-Episcopo, prout valuit augere studuit”. Anonym. de Convers. Bojoar. et Carantan. Cap. XXI. 19 lap. Salagial Lib. IV. végén.

(b) Bossuets Rede von der Einigkeit der Kirche. Aus dem Französ. Neustadt 1784 65 lap.

ját? Megkivánta azt, hogy polgári dolgokban, papi, világi alatt valóji Felségének hódollyanak, törvényinek engedelmeskedgyenek, 's meg nem szenvedte, hogy valaki jussait sértegesse (a). De viszont I. Hádrián Pápa is, valamint szelédsége által kellemetesen, úgy fennkölt okossága által erősen tartotta a' Szentegyház' kormányát. Reá merte ő emlékeztetni a' Császárt: „ha a' világi dolgokban kinek kinek meg kell hagyni a' maga jussát, és tulajdon rendét; mennyivel inkább nem kell zavarodást szerezni az egyházi rendelkezésekben ne hogy ott egyenetlenség támadgyon, a' honnét a' békének kellene származnia? Melly a' becsüléssel fog fenntartatni, ha erőhatalommal semmi sem történik, hanem minden az igasság szerint végeztetik el” (b). Ezen helyes megválasztásához képest a' hatalmaknak, valamint a' polgári törvények eránt mindenek engedelmességgel tartoztának; úgy azon rendeleteket is, melyeket a' Hierarchák tettek, tisztelettel fogadni, híven teljesíteni, megtartásokat tehetségök szerint eszközölni mindenkor szoros tisztöknek ismerték a' Hívek. Sőt az Uralkodók is, mint keresztények erre kötelesek lévén (c) 's egyetemben a' sok jót

---

(a) Archives litteraires de l' Europe Nro XIV. 161 lap. Sőt még e' Nagy Fejedelemnek gyalázója is, Rotzebue Uram, ezt kéntelen volt megvallani. Geschichte des Deutschen Reichs I. Band Leipzig 1814. 117 lap.

(b) Epist. 94. Adriari Papae ad Carolum Regem. Murator. Ser. Italic. Scriptor. Tom. III. part. II. Mediolani 1734. 267 old.

(c) „Ammonemus regem, et principes, et omnes qui in potestate sunt, ut cum magna humilitate suis Archi Episcopis, omnibus que aliis Episcopis obediunt”. Cap. II. Constitut. Odonis Archi-Episcopi Cantuariensis. Harduin Tom. VI. part. I. 590 old. Ezt azon okból, mivel mint más hívekről; úgy „et pro ipsis regibus Regi regum sumus reddituri rationem”. Cap. 2. Conc. Troslean. u. o. 507 old.

tapasztalván, melly általok a' Hazákra áradott, keresztényi tartozások' érzelmében, azoknak egész készséggel vetették alájok magokat. Nevezetesen N. Károl Cs. olly határtalan engedelmességet mutatott, és kívánt alatt valóitól az egyházi hatalom eránt; hogy „ha a' Szentegyház, elviselhetetlen igát tenne is reájok, tűrni kell azt inkább, úgy mond, mint tőle el szakadni” (a). Innét minden kétes esetekben. Romában kereset tanácsot, és sérthetetlen törvények gyanánt tartya vala annak feleleteit. (b) A' pogányságra visszatért Szászokkal (c); az egymás Megyéjét háborgató Püspökökkel; Ermenáld' leányával, ki létévén az apátzai köntöst, törvénytelen házassági szövetségre lépett (d), mit kellessék cselekedni, mind Hádrián Pápa' meghatározása alá bocsátotta. Hogy a' nyert győzödelmekért Istennek hálák énekeltenének, litániák tartatnának, ugyan attól kérte megrendeltetni (e). Önnön vallása szerént a' Bremai, Salczburgi, Osnabrucki 's t. Püspökségek, a' Pápanak részszerént parancsolattyára részszerént megegyezésével állittatának fel (f). Azonban a' Frankfurti Gyülekezet (794 eszt.) az isteni dolgokon való uralkodására láttatik mutatni. Maga a' Császár nyitotta meg azt a' trónusról. Ő terjesztette annak elébe a' tárgyakat. Részesnek mondotta magát végzéseiben. Fennező

(a) Bossuets Rede von der Einigkeit der Kirche 65 lap.

(b) Ugyan ott 64 lap.

(c) Epist. 81. Adriani ad Carolum. Muratoriusnál Rer. Ital. Scriptores Tom. III. part. II. 243 old.

(d) Epist. 85. Adriani ad Carol. ugyan ott 249 old.

(e) Epist. 91. Adrian, ad Carol. u. o. 263—4 old.

(f) Natal. Alexand. Historia Eccles. Tom. VI. — Zeugnisse für die Gewalt der Kirche 43—4 lap.

hangon küldötte önnön könyveit Romába (a). A' dicsőösségre vágyás sokszor a' legnagyobb elmét is tévedésbe hozza, kiváltképpen ha még hittelkedésekkel tápláltatik! Károl a' képüldözö Görög Császárokkal akara mérközni (b). A' Püspökök pedig az által vágygyát még inkább felgyújtották, hogy bíróa tették tetszeni kívánásból isteni dolgokban. Öket is, a' Császárt is mocskollya a' szellet, melly a' Spanyol Püspökökhöz irt leveléből fuvall. „Ti kívántátok, hogy magam itéllyek; megtettem. Mint halgató, 's bíró voltam jelen a' Püspökök Gyülekezetében. Átlátuk, 's az Isten' malasztja által meghatároztuk, mit kellessék hinni.” (c). De minekutánna a' Pápa az ő Irásit éppen olly szaléd hangon, mint melly csipösen, 's indulatosan azok hangzottanak, megczáfolta volna; azonnal engedett a' szelédnek a' heves, 's meg hagyta magát az eránt általa győztetnei, hogy hibázott (d).

Az egymás jussaiba való avatkozások akkor kapnak leginkább lábra; mikor vagy az egyik, vagy a' másik kormányt, erőtelen vagy ügyetlen kezek tartják. Első Lajos Cs. országglása igen elgyengült az által, hogy mind a' Hierarchákat, mind az Aristocratakat, a' trónus' támaszit, magától elidegenítette. Igassággal viseltetett ugyan az egyházi hatalom eránt, hirdetvén: „az én akaratom az, hogy ti, a' mint illik a' mi hatal-

---

(a) Az úgy nevezett Károl könyveit (Libri Carolini) mellyekben a' Gyülekezetnek végzéseit is olvasni lehetett némelyek Aleuinnak; Mosheim, 's Cave pedig némelly akkori Püspököknek tulajdonítják. Zeugnisse für die Gewalt der Kirche 45 lap.

(b) Hegewisch Geschichte der Regierung Karls des Grossen 233 lap. — Zeugnisse 45 lap.

(c) Millot Universal historie. V. Band, Wien 1794. 115 lap.

(d) Hegewisch fenn emlétett Könyvében 132—4 lap.

munk' szolgálattya által (famulante ut decet potestate nostra) végre vihessétek, a' mit a' ti hatalmatok kíván" (a); de más részről, új rendelkezései miatt mellyek elkatonásodott erkölceiket, 's szokásaikat a' Püspököknek igen nyomták, vala, a' kedvök tőle egészen elesett. Sok jó törvények helytelenekké lesznek, ha roszkor 's nem a' magok üdejében hozattatnak (b). És mivel nincs olly dolog, melly az erkölcsi törvényeket valamelly ponton meg ne értené, erőt vévén a' Hierarchák, ez örvel sok polgári intézeteket, 's cselekedeteket a' papi hatalom' körébe kerítették; 's nem csak az egyházi dolgokban függetlenségöket megtartották; de tudományok', tekintetök' befolyások' segédével még az országos dolgokat is kényök szerént forgattyák vala. Így történt, hogy még magát a' Fejedelmet is, Püspökök, elfajult Fijainak alacson eszközei, többnyire nevetséges dolgokért, le vévén oldaláról a' kardját, birodalmától megfosztották, 's vas övbe, ciliciumba, öltöztették; 's nem sokára ismét ugyan azok, feloldozván ötet bűneiből Szent Dénes' templomában felövedzték kardjával, 's Királyi székébe vissza ültették (c). És e' hatalomnak nem csak függetlensége, de határialansága eránt is, olly közönséges, 's gyökeres volt a' vélekedés, hogy a' Fejedelem még akkor is, midőn vele a' Papok illy igasságtalanul bántak, készebb volt légyen engedelmeskedni, mint buzgóságoknak, melly az istenesség' alorczájába volt burkolva, ellentállván, a' vallást valamiben megsérteni; a' nép pe-

(a) Capit. an. 823. Zeugnisse für die Gewalt der Kirche 38 lap.

(b) Montesquieu de l' esprit des lois Tom. IV. Lyon. 1792. 173 lap.

(c) Inchoffer Annales Eccles. Regni Hung. Tom. I. Vol. II. Posonii 1796. 109—10 lap.

dig búsongva ugyan, de hite' terhétől lenyomva csendesen nézte szeretett Urának megbecstelenítését (a).

Lajos Cs. Fijai, illy gyalázatos módon keresvén uralkodásokat, míg Országaikban meg nem erősödtek, az egymással tusakodó Hierarchák, 's Aristocraták közt, úgy állottak mint Scilla 's Charybdisz közt. Valamint Ezeket félték megbántani, úgy Azoknak kénytelenek valának kedvezni. Olly pontokra kötötték le magokat (b), melyeknél fogva az Egyházi Rend, minden ügyeiben szabaddá lett a' világi hatalomtól; a' Világiaknak ellenben — még Fejedelmeknek is, az I. Lajos' országlása alatt felvett maxima szerént, minden intézeteiken, tetteiken, könnyű szerrel uralkodhatott (c). Ez által nyomattatni érezvén magokat üdövel a' világi Főrendek, az ország' Gyűléseit az egyházi szabadságok' kevesbítésére, 's ennél fogva a' papi hatalmoskodás' gátlására kezdték igazítani (d). A' Püspökök leg ottan észrevették a' törekedéseket. „Megjelentek az országos dolgokról való tanácskozásokon, de mind jobban jobban megkülönböztek. A' fenyíték' megjobbítására, a' reformációra, czélzó végzéseket, mellyeknek megálltával nem magok fogtak volna lenni az erkölcsök' jobbitóji, reformátorok, felretették. Ösz-

---

(a) Ugyan ott 111 lap.

(b) Hinemari Remens. Quaterniones Harduinnál Act. Conc. Tom. V. 1332—3 old.

(c) „Nam etsi forum reipublicae non habebat, quo regem per procuratorem suum accusare valeret, debuerat eum Synodali sententia convenire”. Conc. Duziac I. an. 871. Harduinnál Act. Conc. Tom. V. 1293 old. Innét látni, hogy a' Király is alája volt vetve a' Zsinatnak; 's ugyan azért gáncsollyák az Atyák, Hinemár Landuni Püspöknek egyenesen a' Pápához tett folyamodását a' Király ellen.

(d) Kivethetni ezt Hinemár Rémsi Érsek' leveleiből Károl Királyhoz. Harduinnál Act. Conc. Tom. V. 1322. 's a' k. lap.

veszedettenek a' cánonok, a' Pápák' rendelkezései, decretáléji, 's azokat az egész Papság mint tisztább forrásból származottakat úgy fogadta" (a). Ezeken erősödve az egyházi hatalom, nem csak kihirdette a' maga függetlenségét a' világi hatalomtól; de némű némű elsőbséget is tulajdonita magának (b). Sűrű Gyülekezeteket ült a' maga szabadságának fenntartására. Ott Fejedelmeknek, Tanácsosoknak, Birtosoknak, Grófoknak, 's más világi Elöljáróknak tisztiket megmagyarázta, elhatározta, 's lelkesen szívökre kötötte. Az egyházi személyekről, dolgokról, ítéletekről új törvényeket szabott, ha a' környüállások úgy kívánták; vagy a' régieket megerősítette egyházi átkot ragasztván hozzájuk, mellyeknek számába néha az erányos Királyi rendeletek, capitulárék is felvételtek (c). Tudván azt a' Hierarchák, hogy a' törvények' büntetetlen áthágásával, vakmerő megvetésével a' hatalom' tekintete kisebbedik; nem tartották ügyetlennek a' keresztény nevelő intézetben külső felelemmel is hajtani engedelmességre a' makats érzékiséget, mellyből könnyebben nemesedik tiszta erkölcsiséggé, és a' rossz példák' mirigyit távoztatni. E' végett, mikoron törvényeket hoztak közönségesen a' Királyokat is meghívták segédül, védői tisztökre bátran, 's lelkesen emlékeztetve (d). A' kik ugyan e'

(a) Montesquieu de l' esprit des lois Tom. III. 289 lap.

(b) Nyilván ki vagyon ez mondva a' Sz. Mácránál tartott Gyülekezetben 821. eszt. cap. I. Harduinnál Act. Conc. Tom. VI. part. I. 350 old. Ismét a' Trosleai Gyülek. 909. eszt. Cap. II. ugyan ott 507 old.

(c) Harduin Act. Conc. Tom. V. és VI. a' sok egyházi Gyülekezetek' végzései által Ezek az állítások elegendő képp' megbizonyíttatnak.

(d) „Hæc quæ vobis transmissa sunt, petimus ut vestra auctoritate firmentur: et si quis adversarius illis existere

béli kötelességek érzéséből hódolva az egyházi hatalomnak, törvényei' esősbitésére, még mikoron azok, az ő tartozásait foglalták is magokban, tekinteteket hallogatás nélkül kölcsönözték (a). Sőt ha ők magok valamit jobbitani szükségesnek vélték az erkölcsökben, újítani a' fenyítékben, másítani a' szertartásokban; az eránt az Egyháznak várták végzéseit (b); mellyeket közönségesen polgári törvényekké tettek (c); áthágóiknak testiképpen leendő büntetésökre is meghatalmazván a' Püspököket (d).

---

voluerit, praevalere non permittatur. (Hogy a' Keresztények külső hatalommal is bajtassanak az egyházi rendelesek' megtartására; látni, azon okból hívják segédül az Atyák a' Királyi auctoritást). Dei enim Cooperatores vos esse debetis, et adjutores Sanctae ejus Ecclesiae, quatenus religio Christiana incontaminata temporibus regni vestri usque in finem perseveret". Cap. 31. Conc. Mogunt. I. Harduin. Concil. Tom. V. 14. old. — Can. 8. Conc. ad S. Macram. u. o. Tom. VI. part. I. 362 old. — Can. 2. Conc. Mogunt. an. 888. u. o. 403 old. — Cap. I. Conc. Troslea. u. o. 507 old.

- (a) „Ubi (a' Svessioi Gyülekezetben) posthabitis saecularibus curis ipse quoque Rex (Károly, Lajos Cs. fja) adesse dignatus est: ut non solum devotione ecclesiae se filium ostenderet, verum etiam sicubi opus esset, protectorem regia potestate monstraret". Praef. ad Concil. Suession. II. an. 853. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 41 old. — Ismét „Ea quae sequuntur Domino mediante observari decernimus; non nova condentes, sed quae a majoribus nostris secundum tramitem Sanctarum scripturarum statuta, et a Christianis Imperatoribus, ac Regibus promulgata, et usque ad haec periculosa nostrae infelicitatis tempora fueré servata". Praef. Conc. ad S. Macram an. 881. u. o. Tom. VI. part. I. 349—50 old.
- (b) „Venimus secundum jussionem Vestram in civitatem Moguntiam". Praef. Conc. Mogunt. I. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 5. old. „Dominus rex Carolus haec quae sequuntur Capitula proposuit, et consulta eorumdem episcoporum exercenda et conservanda commonuit". Capit. a Carolo in Synodo proposita. u. o. 53 old. Praef. ad Conc. Valentin. II. u. o. 28. old. Praef. ad Synod. Vornat. u. o. 736 old. Epist. Synod. Duziac. II. Ugyan annal Tom. VI. part. I. 143 old.
- (c) Harduin. Act. Conc. Tom. V. et VI.
- (d) „Ut missi nostri omnibus per singulas parochias denuncient, quia si episcopus, aut ministri episcoporum pro

Ez üdőkben ha bár néha hatalmokkal vissza élni találtatnak is a' Hierarchák, (mert miből nem tudnak gonoszság' eszközeit csinálni az emberi indulatok)? több eseteket mutatnak mindazáltal az Évkönyvek, mellyekben éppen az által vala lehetséges az Országok' csendességét helyre állítani, 's vissza vezetni a' fellázzadt jobbhagyokat törvényes Urok' hívségére. Lajos Király is, ki az Engilenheimi Gyülekezet elébe vitte volt panaszát a' pártos Húgo Gróf ellen, a' papi hatalom' tekintetével tartotta meg trónusát (a). Innét volt, hogy a' Fejedelmek ellen törekedő, 's magokat tellyes függetlenségbe helyheztetni kívánó Aristocráták, mindenkor a' Hierarchákat iparkodtak erőteleníteni; úgymint a' kikhez a' nép, az Országok' nagyobb része, mint a' maga atyáihoz, 's buzgó védőjéhez hallgat vala (b).

Ezek a' principiumok azokra a' tartományokra is elvoltak terjedve, mellyekből Magyar Or-

---

criminibus colonos flagellaverint cum virgis propter metum aliorum, et ut ipsi criminosi corrigantur . . . cum tali discretionem sine ulla occasione indebita sicut in Synodo collocutum est, ut vel inviti poenitentiam corporaliter, et temporaliter agant ne aeternaliter pereant: si seniores ipsorum colonorum indigne tulerint, et aliquam vindictam inde exercere voluerint, aut eosdem colonos ne distringantur contendere praesumerint; sciant quia et hanc nostram component, et simul cum excommunicatione ecclesiastica nostram armiscaram durissime sustinebunt". Cap. 9. Capitula D. Caroli Regis. Harduinnál Act. Conc. Tom. V. 52 old.

- (a) „Ex sessionis suae loco se subrigens inclytus rex Ludovicus, ad praesentiam Serenissimi regis Ottonis, totiusque Sanctissimi Concilii unanimitem satis lacrymosi conquestus protulit querimoniam; videlicet quod regia privaretur potestate a quodam principe Hugone nominato, quondamque sibi subjecto. Cujus anxietati, et multimodae reclamationi condolentes in unitate Spiritus coadunati Sanctissimi Patres, ejusmodi super hac re sententiam protulere etc". Praef. Conc. Engilenheim. an. 948. Harduin. Act. Conc. Tom. VI. part. I. 605 old.

- (b) Jenaische Allgem. Litterat. Zeit, December 1817. 352 lap,

szág keletkezett. A' Garam, Duna, 's Tisza közti Méziának Ura, Mihály, Bolgár Király, I. Miklós Pápától kérdezősködött: „Az Ur' keresztyét, 's más ereklýéket, tisztátalannak szabad-é hordozni, csókolni? Melly Apostolok, Martyrok, Confessorok, 's Szűzek napjain kell ünnepet üllni? Vasárnapokon szabad-é sétálni? Micsoda állatokat engedtetik meg enni? A' nadrágnak milylyennek kell lenni? Vászon csalmával, a' millyetnáló a' férfiak viselnék, nem tilalmas-é a' templomba bemenni? és más rész szerént fontosabb, reszszerént aprólékosabb dolgok eránt (a). Melly mely tudatlanság! de egyetemben milly nagy vélekedés az egyházi hatalomról! Valamint Alsó Pannóniában is, Methódus' Tót liturgiájának, minden világi hatalom' közben jötte nélkül lett megállapítása (b); az általa felállított iskolák (c); a' papságnak egyedül a' Püspökök' ügyelete alatt lett neveltetése, ugyan arról bizonyítanak.

§. 14.

Az ő választásokban mind az által annak nem kevés része volt.

Hogy minden hierarchiai tisztekre, az isteni tudományokban jártos, igaz hitű, jámbor erkölcsű férfiak emeltessenek, mindenkoron különösen ügyelt az Anyaszentegyház. De ezen fellül azoknak polgári állapottyokra is nem kis tekintet

---

(a) Responsa Nicol. Papae I. ad Consult. Bulgar. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 353 's k. old.

(b) Lásd az egyházi Szertartásokról e' Századokban kéz-iratomban.

(c) „Coeperunt itaque (Cyrillus és Methódusz) ad id quod venerant peragendum studiose insistere, et parvulos eorum litteras edocere”. Vita S. Cyril. et Method. Saláginál Lib. II. 109 lap.

volt. Az egyházi hivatalokra menendőknek, egészen szabad embereknek kell vala lenniük (a). Az eldődiék' okai ez üdöszakaszban is fenntartották e' törvényt (b). Innét minden egyházi méltóságok mellyek, a' gazdagság, fényesség, tekintet, hatalom kecseseivel csiklandozták az érzékiséget, a' nemes származásuak' örökségévé lettek; 's azokkal ök egy üdeig, úgy szóllván, monopóliumot üztek. Megfojtva így minden dicséretes vetélkedés a' keresetény familiában, a' nagyobb rész kirekesztve lévén; ellankadtak az elmék, 's az erkölcsök romlásra hajlottak. Ebben is fordítást tett N. Károl Cs. genieje. Megszaporította az Iskolákat. A' jobbágyok' fijaiknak is módgyok lett, tudományokban, 's erkölcsökben műveltetniek, és közönségesen fellül múlták nemes születésű tanuló társaikat, (c). Megújított az úgy nevezett romai felszabadítás' (manumissio) törvénye (d). Az érdemesek, született nemések ként egészen függetlenekké lehettek az Uri hatalomtól. És ennél fogva az örökös jobbágyok' jelesei-nek is az út a' legfőbb Papi tisztekre megnyitott. Lajos, Német, Bajor ország 's Pannónia Királynának uralkodása alatt, hihető a' régiebb szokás szerint, egész ünnepléssel ment végbe ez

---

(a) Bingham Origines Eccles. Vol. II. Halac 1725. 118—25 lap.

(b) „Secundum decreta sanctorum patrum praejudicamus, et nos id acturos profiteamur, ut nullum servum episcopus ordinare praesumat, antequam perfecta ditetur ingenuitate, quia non debet vilis persona fungi Sacerdotii dignitate” etc. Can. 29. Conc. Tribur. an. 895. Harduin. Tom. VI. part. I. 448 old.

(c) Lásd a' tudományok állapottyáról való Ertekezésemet a' közép korban, Réziratomb között.

(d) A' felszabadítás (manumissio) különbféle nemciről, szép világosításokat adott ki Vadián. Joachim Szent Galli Cons. mellyeket olvashatni Goldastnál Alamannicar, rer. Script. Tom. III. Francofordiae 1661. 54. 's k. lap.

a' polgári szertartás. A' Püspök, ha lehetséges volt, Kanonokok, Presbyterek, Diaconusok, és más világi Nemesek számosan összevgyülekezének a' templomba. Megjelentek a' Királynak, 's Grófnak (a' Megye' Igazgatójának) küldöttjei. Ezek előtt a' Földes Ur a' maga szolgáját, jeles tulajdoniért, 's a' szent Rendre méltó voltaért, minden terhettől, adózásoktól, szolgálattételektől felszabadítotttnak bevallotta, A' bevallást a' Fő Diaconus írásha tétetni parancsolta; melly felolvasztatván a' jelenlevők' alóíráásával megerősítettett 's hitelesítettett. Ez által a' felszabadult olyanná lett, mintha szabad (ingenuus) szülöktől vette volna származását; egyenlő a' Római polgárokkal, szabad költözködést, tulajdonosságot, 's just nyert, az egyházi törvények' értelmében, akármelly vagyonnak szerzésére. Az e'képpen törént felszabadítás a' Király által is helyben, hagyottnak tartatott. (a) N. Károl Cs. országlásá alatt, illyes felszabadultak igen számosan szen-

-
- (a) A' következő oklevél egész előadásomat megvilágosítja, 's megerősíti: „*Authoritas Ecclesiastica potenter ammonet, insuper et potestas regia Canonicae religioni ad sensum praebeat, ut quemcunque ad Sacros ordines ex familia propria promovere Ecclesia quaeque elegerit in praesentia Sacerdotum Canonicorum simul et nobilium laicorum, et ejus cui subjectus est, manu missione sub libertatis testamento solemniter roboretur. Idecirco ego in Dei nomine Engildruda quondam ancilla Dei, cum manu Advocati mei Ricolphi, quendam meum famulum nomine Sigimarum Sacris ordinibus dignum, in praesentia nobilium virorum, liberum ab omni vinculo servitutis admitto, Cui Romanae per hoc auctoritatis testamentum statuo, ita ut ab hodierno die et tempore bene ingenuus atque securus permaneat, tanquam si ab origine fuisset parentibus procreatus vel natus: eandem pergat partem quamcunque volens Canonice elegerit, habensque portas apertas, ita ut deinceps nec mihi nec successoribus meis ullum debeat noxae conditionis servitium neque aliquod libertatis obsequium, sed omnibus diebus vitae suae sub certa ingenuitate sicut alii cives Romani per hunc manu missionis aut ingenuitatis titulum bene semper ingenuus atque securus existat, suumque peculiare quod*

teltettek Papokká, 's mentek Püspökségre. Első Lajos Cs. által még többen megtisztosítottak (a) Az ő Fijai, 's onokái is, kik Pannóniát kormányozták, éppen nem voltak nehezek azoknak felszabadításában, kiket tudományok, 's erkölceik ajáltanak (b).

De már ezen erkölcsi, 's polgáriképp' alkalmas férfiak felemeltetésöknek módgyát lássuk az egyházi méltóságokra. Szóm csak Püspökökről, 's Presbyterekről lesz, úgy mint a' kik a' Pannóniai Szentegyházakat közvetetlen kormányozzák vala. Már N. Károl uralkodása előtt, a'

---

habet, aut quod adhuc adquiri poterit faciat inde secundum canonicam libertatem quicquid voluerit. Et ut haec testamenti ac ingenuitatis autoritas inviolabilem obtineat firmitatem. Ego Engildruda et Richolf Advocatus meus amborum manibus subterfirmavimus. Sacerdotes quoque ita nominati manus suas in praesentem ingenuitatis chartulam miserunt. Pero, Adalman, Hiltiger, Rodpot, Baldolt, Bantolf, Actum in villa Hoftrahun nuncupata in praesentia Salomonis, et Reginolfi missis domini Ludovici Regis. Sig. Hiltibuldi Missi Honorati Comitibus Sig. Otkis Sig. Liutprecht Sig. Hadpert Sig. Luitram Sig. Oro Sig. Adelcor Sig. Ruadmunt Sig. Wilhelmi Sig. Dioterik Sig. Reginolt Sig. Rathelm Sig. Pitto Sig. Hemmo Sig. Liutpold Sig. Adalhelm Sig. Walfart Sig. Ellinbold Sig. Egibrecht Sig. Fromant Sig. Henno Sig. Nordeloll Sig. Sigmar Sig. Warmunt Sig. Eferih Sig. Danker Sig. Ruodhart Sig. Subo Sig. Wohlfart Sig. Ratpert Sig. Altebrot.

Ego itaque Wato Diaconus rogatus scripsi et sub scripsi. Notavi diem Jovis in VIII. Id. Octob. regnante Domino Hludouico Rege Alemannorum, et Peiorariorum.

Sub Churato Duce nobilissimo feliciter, Amen". Goldast. Alam. rer. Scriptor. Tom. III. 54 lap. — Ingenuus annyit tett mint szabad nemes. Can. 11. Conc. Sussion. II. csak két rendet különböztett. „Sive ingenui, sive servi". Harduin Act. Conc. Tom. V. 44. old.

- (a) „Omnes Episcopi molesti fuerunt Ludovico, et maxime ii, quos e servili conditione honoratos habebat, cum his, qui ex barbaris nationibus ad hoc fastigium perducti sunt" Tegan de gestis Ludovici Pii. Cap. XCIII. és XCIV. Montesquieu de l' esprit des lois Tom. IV. 101 lap.

- (b) Mint fellebb az (c) betű alatt való jegyzés is mutattya.

Papság, 's a' nép választotta, a' Püspököket, 's e' szabadsággal pótoltatott ki némü némü képpen a' Szentegyházak' kára, mellyet azok Martell Károl alatt jöszágaikban vallottanak (a). Ez a' szokás az ő országlása alatt sem változott. Mint Anyaszentegyház' fényes tagjának, neki is része volt ugyan a' választásokban, elküldvén arra a' maga Biztosait, kiknek tekintetök egyszerismind a' veszedelmes hasonlásoknak, egyenetlenségeknek távoztatására is hathatós eszköz gyanánt szolgál vala (b); de úgy látszik, hogy egyébként abba magát nem avatta, az lévén Adrián Pápának tanácsesa (c), a' ki eránt ő minden koron különös figyelemmel, 's tekintettel vala. Ha felőle nem is de Fijáról I. Lajos Császárról bizonyos; hogy az Anyaszentegyházat a' maga régi választásbeli szabadságába, mellyet számos egyházi Gyűlekezetek követeltek (d), törvénnyel által visszahely-

-
- (a) „Les eglises étant devenues pauvres (Martell Károl alatt) les rois abandonerent les elections aux évêchés et autres bénéfices ecclésiastiques. Les princes s' embarrasserent moins d' en nommer les ministres, et les competeurs reclamerent moins leur autorité. Ainsi l' eglise recevoit une espece de compensation pour les biens qu' on lui avoit otés”. Montesquieu de l' esprit des lois. Liv. XXXI. chap. XIII.
- (b) „Nos omnium Ecclesiarum pastorem curam habentes divina praedicare praecepta non sinimus de consecrationis vitio, quod in partibus Italiae et Tusciae per haeresim Simoniacam fit, attamen multis locis non sinitur, imo et Revocatum Ecclesiae Civitatis, sicut Missi vestri, ut fertis, vobis retulerunt, assolet fieri”. Epist. Adriani Papae ad Carol. Murator. Script. rer. Italic. Tom. III. 249—50 old.
- (c) „Neque Vestram Excellentiam optamus talem rem (in electionem) incumbere, sed qualis a Clero et Plebe cunctoque Populo electus canonice fuerit”. Epist. eadem, u. o. 250 old.
- (d) „Qua in re licet reclamarint saepe numero Episcopi nostri atque in Synodis suis pristinam electionum libertatem sartam tectam retinere conati sint, ut in Conc. Aurelianensi III. can. 3. in Avernensi can. 2, in Aurelianensi

hezette (a). Azonban a' Püspökök, nőttön nőtt hatalmak gazdagságok, tekintetök, 's az egy házi szabadságra dolgozó közlélek által, mellyet bennök a' Pápák élesztieni meg nem szüntek (b) legnyomósabb személyekké lettek az országokban. Méltán szívökön fekketett a' Fejedelmeknek, őket a' háladatosság' kötelével trónusokhoz szorosabban csatlani, 's olly férfiakat ültetni a' Püspöki Székekbe, kiktől remélyniek lehetett, hogy birodalmoknak megfognak felelni. Innét már Lajos Cs. fiai, felre tévén attyoknak törvényét, közönségesen a' magok czirákjait, kedveltyeiket, kik nekik valamelly szolgálattal tettek, tudományok, erkölcsök eránt sokszor keveset aggodván, tették Püspökökké. E' szabad kény által sok Városokban sült tudatlanok kezére jutott a' Szentegyházak' kormányza; 's Krisztusnak alázatos tiszta tagjain, feslett életü, világi pompával kevélykedő, simoniával mocskolt emberek

---

V. can. 11. in Parisiensi III. can. 8. in Parisiensi V. can. 1. in Remensi can. 25. et in Cabillonensi can. 10. *vicit tamen regum auctoritas*". Jacob. Sismond. de antiquit. episcop. promot. Harduin Act. Conc. Tom. V. 1425 old.

(a) „Sacrorum Canonum non ignari, et ut in Dei nomine sancta Ecclesia suo liberior potiretur honore, addensum ordini ecclesiastico praeuimus, ut scilicet Episcopi per electionem Cleri et populi secundum statuta canonum de propria dioecesi, remota per sonarum et munerum acceptione ob vitae meritum, et sapientiae donum eligantur, ut exemplo, et verbo sibi subjectis usque quaque prodesse valeant". Capit. 84. Ludov. pii. Gratiánál Distinct. LXII. can. 34. Mi okból mondotta légyen Montesquien e' törvenyt költöttnek (Esprie des lois Liv. XXXI. Chap. XIII.) meg nem magyarázta.

(b) „Ut episcopi nullo modo confratrum consacerdotumque suorum parvipendere non audeant relationes, ecclesiarumque pressuras; sed unanimiter conjuncti, baculo pastoralis, et Apostolica auctoritate succincti in proelio pro domo Israel, id est Christi Ecclesia stare communiter non praetermittant". Can. 4. Joan. Papae. Harduin Act. Conc. Tom. VI. part. I. 197 old.

uralkodtak. E' roszat azonban egészen nem magok a' Fejedelmek mívelkedték: annak nagyobb részét némelly pulya Metropolitákra kiszt róvni az igazság. Voltak t. i. kik magokat tetszeni, 's másféle vagyások által undokul meggyőzettetni, vagy ajándékokkal megvesztegettetni hagyták: azért némák magas tisztök hűtelen árulóji lettek. A' romlást érezvén sok jámbor Püspökök a' szabad választást ujonnan tetemes okokkal sürgették az Uralkodónál; a' Metropolitákat pedig a' mindentlátó Istennek büntetésével, 's az atyafiak' kemény ítéletével fenyegetve, a' trónus előtt, tartozások szerént az igazságnak kinyilatkoztatására szorosan lekötelezték (a). Erre a' Szentegyházak ismét

-
- (a) „Et quia indiscussi; et inexaminati, scientiae que litterarum pene ignari, minusque apostolicae praeceptioni appropinquantes, peccatis nostris agentibus, per civitates episcopi ordinantur; qua occasione maxime vigor ecclesiasticus deperit: placuit, ut si quando alicujus civitatis episcopus a vocatione Domini decesserit a gloriosissimo principe supplicando postuletur, ut Canonica electionem clero, et populo ipsius civitatis permittere dignetur. Atque ita aut in clero, aut in dioecesi certe ipsa, vel si opus sit, in vicinia ipsius probata, et officio digna persona quaeratur, quae in venta consensu totius cleri et populi ad honorem Dei civitati ipsi praeficiatur. Sed etsi a servitio pii principis nostri aliquis clericorum venerit, ut alicui civitati praeponatur episcopus, timore casto sollicito examinetur, primum cujus vitae sit, deinde cujus scientiae: et vigore ecclesiastico sub oculis omnipotentis Dei agat Metropolitanus in hae parte sicut Dei ministris adjutorium ferentibus ne maculatae vitae et pompis saeculi turgidus, et simoniaca haeresi pollutus, humilibus et mundis membris Christi Ecclesiaeque ipsius superponatur episcopus; nec praesumat illiteratum et cupiditate nimia caecatum, redditurus facti sui rationem. Si necessarium idem metropolitanus viderit, ne tantum malum cogatur agere, ut indebito honorem bonis tantum debitum tradet, instruat populum, informet clerum, potius adire clementiam imperialem; et ipse cum coepiscopis quibus valuerit modis adeat, ut Ecclesiam Dei gloriosus Imperator digno honoret ministro. Si autem turpiter cupiditate quacunque metropolitanus victus, aut aliquo munere deceptus tantum opus negligenter et aegre fuerit exsecutus, judicium omnia cernentis Dei se incurrere non

viszszanyertek valami részt előbbi jussokból; de olly módosítással mellynél fogva akkora befolyást szerzetek még is magoknak a' Fejedelmek a' választásokba hogy azok, az ő megegyezésök nélkül végbe nem mehettek. Az árván maradt Szentegyházaknak t. i. új Püspök Választásra szabadságot, 's Igazgatót (Visitator), ki a' választást vezetné, a' Metropolita közbenjárása által, az Uralkodótól kell vala kérniük; 's a' megtörtént választást újra elébe terjeszteniük, ki azt nem egyszer hatalmasan elvetette (a). Napkeleten hasonló rosz következései voltak a' Világiak' avatkozásának a' Püspökök' választásába. Innét a' negyedik Konstantinápoli Gyülekezet az eránt, Fejedelmeknek, 's más hatalmasoknak kizárttával, egyéb ha meg fognának hívattatni, a' Püspököket hatalmazta volt meg (b). Ennek következésében

---

dubitat, sed et sententia fratrum se noverit esse culpandum". Can. 7. Conc. Valentini. Ill. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 91—2 old.

(a) *Formulae antiquae promotionum Episcopaliū. Harduin-nál Act. Conc. Tom. V. 1430—52, a' mondottak eránt elegendő bizonytságot tesznek.*

(b) „Promotiones atque consecrationes episcoporum, concordans prioribus conciliis, electione ac decreto episcoporum collegii fieri, Sancta haec, et universalis Synodus definit, et statuit; atque jure promulgat neminem laicorum principum vel potentum semet inserere electioni vel promotioni Patriarchae, vel metropolitae, aut cujuslibet episcopi: ne videlicet inordinata hinc, et incongrua fiat confusio, vel contentio; praesertim cum nullam in talibus potestatem quempiam potestativorum, vel caeterorum laicorum habere conveniat; sed potius silere, ac attendere sibi, usque quo regulariter a collegio ecclesiae suscipiatur finem electio futuri Pontificis. Si vero quis laicorum ad concertandum et cooperandum ab ecclesia invitatur, licet hujusmodi cum reverentia, si forte voluerit obtemperare se adsciscens; taliter enim sibi dignum pastorem regulariter ad ecclesiae suae salutem promoveat. Quisquis autem saecularium principum et potentum vel alterius dignitatis laicus adversus communem, ac consonantem, atque canonicam electionem ecclesiastici ordinis

történt, hogy a' Bolgároknak az Érseket, ki a' mi Méziánkat is kormányozta, Ignác Pátriárka adta (a). Keleten t. i. a' Niczeai Gyülekezet olta, a' nép, a' Püspökök' választásából ki vala rekesztve, 's a' Konstantinápoli Atyák, törvényökkel régi jussoknak újabb sérelmeit kívánták orvosolni. Nyugotton azonban a' végzés, bátor Közönséges Gyülekezettől származott, lábra nem kapott: úgy mint a' hol a' Niczeai Gyülekezet után is, a' nép a' papsággal részt venni soha meg nem szűnt volt a' választásokban (b). Morvában 's Pannóniában Methódiust, csecsemő lévén még a' nép a' keresztény hitben, hihető Ratiszlav, 's Szvatopluk Herczegek' kértére szentelte Püspökké II-dik Hádrián Pápa (c). Wichinget az új Érsek, 's a' Herczeg közakarattal választották Nyitrára; 's annak kinevezése is, a' ki még szükségesnek fog találtatni; hasonlóképp' vala megrendelve (d). Methódus' elhunytá után IX. János Pápa, Iános Érseket, Benedek 's Dániel Püspö-

---

agere tentaverit anathema sit, donec obediat, et consentiat in hoc quod ecclesia de electione ac ordinatione proprii praesulis se velle monstraverit". Can. 22. Conc. Constantin. IV. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 909. old. „Ezen végezése Canonja a' Gyülekezetnek annál nevezetesebb, hogy a' Császárnak, és a' senatusnak jelenlétében hirdettetett ki". Racine Kirchengeschichte V. Theil. 517 lap.

- (a) Tud. Gyűjtem. VII. Kötet 1817. 54 lap.
- (b) Jacob. Sismond. de antiquis promot. Episcoporum. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 1425 old.
- (c) Tud. Gyűjtem. VII. Kötet. 1817. 40.—3 lap.
- (d) „Wichingum, quem nobis direxisti, electum Episcopum consecravimus Sanctae Ecclesiae Nitriensis — et volumus, ut pariter cum ipsius Archi-Episcopi consensu et providentia alterum nobis apto tempore utilem Presbyterum, vel Diaconum dirigas, quem similiter in alia Ecclesia ordinemus Episcopum". Epist. Joan. VIII. ad Szentpeterum Comitem. Baithyáni Leg. Eccl. Hung. 340 lap.

köket küldvén a' népnek kérttére, ő maga próbálta beültetni, az üres Püspöki Székeket (a). De ezt hatalmaskodásnak nézték a' Bajor Püspökök, 's avval víttak a' 'Pápa' tette ellen: hogy e' Tótok' földje a' Bajor Király' és nép, és az ő hatalmok alá volna tartozandó (b). És ezennel, hogy e' tartományokban a' Király, a' Papság, a' nép a' Szentegyházak' Fő Pásztorainak választását közös jussoknak ismerik, nyilván kimondották. Melly törvényes szokások mellett a' szomszéd tartománybeli Szentegyházak az egész üdőszakaszban megmaradtak.

A' Presbyterekről lévén még hátra szóllanom; figyelmem nem az asztalos Papokon függ, kik a' Gazdagok' helybéli, vagy éppen házi Kápolnájikkban, mellyeknek száma ez üdőkben felette megsaporodott, az ő könnyebbségöknek, commodításoknak, szolgálai, misézgetés, vagy éppen alá való szolgálat által keresték kenyeröket (c). Illyeneket tartani, mivel közönségesen rendetlenséget okoztak a' fenytékben; 's becstelenségére voltak az Egyházi Rendnek, sok Gyülekezetek tiltyák vala. Némelly helyeken mind az által magok a' Püspökök részszerént az Uraságok', részszerént a' nép buzgóságának táplálása végett, de a' mint majd látni fogjuk nem legjobb következés-

---

(a) „Sed venerunt, ut ipsi promulgaverunt, de latere vestros tres Episcopi, videlicet Joannes Archi-Episcopus, Benedictus et Daniel Episcopi in terram Sclavorum, qui Maraci dicuntur”. Epist. Theotmari Juvaviens. Archi-Episcop. ad Joan. IX. Batthyáni u. o. 347 lap.

(b) „Quae (tartomány) Regibus nostris, et populo nostro, nobis quoque cum habitatoribus suis subacta fuerat, tam in cultu christianae Religionis, quam in tributo substantiae saecularis, et idcirco Patavriensis Episcopus — illuc nullo obstante intravit” etc. u. o.

(c) Murator, Antiquit. Ital. medii aevi Tom. VI. 361—4.

sel, megengedék (a). Érdemesbek ezeknél, 's tekintetre méltóbbak, azok a' Lelki Pásztorok, kik a' Püspöki Megyékben a' különös nyájakat igazgatták, melyekre azok felosztva valának. A' Plébánia templomok, melyek ez üdőben Keresztelő Szentegyházaknak (Ecclesia baptismalis) nevezettek, az ő gondviselésök alá voltak bízva; valamint az Isten igéjének hirdetésére, 's a' Szentsegek' kiszolgálására is, a' kezökre adott nyájnál ök valának meghatalmazva a' Megyes Püspök által; segítség, 's tanulás végett mellejök több kevesebb Diaconusok, 's Clericusok rendeltetvén (b). Az illy Anyatemplomokba sok üdeig a' Presbytereket magok a' Püspökök tetszése szerént adták, 's helyhezítették (c); a' polgári törvényre mind az által ügyelni kötelesek'lévén, melly valamint a' szolgálknak Uri felszabadítás nélkül büntetés alatt (d) úgy a' szabad személyeknek is, legalább N. Károly országlása alatt, Fejedelmi engedelem hijával a' Szent Rendet feladni helyes

---

(a) Ugyan az Tom. VI. 362 old. Olvasd tovább Can. 18. Synod. Ticin. 850 eszt. Harduin. Act. Conc. Uom. V. 29 old.

(b) „Post obitum Dominici Presbyteri, Swarnagel Presbyter, et praeclarus Doctor illuc (Szalaburgba) missus est cum Diaconis, et Clericis”. Anon. de Convers. Bojorum. et Carantan. XXI. cap. 19 lap. — Murator, Antiquit. Ital. Uom. VI. 361. 's k. lap.

(c) Epist. Leonis Papae Harduin. Act. Conc. Vom. V. 1. 's k. lap.

(d) „Si servus absente, vel nesciente domino suo episcopo autem sciente, quod servus sit, diaconus aut presbyter fuerit ordinatus, ipse in clericatus officio permaneat: episcopus tamen eum domino duplici satisfactione persolvat. Si vero episcopus eum servum esse nescierit, et ita eum ad Sacros ordines promovit, qui testimonium de illo perhibebant, aut eum postulabant ordinari simili recompensatione teneantur obnoxii”. Can. 40. Conc. Wormat. an. 868. Harduin. Act. Conc. Tom. V. 343; Can. 29. Conc. Tribur. an. 895. u. a. Tom. VI. part. I. 448 old.

okókból tiltja vála (a). Sokszor nem tudván elle-
ne állani a' nép' kérésének, azokat voltak keny-
telenek felszentelni, kiket az maga kívánt vála.
Több illyes engedelmek által, a' Presbyterekké,
's ennél fogva egyenesen Lelki Pásztorokká szent-
telendőknek választása a' nép' kezére szállott. Ez
üldő szakaszban, azt a' nagyok, 's gazdagok ma-
gokévá tették. Az ő adakozásokból épülvén fel
t. i. közönségesen a' templomok, 's papi lakások;
az ő tulajdonokból, vagy zsoldgyokból szakasz-
tatván ki a' földek, mellyeket a' törvények a' Plé-
bánosoknak rendeltenek; magok a' Püspökök há-
ladatosságából az ő voksokra, 's kérelmőkre kez-
dettek egyedül ügyelni: a' honnan a' patrónusi,
jusok vették eredetöket. Megkívánták azonban fő
pásztori igazaik' fenntartására, hogy a' felszen-
teltettek, ő általok lett küldetetésöknök bizony-
ságául; az egyházi jószágok' megőrizésére való
lekötelezés' 's békes birhatások végett; az ő bul-
lájokkal, behelyheztető levelökkel, magokat meg-
erősíttessék (b). Mind addig, míg a' Püspökök
csak annyi Presbytereket szenteltek, a' mennyit
a' Püspöki, 's plébániai Szentegyházak szüksége
kívánt vála, jó renden állott az egyháziak' dol-
ga. De minekutánna ajándékokkal, kérésekkel
meggyőzöttetve, felesleg, és pedig méltatlan em-
bereket bocsátottak az Egyházi Rendre (c); a' Pa-

(a) „De liberis hominibus, qui ad servitium Dei se tradere
volunt, ut prius hoc non faciant, quam a nobis licentia-
am postulent. Hoc ideo quia audiimus aliquos ex illis
non tam causa denotionis, quam exercitu seu alia fun-
ctione regia fugiendo, quosdam vero cupiditatis causa ab
his, qui res illorum concupiscunt circumuentos audiui-
mus, Et hoc ideo fieri prohibemus”. Capitul. II. anni 805.
§. XV. apud Heinecc. Schmidts Geschichte der Deutschen
Erster Theil. Ulm. 1778. 343 lap.

(b) Murator. Antiquit. Ital. Tom. VI. 402 old.

(c) Can. 9. Synod. Roman. an. 826. Harduin Act. Conc. Tom.
V. 66 old.

tronátusnak sok rossz következései lettek. Sokan e' felesleg való papok közül bizonyos, 's állandó kenyér nélkül szükölködvén „sok alávalóságokra vetemedtek; pénzrel, kérelemmel, ígéretekkel, szolgálattetelekkel iparkodván megvenni az osztogatók' (collator) szívét. Ellehet gondolni mennyire nevededett légyen ezennel a' gazdag Urak dölyfe. Mivel könnyű vala Papokat találni, 's az övék vala a' választás; a' törvényes Lelki Pásztorok, a' legkissebb megbántásért, elfelejtve minden érdemeik, megvetve a' Püspökök' bulláji, kik eránt különbben is titkos gyűlölséget tápláltak kebelökben, a' barbároktól kiűzettetének, 's helyök a' csapodár hizelkedőknek adattatott. (a) Minthogy pedig ez a' gonosz igen meszsze terjedt, (b), mind a' pártütő papokat engedelmességre, mind azoknak vétkes pártfogójit a' magok határjaik közé, 's a' Püspöki jusok eránt való tekintetre Királyi hatalommal kellett szorítani (c). Azokban a' Plébániákban pedig, hol több Urak közösen birnak vala, még botránkoztatóbbak valának sokszor a' választások. Mivel mindenik a' maga kedvenczét kívánta boldogítani, 's engedni a' másiknak egyik sem akart; a' könyörgők pedig a' falatot, melyre ásítoztak, egymástól féltik vala; nem ritka eset volt, hogy itt az Urak, ott a' Papok czivódtak egymással. Úgy látszik e' botránkoztatások sűrű, 's veszedelmes volta kényszerítette a' Triburi Gyülekezetet azt rendelni, hogy az illyes helyekről a' Püspök vigye el az ereklýeket, és bezárván, 's lepecsételvén a' Szentegyház' ajtaját,

---

(a) Can. 12. Conc. Mogunt. I. an. 847. Harduin. u. o. 10. old.

(b) „Quod vitium late diffusum” Can. 12. Conc. Mogunt. I. u. o.

(c) Capital. Caroli Calvi. Cap. I. tit. 32. Conc. ad S. Macram. Harduin Concil. Tom. VI. part. I. 159 old.

addig ott isteni szolgálatot tartani ne engedgyen, míg a' birtokosok magok között egy Presbyternek választásában meg nem fognak békesen egyezni (a). A' Patronátus' felállításával bizonyosabbá tétetett ugyan a' Papok' éelme 's nagyobb dísz szereztetett a' templomoknak, Papi lakásoknak; hanem hogy általa egyszerismind a' lelki haszon kevesbedett; az egyházi szolgálat' szabadsága, 's az egyházi szolgák' függetlensége nem kis sebet kapott, becsületök alább szállíttatott; azt is nyilván megmutattyák a' történetek. A' Pannóniai Szentegyházakban ezektől egészen különböző rendet látunk. A' kegyes gazdagok a' templomokat, plébániákat itt is szépen felkészítették, gazdagon megajándékozták (b); de ez okból a' Presbyterek' választásában magoknak just nem követeltek. Valamint 850-dik eszt. Luipramm Érsek Szalaburgba Domonkost maga helybeztette a' Szentegyházat, 's népet igazgatni; úgy 865-dik eszt. Adalwin is Wittmár jószágán; Ortahuba, melly Chezilóé vala; Weridébe, Spizzumba, Termperchenbe, Fizkerébe; Czellbe, melly Unzat birtoka volt; Atacherbe, Quartináhába, Muzziliheschirchenbe,

---

(a) Quaecunque ecclesia a compluribus coheredibus obsessa, concordii unanimitate undique procuretur, ne propter aliquas disceptationes servitium Dei minuatur, et cura populi irreligiose agatur. Si vero contingat pro ea participes dissidere et sub uno presbytero nolle eam procurare, et propterea iurgia, et contentiones tam inter ipsos, quam inter clericos incipiant frequentare; quia juxta Apostolum, servos Dei non oportet litigare, Episcopus tollat inde reliquias, et sub magna cura honorifice cellocet eas, atque ejusdem ecclesiae claudat ostia, et sub sigillo consignet ea, ut Sacrum ministerium nullus celebret in ea, antequam concordii unanimitate unum omnes eligant presbyterum, qui idoneus sit Sacrosanctum locum procurare, et populo Dei utiliter praeesse" etc. Can. 32. Conc. Tribur, an. 895. Harduin. Acta Conc. Tom. VI. part. I. 449 old.

(b) Lásd fellebb §. 11.

Ablanzára, mellyek mind Alsó Pannóniai Plébániák valának, ő maga nevezett, 's tett Plébánosokat (a). Methódus alatt; valamint Méziában 's Dáczában a' Bolgár Érsekek alatt, a' Lelki Pásztorok' választatások' módgya mind e'korig ismételten. Ha hogy valamelly gondos férfinak voltak is ollyas jegyzései, mellyek a' Pannóniai; Méziái, Dácziai Papságnak, 's keresztény népeknek ez üdöbéli állapottyát megvilágosíthatnák; azokra az'aggódásból, mellyet a' Magyaroktól való félelme miatt, ki ki egészen életének, 's vagyonának megtartására volt kénytelen fordítani, legkisebb sem jutott.

Horváth János Veszprémi Kanonok.

2.

A' Várörizet törvényes Kötelességéről Magyarországban.

A' haza védelme legfőbb kötelességek vólt mindenkor a' Magyar Királyoknak, és Rendeinek. Valamint a' Király, szintűgy az Ország Rendjei kötelesek vóltak a' törvényes alkatmálynak értelmé szerint seregeket 's vitézeket, birtokok 's jóvédelmök arányához képést, saját, vagy az Ország 's Vármegye Zászlója alatt, állítani, felfegyverkeztetni, tartani, és ha a' törvényes eset kívánta, magok is fegyverre kelni, 's a' csatahelyre kiállani. E' vólt a' fegyveres védőhatalomra tekintve, a' Magyar Constitúciónak alapja; minden ágai a' védelemnek, öszszeséggel véve, tör-

(a) Anonim. de Convers. Bojoar. et Carantan. XX. és XXII. Rész. 12—20 lap. Salagi IV-dik Könyvéhez ragasztva.

vényes kötelességei voltak a' Főnek, és a' Tagoknak.

A' Várak, azoknak építése, megerősítése, és az azokat védő népnek fegyverrel, éléssel tartása, és fizetése egy jelesb részét teszi a' köz Otalomnak. Erről Magyar Országban különféle időszakaszonként nevezetes törvény szabások hoztattak; de minekutánna a' Magyar törvények sűrűn halmozott gyűjteménye tudományos rendbe szedetni, bizonyos principiumokra vonatni, és ezen Orzágnak közönséges törvénye lábra állani, kezdett, az a' kérdés is támadt: kinek kötelessége volt és legyen törvény szerint nevezetesen a' Várakat, 's azoknak védőnépeit tartani, és miből kell azokat tartani? Píringer Udvari Tanácsos Úr volt az első, ki Magyar Ország Banderiumiról irt könyvének 2-dik Rész: 1-ső Czikk. egyenes szívvvel és kereken ki mondotta, hogy ez a' kötelesség a' Vár birtokos Urait, 's a' Várhoz tartozó jószágokat és jövedelmeket illette; ezen állítását nem tsak a' törvénynek világos igéjével, 's valódi történetekkel erősen támogatta, hanem azt is utánna vetette, hogy ezen kötelező, 's a' jószágok birtokához kaptsolt törvény szabások mindedig nintsenek ellenkező törvényzikhely által megváltoztatva. Senki nyilvánvaló és a' közönség elejébe rendszeren ki bocsajtott munkával még eddig ezen jól meg alapított állítást meg nem tráfolta, jóllehet a' szerző Úr a' tiszta igazság Kútfejéből származandó megtzáfolásnak elfogadására készségét előbeszédében kinyilatkoztatta.

Támadott azomban egynehány esztendő után a' Magyar Banderiumokról irt munkának egy Németh Recensense, ki a' tisztelt Udvari Tanácsos Urnak e' könyvben kiderített állításait Nagyította, a' következtetéseket megsze vitte, és a' Ma-

gyar Constitutiót sértegető ejtésekkel csipdelte. Ez ellen sokan kikeltek némely rendes Tudományos Írásokban, Értekezésekben, 's annak helytelen kitsapongásait, erőltetett következtetéseit, és mardosó kifejezéseit érdeme szerint torkába vették, tudatlanságát is napfényre vonták, úgy mindazonáltal, hogy lefejtven ezen idegen salakot az igazságról, a' tiszta valóság a' maga jussában meg maradt, és a' tisztelettel említett Udvari Tanácsos Urnak a' törvényekben, 's régiségben gyökerezett állításai ezek után is oszlop gyanánt erősen állottak. — A' Tudományos Gyűjteménynek egy két darabja volt az, melly a' Németh Recensensnek meg feddett eltévedései mellett a' recenseált könyvnek helyes állításait is megtámadta, és ellenek felhordott okokkal kikelvén; azokat megtzáfolni ügyekezett. Ezen Gyűjteménynek 1818-diki 5-dik kötetben 4-dik szám alatt találkozó darabja nyilván mondja, hogy ezen állításnak:

A' Váraknak és erőshelyeknek tartása Magyar Ország igazi polgári alkatmányának első kezdetétől fogva a' 18-dik századig állandóan az oda való Uraságoknak Constitutionalis Kötelességeikhez számláltatott; ezekre Uradalmaiknak jövedelmeikből költségeket tenni tartoztak; “

hogy ezen állításnak, ugymond, semmi feneké nints, és nem nyújtatik annak bebizonyító oka,

Csak a' Valónak és Igaznak vagyon az égtől ama tündöklő hatalmas ereje, hogy mennél inkább ostromoltatik, annál erősebb feneken áll, mennél sűrűbb homálylyal borítatik, annál ditsőbb fénynyel lép ki nap Világra az Árnyékból, elanyira, hogy még az homályosítók törekedése is kettőzteti annak ragyogványát. Legalább én tapasztaltam ezt részenről, midőn a' Tudományos

Gyűjteményben előadott darabnak e' tárgyban nyilván kimutatott ellenemondása által ingereltetvén, a' Váraknak és Várvédőknek tartásáról, mint törvényes kötelességről, vizsgálódván, és ezen vizsgálódásban a' valót keresvén, Piringer Udvari Tanácsos Urnak fentebb említett állítását a' Magyar Országi törvényekben, századokat haladó régiségekben, mind a' mai napig, erősen 's megmozdithatlanul fenekelve találtam mellyről együgyü gondolatimat, 's azoknak okait indulat, részre hajlás, és személyes sértegetés nélkül itten előadandom.

Magyar Ország a' Constitutiónak elejétől fogva Várakra és Vármegyékre vólt felosztva. — A' Várakat és Megyéjeket, appertinentiájokkal egygyütt, igazgatták 's administrálták mind polgári és katonai, mind pedig jövedelmei tekintetben (Comites) a' Főispányok, kik a' Vári katonák (Castrenses) Vezéri lévén, ezekkel mind a' Várban, mind a' Mezőben az ellenség ellen víttak; a' Várhoz tartozandóknak magok, vagy Tisztviselőjök által (Curiales Comitum Castrorum) igazat szolgáltatnak; a' Várhoz való jószágoknak, appertinentiáknak jövedelmét ők administrálták, beszédtek, mellynek minekutánna az Esztergomba a' Fő-kintstárhoz vitetett vólna, két harmadát a' Király magának tartotta, a' harmadik harmadát pedig a' Fő-Ispányoknak engedte személyek és tisztbéli kötelességek számára. Még ekkor a' Várak mind a' Királyok saját jószági valának, és a' Királyoktól azok a' Fő-Ispányoknak tsak tisztségre (ad officia, officiatus) nem pedig birtokúl, vagy örökségül (non in possessiones, aut perpetuitates) adattak; ezen birtokúl, vagy örökségül adattatása a' Váraknak az eredeti Constitutióban úgy tekintetett, mint sérelem és visszaélés, és ezen visszaélésnek eltörlésére, ezen hi-

bának megjavítására későbbi üdökben számtalan Királyi Diplomák törekedtek, és arról törvények is hozattak. Mind ezeket bővebben fejtegetni, Diplomák vagy törvények erejével támogatni nem szükséges azok számára, kik a' Magyar köz törvénynek, és törvényadás históriájának küszöbét átlépték.

Ezen eredeti Constitutióban, bizonyos, hogy a' Várak erősítésének, tartásának, és védelmének törvényes kötelessége a' Várhoz tartozó Megyék és jószágok jövedelméhez voltak kapcsolva; a' Vári katonák pedig (*milites Castrenses*) és azoknak tisztjeik (*jobbationes castrensium*) a' Várak appertinentiájiból bizonyos kiszabott részt bírtak, 's abból, mintegy zsoldjuk fejébe osztott adományból, házi népökkel éltek.

Mindazonáltal imez első zsengéjében is a' Constitutiónak, midőn a' Várak egyedül a' Királyok sajátosági voltak, már némelly Urak és Nemések tornyokat, 's megerősített házakat bírtak, azokban laktak (a), sőt Várakat is építettek (b). Mivel pedig ezen Várak, tornyok, és meg-

---

(a) Si vero miles quis Curiam, vel turrim, vel domum alterius invaserit militis. S. Stephan. Decr. L. II. Cap. 33.

(b) A' Magyar Hazának legrégebb Hronikája, mely a' Budai név alatt ösméretes, és melyet Turótzai János is magacává tett, Volffer, és Hedrick Homburgi Grófokról, kik még Geiza Herczeg Sz. István Attya üdejében jöttek ez Országba; azt mondja: Cui Dux Geycha montem Kiscen (*Russen, Kiscing, Kising, azután Németújvár*) et insulam Danubii circa Jaurinum, (Sziget közt, melyben később épített Hedrechvára) dedit pro descensu aeterno; ubi castrum lignum faciens, fecit quoque in eodem monte Coenobium (*Abbatia de monte Gissing*) ubi et est tumulus. Ha Béla Királynak névtelen Íróját a' hiteles történetírók közé számlálhatnám, igen könnyű volna abban még a' Magyar Constitutio előtt Várakat, és azokhoz kapcsolt Megyeket, jószágokat, jövedelmeket találni, melyek privatus Urak örökös birtokában lévén, azoktól fentartattak. De csak az ezekről való beszédje 's a' mesélő Notáriusnak megbizonyítja, hogy az ő Epopéjje későbbi üdöknek mostoha szüleménynye.

erősített házak a' törvényben a' Nemesek sajátságának neveztetnek, nyilván való, hogy valamint egyéb Királyi Várak a' Királynak, úgy ezek a' tulajdonos Nemességnek költségén tartattak.

Minekutánna a' Várak, és azokhoz tartozó jószágok némelly Uraknak és familiáknak örök birtokul adattak, természetes dolog volt, hogy ugyan azon kötelességgel adattassanak, melly a' Constitutio erejével hozzájuk volt ragasztva. Innen származott, hogy ha a' Királyok némelly Vár appertinentiájának részét valakinek ajándékul osztották, azon appertinentia a' Vár birtokából kivetett (eximibatur a Castro) de a' katonáskodás terhe rajta maradt azon külömbséggel, hogy az adományos jószág birtokossa ezentúl nem a' Főispány, hanem a' Király Zászlója alatt harczolt. Ha pedig a' Királyok Várakat egész hozzájuk tartozó jószágokkal adtak, akkor a' Vár tartása, védelmezése, mint eredeti terhe a' várhoz kaptsolt jószágoknak, az új birtokos Urnak törvényes tisztje lett. Végtere ha valamelly Ur vagy Nemes a' Királytól bővebb, és nagyobb értékű jószágot nyervén, attól engedelmet kapott a' Vár építésre, akkor annak építése, erősítése, tartása, és védelmezése a' jószág birtokosságának törvényes kötelességévé vált. Hogy pedig ezen Váraknak, appertinentiáknak, és jószágoknak birtokul osztása az Árpád neméből származott Királyok alatt a' törvényes Alkatmánynak veszedelmével korán kezdődött, abból is kitetszik, hogy immár Kálmán Király vissza húzogatta a' bő adományokat, más Királyok is panaszkodtak, és törekedtek ezen vissza élés ellen, második András alatt a' dolog az Arany Bullában törvényé vált, és negyedik Béla üdejében a' Tatárok által történt Ország romlásának e' volt egyik oka.

Mind ezen a' Váraknak 's jószágoknak osztogatásával, vagy a' Várak építésével járó kötelesek, azonkívül, hogy az adományos javaknak természetében feküdtek; azonkívül hogy a' Magyar Constitutiónak lelke szerént minden Királyi adomány költsönös haza védő terhet foglal magában; azonkívül hogy a' Vár építés engedelme szükségképen magával hozza a' Várnak köteles fentartását és védelmezését; ezeken kívül, mondom, ime' kötelesek még az első Epokából való Királyok Adományikból, Okleveleikből is megmutattathatnának; de mivel ezen törvényes kötelesegről folytatván beszédét a' Tudom. Gyűjtemény 1818-diki 5-dik Kötetben lévő negyedik darabjának tudós Szerzője vitató okait világos szándékkal a' törvények korlátja közé szorította, magam is ezen határok között maradok.

Itten nem a' Királyi, hanem az egyes Urak és Nemesek hatalmában lévő Várakról vagyon a' beszéd. Ezek leginkább negyedik Béla uralkodása alatt és után szaporodtak meg, mivel a' Tatárok pusztítása szomorú tanúsággal mutatta, hogy az ily hirtelen berohanó, és sebesen terjedő ellenség ellen legbiztosabb tartalékok a' Várak és erősített helyek; azért nem csak maga a' Király Varakat épített, hanem mások által is építetni szívesen engedett (a); a' Római Pápa is IV. Innocenz 1247-ben az Esztergomi és Kalotsai Érse-

---

(a) Negyedik Béla Király 1255-ben Buda Vára építéséről így szól: Quum nos post Vastitatem, quam culpis exigentibus regno Hungariae invexit feritas Tartarorum, reformationi, reparationi, solidationi, et corroborationi ipsius regni ex debito sollicitudinis regiae efficaciter curassemus apponere manus nostras; inter alia Castra defensionis regni congrua, in monte Pestiensi Castrum quoddam extruere fecimus, refertum multitudine hominum numerosa. Több Varakat lehetne itt említeni, melyek ő engedelmséggel építettek.

keknek, 's alattok lévő Püspököknek és népeknek meghagyta, hogy a' Király engedelmevel Várat építsenek, mellyekben a' Tatár ellenség rohanásától megmenekedhessenek (a). De minekutánna Kun Lászlónak erőtlén kormánya, Velentzei Andrásnak Károllal a' Korona iránt vetélkedése által elgyengülvén az igazgatás, az ilyen Várakkal és sok jószágokkal biró Hatalmas Nagyok a' Királyi Várat is jobbára mind elfoglalák, a' törvényadás e' tárgyban szorosabb lett, és nagyobb figyelemmel látott az elszaporodott Várak dolgához. — Velencei András Király 1298-ban az Országtól elejébe adatott, 's tőle megerősített Dekrétomának 10-dik cikkelyében meghagyatott: hogy azon Várak és erősségek, mellyek a' Király engedelme nélkül újjonnan építettek, vagy a' mellyekből károk 's rablások tétetnek, vagy félő, hogy azokból illyenek tétessenek, vagy pedig mellyeknek az ő birtokok nem elegendők, minden haladék nélkül eltörültessenek; ha el nem törültetnek, azoknak birtokosi átokba essenek; a' Király pedig vagy a' Nádor Ispány azoknak a' Várhoz való földjeiket, mint Királyra szállott javakat, foglallya el, avagy ha ezen földek a' Várépítés előtt másoktól hatalmasan vétettek el, azoknak a' lerontás után vissza adattassanak (b).

(a) Lásd annak levelét Schmidt Episcop. Agri. Tom. 1. pag. 164.

(b) Item munitiones et Castella de novo absque licentia Domini Regis, vel quae fuerint tales, de quibus detrimenta inferuntur, vel imposterum inferri praesumerentur, aut etiam quibus ipsae possessiones non sufficiunt, sine dilatione omni delectantur. Supplem. ad Vest. Comit. Tom. I. pag. 111. — Ezen jeles szavakat ottan Tek. Tudós Kovachich Ur ilyen paraphrasissal adja elő: id est, si ad Castrum aliquod tam paucae possessiones pertinerint, ut ejus conservationi non sufficiant. Ezen igaz értelmét e' Cikkelynek a' következő törvények is fogják erősíteni.

— Ezen törvénynek foglalatja kinyílt bizonyossága annak, hogy a' privatus Urak Várának a' Magyar constitutióban törvényes létel sem engedtetett, hanem minden irgalom nélkül eltörültetett, elhanyagtatott, ha tsak elegendő birtok, és jövedelem nem volt ahhoz ragasztva. Mivel pedig ezen törvénynek a' volt a' czéllya, hogy a' jövedelmek fogyatkozásából származó rablások, és a' Vár tartására szükséges jövedelmeknek, és jószágoknak elfoglalási meggátoltassanak, nyilván kitetszik, hogy a' privátusok kötelesek voltak Váraikat az azokhoz tartozó javakból és jövedelmekből tartani, és ennél fogva minden rablást, és igazságtalan foglalást kerülni.

A' következő Epokából Zsigmond Király, ötödik Decretumának előbeszédjében maga Királyi gondviselésébe és megoltalmazásába fogadja a' Posonyi Várat és Várost, Nagy Szombatot, Szakolczát, és a' Trentsényi Várat; nem külömben igéri, hogy minden a' Vág vize mellyéken lévő Várakat, Cseh és Morva Ország-felől, Katonákkal, fegyverrel, és eleséggel maga költségén megrakja, és védelmezi, mindazonáltal olly feltétel alatt, ha ezen Várak Király kezében lesznek, vagy jövendőben akármelly úton módon az ő hatalmába jutandanak (a). — Ezen ígéretnek, 's fel vállalt kötelességnek bővebben megvisgált értelme önként amaz észrevételre visz bennünket, hogy az akkori Magyar Constitutio szerint a' Király is tsak akkor vehette magára a' Váraknak törvényes gondviselését, és oltalmát, ha azon Várak saját Királyi birtokában voltak; — a birtok, és a' tulajdonság, 's ezeknek consecariuma a jövedelem volt tehát a' Vártartást és Várvédést illető kötelességnek talpköve; azért a' melly Vár

---

(a) Sigism, Decr. 5-ti de anno 1435. præfat.

a' Királynak különös sajátja nem volt; annak gondviselését, provisióját, és védelmét magára nem vette, nem is vehette, miglen birtokába nem jutott; hanem mind addig ez a' kötelesség a' birtokost nézte. Innen volt az, hogy ha a' Magyar Királyok némelly nevezetes és erős fekvésű vég-helyeket az Ország és határok biztosabb védelme végett keményebb oltalom állapotba akartak tenni, a' mit tenni a' gyengébb birtokosok az Ország veszedelmével képesek nem voltak, mindenek előtt annak sajátját nyerték meg, a' tulajdonossal egyezvén, vagy tserélvén. Ha okleveleknek helyt adni akarnók, könnyen behizonyíthatnók ezt példájával Német-ujvárnak Stájer Ország felé, Belgrádnak, Kanisának, Pápának, Palotának a' Török ellen, Szatmárnak, Kállónak, Etsédnek, Tokaynak az Erdélyiek ellen, annak megmutatására, hogy a' birtok, és jövedelem volt mindenkor alapja a' Vártartó's védő törvényes kötelességnek.

Jóllehet pedig, a' mi itt mondatott, az előhozott törvénynek nyilvánvaló szavaiban foglalván nintsen, hanem abból természeti következással folyik, és a' tapasztalás által is erősítetik; vannak mindazonáltal ugyan ezen üdöszakaszban hozatott törvények, mellyek az itten vitatott kérdést világos igékkel elhatározzák. Tudva való, és a' Gyűjtemény 4-dik darabjának szerzője is megisméri, hogy hazánkknak számos törvénynei vannak arról, hogy hanyattassanak 's rontassanak el azon Várok, mellyek a' Király engedelme nélkül építettek, mellyekből rablások, 's a' Vidékeknek pusztitási történetek, vagy történhettenek; sőt azok is, mellyek az appertinentziák, 's jövedelmek fogyatkozása miatt gyengén oltalmaztatván, veszedelemben forogtak, hogy valamelly rabló társaságnak kezébe eshetnének; meghagyattassa-

nak ellenben ezen privatusok által rakott Várából a' Király akarattya, 's a' törvény értelme szerént azok, mellyek a' határoknak, vagy Vidékeknek oltalmazására szolgálnak, 's e' czélra a' Király, vagy a' Szomszéd Vármegyék Rendjei által szükségeseznek ítéltetnek. Bizonyos, és ezen dolognak értelmében nyilván foglaltatik az, hogy a' meghagyatott Várak privatusokéi voltak, 's a' meghagyatással olyanok maradtak; de bizonyos az is, hogy a' törvénynek világos ígéji által, az itten előhozatandó articulushoz, ezen meghagyott Váraknak építése, tartása, és oltalmazása ugyan azon egyes Uraknak törvényes kötelességek volt, mellyet ők saját jövedelmekből, 's a' Váraknak appertinentiájiból viselni tartoztak; — mert midőn 1445-ben az Ország Rendjei első Lengyel Lászlónak Varnánál történt halála után további megmaradásokról tanácskozás okáért özsze gyűltek, az akkor tett Végzéseknek 4-dik cikkelyében azt rendelték: hogy az el mult zavarodásokban némelleyek által épített Várak mind lerontassanak; kivéven azokat, mellyek Tóth Országban a' Száva vize mellett, Posega táján, és Erdélyben a' Török ellen építették, 's mellyeknek a' szükséghez képest meghagyatása a' Vidéki Nemességre bizatik; kivéven egyszersmind ottan megnevezett privatusok által saját lakó házaikból fel állittatott öt Várakat, ugymint Palotát, Veröczét, Vámost, Nánát, és Pelsöztöt; mind ezekről pedig az parantsoltatik, hogy a' Várak önnön jövedelmekből tartassanak, azokból rablások 's fosztások ne követtessenek, se mások jobbágysai azoknak építésére, tartására ne kintettessenek; a' kik ellenkezőt teendének, az első oktavára idéztetvén, a' Váraknak lerontatásán kívül, fejökvész-

teségére ítéltesse. (a). Valóban világos törvény, — sanyarú büntetéssel sanctionált törvény, — melly a' Várak építéséről, 's tartásáról a' Földes Urak Kötelességét, semmi kétséget nem szenvedő igékkel, meghatározza. Már pedig minden Váraknak, 's erősségeknek, mellyek a' privatusok birtokában voltak, csak ugyan szükséges, és elkerülhetetlenül megkívántatott tulajdonsági voltak, a' mellyek itten említettek, hogy tudniillik a' Király vagy Ország engedelmevel építtetessenek, 's azokból rablások ne tétessenek, másképen azoknak fenmaradások nem lehetett; azért ezen itt említett öt Várral valóban egy Categoriában voltak minden más privatusok Várai, következőképen azok is a' törvény szerént saját jövedelmekből tartattak.

Igy vólt a' dolog Hunyadi János Gubernator üdejében; ennek Fija Mátyás Király alatt ugyan ezt bizonyító törvények hozattak, 1458-dik esztendőben Pestre gyűlvén az Ország Rendjei a' többi között 56-dik szám alatt ily értelmű törvényt zikkelyt szabtak, hogy, ha azon Várak és jószágok, mellyeket a' Csehek, vagy más idegen népek erőszakkal, a' birtokosok vétke nélkül, elfoglalva tartanak, ismét fegyverrel megvétetődnek; azok az előbbeni birtokosoknak vissza adattassanak, kivéven, hogy ha ezen Várak a' birtokosok saját általadásából, vagy idegen népek beeresztéséből, vagy a' rossz őrizet miatt vesztenek volna el, melly esetre a' Királynak szabad legyen azokat maga számára tartani. (a). Senkinek a' tör-

---

a) *Exceptis quinque castris, videlicet de eorundem propriis domibus fabricatis, quae castra ipsis Dominis unanimi et pari consensu tenere, et habere permisimus, atque relinquimus ita tamen, quod ipsa Castra de propriis preventibus conserventur etc. Suppl. ad Vest. Comit. Tom. 2. pag. 17. 18.*

(b) *Vcatig. Comit. pag. 329.*

vényben valamelly tette, vagy elmulasztása bűnül, nem tulajdonitathatik, a' bünt meg előző, 's tudva lévő törvényes kötelesség nélkül; mivel tehát itten a' rosz őrizet és elhenyélt erős oltalom miatt, ugymint a' birtokosnak saját bűne miatt, a' Vár és az ahoz való jószág attól el vétetődik, bizonyos, és minden kétséget kirekesztő dolog az, hogy a' Várnak gondos őrizete, és erős oltalmazása a' birtokosoknak törvényes kötelességek, és olly szorosan meghagyott kötelességek volt, hogy annak megszegése a' Vár és jószág birtokának vesztét vonta maga után. Hasonlóképen 1514-ben a' 4-dik cikkely által meghagyatott, hogy a' melly Várak, propter malam custodiam, a' rosz őrizet miatt vesztődtek el a' paraszt háborúban Földes Uraiktól, azokért semmi kár megterítésnek, semmi vissza adásnak helye ne legyen. A' melly törvényt 1298. esztendőből Velencei András alatt említettünk, ugyan ahoz hasonló hoztattott 1468-dik esztendőben 3-dik szám alatt, hogy tudniillik a' melly Várak ujjonnan építettek, és ahoz elegendő jószágok, 's appertinentiak nem birattatnának, elhányattassanak. (a). Mellyről ugyan az az észre vétel, melly oda fent előhozott.

Ugyan ezen üdöszakaszból találatnak ollyan törvények is, mellyekből nyilván kitetszik, hogy a' Földes Urak és birtokosok Váraikban, akár azok az Ország belsejében fekyők, akár vég-he-lyek voltak, Kapitányokat és Őrzőket tartottak, a' kik az ő zsoldjokban, 's nekik hittel lekötve voltak, a' Várakat az ő nevőkben, 's akaratjok szerént védték, igazgatták, és így a' Váraknak fentartások, őrizetek, 's oltalmazások egészen a'

(a) Suppl. ad Vest. Comit. Tom. 2, pag. 198.

birtokosok költségére 's hatalmára voltak, a' törvény által kiszabott bizonyos határok, 's kötelességek alatt, bizva. Ha ezen Várbéli Tisztek és Kapitányok másokat károsítottak, az 1435-ki 6 ik és az 1492-diki 24-ik Tzikkely szerént, a' kárt a' Várbirtokosi tartoztak megtéríteni, felmaradván nekik is jussok arra, hogy a' Kapitányok javaikból magoknak viszont eleget tehessenek. Valamint a' Királynak és Királynénak, úgy a' Rácz Deszpotnak, a' Czilleji Grófnak, és többi Zászlós és Váras Uraknak 's Nemések meg volt az 1439-ki 25-dik, és az 1462-ki 6-ik cikkely által hagyva, hogy Váraikba Magyar nemzetből eredt hív embereket tegyenek Tisztekké 's Kapitányokká. Sőt a' törvény által az is végeztetett, hogy semmiféle Ur Várába idegen népeket be ne fogadjon a' Vár vesztesége alatt 1447. 19. és 1458. 56. ha tovább valamelly Tiszt a' hitére 's gondviselésére bízott Várat elveszti, ezen veszteséget rajta a' Birtokos Ur törvényesen kereshesse, és mint hite-szegettet saját hatalmával elfogattathassa, 1447. 43. Azt pedig ezeknek megeczáfolására mondani nem lehet, hogy ezen privatus birtokos Urak által az ő Váraikba állított Tisztek talán a' Király, vagy Ország hitén és Zsoldján lévő katonák előtt állottak vezérül; mert az 1498. 46. cikkely, melly szerént az a' Vár-őrző Tiszt, a' ki hitetlenségbe esett Urának Várat a' megszálló Király és Ország népei ellen adott hitéhez képest védelmezi, a' hitetlenség bűnéből kimentődik, napfényi világosságra hozza azt, hogy az illy privatus Urak Várait védő Tisztek, és Katonák, a' kik a' Király és Ország ellen azokat hitek, betsületek, és emberségeknél fogva bűn nélkül oltalmazhatták, sem Királynak, sem Orzágnak hitén, vagy zsoldján nem lehettek, hanem a' Birtokos Uraknak esküdtek, azoktól tartattak, és fizettettek.

A' Magyar történetnek, és törvény-adásnak sorában olly Epochára lépünk már, a' melly nyilvánvaló esetekkel, és siralmas tapasztalással bizonyítja, melly igen szükséges legyen a' Nemzeteknek, 's Országoknak fentartásokra a' rendes hadi erő, a' szoros katona törvény, és annak hathatós végrehajtása, a' Váraknak szorgos őrizete, és erős védelme. A' Mohátsi veszedelem előtt második Lengyel László, és annak fija Lajos alatt berontván nemzetünkbe a' nagy Uraknak önkénye, a' Királyi jussok, 's jószágok magokhoz ragadása, és mások fölött hatalmaskodása, a' nemességnek vakmerősége, és a' szabadság színével palástolt zabolátlansága, mind a' két Rendnek megszakadása, egymás ellen tusakodása, és az Anarchiára törekedése; a' hadi erő egymás közt meghasonlott csoportokra oszlott, és a' Hatalmas Vaszallusok önkényű erőszakjának eszközévé lett, a' Nemesség a' vitézkedéssel fondorlást űzött, és valamint erős karját a' harcban, szintűgy harsogó nyelvét a' Rákos mezején a' többet ígérő gazdagnak szolgálatjára ajánlotta; az akkori apró hadi Seregek jobbára csak a' Királyi Banderiumból, egynéhány Bárók és Püspökök fegyveres népeiből, és a' Vég-várak őrizetéből állottak. Illyen hanyatló állapotjában a' Hadi dolgoknak a' Várak sem lehettek jobb karban; tudniillik egynéhány még fenálló Vég-várak a' Török ellen, egy részént az igen megtsonkult, és a' számtalan eladás, 's elzalogosítás által megkevesedett Királyi jövedelmekből, más részént a' Rendek által bőven ígért, de felette vékonyan fizetett subsidiumokból olly rossz állapotban tartattak, hogy az őrző népek vagy az éhséggel küszködtek, vagy a' szűkölködés, és semmi fizetés miatt helyeket elhagyták, a' Kapitányok kények szerint tisztségeket változtatták, 's másoknak mint nyerekedés

módját alkuval által adták, néha az egész Várat a' lövő szerszámokból kipusztították. A' privatus birtokosok váraik inkább a' fény-üzésre, és púha büszkélkedésre voltak építve, mintsem arra, hogy abban a' vitéz birtokos, öseinek példája szerént, magát elszánt erős lélekkel oltalmazza, és omladékiba temettesse; a' Vár-örzők vagy tsak arra valók voltak, hogy a' nagy Uri udvar fényét nevellyék, vagy hogy a' Vár vidékét kegyetlen tet-teikkel, 's rablásaikkal rettegtessek. Ha illy pri-vatus Urak a' vég-határokon Várat birtak, azo-kat vagy a' roskadásnak botsájtották, vagy azok-ra a' Király jövedelmeiből, mint úgy is köz zsák-mányból, segedelmet koldúlgattak.

Illy állapotban találta az Ausztriai Ház, a' Magyar Királyi Székre léptekor a' Várat. Mig-len a' Vég-várok körül volt a' Töröklél bajvívás, addig az Ország belsejében a' factiók lángja lo-bogott, a' Tripartitumnak Hérossa a' Rákosi és Hatvani mezőn a' privilegiumokról, az Ország refořtatiójáról, tisztségek osztásáról, 's pénz-tsinálásról kedvére perorált, és a' számtalan fegy-verbe öltözni parantsolt seregek, 's megerősíte-tett Várok, tsak az articulusokban existáltak.

De minekutánna Belgrád, Szabács, Szreber-nik, Szörény, Orsova, Ujlak, Valpó, Pétervá-radja Török járomba esvén, Szolimannak rop-pant, 's helyesen gyakorlott serege ellen ama igért töméntelen felkelő sereg, nem gondolván sem a' törvényes nótával, sem az ország szerte hordoztatott véres karddal, otthon veszteglett; minekutánna ennek következésébe a' Király, a' Praelatusok, Bárók, és Magnások seregeikkel, 's a' Vég helyi katonákkal egyetemben Mohács mezejét ditső vérekkel festették, 's Magyar or-szág boldogságát két századig tartott siralmas gyászba borították; minekutánna végtére Buda

az Ország szemefénye a' Török hitetlenségnek prédája lett, és az Ország közepén fészkelvén az ellenség, a' Vég-várak, és az Ország közepette lévő erősségek között minden különbség eltűnt; akkor szomorú tapasztalással látták a' veszélyből megmaradt Rendek elhenyelt törvényes köteleességeknek keserves következéseit; akkor, ama jámbor, de szerentsetlen első Ferdinánd Királyunknak uralkodása alatt, a' Király és az Ország Rendjei egyesült erővel, és ügyekezettel törekedtek, a' Hazának megszabadítására, az előttök élőknek szörnyű fogyatkozásait megjavítani; mellyhez képest valami erő, és eszköz a' Magyar Constitutióban a' haza védelmére találtatott, azt mind felfogták, és nagy iparkodással kifejtették; valami mozdító ok, és rúgó toll lappangot az embernek vele termett jussaiban, vagy a' törvényes alkatmányban, mind az munkálkodásba tétetett. 'S ez az oka, hogy egy Király alatt, akármelly üdöszakaszban sem hozatott annyi sok, annyi világosan kifejtett, és meghatározott törvény a' Hazát védő hadi erőről, felkelő Seregekről, a' Várak erősítéséről, 's azoknak tartását, és oltalmazását illető köteleességről, mint ezen kortájban. Valóban ezen bölts törvény-adásnak, ezen elszánt lelkű ügyekezetnek köszönheti a' számtalan mostoha tsapásokkal küszködő nyomorúlt Hazánk, hogy jöllehet már akkor egy részről Szolimannak Oriási hatalma seregeinket Mohátsnál, Budánál, Palástnál, Eszéknél, és Ivánkánál széllyel tapodta, Várainkat a' Duna mentébe majd mind elfogta, Erdélyt, a' Temesi, és Tisza mellyéki Vidéket, mint általa adatott Szandsákságot, úgy tekintette; 's jöllehet más részről első Ferencz Francz Királynak irigy büszkesége, a' Németh Fejedelmeknek elszakadások, Zápolyai Jánosnak a' Török szolgaság árnyéka alatt a' Magyar Thro-

nusra szaggató oktan törekedése ezen elnyomatott Országnak felsegállításától 's szabadításától az Ausztriai Háznak erejét majd nem egészen elvonták; még is, — a' mit egész Europa almulkodva nézett, és mai napon is nézhet, — még is, mondom, ezen iga alatt küszködő Hazánkknak elszórt törekedéseiket azon hatalmas erő semmiyé nem tehetette. Valóban ditsekedésre, de egyszerűsmind követésre is méltó példa.

Lássuk már ezen kornak e' tárgyról hozatott jelesebb törvényeit. Igen sokszor említetik ezen üdökori törvényekben az emésztő Török hatalom eláradásának ama szomorú következése, hogy a' Várakhoz tartozó jószágok elfoglaltattak, 's azoktól elszakasztattak, vagy elpusztítottak, és ez által a' Várak Birtokosi olly inségre juttak, hogy a' Várak tartását, erősítését, 's védelmét illető kötelességeknek eleget nem tehettek. Ezen okból az egybe gyűlt Rendek, megösmérvén az ebbéli kötelességet, 's megvallván a' tehetetlenséget, gyakor articulásokban kérték a' Királyi Felséget, hogy az ilyen appertinentiáktól megfosztatott Váraknak, a' mennyire azok az Ország oltalmára szükségesek volnának, tartását, őrizetét, erősítését, és védelmét magára vállalná, vagy azokra Királyi jövedelmeiből, 's az Ország Rendjeitől adandó subsidiumokból segítséget adni méltóztatna (a).

-
- (a) Art. 7. anni 1542. Sed cum arces hostibus finitimae, vastatis hostili violentia bonis et proventibus, sufficienti praesidio, et rebus necessariis, per eos, quorum interest, muniri minime possint; ut interiores Regni partes securiores reddantur, Majestati Regiae, uti Domino eorum Clementissimo, omnes Status humillime supplicant, ut Majestas sua dignetur ad conservationem praefatarum arcium praesidium aliquod firmum submittere, cujus opera et arces ipsae tutius defendi possint, hostibusque licentia excurrendi, et grassandi adimatur.

Hogy ezen dolog még nagyobb fényre derítettessen, azt a' jegyzést teszem, hogy első Ferdinánd Király, és az Ország Rendjei között egyenesen az a' kérdés forgott fen, a' mellyről itten a' vetélkedő beszéd vagyon; mert úgy tetszik, hogy az Ország Rendjei akkor azt láttattak vitatni, hogy a' Várak tartása, erősítése, és oltalmazása egy áttalában a' Királynak és a' Királyi jövedelmeknek terhére hajlanak; a' Király pedig azt állította, hogy külömbiséget kell tenni a' Királyi Várak, vagy a' Király által maga őrizete alá vállalt Vég-várak, — és a' privatus Birtokosok

---

Art. 5. a. 1546. *Intelligunt omnes gravissimis cladibus a communi hoste toties jam acceptis, ac tum excursionibus Turcarum, tum vero insolentium nostratum factione, perparum jam restare usque in regno, quod magis momenti sit, Statusque et Ordines regni, qui pauci jam sunt reliqui, vix etiam habere, quo in dies singulos vitam traducant, tantum abest, ut arces, quas habent in faucibus hostium, conservare munireve suis sumptibus possint; atque ideo nequaquam sit, quod quisquam putet, vel exiguum regni partem propriis duntaxat Ungarorum viribus, etiam sub induciis, ab hostibus pariter et rebellibus defendi posse sine auxilio exterorum. Igaz megvallás!*

Art. 42. a. 1546. *Quod Majestas Regia Castra, Castellata et fortalitia, in Regno Slavoniae et Croatiae Turcis finitima, et quae vel ex suis redditibus, vel eorum, quorum sunt, privatis opibus conservari non possunt, statim per Dominum Capitaneum suum, aut Banum illius regni, vel per alios Commissarios suos, diligenter ubique inspicere et considerari curet, et ea quae pro defensione regni illius necessaria videbuntur, ad manus suae Majestatis recipiat, vel aliter de illorum conservatione maturo Consilio, quoad ejus fieri potest, provideat, illa vero quae minus necessaria visa fuerint, dirui et comburi faciat, ne in manus hostium deveniant. Ugyan ezen esztendőbeli 44-dik articulusban előszámláltatnak Magyar Országban a' Dunán innen és túl lévő Várak, a' mellyek minden jövedelmeiktől megfosztattatván (quae omnibus fere proventibus ac redditibus per Turcas spoliata sunt) a' Király által erősíteni, őrzőnéppel megrakatni, vagy elhanyaglatni rendeltetnek.*

Mind ezen törvény czikkelyek mintegy előre feltett igaznak tartják azt, hogy a' Várak tartásáról, erősítéséről, és védeléséről szőlő kötelesség a' Várakhoz csatolt jöszágokat, jövedelmeket, és ezeknek birtokosait érdeklí,

Váraik között; 's így a' második karban lévő Várakat Ferdinánd Király, a' régi törvények értelme szerént, a' mi az ő tartásokat, erősítéseket, 's védléseket illette, a' privatus Birtokosok jövedelmeikre hárította. Az 1545-dik esztendőben tartott Ország Gyűlésének 40-dik articulussában a' Rendeek subsidium fejében portánként egy forintot rendeltek a' Vég-helyeknek provisiójára, és az azokban szolgáló népeknek fizetésére; a' 41-dik cikkelyben meghagyták, hogy az e' subsidiumból szerzendő pénz, az ott megjegyzett büntetés alatt, senkire másra ne pazaroltasson, hanem abban egyedül a' Vég-helyeken szolgáló vitézek részesüllyenek; tovább a' 42-dik cikkelyben ugyan azon Rendeek, már nem kéremény gyanánt, mint ennekelötte, hanem parantsoló hangon (Statutum est) azt rendelték, hogy mivel ez a' subsidiumból gyűjtendő summa pénz a' Vég-helyek erősítésére, és azokban a' szükséges katonaság tartására elegendő nem lenne, azért a' Királynak minden jövedelmei, mellyek a' pénz-verésből, 's a' Magyar országi és Slavoniai Harminczadakból bofolyandanak, ugyan azon czélra, tudniillik a' Vég-helyekre és Várakra forditassanak, ide értvén egyetemben Maria Özvegy Királynénak jövedelmeit is; azért tovább parantsolták, hogy ezen jövedelmek az Országból ki ne vitetessenek, és nem idegen nemzetű Tisztek, hanem egy Magyar Nemes, és jó birtokú Kints-tartó által adminisztráltassanak (a). Minekutánna ezen articulu-

---

(a) Ezen harsány hanghoz szoktak a' Magyar országi Rendeek a' Király iránt Dobzse László és iffju Lajos alatt, kiknek még konyhájokat 's pintzéjeket is az Ország Gyűlésén regulázták, 's meg hagyták, hogy böjti napokra a' Vízát Tatárol, hűsevo napokra a' sertvélyes sültet Munkátsról, a' Királyi asztalra illő borokat pedig Szeremből és Budáról vegyék, és mind ezeket egy a' Király oldalához Urakból és Nemesekből adatott Tanács gondosan elrendellye.

sok Ferdinand Királynak, ki a' gyűlésben jelen nem volt, Vormszba felküldettek volna, ő feleletében minden mérsékletiséggel, de egyszer'smind nagy egyeneséggel emlékeztette a' Rendekeket, hogy ő, valamint Király létére tanátstsal, fegyverrel, és életével védi másoknak igaz törvényes jussait, úgy a' magáéról, és testvérének Maria Királynénak igazságáról sem feledkezett meg; hogy ő ösméri a' Haza védelme iránt tartozó kötelességét, és az ő 's familiájának saját kincseiből, külső örökös tartományainak jövedelmiből, a' Romai birodalomnak segedelméből megszámlálhatatlan summákat költvén Magyar Ország oltalmazására, — melly summáknak mindazáltal a' Magyar jövedelmek tsak legkissebb, 's majd nem egészen a' semmiségbe enyésző részetskéjét teszik, — úgy gondollya, hogy megfelelt eddig kötelességének, 's annak ezután is úgy megfelelő, hogy az ilyen articulusok felesleg valóknak fognak ítéltetni (a). De midőn az 1546-iki 42-dik és 44-dik articulusban ismét törvényszabó módon jelentenek a' Rendekek akaratjokat, és a' megerősítendő Várak neveit is a' Dunán innén és túl előszámlálgatnák; — midőn a' következő 1547. esztendőnek 16-dik cikkelyében ismét ugyan ezt kívánták közönséggel a' Királytól, és e' végre a' Váraknak, és azokba szükséges katonáknak sűrű lajstromát Ferdinandhoz felküldötték volna (b), ő

-
- (a) Mind ebben, mind az ötvenedik articulusra, melly által a' bánya mívelést, és a' bányászok állapotját akarták a' Statusok elrendelni, adatott feleletében megmutatta Ferdinand Király, hogy minden szelidsége és kegyessége mellett erti kötelességeit, és ösméri Királyi jussait. Meltó mind a' kettőt a' Törvény Könyvben elolvasni.
- (b) Ad ea autem Castra et fortalitia, quae dirui non debent, et praesidio egent, pro necessitate munienda et conservanda subsidium vel pecuniarum, vel gentium Sacrae Caesareae, et Regiae Majestatum, ac Imperii Principum

Augsburgból adatott feleletében az említett, és itten kérdésben lévő szükséges különböztetést, a' Királyi gondviselés alá felvállalt, és a' privatus jószágos Urak birtokában lévő Várak között, nyilván kimondotta, és ezen utólsóknak tartása, erősítése, és védeke kötelességét ország szerént a' Birtokosok tartozó tisztjeknek lenni vallotta (a).

Jóllehet mind ezek elég világosak, de még tündöklőbb napfényre hozattatik ezeknek igaz voltak az 1563-dik esztendőben tartatott Ország Gyűlésének egynéhány törvény czikkelyei által, melyek a' sokféle veszedelmekkel tusakodó időkor bős gondoskodásának, és megérett tanáskozásának gyümöltsei voltak. A' 16-dik czikkelyben meghagyatik, hogy a' Király által ki nevezett Fő Kapitányok Dunán innen és túl, ugyan a' Király által hozzájuk rendelendő Magyar és Né-

---

omnino est necessarium: quemadmodum ex registro super his ad suam Majestatem misso facile constabit. Nam Ungaricum per se subsidium ad ista omnia haudquaquam satis futurum, jam Majestas sua intelligit.

- (a) Qnod ad praesidia Castrorum et fortalitorum attinet: dedimus informationem praedictis Locumtenenti et Capitaneo Nostro Generali, atque etiam Capitaneo Regni nostri Supremo, ut his Castris, quae pertinentias desolatas habent, proventusque proprios, unde providere possint, non habent, de peditibus per eos conscribendis, pro eorum praesidio et tutela provideant. Nam alia Castra et fortalitia, quae et pertinentias et proventus aliquos habent, per dominos suos provideri debebunt. Ezen végzése Ferdinandnak; melly a' régi törvényekben, a' dolognak természetében, és az igazságban gyökerezetik, az ennekutánna adatott törvényekben sínór-mérték gyanánt megtartatott, és minden kérdés nélkül elfogadtatott. Innen vagon, hogy 1550. esztendőben a' Statusok, a' 96-ik articulus bizonyítása szerént, nagy alázatos kéressel járultak Ő Felségehez némelly Várak megtartása 's erősítése iránt, Ordines Regni humiliter supplicarunt Regiae Majestati; Ő Felsége pedig, ámbár nagy költségekkel terheltetve volt az Ország oltalma miatt, meg is, ut suam erga fideles subditos suos benignitatem magis ac magis ostendat, maga költségére és gondviselésére fogadta azon Várakat, melyek a' múlt esztendőben is abban voltak.

meth, hadi dolgokat értő, Biztosokkal együtt, a' Véghelyeket megjárják és megnézzék, kiknek is ottan illy Instructio adatik, hogy ha valamely helyeket a' köz védelmezésre alkalmasaknak, és szükségeseknek találándanak, azoknak jövedelmeiket szorgalmasan kikérdezzék 's megvizsgálják, mellyeket ha elegendőknek ítélendik, a' helyeknek birtokos Urait kötelezzék arra, hogy jövedelmek mennyiségéhez képest ezen Véghelyeket Katona Örizettel megrakják, és azokba mind azt, a' mi a' helyeknek erősítésére, 's oltalmára megkívántatik, jövedelmeikből megszerezzék. Ha pedig találkoznának olly birtokos Urak, kik a' véghelyeknek jövedelmeit ugyan beszédnek, de azoknak megtartására semmit kiadni 's költeni nem akarnának, és így az Ország veszedelmével semmit se törödnének, az ilyeneket ő Felsége ezen Törvénynek megtartására kényszerítse, és a' Fő Kapitányok által kényszerítettnei parantsollya. Ha a' Véghelyek jövedelmek nélkül volnának, vagy azok az oltalmazásra elégtelenek lennének, a' helyek pedig az Ország védelmére szükségeseknek találtatnának, Ő Királyi Felsége azoknak megerősítésekről illendő rendelést tenni méltóztasson (a).

-
- a) Quodsi quae loca erunt, quae periculo exposita, pro defensione circumjacentis regionis necessaria intertentione provisioneque praesidii militum indigere videbuntur, Capitanei Supremi cum hominibus sibi adjungendis eorum reserant, intelligantque proventus; quos si sufficientes compererint, domini locorum provideant ex eis, pro quantitate proventuum, tam de praesidio militum, quam de aliis pro defensione, necessariis rebus. Siqui vero proventus tantum percipiendo, ad loci conservationem nihil erogarent, et per hoc publicum Regni damnum et periculum parvipenderent, eos Sacra Majestas Caesarea ad parendum huic Constitutioni cogat, et per Capitaneos ipsos Supremos cogi faciat. Igen világos szavakkal vagy on itten a' törvényes kötelesség, minden homálnak, és kétségnek elszéllyesztére, előadva; mert itten ama Véghelyekről vagy on a' szó, a' mellyek privatus Földes Urak birtokában

Ugyan azon esztendőbéli Gyűlésnek 17-dik cikkelyében ismét az a' kötelesség erősítetik ; előre botsajtván tudniillik azon factumot, hogy vannak némelly erős helyek, mellyeknek az hozzájuk kaptsolt jószágokból elegendő jövedelmeik vannak, még is a' Királyi Felségnek Katonáitól őriztetnek, 's annak Költségével tartatnak, rendeltetik, hogy eme Várak birtokos Uraik által, a' fellyebb említett törvény tartalátja szerént, a' jövedelmek menysiségéhez képest, erősítsenek, 's őriztessenek; a' Királyi ör Sereg pedig, vagy annak része, tétessen által olly véghelyekre, mellyek jövedelmeiktől megfosztatván, a' szükséges oltalom végett fentartandók lesznek. A' tizenennyolczadik cikkelyben a' végváraknak nagyobb, és biztosabb őrizetekre nézve megengedtetik, hogy a' kiknek a' Törökhöz közel fekvő Váraik vannak, azon állandó lovagjaikat, kiket minden száz jobbagytól hármával adni tartoznak, az ő saját Váraikban tarthassák.

De mind ezeknél a' pörben forgó kérdésnek megállapítására még világosabb, és tetemesebb bizonyítást nyújt, a' mi ugyan ezen Diaetának 10-dik articulussában végeztetett. Azon esetre, ha valamelly Várat több testvérek, vagy más Urak birnának, 's ezek közül némellyek a' Vár tartásának terhet birtok részekhez 's jövedelmekhez

---

feküdtek, jövedelmekkel jártak, és nem tsak azért említetnek, hogy a' jószágok Fejei voltak, a' mint a' Gyűjt. 4-dik dar. Szerzője mentségül állítja, hanem egészen katoná 's hazavédő tekintetben fordulnak elő, azon okból tudniillik, mivel azon véghelyek az Ország oltalmára szükségesek voltak, és a' megerősítésre képesek; ilyen tekintetben, ezen Véghelyek tartását, erősítését, 's védelmét néző kötelesség a' Földes Uraknak e' törvény által olly erősen meghagyattatik, és olly keményen sanctionáltatik, hogy az ellene tusakodóknak kényszerítés, a' Fő Kapitányok által véghez vendő kényszerítés legyen a' büntetések,

képest viselni nem akarnák, meghagyattatott, hogy az ilyen ellenkezőket az Ország Fő Kapitánynya a' köteles segítségre és terhen részesülésre hajtsa és kényszerítse. Hogy pedig megtudathasson, mire, és mennyi rész jövedelemre lehessen az ilyen makatsokat kénytetni, az a' mód szabott: Hogy a' Fő Kapitány a' Főispánynyal vizsgálják és tudják meg a' Várnak egész jövedelmét, és határozzák el, mennyivel tartozzon kiki a' testvérek, vagy más köz birtokosok közül, jövedelmöknek mennyisége, és iránya szerint, a' Várnak tartását segíteni; Ha ezután a' Testvérek, és köz birtokosok közül egyik vagy másik a' Vártartásához, a' tett meghatározás szerint, köteles segítséggel járului nem akarna, a' többieknek hatalmokban legyen, az ilyen segíteni nem akarónak részét elfoglalni, és azt a' Várnak fentartására fordítani (a). Olly nyilván való ezen törvénynek értelme, hogy azt minden tekervényes allegatiók álutjai által sem lehet másra tsavarni, hanem tsak arra, a' mit ezen törvénynek rubricája egyenesen ki mond: *Fratres plures arcem finitimam pos-*

-
- (a) Statutum etiam est, ut existentibus in arce aliqua duobus, vel tribus, aut pluribus etiam fratribus, et eorum aliquibus intertentionem illius pro sua parte juvare nolentibus, tales recusantes supremus Regni Capitaneus cogat et compellat. Inter quos quidem Fratres, vel alios quoscunque communem arcem possidentes, supremus Regni Capitaneus, cum Comite Comitatus, revisis et cognitis arcis proventibus, limitationem faciat, quantum quisque pro rata proventuum suorum parte ad arcis illius intertentionem impendere debeat. Uno vero, aut altero intertentionem pro facta limitatione juvare nolente, caeteri potestatem habent occupandi partem juvare nolentium, eamque ad arcis conservationem insumendi. Art. 19. anno 1563. — Ha ez nem nyilván való, nem valóban kötelező erejű törvény, ha e' törvényben kijelentett köteletség nints a' Váraknak jöszágikhoz, 's jövedelmikhez kaptolsa, tehát nints már az egész Magyar törvényben világosan kifejtett tárgy, nints abban, a' mit örök homályba 's bizonytalanságba nem lehetne sophismák által sülyeszteni.

sidentes, pro rata parte proventuum eas conservent. Nem valamelly régi őszve omlott bagoly fészkekről vagy on itten említés, hanem olly Végvárakról, mellyek az Ország köz védelmére mindenkor állandó erősségben, és jókarban tartatni parantsoltatnak. Nem azért emlitetnek ezen Végvárak, mivel némelly jószágok el avúlt fejei voltak, hanem mivel fekvésekre, és bő jövedelmekre nézve az Országnek és szomszéd környéknek oltalmazására akkori üdőben szükségeseknek iteltettek. Egy szóval nem volt, nem is lehetett akkor ezen törvénynek más czéllya, más szemügye, hanem tsak a' Katonai tekintet, egyedül a' Hazának és a' végváraknak, mellyektől a' Haza létele függött, akkori szükséges oltalma, és ezen főben járó kötelelességnek, birtokok 's jövedelmek mértéke szerint, a' Birtokosok által megteendő végre hajtása.

Hogy ezen világos törvény mellett maradják, és meg előzzem egyszersmind azt az ellenvetést, mintha ezen törvény tsak első Ferdinand üdejére és a' 16-dik századra volt volna szabva, más üdökre pedig 's jelesen a' 18-dik Századra nem terjedne, — ime előhozom a' 17-dik és 18-dik századoknak törvény tikkelyeit, mellyekben az itten említett törvény nevezetesen emlitetik, és nem tsak megerősitetik, hanem nagyobb erőre kap, és kiterjesztetik. Az 1622-dik esztendőbeli Decretumnak 72-dik tikkelyében ez a' törvény nevezet és szám szerint emlitetvén helyben hagyattatik; az 1625-dik esztendei Diaetanak 59-dik articulussa pedig ezen törvénynek rendelkezését, és kötelező erejét még azon Várakra is, mellyek az Ország belejében bistosb helyeken fekszenek, kiterjeszti. (a)

(a) Art. 72. a. 1622. Quia arces fuitimae per plures fratres, et alios quoscunque communiter possessae aedificio et

Hogy még a' tizenhétedik Században is egész erejében és dívatjában volt ez a' törvény, megbizonyodik az 1715-ik esztendei Ország-gyűlésének 69-ik tikkelyéből, mellyben a' Váraknak, Kastélyoknak, Curiáknak, és Malmoknak végső pusztulásokat megakarván gátolni az Ország Rendjei, annakokát abban találták, hogy némelly közös birtokosak az ilyen épületek javítására segédül lenni nem akarnak, azért a' Királyi Felségnek megegyezéséből rendeltetett: hogy azon mód, melly az 1622. 72. és 1625. 59. articulusokban meghagyatott, és kijelentetett, megújítasson, és a' Szabad Királyi Városokra is kiterjesztessen (a).

---

bona provisione destitutae plerumque manent; ideo hae in parte renovatur Art. 19. anni 1563. ita, ut pars proventus fratris, aut alterius possessoris ejusmodi aedificia et intertentionem negligentis, modo in eodem articulo praescripto limitata, per reliquos arcis Dominos seu possesores occupari, et ad ejus conservationem insumi possit.

Art. 59. a. 1652. Ad articulum 72. anni 1622. de arcibus finitimis, per plures fratres, prout et relictas, ac alios quoscunque communiter possessis, additum est; ut is etiam de aliis arcibus, in tutioribus partibus regni sitis intelligatur, ita, ut de bonis et proventibus possessoris, restaurationem suae portionis negligentius procurantis, praemissa certificatione, Vicecomes providere debeat, et teneatur. Ezen helyben hagyattatása, és további kiterjesztése az említett törvénynek megmutatja, hogy még az akkor divathan 's gyakorlásban volt, és hogy a' Király az Ország Rendjeivel annak sikerét és szükséges voltát tapasztalták.

- (a) Art. 69. a. 1715. Ultimam fere desolationis causam arcium, castellorum, Curiarum, et molendinorum, ac aliorum id genus aedificiorum exinde colligere advertunt regnicolae, quod nonnulli Composseores in reparationem similium aedificiorum concurrere recusarent; ne igitur unus et alter, aut etiam plures ipsorum propter talium Composseorum negligentiam, et renitentiam damna experiri cogantur, annuente Sua Majestate Sacratissima determinatum est, ut modalitas in supramentionatis articulis 72. 1622. et 59. 1625. annorum denotata et declarata renovetur, et ulterius ad liberas quoque et Regias Civitates extendatur: eo per expressum declarato, ut liberum sit contra tales morosos et renitentes respectu damnorum ex

Méltó lészen itt megállapodni, és a' miket ezen világos törvényekből kivont vitatások ellen a' Tud. Gyűjt. 4-ik Darabjának Szerzője mond, megvizsgálni; mert meg kell azt az ő egyenessége ditséretére jegyezni, hogy mind ezeket röviden említi, és mintegy futólag citálja. Az említett Darabnak 74. és 75. lapján a' Magyar allegatioknak fortélyait érdekelvén, leereszkedik a' Szerző Ur per figuram Concessionis ellenkezőjéhez, és azt igéri, hogy közölni akar azzal új okokat, mellyekkel a' tudatlanok előtt állítását hitelesebbé tehette volna. Ezután elő hord a' Szerző számos articulusokat, mellyek azt bizonyítják, hogy voltak a' privatusok birtokában olly Várak, mellyek a' törvény által öriztetni parantsoltattak, 's a' védelemre szükségeseknek tartattak. De tovább elő hozza a' felebb említett 1563. 16. 17. és 19. 1622. 72. 1625. 59. és 1715. 69. cikkelyeket is, következésképen ezeket is csak olyanoknak véli, mellyek a' tudatlanok előtt tehetik hitelesebbé a' pörben főrgő állítást. Ré-

---

renitentia Compossessorum emergentium, praemissa erga eosdem Compossessores judiciaria admonitione, medio Comitatus iudicium ad refusionem etiam expensarum, in huiusmodi litem erogandarum, procedere. Ezen törvény maga világosan kifejezi feltett czélyát, hogy tudni illik a' közös birtok alatt lévő Váraknak, Rastélyoknak, Curiáknak, Malmoknak, és más ilyen birtokú épületeknek vég romlását kívánja elhárítani; voltak tehát még akkor privatusoknak közös birtokú Váraik, Rastélyaik, 's egyébb épületeik, másképen a' törvény, mint tárgy nélkül való, oktalan lett volna; voltak tehát még akkor közös birtok alatt fekvő Várak, mellyek a' testvérek, vagy más Compossessorok közös költségén az 1622. 72. és 1625. 59. törvények értelméhez képest tartattak, másképen ez a' törvény ismét oktalanul szabott, ha arra mutatott mintegy sinőrmértékre, a' mi már akkor nem volt, tovább az említett törvények ereje kiterjesztetik a' Szabad Királyi Városokra; mivel pedig a' minék létele nintsen, az ki sem terjesztődhet; nyilván kitetszik, hogy a' Várak iránt hozott 's ezen articulusban említett törvény cikkelyeknek még akkor kötelező erejek volt.

szemről inkább a' tndatlanok számát akarom a' Szerző Ur ítélete szerént szaporítani, mintsem ezen világos, és üdőszakaszok folytában állandóan megtartott 's megerősített törvények értelméből eredett meggyőződésemtől elállani. Reménlem is, hogy kiki, olvasván és megfontolván a' Szerzőnek kifogásai ellen okaimat, helyben hagyandja felletelemet.

Azt állítja a' 77. lapon a' Szerző, hogy az ilyen czikkelyekben nem egyedül katonai tekintet a' fő czél. Felelet: jóllehet erre elegendőképen megfeleltem, mikor a' felebb említett törvény czikkelyeket eredeti igejokban elő adtam, és azokra észrevételeket tettem, itt mindazáltal továbbá is mondom, hogy az 1563. 16. 17. és 19. az 1622. 72. és 1625. 59. czikkelyeknek fő czélylya egyedül a' katonai tekintet; mert azokban, a' mint foglalatjok mutattya, egyedül az Ország-nak és Vidéknek védelme, az erősségeknek, a' Törökhöz közel fekvésekre nézve, felállítása, tartása és oltalma tárgyaztatik, nints is ezen czikkelyekben csak egy szó is, melly más czélra magyaráztathatna. Tovább az előbb említett törvényekben olyan helyek is értetődnek, sok más ezekhez hasonlóknak pedig, főképen a' Vég-helyekhez rendelt munkákról szállókban, világosan olyan helyek is neveztetnek, mellyek soha ennekelőtte erősségek nem voltak, hanem alkalmas fekvések, 's az Ország szükséges védelme végett erősségeké tétetni (praesidiari, in praesidia converti) parantsoltatnak, a' minek valóban nem lehet más tzélylya, hanem a' katonai tekintet, és a' Hazát Várak által oltalmazni kívánó szándék. — Egyedül az 1715-ki 69-ik Czikkelyről lehet azt mondani, hogy abban a' katonai tekinteten kívül másra, úgymint a' közös birtok alatt lévő Curiáknak, Malmoknak, és más több közös épületeknek a' birtokosok által

tal közös költséggel viselendő fentartásokra is vagyron czélozás; de ez a' két tárgy, a' mellyre itt a' törvény teként, ki nem rekeszti egymást, sőt igen jól és igen alkalmasan meg fér egymással, mivel mind a' kettő a' közös kötelességre; és annak kútfejére, ugymint, a' közös jövedelmek vételére építetik, és arra igazítatik. Nem lehet tehát állítani, hogy ezen czikkelyben nintsen a' Haza védelmére, és a' Várak tartására néző tekéntet; — sőt szükségképen kell abban katonai, és Várokat tartó és védő tekéntetnek is lenni, mert ezen czikkelyben a' másik tárgy is, tudniillik a' közös épületek fentartása; az első tárgyhoz, ugymint a' Vártartásról szolló kötelességhez, mintegy sinormértékhez szabattatik; már pedig a' mérték, és a' mérendő tárgy olly egymáshoz tartozó dolgok, hogy egymás nélkül se nem lehetnek, se nem gondoltathatnak. Tehát még 1715-ben fen állott a' privatusoknak a' Várak tartásáról szolló törvényes kötelességek.

Az említett törvényeknek megerőltetésekre azt mondja tovább a' 78-dik lapon a' Szerző Ur, hogy a' Várak többnyire rablások végett építettek, 's ezen okból tartattak benne a' katonák is; a' rablások pedig mindenkor sérelmei, nem pedig következései voltak a' Magyar Polgári alkalmánynak. — Valóban undok szinekkel festi, és emberségtelen szándékkal ruházza fel a' Szerző Ur Kedves nemzetének Eldődjeit, ugymint a' Vezéreket Arpádtól Szent Istvánig, 's ettől a' Királyokat egész első Leopoldig, a' kik mind magok Várokat építettek az Országnak közepén és szélén, mind pedig mások által építetni engedtek, sőt az Egyházi 's Világi Urakat, nemeseiket, és Polgárokat Országos törvényekkel, adomány levelekkel, és intésekkel sürgették a' Váraknak akárhol alkalmas helyeken leendő építésére. Ha

mind ezen Várak többnyire rablás végett építettek, és ezen okból tartattak benne a' katonák; — nints valóban az a' szín, a' melly alatt ezen bűnben a' részvételtől a' Királyokat és az Ország törvényét kilehessen menteni. A' ki igen sokat vitat, keveset bizonyít. Vallyuk meg inkább, hogy tekéntvén Hazánknak hajdani természeti fekvését, és a' Szomszéd népeket érdeklő határjait, igen szükséges, és elkerülhetetlen gondviselés volt az, hogy annak nem csak szélső határjai bevágásokkal (indaginibus), és mintegy erős Kapukkal védelmeztesse, hanem még a' belső részei is helyekenként várakkal erősítessenek, oltalmaztassanak. Mert napkeletről, és Ejszak felől a' Kunok és Bessenyek, Oroszok, és Lengyelek, azután a' Tatárok, elbontván, vagy megkerülvén a' bevágásokat, könnyen keresztül nyargalhatták a' kinyílt védtelen tartományt, a' mit is eleintén gyakran tselekedtek, ha csak az erős Várak által sebes futásoknak rakoncza nem vette, könnyen földig égethették, 's minden népből kipusztíthatták az Országot ha csak a' lakosoknak 's vagyionoknak menedékhely a' Várakban nem szereztetett. Dél felől pedig melly könnyen áthágta a' Dunát és Szávát ama gyakorlott 's katona mesterségekkel bíró Görög birodalmi sereg? melly könnyen földig rontotta az Zemlénnek és Harámnak kerítését hatalmas faltörő szerszámjai által? ugyan ezt mivelhették napnyugot felől, a' Lajtán és Morván könnyen áttalván, a' Babenbergeknek és Ottokaroknak seregei; láttuk is a' történetekben, hogy ezek iminnen egészen Fejérvárig és a' Vértesig, amonnan a' Garamig nyomultak, a' Görög tömött seregek pedig egészen Bácsig hattak. Ki mondhattya már igazsággal, hogy az ilyen fekvésű Országnak akár szélein akár belsejében a' Várak többnyire csak rablás végett, nem pedig

inkább elkerülhetetlenül szükséges oltalom miatt építettek? — A' Királyok, és a' törvények kijelentették nyilván a' Várak építésének czéllyát, és azt az Országnak, és nemzetnek oltalmazásában helyezték: így szóllott negyedik Bela, így Zsigmond Király in Praefat. Decr. 2-i anni 1405. ugyan ezt vették czélul a' Várak állításában az 1453. 6. 1458. art. 6. 1464. 10. 1492. 15. 1514. 57. és az 1560. 59. törvény cikkelyek; egy szóval valahányszor a' törvények, a' Királyok, és az Ország Rendjei némelly újjonnan épített Várat megmarasztaltak vagy újjatt építtetni, akár szélén, akár közepén az Országnak, engedtek, mind ezekben a' köz védelemre irányzott szándékokat nyilvánvaló szavakkal kijelentették; soha eleben a' honnyi törvény e' tárgyban semmit ugy nem üldözött, nem tiltott olly keményen nem büntetett, mint a' rablást és az arra törekedő szándékot; — így tehát a' Magyar Constitutionnak szellemével, a' Magyar Királyok és Nemzet által Országul olly gyakran, és olly fényesen nyilatkoztatott szándékkal ellenkezik azon állítás, mintha Nálunk a' Várak többnyire rablás végett építettek volna. Megkell mindazáltal vallanom, hogy valamint a' legjobb dolog is, a' roszak visszaélése által, az ő Nemétől 's természetétől félre ragadtathatik, és el fajulhat; ugy a' Várak tartásának czéllya és törvényes kötelessége is gyakori visszaélések által az erőszaknak, és hatalmaskodó önkénynek eszközévé lehetett, 's valóban lett is, a' nélkül, hogy akárki igazsággal a' jó és hasznos célzt szeméi elől elvesztvén, annak helyébe tsak a' vissza éléseket tehesse, és a' hajdani erős Várakat többnyire tsak a' rablás végett építetteknek mondhassa.

Azt mondja tovább ugyan azon a' lapon a' szerző, hogy a' Várak körül való kötelességet

egészen más oldalról kell tekinteni, és csak azon Várakról érteni, melyek azon kívül, hogy a' Királyok engedelmével építettek, és belőlök rablások nem tétettek, még többnyire vég várak, és az Ország széleihez közel fekvén; annak védelmére alkalmasak is voltak. — Ezen kifogást elegendőképen megtzáfollja, és visszaveri maga a' Szerző Úr, midőn rövideden említvén, és készkarva csak mintegy töhegygyel érdekelvén első Ferdinand alatt a' Vártartásról, és abbéli törvényes köteleességről 1563-ban hozatott világostörvényt, azt valya, hogy 1625-ben második Ferdinand alatt az a' törvény ama Várakra is ki terjesztetett, melyek az Ország belsejében, és az ellenségtől biztosabb helyeken feküdtek. Azon kívül maga a' Szerző igen sok törvény cikkelyeket hoz elő Velencei Andrásnak, Zsigmondnak, Albertnek, Hunyadi János és Szilágyi Mihály Gubernatoroknak, Mátyás és második Lengyel László Királyoknak üdejekből, melyekben azon kívül, hogy némelly újjonnan erősített Várak, azért hogy azokból rablások történtek, elhanyaglatnak, más némellyek mind az Ország szélén mind pedig az Ország közepén meghagyattatnak. Illyen a' törvény erejével magok erősségekben meghagyatott Várak voltak 1445. Palota Fejér Vármegyében, Vámos Borsodban, Nána Hevesben, és Pelsöcz Gömörben; illyenek voltak Esztergam, Eger, Veszprém, Sümegh, Egervár, Kapuvár, Sárvár, Légrad, Ujzriny, Érsekujvár, Nitra, Sempthe, Trentsin, Murány, Szepesvár, Fülek, Szétsény, Drégely, Somoskö, Hajnátskö, Putnok, Szendrő, Szadvár, Szerents, Tokaj, Etsed, Erdőd, melyek többnyire az Orzágnak nem Szélén, hanem közepe táján fekvén, még is, a' mint azt a' törvényből és hiteles oklevelekből könnyen meg bizonyithatnók, a' Birtokosok által, vagy az a-

zokhoz tartozó jószágoknak jövedelmeiből tartattak.

Azt is emlegeti a' 77. lapon a' Szerző, hogy a' Nemesi Váraknak nagyobb része, mint az elpusztításokról szőlő czikkelyekből észre vehető, düledékben sanyargott, a' neveik még is keletben voltak, 's magok annyira, a' mennyire Jószág Főknek (Capita Bonorum) tekéntettek, nem pedig mint Katonai erősségek esmértettek. Nem következés tehát, hogy valamely Vár akkor, midőn neveztetik, még valóban vár vagy is erősség volt és vedhető karban állott. Felelet: hogy némelly esetekben 's törvényekben, midőn tudniillik az Uradalmaknak 's jószágoknak elfoglalásáról, visszaadásáról, osztályáról, vagy a' tulajdonság jussát illető kérdésekről vagyon a' szó, némelly elovúlt Várak, mint hajdan jószágok fejei, említetnek a' törvény czikkelyekben, valóban megengedhető történet; — de hogy akkor is, midőn a' Hazának és körül fekvő vidéknek derekas védelméről, az arra alkalmas helyeknek ki választásáról, és megerősítéséről vagyon a' törvényekben a' szó, akkor is mondom, csak játék gyanánt, és a' régiség mutogatására említessenek abban az elenyészett, vagy düledékben fekvő Várak, az egy törvény adó nagy testnek méltóságához illetlen, és annak czéllýára igazán serénykedő okosságával megferhetetlen dolog volna. Vallyon ki nem nevetné azt a' törvényt, a' melly mi üdönkben a' Száva partján, és Slavoniában Ujlakot, Kölpént Szentdemetert és Athinát; túnan pedig a' Duna mellýékén Kövit, Szent László várát, és Szörényt a' Török ellen oltalmaztatni parantsolná?

Valamint a' felebb említett törvényekből tündöklő világossággal kitetszik a' kérdésben forgó kötelességnek valósága; nem különben más ezekhez járuló, és a' Várak tartását és védelmét fel-

fedező, és nagyobb fénynyel felderítő, 's ugyan azon évkorban hozatott törvény czikkelyekből is megbizonyodik az. Hogy a' Birtokos Urak Váraikban Kapitányokat, Vár-nagyokat, és Zsoldos vitézeket ön költségeken tartottak, nyilván megmutattya a' 1552. 11. articulus, mellyben az rendeltetik, hogy ha némelly Urak szolgálakat, tiszteket, Vár-nagyokat, 's katonákat esztendei bérre fogadnak, ezek pedig a' szolgálatot elakarják hagyni, tehát a' kitelt esztendő vége előtt egy holnappal a' szolgálatot felmondják, és arról számot adjanak. Hogy pedig ezen Vár-nagyok és katonák nem voltak csak fény-mutogatásra, a' Várnak kinyitására 's bezárására, vagy pedig, a' mint a' Szerző a' 79. lapon állítja, Uraiknak 's javaiknak a' kóborlók ellen megőrizésekre, hanem az Országnak, vidéknek, és Várnak az ellenség Seregei, és derék ostromjai ellen még oltalmazására törvényesen fogadva, kinyilvánodik ugyan ezen czikkelynek utóbbi rendelkezéséből, mellyben meghagyatik, hogy ha ez ilyen Várnak Ura táborozásban volna, vagy ha a' Vár az ellenségtől megszállatna, vagy a' bizonyos megszállatást várhatná, ilyen esetekben az említett tisztek, és katonák tartozzanak esztendőnél tovább szolgálatban maradni, miglen tudniillik a' táborozás, vagy azon Várnak megszállatása végződik. Az 1553. 11. czikkely a' paraszt jobbágyoknak a' sok nyomorgásból és szenvedésből könnyebbitésekre azt parantsollya, hogy azok ennekutánna nem ötvenkét, a' mint az előbbeni Decretumokban meghagyott, hanem csak negyven napot tartozzanak esztendőnként Uraiknak dolgozni, kivévén azon egy esetet, ha a' Földes Úr az ő Vég-varának erősítésére ennél is tovább kényszerítené jobbágyainak munkájokkal élni, melly munkában, hogy Uraikat szívesen segítik a' jobbágyok, annyival

inkább reménylette tőlök ez a' törvény, mennét bizonyosabb volt, hogy az illy erősítés az ő védelmekre is szolgált. Előhozhatnék itten számtalan sok törvényeket, mellyekből kívilágosodna, hogy hajdan, mikor a' Török az Országban lakott, az Uraknak Váraik saját jobbágyaik munkájával erősítettek; azért említetik olly gyakran az erről szóló articulusokban: *ex propriis pertinentiis*, 's jobbára tsak azok jobbágyai fordítattak más Várak munkájira, kiknek saját erősségek nem volt, a' mint ezt az 1556. 5. articulus nyilván tartja. Az 1557. 6. cikkelye azt rendeli, hogy Podmaniczky Uraságnak Trentsén Vármegyei jobbágyai sehova a' Várak építésére ne küldődjenek, mert ezekből rendel az említett Uraság Palota Varába, melly övék lévén az ellenséghez közel fekszik, gyalog őrző katonákat, a' kiket szüntelen erővel is ott kell tartóztatni, mivel más hol ezen Vég-várba katonákat nem fogadhatni. Tovább: az 1559. 35. articulus parantsollya, hogy mivel némelly Uraknak két, vagy több Vég-váraik, 's Kastélyaik külöm Vármegyékben vagynak; azért ezek jobbágyaikat saját Váraiknak építésére, 's erősítésére tartsák, és senki azokat máshová ne hajthassa. Mind ezek a' Vár és várbéli őrző katona tartásról, a' Vár-erősítésről, és a' *privatus Földes* Uraknak ez iránt való kötelességekről olly világosak, hogy azoknak hosszabb fejtegetéssel, paraphrasissal, vagy Scholionnal métset gyújtani nem szükséges.

Nints ugyan okom sem eddig való saját ügyekezetemnek kedveznem, sem a' felől mások ítéletét megelőznöm; azt vélem mindazonáltal, hogy a' Birtokos Uraknak a' Várak tartását és védelmét illető kötelességek a' Magyar törvények kútfejéből elegendőképen megvagyon bizonyítva, és hogy ezen a' Szerző Ur által feneketlennek nevezetett állításnak alapos okai találatnak. Hátra ma-

rad ugyan még a' felelet egynéhány ellenvetéseire a' Szerző Úrnak, mellyek nem annyira ezen törvényes kötelességnek lételet, mint sem annak végrehajtása módját érdeklik; hogy tudniillik, minekutánna már a' privátusok várai, vagy elrontattak, vagy önként omladékaikba dültek, azoknak tartása lehetetlen, sőt káros is volna, és így a' törvény azok eránt egészen elavult; tovább, hogy ez a' törvény súllyos egyenetlenséget hozott volna be a' kötelességek sorába, mivel az által a' Várak birtokosi felette megterheltettek, a' kik pedig Várat nem birtak, ezek eránt minden kötelességtől mentek maradtak; azon kívül megkellene még a' tudós Szerző Ur azon meghívásának is felelnem, melly által olly Diplomának és Királyi Adomány Levélnek előadását sürgeti, mellyben az adományos jószághoz a' Vár építés, vagy tartás kötelessége volna kaptsolva; — kimondhatatlan örömmel, sőt készséggel is megfelelnék mind ezen helyesen eltalált kívánásoknak, ha ezen értekezésnek szoros korlátjai azt megengednék. Igérem a' mely tiszteletet érdemlő Olvasó Magyar Publicumnak, hogy, ha annak emez honnyi törvényadásunk történeteit érdeklő tárgyakban, Eleink bölts rendelkezéseiknek, 's azokhoz képest nagy lelkű vitéz tetteiknek említésében gyönyörködtető örömét látni, vagy hallani fogom, mind ezeknek folytatására vig gyorsasággal ereszkedek. *) Akkor egyszer'smind szó lehet ama gyűlöletesnek láttató kötelességek megváltásáról; de nem a' kényből eredt váltságról, hanem arról, mellyet a' bölts tanátskozás megelőz, a' törvénythozó kar megálapít, és maga a' törvény megszentel. Elég legyen addig is mondani, hogy az illyen megváltásnak törvényeinkben is sok a' példája.

Najmajor Ignácz.
 Kir. Tisztviselő és T. Ns. Borsod V. Táblabírája,

*) Ezen ajánlást kedvesen fogadja.

A' Redactio,

3.

**Észrevételek a' Magyar Országai Vár-
tartás Törvényes Kötelességét vé-
dő Értekezésre.**

Magyar Ország régi Polgári Alkatmányát ki-
tanúlni sok okokra nézve szükséges. E' fáradság
nélkül egyfelül homályosak előttünk régi törvé-
nyeink, más felül haszontalanok minden históri-
ai előadásaink. Ha a' Történet írásnak egyik fő
kötelessége a' Nemzet különféle Erőinek kifej-
léseiket idő szakaszok szerint esmértni, hogy
festheti a' História az egymást követő főbb válto-
zásokat, ha setétbe burkolva áll azon állapot előtt-
te, melyből, mint sugár pontból, a' nagyobb te-
kéletességre törekedő nemzeti igyekezet utnak e-
redett? Mi változott idővel nálunk jobbra vagy
roszabbra, azt csak akkor tudhatjuk, ha jól es-
mérjük előbb azt, a' mi jobbra vagy rosszabbra
változott,

Míg ilyen okokból vizsgálják Tudósaink or-
szágunk Régi Polgári Alkatmányát, minden tö-
rekedések igazi hálát érdemei. Sőt, ha fontolóra
vesszük, hogy a' Valóhoz többnyire tévedések
által juthatni, hálákat érdemlenek, mint jó szán-
dékok, az Íróknak még botlásaik is. Ellenben,
mihelyt egy Törvényhozó Hatalomban részt vevő
Nemzet előtt akármellyik Tudós parantsoló han-
gon beszél, vagy egyenesen oda tzeloz, hogy a'
Századok előtt talán keletbe volt, de az idő szel-
leme szerint a' Haza körülállásaihoz képest vál-
tozott Régi Polgári Rend az országnak mostani
különböző helyhezeteiben mint egy erőszakoskod-
va ujra feleleveníttessék, akkor az ilyen Tudós
túl lépett az író tiszte határain, 's megfledke-

zett azon jobbágyi és hazafiui Bizodalomról, melylyet a' Törvényhozó Hatalom gondoskodásában helyheztenni tartozik.

Kötelességek ugyan az Íróknak a' Nemzet véleményeit a' Köz Társaság boldogságára mintegy vezetgetni; az előítéleteket, mellyek talán némely polgárookban gyökeret vertek, ki gyomlálni; jó és hasznos tanáts adások által a' fenekes jovalatoknak béveteleket siettetni: De az ilyen lépések egész Nemzetre nézve mindenkor csak fontos okokkal támogatott Ajánlások, nem pedig gyermeki letzkézések, vagy hatalmas hangu oktatások lehetnek. Holmi izetlenkedő sértegetések gátolják inkább, mint elősegítik a' jó tanáts bévételét, mert a' felháborodott, vagy megbántott Nemzeti Érzés indulata hevesebb, mint sem hogy hideg fontolgatásba ereszkedhetnék, melly a' valóságos jó tanáts elfogadtatására mindenkor szükséges. Másképen is fő kintse 's erője minden országnak a' Fejedelem és Nemzet között virágzó költsönös Bizodalomban, és a' Köz Kormány rendelkezésin való tsendes megnyugovásban áll: Ezeket erősíteni, nem pedig gyengíteni kell minden hív Polgárnak, és igaz Hazafinak. Sértegetni egész Nemzetet vakmerő, hogy ne mondjam vétkes, tselekedet; megtámadni századokig boldoggá tevő Törvényeket, káros viszketeg; a' Törvényhozó Hatalom jusainak gyakorlásokba hivatlanul béegeyedni, több, mint szemtelen arztátlankodás.

Illy sértegetéseket, nem pedig a' régi Magyar Polgári Alkatmány körül tett fáradozást, vett rossz néven a' józanul gondolkodó Magyar Mélt. Piringer Mihály Udvari Tanátsos tudós Könyvének Bétsi Recensensében. De bámúlással látta kiki azt is e' mértéket nem esmérő Íróban, hogy sok tévedései mellett úgy szólott, mintha

a' Magyar Régiség és Törvény-tudás kútfőit fenéig kimerítette; mintha a' Mélt. Szerző állításait együl egyig mások felett megfogta, 's mintegy vérré változtatta volna esmérteiben. Ezen okoknál fogva szólamlottak többen tévedései vagy sértegetései ellen. Ha ezek észrevételeikben a' vigyázatlan Recensenst a' Méltóságos Szerző Úrtól megkülönböztetté, csak azt tselekedték, a' mivel nem annyira valamely Tekéntetnek, hanem magának a' Bánás módnak és Mérték tartásnak áldozni köteleztettek. Vagynak számtalan jobbitani valók a' Mélt. Szerző állításaiban is; sőt általában nagyítás nélkül Könyvének mind két kötetéről bizvást elmondhatni: hogy ezek a' reájok szánt nagy munka és temérdek olvasás mellett is fundamentum nélkül szükölködnek. Azonban hálával illik venni egy olly Érdemes Férfi igyekezetét, ki nemesebb hazafiui szeretetből terhes hivatala üres óráit illy ditsően töltögette, hogy elűzné Nemzete régi Törvényeiről a' homályosságot. Mást vitatni, mint a' mit gyakran a' talán tudatlanabb Sokaság hiszen, nem mindenkor hiba, és ha az Igazság fáklyája néha pislogva égett is e' szorgalmas Méltóság előtt, meg kell még is az Értelmesnek vallani: hogy sokakban odább vezetett hennünket, mint Munkája kijövele előtt állottunk. Pedig a' Tudományokra nézve ditső Érdem csak egy szikrátskát is gerjeszteni.

Böltsen tselekedte tehát a' Tudományos Gyűjtemény múlt évi V. Kötete 67—88. lapain álló Értekezés Szerzője is, hogy a' Magyar Országai Vár-tartásról szólóban Mélt. P. Urat Recensensétől megkülönböztette: Mert a' vigyázatlan Recensens a' Vár-tartásról is, mint számtalan más tárgyakról, nem egészen azt adta elő, a' mit a' Mélt. Szerző kifejtett. Annak, nem Ennek tévedéseit iparkodott jobb útbá hozni az Értekező; követ-

kezésképen méltán sajnálhatni, hogy a' buzgó Felelő az említett munkát úgy tekintette, mintha a' Mélt. Szerző véleményei vonattak volna vizsgálat alá. Hiszen az Értekezés 68. lapán világosan mondatik: „Hogy a' Magyar Királynak mindenkor voltak Várai . . . . maga Mélt. Piringer Udvari Tanácsos Úr is megesméri”. — És alább a' 78. lapon a' Felelő is olvashatta e' sorokat: „Mi ugyan azt hiszszük, és erős hittel hiszszük, hogy Mélt. Piringer Udvari Tanácsos Úr a' Várok körül való kötelességet egészen más oldalról tekintette”. — Ezt röviden említenem kellett, valamint azt sem hallgathatom el, hogy a' Felelőtől vizsgálat alá vonatott Értekezésnek én nem Szerzője, hanem csak Fordítója voltam. Igen érdemes Ferfi tollából folyt az, 's olyanéből különösen, ki a' Köz Törvény felvilágosíttatásában mindnyájunknál többet munkálkodott, és a' köz hálára méltán számot tarthat.

Mit fog ítélni ezen ősz Tudósunk a' Felelő Válaszáról? bizonyosan nem tudom, de még is elgondolhatom. Azonban nem várok újabb kinyilatkoztatására, hogy ez által is kéméljem drága időjét; hanem azon forró tiszteletből, mellyel részént személye, részént a' Tudományos Gyűjtemény olvasói, részént az Igazság felfedeztetése eránt viseltetem, azonnal felelek e' Válaszra késedelem nélkül. Maga a' Felelő, ki hasonlóképen Igazság után törekedik, örömmel fogja venni, úgy hiszem, meg szólamlásomat; az olvasók ellenben, öszve vetvén mind kettőnknek okait, könnyebben meghatározhatják, mellyikünk közelít inkább a' Valósághoz? — Biztat a' Remény, hogy nem Előítéletek mellett, hanem Előítéletek ellen beszélek Észrevételeimben, és így azoknak társaságokba nem fogok számláltatni, kik ellen a' Felelő méltán, de nem szerentsésen buzog. Adná

a' Regyes Ég, hogy mindnyájon tiszta szemmel nézhetnénk Régiségeinkre, 's holmi kényünk szerint épült Felleg Várok ne akadályoztatnák kilátásainkat!

Nagyra betsülöm a' Felelő igyekezetét, mert tisztelettel szólott Hazafitársaihoz, 's nem lépett Törvényszabó hangon, mint a' vigyázatlan Recensens, előnkbe: De e' betsület mellett is magyar egyenességgel ki kell mondanom, hogy, a' felforgó kérdéseket nem esmérven, azt védte, a' mit senki nem tagad. Ha azt akará bébizonyítani, hogy a' Várral biró Nemesek saját erszényekből költötték a' Váráépítésre, fentartásra, és a' benne lévő őrizetre, úgy az Értekezés Írójával épen egyet vitat, ki a' 79-dik lapon maga állítja: „Természetes, hogy a' Vár tartás, 's ennek Katonasága, mint magános birtok, nem a' Haza vagy Király, hanem a' megkülönböztetett birtokos költségébe került.” Kinek is juthatna okosan eszébe azzal fellepni: hogy a' Nemesség várai a' Király vagy Haza költségein állítottak, és őriztettek? Erről bizonyosan nem vetekedik az Értekező a' Bétsi Recensenssel. Egészen más az, a' mit a' Recensens állításaiban helyben hagyni nem lehet, 's nagyobb részént a' Felelő sem hagyhat helybe, ha előtte fel fedeztetnek képzelt Igazságai a' Magyar Dolgokhan igen keveset jártos Irónak.

Ezeket ajánlja a' Bétsi Recensens bizonyos Igazságoknak:

I. A' Váráépítés, tartás, őrizet Kötelesség.

II. A' Vár építés, tartás, őrizet a' Magyar Polgári Alkatmány Kezdetétől fogva fen álló Kötelesség. — És így

III. A' Szent István Királytól a' Magyar Nemzetnek adatott Polgári Alkatmányban gyökerezett

Törvényes Kötelesség. *) Következésépen

IV. Közönséges Törvényes Kötelesség Szent István Törvénye szerint minden Uraságra nézve. Sőt

V. Közönséges Törvényes Kötelesség, különbség nélkül minden Várokra nézve. És

VI. E' Közönséges Törvényes Kötelességet az Uraságok nem a' Vagyom (Proprietas), hanem a' Birtok (Vsusfructus) jövedelmeiből kötelesek most is, mivel e' tehertől őket semmi Törvény fel nem oldozta, bételjesíteni. — Végre

VII. A' Vár építés, tartás, és őrizet Közönséges Törvényes Kötelessége mindenkor a' Jószágokhoz volt kaptsoltatva, és így a' teher a' földhöz volt köttetve. Onus inhaesit Fundo.

Ki írom szóról szóra eredeti nyelven a' Recensens sorait, hogy semmit reá fogni ne látszasam: „Die Unterhaltung der Burgen und Schlösser hat seit Anbeginn der eigentlichen Landesverfassung Ungerns bis in das XVIII. Jahrhundert beständig unter die Constitutionellen Dienstpflichten des dortigen Herrenstandes gehört; sie mussten aus den Einkünften der Herrschaften erhalten werden, folglich ruhte die Last auf dem einer jeden Burg untherthänigen Grund und Boden beständig. Onus inhaesit Fundo”. **) Olvasa által százszor meg ezerszer a' Felelő e' sorokat, tapasztalni fogja, hogy a' Recensens állításairól kelleténél se többet, se kevesebbet nem

---

*) Viszsa fog, úgy hiszem, emlekezni a' Felelő, hogy a' Mélt. Szerző, és Recensense is, a' Magyar Polgári Alkatmány Kezdetét Szent István Királynak tulajdonítják.

**) Zwey Recensionen über Piringers Banderien und eine zu Raab erschienene Hyperantiepiskepsis. Wien 1816. S. 28,

mondottam. A' hol ő határozottan írt, én is határozott értelmet adtam sorainak; a' hol ő nem különböztetett, én se tettem különböztetést Igazságaiban. Tsak az már a' fő dolog, mennyiben állanak ezen Igazságok, vagy is mennyiben állít Valóságot a' Mélt. Szerző, a' Recensens, és a' Felelő? Együtt kell mindegyik Résznek felelnem, hogy a' Várokról vége szakadhasson minden okoskodásnak.

Nagy tévedést követne el, a' ki egy Házat egész Városnak, egy Katonát egész Seregnek venne. És még is így járt a' Méltóságos Szerző, midőn a' Turris szovat Várnak magyarázván Szent István Királynak ime Törvényére: „Si vero Miles quis Curiam, vel Turrim, vel Domum alterius inuaserit Militis, decem Juuencis componat inuasionem.” építette a' Magyar Országai Uradalmi Vártartás Fenvoltát és Kötelességét. *) A' Turris szónak Várot jelentésére nézve Du Fresne Glossáriumára utasít ugyan a' Mélt. Szerző bennünket, de ugyan itt a' Turris szónak több jelentéseire akadván, méltán kérdezhetjük, melyik jelentés illik azok közül Szent István Törvényére? Turris és a' Német Burg szó Gregorius Turonensisnél és a' Régi Salica Törvényben Sirhalmot jelent. **) Turris Muratoriusnál némelly 1018. évi oklevélben, mint ma, Kápolna Tornyaát teszi. ***) Turris Thuróczi Krónikásánál Várostromló Fa Műszer (Machina Bellica),

---

*) Ungarns Banderien. II. Theil. Wien 1816. pag. 16—17. A. Törvényt magát Lásd. L. II. Cap. 33. Decr. S. Stephani.

**) Pauli Canciani Barbarorum Leges Antiquae. Vol. II. Venetiis 1783. fol. pag. 45. et 100.

***) Lud. Ant. Muratorii Antiquitates Italicae Medii Aevi. Tom. I. Mediolani. 1738. fol. pag. 95.

mint hajdan a' Római Klaszszikus Íróknál. *) Turris Du Fresne Glossáriuma szerint a' régi iratokban Tömlöttz, és Szent Eszköz helyett vétetik, de Várnak is tulajdoníttatik. Az már a' kérdés, mellyik értelemben vette maga Szent István Király Turris szovát Törvényében? Várnak bizonyosan nem vehette, mert a' régi Magyar oklevelekben a' Turris nem várot, hanem Torony formára épült egyes Házat térszen. Tamás Spalátrói Esperes írja Bernárd Érsekről: „Emitque Nepotibus magnum Domicilium et Turrim juxta portam orientalem Perusinae Ciuitatis”. **) Midőn 1277-dikben Kun László Királyunk Sopron Vár lakosainak nevezetes szabadságokat ajándékozott, egyebek között rendeli: „Ad haec volumus, quod medietatem Tributi Ferteu, quam Bela Auus Noster, et Stephanus Pater Noster incliti Reges Hungariae pro reparatione et conseruatione Turrium, in eodem Castro existentium, eisdem Ciuibus concesserant, iidem percipere valeant pacifice, et quiete”. Ihol a' Soproni Várban több Tornnyok, és nem Várok valának! De még világosabb, a' mit az előbbi szovak után vett a' Fejedelem. „Item concessimus eisdem Ciuibus, quod quicunque Turrim in ipso Castro aedificauerint, vel aedificare voluerint ex nouo, nullus praeter Regiam Manum auferre possit, vel debeat ab eisdem”. ***) A' Polgárok hogy építhettek a' Soproni Várban egész Várokat?

---

*) Praeceperunt carpentariis, vt ibi turres ligneas octo fabricarent.” Schwandtneri SS. Rer. Hung. Tom. I, fol. pag. 118.

**) SS. Rer. Hung. Tom. III. fol. pag. 572.

***) A' Sepron Városa Levéltárában lévő oklevélből, mellyet szememmel láttam.

Hasonló értelemben vette már 1262. évben a' Turris szovat V. István Magyar Királyunk, midőn egy a' Pataki Vár éjszaki részében saját neve alatt épült, de még egészen el nem készült Turrist, vagy is Tornyt, Mihály Grófnak, Vbul fiának, a' nagy érdemü régi Kállay Nemzetség Törzsökének, olly feltételek alatt ajándékozott: hogy az elkészítés után örökségül birhassa; gyermekeinek szabadon hagyhassa, sőt, ha az Országban háboruság nem leszen, a' Vár-Nagy törvényes hatalma alá se számláltassék; ha pedig valamelly szerentsétlenség kiütné, akkor úgy engedelmeskednék a' Vár-Nagynak, mint a' többi várbéliek. Engedett neki ezenkívül részt köz használásra a' viz-tartókban, és őt minden tárgyakra 's élelmek-re nézve, mellyeket az említett Torony és maga szükségére a' Várba behordat, az Adótól és Harminztadtól felszabadította. *) Az oklevél előadása mutatja, hogy Turris alatt Vár itt sem értetik, hanem egyes lakó ház. És valóban az 1514-diki 57. tizikkelyben a' Turris szovat még kevesebbé lehet Vár értelemben venni, midőn rendeltetik: „Quilibet Nobilium Turres et Fortalitia pro defensione Personae et Rerum suarum cum Propugnaculis et Fossatis erigere possit”. Hogy építhetett volna Várot mindegyik Nemes magának? Ellenben egy Torony formára épült emeletes egyes Ház kevés költségbe került; a' nyilak ellen védelmet nyújtott a' puszkapor feltaláltatása előtt; a' közelgető Ellenség jövetelét messziről elárulta, és ha kis kőfal kerítés vagy árok is volt körülötte, egy időig tartalékul szolgált. Még áll egy illyen Torony Sopron külső Városában, de

*) Az eredeti levélből, melly a' régi Kállay Nemzetség Gyűjteményében vagyon. Ennek néhány sorait közölte Szirmai in Not. Hist. Com. Zempleniensis. Budae 1804. 8. pag. 9.

ez a' Vár ideájához semmit nem közelít, hanem magános házat teve. Épült, vagy megújítottatott 1574-dikben, mint a' felírás hirdeti. A' Kurutzokat a' Város Történetei szerint e' Torony sokat akadályoztatta: de utóbb Malommá fordítottatott, vagy már akkor is köz hír után egy Molnárságot folytató Polgár magános Tornya volt. Ha ilyen Várot köteleztetnének az Uraságok építeni, nem félhetnének azon terhes költségektől, mellyekkel őket a' Bétsi Recensens keményen fenyegeti *).

De tegyük fel, hogy Szent István Törvényében a' Turris szó igazán Várot jelent. Mi hasznát veheti a' Melt. Szerző, a' Recensens, és a' Felelő feltételünknek? Annyi bizonyos volna e' Törvényből, hogy már Szent István alatt némelly Mileseknek, az az: Vitézeknek, voltak Váraik: De az, hogy e' városok Kötelességből építették, vagy a' Köz Bátorság védelmére is szolgáltak a' Polgári Alkatmány rendelkezése szerint, e' Törvényből ki nem tettzenék, mert benne csak a' magános Bátorságról gondoskodott a' kegyes Fejedelem holmi igazságtalan belső rablások és támadások ellen. Ez oka, hogy a' Curiák, Tornyak, és Házok egymás mellett említettnek. Vagy talán a' Curiák és Házok is kötelességből és a' Haza oltalmára építették? És kibizonyította bé, hogy a' Miles szó Uraságot jelent? Midőn Szent István Decret. L. II. Cap. 6. a' Király Mileseiről rendelést téssen, ugyan a' Király Uraságairól ad e' parantsolatot? A' Polgároknak személyes bátorságok ma-

---

*) Nem egyet jelentenek ezek szerint Tsák - Torna és Tsák - Vár; Simon - Torna és Simon - Var. A' Nemességnek vagy inkább Uraságoknak nem nagy számuak lehettek Tornyaik, mert több a' Ház és Falua (Muratum alicuius) nevű Helység Hazánkban, mint a' Torony végezetű. Hajdan Curia Kő-házot, vagy is Falut; Domus Házot, és Turris Tornyt jelentett.

gokra és vagyomokra vagy birtokokra nézve minden esetre a' Köz Társaság tzélából méltó volt a' Szent Király figyelmére, ki az 1001-diki oklevelében nyilván beszéli: „Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Vagarios seditio maxima excreuerat, praecipueque cum Civilis Belli ruina vrgeret” *). Illyen belső zenebonákban, 's egyébkor is, Európa akkori Vitézeinek rabló indulataik miatt a' Magános Személy, Vagyom, vagy Birtok Bátorsága sokszor veszedelemben forgott, következésképen a' Nagy Fejedelemnek a' Curia, Toroay, és Ház támadók ellen Törvényt kellett szabnia. Ezt teljesítette is a' nélkül, hogy a' Magános Várookra nézve Kötelességről vagy Köz Bátorságról csak egyetlen egy szovat ejtett volna. Ime, ha a' Turris szó Szent István törvényében Várot, és ugyan Uradalmi, nem pedig Vitézi Várot jelentene is, már az Uradalmi Várokról szóló legelső Törvény azokat a' Magános Bátorság menedék helyeivé teszi, és őket kemény büntetés alatt az egyes Vitézeknek káros rablásaik ellen oltalmazza! Épen e' két oldalról tekintik utóbbi Törvényeink a' Magános Várokat, mint az 1298. 10. 1405. Ingr. §. 4. 1444. 12. 1445. 4. 1458. 6. 1472. 2. 1514. 57. 's más egyéb Törvényeinkből látható. Még is a' Szent István Törvényét felhozó, emezeket pedig jól esmérő Felelő dorgálja az Értekezőt, hogy Atyáinkat Rablókká tette, midőn a' Magános Várokat Rablásoknak eltávoztatások miatt építtette. Kár valóban ott szépíteni a' dolgon, hol a' Törvények és Történet-írók egész Európára nézve rutat festenek; mindazonáltal ha a' Mélt. Szerző Turrisa

*) Chrysost. Novák Vindiciae Diplomatis Stephanei. Budae 1780. 8. pag. 6.

Várot, a' Recensens Milese Uraságot, a' Felelő előtt pedig az Inuasio, Detrimentum, Spolia, Praedae, Securitas Rerum et Personarum Priuatarum tagadhatatlanul Kötelességet vagy Köz Bátor-ságot tehet, és tészen, úgy a' Felelő dorgálása az Értekező ellen tekeletesen igazságos. Értsük meg derekasan a' Törvényt előbb, mint arra valami fontosat építünk, 's hitessük el magunkkal, hogy Magyar Ország régi Polgári Alkatmányát nem Glossáriumokból, Feudale Systemákból, és Külföldi Írókból (bár ezek néha világosítást adhatnak is), hanem egyenesen a' Magyar Országi Törvényekből és Oklevelekből kell megállapítanunk.

Ha, értvén már helyesen a' szavakat, Szent István törvényében Uradalmi Várokról egy szó sem fordul elő; ha fennlévő Törvényeinkben III. András Királyig, az az: HÁROM SZÁZAD alatt, az Uradalmi Várokról nem csak Kötelesség meg nem határoztatik, hanem egy betűnyi említés sem tétetik; ha Törvényeinkben az Uradalmi Várak úgy tekéntetnek, mint a' Magános Bátor-ságnak menedék helyei holmi Támadások és Rablások ellen: Hogy állhatnak azon Igazságok, mellyekkel részént a' Méltóságos Szerző, részént a' Recensens, részént a' Felelő megkinálják a' Magyar Nemzetet? Hogy volt az Uradalmi Vár-építés tartás és őrizet Kötelesség? Törvényes Kötelesség? A' Sz. István Polgári Alkatmányában gyökerezett Törvényes Kötelesség? És mindegyik Uraságra kiterjedő Törvényes Kötelesség? — Tsak ezen okokból is eldőlnek a' Recensens képzelt Igazságai. Azonban, minekutána a' Mélt. Szerző nagy fáradsággal állította fel az Uradalmi Vár-tartás Kötelességét, és az Igazsághoz viseltető Buzgósága mindenkit arra bátorít, hogy ellenokait egész bizodalommal közölje, érdemes sze-

mélye eránt tartozó tiszteletből tovább folytatom a' Várokról Észrevételeimet.

Több féle Várookra akadunk a' Magyar Régiségekben. Valának hajdan Királyi Várook, mint Vármegyéknek fő helyeik; valának Nemesektől Királyi Engedelem mellett építtetett Várook; valának utóbb a' Nemességnek ajándékba adatott Királyi Várook. E' három féle Várook a' fen forgó kérdésekre nézve különös figyelmet érdemlenek. Találunk annak is nyomára, hogy a' Fejedelmek olly Várokat is tsináltattak, mellyek különös Vármegyéknek fő helyeik nem voltak, mint p. o. a' IV. Béla Királytól építtetett Uj Pesti hegy Vár; sőt az is gyakran megtörtént, hogy egyik, vagy másik Nemes Várát a' Király Tsere által a' Vár helyheztetése és erőssége miatt magá tulajdonává tette. A' két utóbbi vár-nemek kevesebbet méltók figyelemre, de még is megkellett őket említenem.

Szent István, Szent László, Kálmán, II. András, és IV. Béla fen maradott Törvényei szerint a' Haza Védelme egyenesen ollyan Királyi Várokon épült, mellyek egyszer'smind Vármegyéknek fő helyeik valának. Már a' Magyar Országban megfordúlt, és 1158-dik felé kihalt Frisingai Otto időjében az illyen Várook Hetvenen felül valának, mert ő nyilván írja ezeket: „Hinc est, vt cum praedictum Regnum per LXX. vel amplius diuisum sit Comitatus, de omni Justicia ad Fiscum Regium duae lucri partes cedant, tertia tantum Comiti remaneat” *). Hetvennél több Vár Magyar Ország Külső és Belső Bátoróságának fentartatására elégséges véd fal volt: Miért kellett volna tehát a' Haza védelme miatt Uradalmi

---

*) Lássad: Christ. Urstisii Germaniae Historicorum Illustratum Tomus Vnus, Francofurti 1635. fol. pag. 424-425.

Várookra szorúlni? Nevelték a' Haza Külső és Bel-ső Bátorságáról való Bizonyosságot Szent István-nak igen bölts Rendeléseit. Ezeket nem lehet nem bémúlni, és miattok lángoló hálára fakadni a' Sz. Fejedelem eránt. A' nagy Király tudniillik mind-egyik ilyen Várhoz nagy Jószágokat kaptsolt, és ezeket Lakosokkal megszálltatta, kiknek jele-sebb részek a' Vár Józágaiból vett Jövedele-mért a' Vármegye Fő Ispánya vezérlése alatt min-denkor fegyverben állani tartozott. Az e' fele Vár Védőknek (Servientes Castri Exercitantes) nem volt Vagyomok (proprietasok) hanem tsak Bir-tokok (possessiójok), és azért halálok után ele-inten a' Jövedelem nem szállott Gyermekeik-re, hanem más Vár-védőkre. Így a' Vár Katona-ság száma mindég bizonyos volt, 's a' Vár-vedel-me egész bátorságban állott. A' mit itt mondot-tam, az világosan Sz. István Törvényén épül, mellyben rendeltetik: „Vnusquisque domine-tur priorum; similiter et donorum Regis; excepto quod ad Comitatum pertinet” *). E' törvény nyilván megtagadja a' Vár Józágaiban a' Vagyomot. Gondoskodott a' Sz. Király bölts in-tézeteinek állandóságokról is, és ezért Törvény-be téteté: „Sicut ceteris facultatem dedimus do-minandi rerum suarum, ita etiam Res, Mi-lites, Serui, et quidquid ad nostram Rega-lem Dignitatem pertinet, permanere debet immobile ..... Nec quisquam in his praedictis sibi Fauorem adquirere audeat” **). E' tör-vény ismét a' Vár Jószágokat, Ratonákat, és Szol-gákat a' Királyi Méltóság, vagy is Koro-

---

*) Decr. L. II. Cap. 35.

**) Decr. I. II. Cap. 6. — Fauor est Consensus Domini pro alienando Feudo, Lássad; Du Fresne Glossariumát a' Fauor szó alatt.

na vagyomaivá teszi, és tiltja azoknak akármilyen néven nevezendő elidegenítéseket, hogy a' rendetlen Királyi Adakozások által a' Haza védelme soha meg ne gyengülhessen. Illyen volt egyik erős talpköve a' Haza védelmének, a' másikkal szinte illyen erős volt, de az most nem ide való, valamint az sem, mint lettek Vagyommá utóbb a' Birtokok, és mint változtatták meg világos Törvények Szent István Polgári Alkatmányát az idő szelleme szerént. Nem lévén itten Kérdés a' Királyi Várokról, e' tárgyat alkalmasabb időre és helyre hagyom.

Az Uradalmi, vagy Nemesi Vároknak eredeteket a' História régi időkre helyhezsetti. Béla Király névtelen Írója, kit mind a' Mélt. Szerző, mind a' Felelő több ízben méltatlanul gyaláznak, de a' kinek Apológiája nem ide való, néhány Magános Várokról emlékezik már Szent István Király Országlása előtt. Ha ezen Irónak azonban hitele e' tárgyra nézve nem adathatik, minekutána három századig a' fennlévő Törvényekben Magános Várokról szó nintsen, a' Mélt. Szerző és Felelő még azt sem bizonyíthatják be historice, hogy Magános Várak valóban találkoztak az Országban p. o. II. András Király előtt. Réza és Thuróczi Krónikása még későbbben éltek, mint Béla Király névtelen Jegyzője: Hogyan hihetünk hát ezeknek is? Azért, hogy némelly Író ebben, vagy amabban valóságosan hibázott, nem következtetés, hogy mindenben hibázott. És melyik az a' közép korbéli Író, ki semmiben eltévedni nem talált? Felveszem azonban, 's vagyon is okom felvenni, hogy voltak mind Szent István előtt, mind Szent István után Magános Várak az országban, és mivel ezekről Törvényt nem találok 1298-dikig, a' Fejedelmeknek okleveleiket veszem segítségül, tsak hogy

ezek sem nyújthatnak fényt kevés számok miatt II. András uralkodása előtt.

II. András Király Ujvár nevű Magános Várról, midőn Raska Demeternek több fele kegyelme-
ket ad, 1209. évi oklevelében mondja: „Quia dictum Castrum est de novo erectum ex singulari Praedecessorum nostrorum admissione in montibus desertis, ut eo commodius, et securius homines per illa loca deserta possent ambulare, utque ibidem insimul facilius conuenirent homines, et villas in montis radice plantarent.” *) IV. Béla Király alatt 1247-ben írja Inocentius Pápa az Esztergomi és Kalotsai Érsekeknek: „Mandamus, quatenus de suffraganeorum vestrorum consilio, ad voluntatem et beneplacitum ipsius Regis, loca quaeratis idonea, in quibus vos et ipsi suffraganei, et populi vobis commissi possitis vos necessitatis tempore receptare, ad quorum locorum aedificationem et munitionem vos et ipsi suffraganei ac vestri subditi detis consilium, auxilium et fauorem”. **) Rún László Király 1288-ban Sówár és Sópothoc Királyi Villákat Simonfi Györgynek ajándékozván hív szolgálataiért, az oklevél végén említi: „Concessimus etiam eidem Magistro Georgio Castrum construere in praedicta terra Sówár pro defensione sua, et suorum.” ***) Az 1298. Törvény 10. tikkelye, melly legelső törvény III. András Király alatt a' Magános Várokról, kemény büntetés alatt parantsolja egyebeken kívül: „Munitiones,

---

*) Lássad: Caroli Wagner Diplomatarium Comitatus Sárosiensis. Posonii 1780. 4. pag. 47.

**) Lássad: Steph. Katona Hist. Critica Stirpis Arpadianae. Tom. VI. Budae 1721. 8. pag. 92.

***) Dipl. Com. Sáros pag. 52.

et Castella de nouo absque licentia Domini Regis, vel quae fuerint tales: de quibus detrimenta inferuntur, vel in posterum inferri praesumerentur; Aut etiam quibus ipsae possessiones non sufficiunt; Minores etiam super Ecclesias et Monasteria factae, sine dilatione omni deleantur. *) „Zsigmond Király 1410-ben különös oklevelében így ad a' Kapy Nemzetség egyik híres tagának Várengedelmet: „Concedimus, ut idem Magister Andreas seu sui haeredes praefatum Castrum Kapy evertendi, destruendi, et funditus, ut suae, seu ipsorum voluntati consonum visum fuerit, abolendi, ibidemque, seu alias, ubi ipse, seu iidem in pertinentiis eiusdem Kapy voluerint, seu maluerint, aliud Castrum seu Fortalitium de Lapidibus seu Lignis construere, et aedificare, constructumque et aedificatum, sub iisdem Libertatum Priuilegiis, quibus ceteri eiusdem Regni nostri Nobiles Castra seu Fortalitia habentes eadem conseruant, tenere et conseruare valeant, atque possint, ex praesenti nostra annuentia speciali.” Alább így fejezi be a' Király az oklevelet: „Quas (litteras) dum Nobis in specie reportatae fuerint, in formam Nostri Priuilegii redigi faciemus.” **) Az 1468-diki törvény 3. tikkelyében is mondatik: „Castra post electionem Mathiae erecta, et non necessaria, nec priuilegiata, exceptis Castris Partium Inferiorum, aboleantur”.

Egész sereg Törvényt és Oklevelet hozhatnék még fel, mellyek mivel épen ezt, és ennyit mondanának, fölösleg valók lennének. Meg nem áll-

---

*) Lássad: Sylloge Decretorum Comitium Inelyti Regni Hungariae etc. etc. Jos. Nic. Kovachich. Tom. I, Pesth 1812. 8. pag. 31.

**) Dipl. Com. de Sáros pag. 60.

hatom még is, hogy béfejezésül a' későbbi idők-
ból ide ne iktassam szóról szóra II. Lajos Vár Eu-
gedelmét, melly így következik: „Nos Ludouic-
us Dei Gratia Rex Hung. et Boh. Memoriae con-
mendamus, tenore praesentium significantes, qui-
bus expedit, vniuersis: Quod nos cum ad suppli-
cationem nonnullorum Fidelium Nostrorum, Mai-
estati Nostrae nomine et in personis fidelium No-
trorum Egregiorum Joannis et Christophori de
Berzevicze factam, tum ob fidelitatem et servitia,
quae Sacrae Coronae hujus Regni Nostri tam prae-
decessores ipsorum, quam ipsi Johannes et Chri-
stophorus pro temporum Qualitate et locorum
Diuersitate impenderunt, et pro ornamento hu-
ius Regni Nostri, eisdem Johanni et Christopho-
ro, quo iidem securiores ingruente
discordiarum procella fieri possint,
annuendum duximus et concedendum, ut Domum
et Curiam eorum Nobilitarem in possessione Ka-
las Lomnicza nuncupata in Comitatu Scepusiensi
existente habitam, instar Fortalitii fossa, muro,
moeniis, propugnaculis, et ceteris munitionibus
necessariis pro ipsorum facultate munire
possint, et firmare valeant. Saluis aliorum
Munitionibus. Imo annuimus et concedimus
harum nostrarum vigore et testimonio Literarum
mediante. Datum Budae feria tertia proxima post
festum Ascensionis Domini. Anno eiusdem 1525.
Regnorum nostrorum Decimo. (L. S.) Per Emeri-
cum Bebek Secretarium. *) Szólhat-e többé ennyi
pelda után a' Mélt. Szerző, a' Recensens, és a'
Felelő Törvényes Kötelességről? Nem
épültek-e Privilegiumok mellett, és ugyan

---

*) Ex Analectis Monumentorum Fejérvárianis. Tom. II, Nro
165, in Collectione Spect. D. Nicolai Jankovich de Jesze-
nitze et Vadas.

a' Magános Bátorság miatt az Uradalmi ,
vagy Nemesi Várok? Volt-e ezeknek egyenes kö-
zők az Ország Törvényes Védelmével?

Oda értem, hol megkell állapodni. Ha a' Ma-
gános Várok Privilegiumok mellett épültek, mi-
helest túl vagyunk a' Törvény Küszöbén, világos
előttünk, hogy

1) Az Uradalmi vagy Nemesi Várépíthetés
Királyi Kegyelem, és ugyan az előhozott okleve-
lek szerint Különös Királyi Kegyelem Nyerés, és
így nem Kötelesség, annál kevésbé pedig Törvé-
nyes Kötelesség. Az ilyen Különös Királyi Ke-
gyelmet néha nem csak Vár építhetés, tartás, és
őrizet, hanem más több rendű igen fontos Királyi
Kegyelem is követett, a' mint a' Fejedelem haj-
landósága nagyobb volt egyik, mint másik Ke-
gyelem Nyerőhöz, vagy a' Vár fontos fekvése kí-
vánta. Meg nyervén p. o. Mihály Gróf, a' fényes
Kállay Nemzetség egyik érdemes taga, Kun László
Fejedelemtől a' Nagy Kállói vár felépíttetésé-
re kívántató Engedelmet, még ugyan ezen Ki-
rálytól két más Kegyelem Levéllel megajándékoz-
tatott. Az egyikben parantsolja Kun László a' Zo-
mus vizénél lakó Vámosoknak, úgy nem külön-
ben a' Zothmári és Nempti Gazdáknak meg Vám-
vevőknek, hogy Mihály Gróf, 's István és Pál
Mester gyermekei Hajóiktól, midőn ezek Várok
építésére a' Zomus vizén Köveket és Meszes sárt
(Cementum) hordanak, Vámot venni ne merészel-
jenek. A' másikkban meghagygya Zabolch és Zoth-
már Vármegyéknek, hogy Mihály Grófot, Vbul
fiát, Vára építtetésében segítsék. *)

2) Az Uradalmi vagy Nemesi Várra nem Kö-
telességből költ a' Kegyelem Nyerő, hanem Köl-
tsége a' Kegyelem Nyerésnek természetes, és a'

---

*) Az Eredeti Két Oklevélből.

Kegyelem Nyerő önkényes jószántából eredő Kővetkezése.

3) A' Várépítés, tartás, és őrizet különös Királyi Kegyelem lévén Kivétele (Exceptioja) a' Közönséges Törvény Rendének, melly ebben, 's nem egyébben áll: Magános Várot Senki-nek Királyi Különös Kegyelem nélküi Magyar Országban építeni nem szabad.

4) Ha a' Vár Kegyelem Részese Privilegiumában magát nem statuáltatta, Kegyelem Levele el ovult, és akkor ha várt akart volna is építeni, nem építhetett; a' mint ellenben a' Vár építésre kényszeríteni sem lehetett. Ide tzelez Zsigmond 1410. Kegyelem Levelének vége ime szovaiban: „Quas, dum Nobis in specie reportatae fuerint, in formam Nostri Privilegii redigi faciemus.” Ide tzelez II. Lajos Kegyelem Levelének vége: „Saluis aliorum Munitionibus.” —

5) Midőn a' Vár Hegyelmet Nyerőnek Igaza Másnak erősebb Igazával öszve ütközött. (Saluis aliorum Munitionibus), és Perét elvesztette, a' Várépítés is természetesen elmaradt.

6) Ha az épült Vár tartásra és őrizetre utóbb az Uradalomnak, vagy Nemesnek elegendő Értéke nem volt, a' Törvény birhatatlan terhet a' Vár Urára nem parantsolhatott, hanem legfel-lebb a' Gyenge Vár lerontatását sürgethette, mint az 1298-diki 10. tzikely tselekedett: „Castris . . . . quibus ipsae possessiones non sufficiunt, sine dilatione omni deleantur”.

7) A' mennyire minden Privilegiumok a' Törvény Kormányja alatt is vagynak, annyira a' Törvény a' Magános Várokról is tehetett Rendelést, de mindenkor a' Privilegium tzele szerint; ha csak ez az ország Köz Törvényével ellenkezésben nem volt volna, melly esetben maga a' Privilegi-

um sem érhetett semmit is. Ezen okból látjuk, hogy Törvényeink a' Magános Vároknak őrizetét sürgették, és a' Rablás Fészkeket a' Köz és Különös Batorság miatt lerontással büntették.

8) Ha az Uradalmi vagy Nemesi Várok fekvések miatt egyszer'smind a' Köz Batorságra nézve is fontosaknak, vagy épen Végvároknak tartattak, ezek eránt a' Haza Batorsága vagy Boldogsága miatt a' Törvények meszszebb ereszkedhetek. Innend gyakran megesett, hogy ezeknek erősebbítésekre Köz Munkások, és Köz Pénzbéli Segedelmek rendeltettek. Azonban a' Fejedelmeknek fő gondoskodások az ilyen Várokra nézve oda törekedett, hogy Tsere által magokéva tehesék. Így tserélte el a' Szent Mártoni Apátsággal már II. András és IV. Béla Német Ujvárt, és Végvárrá tette. *) Így más Fejedelmek más Uradalmi, vagy Nemesi Várokat.

9) A' ki vissza élt Privilegiumával, vagy a' Várepítést, tartást, őrizetét csak félig meddig teljesítette, az ellen a' Királyi Fiscus is csak ad *amissio nem Privilegii* indíthatott Pert.

10) Ha a' külső vagy belső Ellenség az Uradalmi, vagy Nemesi Várot elpusztította, a' Vár Ura, mint erszénye birta, azt vagy felépíthette, vagy dűledékbe hagyhatta. Ez oka, hogy Dűledék Várok mindenkor voltak és lehettek Magyar Országban. Már Kézai írja: „*Alterius vero Exercitus Capitaneus Zobolch ... eo loco fixit sua Castra, ubi modo Chákvára iacet desolata.*” **) Ha mindazonáltal kevés idő múlva a' pusztult Vár Ura által felnem építettet, a' Nem Használás miatt a' Privilegium elovúlt, 's már ek-

*) Steph. Ratona Hist. Crit. Stirp. Arpadianae Tom. VI, pag. 397.

**) Kézai in *Chronica Hungariae* Edit. II. pag. 68.

kor Új Privilegium nélkül újra a' Vár Ura előbbi Várát helyre nem állíthatta. Illyen példát nyújt II. András Királynak 1209-diki óklevelé, mellynek sorait fellebb ki írtam.

11) Mivel a' Vár építhetés Királyi Kegyelem, a' Kegyelmet pedig Fejedelmeink a' jutalmat nyerő érdemeihez képest majd nagyobb, majd kisebb mértékben, és hol így, hol másképen adhatták, természetes dolog: hogy a' Vár Kegyelem egy Közöséges Forma alá minden esetekben nem szoríttathatik, hanem mindegyik Vár Kegyelemnek környüállásait a' különös Privilegiumnak kell meghatározni.

12) Ha a' Vár építést, tartást, őrizetet Köteleességnek kellene is nevezni az Uraságokra és Nemességre nézve, minden esetre nem Törvényes, hanem Privilegialis Köteleességnek kellene nevezni. Azonban láttuk az óklevelékben, hogy a' Királyok soha nem mondják: *Castrum aedificare teneatur*, hanem csak *Castrum aedificare possit*. A' mi *possit* mellett adatik, az meg is tétethetik, el is maradhat. Sőt, még akkor is, midőn a' Vár engedelem egyenesen a' Törvény által nyújtatott, maga a' Törvény e' szabad akaratot meghagyja a' Nemességnek. Az 1514-diki 57. Tzikkely mondja: „*Quilibet Nobilium Turres et Fortalitia pro defensione personae et rerum cum propugnaculis et fossatis erigere.... possit*”. Ki láthat ép szemmel köteleiséget a' szabad akaratban és *possit* liejtésben?

Ezek, 's még több illyenek önként folynak az Uradalmi és Nemesi Várok eredeteknek és természeteknek meghatározatásokból. Semmit, úgy hiszem, nem mondtam, a' mi részént Törvényeken, részént Ókleveléken nem épülne, vagy legalább a' Privilegium és Köteleesség igazi értel-

méből ki nem tetszenék. Abban tehát a' Kötelesség Védőknek igazok nem lehet, hogy a' Vár-építés, tartás és őrizet Kötelesség, Törvényes Kötelesség, az Ország alkatmánya kezdetétől fenálló Törvényes Kötelesség, melly minden Uraságokat és minden Várookra nézve hajdan kötelezett, és most is kötelez. Ha ezek nem állnak, hogy lehet ma már Kötelesség Vált s á g o t javasolni a' buzgó Felelőnek? Bátran felre vetheti e' fele Jovalatait, 's kívánni lehet, hogy a' drága időt fenekesebb és hasznosabb tárgyakra fordítsa.

De így szólhatna talán egy valaki: Hála Isten! Az Előítélet Országában már azt is megértük, hogy a' terhes és költséges Vár építés, tartás, és őrizet keresve keresett Királyi Különös Kegyelemmé tétetett. Nem én, hanem a' Királyok adák a' Vár építésnek, tartásnak és őrizetnek, mint az elő hozott példákban láttuk, ezen alkalmas nevezetet. Hogy az Uraságok és Nemeseik esedezve kérték e' Különös Királyi Regyelmet, és hosszas hív szolgálat jutalmául nyerték meg, azt is olvashattuk. Esedező Kéréseknek valóban sok fontos oka volt. Fő volt ezek között Személyeknek, Vagyomoknak, vagy Birtokoknak Bátorsága, melly nélkül nem tsak a' Várra költendő értékek, hanem életekkel együtt mindenek a' rabló és zenebonás világban veszedelemben forgott. Egyik tsendesebb tulajdonu a' magáét féltette; a' másik indulatosabb az elrablottat ohajtotta bátorságba helyheztetni a' reá törhető más rabló ellen. Így ment a' dolog nem tsak nálunk, hanem egész Európában. Rúgója, és ugyan hatalmas rúgója volt e' Kérelemnek a' Vitézi Lélek, a' Fény-űzés Szeretete, és a' nagyobb Gazdagság és Haszon Reménye. — Akkor tudniillik a' Préda és Fogolyság egész Európában vagy felosztatott, vagy egyenesen azé lett, kinek először kezébe jutott, és így

sok aranyot vagy értéket szerzett a' szerentsés Katonának. A' Vár építést természetesen követte a' Vár őrizet felállíttatása, ezt pedig a' nagyobb zsákmány jutalmazta, mert a' többed magával har-
 tzoló több prédát szerezhett. Ekkor a' Rab-
 szolgákkal való kereskedés is keletben volt egész Európában. Konrád Burgundiai Királyról írja Ekkehardus Junior: „Undique ad Saracenos et ad Ungaros prosternendos turmatim omnes circumdedit, fugaeque locum non habentes, quos non occidit, captos Arelato vendidit” *). Magyar Országgra nézve L. II. Cap. 16. magának a' Szent Királynak Törvénye rendeli: „Servus venum detur, ac dimidia pars pretii Seniori ancillae detur; altera pars vero Seniori servi semper remaneat”. Már Szent István Király alatt egy Fogoly Szolga tsak Száz Görög Aranyon válthatta meg magát: ha tehát a' Vár Ura segéd Katonaival két száz Foglyot hozott is vissza a' háboruból, kivolt bőven a' Vár építésre tett költség egy Tsatából fizetve **). Mennyit kellett ehez képest az Előkelő Rabnak fizetni? Nem is szólok egyéb háboruban nyert prédákról, pedig nagyon példa reá, hogy IV. Béla alatt Péter, Mihályfia, a' Tsák Nemzetségből, az Wros Serviai Király ellen viselt háboruban elfogván két fő Serblus Urat, és ezekkel váltságok fejében nyoltz száz Márkában megegyezvén, egy arany toku Kereszt Erekyét is kapott, melyért neki utóbb IV. Béla, ki az Erekyét megszerette, több Helységeket ajándékozott, így szolván öklevelében: „Quam Particulam Dominicae

*) Melch. Goldasti Rerum Alamannicarum Scriptores. Tom. I. Francofurti et Lipsiae 1730. fol. pag. 36.

**) Kéza írja: „Statutum etiam exstitit per S. Regem Stephanum, quod Conditionarius si se vellet redimere, Centum Byzantiis redimeret se et domum”. — De Uduornicis.

Crucis cum ab eodem Michaelē Fidei Nostro, et Captiuos suos in pecunia redimere voluissemus, dare nos recusauit, nisi per Donationem vel per Concambium possessionis redimere possemus ab eodem” *). Illy jövedelmekhez járúlt az a’ haszon is, hogy a’ többed magával hartzolót nehezebben foghatta el az Ellenség. Szomorú Tanúk a’ Nemesség Levél-táraiiban fén lévő öklevelek, mi végső ínségbe ejtett sok Familiákat Eleiknek fogságba esések. E’ félékről nem szólott a’ Mélt. Szerző, nem a’ Recensens, nem a’ Felelő is. Pedig, ha Szent István Polgári Alkatmányára kell vissza vezetni a’ Magyar Nemzetet, a’ régi Constitutiónak nem tsak nehéz, hanem hasznos oldalát is figyelembe kell venni. Most a’ Préda egészen a’ Fejedelemé ; most a’ Mancipatus többé keletbe nintsen : Hogy lehet a’ Haza védelmét azon Alkatmányra építeni, mellynek két Fő Oszlopai régen eldőlték ? Odább ment igen is a’ Magyar Nemzet mindenkor böltsen az Idő szellemével, ha Történeteit Kritikai szemmel tekéntjük : Nem kell azt holmi képzelt Igazságok miatt oda vissza vinni, honnand fontos okoknál fogva lépett előbb.

Azok, a’ miket eddig kifejtettem, homályt vetnek a’ Bétsi Recensensnek olyan Igazságaira is, mellyeket még egyenesen Észrevételeimben kérdés alá nem vettem. Ha némelly Uradalmaknak, vagy Neméseknek Királyaink tsak Különös Kegyelemből adtak Vár Engedelmet, hogy mondhatni, hogy minden Uraság tartozott, vagy tartozik most is, Várot építeni, tartani, őriztetni ? De ha tartozott volna is hajdan, miképen tartoz-

---

*) Láthatni V. István Királynak két Levelében IV. Béla Ajándék Levelét a’ Fő Méltóságú Gróf Széchenyi Ö Excellenciáján újabb Diplomátáriumában 1270. és 1272. év számok alatt.

nék most, midőn a' Vár Engedelmeknek Privilégiumaik a' nem használás által régen elvultak? Hogyan tartoznának olyan Uradalmak, mellyek Egyházi Jöszágokból állanak, vagy tsupán olly Rész Keresetekből szerkesztettek össze, mellyek hajdan Uradalomhoz nem tartoztak? És mitsoda Rendszabások szerint lehet meghatározni, hogy ez a' Jöszág Uradalom, és így Vár kötelességgel terheltetik; a' másik csak Nemesi Jöszág, következésképen ment a' Vár építés, tartás, őrizet terhétől? Vagy talán mindegyik Nemes is tartozott, és tartozik Várot építeni? Kötelesek-e azok is Várot emelni, kiknek most olly Várok vagynak hatalmokban, mellyeket századok előtt egészen más Nemzetségek kő-halmokká, vagy épen semiségbe enyészni hagytak? E' kérdések mind nem valának figyelemre méltók, de hogy is lehettek volna; ha Onus Fundo inheret? Szerentsétlen következtetés! A' hol nem volt Kötelesség, hanem minden a' Király különös Kegyelmetől függött, ott teher magán a' Jöszágon nem feküldhetett. Annak Jöszágára, ki Kegyelemért esedezett; kit megakara jutalmazni a' Fejedelem, hogy vettethetett Teher, és ugyan állandó Teher? A' Berzeviczei Várról megesmérék 1355-dikben több osztályos Atyafiak: „Quod pro certo Castrum in dicta possessione .... in quodam monticulo habitum, per ipsum Magistrum Michaellem non redditibus et proventibus possessionum suarum, sed cum pecunia sua, per industriam et servitium suum adquisita, fuerit constructum”: Hát csak azt sem lehet közönségesen mondani, hogy minden Vár a' Jöszág Jövedelméből épült.
*) De én ollyan Vár Engedelmet sem esmérek,

---

*) Dipl. Com. de Sáros pag. 55.

mellyben illyes Teher Jószághoz költetnék : ollyast ellenben többet olvastam, hol a' Vár Engedelem magánosan, vagy melleleg adatik. És ezek elegendők legyenek a' Magános Uradalmi, vagy Nemesi Várokról, mert a' Mélt. Szerző és a' Bétsi Recensens Feudalismusáról, mint igen nagy kiterjedést kívánó tárggyról, máskor akarok szólni. Addig is láthatják olvasóim Sz. Istvánnak tőlem felhozott Törvényeiből, hogy épen ott állapított meg a' Vagyom, hol más felül a' Birtoktól a' Proprietás megtagadtatott.

Vagyon még Régiségeinkben a' Vároknak egy nemek, mellyet főképen a' Felelő hoz fel például és próbául a' Vár Kötelességre nézve. Ezek a' Királyi Várokból lett, következésképen nem az Uradalmak által építtetett Uradalmi Várook. Az illyenekről hiszi a' Felelő, kérdésbe sem vonhatni, hogy a' Vár Kötelesség a' Várral és Józágaival együtt által ment a' Vár Urára. Ha a' Felelő sok régi okleveleket olvasott volna, ezt bizonyosan nem állitaná. A' Királyi Vároknak Józágaik részenként jutottak Kis erejű Nemeseknek kezeikbe, midőn ezek az előbb már birt földdel együtt a' Vár szolgálata alul felszabadítottak, és nem a' Fő Ispán, hanem a' Fejedelem Zászlója alatt, mint Gárda Katonák, kezdettek hartzolni. Egy illyen felszabadító Levelben sem olvassuk, hogy a' nyert Vár Jószágáért proportionate tartoztak volna a' Vár építés, tartás és őrizet költségeit pótolni. Ha tehát utóbb vagy magát a' Várot egyedül, vagy a' Várot és néhány maradék Jószágait Fejedelmeink Valakinek ajándékba Privilegiáliter, és Jutalom fejében adták, hogy kívánhatták volna az egykori Királyi Vár Urától, hogy ez maga viselje azon Jószágokért is a' terhet, mellyeket mások nyertek örökségbe? A' fentlévő Ajándék Levelek bizonyítják is, hogy ezt Ki-

rályaink valóban az ilyen Vár Urától nem kívánták. Nints említés az oklevelekben ilyen Kötelességről tudtomra, és azért nagy viszketeggel várom a' buzgó Felelő fontos ígérését, ki egész nyugodalommal mondja: „Ezen kívül íme' Kötelességek még az első Epochából való Királyok Adományikból, Okleveleikből is megmutathatnának”. Vajha egy ilyen példát közölt volna velünk a' Felelő olvasottsága! Azonban ez is tsak egy különös eset és nem Köz Törvény volna a' Privilegium természete szerint.

Ezekhez járúlhat még az is, hogy a' Bir-tok szünetével, midőn a' Királyi Várok, vagy ezeknek Jóságai Nemesség kezére jutottak, és Vagyommá vált a' Vár Jóságának előbbi Hasszonvétele, a' Nemességre a' Portális Katonaság terhe, és az Exercituális Pénzről való gondoskodás szálott, a' mi a' szét darabolt Vár Jóságaira nézve épen a' volt, a' mi a' Vár őrizet vala elébb az egy Testben állott Vár Jóság Jövedelméhez képest. E' terheket Személyes Felkelésével (Insurrectio Personalis) együtt az utóbbi időkig híven teljesítette a' Nemesség: Hogy vádolhatni tehát ezt Kötelességeinek vétkes Elfeledésekkel? Jobban felvilágosítaná ezeket a' Banderialis Tisztelet, és nem Kötelesség Theoriája az én tekénteim szerint, de ezt ide keverni nem szükség. Kérdést sem szenved, hogy a' Mélt. Szerző e' tárgyban is nagy gondnal és olvasottsággal dolgozott, de abban nem vala elég szerentséje, hogy a' Magyar Országai Források felett használt a' Külföldieket, s ezeknek töréseiken akart Rést tsinálni a' Magyar Köz Törvény meghatározatására.

Hosszszabbra terjedtek akaratom ellen Észrevételeim, de ha a' Régiség esmérte nyert valami Gyarapodást általok, vagy a' fen. forgó Kér-

déseket világosabban meghatároztam, szívemből örvendek. Ha a' dologhoz hibáson szólottam, jó szándékom mellett Igazabbra taníttatni ohajtok: Tsak hogy olly hangon folyjon közöttünk a' Vetekezés, hogy egyenesen a' Régiség felvilágosítását, és nem a' Törvényhozó Hatalom Gondoskodásának mintegy Erőltetését érdekelje. Ebben a' Haza Védelmére nézve nekem teljes Bizodalmam vagyon. Bölts, és Előrelátó a' mi Jótévő Királyunk: Vigyázók és Hívek a' Haza Attyai. Példás egyetértéssel gondoskodni fog a' Kegyes Fő a' Neki hódolt Tagokkal alkalmas Rendelésekről, ha a' mostani Törvények ne talán elégteleneknek találtatnának a' Köz és Különös Bátorság fenntartására. Azonban a' sikeres Védelem, diadalmas Ütközet, és koszorús Győzelem nem mindenkor a' Polgári Alkatmány Tekéletességének szüleménye. Sok, igen sokféle Környülállás vésszép részt ebben, vagy az ellenkező Veszedelemben. Ettől a' Magyar Nemzet Istene oltalmazza mindenha Királyainkat, védje Nemzetünket!! — Írtam Sopronban Februárius 8-dikán 1819.

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

- 1) Alber János a' Kegyes Oskolabéli Renden lévő Áldozó Pap, a' Zsidó nyelv, Sz. Írás magyarázat mesterségének Tanítója, és a' Királyi Pesti Univerzitásnál a' Theologiai Kar' Öregebbike, a' múlt 1817. esztendőben Trattner János Tamás betűivel Pesten kibocsátotta azon munkáját, a' melly ezen Czim alatt (Institutiones Hermenevticae Scripturae Saerae Veteris Testamenti etc.) már esméreles.

Én ezen érdemes munkának vizsgálataát a' közelébb múlt 1818-dik esztendőnek Böjt elő Havában ugyan ezen Tudományos Gyűjteményben közönségessé tettem. Megvallom, hogy ezen munkát figyelmetesen olvasván, és szoros vizsgálatás alá vetvén, különös gyönyörködést, és örömet érzettem szívemben, 's óhajtva kívántam, hogy ezen hathatós munka köz esméretre, és onnét származandó személyes haszonra minden felé kiterjedjen; mert ebben a' T. Szerző nem tsak egyenes utat mutat, miképpen kellessék a' Sz. Írást voltaképpen, és igazán magyarázni, hanem nyilván kijelenti, és szembe tünteti az újítók azon meszterkedéseket is, a' mellyek szerént, más, 's ellenkező színt mázolnak a' Sz. Írás értelmére egyedül tsak azért, hogy fel tett céljokat elérhessék. Ezeknek alatomos, 's gonosz intézeteket olly világossan felfedezi a' T. Szerző, hogy kiki könnyenn észreveheti, az újításokon kapkodóknak himes tsalárdságát, és magára vigyáztván elkerülheti azoknak veszedelmes kelepcejeiket.

A' midőn ezen munka megvizsgálataát a' fenn jegyzett esztendőben a' Tudományos Gyűjteményben elő adnám, ugyan avval az alkalmatossággal, kijelentettem azon forró kívánságomat, a' melly szerént különös megilletődéssel szívemből óhajtottam, hogy valamint az Ó-Testamentom Hermenevtikái oktatási, úgy hasonlóképpen az Uj-Testamentom magyarázásának Regulái is a' tisztelt Szerzőtől Alber Professor Úrtól kiadattassanak; ezt én az ő szorgalmatos, és fáradhatatlan jó igyekezetétől reménylettem ugyan jövendőben; de hogy olly hamar bétellyesítesék kívánságom, ezt magamnak nem is képzelhettem: mert már 1818-dik esztendőben az óhajtott munka ugyan Trattner János Tamás betűivel Pesten szerentséssén ki nyomtattatott. Annál nagyobb lett tehát örömöm,

mennél hamarább betöltetett kívánságom; de nem csak én, hanem kiki örvendezhet ezen munka kiadásán, a' ki a' Religió tiszta Tudományát megérteni, és a' Sz. Írás valóságos értelmét elérni buzgón kívánja: mert ezen fundamentomon mint valamelly erős oszlopon épül, és áll az igaz Hit.

Ezen Új Testamentom Hermenevtikájában ugyan azon utat követi a' Szerző, a' mellyen az Ó Testamentom fejtegetésében járt, ha csak valamelly különös észrevétel elő nem adgya magát, különben mindenütt megtartja az Ó Testamentom magyarázás' módgyában behozott rendet, minden cikkelyt felvesz, azt bővségessen megfejt, és tökéletesen megmutattya, mit kellessék igaznak, mit evvel ellenkezőnek, vagy tekervényes ravasságnak tartani, mindenekben a' legutóbb kiadatott Tanulmányi Szistemát követi, a' melly Regulákat az Ó Testamentom Hermenevtikájában csak rövideden adott elő, azokat ezen Új Testamentom megfejtése módgyárúl szőlő munkájában, bőven megmagyarázza, az ellenvetések-re voltaképpen megfelel, az Igazságot tellyes világosságra hozza, és az újítókat, a' kik a' múlt Században magok kények szerint Új Hermenevtikát kezdettek koholni, bölts munkája által megcáfolja.

Elvégezvén a' Hermenevtikai oktatást, által meggyen a' T. Szerző az Új Testamentom könyveinek Bévezetések-re, és ugyan azoknak közönséges mentések-re (Apologia). Ezután elő adja az Új Testamentom' Canonjában lévő Isteni Ihletésből írott Könyveknek valóságát, méltóságát, számát, és mind azon észrevételeket, a' mellyek a' Hermenevtikának ezen részéhez tartoznak; szorossan megtartja azon rendet, a' mellyet az Ó Testamentom' Fejtés mesterségében követett. — Mind

ezek, a' mellyek elő hozattak, a' munkának első kötetében találtnak.

A' más két Kötetben foglaltatik a' különös Bevezetés, és az Új Testamentom' Cănonjában meghatározott Könyvek' Apologiája; itten az észrevételre való, hogy ezen munkában, nem úgy, mint az Ó Testamentomban csak némelly válogatott helyek vétetnek fel a' megfejtés', és a' magyarázás végett, hanem minden Könyvnek homályos részei az Exegesis által megvilágosítottak; előadatik ezeknek igaz értelme, és a' valóság minden nehézségek megfejtések után, nyilván kinyilatkoztatik.

De azomban el nem mulattya a' T. Szerző a' kiválasztott nehezebb Sz. Írás helyein az újítónak is, és a' kik a' Hit dolgában vélünk meg nem egygyeznek, magyarázatyokat minden sértegetés nélkül csak azon okból előadni, hogy kitessek a' különböző felek magyarázásoknak, és fejteéseknek mivolta, és erőtlensége.

Az Exegesis, a' melly ezen munkában foglaltatik, nagy hasznokra szolgálhat azoknak, a' kik a' Sz. Írás' bővebb Tudományát, és az Új Testamentombéli Könyveknek valóságos értelmét magoknak megszerzeni kíványák.

A' Visgáló azon ditséretét, a' mellyet a' Szerzőnek tulajdonított az Ó Testamentom' magyarázattya mesterségében, e' jelen való munkában sem tagadhattya meg tőle; mert ebben is az írás módgya világos, és tsinos, az egész munka helyes, és erős fundamentomon épült. Valóban az újítók rossz igyekézetek, és az igaz Hit ellen szegezett Tőrekedések ellen hasznosabb fegyvert nem lehetet kívánni ezen jeles munkánál, a' mellyben előre botsátatik az Új Testamentom' Biblica Historiája.

Az egész munka, a' mint már föllebb jelentetett, három Kötetből áll: ennek elsője 302. a' másodika 479. a' harmadika pedig 431. lapot foglal magában. Az első Rész' elején vagyon egy igen tsinos Kép, a' melly a' Könyvnek Tárgyát alkalmasin kijelenti. Az egész Könyv ára, úgy-mint az előbbenyinek 12 fl. V. C.

Sz. I. Th. Dtor.

B. Külföldi Literatura.

Travels from Vienna through Lower Hungary etc, by Richard Bright M. D. (Utazások Bétsből alsó Magyar Országon keresztül 's a' t, Bright Richard Orv. Dr. által). Masodik Utazása.

Hazánkat másod izben tsak ugyan Bécsből de 1815-ben utazta meg szerzőnk, az akkori változások Olasz és Frantzia Országokban való menetelét akadályoztatván. Ezen utjának leírását a' nyolctzadik szakaszban kezdi el, hol mind azt a' mit Laxenburg, Baaden, Schöna u, és az Ausztriai Gyapot kézmivekről mond, mint hazánkat nem illető tárgyakat elmellőzván, tsak Sopronnál kezdjük ötöt előadásában szorgosobban követni. Ezen várost, melyet különösebben megtekinteni érdemesnek nem tartott, tsak melleleg érdekli, az odavaló lakosokat mindazáltal Bredetzky után nem igen hízkeldeőleg írja le. Kiss Mástonról a' Fertő taváról, Kőszegről, és Szombathelyről hasonlóképen keveset mond, az utolsónál Ovidiusnak temető helye eránt Schönvisnernek tudos okoskodásait szinte szóról, szóra leírván, és a' Vidék szépségét egész utjában több izben ditsérvén.

E' kép Vasváron keresztül megérkezik Keszthelyen, hol a' Gróf Festetics szíveségével ditsekedvén, leg főbb Figyelmét méltán az odavaló Fejedelmi Földmivelő oskolára függeszti. A' mit ő itten ezen derék intézetről, mellyre hazánk méltán büszke lehet, röviden de helyesen és körülállásason mond elég arra, hogy arról, és annak tzeljáról elrendeltetéséről az idegenek helyes képzetet nyerjenek, hazánkfiaira nézve mindazáltal minden leírás hiános lesz, ezeknek azt személyes vizsgálatból kell esmérniük. A' Georgicon megtekintése alkalmatosságával B. Ur a' magyar nagyobb Gazdaságok belső elrendeltetésére egy közönséges tekintetet vetvén (373 l.) így szól, „képzeljünk magunknak egy birtokost, ki „az ország külömböző részeibe 10. 20. sőt 40. uradalmokat bir, hold-földjeit száz ezrenként, és „jobbágyait szinte hasonló summákkal számlálja; „és ne feledjük, hogy ezen nagy kiterjedésű föld „nem arendások hanem tulajdon tisztjei által miveltetik, hogy ezen tiszteknek nem tsak a' föld- „mivelésre hanem valameunyre a' jobbágyok között az igazság kiszolgáltatására is kell vigyázniok; vegyük ezekhez, hogy ezen széles kiterjedésnek szinte harmad része sűrű erdőségből áll, „melly nem tsak fenevadokat, hanem számos tör- „vénytörő kétségben esett személyeket fogad fel, „kik a' felsőség vigyázatát gyakran hoszszasabb „időre is elkerülik, — és e' kép' készíthetünk „magunknak egy magyar magnásnak (mért nem nemesnek — is) állapotjáról és kötelességeiről valamelly tsekély képzetet.” Ha mindjárt ezen oriási rajzolat kevés magnásokra illik azért még is a' magyar nemeseknek szent és kerülhetetlen kötelességeik hazájok, nemzetek, Fejedelmek és Jobbágyaik eránt, kisseb kiterje-

désben ugyan azok maradnak, és annál szorosabbak, minél nagyobbak azon szabadságok, javak és hasznok, mellyeket ezekről nyernek. Vajha ezt mindegyik érezni és telyesíteni tudná! Ezen nagy Raphaeli rajzolatnál a' legszembetűnőbb módon kontrasztiroz a' nem meszsze utánna (375. l.) következő meg jegyzés: „a' plenipotentarius urasága előtt le vett kalappal jelenik meg, hasonló tiszteletet mutatnak a' Tisztartó a' Hajdú az Ispán, és a' Paraszt a' Hajdu, eránt.” Ez akaratunk ellen is Teniers-re emlékeztet, és valóban nevetségre gerjesztene, ha nem tudnók hogy az anglusok kalapjoknak fejekben tartására olly sokat tartanak, hogy azt még a' Parliament Gyűlésében sem merik levenni, nehogy szabadságok az által veszedelmeztessek. —

Szerzőnk Keszthelyről a' vidékre több vanderlásokat tett mellyek közül az elsőben leírja Keszit, a' Kissfaludynk által megéneklett Csobántzot, Badatsont és Szigligetet. H. Eszterháznak Keszibe levő Juh Gazdasága, ötöt az itten tapasztalt nagy rend leírására és több ehez tartozó tabelláknak közlésére gerjeszti, Badatsony pedig alkalmatosságot nyujt a' magyar Országi szőlő Gazdaság és a' nevezetesebb borok leírására; mellyek után a' szőlőt mívelő parasztoznak, az egyéb Gazdaságok elmellőzése a' szőlő termés bizonytalansága és az uraságtól gyakran gyakorlott terhes kibetsüllés által okozott szerentsétlen, a' tsupa földmívelő paraszténál szerentsétlenebb állapotját, és gyakori elszegényedését élő színekkel festi le. Megjegyzésre méltó hogy „a' magyar híres költőnek Kts Faludünak (Kissfaludy) a' Badatsnyi hegyekben levő szőlőjét különös említésre is érdemesnek tartotta, annak megérdemlett híre

eránt méltó és nagyobb tisztelettel viseltetvén mint sok hazánkfiak kiknek azt felkeresni eszékbe sem jutott volna. — Azon tsekély és nagyon közönséges minerologiai és Geologia észrevételek mellyeket B. Ur ezen kiss vándorlásában tett, a' további Visgálatot nem érdemlik meg.

A' kilentzedik szakaszban Keszthelynek leírása folytatik, de eggyyszer'smind ez a' több innen tett aprobb vandorlásoknak is vagyon szánva. Ebben mindjárt eleinten a' Balaton taváról bővebben szolván, azon projectumat, melly annak letsapolását illeti, emliteni nem felejtí el. Keresztur, Somogy Vármegyében a' hová Szerzőnk főként a' G. Festetits Bivaly tenyesztésének megvissgálása végett ment, nem tsak ezen nevezetes vonó állatnak, hanem a' Somogyi Parasztok állapotjának és természetének leírására is alkalmatosságot nyujt. Ezen utolsó eggy nevezetlen íróból költsönözve, nem igen kedvező és abban a' Szegény Legények nevezetes helyt foglalnak el, kik mindazáltal nem számosabak és nem veszedelmesebbek mint az Angoly utonálló tolvajok (highwaymen). A' hazánk fenytő törvény kiszolgáltatása módjának előadása, mellyre B. Ur itten által megyen, nagyon eggy oldalos és helytelen. Az uriszékek nem birnak mindenütt fenytő hatalommal a' mint ő (439. l.) látszik állítani; ha történik is néhol, a' mint a' Visg. nagyon kételkedik, hogy ugyan azon eggy Ügyész ugyan azon eggy pert, a' büns ellen és mellett folytatná (438. l.) ez a' legnagyobb vissza élések közzé tartozik; a' fenytő ügyek nem jönnek soha is a' kerületbéli Táblák éleibe, a' mint az a' 439. l. állittatik; azon hirtelen történt halálos büntetésekre, mellyek a' 440. l. emlitetnek, az uriszékeknek semmi befolyások

nem volt, hanem az álló ítélet által vitettek véghez. Hogy fogházaink állapotját Szerzőnk itten és több helyeken nem ditséri roszt neven nem vehetjük, és inkább köszönettel tartozunk neki hogy a' Bristol-i fogház példája által, melly még 1797-ben a' mincinknél jobb állapotban nem volt, most pedig a' leg jobbak közzé tartozik; ezeknek javítására buzdít.

A' Hevizi különben kevésbé esmérletes Ferdő meg látogatása alkalmatosságával Utazónk elő számlálja a' magyar országi legnevezetesebb ferdőket, és borvizeket de itten azon kívül hogy a' Budai meleg ferdőket Pestre által teszi, az igen nevezetes Mehadiai, Trentsini és Vihnyeieket egészen elhalgatja. Az előttünk levő szakasz végén pedig azon panaszkodik, hogy a' Fa-Gyöngyöt (*Viscum album*) a' tölgyfán minden szorgalmatossága mellett is az idevaló erdőkben nem találhatá fel, jollehet több Fűveszek állítják, hogy az hazánklan meg történik, a' honnan azt gyanítja, hogy az említett növény a' Fakinnal (*Loranthus Europaeus*) mellyhez külsőjére nézve hasonlít, tseréltetett fel. Hogy ezen következtetés egygy erdőségnek hirtelen átfutása után, melly tetovaszó minden megitélheti.

Keszthelytől butsut vévén, a' tizedik szakaszban utját folytatja délfelé. Szent Miklóson, hasonlóképen a' G. Festetics Jóságában a' tisztartó szobáját vizsgálván, az uraság és a' Jobbágyok között rovás mellett vetni szokott számolás tűnt szemében. A' Perlaki (Perlac) selyem termesztés pedig, alkalmatosságot nyújt neki ezen tárgynak az egész Országra nézve való előterjesztésére, hol megint nagy részint Schwartnert követi; de a' selyem bogárnak szabad levegőben való vad nevelése eránt 1810-ben

Heintl által a' Bánsági katonai Káptárban tett szerentsétlen próbáról is emlékeztvén Csáktornyáról egy felől Pecklanitz (Peklenitz) helységét, hol a' mint tudva vagy on az ugy nevezet kö olaj terem, másfelől Varasd Várossát meglátogatván, mind a' kettőről igen keveset szoll a' muraközi felszigetről és annak lakossairól némelly közönségesebb megjegyzéseket közöl, a' vajkészítésének nállunk divatjában levő és esméretes modját böven előadja a' törökbuzatermesztéről bővébben értekezik és ezen Szakaszt némelly közönségesebb az arany mosást illető és a' Brünni Patriotisches Tagesblattból költsönözött Jegyzetekkel befejezi. —

A' tizen eggyedik Szakasz elein némelly Horváth és Toth országokat nemkülömben Dalmatiát mellyek közül mindegyiknek helytelenül külön egy egy Bánt ad (487. l.) — tárgyazó közönségesebb és épen kinemmerítő jegyzetek után, bővébben értekezik a' Magyar és Erdély Országi katonai határszélekről, mellyeknek elintéztetésöket, és igazgatásokat tisztán és helyesen adván elő, ezen leírást így fejezi „be Maria Terézia idejétől oltá ezen sereg soha „sem hivatott össze a' törökök ellen, de azért „még is szorgosan fenntartatott és nagy szolgálato-
latokat tett a' Communicatio gátlásában, midön „a' Pestis a' déli részekben dühösködött. 's a' t. (494. l.) Kár volte ezen derék földmivelő katonaseregnek a' Frantz háborúban tett nevezetes szolgálatait egészszen elhalgatni. Ezekután Ludbregbe a' Hertzeg Bathyanyszép istállóját megjárván, Raprontzának pedig népetlen szomorú voltát megjegygezvén, és ezen utolsó várost, jollehet már keső volt, és mind azon öldöklő és rabló történetek mellett — is, „mellyek által a' magyarok és Horváthokha-

„zafiaikat le alacsonyítani igyekezvén, a-
„zokbán gyönyörködni látszanak” (497. l. nem ta-
pasztalyuk e' ezt a' vilagon mindenüft) elhagyván
szerentsésen és minden baj nélkül meg érkezik
Csurgón Somogy Vármegyében. Itten a' Gróf
Festetits kiterjedett Gazdaságát ujja bővebb vis-
gálatának tárgyaúl veszi, melly alkalmatossággal,
a' meh tenyésztesre nézve egész hazáukra
sőt az egész Austriai birodalomra is kiterjeszke-
dik. A' Belevári szép erdő egygy hasonló kö-
zönségesebb a' magyar Országgi nagyobb erdő-
ségek et illető ktsapásra ad neki alkalmatossá-
got. A' Csurgói Gulyát és sertés nyáját ditseret-
tel említvén a' magyar Országgi sertés tenyész-
tés nevezetes voltáról bőven értekezik és a' So-
mogyi Gulyások, Kanászok és Juhászok természe-
teről Bredetzky után nem igen ditséretesen
szóll. —

Ezen szakasz végén által megyen B. Ur leg
kedvesebb tárgyra a' Czigányokra, kikről
munkájának folyamotjában többször is emlékezik
ugyan, de itten állaposabban beszél. Ezen hosz-
szas több ivekre menő értekezésből, mellyben ő
észrevehetetlenül is Grellmant követi, majd
semmi újat sem tanulunk és vizsgálódásaiból tsak
azt látjuk: hogy a' Czigányok természetökre,
szokásaikra, magok viseletére és nyelvökre néz-
ve magyar Országban szinte olyanok mint ang-
liában vagy Spanyol Országban, hogy Jósef Csá-
szárnak meghonosítások körül tett ügye-
kezetei foganatlanak voltak, hogy ök, Szerzőnk
vélekedése szerént, Indiából látszanak ugyan
eredetöket venni, de nem a' megvetett Pariak-
tól, a' mint több tudósok vélekednek, hanem a'
Mysoréban és Telingában találkozó Pa-
kanity vagy valamelly hasonló Vándor-Kasza-

tától; a' nélkül mindazáltal, hogy ezen utolsó állításnak elégséges oka adatnék.

A' tizenkettedik Szakaszban Szerzőnk utazásának leírását folytatván, Berzentzén és Badotsán (Bahotsán) keresztül megérkezik Csokonyán, hol ötlet G. Széchényi ki történetből épen ott volt, nem csak ebédre magához kérte, hanem holmijit is a' fogadóból Kastélyába által vitette; „ilyen szorgalmatosok a' Magyar Nemesek az olly szempillantatok' megragadásában, melyekben szíves fogadásokról az idegeneknek bizonyóságot adhatnak” (547 l.). Az érdemes Gróf Gazdaságát utazónknak megmutatván, és a' Kanászoknak az elvadult sertések befogásában mutatott nagy erejeket véle tsudáltatván, tulajdon kívánságára ötlet több parasztházokhoz is elküldötte, hol ő mindent a' legjobb rendben, és tekintvén a' két utolsó szűk esztendőt, tsudálkozásra méltó bőségben talált, a' mit is a' Gróf nemes szívű bánása módja legnyilvánosabb jelének tart. Azon vándorló csoport, melyet Szerzőnk a' Csokonai Erdőségben meglátogatott, ezekután hosszason leír, és a' melyet ő Oláhoknak nevez, minden környülállásokat össze vetvén, inkább látszik egy Oláh-Czigány mint valóságos Oláh sereg lenni; az Oláhok ugyan is nem folytatnak vandor életet, nekik bizonyos lakásaik vagynak. Ezen Oláh-Czigányok midazáltal alkalmatosságot szolgáltatnak neki, az Oláh nemzet természetének, eredetének némelly német írók szerint való kifejtésére, hol ezeknek a' Romai Gyarmathoktól való származásokat, nyelvöknek nyilvános bizonyósága ellen is, kétségben látszik vonni.

Csokonyáról Szigeth-várán, mellynél ditső Zrinyiak és elszánt seregének vitézséget a' legnagyobb ditsérettel, és méltó tisztelettel

tel említeni el nem mulatja, Szent Lőrinczen 's több apróbb helyeken keresztül, Pécs-et megérkezvén a' Klimo Püspök által gyűjtött Könyvtárról és annak érdemes örje által történt szíves fogadtatásáról a' legszebb kifejezésekben szóll, és az említett Püspök érdemeinek felszámolásáról által megyen a' Magyar Egyházi rend bővebb előadására, hol annak a' törvényesen bevett valások szerint való számát, jövedelmének mennyiségét, Schwartnernek nagyon bizonytalan ebbeli Datumai szerint határozza meg.

Szederkény, Moháts, Bataszék, és Szekszárd Szerzőnket tizenharmadik és utolsó Szakaszsa elején tsak igen kevésse foglalják el, jóllehet az utolsóinak tetemes börtérme bővebb említést érdemlett volna. A' Tolnai Német Rotsmárosnak, kit a' felől ha valyon kotsija a' szabad udvaron bátorságban vagyon é, megkérdezett volt, ezen feleletéből: „Hogy ne Uram! hiszem a' lakosok itten mind németek”, azt következtetni, hogy a' Németek bétűletességekre nézve a' Magyarok eleibe tetetnek (597. l.) a' legnagyobb helytelenségek közé tartozik. Minden bűnök között tsupán a' Marha-lopás az, melly nemzetünknel többször fordul elő mint más nemzeteknél, e' pedig egyenesen a' külső környülállásokból veszi eredetét. — Egyébbbaránt Tolna a' Dohány-termesztésről, Paks és Földvár pedig az Austriai Birodalomba lévő sok miveletlen földről, mellynek mennyiségét Rohrer után határozza meg, — nem különben a' gyakori marha-dögről való nem helytelen értekezésekre adván alkalmatosságot a' Rátzkevi Sziget meglátására, Hertzegi birtokossának felfogadott házaja eránt szerzett érdemelt, mellyeket ő az újabb időkben és ezen útazásnak írásától fogva a'

Magyar Óvári földművelő iskola felállítással tetézt meg, méltó ditsérettel említi.

Pestről, hól ezen alkalmatossággal csak rövid ideig tartózkodott, a' paszszussának fogyatkozása miatt útját Gallitzia felé nem folytatván, újra Bétsnek fordúlt és útját Fejérvár felé vette. Márton-vására a' Gróf Brunsvik Ferentz javított Gazdaságát tökéletes meglegegedéssel szemlélte, és innét Eresint (Ercsényt) meglátogatván, vissza érkezésekor egész megilletődéssel tapasztalta, hogy a' Gróf annya távól léteben inassától kiakarta tudni, hogy mi a' legkedvesebb eledele és itala; „egy tsekély fi-gyelmetesség” így szóll az Angoly író, „mellyet nem is emlitenék, ha nem volna, külömböztető jele azon szíveségnek melyet Magyar Országban mindenütt tapasztaltam, azon vendég-fogadásnak, mely nem áll a' házi gazdák pompás magok mutogatásokban, hogy önnön hiúságoknak áldozzanak, hanem azon tiszta ügyekzetőkben, hogy vendégeik kívánságait megelőzzék, óhajtaiknak eleget tegyenek” (608. l.) A' Márton Vásár és Velentze között látott földalatti házakat (Putri) nem találta B. Úr olly kedvetleneknek, alkalmatlanoknak mint hazafi társa Edward Brown, kinek Magyar Országi útazásai 1686-ban jöttek; (615. l.) ezt ellenben helytelenül állítja hogy Velentze és Fejérvár közt még egy posta vagyon. Fejérvárról szólván, mely nevezetes régi Városunkat se bővebb vi'sgálatára, se hosszabb leírására nem érdemesíti, kitsap a' Móri földindulásnak, és innen több más efféle Magyar országi tűneményeknek leírására. Palota, hol a' Magyarok fárasztó tántzát szemlélte, továbbá Veszprém, a' Bakonyi Erdő, Sümegh, melyet mind fekvésére mind épületeire nézve egy

Angoly faluhoz igen hasonlónak talált, és végre Körmond csak nem pusztán említetnek, a' vidék kellemetessége, a' föld termékenysége (?) és valamennyire szorgalmatos miveltetése ditsértetvén. Ezek után Szerzőnk Magyarországtól (626. l.) illy kifejezésekben veszen bútsút: „A' Magyar „határ-szélekhez sebes lépésekkel közelítvén, ne- „hezen készülheték egy olly Ország elhagyásához, „mellyben a' legszembetünőbb szívességgel fogad- „tattam fel, és a' mellyet a' legnagyobb részvé- „telletel vi'sgálek meg. Egy nagy termékeny Or- „szág, nemes szívű vezetők, a' javítás lelke moz- „gásban, még pedig a' felsőbb rendelnél, a' hol „kell minden miveltségnek kezdődni, hogy ha- „szonhajtó és örökké tartó legyen, mit nem vár- „hatunk itten a' jövőndőtől? (!!) A' szükségesen „elháritandó hibáknak valamivel jobb esmeretével „és a' jó előmozdításának eddig való (?) kívánsá- „gával a' szabad és hatalmas nemesek, egy szabad „és hatalmas parasztság Urai lehetnek (!) Magyar „ország pedig, Ausztriával, mellyhez ötlet tulaj- „don érdeksszéje köti, kezét fogván, azon nagy, „virágzó, népes Ország lesz (!!!) mellynek az, „éghajlatának külömbsege, földjének gazdagsága, „Bányáinak nagysága, es parantsoló helyhezte- „tése által, mint a' keletnek egyszer'smind kapu- „ja és korlátja, már magától a' természettől is „látszik rendeltetni”. Ezen szép szavaknál B. Úr- tól mi is, kik eddig szorgalmatos kísérői valánk, elválván, Grätz en keresztül Bétsig folytatott útjában magára hagyjuk.

A' jó hosszú Toldalékban legelől áll Magyar Országunk közönséges áltnézet- je, a' mint azt Prof. Sennovitz 1815-be közre bocsájtotta; ezt követi egy Statisztikai értekezés a' Magyar Országi Bányákról a' hazai Leve- lek (Vaterländische Blätter) és Becker-

nek útazásai szerént kidolgozva. Nevezetes és a' legnagyobb figyelemre méltó I-ső Jósef Magyar Király, Koronáztatásának leírása, egy személyesen jelen volt Angoly által, és az igen ritka Mounthly Account nevezetü folyó irásból, melly 1687. Londonba jött ki szóról szóra lenyomtatva; nagyon sajnálja a' Visg. hogy ezen nevezetes tudositással, mellyet megtsonkitani nem lehet, hosszasága miatt olvasóit közelebből nem esmertetheti meg. Ezután jönnek és az egész munkát mitegy befejezik: a' Ménesi Hegyek leírása Lübeck Magyar Miscellaneaiból fordítva, az Ausztriai Birodalomba levő szállók, szántóföldek közönséges felszámolása, termések mennyiségének meghatározása Blumenbach szerént, a' Hanságban 1740-be talált vad, vagy is inkább elvadult Gyermekek történetei, B. Jacquin Miklós Jósef munkáinak Lajstroma, a' Spanyol Országgi Czigányok (Gitanos) állapotjának nevezetes előadása, és végre az Angoly, Spanyol és Magyar Czigányok nyelvének össze hasonlítása.

Ezen kivonásból, — mellyben a' Visg. azon tekintetből hogy olvasóink közül tsak kevesen esmerkedhetnek meg magával a' munkával, valamivel talán bővebb is volt, mint külömben a' Visgálatoknak szabott szűkebb határok meg szokták engedni, — által láthatja az olvasó hogy a' jelenvaló munka magyar Országot nem írja le olly tökéletesen mint azt ohajtani lehetne. A' Szerző sokkal kevesebb ideig tartozkodott hazánkban, hogy magának arról minden tekintetben, tökéletes képzeteket szerezhethet volna. Magyar Országnak azon része, mellyet ő megutazott, és nagy részint tsak által futott, annak ugyan leg szebb, de eggyyszer'smind leg tse-

kélyebb és leg kevésbé megkülömböztető része, a' többire nézve, a' mennyibe tudni illik azt említi, kénytelen volt más eddig is esméretes írókhoz folyamodni. A' közönséges Statisztikai Jegyzetek hasonlóképen másoktól vannak költsönözve, és az eddig való Statisztikussaink' hibáival telyesek. Az imitt amott előforduló történeti megjegyzések tsekélységek, a' mit pedig B. Ur polgári alkotmányunkról mond, nem tsak ezen tárgyban való járatlanságát hanem a' leg job b e' részbeli íróinkkal való esméretlenségét nyilván bizonyítják. Számosok már azon hibák is melyekre olvasóinkat eddig is figyelmetesekké tettük, és meg több másoknak említésére nem volt alkalmatosságunk, ilyenek p. o. a' többek közt: hogy a' Királyi és hétszemélyes Táblát Budára teszi által (439. l.) hogy eggy Kassai Vármegyéről emlékezik (391. l.) hogy a' Jász és Kiss Kun kerületeket Vármegyeknek nevezi (VI. l. Told.) Hogy magyar neveinket majd mindenütt meg rontja, mint p. o. az eddig meg jegyzetteken kívül: Toruszo ttan, Toxus és Zoltan helyett (Bév. XIII.) Zapolga, Zapolya helyett (Bév. XIV. l.) Droscha, Dósa helyett, (290. l.) Bolvch kai Botskai helyett (293. l.) Szamad, Csanád helyett (Told. XIV. l.) 's a' t. nekie olly nagyon vétkül nem tulajdonithatjuk, mind a' magyar nyelvel való esméretlenségét mind pedig azt tekintvén, hogy ez a' Szedő hibája is lehet. De annyival rosszabb neven vehetjük: hogy a' hazánkbeli Hivatalokat, polgári és törvényes székeket, nem a' törvényesen bevett Deák vagy magyar nyelveken, hanem a' törvényeinkben és polgári alkotmányunk előtt eggyaránt esméretlen német nyelven való elnevezéseikben esmérteti meg az idegénekkel p.

o. Statthalterey (307. l.) Königliche
Tafel, Septemvirál Tafel (439. l.) Her-
renstuhl (516. l.) Reichsbaronen (315.
l.) Vicegespan (459. l.) Stuhlrichter 457.
l.) Hofrichter (375. l.) Bauer (100. l.) 's
a' t. —

Mind ezek mellett is mind az által ezen mun-
kát több belső érdemeitől megfosztani nem
lehet és nem is akarjuk. Ez mindég egy szép
és kellemetes utazás marad, mellyben ha mindjárt
hazánk tökéletes leírását hiába keressük, an-
nak még is egyik nevezetes része fu-
tólag de elevenen és kellemetesen íratik
le, mellyben magyar Ország mostani állapotjá-
nak hiánosságai sok részben helyesen és ké-
nyesen fedeztetnek fel, a' nélkül hogy a' nem-
zeti gyűlölség, a' mint közönségesen szo-
kott történni abban részt venne; mellyben a' mi-
veltség előmozdításában tett újabb ü-
gyekezetek részre hajlás nélkül említetnek, és
különösen a' magyar Gazdaság folytatásának
modja, a' maga egész kiterjedésében és a' leg
kisebb környülállások említésével adatik elő. E-
zen tárgynak, a' többekhez képest idomtanulbő
kidolgozását a' Szerző maga el esméri és Beveze-
tésében (VIII.) azzal kívánja mentegetni: „hogy
„olvasóit egy való s á g o s Földmivelő nem-
„zet mostani állapotjával voltaképen meg-
„akarta esmértetni.” Ezeken és az előadás folyó
ékességen kívül, ezen munka ditséretre méltó ol-
dalairól szólván nem mellőzhettük; el a' kiadás
pompás voltát, melly azon Orzágnak, hol
az meg jelent ditsősé g é r e annak pedig, me-
lyről az szoll való s á g o s ö r ö m e r e szolgálhat.
Mert azon kívül hogy itt a' nyomtatás tisztasá-
gára, a' betűk ékességére és a' papiros szépségé-
re nézve semmit sem ohajthatunk, a' munkát több

nagyobb metzések és Vignettek is ékesítik. Az elsők között látjuk a' Bati Vásár, a' Nyitrai, Selmetzi, Körmötzi, Pest és Budai, Keszthelyi Varasdi és Pétsi vidékek ábrázolatját; az utolsók, között pedig, a' Ságbi Czigány Banda, a' magyar Paraszt tántz, a' Keszthelyi tömlözt' egygy muraközi paraszt szoba belsejének és egygy Horváth parasztház külsőjének nem különben a' Csokonai Oláh Czigányok lakásának előadását. 's a' t. Ha mindjárt az elsőkre nézve a' vett pont eránt, (igy p. Vátz és Varasd igen meszszirol Pest és Buda pedig hibássan a' Szent Gellért hegye' tetejéről vétettek) nem különben a' meszszegek (Entfernungen) keménységéeránt, a' művész, — az utólsókra nézve pedig a' magyar országi lakosok öltözetére és tekintetére nézve, a' hazafi, — némelly helyes észrevételeket találna is, ezek elenyésznek azoknak egyébbaránt szorgalmatos kidolgozások előtt. A' mi illeti végre a' munkához tsatolt két mappát, mellyek közül az egygyik magyar országot, a' másik pedig annak egygyik részét, különösebben azt, mellyet B. Ur meg utazot, ábrázolja; ezek Lipszkynek nagy mappája után léven rajzolva, azok eránt tsak azt lehet főként kárhoztatni, hogy a' magyar nevezetek nagy részint olly annyira meg vagynak rontva.

T. J.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1,

Megtzáfolások és Igazítások.

Kazinczy' Antikritikája. Tud. Gy. IV. Köt. 96—115 lap.

Kerboltatások nélkül nincs kisimulás. Köszönet tehát a Tud. Gyűjt. Kiadóinak, hogy Recensioknak is engednek helyt, A' legszivesebb köszönet azért is, hogy még most későbbek túrni némelly darabosságokat, mint hogy a' beküldött irásokon legkisebbet változtassanak. Hogy a' dolgozóknak csak organumai akarának lenni, az örök fényben ragyogtatja bölcseségeket, 's ígéretek (IV. K. 132. l.) a' megbántottakat teljesen megnyugtathatja. Tudományok' dolgai csak ott gyarapodnak, a' hol azoknak művelőik szabadon mondhatják ki gondolkozásaikat, 's a' hol élet van, ott össze ütődések is vannak: a' nyugalom csak a' koporsók közt lakik. Az a' szerénység a' melyet sokan annyira magasztalnak, eléggé nem dicserhetendő tulajdon, de csak úgy, ha igazán az, a' minek látszani akar: mikor csak alakoskodás, nekem ugyan útálatosabb mint a' nevetséges gőg; hát még midőn epe keveri magát a' magasztalt szerénységbe! Holmi, a' mitől most nemes átalással fordul el a' jobb Olvasó, meg fog szűnni a' mi vetekedéseinkben is; most azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy a' vastagságok azt piszkolják a' ki ollyat elkövetni nem pirúlt.

Dolgozásaimnak jósága vagy nem jósága fölöl én perleni senkivel nem fogok. A' munka maga védi magát, ha jó: ha nem jó, a' védés jóvá nem teszi, de igen nem jóvá a' Védőt. Azonban Recensensemnek két vádjaira, melyekkel személyemre akarja kenni tulajdon vétke' szennyét, szólanom kell, mert a' dolog felvilágosítást kíván; 's kérem az Olvasót, tűrje e' mentségemet, bár az effélet hallgatni kin. Hamar által esem rajta, 's azután veszem vizsgálat alá theoriám megáttámadását.

En, úgymond N. Ur T. Gy. IV. K. 1. 97. Ellenkezőmet (hínek nevét itt kémelésből hallgatom el) fájós szemeire nézve elhomályosodot szemű Izsáknak csúfoltam. Említ két más vádat is, de arra nem kell czáfolás; arra csak azt a' kérést kellene tennem, hogy szavaimat úgy adja midőn feddeni akar, 's nagyító változtatás nélkül, a' hogy én mondtam; 's ha szükségesnek véli, emlékezzék, mit monda a' kevélynek nevezett Plató, midőn a' Cynicus kevélyen taposta az ő pamlagait. De a' fájós szemekre. —

Gyalázatos, alacsony tettel vádoltam, de szerencsémre költött tettel. Hogy az általam megczáfolt, de az általam mind szeretett, mind szívesen becsült Grammaticus szenvedni szokott szemeire, én csak e' Recensióból tanulom, Miért kelle ennek caligans oculos. Izsák OKAT

(nem Izsákot) occinálnom, mutatja a' Philolog. Dissert. ki irt helye, melyet N. Urnak nem kellett volna nem venni tekintetbe. Vádjai helyett szerénynek vallana inkább, hogy én, az Izsákokkal együtt, a' Philol. Diss. 186. lapjára, a' TIMIDVLVSÖHAT is nem occinálom, 's a' IV. lapra azt, a' mit a' HIC EST érdemlett, ha vétkesnek találni nem ohajtott volna.

Hasonló vádja az N. Urnak, hogy én egy barátomnak négy sorait, kinek szeretete erántam harmincz eszt. oltá soha el nem lankadott, és a' kit én mint Embert, mint Poetát, mint Prosaistát tisztetek és szeretek, a' legfurcsább furesálkodással a' mit N. Ur (lap. 111.) képzelni tud, azért magasztalom, hogy annak or-gyilkosként adhassak döfést. N. Ur úgy gyanítja, hogy ezt azért így, mert megbántásának nem találtam más szerét. Meg fog engedni N. Ur ha magam eránt igazságos vagyok: N. Ur fejemet, szívemet rosszabbaknak nézi mint a' millyeknek magam érzem, és nem épen igen kevesen ismerik. — Igen is, a' négy sor olly szépen szött négy sor, hogy én szebb-szövéssü négy sort Poetai Literatúránk' egész mezején nem ismerek, noha a' Grammatica', és a' Szokás' törvényeivel ellenkeznek, mert háromszor rugták el az articulust, 's a' HA nem helyén áll. Ott erről vala szó; nem a' Stoa' leczkéji felől, a' mellyekhez őket N. Ur hasonlítja, hogy megmutassa, melly kis szívűek!

Recensióm' tárgya szép Literatúrai Osztályomnak IX. Kötetei voltak volna: de N. Ur lap. 107. azt vallja maga felől, nem minden dicsekedés nélkül, hogy azoknak megolvasásokra magában nem talált elég erőt, 's VII. Köteteimet olvasatlanul hagyá. Kérdeni lehetne, hogy az illy gyengélkedő idegü miért nem hagyá megítéléseket olyanra, a' kinek a' természet erősb idegeket ada, vagy maga azokat talán el nem gyengített: de vegyük hát a' Recensiót, a' mint van. Az theoriámát támadja meg inkább, mint dolgozásaimat. Az által nyerek, nem veszték: dolgozásaimban magam is látok botlásokat, hibákat, véteket, 's nagyobb számban mint N. Ur talált azok szerint a' miket itt kijegyze: de theoriám' megtámadását rettenés nélkül láthatom; az olly igaz, a' melly hamisnak, csalókanak 's veszedelmesnek N. Ur vevé. — Meggyőződve annak igaz volta felől, poetai tüzze, de prózai józansággal, szólítám tanúságra az Iskolák' tanításait, a' Cicero', Horátz', Quintilián tanítványait, és mind azokat a' kik a' Görög, a' Római, az Európai új nemzetek Nyelvekkel 's Literatúrájokkal, sőt a' miénkel is, ismeretesek. N. Urnak, ki szeret fenn-szállongani 's földre ritkán lép, az én, sovány tárgyat elevenen elő adni akaró, szavaimat nem kellett volna, nem illett volna, prózai fagglyal érteni. Quintilián ugyan szereti ha úgy szólunk, hogy ne lehessen meg nem értettetnünk, de ezt ő is a' Herder' értelmében mondhatja 's mondja: „Ki akarjon úgy irti, hogy épen mindentől megértethessék”? — Az én N. Urat meghotránkóztató szavam: az Iró Ura a' Nyelvnek — az Iró hol tiszteli hol nem tiszteli a' Grammaticát és Szokást — az Irónak (a' ki t. i. szépen akar írni) legfőbb törvénye az, hogy írása szép legyen, akár engedi a' Grammatica és a' Szokás a' mit csinál, akár nem — nem azt tette, hogy a' mit Dr. B. Ur (lap. 64. a' IV. Köt.) tilt, az Iró ne tartozzék véteknék

ismerni; nem Író az, hanem Mázoló, a' ki lopjált. írjéket legyél és legyeket mond; azok az én botrányoztató szavaim nem tettek egyebet mint a' mit oly gyakran elmondottam már, hogy a' Grammaticus nem pirulja a' maga SoloecismusaIT, si SCIENS facit. — Nil infelicius Grammatico! — insigni documento, quantum Grammatici auribus et scientia praestent! az helyett hogy ezek eránt N. Urral a' mesterseg' törvényeiből, 's a' Nyelvek' és a' Beszéd' czéljából szolanék, tanácsosabbnak látom ezeket példák által világosítani fel.

Bácsmegyeimben ez a' hely áll: „melly napom vala, ha együtt tölthettem volna veled”! N. Ur. fedd érte; a' Grammatica és a' Szokás valát és valát, vagy volnát és volnát kíván, N. Urnak igaza van. De nekem is igazom van, 's Virgil épen ezt a' vétket épen ezen okból követte el: Si Pergama dextra defendi possent, etiam hac defensa fuissent. Való tehát hogy a' Szép író' fő törvénye az, hogy írása szép legyen; vagy Virgil is rossz író, mint én.

Ez értelemben tanítám én hogy az Író Ura a' Nyelvnek; szabad kéjü, de nem vak kéjü, tanult kéjü nem tudatlan kéjü Ura, barátja nem ellensége, mivelője nem pusztítója, nem rontója de építője. Nem azért parancsol, mert parancsolni neki tetszik, hanem mivel jót, szépet, hasznost parancsol, bár hogy az, nem csak a' tanulatlan, de olykor még a' tanult Olvasó is, nem érti, az ilyen tiszteli 's tanulja, még pedig holtáig tanulja a' Grammaticát, a' Lexicont, a' Szokást; de midőn azok nem elégségesek arra a' minék a' Nyelvet bírjuk, hogy az gondolatainknak 's érzéseinknek igaz leve 's hív tolmácsa legyen, még pedig nem csak imig, csak am úgy, hanem legapróbb különbözéseikben (nű a n sz) akkor, mint a' Berzsenyi' Erőse, mint maga Berzsenyi, az Erős —

— — gyémánt fegyverével

Fényes utat tusakodva tör 's nyit.

Ezt mutatják a' szók is, mellyekkel a' Szokástól el térünk. — Nem vala szavunk megjegyezni a' hőrost. Bessenyei (ha tudniillik emlékezetem meg nem csal) a' pugil, Kämpfer bajnok szavát által vitte a' héros' jegyzésére, 's a' bajnok nem pugil, gladiator, Kämpfer, nem küzdő többé, hanem héros; úgy parancsolá az Író. — Az újabb Írók hőst találtak Heltainál 's másoknál. Az ott azt jegyzé, a' mi németül die Reisingen. Tetszett nekik a' héros követőjinek nevét által vinni a' hérosra, 's újabb Íróinknál a' hős maga a' héros 's nem az ő kísézője, a' bajnok pedig ismét pugil, de úgy, hogy most pugil is jelenthet, hőrost is. — Olvasóim meghocsátanak ha Literatúrai Anekdoten-krámerey' vétkebe esem: midőn Superint. Szilágyi javallá a' Költőt, az Istennét (még Pallást is értvén alatta) 's a' barátnét (leány-barát értelmében) kigyót békát kiálta ellene minden, 's a' nagy tudományú 's lelkes férfinak sértő kacagással is haraggal is kimondák, hogy a' tyúk költ és a' ki hazud; hogy ez rettenetes németismus, hogy az elkorcsosítása nyelvünknek; hogy ezeket a' mi nyelvünk' proprietása meg nem szenved. De tetszett parancsolni az Íróknak, quos penes arbitrium est, et jus, et norma loquen-

di, 's mondhatják Puristáink a' mit akarnak, ezeket többé el nem tolják. Így az Úgyész, így a' czím, így a' lap, így a' mi velés, melyet a' Nyelv tudós barátjai verbum rusticum et obscoenumnak kiáltoznak; így az év, a' kor, 's ezer más.

De hogy az Író is bir hatalommal a' Grammatica és a' Szókás mellett, azt N. Ur sem tagadja. Azt óhajtáná, hogy változnám vissza azzá, a' ki 1788. voltam, a' midőn olly idvezséges tanácsokat adtam a' Szigvárt Fordítójának és a' Robinsonénak. — 1788 és 1818. között harmincz esztendőnyi nagy köz van, 's az olly Írók' igyekezeteik után mint az örök tiszteletet érdemlő Virág, 's mint a' Nyelvünket temérdek új szókkal gazdagított Verseghy, ma többet merhetünk mint akkor, 's N. Ur vétekképen, barátim javallásképen, magam igazságos dícséretképen azt mondjuk, hogy én, harmincz esztendei elmelkedés és gyakorlás után, nem vagyok épen ott, a' hol akkor valek. En a' Barczafalvinak és Geleinek adott intéseket ma is helyeseknek lelem, ámbár ma úgy tekinthetem mintha azok másnak intései volnának; szükségtelen és csak nevetés' indítására szolgálható szókat, szükségtelen és darabos 's semmi gondolatot nem festő szólasokat teremteni 's általhozni nem szabad. — Azt óhajtáná, hogy ne csináljak olly sok szót, ne hozzak által olly sok szolást; 's ne síkoltam volna el szökdelve a' nagy tárgyon, hogy mi a' Sok, mi az Elég, mi a' Revés (így lap. 110.), 's eredtem volna ezeknek philosophiai fejtegetésekbe.

Azon felül hogy már is hosszúra nyúlt Recenzióm azt nem engedte; azon felül hogy én mind ezt (XII. l. 104, 105.) elmondottam, de ismét poetai szokellésekkel; azon felül hogy erre megfelelttem (ott l. 90) ezen sorommal: „a' jó Író' kötelessége abban áll, hogy csak azt merje, a' mi nyereségére lesz a' nyelvnek, 's a' jó Olvasóé abban, hogy mind azt tőrje, a' mi nyereségére lesz a' nyelvnek, — e' kérdésre mondani semmit nem tudok. A' Sok, az Elég, a' Revés relatíva ideák; azoknak mathematicai vonásokkal határt és korlátot vonni lehetetlen. Némellyek czirkalmot szeretnének hozni és lineát nyelvünk' Tudományához, 's felejtik, hogy az nem ide való, és hogy a' nyelv, mint Mesterség, nem czirkalommal dolgozik, hanem szabad kézzel, de bufos kézzel, mint példánya, a' Természet. Eggyet tudok: azt, hogy a' Nyelv' Géniusát illetni soha nem szabad. De mi az a' Nyelv' Géniusa? bár érzem, megmondani nem tudom, 's Cicero is csak érzette, de megmondani nem tudta. Ha N. Ur, vagy akárki más, erre megtanít, szóljon: én leszek legfigyelmesebb tanítványa. Míg valaki felkelend 's erre megtanítand, addig a' mi minden élő nyelvek között legszebbé válható nyelvünk' Géniusának, a' szoban forgó kérdésre nézve, azt a' tulajdonságát nevezem, a' mellyel a' bővülést, szépülést, igazabba válást nem csak tűri, de szereti és óhajtja is, és hogy mind azon kölesönözésektől, a' mellyekkel a' gondolatot és érzést erősebben, lágyabban, komolyabban vagy csintalansággal festheti, nem idegenkedik, csak olyanok fogjanak a' munkához, a' kik izléssel bírnak; mert akkor nem retteghet, hogy a' humuristicus beszéd' szavai és fordulásai a' Prédikáziók' és Oratóiók' beszédét eltarkítsák, 's a' poetai beszéd' szá-

vai és fordulásai a' prózai beszédét. — Valljuk meg: Nem egyetlen bajunk, de legfőbb bajunk ez egymás' gyűlöletében az, hogy mi írók nem az új szók' és szólások' gyűlöelői vagyunk, hanem azt akarnánk, hogy minden úgy szóljon és írjon mint mi, 's hogy új szókat teremteni csak magunknak legyen szabad, de más Irónak ne legyen szabad; 's hozzá szokván akkor, hogy a' magunk természetecinket újaknak ne tekintsük, nem vesszük észre, hogy mindnyájan élünk újakkal, azokat kivéven, kik a' mindennapiság' leha nyelvén szeretnek inkább irni mint szépen. Illyen formát monda az itt össze-gázolt 's bizonyosan nem lelketlen Helmeczi; 's az effélékkel érdemlette, hogy ő, azon Századok' polgára a' mellyek jönni fognak, a' vad kort (de Epigrammában, 's az akkori kort) emlegetni merő Palladióval, bár helyén kívül, össze-gázoltassék.

De ki olvassa így irt Könyveinket? ezt kérdi N. Ur, 's ez megérdemli, hogy minden élesség nélkül feleljünk kérdésére, mellyet ingerlései, 's olykor szinte a' személyt illető ironiái (lap. 112. sor 11. és 22.) érdemlett élességnek kiáltanak. — Olvassa meg N. Ur a' mit Schiller über naive und sentimental Dichtung ír, 's elmélkedjék azon a' mit ott talál; gondolja meg, hogy Nemzetünk szomszédjainknak munkáik nélkül el nem lesz, 's engedjen feleletül nekem viszont egy kérdést: Ki olvassa így majd könyveinket, ha a' szép pályán versenyt nem futunk? a' Literatura 's a' Múzák országában mindnyájan Cosmopoliták vagyunk. Akarva nem szólnunk világosabban,

Valóban N. Ur nekünk elég alkalmat ad, hogy az élesség' erét megszöktessük, 's azt tartóztatunk nem kis munkába kerül. — a' tréfa (lap. 110) talán csak nem lesz itt helyén. Mondja-meg nekünk N. Ur, illeté e' egy Recensensnek nem látni, hogy a' l. 104. említett nyel a' Betűrakó' hibája által áll ott V nélkül mert hiszen a' IX. Rötetben így sohol sem fordul elő. Ha még is azt is látta volna, hogy Osszián három Rötetben ígértetik a' homloklapon, pedig csak kettőt teszen; így elmondhatánk vala, mi okozá ezt a' hibát; vagy hogy a' Karthon' berekesztése hasonló botlásból elmarada a' nyomtatásból. — Illik e' annak a' ki a' Görög és Római neveket SZ és nem SCH által mondja mint chaosz és éposz neki nem káösch és épösch, azt a' kérdést tenni, hogy a' hűst hússzá változtatja e? 's nem jobb volt volna e' meggondolni, hogy a' Cornidesz és Schediusz Professoraink' neveiket, azért hogy magyarosan hangzzanak, nem illik SCH hanggal mondani? illik e' abból következtetni valamit, hogy a' piroshól nem lehet pir? illik e' a' szebb társaságok' nyelvén irt Munkában a' tempel (nem Kirche, hanem bizonyos neme a' kerti épületecskének), a' tablette, a' groupe, a' Szóló, Orchester, Chór, a' tánczban a' tour, 's az imponáló, a' resignált 's több szókat kijelelni, holott azok a' szebb társaságok' nyelvét ismerők előtt épen olly folyó szók, mint az iskolás Olvasók előtt a' Literatura, Recensio, Allegoria, Solocismus? illik e' végre l. 106. harminczhárom szokatlan szót egymásra fűzni? 's mi volna abból, ha mi viszont a' Horvát Endre' Zirczét mutatnánk elő, 's azt mondanánk, hogy ime 904 sor mind össze,

's nyolczvannál több szokatlan új szó hemzseg benne? 's a közönséges Olvasónak olly érthetetlen, mint a' közönséges Olvasónak a' mi Ossziánunk. Higgyen nekünk N. Ur, a' trefa csak a' maga helyére való.

Ezen tréfának köszönhetem én, hogy N. Ur I. 112. vissza akarván adni ('s az, igen is illő vala)! a' kölesönt, kimondá hogy Aristophaneszi szépségekhez nem szokott füle Békáim' örök Brekekelésekben (21 sorait nem restellé kiírni) gyönyörűségét nem lelheti; mellynek tudása azonban nem tartóztat-hat, hogy épen annyiszor brekekeléssük az újabb Kiadásban; ennek köszönhetem én, hogy kesernyés atticismusával IX. Kö-teteimet egy „drágalatos Mivész” kilencz- emeletű roppant fi-„lagoriájinak nevezi, ki, hogy sétálásai kedvesebbek, kilátá-„sai gyönyörűbbek légyenek, a' szálás gyümölcsöst derekig „lebotoltata, 's az egész csuda épület' körét Külföldi kényes „csemetékkel, tarka barka virágokkal körül ülteté”. — N. Ur nagy nem kedvelője a' filagoriáknak; vastag falú, szegletes boltozatú, apró ablakú, terpedt ajtajú Uri-házakat kedvel, (a' mint I. 109. látjuk), 's olly kerteket, mellyek puszpányos karimájú táblákkal vannak körül fogva, 's bőven adnak szil-vát, körtvét, almát, diót. Quisquis amat ranam, úgymond maga. De még is! ha vallyon az Oroszvár' Ura vétett e, hogy lakját Olasz-izlésű Villává változtatá, és hogy ott, a' hol répa termett és petrezselyem, most gyp- szönyegek terültek el, szagos és szagtalan virág- csoportokkal, 's játékos- fordulású csalikok vannak mindenfelé elhintve, hol nem mogyoró terem, hanem a' helyett haszontalan cytissus, cercis, lonciera és a-morpha foglalta el a' helyet? ha vétett e a' Tata' Ura, hogy kukuricza- holdjait Armidai Tündérkertté teremtette által? Hogy kukuricza- holdjaink sohol ne legyenek, 's hogy sohol se lássunk nyikorgó vitorlás Uri-házakat, azt mi nem óhajtjuk: türje N. Ur is békével, ha az Arpád' birtoka Olasz-izlésű fi-lagoriákat mutathat. Eggykor a' nyikorgó vitorlájú Uri-ház is épen illy újság volt.

Nagy baja az N. Urnak, hogy nyelve 's izlése egy nemű-ek. Sulzer (az a' Vandalus! az a' Gepida!) azt mondja, hogy a' kinek eggynemű izlése van, annak épen nincs izlése. Szerényebben adjuk a' gondolatot: a' kinek eggynemű izlése van, annak csak eggynemű izlése van. N. Ur mindég azon eggy, akár verselget, akár prózát ír, akár leveleket: azok, a' kik engedék tudnom ítéleteket dolgozásaim felől, úgy hiszik, hogy Epigrammaimban rajtam ki lehet ismerni a' Görögök' tanítványát, a' Cicero' és Sallust fordításában a' Rómaiakat, hogy Sonettimben Olasz vagyok, Marmontelben, Clavigóban, Boufflersben Francia, Emilia Galottiban Nemet, Egmontban flamand, Ossziánban Hősvilág' lakosa, a' Vak Lantosban el-dődi Magyar — Magyar mindenhol, de nem mint az a' Ma-gyar a' ki idegent nem látott, nem mint az a' Nemet a' ki magyarul jól megtanult, hanem mint az a' Magyar, a' ki a' mit az idegeneknél elfogadhatónak gondol, felveszi, magáévá teszi, 's így nyelvéen változtat, de haszonra. A' Róma' fija így bánt a' Göröggel, így Voss a' Homér' fordításában. 'S midőn engem az N. Ur' Recensiójában épen azért, a' mi Vosst érte némelly németeknél, 's midőn én épen úgy valék kenytelen Anticriticára vetemedni mint Voss azok ellen, a' kiknek a'

tisztaság és az az áldott, áldott könnyen- érthetőség a' leg-
főbb tető, az engem — nem pirit meg. Az olyan nem rossz
osztály rész. Széphalom Máj. 27-d. 1818.

2. Előlépések, és megtiszteltetések.

T. T. Jónás József a' Pesten lévő Nemzeti Muzeumnál a'
Természeti és Technologiai Gyűjteményeknek őrzője az ő je-
les Természethistoriai és mineralogiai Esméretei miatt, a'
múlt esztendőekben e' következő külső Társaságok által, a'
szokott Diplomáknak meg küldések mellett, választatott kül-
ső és levelező Tagokká; úgy mint: a' Nagy Hertzegi Vajmari
Mineralogiai Társaság által Jénában, a' Haszszó-kasszeli
Vetteraui Természetvizsgáló Társaság által Hanauban, a'
Hertzegi Szász-Gothai és Meiningi Erdős és Vadász Társaság
által Dreyszigakkerben és a' Kir. Prusszus Termé-
szet Vizsgáló Társaság által Hálában, melyeknek elfogadá-
sát ő Cs. Kir. Felsege megengedte.

Ő Cs. Kir. Felsege méltóztatt a' Szombathelyi Püspö-
köt Fő. T. Mélt. Perlaki Somogyi Márton Leopoldot belső
titkos Tanácsosi Tisztségre kegyelmesen emelni.

Th.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

E' Tudományos Gyűjtemény fájlalja egy kedves Írójá-
nak 's előmozdítójának ki mulását T. T. Moldoványi Antal-
ban Kalotsai Megyebeli áldozó Papban és Kir. 's Helytartói
Tanácsos, nem külföldben Hazánk' Fő Orvosa Pfisterer An-
drás fiának nevelőjében, a' ki e' f. e. Martius 27-kén életé-
nek 31-dik esztendejében, tüdő rothadásban Budán e' világi
életet az örökkévalósággal felteserlő. A' megbóldogult a'
Tudományokban 's a' nyelvek tanulásában fogyónyörűségét
helyezte, úgy hogy még érettebb korában is forró igyeke-
zettel tanulta a' külföldi nyelveket, nevezetesen pedig a' múlt
esztendőben az Olasz nyelvben nagy tökéletességre ment;
— de nemzeti nyelvünknek leg buzgóbb pártfogója lévén, a'
Tudományos Gyűjt. számára is több hasznos darabokat írt,
's méltónak tette magát, hogy emlékezete, halála után is
ezen hazafiai Intezetben felmaradjon.

Ha Kedveseinknek halálán keseregünk, közönségesen ma-
gunkat siratjuk, hogy tőlök megfosztattunk, mert hogy is le-
hetne azt siratni, a' ki pályafutását, melly az élet, elvégezte,
és tzeljät, melly a' halál, elérte, — a' ki, ha e' világ örömei-
től, mellyek főképen a' jobb emberre nézve, ritkán vagynak
vetve, 's igen bizonytalanok, megfosztatott is, legalább an-
nak nyomorúságaitól megmenekedett, a' melly bizonyos? —
Azomban ez is egyik elsőeg az embernek más teremtsék fe-
lett, hogy sirhat, 's a' gyengéded erzesnek tsendes kinyilat-
koztatása sohá se nemtelen; — de mégis sokkal nemesebb fáj-
dalunk midőn nem a' magunk, hanem másoknak vesztesé-
gen részt veszünk, midőn részt vevő szívvel másnak fájdal-
mában osztozunk, — es sirunk a' sirankozokkal. — Nem min-

den vesztéség éri egyenesen a' Közönséget; midőn a' jó szívű gyermekek siratják elhunyt atyok' halálát, gyakran halgat a' Hazá 's mint közönséges történetet nézi: de ellenben is, midőn a' Haza, az emberiség kesereg egy hasznos embernek kimúlásán, gyakran halgatnak az örökösök; — mert a' régen ohajtva várt gazdag örökösödés eléggé megvigasztalja, a' nélkül nem szűkölködő sziveiket, — Mennél ritkábbak a' köz hasznú, nagy lelkű emberek annál ritkább ugyan a' Hazának, az emberiségnek keserve; — de annál méltóbb midőn egy olyan támasza ki dől: nem tsuda tehát ha egy olyan embernek, olyan Hazafinak, mint Gróf Tolnai Festetics György volt, időknek előtte való kiragadtatásán a' Haza 's az általa ápolgattatott emberiség kebeleiből, megdöbbenve elnémul a' fájdalom, — hogy későbbben annál nagyobb erővel kionthasson, — el némül a' Haza 's az emberiség, nem tudván hol és hogy kezdje árvaságra jutott állapotját siratni. — Tsak igen is igaz jövődőlő ihletéssel irtuk le a' múlt kötetben szavainkat, — tsak igen is jókor teljesedett be, a' mitől akkor előre féltünk; mert Gróf Festetics György, mig élt ő Cs. Kir. Felségének Kamarása és belső titkos Tanácsosa, meghalt Keszthelyen April 2-kán köz hasznú életének 63-ik esztendejében, a' guta ütés következtében. Hasznos és sok tekintetekben köz tudományra méltó életének leírását, 's érdemeit dicsőreiteit más szerentsésebb tollra bízuk; — meglévén arról győződve, hogy a' Hazának 's emberiségnek eránta való háladozó tisztelete napról napra mind inkább inkább fog nőni, és hogy ezen vesztéségünknek kipótolhatatlan nagyságát leg inkább akkor fogjuk tökéletesen érezni, midőn azok nem lesznek többé, a' mellyek valának. — Vajha az ő egyetlen egy fija 's Atya nagy lelkének örököse, Gróf Tolnai Festetics László, folytatná halhatatlan emlékeztető Atyának nyomdokait, 's nevelné azon nagy nevet 's hirt, mellyet ez Nemzetségének szerzett 's táplálna a' Hazának 's emberiségnek háladozóságát, mellyre magát a' megboldogult érdemessé tette. Th.

4. Új Folyó-írás Magyar Országban.

A' Magyar Nemzet' Tudománybeli szorgalmatosságának újabb bizonytsága az Aprilis 10-kén először megjelent német Folyó-írás Pannoniá név alatt, mellynek tudós Szerkesztőji reménységet nyújtanak, hogy ezen Intézettel az erköltsi, és tudománybeli képzést Hazánkban neveztesen fogják elő mozditani. Ezen Folyó-írásnak első darabjai tiszta Német tollal vagynak írva 's olyan tárgyakat foglalnak magokban, mellyeket a' Szépnem is haszonnal és gyönyörködtetéssel olvashat. Kiadatik ezen Folyó-írás Pesten minden héten Szerdán és Szombathon egy fél arkus. Egy fertály esztendei előfizetés Póstan 7 fl. V. Cz. helyben 6 fl. V. Cz. A' Praenummeratiót szedik Pesten Eggenberger, és Budán Burián Könyvárosok.

5. Ú j K ö n y v e k.

12) Theodul Estvei, vagy a' különböző Religioi — Felek egybe engeszteléséről. 8. Budán 1819. 482 old.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horváth János A' Hierarchia Történetei a' IX-dik és X-dik Szazadban. (Bérekasztés) l. 3.
- 2) Najmaier Ignácz. A' Vár-örizet törvényes Kötelességéről Magyar Országban. l. 36.
- 3) Horváth István. Észrevételek a' Magyar Országi Vár-tartás törvényes Kötelességét védő Értekezésre. l. 73.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Alber János. Institutiones Hermenevticae S. S. veteris Testamenti. l. 101.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Bright Richard. Utazások Bétsből alsó Magyar országon keresztül. (Második Utazása). l. 105.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtázafolások 's Igazítások. l. 120.
  - 2) Elölépések és megtiszteltetések. l. 126.
  - 3) Rihalt Tudósok és Írók. l. 126.
  - 4) Új Folyó-írás Magyar Országban. l. 127.
  - 5) Új Könyvek. l. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

V. KÖTET.

Deák Pederóné

Lehmannst. f. Pest.

Á' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

ms. 2. 1. 1.

CoMes CarolVs Eszterházy,
 trlgIntaseX annls
 pIVs. saplens, benefICVs Agrlensls EpIs CopVs,
 sClentlae, VlrVtIsqVe Inslgnls faVtor:
 etsI CoeLos petIVerIt, In terrls qVoqVe VIVIt,
 perennabltqVe In operIBVs sVIs.

I. É r t e k e z é s e k.

Elfelejtethetlen emlékezetű Egri Püspök Galanthai Gróf Eszterházy Károlynak jeles Élete, közhasznú építési, és különösen az általa szerzett, utánna pedig nevedett, megyebéli Könyv- Gyűjteménynek leírása.

I. S z a k a s z.

A' megnevezett nagy érdemű hazafinak élete, 's Istennek ditsőségére tett költséges építései.

Galanthai Gróf Eszterházy Károly a' legközelebb múlt Száznak 25-ik esztendejében Pünkösd havának negyedik napján a' Magyar Anyaszentegyház' örökös szerentséjére születék e' Világra; Attya Tárnok Mester Gróf Eszterházy Ferentz, Annya Gróf Pálffy Szidonia Aszszony vala.

Gyermecked esztendeiben tanulását Posony várossában kezdé, 's Hazánknek iménti legnevezetesebb írója (Pray) különös levelében olly gyérseges könnyűséget, a' szelídebb tudományokban, mellyekben tanuló társa vala, ollyatén elemeneletét jelenti, hogy az elsőséget nekie mindnyájan tanuló társai megengednék. Illy szépen pirosodék hajnala fénylő napjának!

Tizenhat esztendő korábban egyházi öltözetet vön magára Nagy-Szombathán ama nagy érdemű Érsek Gróf Eszterházy Imrének szárnyai alatt, és már 1744. esztendőben a' Ráthoti Prépostsággal megtisztelteté. Az Isteni Tudományban való tökéletesbbülésnek végette Rómába útazá, 's ugyan ott 1748-ban áldozó papnak felszentelteté.

Az' akkori Szentséges Pápanak 14-ik Benedeknek bölts intéseivel vissza térvén hazájába, messze kiterjedő örökös Uradalmaiban Uri nyugodalomra, és kedvtöltésre elég kies helyeket találhatott volna, az Esztergomi Káptalan is azonnal Otet Karjába, és kebelébe várá; de Ő a' híveknek szolgálni, 's előbb alacsonyabb egyházi állapotban magát érdemesíteni akará. Pápan Jószágában nem annyira földes Urnak, mint a' lelkek' szomjúhozójának mutatá magát; ő benne a' Pápaiak' lelki tanítója legszorgalmatosabb segédet, a' betegek lelki orvost, a' megtérők vigasztalót, a' bűnösök feloldozót, ki ki környülállásaihoz képest szíves kész kalaszt, oktatót, gyámolt találtanak.

1750-ben Boldog Aszszony hava 27-én nagy emlékezetű Érsek Gróf Csáky Miklóstól nemzetiségének fényességéhez, és, bátor kevés idő alatt, jeles megkülömböztetése által még is szerzett tetszetős érdemeihez képest az Esztergomi Káptalan tagjának kinevezteték; azonban Ő méltatlanságát az Érsek elejébe terjesztvén, magát attól megmentetni keré, és tsak szoros meghagyással, sött majd nem kényszerítéssel, birathatott arra, hogy a' Káptalanba bévezettetni engedje magát. Ezen beiktatása után nem sokára Sz. Tamás Prépostságára emeltetett, és némelly jelesbb helyeknek egyházi törvényes szemléltetésökre küldetett, 1755-ben pedig halhatatlan emlékezetű Maria Te-

rezia Országlónktól a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Igazgatásnak Tanácsosi közé ültetett.

Midőn érette Nyitra, és Várad leginkább buzogna, Vátz nyere lelki fő Kormányozójának, a' hol, mihelyest belépett, további állandó törekedéseinek talpkövének egy roppant Templomnak aljzatjával letette; mindazonáltal legerősebb feltételének végrehajtását, az említett épületnek felemelését, 's ékesítését Bétsi Érsek, és Kardinál Gróf Migazzinak, kire Eszterházy után Vátz legszerentsébben bizaték, által engedni kényszerítetett.

Tudniillik: az akkor felette nagy kiterjedésű Egri Püspöki Megyének terhes megüresült Igazgatására minden ditsiretet felülhalladó Királynénknak Gróf Eszterházy Károlyt ismeretes tudománya, munkássága, buzgósága ajánlák. Apostoli Fejedelmünknek óhaját Róma jóvá hagyván, 1762-ben Sz. Péter Pál napján ült be az Egri Püspöki Székbe Gróf Eszterházy Károly, és tüstént kimondhatatlan gondját arra fordítá, hogy az Isteni szolgálatnak diszes gyakorlására, az ifiúságnak oktatására, az egyházi előjárók' alkalmas lakásaiknak megkívánt épületek mennél nagyobb számmal felállítatnának.

Kívánva kíváná Eger Várossát egygy a' Római, Sz. Péterről neveztetett, Templomhoz hasonlító felséges Imádság' házával megékesíteni, annak leendő építményét többször lefesteté, a' helyet is kipétezteté, mindazonáltal sok izrombann megújított feltételét, és szándékát közbejött különbféle akadályok miatt nem teljesíthette. Ugyan azért Egerben csak Püspöki hajlékát egygy az útszáról is nyiló kies Kápolnával megbővíté, a' fennálló Püspöki Templomot pedig márványkőből kifaragott egygy erős, és mesterséges mun-

káú nagy Oltárral, mellyen olajban főtt Sz. Jánosnak, és két kisebb oldal Oltárokkal, mellyeken Sz. István, és Lászlónak képei a' jóban állhatatosságra, 's igaz buzgóságra ébresztik szemlélőiket, megajándékozá.

Azonban, mivel Egret egy Templomba nem gyűjthette, bőkezűségét mind Püspöki, mind egyebb megyebeli, mind örökös helységeire kiterjeszté. Egyházi Jóságainak kerületében: Bakta, Bessenszög, Deménd, Felső-Tárkány, Gyöngyös-Püspöki, Maklár, Kápolna, Kerecsend, Kiss-Köre, Kömlő, Sarud, Szirák, Tisza-Nána, Tisza-Püspöki, Tisza-Örs, Zsértz tágas megtekintésre méltó díszes Templomokat, ismég Bakta, Bessenszög, Fel-Németh, Felső-Tárkány, Héjtze, Kápolna, Kerecsend, Keresztes-Püspöki, Kiss-Köre, Kömlő; Szirák, Tisza-Kürth, Tisza-Nána, Tisza-Püspöki, Tisza-Örs, Zsértz nyugodalmas Plébánia 's Oskola házakat Gróf Eszterházy Károlynak költségein nyertenek. Ha valamely helység alkalmatosságot nem ada a' fenekes építésre, találá abban szerényt az Isten háza díszességének szeretője az ékessítésre. Fűzes-Abonyinak, holott utólszor kezdé a' híveknek megsaporodása miatt már szükséges templomnak aljzatját, tsak hamar, hogy Egerbe érkezék, három Oltárát feltsinosítá. Hejtzén, a' hol jeles épületet tön, mellyben a' Zajnak kerülésére alkalmas, tsendes magánosságot lelhessen a' megyés Püspök, a' Templomot megújjíta, és rézzel fedett toronnyal örökösíté. Harsány templomának, Solymos tornyának megújulását Néki köszöni. — Mintha tsak azért vette volna ezen helységek' jövedelmét, hogy azoknak javakra vissza adná, hogy a' Keresztényi nevelés által Istennek, Királynak, Hazának szolgálatjára jobbágyait alkalmatosabbakká,

's ügyesebbekké tenné. Ó be gyönyörű, és követésre méltó egyházi Jövedelmek' használlása!!

Illy szerentsések valának Gróf Eszterházy Károly kegyességének, és buzgóságának általa a' Pápai, Ugodi, és Devetseri Uradalmak is. Ki győzze a' Pápai Templomnak ékességét, gyér gazdagságát, Magyar, és Külföldi márványait, Indiai fájaikat, oszlopok' öntött réz fejeit, fehér márvány, alabastrom álló képeit, és festéseit leírni? Ugod régi várának helyén láthatni most az igaz hitnek várát, az Isten házat. A' népnek sokasodásáért Devetsernek is újjítá, és nagyobitá templomát. Ezen fő helyekkel egygyetemben Aráts, Beeb, Csót, Fenyő-fő, Gyömörő, Hidegkút, Istvánd, Káptalanfa, Kiss-Gonna, Kolontár, Nyárad, Petend, Pula, Sz. Békalla, Sz. István, Szerents, Szütsi, és Teszér, minden figyelmesbb szemlélőiknek kiáltják, hogy Károly földes Urok nem tsak mint Püspök, hanem mint Gróf is az Isten kegyelmessége lakó helyének mély tisztelője, az ahétatosságnak, jámborságnak, idvességes oktatásoknak, legkötelesebb Isten Ditsőítésének, Jövedelmei szíves feláldozásával, minden kitelhetőségig munkás elősegelője volt!

Nem tsak az Egri Püspökség jószágaiban, nem tsak saját Dunántúli Uradalmaiban, hanem egyebütt is épített, ékesített, segített Gróf Eszterházy Károly. Abaújjban a' Mindszenti, Zemplénben a' Butkai Templom, Szaboltsban a' Nádudvari Plébánia ház ötet magasztalják Építőjöknek. Hogy Apostoli Sz. Királyunknak az Egri Annyaszentegyházhoz mutatott meghálálhatatlan kegyességéért legalább örökös lekötélézést bizonyítana, állandó jövedelmet rendele, mellyből Szent István jobb keze előtt éjjel nappal égő lámpás tartassék Buda Várában Sz. Zsigmond nevét viselő Templomban. A' templomok ékesítésére gyak-

ran Rómából a' válogatottabb, és különösebb képeket elhozatá, és honnyi kép-írókkal lemásoltatá. Ki győzné elszámolni: a' kelyheket, papi öltözeteket, egyházi, 's oltári ékesítéseket, hangos orgonákat, és harangokat, mellyekkel különbb, különbféle Egyházakat gazdagított; — a' Míveseket, munkásokat, kiket Külföldről is Püspöki várossába hírenek elterjedésével ide édesített, kiknek tudományok' gyakorlására, élelmek ditséretes keresésére alkalmatosságot nyújtott; — az ügyefogyottakat, kárvallottakat, árvákat, kiket mint Istennek élő hajlékait segitet, ruházot, táplált.

Az Isten háza ékességének valóságos tündöklötéséhez tartozik a' Pap-nevelő ház is, mert minek a' fényes templomok, ha buzgó fedhetetlen, tudós Papok nem világítanak, nem hangzanak benne? Annakokáért az e' végre már fenn álló épületet, hogy annál alkalmasabb lakást szerezne mind a' nevendék Papoknak, mind Elöljáróiknak, eggy egész sorral fellyebb emelé, későbbett pedig a' város felé ágazó részszel tolditá, és majd még eggyyszer annyira nagyobbítá. Tudván tovább, hogy a' nevelésnek lelke a' nevelőnek jó példája, betses életét úgy intézé, hogy szeme előtt forgó nevendék papjainak tükör képül, 's hathatós ösztönül szolgálhatna minden papi foglalatosságoknak hív, helyes teljesítésére. Valameddig ereje engedte, 's a' midőn számos sűrű dolgaitól lehetett, legeltette juhait az Isten' ígéjének hirdetésével; ékes szóllását, bölts, velős kifejezéseit, szívre-ható intéseit, igaz buzgósággal teljes egyházi Beszédjeit szívek' nagy öröme-re ünnepenként bámulva halgatták Eger várossának szerentsés lakosi; hasonlóan pedig gyakorlotta ezen leghasznossabb Püspöki kötelességet minden gondviselése alá bizott Vármegyékben, midőn

meszsze kiterjedő, széljel fekvő nyáját szorgalmasan látogatta. — Valameddig egészen el nem gyengült, egy ünnepet, vagy vásárnapot el nem mulatott, hogy reggeli hat órákor Istennek bemutatott áldozatja után gyóntató székébe le nem ült volna, 's ott, meddig tsak egy legszegényebb, legnyomorultabb kívánta fáradságát, szívesen nem szolgált volna. — Nints a' papi hivatalnak olly ága, mellyet Ő került, mellyre nézve megyés Papijainak ébresztésökre, felserkentésökre nem használt volna; nem tartatott Püspöki várossában egy köz áhétatosság, mellyen Ő meg nem jelent volna; ártatlan, egyenes, méltóságához illő társalkodássa ellen pedig még az irigynek sem vala oka ajakit megnyitni.

A' Papi Rendnek akkor sikeres munkálkodása, hogy ha a' Tudományokban elé menni törekedő világi ifúság is józan, helyes, az igaz vallással egygyező talp okokon épültt oktatást nyerhet. Gr. Eszterházy Károly ezen fennséges irány' elérésének könnyebbitésére nem tsak Megyéjének hanem az egész Országnek egy fényes, pompás épületet emelt, tökéletesen elkészitetett, elégséges jövedelemel meggazdagított; mellyben az Egriek méltán büzkélkedhetnek, melly tagadhatatlaná, halhatatlaná teszi Építőjének a' Hazának, 's a' nemzetnek javára mindenkor ügyelő buzgóságát, a' Tudományok iránytt szívében forrótt, Tiszteletét, vonzását. Ez a' különös Tudományok háza az úgy nevezett Egri Litzeum, mellyről környülállásosan a' II. Szakaszban.

E' nagy Püspöknek, és Hazafinak halála előtt tizenöt esztendővel holt híre futamék, és szinte Rómaiglan elhata. Ezen szerfelet megilletödvén Szentséges VI. Pius Pápa (Kardinál Garampinak hiteles leveléből bizonyos) Fő Tanácsossai Gyűlekezetében ezen rövid, de sokat magokban foglaló

szókkal jelenté a' szomorú hírt: meg hala, úgymond, Eszterházy Károly nagy Püspököt veszte az Anyaszentegyház! — Hálá Istennek, még akkoron ezen rebesgetés nem valósodék; hanem 1799-dik esztendőnek Böjt más havának 14-dik napja vala azon honnyunkra gyászos idő, melly Gróf Eszterházy Károlyt Nagy Püspököt, és Nagy Hazafit tőlünk elragadta! Nagy érdemű lelke kétségkívül Jutalmát elnyerte, hamvai tiszteletben nyugszanak, neve, emlékezete, ditsérete e' földről el nem tűnik, míg a' Magyar nemzet, míg a' Keresztény Anyaszentegyház álni fog *).

II. S z a k a s z.

Az Egri Tudományok' Háza, vagy is Litzeum.

Egész Eger Várossának legfőbb ékessége az egész Magyar Hazának javára szenteltt, úgy nevezett, Litzeum, — melly a' legközelebb lefolytt Századnak nyoltzadik tizedjében olly jó izléssel épüle, hogy ahöz hasonló Tanházzal a' külföld sem kérkedhetik, — mellynek tsak híren-is tsudálkozttanak a' külföldiek, midön Angliában nagy nyereséggel izzadtanak a' bölts, és tanúltt mivek, hogy tsillag néző tornyát válogatott tsövekkel, eszközökkel ékesithessék, midön könyvházát, és kápolnáját örvendezve festették a' legnevezeteshb kép írók, hogy munkájokat, eleven

---

*) Nagy Eszterházy Károlynak Püspöki, és Hazafiúi Tettei hathatós ékes szözlással elé terjesztetnek három kinyomtatott halottas Beszédben, mellyek' egyyikét Pápánn Magyarul Somogyi Leopold akkoron Györi Kanonok, és Plebános most Szombathelyi Püspök; a' másikat Egerbenn hasonlóképen magyarul Novák József akkortta Kümlel Plebános, és Vice-Esperest, most Egri Kanonok; a' harmadikát ismég Egerbenn diákul Kovács Flórián azon időbenn Egri Oktató, most Szathmári Nagy Prépost élő nyelvel mondottak.

képzelésök' jeleit illy épületben hagyhassák, midőn a' minden felől össze szedett könyvek' száma, és válogatása az ezereket, meg ezereket kiáltotta, — melly szemszűrő pompás épületnek látogatására, és szemlélésére még az országló Fejedelmek-is szemfülesen ide rándulttanak. II. Josef Tsászár 1784 esztendőben Mind szent hava' 18-án Egren keresztül utazván, azt reggeli 9 órától fogva egész 11-ig bámulva nézeltte, nyilván magasztalta, és különös meglegegedését, és tetszését főképen a' könyvház, 's a' tsillag néző torony irányt kinyilatkoztatni méltóztatott. Szemlélgeté azt a' Romai szent Széknek ama nagy elméjű, és tudományú akkori Bétsi követje, 's Eszterháznak szives barátja Gróf Garampi Josefis, ki Egerbe egygyedül a' boldogúlt Püspöknek látogatására, 's ezen fejedelmi épületnek tsudájára utaza.

Ezen roppant épületben az egygyházi, és világi hivatalokra alkalmas férjfiak neveltetnek. Itt az Isteni Tudomány, az Egygyházi, 's Honni Törvény, a' Böltselkedés, és szelidebb Tudományok válogatott Oktatók által rendszeresen tanítatnak, hazánkfiainak annál nagyobb könnyebbségökkel, mennél közelebb éri az országban Eger a' közép pontot, és mennél nagyobb gondja vala Eszterházy Károlynak, hogy ne tsak építse ezen nagy házat, hanem egyszer'smind minekutána élteben, válogatott, bölts egyházi, és világi Tanítókkal virágoztatá, 's azok' számát, valamikoron a' Királyi Rendelések kívánák, nagyobbítá, azt halála után-is különös örökösének rendelve.

A' mi ezen Háznak alkotmányát illeti, ez négy szegletre vagy on környékezve, és három sorosan felépítve. Homlokkal nap nyugotra vagy on fordítva; itt az alsó soronn középelt vagy on a' szekérkapu, és két felől két tágas gyalog bójáró

ajtó; beljebb következik egygy bő, széles, tágas ékes ház torok (pitvar) melyből az épületnek négy szegű telkére (udvarára) mehetni; ezen alsó sornak kétfelé ágazó folyosoiból sok boltokba (szobákba) két főző helyekbe, két tágas delelőbe, és többek között a' könyvnyomtató műhelybe nyílnak ajtók. A' második soron a' Tanlakokon (oskolákon) kül három nevezetes két emelet magosságú Tér vonja magára az idegennek figyelmét: északról az Isteni szolgálat' háza, dél fellől a' könyv ház, nap nyugotra a' tudományos Próbátételek' Palotája. Mind a' három Térnek diszesen, 's elmésenn Maulperch Bétsi, és Krakker Egri képirók által kifestett homorú menyezete bámulásra méltó. A' kápolnát különösen ajánlják, a' benne álló oltárnak márványból készült betses ékességei, és Szent István ditső Királyunknak képe, melyet Hess nevezetű Egri hazánkfia, Bétsi híres mivész mostani Kegyelmes Érsek Nagy, Méltóságú Nagy Szalatnyai Báró Fischer István Úrnak meghagyására, és költségén készített. A' könyv Tárbá belépő vendégnek szemébe ötlenek: a' mcrő tölgy fából tsinosan, körös körül két sorban, felállított poltzas könyv rekeszek, mellyeknek felsőjére két oldalról kő tsiga léptsők vezetnek, — a' könyveknek mind kötésekre, mind magosságakra nézve egygyező elhelyeztetésök, — a' rekeszek két sorjait elválasztó szinte tölgyből minden szeg nélkül tsupa gyalulás, és véseles által egygybe szerkesztett környület, — a' rekeszek tetején Tüdös Pázmán Péternek, Verbötzinek, Istvánfinak, és más mind öszve 24 nevezetes Férfinak aranyozott meljképe — a' Boltozaton a' Tridentomi szent Gyülekezetnek remek leszínélése, — és a' minden említetteknel betsessebb Könyv-Gyűjtemény.

A' harmadik legfelső sorból, mellyen némelly Tapító Urak laknak, több tágas tanuló hajlékok,

és egygy Játék szin találatnak, napkeletről a' tsillag néző toronyba vagyon a' felmenetel. — Az Ehez megkivántató szerszámok jobbadára Londomból kerülttenek; ezen torornak magos léte mindenfelé szabad, kelemes kilátást,— boltjai mind lakásra, mind az égi testeknek nyomozására a' tsillag nézőnek és segédjeinek alkalmas helyet szereznek. Teteje egy setétes komora, mellyben fényes nappal bé világító tükörnek segítségével a' közép fejr márvány állványon a' Várost láthatni; ezen hely kilentzven mázsás tengelje körül egy kézzel forditható réz-süveggel fedetik. A' tsillag néző intézetnek mostani Tudós Igazgatója Tudományi utazásában jeles Matematikai Könyv-Gyűjteményt-is szerze.

Még a' Litzeum, és Könyvház épüle már a' könyvek gyűjtögetéséhez foga Püspök Eszterházy. A' jelesbb könyvek mennél előbb megszerzésére fő eszközül, és segédül szolgálja akkori Bétsi Apostoli Követ Gróf Garampi Jósef, a' ki Püspök Eszterházyhoz több izben irtt leveleiben önként ajánlá maga szolgálatját ezen köz-jónak elésegélésére. Meg-is felele ez a' jó akaratu nagy Ur szives ajánlásának, 's ígérétének; mertt legelőször is ama nevezetes Ernest János August könyvtárának eladattásakor Lipsiában a' Bibliának mindenféle kiadatására, 's nyomtatékára valamint sok protestáns theologus munkájira szert tön. Az után Hertzeg Paarnak Bétsben árúba bortsájtott jeles könyv gyűjteményéből, Hertzeg Auerszbergnek ugyan ott eladatott kéz-iratok szerzeményéből sokat az Egri Könyv-ház részére választott. Nem különben, midön Páduában Soranzonak, Straszburgban Gaynak, Neustadthan a' Tzisztertziták könyvei eladattásra kerülttenek, a' tisztelt Ur ezen Könyv-háznak javára ügyele. Ezeken kívül az említett Ur Európának Fő-Várassaiban,

úgy mint : Párisbann , Rómábann , Velentzében , Madritbann olly könyvekről tön rendelést , mellyek vagy épen akkoron jövének-ki a' sajtó alól , vagy közelebb nem árulttatának . Az ekképen össze gyűjtött könyveket Garampi Ur Bétsbe maga házhoz hozatá , és Pestre hajókon leszállitá Eszterháznak költségén . De más úton is gazdagodék könyv-házunk . Tudniillik : több Kanonok Urak , úgymint : Kálmán , Barta , Ambrosovszky , Keller , Beretz , Major , Csák ; sőt némelly Plébános Urak-is , úgymint Bártfai Plébános Gáspár , Sárosi Pléb. Flaskay , Szendrei Pl. Almássy , Egri Pléb. Korher gyérebbe , és betsesbb könyveiket még élőkben ide ajándékozták . 1809—1817-ig Dobronyai , Zábrátzky , Potzik , Egerszeghy , Báró Gerlitz , és Mészáros Kanonokoknak kimúlásak után számos újjabb német , magyar , és diák könyvvel szaporodék a' Megyebéli Könyv-Gyűjtemény . 1818-ban Böjt elő hava 23-án a' Londoni Bibliai Társaság Könyvházunknak 18. féle kiadású Bibliákat , úgy mint : Angliai , Skótziai , Hiberniai , Valesi , Islandiai , Frantzia , Spanyol , Portugalliai , Olasz , Német , Dán , Holland , Görög , Arabiai , Siriai , Esquimoi , Indiai , és Etiópiái , vagy Szeretsen nyelven írott Bibliát , ajándékozni méltóztaték — azon Társaságnak történeteit , és levelezéseit foglaló könyvekkel együtt—tsinosan , és tartósan beborított mind össze harminz kilentz kötetekbenn . Ezen ritka ingyen való ajándék az Anglus Nemzet nemes szívűségének e' Könyv házann is állandóan maradandó újjabb tanú bizonyosága , mellyért az Egri Megye különös köszönettel tartozik . Megyebéli Könyv-gyűjteményünknek további folytatására szolgálhat meg az is , hogy 1813-ban Szent-Iván hava 1-ső napján boldog emlékezetű Egri Kanonok Pál András tízezer forintból álló tőke pénzt hagyott olly szándékkal , hogyha az Egri oktató Urak közül valaki érdemes

munkát adand ki, azé legyen jutalomúl az emlitett pénznek egy esztendőbéli kamatja; ellenkező esetben vegye hasznát a' megyebéli Könyvház.

Nem ugyan Pesti, vagy Bétsi 'Könyvházak' módjára tudománybéli tartalmak szerint, mert ezt a' poltzak' készüllete nem engedé, hanem csak a' könyv réthezz, kötések formájához, 's össze illősegekhez vagyon alkalmaztatva e' Könyv házbán a' könyvek' elrendelése; mindazonáltal, hogy e' miatt a' kikeresésben hátra maradás ne történnyék, három féle Laistrom készítetett, úgymint: Poltz mutató, vagy is Inventarium, mellybenn a' poltzok' rendje szerint vagynak béirva a' könyvek, — Szerző mutató a' betűk rendje ként mellybenn a' szerzők' neveit kezdő-betűk-szerént adatnak elé a' munkák' nevezetjei, — tudomány mutató, mellybenn minden tudományághoz tartozó munka rendszeresen elkülönözve, 's össze szedve hozatik elé. Mindenik Laistrombann a' feljegyzett munkához vagyon mellékelve a' poltznak, és rekésznek, mellybenn találtatik, jegye, hogy ez kit kit a' keresni való könyvnek hátára ragasztott jegyére igazítsa, 's útasítsa.

Hogy ezen betses kints ne a' molyoknak, és férgeknek szolgáljon eledelül, hanem a' jóra törekedő hazafiak' elméjét deritse: egy Olvasó hajlék is nyitva áll, mellyet a' belé szerzett szükséges bútorok, úgymint: székek, állványok, földképek, az olvasásra alkalmatossá, és kellemetessé tésznek.

III. S z a k a s z.

Az Egri Megyebeli Könyv-Háznak gyéreb, jelesbb, és nevezetesebb nyomtatékai, és Kézíratjai.

A) Nyomtatott Könyvek.

A' Nyomtatott Könyvek' száma közel huszonöt ezerre megyen. Ezek között figyelemre méltóbbak:

I. A' Könyv-nyomtatásnak első zsen-géji, nevezetesen az 1460—1490-ig.

1. Sermones S. Bernardi — igen régi kiadás, de a' nyomtatásnak sem helye, sem esztendeje nintsen feljegyezve. Valaki ezeket írta a' Könyv első lapjára: Liber iste datus domui vallis S. Antonii prope Lechnitz per Rdm Magistrum Nicolaum Praedicatorem 1487.

2. Isidori Hispalensis Episcopi de Summo bono. A' végén ez vagyon: Liber finit feliciter Nürenbergae; de az esztendő nintsen kitéve.

3. Albertus Magnus de laudibus Mariae. Sem helye, sem esztendeje.

4. Rationale Divinorum Officiorum Guilelmi Minacensis Episcopi. Két nyomtatékban. A' helynek, és esztendőnek jelentése nélkül. Ilyen írás vagyon az első lapján: Thomas de monte Divi Georgii Plebanus in Villa Bathorii Anno 1522. In Mülenbach 1530. In Olaszi 1546. Lásd alább a' 17. számot.

5. Thomae Aquinatis Catena aurea. Sem helye sem esztendeje.

6. S. Agostino de la Citta di Dio. Minden jegyzés nélkül.

7. Summa Fr. Astaxani (Sz. Ferentz' Szerzetese, a' ki 1330-ban halálozék meg) nyomtaták 1460-ben, a' kötésének rezén vagyon vésve 1475.

8. Marmotrectus. Nyomtaták 1470-ben. Ezen könyv valaha Egri Kanonok Pankotai Ferentz é vala; ő pedig Horvát Márknak 1575-ben aján-

ajándékozá. A' kettő közöl egygyik holmi jegyzeteket írá belé; a' többi között: 1552. Egret megh zállia először a' Török heába. Másodszor megh zállia 1596. és meg is veszi. — 1587. Gyöngyös megég 23. Junii. — 1590. Posony megég, és a' Betsi torony földindulás miatt meghajol. — 1592. Egri had megveretik, és Balás István Diák fogságba esik. — 1593. Feir vár várossát Magiarok megégetik, ugyan ott Budai Passát megverik. — 1604. Boczkai István több pártos Urakkal Németre támad — 1605. Esztergomot Törökök viza vezik — 1618. az Chehek Kiraliak ellen partot ütnek, Homonai Georgj marhaiát az Egri Törökök elprédáliák, az Geongeossi zölöket először zold hideg elvette; az utánn az ragia, utólszor az jegh eső elverte úgy anyira, hogy semmi bor nem vólt ez esztendőben.

9. Alvari Pelagii Planctus Ecclesiae. Nyomtaták Ulm várossábann. 1474.

10. Biblia. A' végénn: Explicit. Biblia impressa Venetiis per Franciscum de Hailbrun, et Nicolaum de Francfordia socios. A. 1475.

11. Fr. Joannis Lectoris Summa. Nyomt. 1476.

12. Joh. Andreae Comment. in Sext. et Extrav. — 1481.

13. Liber Moralitatum. Nyomt. 1482.

14. Libri Sententiarum Petri Lombardi. 1483.

15. Breviarium Ecclesiae Strigoniensis. 1484.

16. Missale Strigoniense. — Ezt Nórinbergában Mátyás Király költségén nyomtaták. 1484.

17. Legende Sanctorum impresse Colonie 1485. Ezen könyvbenn ilyen jegyzés vagyon: Liber Thome de monte Divi Georgii emptus 1 fl. Anno 1517, quo anno factus sum Parochus in Villa Báthorii. Lássd feljebb a' 4-dik Számot.

18. Speculum Guilhelmi Duranti 1485. két kötet. Fol.

19. *Thesaurus novus Sermonum Argentine.* 1485. a' végén ilyen jegyzés vagyon: Hunc librum comparavit Magnificus D. Sigismundus de Báthor Vayvoda Transylvanus, ac Comes Siculorum Fratri Johanni de Strigonio tunc in Galgócz existenti post obitum Serenissimi Regis Mathiae A. D. 1490.

20. *Compilatio nova Decretalium D. Gregorii Papae IX.* — nyomt. 1486.

21. *Speculum Exemplorum Argentinae* 1487.

22. *Sermones Michaelis de Hungaria.* Argent. 1487.

23. *Liber Sententiarum Magistri Petri Lomb.* a' végén: Basilee anno legis gre. 1487.

24. *Gersonis Opera.* 1488. 4. kötet. F.

25. *Magistri Johannis de Thurócz Chronica.* nyomt. Bruna várossában. 1488.

26. *Legende Sanctorum.* Nurenbergae 1488.

27. *Pomerium Sermonum de Sanctis.* — E' munkának Szerzője Pelbart de Themesvár Sz. Ferentz (de observantia Vicariae hungaricae, nunc provinciae S. Salvatoris) szerzetéből való, meghalt Budánn 1504 Eszt. 22. Januar. az első részét nyomtaták 1489, mert a' végénn ilyen vers vagyon:

Finis est partis laus Christo gloria Sanctis

Bis sepcent actis Ocdenis ter tribus annis.

második részét pedig 1501. Eszt. Hagenau várossában. — E' könyvben illy írott jegyzés talál-tatik: Rationista Illustrissimi quondam Comitis D. D. Pauli Rákóczy de Felső-Vadász Judicis Curiae Regiae Illustrissimorum Orphanorum Bonorum Sárossien. etc. hunc librum Patri Otho Galgóczy ad usum dedi. Actum Sárossini die 22. Apr. A. 1642.

28. Aurelii Augustini Opera. A' végén consummatum Basilee. A. 1489.

29. Nicolai Peroti Cornu Copiac. — Venetiis 1489.

30. Missale Strigoniense nyomt. Norinb. 1490.
Ezeken kívül az 1490-diktől fogva igen sok régi nyomtatékunk vagyon. A' többi közt:

1. Egy Német Krönika; mellynek ez a' kezdete: Als nw durch eingebung des teufels in gestalt der Slangen die ersten eltern das gepot Gottes übertreten hetten etc. És onnan a' Világ' kezdetétől fogva minden Idő-szakasznak történeteit foglalja magában egész 1492. Eszt. — hozzá vagyon mellékelve két mappa; az egyyiken: Európa, Asia, Afrika; a' másikon tsupa Európa; és minden lapon néhány rézre metszett kép vagyon. Ezt diákból németre fordította Alt György, nyomtaták Norinbergában 1493. Eszt. — A' Krönika után következik Aeneas Sylviusnak, vagy II. Pius Páának az ő ideje' történeteiről írtt munkája német fordításban.

2. Legende Sanctorum Hungarie impressa impensis Joannis Paep Librarii Budensis Venetiis 1498.

3. C. Plinii Historiae Naturalis Libri 36, et Macrobiani Saturnalia. — Parisiis 1500.

4. Missale Strigoniense. — 1501.

5. Missale impensis Joannis Paep Librarii Budensis 1507. — Ez a' jegyzés vagyon benne: Alumnatus Agriensis Eppatus. Viennae sub cura PP. Soc. Jesu 1643.

6. Missale: A' végén Venetiis impressum in edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani, impensis vero Urbani Keym Librarii Budensis. A. 1512. die 3. Aug.

7. Missale Zagrabienense. nyomt. 1515.

8. *Ordinarium Strigoniense*. A' végén: *Im-
ressum Venetiis per D. Lucam Antonium de Gi-
unta Florentinum expensis heredum q. Urbani
Raym librarii Budensis. A. 1520. 27. Junii.*

9. *Lelki - szarándokság*. — Egy Imádságos
könyv' neve' után vagyon Rudnai Fr. János
Káplánnak Telegdi Borbálához Rákoczy
Sigmund' meghagyott özvegyéhez ajánló levele.
— Régi nyomtatvány 16. száz.

10. *Heltai Gáspár' Krónikája*, nyomtaták Ko-
losváron. 1575.

11. *Agendarius Dioec. Strig. Tirnaviae 1583.*
Igen gyér könyv; mellyben sok rendtartás, imád-
ság, és intés magyarul adatik elé. Ezt a' köny-
vet Ö Excellentiája kegyelmes Érsekünk Egri
Káplán korában 1782. Eszt. 4. Aug. ajándékozá ide.

12. Sz. Biblia Caroli Cáspar. Elöljáró Be-
szédjével nyomtaták Hannoviában 1608. Eszt. A'
végén azt jegyzé fel valaki: Anno 1709. dije 6.
Jan. olyan rőtötös hideg vala, hogy sok embe-
reket vőt meg az hideg, marhát is; az dunából
pedig mönt el az jég dije 26-a möllyet követőt
nagy árvíz; az tenger (Balaton, vagy Fertő) úgy
befagyott, hogy 530 esztendőtol fogva oly erő-
sen nem fagyott, a' dijó fák is mind megfáttak,
's elvesztek, a' czerfák is erdőkön. — Ötsön egy
embernek gulyását is marhájával egygyüt el vett
— dije 7. Dec. olyan nagy ár-víz völt, hogy em-
bör az élők közöl nem ért ollat, nem is hallott. —
Anno 1712. dije 23. Jun. völt Ö Várott földindú-
lás nagy mértékben.

II. Számosabb kötetű munkák.

1. *Acta Sanctorum*. Ez a' munka Bolland, 's
más Jesoviták által készültt, és 49. kötetekből áll.
Fol. Prágában vétetett 424 for. 17 xr. jó pénzben.

2. Thesaurus Antiquitatum Sacrarum Authore Blasio Ugolino Venetiis 1744 — 69. — 34. köt. Fol. Minden darab kötetlenül egy aranyba kerül.

3. Thesaurus Antiquitatum Romanarum, Graecarum, Italiae, Siciliae a Graevio Gronovio etc. 72. köt. fol.

4. Corpus Byzantinae Historiae. 17 köt. fol.

5. Bibliotheca Patrum Galandii 14. köt. — Margarini de la Bigne 1589. kiadás. 10 k. megbövíttve 1618. Eszt. kiadás 15 k. Tricaletii 9 k.

6. Rerum Italicarum Scriptores collegit Antonius Muratorius 28 k. fol. vetetett Velentzében 240 for.

7. Biblioheque par Jean le Clerc 29 k. fol.

8. Histoire de l' Academie royale des Sciences 167 k. 8.

9. Memoires de Literature tirés des registres de l' Academie royale des inscriptions, et belles lettres. 81 k. 8.

10. Histoire de l' Academie des inscriptions etc. 19 k.

11. Giornale de letterati d' Italia 41 k.

12. Journal des Savans 165 k.

13. Histoire Universelle. — Ez az Anglus társaságtól kiadatott közönséges Historiának fordítása 42 k. németül 44 k.

14. Ezen kívül vagyon: Krünitz Encyclopedie, mellyet most is folytatnak, — Fleuri Historia Ecclesiastica, — Buffon németül, és Franciaül, 's a' t.

III. Görög, 's Római Írók munkái.

Ezeknek mindenféle kiadásaikkal birunk, nevezetesen Virgil' minden munkájának 10 féle nyomtatékja vagyon itt; úgymint: Argentorati 1502, — Tiguri 1561, — Basileae 1575, — Vitenbergae 1618, — Parisiis 1682, — Leovardiae

1717, — Parisiis 1722, — Florentiae 1741, — Monachii 1760, — Biponti 1785.

Horátnak, Ksenofonnak szinte 10. — Liviusnak 9. — Szenekának, Svetoniusnak, és Plutarkusnak 8. — Tatzitusnak, Homerusnak 7. — Plinius 'Természet' leírásának 6. — Hippokrátesnek 6. — 's a' t.

IV. Bibliák', és Sz. Atyák' Munkáji.

A' Bibliák között nevezetesek a' Párisi 's Antverpiai (ez két nyomtatékban) Polyglották, — Az után több két, vagy három nyelven kiadatott Biblia, vagy azoknak részeik. — Diák Biblia 70, és ez számban 34 vagyon, melyet 1470—1600-ig nyomtatának.

Sz. Atyák közt: Sz. Agostonnak munkáji 6, — Sz. Irenaeusnak 5. — Sz. Hieronymusnak 5. — Ismét különösen levelei 5 féle kiadásban vannak, — általában a' Sz. Atyák munkájának legjobb kiadásaiakkal ditsekodhetünk.

V. Rézre metszett, ki 's nem színlett, vagy festett képekkel diszes Könyvek; úgy mint:

Il Museo Pio Clementino — Danubius Panonico Mysicus — Monumens de Rome ancienne — Prospectus Templorum Romae — Icones Bibliopolarum, et Typographorum — Le pitture antiche d' Ercolano — Picturae Etruscorum — Monumenta Matthaciana — Biblia Ectypa herausgegeben von Weigel — Historische Bilderbibel von Krausser. — Igen kies rézre metszett képek, melyek a' Krisztus Urunk születését, kinszenvedését, halálát, 's feltámadását tüntetik, de a' könyvnek nintsen sem eleje, sem vége. — Mindenféle Atlások — Buffons naturgeschichte — Animal quadrupedi dissegnati e miniati da Innocen-

te Alessandri, e Pietro Scattaglia — Istoria naturale degli Uccelli — Recueil des divers Oiseaux représentés par J. Michel Seligmann — Insecten belustigung von Rösel — Hortus Romanus — Plantae selectae Londinenses — C. Gesneri Opera Botanica — Herbarium Blackwellianum — Flora Danica — Plenk Icones Plantarum, — Phytantoza Iconographia a Joanne Weinmanno — Naturalien Cabinet von Georg Knorr — Mikroskopische augen — Ergänzung.

B) K é z - í r a t o k.

A' Kéz-íratok száma tsekély; mindössze alig vagyon száz; mindazáltal vannak köztök mint régisegre, mint tárgyra nevezetesek:

I. Diák Kéz-íratok.

1. Sz. Jób Élete. Sz. Ágoston, és Bernárd munkáiból némelly kivonások. 12. Századból való Kéz-írat, papiroson 4 réthben. — Írá Petrus Blesensis (Pierre de Blois) a' ki Francia Országból Angliába 2. Henrik által kihivatván először Batoni, azután Londoni Esperest lön. Meghalálozék 1200 Eszt. így kezdi a' Könyvet: heinrico dei gratia illmo anglorum Regi suus petrus blesensis bachomensis archidiaconus Salutem — gratias ago gracie largitori etc.

2. Diurnale. 13. Század. Eb-bőrön 16. R. az elején vagyon arany betűkkel írott Kalendárium, melly Frantziául adja elé a' Szentek' neveit; úgy mint; S. Nicolas, S. Andriac, S. Franchois; a' Zsoltárok is tsinos arany betűkkel, veres, és kék színekkel diszeskednek.

3. Laus Mariae. 14. Sz. pap. 4. — Ezt egy Kartusiai Szerzetes IV. Károly Tsászárnak, 's Meinhard de nova domo Tridentomi Püspöknek kerésere írá. A' végén ez vagyon: Datum Pata-

viae in Oct. Corporis Christi a. d. 1358. — Hozzá vagy on kaptsolva Summa Casuum Conscientiae. A' végén: Concinnatum fuit hoc opus in Civitate pisana per Fr. Barth. de Sancto Geordio Ord. Fr. Praed. Doctorem A. D. 1338.

4. Breviarium. íraték 1390 Eszt. Eb-börön. 8.

5. Missale — a' végén: Explicit liber missalis per manum Ladislai de Miskolch Anno Domini 1394. Eb-börön. fol.

6. Sermones de Sanctis 14. Sz. Eb-börön fol. Ez a' jegyzés vagy on benne: Hic liber R. Domini Johannis Capellani emptus est. A. 1403.

7. Tractatus theologici 14. Sz. Eb-börön fol.

8. Breviarium 14. Sz. Eb-börön 8. — A' Kalandáriumjába Julius' végén azt ír á valaki: In die Apollinaris A. 1349, ceciderunt lapides in quantitate sicut ova. November' végén pedig: In die Chrysogoni obiit Rex Ladislaus.

9. Sermones festivos 14. Sz. Eb-börön. fol.

10. Psalmi pro diversis vitae necessitatibus 14. Sz. Eb-börön. 8.

11. Marmotrectus 14. Sz. Eb-börön. fol.

12. Arnesti Pragensis Ecclesiae Archi-Eppi Statuta provincialia. — 14. Sz. papíroson. 4. Ez az Arnest de Pardubitz első Prágai Érsek lett 1344. Eszt. nemzeti Sz. Gyülekezetet tartott, és annak végzéseit ez írásban foglalta: Lásd Hammerschmid Prodrömus gloriae Pragenae.

13. Dantis Aldigherii Poëmata, 15. Sz. eb-börön fol. Dantesnek ezen költő munkáit Olaszból diákra fordította, a' mint nevezi magát: Johannes de Seravalle Eppus Firmanus de Ord. Min. és Zsigmond Királyunknak ajánlotta 1417. Eszt.

14. De imaginibus Deorum, — Quare, et unde Dñ Gentiles habuere originem? 15. Sz. papír. 4. — Ezt egy Baratella Antal nevű Pataviai

Poéta 1439. eszt. irtta. A' végén azon Poétának, és Oratoroknak, kik az ő idejében Olasz Országban virágoztanak, neveiket feljegyzette.

15. Passio Domini secundum quatuor Evangelistas — iratott 1444. papir. 4. — Ehhez vagyonszolgálat: Anticlaudianus ez egy Alanus nevezetű 12. Századból való Irónak munkája lásd: Fabr. Bibl. med. lat. Patáviai kiadást I. Könyv 35. l. — Incipit liber contra Judaeos nomine Thalmoth. A' végén: Explicit per manus Johannis Todt de Vichtach, ebben egy Pap zsidóval a' Messiásról beszélget. — De miseria Conditionis humanae. A' végén: explicit liber, quem fecit D. Innocentius Papa tertius, dum adhuc esset Diaconus Cardinalis, scriptus per Joh. Todt Romae A. D. 1428. — Divisio templi Spirituallis, a' végén: Expliciunt distinctiones Roberti Cap. Linchoniensis Eppi, qui vocatur templum Dei; meghala ez a' Robert Püspök 1253. Eszt. Lásd Fabr. Bibl. 5. k. 103. l. — Epistola Cleri Laureacensis Archi Diaconatus ad Eppum Pataviensem Rmum. D. Udalricum — Ezen levélnek tárgya érthető ez egygynéhány szóból: „Modis omnibus curet, ne Eppus in Ecclesia collegiata S. Stephani oppidi Viennensis, sicut Imperator auctoritate sedis Apostolicae praetendit, constituatur” A' végén: Datum in oppido Lintz A. 1472. — Ezen Pataviai Püspök Nussdorfi Ulrik 1457. Eszt. László Királyunk' Jegyeséhez, Károly Frantzia Király' Magdolna nevezetű Leányához, több más követtel, 500 lovassal küldeték; ő maga 200 szürke lóval útnak indula; de még ezen fényes követség Reims Várossában mulatott, addig szerentsétlen Lászlót 18. esztendejében az irigyek Prágában kivégezték ez világból — (Igy írja ezt Caspar Bruschi Comes Palatinus De Laureaco, et Patavio. Basileae 1553. 250. l.

16. Vetus Testamentum cum praefatione s. Hieronymi ad Paulinum 1478. pap. 4.

17. Postilla Epistolarum 15. Sz. pap. fol.
'A' vegén alá vagyon írva P. Lignitz.

18. Incipit liber, qui dicitur manipulus Curatorum editus a' Magro Guidone de monte Rotheri in Civitate Thuroli etc. — Ismét: de Missa fidelium — 's némelly Orvosi jegyzetek, 15. Sz. pap. fol.

19. Prudentii Carmina allegorice exposita 15. Sz. pap. fol.

20. Breviarium Patavinum 15. sz. pap. fol.

21. Statuta Civitatis Fluminensis 1527. pap. fol.

22. Praefacionale Missarum solennium Eppalium — Ezt W ranch ich (Verantius) Antal mint Egri Püspök Posonyban 1563. eszt. eb-hörön, külömbféle színű, 's aranyozott betűkkel íratá. fol. — Ezen nagy Püspöknek egygyik kézírása, melly ez előtt Könyvtárunkat diszesété, most a' nemzeti Museumban vagyon.

23. Istvánfy Miklósnak kéziratja; mellyben mindenféle Diplomák, 's egyéb emlékezetes írá sok foglaltatnak. — Ezt a' betses kintset Szirmay Antal Ur az Egri Könyvtárnak 1785 ajándékozta. 16. Sz. papir. fol.

24. Telekessy Istványnak (születék 1633. meghala 1715. mint Egri Püspök) holmi diák, 's magyar erköltsi, és történetbéli jegyzései — pap. 8.

25. Pharos hungarica nichoata A. 1676. per Stephanum Telekessy Cath. Ecclae Jaurinensis Archi Diaconum, — Magyar Ország' történeteit rövideden foglalja magában, elvégezte azt Telekessy (önnön jegyzése szerint) mint Tsanádi Püspök 1690. Eszt. pap. 4.

26. Antonii Bajtay Historia Hungariae 18. Sz. papir. fol.

II. N é m e t K é z í r a t o k.

1. Egy féllábnyi vastagságú foliantos könyv, tele hol világi, hol erköltsi versekkel — vége felé vagyon Sz. Wilhelmnek Aquitániai Hertzegnek élete, a' ki Nagy-Károly' Hadi vezére vala, 's 806 esztendőtol fogva Gelon völgyében lakék, a' hol Zárdot építtete; meghala 812. eszt. 28. Maj (Lásd Moreri Dictionnaire Guillaume (Saint))—A' vers szerzőknek neveik az utolsó lapon olvastatnak ekképpen:

Von Eschenwach Herr Walfram.

Und ich von Turhaim Ulreich.

Volfrám 1200 esztendő felé Helvetziában hires versszerző vala — A' Thuringiai Landgróf Herman a' Vartenbergi kastélyt lakásúl oda engedé nékje — Verseit 1477. nyomtaták ki (lásd Spangenberg in Adelspiegel 10 k. 172. l.) — A' Könyv így végződik:

Dis puch kund pflegen

Volknar von podensweben

Dem dis puch wirt gesannt

Herr Markgraff ott seit genannt.

Ez a' Volknár (talám költött név; magyarul: nép' bolondja)

2. Jamborságra oktató Versek 14. Sz. pap.
4. A' végén: Albrant nevezetű Kovács mester embernek ló-orvosi jegyzései.

3. Imádságos könyv-íratott 1423. a' végén:

also hat das puch eind end

got von uns all trübsal wend.

4. A' Hit ágazatinak bővebb magyarázatjok, fol.
A' végén: Finitus est iste liber, et opus per manus Thomae Gveber de Bwainis, et est cooperatus (így) in opide Lintz Domino Beorio milite perkhaiminer an. D. 1443.

5. Egygyházi Beszédek két kötetben fol. — az előszó így kezdődik:

„Ich prueder hanns Bischof mynner prüeder orden zu den zeiten prediger ze wienn des hochgeborn durchl. Fürsten, und Herrn hern Wilhalm Hertzog in Oesterreich 's a' t. da zu mich der edel, und wolgeborn erwirdig Herr Reinbrecht von wallsee zu den zeiten haubtman ob der Enns gepeten 's a' t.” az első Kötetnek végén e' vagyon: Scriptum est liber hujus (igy) per Casparn Gstettner de Judenburga finitum in Lintz in feria 6-a ante purificationem Marie A. D. 1449. ut requiescat in pace.

Wilhelm Ausztriai Fő Herczeg megholt 1406 — Reimprecht pedig Felső Ausztriának kapitánya ez hivatalt viselé 1386 — 1422-ig:

János Püspök tehát a' 15. Századnak elején prédikált Bétshen, és pedig 1404 — 1406 között, mert ekkor Wilhelm vala az uralkodó, mint 4-ik Albert (ki 1404. 1. Sept. halameg, Fiának Tútora. — Igen hihető; hogy ez a' János a' Németek közül első irtt Egygyházi Beszédek a' község hasznára; de ki légyen ez a' János Püspök, nehéz ki találni, mert a' most emlétett esztendőkhben Szent Ferentz' Szerzetéből való János Püspök nem vala Bétshen, azért gyanakodhatni, hogy Ő talám mint Egygyházi szoló, vagy vezeté névéről Püspöknek nevezteték; noha az akkori időben még nem igen vala szokásban a' szerzeteseknél a' vezeté név.

6. Imádságos Könyv 1471. Eszt.

7. Zehn gepotn gotes — Isten' tiz törvényének magyarázatja; a' végén Kaspar Perkhaim Ritt. 1474.

8. Die absag des könig von Hungarn (Mátyás) gegen dem keys. Fridreich — a' végén der geben ist zu Ofen im phintzttag von Sandveito

tag A. d. 1477. unsers reichs des ungrischen in dem zwanzigsten jare, und des behemischen in dem neunten — Ehhez más több apróság is vagon kötve.

9. Valerius Maximus munkájának fordítása— Az előbeszédből kitetszik, kiírta, 's kinek kedvéért: alsó hab ich Hainrich von muglen an dem Lanndt meysen „1369 gedeutscht zu ern dem edeln H. Hertreid von pettaw in Steyr Land” „a' végén: Das gegenburtig puch hat schreiben lassen der edel Rittr H. Caspar von Perckhaim durch Sigmunden Grueber 1490 Jare.

10. Az imádkozás' módjáról. 15. Sz. pap. fol. így kezdi: Diener gotes wenn du petten wild vor allen dingen hab fleizz zu rainichait, und lautrichait deiner Sel etc.

11. Erkölti mesék, tollal írtt képekkel 15. Sz. Ez az eleje: der hachschwebend in natürleichen Künstn maister aristoteles spricht in ppleumatibus etc.

12. Komédiák. — Krisztus Urunk' születéséről három napkeleti Fejedelemtől, Mária Magdolnáról 's a' t. 15. Sz. papir. 4.

13. I. Maximilián, V. Károly, I. Ferdinand, II. Maximilián, 's II. Rudolf Tsászárnak 1508—1586-ig leginkább alsó Ausztriára nézve kiadatott rendeleteik.

14. Des herrn Melchior von Ossauf Frauenfels etc. Testament 1556. papir. fol. Ez munkát 1717. közre botsátotta Christ. Thomasius holmi jegyzésekkel. — Ez a' kéz-írat annál inkább be-
tses, merth eredetinek látszik.

15. Bayrisch Stammenbuch der 3. theil durch Wiguleum Hundt zusammen gebracht. A. 1582 fol.

16. Hadi jegyzések, és törvények ilyen név alatt: Artickel brieff, welcher massen der für die Obristen Casparn Freyhern zur Vels, Herrn

Niclasen von Madrutsch, Graf Albrechten von Landron, und Andreen von Brandisz in Italien gefertigt, und gebraucht worden. 16. Sz. Azértt betses leginkább ez a' kéz-írat; mert felvannak benne jegyezve az akkori minden rangú tiszt-viselőnek, 's köz-embernek fizetesei.

17. Von Freystellung mehrerley religionen, und glauben 2. R. 16. Sz. papir. fol. — A' könyvnek neve alatt, ez a' két Distichon vagyon:

Libera credendi quidvis concessa facultas

Quilibet ut faciat, quodlibet illa facit:

*Inde fides, regnum, libertas, rex, populusque
Omnia in horrendum sunt ruitura chaos.*

18. Banats Beschreibung 1733. fol.

19. Beschreibung des Großfürstenthums Sübenbürgen 1773. fol.

20. A. 16, 17, és 18 Századnak történetei. A' Szerzőnek nints kitéve a' neve.

III. M a g y a r K é z - í r a t o k.

1. Moschóci Zachariásnak Vátzi Püspöknek 20. levélből álló kéz-írása. — Ez Esztergomi Rituáléhoz, mellyet 1560-ban Bétshen nyomtatának, vagyon kötve, és a' Szentségek kiszolgáltatásának szer-tartásait foglalja magában; a' könyvnek első lapján ilyen írás vagyon: Zachariás Moschoczi Eppus Vaciensis 1578. 13. Apr. és tsak ez egynehány szónak betűit a' kéz-íratallal egybe hasonlítván vehetni észre, hogy e' Moschóci Püspöknek kéz-írása.

2. Magyar Biblia — a' végén alól ilyen írás vagyon: kezdette a' Sz. Bibliát eme' fordítás szerint leírni, 's írta eleitől fogva a' Példás könyvig egészen, és a' Sz. Lukás Evang. 2. R. 56. verstől fogva mind végig Isten segítsége által Hoszszúfalusi M. Márton akkori R. Böszörményi Prédikátor A. D. 1681. die 21 Mai.

3. A' Sz. Clara szerzetében élő Szűzek Elöljáróinak, avagy Abbatissáinak tisztek szerént való rend-tartások. — Ezt Posonyban írták, midőn a' Posonyi Apátság Budára készültek; mert Paulai Sz. Ferentz napjáról ilyen jegyzés vagyott benne. „Ennek a' nagy Szentnek érdeme által tsudálatos segítségé. mutatta Isten a' mi Budai fundatióink dolgában, mellynek a' sok ellenkezések, és akadályok miatt éppen el kellett volna múlni” ismét „Sz. Elyseus Püspököt is tartoznak szinte olly nagy inepléssel megtisztelni, hogy az ő érdeme által Isten rendeljen költséget a' Klastromnak” (Budai) épülésére.

Ezen kéz-írat nem régibb 1686. Esztendőnél, mellyben a' Török kiverettetett Budáról; mert csak a' Török kiverettetése után jöhetett eszökhöz a' Posonyi Apátságának Budán újj Klastromot építeni, és oda által költözni; a' mint is 1714-ben Nov. 13. napján 8. Klarissa Posonyból Budára indula, úgymint: Soror Francisca Csáki, Soror Christina Károlyi, S. Brigitta Orehóczy, S. Rosa Zsigray, S. Susanna Csáki, S. Hedviga Kálnoky, S. Elisabeth Pech, és S. Agatha Heldin. Ez nyilván való más kéz-íratból, mellyben a' N. Szombathi, Posonyi, 's Budai Klarissák' történetei leíratnak.

4. Erdély Országának történetei, — írta Thorday Sámuel 1704. Eszt. Fogarass Várossában. Ez a' Pesti Paulinusok' Könyv-tárában más régibb kéz-íratból lemásoltatott.

5. Pallingen Marcel Tsillagos Poetának 12. könyvből álló Zodiakussa; most mulatság kedvéért Magyar nyelvre, és versekre fordítottatott Elefanti Jaklin József Dunánn innen való Kerületbéli Törvényes Táblának Assessora által Nagy szombatban — 18. Sz. fol. — Ezt Püspök, 's E-

gri Kanonok Barta 1782. 3. Aug. más több könyvvel ide ajándékozta.

6. Hét Magyarok; az az néhai Béla Király nevetlen Író-Diákjának az első hét Magyar vezérekről írt Históriája, mellyet magyarra fordított, hat láb mértékű bajnoki versekbe szedett, más Autorokból sok részekben meg bővített, elmés költeményekkel fel ékesített Mátsár István az Egri Érseki Lyceumban Históriáknak Professora, a' Szabad keletű tudományoknak, és böltselkedésnek Doctora (most Eger-Szalóki Plébános) 1718.

7. Származtató Magyar Diák, és Diák Magyar Szó Könyv, melly a' Magyar szokat gyököröknél fogva Nyelv tanítólag, gántsolódva, s itélőleg adja elé. Írtta Szeremtsi Plébános Kassai Jóséf. Id est: Lexicon Etymologicum Hungarico Latinum, et Latino - Hungaricum Grammatico Criticum. Authore Kassai Josepho Dioecesis Cassoviensis Comitatus Zempliniensis Districtus Szeremtsiensis Oppidi Cognominis Parocho. Negyed-rétben Tíz középszerű vastagságú kötetekben, Szerzőjétől 30. esztendei szorgalmatossággal elkészítetett, és tisztán leíratott 1817. Eszt.

Gróf Eszterházy Károlynak
Igaz Tisztelőji.

2.

Egy Táblán; két Találmány.

Magyar Juhjászol és Juhszámzó Mesterség.

A' Tudósok szintűgy mint a' Nem-tudósok, gyakran példázgatódnak, különböző Nemzeteknek,

nek, a' tudományokban és megvilágosodásban lett elő 's hátra-menetelekről: de a' dolog' megbíráására következő ítélet-tételt ritkán vagy sohasse szabják az azt előmozdító vagy hátráltató eszközök' minémüségéhez és mekkoraságaihoz úgy, hogy az igasságot, egybehasonlító egyes szerrel állapítanak-meg, — az előmenetelt, az időn kívül, a' mozdító erőhöz is, egyforma szabással mérnék. A' Frantziát, Észak-ámériká-nust, Németet és Ánglust az első sorba, Dánust, Helvétust 'sat. a' másodikba méltán teszik ugyan, de a' Magyar-t, például, ha talán említik is tíz esztendő alatt egyszer, az előkapaszkodás' alsó fogán, — ez, tsak sógorsági komplementből esik; az előmozdító, vagyis inkább mozdítani kellő erőlködéseket eszokban sem forgatván, általában azt hiszik, hogy amaz előljáró harangos Nemzetek, gyorsabb lépéssel menték volna mostani állapotjókra, mint mi megyünk; a' kiknek tsaknem minden segedelem és pártfogás nélkül, sőt legtöbbször, erőszakos akadályok' ellenére kellett oda törekednünk, a' hol ma vagyunk. — Én, azt hiszem és vallom, — senkinek sincs helyes oka benne megütközni, — hogy, soha Nemzet oly' mostoha tudományi környületek között mint mi, a' tudományokban 's megvilágosodásban annyira nem ment, mint mi: és ha az igaz szerre, melynek az előmenetel 's ennek előmozdítható szükséges eszközei között lenni kell, figyelmetesen ügyelünk; ditsőségünkre állíthattjuk, hogy mi, a' tudományokban, ha bár vóltaképpen legutólvólnánk is, valóban legelől vagyunk. — De, majd el is tévelyedém. —

Azt akarám mondani, hogy én, ezen újj tálmányok közzül, a' Jászlot, vagy leírás, vagy természeti mustrák által, már jó-formán elterjesztettem a' Ferentz Tsászár' és Király' országlása a-

latt fekvő némely Tartományokban, a' nélkül hogy rajzolatot adhattam volna. Elégge bánom már annyiban, hogy a' Mustrákra sokkal többet költöttem, mint a' rajzolatra fordítottam volna.

Most, mikor a' második Találmányhoz készült Tudósításnak az eleit: — Ismét rajzolat nélkül késztettem elő-adni egy olyan „dolgot, mely rajzolat által, kivált' a' könnyén gondolkozóknak, sokkal „szembetűnőbb lett volna”, — egy nemes-lelkű Nagy Magyar meghallá, — „törüljük-el, úgymond, azt a' 3 első sort, — megadom én a' rajzolatra teendő költséget”. — Ki örült jobban mint én, a' kinek pedig most egy juhom sins? — Nyomon báránfül után jártam; a' már rajzolatban készen állott, de még rézre nem metezett Magyar-Juhjászol mellé, lerajzoltattam a' füleket, természeti nagyságokban, ugyanazon egy kéz által (W. Egger Ur által, a' ki a' maga' saját Hivatalában, több kelletinél, a' mellett, hogy ama' fáradhatatlan Mezeigazda', Mgos. Báró Vajai Vay Miklós Gen. Ur' Ö-Nga. Háza' barátságára is méltónak találtatott); hogy ezzel is a' Tudomány' legga z d a g a b b Gyámolainak szolgálhassunk; reménylén, hogy ama' superlativus mellé, idővel, egy másik ó h a j t o t t superlativust is tehetünk.

Itt van tehát amaz érzékeny bévezető panasz ellenére is, mind a' Jászol, mind pedig a' Juh szám o z ó M e s t e r s é g, réznyomatban szintűgy, mint magyarázatban. — Eggyikről-sem kell már így sokat beszélnem, 's azon törni a' fejemet — hogy mondjam ezt, hogy amazt, hogy kiki jól megérthesse. — Azért is —

I. Magyar-Juhjászol.

A' VIII-adik Formában, lehet képzelni a' R e k J u h j á s z o l területét, mintha azt valaki

felülről, egyenesen lefelé nézné. Ez a' jászol 16 nagyobb, vagy 24 apró juhoz van szabva. Nyóltz oldalának egyyike (ab), míg a' párkány (c. VII. For.) rajta nints = 15''; de mikor ez már rajta van, mely kifelé dülvén, felülről hosszabban esik, = 16''. A' fekvő deszkának, annak a' 8-szegletű rájának a' vastagsága, lehet $1\frac{1}{2}$ hüvejk (Zoll); szélessége pedig, az utóbbi gyakorlott próbák szerént, 6'': melyből a' fenn álló páltzátskáknak-fürt 32 lik elfog 1'' szélességet. A' dülve oda szegezett párkányok' szélessége = 4'', vastagsága = 1''. A' páltzák' magassága $1\frac{1}{2}$ talp (Schuh); vastagsága $\frac{3}{4}$ hüvejk. Fenyő-, tölgy-, mogyoró-, a-karmiféle fa, mind jó ilyen páltzáknak.

Az ezeket karikára erőltető fa-abronts, mely a' páltzákat kívülről kerüli körül, mindegyikhez hozzá van egy-iznyi kis fejes szeggel szegezve. — A' páltzák közt, a' 8-szegletű, egészen üres-közepű ráma felett, ennek fél-hüvejknyi szélire leborított Takarmánylejtő (t. VII. For.), az a' 8 háromszegletű, egy újni vastagságu fenyő-deszkából készült öblös és magas paraszt-fedő-forma púpos deszka, tsak úgy fekszik ott, valamint a' fazékon a' fedő.

A' 4 láb, mellyeknek a' magasságok, nagy juhoz $1\frac{1}{2}$, bárányhoz $1\frac{1}{4}$ talp hosszú a' deszkával egygyütt, a' melyben állanak, alól két-akkora vastag mint a' rájában, és annyira meg van dülve, hogy imé (VIII. For.) a' ráma' szélínél kijjebb áll.

Hogy ennél nagyobb jászlot, juhnak, kár volna készíteni, erősség lehet az, hogy ezt még, melynek a' szélessége, párkányával egygyütt = 3' 4'', könnyű egy embernek felölelni, 's 36-38 font-nehésségű lévén, idébb-odább vinni: de meg azért is, mivel' ekkora karikánál még, a' juhok' hasa (ez az egyyik és legfőbb tárgy) nem nyomja egymást; mely a' nagy jászol mellett, közel-úgy.

megesne, mint a' hosszú jászlaknál szokott. — Kisebbség jászol pedig, azért nem volna tanácsos, mivel' abba, a' hozzá férő juhoknak, nem férne egyszerre elég takarmány. De ehbe éppen annyi font széna fér könnyen, a' hány az azt körül-állható nagy juh; megnyomva pedig 20 font is belé fér.

Semmiféle eledele, vagy száraz orvossága nincs a' juhoknak, a' mit ez, ebből a' jászolból tisztán és veszteség nélkül, takarékosan ki ne ehetne vagy nyalhatna. — Hogy ez a' jászol már nem csak nállunk, hanem Austriában, sőt a' szegény embereknel is esmeretes és sok helyen lábra-kapott, eggyügyűségének köszönje. — Ugyanezen értelmeken készülnek már néhol Túladunán, a' nem-hasas (nem terhes) juhok' számára a' fal mellé szabott egyenes jászlak is, mellyek az épület' belsőségéből csak $1\frac{1}{4}$ talp szélességet fognak-el köröskörül; nyáron által pedig a' padlásnál függenek. — Illyen tsinálmányu hosszú jászol mellé készíttik kétfelől és végen, a' bárányszoktató ketretzeket is, 28-ával egyhez. Sőt, vannak már, a' kik a' bárányszoktató ketretzeket, az itt leírt és rajzolt 8-szegletű jászolhoz készítik, 8-ával egyhez.

II. Juh számozó Mesterség.

A' fent említett Hazanagy, betses ajánlásán kapván, rajzoltattam, mondom, 3 pár Báránfület, azon természeti nyers fül' nagyságára, a' mint ezt számozáskor a' számozó vas alá lefektetjük, vagy az ónas jegyző olló közzé tsipjük. A' juh-arithmeticát tanulónak, ezt a' 3-pár fület csak egy párnak kell képzelni, a' mint akkor van, mikor az állatokat eggyenként elő-vévén, számozzuk. Három párt kellett elő-vennem azért, hogy azokon, az egész Juh-Arithmetica, nem csak 10 ezerig, a' mint eleinte akartam, hanem 100 ezer darab juhig is mind ott legyen. Ugy hogy,

ha ennél többet egy szót nem szóllanék is, hiszem, hogy ezen a' lerajzolt 3-pár fülön, minden értelmes ember megtalálja, a' rendes és természeti számsort (numerus currens) az 1-től-fogva a' 99, 999-ig. Ez a' 3-pár fül tehát, minden további magyarázat nélkül is, a' Juhszámozásnak kimerítő *Classicus Auctora*; mellyet egy óra alatt tökéletesen meg lehet tanulni, másik egy óra alatt jól hozzá lehet szokni; hogy a' számozást — mely, nem krétával esik-meg, mint a' táblán szoktuk — el ne hibázzuk. — Ott találni még, a' számokon kívül, az 1-ső, 2-odik, 3-adik Fajzat' (generatio) jegyét is.

A' Juhtenyésztés' jobbúlásán törekedő Mezeigazdák jól tudván minn törekedem; nem találok szükségesnek, hogy a' juh' megszámozása sokféle hasznáról többet szóljak: a' Számozó módot írom-le, tsak.

Hogy ez az Oskolakönyv nehéz ne legyen, tegyük-fel hogy 100-ezer darabból álló 18 vagy 20 nyáj juhót akarunk úgy megszámozni, hogy azok mind egy szakadatlan sor-szám alatt legyenek, és hogy mindegyik juhon, míg él, 's azután ha kellene, a' bőrén is meg lehessen tudni, — hanyadik, vagy mitsoda száma van annak, — melyik rendbéli vagy betsü gyapjú van utánna írva a' Nagy-Könyv' rubrikájában.

Képzелjen tehát, a' kinek tétzik, egy ép-fülű juhót a' maga' kezében, maga mellé állítva, vagy lába-köztött tartva, mint szokás. A' juh' (bárány) jobb fülének a' végét (I. For.) $\frac{3}{4}$ hüvelyk hosszúságra, nevezem Eggyesnek; azon fül' közepét keresztben, Tíz es nek; a' bal-fül' közepét Száz as nak; a' bal-fül' végét $\frac{3}{4}$ hüvelykig, Ez res nek; a' két fül' töve körül láthatni a' Tízez re se ket, mellyekre, ha a' nyájjakat

külön-számozás alá vesszük, soha-se lesz szükség.

Van 3 darab Jegyző-vasam (Stemmeisen, IV. V. VI. For.), melyeket a' Műszerkováts (Zeugschmid) vagy pedig egy jó Lakatos készít; és a' mellyeknek az alsó, éles végek, mint Jegyformák, ütés által mettzenek, valamint a' véső; vagy ha tettzik, ugyanannyi Jegyző-ollóm, melynek az alsó kanalán fejr-ón fekszik, a' felső vasa pedig szintűgy éles mettző, mint amaz ütés alá készült. — Élek' formái ezek: —

1) Egyforma oldalú Hár o m s z e g l e t ü (triangulum aequilaterum, IV. For.); melynek az oldala $1\frac{1}{2}$ negyedrészt hüvejk; a' nyele' hossza (az ütés alá készültnek), mely a' formával ugyanazongy darab vasból áll, és itt, nints lerajzolva, 5 hüvejk, valamint az efféle itt következőké is.

2) K a r i k a (circulus, V. For.); melynek a' derékszelője (diam.) $1\frac{1}{2}$ negyedrészt hüvejk.

3) K o t z k a l a p (quadratum, VI. For.), melynek az oldala $1-\frac{2}{1}$ negyedrészt hüvejk.

Ezekkel az ütéshez készített számozó vasakkal, az állat' fülét, egy darab ónon (ólomon, melynek a' vastagsága $1\frac{1}{2}$, széle' hossza $2\frac{1}{2}$ hüvejk = □), nem pedig fán kell mettzegetni. — Az ollóban, különben is ón az alsó szárny.

Száz-ezerig számlálni és számozni ezzel a' 3 darab Jegyzővel, az állat' fülén így lehet: —

a) A' Hár o m s z e g l e t ü jegyzőnek egyik szegletével, a' formának felénél valamivel többel, kimettzem az ónra fektetett jobb-fül' egyesnek nevezett részén (I. For.) a' fül' első szélit, a' fül' hegyihez mintegy fél hüvejknyire: e' teszen 1-gyet.

b) Ha ezt a' mettzést ugyanazon fülnek éppen a' hegyin teszem, a' jegyző-forma' hegyit, most a' juh' fejének tartva; teszen 2-töt.

c). Amaz első mettzéssel éppen által-ellenben, a' fül' hátúlsó szélén, teszen 3-at.

d) Ugyanezen jegy, mindenben azon-módon és hasonló helyeken ejtve a' bal-fül' végén, az első teszen 1000-et, a' végső 2000-et, a' hátúlsó 3000-et: a' két fül' töveinél (a' Fajzat' jegyét, mely mindég a' jobb fül' tövén hátúl van, ide nem értvén), teszen 10,20,30-ezeret.

e) Ha mindenben ugyanazon módon és azon helyeken (II. For.), a' Karika-jegyzőnek felé: vel ejtem a' 9 mettzést; a' jobb-fülön tesznek: 4,5,6-ot, 's 40-ezeret; a' bal-fülön: 4,5,6, és 50, 60-ezeret.

f) Ha pedig (III. For.) a' $\square$ jegyző' felével ejtem mindenben és mind-a' 9 helyen ugyanazt; a' jobb-fülön tesznek: 7,8,9-et 's 70-ezeret; a' bal-fülön: 7,8,9, 's 80,90-ezeret.

Ezek a' jegyek eddig, az 1-egyed, 1000-res és 10-ezres számokat mind kimutatják, mint a' 5 pár fülön láthatni.

g) A' jobb-fül' 10-esnek nevezett közepén (I. For.), a' fülnek keresztben, képzeljünk egy egyenes lineát. — Ha ezen a' lineán, a' fül' első széle mellett, az egész Háromszegletűvel úgy mettzünk juhat (likat), hogy a' forma' eggyik oldala a' képzelt lineára esik: ez a' jegy vagy üres háromszegletű, teszen 10-et.

h) Ha ugyanazon lineán, kellő közepre ütjük, vagy a' jegyző-ollóval mettzük azt; teszen 20-at.

i) Ha a' hátúlsó széle mellé ejtjük az ilyen likat; teszen 30-at.

k) Ugyanezen formával, a' bal-fülön éppen úgy és hasonló helyeken mettzett likak, tesznek 100,200,300-at.

l) Ha a' karika egész jegyzővel teszünk a' jegyeket ugyanazon helyeken és módon

(II. For.), a' megmaradt fül-szél' erősségére mindenkor ügyelvén; ezek a' jegyek, mindenkor előlről értvén hátra-felé, a' jobb-fülön tesznek: 40,50,60-t, a' balon: 4,5,6 százat.

m) Ha pedig az egész kotzkalappal ejtjük a' jukakat ugyanazon helyyeken (III. For.) a' jobb-fülön tesznek: 70,80,90-t, a' balon: 7,8,9 százat.

n) A' bérekesztő 100-ezeret, a' Háromszegletű egész formával, akarmelyik fül' vége alá lehet ütni, ha ennél tovább nem akarunk menni; mert ez az eset csak maga van 100000 között. —

Eddig van a' közönséges Juh-arithmetica, mellyel 100-ezerig lehet számlálni: és, mikor egy fülön legtöbb számjegy van is, nem lehet több egy liknál és szélen álló két nyílásnál. — Az arabsszámok között elő-forduló semmik (nulla=helytartó), a' fülön is semmik.

De ha egyébert nem, legalább a' Juh-számozás' terjedtebb lehetősége' megmutatására, 's tudományúl, mennjünk-el, szóval, a' 700-ezerig i hijján.

Ha azt a' három számozó vasat az eggyes és tízes közibe, meg a' százas és ezres közibe, a' fül' vége alá középre ütnők, vagy a' tsípövel mettzenők; a' háromszegletű, a' jobb fülön tehetne 100-ezeret, a' balon 200-ezeret; a' karika, amott 300-ezeret, a' balon 400-ezeret; a' kotzkalap, a' jobbon 500-ezeret, a' másikon 600-ezeret. — Próbálja bár valaki magától vagy figyelmetes Tanítvánnyától, mindezeket a' számokat szanaszél't kérdezni, például így: — Jantsi! — ezt a' 3-pár fület egy párnak képzelvén, mutasd-ki nekem a' 33333-adik juhhot, — a' 28053-adikat, — a' 38002-ödiket, — a' 4005-ödiket, — a' 97543-adikat, 'sat.

Ha bár számozás' hasznáért nem is, legalább a' gyermek' elméjét, a' rendes Betűszámvetés (algebra) helyett, élesíteni, ez a' parasztos számozás kedves újság lessz; mert ez által a' legeggyűgyűbb gyermek' elméje is annyira élesedik, a' mennyire a' Mathesist betsülni nem tudók ésszel sem érik-fel. Tettzeni fog ez a' gyermeknek; mert, báránnyfüllel van dolog. A' számokat ezen a' 3-pár fülon kimondó, koránt-sem mondhatja, hogy ez a' mesterség nehéz volna: mert, a' mint mondtam, a' 6 fület tsak kettőnek képzelje; mivel' a' mit egyszerre kimond, mindaz (legfeljebb 5 darab) ugyanazon-egy juhnek a' fülein van (in natura), tsak itt a' tanuló-könyvben van az 3 báránnyfülon. — Egyéheránt, jegyezzük-meg még ezeket: —

A' Kosokat, kitsit-nagyot eggyüvé, jó lenne talán tsak az ollyan számokkal jegyezni-meg, a' mellyekben a' számjegy (character significans) tsak egy darab, mint: 1, 2, 3, 'sat. 10, 20, 50, 'sat. 100, 200, 300, 'sat. 1000, 2000, 'sat. — Ha pedig a' kosok' száma 36-nál több: úgy, azokat a' számokat lehetne nekik, ama' 36-on túl, elő-venni, a' mellyekbe két számjegy és nem több esik, még pedig a' sem egy fültre. Illyenek, például, ezek: 101, 102, 'sat. 110, 120, 'sat. 201, 202, 'sat. 210, 220, 'sat. 301, 'sat. 1001, 1002, 'sat. 1010, 1020, 'sat. 2001, 'sat. 2010, 'sat. 'sat. — Sőt a' kinek tsak 7-8 száz darab juha van, és tettzik; az egész nyájat egy folyó-sor számmal, ollyan két-számjegyű számokkal számozhatná-meg: 's a' mi több, ha a' gondoskodást nem kíméli; a' véghetetlenségig is jegyezgethet, temérdek juhok ollyan számokkal, — mert 1000001 is ollyan. De már ennek a' nyittját (clavis) ki kellene elébb dolgozni.

A' jerke (nyöstény) báránnyokat az annyok' számjára, a' kos-báránnyokat pedig az apjokéra

számozni, — gondos Számtartónak, nem baj és nem is zavar: mert az életidő' külömbsege legalább is 3 esztendő lévén, mikor a' nevendékek, a' tenyészésre-nézve, haszonra fordíttatnak; amazok már, többnyire, mustrába mennek. Mindazáltal, a' kosokra-nézve, így számozni, nem tanácsos azért, mert a' jó-vérű kosnak, esztendőnként 25, 50, több béránnya is esik, 's az ezekből magnak-hagyott szépek sokan lennének azonegy szám alatt. — Sokféle módot és rendet szabhat itt kiki magának, az elme' mezeje igen tágas.

Az 1-ö, 2-odik, 3-adik Fajza't' (generatio) jegye a' fül' tövével, a' számokban semmi zavart nem okozhat; tudván hogy mindig az a' helye.

Fő-dolognak tartom megemlíteni azt is, hogy mind ez a' számozás, mind pedig akarmi vérengző jegyzés a' gyenge állat' fülén, sokkal tisztább, és kívánt formájában maradandóbb lesz, ha a' tsínosan és helyiesen mettzegedett sebeket valamiféle vér-befojtó óltsó kenettel vagy porral (ha valaki jobbat nem esmér, talán hamuval vagy to bá k k a l) kenjük vagy hintjük-be, hogy a' megsértett részek annál hirtelenébb' begyógyulhassanak, és a' seb' hosszas uralkodása miatt, el ne formátlanodjanak.

Más az, hogy ez a' számozás koránt-sem a-
ravaló, mintha ezt a' gonosz Juhász ne követhetné; mert, más jegy sins olyan egy is állandó, a' melynek a' Műszerkováttal mássát ne lehetne tsináltatni: hanem, ez a' számozás, tsak Számozás-hasznot teszen, azoknál, a' kiknek ére szükségek van, mind a' Fajzatra, mind a' Gyapjú' külömbségére-nézve, 's a' juh' tenyészéséről nagy gondal számot-tartanak illendő könyv' segedelme által. Mert, mindezekről, számsor szerint Könyvet-tartani, 's idővel a' mustra és esett

juhokat a' sorból exassignálni (kiiktatni), gondos Juhosgazdához illő lessz.

Egy szóval, imé én utat-mutatók a' további gondolkodásra azoknak, a' kik ezt a' nagy betsre kapott marhát, hova-tovább jobbitani, de tsekély és Hazámhoz szabott vélekedésem 's óhajtásom szerint, nem mindenütt módján túl szaporítani akarják; — hogy a' szegény ember' marhája is élhessen és ne sanyarogjon; melytől a' hazabeli földmivelés, és az, hogy a' jó marhahúst ismét 2 ezüst krajtzárért, 's a' Hentes-szeren 1 pólturáért ehessük, leginkább függ.

Megmondom röviden azt is, mi adott nekem okot ára, hogy ezen hasznostsekélységet, ilyen könnyen megfogható Alkotmányában (Systemában) adom elő. — Az esztendő' elején 5 hétig, egy Nagy-ember' Uradalmában foglalatostkodtam; a' hol a' múlt ősszel, Sept. 4-edikétől-fogva, 200 darab kiválogatott igen szép anyajuhra, 10, még szebbkosokat botsátottak, oly' szándékkal, hogy a' nagy nyájj' jobbitására valami magoskola-forma állhasson lábra. Hogy meg lehessen tudni, — mellyik kostól és anyától, mennyire jobbult bárány esik; a' juhok' nyakokba, egyegy íznyi deszkátskán, felkötötték az azokat magánosan illető számokat. De, mi lett belőle? — Elléskor (Jan. 27-edikétől-fogva), tsak ittott lehetett számozott juhok találni; a' Juhászok' állítása szerint, lerágtsálták a' juhok egymásról a' deszkák' madzagát. Ez ugyan, nem szokatlan eset: de ellenben az is hihető, hogy a' Bojtárok, valami bokros bajoskodástól, már előre tartván, magok is segítettek rágtsálni.

Másik indító okom vólt a' leírt és rajzolt mód' ilyen feltalálására az, hogy egy derék tudós Hazánkfia, T. O t r o k o t s y Ú r, Mgos. Bárá Vajai Vay Miklós Generalis Úr ö Nga. Ura-

dalmainak egyik részében, hasznos tapasztalásainál-fogva, nyomos előmenetellel igazgató Inspektor, külső Tartományokban tett kétszeri útazásából 's a' leghíresebb mezeigazdasági, — a' Fel-
lenbergi és Thaeri Oskolákból vissza térvén, afféle valami számozó módot hozott hozzánk Németországból, ha jól jut eszembe, nevezetesen Dresden környékéről, mellyet nekem a' most tisztelt Hazanagy mutatván, egyszersmind láttatott azon törekedni 's azt kívánni, hogy egy ilyen számozó mód, követhető tökéletességre mehessen. Én, legkisebbet sem ügyelvén ára, hogy azt a' külföldről került módot ama' nagy-betsű Th a e r is helybe'-hagyta, telyességgel nem hagyhattam helybe', sőt tsudálkoztam, hallván, hogy azon számozás-módnak, mely a' juh' fülét motsokká teszi, és külömben is tökéletlen, hasznát is vennék már, Szászországban. —

Ez az utolsó az leginkább, a' mi engem ára tüzelt, hogy ezt az itt leírt és lerajzolt systemát, úgy a' mint t s a k itt van, felállítsam: mely egy kis barátságos vetekedés után fél óra alatt végbe is ment. — Ha megtudja valaki bizonyítani, hogy ez az itt előadott systema, már valahol az egész földön szokásban volt volna: úgy én, az egész találmányt, nyomon és köszönettel a' megnevezendő Feltalálónak tulajdonítom. — Hogy pedig a' szarvatlan, gyenge bárányt, a' fülén és nem másutt (Petri Úr a' körmét számozza meg, ha igaz?) lehet állandósan megszámozni (kímerné tüzes vassal az órán számozni-meg?); — ezt, a' legeggyügyűbb ember is által-látja, és talán már Á b e l is tudta.

Nem vesztí-el az idejét a' gondos Tanító, ha ezzel az ártatlan Juh-arithmeticával Tanítványait hetenként egynehány órapertzig, tanulás-szünet-

kor, más játék helyett, mulattattja. Mondom, hogy egy paraszt Algebrával vetekedik.

α. ω.

3.

A r a n y - I d k a.

Bányász tekintetben.

Arany-Idka (tótul Idka) egy a' Szomolnoki Bánya-Kamarához tartozandó 's 36. paraszt gazdából és 16. Bányász házából álló kis Helység, fekszik Abaújvármegyének a' Szepességre kinyúló határ-szélén, Kassa, Gölnitz és Szomolnok városok között, közel Jászó mező-városához, 's déli hegy-oldalán egy keskeny völgynek, melly az itt kifakadó ugyan Ida nevű pataknak csörgő vizeitől megfrisítetik, 's Poprotsi és Arany-Idkai hegyektől körül zárattatik. A' lakosai hajdan németek valának, most tsupa Tótok. Az Arany-Idkai hegyek emelkednek napkelet-déltől nap-nyúgott-éjszak felé, és öszve vagynak kötve a' Bi-ala Szkala (Fejér kö) nevű hegy által az innen nap-nyúgott felé mintegy 4. órányi távolságra fekvő Szomolnoki, 's egyszer'smind a' Hola hegye által, az éjszak felé határos Gölnitzi Schnellen-seif ertz-hegyekkel. Több ezen hegyekből délfelé kiterjedő völgyek formálnak mindannyi új hegyszakaszokat, mellyek az említett völgyekkel egygyenlő nevezeteket viselnek, és a' napkelet-déltől napnyugott-éjszak felé egy szakadatlan lántzba nyúlnak ki, úgy mint: Platskova, Csarna, Matussowtze, W e s z k a, Z a n d r o w a, H u t t n a, M a l a S t o l n a, W e l k a S t o l n a, K a m e n n a, S z l a m e n a, és D o l n a. A' dél-

napnyugotti oldala ezen magányosan álló hegytsoportnak, melynek girintze Alsó Holitzának, Zsagarównának, Javorának, Holának, Hlavinának és Biala Szkalának nevezetik, nem igen meredek, de annál meredekebb a' napkeleti oldala, melynek allján az Opáka nevű Királyi Rézolvasztó Kementze felállítatott.

A' fő hegységnek közsilklái állanak részszerint gömbölyű, részszerint pedig és többnyire formátlan, hosszas, hamuszínű, vagy néhol kékes Quartz-szemekből (bányavirág) melyek egy mezei Spáthforma, hamuszínű massával szorosan öszve vannak forrasztva. Gyakran látni benne fejtér mezei Spáthból apró 's alig kitetsző Kristállokat, az eltöréseken pedig, de ritkában, holmi ragyogó ezüstsínű pontotskákat, és zöld szarúértzből való 's mint egy közép pontból kifolyó tsillagformájú sugárokat-is. Ezen köne me, melyet mind azáltal az esmeretes szürke szirtal (Graubaefe) eltserélni nem kell, néha igen apró szemű és nagy részent agyaggal egyvelítve vagy on, 's azért a' pálakő (Schistus) módjára táblákra hasadozni szokott. Kirwan Ur említést tesz egy hasonló köne m ről, melly Svetziában Aplit nevezet alatt az Értzhegyeknek nagy részét teszi, 's azt a' gránitok közé számlálja. — A' fekvését igen nehéz ki nyomozni, mivel mindenfelé elszórva találtatik; némelly helyütt mindazáltal, a' hol több lábnyi vastagságú erek vannak, világosan észre lehet venni, hogy az éjszak-napkelettől dél napnyugott felé nyújtódnak ki, és egy 10—15. grádusú szegletbe napnyugott-éjszak felé terjednek el. Ezen második rendbeli (secundäre) gránit, melyet egy feketés, agyagos, (Ebonschiefer) 's részenként egy követséges pálakő (Kiefelschiefer) fed be, 's kü lömbkülömb számos lyukait és egyenetlenségeit kitölti, tsak imitt amott, hol nagyobb, hol kisebb

pontotskákban teszik ki. Azon agyagos pálaköböl állanak mind a' Poprotsi 's egy részint a' Gölnitzi hegyek, úgy az Arany-Idkai hegynek éjszakanapkeletti oldala és minden a' felé kiterjedő hegyesség is.

Az Ida völgyének mind a' két oldalára mesziről vezetett víz-tsatornyáknak kitetsző nyomai, sok bédült réztörő malmok, egynehány nagy kvartzból faragott és valaha az értznek örlésére szolgáló malomkövek, számos 's már mohos fákkal bénőtt salak-halmok, mellyekkel mind maga' a' völgy, mind némelly hajlások is bé vannak fedve; továbbá a' bé-omlott bányák, 's maga az Arany-Idka Helységének neve is, mindannyi szőlő bizonyosságai az ottan a' régi időkben szorgalmasan üzött bányamivelésnek. Némelly értzmenetelek jó nagy mélységre dolgoztattak, mások pedig a' gyakori víz herohanás miatt, csak a' felületen használtattak, míg utoljára mind ezek mind amazok, resz szerint tudatlanságból, resz szerint pedig az Országban dühösködő zenebonák miatt, egészen elhagyattattak, és a' béomlásnak prédául tétettek ki. Utoljára 1807. esztendei Julius 1-ső napján, a' Fels. Aerarium meghagyásából, ujonnan dolgoztatni kezdetek, 's a' leírt hegynek déli oldalán új nyílások vágattattak, mellyekből a' legnevezetesebbek e' következők:

1-ső, Mindszent nyílás a' napkeletti oldalán Weszka nevű hajlásnak, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ ölnyi vastagságú, áll Kvartzból, mellyben imitt amott spáthforma vaskő, és nagyobb pontotskákban egy kemény, szürkés, fajnúl sűgarló avagy pettegetett ezüstös piskoltzértz; szürkés és fejér arany értz, piskoltz-ónmész, (Spießglanz, Blenschuß), pettegetett 's néhol néhol tökéletlen nyoltzszegetekben kristálykodott ezüstös egérköértz (Silber Arsenkies), nem különben kemény, négy szegletre

kristálykodott kénköértz , setétszínű tizinkértz , ritkábban pedig ezüst-füst is (Silberschwärze) található.

2. Jeremiás nyílás ad piskoltzértzet , mellyben néha, néha, ambár ritkán , ezüst is található , mintegy 15. lat egy mázsában.

3. Szt. Antal nyílás , másfél lábnyi vastagságú , ad ezüstöt 4—7. latot egy mázsából.

4. József nyílás 1. lábnyi — 1. öllig vastagságú , terem piskoltzértzet. Mint egy ritkaság található itten az Antimonium oxydul is sűgárló formában.

5. Szt. Háromság nyílás. 1. lábtól 2. öllig vastag , nemes középi menetel , mellynek fötermesztménye piskoltzértz , mint ritkaság pedig antimonium oxydul ; egyszer található benne egy darab kristálykodott indigkék Szelenit.

6. Bertalan nyílása. 2—7. lábnyi vastagságú , ad szürkés piskoltzot , melly közül né-melly darabok egészen fetétek (egy nagy ritkaság) 6—14. lat ezüst égetetik ki bellőle.

7. Gábor nyílása 1. lábtól 4-ig vastag ad 15—30. font kénköves piskoltzot , és egy fertálytól egy latig való ezüstöt , mellynek Markája 38.—226. Denárig való aranyat foglal magában.

8. Szt. István nyílása $\frac{1}{2}$ lábtól 2. öllig vastag , ad arannyal elegyes ezüstöt 7—50. latig , a' felületes értz menetelekben pedig $\frac{1}{4}$ latot egy mázsából.

9. Mátyás nyílása 2.—4. lábig vastag , 's terem ezüstöt 2—7. latig.

Kivágott , de még nem mivel 's következőleg kevésbe esmérletes nyílások :

10. Rudolf fő nyílása , mintegy 4. öllnyi vastagságú , kihány 48. font olmot , és 5—8. lat ezüstöt.

11. Gottfried nyílása setét szürkés és kevés ezüstöt kiadó piskoltzértzel bé vagy on pettegetve.

12. Rózsa nyílása 2. lábnyi vastag, és piskoltz értzel befetskendezve vagy on.

13. Rainer nyílása 2.—4. öl vastag kiad felő Kobaltértzet.

14. A' Platskova nevű hajlason egy vastag Kvartz nyílás.

15. A' Weszka hajlásának napnyúgott-éjszakai oldalán egy 2. lábnyi vastagságú Kvartz-nyílás, terem ezüstöt és szürkés aranyértzet.

16. R á r o l y nyílása, ezüstel elegyes követs.

17. Xaver Ferentz nyílása, két ölnyi vastag, ki vett piskoltzértzet.

18. Ó n nyílás 1—2. ölig vastag ad kénkövetset és ó n meszet.

19. Kvartz nyílás 1. ölnyi vastag, ki vett kénkövetset.

Felhagyott, és mivelésre méltóknak nem talált Nyílások.

20. Sz. Mihály nyílása, kénkö-követs, és piskoltzértz.

21. Sz. János nyílása, ezüstöt piskoltzértz.

22. Sz. György nyílása, süket kvartz.

A' bányamívelés üzemetik részszerint a' Fels. Aerarium költségén, részszerint pedig a' különböző Társaságok által. Az első áll a' Szomolnoki Királyi Bánya Fő-Inspectori Hivatalnak, és a' districtualis Bánya Törvényszéknek felvigyázása alatt, és egy helybeli Bányásztiszt által kormányoztatik:

A' Bánya-tsatornyák e' következendők:

Ludovika fő tsatornyája ásattatott 1809-ik esztendőben, már 184. ölnyi hosszú.

A' Bányanyílás tsatornyái (Schurffstollen).

1. Rainer Fő Herczeg tsatornyája.
2. Sz. Mihály tsatornyája.
3. Nepomuk János tsatornyája.
4. Társaságbeli Sz. Jeremiás tsatornyája.
5. Felső és alsó társaságbeli Mindszent tsat.
6. Thecla tsatornyája.
7. Albert tsatornyája.
8. Paduai Sz. Antal felső és alsó tsatornyája.
9. Sz. László felső és alsó tsatornyája.
10. Felső és alsó József tsatornyája.
11. Felső, alsó és középső Mindszent tsat.
12. Sándor tsatornyája.
13. Társaságbeli Sz. Péter és Pál tsatornyája.
14. Felső és alsó társaságbeli Bertalan tsat.
15. Eugeniuss felső, alsó és napnyugotti tsat.
16. Sz. Gábor és Ferentz Császár tsatornyája.
17. Antal Remete tsatornyája.
18. Felső, középső és alsó Sz. István tsator.
19. Ferdinand Korona Herczeg tsatornyája.
20. Wenczel tsatornyája.
21. József Acrariumbeli 's Társaságbeli tsat.
22. Mátyás Aerariumbeli 's Társaságbeli tsat.
23. Rudolf tsatornyája.
24. György tsatornyája.
25. Ernest tsatornyája.

1807-dik esztendei Julius 1-ő napjától 1815-ik esztendei October 31-kig bevétetett külömbféle értzek tesznek öszvesen 16,578. mázsát, 12. fontot; mellyből kivétetett tiszta arany 16 márka, 10 lat, 2 grán, és $1\frac{3}{4}$ den. tiszta ezüst 2757 márka, 7 lat, 3 grán, $\frac{1}{4}$ den. Kvártzréz 24 mázsa, 51 font. Riskoltz 29 mázsa, 65 font.

Ebből az olvasztatásbeli fogyatkozásra $2\frac{1}{2}$ pr. C. számítván, lehúzódik, az ezüstműl 6 mark. 9 lat, 2 gr. $2\frac{3}{4}$ den. az olvasztásbeli költségnek 6 p. C. lehúzása 22. mar. 15. lat. 3. gr.

Summája a' lehuzottaknak 29 m. 9 l. 1 gr. $2\frac{3}{4}$ den. Marad tehát tiszta ezüst 2,727 m. 14 l. 1 gr. $1\frac{1}{2}$ d.

Ezen productumoknak pénzbeli bets-ára, 's jelesen az aranynak 3948 forintra 14 xra arany pénzben, az ezüstnek 56805 forintra 20 xra ezüst pénzben, a' piskoltznak pedig 758 forintra $22\frac{1}{2}$ xra papiros pénzben, öszvesen tehát 60753 forintra 16 xra felmegyen.

Hozzá adván még az 1815. eszt. October utolsó napjával hátra maradott 9 márka, 1 lat, 2 gr. örlött aranyat, melly tészen 199 frtot, $56\frac{1}{4}$ xr. Cov. pénzben; nemkülömben 705 mázsából és 80 fontból álló értzet és ércziszapot (Schlid) mellyben 1 mar. 4 l. 3 gr. $2\frac{1}{4}$ den. tiszta arany, és 155 mar. 9 l. 3 gr. $2\frac{1}{4}$ den. tiszta ezüst találtatott, 's öszvesen 2617 forintra, $53\frac{1}{4}$ xra Conv. pénzben betsültetett, lesz az egész jövedelemnek Summája 63,571 forint $5\frac{2}{4}$ xr.

Ezt a' 345 forintos Cursushoz alkalmaztatván, tészen 219,426 forintokat, 11 xrtat papiros pénzben; mellyhez tsatolván a' most elkészített piskoltznak 10650 forintra 40 xra, a' piskoltzértznek 2659 fra 25 xra, és az újonnan öszvegyűjtött materiáléknak 4609 fra felmenő árát; nemkülömben a' Cassában maradott 554 frtot, 47 xrt, és a' kinn lévő 's 979 forintot, 49 xrt tévő adóságot is (Uftib-Schuld), úgy leszen egész Summája 238,879 forint $42\frac{3}{4}$ xr.

Ebből lehúzáván a' Hutákra 's egyéb bánya szükségekre fordítandó, 's 192728 forintokra, 9 xra felmenő költségeket, és a' lefizetni való 's 15711 ftot, 13 xrt tévő adóságokat, (debita pas-

niva) vagy is öszvesen 208439 forintokat, $22\frac{1}{4}$ xkat; marad valóságos 's tiszta jövedelem 30440 for. $30\frac{1}{4}$ xrt.

Az iszapértz vitetik felolvasztás végett Szomolnokon keresztül, az Altwasseri Hutába.

A' bányakutaknak (Schacht) miveltetése itten a' sok víz kiütés miatt nem üzetethetik.

Az értzzúzó és az iszaptól kitisztító malmok *) (Pochwerk und Schlämwerk) állittattak 1813. eszt. Julius 12-ik napján fel; (az építés költsége felment 16753 forintra, $21\frac{3}{4}$ xra) melly időtől óta egészen 1815 eszt. October utolsó napjáig öszvetörettetett 18,370 mázsa értz, az iszaptól pedig megtisztittatott 's bévétetett 1553 mázsa, 50 font, mellyhez számlálván egyszer'smind az 1815-ik militaris esztendőnek végezetével hátra maradott, 's $31\frac{1}{4}$ mázsára, 50 fontra felmenő értzet is, fog tenni öszvesen 1868 mázsát és 39 fontot. — Innen vétetett bé 7 márka, 10 lat, 3 gr. $3\frac{3}{4}$ den. tiszta arany, 446 mar. 4 l. 2 gr. 3 d. tiszta ezüst, — 9 lat. 2 gr. 3 den. örlött arany, öszvesen 454 márka, 9 lat. 1 gr. $1\frac{3}{4}$ den. — Arra fordított költség teszen 6096 forintot, 6 xrt. 2 d. tehát egy márka arany-ezüst kerül 13 forintba, $24\frac{3}{4}$ xba W. W.

Az 1813. esztendei Julius 12-ik napjától, 1815. eszt. October 31-kig bevétetett productumoknak, és az építésre, 's bánya mivelésre fordított költségeknek öszvehasonlítása.

---

*) Ezen az iszaptól elválasztó malom külömbözteti magát kiváltképen az benne lévő három kementzeknek különös új építmódja által, melly sokkal hasznosabb, mint az eddig esmeretes afféle malmoké. A' szükséges dolgozóknak tsekély száma, tellyes bátorság az iránt, hogy általa a' legkisebb értzzsem sem esik el, a' dolgozásnak könnyűsége, és a' kementzenek az értzek minéműségéhez való alkalmaztatatasa, ezen malomnak fő tulajdonsági.

A' felolvasztott 1553 mázsa 89 font iszapért (mellyben 7 marka, 1 lat. 2⁵ den. tiszta arany, — 368 marka, 4 lat. 2 gr. tiszta ezüst találtatott) bejött 7671 for. 54 $\frac{1}{4}$ xr. Conv. pénzben; az 1815-ik esztendőnek végezetével hátra maradott 314 mázsa, 50 font iszapért, melyben volt tiszta arany 9 l. 2 gr. 3 den. bévétetett 1608 for. 21 $\frac{1}{2}$ xr. Conv. pénzben, a' mi papiros pénzben a' 345 $\frac{1}{8}$ forintos Cursus szerint 32032 forintot, 19 $\frac{1}{4}$ xrt. teszen. — Lehúzáván innen az értzek kitisztítására 6096 forintnyi, 6 $\frac{1}{2}$ xnyi, és az értzzúzó malmoknak építésére tett 16753 fnyi, 21 $\frac{3}{4}$ xnyi költséget, vagy is öszvesen 22849 forintot, 28 $\frac{1}{4}$ xrt, marad a' jövedelem fejében 9182 for. 51 xr.

A' piskoltz mivelése. A' gyakran nagy bőséggel kiásatott piskoltzértzet haszontalanul elszórni nem akárván, a' piskoltz is kezdődött égetetni. Melly végre eleintén tsak a' közönségesen szokásban lévő Antimonium-égető Fazékok használtattak, míg Svaiczer Bánya Inspector Úr (mostanában Bétsben az Udvari Bánya Kamaránál lévő Concipista, mind a' fát kémelni, mind egyéb alkalmatlanságokat is elhárítani akarván, arra a' szerentsés gondolatra jutott, hogy egy új 5. hárantékoson álló, vasból öntött, 8. lábnyi hosszú tsövekkel, melyeknek átlatmérője 9. tzolt, vastagsága pedig 1- $\frac{1}{2}$ tzolt, tesz, felkészült Antimonium-égető kementzét elkészítene, 's azt az értzek felolvasztatására alkalmaztatná. Több rendbeli tapasztalgatások hébizonyították annak tzielényosságát és nagy nyereségét; mert 1254. mázsa öszveszedett értz mellet, részszerint megbövitett természetny, részszerint pedig a' tzielba vett kémelés által, 2655. forintok, 32 $\frac{1}{4}$ xrok nyeretettek. A' fazékokban ugyan azon értzmassából kiégetetett 183. mázsa, 62. font antimonium cru-

dum, a' kementzébe pediglen 252. mázsa és 32. font.

1815-dik esztendőben természetett e' móddal 1180. mázsa piskoltzértzből, 340. mázsa antimonium crudum, úgy hogy minden mázsa mellett 4. forint, $40\frac{3}{4}$ xr. elesik a' munkaarából.

Ezen Kameralis Bánya Hivatalnál lévő Személyek állanak e' következőkből: 1. Bánya-Inspectorból, 1. Diurnistából, 1. Hutásból, 1. Kapatöltőből, 4. Átsból, több Kőmivesekből, 76. Bányászokból, 1. Fáklyahordozóból, 1. Fő értztisztitóból, 1. Alértztisztitóból, 2. Törökből, 1. Putton hordozóból, 4. Kementzetisztitóból, 1. Kovátsból, 1. Kováts legényből, 1. Kovátsinasból, 1. Szerzámhordozóból, összesen 98.—100. személyből — Bétsben 1818. eszt. Aprilis Honapjában. —

Csaplovits János,

4.

Külömböző Vélekedés a' Recenziókról.

Mint felelet a' Tud. Gyűjt. 1818. eszt. IV. és VI. Köteteire.

Per quod quis peccat, per idem punitur et idem. Fog-e ezen Motto, mellynek Auctorát tsak ugyan nem citálhatom, e' következőkre illeni, vagy sem; azt az Olvasók határozhatják-meg: — én — reménylem, hogy ha nem jobban, legalább úgy fog illeni, mint a' Citatiók, és Mottók közönségesen; — tudniillik úgy —, mint az ököl a' szemre.

Örök tartóságra méltó Tud. Gyűjteményünknek e' folyó Esztendei folyamatjából, de főképen

a' IV. Kötet' 96—115-ik lapjáig, és a' VI-dik Kötet, 3—32-ik lapjáig foglalt Darabjaiból látom, hogy Literaturánk óriási lépésekkel siet nagyobb megnagyobb tökéletességére, 's hogy a' ki már most Hazánkban valamit írni akar, az rágja meg jól minden szavát; mert különben a' legkisebbet is kiszemelik belőle, és tulajdon fegyverét fordítják ellene, ha néha maga a' Szerző sem tartotta azt fegyvernek, 's esze-ágában sem vólt azal valakin sebet ejteni. — Ez többnyire fájni szokott a' megítéltetett félnek, főképen ha állításai felre magyaráztatnak, a' mi nem is tsuda; mert, legalább az első szempillantásban ritkán emelkedhetik magántúl az ember, hogy azon esetben is, ha a' ki tett hibák valóságosak, kedvetlen érzést ne gerjessen benne, avagy tsak az is, hogy hibázott, mivel hibázni senki sem szeret, és az érzékenyebb akkor is szégyenli hibáját, ha azt tsak maga tudja, annyival inkább, ha azt más fedezi fel, 's közönségesen adja tudtokra másoknak is: méltóbb kedvetlenségre indíthatja tehát a' Szerzőt az, ha az ő szavai eltsavartatnak, vagy rossz értelemben vétetnek, 's ő e' szerint a' Világ előtt más színnel festetik le, mintsem a' millyennel természetesen bír. — De némellyeknek e' részben való vissza éléseik nem lehetnek elegendő okok arra, hogy a' Recensio megtilalmaztassék; mert ha a' Recensio igazságos, használ mind a' Szerzőnek mind az olvasó közönségnek, ha rossz, tárfolja meg azt a' Szerző, vagy fogja pártját más ahhoz jobban értő, 's az olvasó közönség, ha ezen egymással megütköző ítéleteknek igazságáról meg akar győződni, — olvassa a' Szerzőnek munkáját, 's hozzon maga ítéletet felőle.

Az embereknek eredeti hibájik közzül egyik az, hogy többnyire magok is azon hibából dolgoznak, mellyet másnak sze-

mére hánynak; mert az a' kedves Én, a' melly velünk születik el nem hágy benpünket korporsónkig, 's többnyire nem engedi, hogy mi magunk subjectumok lévén, egyszer'smind magunk objectumainak is nézzük magunkat, hanem még másoknak objectumai sem akarunk lenni, ellenben minden másoktól megtagadjuk a' Subjectivitást, és tsupán a' mi Subjectivitásunktól függő Objectumoknak tartjuk őket. — A' romlott gyomrú ember szájának keserű ízét az ételekben keresi, és gyakran úgy tselekszünk, mint a' gyermek, — midőn elesik, veri a' földet, hogy őtet megütötte; hollott ő ütötte meg a' földet, nem ez őtet, 's a' föld arról nem tehet, hogy neki kevesebbé fáj az ütés, mint a' gyermeknek.

Ezen hibából ered, hogy az emberek annyira szeretnek másnak tanátsot adni, a' mellyel ők magok soha sem élnek, hogy annyira szeretnek másokat oktatni, tanulni pedig tellyeséggel nem akarnak, hanem a' jó tanátsot szélnek eresztik, — az oktatásért bosszonkodnak. — Ezen hibából ered, hogy másoknak; törvényt szabnak, annak megtartását szorosan megkívánják másoktól, magok pedig azt minden szempillantásban által hágják, sőt a' melly törvényt egyik szavakban megszenteltek, az ellen mindjárt a' következőben vétkeznek: — mert sokkal könnyebb másoktól kívánni valamit, mint azt magunknak tellyesíteni, — sokkal könnyebb az író asztalnál, midőn senki sem ellenkezik velünk, tsendes elmével törvényt felállítani, mint annak tellyesítésére erőt fordítani, 's megtartani azt akkor is, midőn felgerjedt indulatink hatalmasan ellenkezik magokat. — Illyen esetekben gyak-

ran nevetem jó szível az embereket, de magam magamat is, melly különb külömbféle ragyogó öltözetekbe tud a' mi kedves Énünk rejtezni; — nevetem azt, a' ki tellyes elhitséggel azt mondja magáról, hogy ő jó, nagyon jó, ha tsak nem bántatják: — hiszen minden ember, ha tsak nem vészett, jó addig, míg indulatai nyugszanak; de akkor légy jó, ha vitéznek tartod magadat, midőn mindenünnen ostromoltatol. A' ki az embereket nyugodt vóltokban beszélni hallja, tsendes elmével irt munkáikat olvasa; angyaloknak kénytelen őket tartani: — azért mondom, hogy az emberek tulajdonsága: „felségesen beszélni, felségesebben írni”; — de tselekedni. —

Minden esetre tehát nem rossz, ha az Írók által felállított igazságok, vagy nem igazságok ugyan azon szövétnekkel világítatnak meg, a' mellyet ők magok gyűjtottak, ha visgállás alá vétetik az, valljon megfeleltek-e annak, a' mit ők másoktól kívánnak, és a' mit az olvasó közönség viszzsont méltán kívánhat tőlök; mert ellenkező esetben az Írók vélekedéseikkel tyrannizálnak az olvasó közönséget, — kénytelen léven az olvasó közönség az Írónak ítéletét el fogadni, más az ellen nem írhatván: a' Tudományok szabad Republicájában pedig tyrannismus nem lehet, hanem kinek kinek szabad vélekedését elő adni, ha az Írónak vélekedésével ellenkezik is; mert tsak úgy sülhet ki vóltaképen az Igazság. — Mihelyest valaki vélekedését akár szóval, akár írásban közli másokkal, azonnal kénytelen azt okosan előre feltenni, hogy azok, a' kikkel közlötte véleményét megfogják ítélni, 's ha kedvek tartja másokkal is közleni; — ha tehát valaki munkáját az olvasó közönség eleibe botsátja, előre is készen tartsa magát arra, hogy recenseáltatni fog, a' Recensio nem lévén egyéb valamelly munkáról

hozott ítéletnél. Ezen pedig az Író tellyeséggel nem akadhat fel, mert nagyobb szabadsága nem lehet, a' többinél; ha ő neki vólt szabad ítélni, 's ítéletét kiadni, másoknak is szabad visszont az ő ítéletéről ítélni, 's ítéleteiket ki adni.

Ezen velem, mint emberrel született, 's elidegeníthetetlen szabadsággal én is élni akarván, mivel a' *Re c e n s i ó k r ó l e'* Tudományos Gyűjtemény VI-ik Kötetének 1-ső lapjától 32-ig ki nyomtatott *É r t e k e z é s n e k* Szerzőjével némelyekben ítéletemben megegyezek, némelyekben pedig tőle különbözök; Vélekedésemet azon nyílt szívűséggel adom elő, mellyel mások is élhetnek vélekedésem eránt.

A' fellyebb említett *Értekezés* némelyeknek tetszik, másoknak nem, a' mint, (hogy én is, ám-bár erre tellyeséggel nem lett volna szükség *Citatio*kkal éljek) Horatius mondja:

„Laudatur ab his, culpatur ab illis”.

Ezen *Citatio*ból világosan az tetszik ki, hogy — az egészen haszontalan vólt; mert, — megint egy *Citatio*:

„Exempla illustrant solummodo, non probant”, ám-bár azt sem tudom hol olvastam, — elég az azon hogy Deák nyelven vagyon, 's azért classicum. — De itten egy hibát ejtettem, mert ez nem Exemplum, hanem inkább Testimonium: — ez nekem mindazonáltal mindegy; mert én tsak a' Tettnek ügyében (in re facti) adok valamit a' Testimoniumra, és ott is tsak azért, mivel kénytelen vagyok, politice és physice azért, hogy magam mindent nem tapasztalhatok; — minden más dologban tudni akarok, és azon kívül hitelt nem adok semminek. —

De meszsze távoztam el tárgyamtól; — azt mondám, hogy az említett *Értekezés* némelyeknek tetszik, másoknak nem. Tetszik, és nekem is

tetszik, mert igen sok szép, és originális (a' Neologus azt mondaná „eredeti”) gondolatjai és észrevételei vagynak: — nem tetszik; — mert. — De mind a' kettőről, mivel az Értekező maga is igen érzékeny fontolóra veszi másoknak szavait, jól megfontolva, (a' mennyire tudniillik tőlünk ki telik) adjuk elő Vélekedésünket. Ezen szabadságot; — reményljük, — mind az Értekező, mind az Olvasó közönség meg nem fogja tagadni tőlünk: ha megtagadja, — magunk veszük; — mert úgy történik mindég, — ez a' Természetnek örökké való Törvénye, — hogy ha valamely igazságos szabadságot megtagadunk valakitől, — annál nagyobbat vesz maga magának. — Így munkálódik a' Természet maga is: — a' levegőnek, víznek, tűznek megakadályoztatása, Orkánokat, Özönvizeket, Tűzokádásokat, Föld-indulásokat, az emberben pedig kólikákat, 's más ilyenfélét szül. Esmerni a' Természetet, és azt nem erőltetni; hanem inkább okosan elősegíteni, vezérelni tzelunkra, — ez a' mesterség, a' mellyet mi mindnyájan — nem tudunk! — Reménylem tehát, hogy ezen hathatós Argumentomokkal, (a' Neologus azt mondaná: indító okokkal) arra bírtam mind a' sokszor dítsért Szerzőt mind az Olvasó közönséget, hogy nekem e' következőkre szabadságot fog adni, a' mellyeket olyan öszve vissza való renddel, a' mint közönségesen írni szoktak, bizonyosan elő fogok adni.

Az Értekezőt először is, (hogy a' végén kezdjem a' dolgot) az teszi gyanúsá, hogy a' maga tulajdon neve alatt a' világ eleibe kilépni nem mért, — hanem költött nevet vett fel, — ambár én magam is szentül tartok e' Tudományos Gyűjtemény IV-ik darabjának 96-ik lapján okoskodó Recensensnek azon szavaival: „ki legyek? a' do-

„Joghoz nem tartozik; — hanem az igen is, ha „jó-e? igaz-e? a' mit mondok. — Kár hogy nálunk is lábra kap azon féketlenség, hogy a' vetelkedők a' kérdésben forgó tudományos tárgynak értelmes, velős fejtegetése helyett, a' személyt nézik, történeteit mesélik, erköltsét támadják meg, 's az ellen eregétik fülláncjaikat”, (ezen Citatióból legalább az tetszik ki, hogy én is járatom, és némelly eszes és genális darabjaiért, a' mellyféléket többeket várok még jövődőre örömmel is olvasom a' Tudományos Gyűjteményt); mindazonáltal még is jobbnak tartom, ha szemtől szembe tanulnánk a' régiiek példájára, a' kiket az Értekező annyiszor emleget, 's a' kiket magam is tisztellek, egy másnak az igazat megmondani, 's még kevésbe tarthatom jónak a' költött név alatt való megjelenést: — azért megérdemli az Értekező a' költsönnek vissza adását.

Én, (hogy magamról is szólljak, mert az Írónak okvetetlen magáról is kell szóllni) még senkit sem recenseáltam, azért, mind azt, a' mit az Értekező írt egyetlen egy részében sem vehetem magamra; — mellyért is meg lehet győződve, hogy engemet e' jelenvalónak írására semmiféle melleleg való ok nem indított, hanem az, hogy mivel az Értekező az ő általa felállított Törvényeknek ellenére némelly Íróinkat érzékenyen támadja meg, szükségesnek tartottam őtet a' maga tulajdon mértékével mérni. Ezen Írásnak tzielja tehát, (a' mint azt a' Szerző nem tudom igazságosan-e? magáról mondja) a' legtisztább hazafiúi, és literátori szándék, ámbár mind az, a' ki egy két Értekezést ír, még azért nem Literátor, 's én se tarthatom magamat annak, — noha sokszor egy két velős sor többet ér egy vastag bőrcsú bõrbe kötött Foliantnál.

Az Értekező a' Recenziókról, vagy inkább a' Recensick ellen ír; de alkalmasint igen sietett azzal, 's nem olvasta el, a' mit írt, mert különben lehetetlen lett volna észre nem vennie, hogy ő maga is Recensens, — még pedig olyan Recensens, a' millyent ő maga több helyeken leír. —

Hogy az Értekező Recensens, ezen állításnak bebizonyítására, az Értekezőnek önnön szavait hozom fel.

Recenseálja Kazintzyt, recenseálja P. Sz. Anna a' Tudományos Gyűjtemény III-ik kötetének 78-ik lapján lévő Értekezését a' 24-ik és 25-ik lapon; recenseál több másokat is.

Hogy az Értekező olyan Recensens, a' millyent maga leírt, nevezetesen, „hogy meg martzongja a' Fáradót nem a' Recenziónak igaz fegyverével, hanem a' — tatár ostorral” — innen tesszik ki, hogy a' Recensio bizonyos Principiumokon épül, és azokhoz alkalmaztatja a' maga ítéletét; a' Pasquillus pedig (nem mint az Értekező írja „Pasquilus”) névtelen vagy költött nevű írótól származik, és csak átaljában való gúnyolódásokat foglal magában. — Az Értekező költött nevű; — gúnyolja Kazintzyt, a' többek között midőn azt mondja, hogy Tövisei, és Virágai közt igen sok tsalány vagyon; — gúnyolja Szt. a' 25-ik lapon „—Ha valamelly nyomos „Író állitana is fel valamit, minek fundamentoma „tsupán az ő maga Auctoritása volna, nem sokat „hajtok rá; mástól pedig épen el nem fogadom, „hogy a' le, me, hi, i, leb, ('s talám az x. is)? „szó gyökerek legyenek”. — Hiszen az Értekező „a' 6-ik lapon maga is azt mondja:” „Mennyivel „jobb volna a' gyengéket erősíteni, a' kezdőket „bátorítani, az ösvényről ki térőket bevezetni, „szóval a' ditséretes pályán futókhoz, mint an-

„nyi atyafiakhoz szeretettel viseltetni, úgymint „olyanokhoz kik mind azon ditső tzelra töreked- „nek”! — Miért nem követte maga is ezen szép javaslast? — minek akarja jó reménységű Irónkban Sz. Aban a' maga sületlen Sarcasmusával az igyekezetet el nyomni. Sületlennek mondom; — mert a' Szerző azzal („s talám az x is)” valami elmést akart mondani, mellyen katzagni fognának az Olvasók: — azonban ebben egy mák szemnyi elmesség nintsen, 's nem hiszem hogy egy is találkoznék, a' ki azt visszatetszés nélkül nem olvasta volna; — mert Sz. syllabákat hozott elő szógyökereknek, a' Szerző pedig egy hangot, egy puszta betűt, a' melly a' magyar betűk közt nem is találtatik, hoz fel. — Nem akart-e tehát olyan pusztítást tenni a' Literaturának mezejében, mint Sámson rókái a' Filiszteusok gabonáikban? — Ebből világos, hogy az Értekező semmi Principiumot nem állított fel; hanem tsak mintegy futólag megmondta, hogy ez a' munka jó vagy rossz, sem egyiknek, sem másiknak okát nem adván, és fél Recensensnek módjára, mintha mást valamit venne tárgyúl, kiki ereszkedett a' magával nem egyező Iróknak éles vagdalásokra, semmit egyebet nem erányozván, vagy tévén: ergo. —

Hogy több másokat is szúrt, nevezetesen pedig Márton Istvánt, midőn Morális Katekismusának Recensiójára adott feldetét immoralisnak mondja, azt elhalgatom; — ezekből is reá lehet esmérni: — hogy mondhatta tehát a' 23-ik lapon: „de ezen írásnak tzelja, a' leg tisztább hazafiúi „és literatori szándék lévén, távúl légyen, hogy „reá a' személyes érintés valamelly homályt vesz „sen? — ?

El hiszem, hogy nem igen tetszének az Értekezőnek, ha mindezeknél fogva, azokat, a' mel-

lyeket ő szerte, jelesen pedig az 5-ik lapon: „Ezeket az avatlan Bírókat” ’s a’ t. a’ 6-ik lapon: „Mikönnyebb mint motskolódni” ’s a’ t. a’ 11-ik lapon: „Midőn az iszaphból ’s a’ t. egész a’ 12-ik lapon: „ki fosztja a’ jámbor utazót.” a’ 13-ik lapon: „De ha tekintjük” ’s a’ t. ’s ugyan ott: „De egy Frenonnak ’s a’ t. a’ 19-ik lapon: „Némellyek mintegy futólag ’s a’ t. és a’ 24-ik lapon: „Fél Recensensnek mondom” ’s a’ t. mond, ő reá alkalmaztatnának; — hogy kívánhatja tehát, hogy azok, a’ kiket ő olyan érzékenyen meg támadott, azt szívesen el szenvedjék? — holott az Értekező nem csak egyes Iróinkat, hanem a’ Recensenseket, az Olvasó közönséget; sőt az egész Magyar Literaturát egy általjában, és önkénye szerint recenseálta. — Recensens lévén tehát az Értekező, — mellyik rendibe tartozik a’ 24-ik lapon le írt Recensenseknek? a’ Választás ő reá bízattatik. —

De lássuk már most mennyire egyezünk meg az Ítéletekben az Értekezővel, mennyire különbözünk tőle; — a’ dolgot azon sorban veszük, a’ mellyel ő élt.

Azt mondja az Értekező (3-ik lapon) hogy a’ Recensio tágas értelemben régi portéka, a’ mennyiben t. i. a’ faggatásokat tsipkedéseket ’s a’ t. is a’ Recensióhoz, számláljuk, ’s hogy így már Homerusnak voltak Recensensei. Ez igaz; de nem látom által hogy következtethette ebből azt a’ különbséget, a’ régi és újabb Recensiók között, hogy ti. amazoknál a’ jóféle Irók a’ gyengébbeket, kik már magok szerint is enyészők voltak kevés gúnyoló tsipéssel ereszték által a’ rostán? — Mert ha a’ Recensio tágas értelemben tsipkedés, és faggatás; a’ Régieknek ő általa is fel hozott tsipkedései a’ tágas értelemben vett Recensiókhoz tartoznak: nem igaz tehát az egy ál-

taljában, (az Értekezőnek tulajdon állításaiból következtetve), hogy a' régieknél a' jófele Irók a' gyengébbeket ereszték által a' rostán; — mert Homerust hozván fel, annak tsipkedője Zoilus bizonyosan nem vólt jófele Iró, valamint Homerus nem vólt már maga szerint is enyésző. — De itten külömben is hibázott az Értekező a' Logica ellen; mert meg mondván azt, mi a' tágas értelemben való Recensio, sehol sem adta elő annak contradictorie oppositumát, a' nem tagas értelemben valót, avagy tsak contrariumát is, a' szoros értelemben valót. —

Továbbá (4-ik lap) azt mondja, hogy most a' dolog más külömben vagyon. Ez nem igaz; mert ha ezt a' tágas értelemben való Recensiókra érti, a' mint érteni is kell, mivel még ekkoráig a' szorost nem is említi: akkor a' dolog most is épen úgy vagyon, mint régenten vólt; most is vagynak irígy rágalmazók, mint régenten Zoilus, Maevius, 's mások, és jófele tsipkedő Irók is, mint akkor Martiális, 's más Classicusok. De itt is mindjárt a' következő sorokban maga tzáfolja meg magát az Értekező, midőn azt mondja: „Tisztesség azoknak” 's a' t; meg vallja tehát az Értekező, hogy most is vagynak olyan jó Recensensek, mint — Martiális 's a' t. — de én az Értekező állításaiból még azt is húzom ki, hogy még jobbak; mert azok, a' mint mondja kimélve, és okokkal hartzolnak az igazság Viadaljában, a' mit a' sokszor ditsért Martiális soha sem tselekedett, még az Értekezőnek fel hozásaiban sem. — Hogy (5-ik lap) ez a' mag t. i. okokkal való hartzolás, — ritkán vagyon vetve, — (de nem tsak a' Recensiókban, hanem más Controversiákban is) — az talán igaz lehetne, 's ebből az következne, hogy — kevés ember él okkal.

Ennyi az Exordiumra, (a' Neologusok Bevezetésnek, Előszónak, vagy minek nevezik) hozzá adván még azt is, hogy ebben az Értekező a' Pertractationak is némelly részét anticipálta, a' honnan származhatott, hogy a' Pertractationak némelly Czikkelyeiben olyan keveset mondott. — Mivel tehát az Értekező Exordiumában nem tiltja meg, a' munkák megítélését, csak azt vitatja, „hogy a' foglalatosság közzül távol légyen az írógy bánat” s a' t. tovább megyek vélekedésem, előadásában; mert engemet mindazoknak, a' melyeket ő említ, egyike sem ostoroz. Lakó helyem, ruhám, kenyerem, vizem, betsületem vagyon; ambár az utolsó igen relativum quid, — több tekintetekre nézve, de főképen, hogy attól független igaz betse, a' ki adja; úgy hogy a' betsület sokszor gyalázat, a' gyalázat ellenben sokszor betsület, — de még is, ez is vagyon, — magammal és a' jókkal békeségben élek, — a' roszakat megvetem s kerülöm: — mit kívánjak tehát többet? — sem meghittség, sem dictátori kevélység nintsen bennem; mert a' mint már mondtam, — Literatornak nem tartom magamat: — nem akarok tehát másnak sírhalmán koszorú virágokat szedni, — sőt inkább örvendek más betsületének öregbülésén, de ellenben nem szenvedhetem, ha valaki másnak betsületén tsorbát akar ejteni, s hogy személyes vagdalásokkal nem élek, az ezen tsekély írásomból is ki tetszik. — A' sokszor említett Értekezés, a' mint már említém nekem tetszett, igen sok jeles, és szép gondolatokat találtam benne; — de némellyekben nem hagyhatam helyben: — azért indúltam az Értekezőnek példája szerint, e' jelenvaló vélekedésemnek előadására; — mert ambár a' Literaturának mezeje előttem még igen esmeretlen, szégyennek tartanám még is valamelly alávaló munkának megítélését.

sével magamat bepiszkolni. Azért reménylem, hogy ambár némellyekben meg nem egyezünk, az Értekező engemet is a' tistességesebb Írók közé fog számlálni; annyival is inkább, hogy mind azt, a' mit elő adok okokkal támogatom.

Ezek után által megyek az említett Értekezésnek Pertractatiójára. — Úgy tetszik hogy az 1-ő §-ban (7-ik lap) lévő Definitióban a' Recensio szoros értelmében vétetett, 's ambár mind a' felosztás, mind a' Definitio ellen lennének némelly logikai kifogásaim, azokat elmellőzöm, tsak azt kérdezem: — hogy illik Martiálisnak mindjárt nyomban elő hozott verse az említett Definitióra — Hiszen abban nem adatik elő: „mi jó, mi nem „jó, mi középszerű” — az ő elme szüleményében minden tekintetre, úgymint: „a' Munkának fogantatására, el rendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve 's a' t. régi és újabb remek műveknek példája után bévett 's meg állapított aestetikai, (talán aesthetikai) szabások szerint” — ezen applicatio szerint tehát minden, a' ki valamelly könyvről tsak azt írja is, hogy a' könyv jó, vagy rossz, vagy középszerű, Recensens volna szoros értelemben is; ambár ezt az Értekező több helyeken tagadja,

A' tsupa felhozásról 's a' t. ha tsak a' felhozó a' felkozottakról ítéletét meg nem mondja, én is egyet értek az Értekezővel, — 's ezzel vége legyen az első kérdés „Mi az elme műveknek Recensiója?” fejtegetésének; mert a' mit ezen §-ban továbbá mond az Értekező, az tsak digressio, a' melly vagy el maradhatott volna minden kár nélkül, vagy némelly részét a' 3-ik némellyet a' 4-ik némellyet a' 6-ik és némellyet a' 7-ik §-sokba kellett volna iktatni.

Én a' digressióknak nem vagyok ellensége, tsak a' tzelra szolgáljanak, és ne legyenek hosz-

szabbak, mint a' fő dolog, mert különben könnyen magunkra vehetnők Rabnernek azon Satyráját" *Noten ohne Tert.*"

A' második kérdésre a' 2-ik §-ban (9-ik lap) Kinek vagy on Jussa az elme műveket recenseálni? előadottak nem erre a' kérdésre valók; mert ítéletem szerint minden embernek vagy on Jusa recenseálni, — mivel sem a' Martini *Positiones Juris naturalisban*, sem az ó, sem az új Testamentomban, sem az Anyaszentegyház Törvényeiben, sem a' *Corpus Jurisban*, sem az *Intimatumokban*, sem a' *Resolutiókban*, sem a' *Decretumokban*, sem a' *Privilegiumokban* s a' t., nem találtam még olyan törvényt, vagy rendelést, melly által valaki, a' *Recensio Jusából* ki záratatnék; a' hol pedig a' Jusnak restrictiójáról vagy on szó, ott világos törvénynek kell lenni; mert mind az, a' mi valamelly törvény által meg nem tiltatik, vagy meg nem szorítatik, minden embernek szabad. — De szálljunk egyenesebben a' dologhoz. — A' tapasztalás mutatja, 's példákat is lehetne elő adni, hogy sok Tudós vólt, vagy on is, a' ki soha nem írt; — sőt azok néha tudósabbak is az Íróknál, 's épen azért nem egy könnyen írnak: — e' szerint tehát azok mindnyájan nem recenseálhatnának? — Azomban maga magával is ellenkezni látatik az Értekező, mert a' 19-ik lapon azt mondja, hogy minden Olvasónak valamelly könyvnek el olvasása után vagy on Jusa mondani: ez jó, ez rossz, ez meg lehetős, ez pedig a' *Recensiót*ól tsak annyiban különbözik, a' mennyibe a' *Recensio* írásba foglaltatik.

De vagy on igazsága az Értekezőnek, és pedig tökéletes igazsága, úgy hogy ezen egész §. igen szép és helyes gondolatokkal vagy on tele (némellyeket ki vévén, a' mellyeket meg fogok jegyzeni) tsak nem ezen kérdésre; mert a' Jus

tsiklandós portéka, melyet nem egy könnyen enged magának az ember el disputálni. Azért mind az, a' mit az Értekező ezen kérdésre mondott, inkább azon kérdésre: ki készíthet jó Recenziót? vagy erre: ki Recenziójának adhat az Olvasó hitelt? való, — 's akkor helyes; de ezt lehetne mindennemű Írásra nézve is kívanni, hogy ahoz értő ember írja. — Úgy látszik mintha az Értekező e' részben egy értelemben volna T. Ercsey Professorral (Tud. Gyűjt. IV-dik Kötet 129-ik lap) tsak hogy a' T.Úr rövidebben, és világosabban magyarázta ki magát; mert a' Just senkitől se tagadja meg hanem tsak azt mondja; „hogy Recensens t. i. jó (mert rossz akar ki is lehet) „tsak a' lehet, a' ki vagy már „Auctor valamelly Tudományban, vagy leg alább „az lehetne. Mert nem olyan könnyű Recensensnek „lenni, mint némellyek gondolják. A' Recensensnek ugyan is tudni kell fenekestől fogva azt a' „tudományt, a' mellyben Recensens akar lenni; „fel kell tudni venni az Írónak tzelját, gondolkodását egész össze állásában, azt nyomról nyomra kísérni: meg kell esmérni annak előadásának „tulajdonságait: úgy ítélni meg, hogy az Író „a' Tudománynak mostani állapotjához képest monddott-e' valami újat? A' régieket jobb rendben „világosabban adta elő? Czeljának meg felele? — 's a' t. Mellyből látni való, hogy jó Recenziót írni nem kissebb, mint jó könyvet írni.” Ezekben nem tsak azt adta elő ki lehet jó Recensens; hanem egyszersmind a' jó Recenzió módját is mutatta, rövideden ugyan, de világosan és tisztán. Ha ezen értelemben vagy az Értekező is, úgy én is reá állok állításaira, t. i. hogy jó Recensens tsak a' lehet 's a' t; de akkor mind egy akar tartozik valamelly Tudós Társaságba akar nem, ha tsak olyan, a' millyennek lennie

kell, 's nem szükséges, a' mint az Értekező állítja, hogy épen könyvet irt volna, tsak az hogy írhasson. Mert én azt tartom, hogy a' tudósságra kinek kinek vagyon Jusa, kinek kinek accessusa; tehát tudós lehet kiki, a' kinek elegendő tehetsége vagyon, hogy a' tudományt mind theoretice meg tanulja, mind a' hol ez szükséges, practice gyakorolja, ha a' tudósság nem kenyere is. — Egy említeni valóm vagyon még ezen §-ra: Az Értekező a' 10-ik lapon egy több jeles tagokból álló Tudós Társaságnak ad Just az Elmemíveknek megítélésére; de úgy látszik, mintha a' jövődőről szólna, — mivel rendszabásokat ad millyeneknek kellene lenniük annak tagainak: nem tudatik tehát, kit ért: „Egy valamelly hónapos „írásnak folytatására, jobb, 's alább való tagokból össze szerkeztett vegyes Társaság” alatt a' Tudományos Gyűjtemény össze-szerkeztetőit-e, vagy mást? —

A' 3-ik §-ban (13-ik lap.) foglalt ezen kérdésnek: „Melly nyelven kell az elmemíveknek recenseáltatniok”? fejtegetésére nézve tsak a' szempont, mellyből azt az Értekező veszi, tézzen külömbiséget. Az Értekező ezen §-ban világosan a' magyar elmemíveknek német recensióiról szöll, 's erre nézve igazsága vagyon; mert a' Németek nem tudnak magyarul, 's így a' magyar munkákat meg sem ítélni, 's kénytelenek a' Recensens szavára mindent el hinni: de innen még nem következik, hogy az elmemíveket más nyelven recenseálni ne lehessen; mert e' szerint deák könyvet recenseálni nem lehetne, hanem ha a' Posonyi deák újságban, — német könyvet pedig (Magyar Országban értem) vagy a' Posony vagy a' Budai Ujságokban, vagy a' Hassai folyó Írásban, holott azok is, a' kik a' Tudományos Gyűjteményt olvasák, tudnak mind deákul,

mind németül, 's így mindegy nekik, akár deákul, akár németül, akár pedig magyarul olvasák a' recensiót. De ezen különbözés tsak onnan származik, hogy az Értekező a' Recensiónak tzeljét nem adta elő egészen. Hiszen maga az Értekező is azt mondja a' Recensiónak definitiójában, hogy a' Recensio annak megítélése, mi jó, mi nem jó, mi közepszerű egy elme szüleményben; — a' Recensiónak tzelja tehát nem egyéb, hanem, hogy a' világ valamelly elmeszüleménnyel megemértetessék, mi jó, mi nem jó, mi közepszerű benne, és miért. — De hálá légyen! a' Nemzetek nintsenek egymástól annyira isolálva, hogy az egyik Nemzetet a' másiknak Literaturája ne interessálná; szükséges tehát neki tudni, melly, és millyen könyvek jöttek ki, mennyire ment a' Literatura egy vagy más Nemzetnél. — Így tehát még jót téssen az, a' ki p. o. magyar könyvet németül recenseál, hogy a' Németek is megemértetessenek a' Magyar Literaturával, mivel a' Németek ex supposito magyarul nem értvén, a' magyar recensiót nem olvashatják. Minden esetre, tehát figyelmetesekké tétetnek a' Németek a' magyar elmémívekre. Ez még annyival is inkább hasznos azon esetben, ha valaki a' Németek közül magyarul is tud; mert akkor a' recenseált könyvet maga is olvashatja, mellyel hogy interessans-e vagy sem, különben meg nem esmerkedett volna. — Egyébaránt pedig akár melly nyelven iratatik a' Recensio, mind addig vak hitelle vagyon írva, míg a' könyvet magunk nem olvasuk, 's örökké az, ha magunk meg nem ítélnék. —

A' 4-ik §-ban (15-ik lap) lévő ezen kérdésnek: „Mennyire hasznos, mennyire káros a' recensio a' Literaturának? fejtegetésére tsak ez az észrevételem, hogy a' tárgy nin-

tsen szükségéhez képest kimerítve, és hogy am-
bár némelly Recensiók botránkoztatók is, (a' minek
csak ugyan nem kellene lenni) a' szabad ellenke-
zések által még is az igazság jobban fejtődik ki,
— az ítélő tehetség élesztetik az Olvasókban, és
az Írók vígyázóbbakká tételnek, 's így a' Recen-
siók egy általjában nagyobb hasznára, mintsem
kárára vagynak a' Literaturának. — Ha megenge-
dem is hogy egyik is másik is, a' ki talán írt
vólna, a' Recensiók által elijesztetik, vagy vala-
melly Veteranus ki áll e' végett a' Literátori pá-
lyafutásból: azok bizonyosan úgy se bíztak ma-
gokhoz. Mert a' ki igazán megvagyon győződve
hogy munkája jó, hogy hasznos leend a' világra
nézve; — az nem hadja magát elijeszteni; — men-
nél nagyobb ellenkezést talál, annál nagyobb tö-
rekedése, annál jobban nő ereje, 's ha a' tudat-
lanok nem betsülik is, ha az írigyek rágalmazák
is, bátor, és nyugodt lélekkel megy a' maga út-
ján, 's elég vigasztalása, ha csak egy értelmes
betsülőre akad is, sőt ha az egész mostani gene-
ratio bolond vólna is (a' mit csak ugyan senki sem
állíthat) igazságosabb ítéletet reményl a' mara-
déktól, — de ha ezt sem érné is el, elég az, hogy
jót akart. — Mi is lenne a' virtus ellenkezés, —
ártatlan szenvedés nélkül? — Én hiszem, mert
megvagyok győződve, hogy a' ki írni tud, írni
fog, feltett szándékának ellenére is! — Hogy fáj,
és sokáig el nem felejthetjük a' méltatlan rágal-
mazást, hogy nem minden embernek vagyon oly-
lyan vastag pofája, hogy minden piszkot elszen-
vedjen, 's boszongodva vissza húza magát a' jobb
érzésű ember egy darab időre, az igaz; — de
végtére győz a' jobb szándék, a' hidegebb ész,
és megvetvén az írigy, és csak magokhoz hason-
ló bűdös testekkel banni tudó károgó hollókat, —
nem akarja hallgatásával a' többi ártatlanokat is

megbűntetni, 's kezdett pályafutásában előbbre megyen. Hiszen ha ettől kellene méltán tartanunk, semmit se lehetne tselekednünk, sőt élnünk se, mivel míg vagyunk, akar tselekszünk valamit, akar nem, mindenünk a' jó, vagy bal ítéleteknek vagyon alája vettetve. Én a' gyermekekben sem szeretem a' nevelésnek azon édes kedvező módját, melly szerint minden tselekedetek ditsértetik, tsak hogy bátoritassanak, és sírás rivás nélkül letzké-jeket elmondják; — szoktatassék a' gyermek már gyenge korában is erejét minden ellenkezéseknek, akadályoknak ellenére is szabadon kinyilatkoztatni! —

De nevetségre méltó, midőn némelly Urak azon panaszolkodnak, hogy a' Tudományos Gyűjteményben annyi sok illetlen piszkolódások vagynak, (a' minek ítéletem szerint is tsak ugyan nem kellene lenni, — de ha vagyon, ez tsak azon Íróknak válik szégyenekre, nem pedig az egész Tudományos Gyűjteménynek; azomban reménylem, hogy ez jövendőben nem fog történni), — azt mondják, hogy éppen ezen okból nintsen kedvek a' Tudományos Gyűjteménybe írni, 's a' legszébb törvényeket szabják, hogy kellene minden piszkolódásokat elkerülni; — azomban magok sem igen ójják magokat azoktól. — Hogy néha, ha az egyik vagy másik Író szemtelen, — vastagabb tollal is kell hozzá nyúlni, — a' mint a' Német mondja: „Auf einen dicken Klotz schickt sich ein dünner Reil“ (vastag tókére vastag ék) az tagadhatatlan; de éppen azoknak, a' kik olyan malecontentusok, a' kik annyira panaszolkodnak, a' kik Moralis Professoroknak vetik fel magokat, kellene jó példát mutatni, és a' heves iffuságot bölts feddéseik által is, sőt ha ellenkezéseket írnak is, — humanusabb Stylusra oktatni! — kezdjük magunkon a' térítést! *Laßt uns besser werden, gleich wirds besser*

fejn! mert: Turpe est doctori dum culpa redarguit ipsum! —

Az 5-ik §. (17-ik lap). „Millyeneknek illik az Antirecensióknak lenniük”? azokat kivévén, a’ mellyeket már feljebb említettem, olyan szépen vagyon ki dolgozva, olyan igaz, és fontos állításokat foglal magába, hogy azok ellen még az Írigység se tehetne kifogást; azért által megyek

A’ 6-ik §-ra „Millyenek a’ magyar elmémivékeknek eddig való recensiói? mellynek fejtegetése, némelly észrevételeket kivévén, hasonló betsülésre méltó, mint az előbbeni.

A’ 7-ik §. (122-ik lap) „Kik a’ magyar elmémivékek német Recensensei”, igen különös. A’ kérdésre ezen egész §-ban csak az tartozik, hogy a’ magyar elmémivékek német Recensensei többnyire magyar Írók; — a’ többi vagy haszontalan repetitio, vagy digressio, mellyet ha az ember figyelemmel olvas, nem tudja ditsértetnek-e az abban elő hozott Írók, vagy pedig gyaláztatnak? — Legkeményebben bántja Szt; azomban olvassa akár ki is említett darabját, ’s meg fog győződni, hogy abban semmi sinsen olyan, a’ miért azt lehetne az Értekezővel (27-ik lap) vélni, hogy Kapásoknak beszél. Az Értekező Szt. elsőben alatsónyan gúnyolja, (25-ik lap). „Mekkora az a’ pálma” ’s a’ t. végtére bostánatot kér tőle, ’s mint valami éltes tisztos öreg atyai tanácsokat akar neki adni a’ megjobbúlásra; még is mindenütt, de a’ 31-ik lapon is azt mondja, hogy káros a’ személyes vagdalkozás: hogy illenek azon szép rendszabások tetteivel öszve? — és mi, ha mind ezeknél fogva Sz. is azt kérdezné: „(25-ik lap) Nem érzi-e szíved Barátom”! ’s a’ t.? — A’ ki oktató akar lenni,

legelőször is kerülje el azt maga, a' mitől másokat tilt! —

Berekesztése igen szép, bár tsak maga is (a' mint már említém) a' szerint tselekedett volna; legszebb, és legigazabb benne az, hogy mi, nem hogy a' másén, de a' magunkén sem akarunk okosodni: azomban megvagyok győződve, hogy ezt sem az Értekező magáról nem mondotta, sem egyetlen egy olvasó is nem fogja magára érteni! —

Többet is lehetne, és lehetett volna e' tárgyban helyel helyel említeni; de a' dolog nem érdemlette volna a' fáradságot: még is, mivel az értekező a' 26-ik lapon sok vizsgálásokat emleget, 's e' szerint igen tapasztalt Tudósnak tarthatom, igen kedvesen venném, ha engemet némelyekben, a' hol az ő Orthographiájával meg nem egyezek jobb útra igazítana. — Ugy látszik mindazonáltal, hogy az Orthographiai kérdéseknek nem igen nagy barátja, mert a' 21-ik lapon így szóll: „az ilyen lélektől sűgallott Recenzióknak helyes, vagy helytelen vóltokat tsak azon okból is méltó tekintetbe venni, hogy noha a' magyar Orthographia még nints megállapítva, és a' jó fele Írók is egymástól különböznek, kérdésbe sem vévén azt, mellyik felekezet számlálhat több, 's jelesebb férfiakat; még is kivált az egyik rész, a' másiknak minden tartózkodás nélkül hibául tulajdoníttya vele nem egyező írása módgyát; és így elég vakmerő még a' jövődő kor ítéletének is elejbe állani”. Hogy a' magyar Orthographiára nézve némelly tsekélységekben a' jobb Írók is különböznek egymástól az tagadhatatlan, és tsak az lehet vigasztalásunkra, hogy olyan apró különbségek más nyelvekben is vannak: — de ellenben azt sem lehet kétségbe hozni, hogy a' jobb Írók az Orthographiának a' nyelv

formáltatásából származott 'fundamentális törvényein megegyeznek, — legalább okokon építik a' magok írások módját, megmaradnak egy mellett, és azt nem tarkázák; mert a' ki az Orthographiára, Grammaticára, Logicára nem ügyel, a' ki írása-módját tarkáza, — annak többi tudománya is tarka, és nem épül semmi okokon. — Hogy tehát én is vagy erősebb lábra állhassak a' jóban, vagy a' rossz írás-módot letehessem; — engedelemmel kérdem az Értekezőtől, — mitsoda Orthographiai okok szerint írhatta tsak említett szavaiban is elő hozott ezen két szót: — tulajdonította, és módját?

Tulajdonította. Minden magyar igének gyökere, a' meg nem határozott jelentő jelenvaló Singularisának harmadik személye, ebből a' meghatározott úgy származik, ha ehez a' Singularis első személyében em, om, vagy öm, a' másodikban od, ed, vagy öd, a' harmadikban ja vagy í adatik; itten mindazonáltal más törvényt látok. A' gyökér itten tulajdonít hozzá adatott tya, tehát írok meghatározott harmadik személyben írtya, állok álltya's a' t.?

De az 5-ik lapon ismét más törvényt láttatik követni ezen szóban: megmondgya. Itten a' gyökér mond, hozzá adatott gya, tehát megint írok, írgya, állok állgya, 's a' t. — ? —

Módgya. Én ekkoráig azt hittem, hogy midőn egy a' birtokos, és egy a' hírt dolog a' singularisnak első személyében ja, a, vagy je, e syllabák adatatnak a' gyökérhez; de itten más törvényt látok. — Itten a' gyökér szó mód, a' harmadik személyben hozzá adatott gya, tehát pont, pontgya, példa, példagy? — Azomban e' részben sem egyezett meg az Értekező maga magával; mert a' 9-ik lapon azt írja: „pontyáig, a' 7-ik lapon: „példája: itten

tehát, vagy példagyát, vagy példagyát kellett volna önnön Orthographiája szerint írnia. — De még különösebb az, hogy a' 8-ik lapon azt írja: „szomszédink, indulattyok, szándékjok, és vóltát.” itten tehát minden szóban más más törvénye lévén az írásnak, — mi okát adja mind azon külömbiségeknek? — Valóban tsudáلكozni lehet hogy a' Magyar Orthographia még olyan bajos lábon áll, holott jelesebb Grammaticusainknak: Révaynak, Verseglynek, a' Debretzeni Grammatica Szerzőinek, Márton Józsefnek, 's több másoknak Analogiai észrevételeiből ekkoráig már lehetett volna helyes Orthographiai Regulákat abstrahálni. —

De már mit tanulhatni a' sokszor dítstért Értekezésből? — Hogy kell az elmemíveket recensálni. — Aztabból senki se tanulja meg. — Mit hát? — Azt, hogy bántani valakit nem jó, és hogy sokkal könnyebb másban gántsot keresni, és találni, mint gánts nélkül akar írni, akar pedig egy általjában tselekedni!

Jolsvai Bandi.

5.

Az Eperjesi, Abrugybányai és Varasdi Könyvnyomtató Műhelyekről a' XVI. Században.

Sok hézagai lévén a' Magyar História Literáriának, nem tehetünk hasznosabbat, mintha e' Tudományos Gyűjteményben részenként közöljük az eddig esméretlen tárgyakról tapasztalásainkat

és esmérteinket. Idővel könnyű leszén e' Folyó Írásból mindent a' maga helyére által tenni azon szorgalmas Férfiaknak, kik a' forró hálát érdemlett Wallaszky Pál nyomdokain egész munkát fognak Nemzetünknek tudománybéli előmeneteleiről készíteni. Különben is olly téres e' Tudomány határa, hogy az több ész és több kéz össze-munkálkodását kíván. Én részemről, ha a' Nemzet helybehagyását észre vehetem, szívesen fogok nyúl-
ni az illy közlésekhez, mivel tekeletesen meggyőzötve vagyok: hogy egyedül a' Magyar Historia Literaria gondosabb bővítettése vonhatja le Atyáink emlékezetekről azon méltatlan szennye-
ket, mellyekkel őket nem csak a' Külföldiek, hanem saját polgártársaink is hirtelenkedésből terhelik. Illyen tzelből hozom most napfényre három eddig esméretlen XVI. századi Könyvnyomtató Műhelyeinknek fen-voltokat. Egyik Magyar Országhoz, másik Erdélyhez, a' harmadik Horvát Országhoz tartozott. Az utóbbikat annál szívesebben vehetik Horvát Atyáinkfiai, mennél bizonyosabban hitték, hogy a' XVI. Században még nálók Könyvnyomtató Műhely nem találtatott.

I. Az Eperjesi Könyvnyomtató Műhelyről. 1573.

Midőn 1803. 1804. és 1805-ben a' Pesti Fő Oskolának mindegyik Magyar Országot illető Könyve kezemen által ment, az Eperjesi Könyvnyomtató Műhelyből a' következő Nyomtatvány akadott előmbé:

1) „Exempla Declinationum, Et Coniugationum, Quae sunt Anima Donati, Vtilissimis Regulis illustrata: Carmina Differentialia. Item, Breves Et Pueriles praeceptiones de Orthographia, edita in vsum Scholae Eperiensis, à Luca Fabino Popradiensi. Eperies, Anno M.DLXX III. 8. minori”.

Áll e' könyv 190. oldalból. Az oldalakon szám nem található, hanem a' leveleken könyv-nyomtatói Jegyzetek láttatnak illy formán: A. A II. A III. A IV. 's a' t. A' Tzim levél másik oldalán e' versek olvashatók:

In Libellum

Grammaticum D. L.

Fabini, Praeceptoris S. observandiβ.

Epigramma.

Sicut apis lustrans uernantes gramine campos,

Floribus ex uarijs optima quaeque legit:

Sic patriae nostrae decus immortale Fabinus,

Musarum ex adytis utile promit opus.

Artis Grammaticae nam longa uolumina succi

Quidquid habent, isto clauditur omne libro.

Quare age, Pieridum sacras qui tendis ad arces,

Assidua uerses haec Elementa manu.

Wittebergae 1571.

M. C.

Hogy az M. C. betűk alatt Matthias Charitanus név lappang, Bartholomaeides János derék könyvéből kitettzik *). Az A II. oldalon kezdetik Fabinus Lukáts Ajánló Levele: „Ampliss. V. Prudentia, Doctrina Et Virtute Praestantib. Judici et Senatorib. inclytae Ciuitatis Eperies, DD. et benefactorib. suis perpetua obseruantia colendis. S. D.” Ajánló Levele a' CVI. oldalig terjed, 's benne említi a' Szerző, hogy vallására nézve Luthert követi, de magyar eredetű; hogy Német Országokon kívül Rómát is megjárta. Befejezése illyen: „Datae Tyrópoli, 6. Calend. Ianuarias: Anno post Christi vnici Saluatoris nostri natalem 1571. incoato Vestras Amplitudines reuerenter colens Lucas Fabinus Popradiensis”. Az

---

*) Memoriae Vngarorum, qui in Vniuersitate Vitebergensi studia confirmarunt. Pesthini 1817. 8. pag. 55.

előbbi vers éve, és az Előjáró Beszéd vége akaratom ellen is arra a' gondolatra vezetnek, hogy e' Könyvetskének a' jelenvaló már második, vagy még későbbi kiadatása lehetett. Maga a' Grammatikai oktatás a' CVII. oldaltól az LIV. oldalig terjed, melly után Imádság Gyűjtemény van a' Könyv végezetéig. Az utolsó oldal e' verseket foglalja :

Ad Studiosam
Juuentutem
Scholae Eperiensis.

δίσταλον

Hoc tibi quod doctè praescripsit summa Magistri
Cura, rudimentum grex studiose cape.
Atque tuum grato cultu et pietate Fabinum
Non minus atque parens fidus amatur, ama.
Namque patris digno fruitur Praeceptor honore.
A patre qui cura proximus esse solet.

M. Laurentius Collinus.

Se elől, sem hátul neve a' Könyvnyomtatónak nem találhatik. Vagynak a' Könyvben álló és fekvő deák úgy nem különben görög és német betűk. Egy uttal taníttatik benne a' német és deák nyelv. Ki volt Fabinus Lukás? bővebben előadják Genersich Keresztely és Bartholomaeides János *). Nekem elég őt írói tekintetből, a' mit eddig nem tudtunk, megesmértetni, 's egyszer'smind munkája által az Eperjesi Könyvnyomtató Műhely XVI. Századi nyomához jutni. Több Eperjesi nyomtatványt én nem láttam; a' ki látott, gyarapítsa tudósítása által a' Magyar Bibliographiát. Az Eperjesi Oskoláról, mellynek itt is nagyon említettése, már a' derék Wallaszky értekezett Literária Históriájában.

*) Merkwürdigkeiten der Kön. Freystadt Késmark. II. Theil. Leutschau 1804. 8. S. 145. — Bartholomaeides l. c, p. 29.

II. Az Abrugybányai Könyvnyomtató Műhelyről, 1566.

Méltóságos Széki Teleki László ö Nagyságának Könyvtára egyik a' hazabéli legnevezetesebb Könyv Gyűjtemények közül. Azonkívül, hogy a' széles tudományu Cornides Dánielnek számtalan kintsei ebben mind együtt vagynak, maga a' nagy-lelkű Birtokos is nagy költséggel neveli sok év óta a' Tudomány mindegyik ágaira nézve e' ritkaságokkal teljes Gyűjteményt. Meg tanuló koromban 1803-évben sok időt töltöttem, a' mit mely hála adásom kinyilatkoztatásául emlétek, e' gazdag Könyvtárban, 's akkor akada kezembe, egyebb drága könyveken kívül, a' következő tzimű Abrugybányai nyomtatvány :

1) „Comoedia Balassi Mennihart arultatsarol, melliel el szakada az Magyar Orszagi masodic valasztot IANOS kiraltul. — Matthei 22. Aggyatoc meg az Chaszarnac az Chaszaret, es Istennek is az Istenet. — Nyomtatattot Abrugybanyan ezer öt száz hatvan kilenczedic esztendőben. In 4.”

Résöbben a' Theatrum deákszó jelentéséről Kérdést tevén fáradhatatlan Kultsár István tisztelt Barátomnak egyik Ujság Levelében Hazánk Tudósaihoz, mellesleg felhoztam röviden ezen esméretlen Könyv tzimét. *) Innend ki írta azt a' Könyvnyomtató Műhelyek maradványaikra nagy gonddal figyelmező, 's helyheztetésére nézve szerentsés munkát készített Németh János tudós Hazánkfia. **) Azonban mivel akkor, midőn a' Theatrum szóról kérdezősködtem, nem Bibliographai tekintetből éréntettem e' ritkaságot, most bővebben fogok róla szólni.

*) Hazai Tudósítások. 1806. Esztendő. 48 Szám.

**) Memoria Typographiarum incliti regni Hungariae, et Magni Principatus Transsilvaniae. Pesthini 1818. 8. pag. 31.

Áll e' Könyv 48. oldalból. A' 3. oldalon olvastatik: „Az Maradec Magyar Orszagbeli vitez-lő Uraknac, es Fejedelmeknec mindenüt lakoknac, Szekes feyeruari Karadi Pal Istennec keduet, es az hyüsseghben valo megmaradast kiuannya”. Ezen Bévezetés után a' 9. oldalon vagy on a' Munka kezdete: „Comoedia Balassi Mennihart arultata-sarol mellyel elszakada az Magyar Orszagi maso-dic valasztot Ianos Kiraltul. Első Reesz. Közbe-szoloc (így nevezi a' Játék személyeit) Kasza Mat-tias, Szenasi Istuan, Balassa Mennihart”. — A' 16. oldalon: „Masod Resze: Balassa. Mennihart, Kelemen Ispan, Tamas Deiac, es Iosa Deiac”. — A' 22. oldalon: „Harmadic Resz: Iosa Deac, Er-sec”. — A' 23. oldalon: „Negied Resze. ersec, Balassi Menihart”. — A' 41. oldalon: „Etedik Resz. Tamas Deac, Balassa Boldisar, Lakai, Pe-ter Deac”. A' Könyvnek vége így szakad: „Sze-kesfeyeruari Karadi Pal miheliebe Sz. Andras ha-nac (így) huzon egyedic napian”. E' szerént Szé-kes Fehérvári Karádi Pál volt a' Komédiának mind Írója, mind Nyomtatója. Mit irt e' munkán kívül, és minő hivatalt viselt ezen érdemes Földim? el mondja Bod Péter a' Magyar Athenashan *). Kép-zelui sem lehet, hogy műhelyében több könyv ki nem adatott volna, es azért méltán ohajthatni, hogy Hazánkfiak, kik régi Magyar Könyvek kö-zött forognak, az Abrugy-bányai Könyvnyomtató Műhelyről bővebb tudósításokat közöljenek. Min-den esetre e' Könyv tsak azért is igen figyelemre méltó, hogy velünk ta-lá n a' legrégiebb nyomta-tásban kijött Ma-g-y-a-r K-o-m-é-d-i-á-t megesmérteti. Illyen mulatságban Atyáink is gyönyörködtek. Má-tyás Király országglása után nem ok nélkül prédikálá egy Pesti Szerzetes: „Vbi diuinae laudes (in Mo-

*) A' 130. oldalon.

nasteriis) resonabant, flagellationes et deuotae orationes fiebant, ibi heu modo scelestorum clientum calcaria tinniunt, ac cantus theatrales perstrepunt” *). A’ XVII. Század előjén is olvasom Kanisa ostromának Történeteiben: „Hinc publicae Fabulae exhibitae, et Comoediae, expugnationem Canisiensem, Turcarum trepidationem, fugam, et futuram stragem repraesentantes” **).

III. A’ Varasdi Könyvnyomtató Műhelyről. 1587.

Két Könyv őriztetika’ Pesti Fő Oskola Könyvtárában, mellyek közül mindegyik az eddig eszméletlen Varasdi Könyvnyomtató Műhelyben jött napfényre a’ XVI. Században. Ide írom ezeknek esmértetésekét is 1803. évi Jegyzeteimből, hogy régi rabságokból, mellyre méltók nem valának, kiszabadulhassanak.

1). „De Agno Paschali, Explicationes Mysticae, in XII. Caput Exodi, Authore Blasio Literato Skrynjarich, Judice Regiae Civitatis Varasdiensis, nunc recens editae. Joan. I. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. Varasdini, Anno MDLXXXVII. In 8. min”.

E’ ritka, de a’ végén tsonka Könyv 113. levelet foglal magában. Ugy láttzik azonban, hogy tsak egynéhány levél szakadott ki belőle. Mind-egyik levélnek tsupán egyik oldala vagyon számozva. A’ Könyv Ajánló Levele így kezdetik: „Ornatissimo Viro, Doctrina, Virtute ac pietate praestanti Domino Anthonio Vramecz, SS.

---

*) Biga Salutis. A quodam Fratre Hungaro in Conuentu Pesthiensi Fratrum Minorum de Obseruantia. etc. etc. Hagenuiae 1499. in 4. Sermone LXXVI. de S. Stephano Hung. Rege.

**) Alberti Molnár Postilla Scultetica. Oppenheimumban 1617. 4. A’ Toldalékban De Idolo Lauretano pag. 97.

Theologiae Doctori, ac Ecclesiae Varasdiensis vigilantissimo pastori, salutem in Domino Jesu praecatur". Nevezetes ezen Ajánló Levél a' benne előforduló esméretlen tárgyak miatt. Hogy Varasdon iskola volt, itt olvashatjuk először, midőn így ír: „Cum nuper explicationes, de Agno Paschali, in duodecimum caput Exodi, olim per me conscriptas, et in hac schola Varasdiensi, cum fuisset eiusdem scholae Rector, auditoribus meis publice dictatas, tuae praestantiae casu aliquo in domo mea ostendissem". Hogy Vramecz Varasdi Plébánus Horvát nyelven Predikátziókat nyomtattatott, és ugyan hihetőképén Varasdon, azt is csak innend tudjuk, midőn olvassuk: „Enimvero timebam hominum quoque inuidorum morsus, quorum nonnulli, sanctos etiam tuos labores, super Euangelia Dominicalia, et Sanctorum festa, ad decus patriae, gentisque Sclauoniae, et vtilitatem Christianae Reipublicae nunc recens Sclauonicè editos, et iam diuulgatos, maleuole reprehendunt". Elbeszéli alább, hogy Magyar országban tanúlt, ime szavakkal: „Ipsa ex ore loquentis et in gymnasio suo profitentis, docti cuiusdam viri praeceptoris mei, ante annos plurimos, cum fuisset adolescens, in Hungaria primum audiui, et celeriter, quantum notando, consequi potui, raptim excepi, ac in hanc formam . . . . . redegí". Befejezi Ajánló Levelét illy módon: „Datum Varasdini Dominica Judica, Anno à nato Christo 1587. Tuae praestantiae deditissimus amicus Blasius literatus Skrynariach iudex Varasdiensis". Az Ajánló Levelét egy Előszó, ezt pedig maga a' Munka követi.

2) „Praefationes et Epistolae Dedicatoriae Doctiss. et sanctae vitae viri Desiderij Erasmi Rotterodami, in quatuor Euangelistas, Christianis hominibus, lectu dignae. Adiuncta est pia

Sancti Stephani Regis Hungariae, ad filium suum Emericum Ducem Sclauoniae admonitio. Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiae Regis, facta. Sub finem continentur aliquot preces piae. Opera et impensis Joannis Pergossich Typis renouatae. Varasini Joannes Manlius excudebat Anno 1587. In 8. min”.

Pergossich János, e’ Könyv Kiadója, már 1574-dikben szép érdemet szerzett magának, midőn Verbőtzi István Hármos Törvény Könyvét Horvát Nyelvre lefordította, és Nedelischen Hoffhalter Rudolf Műhelyében kinyomatta. Ajánlja ezen előttünk eddig esméretlen második Nyomtatványát Varasd Vármegyének. Elő szovából is kitettzik, a’ mit más Könyvekből tapasztalhatni, hogy a’ XVI. Században némelly Könyvnyomtató Műhelyeink egyik helyről a’ másokra vitettek. Így ír tudniillik: „Multum diuque mecum cogitavi, si qua ratione fieri posset, vt enarrationes easdem, nostris Sclavis, penuria librorum laborantibus, cum Typographus in hac ciuitate Varasina modo adsit, Typis denuo recudi curarem”. És alább: „Oblata potissimum opportuna occasione propter praesentiam Typographi”. Nevezetes az is, a’ mit Verbőtzi Horvát Fordíttatásáról mond: „In qua à 'Translatione in linguam Domesticam ob id abstinere volui, ne similem gratiam, quae mihi in versione Decreti Trypartiti ab aemulis olim accidit, consequerem”. Ihol a’ legszebb és hasznosabb Igyekezetnek már akkor is voltak Ellen-ségei! — Befejezi Elő szovát e’képen: „Varasini 23. Mensis Julii 1587. Joannes Pergossich Sedis huius Comitatus Judic. et Varasd. ciuitatis Notarius”. E’ könyvben Sz. István oktatásai Imre Hertzeghez figyelemre méltók.

Több nyomtatványt e' három, Magyar, Erdély és Horvát Országi XVI. Századi Könyvnyomtató Műhelyekből nem esmérek. Ha mások szaporítani fogják közlésemet, köszönettel veszem; mert itt az idő, melyben a' Magyar Literária Historiát lábra lehet állítani. A' Széchényi Országos Könyvtár, a' Pesti Fő Oskola Gyűjteménye, Gróf Teleki Sámuel, Gróf Teleki László, Gróf Ráday Pál és Tekéntetes Jankovich Miklós Ur magános Kintseik, melyek a' jó Hazafi előtt soha elzáratva nintsenek, annyi Segedelmet nyújtanak, hogy a' gyenge növény ditső erővel nevedkedhetik, 's előmenetele által arra bírhatja a' Kormány-tartó Érdemes Hazafiakat: hogy e' Tudománynak most is, mint Mária Theresia fényes országlása alatt, illő hely adatik az oskolai pálya rendében. Historia Literária nélkül ugyan is tanítani, épen anynyi, mint szembékötve a' Tudomány tér mezőjén a' nevendék Ifjúsággal bolyongani.

Horvát István.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Grammatica Italica complectens regulas linguae Italicae copiosis exemplis illustratas exercitiisque plurimis, Dialogis, selectis Italici sermonis exemplaribus et collectione vocum maxime necessariorum ad usum adductas per Ludovicum Séhéts in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi Linguae et Literaturae Italicae Professorem publicum, Pestini Typis Joannis Thomae Trattner 1818.

A' Nemzet' tökéletesítésére buzgón törekedő Hazafiak köz tiszteletet érdemelnek. Ezek közzé

tartoznak azok is, kik az idegen, főkép' a' pallérozattabb nyelveket a' Hazafiakkal könyveik által megösmértetik, 's e' tárgyban buzgó fáradozásaikkal a' Hazának mint annyi önként való áldozatokkal kedveskednek. Mert, hogy az anyanyelven kívül más nyelveket is tudni igen basznos légyen, kiki tudja, a' ki önnön szájával nem máséval szereti gondolatjait, szándékát, érzeményeit mindenkinek tudtára adni: tudja az is, a' ki a' Tudományokban nagyobb előmenetelt kíván tenni, 's izlését akarja tökéletesíteni; tudja az is, a' ki tapasztalja, hogy a' tsinosabb világban mind azon dolgok között, mellyek az embert szokták másokkal megkedveltetni, a' nyelvek tudása az, mellyel nem tsak másokat gyönyörködtethetni, hanem ama' nagy kintsnek, tudniillik mások' szíveinek birtokára is szert tehetni. De némü némü diszére is szolgál a' több nyelvek tudása az embernek, a' minek Cecrops, Mithridates, Postel, Jean Pedro, Peralta, 's más egyebek, kiket Századjaik a' több nyelvek tudása végett tsudáltak és tiszteltek, az utóbbi maradékok emlékezetben és tiszteletben tartottak, 's tartani is fognak, nyilván való bizonyosságai. Jól ösmérik 's érzik a' több 's főkép' a' pallérozattabb nyelvek hasznát és diszét ama' hazafiúsággal tellyes fáradhatatlan Tudós Hazánkfiai, kik a' Frantzia, Angoly, Olasz, Német nyelvek ösméretének tulajdonithatják hatalmas elméik drága szüleményeit, mellyek valamint magoknak a' Nemzetnél köz kedvességet, Szerzőiknek pedig tekéntetet szereztenek, szint' úgy magát a' nemzetet is a' tökéletesség fölsőbb poltzára, mellyen más nemzetek állanak, emelgetik.

A' pallérozattabb élő nyelvek' egyike az Olasz nyelv, mellyet a' fellyebb emlittetteken kívül még e' következők is ajánlanak: 1. Az ő régisége és változatlansága. Ha nem emlitem is azt,

hogy némellyek azt tartják, hogy az Olasz nyelv már a' Római köznép nyelve volt légyen, 's velekedésöket hathatósan vitatni látszatnak azok ellen, a' kik ezt a' Római vagy is Deák nyelvnek romlottságából, és a' vándor népekével való össze zavarodásból származottnak lenni mondják, az ő régiségét eléggé megmutatja az, hogy ezen nyelven több századok előtt írt munkákat is találhatni, 's hogy ez már két száz esztendőök előtt is, a' mint sokan bizonyítják, tökéletes nyelv volt légyen. Az ő változatlanságát eléggé bebizonyítja az, hogy azon Századok előtt írt könyveket mái nap is minden akadály nélkül olvashatni; hogy pedig a' későbbben élt számos Tudós Férjfiak 's remek elmék semmit sem találtak benne, a' mit vagy jobbitani vagy változtatni kellett volna, ezen nyelv' tökéletességének való bizonyossága. Mert ha általában lehetne is benne észre venni némü némü változást, az bizonyosan az izlést illeti, nem pedig a' szavakat és mondásokat; a' mit valóban magárúl a' Deák nyelvről sem tehetünk fel, melly alig tudta egy Századon fölül tisztaságát megtartani, a' mint azt Polybius szavaiból eléggé tudhatni. 2. Az ő bősege és gazdagsága. Ennél fogva a' mondásoknak külömbfélésege, azoknak váltva forgatása 's alkalmaztatása egy kimeríthetetlen forrása számtalan ékességeknek mind a' Költésben, mind pedig a' folyó beszédben annyira, hogy az Olasz nyelv ebben némellyeknek mind a' Deák mind a' Görög nyelvet jóval felül mulni látszatik. Az illyetén nyelvbőségéből már nyilván következik a' beszédnek igazi érthetősége, mivel minden dolognak van benne tulajdon nevezete, 's azért akár az Írónak, akár a' Szóllónak nintsen a' kétséges szavakkal baja, sem a' több értelmű szavakra szüksége, sőt ezért vagyon mind a' kettőnek a' kifejezésekben nem

csak a' dologra, mellyrül amaz ír, eme' szől, hanem a' Stilusra nézve is némelly könnyebbsége. Az ilyen bőség és gazdagság elkerülteti velök a' sok szavakkal való előadásokat és kifejezéseket, rövidséget okoz és tulajdonságot, mivel minden mondás a' megfogatokkal általjában megegyez. Talán ez az oka annak is, hogy ez a' nyelv mind azoknak ítéletjök szerént, kik benne jártasok, gyengédebbnek, édesgetőbbnek, 's köllemetesebbnek látszik, mint akár melly más nyelv. Mert az ő mondásinak bájforgatásai gyönyörködtetése hatnak a' szívbe annyira, hogy, ha ez egyikére másikára nem indul is, a' váltva követőknek mint annyi bájkellemeknek örömmel hódol. Már ha az ilyen köllemetességet a' nyelv diszének tarthatni, ez, mint az Olasz nyelv igaz tulajdona, azt különösen ajánlhatja.

Ezekbül, úgy vélem, ki ki érti, hogy az Olasz nyelv Hazánkfiatúl, a' kik már a' Nemzeti nyelvet tudják, (mert azt mindenik előtt tudni nem akarni valóságos hazafiságtalanság) megérdemli azon kevés fáradságot, mellyel annak ösméretére üres óráikban is könnyen szert tehetnek, ha módját tudják. A' nyelv tanulásban, főképen ha valaki mesterre szert nem tehet, legjobb segédek a' Grammatikák és a' Szó-könyvek. Ezek közt megint azok a' legalkalmatossabbak, mellyek a' tanulni való nyelvet olyan nyelv által ösmértetik, mellynek Grammatikai alkotmányát legjobban ösmérjük, és a' mellynek legnagyobb hasonlatossága vagyon amához. E' szerént tehát nyilván való dolog az, hogy az Olasz nyelv tanulásában a' mehet elő legkönnyebben, a' ki ahoz amárokon Deák nyelv segítségével fog, a' mi Hazánkban könnyen megtörténhetik; tudva vagyon, miért, ha nem mondom is. Vannak e'féle Olasz nyelvet tárgyoló Deák nyelven készítettett több

Grammatikák a), mellyek közzül a' Ferrai-é még leghasználhatóbb; de ez is nagy munkával, 's azért igen lassan viszi tzeljára a' tanulót, mivel amaz a' Grammatikában nagyon szükséges gyakorlatos (practica) rész nélkül szűkölködik, mellyben az előadott regulákhoz alkalmaztatott és váltva előforduló Olasz és Deák gyakorlások szoktak foglaltatni a' végre, hogy a' regulák azok által a' tanuló elméjébe mélyebben bényomattassanak, 's a' tanuló nyelve azoknak olvasása és fordítása által az Olasz nyelvnek kész kimondására és használására szoktattassék. Illyen Olasz Grammatika híjával valánk eddig, más valami ollyas gyűjteményünk se vala, melly a' fordításra alkalmas tárgyakat foglalván magában ezen hijányosságot kipótolhatta volna. Ezen hijányosságot kipótolja a' Tudós Szerző' eme munkája, melly egy kézi könyvben megkívántató tulajdonságokkal bir, 's az Olasz nyelvet tanulandók kívánságainak az eddig Deák nyelven kijött Olasz Grammatikáknál inkább megfelel. Hogy pedig ezt kiki láthassa, a' Rec. kötelességének tartja ezen munkát mind általjában, mind különösen vizgálat alá venni, 's annak akár hibáit, akár szép tulajdonságait minden tisztesség mellett ítélete szerént igazán előadni.

Általjában azt találja ezen munkában a' Rec. hogy a' T. Sz. rövidséggel az érthetőséget és határozottságot olly módon tudta öszvekapcsolni, a' mint ez csak attól telhetik ki, a' ki a' tárgyat, mellyet munkába vészen, tökéletesen érti, és azt egész terjedtségében helyesen által látja. A' közép

---

a) Lapinii Institutiones linguae Florentinae 1574. Franciosini fax linguae Italicae 1646. Podesta Grammatica Italica 1662. Temolambra Manuductio ad linguam Italicam 1693. Valt-heri essentia linguae Italicae 1734. Nicolai Ferrai Methodus addiscendi linguam Italicam ope Latinae 1770.

utát, mellyet egy Thesaurus Grammaticus terjedése és egy tsupa Grammatikai rajzolat rövidsége között választott, olly szerentsésen megtartotta, hogy a' tanuló nem tsak más Grammatikának megszerzésére nem szorúl, hanem mesterre szintsen szüksége. Az előbbi Grammatikusoknak hibáit elkerülvén, a' könyvet okosan felosztotta, a' tárgyakat el nem szórta, mint azt nem kevés Grammatikákban találhatni; hanem azoknak rendét helyesen megtartotta. A' kezdők könnyebbségére a' regulákban és a' gyakorlásokban előforduló Olasz szavakat eleinte mindnyájokat, azután pedig tsak a' nehezebbeket jelelte meg vonásokkal, a' példáknak jelentéseit mindenütt feljegyezte, 's a' gyakorlásokban még elő nem fordúlt szavakat megmagyarázta.

Különösen, a' mi a' regulákat illeti, az I. Résznek öt Tzikkelyeiben az olvasást rövideden, de tökéletesen tanítja a' Magyar nyelv segítségével, melly arra a' Deák nyelvnél alkalmasabb: előadván tudniillik az Olasz betűk számát és nevét, azokat felosztván, azoknak hangját, 's külömbféle jeleit helyesen megmagyarázván. Itt, úgy véli a' Rec. jó lett volna, ha a' T. Sz. az Olvasást tanulók hasznára megjegyezte volna, hogy az *u* betű a' *g* betű után is megtartja természetes hangját.

A II. Részben következik a' jó kimondásra szükséges Szótag mérséklése (Prosodia). Ezt öt fő 's majd tsak nem változhatatlan, 's egynehány különös regulák által szinte ki meríti. Ezt követi egy toldalékban az Olasz szavaknak a' Deák szavakból való formáltatások módja, melly az Olasz nyelvet tanulóknak annál hasznosabb, mennél igazabb az, hogy ezen nyelv szavainak két harmad részét a' Deákból könnyen érthetni.

A' III. Részben a' beszéd'részeit fel hozván, az első Szakaszban a' Nemszótskát (articulus) meghatározza. A' Rec. ítélete szerént eddig még a' Grammatikusok közzül, a' kik ebben eleget fáradoztak, egy sem adta ezt olly meghatározattan elő, 's a' Nemszótskával való élés módját egy sem magyarázta meg olly világosan és természetesen, mint a' T. Sz. Mert Meidinger a) négy Nemszótskát állit az Olasz nyelvben, Valenti b) öt nemet nevez ugyan azon nyelvben, mintha az Olasz nyelvnek négy vagy öt neme lenne; amazt majmolá Majbez is c) 148. l. Veneroni d) 32. l. tsak két Nemszótskáról szöll; de sehol se tanítja, mit kellessen tselekedni a' partitivus értelemnek kifejezésére. Biffi e) harmadik lev. fogva sokat beszél a' Nemszótskákról; de sehol se mondja mi légyen az articulus avagy a' Nemszótka. Filippi f) 151. l. a' Nemszótskáról tsak azt mondja, hogy a' Magánérthetők nemének meg határozására szolgál, 's közönségesen ezekkel öszvekaptoltatik. Jageman g) 30. l. a' beszéd részeit előadván, a' Nemszótskát azok közzé nem számlálja; mivel ez, úgymond, tsak némelly dolgok meghatározására való. A' mit Fornasari h) 8. és 9. l. mond a' Nemszótskáról, tsupa keverék, melly a' tanulónak eszét is

---

a) Practische Italienische Grammatik. Leipzig. 1816.

b) Vollständige Toskanische Sprachlehre. Leipzig. 1788.

c) Practische Einleitung z. Ital. Sprache. Prag. 1799.

d) Le maitre italien. Francfort. 1778.

e) Entwurf einer Ital. Sprachlehre. Pesth. 1797.

f) Italienische Sprachlehre. Wien. 1816.

g) Italienische Sprachlehre. Leipzig. 1811.

h) Anleitung zum Selbstunterricht in der Italienischen Sprache. Wien. 1815.

elbódíthatja. A' mi T. Sz. pedig a' Nemszótskát úgy adja elő, hogy annak meghatározása is már a' Nemszótskának majd minden esetekben való alkalmaztatására bizonyos regulául szolgál. Különösen ezen szakasz' több Tzikkelyeiben a' Nemszótskáról elég tanítást ad a' T. Sz.

A' második Szakaszban szölli a' T. Sz. a' névrül közönségesen, és különösen először a' magánérthető nevekrül; mellyek' nemeit részszerént értelmökbül, részszerént végződésökbül ösmérteti. Itten kívánta volna a' Rec. hogy a' T. Sz. a' 43. l. a' 4. szám alatt azt is tudtokra adta volna a' tanulóknak, hogy nem egészen tökéletes regula az, hogy a' *tore* és *dore* végződésü szavak a' nöst. nemben *ore* helyett *rice*-t kapnak, mivel azok néha *ore* végződéssel ezen nemben is használtatnak. Így Matt. Vill. 1. Könyv. 9. Tzik: *Lasciò la giovine ricca di gran tesoro e' governatore del Reame*; és a' 7. Könyv. 64. Tzik: *Ella sola rimase guidatore della guerra e capitana di soldati*; ugyan annál találhatni *parlatore* szót is ezen nemben használva. Boccaccio is Lab. 187. sz. aszszonyról beszélvén így szölli: *Ne mai in tal battaglia se non vincitore pose giù l' armi, 's t. e.* Továbbá ezen Szakaszban többek között a' magánérthetők nagyobbitásáruul és kissebbitésérül a' leg szükségesebbeket előhossa a' T. Szerző. Itten azt véli a' Rec. hogy könnyen találkozhatnak az Olasznyelvtudók közt olyanok, a' kik hibaül fogják tulajdonítani a' T. Sz. hogy ama vélekedésök szerént fontos észre vételt ki hagyta, hogy az ilyen nagyobbitó és kissebbitő szavakkal, ha tsak tréfábul nem, soha sem szabad élni. Azok a' Rec. vélekedése szerént a' Frantziákkal tartanak, a' kik az ilyeneket tréfa 's jádszi szavaknak tartván, nem igen kedvelik. Nem tart azokkal a' T. Sz. úgy véli a' Rec. mert az e'féle szavak képzetinket

meszszire terjesztik, 's ezekben igen hathatós külömbféléseget szerzenek, tsak azoknak természetét, 's erejét igazán ösmérjük, valamint ösmérték azt a' kissebbítő szavakra nézve nyelvökben a' Deák Irók is, a' mint azt, hogy sokakat ne említsek, Ciceró az ő Lucejushoz írt szép leveleiben, és ama tsinos Poëta Catullus munkáiban elegendőképen bé bizonyítják. Azonban a' Rec.'is azt javasolja, hogy az e' féle szavak formalásában a' leg jobb Olasz Irókat kövessük, 's következőleg a' della Crusca Academiával tartsunk. Ennél fogva tehát nem lehet helyben hagyni: tavolina, tavoluzza, stanzina, cameruccia, camerone, vestaccia, 's t. e. szavakat. Azután előadja a' T. Sz. a' Mássalérthető nevek külömbféle neveit, helyeztetésöket, 's hasonlításokat, a' hol 51. l. helyesen jegyzi meg, hogy a' massimo, menomo absolutus superlativusok, a' mit több Grammatikusok észre nem vettek. Végtere ezen szakaszban megösmérteti a' T. Sz. a' Számnevek külömbféle neveit is.

A' harmadik Szakaszban szóll a' T. Sz. a' névmássairúl (pronomina) a' hol főképen a' személyeseknek egyébként nehéz reguláit elég rövideden és világosan előadja.

A' negyedik Szakaszban tanítja a' T. Sz. az Igéket, a' hol a' segédigéken által menván a' tselekvő igék hajtogatásának háromféle végződését egygy táblán úgy adja elő, hogy azt egy tekintetűl egészen által láthatja a' tanuló. Azután minden hajtogatást különösen elővészen, 's azt szükséges példákban előterjeszti, és alkalmas gyakorlásokban használtatja. Ezeket követik a' szenvedő, visszszáló, közép, személytelen és hiányos igék. A' rendetlen igéket is bizonyos osztályokba helyezteti, hogy azoknak hajtogatását megkönnyeb-

bitse, és a' tanulónak fáradságát meg kissebbítse.

Az ötödik Szakasznak tárgya a' Részesülők, a' hatodiknak az Elölállók, mellyeknek értelmét 's hasznát számos példák által megösmerteti. A' hetedik szakaszban előadja a' T. Sz. a' határozó, a' nyoltzadikban az egybefoglaló, a' kilentzedikben a' közbevető részeit a' beszédnek.

A' IV. Részben a' beszéd részeinek öszve szerkeztetéséről szól a' T. Sz. és a' Rec. ítélete szerint itten leginkább mutatta-ki ezen nyelvben való jártasságát, igen helyesen használván mind a' két nyelvnek öszve hasonlítását, és ez által nagyon megkönnyebbitette a' tanulónak munkáját.

Az V. Rész a' helyesírást foglalja magában, melly a' tudósnak nem kevesebbé szükséges, mint a' helyes beszéd módja.

E'ként elvégezvén a' regulákat, az emberi életben szükségképen előforduló szavakat feljegyezte, mellyeket nyomban követik a' közönségebb szóllás formái. Az Olvasó könyv helyesen válogatott és jól rendelt darabokat foglal magában, mellyek mind a' valóságos Toskánai dialectus bélyegét viselik, 's a' tanulónak bővebb, és igen hasznos gyakorlására szolgálnak. Az ebben előforduló mesek azon Aesopikai mesék ritka Gyűjteményéből valók, mellyeket Gróf Giulio Landi Görögből Olaszra fordított és 1567. eszt. Domenico Farri Velentzében kiadott. A' természet históriájából szedett darabok szepek, hasznosak, és mulattatók. Az Anecdóták és szívképző regék, mellyek többnyire P. Soave remekművei közül valók tiszták és könnyen érthetők. Ezeket követik némelly levelek: az első XIV. Kelemen Pápáé, melly Olasz Országának rövid leírását foglalja magában; a' többi pedig Metastasióé és a' Véle levelezőé. Mind ezeket bérekeszti az Olasz nyelv

és Literatura ügyében való értekezés, melly abból a' tekintetből is figyelemre méltó, hogy abban az vitatik, hogy az Olasz nyelv nem a' Romai vagy is Deák nyelv romlottságából és az északi népekével való összekeveredésből származott, hanem az eredeti Deák 's a' Romai köznép nyelve volt légyen. Az Olvasó könyvben előforduló szavak Deák jelentésekkel együtt egy betű szerént készítettett lajstromban találtnak a' Grammatika végén.

Még van, a' mit a' Rec. minek előtte a' Visszafordítónak véget vessen toldalék gyanánt kíván említeni. Ez a' könyvben lévő Deák és Olasz stílus. A' Deák általjában értelmes és jó a' Nyelv magyarázatjában; de a' gyakorlásokban sok helyen rossz szaksza, és csak azért tűrhető, mivel a' T. Sz. az Előjáró beszédben azt maga is megösméri, tettének azt az okát adván, hogy a' könnyebb fordíthatás végett magát az Olaszhoz alkalmaztatni igyekezett, 's a' hol pedig a' tanulóban az Olasz nyelv éránt nem kevés értelmet és gyakorlást feltehet, ezekben is jó féle Deáksággal él. A' mi pedig az Olaszról illeti, ebben a' legjobb Írókat követte, és a' nyelv tisztasága ellen sehol sem vét, ha csak valaki a' 135. l. *approfittare*, 136. l. *persino*, 251. l. *colazione*, 274. l. *grottesco* szavakban meg nem ütközne, mellyek az *Accademia della Crusca* Szókönyvében ugyan nintsenek, de az újabb Íróknál találtnak.

Egyébaránt a' Rec. a' T. Sz. Úrnak ezen munka készítésében hazafiuságból tűrt fáradságait annál nagyobbra bethűli, mennél nagyobb lehet Hazánkban a' tökéletességre törekedő Hazafiáknál az ilyen munkának haszna: azért is valamint a' T. Sz. Úrnak mint Hazánk *Universitása*ban az Olasz nyelv érdemes Tanítójának diszes hivatalja viseltére erőt 's egészséget, szintűgy azoknak, kik

munkájával ön hasznokra, 's a' Hazának diszére élni fognak, ezen gyönyörűséges nyelvben nagy előmenetelt kíván.

N. N.

B. Külföldi Literatura.

Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen, mit Beziehung auf die Aehnlichkeit der finnischen Sprache mit der ungarischen, und einem Anhang von finnischen Idiotismen und Vergleichung der finnischen und ungarischen Etymologie, mit einem Auszuge in diesen Sprachen verwandter Wörter. Verfasst von Johann Strahlmann, Probst der südkexholmschen Probstei, Ober-Pastor zu Walkjärwi und der Kaiserl. finnischen ökonomischen und Bibel-Gesellschaft in Abo Mitgließe. St. Petersburg, gedruckt bei M. C. Iversen, 1816. 8. — Ajánló Levél I. Sándor Orosz Császárhoz és Finnlandi Nagy Hertzeghez 4. oldal; a' Könyv Tartalma 2. oldal; Előszó V. oldal; maga a' Munka 252. oldal; ezeket az Előfizetőknek neveik, és a' nyomtatásbéli hibáknak jobbitásaik követik 12. oldalon.

A' Külföldnek Literatúránkat illető igyekezteit esmerni nagyon szükséges, ha hátra maradni, vagy a' hazai dolgokban félig járatosak lenni nem akarunk. Ha helyeset írnak rólunk, és Literatúránkról az Idegenek, köszönettel használunk kell; ha hibákat terjesztenek, jobb utba illik őket szelidséggel vezetnünk. Mivel nagy a' mi kötelességünk a' Hazához, többet lehet és kell tudnunk a' hazai tárgyakról, mint akármelly tudós Külföldi híres Ferfiúnak. Úgy hibázunk az Idegenek eránt, ha reájok támaszkodván, és a' sulyos munkát kerülven, tőlök várunk minden Tudományt; vagy állításaikat, gondatlanul elfogadva, vakon imádjuk. Illyen botlásoktól az újabb időkben őrizkedni kezdünk Literatúránk nagy előme-

menetével: Ha a' fáradságos kritikai munkálkodáshoz' is egyszer jól hozzá szokunk, bizonyosan mi leszünk a' Magyar Dolgokban a' Külföld Messterei, 's mind az, a' mit még ettől nyerhetünk, kisded ajándék formájában fog megjelenni előttünk. Hogy e' fényes tzelhoz jutni egész erővel iparkodjunk, arra hatalmasan inthet bennünket a' Nemzeti Betsület és Ditsőség szeretete. E' nélkül élni annyi, mint kihalva élni.

Régóta azt tanítják Krónikáink ellen a' Külföld leghíresebb Tudósai, hogy a' Magyarok a' nagy kiterjedésű Finn Nemzetségnek hajdan egyik ágazatat tevék. Tudósaink közül némellyek ezt vakúl hiszik, mert a' Göttingai Fő Oskolában, mellyet a' hol kell én is tisztelek, jeles Tanítóktól hallották; mások a' kérdést nem is érentik munkáikban, mivel egészen esméretlen, vagy alig esméretes a' tárgy előttök. Mind a' két Felekezet bizonyosan hibáz. Olly karban áll eddig a' kérdés, hogy azt sem hinni, sem tagadni vagy elhallgatni nem lehet. De éppen ezért kell már egyszer a' Való felkerestetéséhez nagy készüllettel kezdeni.

Két úton nyerhetünk világosságot, ha igaz szándékkal akarunk a' világossághoz eljutni. Egyik út erre a' História, a' másik a' Magyar és Finn nyelv tudományos öszve hasonlítottása. Magyar Historiát a' IX. Század előtt még nem esmérünk, mintha az e' földre költözött, és nagy teteket végrehajtott Párdutzos Magyarok egyenesen az Égből hullottak volna-le Hazánk telekeire; mintha gyimgyom emberekből hirtelen Vitéz Nemzet eredhetett volna: Kéntelenek vagyunk tehát még egy időig főképen a' Magyar és Finn Nyelv tudományos öszve hasonlítottása által segíteni igyekezetünkön. A' Magyar Nyelvre nézve lán-golva ég már a' Nagy Révai fáklája: A' Finn

nyelveknek alig találkozott egy két Grammatikájok, 's mind azok, a' miket Sajnovits, Gyarmathi, és legutóbb Révai ezekről a' tsekély Segedelmek után mondtak, tsak azért is kétes haszonvételűek, mivel egyik sem esmérte egyenlő tudománnyal a' hasonlított Magyar és Finn nyelveket. Nem azt akarom ez által mondani, hogy Finrusúl úgy nem tudtak mint Magyarúl; hanem inkább oda tzelezok, hogy a' Finn nyelveknek alkalmányok és természetek tudósan ki nem lévén eddig fejtegettetve, az öszvehasznításban bátron egy lépést is alig tehettek.

Tsak azért is kedvesen fogadhatjuk tehát Strahlmann Jánosnak legújabb Finn Grammatikáját, hogy általa a' Finn Nyelv esmérete közöttünk erősebb lábra kaphat. Azonban az is nevelheti eránta figyelmünket, hogy benne a' Magyar Nyelv a' Finn Nyelvvvel egyenesen öszve hasonlítatik. Minő szerentsével? azt hoszszu volna előadni, 's túl haladna a' Jelentés határain, melyyet e' Könyvről röviden adni akarok.

Bévezetését, vagy inkább Elő Beszédét az I. oldalon azzal kezdi a' Szerző, hogy a' Finn Nyelv mostanig Hazájában sem méltatott nagy tudományos figyelemre, mivel egyedül a' Pór Nép nyelve. A' hivatalbéli írások Finnlandban Svéd, Német, és Orosz Nyelveken folytatnak. Finn nyelvvvel élnek a' Templomokban, és néhány Valásbéli, vagy Erkölsre tanító könyvekben. Az első Finn Grammatikát írta Vhaël Barthold illy tzim alatt: „A καὶ Ω. Grammatica Fennica. Adcuratiore methodo, penitior cura, obseruatione, et labore, reserans antiquissimae huius, ac natura sua praestantissimae linguae adyta, eius peculiarem, ab aliis Europaeis linguis differentem genium, flexiones et coniugationes, orientalibus, primae-nae inprimis, adfines, illustrans, opera, et stu-

dio Bartholdi G. Vhaël, Praepositi, et Pastoris quondam in Ilmoila Botniae Orientalis. Opus Posthumum, sumtibus Viduae Vhaëlianae Typis Acad. Regiae. Aboae. Excudit Johan. Riämpe 1733. *) Erről azt állítja, hogy tsekély haszon vételü. Több érdemet tulajdonít Juslenius Dánielnek, ki Fennici Lexici Tentamen nevü Könyvét 1745. negyed rétbén Stockholmban kinyomatta. E' két könyvnél több a' Finrus nyelvről nem íratott. Porthan fáradozásairól sokat lehetett reményleni, de a' nagy tudományu Ferfi előbb meghalt, mint sem munkáit kiadhatta volna.

A' II. oldalon több okokat elő számlál a' Szerző, mellyek miatt kisdéd előmenetelt tehetett a' Finn Nyelv esmérete. Elsőnek állítja azt, hogy az oskolákban az Ifjuság a' hibátlan olvasásnál tovább nem vezetetik; másodiknak azt, hogy a' Finn Nyelv Mívelők nem buzdíttatnak, és Jutalomra számot sem tarthatnak. Tulajdonairól beszélvén e' Nyelvnek, magasztalja Bőséget, Értelmesseget, és finom Kiejtéseit: Azonban híven megvallja, hogy némelly Abstractumokat még nevezni nem tud.

Reánk nézve legfontosabb, a' mit Előszóvának IV. oldalán előad Nyelvünkről. Ezt szóról szóra ide írom, és ugyan eredeti nyelven: „Aus der Aehnlichkeit der finnischen und ungrischen Sprache lassen sich manche wichtige Resultate ziehen. Ich habe sie daher überall, wo sie sich sehen liess, angemerkt, und dem Anhang die Vergleichung der finnischen und ungarischen Etymologie, mit einem Auszuge in diesen Sprachen verwandter Wörter angeschlossen. Der Herr

---

*) Ezt használta Révai Grammatikájában, leírván magának, mivel meg nem szerezhette, a' Bétsi Tsászari Könyvtár Nyomtatványát. Birom Reziratat.

Cöllegienrath und Ritter Doctor Orlay, ein geborner Ungar, die Geschlechtsverwandschaft beider Völker nicht verkennend, hat mich nicht allein zu dieser Unternehmung angelegentlich aufgemuntert, sondern auch durch Mittheilung verschiedener hiezu gehöriger Bücher, als: Páris Pápais Lexicon Hungaricum; Meliböis ungarischer Sprachmeister, gedruckt in Pressburg 1787; Gyarmathi affinitas linguae Hungaricae cum lingua Fennicae originis grammaticae demonstrata, gedr. in Gött. 1799, thätig unterstützt; und ich gestehe es gerne, dass diese seine thätige Theilnahme die eigentliche Veranlassung für mich zu dieser mühsamen Arbeit, wofür nur die Befriedigung meiner Leser lohnen kann, gewesen ist". Tsak Magyar ihol a' betsületes Magyar Hazáján kívül is!! Köszönettel tartozunk Orlainak, hogy illy nagy gondnal kívánt világosságot velünk közleni. E' nemes törekedését Hazájában nem esmérni, valóban gyalázat volna.

Strahlmann szép rendű, és kellemes előadásu Grammatikájának rendszabásait, vagy egybehasonlításait kivonatban közleni nem ide való volna. Azt tudós Értekezésben használnunk kell, és nem darabolva vesztegetnünk. Reménylem is, hogy ámbár most az Oskolák, és felsőbb Oskoláknak számokra íratott Magyar Grammatika se jót, se rosszat, következésképen semmit, nem mond e' Finrus atyafiságról, és így a' fenforgó régi kérdés esméretlen marad Ifjuságunk előtt, ezentúl pirúlui fogna az ollyan Grammaticus, ki e' fontos tárgyról említést sem tenne. Hogy sokan, igen sokan irjanak Magyarúl, buzgó lélekkel kívánom; de azt még inkább ohajtom, hogy elkészülve írjunk, és századokkal hátra ne maradjunk, ha egyik vagy másik tárgyról tudósan írni akarunk.

Horvát István.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Rövid felelet az 1819-i T. G. I-ső Könyve 74-ik 's a' t. lapjaira,

Váratlan örömömre volt, midőn tsekély munkámról tapasztaltam, hogy egy derék Tudós Hazafi különös figyelmeztességét megérdemlette, a' kinek a' dolgokban jeles belátását, tudományát, az igazság felkeresésében szorgalmát, nyílt szívű emberséges módját, ha más sokféle példait nem adta volna is, tsak ezen Recenzióból is nyilván tapasztalhattya a' figyelmes olvasó.

A' mi illeti ditséretes szelidséggel elől adott észre vételeit, valóban azokból némelyek erős talpkövnön épültek; úgy mint 78-ik lap. a' Báthory, Botskay, Rákóczy György Privilegiumairúl, az 80-ik lap. a' Lántsásokról, és a' 81-ik lapon az attya halála után született László Privilegiumairúl: ezek mondom a' legszebb, hasznosbb, és igazságosbb észrevételek.

De találtam olyakat is, mellyek igazságos voltokrúl meg nem győzhetvén magamat most is kételkedek; p. o. (78-ik lap.) *Juris Hungarici fons, seu principium est id, ex quo illud suam originem; Ictus autem noster momenta sumit aliquid in Jure asserendi, vel negandi, aut Lites dirimendi.* Az mondatik, hogy nem jó Definitio; miért? én nem tudom; akkor jobban meglehetett volna itelni mellyik jobb, ha a' jó szívű Recensens Ur a' maga gondolattya szerint valót is ki tette volna! Úgy (79-ik lap) állítatik hogy a' *Jus subjectivum definitióját* nem igen jó habitussal ki tenni; tehát mivel jobban? itt is igen szeut dolog lett volna a' Recensens Űrnak önnön véleményét elől adni. Hogy a' habitus annyit tesz, mint tehettség, vagy tehetőség, az bizonyos, de hogy tsupán a' Testiekrúl mondatlathatik, az nállam nints bebizonyítva.

Továbbá, hogy figyelemmel olvasta legyen a' Tudós Recensens Úr a' felvett munkát, az abból is kitettzik, hogy még a' nyomtatásbeli hibák sem kerülhették ki szorgos vizsgálását, de a' ki jeleltekből némelyek a' könyv utóllján is jelentettek, úgy mint: *constituitur, loco.* — Hogy elváltoztatott a' könyv homlok irása, az ugyan kintelenség nem volt; de hogy annak okait elől hozni a' Recensióra való feleletbe nem tartozik, azon talán magam is örülök.

Végtere bizodalommal ígérhetem a' Tudós olvasó közönségnek, hogy ha minden tanult Recensensek úgy fogják magokat az emberiség reguláihoz alkalmaztatni, mint a' kívül most tisztelettel szó vagyon, akkor a' Szerzőknek minden hibáik ugyan pontosan előadattatva lesznek, de egy sem fogja magát megsértetnek érezni, a' mit óhajtani nem tsak szép, hanem a' mint eddig némelyek példájából tapasztaltuk, szükséges is, tudván azt, hogy a' goromba kifejezések semmi dolgot sem tesznek igazabbá, sőt —

Grúz,

2. A' Recensensnek válasza.

Midőn a' *Compendium Juris privati Hungarici* nak Recensiójához fogtam, már akkor is tudtam, hogy egy olyan T. Férjfiúval leszen dolgom, a' kinek mind annyi nevelése, mind annyi Philosophiája vagyon, hogy azon esetre, ha helyes észreveteleket teendek munkájáról, azokat elfogja esmerni, ha pedig magam is hibázandok némelyeknek kitételében, azokra philosophusi szelidséggel fog felelni; — egy szóval hogy egy olyan Férjfiúval leszen dolgom, a' ki az igazságot betsüli, akárkitől származnék az, 's kész másnak állítását elfogadni, mihelyt annak igaz voltáról megvagyon győződve; — különben nem is mertem volna ereszkedni az említett Könyvnek Recensiójába. — Hogy ezen bizodalom helyes volt, ez a' T. Szerzőnek feleletéből világos; — 's azért bátorkodom némely általa megjegyzett állításaimnak bővebb okát adni, a' mit akkor elpulasztottam.

Azt mondam (78. l.) hogy *Juris Hungarici fons, seu principium est id, ex quo illud snam originem; lectus autem noster momenta sumit aliquid*

in Jure asserendi vel negandi, aut Lites dirimendi" nem szoros logikai megvégzés (Definitio); mert a' logikai definitioban okvetetlen kívántatik a' legközelebbi nem, és a' legutolsó különbség (proximum genus et specifica differentia). Ezt most is állítom; mert a' definitio kettőből állván, a' proximum genusból és a' specifica differentiából ('s abból is kell állania, ha tsak nem akarjuk azt, hogy a' definitio olyan érthetetlen legyen, mint a' definitum, melly esetben az haszontalan); itten a' proximum genus, Id, ha tsak az egész világ logikája nem hibázik. — Minden genusnak speciei vagynak; de már most mondja meg nekem valaki az Id-nek, vagy magyarul az Az-nak specieiét. — Annak minden a' mi tsak vagyon, és — nintsen specieié; — mert az Id, magyarul Az, ens logicum, a' melly mindent foglal maga alatt mint speciest, 's azért a' Juris Hungarici fontestis. Ez a' deák Id éppen olyan, mint a' magyar Izé; de azért ha azt mondom, még se tudja senki, mit akartam mondani, p. o. kérdi tőlem valaki, mi a' templom, — én azt mondom; A' templom olyan Id (Izé), melly négy falal körül vagyon véve, és be is fedve, mellybe bizonyos időben az emberek öszve jönnek, és az Istennek szolgálnak. A' többi megérténé a' kérdező; de éppen azt, a' mit kellene, nem. De az kívántatik, hogy más definitiót adjak; és igen helyesen, mert a' ki jobbat nem tud, ne bántsa azt, a' mit már mond. — Vélekedésem szerint, (de magam is, ha hibázom, igen kedvesen veszem másoknak útmutatásokat), ha tsak ugyan definiálni kellett, e' lett volna erre az út: A' definiálandó fons seu principium Juris hungarici. — A' legelső kérdés, mi ennek a' legközelebbi neme (genus)? Az Id (Az Izé) nem; mert ez olyan utolsó genus, mellynél utólsóbb már nem lehet. — Mi hát? — Fons, — ez nagyon improprie vagyon mondva; — principium, — ez már valamivel érthetőbb: itten bennünket legjobban segít ki a' Juris hungarici hozzáadás. A' Jus hungaricum az értelemnek, tudásnak tárgya; — ennek fonsa, principiuma nem lehet tehát egyéb hanem valami tudomány formának kell lennie, debet esse cognitio. Vélekedésem szerint tehát, ha, (a' mint mondtam) definiálni kell; e' lenne definitióm: „Juris Hungarici fons, seu principium est omnis cognitio ex qua etc.” De még ezen definitióra is több kérdéseket lehetne tenni;

azért némelly esetekben, a' hol a' definitio a' definitumnál nem igen lehet világosabb, jobb az enumeratio, melyet Rövy a' Scholasticismusnak sok haszontalanságait által látván, igen sok helyen tselekedett. — Ha, főképen a' tetteinek tárgyaiban (in rebus facti) 's azokról szóló tudományokban (doctrinis, non scientiis) a' hol nagyobb rész positivum, millyen a' törvény-tudomány, a' dolog jól megmagyaráztatik, kiki tsinálhat magának könnyen definitiót.

A' mi a' habitust illeti, csak szóról disputálnánk, a' mit nem szeretek; mert ha a' tudós Szerző azt tehetségnek, vagy tehetőségnek vette: tökéletesen meggyezünk gondolkozásainkban; — én ekkoráig a' tehetséget, vagy tehetőséget facultásnak gondoltam 's a' habitust a' tselekedet szokásból származott, 's kénytelenséggé vált bizonyos módjának, millyen p. o. némelly embereknél az örvendezés, pislogás, főrázogtatás, sőt a' lopás 's t. e'f. szokása vált vétkek; 's azért mondják a' Juristák, sőt a' psychologusok is; „Inhabituatus fur, inhabituatus potator etc.”

De megesmerem, hogy mind ezek talán Scholasticismusoknak látszanak; — azonban legalább az esméret kivilágosítására nézve nem ártanak, — főképen, ha egy olyan Férjfiúval vetekedik a' Recensens, a' millyen a' tudós Szerző, a' kit még annál többre betsülök, hogy állításaimnak okát kérdezte, 's a' kiről megvagyok győződve, hogy szemérmetes viszonzásgomat nem fogja rossz néven venni, (annyival is inkább, hogy ezeket csak velekedéseknek vallhatom, 's hogy hibázhattam megesmerem), és hogy a' tudománynak kifejtődését 's terjesztését velem egygyütt szívéből kívánja.

Egyébaránt én is a' Magyar Literatura díszére több olyan szelid, 's valóban philosophusi gondolkozású Felelőt kívánok minden Recensensnek, mint a' Tudós Szerző, annyival is inkább, hogy sokaknak vad 's ok nélkül való kifakadásait, melyek legfellebbebb mint a' romlott izlésnek 's neveletlenségnek másokat elrettentő példái lehetnek köz hasznúak, e' Tudom. Gyűjteményben fájdalommal láttuk; — de látni többé, ezek től is eléggé elundorodván, nem akarjuk, 's most még kétszeresen örvendek, hogy a' melly tisztelettel 's bizodalommal voltam eránta, abban Anticritikája által megerősítettem.

Thaisz.

3. Eredeti Oklevelek kivonásai.

Hazánk külömb tájjairól ígért tudósításoknak várakozásával Olvasóinkat tovább tartóztatni nem kívánván, folytattyuk T. Jankowich Miklós Ur Gyűjteményében lévő Eredeti Leveleknek foglalait:

I.ör 1274. 4-ik Sept. Spalatro és Sibenick Dalmatiai Városok Követei, Magyar Királynak engedelmevel, szövetséget kötnek Károly Siciliali, és Apuliai Királlyal az Adriai Tenger öbleiben ragadozó Tengeri Hablók ellen, hogy ezeknek üldözéseire különös Gályákat kiálltának, és azoktól nyerendő martalékok magok között egy formán felosztják.

*) Ez az a' nevezetes, már a' XIII. Században vászonyból készült PAPIROSRA írott eredeti Levél, melynél régiebbet sem Hazánk, sem pedig Európának (Olasz Országon kívül) egyéb Tartományi eredeti valóságában nem mutathatnak. — Eredetiségét, nyilvános jelei, tagadhatatlanná teszik a' Tudós vizsgálónak. Lásd iránta Tud. Gyűjt. 1817. XI. Köt. 25. Lev. — Uveg alatt tartatik, nagy tekintetű ritkasága miatt.

II. 1322. Csorbának nevezett Péter, Sinka Mesternek fia, Sáros-Ujvár Vármegyében helyheztetett Hasaagh nevű faluját örökösösen vallya Pethew nevű atyafiának ismét Synka fiának Károly Király' engedelmevel, és helyben hagyásával, Themessvárott. — Ezen örökös vallásról szőlő Levelet 1329. esztendőben Petheonek kérelmére által írja, és tulajdon petséttye alatt kiadja a' Szepesi Cáptalan.

III. 1322. Károly Király által írja V-ik Istvánnak 1274-ik esztendőben kiadott levelit, mellyben Sibenick Dalmátziai Városnak II. Istvántól 1167. — Andrástól 1221. — IV. Bélától 1245. és 1251. adott különös privilegiumok szórul szóra előadattak, és megerősítettnek, nagyobb függő Petsét alatt.

IV. 1322. Falamattya azon Pörnek, mellyet Sibenick és Jadra Dalmátiai városok egymás ellen folytattak bizonyos Tengeri Szigeteknek elfoglalása iránt, mellyet is már Velenceziek birtokában adván magokat, Superancius János, Velencezi Hertzeg, Dalmatiának, és Horváth Országnak, nem különben Romania fele részének Ura, színe eleiben terjesztettek, feletébb panaszkodván rajtok ez előtt uralkodó Pál Báznak, és Mladinnak kegyetlensége ellen.

- *) Ezen Pör Joannes Lombardus dictus Cardelari, Imp. auct. Notarius által Velencei Törvény-szokás szerint feljegyeztetett, és olyan kiterjedésű, hogy a' legapróbb írás, egy Ketske-börnek valóságos nagyságát, de formáját is egészen betölté egyik Lapján.

V. 1326. Visoly, Filep Drugeth Nádor Ispány, a' Kunoknak Kapitánya, Szepes és Ujvári Fő-Ispány, Sáros Vármegyében helyheztesztett, és Ujfaluban lakó jobbágyait, minden szolgálattól feloldozta úgy, hogy nékie minden házhelytől öt Fertoneseket esztendőnként fizessenek, és külömben Péter Tisztjének a' szokott ajándékokat rendszerint bényujtsák; külömben magoknak birát választthassanak, és szabadon az épületeket eladhassák,

- *) Sáros Vármegyében helyheztesztett és hat számmal lévő Ujfaluk között tsak az értetődhetik, a' melly Fülep Nádor Ispány Drugeth nemzetsége birtoka alá tartozhatott.

VI. 1327. Miklós Drugeth Filep Nádor Ispány-nak Vice Birája bizonytságot tészek, hogy mivel levélbeli rendelése, és ítélete szerint Balognak neveztesztett Miklós, Demeter, Lampert, és Kelian Almágyi Péternek fiai; János és Miklós Péternek fiai ellen, a' Budai Cáptalanban tizenötöd magokkal megeskütték az iránt hogy Harquan (Harkány) Helységnek jövedelmeiben nem részesültek; a' kereset iránt mentnek tétetnek.

VII. 1328. Sáros. Imre Mester Vice-Ispánya, Miklós Sáros Vármegyei Fő-Ispánnak és négy Szolgabírák bizonyíttyák, hogy közülök egy Szolgabíró, László, Mathé fiával birói petséttel kiküldetttvén valósággal úgy találta, hogy Filepnek Sceplaki Péter fiának tselédjei, Uroknak parantsolattyából, Demeter és Simon Pertholdi Egyed fiainak szolgájára a' mezőn rohanván, azt megverték, sebesitették, négy forintig lévő garassaitól, Dolmányjától Köpönyegétől, Kutszmájától (Capucium) vas Hesztütől, és Hardjától megfosztották.

VIII. 1328. Sáros. Ugyan azok bizonytságot tésznek, hogy Vitéz Lörintz Mesternek kívánságára, Pál György fiát, és Sirokai Petheez fiát, Lászlót, jószágoknak mindennemű haszonvételétől eltiltották, birói petséttel kiküldetttvén.

IX. 1329. Szepesi Cáptalan bizonyító Levele, melly szerint Miklós, Péter, és Merse, Benedek fiai, és néhai, Zwi-

neyi Mersének Onokái, helyben hagyják, és erősítik azon tserélést, melly szerint Zalanczy László Lőrintznek fia ősi osztályos Jóságait úgymint Ruszka, és Rutke Abaujvármegyében fekvő helységeket, Vythéz, és Zamuth Sáros Vármegyében lévő falukért kibocsájtya Wyllermos Drugeth Szepes és Ujvári Fő Ispánnak.

X. 1830. Szepesi Cápatalan Határ levele, néhai Perény Miklós Birtokában lévő Mochna, és Zentkwruch (Sz. Hereszt) nem külömben Berthothy nemzetséghez tartozó Vythéz, Sáros Vármegyében fekvő helységek iránt,

J***.

---

4. J u t a l o m T é t e l.

A' hazafiságnak Bizonyításai, minél ritkábbak, annál kedvesebbek; kivált pedig midőn azt egy olyan Mend adja, mellynél ezen érzést főként kell ohajtanunk, de a' mellynek az nem mindég főként tulajdona. Egy ilyen bizonyítást adott a' Frantzia Országból nem régen hazatért Dán Coplingensnek tisztí kara, melly épen azért a' különös tiszteletet és azt-is megérdemli, hogy Dán-Országon kívül, és így Magyar hazánkban is kihirdetessék. Ezen érdemes Sereg Vezére tudniillik, Fridrik Hessenkasseli Hertzeg, egy a' főkvártélyból, Levarde-ból, September 18-dikáról 1818. költ írása által, a' Széptudományokat előmozdító Társaságot Kopenhágában tudósította arról, hogy az említett tisztí-kar 200. Tallér ezüst pénzt szánt legyen az olyan Költőnek, ki a' leg jobb nemzeti Éneket be küldendi Dán nyelven, és ugyan annyit azon Musika Szerzőnek, a' ki ehhez a' leg jobb Melodiát készitendi. A' költemény tárgyának a' Haza szeretetének és a' Királyhoz való hűségnek kell lenni, külömben pedig az ohajtatik, hogy minden időre, minden Rendekre illjék, hogy rövid, de velős és szívébresztő legyen. A' musika-szerzés tulajdonságai között tartozik az eredetiség, és karakteresség. — Vajha hasonló hazafi-érzés, és a' szép-tudományoknak, mesterségeknek hasonló kedvellését szemlélnők a' több nemzetek vitézcinél is.

T. J.

---

5. Jutalmaztatások.

Tek. Tudós Kovachich Márton György, halhatatlan emlékezetű Hazánkfia, számtalan érdemeit, melyeket a' Tudomány Országában tsüggedhetetlen fáradsággal gyűjtött, tsak akkor fogja a' Magyar Nemzet eléggé betsülni, midőn több szorgalmas Hazafiak, szent lángra gyúlva, igyekezeteit hasznosra fordítani kezdik; az olvasó Közönség pedig a' Komolyabb Tudományokból szivrehatóbb édes gyönyörűséget érez, mint sem az ízetlen, 's országunkat tsak nem előntő rossz versezetekből. Ha e' valóban Nagy Férfit Vestigia Comitiorum tizmű Hőnyvénel egyebet nem írt volna, még akkor is számot tarthatott volna a' Köz Hálára; Most azonban, midőn gondoskodása a' Köz és Különös Magyar Törvénynek, Magyar Históriainak, régi Magyar Geographiának, Bibliographiának, Diplomatiának, 's úgy szólván minden Nemzetünket közelébb érdeklő Tudományoknak gazdag Gyűjteményeket készített, temérdek sok homályos tárgyakat fel világosított, és saját költségein számos régi, eddig nem esmért, Törvényeket, melyek a' Corpus Jurisból egyedül a' nem esmérés miatt kimaradtak, újéletre hozott, igazi jussal kívánhatta Jutalmaztatását. Ez, ha későre maradt is, tsak ugyan némelly részben most érkezett, mert Zágrábnak lelkes Püspöke, Nagy Méltóságú Rakitovetzi Verhovác Maximilián, Szent István Apostoli Király Kendének Comendátora, Ő Ts. K. Felségének Valóságos Titkos Tanácsosa, és Berzentze Vármegyének Örökös Fő Ispánya, ki maga is mely tudománynyal bírván, ifjúságtól kezdve az igazi Tudósoknak mindenkor Pártfogójok és Jutalmazójok volt, Április 22-dikén a' folyó esztendőben Nemes Torontál Vármegyében Neuzina faluban a' Berkovich Familia magvaszakadásával a' Püspöki Ajándékozásra visszatért Praediumot e' jeles Tudósunknak 's ketsegtető reményt nyújtó Jöscf Miklós Fiának örökösen oda ajándékozta, 's nagy lelkűsége által még a' késő Magyar Unokákat is Személye e-eránt hálaadásra lekötölte. Tsak azt obajthatjuk, hogy a' meg tiszteltetett ősz Férfit még sokáig gyönyörködhessek jutalmában, 's nevelhesse közöttünk ezentúl is a' Tudomány előmenetelét; az érdemeket betsülni 's jutalmazni egyaránt tudó Fő Pásztor pedig e' tetteinek ditső koszorujok által Nem-

zetünk diszére új ifjúsággal folytassa a' Fejedelemnek, Hazá-
nak, 's minden Negy és Jónak hasznos életét.

II.

6. T a l á l m á n y o k.

Tiszt. Tudós Kurtz Ferentz, Szerzetes Kanonok és Szent-
Flóriáni Plébánus Austriában, Schwarzenberg Hertzognek
Wittingau Levéltárában IV. Béla Magyar Király és Ottokár
Tsch Király között Budán 1254. évben Aprilis 3 dikán kötöttetett
Hiteles Béke alkút szerentsésen fel találván, bennünket egy
régén kerestetett oklevéllel gazdagabbított, és fáradozásai e-
ránt hálára gerjesztett.

Majus Angelus híres Mediolanumi Tudós Olasz Író Zohra-
bus János nevezetes Örmény Férfitől össze munkálkodása által
Caesariai Eusebiusnak eddig elveszettnek tartatott Krónikájá-
ból az Első Könyvet Örmény fordításban feltalálta, és a' Kró-
nikának mind két könyvét Aniai Sámuel szinte úgy esmérte-
len Történet Írónak Historiájával együtt deák fordításban a'
mult esztendő végen napfényre bocsátotta illy tizim alatt:

1) Eusebii Pamphili Chronicorum Canonum Libri Duo.
Opus ex Haicano Codice a' Doctore Johanne Zohrabo Colle-
gii Armeniaci Venetiarum Alummo diligenter expressum et
castigatum Angelus Maius et Joannes Zohrabus nunc primum
coniunctis curis latinitate donatum notisque illustratum additis
Graecis Reliquiis ediderunt. Mediolani Regiis Typ. MDCCCXVIII.
in 4. mai.

2) Samuelis Praesbyteri Aniënsis Temporum usque ad su-
am aetatem Ratio e Libris Historicorum summatim collecta;
Opus ex Haicanis quinque Codicibus ab Johanne Zohrabo Do-
ctore Armenio diligenter exscriptum atque emendatum Joan-
nes Zohrabus et Angelus Maius nunc primum coniunctis curis
Latinitate donatum, Notisque illustratum ediderunt Mediolani
Regiis Typis. MDCCCXVIII. in 4. mai.

Gazdagabb Egyházi Férfaink ezen új és fontos Könyvet
22. forinton pengő pénzben megszerezhetik.

II.

7. I n t é z e t e k.

Fő Tiszt. 's Nagyságos Fejér György Prépost Úr, a' Győri Tudományos Kerület fáradhatatlan Igazgatója, hogy egy felül a' Nevendék Ifjuság a' Kegyes Fejedelem eránt buzgóbb Jobbágyi Szeretettel viseltetni korán tanuljon, másfelül pedig a' Hormánya alatt iparkodó Tanítóknak az Ekeszenszolásban való gyakorlásra, következhetsképen az Írásra is, bővebb és pompásabb alkalmok legyen, olly rendelést tett Kerületében, hogy Jótévő Királyunk születése Udnepén mind egyik igazgatása alatt virágzó Oskolai Intézetben esztendőnként egy Deák, és egy Magyar fontos és ekes Beszéd mondattassék az Ifjuság előtt. Rendelése a' jobbágyi Hivségnek legszebb Példája; de egyszer'smind arra is fogantatos eszköz, hogy a' Tudományos Intézetek tzeloknak Méltóságáról el ne feledkezzenek, és a' sokszor lappangó, 's még is szerentsés elmék kifejlődjének. Új tanuja e' Végezés annak, a' mit úgy is a' Rendelőnek számos Munkái elég elevenyen bizonyítanak, hogy a' mi nagy érdemű Fejérünk nem vakításból, hanem tiszta szívből kedveli, betsüli, és gyarapítja a' Tudományokat. Sokan tsak addig akarnak tudósaknak látszani, míg kivánságaik beteljesedésekhez juthatnak.

H.

A' Tudományáról, erköltsiségéről 's a' Herestyénseg és józan megvilágosodás terjesztéséről már majd nem 1300. esztendőtol olta nevezetes Sz. Benedek Apát' Szerzetes Rendje mellynek kebeleből M a b i l l o n (született 1632. meghalt 1707) a' Diplomaticának atya, és M o n t f a u c o n (szül. 1653. megh. 1741) a' regiségnek legnevezetesebb vizsgálója, az emberiségnek 's az. Európai képzésnek örökös hasznara sarjadoztak, 's a' mellynek Tagjai most is forro kedvellői a' Literaturának, és Hazánkban Nemzeti nyelvünket tiszta hazafiúi indulattal előmozditják, sőt Tud. Gyujtemenyükbe is több jeles Ertekezéseket beküldöttek, — idei Schematismusa szerint e' következendő fő és al Oskolákban munkalodik hasznos előmenettel a' Tudományok terjesztésében:

1) A' Győri Oskolai kerületben, mellynek Fő Igazgatója, e' Nemzeti Intézetünknek Atya N. F. T. Fejér György R. Tanácsos és Apátur; a' Győri Acemiában es Fő Gýmnasiumban, a' Komáromi, Kőszegi és Soproni Gýmnasiumokban

's a' Pápai kisebb Gymnasiumban; — h. a' Pósoni Oskolai Kerületben; a' Pósoni Academiában és Fő Gymnasiumban, az Esztergomi és Nagyszombati Gymnasiumokban. Ezen Hendből egy Fő Apát, és 2. Al-Apát alatt foglalatoskodnak 88. Pápók 13. Kispapok, részszerint a' nyilvános tanítással, részszerint a' lelki pásztorsággal több Plébaniákon. Ezek körül iten a' Theologia és hatan a' Philosophia Doctorai, 115-en felszentelt Papok 13-an tanító Kispapok 47-en Tanítványok 21-en Novitiusok. A' Sz. Mártoni Fő Apátságban 12. Plébaniákban vagynak 14754. A' Hat, 2090 Prot. 5. Ó hit. 12. Zsid. A' Bakkonybéli Apátságban 7. Pléban 1532. R. K. 542. Prot. 6. Zsid. A' Tihani Ap. ban 56-ban 2598. R. K. 1613. Prot. 46. Zsid. A' Dömölki Ap. ban egy Pl. ban 726. R. K. 241. Prot. 17. Zsid. Öszvesen vagynak Plébaniákban 24128. lakosok úgy mint 19610. R. K. 4486. Prot. 5. Ó hit. 81. Zsid.

Th.

A' Rosnyai Evangyelikum Nemzeti Gymnasiumban lévő Nemes Ifjúság, ezen virágzó idő korában kívánta kimutatni Hazája, dicsőségesen Uralkodó Fejedelme, 's az egész Cs. Kir. Uralkodó Ház iránt viseltető buzgóságát, — kötelességeit. Az idő folyamatja t. i. Jó'sef napja adott nékik arra alkalmatosságot: azért is Ő Cs. Kir. Fő Herczegségének Országunk Nádor Ispánnjának Jó'sefnek, ki a' Magyar nemzetiségében, és Honnyi nyelvünk pallérozásában fenn tartya, 's elő mozditja, egy Szomorú Játékot adott tiszteletére elő, ezen cím alatt: Rosnyón, Vasárnap Martius' 21-dik napján 1819. A' Nemes Gymnasiumbéli Ifjúságelő ad, a' Magyar Litteratura' leg főbb Gyámolyának, Országunk szeretett Nádor Ispányjának Ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének, nem külömben a' Rosnyói Nemzeti Agostai valláson lévő Nemes Gymnasium' Elöljáróinak, a' kik tegnapelőtt Jó'sef napját tartották, tiszteletekre egy Szomorú Játékot 5 Felvonásban, ezen nevezet alatt: „Az Esküvés”. Szerzette G. I. Kiadta Dömöter Miklós Udvari Hites Jegyző a' Szerző hiv Barátja. Minthogy ezen Darab pompás ruházatot és készüléket, a' Játékszínen való gyakorlást kíván, temérdek akadályok adták elő magokat, hívált ottan, a' hol semmi ebbéli készülék nintsenek; de a' fiatal tüzes kor, a' jóban semmi akadályt nem esmervén, mind azokon győzedelmeskedett, megkedvelvén a' Darabban lévő Szép, fontos, és ékes előadást: mert a' hozzá tartozó

készületet, Rajzoló mesterek segédelmével magok vitték vége-
hez, a' ruházatot pedig, buzgó anyai szeretettel viseltető
aszszonyságok, a' kiknek a'hoz jó ízlések is vagyon, kitelhe-
tőképpen elkészítették.

Tettes Ns. Gömör Vármegyének Harjai és Rendi Pelsőtz
mező Várossában öszve gyülekezve lévén; ezen, ifjúság igye-
kezete felől némely nagy érdemű Tagok által tudositattak, 's
Nagy érdemű Első All-Ispány Urunk példája szerint számosan
öszve sereglettek Bőjt más hava 21-diken a' Néző helyre, nem
külömben a' környékünkön lakozó Magnások, és a' Káptalan-
béli Urak, 's minden Rendü aszszonyságok is, de a' hely szű-
ke miatt sokan kint a' tornáztba maradni kénytelenítették.
Kevés volt a' várakozás; minthogy e' részben az Oskolai ifjú-
ság gyakortalan; sokan a' Jádszó személyek közzül Tóth szű-
letésűek is. De annál nagyobb lett a' meglegedés, a' midőn
annak vége szakadott volna; mert a' Tóth is többnyire jó
hangzással honnyi nyelvünk természetéhez alkalmaztatva ej-
tette a' szavakat, a' rövid, — de fontos — hazai szeretet ger-
jesztő kifejezéseket. A' viseletek, elő adások, 's abban való
alkalmaztatások annyira megtetszelt, hogy sokan, a' kik e'
részben gyakorlott ízléssel bírnak állították: „a' Játékszínen
jártasak sem adhatták volna azt nagyobb meglegedéssel elő”;
azért is következő Tsütörtökön Gyümöls Olt. Boldog Aszszony
napján azt ujra a' Nemes publicum újra elő adatni kívanta. A'
mikor ezen darab ugyan azon meglegedéssel fogadtatott.

Az abból béjött Summa pénz, az arra tett költségek le-
húzások után, a' mostan építésben lévő Nemzeti Gymnasium-
ra, melly az Agostai Valláson levők számára e' Kerülethez
készül, által adattatott.

M. G.

8. Elölépések, és megtiszteltetések.

Tek. Tudós Primótzai Szent Miklós Aloyz Ur, ki többféle
Versezetek által esmeretes, Ts. Ns. Nógrád Vármegyében N. Melt.
Horompai Gróf Brunszvik Josef Kir. Fő Tarnok Mester és
Fő Ispány Ő Exc. által második Al-Jegyzőnek tétetett.

T.

9. Kihalt Tudósok és Írók.

Hazánk Tudósai közt Kilián György Pesti Könyváros is érdemel helyet, a' ki Pesten Febr. 22-kén hosszas betegeskedése után életének 65-dik esztendejében az élők számából kitérekedett. Az ő kiterjedett kereskedése külföldi tudós művekkel háladó emlékezetben fog maradni a' hazai Tudósoknál és Tudomány kedvelőknél, valamint az ő betűletes volta és valódisága közönségesen esmérletes.

E' f. e. Febr. 12-kén egy jeles Előjáróját vesztette el a' Magyar Hadi Sereg, mert az nap utolsó hartzát vivá meg a' halállal Fejerszéken Róvár Vidéken Péchujfalusi Péchi Mihály Cs. Kir. Ezredes Fő őrmester (General Major) életének 65-dik esztendejében.

10. J e l e s s é g e k.

A' mult esztendei Augusztus holnap végén, a' Tauriai Helytartóságban, Fanagoria erősségétől nem meszsze, egy dombnak felásása alkalmatosságával, egy sirbolt találatott, mellyben egy elég épen megmaradott hat 's fél lábnyi hosszúságú emberi test vala. Ennek feje arany borostyán koszorúval volt ékesítve, homloka felett pedig egy pénz találatott, mellyen egy emberi fejet Filep aláírással lehetett szemlélni. A' testnek két oldalait arany és ezüst edények foglalták el, a' mint ez a' Görögöknél szokásban volt, ezeken kívül arany lántzok és fülbevalók is feküdtek körülette. Az egyik ujján egy arany Gyűrű találatott, abban pedig egy drága kő, mellybe egy remek dolgozású aszszony és férjfi személy vagyon vésve. Mind ezen környüállásokból az gyanítatik, hogy ez Filep, Macedoniai Király, egyik vezérének sirhalma lehetne. —

A' Tudományok Akademiája Turinba az 1759-diki üstökös tsillag' vissza jövetelét idejenek, és azon változásoknak, melyeket ezen tsillagzatnak forgásában a' Jupiter, Sátornus és Uranus egyesült ráhatásai által szenvednie kell, meghatározást vetvén fel 1812-be jutalom kérdésül, Damoiseau, a' patantyusok osztályos előljárójának, kinek eddig is a' holdtab-

lák körül nevezetes vizgálatokat köszönhetünk, munkáját találta a' jutalomra legérdemesebbnek. Ezen meghatározásnak resultatuma röviden ez: hogy a' Nap közelségén 1759-bc történt általmenetel és a' legközelebb várandó között 22007. napnak kell eltelni, melly időpont az 1759 diki Martius 12-dik napjától, mint ezen időszak kezdetétől szamlálván, az 1835-diki October 16-dik napjára esik.

Azokra nézve, így szól a' Morgenblatt ezen alkalmatossággal, kik ezen kijelelt időnél tovább, ezen századnak mintegy nyoltzvanadik esztendejéig akarnak élni, megjegyezzük, hogy azon időig (1830-ban vagy egy két esztendővel későbbre) azon nagy és fényes tsillag a' Cassiopeában, — melly magát kétszer mutatta, és Chladni után (N. Zeitschrift für Astronomie, Majus, Junius 1818) először ugyan 308. másodsor pedig 319. esztendőket kívánt vissza jövetelég, — az Egvizsgálókat meg fogja örvendeztetni. — Chladni ezen tárgy említésénél azt mondja: „Légyen nekem ezen „alkalmatossággal” engedelmem egy kis álmadozásra, mellyben talám valamelly valóság — is föglaltathatik. Azon esetre, ha ezen tsillag időszakként jelenik meg, ugyan azon tsillag, melylyet a' szentírás szerint a' három Királyok láttanak, „talám nem más, hanem ezen kérdésben levő égitest” Ezen Számitas szerint azt is fel lehetne vennünk, hogy az említett üstökös tsillag, a' Christus születése idejében látható volt, — mert annak forduló-üdeje, minden gatlásait is oda számitván, alkalmasint megegyez azzal. —

T. J.

11. Bérekesztése a' honnyi Mívészekről és az ő Míveikről való tavali Tudósításoknak.

Szíves örömet nyomozgattuk eddig a' honnyi Mívészeket, és azoknak Míveiket, ugyan is a' feltaláltakat résznyire a' jelenvaló honnyi Időírás' tavali évjariatjának több füzetiben gyönyörködve hoztuk ismérétségbe, és reményljük az olvasó hazafiaktól, hogy közlésinket szint olly kedvesen fogadták is légyen; mert magasra kell emelkednie minden hűséges honfi

szívének, midőn sorban szemléli a' hazájabeli Művészeket, és Műveket, melyek drága honjának betsületére válnak, leghitelesebb tanúbizonyságai lévén ők mindenik tartományban a' keletkező tsinosodásnak. Bár még annyi betsülest, ápolást, gyámolítást leljenek is valamely országban a' tudományok, tsak igen szűk hasznót fognak még is a' köztsinosodásnak hajtani; azt is tsak idővártatva kitüntetni, mivel egyedül a' tudósok, vagy kik a' tudosság után megindultak, és tudóshoz szító néhány értelmes baráti a' közjónak, tsak ők látván által a' tudományok' áldását, osztoznak meg abban; ritkán ért hozzá a' többi; úgy is előre tanulást, fáradsást kíván meg, mire igen kevésnek van ideje, kedve, elmeje, tehetsége. Ama haszon ellenben, melyet a' művészség szerez valamely hazának, hamar terjedel, közös és folyos lévén sikerre. Tárnya minden művészségnek a' szépség, minden tudománynak az igazság; melly utóbbat felfedezni közönségesen nagyon nehéz, megfogni is nehéz, de megemésztteni sokszor még nehezebb; a' szépség viszont mindnyájoknak érzékenyen fekszik szeme előtt a' művészetben; erőlkedés nélkül tsak halallania, látnia kell az embernek, 's megérzi a' szépet, és az emésztés, vagy is a' szépről a' szépséget öntulajdonáva tenni, neki mindégis kellemes foglalatosság, melyet igen örömet vállal fel; sok idejébe sem telik, mivel a' művészség nem zaklatja gyémánt esztét, hanem olvasztó ketseivel kínálja lágy érzekeit; az is tsáfolhatatlan bizonyos a' tapasztalásból, hogy felette kevesen vannak, kik távul a' zajos világtól elrekeszkednének igazságot keresni, kik tsak megis akarnák ismerni, 's gyakorolni, holott a' szépen, a' művészi tárgyakon, minden ember gyönyörködik, és azt igen sokfélekép igyekszik sajátává tenni. Amde valójában minden igasság szép és minden szépség igaz, azért is szétválhatatlan lévén egymástól az igazság és szépség, az igasság birtokába pedig egyenest el nem juthatsz kemény viadal nélkül, holott a' szépséget megérezned könnyű, 's neki hódolnod öröm; következik, hogy a' szépségen, mint valamely hidon által, inkább jártathatni az embersereget az igazsághoz; következik, hogy mennél több honnyi művészei és művészlétei vannak valamely nemzetnek, annyival tágabb, és könnyebb ezen átmenetel a' böltsességre, minden emberi létünk tzeljára. Azért nem is hazafi, ki nem

lát utánna buzgón mi 's mennyi történik a' mivészszégre nézve honjában; és ugyan azért akarunk ez esztendőnek, ezen Időírás' harmadik évjáratjának kezdetén, kedveskedni az ő Olvasóinak a' Mivészek', és Ápolók' lajstromával, melly a' folyó esztendő' kötetében annál bizonyosabban megfog nevekedni, minthogy, hazánk betsületére, nem fog rajtunk ennekutánna is múlni, hogy mennél több hazabeli derék Mivészeket és Miveket a' közhir számára felfedezhessünk, 's azokkal együtt, kiket a' tavali évjáratban megismértetnünk a' tér és idő hátrált, ide iktassunk; egyszersmind elejét vegyük amaz igasságtalan feddödzésnek: mintha Magyarország bőséges éléstára volna ugyan más tartományok' szükségeinek, de ilyen amolyan Kórház is, hol a' nyomorék honnyi mivésznek elmebeli éhség miatt éltetés nélkül ügyefogyottan halni kell.

Amade Thadé, Gróf, Hangmivész a' Klaviron, Bétsben.

Anzenhofer Ignázt, Egerben Heves V. Megy. Akademiabeli Képfaragó, ugyan Egrifü, a' Nemz. Muzeumnak vagyon töle egy Feszülete.

Artner Tézsi Verskültő, Sopronban.

Azling Károly, Budai fi, mivész Esztergálos, és vizgált Mekánikus, a' Lipsei Akademiánál hivatalban.

Berkeny Sámuel, Rézmetző.

Böhm József, Szepességből, mivész Kővéső.

Braun Norbertus, Kaputzinus szerzetes Atya, történetek' Képirója; már meghalt.

Brunsvik Ferentz, Gróf, Hangmivész a' kis-bőgön, és Szép-műtudos, Pesten.

Brunsvik József, Gróf, Magyarország Fő-Tárnokja, Szép-műtudos, és Ápoló; bir egy drága Képcs-tárral, melly a' Képiróknak is kelletere nyitva áll.

Brunsvik Tézsi, Gróf Kisasszony, Képiró.

Dunaiszky Lőrintz, Libet-Bányai születés, Akademiabeli Képfaragó, Pesten.

Dürer Albert, az örebbik, Békes Vármegy. Gyulai fi, jeles Mivész arany és ezüst mivekben, a' 15-dik Századból.

Dürer Albert, az ifjabbik, az előbbinek fia, Arany-ezüst-mivész, Fa-kép Rézkép-metző, Pénz-véső, Képfaragó, Képiró, Tudós Író.

Dürer Antal, Született Ajtóson Békesben, Arany- és ezüst-mives, a' közelébb említettnek Nagy-atyja.

Dürer János, az ifjabb Albertnek testvére, Lengyel Kir. Udvari Képiró.

Erdődy József, Gróf, Magyar Kir. Udvari Kantzellárius, Szépmű' Ápoló.

Eszterházy Miklós, Hertzeg, Szépmű' Ápoló.

Fáy János, Szép-műtudós, bir egy Képes, és egy Pénzes gyűjteménnyel.

Falka Sámuel, Véső mivész, Rézmetző, és a' Hir. Magy. Tud. Egyetemenél Anya - betűvéső, és betű-öntési Ügyelő.

Fischer István, Báró, Érsek, Szép-műtudós, és Ápoló.

Forray Julis, Bároné, szül. Brunsvik Grófné, Képiró.

Füredi László, Péteri helységből Pest Vármegyében, egy vak, de nagy reményű Hangmivész a' Szerzésben, és játekban, Orgonán, Klaviron, kisbőgön, mostanság a' Posonyi Evang. Litzcumnál.

Fűsz János, Tolnából, Musika-tanító, és Hang-szerző, Budán.

Hesz Mihály, Egerből Hevesben, Akademiabéli Képiró, Rézmetző, és a' Ts. K. Földmérési Akademiánál a' Szabadkézi rajzolás Oktatója Bétsben.

Hummel, Hangszerző, és Sváb (Würtemberg) Királyi Udvari hangátskar' Igazgató, Stuttgárdon.

Hussek, Keller, és Waidinger (az utóbbik vakon született) mostanában utazó híres Hangmivészek, az Oboén, Klarinéten, Bűgő-kürtön, Kis-bőgön, és Gitáron.

Junker, Rézmetző.

Karacs, Rézmetző, Pesten.

Klimo, Pétsi Püspök, Szépmű-tudós, és-ápoló; meghalt.

Khotek Henrika, Grófné, szül. Brunsvik Grófné, Képiró.

La Motte, Grófné, szül. Szapáry Grófné, Képiró.

Nagy Sámuel, Rézmetző, Kolosvárott.

Nicolaides, Orvos, és Hangmivész a' Hegedűn, Pesten.

Nitray Tézi, Helytartói Tanácsosné, szül. Stettner, Képiró.

Oroszázy Czetter, Békés Vármegyéből, Rézmetző, most Orosz birodalomban.

Pálffy Katalin, Grófné, szül. Döry Grófné, Hangmivész a' Klaviron.

Petrits András, Generalis Fő-Strázsamester, Szépműtudos, Táj-rajzoló (Prospektenzeichner), Rézmetző, és Képiró Budán.

Podmaniczky Emmanuel, Báró, Hangműszerző.

Podmaniczky József, Báró, Hangmütudos, és Ápoló.

Sándor Anna, Grófné, szül. Szapáry Grófné. Ris-kép-író (miniature).

Schönstein, Kamerális Tanátosné, Hang mivész a' Klaviron, és Portrékép Író.

Szonleithner Kristóf, Szegedről, Törvény Doktor, Ugyész, Hangmü-szerző, és-jáztó a' Hegedün; meghalt Bétsben 1786.

Stark, Sopronból, Tájkép-Író, Bétsben.

Stettner Gábor, Magy. Udv. Kamerális Tanátos, Képiró, és mivész Esztergálos; meghalt.

Szala y József, fiatal, nagy reményű Hangmivész a' Klaviron, Bétsben.

Végh Antal, az ifjabbik, Csúzról Komárom V. Megyében, Hangmivész a' Klaviron.

Végh Ignázt, Verebről Fejér V. Megyében, Hangmivész a' Flótán.

Zichy Fanni (Francisca), Gróf kis aszszony, Hangmivész a' Klaviron, Pousonyban.

Zmeskál Miklós. Magy. Kir. Udvari Titoknok, Hangmütudos, és Hangmivész a' Kisbögön.

E' Mivészkedő Személyeknek idáig vitt lajstroma még ugyan olly országhoz képest is, melly sokkal kevesebbet szólhatna tsinosodásáról, hogy sem Magyar Ország, tsak igen tsekély volna, ha ki nem lehetne abból egyszer'smind itélni, hogy hasonlíthatatlanul több Mivészeknek szükség a' felszám-láltakon kívül egy országban lenniük, mellyben ollyan személyeket is foglal el a' mivészles, kik nem épen mindég érhetnek reá; mert egy országban, hol a' Nemességből nem kevesen a' lovag-veszszön, a' gyeplön, a' vadász-táskán, véstöt, etsetet, lantor, nem szégyelnek tserélnoi; egy országban, hol a' Nemességből nem kevesen más minél hasznosnak és illőbbnek tartják a' Múzákkal barátkozni, állatokat szelidíteni pedig, és ölni biznak a' szolgálkra, kell a' mivészszeg

sok mesterének 's tanítójának lenni; kell abban a' művészeteknek, a' Szépműveknek, folyvást keletkezni, következőleg sok gyakorló művészeknek benne találkozni. Ott a' tizmer fitogtatásnak, időtlen szeméremnek, renyhességnek pirúlnia kell a' művészség' ihlete és szép műkedvelés előtt; ott a' pátriárkai emberség lakta ősi hajlékoknak a' nap gyanánt fénylő művészség sugáritól meg kell melegedniük. Akármilyen rövid legyen is a' jelenvaló lajstrom, jeles honnyi Művészeket foglal; sőt foglal derék honnyi Művészeket is magában, kik a' művészlést csak mellesleg űzhetik; és csak azért olly rövid az, mivel ötlet öszreszedni sok időbe és fáradsába telik, úgy hogy a' kevés hónapok alatt sokat feltalálni, 's a' feltalál-
takról sokat szólni nem lehetett.

K,

12. Híradás az Erdélyi Múzeumnak I—X. Füzeteiről.

A' tudósítónak úgy esvén értésére, hogy az Erdélyi Múzeum' X. füzetjeinek kijövele a' két Magyar Hazában nem mindenütt van tudva, hazafiúi kötelességének tartja hogy azok felől röviden hirt tegyen, 's ez által figyelmet gerjessen, hogy melly sok hasznos, jó munkák' olvasásából tanulhat gyönyörködve, az olvasó, ha ezen füzeteket magának megszerzi. A' Híradónak, minden füzetben kitetsző buzgósága is megérdemli, hogy minckutánna olly sokat fáradozt, láthassa örömét az általa irt és egybegyűjtött hasznos Munkák elterjedésének, 's a' nyomtatásra tett költségek, mint azok a' X-dik 's utolsó füzet' elő beszédjében, előadtnak, számos Vevők által kipótoltassanak.

A' felvett Munkák a' X. füzetben e' következendők:

Első Füzet. Kijött 1814-ben, előszer Kolozsváratt, másodsor Pesten Trattner János Tamás' műhelyében, Gróf Bethlen Gergely' képével. Előbeszéd: próza Döbrentei Gábor. A' Magyar Literatura' Történetei: próza Ráczy Ferencz. A' Dicsőség, a' Magyar Nemességhez: vers. Superint. Kis János. Barcsay Abrahám' élete, néhány hátramaradt verseivel: Döbrentei Gábor, Barcsay Abrahám'

emléke, irta franeziául, most Erdélyi Kir. Kincstartó Gróf Haller Gábor, fordította Kazinczy Ferencz Episztola, Horvát Istvánhoz, Vitkovics Mihály. Az eltűnt Ideál vers, M. 1, Bajvívás Erősszal, 2, A' gondatlan Ivó: versek. Gróf Dessewffy József. Az Igazsághoz: vers. Prof. Buczy Emlek. 1, Emlékezet, Szonetto. 2. A' titkos vidék; versek. Szemere Pál. Szivemhez vers, Horvát István. Báro Alvinczy József élete; próza. Döbrentei Gábor. 1. A' Múza és a' vágyó Ifjú. 2. A' sziv' vágyása versek. Döbrentei Gábor. Epigrammák: Kazinczy Ferencz, Himfy' Szerelmének Recensiója: próza. Kazinczy Ferencz. A' Filozofiára vezető Értekezések: próza. Szabó András. A' római poézis' történetei, a' nevezetesebb római poéták' életírásaival, Eichhornból fordította Pataky Mózes Eredetiség 's jutalomtétel: próza. Döbrentei Gábor. A' nemes Lélek: vers. Döbrentei Gábor: Tudósító levelek; literáriai 's művész hírek: próza. Döbrentei Gábor. Előfizetők' nevei.

Második Fűzet. Kijött 1814-ben, Gróf Battyáni Ignác' képével. Ezen Muzeum' megindulhatásáról tudósítások: próza. Döbrentei Gábor. Gróf Battyáni Ignác' élete: próza. Döbrentei Gábor. Herczeg Libu' történetei, Polinczia' rövid ismertetésével: próza. Prof. Molnos Dávid. A' tavasz' bája: vers. Y. Az ő dicsősége: vers. Y. Erkölc — szabadság: vers. Sipos Pál. 1) A' bájós kehely, 2, Chlőe' ajaka, 3, Szépemhez Esthajnalok: versek. Primóczi Szent-Miklóssy Aloyz. A' Reményhez: vers. Szemere Pál. 1) Minihez, 2) Epigrammák: versek. Vitkovics Mihály. A' Filozofiára vezető Értekezések' folytatása. Szabó András. Episztola Gróf Török Lajoshoz: vers. Kazinczy Ferencz, Episztola Nagy Gáborhoz: vers, Kazinczy Ferencz, Episztola Nagy Gáborhoz. vers. Kazinczy Ferencz. A' Tisztválasztás: vers. Ungvár-Nemethi Tóth László. Szász József M. vásárhelyi Bibliotékárius' élete, 's verseiből egynehány darab: Döbrentei Gábor. Az elmesség és Tudomány: Allegoria, próza. Kis János. A' szép szemek: vers. Y. A' Magyar Verselésnek négy neveiről: próza. Kazinczy Ferencz. A' Hexameterrel élés' kezdete a' régi 's új nemzetek között: próza. Döbrentei Gábor. 1525-dik esztendőbeli magyar levél; közölte Kisfaludy Sándor. Homér' Iliaszának első Könyve: Révaitól; közli Helmeczi Mihály. Tudósító levelek — Jelentések: prózák. Döbrentei Gábor. Előfizetők' nevei.

Harmadik Füzet kijött 1815-ben Elegyes tárgyakról gondolatok : A' Filozofus' hazája. Mit nyertek 's micsoda veszedelemben forognak a' nagy Városi lakosok. Hogyan kell a' szerencsét keresni. Hová lett a' magyar nyájasság. Csinált szükségek. A' hazaszeretetről. A' fősvénység és a' puhaság. Allegoria. A' magyar nyersség és darabosság. A' mi Nagyanyáink' A' nagy gazdagság és azzal való visszaélés : prózák. Superint. Kis János Barátomhoz, Erdélybe: vers. Dukai Takács Judith. Episztola Takács Judithhoz, vers. Berzsenyi Dániel. A' Német próza' történetei, a' nevezetesebb prózáikus írók munkájának kijegyzésével: Eichhornól fordította Döbrentei Gábor. Magyar Literaturát illető jegyzések : próza. Döbrentei Gábor. Emlékezés Elizára: vers. Szemere Pál. Észrevételek az életirás' theoriájáról: próza. Döbrentei Gábor. Megelégedés: vers. Horvát Elek. 1) Psyche ideálja, 2) Psyche' átalváltozása: versek, Sipos Pál. 1) A' Szenvedőhez, 2) Gróf Dessewffy Józsefhez, 3) Császár Andráshoz, 4) A' szép miv készítéseért éggő, 's az ahhoz-értő: versek. Döbrentei Gábor. Vadak énekei Herderből fordította Döbrentei Gábor. Egykét észrevétel a' magyar nyelv' mostani állapotjáról: próza. Grof. Zsombori József. A' Törvénykiszolgáltatójához: vers. Döbrentei Gábor. Szafó éneke; vers. Báró Naláczi István. Báró Orczy Lőrincz' emléke: próza. Kazinczy Ferencz, Sallustiusz' magyar fordítása 1596-ban: Kazinczy Ferencz. Kanizsai Ibrahim Basának levele Csebi Pogány Zsigmondhoz: próza, közlötte Berzsenyi Dániel. Régi tábori parancsolatok; 1) Fejedelem Bethlen Gáboré, 2) Második Rákoezy Györgyé. — A' Nádor-Ispán' magyar beszéde. — Hazafiúi öröm: vers. Gróf Teleky László. Az Erdélyi Profeszszor Urakhoz: próza. Döbrentei Gábor.

Negyedik Füzet. Kijött 1815-ben, Nagy-Ajtai Cserei Farkas, Erdélyi Udvari Tanácsos' 's Referendárius' képével. Előbeszéd: próza. Döbrentei Gábor. A' szép tudományok' befolyásáról a' felsőbb tudományokra, Herdernek pályairása: próza. fordította Kazinczy Ferencz. A' költő: vers. Vitkovics Mihály. A' kétféle Nagyságok: vers. R. Fejér Antthropológiájának Recenziója: próza. N. Epigrammák: Kazinczy Ferencz. 1) Szirmai Jánoshoz; Szonett. 2) A' Margit szigeten: versek. Kazinczy Ferencz, Nina vers. Y. Álmadás; vers. Sipos Pál. Laura' halálára: vers. D. Kivánság: vers. Kulescy Ferencz. Széplaky; vers. N. Filozofiára vezető Értekezések' folytatása:

Szabó András. Az este Inneplése: vers. Füzesi József. Az anyai nyelven írás szükséges voltának megbizonyítása, Algarotti szerént olaszból fordította Döbrentei Gábor. két oda: Bucz Emiltől Florián' élete: próza Döbrentei Gábor. Szelmur' próza. B. Festések a' mezei világból; 1) A' Jóltévőség, 2) Thyrzis reggele. 3) Kilátás egy köszikláról. 4) A' reggel, 5) A' jó gyermek' kerése. prózák. — Nagy-Ajtai Cserey Farkas' Erdélyi Udvari Tanácsos' élete: próza. Cserey Farkas. Cserey Farkas' levele Baresay Ábrahámhöz. — A' halálról: vers. Cserey Farkas. Az ember és fejedelem' kötelességei, Vernethől fordította Szabó Samuel. Szíves kérelem Erdély' Históriaja' barátához; próza Herkes Abel.

Ötödik Füzet. Kijött 1816-ban, Mélt. Báro József János Úrhoz, Döbrentei Gábor. A' franczia nyelv' kimivelésének történetei 's Prozáikusai munkájának megvizsgálása; Döbrentei fordította Eichhornból a' francozia nevezetesebb írók munkái kijegyzésével. — 1) A' Fordító, Másoló az előtte lévő eredeti Széphhez, 2) Az Eredeti: versek. Döbrentei Gábor. Nagy József, Szombathelyi Fő Prépost' élete, írta Kresznerics Ferencz. Az I. niszthomiai háború, Ossziánnak egyik éneke; próza. fordította, Baesányi János, Cesinge János' élete: próza. Herkes Abel, Eredeti Mesék; próza. Primóczi Szentmiklóssy Aloyz. Gróf Zsigray Józsefhez, episztola: vers. Takács Judith. Zombori László' emléke: vers. Sipos Pál, Episztola Berzsényi Dánielhez: vers. Kazinczy Ferencz. Epigrammák: versek. Szentmiklóssy Aloyz. Az ember: vers. Székely Sándor. A' Phantáziához: vers. Hölsey Ferencz. A' szabad szív, vers. Füzesi József. A' Szunnyadó vers. J. Soprony' tájékhöz: vers. Kis János. 1) Hölgyemhez, 2) Esdeklés: versek. Horváth Elek. Az Egyiptomiak, Perzák, Görögök és Rómaiak nevelése módja: próza. Szász Mózes. Tudósító Levelek: Bikfalvi Falka Sámuel — A' Benczecezi fitegoria, a' Kenyer mezeje szélén. Döbrentei Gábor. Müller János' levele.

Hatodik Füzet. Kijött 1817-ben, Gróf Haller László képevel. Az Egyiptomiak, Perzák, Görögök és Rómaiak nevelése módjának folytatása: Szász Mózes. Ezen nevelések módjaira tett némelly jegyzések. Döbrentei Gábor. Thomás' élete 's munkái; Döbrentei Gábor. Dicsérő-beszéd Mark Aurélról: fordította a' Thomás Elogei közül A. R. A' közönséges Oskolai nevelésnek a' házával öszve hasonlítása: Prof. Szilágyi Fe-

rencz, Ezen nevelésre tett jegyzések, Döbrentei Gábor, Erkölcsei Elmélkedések: próza, Döbrentei Gábor. A' Társalkodásról — Hamlet monologjának Parodiája Jago szerént Anglusból: próza, Sentkúti Sándor. Epigrammák: Deáky Zsigmond. Tudósító levelek — Gróf Haller László próza, Döbrentei Gábor. Előfizetők' nevei.

Hetedik Füzet. Kijött 1817-ben, Gróf Teleky Ferencz' Répével. Ajánlás Tekintetes R. K. J. Urhoz: próza, Döbrentei Gábor. Rövid megjegyzések egy férfi-gyermek' neveléséről: Gróf Mikó György. Boileau Despreux élete 's poétikája: próza, fordította Döbrentei Gábor. 1) Esti emlékezés a' Sirok között, 2) Regula 's Természet, 3) Egéria, 4) A' Tanult és a' Genie, 5) Pataky Mózes' halála, 6) Életregulák, 7) A' való érdem' méltósága, 8) örömrre ébresztés: versek. Döbrentei Gábor. Értekezés az elmének magasb' kifejtődése körül az izlés' munkájiban: próza. Prof. Buczy Emil. Buczy Emil, Razinczy Ferenczhez. Episztola, Tekintés a' hazára: vers. Döbrentei Gábor. Néhány darabok az Anglus Szemléből próza-ford. Kis János. Az Érdem: vers, Buczy Emel. Bod Péter' élete, 's hátramaradt munkájiról tudósítás, — Sterne Lőrincz' élete: próza, Döbrentei Gábor.

Nyolczadik Füzet. Kijött 1817-ben, Gróf Dessewffy József' Répével. Az Anglus Szemlé' folytatása: Kis János. Epigrammák: Ponori Török József. Epigrammák: Deáky Zsigmond. Teresihez: vers. Vajda Albert. A' miveltség' bece 's a' Haza szeretetének nemes volta, Gróf Dessewffy József Urhoz: próza, Döbrentei Gábor. A' Szabadság: vers. N. N. A' Liget: vers, Buczy Emil. A' szép Alvó: vers. Szentmiklóssy Aloyz. 1) Elfelejtethetlen Újházy Samum' halálára, 2) Az emberszeretőnek imádsága a' naphoz: versek, Gróf Dessewffy József. Hell Maximilián' élete: próza, Döbrentei Gábor. Rucpeczky János' élete: Mozart' élete. Pestalozzy Henrik híres Nevelési Író' élete: prózák, Döbrentei Gábor. Becsületes Ember képe.

A' Görög Genie' Kifejtődése' sajdításának okai: próza. Buczy Emil. Jegyzetek egy nemzeti jeles Író Részületére: Zsombori József. Eredeti Mesék: próza, Szentmiklóssy Aloyz. Gróf Teleky Ferencz' élete: próza, F. F. Forgach Ferencz Veszprémi Püspök levele 1596-dik esztendőben. Néhai felséges Beth-

Ien Gábor' lakadalmában Cassa. Egy a' kiadóhoz érkezett levélnek töredéke.

Kilenczedik Füzet. Kijött 1817-ben. A' Tragoedia' legfőbbje a' Görögöknél 's mostani álláspontja: próza. Buczy Emil. A' német Dráma történetei. A' német Játék szín' eredete 's történetei átaljában véve. Vigjáték, Szomorújáték: próza. Döbrentei Gábor. Eredeti Mesék: próza. Szentmiklóssy Aloyz. Halottak' Beszélgetése: próza Szent. Kúti Sándor. Recensió: A' Magyar Literatura' esmérete. Pápay Sámuel. A' Triumphusról. Értekezés; próza. Horváth Zsigmond. Rövid előadása, micsoda lépések tetettek eleitől fogva a' földszíne' megismérésére, mennyit ismerünk abból és mi vagyon méghátra? Prof. Molnos Dávid. Okos élet' reguláji: próza. Szász Mózes. A' Kritikáról: próza. Döbrentei Gábor. A' Wesztmünsteri Apátúrság' Temploma, 's néhány benne lévő Emlékkövek Londonban: Döbrentei Gábor. Hogy kell a' Haza iránti vonszódást tekinteni, 's miért szükséges a' végett buzgóságot ébresztetni? Gróf — Kazinczy Ferencz' levele Udvari Tanácsos és Ausztriai Történelíró Báró Hormayr Urhoz. Báró Hormayr' válasza Kazinczyhoz. Szabad-e elisioval élni a' Magyar Verselésben? Kazinczy Ferencz. Előfizetők nevei.

Tizedik 's utolsó Füzet. Kijött 1818-ban, R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József Képével. Előbeszéd Döbrentei Gábor. 1) Hazám' nyelve. 2) Magánosság, 3) Barátság és Szeretet, 4) Szent David' Éneke a' sorsról. 5) Csata dal: versek. Gróf Teleki Ferencz. Franklin' élete: próza. Ifjabb Szilágyi Ferencz. Gróf Teleki József' élete: próza. Döbrentei Gábor. Az első Füzetbeli Jutalom' kihirdetésére béküldetett Szomorújátékokról. I, II, III, IV. Példák Franklin' Írásmódjára. I, II, III, IV, V, VI. Ifjabb Szilágyi Ferencz. Gyermekeim' Neveléséről való Gondolataim': próza. Irta Gróf Teleki József.

Együtt a' tíz füzetnek ára 19. Rft. Váltó Czedulában; tanáltatnak Pesten Eggenberger József. Könyváros Úrnál. A' vevők nála magokat jelentvén a' füzeteket békötve fogják kapni.

N. N.

13. Ú j K ö n y v e k.

Főbb jeles Férfiak eszrevették, mi nagy fogyatkozás volt az Austriai Birodalom Literatúrájára nézve, hogy évenként a' Birodalomban kijött Munkáknak Lajstromok meg nem jelent. Ugyan ezért már tavál Bétsben először a' *Jahrbücher der Literatur* tzmü tudománnyal teljes Folyó Írás Kiadójai időről időre közlötték az Új Könyveket, mellyek akárhol a' Birodalomban napfényt láttak; azután pedig a' híres Bétsi Könyv-kereskedő Mayer Jakab rólok különös Lajstromot készített illy tzm alatt: „Oesterreichisches Jahrbuch der Literatur; oder Verzeichniss der Bücher, welche in den Oesterreichischen Staaten 1817. ganz neu gedruckt, oder wieder aufgelegt worden sind”. A' folyó évben annyira vitte Mayer Ur igyekezetét, hogy különös Ujság Levelet botsát ki e' tzelből *Literarischer Anzeiger* nevezet alatt. Hely adatott mind a' két Munkában a' Magyar Literatúrának is. Noha hézagosak voltak erről az esméretek, gyönyörűséggel lehetett még is tapasztalni: hogy p. o. a' Magyar Literatúra szembe-tünőképen bővebb volt a' Tsch Literatúránál. E' Tudományos Gyűjtemény még előbb gondoskodott az időről időre Hazánkban megjelenő Könyvekről, 's épen ez nyújtott segedelmet a' külföldi hasznos iparkodásnak is Országunk tudományos törekedéseiről. Igazságos, hogy e' részben tudósítsuk szomszédainkat; de tudósítsuk magunkat is költsönös fáradozásainkról. Vajha a' távulabb eső Könyv-Nyomtató Műhelyek és Írók nagyobb gonddal elő mozdítanak e' jó szándékot! Ha hozzá juthatnánk, szívesen kitennők mindegyik Könyvnek árát is, a' mit jó volna tudni a' Könyvvásárlóinak. A' mult esztendőkről néhány Munkák tsak most akadván kezünkbe, azokat is ide leteszszük, 's úgy hiszszük egész győződésből, hogy a' Nemzeti Betsületet forrón kedvelő, 's Literatúránk előmenetelét nyughatatlanul esmérni vágyó Olvasóink soha elégedetlenséget mutatni nem fognak buzgó szorgalmunk ellen, ha a' kijövő új Könyveknek is helyet adatni látnak e' Tudományos Gyűjtemény Jelentései között.

a) Az előbbi Kötetektől ki maradott Könyvek.

1) Entwurf zu einem Noth — Tilgungs — Institut, oder über die Art und Mitteln, wodurch einer Hungers — Noth in

den Staaten der Kais. österreichischen Monarchie, so wie in allen übrigen Ländern der regierenden Mächte Europas ohne einen Beitrag von seite des Staats, und ohne Bedrückung der Völker, mit sicheren, und vollkommensten Erfolg gesteuert werden dürfte. Von Andreas Thurszky, des löbl. Bácsér Komitats Gerichtstafel — Beisitzer; und der Kön. priv. Hung. Bácsér Schiffahrtsgesellschaft Güter — Präfect. Ofen 1817. 8. S. 55. Targya e' kis könyvnek figyelemre méltó.

2) Directorium Itinerantium iuxta Stationes, ex praecipuis locis Inclvtorum ad Districtum Cassouiensem spectantium Comitatum Abaujváriensis, Borsodiensis, Gömöriensis, Sárosiensis, Scepusiensis, Tornensis, Ungváriensis, et Zemplinensis; ad omnes Regni Hungariae, Croatiae, Slauoniae Comitatus et Districtus; nec non vicinas Prouincias Austriacas, ordine Alphabetico expositas; cum Deductione Topographico Synoptica. Studio Caroli Szepesházy, Reg. Hon. Sub. Provincialis Commissarii et II. Comitatum Abaujváriensis, Borsod. Saros. Scepus. et Tornens. Tab. Jud. Assessoris. Cassouiae 1817. In 4. min. pagg. 104. Követésre méltó Példa a' többi Kerületeknek.

3) Rathóliázáló Lutherános, az az: kézzel tapogatható Bizonyítás Luther' Írásiból, hogy a' Luterános az igaz Római Kathólíka Hitet béveheti, és nyilván vallhatja, a' nélkül, hogy Luthernek tiszta Tanításátul egy köröm feketényt eltávozzon, Bonifázt, és Fidéli két Luteránosok között való Beszélgetésben előadva, némethől fordította Thezárovich Gábor 1817. Nagy-Várad, Tichy Ján, in 8.o. Az Előszó 8. oldal. A' többi 118. oldal, mind öszve 126.

4) Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen über die physikalische Geographie. Nebst einem Anhang über das barometrische Höhenmessen. Von Gottlieb Gamauff, Prediger in Oedenburg. Mit 1 Kupfertafel. Wien und Triest. 1818. S. 582. Nagy es tudós Munka, melly a' tiszteletre érdemes Szerzőnek, ki már előbb több Kötetben a' Természet Tudományát kiadta, ditsőségére válik. A' Soproni Evangelika Ekklesia méltán büszke lehet Lelki Pásztoraiiban.

5) Breuis Systematis Scholarum Ref. S. Fatakiensium Nouissimi. Conspectus. AbInspectore Scholarum huius anni J. R. (Josepho Rozgonyi) e Scholasticis Protocollis excerptus,

ac concinnatus. S. Patakin 1818. 8. pagg. 45. A' nagy hírű Felvigyázónak e' Tudósításokért sok köszönettel tartozunk.

6) A' Buzgó Kereszténységnek számára készített Énekek. Győrben 1818. Kis 8. rétből 40 oldal. Ugy hallottuk, hogy a' Kiadó Tiszt. Guzmits Isidór Sz. Benedek Rendéből, kinck tudománybéli tehetségei szép reményt nyújtanak.

7) A' magában tünkedő Protestáns, megvilágosító, 's megnyugtató Jegyzésekkel, németből fordította Thezärovich Gábor, 1818. N. Várad. Tichy in 12-o 58 oldal.

8) Az Ember mind az időnek, mind az örökkévalóságnak részese. Halotti Elmélkedés, melyet néhai Tekintetes Nemes Vitézlett Molnár Sándor Ur utolsó tisztességének megadásakor mondott Vértesen Februarius 6-dik napján 1818. Szoboszlai Pap István, Debreczeni Ispótybéli Prédikátor. Debreczenben, nyomt. Tóth Ferentz 1818. 12 lap. in 4-o. — A' Jelentő régen nem olvasott tekéletesebb egyházi beszédet, 's úgy hiszi: hogy kinyilatkoztatását a' részre nem hajló olvasó helybehagyni fogja.

9) Carmina quaedam Ignatii Várion, in Archi-Gymnasio R. Budensi Scholae II. Humanitatis Professoris P. O. una Humaniorum Senioris. Budae 1818. 8. pagg. 15. E' Versek a' Szerző hálaadatosságának szép tanúságai.

10) Ritus Sacer in Deuotione et Processione S. Stephani I. Regis Hungariae obseruandus. Budae 1818. 8. pagg. 16.

11) Rövid Tudósítás Ájtatos Imádsággal, és Énekekkel együtt Sz. Istvánnak, Magyar Ország Első Apostoli Királyának ditsőséges Jobb Kezéről, Budán 1818. 8. 8. oldal. Reményleni merjük, hogy ezen Enek újabb kiadatásakor az 1448. esztendő helyébe 1484. fog tétetni, mert Norimbergában hogy adathatott volna ki 1448-ban nyomtatásban ezen kellemes Ének? Bartalis és Schedius azért tettek a' hibára figyelmesekké, hogy megjobbítsák.

b) Idei Uj Könyvek.

19) De Honore Secundae Maiestati Debito. 12. Februarii, Die Natali Suae Maiestatis Sacratissimae Francisci Primi Dixit Ad Iuuentutem Philosophicam Sabariensem Franciscus Horváth Director Lycei. Sabariae 1819. Typis Francisci Perger. 8. pagg. 19. H.

V. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Galánthai Gróf Eszterházy Károly Egri Püspök Élete. Igaz Tisztelőjítől. I. 3.
- 2) Magyar Juhászló és Juhszámoló Mesterség. I. 32.
- 3) Csaplovits János. Arany-Idő. Bányász tekintetben. I. 45.
- 4) Jolsvai Bandi. Külömböző Vélekedés a' Recenziókról. I. 54.
- 5) Horvát István. Az Eperjesi, Abrugybányai és Varasdi Könyv Nyomtató Műhelyekről a' XVI. Században. I. 76.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Ludovici Sándor in Reg. Scient. Vniuers. Hungarica Prof. Publ. Grammatica Italica. I. 85.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Johann Strahlmanns Finnische Sprachlehre I. 96.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. I. 101.
  - 2) A' Recensensnek válasza az előbbi Igazításokra. I. 102.
  - 3) Eredeti Oklevélek kivonásai. I. 105.
  - 4) Jutalom Tétel. I. 107.
  - 5) Jutalmaztatások. I. 108.
  - 6) Találmányok. I. 109.
  - 7) Intézetek. I. 110.
  - 8) Elölépések és megtiszteltetések. I. 112.
  - 9) Rihalt Tudósok és Írók. I. 113.
  - 10) Jelességek. I. 113.
  - 11) Bérekesztése a' honnyi Művészekről, és az ő Műveikről való tavali Tudósításoknak. I. 114.
  - 12) Híradás az Erdélyi Múzeumnak I—X. Füzeteiről. I. 119.
  - 13) Új Könyvek. I. 125.
-

Kisszántói Pether Tűszámozó Mődje

3

Magyar - Tűjászat.

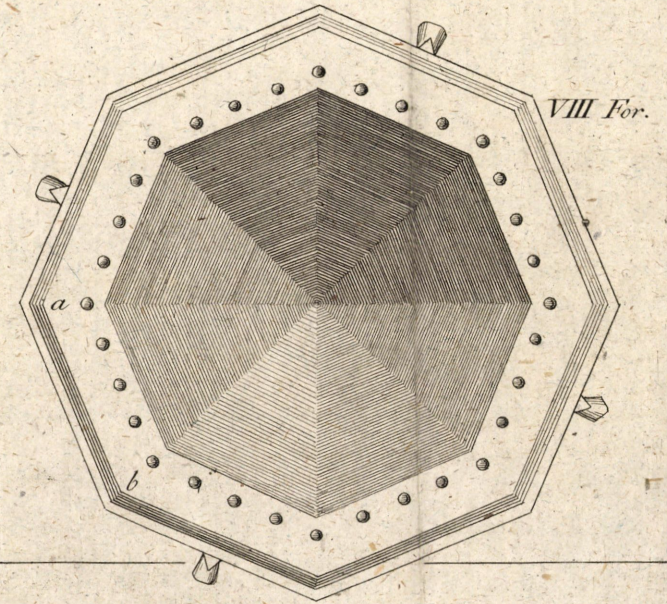
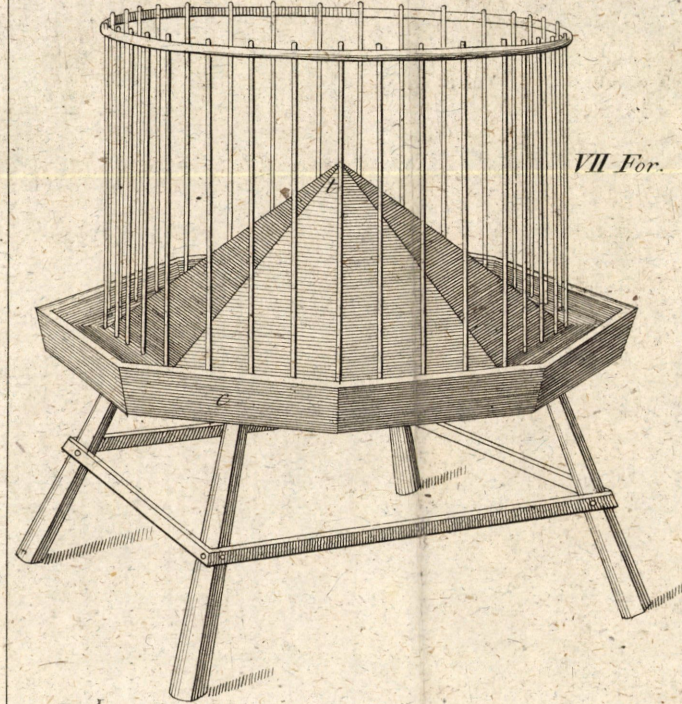
IV For.

V For.

VI For.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

VI. KÖTET.

Deák schneidersche fac. Pest.

Pető

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Parád Leírása több tekintetekből.

Alig van tartomány Európában, melyet a Természet olly sok hasznos érczes forrásokkal áldott volna meg, mint Országunkat. Szint' annyit hoztak már ezek a' sár széléreől vissza, mint a' mennyi visszaélőt Hegyallya nectárja arra juttatott. De a' Magyar, ámbár az érczes vizeket a' nyári hónapokban csak kényből is látogatni már ma nála a' szebb tónhoz tartozik, nemgondolással mellőzgeti ezeket: innen egy két mellékes leírásokat kivéven, azon érczes forrásinkon kívül, mellyek inkábbára a' víg mulatozás reményéből látogattatnak, 's mellyeket a' társalkodás tett kedvesekké, legtöbb hasznos vizeinket nevekről is alig esmérjük, 's legfellyebb négy öt mértföldnyi körökben esmertetnek. Nincs a' Magyarnek Zückertje és Remmlerje, a' kik Német országot érczes forrásai leírásával megajándékozták. Valóban ~~nem~~ háládatlan munkát közlene azon hazafi orvos a' Hazával, a' ki ennek érczes vizeit, chemiai, topographiai és geographiai tekintetekből esmertetné meg velünk, hogy minden hazafi tudhatná ezeknek orvoslásait betegségéhez, lakásához és erszényéhez alkalmaztatni. Im' itt egy kurta afféle Leírás nem mustra, hanem csak próbatétel gyanánt, serkentésül azokra nézve, a' kik nálam e' részben többet nyújthatnak. Parádon három ízbeli megfordulásaimon szedett tapasztalá-

saim, a' Hazának korán elhalt Kitaibel orvos Úr, Oszlató (Chemiai) próbáival öszvekötvé lesznek útmutatóim.

Parád, Heves Vármegyének Ivadi Járásában, Herczeg Grasalkovics Döbrei Uradalmában, a' Mátrának Nógrád Vármegye felé való tövében, két mértföldnyire Gyöngyöستől, és ugyan oly formán Egertől a' Palócság között fekszik. Most a' B. Orczy Familia által tartatik árendában. Határos szomszédságai Recsk, Derecsk, Bodony, Dorogháza, Sólmos, Domoszló és Markaz, mind Palócz Helységek. Maga Parád Faluja egy agyagos saras völgyben fekszik farovátékos házaival minden kiesség nélkül; de annál kellemetesebb tájak a' fürdőe, a' savanyú forrásoké és a' Hutáé, mellyek ugyanazon völgy erdős részeiben helyebb fekszenek.

Említésre méltó ezen Helységben a' Pixismíves, a' ki különbféle kövekből és kövesedésekből (petrificatio) készíti szelenczéit. A' követ ugyan többnyire a' Karpaton 's más meszsze hegyeken szedegeti, de sokat talál itt helyben is a' Mátrában: mint Granátot, Onyxot, Chalcedont, Achátot, Jáspist és számos Krystallokat. Valóban megérdemlik munkái a' megnézést. Többnyire az Uraságnak dolgozik, a' kitől rendes fizetést hűz; de gyakran vagynak eladó portékái is.

A' Falutól kelet felé mintegy fertály mértföldnyire áll a' timsós fürdőház, kies kilátással. Az egymásra tornyozott Mátra csúcsai, kékes horizonú bércek, 's általok a' Világ zajától külön szakasztott nyájas völgyek, hímes rétek és ezek' aljain ezerféle kigyódzás közt csergő Torna' patakja, a' tisztességes korra szenderítő Várak omladékai, mint a' millyenek Domoszlónál Oroszlányvár, Derecsknél Kánásvár, Parádnál Veresvár, Tatárszállás és Várhegy, édes ké-

peket nyújtnak a' lány képzelgésnek (Schwärmerey). Ellenében a' fürdőháznak fekszik egy nyári lakhelye a' B. Orczy Nemzetiségnek csendes falusi magányban számos szobákkal, egy kis kápolnával, és a' mit sajnálni lehet, egy elhagyatott eserjés, és más szűk rossz konyha kertel.

A' Fürdőháznál négy fürdőszobákban nyolcz kád vagyon. A' sárga agyaggal vegyes timsós víz, hosszú vékony facsokön szívárog le a' szomszéd hegy oldalról, az ez előtt néhány esztendővel virágzott timsó-bánya omladékai között; néhány ölnyre a' fürdőháztól kádba fogatik fel, üstökben melegítették 's eresztetik a' fürdő-kádba. Sajnálni lehet, hogy ezen timsós forrás nagy szárazságban a' szükséges gond, és tisztítás' elmulasztása miatt szemlátomást fogy 's apad. Innen ha sok ekkor a' vendég, némelly közzüle csak hosszszas várás után juthat fürdéshez. Szerencse, hogy a' sós vizet annak hősege esetében soká el lehet tartani, sőt a' timsó minerára vizet öntve az említett forrás szűk szívárgását pótolni. Egészen ez úgy is soha ki nem szárad; a' mint hogy az 1797-ik esztendei számos forrásokat kiapasztott szárazságban is folyvást csergedezett.

A' színe ezen víznek sárgás agyag színű, a' fürdő ruhát is olyanra festi, 's a' további használásra alkalmatlanná teszi. Innen egy rendbeli fehér ruhát a' fürdeni kívánónak különösen fürdésre kell szálni 's áldozni. A' víz íze timsós, öszvehúzó és ténstás, vagy is gyenge vas ízű. Ha főzik, barna alja marad: a' nyers tölgyfát feketére festi. A' test bőrit, kivált tiszta száraz időben jobban öszveránczosítja, mint akármelly más víz. Mindazáltal ereje essős időben a' közben vegyülni szokott édes víz miatt sokat vesz.

A' mint tulajdonságai és oszlatása (Chemiai analysise) mutatják, fő részei ezen víznek; tim-

só, vasas só, és valami csekély mértékben (melyet a' közben vegyült édes víz igen változtat) keserű és Szelenit-Savak.

Innen, a' ki ezen részeknek hathatóságát ismeri, könnyen gondolhatja, hogy ezen fürdő egy a' legcsudatévőbbek között Hazánkban. Ritka víz nyújthatja olly csalhatatlan jeleit orvosi erejének mint ez, melly az öszvehúzást kívánó betegségekben egyetlen a' maga nemében. Nem ritkaság itten látni betegeket, a' kik látomra is soroglyán vétettek le kocsijokról, 's két három fürdésre lábaikon járhattak. De hogy ezen víz is, mint minden elhatározó orvosi szer (Heroica cura) szintannyi kárt okoz a' visszaélés által, mint okos használással hasznót, az tagadhatatlan. Hasznait tehát egygyes esetekre határozni nem tartom sikeretlen munkának.

Sok hosszas tapasztalás után bizonyos az, hogy a' Parádi timsós fürdő jó ficzamodás, szélűtés által elgyengült tagok megerősítésére, régi mérges kelések, pattanások eloszlatására, megrogzott rheumák, sőt valóságos köszvények' gyógyítására. Melly utolsó nyavalyában tudtomra is csak nem csudákat téssen. Jó a' csomódzásokban (Skrofeln) szakadásban, sőt vízihetegségben is. Hasznos a' szemtüzesedésekben; egyszóval mind azon betegségekben, a' hol a' Véredények eltágulása 's lankadása forog fenn; de ellenkező esetekben annál többet árthat, hogy gyakran három négy fürdő elégséges egy régi nyavalya 's megrogzott fájdalom eltörlésére is. Főképen a' csomódzásokban annál nagyobb figyelmet érdemel ezen fürdő, hogy ezeknek eloszlatások, ha egyszer megkeményedtek, majd minden orvosi mesterségnek truttzol. Az magában érthető dolog, hogy ha csak egy tagnak van baja, az egész testet nem kell mosni, hanem csak amazt áztatni.

Illy timsós fürdőt lehetne ugyan timsóból és esső vagy folyó vízből készíteni, de Parádon azt savanyú víz italával lehet össze kötni, melly kivált rheumatismusokban, köszvényben, bőrön való kiötlődésekben és csomodzásokban felette hasznos.

Egészségesnek itten csak kényből fürdeni legfellyebb egy párszor tanácslanám. A' timsós víz felette öszvehúzó ereje, melly eleinte különös ét kívánatot (appetitus) csinál, könnyen árthatna. Ezen visszaélés sokaknál megkisebbitette már ezen fürdő érdemét. A' víz ereje és szesze kivált száraz tiszta időben olly nagy, hogy főkép' a' melegebb mérsékletű fürdőben a' gyenge személyeknek szédüléseket és ájulásokat okoz; melly következesek könnyen elháríthatnak az által, ha a' víz csak langy melegen készítettik, a' fürdendő pedig míg belépne előbb fejét hideg vagy lágy meleg vízzel megmossa, és sem üres sem tele gyomorral nem száll belé. Ezeket, kivált a' köznéppel itten elhitetni nem kis munka, a' melly rendszerint hasznosnak sem tartja fürdését, ha csak nem ájuldoz közibe.

Mind ezen számos hasznai mellett is a' fürdőnek, melly elhagyatásra mutat itten minden, melly kedvetlen sőt sokszor ártalmas alkalmatlanságokat kell itt szenvedni az ügyeletlenség miatt a' látogatóknak! A' fürdő szobák keskeny rekeszek, többnyire nedves téglapadozattal, és egy egy homályos ablakocskával. A' fürdő a' vizet tetszése szerint nem mérsékelheti; mert srófos csövei azon Válnak, mellyen a' víz eresztetik, nincsenek. Hoszszas kiáltozásra hoz a' fürdős leány kupában meleg vagy hideg vizet; de ennek is hányszor nints szűkiben, 's hányszor nem elégtelen a' számos vendég miatt a' pontos szolgáltat-ra! A' fürdés után szükséges pihenésre nincs helye a' szegényebb sorsúnak; gyepen és a' szünto-

len szorultt szellős (Zugluft) folyosókon kell néki a' szabad ég alatt nyugodni, 's gyakran az izzadság visszaveretése miatt betegebben elmenni mint jött; melly is a' fürdő bizodalját és tekintetét nem kevésbé csökkenti. Fürdő-ingek, törülközők, köz szobák nincsenek, 's Orvos Gyöngyösig és Egerig nem lakik. A' ki mindazáltal a' fürdő szobákhoz közel lévő négy szobák közül egygyet kibérelhet, sok alkalmatlanságokat elkerülhet. Ezen szobákban kályhák is vagynak, 's a' gyengébb személyek az idő kedvetlen változásával fűtethetnek, melly nyugalomra sok előkelő fürdőinkben nincs tekintet.

Naponként közép számvetéssel készül itten nyolcz kádban Junius eleitől Augustus végéig 30 fürdő, Májusban 10, és így esztendőnként öszve-séggel mintegy három ezer.

A' fürdő ház a' körulte lévő házakkal és épületekkel, mellyek részszerint a' régi Timsóbányához tartoznak, részszerint pedig a' B. Orczy familia cselédjeinek lakóhelyeik, Bányá nevet visel. Hihető az ó Timsó Bányáról, mellyet a' fürdőháztól kelet felé csak egy kis patakocska választ-el. Ezt ez előtt mintegy negyven esztendővel egy Társaság kezdte művelni, mellytől azt a' társaság egyik tagja Totovics Antal Egri Görög, ez előtt mintegy 14 esztendővel váltotta magához: de Bányája mellé sem rétje sem legelője szükséges vonó marhái számokra nem lévén, úgy szinte fát is üstjei alá a' szomszéd Birtokosoktól, azoknak önkényes ár-szabások szerint kéntelenítettven vásárolni, a' Bányát nem győzte, 's a' timsó-főzéssel sok káros bukdosásai után ez előtt hat esztendővel végképen felhagyott. Azolta minden épületjei, mellyekben csak egy hajdani Factorja lakik, szomorú pusztulásra mutatnak. A' Bányá igen gazdag volt; 's esztendőnként

több száz mázsákat nyújtott. Ezen bánya hegyéből csergedez a' fürdő vize. Ez eránt Totovicsnak olly alkuja vólt az Orczi Familiával, melly-nél fogva Totovics megengedte a' timsós vizet az Orczyak fürdőjére vétetni; de ezek azt onnan ismét tartoztak facsőkön eresztetni a' Totovics üstjeire. Az ezen bányából kihányt és égetett érczföld (minera) egész hegyeket formál 's szép czinóber szint játszik. Az esső finom veres agyagot gyűjt róla a' völgyben, mellyből kevés vegyítéssel alig ha szép cserép edényt nem lehetne készíteni. Legalább az én próbámra kő keménységre állott össze, 's a' tüzet is kiállotta repedés nélkül. Méltó volna próbát tenni Totovics Úrnak, a' kinek hasznos igyekezeteiben vallott szerencsétlenségeit valóban sajnálni lehet.

A' fürdő-háztól mintegy fertály orányira dél felé áll az Orczy familia új timsó-bányája. Ez, ámbár nem olly gazdag mint az elébbeni vólt, most jó karban van, 's mintegy 700 mázsa körül nyújt esztendőnként. Ha azt felvesszük, hogy majd minden mázsa timsó főzésére egy egy ölfá kivántatik meg, melly helyben is hat forinton árultatik, a' napszamos naponként 40 xrt húz, a' fuvar Pestig az út járatlansága 's számos közben fekvő hegyek miatt terhes és drága; 's még is mázsája legfellyebb 25 ftkon kél el: könnyen el lehet gondolni, hogy a' szükséges tiszték fizetését, épületek árának kamatját, szükséges eszközök' reparatiók' költségeit, fa-vágatását és behordását 's a' t. beszámítván, az egész bányából legfellyebb az a' haszon hárámlik az Uraságra, hogy a' fáját a' timsóban elárulja.

A' Fürdő háztól mintegy másfélszáz lépésnyire fekszik az Uraság' Fűrészmalma, mellyben tölgy és más kemény fából deszkák, padlók, keréktalpak, létzek, zsindelyek 's a' t. készítettnek,

Ebből tetemes a' haszon; mert azon kívül, hogy a' számos savanyúvizes ládák (Verschlag) itten készülnek, 's az Orczy Familia minden jóságai kemény deszkákkal innen provideáltatnak: sok pár deszka, talp 's a' t. jó áron el is adattatik. Most egy más Fűrész malom is készül az ó bánya mellett, melly a' hasznót nevelni fogja ugyan, de a' már is ritkúltni kezdő erdőségnek új molya lesz.

A' timsós fürdővel azon egy völgyben, a' hol az Parád falujától jó fél órányira nyugot felé öszvekeskenyedik, buzognak az érczes források. A' hely szép, de a' kilátás megszorúlt. Torna vízcseke nyugoti partján, tőle csak egy pár lépésnyire van a' bűdösköves forrás; erről dél felé néhány lépésnyire egy domb alljában a' vasas. A' harmadik ezen dombon túl fekvő völgyben esik, 's ez előtt két esztendőkké két fürdőszoba épülvén mellette, fürdőnek használtatik. Ezen utolsó leggyengébb 's a' bőrt is a' fürdés után kevésbé húzza öszve. Mind a' három forrás homok-köböl kifaragott üregekben buzog ki ezen könnyen hasadékjai közzül. Leginkább a' bűdösköves (mellyet bűdösköves nehéz szagáért neveznek így) használtatik mind vitelre mind italra; ámbár sok nyavalyákban a' Vasas foganatosabb lehet,

1). Tulajdonságaik ezen forrásoknak.

A' víz színe benne olly tiszta, hogy a' forrás alján a' legkisebb tárgyat is kivehetni. Pohárba töltetvén számos apró hólyagocskákat serseg. Szaga, a' száj felé vitetvén bűdösköves, de ez magán a' forráson nem igen érzik. Az íze, ha az ember egyszer a' szagához szokott, kedves, 's kellemes savanyúságú. A' bűdösköves forrás melegségbeli mérséklete az időjárásával változik; a' más kettője pedig mindig egyenlő, tudnillik

az, a' melly a' közönséges hegyi forrásoké 10. grád Reaumur szerint. Ennek oka az lehet, hogy az első forrás közel a' föld színéhez hozza a' maga folyását, a' többi pedig mélyebből buzogki. A' bűdösköves Forrás vize, ha edényben tartatik, sőt a' kifolyó csőn is feje alját hágy; ezt hagyott 1797 táján a' Vasas is, de azontúl ennek alja mindég jobban jobban barnult, 's a' forrás színét behúzó hártyácska is mindég feketébb színt vett magára: melly nyilván való jele annak, hogy ezen forrás esztendőnként folyásában valamelly vas érre akadván mind inkább vasasodik. Az aljaik ezen vizeknek megszáráttatván 's tűzre vettetvén kék lángal égnék, 's fojtó bűdöskő szagúak. Tűznél a' bűdösköves forrás vize barna alját hágy. Dugatlan edényben zavarossá lesz, savanyúságát és bűdöskő szagát elveszti, még pedig tűznél igen hamar, de még azután egy kis ideig finom hegyi—Nafta szagot érezhetni rajta: huzomosabb melegítésre az is elmarad, 's a' víz Lúgsó izzt kap. Jól bespöntölt és szurkozott üvegekben pedig, meszsze földre el lehet vinni, és sokáig tartani, a' nélkül, hogy tulajdonságából, vagy erejéből legkissebbet is vesztené a' legnagyobb melegekben is. A' minthogy főképp a' bűdösköves forrás vizét meszszire is elhordogatják, 's nálam két, egy pintze szegletben felejtett, üvegek ezen vízzel, esztendő múlva is friss erejekben maradtak. A' víz ereje tavasszal fűzfa fakadáskor legnagyobb, kétség kívül az újjító athmosphoerának befolyása miatt; melly kivált a' szén savanyat benne neveli,

2. Álló részei ezen víznek:

a). Szén savany vagy Levegői savany (aër fixus, Kohlsäure, Luftsäure) jó hő mértékben találtatik benne, nagyobbára ugyan só és Föld-nemekkel öszveköttetésben, de maga a' víz is bő.

ven bír vele, főkép' a' bűdösköves és Fürdő forrásoké, melyekben 100 kubikzol víz 90-en felelül ad szénsavanyat. A' vasasban kevesebbet talált Kitaibel Ur, és ez alkalmasint az ízéből is észrevehető.

b). Bűdöskő v. Kénkö mellynek jelenlétet mind a' víz szaga; mind az aljával a' tűzön tett próba mutatják. Azon környülállás, hogy ezen víz nyílt edényben és tűznél bűdöskő szagát olly hirtelen elvesztí arra mutat, hogy ezen álló rész benne olly finomitva taláztatik, a' mint az a' viztől külön válva láttatlan visszpattanós (elastisch) nedv formában tűn-elő, 's a' mellyett Kénkö Levegőnek, vagy az újabb Oszlatók (Chemicusok) után Kénköves-vízi-gáznak neveznek. Ez a' Parádi vízben olly bő mértékben van meg a' mint azt csak az Europai legerősebb kénköves fürdőkben találhatni, ha bár a' szaga nem olly beható is, mint azoké, mellyet a' melegség is szokott nevelni benne.

c). Hegyi-Nafta. Ezt ugyan csak szagáról gyaníthatni, de azért jelenléte kétséget nem szenved; mellyet erősít az is, hogy a' források olly homok kö hasadékjai közzül szivárognak, 's víz tartójok is belőle vagynak kivágva, mellyből kivált friss töréssel tűzhöz téve ezen Nafta izzadik ki. Ennek szaga néha a' bőfőgésen is érzik a' kénkö-szag után.

d). Föld-részei ezen víznek: szénsavanyú mész és szénsavanyú magnesia; de ezek olly csekély mértékben vagynak benne, hogy egy patikai fontban (mintegy egy meszszele) csak 3—4 grán taláztatik belőlök.

e). Savak is szűken vagynak benne; egy Fontban mintegy 5 grán. Melly is szénsavanyú Sódából konyha és Glauber savakkal vegyítve áll.

A' vasas forrásban fél gránnal kevesebb só talál-
tatik.

f). Vas at Kitaibel Ur, nem állván ellent az
Oszlatóknak közönséges vélekedések az eránt ,
hogy ezen ércz a' kénköves levegővel ugyan azon
egy vízben meg nem fér, 1797-ik esztendőben a'
büdösköves forrásban talált, de az általam Vasas-
nak neveztetettben semmit: 1799-ikben már ő is
talált keveset benne, 's 1816-ikban még többet.
Én minden környülállásokból azt vélem, hogy
ebben több van, mint amabban. Ezt mutatja sok-
kal barnább felső hárttyája, a' forrás vas színe,
és ténta forma szemhetünő íze. Hihetető, hogy
a' forrás vize ezen érczet útjában szedi fel; mely-
nél fogva útja sokszor a' nagy szárazságokban
változván, változni kell az állórészek mérsékletei-
nek is. A' fürdő forrásban semmi vas nincsen.

3. Orvosi erejek.

A' tápasztalás legtöbbet bizonyíthat itten ,
ámbar ezen források legfellyebb néhány mértföld-
nyi körben esmértetnek. Annyi bizonyos, hogy
Parád környéke lakossai nem kövér ugyan, de ép
egészséges friss jó kedvű és hosszú életű embe-
rek. A' marha különösen kívánja ezen vizet, 's
ha környékén legel, mohón siet a' forrás kifolyá-
sához, 's annak még az alját is felrágja. Közön-
ségesen tudatik, hogy ezen víz mértékletesen iva
a' gyomrot javítja, az ét kívánságot helyre állítja
és a' beleket tisztítja. Mindazáltal az még inkább
bára esméretlen lévén, orvosi erejét is leginkább
álló részeiből gyaníthatni.

Ezekből téven következtést, ritka érczes víz
lehet illy nagy becsű mint ez. Legtöbb hasonla-
tossága van Kortum előadása szerint az Acheni
Fürdő vízzel, mellyet inni is szoktak. Ez több-
nyire azokból a' részekből áll, mellyekből a' Pa-

rádi; hanem az Acheni víz meleg, több savavan, kevesebb szénsavanyú levegője és semmi hegyi Naftája. Más savanyú vizekben kevés, vagy semmi hüdöskő nincsen. E' szerint tekintetbe vétetvén az álló-részek' mérsékletében való külömbség, az ezen fürdő hasznairól tett tapasztalások és próbák a' mennyiben tudniillik ezekbe az állórészeknek elhatározó befolyások vagyon, a' Parádi vízre nézve is használtathatnak. Nevezetesen.

1-ör A' szénsavanyú levegőről vagy szeszről tudjuk azt, hogy az inainkat gyengén izgatja, 's ez által az inas részeket nagyobb munkásságra ébreszti; a' rothadásnak ellent áll, és az emésztést segíti; a' gyomor görcsöt, hányásra erőltetést szünteti, a' vizellésen és emészteten való üresedéseket elősegíti, úgy hogy vele egybeköttetve kevés só is elébb hajt, mint külön sokkal több.

2-or A' hüdöskő is gyengén izgat, az üresedéseket mind széken mind bőrön segíti, a' nélkül hogy tüzesítne, a' sűrű nyálkasságot a' tüdőről eloszlatja 's kivetését elősegíti; a' gyomorban és belekben meggyült vért eloszlatja, és az ezzel gyakran öszveköttetett gyomorgörcsöt és fájdalmat szünteti; a' csipős nedvességeket javítja, az ásyány mérgeket enyhíti 's a' testből kíségíti 's a' t. Mind ezeket a' hüdöskő ezen vízben annál inkább eszközli, hogy benne igen megfinomítva, szét oszlatva és feloldozva találtatik.

Kétség kívül nagy befolyása lehet itten azon Víz tárgynak is, mellyel a' hüdöskő párosítva van: de ennek munkássága még sokkal esméretlenebb, mint sem azt meghatározni lehessen. Ha mindazáltal az bizonyos, hogy a' felesleges izgatóság (überspannte Reizbarkeit) a' savany tárgyának feltétebb öszvegyüléséből származik, úgy a' kénköves levegő víz-tárgyára nézve igen hathatós szer lehet. Annyi ön tapasztalásomból is bizonyos,

hogy a' legérzékenyebb Fejérszemélyek és bélgyengültek (hypochondriacusok) is kedvtelessel 's bő mértékben ihatták és szenvedhettek ezen vizet.

3-or A' hegyi Nafta izzasztó és vizeltető, a' bélgilisztát előli, külső és belső kiliseket gyógyít, gyomor görcsöket enyhít, 's a' vért azon csipősségtől, melly a' testen számos pattanásokat szül, tisztítja. Hogy ezen finom hegyi olaj izgatásaitól azon állapotban és mértékben, mellyben ezen vízben találtatik épen félni nem lehet, számos tapasztalások bizonyítják. A' Savak, ámbár kis mértékben vagynak ezen vízben, mindazáltal nem csekély hasznú befolyásuak az egészségre nézve. Az már úgy is közönségesen tudva van, hogy a' levegői savany, ezeknek munkásságokat neveli. Nem szükség említnem, hogy ezek feloldoznak, oszlatnak és a' széket elősegítik. Hanem az különös figyelmet érdemel, hogy a' savak közt itt a' szénsavanyú Soda a' legfőbb; tehát a' munkásságot is erről kell leginkább megítélni.

4-er A' beszívó földnemek (absorbirende Erden) a' gyomor savanyúságait bényelik; ha hát ezekre találunk benne, kezét fognak a' savakkal, oldoznak, kivisznek, 's ennél fogva nevelik a' szabad levegői savany mennyiségét, 's orvosi még esméretlen erejét leginkább ebből gyaníthatni.

5-ör A' Vas is különös figyelmet érdemel, ámbár hogy az mikép' fér meg az élő testben a' kénköves levegővel nem tudatik. Annyi bizonyos, hogy a' vas a' savanyú vizekben, a' pattanósságait elvesztett éltető test-részeknek (organumoknak) erejét vissza adja.

A' ki már most mind ezeket, mellyeket az álló-részek tulajdonságairól egygyenként mondtunk, egybekötendi, ált' fogja látni, hogy ezen

tulajdonságokat olly végre, hogy belőlök a' legmakacsabb betegségek ellen hatalmas szer készüljön, szebb egybeköttetésbe, és munkálkodásba, mint itten, hozni lehetetlen lett volna. Most már azon eseteket, a' melyekben ezen vizek hasznosok, közelebbről kívánom meghatározni.

Ha savanyúság, nyáltakony (Schleim) vagy más csúnyaság fogja el az első utakat és edényeket, bőfögést, melyégetést (Sodbrennen) okoz, az emésztést akadályoztatja, 's egyéb rossz következtetéseket szül; ez a' víz a' leghathatósabb orvosság: mert földrészei és szódája benyelik a' savanyúságot; ezek, és a' többi Savak a' nyáltakonyt és egyéb csúnyaságot feloldozzák, és kivitelét kezefogva a' bűdöskövel elősegítik; egyszerűsmind a' levegői savany a' gyomrot nagyobb munkásságra, és jobb emésztésre ingerli, 's lehető magokat az emésztő nedveket is jobb lábra állítja. Hanem ezt szükséges megjegyzennem, hogy itten a' Savak ritkán elegendendők arra, hogy nagyobb lágyulást okozzanak. Azon esetben tehát a' hol nagyobb lágyításra van szükség, ezen vízhez Glauber sót, vagy borkövet kell vegyíteni. Mind azon nyavalyákban, melyek a' gilisztától származnak, annál bizonyosabb segédelmet nyújthat ezen víz, hogy a' gilisztá fészket a' nyáltakonyt eltörli, a' kénkö pedig és a' hegyi nafta ötöt a' belekből kihajtják.

A' máj és ahhoz tartozó részek, a' lép, kishas, a' belek, egy szóval az alsó részek dugulásában nincs ennél hathatósabb orvosság; mert az efféle víz ezen nyavalyáknak nem csak okaikra, hanem következtetéseikre is hat, melyek gyakran felette alkalmatlanok. A' savanyúságot előli, a' gyomorgörcsöket enyhíti, és ezeknek fájdalmait szünteti. Most már Kämpf tapasztalásaiból tudjuk, hogy a' legtöbb húzomos és forgó (chronicus).

(chronicus) nyavalyáink a' belekben és alsó részeken való dugulásokból és öszve csomódzásokból erednek. Ha tehát a' sárgaság, a' legmakacsabb változó hidegek, a' Hysteria, hypochondria és melancholia nyomorúságai, a' mint rendszerint szoktak, ezen kútfökből erednek, ezen vízzel annál nagyobb haszonnal élhetni, hogy annak állórészei ezen nyavalyáknak még kedvetlen változásait is eltörlik. Kitéibél Ur említi, hogy hypochondriacusok, a' kik magokat orvosságokkal számtalan esztendőkön keresztül gyötrötték, ezen vízzel való élés által rövid idő alatt helyre jöttek.

Az alsó részek ereiben való Véröszvegyülésében, a' fekete sár epében, vak és folyó aranyérben, a' legjobb használatot várhatja az ember ezen víztől. Ezt mutatják állórészei, melyekből főkép' a' bűdöskö ezen nyavalyákban különös hasznú, ezt bizonyítják az Acheui fürdőnek is hasznai ezen nyavalyákban.

Az Ángoly betegségben, csomódzásokban (Skrofeln) melyeknek nyál-takony, savanyúság és az inas részek restségek fő okai, ezen víz fellelté hasznos. A' vizellő csők nyavalyáiban, akárminémü csipősségtől szármozzanak azok, úgy szinte a' köben is a' leghathatósabb szer ez. A' vesében és hólyagban lévő kő megoszlatására Ingenhousz és Falconer szerint a' vékony levegői savannyal megterhesült Szóda a' leghathatósabb eszköznek találtatott, pedig nem ezt leljük e' a' Parádi vízben, görcs és fájdalom szüntető részecskékel sokkal finomabban vegyest?

Ha ásvány-mérgek, mint a' maszlagérecz (arsenicum) ólom, kényszer, réz 's a' t. valami módon a' testbe szorultak, és kólikát, tagelesést, sugorodást, reszketést 's más szomorú következtéseket okoznak; ezen víz bizonyosan a' leghasz-

nosabb szer lehet. A' ki Hahnemannnak a' kénköves levegővel terhes víz ereje eránt tett tapasztalásait, és az efféle esetekben az Acheni fürdő erejét esméri; ebben kételkedni nem fog. Ha hát meggondolja az ember, hogy a' Kurúzsolók által mennyi vissza élések tétetnek a' kényesőre nézve; hogy mind azon szépség nevelő fejer kenőcsök; mellyekkel Fejérszemélyeink a' mái időben élnek; Viszmuthból, ólomból és kényesőből készittetnek; hogy sok munkások kívált a' hutáknál érczes párázatoknak vagynak kitéve; és hogy magok szakácsaink és czükormivéseink is, tudatlanságból számos érczes festékeket, mint czinóbert, miniot, hegyi-zöldet és kéket étetnek meg velünk: könnyen által láthatja, hogy a' mérgesítések mái időnkben sokkal közönségesebbek mint gondolkodnánk, 's innen ítélhet ezen víz valódi érdeméről.

A' ki a' járvány rheumatismusoknak a' csont és inköszvénynek természeteket esméri, az meg fogja vallhatni, hogy ezen víz' állórészei egygyesülve dolgoznak ezen bajok' enyhítésésére. Szén-savanyú és bűdösköves vizek, lúgsó, beszívó föld-nemek és hegyi-olaj, mind olyan szerek, melyeket ezen nyavalyákban különös hasznúaknak találtak. Annál többet lehet ezektől öszveköttetve várni. Az tudni való, hogy a' kipárolgást meg kell tartani igyekezni, ha ezen fájdalmaik között az ember boldogúlni akar.

Abban sem lehet kétség, hogy ezen víz a' rühet, 's más járvány bőrkiütéseket meggyógyítja; mert a' levegői savany a' kénkö, hegyi نفتa és maga a' Lúgsó is mind arra dolgoznak, hogy az ezeket okozó csipősség eloszljon.

Ha a' nyál-takony meggyűlésétől, vagy köszvényi és rheumatica materiától hosszas torokkedések és köhögések származnak; ezen vizek annál inkább ajánlhatók, hogy nem csak a' betegség szerző okát feloldozzák és megjavítják, hanem

annak a' bőrön és a' tüdön való kitisztulását is előmozdítják. Sőt várhatni tőle, hogy a' belső daganatokban és kilisekben is hasznos. Hiszen a' tüdő kiliseiben a' Szelczi *) vizet haszonnal isszák, ezen víz pedig éppen azon álló részekkel bír, a' mellyekkel a' Parádi, csak hogy más egyarányban, 's még az utóbbi ezeken felyül bűdösköves levegőt és hegyinaftát is tart, mellyek a' kilisekben különös hasznúak.

Külsőképen használható lehet a' Parádi víz szeplő és külső mérges kelések ellen; csak hogy alkalmasabb módot kellene a' mosódásra gondolni: mert a' közönséges melegítés által sok elmegyen az erejéből. Kitaibel Ur legjobbnak véli gőzfürdőt használni, ha tudni illik friss vízbe tűzes kövek hányatnának.

Nem meszsze a' mostani Hutához nyugot felé, az úgy nevezett ó hutánál egy igen szoros völgyecskében van még egy érczes forrás, melly az előszámlált három forrásnál nem érdemetlenebb a' figyelemre. Ezen forrás alja sokkal fellyebb fekszik mint amazoké. Tulajdonságai és állórészei csak azok a' mi e' háromé csak hogy benne kevesebb bűdöskő, és sokkal több vas van; annyira, hogy Spaa, Pymont és Bártfa híres érczes vizei sem birnak többel. Só kevés találtatik benne de kevés magnesiával vegyes mészföld annál több. Melly nem kis ritkaság; mert a' vasas forrásokban ezzel rendszerint sok só van vegyítve. Ezen forrás még amazoknál is sokkal esmeretlenebb lévén, a' hasznáról is keveset szólhatni, 's ezt leginkább álló részeiből gyaníthatni.

Ellankadt testalkotmány, bádgyadt tón (tonus) ereszkedett inszálak (fibrae) melly közön-

*, Selteri, Seltersi.

séges nyavalyák a' mai pallérozott világban ! 's hány számtalan hosszas nyavalyáknak szülő any-nyaik. Ezek, ha tágulnak is néha, de ismét vissza kerülnek : mert az inas részeknek bajos megadni elébbeni rúgós erejeket. Az erre segítő szerek közt első helyet érdemelnek a' vasas vizek, mint a' millyen ez. Hasznosan lehet hát ezzel élni az olly esetekben, mellyekben a' gyenge gyomor-emésztés vérhasra, izzadásra, nyál-taknyos székre, nyál-taknyos aranyérre, pollútiókra ált' fázásokra 's innen eredő Catarhusokra és vonaglásokra hajlandó a' hol a' nagy izgatóság a' maga számtalan következéseivel, a' meggyengült vérkeringés, 's innen származó rekedések és dugulások — a' hol a' vizelés hibái 's egyéb efféle nyavalyák az inas részek' ellankadásában és gyengülésében fundálódnak. Az ollyas gyengeségekben a' mellyek gutaütések, gyermek ágyak, idétlen szülések 's feloldoztatott bélbeli dugulások után maradnak - hátra, az olly erőtlenségekben mellyek önnszeplősítések (onania) vagy más kicsapongások által okoztattak, méltán sok jót reménylhet az ember ezen vitzől. Az ángoly betegségben, sáppadtságban, nehezen találhatni ennél alkalmazosabb szert, melly a' maga gyengén izgató savanyúsága által frissit, és a' belek rest munkálkodásaikat eleveníti, vasa által az ellankadt életető-részeket erősíti, 's beszívó földnemei által az elhádgyasztó savanyúságot a' gyomorban benyeli. Ez a' forrás az inynek is talán legutetszőbb, 's Kitaibel Ur ennek italának tulajdonítja, hogy a' Parádi hutások ezen nemű emberek között soká élnek.

Elég legyen ennyi a' Parádi savanyú vizek orvosi hasznaikról; bár felebbreszthetném ezzel a' Közönség', 's Olvasóink' figyelmét. Ezen hasznok annál becsesebbek, hogy eleinte a' szerfelett

való beteges. izgatóság, rend szerint semmi erősítő szert nem szenved, 's az erősítő gyógyítás előtt, a' vér öszvegyüléseinek, dugulásoknak feloldoztatódni, a' csipős nedveknek higgadni, 's a' testből vagy ki szállittatni vagy javíttatni kell; melly végre hogy kivált a' fentebb leirt bűdösköves forrás hathatós eszköz már említettük.

Hogy ezen víz ennyi számos hasznai mellett is sokaktól ocsárltatik, azt az azzal történni szokott viszszaélés okozza. A' ki hajnalban kezdván az ivást, egyik poharat a' másika után üríti, meg nem várván azt, hogy a' gyomor az elsőt megemészse, holott az ásvány részek ezen vízben az emésztést szintűgy megkívánják mint az étel, 's ennél fogva gyomrát elrontja, elhidegíti; azután hosszas ebédhez ül, ennél is vagy magában vagy borral mértékletlenül iszsa, 's megterhelt gyomrával egész nap' legfellyebb a' forrásig és viszszaétál, 's több mozgást nem tsinál: bizonyos lehet benne, hogy innen betegebben megy el mint jött. Minden savanyú vízzel élésnek fő regulája az, hogy minden pohár ital után várja meg az ember, míg azt a' gyomor megemésztette; az ivást gyakori mozgások váltsák fel. Az ételbeli mérték szoros legyen, 's az evés inkább gyakori legyen mint terhelő. A' víz ital ne délből étel között (a' midőn emésztést gátol) hanem a' vastag emésztés végzetével, ugymint fröstök előtt és után egy egy par' órával és dél után négy óra tájban történjen. Gond bu, epekedés, unalom, fejtörés és szomorú képzelések mind számkivettessenek; vig barátság, tréfás enyelgések 's világ élése gond nélkül legyenek a' Cura Fűszerei. Némellyek legfellyebb egy pár hét alatt kívánnak tökéletesen kigyógyulni sok évű nyavalyáikból, holott az értzes víz curája illy esethen hat hétnél kurtább ritkán lehet. Parádon

pedig nagyon elősegíti az erősödést a' gyenge inakra nézve a' Mátra friss élesztő 's tán egy kevésse zordon levegő ege is melly kivált a' síkság lakosira, szokatlansága miatt igen jótévéleg szokott hatni.

Ezen víz fogyasztása, mind a' mellett is, hogy semmi nagy Városban, mint Pest, Gyöngyös, Eger, nem árultatik, azon kis körhöz képest, mellyben esmértetik, igen nagy. Csak az itt lévő hutából 3500—4000 üvegek töltetnek meg ezen vízzel. Ezen kívül mennyi víz nem hordatik el hordókban 's régi megtartott üvegekben? mennyi nem fogy el helyben, a' midőn a' vendégeken kívül a' szomszéd Palótszág is ezzel él? A' fő forrás, mellyből az üvegek töltetni szoktak, t. i. a' bűdösköves elég bő; kimerittetvén, fél óra alatt megtelik, 's egyszerre majd egy akónyi tart üregében; mindazáltal nagyobb merítésekben gyakran várni kell megtelelésére. Tavaszkor és hajnalban (az éjjeli állás után) legnagyobb ereje van. Fuvarja a' kinek maga alkalmatossága van, csekélységbe kerül. Egy 20 butelliás kemény fájú láda helyes bespontosítással szurkolással és bepakolással 1817-ikben csak 12 flra. 20 xra ment. Külön egy láda magában 4 fl. egy butellia 18 xr. — spont 3 xr. szurkolás 3 xr. — pakolás egy butelliától 1 xr.

Az itten leírtt savanyúvíz forrásoktól, tetejekkel felhőket verdeső agg bikkék' kies árnyékaiban vezet az út az Üveg-Hutához, melly a' forrásoktól nyugotra csak egy pár lövésnyire, egy más nyíltabb völgyecskeben, fél körben álló hegyek között fekszik, 's a' Factor és Hutások lakásaival egy kis romános falut formál. Rár hogy az út körül a' képzelgők (Schwärmer) 's minden csekélységben halhatatlanságot kurdászók, a' szép tetemes tölgyeket és bikkéket öszvefirkálták.

Kedves lehet a' források vendégeire nézve az ezen Hutába való kísétálás, és mulatozás benne. Eddig itten leginkább savanyúvizes - eczetes-üvegek, lopótökök, közönséges korcsma-palaczkok, champagner erős butelliák és aszszú-szőlősök, csak zöld és sárgás igen ritkán fejer üvegből készítették. Most már az Uraságnak Morvából egy új jeles Hutassa érkezvén, 's békasó is nemesebb fajú találkozáván; ezentúl több fejer üveg fog benne készíttetni. E' végre az új hutás új kemenczét rakatott a' Hutában fejer agyag és békasó törő malmokat állított 's más több rendeléseket tétetett, mellyek miá a' múlt nyáron a' Huta rendes munkája megállt. Van az Uraságnak egy jeles Factorja benne, hutás - mestere és mintegy 15 hutás legénye. Az üveg részszerint helyben adatik el, részszerint pedig inkábbára a' Török határok felé fuvaroztatik le.

Mi lehet tehát annak az oka, hogy a' Parádi fürdő és érczes forrásai, mind ennyi előszámlált jelességeik mellett is olly homályban vagynak, 's olly kevésbé esméretesek. Én ennek e' következő okait gondolom:

1-ör A' Parádra mindenfelől vezető út rosszasága. Azon kösziklás hegyek, mellyeket ált' mászni kell, gyakran csak nem járhatatlanok, néha båtortalanok is, ámbár most már ritkán.

2-or A' csak nem minden vigságnak és mulatozásnak hijánossága. A' ki Bártfa, Vichnye és Füred nagy tónjaihoz szokott, 's 'e'félét vár itt is, nagyon megcsalatkozik, 's ha ezekért esdekkel, ide ne jöjjön. A' mindenütt 's itt különösen szép természet' bájai; zárt familiai társalkodások, a' szomszéd falusiak vasárnapi mulatságaik, sétálgatások, kugli, vadászat, eprezés, gombázás, rákázás, ezek azok az együgyű multságok, mellyekkel itten a' vendég szabad, 's mellyeket az

Uraság gyakori itt léte kiterjeszt, az essős idő pedig alkalmasan megszorít.

3-or A' lakásban 's elelemben való alkalmazhatóságok hijánossága. Vagynak ugyan a' fürdönél kilencz vendég szobák és egy tágas köz konyha, van mintegy 12 lóra való istálló tágas kecsi-fészker, pincze 's a' t. de cseléd számára semmi alkalmazhatóság, a' köz konyha sokszor szűk a' sok vendégnek, a' ló számára legelő ugyan van rendelkezve, de szénát abrakot bajosan kaphatni, 's maga is a' vendég ha csak mindent magával nem viszen, élelmére keveset talál. Most ugyan egy hajdani virgontz szakácsa a' B. Orczy Nemzetiségnek lévén a' fürdős és vendégfogadós, nála kosztot is lehet illendő áron kapni, húst, tojást, apró-marhát, ezen utóbbit ugyan elég drágán, gombát, epret, 's egyéb erdei vad termést bőven szolgáltatnak a' szomszéd lakosok, de egyébbnek főkép' kerti zöldségnek maga is szűkiben van, mellynék részszerint a' Mátrai késői tavaszodás, részszerint pedig a' dologtalanság az okai. Ocsárlható az idevaló köznép ügyetlensége, melly csak a' vendégektől is gazdagságot szerezhetne szorgalmazhatósága által magának, még is szembetűnő szegénységben él. A' savanyú forrásoknál van öt vendég szoba, bő istálló és két konyha; de itten a' felvigyázó Uraság Vadászán kívül senki közel nem lakván, mind unalmas, mind bátortalan a' tartózkodás. Innen mindég több a' fürdönél a' vendég, a' hol a' mulatozás mind vigabb, mind mindenre nézve alkalmazatosabb.

4-er A' Parádi fürdő és érczes vizek eránt szárnyaló bal és előítéletek. Hogy ezek ennek vagy amannak nem használtak, sőt tán ártottak is, hogy az előszámlált okokból számos Uraságok nem járják 's a' t. sokaknál elegendők voltak arra, hogy Parádra kárhóztató ítéletet vessenek.

Ezeket arra kívánom emlékeztetni, hogy minden nyavalyára hasznos szer, sem a' természetben, sem a' patikában nem találhatik. Éljen a' Parádi vizekkel arra a' mire azok valék, és úgy a' mint illik, reménylem, meg fog velek békélni. Hogy pedig itten az Uraságok, assembleék, Theatrumok, Concertek és bálók helyett csak egészséget találhatnak, arról Parád nem tehet.

Az itten uralkodó ócsóság (kivált főbb fürdőhelyeinkhez mérve) okozza, hogy Parádot, kivált a' közép rend (ámbar már most Uraságok is számosan megfordúlnak itten) igen járja és gyakran húzomosan mulat. A' múlt 1817-diki nyáron egy szoba egy napra volt 24 xr. V. Cz. konyha egy napra annyi fával, a' mennyi fröstökhöz, ebédhez és vacsorához szükséges 30 xr. a' fürdés 24 xr. Savanyú vizet jól bedugott két itkezés üvegekben a' fürdönél 6 xron mindég kaphatni. Ehhez járul a' vendégeknek minden tartózkodást ki-rekesztő szabadságok, mind ételekre mind ruházatokra nézve. Nincs itt szüksége a' betegnek az unalmas öltözködésekre és piperére; pongyolájában megszóllatás félelme nélkül járkálhat fel 's alá.

Valóban óhajtnám, hogy ezen csekély próba tetelem serkentésül szolgálhatna sok tudós Hazámfainak arra, hogy bennünket Hazánk érczes forrásaival egyenként közelebbről megismerkedténének. *) A' Hazának használni olly édes adó, mellyel, minden, ki benne született, tartozik néki.

Fay András.

---

*) Ez nagyobb részt már történt is, mert a' mint a' Szécsényi Nemzeti és Teleki Bibliothékák, Catalogusaikból kitetszik, a' Magyar, Erdély, és Horváth Országi savanyú és ásványos vizek többnyire levagynak már írva; óhajtuk mindazonáltal hogy ilyen Leírások, mint e' jelenvaló velünk jövőendőben is közöltessenek.

A' Redactió.

2.

A' Palóczok.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájabeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen célra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevedtem, és a' kik eránt, tőlök távullétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom. Ismértetni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becses jószívű földünket; és a' józan Olvasónak eszébe se juthat csúfot üzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos célból tudakozolódnak. Azombán csak a' köz nép leszen mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál, szinte mint egyéb tájbéli főbb rangúaknál is a' pallérozottsághoz van szabva a' nyelvnek és a' szokásnak új íz szerint való csinosodása. Hozzá kezdek tehát kisded munkámhoz, és elsőben a' Palóczok' nyelvét adom elé, azután szokásaikat.

A' Palócz Magyarorságról.

A' Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek. Szóejtésekből ismerni reájok kö-

zönségesen, a' melly miatt majd csak nem érthetetlenek; azért méltan írja Pápai Sámuel a' Magyar Literatura' esméretében a' 80-dik lapon. „A' Palóczok pedig legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód és Heves Vármegyék' öszveütköző vidékeinn, az ő igen tsudálatos és írás által alig előadható szóejtések által, minden magánhangzót mintegy Diftongussal ejtven”. És valóban nagy vigyázattal kellett élnem, hogy minden szóejtéseket voltaképpen kifejezzem, és kiírjam. Arról is mindjárt eleintén tesztek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés, egy helyett palóczosabb az, mint másutt; sőt azon egy helységben is látni ebben külömböztést; ugyan azért, hogy ezt a' külömbséget kitegyem, vagy hogy a' fennemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam; elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismérek, szóllanom, a' kiktől a' többiek legalább tapasztalásom szerint szóejtésekre nézve keveset külömböznek.

§. 1) Ezeket a' hosszas magánhangzókat: á, é, ó, ő, így ejtik ki: uá, ié, uó, üő; úgymint: v u á r o s, i é d e s, u ó l o m, ü ő r z ö m, város, édes, ólom, őrzöm, valamint a' szó elején, úgy a' közepén, és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mint ha így olvasnám v u á r o s, i é d e s, u ó l o m, ü ő r z ö m, egyéb hogy az u, i, u, ü, betűk röviden, az á, é, ó, ő, pedig hosszasán hangzik. — A' hosszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hosszas hangba az i betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előre bocsátják, a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt

egészen a' maga é hangjában nyújtják meg, az elejbetett i-t különösen ejtven ki, úgymint: i-é-des, mi-é-r-ges, fi-é-reg, ki-é-reg; édes, mérges, fereg, kéreg. — A' hosszasas ú,ü betűk megtartják közönséges hangjokat. — A' hosszasas ü előtt a' t betű y betűt vesz maga mellé; p. o. tyűkör, tyűz; tükör, tűz.

§. 2) A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki, mint egyéb tájbéliek, de még se tétosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangzatják, hogy a' rövid o-tól meg se lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot: m o g o m, v o l t o m, p i p o, b u z o; magam, voltam, pipa, búza.

A' rövid e kétféle, valamint ebben a' szóban: s e b e s. Az első nyíltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: b e t ű h e z, k ö n y v h e z; b e t ű h ö z, k ö n y v h ö z. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Íróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem (ë), hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szóejtésben; ők mondják: v e r e s, m e n t e, v e g y e s t, v e g y i t e n y i; v ö r ö s, v e r e s, m e n t e, v e g y e s t, v e g y i t e n i.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

§. 3) Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: ó m a, b á t a, ó v a s n y i, f ő m e n t, é v e t t e; alma, balta, olvasni, fölment, elvette. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: a u m a, b a u t a, o u v a s n y i, f ő ü m e n t, e ü v e t t e; alma, balta,

olvasni, fölment, elvette. Midőn az l után a' reájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közönséges hangját, p. o. hallok, vallok, szállok. De ha a' szó öszvetett, az első l elváltozik, úgymint: főüliépett, eülopta, föllépett, ellopta.

§. 4) Ezek a' lágy hangok: gy, ny, ty, igen kedvesek a' Palóczoknál. A' di helyett gy-t mondanak, p. o. gyisznúó, gyiuó, gyiuák, Falugyi, Köpös gyi, Puángyi; disznó, dió, diák, (deák), Faludi, Köpösdi, Pándi *). A' ni helyett ny-i-t, főképp a' határozatlan módban; szeretnyi, mennyi, faragnyi, futnyi. A' ti helyett ty-i-t, a' Jelentőmódnak egyes számbéli harmadik, és a' többes számbéli második és harmadik személjében: szeretyi, szeretyitek, szeretyik; vetyi, vetyitek, vetyik; szereti, szeretitek, szeretik; veti, vetitek, vetik. A' szavak elein, és végén is élnek az illyes hanggal: tyinó, kati; tinó, kati.

§. 5) A' más Magyaroknál való hosszas Magánhangzókat megrövidítik, úgymint a) ezekben a' kimenetekben: ból, ből, ról, röl, tól, töl, és mondják: bou, böü, rou, roü, tou, töü. p. o. boutbou, liéböü, liészuárou, iégröü, szentegyházrou, görögtöü; boltból, léből, (lévből, levesből), lészáról (sövényről), égről, szentegyházról, görögtől. b) az eféle kimenetelű szavakban: tenyer, szeker; tenyer, szeker; sőt az illyekben; úgymint: leginy, lepiny, szeginy, a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik ki ezeket: legény, lepény, szegény.

---

*) Kivételöknek ezek: disz, dicsiélet, dicsüösiég; és ezekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan.

A' val, vel (vau, veü) kimenetelben a' v betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre, p. o. e' helyett: bottal, kínnal, kannállal, így szóllanak: botvau, kínvau, kannuávau.

§. 6) A' Palóczoknak a' többi között illyes diminutivumaik is vannak: bungyika, horgyika, kuágyika, kuárttyika; bundácska, hordócska, kádácska, kártocska (kannácska) azonkívül: malomka, toronyka, szegke, apuáka, anyuáka; malmocska, toronyocska, szegecske, apátska, anyácska 's a' t.

§. 7) Egynehány frequentativumjok is van, a' millyent máshol nem hallani p. o. hagyiguálványi, meniényi, üliényi; hagyigálalni, menélni, ülelni. Az első kettős frequentativum hagyítani közönséges művelő ige; hagyigálni egyes frequentativum; hagyigálalni kettős frequentativum, és tulajdonképpen annyit tesz, mint a' hagyigálást többször gyakorlani. Ugrosnyi, ugrálni.

§. 8) Nevezetesebb szórövidítéseik ezek: ett, itt; vettem, vettie, vettünk, vettetek, vettek; evett, ivott; vetettem, vetettél; vetetünk, vetettetek, vetettek; Peggy, pedig luádd-sza, lásdd szaporán; noszadsza, nosza add szaporán. — Ettem, ittam helyett gyakran hallani: evettem, ivottam.

§. 9) A' mi a' Számszavakat illeti, azokban is találni különösséget a' Palóczoknál; így számlálnak p. o. pénzt: egyik, kettűő, huárom, nem pedig: egy, kettő, három. Erre a' kérdésre: hányszor? így felelnek: egygyöü, vagy egyszöü, kiétszöü, huáromszou, niégyszöü, ötszöü, hatszou, hiétszöü, tyízszöü, húszszou, szuázszou, vagy így: egyszer, kiétszer, huáromszer,

niégyszer, ötszer, hatszer, és ez a' szer végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

§. 10) Erre a' kérdésre: hova miégy? hová mész? így felelnek: nuálunk mők, mës-
tërníé mők, papnuá mők; nálunk megyek,
mesternél megyek, papnál megyek; e' helyett:
hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. Gyere
nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek
biz ién, mer Matyis bacsimnuá hítak.
Gyere hozzánk vagy komámhoz! nem megyek bíz
én, mert Mátyás bácsimhoz hívtak. Eübe ment
Neniém, oda bement Néném.

§. 11) Ezen Patronimicumokat gya-
korta hallani: Papiék szuóguáluója, mës-
tëriék gyerëke, Baugajiek szekere,
Jakabiék Andris, Tuót Estvuányiék
Pannája, Suánta Ilajiek Iyuánya, Ju-
huásziéknuá mentünk haugatnyia' dü-
da iés a' hedegüő szuót; Papék szolgáló-
ja, mesterék gyermeke, Balgajék szekere, Jaka-
bék Andris, az az: Jakab nevű embernek András
fija; Tót Istványék Pannája, az az: Tót István
nevezetű embernek Panni leánya; Sánta Ilonáék
leánya; Juhászéknál (Juhászékhoz) mentünk hall-
gatni a' duda és a' hegedű szót.

A' többi apróbb Észrevételek a' Gyakorlás-
hoz függesztett Jegyzésekben fognak eléjőnni.

Palócz szóejtés és beszédbeli Gya-
korlás.

Palócz magyarság. Közönséges - magyarság.

Estuók a) bacsim b) Istók bácsim Ilona
Ila neniémveü szomoruo nénémme szomorú hirt

---

a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, a' Palóczoknál:
Eskola, Estuállo, Estvuán, Estuók. Az Isten
szóban az i megmarad. b) bacsim, neniém, e' be-
gyett: bácsim, neném.

c) hírt hozott Nyiekröü hozott Nyékről Jakabék
 Jakabiék d) Matyisrou, Mátyásról, hogy éppen
 hogy iéppen mikou e) mikor ott leszállottak a'
 ott leszuátak a' szekerröü szekérről, akkor húzták
 f), akkou húzták meg ne- meg néki a' lélek haran-
 ki a' csenditüöt g), iés got, és izében meg is
 iézibe meg is haut a' pe- halt a' patécsban. Most
 tüöcsbe. Most keserüő- keserűségében mind a'
 ségibe mind a' kettüöt kettőt leli a' hideg. Pe-
 fogja a' hideg. h) Pegyi dig minek sírnak érette,
 minek rínak iérte, hisz hiszem míg élt, csak e-
 miég iét, csak ett, itt, vett, ivott, nyalánko-
 paskortuáskodott, iés a' dott, és a' Szentegyház-
 Szentégyhuázba a' szoros ban az öreg Misén, és
 Misén k) iés a' Könyör- a' Könyörgésen szundi-
 giésen l) biczköüt; azié kált; azért Szentsága ö-
 Szentsuága m) üöt a' ka- tet a' kalodába is zárat-
 leduába is zuáratta, pegy ta, pedig Vendégségkor.
 Vendiégsiégkou. n) Me- Megint mikor legények
 gestnikou leginyek vou- voltunk, tehát a' parla-
 tunk, huát a' pallagon gon röggel bringattunk,
 rögveü bringattunk, o) és ő Mester Uramnak azt
 iés üő Mesturamnak azt a' kényes gyermekét meg
 a' nyuzga p) gyerekit q)

-
- c) A' palóczok azért ejtik így az illyeseket: szomorúó, há-
 borúó, savanyúó, mivel az ú val való végződést ó-val
 cserélik el. d) Lásd a' 11-dik §-t. e) A' 9-dik §. szerint.
 f) Az 5-dik §. szerint. g) Csenditüő a' kis harang, a' melly
 lélek harang gyanánt is szolgál. h) A' Palócz a' helyett,
 hogy a' hidegleli, mondja: a' hideg fogja az embert. i)
 Lásd a' 8-dik §-t. k) Szoros Mise, az az: öreg Mise,
 a' melly mivel közönségesen Vasárnapokon és Ünnepeken
 tartatik, midőn a' nép mind együtt vagyon, és össze szo-
 rúl, jól mondatik szoros Misiének. l) Masként Vecse-
 rnye, Litánia. m) A' Papot tiszteletből Szentságának hív-
 ják, az az Szent Atyaságának. n) Búcsukor, Templom
 napján. o) Talán még jobb Onomatopoeia, mint a' zü-
 gatai. p) Elkényeztetett, mindenre nyűszörgő a' nyuzga
 gyermek. q) A' Palóczok az egyes számbeli Accusativus-
 nak végződését nem tudják megnyújtani, ha a' t előtt hosz-
 szas é vagyon, sőt ezt az é-t rövid i-re változtatják, p. o.
 meg-

megütötte, r) a' ki is egy ütötte, a' ki is egy lábba
luábon ugrosva s) ies si- ugrálva és sivalkodva
vaukodva t) ment a' mu- ment a' Másájához pa-
ásuájuanuá u) panaszkod- naskodni. Várjatok ti
nyi. Vuárjatok tyik küly- kölykek, mond köhögve a'
kek, v) mond köhögve a' vén örzse, tegnap is,
viény öüzse, tennap is a' a' hogy a' paphoz men-
hugy a' papnuá mentem, tem, majd agyba hagyí-
majd agyba hagyiguátuá- tottátok a' bacsa gedó-
tok a' bacsa geduójuát. x) ját. Máskor megint hogy
Muáskou meg hugy Ma- Matyisek Berához (Al-
tyisiék Beruánuá egy tök- berthez) egy stigliczet
linczet vittemajuándiék- vittem ajándékba, mert
ba, mer a' lelkenitűő sza- a' lelkenitől szakadtt ő
kadtt űő is adott niékem is adott nekem egy kést,
egy kiést pegy hijjuába, pedig ingyen, akkor is
y) akkou is ostor hegy- ostor hegygyel csipdes-
veü csipdeütiék a' nagy tük a' nagy ajakú kol-
gambuájuó z) kuóduóst, dúst, megint a' kémény
meg a' kürtűő söprűöt. söprűt. Erre mi elfutot-
aa) Erre mink eüfuttunk tunk odabe a' bogvár'
eübe a' kolluár szilvuás- szilvásába, és ott egy
suába, iés ott egy nyúkat nyúlacska kergetett egy
kergetett egy punci kutya. Mi süve-
tya. Mink sövegünköt, günköt, csuhánkat, kan-
csuhánkot, kankuónkot kónkat elvetettük, hogy
eüvettük, hogy azt ízié- azt íziben elfoghassuk.
ben eüfoghassuk. Em-

---

kökint, verít, fejit, gyerekit, e' helyett: kö-
kényt, verét, fejét, gyermeket's a' t. r) A' 8-dik §. sze-
rént, s) Lásd a' 7-dik §-t. t) e' helyett: kiáltozni közön-
ségesen mondják: sivalkodnyi, sivalkodni. u) Muása
annyit tesz mint Másik-anya, öreg-anya. v) itten az ő he-
lyett ű-t tesznek, valamint az üvegben, süvegben az ű
helyet ő-t, úgy mint: öveg, süveg. Az ő helyett ű-t hal-
lani a' hogy-ban, p. o. hugy van a', hogy nem gyűsz
hama. Hugy várójuak a' hűst? kiét grajczuáron. x) Ba-
csa' birkás, geduó, kis kecske. y) az ingyen helyett
mondiák hijjába. z) tót szó. aa) kemény helyett kürtűt
mondanak.

mink is lett az a' liésza A' mienk is lett az a' ső-
 mellett a' gyiuófa alatt. vény mellett a' diófa alatt.
 Ugy de tyüzes küő! gú- Ugy de tüzes kő! gú-
 nyuánkot agygyig eü- nyánkat addig ellopták,
 loptuák, pegy csuhújam- pedig csuhám újában
 ba bb) tyizen öt garas, tizenöt garas, és egy
 iés egy bablon kendüő pamuk kendő (keszkenyő)
 is vout. Muás nap ugy is volt. Más nap úgy
 megesztrenguátak ott megesztrengáltak a' ká-
 hon a' kuárié minket, iés rért bennünket, hogy
 ugy cc) mekkobzottak dd) mindenünk fajt, és fe-
 hugy mindenünk fuajt, jünk olly borzas lett,
 iés fejünk ollyan koszt- mint a' boszorkányé.
 ros dd) lett, mind a' ho- Egykor napnyúgot után
 szorkuányié. Egykou a' bikkesben a' puskám
 napuáldozat utuán a' bi- magától elsült, és ollyat
 ken ee) a' puskuám ma- durrant, mint egy ágyú.
 guátou eüsüt, iés ollyát Mit lööttél? kérdi öreg
 puhant, ff) mind egy- apám, azt mondottam,
 uágyú. Mit lööttié, gg) hogy egy mókust akar-
 kiérnyi apuósom; aszon- tam eltalálni. Ne holon-
 tam, hogy egy evetkiét dozz, felel ő, inkább si-
 akartam eütanuányi. Ne keres sárral lövöldöz-
 holondozz, feleü üő, in- nél; — most menjünk
 kuább siker suárvau lü-
 öddöznié; hh) most men-

bb) némelly tájakon a' csuhát hosszu, a' kankót pedig rövid szürnek hívják. cc) soha se hallani, hogy az u-t hosszasan ejtenék. dd) a' meg-ben a' g-t tulajdonképpen csak a' Magánhangzó előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Másalhangzó következik utánna, a' g betű színt ollyan betűre változik, mint a' következő Magánhangzó; úgy-mint: mebbuánnyi, mellopnyi, memmetsze-nyi, megbánni, meglopni, megmetszeni 's a' t. dd) totes szó. ee) bikfa erdőben. ff) ezt az Onomatopaeját dur-ranninállok ritkábban hallani. gg) közönséges az a' más tájbéli köznépnél is, hogy az l, n, r betűket, főképp a' szó végén örömet elhagyja: láttá nyulat? hó vo-tá? a' ma lo m ba. Mik ő? má ma. Láttál nyulat? hol voltál? a' ma lo m ba. Mikor? má ma 's a' t. hh) midőn az

nyünk hiskuámba iéjjeüre, van ott csigiém, kinyerem, morvuányom, posadtt ii) aumuám, iés aluánk sarnyú.

A' hugy megyünk, az útyikuán, eliétanuá a' csüöz minket, iés kiérnyi, nem luáttunk e' a' harasztba bojnyíkokot tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre; de mongya nekem: haugass, mer meszszagounak bennünköt. Felelek: hisz' meszetiégetüők azok, meszetet iégetnek szeginy legények. Az egyik közüölök suánta, mer a' pitarbou rejtyuán főüment a' szobuára, iés ott leszakadt a' deszka alatta, iés beesett a' huázba kk) a' kemencze ll) mellie a' szap mm) aluá. A' muásik' nyeüve úgy juár mind a' kerep, de keze lusta; azié nem a' ma-

szöllő házamba éjjelre, van ott csingérem, kényerem, fonyott kalácsom, savanyú almám, és alánk sarjú.

A' mint megyünk az útatskán, elétalál a' czöz bennünket, és kérdi, nem láttunk e' a' harasztban zsványokat tüzelni. Elnevetem magam' erre; de mondja nekem: halgass, mert megszagolnak bennünket. Felelek: hiszen mészégetők azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik közüölök sánta, mert a' konyhából lajtorján felment a' padlásra, és ott leszakadt a' deszka alatta, és beesett a' szobába a' kemencze mellé a' szap alá. A' másik' nelve úgy jár, mint a' kerepelő, de keze túnya; azért nem a' ma-

---

agyagos sár megsikeresedik, abból a' gyermekek glóhisokat csinálnak, és azokat sudaras veszző végén felhagyítják. ii) jobb szeretik mondani posadtt auma, posadtt bor, mint savanyuó auma, savanyuó bor 's a' t. kk) a' Palóczok a' szobát huáznak, a' konyhát pitarnak, a' padlást szobuának nevezik. ll) nem csak a' magok kemenczéjeiket, hanem a' valóságos kályhát is kemenczének hívják. mm) Szap allya a' kemenczének külső oldala, mellyen a' fáklya szárító lik vagyon, es a' mellyhez földből csinált pad vagyon ragasztva.

gajiébou ha muásiébou-
ië, mind a' vereb; csu-
dálom hugy annak neki
az emberek hijjuába en-
nyi. Gyüvejde Estyi mon-
dom neki, noszadsza fu-
rollyuád', halluám. Id-
agygya, iës azt eüce-
riëtem vele taplyojië,
meg tyíz veres hagyma-
jië. nn)

Sitiët lett, mikoura a'
hiskuáhou iértünk; de
Apuósom a' zuávuár kuó-
csuát eütiévesztett. Tru-
óbuátuk fuácskuávau ki-
nyitnyi a' zuávuár, ugy
de kölykeik oo) főü nem
tuhattuk. Mit tegyünk
huát muást, mondtam
Apuósna, ballagjunk ha-
za huányi, mer itt se nem
ehetünk, se nem auha-
tunk a' sotuónuá, mer
meszsűr a' juszië.

Mikou haza iértünk,
huát alyig ütünk a' luó-
czuára, muá is beszé-
lyik, hogy Gyuris öcsiém

gáéból, hanem máséból
él, mint a' veréb; cso-
dálom, hogyan adnak
néki az emberek ingyen
enni. Jöve ide Istók,
mondom néki, nosza add
ide szaporán furuglyá-
dat, hadd lássam. Ide-
adja, és azt elcseréltem
véle taplóért, megint
tiz veres hagymáért.

Setét lett, mikorra a'
szöllőházhoz értünk; de
öreg Apám a' zár' kül-
csát elvesztette. Próbál-
tuk fátskával kinyitni a'
zavárt, úgy de kölykeit
föl nem tolhattuk. Mit
tegyünk tehát mást,
mondtam az Apósna, ballagjunk haza hálai,
mert itt se nem ehetünk
se nem alhatunk a' bor
présnél, mert megsűr
a' juszél (csipős szél).

Mikor haza értünk,
tehát alig ültünk a' desz-
ka padra, már is beszél-
lik hogy György öcsém

---

nn) az illyesek helyett: almaért, szalonnaért, kutyáért,
a' mellyeknek tudniillik nominativusok rövid a-val vég-
ződik, így mondják: aumajië, szalonnajië, ku-
tyajië 's a' t. Sőt erre a' kérdésre is kié? így felelnek:
atyaságajië, buáttajië, Veronajië, Zuzajië, (Zuzannajië).
oo) kölykeknek neveztetnek a' fa zárnak belső fűcskái;
mellyeket a' kulcsnak fogai midőn felemelnek, az ajtó fel-
nyílik, midőn pedig a' kulcs kivetetik, azok lecsuszakad-
nak, és az ajtót zárva tartják.

katona lett Baluáz- katonává lett Balassa-
 Gyarmaton, csupa ret- Gyarmaton, csupa rette-
 tegiéböü, mer gazduá- gésből, mert gazdájá-
 juának, a' hou szouguát, nak, a' hol szolgált,
 szusziékjuát pp) med- szusziékját megdézsmálta,
 diézmúata; pincziéjféboü pinczéből először kis-
 elüöszöü kuártyikuávau, kannával, aztán rocská-
 osztuán rocskuávau qq) val lopogatta a' bort.
 lopdosta a' bort. Met- Megtudta ezt a' gazda,
 tudta ezt a' gazda, iés és ő felt a' kutya lakzi-
 üö fiét a' kutya lagzitou, tól és felvágott (kezet
 iés föüvuágott az Estruá- adott) az Istrázsamester-
 zsaměstérnek. Nem fog nek. Nem fog már Kati
 muá Katyi muátkuájuá- mátkájával tánczolni a'
 vau tuánczounyi a' lag- lakodalomban, se ven-
 ziba, rr) se vendiégsiég- dégségkor; (búcsúkor);
 kou; nem fog vele ho- nem fog vele tréfálni,
 londonzyi, mikou ken- mikor kendert gerebe-
 dert hiéheü; se nem pat- nyez, se nem patkoltat
 koutat több tyizmuát Ka- több csizmát Katinak a'
 tyinak a' barboruás czi- bőgős czigánynál, se nem
 guánynuá, se nem vesz vesz néki vásárlkor a' Gö-
 neki vuásuáarkou a' Gö- rögnél selyem kötényt,
 rögnié selyem ruhuát, nyak-gyöngyöt, pántli-
 garuályist, ss) hajkötüöt. kát.

Ej biz' miég is jobb Ej bizony még is jobb
 lett vouna nekünk a' ju- lett volna nekünk a' ju-
 szíelen huányi, mind il- szélen hálai, mint ilyen
 lyen keserüösiégre haza keserüégre haza jönni.
 gyünnyi. Azomba tt) ö- Azomban az ö-

---

pp) Szus z é k szekrény formájú láda, mellyben 5n mérő gabona, és több is elfér. qq) rocska veder formájú viz- tartó edény, mellynek fogantyúja fából vagon. rr) több- nyire lakzinak hívják a' lakodalmat, ss) tótóktól kölcsö- nözött szó. A' bizonyos, hogy valamin a' tótok' szomszéd- ságában lévő Palóczoknak sok tótos szavaik vannak, úgy a' Németek körül lakó más Magyaroknak megint számosak németes szavaik. tt) az a', a z, igen gyakran elekerül kö-

csiémöt se hagygya eü csémet se hagyja el az
 az Isten, ha maguát job- Isten, ha magát jobban
 ban fogja viseünyi mind fogja viselni, mint ed-
 uu) egygyig. dig.

Innend, a' mint gondolom, elegendőképpen,
 kitetszik a' Palóczoknak nyelvbéli különbözések,
 a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt
 nagyobb részént azt is észre lehet venni, miben
 vagyon különösen ez a' külömség. Minden apró-
 lékokat nem volt szűség éléhoznom, se bővebb
 magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy
 olvasóimat ezekkel csak terhelném, mint hogy
 ők a' köznépnek a' többi közönséges beszédmód-
 ját, a' mellyben majd csak nem minden tájbéliek
 megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál is di-
 vatban vagyon, jól ismerik. Azomban egynehány,
 talán némellyek előtt különös szavakat hozok meg
 elé, mellyek közül némellyeket más tájakon rit-
 kán, vagy éppen nem is hallani.

Agyig agyag Buábabukra, szívárvány
 (az égen). Bablo *) (a) pamut. Bacsá *), bir-
 lás, öreg juhász. Bacsí, bácsi. Barbora,
 bögő, (nagy hegedű) Barboruás *), bögős.
 Bera, Albert. Biczköünyi, biczkölni, szun-
 dikálni. Bojnyik, *) zshivány, útonálló. Bora,
 Borbála. Bornyú, borjú. Borzag, földi-bod-
 za. Buótka, *) bótka, Topánka. Bungyika,
 bundika, újatlan ködmön. Csek, csak; p. o.
 csak azért bántlak, mert rossz vagy. Csendítüő
 csendítő, kis harang, lélek harang. Csige,
 csinger. Czibe, csibe, Domikuát, *) domi-
 kát, böjti leves, mellyet meleg vízből, érett tú-

---

zönségesen a' beszédben; a' Palóczok, a' hol csak lehet,
 elhagyják. Rí mondta, hogy hogy nem szép? Jancsi. uu)
 a' mint helyett mindenkor mind-et hallani náluk.

(a) ez — (*) jel a' tótos szavak mellett áll.

róból, és veres hagymából készítenek. Druzs-
ba, *) vőfény. Egyik, így számlálnak a' Paló-
czok, p. o. pénzt: egyik, kettő, három,
's a' t. nem pedig: egy, kettő, három. Emmink,
a' miénk. Estyi, Pista, Istók. Evetke, mó-
kns. Evettem, ettem. Ett, evett. Fojtuó-
ka, fojtóka, nyakra való keskeny bársony pánt-
lika a' fejérnépnél. Gamba, *) ajak. Gambu-
ács, *) gambács, ajkas, csúcsos nagy boros kor-
só. Garuálizs, *) garálizs, nyakra való gyöngy
a' fejérnépnél. Geduó, *) gedó, kis kecske.
Gëzüő, gëző, egér. Gyük, gyükér. Gyur-
ris, György. Gyüvejde, jöszte ide. Huáz,
ház, szoba. Hedegüő, hedegő, hegedű. Hi-
deg iétek, hideg étek, kocsonya. Hideg fo-
guás, hideg fogás, hideglelés. Hujjuába ad-
nyi valamit, hijjában, az az ingyen adni va-
lamit. Ila, Ilona. Itt, ivott. Ivottam, ittam.
Kaumuáros szivva, kalmáros szilva, tököcs
a'vagy fonnyadt, meggörbült szilva. Kapacs,
ama' vas szerszám, mellyel a' teknyő csinálók a'
teknyőt kivájják. Kuárt, kárt, kanna. Kuár-
tyika, kártika, kannácska. Kendüő, kendő,
kezenyő. Kendüő lakuás, kendő lakás, kéz-
fogó a' házasulandók között. Kerep, kerepülő.
Kolluár, *) kollár, kerékgyártó. Korpaki-
sze, keszöcze, czibőre. Kosztros, *) baglyas.
Külyök, a' fa zárnak belső fogai. Kupikiék,
kupikék, láthatlan színű. Kürtüő, kürtő, ké-
mény. Kürtüősöprüő, kürtösöprő; kémény-
tisztító. Lagzi, lakodalom. Lié, lé, leves. Le-
pe, pille, lepke. Liésza, *) lésza; sövény.
Liévuó, *) lévő; nagy tölcsér. Liévuóka, *)
lévőka; kis tölcsér. Luócza, lócza, deszka-
pad. Lugzuó, lugzó, szapulló; lugzanyi,
lúgzani, szapúlani. Mancs, gyükérből kifaragott
lapta. Mara, Maris. Muása, Másik anya. Mu-

ásik apa, anya, öreg apa, anya. Matyis, Matyko, Mátyás. Mazna, *) kényes. Megest, megint. Mesgye, gyöpös út a' szőlőben. Morvua ny, morvány; fonyott kalács. Napuáddozat, napáldozat; napnyúgot. Natragulya, bolondító mérges fű. Nehezsiég, nehézség; nehéz nyavalya. Nehezsiéges, nehézséges; nyavalyatörős. Nyüőnyi, nyólni, p. o. elnyólni a' csizmát, annyit tesz, mint elszaggatni. Nyuzga, kényes, sivó rivó. Okolmasz, *) kalamász. Uó, óll, istálló helyett is mondatik. Pad, téglából, vagy földből csináltt ülő hely. Panna, Panni, fejjerszemély' neve. Puást, pást; pázsit, gyöp. Paskorta, *) torkos; p. o. ez a' macska igen torkos. Peggy, pedig. Petüőcs, petőcs; patécs. Piszke, tengeri szőlő, ribízli. Pítar, vagy pítvar; konyha. Poloska, palaczka. Rekenyüő, rekenyő; a' sóskának magbament szára. Rejtya; lajtorja. Rocska; konyhabéli veder. Ruha; kötény. Sarnyú, sárjú. Siska, fánk, Sotuó, soto bor prés. Szap, a' kemencze oldala, a' hol a' fáklyát szárítják. Szapally, a' kemencze oldala mellett való pad. Szentsuága, Szentsága, Szent Atyasága. Szoba, padlás. Szoros Mise; öreg Mise. Szüörős piszke, szörős piszke; egrés. Szusziék, szuszék; gabona tartó nagy szekrény. Töklincz, stiglicz; tengelicze. Tyizma; csizma. Vadóka, vadóka; vad alma. Varcéska, főző kanál. Varnyú, varjú. Vendiégisiég, vendégség; húcsú, templom napja. Visnye, medgy. Vuódka, vódka, pálinka. Zuávuár, závár; fa zár. Zsinczicza, túrós savó. Zsufuánka, zsufánka; vizet mérő vas kanál.

A' Palóczoknak egyéb szokásaikról,

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik elkészítve. A' házakat szélesre faragott gerendákból rakják össze, egyiknek a' végét a' másikéval keresztbetévén és össze eresztvén, úgy hogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült ház falak bévül, és többnyire kívül is a' mint lehet, a' sárral való tapasztás által meg egyenesítenek, és agyaggal, némellykor mészszel is kifejéritetnek. Így készülnek egyéb gazdasághéli erős épületeik is, úgymint jókora pajták, ló és tehén óljaik (istáloik) hiskáik (szüretelő házaik, és soto (borprés) színyeik. Lakó házaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

A' Pitarba lép be nálok először az ember; az isméretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban se tűzhelye, se kiményje nincsen, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán vagyon, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni. A' Pitarból a' Házba, (szobába) nyílik az ajtó. A' szoba elég téres és magas, hanem közönségesen olly setetés hogy csak a' fél lábnyi magasságú, és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártýából, vagy papírosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deska tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és a' két felül mellette lévő lóczánál (deszka padnál), fazék polcznál, és a' falon függő tálaknál, ottan más házi eszközt nem látni. A' kemencze hatod részét foglalja el a' szobának, a' melly négy szegletű és lapos te-

tejű. Szája az ablakok felé van csinálva előtte-tűzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát bent a' szobában fűtenek, sütnek, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a' falak szinte olly kormosok, mint másutt a' konyhában. A' kemencze szája felett agyaggal bemázolt deszka szittatón megy fel a' füst a' padlásra, és ottan eloszlik, vagy egyedül a' padlason egy jókora lyuk vagyon hagyva, hogy azon a' füst a' szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kémények sehol sincsenek. Ez a' nagy kemencze, leg főképp télen egyedül egy hálóló helyek a' férjfiaknak, a' mellynek tetején, és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit se tudván saját gúnyájokon heverésznek. A' fejeznépnek éjjeli helye a' Kamrika, (kis kamara) melybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ottan van a' nyoszolya, ágyi ruha's a. t. Ez soha se fűlik, és az ablakja akkora, hogy az ember' ökle alig férhet be rajta. A' beteg, vagy gyermekágyas aszszonyok a' szobában fekszenek, főképp télen.

A' mi a' viseletet és ruházatot illeti, az öregebb férjfiak magosabb, a' fiatalabbak alacsonyabb süveggel fődik fejeket. A' kalapok is szokásban vannak már, mióta a' süvegesek megritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, a' kik üstökön kívül más minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a' legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt háromágba fonyván, hátra lódítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a' hetyke ifjak; más-ként arra senkinek sincsen szüksége. Csuha, kankó, bocskor a' közönséges mindennapi öltözet; újas, de többnyire újatlan ködmönt, és botkát (topán-

kát) többet látni, mint nadrágot, és csizmát. A' szennyos, vagy zsiros vászon ruhát nem kedvelik; fejer inget és gatyát viselnek örömost.

A' fejerszemélyek közt az azsszonyoknak ölkölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés, és kivarrott; a' leányok szint akkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak' kontyaikról, több felé színű egy rőfnyi galondok vagy pántlikák lőgnak lefele. Melly kezkenyő nincs szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezítelenséget midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok pedig finom fátyollal kötvén befejeket, annak szegleteiből és végeiből melly takaró is kikerül. Ezen alkalmatossággal a' leányok fél rőf széleségű és három négy rőf hosszúságú himes rojtos kendőt tesznek vállaira. A' garálszson vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete bársony pántlika, és ezzel a' hiűbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' véneket kivén, karon alól érő fodros ingben vagynak télen is minnyáján a' templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteniszolgálatkor hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig viszik hónok alatt, méglen olyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhúzzhatják. Félingen, (rővid ingen) pëndélyen, és ruhán (kötényen) kívül ház körül semmit se vesznek magokra. Azonban az aszsszonyok konty nélkül soha se járnak. A' szoknya a' gazdagabbak és egyedül ünnepi öltözete.

A' Palóczok nem csak szorgalmatos földművelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyha fa edényeket is megkészítik. A' fejjérnépnek különös foglalatossága a' vászony készítés; azért nem igen látni házat, mellyben szövő szék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czéznát, vásznát, és a' számos megvarrott fehér ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfonyják és megszövik ruhának férjfiak' számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másfele szálkás fát vékonyra felhasogatják, és azt, a' midőn jól kiszáradott erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép munkásságának és takarékoságának, 's el is lehet ezek szerint gondolni, hogy illy módon a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmatosságok vagyon.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' Mancsozás. A' Mancs egy erős gyükerből készült közönséges lapda nagyságú golóbis, melyet valamelly szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfával a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes Karikázás hazánknak sok tájain isméretes, az így mégyen véghez: egyik elgurítja a' két hüvelyknyi vasztagságú, és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kerekességű vasas fakarikát; az útszában, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyos bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen gúrúljon. De többnyire pajkosságból úgy hozzá szoktak ütni, hogy többet repdés az a' levegőben, mint sem a' földön gurúl, és így teszi a' kárt az emberekben. Több helyeken ezt a' játékot az Elöljárók egészen eltiltották. A' Pílin czk játékot majd csak nem mindenhol kedve-

lik; de a' Palóczok azt más módon játszák. Az ő pilinczkjek négy szegletű hosszúkas fácsika, mellyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyheztenek, és az onnand súlyos fával elütik. A' ki a' kiütött pilinczket úgy betudja hagyítani, hogy a' rézsútt álló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, méglen valaki az említett követ a' behagyott pilinczkkal meg nem üti. Az ifjú fe-jérszemélyek többnyire a' dalolásban és a' mellett való tánczolásban lelik fő mulatságokat.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterék a' vidám barátság, ember becsülés, és az adakozás. A' hegyes sovány környékbéliek is elegendő jó kedvük minden szegénységek mellett, és kevéssel meg elégedvén, a' hol szerét tehetik, békességesen mulatnak a' bor, vagy pálinka mellett. Egyen ismérős, vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kén-
tetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczék előtt senki se megy el a' kit egy italra be ne intenének; de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját. Házoknál a' látogatót mindég megkinálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy vacsora közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsedeknek azzal, midőn hosszabb útról megjönnek, hogy sehol se látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így sokták köszönteni: Isten áldja meg kédet, de ez még nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik? s a' t. és tisztességesnek tartják mindenikkel elegendőképpen beszélleni; főképp ha nagyobb rangúakkal vagynak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenéggel és hőséggel szölla-

nak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltatják. A' házasság és az egyéb két nem béli társalkodásban akkora a' szemérmesség, hogy a' megesezt személynek, vagy a' házasok' törvényes pörének sok helyett híret se hallani. Házonként járó koldús, főképp helybéli nem igen találkozik; a' megszegényedettek a' vagyonosoknál dolgoznak ételért, a' betegeseket az irgalmas palócz asszonyok önnön rövidségékkal is gyámolják. Ez a' régi szokás; ezt látja fíja az attyától, leánya az anyjától, és így a' jó megörökösödik.

Ezek azok, a' miket a' Palóczokról ezen alkalmatossággal közleni szándékoztam. Meszszebbre itten kiterjeszkednem nem volt szükséges, se pedig különös szóllás módjával dolgomat eléadnom, tudván, hogy az érthetős hímetlen Értekezés akár mi dologról is legkedvesebb szokott lenni.

Szedér Fábián,

3.

Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől.

Váratlan jelenés az Hazánk' Historiájában, hogy a' midőn első Királyunknak származása, a' tyafiságos öszveszerkezései 's életének történetei eránt teljes bizonyosságban vagyunk: már első Követőjének eredete 's rokonsága bennünket kétségek között 's felfejthetetlen ellenkezésben tartanak.

Már legrégibb Iróink, kik ezen második Királyunknak német eredete eránt egygyességben vagynak, meghasonlanak egymás között; a' midőn

az atyafiságnak azon lánczszemei felől vagy on szó, melyek ezt az uralkodó Arpádi házhoz szövtek, újabb Historicusaink pedig ezen eddig mindég hitt német származás eránt kétséget támasztottak.

Ezek a' kétségek új ellenkezésekre adának alkalmatosságot, 's midőn így ez a' Király németből olasszá tétetett, némelly Iróink ötét úgy akarják tekintetni, mint a' — Velenczei Dózse' fiját, mások mint a' Dózsei méltóságától megfosztott, 's Velenczéből elkergetett Orscolo Ottoét.

Ő Csász. Kir. Magasságának Hazánk' Palatinusának auspiciumai alatt Magyar-ország Historiájának dolgozásával foglalatoskodván, azon törekedem, hogy az említett ellenkezések' homálya között vezető fényre akadhassak; 's minthogy itt teljes bizonyosságot reményleni nem merek, szűkebb határok közzé szorítom óhajtasomat, 's megfogok elégedni, ha majd, segélve hazánk' Tudósai által, a' bizonyosságnak azon mértékét érhetem-el, melly leginkább érdemelhet elhitelt.

Illy czállal elejekbe teszem azon nyomokat, a' melyek felől azt reménylem, hogy bennünket oda elvezérelhetnek, 's baratságos oktatásaikat nem csak készséggel, hanem szíves köszönettel is fogom elfogadni; sőt ígérem hogy az intést, munkámban az Utba-igazító' nevének hálás említésével használni fogom.

* * *

Legrégibb Történetíróinknak sok ideig hitt tanításaik szerint Magyar-országnak második Királya, Péter, német eredetű volt, 's erre névzénálók Alemannusnak neveztetik.

A' mi az Arpádi házhoz való atyafiságát illeti, az eránt közönségesen azt hitték, hogy ő

Szent István Királynak testvér vagy nénjétől vagy húgától született.

De ezen magyar Herczegasszonynak neve 's férje eránt magok ezek a' mi Történetíróink is bizonytalanságban vannak.

Eggy német nyelven írt Chronicon szerint (Der Herzoge und Könige in Hungarn Leben, Regierung und Absterben, von dem ersten Herzoge Kéve bis auf den König Leopold den Ersten, aus den bewährtesten hungarischen Geschichtschreibern hervorgesucht und zusammengetragen, auch mit ihren wahren Bildnissen ans Licht gegeben, zu Nürnberg, 1682) ez a' Péter Király Wilhem Burgundi Herczegnek és a' Szent István Király testvérenek fija volt. Azonban a' Chronicon' Írója ezt a' Herczegasszonyt meg nem nevezi.

Ezen állítással adá ki a' XVIII. Száz' közepe' táján Hübner is a' maga Genealogiai Tabelláját; de ő azt is mondja, hogy István Királyunknak ez a' Burgundi Herczeghez adott testvére Gisela nevet viselt.

Azonban az atyafiságnak itt kimutatott láncszeme ellen honni Íróinknál is ellenmondásokra találunk.

Mert eggy hazájából kivándorlott Magyarinak Munkájában (Histoire des revolutions de Hongrie, ou l' on donne une idée juste de son légitime gouvernement; e' mottóval: nihil non veri dicere ausus. Cic. Quaest. Tuscul. 1739) az állítatik, hogy Péter Király testvére vala Gisela Királynénak, 's István által az uralkodásra, eggy ez és II. Henrich Császár közt kötött alku szerint emeltetett.

'S a' Munka' Írója ezen állítása' tanújiúl a' Parditius' Chroniconát, a' Nadányi' Flórusat,
's a'

's a' tekintetben akkor állott Historicusokat nevezeli.

Újabb Iróink közt Cornides vala az első, a' ki Péternek német eredete eránt kétséget támasztta-fel, midőn *Genealogia Regum Hung.* című Munkájában Eccard ellen (*Orig. Princip. Saxon*) azon állításával keleti, hogy István Királynak Gisela testvére Orscolo Ottóhoz, a' Velencei Dózse Orscolo Péter' fiához, volt férjhez adva, és hogy Peter Magyar Király e' házasságból született.

Gebhárdi, a' maga német nyelven írt Magyar-országi Historiájában, Péternek olasz eredetét vallja ugyan, de abban eltávozik Cornides-től, hogy ő, Muratórit követvén (*Rerum Ital. Tom. XIII. fol.*), István Királyunknak egy harmadik testvérét mondja Velencei Dózse Dandolo Andrásához adottnak, kitől két gyermeke született: Péter, a' Magyar Király, és egy Trovicza nevű leány, kit Albert Austriai Markgróf tartott házasságban. A' Magyar Herczegasszony' nevét azonban Gebhardi nem említi.

Ez a' Történetíró, Magyar Irókra támaszkodván, azt tanítja ezen felül, hogy István Királyunk ezt a' Pétert hittese mellé csak Corregensnek vagy Segéd társnak rendelte, és hogy ez nem előbb, mint Istvánnénak elholta után emeltetett a' Királyi székre.

Gebhardi azt is jegyzette-meg, hogy Vazul, ki, mivel egyet-értésben találattott az István Király ellen feltámadtakkal, a' Királyi-székből kirekesztetett 's szeme' világától megfosztott, legöregebb volt az Arpád' férjfi - ágán; 's így legméltóbb jussal reménylhette is, kívánhatta is, hogy az uralkodói hatalom reá szálljon. 'S e' részben állítását Magyar Irókon 's nevezetesen Schwandtneren is építi.

Péternek olasz eredetét tanítja Fessler is; a' maga német nyelven, a' Volga' szélén, írt Magyar Történeteiben, 1815.

Abban azonban eltávozik a' Gebhardi' értelmétől, hogy ő Pétert a' Velenczéből Görög-országba kergetett 's ott megholt Orscolo Otto Dózse' fijavá teszi, 's a' Magyar Királyi-székre lett fellépését onnan magyarázza, hogy Péter a' maga anyjával, atyja' halála után, István Királyunknál mulatott, és magát ezzel különösen megkedveltette.

A' vélekedéseknek ezen külömbsegeiben, Péternek eggykor hitt német eredete eránt egészen elveszett a' bizonyosság; 's Historiánk, ha a' kétség el nem oszlattatik, kénytelen lesz e' meg hasonlott értelmek' elő számlálásával megelégedni, a' nélkül hogy e' részben valami bizonyost állithasson.

Hogy ezen ellenkezések közt óhajtott felvilágosításra juthassak, felhánytam a' Velenczei Történetírókat.

Ezeknek tanításaikhoz képest, akkor, a' midőn István Király lépe a' Magyar thrónusra, Velenczében Orscolo Második Péter viselte a' Dózsei méltóságot. Ez megholt 1009. 's méltóságát a' maga még csak tizenhét esztendő Otto fiára hagyta, ki felől azt említik, a' Történetírók, hogy ő az István Királyunk' második férfi testvére'nek Gétának leányát tartotta házasságban.

Orscolo Otto 1026. tizenhét esztendő múlva tehát, a' Barbolano-ház' czimborálkodásai által fényes hivatalától megfosztatott, hazáját elhagyta, 's eggy Görög-orzági klastromba rejtezett. Testvére, a' Grádói Patriarcha nem szünt-meg a' Barbolánók ellen dolgozni, míg végre ezeket elnyomhatá. Az előzőtt Orscolo Ottó így 1032.

vissza hivatott, de a meghívás a szerencsétlent nem találta már életben.

A Dandolo név a Velencei Dózsák sorában csak 1192. fordul elő, midőn e fő méltóságot Enrico Dandolo viselé.

Ez a Dózse Dandolo Henrich tehát Imre Magyar Királlyal élt egy időben; s epen nem lehetetlen, hogy ez az egy időben élés ada azon megtévedésre alkalmatosságot, hogy némellyek Pétert a Dandolo ház' maradékává tevék, melly egy egész századdal virágzott később. Ők a két Imrét, a Sz. István Király' fiját, és a III. Béla' fiját, Imre Királyt, egymással felcserélték.

A Velencei Historicusoknál talált nyom által a Cornidesz' és Fessler' vélekedéseknek hihetőségére csak azt nyertük, hogy az Orscolo Otto' házassága egy Magyar Herczegasszonnyal kérdésen s kétségen felül való bizonyosságra jutatott-el.

Egyéberánt az idők' öszvehasznítása arra mutat, hogy a Magyar Királyi törzsöknek ez a leánya inkább lehetett a Sz. István Király' testvére, mint ifjabb atyai-bátyjái, Mihályé *). Ezt gyanítatja velünk a Geta, vagy Géza, atyai név is.

Hanemha azt vennénk való gyanánt, hogy ez a Magyar Herczeg későbbén kapta a Mihály nevet, s elebb Gétának neveztetett; mint István Királyunk Vajknak, minekelőtte a Keresztyén hitbe avattatott.

De minthogy a Velencei Történetek ennek a házasságnak semmi gyümölese felől nem szólanak, s Orscolo Otto és az ő hitvese felől elkergettetések után általában hallgatnak: ezen itt

---

*) Tudniillik Sz. Istvánnak nagy atyja, Takson (Toxus), két fiát hagyta maga után, Géza fejedelmet, és Mihályt.

említett új vélekedés azt, hogy Péter Király e házasságból született, még épen nem bizonyítja. 'S ez a bizonytalanság annál nagyobb, ha meggondoljuk, hogy az István Király' hatalma elérte volt a maga legfőbb pontját, a' midőn ez az Orscolo Otto 1026. Velenczéből elkergettetett; 's nem foghatni-meg, miért nem voná megát inkább Istvánhoz, mint egygy Görög-országi klastromba.

Szint olly kevésbé lehet érteni, miként történhetett volna ez az elkergetés, ha azt tesszük fel, hogy Orscolo Ottónak hitvese testvére volt István Királyunknak, 's ettől fiat nemzett, kivált ha arra emlékezünk, hogy a' Német Császárok atyafiságban voltak István Királlyal, 's Velencezeiket védelmező Urainak tekintette. Ez a' függés a' Velencezieket tekintetben tarthatta volna Orscolo Otto eránt.

Neveli az elakadást annak meggondolása, hogy István Király a' maga sógorán és testvérén elkövetett méltatlanságot és megalázást behúnyt szemmel nézé, holott mind hatalma mind tekintete által segíthette. Sőt az akkori idők' gondolkozására figyelmeztvén, azt várhatnánk inkább, hogy István ezen történetnél fogva Velenceze ellen fordította volna egész erejét.

Mind ezek szerint Péter Királynak legelőbb Cornidesz által tanított Olasz származása nem csak megmutatva nincs, sőt inkább igen alapos kétségeknek vagyon alája vetve, mellyeknek még ezután kell eloszlattatniok.

Most azon okokat illik vizsgálat alá venni, a' mellyek Péternek német származását támogathatják.

Már azon körülállásban, hogy Péter, Imre Hercegnak elhalálózása után, István Királyunknak még életében, 's Gisela Királynénknak meg-

eggyezésével, Korona-örökösének rendeltetett, — még pedig elmellőzésével Vazul, Aba, András, Béla és Leventa Herczegeknek, kik az Arpád vérből származtak, és a' keresztyén hitet felvették, — elég okot találunk annak elhívésére, hogy Péter mind magának István Királynak, mind özvegyének Giselának, rokona volt.

De még világosabban mutatja Péternek rokonságát a' német Fejedelmekkel, és így ennek német eredetét is, az a' segedelem, mellyet ez az általunk elkergetett Király a' németeknél ellenünk talált.

Mert miként magyaráztathatik-meg különben, hogy akkor, a' midőn még nem vala szó az Európai aequilibrium felől; a' Császárok és német Fejedelmek öszve-eggyesítették erejeket, hogy ezt az elűzött Királyt a' Magyar thrónuson megtartsák? 's mi sugallott volna nekik szánakozást ez eránt, ha ez nem az ő rokonok, hanem egy elűzött Olasz' gyermeke volt volna?

Hogy ez a' sikeres pártfogás nem egyedül azon környüállásból erede, hogy Péter rokona lehetett az Albert, Austriai Markgróf házának, világos onnan, hogy ez a' Markgrófság ezen időkben nem atyáról fiúra általmenő birtok volt, hanem olyan, a' mellyet a' Német Császárok feudumként osztogattak. (Neueste Geschichte Oesterreichs, vom Chorherrn Kurz).

Péternek egy német Herczegasszonnyal kötött házassága sem szerezheté pedig neki ezt a' foganatos védelmet.

De midőn az Írók Péternek atyafisága eránt a' német Fejedelmek' házaikhoz ellenkezésben vagynak egymással, 's egyiknek vélekedését sem tekinthetjük olly világosnak, hogy az bizonyítást ne kívánjon: ismét azon megszorulásban látjuk

magunkat, a' mellyben azzal kell megelégednünk, a' mi leghihetőbbnek tetszhetik.

A' felidézett Magyar Író állítása ellen, melly szerint Péter a' Gizela Királyné testvérének tartatik, a' bizonyosságot feltaláljuk az idő' számlálásban. Külömben is ennek a' Királynének rokonsága tudva van.

Az ő férjhez-menetele István Királyhoz tudniillik III. Otto Császár által történt, 's Christus' szül. után 996-ban.

Testvérei voltak Henrich Baváriai Herczeg, továbbad Császár, rokona Otto Császárnak az atyja által, 's Brúno Augsburgi Püspök, ki felől tudva van, hogy még István Királynak idejében az Otto Császár által fundált Bambergi Püspökség' jószáginak egy részét az István Király' fijának birtokává akará tenni, 's e' végre II. Conrád Császárral egyet érte.

Hogy Gizelának ezen kettőn kívül több testvérei is voltak legyen, az eránt a' Német-ország' történetei semmit nem szólnak. Ha Péter a' Henrich' és Brúno' testvérétől született volna, úgy nem lehet hinni, hogy Brúno az itt említett jószágokat Imréévé akarta volna tenni inkább, ki a' Magyar thrónusra neveltetett, mint a' Péterévé, kinek semmi józága nem volt.

E' szerint itt csak azon okok' megvizsgálása felől lehet szó, mellyeknél fogva Péter Burgundi Herézegek' maradékának tekintethetik.

Hogy e' részben nem kielégítő, de csak közelítő bizonyításokra akadhassak, felhánytam a' Burgundiai Történeteket.

Tudva van, hogy kezdetben, tudniillik a' IX. Százban a' Burgundiai nevezetet két tartomány viselte.

Az egyiket, a' Felső Burgundiát, a' Júrahegy szomszédjában, Boso Gróf alkotta, ki 879.

körül, Kövér Károlynak idejében, a' Francóniai Ország' háborgásai 's elgyengülése alatt, ezen ország alól magát függetlenné tevő.

Továbbá 888. körül, minekutána az Olasz és Német birtokok a' Francóniai Nagy-országtól egészen elválasztattak, Ravulf (vagy Rudolf) Hercege a' Júra' keleti szomszédjában egy más független országot állíta-fel Alsó Burgundia nevezet alatt.

Az Írók' ellenkezéseik Burgundiának Fejedelmei eránt, Burgundiának e' kettős mivoltából világosodnak-fel.

A' két Burgundia a' X. Százban, 930 körül eggyesült, midőn II. Rudolf, használván a' Német és Francia-országi háborgásokat, magát a' két tartománynak urává tette.

A' két Burgundia tehát már eggyé vala olvasztva, midőn István Magyar Király a' keresztén hitre által tért.

Burgundia később, minekutána a' Nagy Otto az Olasz elvesztett tartományokat a' Német Császársággal összeeggyesítette, 's ezen utolsóért 962-ben erőt és hatalmat szerzett, feudális szerkezésben jutott a' Német Császársággal. A' feudumi megajándékozás' jusa által szállott a' Német Császárokra, 's a' tartomány' urai a' Német Császár' oltalmában keresék istápjokat az egymással háborgó Burgundi nép' zenebonájok alatt.

Az ekképen eggyesített két Burgundia' Historiájában, a' XI. század' lefolyta alatt az a' történet fordul-elő, hogy Rudolf Burgundi Hercege a' fellázadtak által elkergettetett, 's II. Henrich Császárnál keresett 's talált segítséget; és hogy később Rudolf a' tartományt, a' meddig tudniillik azt bírta, a' Német Császárokra bocsátotta-által.

Az 1032. esztendőre az jegyeztetik-meg, hogy Burgundia Német országhoz csatoltatott, és hogy II. Conrád, mint Német Császár, egyszer'smind Burgundiát is bírta.

Igen is hihető tehát, hogy Wilhelm, a' ki István Magyar Királynak testvérét tartotta, maradeka vagy rokona volt Rudolf utolsó Burgundi Herczegnek, 's következésképen Péter, minéknána Burgundia a' Német Császárok' birtoka leve, egy tartomány nélkül maradt fejedelem. Így az ő hatalmas rokonai, a' Császárok és Herczegek, örvendhetének, hogy ő a' Magyar Királyi szekre emeltetett, 's nekik róla gondoskodniok nem kelle.

Egyéb éránt Rudolfnak ez a' Német Burgundiai fejedelmi háza hihetőleg rokon volt a' Saxoni házból eredett Német Császárokkal, 's következésképen Gizela Királynéval is. Így nem vala csuda, hogy némelly Írók Pétert, ki Gizelának atyafija volt, neki testvérévé tevék.

* * *

Ezen előterjesztés szerint igen hihető, hogy Péter Király atyai-ágon nem Olasz, hanem német eredetű volt, és hogy őtet a' maga korabeli német Fejedelmekhez atyafi kötelékek csatlották.

De ez meg is 'czáfolja egyszer'smind némelly Íróinknak azt az állításokat, hogy ez a' Péter Király az István hitvesének Gizelának testvére volt.

Péternek a' Magyar thrónusra lett emeltetése tehát, még pedig elmellőzésével néhány Magyar Herczegeknek, egyedül az által magyarázathatják-meg, hogy ő is részese volt az Árpádi háznak.

De melly grádusában állott a' rokonságnak, az felvilágosíthatatlan homály alá van borítva.

* * *

Ha Hazai Tudósaink közzül valaki ezen Értekezés' hijánosságát vagy megtévedéseit felvilágosítani akarandja: méltóztassék vagy a' Tudom. Gyűjteményben megszólalni, vagy irását a' Nemzeti Muséum' Directorátusának Pesten beküldeni. Brzsán, Halics-Országban, Novemb. 1818.

Kriebel János,
(Guberniumi Consiliárius és
Brzáni Kerületbeli-Kapitány).

4.

Az 1816-ban Januáriusnak 29-ik és 30-ik napjain történt irtóztató fergetegnek egy szemmel látott tanú által készített le írása.

Híves szellő kezdé már Vasárnap az az 28-ik Januáriusban alkanyodáskor fújdogni, melly egész éjtzaka még nem szűnt. Még 29-ikben az az hetfőn reggeli 8-órákor valamelly rend kívül való tüneményről annyival inkább nem gondolkodott senki, mivel Pál-fordulás ólta a' tavaszhoz hasonló, igen engedelmes, hó nélkül való idők jártak; ugyan azért noha a' szél hova' tovább, mind inkább serénykedett, és hidegedett, még-is az al-földön a' szabad ég alatt telelni szokott barmoknak bátorságba való helylyhezteséséről a' gazdák nem gondoskodtak; mivel még senki se össetől nem hallotta, sem írásban nem találta, hogy iljen rend kívül való, ítélethez hasonló, hideg és havas fúvatag az al-földet ostromolta volna.

Reggeli nyóltz, és kilentz óra között szörnyű zúgással, és sebességgel meg indult az éjszaki szél, melly az ablakokat szünet nélkül úgy rezgkentette, mint valamelly menydörgés. — A' leg sűrűbb homály (a' minőt nappal még soha sem láttunk) borította el a' földet, annyira, hogy a' leg nagyobb tárgyakat se lehetett már 10 lépésnyire látni, mellyből ki lehet hozni, miljen sűrűséggel kellett az apró hónak-is hullani, melly a' porrá tört üveghez hasonló lévén szörnyűen szúrt, és fagyalt. A' szél azon kívül kavargós lévén néhány pertzentések alatt be-taposztotta nem csak a' kívül járni mérészlő embereknek, hanem a' marháknak is szemeiket, füleiket, és szájakat. A' szegény páráknak a' fejek tsúpa jég-tsapokkal vala körül-aggatva — Szél alá, vagy szél után sem lehetett menni, mivel a' szélvész öszve vissza sodrotta a' havat minden oldalokrúl, tsak a' fedelek, és torony tetők le-omlásáról lehetett tudni hogy a' szél valójában éjszaki légyen — Valahol pedig a' havat garmadába hordotta, már fél óra múlva a' három lábnyi hó halmokon a' legterhesebb hat ökrös szekér által mehetett volna, annyira meg vala az keménykedve. Az így öszve fagyott hó, (mellynek maradványait heljel heljel még Májusban látni lehetett), nem vólt fejer, mint szokott a' Közönséges hó lenni; hanem fakó, vagy test színű, a' hónnan talám nem egészszen helytelen egy tudósnak azon vélekedése, hogy ez a' test színű hó valami meteorummal vólt öszve-keverve: e' mellett oljan különös finomságú vólt, hogy az ablakakon, és ajtó hasadékokon által halmokat tsinált a' szobákban. Bizonyos heljen az újj vájog falon keresztül megtöltötte az ágyak' alját, úgy hogy tekenyökkel hordanák-ki azt; de ez egy részben jó teteménynek tekintődhetik, mert vizért, és

fáért ki-nem mehetvén az emberek, főképpen a' kívül lakók a' be-hordott havat olvasztották-fel, és azt itták, a' házi bujtorokat pedig a' tűzre fel vagdalták a' mit az én főzőném-is tselekedett. A' meljeből azt lehet kövekezteteni, hogy ha ez a' fergeteg tartósabb lett volna, az embereket a' hideg, és 'hó (melly a' be-járásokat úgy-is már majd egészszen be-hordotta volt) *) tulajdon lak-heljeikben-meg emésztette volna. — A' galambok verehek, varjak, Sasok, Vérsék, nyulak és minden házi baromfiak seregesen a' fergeteg kezde-tével mindjárt még fagytak.

Ezen borzasztó üdö bizonyosan a' Kárpatusi havasokból rontott ki a' sikra, mely is Pest Vármegyében Czezléd, és Szolnok - Abony között kezdődvén, öszve járta Hevess Vármegyének Tisza-melleki járását egészszen; de a' Jászságnak csak széleit nyalta. Altal ment továbbá Borsod, és Zemplin Vármegyéken. Sokat szenvedett által-jában a' Nagy Kunság-is, még többet Szabolcs, és Bihar Vármegyék; legnagyobb erejét Békés Csongrád, Csanád, Arad, Temes, és Torontál Vármegyékben öntötte ki. Meg látagatta Báts Vármegyét, kevesebbé kegyetlenkedett Pest Vármegyének Ketskéméti járásában, és a' Kis Kunságban. — Más Vármegyéből ugyan Tudósításaim nintsenek; de úgy vélekedem, hogy Abaúj, Ungvár, Ugotsa, Bereg és Szatmár Vármegyéket-is

---

*) Paláditson (Eggy az Abonyi uradalomhoz tartozó pusztá) bizonyos tanyán a' hó a' bejárást egészszen be-tapasztván, a' fergeteg megszűnése után a' kéményen mentek be az emberek, hogy a' benn rekedteket ki-szabadítsák. — A' Bánkútai (Arad Vármegyében fekvő pusztában) kívülről nagy munkával tudták a' tselédek a' hó alól az ajtót ki-ásni akkor, mikor a' házi Úr már azt tökéltette volt-el, hogy a' ki mehetés véget, a' szoba oldalát jukaszszal ki. Mi lett volna tehát a' következés, ha csak 5 napig tartott volna a' fergeteg?

meg rongálta, mivel ezek észak felé feküsznek. Hihetőbben a' Tiszán innen, és Tiszán túl való Kerületekből kevés vidékeket kémélt-meg. Sőt még Oláh országban-is dühösködött, a' mint az onnan jövök hitelesen bizonyították — Erdély Országban közel Besztertze Kiráji Várossához ezen a' napon a' száraz szél száz esztendő s erdőt le-seprett, és Bukovinán keresztül Moldovát is de már ezt hóval vegyülve öszve járta.

A' sebes, és fagyaló szél közönséges volt, de a' hol hóval nem járt károkat emberekben, vagy marhákban nem tett. Példának okáért: Pesten-is hidegen fújt a' szél annyira, hogy a' Duna egy nap alatt be-állott, még is Pest körül kárvallás nem esett. A' Gyöngyösről akkor nap jövő emberek a' nagy szél, és hideg miatt alig tudtak Alsó Szent György felé (a' Jászságban fekszik) utazni, de mivel a' hó fúvatag őket nem érte semmi tagjakat meg-nem fagylalták.

Ezen öldöklő fergetegben a' pásztorok a' nyájait, a' Csikósok a' méneseket, a' Kotsisok szekereiket nem csak a' hirtelen rémülés miatt, hanem a' meg fagyásnak veszedelmétől tartván el hagyták. A' ki utban volt, (gyalog, vagy lóval az mindegy vala) és hamarjában valami hajlékba nem vonhatta magát, annak rövid időre meg kellett halni. Igen sokra telne az írás, ha mind azon szerentsétleneket elő akarnám hordani, a' kik csak az al földön ezen a' napon a' fergeteg mérgének szomorú áldozattjai lettek. Csak Debretzen Kiráji Várossa körül 11 iljen holt testeket vittek-be, közöttük volt egy Zsidó rab, a' kit a' Város hetfőn két őrzökkel Váradra kísértetett, az őrzök is a' fogoly mellett, meg fagytak — A' Sámsonyi pusztában, melly Hód-Mező Vassárhelynek filiálissa az Ország-úton egy csoport huszár Katona a' vélek lévő lovakkal egy-

gyütt életjüket elvesztették. Többen voltak pedig husznál, a' mint ezt a' siralmas történetet a' Hazai tódósítások Írója-is akkoriban elő adta — Török Szent Miklósról (Hevess Vármegyében) vittek be meg fagyott Juhászokat, Szólga Legényeket, utazó Katonákat, Asszonyokat, és gyerekeket — Püspök Ladányba (Szabolcs Vármegyében) 5 holt testeket hordtak-be. Így történt ez majd minden helységben; főképpen az oljan falukban, melly külső tanyákkal birt.

El-nem mellőzhetem itt a' Nádudvari Postamester Sisvai Urnak könyvezésre méltó esetét, a' ki Kabáról Bárándra. (Bihar Vármegyében fekvő helységek) az oda való nagy betegségben fekvő Vitze-Esperest sógorának látogatására sietvén, ezen hetfői halhatatlan üdöben a' Kabai Biráknak tanáttsa, és intése ellenn a' posta Kotsijába négy egymás mellé fogott Forspont lovakon útnak indulni nem iszszanyodott, de nem meszsze mehetett, mert a' falú alatt lévő Kertekhez közel egy potsojában a' Kotsi meg fenekelvén, mind a' lovak, mind maga meg fagyott. Tsak egy frakban, és azon felől egy mostani módú urfiás Kankóban, vagy színes szür köpenyegben lévén előbb kérelemmel, „Ha Kend meg hal így kiálta fel Sisvai Ur, nem leszen olly nagy kár; de nekem sok gyermekeim vagynak”, azután az nem használván erőszakkal próbálta a' Kabai Kotsistól a' subát (juhász Bundát) elvenni; de a' paraszt az önnön megtartásnak ösztönétől lelkesítettvén, több erővel is bírván a' bundát a' szerentsétlennek által nem engedte — A' Forspontos gyalog azután ügygel bajjal a' nem meszsze az út félén fekvő tsárdára reá akadott, külömben maga-is meg fagyott volna. Így tsak a' két lábát a' térdyén alól fagyasztotta meg, és minden seborvosi munkálkodások után örökös nyomorék maradt. Azt

hallottam, hogy talán eddig az-is meg holt — A' Forspontosnak ünszolására a' tsárdából emberek mentek és úgy akadtak a' nyitott szemekkel meg merevedett Posta mesterre, a' ki Kotsijában ülve imádságos könyvét, és olvasóját kezében tartotta. A' test Kabára a' helység házához be-vitetett, és a' falhoz támasztatván magától állott, mint egy faragott Rép. (*) Ez a' derek, de gyenge

- *) Ha a' hó hirtelen be-fújta volna kotsiját talám szerencsésebb lett volna ez az utazó. Könnyen megtörténhetett volna, hogy a' tsapszékéből segítségére siető emberek még életet találtak volna ő benne, ezen véleményét erősíti a' nállam szolgált Bethlenfalvi Miklós nevű beresnek példája, a' ki midőn 29-ik Januariusban Hevess Varmegyében fekvő Mező-Túr várossa fele menne, és vőné észre, hogy az üdönék vadságát lehetetlen legyen meggyőzni, le-ült nem veszze a' Török Sz. Miklós i uradalomhoz tartozó Kengyeli pusztában lévő dohanyos házaktól egy part alá, és legottan előbb körül, azután egészen befutta őtet a' hó, az alatt mely alom lepte el az embert. Midőn szeredan reggel 31-ik Januariusban a' Mező-Turi gazdák elszéledt juhaitat keresnek, eljutottak azon hó halmotokához, mely Miklós berest eltemette vala, és azon hiedelemben, hogy a' feltorlódott hó alatt juh lappangana széljel hanytak azt; de hogy el-bámúltak, mikor a' juh heljet fagyos embert lettek, a' kit szánakozásból kiástak, szanra tettek, és a' szomszéd Tanyára be-vittek, a' hól egy értelmes öreg ember nem engedte, hogy a' melegre vigyék a' testet, hanem azt egy vízzel tele lévő Kádba betette, a' mely Kádban nem sokára a' beres feleszméledett, és ma egészében él. — Ő ugyan azt vallotta nekem, hogy azon szempillantásról, midőn a' Turi gazdák a' baval felette kaparták, és azt mondták, hogy ember vagyon itt, emlékezik; de azután újjolag jelenlétét elvesztvén miképpen vétegett a' tanyára nem tudja már. A' Kádban történt felotsudása után legelőbb is az éhség ellenn panaszkodott, melyre a' Turiak előbb tejet azután kenyeret nyújtottak nékie. — Bizonyos, hogy nállam is négy nap múlva nem tsak Ludakat két toklyot, hanem öki-ökön-is a' hó garmada alól elevenen astak k. Sőt egy juh egy hét múlva ásattatván ki, tüstént enni kezdett. Szegény állatok! párajok által szelelő lyukot vágtak magoknak a' havan keresztül, és azon lélegzetet vehettek. — Így keresett az én gulyásom egy hét múlva meg döglött marhát (holott már ekkor 242 bórrel számolt vol!) és ezen kereses között valami kis hó fúvás alatt reá akadt egy Szolnoki kotsisnak holt testére, a' kit a' felesége már 5.

test alkotásu férfiú egy fiatal özvegyet (a' ki most is Nádudvaron a' postát tartja) és 4 neveletlen árvákat hagyott maga után. A' Bárándi Plebanus és Vitze Esperest meg értvén, hogy a' Postamester Sógora hozzá vonszó szeretetének szomorú áldozatja lett, minden vagyonját a' 4 árvának hagyta, azután nem sokára az örökké valóságba által költözött.

Azomban nem csak a' gyenge teremtmény az ember, hanem a' leg keményebb állatok-is, melyek nem eggyyszer a' leg erősebb telet, és szeleket pajtán kívül ki állották, ekkor vagy rakásra fagytak, vagy szana széljel el- hullottak, sőt több heljen el- veszték azok az Istállóban is, melly vagy le- szakadott, vagy a' nyílásokon által hóval meg- telvén a' marhákat a' jászoly mellett meg fojtotta. Sok Uraságoknak kün telelő guljái mindenestől elveszték. A' leg öregebb, és leg kövérebb bikák már első nap meg fagytak. Százanként heverték a' hó fúvások alatt a' marhák, tsupán csak szarvak hegye álván ki a' mely hóból, és egymást nyomták agyon — A' Hevess Vármegyében fekvő Fegyverneki pusztában 155 tehenet egy tsumóba ölt-meg a' fúvás, a' 156-ik a' dög testeket be-fedő hó garmada tetején életben maradott. Harmintz darab pedig elszéledve fagyott-meg. Ugy láttzik, hogy Szabolcs Vármegyében nevezetesen Debretzen tájékán és Új-város körül leginkább adta-ki kártékony erejét. — Néhány Debretzenben lakó és igen tehetős marhas gazdáknak minden vonó, hízó marhájok, és két, három százból álló gulja-

---

nappal az előtt jajgatások között nyomozott. — Szörnyű kemény természetű embernek kellett lennie, a' ki a' ló hátán majd 2. óráig megmaradott, holott azon időben teménytelen ember fél óra alatt megfagyott,

jok egyszerre oda lett. Az Újvárosi pusztaságokban pedig éppen kevés marha maradt epségben. Egy betsületes haszon-berlőnek (Arendátornak) háromszáz harmincz darab ökre, és az egész gulyája egyszerre el-veszett — Nevezeteselek azon kárak-is, melyeket a' Csanád, és Arad Vármegyékben fekvő Cameralis pusztáknak Arendátorai főképpen az Apátzai, Meddyesi, Bánhegyesi, Bankutai, és Kunágotai vallottak, a' melyek több száz ezerekre számíttathatnak.

Azon barmok, melyek vagy erdőben teleltek, vagy a' fergeteg által oda hajtattattak, meg-szabadultak, mert a' fák mind a' sezlnek, mind a' hónak ellent állottak — Bizonyos Torontal Vármegyei vagyonos földes Urnak a' ménesse a' szélvészkor állásából ki-indulván (a' nélkül, hogy a' Csikós tudta volna (merre) el-szaladott, és negyed, vagy ötöd nap múlva megént magától tsupán egy Csikó héjjával az állásra épségben vissza ment. Azon Ur úgy vélekedik, hogy valami erdőbe kellett magát a' ménesnek el-rejteni, a' hol a' fuvatog annyira nem érhetne — Különös az, hogy a' vizek között fekvő pusztákban semmi, vagy csak igen tsekely kár történt, mellynek azt tulajdonítják okául, hogy az árvizek előbb el-nyelték a' havat sem mint az a' száraz földre eshetett volna; azomban ezt a' gondolatot sem lehet egészen helyben hagyni, mert már hetfőn delutánig minden tavak, és áradások be voltak álva, és a' jegen által szintugy hordhatta a' szél a' havat mint másutt — A' nádból alföldi módon készült szárnyékok; vagy enyheljek sem használtak a' marhák meg tartására semmit, mert a' szárnyék tetején keresztül follyt be a' hó, és a' szegény párákat helyben el-temette. A' melly marhák az üdőt kiállották, azok közül-is soknak labai, fülei, vagy
far-

farkok megfagyván későbbre le szakadtak és a' marhákat tsonkákká 's formátlanokká tettek.

Képzelní lehet, hogy a' midőn ennyire el vesztek a' szarvas marhák ezereenként kellett a' kün levő juhoknak el-hullani — A' Gyalui (eggy pusztá Hevess Vármegyében nem messze Czibak-házától igen szép birke-nyáját a' fuvatag a' Körösbe hajtván 38¹/₂ darab egymás hátán a' jeg közze úgy fagyott össze, hogy a' Körösön tsupa birkékén egészszen által lehetett menni. Azon kívül 190 darab guljabéli marha nyuzattatott meg. A' ki tsak 100 darab marhát, és egy két száz birkét vesztett szerentsésnek tartotta magát.

Végre el-telvén ez az emlékezetes, és iszszyotos hétfő, el-következett a' keddi reggel, vagy a' 30-ik Januarius. A' szél súvöltött ugyan akkor-is, a' hó esett; de egy kevésse engedelmesebben, mert már a' távolabb lévő tárgyakat meg lehetett különbözni. Jó Bundában lehetett néhány minutumckig a' szélben járni. Estve felé még lassubb lett a' szél, a' hó pedig megszűnt, hanem igen tsikorgós száraz hidegre fordúlt az üdő. — Tisztán derült fel szeredán a' nap, és a' teménytelen károkát világoságra hozta. Tsak a' tsata piatznak lehet egygy nevezetes ütközet után (mellynek az éjj homálja vetett véget) szomorúbb képe, mint vólt ezen reggel az al-földnek, és a' mezőknek, meljeket a' sok el-hullott, és rakásonként megfagyott, méneses, és szekeres lovak, hizó, és guljabéli marhák, szám nélkül való juhok, és heljenkint pásztorok', útasok', mezei gazdák', és más fele embereknek hólt testeí el-borítottak. Borzasztó tünemény vala ez, a' midőn, a' feleség férjét, az attya a' fiát, a' gyerekek szülőiket siratták, a' midőn egész falúk a' nyúzásra, és barmok eltakarítására ki-mentek, még a' jég hátán-is tüzet raktak az emberek, és a' ször-

nyű hidegben úgy melegedtek, hogy munkájokat folytathassák. Sok hóba temetődött marhák, a' kiálló szarvak hegyének mozgatásával jelet adták elevenségjeknek, de a' meljeket ámbár elevenen ásattak ki, megölt a' Szeredai tsipös hideg. — A' nagy hó alól, és a' vizekből még Aprilisben is kapartak ki imitt amott marhákat, sőt néhól tsak a' nagy sokasággal be-érkezett sasok fedezték fel a' dögnék hól-létét. — Némelly Uraságoknak megmaradt marháit, ötödik, és hatodik határ-ból kellett öszve szedni.

Sok ezer ember lett ezen véletlen tsapás által koldússá. Üsmérek Urakat, a' kik, tíz és 15. sőt még több ezer Rfára bőrt el-adtak *), mert akkor egy pár ökör bőr el ment 70, és 80 Rfokon egy pár tehén bőr 50, és 60 Rfokon.

Sajnálani lehet, hogy a' hév-mérővel (Thermometrummal) senki vizsgálódásokat nem tett. Igen szép lett volna az a' feljegyzés, melly megmutatta volna, hány grádussal volt a' fagy-láló ponton alól a' kényeső. Nem tsuda, ha olyan szomorú környülállásokban az senkinek eszébe nem jutott. Egyébbbaránt a' hév-mérőt kívül kellett volna tartani, akkori üdőben pedig a' szobán kívül mulatni nem lehetett. Talám ez a' hideg, még az 1813-ki Muszka Országi hideget-is melly a' Bonaparte seregeit megfagyaltta feljül haladta, mert hamarább fagyott meg az al-földön, mind ember, mind barom mint ott, sőt a' mint én azon üdőnek vadságát kiüsmértem, 'alig ha a' Kozák lova-is (melly Muszka Országban megmaradt) ezt a' hideget kiállotta volna.

---

*) Mennyi bőr megromolhatott, mivel se az Uraságok, se a' gazdák a' kiterítésre, és faggyú kiszáritásra elegendő helyet nem találhattak; de első bodulásokban azzal banni sem tudtak.

Az 1775-ki Martiusi fergeg emlékezetes, de a' kik, a' mostanit látták, és amazt-is tudják, mint az én 75 esztendőös Halászom, és más öreg gazda emberek, eggyaránt azt valják, hogy noha akkoriban is történtek károk; de ezzel össze nem hasonlíthatók. Ők akkor egész bátorsággal kívül jártak. Eggy nap alatt vége lett a' zivatarnak, ez pedig 2 napokig tartott. — Eggy érdemes Magyar, öreg Katona Tiszt beszéllette, hogy ő több Katonákkal az 1775-ki fergegben Kanizsa felé útban volt, félt ugyan a' megfagyhatástól; de be ment épségben szerentsésen Kanizsára. Most fél stationyira masirozván bizonyosan életével adózott volna. — Talám a' tornyok fedeleit sem vette le az a' régi fergeg. De az 1816-ki a' Kardszagi, és Püspök Ladányi tornyok tetejét lesodrotta, 's a' Gyomai tornyot is ledöntötte. A' Szolnoki templomnak erős fedelét is levetette volna, ha a' P. Franciscanusok a' veszélyt észre vévén az Áts - mestert oda nem hitták volna, a' ki lántzakkal a' fedelet lekötözvén nagy hajjal tarthatta meg azt. — Azon feljül az 1775-ki fergegben az öregek álitása szerént, ha tsak víznek nem indúlt, és abba bele nem fúlt számos öreg marha igen kevés veszett-el; de az 1816-ban a' legvastagabb bőrű bika se tudta ki állani a' hideget. — Vólt azon kívül 1804-ben is 6-ik Aprilisben eggy harmad napos fergeg; de a' meljet kivált a' mindenkor kívül lakó ember kitudott állani. Bornyúk bárányok döglöttek, de számos barom (ha tsak az akkoron kiáradott vizekbe nem fúlt) nem igen veszett-el. Huszad részében sem vólt annyi a' kár, mint most, ember fagyásról pedig semmit sem hallottunk.

Közöseségesen a' megdöglött barmok, lovak, és juhok számát 80 ezer darabra teszik. A' Felseges R. Magyar Helytartó Tanátsnak Rendelesé

szerént feliródtak, és beküldettettek akkor mindjárt a' káráknak jegyzékei, kívánni kellene, hogy valaki különösebben kivonásban az olvasó Magyar világgal azokat közlené. A' megfagyott embereknek számát sem lehet tudni, de hogy az nem egy két százból áljon, gyanítani lehet.

Az emberek könnyen felejteneek mindent, tehát ez a' rettentő zivatar-is üdövel felejdékenységre fog-menni, a' mi több maradjaink ezen hívséges leírásnak valóságát, sőt lehetőségét kétkedésbe fogják hozni. Pedig akar mennyit írjunk rólla nem nagyítjuk a' dolgot, majd nem lehetetlen annak irtózatosságát vólta képpen leábrázolni. — A' felföldiek, a' kik arról képzelődni nem tudnak már most sem hiszik, hogy a' tanyákból az istállókig, vagy közel lévő marha állásig a' barmok kimentésére kimenni nem lehetett, meg nem fontolván azt, hogy ha az emberek az üdöt kiálhatták volna, az erősebb, és külső levegőhöz inkább hozzá szokott marhák sem dögöltek volna-meg. Találkoztak tsakugyan kivált a' szegényebbek között oljan vakmerő, gazdák, és pásztorok, a' kik a' tanyából kiindultak ugyan az állás felé, de a' homályban, és nagy szélben, sem barmaikhoz nem juthattak, sem tanyájokra többé reá nem akadhatván össze roskadva fogytak meg *).

Ezen nagy fergetegnek Martiusnak 29-dik napján még egy ragasztékja, vagy tóldalékja lett, melly a' szegény parasztnak báránnyaiban, és juhaiban (künn lévén már ekkor nyájaik) több kárt tett, mint a' 29-ik Januariusi fuvás. De embert, vagy nagy barmot, ha tsak nagyon selejtes

---

*) Az Isten tagadókat, és vallástalanokat ez a' fergeteg, meg-rázhatta, megletkézhetette, és ha igaz, hogy ők félnek az égi háborutól, ettől a' halhatatlan zivatortól dedereghettek is.

nem volt meg-nem ölt. Eggyátaljában az egész 1816-ki esztendő rendkívül sanyarúságos, csapásokkal teljes esztendő volt. — Egész Februárius szenvedhetetlen hideggel, mellyhez Martiusban a' nagy, és szüntelen fújdogáló szelek járúlván, nem csak az al-földön, hanem majd egész Európában a' buza vetéseket kivesztették, és az aztánn elkövetkezett gabonának szörnyű drágaságát okozták. — Alsó Magyar Országban a' hól az ugarlás úgy sintsen még nagy divatban, majd mindenütt árpával az őszi földek újra bevették, meljeket Aprilisnek elején még hó borította be. — A' Tiszának emberi emlékezet óta nem volt olly nagy áradása mint ekkor. 29-ik Martiusban az árvizeken támadott habok a' Szolnoki töltésen keresztül tsapván azt több heljeken úgy elszaggatták, hogy két vagy 3 napig a' kotsiknak által járása megszűnt, annak újjabb bizonyosságára, hogy a' Tisza árjának nem akár mitsodás töltések állhatnak ellent, a' haboknak óriási erőlködéseit nehéz lévén vissza tartóztatni. Ezen esztendőben esett Juliusnak 18-ik napján estveledéskor a' nagy égi háborúval öszve kötött szélvész, meljet az újságokban előre kihirdetett jóvendölések szerint sokan ítélet napjának véltek lenni *). — Kard-szag-újszállás, és Náduddvar között-is az áradások (a' Tiszától feldagadt a' Hortobágy) a'

---

*) Nem lehet eleget tsudálkoznunk az újságok vi'sgálódoin, Censorain a' kik megengedték az Újság Iróknak, hogy ezen kába jóvendölésnek binyomtatásával, és közönségesé tételével az együgyű népet elrémittsek. Sok ezer ember előre a' halálra készült, és szentségekkel élt, mások dombéroltak, mivel a' köz vélekedés szerint, úgy-is 18-ik Julii mindenestül el kell vala vesznick. A' falusiak a' vas-tag és alatt járó felhőket 7 óra táiban délutann megpillantván, a' Plebanus, Biró, vagy helység házához gyülekeztek főképpen az Asszonyok, és úgy siránoztak. Mennyi zavart okoz egy hijjába való tudósítás kiadásának még hibásabb megengedése.

töltéseket, és hidakat elrontván a' Pósta Pestről Debretzenbe Kárdszag-újszálláson keresztül nem mehetett, mellynél fogva mind a' Leveleknek, mind a' Szentgyörgy napi Debretzeni Országos vásárra lejövő Pesti, és Bétsi Kalmároknak nagy költséggel sáros útakban Tokay felé kellett kerülni. — Augustusnak 3-ik napján delutáni 3 órakor az alföldön némely heljeken oljan sebes szél uralkodott, hogy a' buza kereszteket, vagy tsumókat a' levegőbe felragadná, széljel szórná, és 50 lépésnyére elhordaná. Fegyverneken akkor a' hat ökrös buza tsumókkal megterhelt szekér felfordult, tíz terhes szekerek pedig a' Szolnoki töltről a' Tisza árába lenyomottattak. A' házak fedeleiről a' kalodák levettették. Szóval a' miljen szeles és fergeteges volt a' tele ezen 1816-ki bődolgtalan esztendőnek, oljan háborgó lett a' nyara - is.

Gorové László,

5.

Jegyzések az egyes gondolatokban, és Aforizmokban írásról.

I.

Az írás mesterségének nagyobb nehézsége az elrendelésben, 's az előadás módjában áll. Sok külömbben elmés emberek is részszerint restségek, részszerint nagy elevenségek, részszerint csak kevés tárgyakra terjedő elméjek miatt alkalmatlannok ezen nehézségnek meggyőzésére.

Lehet valakinék gyors és sok jó gondolatokat szülő elméje, a' nélkül hogy mind ezen gon-

dolatokat egyszerre 's egy tekintettel végig tudná nézni; a' mi pedig el mulhatatlanúl szükséges ha azon gondolatokat illendő képen el akarjuk rendelni, 's belőlek rendes 'épületet akarunk alkotni. - Az ilyen el rendelés nem kevés munkába kerül; sokan pedig a' leg elméssebb emberek közül is a' munkát igen kerülik, 's dolgozni igen restelnek.

A' Lélek nagy serénysége tsak nem soha sem fér össze az egy tárgyra fordítandó huzomos figyelemmel. Ugyan azért az igen eleven elmék többnyire nem okoskodnak, hanem egy tárgyról másra repdesnek, sokat gondolnak de rend és egyben függés nélkül.

Nem elég hogy valamelly értekezésben tsak az előadás mestersége közelítsen a' tökélethez szükség hogy egyszersmind ujj és igaz gondolatokkal is tellyes legyen. Az olyan munka, mellyben kevés édes gondolatok, és igazságok, a' sok közep-szerűeknek mint egy özönében el merülve vannak, igen kevés betsü, és tsak mindennapi. Ha az, a' mi az ilyen munkában is jó a' többtől külön választatnék, 's eggyes gondolatokban adat-tatnék elő: az olvasó is több mulatságot lelne, az író is nagyobb betsületet vallana.

II.

Melly nyereség volna azokra nézve, a' kik a' tudományokat szeretik, ha azon nagy emberek, a' kik valamelly elkezdett tudós munkába belehal-tak, a' nevezetesebb gondolatokat, mellyeket ezen munkákban előadni szándékoztak, 's kivált azokat, mellyekre mint anynyi fundamontomokra az egész munkát építeni akarták, papirosra tették és a' maradéknak által adták volna.

Sokszor az ilyen első 's önként 's minden keresés nélkül származott gondolatok, mellyek a'

munkának elkezdésére alkalmatosságot szolgáltatnak, az egész munkának legjavát és velejét teszik.

III.

Általában nem kellene - é óhajtani, hogy mind azok a' kik gondolkodni tudnak, egy jó gondolatot se hagynának elveszni, melly benne az olvasás, elmélkedés és társalkodás közben támad. Azok, a' kik hosszú és mesterséges alkotásu munkákat akarnak készíteni, bőven gyűjthetnének ez által magoknak materiát, még pedig csak nem minden fáradság nélkül.

Sokszor tsupa történetből olyan gondolatok jutnak eszünkbe, mellyeket, mikor írni akarunk, gondos keresésünk után sem találunk meg. Vagyunk az életben olyan szerentsés pillantatok, mellyek soha sem térnek ismét vissza. A' szívet megmelegítő társalkodásban másoktól hallott gondolatok, néha olyan gondolatokat szülnek bennünk, mellyeket tanuló szobánkban fej-törés által sem tudunk előhozni.

IV.

Mi gyönyörködteti valamelly tudós munkában az értelmes olvasót? Az, a' mi lelkét világosítja 's gondolkodásra ad alkalmatosságot. A' kitetsző fontos igazságok, az esmérletes igazságnak új bizonyosságai, 's néha a' közönséges dolgoknak igen szerentsés kifejezései 's előadásai — ezek vonynyak magokra a' könyvekben az okos ember' figyelmét; ezeket keresi 's ezeket kívánja megtartani az értelmes olvasó; de sokszor egész vastag könyvekben-is e'féllett felette keveset talál.

Régi panasz, hogy a' könyveknek nintsen sem számok, sem végek: de az-is csak nem példa beszéddé vált, hogy nints olly rossz Könyv, melly-

hen valamelly jó nem volna. Ki ne óhajtana tehát, hogy az ilyenekből az, a' mi fennmaradásra es megtartásra méltó, kivonattatnék, a' többi pedig feledékenységbe süllyedne? Ha valaki ilyen tizimű könyvet írna, senkitől nem olvastatott könyvek' veleje, igen hasznos dolgot ténne. De ki adja magát egy illy munkának készítésére? Azon kívül, hogy az igen fáradtságos, hosszas és unalmas foglalatosságot okozna, fontos haszna — is csak úgy lehetne, ha írója, nem mondom talentomokkal, de olyan tulajdonságokkal birna, mellyek csak nem olly ritkák, mint magok a' talentomok. Mind a' mellett is kevés ditsőséget szerezne, ha bár a' maga nemében tökéletes lenne-is. A' jó Compiliatiók igen nagy ritkaságok.

V.

Vagynak olly termékeny és találó elmék, mellyekben egy kevés figyelem, 's úgy szóllván, a' tárgynak első megtekintése elegendő gondolatokat gerjeszt, mellyeknek csak nem minden dolgok a' megválasztásban áll. Az ilyenek sok gondolatokat elnyomnak 's elvetnek, mellyeket feltalálni mások szerentséjeknek tartottak volna. Ha p. o. egy óráig kell arról, a' mit olvastak beszélni, az fog nékik vesződséget okozni, hogyan szorítsák magokat a' készenlévő matériával a' kiszabott időnek keskeny határjai közé, hogyan mondjanak mindent illendő rövidséggel és tsinossággal. Vagynak igen-is illy szerentsés elmék: de sokkal többen találtnak olly terméketlen 's meddő elméjü, 's a' mellett még-is jö-eszü emberek, a' kik az egy órányi idő mértékét nem tudnák betölteni a' nélkül, hogy sok közepszerű dolgokat is ne kevernének beszédekbe, vagy, a' mi semmivel sem jobb, a' nélkül, hogy gondolatjaikat

igen ki ne nyujtanák, 's az által ernyedtekké és erőtlenné ne tennék.

Azt lehetne, mondani, hogy a' ki egyes gondolatokat ír az-is eshetik ezen hibába, 's kevés számu jó és velős gondolatok helyett számtalan rosszakat adhat. Erre azt felelem, hogy az egyes gondolatokból 's rövid mondásokból álló munkák többnyire nagyobb szorgalommal kidolgoztatnak, mint a' hosszabbak és mestérségesebb előadásnnak. A' ki egyes gondolatokat akar összevgyűjteni, gyakran félbenszakaszthatja a' munkát 's kinyughatja magát; 's ha egyszer a' gyűjtemény kész, könnyű abból azt, a' mi nem tetszik, kihagyni. De az egybenfüggő 's mestérségesebb alkotmányú munkának írója sokszor kénytelen olyan hiányos helyeket-is meghagyni, melyeket minden igyekezete mellett sem tudott megjobbítani, 's melyek a' többivel olly szorosan egybenfüggének, hogy lehetetlen kiszakasztani.

Az általmenések és egybefoglalások felette gyakran teszik a' beszédet és írást lankadtá. Sok hosszú munkákat, a' nélkül, hogy a' benne foglaltatott dolgok kárt vallanának, igen meglehetne kurtítani, ha mind azt kihagynánk, a' mit az író csak azért tett beléjük, minthogy a' gondolatokat össze akarta kapcsolni 's a' munkának egy bizonyos formát akart adni.

Megtörténhetik, hogy az egyes gondolatok írója sem elég kényes vagy elég sanyarú a' megválasztásban. Kevés ember tud sok jó művet tsinálni; egy sinsz ollyan, a' ki néha rosszat vagy közepszerűt is ne tsinálna; 's nem mindenkor van együtt a' jó művet alkotni tudó elme az olly izléssel, melly a' jót a' rossztól tökéletesen megtudja különböztetni. A' mi több, meg midőn munkáknak némelly hibáit észreveszszük is, a' magunk' száleménynye eránt olly szeretettel vi-

seltetünk, melly bennünket vagy megvakít, vagy felesleg kedvezőké tesz. De az olvasó könnyen segíthet magán az e'féle munkáknál; ön-tollának egy vonása kijelölheti azon helyeket, mellyek a' viszont elolvasásra érdemesek.

VI.

Az egygyes gondolatokban 's rövid mondásokban írás nagy segítségére szolgál az emlékező tehetségnek. A' ki valamelly hosszszas munkának a' javát megakarja tartani, legkönnyebben eléri tzeljét, ha azt több apró tzikkelyekre maximákra, és szententziákra elszabdálja. Az elmés gondolat, ha röviden értelmessen és tsinosan fejeztetik ki, tsak nem olly könnyen megmarad emlékezetünkben, mint a' szép vers.

Más felől az egyben függő értekezéseket kellemesebb olvasni, mint az egyes gondolatokat, kivált ha ezek külömbféle dolgokat tárgyznak.

A' lélek nem szeret egy tárgyal igen soká foglatoskodni; de szint olly kevéssé szeret egy tárgyról másra, 's különössen egymással semmi függésben nem lévőkre, hirtelen által menni.

A' jól elrendelt értekezésben a' dolgok folyamotja mint egy magával elvisz bennünket; kíványuk kimeneteleket látni, mint a' Románé, mellyben a' történetek egy felől megalégítik más felől függőben tartják figyelmünket.

Az ollyan könyvet, melly egyes gondolatokat foglal magában mindenkor letehetjük kezünk-ből valamikor akarjunk és ismét felvehetjük, a' nélkül hogy figyelmünk fonalát kedvetlenül elkel-lene szakasztani; 's ez nagy könnyebbség. De más felől az olvasást nem folytathatjuk olly soká mint kívánnánk; mert nem tsak nem bájol magához, hanem hamar el-is fáraszt.

VII.

Az értelmes ember, a' ki olvas-is és maga is gondolkodik, rendszerint a' mások' gondolatjából és a' magácihól azon dolgok felett, mellyekről olvasott és gondolkodott egy bizonyos systemát az az igazaknak tartott vélekedésekből álló alkotványt készített. Az ilyen systemáknak rövid rajzolatjai, vagy is az olyan írások, mellyekben azt a' mit másokkal egygyütt mi magunk gondoltunk, vagy inkább ennek javát minden materiáról külön 's kevés szókkal előadnánk, 's e' szerint a' sok helyeken elszórt igazságokat egy helyre össze szorítanánk, az ilyen írások, mondom, lehetetlen, hogy kedvet ne találnának az olly értelmes emberek előtt, a' kik a' rövid elő adást szeretik, 's örülnek ha több igazságokat egyszerre 's úgy szólván egy tekintettel láthatnak.

VIII.

Az esmeretesebb tudós munkákat, mellyekben egyes vagy megszaggatott gondolatok vagnak előadva, három rendbeliekre lehet osztani. Az első rendbeliek tsupa rövid sententziákat és maximákat foglalnak magokban; ilyenek Rochefoucauld' maximái. A' második rendbeliek hol hosszabb, hol rövidebb és nagyobb külömbbféleséggel kifejezett gondolatokból, 's elmélkedésekből állanak; ilyenek de la Bruyere' characteri. A' harmadik rendbeliek részszerént apró értekezések, részszerént elmés jegyzések, részszerént tudományos anekdotok gyűjteményei; ilyenek Pascal' gondolatjai, és a' Menagiana, Huetiana 's gyébb Ana tzi mü munkák, mellyek, mint-hogy igen külömbbféle dolgokat tárgyoznák, nagy mértékben gyönyörködtetők szoktak lenni.

His János.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv - v i s g á l a t.

Bártfai Levelek, írta Döbrönteí Gáborhoz Erdélyhe
Grof Désöfi Jó'sef 1817-ben S. Patakon, nyomtatta-
tott (nyomtatott) Nádaskay András által 1818, közép 8-ad
réiben, — 200 l.

Valamelly egyes helynek leírása, —
ha mindjárt az egy gyakran meglátogatott Für-
dő volna-is, „mellynek annyi ember köszönheti
és fogja ez után is köszönni kigyógyulását (82.
l.) — számos emberekre nézve kellemetes és hasz-
nos, a' tudományoknak pedig némelly ágazataira
nézve örvendetes lehet, és a' szerző fáradhatatlan
szorgalmának; jól elrendelt elméjének diszére
szolgálhat; de valóban tsupán felvett és jól ki-
dolgozott tárgya által közönséges részvételre szá-
mot nem tarthat, egy nemzet tudományosságá-
ban a' különös figyelemre, meghányásra és visgá-
latra érdemes nem lehet. Az elmés író mind-
azáltal magát a' tárgyhoz nem alázván meg, azt
inkább azon magos pontról tekintti, melyre őt
meszsze-terjedő látása, szépen kimivelt ízlése,
és nemes szívének kényes érzései helyezettették.
Itten a' tsekély tárgynak szorongató volta, a'
particuláritásoknak elme-ölő egyoldalúsága el-
tűnnek, a' tárgy maga mintegy megneemesedik és
a' melleleg befolyó közönségesebb tekintetek ál-
tal, maga a' munka közönségesebb maradandó
részvételre gerjeszt. Ezen állítás' nyilvánosság
bizonyosságát szemléljük Yorick' érzékenykedő
utazásaiban (sentimental Journey); Frantzia és O-
lasz Országnak leírására itten ritkán emlékezte-

tünk, és tsupán a' fain érzesű Sterne' pokkálónál kényesebb észrevételei foglalván el bennünket, elménket szívünket és érzeményeinket egyaránt bájolvák. — Mig egész Országoknak, vidékeknek, és egyes helyeknek jobbnál jobb és legtökéletesebb leírásai, megjelenésök után nem sokára, az olvasó község kezeiből eltűntek, és tsupán némelly egyes tudósok' porral meglepett tanuló szobaiban, vagy a' ritkán látogatott közönséges könyvházokban találunk szomorú mencedeket; Yoricknak szivillető egyes jegyzetei majd minden pallérozottabb nyelveken, majd minden mivelteb emereknek kezeiken forgani mind e' mai napig sem szűntek meg.

A' jelenvaló munkátska Szerzőjét, mint hanzánk' érdemes szószollóját és mäsáink kedveltjét, a' Visg. már régtől fogva esmérven, illy reménységek között várta ezen elmeszüleményének megjelenését; illy képzetekkel fogott annak áltolvásához, és várokozásaiiban nem tsalatkozott meg. Az Abrándozó Angoly Pap' lágy ömledézéseit, kényes külömböztetéseit, a' szívézéseknek élet szerént való festéseit itten ugyan nem találjuk fel, és ezen 12. Levelekből az eggy Bartfára nézve több különösségeket tanulunk, mint Yoricknak négy kötteteiből Frantzia és Olasz országnak minden egyes helyeire nézve öszszezéggel. A' város' leírása az 1-ső a' várostól a' Ruthoz vezető útnak szép és eleven de hoszszas lefestése a' 2-dik és a' savanyú vízzel való élés módjának előterjesztése az 5-dik levélben, mind azokat, kik Bartfát nem esmerik és megesmérni szándékok nintsen kevésbé illethetik. — Mind ezek mellett-is mindazáltal az egész munkából kitetszik a' Szerzőnek szelesen kitsapó elmeje, az emberi társaság szokásaival, gondolkozása módjával való mély esmértsége, az Országi alkotmányok mi-

voltában való jártassága, kivált pedig buzgó hazafiérzése. Itt Bartfa leírása tsak melleseges tárgy és az emberiség titkos belső életének felfedezése az a' felséges erány, mellynek egyes részeibe szerzőnk által beavattunk; itt az értelmes olvasó számos olly tárgyra talál, mellyek felsőbb értelmének, jobb izlésének és hazaszeretetének, nem tsak meglelégedést szereznek, hanem ezen meglelégedést az elragadtatásig is emelik. Így a' szerentse Játékokról eggy Lengyel Gróffal folytatott azon ketős Beszélgetés, mellynek vagyon szentelve az egész hatodik Levél, a' legtsipössebb (piquant) észrevételekkel tellyes, és a' gondolkodva olvasónak további vi'sgálatra bő tárgyat nyújthat. A' Bartfán megjelenő Kereskedők humoros leírása pedig, a' nyoltzadik Levélben; — a' közönséges sétáló-he'ly regeli tekintetének, a' Vendégek ottani foglalatosságainak, nyüsgésének rajzolatja, mellyben Szerzőnk életen etsetét Hogarth-tól látszatott költsönözni, a' kilentzedik Levél elején; — a' mostani ifiaink közül a' bárdolatlan betyárkodóknak és az elkortsosodott piperézőknek helyes egymás ellen tetele a' 140 's köv. l.; — a' közös Szálának, és az abban találtató Játékosok magaviseletének jó-kedvű előterjesztése a' 150. 's köv. l.; — és a' Bartfai gögös polgár-aszszonyok' nevetséges hiúságának mulatságos festése, melly a' Pestiekre is épen olly tökéletesen alkalmaztathatik, 153. 's köv. l., lehetetlen, hogy minden olvasót az abban uralkodó és az emberi élet belső rugóiból, a' visszaálthatatlanul uralkodó szokások nevetséges oldalaiból költsönözött szatírájok által ne gyönyörködtessenek. Más felől ugyan az elegans világ legkérelhetetlenebb tiranjának, a' kényje szerént uralkodó modinak változásairól hozott elmés ítélet (17. l.), és az érdemes Szerző

által javalt felülírás megvetésével még 1798-ban a' kökut újj fedelére mázolt, de az olta már szerentsésen le is töröltt izetlen sorokat illető, épen olly helyes izlésű, mint elmés észrevételek (57. 's köv. l.) talám kevésbé tartós gyönyörűséggel, de a' Szerzőnek tüzes elméje és helyes izlese e-ránt épen olly nagy tisztelettel töltenek el. A' Bartfai Városi Tanátsnak a' nevededő Luxus ellen 1715-be hozott határozásai, mellyek a' munka végén egygy toldalekban szemleltetnek, az akkori szokásoknak és gondolkozás módjának szép tanúságai; míg Seredi Gáspár halálának története, a' szóheli hagyomány után előadva (25. 's köv. l.), nem tsak történet vis'gálóink figyelmét megérdemli, hanem egyg kellemetes Rege' szép tárgya-is lehetne; a' mit a' Szerző maga-is látszott érezni, Horatius' szavait olly szépen alkalmaztatván ezen különös történetre. Gróf Pototzki Ignátz elfogattásának szomorú esette (121. 's köv. l.) minden érzékeny szívet részvételre indit; míg a' jelenvolt Lengyeleknek ezen alkalmaztossággal behizonyított hazafiérvésők, a' Lengyel aszszonyosságoknak pedig honni nyelvökhöz való ragaszkodások, és számos Magyar aszszonyainknak tulajdon anya-nyelvökben való megengedhetetlen járatlanságokon kijelentett tsudálkozások (120. l.) tiszteletre és azon buzgó kívánságra a' gerjesztenek bennünket, bár volnának az illy irzesek nállunk-is közönségesebbek!

De ki gyözné azon elmés fordulásokat, tsipös észrevételeket mind felszámítani, mellyek ezen munkátskának olvasását kellemetesse, tanúságossá teszik? A' Visgálónak épen nem tzelja, hogy olvasóit ezen elme szülemeney foglalatjával voltaképen megesmértesse, minden ügyekezete tsak oda megyen, hogy ezen litteraturai szép jelenetnek egygy kellemeit kijelelje és így a' hon-

ni tudományosságot kedvellő községet annak szorgos forgasására bírja; előre meglévén arról győződve, hogy az olvasó annak minden soraiban a' Visg. íteletének erősítését találja, reá fordított kevés oráit nem fogja megbánni, és fáradságáért, érzett gyönyörűségének tökéletes megesmerése által bövségesen meg lesz jutalmaztatva. Annyival-is inkább mivel az elmés Szerző a' költésben gyönyörködő századunk izlésének-is hodolván, eleven folyó beszédét több kellemetes költeményekkel vegyítette és e' részben-is változtatván előadását, még az unalom gondolatját-is elűzte. Ezen költemények közzé tartozik a' fördő-helyeknek eleven leírása De lille után (66. l.), melyben a' gyéniális fordító, a' Visg. ítélete szerént, hidegebb originálját nem tsak elérte, hanem felül is haladta. Illyen továbbá a' Borkuthoz intézett felengező Oda (82. l.) illyen Tassó Herminiajának szívreható sohajtásai Olaszból ihléssel fordítva (176. l.); illyen végre a' Bartfai Bértzekhez szolló versezet, melly lomhán mozgó tizenkét tagjaiban-is kellemetesen hangzik és (108. l.) ezen erővel tellyes ohajtással végződik:

Vén, tsak azt nézhessem a' Magyar hazában
Ifjú, a' mit vártam benned hajdonában. (!!!)

E'kép' Szerzőnk majd értelmünkhöz, majd szívünkhöz; hol ez, hol amaz formában szólván, mulattatásunkkal, elmés és szép gondolatainak közlésével nem elégszik meg, hanem honni nyelvünk további kimiveltetését is hathatóssan ügyekszik eszközteni. Az előadás kellemetes voltára, velős kerektségére, ékes fordulásaira és bájoló tisztaságára fordított, közönségesen véve, szerentsés iparkodásai, eggyfelől nyelvünk tökéletes esmeretének nyilvános bizonyosságai, másfelől pedig minden nyelvtudóst örömmel tölthetnek el,

ha mindjárt a' tudós Grófnak eggynémelly nyelvbeli printzipiumai eránt tetemes észrevételeket tehetne is. Számos újj szavainak készítésében (melly tekintetből ezen munkátska nyelvünkre nézve hasonlóképp' tudományosságunknak legörvendetes'b jelenetei közzé tartozik) szépen megmutatta a' Szerző: hogy több mivelte nyelvek állapos esméretségével birván, a' képzeteknek nem tsak ez, avagy amaz nyelvben levő köntösét, hanem a' dolgot magát akarta megmagyarosítani, a' képzetet magát kívánta kifejezni. A' legszerentséesebbek és minden további vonogatás nélkül elfogadhatók közzé tartoznak: pártfogott (cliens), rendsor (symetria) viztsapva (horizontaliter) hüledezés (embaras) örömelés (jouissance). — Némellyek azon tekintetből, hogy az olvasó valóságos értelmöket eggyyszerre el nem találhatja, vagy pedig az azokat jelentő idegen kifejezésekhez még igen nagyon ragaszkodik, további polgárosodást kívánnak ugyan, de még is helyességökre nézve a' jövendő felvételre alkalmasok, a' szorgos terjesztésre érdemesek, mint p. o. méhben hagyott (posthumus) kövezet, (pflaster) görtsölködés, (Krämpfe, vapeurs) rezzentő, (frapant) falnyílás, (Niche) képletes, (pittoresque) rejtemény, (mysteres) pontraszabás, (precisio) kihuzások, (resultats) oszlopszat, (portique) tulság, (exces) következetlen, (inconsequent) nyilvános, (publique) felforgatás, (Revolutio) különlött, (privat) jövedelmezés, (finances) lengő, (leger) tetszeskedő, (coquette) gyertyás, (lustre) tévedék, (detour) boltozvány, (halle) ártatlankodó, (naiv). Ezekhez számlálja még a' Vi'sg. a' szinte (même) és szintén (presque) között az 54. l. javasolt elemés, és a' Játékszin (Theatrum) Szinjáték (piece) és Játszószin vagy Játszás szín (?) (Scenarium) között a' 91. l. megállapított szükséges külömbse-

get. A' Visgáló ugyan eggy némelly olly szavakra is talált, mellyek az ugyan azt jelentő eddig is szokásban lévőknél talám kevésbe elfogadhatók mint: alakos, eddig Szinjátszó (acteur és actrice) szoszollás eddig ékes-szollás (eloquence); vagy pedig a' képzetet elégségesen nem jelentik ki, mint: Ellen (contrast) leveles, (alleé) sétáltató, (promenade) erántos, (proportioné) terhelösködés (gène) széltevényes, (capricieuse) elszavallás, (Declamatio); vagy továbbra ha a' dolgot kijelentik is részszerént höszzaságokra nézve, inkább a' körülírások mint az eggyes szavak közzé tartoznak mint: kifelé szökő (Basrelief) tová szépírás (perspective) szomszéd értelmű szó (synonima) 's a' t. részszerént a' nyelv természetével nem egészen eggyeznek meg, mint: magam-os-ság; hol az o s végzet természete ellen névmással szerkeztetik össze; egyéb aránt tsak eggy olly kifejezés fordulván elő, melly igen szorossan látszik az idegen nyelvből fordítva lenni t. i. Rózsa alatt (sub Rosa). — De valamint hogy ezen kitsiny számú kevésbé elfogadható szavak olly számos tökéletesen jól alkotottak között egészszen eltűnnek, úgy másfelől az olvasót tsudálkozásra épen nem gerjeszthetik meggondolván, hogy ítéleteibe a' Visg. is tsalátkozhatik, hogy melly nehéz az emberi elme, napról napra nevedelő esméreteiben előforduló számos újj képzeteket eredeti, kívánságunknak egészszen megfelelő szavakkal kifejezni, kivált eggy olly nyelvbe mint a' Magyar, melly olly sokáig parlagon maradott, — és hogy a' kevésbé jól alkotott szavakat is, a' későbbi nyelv szokás megpolgárosíthatja, könnyen érthetökké, bizonyos értelműekké teheti.

Helyes írásunk bizonytalan volta, a' kétséges dolgokban elhatározó ítéleteket a' mennyibe lehet elkerülni tartozó kritikának nem engedi

meg, hogy e' részben megszollaljon. Azt az egy-
gyet mindazáltal bátorkodik a' Visg. megjegyez-
ni, hogy az idegen tulajdon vezetékek neveket,
mellyek soha meg nem polgárosodhatnak és örök-
ken örökké idegenek lenni meg nem szűnnek,
egészszen magyar helyesírással előadni, mint Ber-
naulylyi, Lakroa, Foksz, Talejrán, Sekszpir,
Betth vagy is inkább Bethsz, Tzitzeró, 's a' t.
az innen származható zűrzavar, és a' tudósoknak
külömböző és gyakran helytelen kimondásaik sze-
rént formalandó sokféle írásmód' elkerülésén ki-
vül csak azért sem találja tanátsosnak, mivel a'
helyes kimondást sok részben meghatározni nem
lehet, itt tehát bizonyos sinormértéket nem hoz-
hatunk, és azon kívül is minden nyelvbe számos
olly hangok találtatnak, mellyeket más nyelvek
betűivel kitennünk nem lehet, és így azon telt,
hogy azokat az idegen nyelvekben járatlan Ol-
vasó is jól mondja ki, épen nem érhetjük el.

Ezekután a' Visg. ezen sorokat örömet fe-
jezi be azon kívánsággal, hogy az érdemes Szer-
ző nem sokára ezen kellemetes munkának megér-
demlett második kiadásával, idővel pedig számos
más munkáival is gazdagithassa honnyi tudomá-
nyosságunkat, azoknak mindazonáltal kellemete-
sebb külső formájokról is valamennyire gondos-
kodván. A' papiros szépsége, a' betűk kedveltető
formája, a' nyomtatás pontossága és ékessége,
mellyre hazai nyomtató Mihelyeink, egyet ket-
tőt kivéven, majd semmit sem ügyelnek, a' mun-
ka belső érdemét nem nevelhetik ugyan, az olva-
sást mindazáltal kellemetessé tehetik, és eggyeser-
'smind az olvasó szemét-is gyönyörködtetvén, az
olvasásból származó meglelégedést nevelik, míg a'
papiros tisztátalansága, a' betűk undoksága sze-
mét bosszszontván, a' számos nyomtatásbeli hibák
pedig a' tárgyról figyelmét elvonván, annak gyö-

nyörködését kisszebbítik, ötét gyakran boszszankodásra és unalomra gerjesztik.

T. J.

B. Külföldi Literatura.

Ország tudomány.

(Amerika' jelenvaló állapotjának megismerésére, kivonása az 1819-ik esztendei Jenai közönséges tudományos Ujság, (Jennaische Allgemeine Literatur Zeitung) 1. 2. 3. és 4-ik Számainak).

1. Stuttgart és Tubinga, Cottánál: *Der Deutsche in Nordamerika.* (Báro Gagern Minister által) 1818. 124. l. 8.

2. London, Ridgwaynál és fiánál: *Notes on a Journey in Amerika from the coast of Virginia to the territory of Illinois.* By Morris Birkbeck, Author of *Notes on a tour in France* 1818. 144. l. 8.

3. Jena, Schmidnél és Társánál: *Bemerkungen auf einer Reise in Amerika von der Küste von Virginien bis zum Gebiete von Illinois von Morris Birkbeck.* Nebst einer vollständigen geographisch-topographisch, statistisch-politischen Übersicht der Vereinigten Staaten von Nordamerika nach dem neuesten Zustande. Ausdem Englischen. Ein Wegweiser für alle, die nach den vereinigten Staaten von Amerika auswandern und sich dort ansiedeln wollen. 1818. 276. l. 8. 1. Tallér.

4. London, Taylornál és Hesseynél: *Letters from Illinois.* By Morris Birkbeck. vox clamantis e deserto. Third Edition. 1818. 114. l. 8.

5. London, Longmannál és T. Travels in Canada and the United States in 1816. and 1817. By Lieut. Francis Hall, 1818. 543. l. 8.

6. Liverpool, a' Szerző költségein: Travels in the interior of Amerika in the years 1809. 1810. and 1811. including a description of Upper Louisiana, together with the States of Ohio, Kentucky Indiana and Tennessee with the Illinois and western Territories, and containing Remarks and Observations useful to persons emigrating to those countries. By John Bradbury, F. L. S. London. 1817. 364. l. 8.

7. Philadelphia, a' Sz. költségein: Travels through the United States of Amerika in the years 1806. and 1807. and 1809. 1810 and 1811. including an account of Passages betwixt Amerika and Britain and Travels through various parts of Britain, Ireland and Canada, illustrated by 8. Maps. With corrections and Improvements to 1815. and a new set of coloured Maps. By John Melish 1815. 1. Vol. XXIX. és 444. l. II. Vol. 494. l. 8.

8. Cincinnati, Lockernél és Wallacenál: Natural and Statistical view or picture of Cincinnati and the Miami country, illustrated by Maps. With an Appendix containing observations on the late Earthquakes, the Aurora Borealis and South-West-Wind. By Daniel Brake 1815. X. és 25 l. 8.

Nem akarom ezen itten elő számlált könyvek Recenziójával, úgy a' mint ez az említett Jenai Tudományos Ujságban előadatik az olvasókat fá-

rasztani, tsak azt akarom, a' mennyire lehet röviden, abból kivonni, a' mi Amerika mostani állapotjának megvilágosítására, szolgálhat melly erránt annyi ellenkező tudósítások 's vélekedések bennünket bizonytalanságban hagynak.

Az alatt míg az agg Európában a' vér folyamokban ontaték, majd, hogy egy nagy Nemzetnek nyakára törvények tollattassanak, majd, hogy egy merész Hódító Uralkodása megállapítások 's viszont felforgatassék; az alatt míg mindenütt az újra berohanó Revolutiók előtt rettegünk, a' jelenvalóval meg nem elégedvén a' jövődőtől felünk, és még is érzük, hogy a' múltba való vissza lépés épen olyan lehetetlen, mint a' józan észszel ellenkező; az alatt míg ezen folyvást tartó küszködésében az ő és új időnek a' most élő emberinem hijában vesztegeti el utolsó erejét, a' nélkül, hogy azzal vigasztalhatná magát, hogy józan eszméléssel vet a' jövődő örökösök számára: az alatt meg nem akadályozva, sőt napról napra nevedő oriai lépésekkel megy elő az Atlanti tenger' nyugoti partján egy megfordított Revolutio. Egy új Európa emelkedik, a' régi Európának minden lelki képzésével felékesítve; Országok támadnak nem a' többiek költségein, nem vérontással, hanem békességszerető uj lakók által, egy az ő előbbi lakójik által a' legtörvényesebb képen által engedett földön és a' polgári szabadság nem tsak az ő teljes kiterjedésében, hanem az ő legjöltévőbb következeiseiben is ki nyilatkoztatja magát. Ott beh bizonyodik az, hogy a' Törvénynek Uralkodása a' Hitnek szabadsága nem álmai a' Filozofusoknak, és hogy az emberek nem nőtelenek mihelyest őket egy természetellen való gyámatyaság alól felszabadítani akarjuk. Nem tsuda tehát, hogy annyi sokan oda fordítják az ő szemeiket, a' hol semmi se tudatik azon ter-

hek felől, a' mellyek alatt a' régi Európának Nemzetei nyögnek: a' hol az álló Katonaság az emberiség elkerülhetetlen bajai közzé nem tartozik, a' hol ez az ő fenntartásának költségei által az országnak erejét meg nem emészti és erőltetett helyélésében a' békekességben az erköltsiséget meg nem vesztegeti; a' hol kiki tsak maga, és az egésznek ő általa helyben hagyott tzelja számára tartozik munkálódni, és senki sem akar ott aratni a' hová nem vetett; a' hol kiki, a' ki dolgozni akar, és tud, munkát talál, a' hol minden munkás bizonyos az ő bő, és meg nem tsonkitott bére felől, a' hol kinek kinek szabad a' Teremtőnek önnön meggyőződése szerint szolgálni, a' nélkül hogy a' Polgári Társaságban alacsonyabb léptőre szállíttassék, a' hol végre kiki annyira betsültetik, a' mennyit ön magában ér, és szó sintsen az embereknek született külömbsegeikről. Nem szükséges tehát eltsábitásokról szollani hogy az Amerikába való költözéseket magyarázhassuk; az eltsábitás magában a' dologban fekszik azon tsábitó képben, mellyben a' dolgoknak állapotja a' tengeren túl előadatik, azon szerfelett való kívánságokban mellyeket a' régi Európának Országoló székei Polgáraik eránt tenni részszerint okvetetlenül kénytelenek részszerint pedig minden szükségén kívül is tesznek, és az embernek az önfennállóságra (Selbständigfeit) vágyó természetes ösztönében. Egy szerentsés kiköltöző száz, sőt ezer barátit, és földieit húzza maga után midőn ellenben másoknak szerentsétlenségek tsak keveset ijjeszt el; 's e' szerint könnyű megfogni, hogy a' kiköltözés bizonyos Tartományokban főképen ha honni megnemelégedettség járul hozzá, ragadozó nyavalyává lehet, melly azokat is megvesztegeti, a' kit otthon meglehetősen élhetnének. Kétség kívül vagynak még Európában egész Tar-

tományok, különösen pedig Németországban, melyekből ekkoráig senki sem, vagy igen kevesen költöztek ki; ellenben más Tartományokból láttunk, főképen a' legközelebbi Esztendőkben egész Seregeket kiköltözni hogy az otthon elvesztett meglegedést távol lévő tsillagok alatt keressék és nem kételkedhetünk arról, hogy az arra való szándék napról napra könnyebb legyen, mennél több okos rendtartás járul a' dologhoz, mennél bizonyosabb a' tengeren túl való jó elfogadás, és mennél közönségesebben ébred fel az emberben a' polgári szabadságnak érzése.

Azért megérdemli ezen tárgy a' régi Európának minden figyelmét, 's Gágern Úr nem kevés érdemet szerzett magának midőn azon írásában mellyet a' mult esztendőben a' Frankfurti szövetségi Gyűlésnek által adott erre az Uralkodóknak figyelmét megnyerni igyekezett.

A' mi szempontunkra nézve legelső, és legszükségesebb volna ugyan azon okoknak előállítása, mellyek azon kiköltözéseket szülik, és elősegítik. Igen sok kíváncsít a' hoz az embereket annyira hozni, hogy a' honni földet, mellyhez mind a' képzett, mind a' képzettlen annyi erős kötelékek által kaptasoltatik, elhagyják, és egy tavöllevő esméretlen éghajlat alatt bizonytalan szerentséjeket keressék. Az eltsábitás, a' munka nélkül való könnyű életnek festegetése tsak kevesekre hat, kell lenni egy eltaszító erőnek, hogy a' tsábitó munkálódhassék. A' kiköltözők már harmintz esztendő előtt elmeneteleknek ezt az okát adták, hogy honjokban nyomttatnak, kikeríthetetlen adókat fizetnek, 's főképen a' Tisztviselők által szabad kények szerint zsaroltatnak. A' Vallásbéli gyűlölség is némellyeket, de még is tsak keveset űzött el. Ma is ugyan, ezt a' feleletet adják a' kiköltözők, hogy adók, és a' Tiszt-

viselők gonoszsága üzi ki őket honjokból. Gágern Uritten ezen témába nem ereszkedik; ő megelégszik azzal, hogy a' felesleg való népességet az elköltözésnek okául adja, sőt igen kívánatosnak, 's a' belső békességet véghetetlenül előmozdítónak találja, ha azon emberek, a' kik otthon kevés vagyonnal bírnak lassanként az országból kimennek. Ő azt akarja, hogy ezen Kiköltözések ne mozdíttassanak ugyan elő, de ne is akadályoztassanak, hanem hogy a' kiköltözők eránt barátságosan, és szánakozva viseltessünk. Igen sokat lehetne itt versengeni, nem ezen emberi kötelességnek bételyesítése, hanem a' kiköltözésnek okai, és hasznos következései felől. Német Ország egyáltalában vévén még nem felesleg népes, mindnyájának lehetne az ő honjokban hajlékot, és élelmet találni, ha az Uralkodó, és a' Földes Uraság olly nagy részt elnem vennének munkájoknak gyümöltseiből. A' Kiköltözőknek nagyobb része földmivelők, a' kik Német Országának sok Tartományaiiban annyira vitettek, hogy az ő földjeikben semmit se bírnak egyebet a' munkára egy bizonyos alkalmatosságon kívül. Az emberek azon Nemeinek kik talán felesleg volnának t. i. a' Fabrikánsok főképen a' hegyes vidékeken, legkevesebb kedvek vagyon a' kiköltözésre, sőt arra legkevesebbé is alkalmatosak; mert tsák a' földmivelők és a' földmivelés mesterségei u. m. Kovátsok Kerékgyártók, Asztalosok, Römivesek; 's e' félek számára áldott föld Amerika. Minden esetre az Uralkodók' legelső gondjoknak kell lenni, hogy semmiféle mesterséges, és elkerülhető nyomorúság az embereket a' Tartományból ki ne kergesse, hogy az igazság hamar, és egyaránt minden ember számára, és kiki ellen kiszolgáltatassék, a' nyomást semmiféle felesleg való pompa üzés meg ne nehezitse, 's egyetlenegy Tiszt-

víselő se éljen vissza a' reá bízott hatalmával.— Azt kívánja továbbá az üdönek igaz lelke, hogy kiki az anyaföldön lévő részének tökéletes, és szabad birtokosa legyen, és hogy lassanként azon szorongatások elmozdítassanak, melyek az egyik felnek többet ártanak, mint sem a' másiknak használnak, és midőn a' földnek szabad haszonvételét, és javítását akadályoztatják egyszer-mind ezt ez érzést is felgerjesztik, hogy nem magunkért, hanem másokért dolgozunk. Ez legfőbb oka az alsóbb Rendek lomhaságának, melyet annyiszor szemekre hányunk, elenyészik ez, mihelyt kiki a' maga birtokának szabad Ura lesz.

Azonban mi se akarunk ezen fejtegetésekbe, melyeken még is a' kiköltözések politikai okai, okos megítélésének mindenkor kezdődni kell, bővebben ereszkedni, 's által megyünk magára az Amerikába való kiköltözésre, 's mind a' kiköltözőknek, mind pedig az éjszaki Amerikai szabad Statusoknak mostani állapotjokra.

A' mit Fürstenwärther Ur e' tárgyra mond tsekély ugyan a' többi munkákban foglalt bővebb tudósításokhoz képest, de ő nem is fordította másra figyelmét, hanem csak a' szegényebb Német kiköltözők állapotjokra, és az által szállítás, 's első letelepedésnek módja az új világban fő tárgyai valának. Az ő arányához képest majd nem egy volt akar csak mint bérbe fogadott munkást, akar mint föld tulajdonost tekintse az oda költözőt. Azonban az emberiségre nézve csak azt tekinthetjük hasznosnak, ha az önnfennálló, és független földbirtokosok szaporodnak; egyébként pedig ez, valljon az egyeseknek jobb dolgok van e' itt, mint amott? kevesebb fáradsággal jobban élnek e'? csak akkor lehet nyomos az emberiségre, ha a' kiköltözések által, a' szegény, és az ő nagy szegénységek miatt napról napra

mélyebb erköltsi romlásba süllyedező emberek sokasága a' nagy városokban, és fabrikás helyeken megkevesedhetne. De éppen ezek ritkán szánják el magokat a' kiköltözésre, 's itten csak az erőltetett kiszállítás a' Koloniákba érheti el a' tzelt. Hogy ez valóban elérettetik ezt maga Amerika is, és az újjabb időkben új Hollandia tagadhatatlanul bizonyítja. A' másnak vagyona ellen vétkeseknek legnagyobb része magában nem rosszabb mint a' többi szegénység, szándéktalan felleléség, megvető bánásmód, rossz példák, és eltsábítás fő okai ezen vétkeseknek, és valóban ezen szerentsétleneknek legnagyobb része, a' mint ezt hasonlóan az Amerikai fenyítő intézetek' példája bizonyítja egy darab ideig tartó kemény fenyíték által hozzá szokna a' munkához, 's azután ha csak munka nélkül nem szűkölködne a' polgári társaság hasznos tagjaivá válna. Ezeket igen akadályoztatják a' mi társasági környülállásaink, annyira, hogy a' mint tudva nagyon már 1801-ki esztendőben Prussiában próbáltatott a' legromlottabb vétkeseknek egy részét Sibiériába küldeni. Ámbár ezzel tellyességgel nem köttethetett össze ezen emberséges tzel, hogy ezen szerentsétleneknek a' megjobbulásra út nyitassék, hanem csak a' büntetés előtt való nagyobb félelmet akartak gerjeszteni: még is ezen tekintet is elhibáztatott, és a' tapasztalgatás meg nem újjíttatott. De ha a' fenyítő Intézeteinknek költségeit össze vesszük, nem nehéz lenne a' német Fejedelmeknek össze fogva egy tzel erányos deportationalis systemát telyesíteni.

Éjszaki Amerikában csak ugyan többé lehetetlen volna egy olyan Coloniának felállítása, a' melly némelly részben az anyaföldtől függne, a' vagy a' mellyben legalább a' német nyelv, és német szokás uralkodhatna. Az által hogy az e-

gyesültt Státusok, Lousiánát megszerezték (Frantzia Ország és Éjszaki Amerika között Párisban April. 30-ikán 1813. kötött egyezés által) *), uraivá lettek az egész Nyugott Amerikai száraz földnek, éjszak felé az Angol, és a' Spanyol Tartományok közt, melly hol Missouri földjének, hol Felső-Louisianának neveztetik. Ezen vidéket az eredeti lakosok birják ugyan, 's nem is látunk semmi törvényes okot, melly ezen népeket az egyesült Statusok uralkodása alá vetné. Még is ők magok is azoktól függőknek tartják magokat, és Bradbury azt mondja hogy azoknak némelly Fejedelmei azon igyekeztek hogy őket az Amerikai uralkodás az ő törzsökeik felett va'ó Királyoknak esmerje. Ezen vad népeknek száma napról napra kevesedik, és igen hajlandók az ő Tartományokat Europai lakóknak általengedni, a' mint ezt az által engedő, és alávető egyezések bizonyítják, mellyek velek időről időre köttenek. Némellyek feltserélik már a' vadászatot, mellyből ekkoráig egyedül éltek, a' földműveléssel, melly által természetesen megkevesedik az ő földkiterjedésbeli szükségek, és igen sok engedtethek által másoknak. Azonban még is soha se engednék meg az egyesült Státusok hogy azon Tartományokban egy más tőlök független Ország támadjon. Sőt még egy ő velek öszveköttött de más principiumokon, mint a' mellyek a' Constitutio lelkében fekszenek, megállapodott Országnak fellállítását se fogják engedni. Gager Ur instructiójából, és Fürstenwärther Ur jelentéséből látjuk ugyan, hogy erről talán szó volt, hogy gazdag emberek legyenek vezérei egy

---

*) Az olta, a' Spanyol Király mind a' két Floridát is által engedte az Éjszak Amerikai Statusoknak. Lásd Öster. Beob. 1819. Nro 99.

kiköltöző seregnek, széles kiterjedésű földeket vegyenek, és azokat a' szegényebbeknek állandó adózások, és szolgálatok eránt általengedjék. Fürstenwārther Ur azt tartja, hogy egy olyan elrendeles a' meghatározott Törvényekkel ugyan nem, de a' nép lelkevel fog ellenkezni. A' ki a' maga Europai kiterjedett birtokait eladná, hogy Amerikába költözzön, annak áráért ottan sokkal kiterjedettebb Uradalmot szerezhetne, és lakókkal hamar megnépesíthetne, mivel a' colonizatio nyugott felé tsudálkozásra méltó sebességgel terjed. A' legtermékenyebb föld, gyönyörű Olasz ég, hajókázható folyók elősegítenék ezen igyekezetet. De épen ezen oldalról kell az Amerikai megállapításnak leginkább tartania. Míg az egyeseknek földi tulajdonok az önnön megmívelhetes természetes korlátjai közzé szorítatik, addig a' nagyravágyástól, és új dolgok merésétől nem kell félni. Ez addig tart míg az lehetetlen, hogy egytől sokan a' földeknek adózások, és szolgálatok eránt való kiosztogatása által fűgjenek, melyből tsak hamar engedelmisség, és hűség származik. Nagy földbirtokosok már most is vagynak. Sokan vesznek az uralkodástól nagy kiterjedésű földeket, hogy ároknak fellyebbvitele által, mely a' szaporodó népesedés mellet magától származik, nyerjenek. De arra ekkoráig Jobbágyokat nem szállíthatnak, és az ő földjök parlagon marad azon részig, melyet önnön kezeikkel, vagy fogadott szabad emberek által megmívelhetnek. Hogyha pedig ellenben ezen Uradalmokat függő emberekkel megnépesíthetnék: akkor a' gazdagságnak befolyásán kívül még a' polgári Társasági állapotokban azon előnyomosságra is juthatnának, mely a' választásokban, és más közönséges dolgokban mind azon embereknek szavai által származna, és idővel népvézerek, és hatalmasok

emelkedhetnének belőlök, a' kik a' Constitutiót felforgathatnák. Ez fog a' mi újabb Constitutióinknak nagyobb állandóságot adni, mellyel a' régiek nem bírtak, hogy jövőendőben se rabszolgák, se jobbágyok nem fognak az egyeseknek az egészre való nézve veszedelmes hatalmat adni. Egyébaránt mennél hajlandóbbak az emberek arra, hogy másokat magoktól való függésbe hozzanak, annál nyomosabb az Éjszaki Amerikai egyesült Statusokra nézve, hogy az ilyen nagyra-vágyó szándékokat első zsengéjekben elfojtsák.

Még az egyes kiterjedtebb vidékek egy háza- és gondolkozásheli kiköltözők által planum szerint való megnépesítésnek se látszik kedvezni az Amerikai Országslás. Fürstenwärther Úr tudósít bennünket azon haszontalan lépésekről, mellyeket egy Irlandusokból álló Társaság a' Congressusnál tett az eránt, hogy az ő földieik számára kik közül Angliának erántok való tagadhatatlanul kemény és mostoha bánása által egész seregek hazájokból kikergettetnek, némelly kedvezéseket nyerjen, melly által megszállások tulajdon földön megkönnyebbitessék. Már most is igen könnyű ugyan a' tulajdon birtoknak megszerzése. Az Országslásnak még a' Nyugotti Vidékeken temérdek kiadó földjei vannak. Mihelyt a' colonizatio valamely vidékben előlép azonnal felmérési az Országslás a' földet, ez 640 holdnyi darabokra osztatik, (egy holdra 42650 anglus □ lábat számítván) és annak, a' többet igérőnek való el adatatása kihirdetetik, úgy mindazonáltal hogy két dollárnál (egy dollár mint egy 2 for a' mi ezüst pénzünk szerint) kevesebbet egy holdért igérni nem lehet. A' mennyiség eránt senki se szorítatik meg, kiki annyit vehet a' mennyiért fizethet, de kész pénzben. Ugy látszik mindazonáltal hogy ezen a' többet igérőknek való eladásnak igen ké-

vés hasznát veszik, a' földnek nagyobb része eladatlanul marad, azután minden Districtusban egy föld eladó Tisztség állittatik fel, mellytől egy holdat két dolláron hosszabb várakozásra is lehet venni, tsak hogy egy ötödrész azonnal, és minden esztendőben ismét egy ötödrész lefizetésék. További megkönnyebbitést nem enged az Országglás. Birkbeck Urnak azon kérése se teljesített az Országglás által hogy egy nagyobb kiterjedésű tájékat először Illinoisban, azután minden ezen tájék is egy esztendő alatt majd nem egészen megnépesedett, egy majd nem műveletlen vidéken Mississippi, a' felső tó, Mithigán tó, és az Illinoisi tájék közt kirekesztőleg Angol kiköltözőkkel megnépesíttessen. Mert úgy látszik, hogy ez az Uralkodás Mesterségeinek legböltsebb okfejét t. i. a' tartóztatást a' legtökéletesebb kiterjedésben követi. Teljességgel nem akar ő önkénye szerint azon dolognak kifejtődésébe avatkozni, melly magától is illy ragadó erővel előre nyomul. Nem akarja ő a' colonizatiónak menetelét sem akadályoztatni sem mesterségesen siettetni jól tudván, hogy minden mesterséges, és nem természetes belső élet nélkül szűkölködik, még a' földel való speculatiónak, és monopoliumnak sem igyekszik egyenesen ellene dolgozni, tsupán tsak az által, hogy a' föld megszerzése közönségesen mindnyájok számára megkönnyebbitetik; de éppen ezen okból azt sem ellenzi ha egész társaságok, valamelly Sektához tartozó Vallásbeli egyesületek öszveszövetkeznek. Mindennémű Vallásoknak szabadsága legfőbb talpköve az Amerikai Constitutionak. Tsak az oktatás intézeteiről gondoskodik az Országglás még pedig olyan bőkezűséggel hogy az ujjabb Tartományokban azoknak költségeire a' földbirtoknak 36-ik része tétetik felre. Tudni illik minden új föld négy angoly □ mértföld-

földet tevő Townships nevezetű osztályokra, vagy is 36 Sectiókra, egyet egyet 640 holdjával számítva, osztatik fel, mellyekből 'a' négy középső az Országglás rendelkezésre eladatlanul marad. A' négy Sektióknak egyike az Oskolai intézetek számára szenteltetik.

Ezenkívül egész Townshipsok is fenntartatnak a' főbb Oskolai intézetek számára. De az Egyházi elrendelésekről magok a' Községek tartoznak gondoskodni, mellyek ugyan azon egy vallás' gyakorlására egyesülni akarnak, 's ebben teljességgel meg nem akadályoztatnak. Ezen tekintetben legnevezetesebb a' Vürtembergi kiköltözők által megállapított Harmony nevű Colonia, melly először közel Pittsburghez Pensilvániában volt, most pedig ugyan azon nevezet alatt Illinoisban vagyon.

Ezen Sektát állította fel, Vürtembergben 1785-ben egy Rapp György nevű paraszt ember, a' ki hivatalosnak tartotta magát arra, hogy a' keresztyén vallást a' maga eredeti valóságában újra hirdesse. A' Consistorium igyekezett azon, hogy ezen a' Világi felsőség eránt való határtalan engedelmességnek nem igen kedvező új tanítást elnyomhassa, de ez által tsak az ő követőinek számát és tüzet szaporította, valamint mindég az el-lentállás által az erő megszorodik, és az ő munkálodása megerősítetik. Sokáig igyekeztek ők hijjába valahol szabad vallásbéli gyakorlást nyerni, miglen nekik Amerika mint olyan Tartomány, a' hol az Urnak szolgálhatnak, és az ő nevét dicsőíthetik, mutattatott. Rapp egynehányad magával 1803-ikba ment előre, 's 1804-ikben a' többi is öszvesen 90 Familia követte őtet; az ő Társaságoknak fő törvények volt az Apostolok tseledeteinek 4-ik Rész. 52-ik Versének következtében a' vagyonnak közössége. Ok nélkül vádolja őket Fürstenwārther Ur hogy a' házasságtalanság,

és a' gyermektelenség is törvénye az ő vallásoknak, holott ellenben a' gyermekek nevelésére és iskolákra legfőbb gondokat fordítják. Alkalmassint a' Shakersekkal tseréli fel őket. Ezekre nézve az Amerikai Országgló Szék az ő nagy türelemességének, és okosságának újabb példáját adta, mert a' Shakersek, (Reszkedők) a' kiknek Ohio Tartományában Union, vagy Shakertown nevű Cincinnatihoz közel fekvő letelepedések vagyon, a' vagyonnak közössége mellett még házasság nélkül is élnek. Ezt sem akadályoztatta az Országgló Szék, de ezen Sekta, a' mint természetes is, már enyészni kezd, a' mit erőszakosan nem lehetett volna végbe vinni.

Mennyire segítheti elő a' polgári, és vallásbeli szabadság az emberi nemzet kifejtődését, ezt a' következők legbizonyosabban mutatja meg. Éjszaki Amerikának déli Tartományaiban, Karolinában, Virginiában, Georgiában, sőt Kentuckyban, és Tennesseeben is a' hol a' rabszolgaság uralkodott, még most is tsekélyebb a' népesség; de mihelyest a' szabad letelepedők az Éjszaki régi Statusoknak határát az Ohiót átlépték, és e' mellett a' Congressus Julius 13-ikán 1787. a' rabszolgaságot végképen eltörölte, rettenetes sebességgel szaporodott a' népesség, úgy hogy erre nézve senki se mondhatja mennyi az, tsak azt mennyi volt. Egynehány holnap alatt képzelhetetlen változások történnek. Még most is él Kentuckynak legelső lakója Boond Generalis, a' ki ott 1772-ikbe egy tökéletes sivatagban letelepedett. Már 1792-ikben felvétellett Kentucky, mivel 60000 lelket számlált mint különös Ország az Éjszaki Amerikai Szövetségbe. Minden 18-ik esztiben felszámláltatik a' nép a' szövetséges Tartományokban, 1800-ban már 220955, és 1810-ben 406511 lelket számlált ezen új Tartomány.

Ezen idő alatt több nevezetes városok támadtak, melyeknek mindegyike 1000 léleknel többet számlál, mint Lexington 4326. Louiswille 1357. Francfort 1099, 's más tizennégy. Louiswilleben; melly Ohio'nak egy esése mellett fekszik, 's azért kereskedésre alkalmas, a' háznak való helyek szörnyű nagy áron, az az 3000 Dolláron adatnak el. Még nagyobb sebességgel népesedett meg Ohio' vidéke, melly 1789-ikben engedtetett az Angolok által az egyesült Statusoknak, és az eredeti lakosokkal való versengések, mellyek csak az 1795-iki általengedő egyezéssel szüntethettek meg, igen hátráltatták a' népesedést. A' Jus Publicum tekintetében három szakaszok van az új vidékeken letelepedőknek. Az első Colonialis Országglás, a' Congressus kezében vagyon, az Elölülő nevez ki egy Kormányozót, egy Titoknokot, és három Bírót. Ez Ohio'ra nézve 1787-ikben történt. A' Constitutionnak 2-ik szakasza akkor kezdődik mikor a' gyarmat 5000 tökéletes idejű szabad férfi lakosokat számlál, mert akkor a' Congressus Elölülője által kinevezendő Tisztviselőhöz egy General Assembly, melly a' Nép által választandó Képviselőköl, és egy a' Congressus által kinevezendő Törvényhozó Tanácsosból áll, járúl; ezen General Assembly már Kóvetet küld a' Nemzeti Törvényhozó Testhez. Ohio'ra nevezve ezen második szakasz 1799-ikben lépett be. Vegre ha egy olyan Tartománynak népessége 60000 lelkekre nő: akkor azoknak vagyon jusok egy különözött Országot egy ő általok meghatározandó Constitutio szerint megállapítani, és mint olyannak az Egyesült Amerikai szövetségbe lépni; ez történt Ohio'val három esztendő múlva, u. m. 1802-ikben. Az Ohio'ban fekvő Cincinnati nevű Város 1779-ikben szállított meg, és már 1814-ikben 1100 házat számlált,

többször ugyan fából, de még is 250 téglából, és 20 kőből épült házakat, 1810-ben 2320. 1815-ban 4000. 1815-ben pedig 6000 lelkeket számlált, és három megengedett Bankokat. Az Újság olvasás igen uralkodik Amerikában; Cincinnati már 1793-ikban járt egy Újság, most pedig három, melyeknek mindegyike legalább 1200 előfizetőt számlál. Az első nyomtatott Könyv Cincinnati 1811-ikben jelent meg, 1815-ikben a tizedik, és már Drake Úrnak előhozott munkája is igen szép betűkkel vagyon nyomtatva. Az Éjszakai Amerikai Szabad Státusokban 1815-ikben 27 mindennapi, 279 heti Újság levelek jelentek meg, és 52 helyekből, hetenként két, vagy három levél kiadatik. Angliában, és Hybernában csak 228 Újságlevelek vannak. Amerikában az első Könyv 1640-ben az első Újság 1703-ikban Aprilben nyomtatott.

Illyen sebességgel szaporodik a népesség a többi új Tartományokban is. A' legújabbak közül Indiánában, melly mint egy 1700 német □ mértföldet tézen 1800-ikban 5641. 1810-ikben pedig már 24500 fejer lakosok voltak. A' Mississippi vidéke 4434 német □ mértföldet foglal. Michigan 1700 német □ mfdet, és mellette egy népetlen vidéket, melly 5000 német □ mfdet tézen. A' Missouri tájéka még egészen esmeretlen, s alkalmasint 50000 német □ mfdet foglal. Az utazók ekkoráig még igen kevésé távoztak el Missourytól, s így a' többi felől majd nem semmit se mondhatnak. Csak a' keleti rész vagyon erdőkkel benöve, egy a' Mississippi mellet 25—60 német mfdnyi szélességű lefolyó tájék, a' többi egész a' Rocky Mountainsig, egy véghetetlen füvel fedett síkság, melly alkalmasint kelettől nyugotig 250, és Éjszaktól délig 300 német mfdnyire terjed. Emberi hajlékok ezen nagy folyók által

keresztül hasított síkságon igen ritkák, 's úgy látszik hogy 10000 darabig. felmenő bival nyájak egyedül való lakosai; a' föld nem látszik terméketlennek, mert könnyű kerti földből áll, és mindenféle növényekkel bővölködik. Ásványok is bőven találtatnak. A' fa szűkét a' véghetetlen kőszén ágyazatok (lager) kipótolhatják. Arkansas folyó mellett, melly Mississippibe szakad, egy kősző ágyazattal vagyon, melly legalább 280 német □ mfdnyire terjed. Sőt több folyók is bővölködnek sós vízzel. A' St. Genevievei gazdag ólom bányák esmereteseek. Ez egynehány lábnyira a' föld alatt nagy darabokban találtatik, mintegy 150 német mfdnyi hosszúságú vidéken.

Itt tehát több 200 millio embernél elférhet. Az Indianusok is civilizálódnak, mivel az ő ekkoráig való élelmek, a' vadászat fogyni kezd. Ezen vidékekben a' méhek az emberek előzőiknek tartathatnak, mellyek az első letelepedőkkel Európából Amerikába jöttek, és már most vadon minden erdőkön elterjedtek. 1707-ikben még Mississipphez se jöttek, 1811-ikben Missouri mellett felfelé Fort-Louistól 140 német mfdnyire igen nagy mértékben szaporodtak el. Magok az Indianusok is azt hiszik, hogy a' hova a' méhek megérkeznek ott nem sokára a' fejérek lefognak telepedni. Azokat követik a' vadászok, a' kik többnyire kedvtöltésből keresik fel a' legmeszebb lévő erdőket, kiknek emlékezetre méltó példájok az említett Boond Generalis Kentuckynak feltalálója. Laknak faragatlan fából készült kunyhókban az erdő setétségében, a' hol majd nem minden nélkül szűkölködnek, de élelmeket még is könnyen keresik. Ők a' mivélésnek kezdői, mert a' kunyhóik körül álló fákat levágják, egy kis gyümölcsös kertet ültetnek, és egy darab földet bevetnek. Ha a' szomszédságokba több letelepe-

dők érkeznek; eladják kunyhóikat, és a' földre fordított fáradságot az új letelepedőnek, 's ismét beljebb költöznek az erdőbe. Némellyek ezen élet módot a' vadászat eránt való hajlandóságból követik, mások szükségből, mivel pénzek nincsen hogy földet vehessenek. Ők másoknak állandó lakóhelyet készítenek, 's e' mellet még is végre tulajdon birtokot nyernek. A' letelepedők közt Bradbury a' Némeket, Hollandusokat, és Svaitzereket ditséri, mivel jól meggondolva egyesült erővel nagyobb társaságokban telepednek le.

Minekelőtte valaki Amerikába kiköltözzék gondolja meg jól a' körülállásokat. Egy általában senki se menjen oda a' ki maga dolgozni nem tud, vagy nem akar. De ezen esetben nem a' könnyebb élethez való hajlandóság, hanem az emberrel született természetes ösztön, melly ész szerint való önnfennállóságra vágyik, oka az Amerikába való költözésnek, melly bizonyosan napról napra minden Tartományokban jobban elfog terjedni. A' Hollandiai kikötőhelyekből Philadelphiáig, vagy Báltimoreig egy tizen négy esztendőn, felül való személy mintegy 170 flot. fizet, de azonkívül még hosszú az út a' nyugotti Tartományokig. Itten mennél inkább szükséges a' költsönös segítség, annál készebbek arra az emberek. Ha egy darab erdőt kikell irtani, egy házat építeni szükséges: öszve jön az egész szomszédság, és a' munkát ünnepi multság gyanánt veszi. A' megállapított nap reggelén megjelennek, 's a' munkát kiosztják: némellyek fákat vágnak, mások hámozák azokat; és a' szükséges hosszasságra vagdalják, a' harmadik felekezet azokat az építendő háznak helyére viszi, a' negyedik zsindelyt vág, 's így estvére minden szerek készen vannak, és a' következő éjtzaka az új letelepedő a' maga tulajdon

házában hál. Az első esztendő bajos: egy darab föld felszántatik, és igen nagy szerentse az, hogy a' természet igen bő, és a' föld trágyát nem kíván. Míg az első aratás megérkezik vadászatból kell élni; foglyok, harmincz fontos tűzokok, igen jó izü bival hús, 's más vadak szolgálnak eledelül. Az ember minden külső nyomorúságát egyszerre meríti ki, hogy azután annál függetlenebbül minden adózás, robotozás, 's szolgálat, és minden születéssel járó külömbség nélkül, a' leg-tökéletesebb polgári, és vallásbeli szabadságban, egy valóban patriarchalis életet élhessen. Nem sokára a' mesteremberek is követik a' letelepedőket, 's mivel itten se Tzeh se semmiféle külső nyomás nintsen, azokra nézve is paradízsom Amerika. Egy napszámos a' maga napi béréért 50 font lisztet, 20 font marha, vagy 27 font sertés húst, 's több effélet kaphat.

Azért a' beköltözésnek jobb ideje még nem mult el. Még igen sok eladó föld vagyon, 's az Országlás még most is a' nyugotti Tartományokban egy hold földet 2 dolláron ad. De a' szegény emberekre nézve igen bajos a' kiköltözés, mert ekkoráig rossz emberek kezeikbe jutván, az átal szállítás költségeiért két, sőt négy esztendeig is kénytelenek voltak szolgálni. Ezen visszaélésekre Gagern Úr mind a' Hollandiai, mind pedig az Amerikai országoló Székeket figyelmetessékké tette. De azért nem lehet az Uralkodóktól kívánni hogy a' kiköltözőket elősegítsék, mert akkor magok ellen hoznának ítéletet; csak azt hogy ne aladályoztassák, 's a' különözött jótévő embereknek illik öszve állani és az olyan ügyefogyott kiköltözőket elősegíteni.

Thaisz András.

III.

Tudománybéli Jelentések,

1.

Megtzáfolások 's Igazítások.

Igazítás , a' Pataki Vár' Leírásához. Tud. Gyűjt. 1818. IV.
Köt. I. 8 és 9.

Egészségem' gyengélkedései miatt nem tekinthetém meg újra Patakot midőn annak Leírását dolgozám, 's kénytelen valék mások' szemeivel látni. Így megtörtént a' hiba. De April. 15—18 napjain éjjeli nappali vendége valék azon szobáknak, a' melyekben valaha a' Rákóczyak laktak; gondosan megtekinték mindent, 's a' hibákat megigazíthatom, 's illő hogy megigazítsam.

A' Vár' udvara négy tökéletesen egyenes lincajú, de egymáshoz nem szép szegletekben ragasztott, kétsorú ablakos épületek által van körül-véve. A' kapu a' nyugoti oldalon van. A' ki ezen belép, jobbra a' Lorántffy Susána, Első Rákóczy György Erdélyi Fejedelemné által épített sort látja, 's annak tulsó végében, csak nem által ellenben a' kapuval, azt a' grádicsot, melly a' Veres-Toronyhoz vezet. A' kapus sor és a' balra elvonúlt, melly éjszagnak fekszik, az Urodalom' mostani Ura' által alkalmasabb lakószobáknak új renddel szabdalatott-fel, mint a' régiiek voltak; itt van két szobában igen becses könyvekkel gazdag Bibliothecája is. Az a' sor, melly az éjszaki sor és a' Veres-Tornyot éri a' maga két végeivel, a' legrégibb lehet; falai össze-repedeztek, boltajtásai egészen beszakadoztak; úgy hiszik, 's talán nem lehetetlen, hogy Királyaink itt laktak valaha. Ennek van a' legkedvesebb kilátása, a' Bodrog' hidja, a' Város, az Ujhelyi szépformájú hegyek, az Ungvári, Beregi, Máramarosi tetők felé.

A' Veres-Torony' széle is hossza, ha lépéseimnek hinne lehet, 12 öl, 's ugyan annyi magassága is. Alól nagy rakodó-boltokat, középsben lövésnek hagyott ablakocskákat, felül egy igen tágas palotát lehet látni, melly a' maga világossá

gát a' Bodrog felé néző egymást-érő ablakok által vevé. Ez a' Veres-Torony a' maga nevét onnan vehette, mert külső falai bévakolva soha sem voltak, 's a' termés-kő, mellyből épült, a' veres színbe csap. Körül van véve kazamatált lakószobákkal, de úgy, hogy ezek és a' Veres-Torony közt elég tágas hézag vagyon.

A' Lorántfi Susána sora' külső ablakaiból a' Bodrog' el-futását, a' Szabolcsi sikot, a' Tokaj' igen szép formájú hegyét és nagy részét a' Hegyaljának látni. Ez fekszik délnek, 's ezen okra nézve lakásra legkedvesebb. Alatta igen mély és széles árok vonúl-el. Falának vastagsága azon szobában a' hol áltam mintegy másfél öl. A' Fejedelemné nappali szobájában, mellynek az udvarra két ablaka van, látni alcovját, a' két ágy átalellenben állott egymással, 's ezek között az ablak görbésen megyen, mint erkély. Megállék ezen ablak mellett, kinéztem rajta, 's elfoglalt az a' nagy gondolat, hogy most ott állok, a' hol Lórántfi Susána és férje a' Fejedelem, a' hol szép 's tüzes de szerencsétlen fiúk, 's menyek Batori Sónia; a' hol Rákóczi Ferencz az Első és a' Második és a' Zrinyiek, a' hol oly sok más Nagyjainkkal Wesselényi Ferencz a' Palatinus is, — és a' mi engem közelebbről érdekelhete, a' nagy atyám' nagy atyja K— Péter, az itt lakottak' hive, valaha állottak, 's kértem az egeket, ne engedjék, hogy a' hely mostani Ura 's ennek maradékai ezt az erkélyt az architectúrai izlés miatt illessék, elváltoztassák. E' szobáknak két ajtaja még a' régi idők' maradványa; mind a' lakatos, mind az asztalos elvesztegeték rajtok gondoljaikat; deszkájok laposra van gyalulva, de csak minekutána a' csikornyázatok különböző sápadtabb és sötétebb fákkal vala mozaik módra kitöltve. Azon fordítot is illette tehát kezem, a' mellyet azok a' Nagyok fogdostak; mert azon régi időkben a' Nagyok sem restelgeték a' megnyitást. Az ajtófelek köből vannak faragva. — Ezen erkélyt egymáson fekvő 's mindég kiljebb menő faragott kövek tartják, egészen nem úgy mint balkonjaink lebegnek. Itt látni azon felülírást, melly a' T. Gy. IV. R. 9. lapján olvastatik. Legfelül igen nagy betűkkel 's arabsz számmal; ANNO 1643. Ezalatt van egy kisdud Ovál, korona nélkül, két hattyú között, mellyek megett itt egy oroszlánt, ott egy grifet látni. Az oválon egy fekvő oszlop, benöve zöld ággal, talán a' Lorántfi czimer; karimáján pedig oly

apró betűkkel, hogy a' legcésebb[szem is alig olvashatja: SVSANNA LORANTFI, 's a' mit már olvastak a' T. Gyűjt. Olvasóji. — Ezen sor' végében, a' hol ez a' Veres-Toronyhoz ér, a' Vár' ndvarából egy nagy de szemettel beöntött kapu nyílik, 's felette egy czimerkövet tartó Angyalt lehet látni. A' czimerkö négy mezőre van osztva álló keresztben. De a' mezőkben nem látni semmit. Minthogy a' Perényi czimer' Telamonja egy Angyal, én úgy hiszem, hogy e' kaput Perényi Péter építette vagy ékesítette. Ez a' Veres-Torony' alsó kapu marájiba viszen. — A' Bezerédiének mondott kő nem övé; rá fogák a' kik a' történetet tudták. Koporsó-kő lehetett, 's a' [nyak körül elpattant. 1708 oltá az igen kemény veres kő nem málhatott volna el így. Ezt gyanítatja a' faragó' munkája is. Irás rajta nincs; de igen a' Hős' kezében 'buzogány, 's lábán hosszú-szárú sarkantyú. — Herczeg Brezenheim jelen vala, a' legpopulárisabb Úr, nem csak gőg, de maga elfelejtései nélkül is. Ebédjeinknek, estvéinknek a' fortepiáno mellett, melyet maga is vert, Ő ada lelket.

— G. H. I. —

2. Eredeti Oklevelek' kivónásai.

1) 1330. Miklós Egyházi Törvények Doktora, Prépost, Egri Canonok és az Egyházi dolgokban közönséges helytartó, Sárosi, és Szinnyei Plébánosoknak parantsolja hogy Levele bizonsága és hatalma mellett kihalgassák azon Tanúkat, a' kiket Nemes Berthoty Miklós elejekbe állított annak bizony-ságára, hogy néhai Klara testvére, Josepi Péter hitvesse több bizonyságok előtt készítette cötet érdeklő Testamentomát.

2) 1331. Domonkos Mester Sáros Vármegye vice Birája Villermos Fő Ispánnak, és négy Szolga Birók bizony-ságot tesznek arról, hogy Mersét, Szunci Benedek Fiát eltiltottak egy új Falunak Freuch (Frits) és Syroka között leendő meg szálltításától Zalanchy Péter, és Egyed kérésére.

3) 1332. Bonagonta János és Testvérek azon pörököt, melyeket György, Peteuchnek (Bertholi) fia ellen folytattak, le szálltván mindennemű ez iránt szőlő levelek erejét is vissza húzzák, és azokat semmisíttik, Demeter Királyi Tárnok mester előtt.

4) 1332. Lasztoczy Pétertj Lorandot, Mihályt és Istvánt azon Lasztoczy Péternek fiait nem különben Lasztoczy Lukátsot, Mártonnak fiát a' közelebb jövődő Sz: Ivány napi Törvényes napokra Király eleibę idézei a' Szepesi Cápatalan, hogy Lornitz Endre Fiának perében feleljenek.

5) God Mester János Nador Ispány helett Vice Ispány, és a' négy szolga birák emlétett János Nador Ispány Levelőnek következésében, Mihály Bón Helmecezy Jobbagyi perét, melyet László, Boly Miklósnak fia ellen folytattak a' jövő három Királyok napi Törvényes napokra hallasztván a' részeket a' Nador Ispány eleibe utasították.

6) 1332. Splatro, és Sibemik Dalmátiai Városok egyes akarattal, mind egyik 400 fel fegyverkezett katonákat által adnak Nellipitius Tinninai hatalmas Grófnak, mellyel őket minden nemű ellenségek ellen vedelmezze úgy mind azon által, hogy azokat a' magyar Király ellen ne használja, sem Selavoániából ki ne vigye.

7) 1332. Anna, Bachwa Miklós Leánya, és Boly Kelián örvegye, mentnek teszi Urának Testvéreit a' Boly nemesséket mind Dosnak, mind pedig Paraphernumjának kifizetése iránt az Egri Captolon előtt.

8) 1332. Eörse, és Anna, Szentesi Dienes Leányi, Férjeiket, t. i. Lukátsot Farnosi Máthe fiát, és Pétert Synka fiát Ügyészeiknek (Procuratores) rendelik, a' negyedrészi, keresetek iránt, mellyet az Egri Captolon előtt folytatnak, Domonkos Mester, Abujvari Esperest előtt.

9) 1333. Miklós mester Willermos Palatinus Vice Birája Zalanczy Egyedet, Mihálynak fiát, a' ki nem akara baj vívással a' pernek véget vétnei, arra ítéli, hogy ötvened magával meg esküdjön az Egri Captolon előtt az iránt, hogy Keme Miklósnak 50. gyráig erő jóságát Olthvári faluból hatalmasan el nem vitte.

10) 1333. Wysegrad. Thamás Erdélyi Wajda, és külső Zonuk (Szolnok) Vármegye fő Ispánja, meg ertvén János mester, Peterfiától, maga Vice Ispánnjától hogy már többeket a' helybeli Nemessék és Nemtelenek közül gyilkosság vétkeében marasztaltatott, a' Négy szolgabiraknak ezen ítéleteknek azon na leendő végre hajtását, és a' birót illető bírságoknak beszedését parantsolja.

11) 1333. Egri Căptalan bizonyítja, hogy Vylermos Szepes és Aba új vármegyei Fő Ispán, nem különben a' Nádor Ispanyi hivatal helytartója ítélete szerint, Zalanczy Egyed Mihálynak fia, Ötvenöd magával, 's magához hasonló Nemes személyekkel nyilván megesküdött, hogy eő Olthorri falunk végén Kemey Miklós Mester jószágát hatalmassan el nem foglalta (Lásd a' 9. számot).

12) 1334. Perenyi Miklós Fő Ispán Szepesi Căptalan által tudósítatik, hogy ki adott ítélete szerint Egyed, Pertholdi Mihálynak fia heted magához hasonló Nemesekkel, előttök és-küvéssel bebizonyította, hogy eő Miklós, Pethenez fiának megkészült 40. darab gerendait annak erdeiből el nem hordatta mely határnapon azomban a' panaszolkodó Miklós sem maga sem biztossa meg nem jelent.

13) 1334. Sarus. Walter Saros Varm. Vice Ispán, és négy Szolgabírák vályák, hogy közülök egyike Miklós Mester Delnei Thamás fiával Lászlóval, ki menván a' petsét jegyel, minden szomszéd, és bataros birtokosokat el tiltottak, és meg intették, Pethew Hasság falának használatol, be szántásától, legelésétől, Pethewnek Hassági. Synka fiának keresére.

*) Talán ez a' leg régiebb nyomdoka eredeti Levelekben, a' Szolgabíráknak tsak Esküttekkel együtt tartatott Törvényes eljárásoknak, melyet a' legújabb törvények is megújítottak, és erősítettek.

14) 1335. Kompolo : Négyszolgabírai Hevesújvár (Heves) Vármegyének, vályák, hogy Rolland Sebestyénfia kötelezi magát Péter Vice Ispán által meg ítélt három gíra Birságnak kit határnapokra leendő lefizetésére, úgy hogy ha egyik vagy másik időt elmulasztanná Királyi ítélet alá (Judicio Regali) vonattasson.

15. 1335. István, Syrokai Bertalan Scultetnek fia, Zalanczy Peter, György, és László Nemeseknek, Scultetiójának vagy is Biróságának felit, és fél malmot a' Syrokai helységben öt gíráert oda engedi örökössen a' Szepesi Căptalon előtt.

16. 1336. Perenyi Miklós Urbánnak fia Rychno helységnek — Vitéz László pedig Malinok és Vitéz faluk határjai miatt sok ideig folytatott pörökben megegyeznek, és határaiknak szentül tartandó jeleiket bevallják a' Szepesi Căptalon előtt.

17. 1336. Walter V. Ispány, és négy Szolgabirai Sáros V. bizonyítja, hogy Vylermos Nádor Ispány parántsolatja szerint Sendleer falunak határ villongása miatt Zalanchy János és Mibály, Petencz tainak határ napot jrendeltek, kik is merse- senek fejére ott helyben megesküdték, 's azért Merse, Sendleer falujának határ jelét, azon helyre tartozott helyheztettni.

18. 1337. Lörintz és János, Vitéz László fiai ellen mondanak László Attyok', Pereni Miklóssal tett egyességének, nevzetessen annak hogy Vitez, és melpataka között levő Erdőjük tőlök elidegenitessen.

19. 1337. Pál Ország Birája, Syrokai Györgyöt és Lászlót Pethencz fiait a' jövő Hamvazó Szerdának törvényes napjaira maga eleiben idézteti azon pörben, melyet Janos Meste Mihály fia eő ellenek inditott, Frich, Syroka, és Akal helységek határjai irant.

20. 1336. Szepesi Cáptalan jelenti Károly (Robert) Királynak, hogy Syrokay György Petencznek fia, azon pörben, melyet Vitéz László, Lörintznek fia ellene inditott, a' meg-egyesztető Birák előtt meg nem egyezhetett.

Melly ritka volt még a' XIV. Század elein a' Papyros, bizonyittya kettés száma a' okleveleknek, melyek Papirosra irattattak. Midön ez előtt 30. esztendővel egész Európának Tudóssai a' Papyr régiségének feltalálásában és Történetiben szorgalmatoskodtak, a' Budai Magyar Királyi Kamara Leveles Tara is Bétsbül meghivattatott, hogy a' legregiebb oklevelet, melly Papyrra iratott felküldené, és akkoron regiebbre 1340. esztendeinél nem akadtak. — En ezen Kisded gyűjtemenyben Kettőt előmutathatok t. i. az 1-ső es a' 14-ik Számu Okleveleket, melyek azomban egészen különös színük, és materiara nézve is különböznek; a' többi mind pergamentra irattatott,

J**.

---

3. T a l á l m á n y o k.

Portsmouthban, a' m. e. December 8-dikán több tengeri Tisztek jelenletükben próbáltatott meg egy Mentőhajo, melly Cardiner Hadnagynak utasítása szerint készült, es az eddig is-

méreteseknél sokkal tökéletesebbnek lenni látszatik. Ha egészen megtelik is vízzel; még is. 18. embert bír-el, és ha vitorlaival 's árboczával együtt felfordítatik is, magátul ismét talpra áll.

A' Franczia Hadiminister Dagneau Úrnak, Dünkircheni Hereskedőnek, 15. esztendőre szőlő Kirekesztő Privilegiumot adott az általa feltaláltatott Theernek vagy is Földolajnak készítésére, mellyel a' hajók vagy akarmifele Fakeszületek bemázoltatván a' rohadás és szurágás ellen megoltalmaztatnak. Ezen Földolaj az eddig isméretes hasonló kenőtsöktől mindnyájuktól különbözik; a' rézzel való beborítást szükségte-lenne teszi; használható a' Zsindelytetőknek, hajóknak, bidaknak, úszó Fürdőházaknak, vízi-malmoknak, zsilipeknek 's egyéb a' vízben állni szokott fa épületeknek bemázoltatásokra, melly azokat igen tartósakká teszi 's mégis igen keves, a' rézzel borításnál sokkal kevesebb, költségbe kerül.

Montrose-i Paterson Ur a' Gázvilágításról olly próbákat tett, mellyek talán igen hasznosak lesznek. A' mód, mellyel ő a' szénből a' Gázt kifejteti, az Angoloknál szokásban lévő-től kevesben különbözik; de az, hogy ő a' Gázt a' levegőtől általjárhatatlan zsákokba szedheti 's azokban eltudja tartani, sőt, ha szükséges, többféle 's különbfele mennyiségekre osztani, igen jeles találmány. Ő az Előjáróknak megmutatta, hogy az úttza-világítás gáz által, az ő móda szerint tsak felényi költségbe kerül, mint az eddig szokásban lévő, 's igéri, hogy kevés készüllettel, melly 8. font Sterlingnel többbe nem telik, állítását egészen megbizonyítja. Ő az úttzán minden lámpás alá egy Gázmérőt (Gasometer) akar helybeztetni oszlop formában, mellybe annyi gáz férhessen, mennyi 8. órányi Világításra szükséges. Ezen Gázmérőket a' fen említett zsákokból az ezeken lévő fúvók által mindennap megtölthetni, 's ezen munka, ugymond Paterson Ur, nem telik több időbe, mint egy közönséges lámpásba való métsnek elkészítése. Illyen módon megiehetne kimélleni azon sok költséget és alkalmatlanságot, mellyeket a' Gáznak tsatornák által történni szokot elszélesztetése okoz, 's megmenekedhetni azon kedvetlen büztől, mellyet azon szélesztő tsatornák az úttzákon terjesztenek. Illy módon a' Gázt különbfele mennyiségekben áruolni, és helyről helyre vitethető Gáz-mérőkben tartatni is lehetne.

Egy Angol Ujság a' következendő tettet közli: Egy szép fiatal bika különös főnyavalyába esett, A' gazdája eltökéllette magában annak agyát közepén a' szemci és szarvai között megfuratni. A' kaponyának belső színén találtatott függeni egy jókora hólyag, melly fogó forma eszköz által kivételvén, több mint egy pint vizet foglalt magában, mellyben számtalan kitsiny állatotskák mozogtak. A' kifuratott hely szurok-flastrommal takartatott - bé, 's a' bika, melly a' trepanatio után szemlátomást megkönnyebbedett, szabadon éresztetett. Most egészséges és hizik.

Philadelphiában Malcondal Physikus Úr fátkimélő szobakályhákat talált ki, mellyek által a' szobákat legoltsóbban fűthetni. A' Kályha' első táblájának belső 's igen kisimitatott színén egy nagy tányérforma karika fekszik, melly bizonyos műszer által igen sebes forgásba tétetik 's az innen származó dörgölés által a' kályhának külső tábláját úgy feltüzesíti, hogy attól az egész szoba megmelegszik.

A' Quotidienne azt híreszteli a' Káposztáról (bihetőképén a' savanyítotttról), hogy annak étele által nem csak a' már megesezt részségségből kijózanodni; hanem a' leendő-is egészen elkerülhetni. A' ki, úgymond, mindgyárt az asztal előtt káposztát eszik, iktatik akarmennyi bort, és még sem részeszik-meg. A' Chemiából és factumok által megmutatja, honnand legyen a' káposztának ezen tulajdona, 's utoljára azt mondja, hogy e' szer tsalhatatlan, 's már a' régi Egyiptomianál annak tartatott, most pedig a' Németeknél nagyon felkapva.

De Joannis Úr új módát találta a' szén-égetésnek. Eddig Franciaországban is vagy szabadon az erdőkben vagy chemiai úton kemenczékben égették a' fát szénné. Az előbbeni módon az elégetett fának negyedrészt, az utóbbin harmadát nyerték meg a' szénben. Mind a' két módnak öszveköttetése által De Joannis Úr a' fának $\frac{7}{12}$ részét, az az, felenél többet nyert. Ha megbizonyosodik tatálmányának helyessége, annak haszna mind az országos gazdálkodásra, mind a' vasuták', kovatsoló műhelyek' 's egyéb e'félék' birtokosaikra nézve kimondhatatlan leszén.

A' Genfi Bibliotheque universelle-nek egyik füzetében foglaltatik azon új módnak leiratása, melly szerint a' világításra olajból vétetik azon gáz, mellyet eddig csak a' kőszénből fejt

tettek ki. Az olaj t. i. egy vas tsővön, melly az alatta szüntelen égő tüztől mindég tüzes, tsüppönként eresztetik keresztül 's így lángoló gázzá változik, melly a' kőszénből eredettnél sokkal világítóbb. A' készüllet a' szokásban levőnél sokkal egyszerűbb, és a' tűznek, melly a' tsövet tüzesíti, egyéb hasznát is vehetni. Ezen találmány, mellyet Taylor J. és P. Uraknak köszönhetni, a' különben is igen hasznos olajos plántáknak természetésükre serkentetheték a' földmivelőket 's ennél fogva az Országlószekek' figyelmüket is megérdemlené.

A' vassal és aczéllal való kereskedés, melly az Olasz Rikötőhelyekből történt kivitelnek megszünte által sokat szenvedett, ismét elevenebb kezd lenni. A' többek közt igen nagy hasznót ígér azon találmány, melly szerint mindenféle szögeket tűz nélkül masinák által készíthetni, 's napról napra tökéletesebbedik. Ugy Nemes Leitner Krisztian Ur, Stájer Országi Képviselő (Landstand) és a' Grétzi Cs. 's R. szög-készítő Fabrikának köz-birtokosa, a' Béts Városa Kapitánysága által kirendeltetett Cs. R. Biztosságnak megvizsgálása alá a' szögtsinálásra szolgálható új masináknak modellájit terjesztette, mellyek minden a' dologhoz értőknek tökéletesen megtetszettek. Ezen masinák úgy vannak elkészítve, hogy vízen állhassanak 's az által hajtathassanak. Résztienek hidegen vagy is a' vasnak megolvadása nélkül mindenféle zsindely és fejes-szögeket, azon különös haszonnal, hogy a' vashulladékból különös masina által ismét hajókaptok készülnek. Egy masina egy órában könnyen megkészt legalább 4000. kisebb és 3000. nagyobb szöget. Illyen masinákat tetszés szerint minden vízi épülethez köthetni 's esztendőnkint mind egyikkel száz-száz milliom szöget készíthetni. A' költségek, mivel sem tűzrevaló sem sok emberi kéz nem szükséges, sem a' vashól semmi el nem vész, olly igen tsekélyek, hogy ezen szög-készítésnél a' nyereség szerfelett nagy. A' masinák vashól és aczélból vagynak tsináltatva 's olly egyszerűek és erősek, hogy minden ember, ha nem ért-is hozzájuk, tartósságukról 's rendkívül való hasznukról azonnal meggyőződhetik. Minéműségük és szépségük az általuk készítettett szögeknek olly jeles, hogy már sokaktól a' kovátsoltattaknál többre betsültetnek. Illyen masinát akármelly nagy számmal állíthatni 's akár víz akár gőz által hajtathatni olly kevés költséggel, hogy a' rájuk szánt tőkepénz minden száztól legalább 25—35.

Kama-

Kamatot vet. Végte're, mivel a' szügek mind a' Bel - mind a' Külföldön közönségesen szükségesek, el nem könnyen romolhatnak, 's még az időváltozások által sem eshetnek annyira ki a' kereskedésből, hogy annak tárgyává ne maradnának: annál fogva az e'féle szöghécsztés a' leghasznosabb 's szerentsébb masinás találmányok közé tartozik, melly közönséges kiterjedést és eltanulást érdemel. Mondatik, hogy Ns. (Ritter) Pantz Ignác Ur Lietzenben Admont mellett Stájer országban ezen találmányt tökéletesen ismeri és avval mindenket, kik azt használni kívánják, szívesen megismérkedtet.

Dr. F.

4. I n t é z e t e k.

P é l d á n y

A' tapasztaláson épültt Köz Használatról.

„Non est in medico semper relevation ut Aeger.

„Interdum docta plus valet arte malum,

Senkinek Tudományát meg nem homályosította a' Természet tulajdonsága után lett bűvarkodásnak vizsgálásából származott Tapasztalás! melly minden Mesterségeknél elebb volt; azután az Értelembeli Rendszabás, és annak gyakorlása az Útmutatók után következett — kiváltt pedig a' szélesen terjedő Orvosi foglalatosságban láttuk, és érezzük a' Segítségét ohajtó Nyomorúltak körül, hogy leginkább a' Falukon, hol nem tsak Seborvos de házi Szerekkel gyógyító vagy a' beteget vigasztaló értelmes Emberek nélkül is gyakran szűkölködünk.

Ugy viszontag örvendve másoknak Segétségére hirdetthetjük, midőn egy nemű megrögzött Betegségből valakit látunk épen felgubbaszkodni, A' mikor még a' Régi Görögökről, de leginkább a' mostani Törökökről T. T. Détsi Ur, és mások Osz mánnográfája, és tudósító egyéb Utazásokból értyük, hogy nállok minden helységben más—más Betegséget gyógyító Emberek vannak. — És így egy, a' nagy Orvosi Tenger által nem úszhatván, S p e i f i c u m o t c u r á l. — Efféle nagy tapasztalású, öreg Aszszony Nemes Forray Ferentzné, Tettes. Ns. Heves Vérmegyebéli Csépa, Curialis

Tud. Gy. VI. K. 1819. 8

helységből való birtokos Aszszonság, önnön tapasztalásai után, sok hasznalatok jó ki-ütése szerént a' Fűvészséget. — Botaniát — tárgyul vévén, a' Természet némelly jóvóltával megismérkedett — és a' Fűvek Leviből Gőz z — fődöt (mint az uj találmányu. Rénkőből való Füstölés) (az Angliai Gőz-masinak hirc, és tudása előtt) szerentsésen Készítvén, a' Rőzvény — Zsugorodás, és fekellyes Sönnyedés; (Gálliai métely) Betegségeket kigyógyítja Melly eránt Világos környékén hozzá járuló Adózó-nép, betsületes karbéli személyeket Tudományáról hasznoson orvosolván meg-győzött.

A' cura így megyen végben: 1-ör A' köszvényes beteg napjában kétszer párgóztatik.

2-or Egy 10 — vagy — 15 akós Hordó, a' beteg termetéhez képest, edgyik felől kifenekeltetik; abba 3 kis széketske, vagy Zsámoly, és pedig 1 magossabb, és 2-két alatsonyabb tétetik, mellyek közzül a' magossabbra reá üll, a' ket kissebbre a' lábait rakja.

3-szor Egy Vas golyobis úgy megtüzessittetik: hogy egészen láng — veres legyen; melly egy vas bográtsba tétetik, és úgy a' hordóba helyhesztetik; ennek béhelyhesztetése, és a' Betegnek be-ülése után, a' hordó felső részére abrontsból egy Koszorú bőlhajtásoson, ernyőül tétetik, és az vastag kétszeresen tűrött Lepedővel, vagy Pokróttzal bétakartatik; melly után.

4-szer Számos, nálla tudva lévő Fűvek (ez az ő Titka) őszvefőzöttvén, annak Levében Kihülte után egy darab ruha mártatik, és úgy tseppenként azon fűvek leve (bényújtván a' Lepedő alá jobb kezét, és a' rongyot nyomdosván) azon tüzes Golyobisra tsepegettetik — mind addig mig a' golyobis egészen úgy Kihül, hogy éppen semmi Gőzt nem ereszt; melly párolgatás után.

5-ör A' beteg azon izadton (melly izadtságra a' Gőz által hozatik, úgy hogy lába alatt egy újni viz is patakszik a' millyen hirtelenséggel lehet, kijön, és a' már felvetett Kész ágyba rökön fekszik, és egészen bétakartatik, mind addig, mig ujra megizzadván, ottan a' Lepel alatt magától kihüll; de ezen ágybeli izzadáskor kétszer is a' fejér ruhát lágy melegen rajta változtatták — De a' gőzöltetésekor a' Hór-

dóban meztelen párolgattatik mindég Kőszvényes, vagy Szőnyedékes.

6-szor; a' Cura hat hétig tartván, az alatt Sóst, Savanyút, etzetest, Sertés, vagy más húst, sem Paszülyt, Len-tsét Borsót, Kását, a' Beteg nem ehet; hanem tsak Zöldtseg-gel, apró, gyengo Eledelekkel tápláltatik — néha Kevés sert ihatik. — De köz Italára tsak *) Római — és édes Gyökér megfőzetvén, hidegen szolgálhat Decoctomúl eb-béli Herbat heé; olykor kevés Chocholadét is ihatik — és a' Gyomér erősítésére napjában kevés, kis pohárkával Gabona Pálinkát háromszor bévehet.

*) A' Római — gyökér. Sasaparilla — Az édes-gyökér tudatik — Lyrilice Rad.

7-szer Hat hétí Cura alatt szabad Levegőre a' beteg nem mehet, sem ollyas Gyönyörűségben nem szabad részesülni —

Ez állapotban már Százak ép, fris, jó egéségeket. — Hála !!! viszszyanyerték,

Költ, Boros Jenőben, 4-o May 1819. esztendőben.

Peretsenyi Nagy László
Szolgabíró.

Minden ember, a' ki a' Hazának akármelly Intézet által állandóbb javát előmozdítja, megérdemli, hogy a' késő ma-radék háladó emlékezetében felmaradjon; melly okból én is akartam e' követhetendő tanubizonyságait egy Hazáját tisztán szerető nagy léleknek, ezen egy általjában kedvelt Tud. Gyűjteménybe, örök emlékezetnek okáért iktattatni.

Privilegiált N. Várad Várossának Betsülletes Magistratus-sa, és Electa Communitássa!

Huszon-nyolcz Esztendőket töltöttem el ezen régi híres. Nagy-Várad Várossában, és minekutánna ily számos Esztendő-kig itten tartott szállásomtól végképpen megválván, állandó lakásomat örökös Jöszágaimban által tenni meghatároztam, Innen való elköltözésemmel azt kinyilatkoztattni kedves fog-lalatosságom. Hogy azon húzamos üdőnek lefolyása alatt még Váradí lakos voltam, már akkor is, midőn még tsak magá-nos Polgári Életet éltem, minden rendű lakossainak erántam való jó szívűségét, és bizodalmas vonszását érzékenyül tapasztalni sok alkalmatosságom volt, — attol fogva pedig, midőn

Cs. Kir. Eő Felsége, szinte 11. Esztendők előtt, Ns. Bihar Vármegyét Fő Ispányi Administratorságomra bízni kegyelmesen méltóztatott — tisztes figyelmetességeket — a' felsőbb parantsolatok tellyesítésében munkás készségeket, és az Ő Felsége szolgálattyának elő-mozdittására törekedő hűséges buzgóságokat megelégedéssel szemlélttem.

Ezen hoszasas, és kellemetes tapasztalás birt engem arra a' meghatározásra, hogy az úgy nevezett Rhédei Kertet, melynek egy része néhai Kohányi Kacsándi Theresia kedves Feleségem, és önnön magam mulandóság alá vettetett része örökös nyugovó helyének vagyon szentelve — az egész Publicumnak üdő töltésére szolgáló közönséges mulató Helynek elkészítettven, halálom után, hat ezer forint Capitalissal együtt Nagy-Várad Várossának oly móddal testállyam, hogy azon Kert soha, sem el ne idegeníttessen, sem akár mely szin, vagy tekintet alatt más végre ne fordíttasson; és ezen 6000 forintoknak Interesse, a' Kertbéli arendator által Esztendőnként fizetni szokott árenda Pénzel együtt, ennek a' Kertnek tisztán tartására, gyarapítására, és a' benne lévő Kápolnának (vagy-is Temető Boltnak) conservatiójára, 's azon betsületes Ember fizetésére fordíttasson a' kit ott a' Város, mint gondviselőt mindenkor tartani köteleztetik.

De megváltoztatván most Váradí állandó Lakásomat, a' Város eránt viseltető mindenkori szivességem zálogául ezen Rhédei nevezett alatt lévő Kertet, Nagy - Várad Várossának ezennel örökkössen által adom, és mátol fogva a' Kápolna Kultsaival együtt tulajdonosi birtokába tökéletes Jussal resignálom. Azon 6000 ftot pedig, melyet annak Conservatiójára szántam, halálom orájáig-is a' Várost illető elidegeníthetetlen fundationalis Capitalisnak oly móddal, declaralom, hogy 5 pcentum Interestét, a' mái naptól számlálván, esztendőnként valameddig élek, tulajdon magam fizetni fogom; halálom után pedig, az egész Summa, úgymint 6000 forint, az arról tett Testamentom, értelme szerént, által fog a' Városnak adódni. — Azomban minthogy ezen 300 forint Interest, a' Kertbéli arendator által fizetendő Pénzel együtt, a' Kertnek, és Épületeknek illendő Conservatiójára, egy általjába véve, nem fog Esztendőnként felmenni, azt a' rendelést tészem, hogy akármely csekélység maradjon is meg abból a' Summából, mindenkor Interestre adattasson-hi, hogy ennel fogva

Várad Várassának ezen fundationalis Capitalissa, és úgy szólván a' Kertnek gyarapítására szolgáló bizonyos fundussa, Esztendőről Esztendőre apródonként nevedekvén, ezen Testamentaria dispositiónnak haszna, No Várad Várossába maradékról maradéokra állandó, 's érezhetőbb légyen.

Az alatt pedig még az Isteni kegyelemnek életem fonalát nyújtani tettzik, megkívánom, hogy ezen Interessel, és árenda Pénzelváló Sáfárkodásról szöllő számadást a' Város Magistratussa, minden Esztendő végével, egyenessen az én kezemhez, elkülgye-nem tartozván erről másnak senkinek számolni.

Ennél fogva tehát, a' Város lévén már ezután azon Rhédei Kertnek örökös Birtokossa, bizonyossan reményleni, hogy azokat a' feltételcket, mellyek szerint azt még életemben önként által adtam, tökéletesen bétellyesíteni, 's illendő figyelemben tartani fogja; és nem csak addig míg elenyizés alá tartozó Testem, az örök nyugalomra oda bététettnék, de azután is, maradékról maradékra méltó tekintetbe tartván, ezen ajánlásomat, és rendelésemet, mint igaz Keresztyének, és jó tulajdonságu betsületes Polgárok benne helyezettett bizodalmamnak, és várakozásomnak, a' fent elő adott kinyilatkoztatásomhoz képpest, betű szerint eleget fognak tenni. — Költt Nagy-Váradon 1819-ik Esztendőben. Januarius 1-ső napján. — Eő Császári Királyi Felségének valóságos Kamerariusza. — Leopold Rendének Keresztes Vitézze, és Tettes Nemes Bihar Vármegyék'. Fő Ispányi Administratora. — Gróf Rhédei Lajos m. p. (L. S.)

Perger János.

több Ns, Familiák' Fiskalissa.

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

T. N, Posony Vármegyében, Nagy-Senquicz helységében született, és Nagy-Súron birtokos, a' szép tudományok' kellemetes pályáján futó Hazafi-társunk, Tekéntetes 's Tudós Senquiczi Kovachich Márton Ur, több Vármegyékben Táblabíró, azon jeles érdemeiért, mellyeket a' Hazánk' ismertetét tárgyzó számos remek munkáknak kiadása, és a' belí fáradohatatlan buzgózkodása által, mely szerint valamint egész éle-

tében, úgy annak már később estvéjénis minden tulajdon ha-
szon és szerentse nélkül, tsupán a' Hazá és a' szép tudomá-
nyok' szeretetéből, a' tiszteletre méltó régiség' állapottyai és
történeti tudós nyomozgatásában búvárkodik, szerzett ma-
gának, a' Nagy Méltóságu Gróf Pálffy Leopold UrtóF, Posony
Vármegye' örökös és valóságos Fő-Ispányától, a' ki a' Nem-
zeti Literatura' előmozdítóji és gyarapítóji eránt figyelmet mu-
tatni magát kötelesnek tudja, Majus' 10-kán 1819. tartatott
Közsgyűlésben, ugyan azon T. N. Posony Vármegyének Táb-
la-Birájává rendeltetett.

Ugyan azon hivatallal tisztelte meg Eő Excellentiája ezen
ősz Literatorunkknk fiát is, Josef Miklós Urat, a' Nemzeti
Museum' könyvtárának Adjunctusát, ki jeles igyekezettel At-
tyának tudós nyomdokiba lépett.

Gy****ts.

N. T. Ágoston János, Sz. Andrási Plébánus Ur a' ki
több béküldetett Értekezései által magát esméretessé fogja ten-
ni T. Ns. Békés Vármegyének Fő Ispánya N. M. Komori Bede-
kovich Ferencz Úr által, ezen Megyének Tábla Birájának ki-
neveztetett.

Tr.

6. Kihalt Tudósok, és Írók.

A' múlt 1818-ik Esztendőben December 19-kén Alsó Daba-
son Nemes Pest Vármegyében ki múlt kevés napokig tartott
nyavaja után néhai Tek. Tábla Bíró Szalay János Úr. A' bol-
dogúlt, Keresztényi okos buzgósága, fedhetetlen erköltse,
szoros mértékletessége, igazság, 's köz Jó szeretete által
magát minden ismerői előtt tiszteletessé tette. Különös lelki
erővel birt az álhatatos rend követésében. A' minémű Élet-
módot az ételben, italban, alvásban, lelki 's testi gyakorlás-
ban 20 Esztendős Ifjú korában követni elkezdett attól haláláig
(72. Esztendős korában halt meg) soha el nem távozott. Ez
álhatatos rendkövetésének tulajdonitá hogy sok sanyarúságot
meggyőzhetett, élet zivatarokat kiálhatott, ágybafekvő beteg
soha nem lévén, lelke vidám eleven teste egésséges és erős
völt. Mivel órái felvöltak osatva bár mely példás szorgalma-

tos gazda volt is de reá érkezett minden nap a' tudományok üzésére is. A' Vallás, Magyar Törvény, Historia és Poesis igen kedves Studiumjai valának. Külömbféle Tárgyokról irt Versei természeti érzést, eleven játssi képzelődést, a' dolog velejébe beható lelket, és kelemetessen fojó nyelvet mutatnak. Némely darabjainak méltó volna világot látni. — Meny nyire utálta a' szenyelést 's mennyire tisztelte az Emberiséget megtetzik abból, hogy Teli Napokba legédessebb gyönyörűséget Zsellérjei és Béresei kis Gyermekeknek tanitassokban és nevelésekben találta. Megmutatta egy Bölts szavai szerént, hogy tisztelettel tartozunk a' Gyermeknek. Tasnadi Szekelyi Klára Aszony Özvegyével 44. Esztendőkig tartó nyájas házassága Élete semmi Magzatokkal nem lévén megáldva a' nevelő intézetekbe kívánt szint olly nemessen gondolkodó Hitvesse megegyezésével fiaikat hagyni; testamentomba hagyván a' Debretzenyi Ref. Colegiumnak 4. Ezer a' Rév-Rómáromi és Ketskeméti Ref. Gymnasiumoknak külön Ezer, a' Dabasi és Pesti Ref. Eklésiaknak is külön külön Ezer, öszveszen ezen kegyes Végekre 8. Ezer ftokat. Legyen áldot az Emlékezetek mind azoknak, kik a' Virtust, a' köz Jót, az Oskolákat, a' Tudományokat és a' Tudósokat szeretik és grámlítják,

T. D.

7. T ú d ó s í t á s.

Egy most Külföldönn utazó Hazánkfia Kerekas Ferentz Úr, Német Országonn, nevezetesenn Berlinbenn való mulatása alatt egy munkát irt német nyelvenn ilyen nevezet alatt:

BETRACHTUNG ÜBER DIE CHEMISCHEN ELEMENTE, melly már Pesten, Trattner János Tamás Könyvnyomtató műhelyében sajtó alatt vagon, és az Augustusban csni szokott Pesti vásarra el fog készülni.

Áll ez a' munka, az ajánló levélen, melly a' Palatinus Ő Császári és Királyi Fő Hertzegségéhez vagon intézve, és az Blöljáróbeszédén kívül, mellyben az írót adja elő, mi szol-

gáltatott néki alkalmatosságot ezen elmélkedésre, öt szakaszból, és egy tóldalékból.

Az első szakaszban azt mutatja meg az Író, hogy ez a' fő-állitás (Principium) a' Kémiában: Mind azokat a' testeket, mellyeket különböző részekre széellyel nem tudunk bontani, úgy kell nézni mint Kémiái alakokat, (elementumokat) nem újj, mint rendszerént tartódik, és az újj Kémiának nem tulajdona. Továbbá hogy ez az állítás nem is védangyala (Palladiuma) a' józan Kémiának, mint közönségesen hiszik, sőt inkább annak előmenetelet mind a' regibb, mind az újjabb időkben gátolta, és hátráltatta.

A' második szakaszban által megy az Író az említett fő-állításnak közelebbi vizsgálására, és előszőr is azt kérdi, miféle fundamentumon épül ez az állítás? Mellyre azt felelvén: Ezen, hogy a' Kémiában egyedül a' tapasztalásnak kell eldűjteni a' dolgot, és itt, mint tapasztaláson épült tudományban minden szemlélődést (speculatiót) el kell távoztatni, megmutatja, hogy ha szinte helyes volna is ezen utóbbi állítás, ama' feljebbi még is meg nem állhatna, mivel a' mai úgy nevezett Kémiái alakoknak egygyes volta a' tapasztalással is ellenkezik. De továbbá, hogy az nem is igaz, hogy a' Kémia tapasztaláson épült tudomány volna; sőt hogy általjában nem is épülhet egy tudomány is a' tapasztaláson, következésképen, hogy a' Kémiának is, ha ugyan Tudomány akar lenni, az okosságon kell épülni. A' Tapasztalás tsak matériát ad az építésre, és az Okosság épít abból Tudományt, Ezzel által megy az Író.

A' harmadik szakaszra, azt állítván, hogy a' közelebb mondottak szerént tehát a' Kémiái alakok dolgában is halgatni kell nem tsak a' tapasztalásra, hanem az okosságra is. Ezután rendre felvévén azon testeket, mellyek ma a' Kémiában alakoknak tartatnak, megmutogatja, hányféleképpen ellenkezik azoknak egygyes volta az okossággal.

A' negyedik szakaszban hasonlóképpen az okosságból vett erősségek vagynak a' fennt említett kémiái állítás ellen, mindazáltal azzal a' különbséggel, hogy már itt nem egyenként ítélődnék meg a' Kémiái alakok, mint a' közelebbi szakaszban, hanem öszveséggel. Itt az Író öt különböző tóldalok-

ról veszi fel, és sürgeti a' maga tárgyát, és utóljára mind-
ezekből a' mellyeket eddig mondott, azt hozza ki, hogy az
előttünk esmeretes testek mikor egymással egyesülni láttat-
nak, mindenkor elbomlanak az ő előttünk esmeretlen, lát-
hatatlan alakjaikra, és nem ők, mint olyanok, hanem ezen ő
alakjaik egyesülnek egymással; következésképpen hogy az
előttünk esmeretes testek, soha úgymint olyanok egymásban
jelen nintsenek, és a' mi ebből természettel foly, hogy a' Ké-
miában semmi kihozát (eductum) nintsen, hanem mindaz, a'
mi a' Kémiai munkákban a' testek elbomlása alkalmatosságá-
val előáll, származat, (productum) és mindegyik test szár-
mazik ott, és akkor, a' hol, és a' mikor azt előbukkanni lát-
juk, 's a' t.

Az ötödik és utolsó szakaszban arról elmélkedik az Író,
melly sok függ a' testeknek Kémiai elbontásában a' módtól,
mellyel az történik, és külömböző új módokat javasol a' tes-
tek' elbontására, és a' mai Kémiai alakok' megpróbálására;
a' mit egyébaránt a' feljebbi szakaszokban is, alkalmatosság
adódván rá, sok helyeken tselekedett, mellyre nézve munkája
praktika tekintetben is figyelemre méltó.

A' Toldalékban három nevezetes tárgyról elmélkedik az
Író, úgymint először a' Kémiának tudományos tzel-
járól, a' hol is elsőben megmondja, hogy azon tzelok köz-
zül, mellyeket ma elakarunk érni a' Kémia által, mellyek
nem lehetnek tzeljai törekedésünknek, és mi okon; továbbá
mit kell tzelunkká tenni a' Kémiában tudományos tekintetben.
Ezen alkalmatossággal összevasonlitja az Író a' Kémiát az
Astronomiával, és megmondja, miben lehet, és kell a' Kémi-
kusoknak az Astronómusokat követni. Ugyan itt kifejteti
a' maga értelmét a' tapasztalásról is bővebben, és világo-
sabbban, mint ezt oda feljebb a' második szakaszban tseleked-
te, és meghatározza, mire, és mennyire taníthat bennünket
a' tapasztalás a' Kémiában. Végre lerajzolja a' Kémiának, mint
tudománynak, Ideálját, hogy azt tartsuk szemünk előtt, 's
ahoz igyekezzünk, a' mennyire tölünk telik, közelíteni.

A' második dolog, mellyről beszéll az Író a' Toldalékban,
a' Kémiai Atyafiságok. Itt előadja először röviden
milyen külömböző vélekedéseik voltak a' Kémikusoknak kü-
lömböző időkben a' Kémiai etökről, és a' mai vélekedés mi-
kor, mi módon, és kik által jött a' Kémiába; azután hogy

mi okon nem lehet helyben hagyni ezen vélekedést; végre hogy mi az ő értelme ezen tekintetben, melly rövideden ide megy ki, hogy az előttünk esmeretes testeknek, mint olyanoknak semmi vonzódások egymáshoz, semmi Kémiai erejek egymásra nintsen, hanem minden Kémiai tünetényeket a' testek' előttünk esmeretlen, és láthatatlan alakjainak munkásságából kell kimagyaráznunk.

Harmadik, és utolsó tárgya az Író elmékedésének a' 'Földalekban az aranytsinálás. Az Írónak feljebb előadott vélekedései t. i. olyanok, hogy valaki talám attól tarthatna, hogy azok alkimiai bolondságokra, és tsalárdságokra fognak alkalmatosságot szolgáltatni; de ő reményli, hogy nem fog ez a' következése lenni munkájának. Megvallja ugyan, a' mi különben is látni való, hogy ő az arany-tsinálást lehetetlennek nem tartja, mindazáltal azt állítja, hogy ezen mesterség feltalálására adni magunkat nagy bolondság, a' hamis arany-tsinálóktól pedig megengedni magunkat tsalattatni, nagy együgyűség volna. Utóljára szől rövideden az Alkimistákról, hogy t. i. azok között, noha az újjabb időkben veszett neveket költöttek is, sok nemes gondolkozású, és éles látású Természetvi'sgálók voltak.

Nekem nem tzelem, hogy ezen munkát, melly a' mai szokott gondolkozás módjától egészszen eltávozik, és a' Kémiának szegület kövénel fogva majd minden természeti tudományokat fundamentomaikban megmozgat, megitéljem. Ezt az egyet mindazáltal megjegyzem, hogy az Író oly együgyűen, tisztán, és világosan adta elő a' maga gondolatit, hogy azokat minden, a' kinek tsak a' Kémiával egy kevés esmeretsége van, könnyen felveheti. Az is megtetszik az egész munkából, hogy az Író nem az ellenmondásnak lelkétől vezéreltetik, mivel mindenütt tsendes vérrel vi'sgálódik, senkit nem bánt, nagy mérsekléssel ítél mindenről, és szemérmesen adja elő a' maga vélekedéseit. A' mint hozzá vethetni lessz a' munka nyomtatásban mintegy 12 árkus. Az arra fog lenni 1 fl, 30 xr. ezüstben.

8. Ú j K ö n y v e k.

20) Sermo Occasione Natalis Diei Augustissimi Imperatoris et Regis Apostolici Francisci I. Ab Hieronymo Peltzmann O. S. B. (Szakoltzai fi Nittra Vármegyéből) II. Humanitatis Scholae Professore Ad Studiosam Juventutem In Regio Gymnasio Ginsiensi Habitus Pridio Idus Februarii MDCCCXIX. Sopronii Typis Haeredum Siessianorum, 4. pagg. 11.

21) Öröm Beszéd, melyet a' Felséges I. Ferentz Magyar Ország örökös Királyának születése napja Innepelésére a' tanuló Ifjúsághoz mondott Polgár Innocentius Sz. Benedek Szerzetbeli Aldázó Pap (Velentzei Fehérvármegyében) és a' Deák Iskolai Karnak egyik Tanítója. Sopronyban Februárius Holnap 12. Napján 1819. — Sopronyban. Sziesz Maradéki betűivel, 4. 7. oldal.

22) Ode in Natalem gloriose regnantis Francisci I. Augustissimi Regis Hungariae. Ad Diem 12. Februarii MDCCCXIX. Sopronii Typis Haeredum Siessianorum 4. pag. 7. Cecinit T. II. (Timotheus Horváth Szalaeegerszegi) Ord. S. Ben. II. Hum. Prof.

23) Franciscus AVgVsto pLe Litant teneri MVsae soDaLes in Gymnasio Quinque Ecclesiensi. Quinque Ecclesiis Typis Stephani Knezsevit. (1819.) 8. pag. 6.

24) Öröm-Dal, melyet Első Ferencz Császári, 's Királyi Felséges Urunknak születése Napján a' Szombathelyi Gymnasiumi Ifjúság éneklett. Szabó Miklós Professzor által. Szombathelyen, Nyomtatott Perger Ferentz betűivel 1819. 4. 4. old.

25) A' Legkegyesebb Fejedelemnek I. Ferencznek születése Napjára áldozza a' Szombathelyi Poesist tanuló Ifjúság. Szombathelyen Perger Ferencz betűivel 1819. 8. 4. oldal.

26) Freymüthige Beurtheilung und Würdigung der Astronomischen Anstalt auf dem St. Gerardsberge zu Ofen. Von Pasquich. (Ofen 1819.) 8. S. 20.

27) Schematismus Venerabilis Cleri Agriensis ad annum Jesu Christi MDCCCXIX. Agriae, Typis Lycei Archi-Episcopalis. 8. pag. 144.

28) Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Nittriensis pro anno a Christo Nato MDCCCXIX. post Bissextilem tertio.

Dierum CCCLXV. Tyrnauiæ Typis Venceslai Jelinek. 8. pag. 93.

29) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesium Rosnensis seu Diakováriensis et Syrmienensis canonice unitarum pro anno MDCCCXIX. Budae. 8. pag. 70.

30) Schematismus Venerabilis Cleri Cassoviensis ad annum Jesu Christi MDCCCXIX. Agriae, Typis Lycei Archi Episcopalis. 8. pag. 146.

31) Schematismus Ordinis S. Benedicti Archi-Abbatiae S. Martini de Sacro Monte Pannoniae Congregationis Cassinensis alias S. Justinæ de Padua pro anno communi MDCCCXIX. Posonii Typis Heredum Belnayanorum. 8. pag. 32.

32) A' Kathólikussá-tétel' védelme, a' mostani időkbén verbuváló Deisták' vádgya, 's lármája ellen németből fordította Thezárovich Gábor, 1819. in 12-o N. Várad. Tichy. 62. oldal.

33) A' Hitben eggyesülő Protestáns. Avagy: Egyetlen egy fundamentoma a' meghasonlott Keresztényi Vallások' eggyesülhetésének, a' Római Kathólika Anyaszentegyház' tsalhatatlanságának eggyesült megvallása németből ford. Thezárovich Gábor. 1819. in 12-o 65. oldal. N. Várad. Tichy.

34) Quotidiana Pietatis Exercitia in vsum Studiosae Juventutis Archi-Gymnasii Regii Jaurinensis Ord. S. Benedicti hymnis comprehensa. Jaurini Typis Leopoldi Streibig. 1819. 12. pag. 70.

35) Slavonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809—1812), theils auch aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen. Von Johann v. Csaplovics. Pest 1819. in Hartleben's Verlag. I. Theil. XXXII. 240. S. — II. Theil. 390. S. in 8.

36) Tropheum Antonii Sacrum Episcopat. vent. Ill. ac RR. Makkay de Pelej Urbem Neosolium salutanti erectum a J. P. de Sz. et M. Sanioris Ph. et SS. Th. D. et Regio Professore Emerito Mult. Acad. Reg. et Soc. Erud. Membr. — Röveti a' Deák Elegiát: Reggeli öröm Dall, 's l. fol. 4. pag.

9. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

25) Halottas Beszéd, mellyet Istenben boldogult néhai Nagyön Tiszt. Vrana. István' Urnak, Halotsai Érseki Megyében Lak. nev. Helység' már magánosan választott első Plebánusának Telesb Temettetése alkalmatosságával, érzékeny számos gyülekezet előtt 1819. Bőjt más Havának 3. napján mondott és közre botsátott P. Szemes Imre a' Hegyes Isk. áldozó Papja, Th. Doct. Kaloczai R. Isk. Colleg. Vice. Rect. etc. 8. 1819. Trattner J. T bet. 24 l.

26) Andacht einer Ehr und guten Nam liebenden Seel. Das ist Eine aus allen Ständen der H. Blutzzeuge Johann von Nepomuck verehrende Versammlung etc. 8. 32 l.

27) Diszertatio Inauguralis Medica de Chorea Sancti Viti, quam annuentibus Magn. Dom. Praeside et Directore, Spectabili Dom. Decano, ac Clar. D. D. Prof. pro summis in Medicina hon. rite consequendis in Alma ac Cel. Univ. Hung. Pest. publicae desqu, submittit Samuel Boros Hungarus Nobilis 1819. m. 8. Typis J. T. Trattner 72 lap.

28) Promishljania Molitve, Rojase ezine, i govore czi-nech. Put Krisa, u Kratko postavljena, i na svitlost dana, moguh Kerstjani lahko ovi Pat csiniti, Roije uzdignut namlogo mistah u Ceskvah, i Manastirih etc. 1819. 12. 64 l.

29) Justa Funebria, Ex. ae III. condam D. Petro Balogh de Ocsa S. C. R. A. M. Act. Intimo Status Cons. Exc. Tab. Sept. Cojudici Incl. Com. Zoliensis Supr. Com. Eccl. Aug. Conf. Addict. in Hung. Supr. Insp. die XVI. Oct. A. MDCCCXVIII. Subito e vivis erepto, in Templo. Aug. Com. Add. Szirakensi die XXII. Ejusdem Mensis facta. Typis J. T. Trattner 1819. 4. 16 lap.

30) Az ollyan Embernek Böldogsága etc. Néhai N. M. Cs. és R. Fels. B. Titkos Tan. a' Fels. Sept. Tábl. köz Birája T. Zoloym. V. Fő Ispánya és a' M. Orsz. lévő Evang. Ekl. Gen. Inspector Ocsai Balogh Péter Ur Ő Exc. ditső Hamvait eltakarításának alkalmatosságával a' Sziraghi templomban Oct. 22. 1818. Eszt. halotti oratiójában előadta Kolosváry István a' Vanyarczi Ekl. Lelki Pásztorja és T. Ns, Nográd V. Táblah. 1819. 4. 16 lap.

31) Halotti Beszéd, melyet N. Mélt. Otsai Balogh Péter Ur a' Ts. és Ap. K. Fels val. Belső titkos Tan. Tek. Zólyom V. Fő Ispánnya, a' N. M. Sept. Tábla' köz Birája, 's a' M. Orsz. Evangelikusok' Gen. Insp. Ö Excell. Pesten Dec. 7. 1818. tartatott gyász-innepei a' Pesti Ev. Templomában mondott Kis János, a' Sopronyi Evang. gyülekezet' Lelkitanítója 's a' Dunántúl való Evang. Superintendense. 1819. 4. 18 lap.

32) Versuche in den Zweigen der Deutschen Dichtkunst. Gesammelt und herausgegeben durch Simon Feuchtmann, vor- maligen ordentlichen Normal- Lehrer, nunmehrigen öffentli- chen, und gerichtlichen Translator aus der Hebräischen Spra- che zu Pesth in Ungarn. 1819. m. 32. 136 lap.

33) Liesli, oder der Kirchhof zu Schwyz. Erzählung von H. Claren. Schmerz und Heil von Gustav Schilling. Pesth 1819. 8. 72 l.

34) Verzeichniss der Bücher, welche bey Paul Burián Buchhändler u. Eigenthümer der öffentlichen Leih-Lese-Bibli- otheck zu Ofen etc. zum lesen ausgeliehen werden. II. Ab- theilung. 1819. 8. 32 l.

35) Trauerrede für Seine Exc. den weil. Hochgeboren Herrn H. Peter Balogh v. Otsa, Seiner K. K. Ap. Maj. wirkli. geh. Rath, Obergespan der löbl. Soler Gespanschaft etc. etc. in der dasiger evangelischen Kirche gehalten von Johann Risch, Prediger der evang. Gemeinde zu Oedenburg etc. 1819. 4. 20 lap.

36) Rövid Húsvéti Prédikáció, melyet 1819. eszt. Húsvét első innepén az előtt nyolczad nappal Kecskeméthen történt és temérdek károkat okozott gyűlés után a' Kecskeméti evang. templomban, elmondott Hajnal János helybéli evang. Prédikátor, m. 8. 1819. 16 lap.

37) Ausweis über den Bestand des wohlthätigen Frauen- Vereins in Pesth, während des zweiten Jahres, vom April 1818. bis Ende März 1819. 4. 16 lap.

38) A' Tatárok Magyar Országban. Egy Eredeti Költe- mény öt Felvonásban. Irta Kisfaludi Kisfaludy Károly 1811 Eszt.ben. 1819. 8. Tr. J. T. bet.'s költségeivel, borítékban 20 l.

29) Dissertatio inauguralis medica de Atmosphaera, et eius influxo morbifico, quam annuentibus M. D. Praeside et Dr. Sp. D. Decano etc. etc. ad gradum Doct. Med. rite consequentibus publicae disquisitioni submittit Carolus Gabriel

Auer, Art. LL. et Phil, Doctor, Hung. Baja Baciensis, m. 8, 1819. 64 lap.

40) Dissertatio inauguralis Medica sistens Erronea quaedam de Medicina et Medicis hominum Judicia quam Consensu et Auctoritate Magn. D. Praes. et Dir. Sp. D. Prof. Incl. Fac. Med. etc. publicae disquisitioni submittit Carolus Patacsich, Hung. Pesthanus, AA. LL. et Phil. Doctor. Nosocomii Lib. R. C. Pesth. Med. Assistens, 1819. m. 8, 32 lap.

41) Uiber die vom wohlthätigen Frauen-Verein zu Pesth gegründete Erwerbs-Anstalt, oder das Versorgungs-Institut für arbeitsfähige Arme. Pesth 1819. 4. 12 lap.

42) Az Uri Szent Vatsora kiszolgáltatása alkalmatosságával a' Reformatusoknál mondani szokott Agendába foglalt kérdések Modja felől való Vélekedését a' Fő Tiszt. Túl a' Dunai Superintendensia Fő Húrátor M. Kir. Tan. és Pal Itélő Mester, Pilisi és Szilasi Szilassy József Ő Nagy. és Superint, 's Ték. Fejér. Várm. Törv. Táblab. Fő T. Tot. Pápai József Urak Elölülések alatt Pápán tartatott Köz gyűlés eleibe kívánta alázatosan terjesztetni az azt készítő és kiadó Idősebb Péli Nagy András, a' Barsi Helv. Vallast tartó Szent Ecclés, Húrátor. folio 1819. 8 lap.

10. J o b b i t á s o k.

A' Tudom. Gyűjtemény' e' folyó eszt. V dik Kötetében, a' 111-dik lapon, a' hol a' Sz. Benedek renden lévő Sz. Mártonyi Fő Apátságához tartozó Szerzetesek száma, 's a' t. eléadatik, a' 7-dik és 8-dik sorban e' helyett: 115-en felszentelt Papok, olvasni kell: 115-en felesküdt Szerzetesek. — A' 11-dik sorban, e' helyett: a' Bakonybéli Apátságban 7 Pléban. olvasni kell: a' Bakonybéli Apátságban 2 Pléban. — A' 12-dik sorban e' helyett: A' Tihani Apátságban 56-ban, olvasni kell: A' Tihani Apátságban 6-ban.

E' f. e. Tud. Gyűjt. IV-dik Köt. 7-ik lap. 9-ik 10-dik és 11-dik soraiba nevezetesebb nyomtatásbeli hiba tsúszott be; azért ezen sorokat e' képen kell olvasni: „hasonló tiszteletet mutatnak a' Tisztartó a' Plenipotentarius az Ispán a' Tisztartó, a' Hajdu az Ispán és a' paraszt a' Hajdú eránt”.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Fáy András. Parád Leirása több tekintetből, I. 31
- 2) Szeder Fábian. A' Palóczok. I. 26.
- 3) Kriebel. János. Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől I. 46.
- 4) Gorové László. Az 1816-ik esztendei Jan. 29-ik és 30-dik napjain történt fergetegnek leirása. I. 57.
- 5) Kis János. Jegyzések az egyes gondolatokban, és Aforiz-mokban írásról. I. 70.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

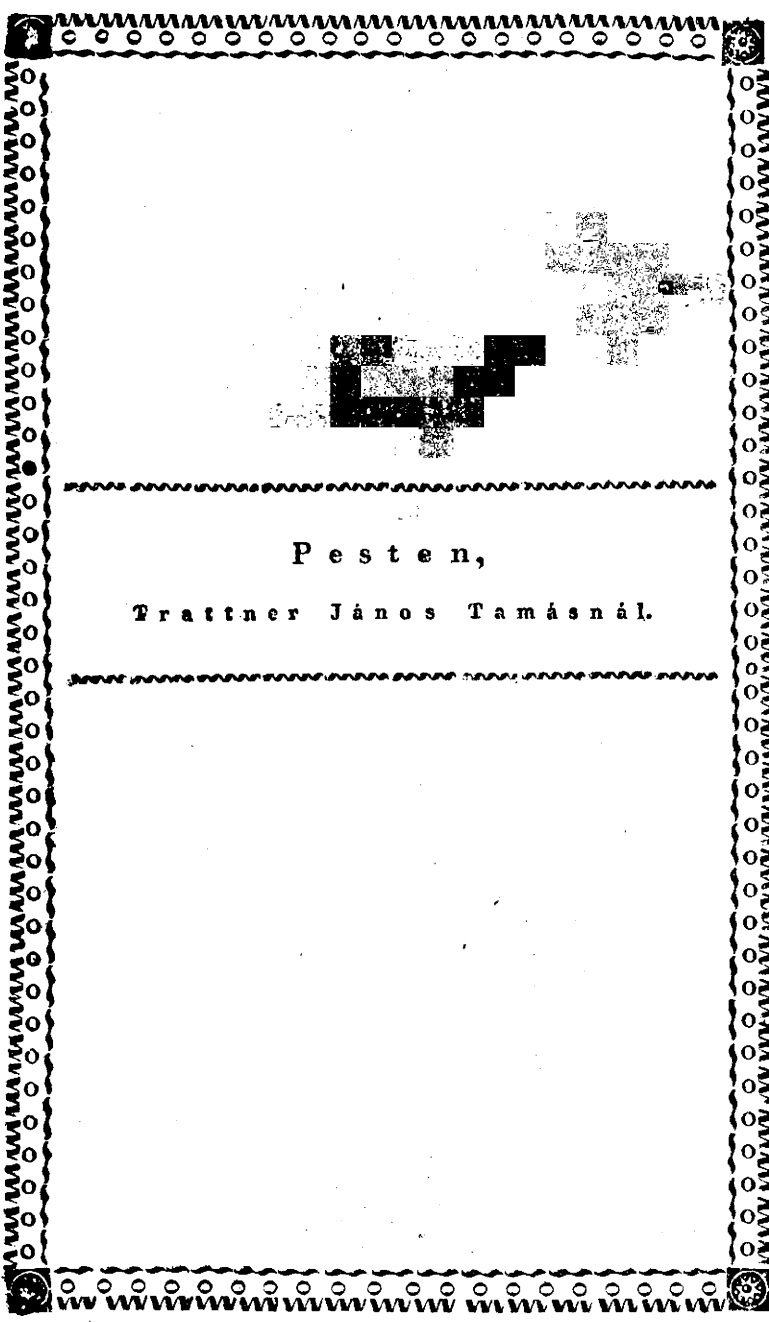
- 1) Desseöffy József. Bártfai Levelek Döbrentei Gáborhoz Erdélybe. I. 77.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Ország Tudomány. Az éjszaki Amerikai egyesült Statusoknak jelenvaló állapotjok. Rivonás a' Jenai közönséges Tudományos Ujság' 1819-dik esztendei 1. 2. 3. és 4-ik darabjaiból. I. 85.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. I. 104.
  - 2) Eredeti Oklevclck kivonásai. I. 106.
  - 3) Találmányok. I. 109.
  - 4) Intézetek. I. 113.
  - 5) Elölépések és megtiszteltetések. I. 117.
  - 6) Kihalt Tudósok és Írók. I. 118.
  - 7) Tudositás új könyv eránt. I. 119.
  - 8) Új Könyvek. I. 123.
  - 9) Trattner J. Tamásnál készült Új Könyvek, I. 125.
  - 10) Jobbitások I. 127.
-

P e s t e n ,

F r a t t n e r   J á n o s   T a m á s n á l .

Azen Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik , tölem mindenik ívnyitől 4.
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7-8. ívnyi
Kötet , jelenlévő formában , és borítékban adattatik ki ;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig
18 forintok fizetnek elő Bócsi érték szerint.

Wrattnner János Tamás.

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

---

1 8 1 9.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meglatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudomány) erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapitanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mestersegeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják.
  - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok, 's Mesterségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót és az elmének tökéletesedését eszközlik.
  - III. Tudománybeli Jelentések: megtráfólasok 's igazítások, Jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, új könyvek 's t. e' félék cránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

VII. KÖTET.

Deak Pedone

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

1. 2. 3.

I. Ért e k e z é s e k.

A' Poprád partjain fekvő 's megjegy- zésre méltó némelly városokról, falukról és omladékokról való topographico - historico - statisti- cai Jegyzések.

(Tóldalék Magyar Ország' topographica leírásá-
hoz).

Van egy tó, a' Táttra magas bértzei közzül
eggyen, a' Viszokán, a' melly Szepes Várme-
gyét Liptótól elválasztja. Ezen tó Popper vagy
Halas tó nevet visel, 's ebből ered a' Po-
prád vize. Ezen folyó víz mellett, a' melly Sze-
pes Vármegyének nyugot északi részét öntözi, 's
az ott lakóknak felette nagy hasznokra szolgál,
nem keves városok, faluk és omladékok találta-
nak olyanok, mellyek historiai és statistikai te-
kintetben egész figyelmet érdemelnek. Ezen meg-
jegyzésre méltó helyek között első helyen felho-
zátathatik:

Stohla (Stollen) kitsiny de igen régi faluts-
ka, tsak nem a' Táttra tövében, 's ő az első, mellyt
a' Táttra hullámai tsapkodnak. Hajdan (a' XIV.

Század elein) egy bizonyos Eberlaust de Monte S. Georgii esmert Urának, ma nagy részint a' Mariássy Familiához tartozik. Régen ten Stohla igen híres volt. Volt benne a' Benedek rendén lévő Szerzetnek egy Apatursága, mellynék ma is látszanak némelly omladéki. 1533-dik eszt. mint a' régi ok levelek bizonyítják, ennek az Apaturságnak ajándékozták Nobiles de Gargow (a' Görgei Familia) Mattheócz (Matthäivilla, Mattsdorf) ma a' Koronához tartozó városnak felét. Ennek a' falunak az erdejében ez előtt sok Limfa *) találtatott, melly a' lakosok

---

*) Azon időben, mellyben a' Limfának orvosi ereje közelebb-ről kezdett esmeretes lenni, sokat versengettek a' Szepes Vármegyei természet vizsgálók ezen fának tulajdon neve felett. Tudniillik sokáig nem tudtak megegyezni ezen kérdésen: vajjon a' Karpatusi Limfa (melly itt ott Zirmfának (Zirmbaum) is neveztetik (hasonlít e' vagy nem a' Siberiai Cedrushoz (pinus Cembra) mely Siberiában és a' Helvetziai havasokon terem, a' melly ismét a' Libanusi cedrussal atyasias? Ebből a' Limfából, melly ez előtt a' Tátra erdeiben bőven találtatott a' mászó fenyőfák (Krumpholtz) között, készült az a' hasznos olaj, melly a' patikákban Karpatusi Lim olaj név alatt közönségesen esmeretes volt, de már ma egészen feledékenységre ment. Buchholz György az idősbíró az a' híres természet vizsgáló (előbb Hészmárki Predikátor utóbb Nagy Lomnitzai a' Szepességen) tette először figyelmetessé a' közönséget a' Limfának orvosi hasznára, 's abból oleum Limbae- vagy Limban-t tsepegtetett le. Ő ehez a' hasznos találmányhoz történetből jutott. A' Batizfalvai iskola Mester Donáti Gáspár beszéltette előtte, hogy az ő falujabeli parasztok miképpen gyógyították ki Limfa hajával, levélvel és levelel egy lakos társokat, kit a' katonák megvagdaltak és ugyan tsak kekire vertek. Buchholz ezen együgyű orvoslás módja által indittatván próbát tett ha vajjon lehetne e' a' Limfából olajat kapni, 's olly szerentsés lón, hogy az abból elő állított olajban. sok betegségek ellen, millyenek, a' fulladás, kólika, fővény, fülzúgás, fogfájás, szédülés, folyosó, 's t. e'f. hathatos orvosságot hozott e' világra. Ez történt 1676 eszt. Ezzel mintegy orvosi parallellában állott, abban az időben a' Balsamus Hungaricus, mellyet Dr. Christian Augustini ab Hortis a' mászó fenyőfából (pinus montana) készített, a' melly az emberi testnek sok betegségei ellen szint' úgy hasznosan szolgált, de ma már szint' úgy el van felejtve. A' Buch-

élelem keresésének nevezetes ágául szolgált, a' menyiben abból a' fából, nem csak Lim olajat tsepegtettek le, hanem még sokféle házi bútýorokat, tekenőket, szóró-lapátokat, tálakat 's t. i. készítettek és nagy haszonnal adták el a' városiaknak.

A' folyó víznek bal partján Stohlától nem messze fekszenek Gerlachfalva (Gerlsdorf) Mengusfalva, (Mengsdorf) és Batizfalva (Botsdorf). A' melly helyen fekszenek ezek a' három helységek, azon állott hajdan az a' nagy és széles Chetene vagy Tsetene nevű erdő, melly a' Szepességre nézve sok régi oklevelekben elő fordul. Ezt az erdőt IV. Béla Király 1264. eszt. Gróf Botyznak (ez unokája volt Galla Grófnak, a' ki a' mostan virágzó Mariássy familiának törsoke) ajándékozta hűséges szolgálatjának jutalmául, szabadságot engedvén egyszer'smind, hogy a' megnevezett erdőt kiirihassa, 's megnépesíthesse. Melly véghez menvén, elő állottak a' fent nevezett faluk. Batizfalvának fundamentomát 1279. eszt. ezek a' Polgárok és Bírák vetették meg Pothcalcus Matheóczból és Fröling Felkából. Első lakosai az említett faluknak Nemetek voltak; ma mind Slavok, kik nagyobb részént Evangelicusok. Az eleik Reformatusok voltak. A'

---

bolz esmeretes Diariumában löven és körülállásosan le van írva mind maga a' Limfa mind a' Limfa ágatskáinak hegyéből letsepegtetés által nyert olajnak orvosi haszna. Az ide tartozókat lehet olvasni ezen munkában is H. H. pr. Wiener Anzeigen 2. Th. S. 363. A' Limfa színére nézve belől fejt, nem igen kemény, 's annál fogva a' képfaragásra termelt, kellemetes szagú, igen tartós és a' rothadásnak sokáig ellent áll. Mint a' fenyő fák, a' Limfa is télen nyáron megtartja zöld leveleit. A' Limfából készült könyves és ruhás tárok azért jobbak másoknál, mivel azokban a' bogarak, molyok, mellyek a' ruháknak és könyveknek ártanak, a' fa szaga miatt nem szeretik tanyázni.

Batizfalvai Evangelicusok temploma 1681-ben emeltetett Acticularis templomnak. Batizfalván keresztül foly egy patak, az honnan Batizfalvai pataknak neveztetik, mellyben sok szép pisztrángok tereennek, mellyek Batizfalvai pisztráng név alatt mindenfelé esmeretesek. A' Batizfalvai patak eggyesül elébb a' Fölki patakkal 's úgy ömlik a' Poprádha Szombatfalva (Szepes Szombathely, Gerorgenberg) mellett.

Batizfalvával általellenben fekszik Lucsivna (Lautschburg) vagy a' mint a' régi írások nevezik Luchivá. Ez a' falu közel esik Liptó Vármegye szélihez. Hajdan Tököli jóság volt. Van benne egy pósta hivatal. A' melly meszet itt égetnek különös jósággal bír. Égetnek még az itt lévő erdőkben sok kulimázt is. Azt mondják hogy ennek a' falunak külömben sovány határában hajdan egy olyan forrás volt volna, mellynek vize termés arany port hempelygetett. A' Lucsivnai hegyek' legelője, a' mint hiteles emberek tapasztalták, a' rajta legelő juhokra különös befolyással bír, 's azokban különösen munkálkodik. Azt mondják hogy a' Juhok fogaikra valamelly arany fenyű de elrepülő materia ragad, a' melly fekete zomántz színű magában, arany színűnek pedig, hanem akkor sem sokáig, tsak akkor látszik, midőn a' fogak álkaptzástól eggyütt főzetnek vagy pörgöltetnek.

A' falunn alól, a' Felki Vendégfogadókhoz, 's az ezekkel szomszéd fenyeshez (melly Felka nevű Korona városhoz tartozik) nem messze van az úgy nevezett Stokava (Stockau). Darab hely; de tsak szertelen kavattsal borítva, úgy hogy alig akad meg rajta itt ott egy fátka vagy bokrotska. Annál fogva itt keves vagy éppen semmi legelő sint. A' pósta út Liptó Vármegyéből ezen

a' köves és az utazók utazását igen nehezítő tájékon megyen által Poprád, Horka és Lötse felé.

Az említett Vendégfogadókkal általellenben, dél felé, a' Poprád jobb partján fekszik egy szép és termékeny völgyben Teplitska, falu, Püspök birtoka. A' régi időkben Lötsehez tartozott, mivel Lötse 1569. eszt. zálogba szerezte. Később a' Schavnikai Uradalom kezére került, a' melly most a' Szepesi Püspök jöszágaihoz tartozik. Azon idő közben, mellyben e' falut Lötse bírta, épített itt egy Lötsei Orvos, 's egyszerűsmind Város Doctora, egy papíros malmot, a' melly nem csak Szepeshen, hanem egész Magyar Országban a' legelső volt. A' Teplitzi papíros malmom eredetéről, melly mai napig is fenn áll és jó papírost készít, ezt jegyzi meg a' Chronicon Scepusiense: „Anno 1613. primus in Scepusio, imo in hoc Hungariae Regno, officinam chartaceam, sive' papirificinam extruxit Dominus Samuel Spillenbergh, Medicinae Doctor Leutschoviensis, in pago Leutschoviensi Teplicska”. Hogy Lötsetől illy távol állította fel e' papíros malmot a' fundálója, minden bizonnyal az a' patak bírta reá, melly közel Teplicskához egy meleg forrásból buzog, mellynek vize soha be nem fagy, 's annál fogva a' papíros malom kerekéit telen nyáron mozgásba tarthatja. Maga a' falu is ezen meleg forrástól vette nevét.

Mesélik még ma is, hogy az előidőben a' Teplicskai patakot, melly Poprád városától nem messze a' Poprádba ömlik, ősze akarták volna kötni a' Hernáddal. Valóban könnyen is valóság-ra mehetett volna ezen patakok egyesítése, mivel a' melly földön kellett volna a' Teplicskai patak árkát keresztül vinni, az igen kedvező fekvéssel bírt: hanem a' Karpatus allyán lakók, a' kik közel a' Poprád partjához építették kunyhói-

kat, nem engedték meg hogy az említett két folyók egyesíttessenek. E' miatt ő közöttök és a' Szepesség déli részének lakosai között gyakran valóságos hadra költ a' dolog, 's győzött tsak ugyan az a' rész, melly az őszvekötest ellenzette.

A' Teplicskai határ kitsiny de termékeny, kivált északi kelet felől. Az egész vidéken esmeretes hírében a' Teplicskai káposzta. A' káposzta vásár, (mert Teplicskának privilegiuma van a' rendes vásárokon kívül héti-vásárokat is tartani, de a' mellyek lábra soha sem kaphattak) Sz. Mihály napkor esik itten, mellyre a' Szepességből, a' hol káposzta nem terem, darab földről gyűlnek őszve a' vevők.

A' falut Tótok lakják: hajdanában Németek lakták, 's ezek a' Szász származású Németek kezdettek vólt itt bányákat, mellyekben rezet ástak; hanem már ma a' bányásztságot nem űzik. A' Vallásbeli üldözések setét idejében tsak nem minden lakosaiból kipusztúlt ez a' falu, mivel azok házaikat, telkeiket, sőt minden vagyonjaikat, veszendőbe hagyták, és hogy Vallásokban megmaradhassanak, a' városokban kerestek magoknak menedek helyet. Ma alig van Teplicskában egy két háznép, melly az Evangelica Vallást vallja, 's ezek a' Batizfalvai Ekklesiához tartoznak.

A' mi itt 1772 és 1773-dik esztendőben történt nevezetes a' metallurgiára 's régiségekre nézve. Tudniillik két föld mivesek a' szántó földön, egy tsomó arany drótot találtak, melly külömb külömbfele tekergetésekkel vólt őszve fonva. Hanem az az arany drót, melly némelly helyeken vastagabb, másokon pedig vékonyabb, vólt nem vólt természetes arany, a' millyet már, a' mint mondják, egy vagy más helyen találtak, és a' melly a' földben magától nő. Tekeredéseiben olyan formát mutatott mint a' Korona, mellyet

a' mesterség készít. Rétségkívül vitézi ékesség lehetett ez. Azon sajditásra azok az órák vezették az arany drót megítélőit, mellyek éppen azon a szántóföldön találtattak, mellyeknek felül írásából az jött ki, hogy a' Gróf Balassa familiának két fia egymással azon a' helyen vívtak meg 's estek el a' viadalban. Azt mondják Papi jussaiknak védlése birta volna őket a' viadalra. Az arany drót találói darabonként sokat elhurtzoltak eleinten belőle, míg végre arra határozták magokat, hogy a' mi még megvált, 5 fontot nyomott, a' ditsőségesen királykodó Maria Theresia lábához tegyék le. A' kegyelmes Fejedelem kedvesen fogadta e' betses régiséget, 's a' Királyi kintstárba parantsolta betétni. Ezen talált aranyat által adott földmivesek gazdagon megajándékoztattak, 's az ajándékon kívül nyert még, mind egyik hólta napjáig, esztendőnként 12 arany pensiót.

Teplicskától egy kis óra járásnyira, hasonlóképpen jobb partján a' Poprádnak, (mellyen itt van a' legelső kö-híd) fekszik P o p r á d (Poprad, Deutschendorf) a' Királyi Korona birtokához tartozó város, melly nevét a' mellette elfolyó víztől vette. A' régi oklevelekben „Villa Teutonicalis” név alatt is fordul elő, lakosai pedig — „Teutones de Poprádháza” neveztetnek. Mi időben épült a' város tudni nem lehet, ha szinte a' város Level-tárában sok régi oklevelek vagynak is. Mivel ezekben semmi sem fordul elő, a' mi azt tárgyazná. Annyi mindazáltal igaz, hogy ez város igen régi, és még a' Németeknek első bevándorlásokkor II. Geiza Király idejében kellett neki lételét venni.

Ennek a' városnak határa felette termékeny, Erdei kevesek ugyan, de jól gondját viselték.

Ezekben imitt amott találtatik bizonyos Láva *)
 matéria, a' melly néhol hamuszínű néhol sárgás.
 1774-dik esztendőben talált az itt levő erdőben
 egygy szolga fiú, midőn valamelly korhódtt tőket
 döntött le, egygy 14 Lat nehezségű arany drótot,
 (a' melly hasonlól a' Királyi kintstárba került)
 egygy igen posványos helyen, alig fél óra járás-
 nyira azon helytől, (mert a' Poprádi legelő hatá-
 ros a' Teplicskaival), mellyen kevéssel az előtt a'
 Teplicskai emberek az említett arany drótot ta-
 lálták. Az talált arany drót is éppen olly különö-
 sen volt öszvetekergette, és néhol ollyan vastag
 volt mint egygy író toll, néhol pedig tsak mint
 egygy villa hegyi. Azt állítják hogy az itt levő
 hegyekben haszonnal lehetne a' bányászságot
 gyakorolni. Azomban erre nézve semmire sem
 megy a' dolog, ha szinte több ízben, legköze-
 lebb pedig ez előtt 2. esztendővel elkezdették is
 folytatni a' régiek által kezdett bányákat. Hanem
 hajdanában tsak ugyan gazdag jövedelműnek kel-
 lett lenni ezen bányáknak; mert sok régi Chro-
 nikákban nem keves dítséretet olvas az ember egygy
 a' Poprád mellett fekvő ezüst hegyről (bányáról)
 's a' Poprádi erdőben mai napig is egygy völgyet
 ezüst völgynek (Silbergrund) neveznek. 1562-dik
 esztendőben kezdették itt az első bányát Gloditsch
 Simon és Fabrianus Vitus. Az első Jegyzője, a'
 második Grófja volt a' Szepességi XIII. városok-
 nak.

---

*) Valljon ez a' Láva, a' melly itt föld szint is találtatik, ha-
 sonlít e' a' tűzokádó hegyek massájához, vagy éppen azok-
 nak maradványra, mellyek az Eperjes és Tokaj között fek-
 vő hegyeken találtatnak, mellyekből Gubernialis Tanácsos
 Fichtel Ur azt húzza ki, hogy Magyar Országon már sok
 ezer esztendőök óta kieggett 's kialudtt tűzokádó hegyek
 vagynak? Lásd Fichtels Bemerkungen über die Karpathen.

A' Poprádi erdőségnek legmagasabb tsútsa neveztetik V á r a t s k á n a k vagy V á r h e g y n e k i s. Miről és mi okon? nem tudatik. Hogy itt valaha vár állott volna sehol sins rólla emlékezet, 's om-ladékjai sinsenek, mellyekből bizonyost lehetne sajdítani, noha a' hegyeknek kellő tetején akar-nak valamelly sántzot mutatni, mellyet a' mester-ség készített volna. Hihető hogy a' régi hadi vi-lágba ez a' hegy is szintűgy menedék hely gya-nánt szolgált a' lakosoknak itt, mint az úgy ne-vezett L a p i s r e f u g i i (Schauberg) Káposztafalva mellett, az egész Szepességnek a' Tatárok pusztítása alkalmatosságával; azomban tsak ugyan mindenkor méltó lessz a' megjegyzésre ez a' Vár-hegy. Erről a' hegyről széjjel nézni felette szép 's szinte elragad. Ellátni rólla az Hernád völgyét és az egész dél nyugoti részét a' Vármegyének egészen Szepes várig (Zipserhaus).

A' mint említém, van a' városnak, 's tsak magának a' szomszéd városok között, valami keves erdeje: hanem ez elégtelen! arra, hogy a' polgárokat (a' kik külömben tehetősök) szükséges fával eltartsa. Minthogy tehát a' fa minden esztendővel drágódott, néhány esztendőktől fogva torfot is kezdtek ásni. Nagy tűzzel kezdték, kivált a' Filicz felé fekvő réteken, ásni a' torfot, és belölle tőzeket készíteni: hanem tsak hamar minden lángja elaludt enthusiasmusoknak, mellyel ezen új fa surrogatum eránt viseltettek. A' gyeptőzek készítés egészen megszűnt, 's senkinek sem jut eszébe, ámbár a' tűzi fa ára mostanában sokkal fentebb áll, mint ez előtt 5 vagy 10 esztendővel. A' torf készítéssel való felhagyás mentségéül azt állítják; hogy a' pályinka-főzésben, (melly itt és más városokban nagyon dívatban van) az ahoz megkívántató melegség grá-

adásának elő állítására nem logjohb sikerét tapasztalták. Ellenben itt is, mint Mattheóczon a' legjohb téglát égetik.

1774-esztb. nyert Poprád privilegiumot, hogy rendszeres vásárokat és heti vásárokat tarthasson. Most esztendőn által 4 vásárok esnek benne: hanem a' heti vásárok, egy időtől kezdve, régi jó hírekből veszteni kezdenek. Oka azon országos és heti vásárookban van, mellyek néhány esztendőktől fogva, az igen közel lévő Felka és Mattheóc városokban tartatnak. A' melly hasznot vesznek vásárjaikból a' most említett városok, az Poprádra nézve éppen nem kedvező befolyással bír. Mivel Szerdán Poprádon esik heti vásár, Tsötörtökön Felkán, Pénteken Mattheóczon, Szombaton, (noha felette régolta) Szombatfalván, mind ezek a' városok pedig olyan felületben fekszenek egymás mellett, hogy azt egy jó óra alatt könnyen körül lehet járni. Hova mennjen már elebb az adó vagy vevő? — holott azon felül még Kesmárkon is, melly alig fekszik két óra járásnyi távolságra, minden Hetfőn heti vásár tartatik.

A' Horkai posta hivatalnak egy ága Poprád házában van. Különös, hogy miért nem ment a' posta út, már régtől fogva, míg még a' Szepességnek Lengyel Országgal olly sok közü volt, egyenesen Kesmárkra, 's Kesmárkról Lengyel országba, a' helyett hogy néhány mértföldnyi kerüléssel jár Horkán és Lőtsén keresztül. A' mint az ember Poprádról mendegél az Ország út mentibe, a' melly Hohenselcz vagy Hoselecz-en és Horkán keresztül Lőtsére, és Iglóra viszen, mintegy fél óra múlva ahoz a' nevezetes omládekhöz érkezik, mellynek pusztá templom a' neve. A' mező közepén áll, mint száz lépésnyire a' tsipált úttól, (melly itt jó karban van) jobbra, Pop-

prád és Hohenselcz között. Az omladék áll egy templomnak néhány darab falaiból, a' melly szomorú maradványok mutatják a' helyet, mellyen egykor Stoinfalva, (Stoisdorf; Stojanfeld) melyet a' sors kemény tsapása ért, állott. A' Chronicon Scepusiense nem mond annyit erről a' Faluról, mint a' mennyit egy Historicusnak fürkésző Lelke annak el pusztulásáról kívánna tudni. 1412-ben, midőn a' Szepességet dög halál és szűkség sanyargatta, kellett neki elpusztulni. Hogy Stoinfalva nem nagy lehetett, mutatja a' hozzá tartozott szűk határ. Pusztán hevert ez, míg nem mezejének egy része Poprádhoz más része Szombatfalvához tsatolódott. 1497-ben vett belőlle Poprád 60 hóld szántóföldet 132 arany Forintokon. A' Poprádi Leveltárban találtató egy régi documentum szerint ezt a' szántó földek árát Lötse városa vette fel, úgy mint a' mellyel köttetett az alku az adás vevés eránt. *) A' többi Stoinfalvai mezőt a' Szombatfalvai lakosok bírják, mellynek haszon vételéirt, még ma is esztendőnként 27 arany forintot fizetnek a' Szombatfalvaiak, ugyansak Lötse városának, a' melly pénz örökös arany adó nevet visel. Ezen szóknak örökös arany adó be kell iktatva lenni minden nyugtató Levelben, mellyet az említett pénznek bevévése felől Lötse városa ad, külömben annak semmi ereje sinsen. A' Szombatfalvaiak ugyan már sokszor próbálták ezen adó fizetést nyakokból ki

---

*) A' szájról szájra által adott hir pedig azt tártja : hogy az említett szántóföldet, valamelly Stoinfalvai Nemes Kiszasszonytól, kit megkimélt a' dög halál, vette volna Poprád háza. Azt mondják hogy a' Kötelező levelbe ez a' feltétel is belé lett volna írva, hogy ötet a' polgárok holtá napjáig tartsák el. A' mint mondják ez még is történt, és még ma is mutogatják azt a' házat és szobát, mellyben e' Szűz Leányzó áhítatosságban töltötte el életét.

rázni, mellyért hevesen is perlekedtek sok ízben a' Lötseikkel: hanem — semmit sem nyertek. Minden esztendőben kénytelenek be adni Lötseinek a' 27 arany forintokat, ha a' Stoinfalvai határt használni akarják. Minthogy Lötseinek jussa van az említett adóhoz, azt lehetne gondolni, hogy talám hajdan Lötse bírta volna Stoinfalvát: de — éppen nem. Lötse soha se bírta ezt a' pusztát. A' mire a' Historia látszik mutatni, ide megy ki rövideden. — Midőn Stoinfalva melly hajdan a' Stojanfeldi Grófok' lakhelye volt, minden lakosaiból ki pusztult, Sigmond Király Szombatfalvát ajándékozta meg vele. Alig bírták ezek, az ajándékot két esztendeig, elő állott valami Hank Mihály nevű, ki a' Török fogságból szökött ki, 's hazájába vissza verekedvén azt állította, hogy Stoinfalva az ő Öseinek öröksége volt legyen. E' végett panaszt tett a' Királynál. Sigmond egy Commissiot rendelt melly a' véletlenül elő állt praetendesnek és panaszkodónak jussait vizsgálná meg. A' vizsgálat végre ide ütött ki, hogy a' Hank elei Stoinfalvában csak egy nemesi curiat, vagy még inkább csak egy majort bírtak. Meg hagyatott tehát a' Szombatfalviaknak, hogy ha Stoinfalva bírtokában akarnának maradni, bizonyos Summa pénzel, a' mennyiben barátságosan meg egyezhetnek, elégítsék ki Hankot a' majorjáért. Ez meg lett 's azonnal 450 forintokat fizettek le neki. Nagy pénz az akkori pénz szűkihez képest! Hank irást adott magáról, mellyben bizonyítja hogy a' pénzt felvette (ezt a' Szombatfalviak ma is városok' Level tárában őrzik) 's Istent hírével útjára ment. Hanem alig hogy vége lett Hankal a' dolognak, azonnal a' Schawniki Urak állottak elő azt vitéztetvén, hogy Stoin Falva az ő Uradalmokhoz tartozott. Nem akarta Sigmond vissza vonni szavát, mellyet a' Szombatfalviaknak

adomány Levelében adott, az új praetendenseket sem akarta igazságtalanul megsérteni. Hogy tehát ki elégítse őket, Primotzt (a' régi időben Preinsdorf) ajándékozta nekik, a' melly Schavnikhoz nem messze van. Ez ellen meg ismét a' Lötseiek panaszkodtak keservesen, mivel hogy az ő birtokok volt. Ezeket is tehát le kellett tessen desíteni és megjuházni. Azért is azt kérdezte az Udvar a' Lötseiektől mi volt Primotzból esztendei jövedelmek. — A' Felelet 27 arany forint volt. Meg határozottatott tehát Királyi hatalommal hogy Szombatfalva attól fogva fizessen Lötseinek a' Stoinfalvai határ használásáért esztendőnként 27 arany forintot, a' Primotzi jövedelmeknek helyébe. Eből áll az említett örökös arany adónak historiai és politicai fundamentoma, mellyet tsak nagy munkával lehet össze szedni a' találató ok Leveléből. Ettől az adótól a' Szombatfalviak birtokában levő Stoinfalvi határ arany mezőnek nevezetik: a' melly valóban arany mező is, felette termékeny földel bírván.

Nem messze ettől a' historiai tekintetben nevezetes onladéktól, egygy kevésbé oldalt, dél felé fekszenek egygy mély de igen kellemetes völgyben ezek a' nevezetes két faluk Gánóc (Johannsdorf) és Filitz (Füllendorf). Az elsőben van egygy hires és az egészégnek igen hasznos Meszes fürdő, mellynek vize vastag mázat vonó és kővé változtató erővel bír, fürdő gyanánt használva pedig sok nyavalyákban, p. o. mikor az embernek minden tagja fáj, a' bennaságban, a' bőrön való kiötlésekben, s. t. i. az óhajtott meggyógyulást szűli. Hanem a' közönségnek nagyobb hasznára lehetne még ez a' Fürdő, ha tél erányosabban és jobbat volna felkészítve: de éppen az a' szomorú sors nyomja a' Gánóczi Fürdőt is t. i. a' természet hasonló meg bethűlhetetlen ajándékainak teljes-

séggel való elhagyattatása, melly minden Szepeségi Fördőkön mázsás teher képpen nyugszik.

A' másik Falu Filicz Gánóctól alig van 500 lépésnyire, a' hől egy derék savanyú víz forrás van, mellynek vize a' Gánótti fördők látogatóinak igen jó izűn esik 's ennek itala által igyekeznek ki pótolni azt az alkalmatlanságot, mellyet a' Fördőben szenvednek. Azt mondják, hogy különös hathatóságát tapasztaltatja a' Filiczi savanyú víz azokon, a' kik a' harmad napos bideglelésben sinlődnék.

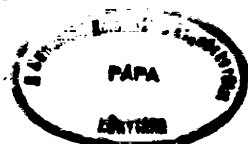
A' két faluk között van egy közép szerű magasságú, egészen mészkövekből álló halom, mellynek tetején egy üst forma nagy mélység vagyon, melly azomban most egészen száraz, és füvel van be borítva. Rétség kívül kút volt itt az ősz régiség első esztendeiben, a' mellyben meszes víz találtatott. Mert a' felül, tökéletes kerek ségű behorpadás éppen olyan mint a' víz Fogó helyek, (bassins) a' millyen magától formálódik a' meszes forrásoknál, a' halom oldalain pedig látszanak nyomai az incrustálódott omlásoknak, melyeken a' víz lefolyt. A' meszes vizű forrásoknál gyakran történik ilyen változás, az honnan egy helyen kiapad a' víz egészen, 's más helyen adja ki magát, és e' képpen nem lehetetlen hogy az a' Forrás, melly most az említett halomtól mintegy 50 lépésnyire buzog, hajdan a' halom tetején volt. Nehány lépésnyire ettől a' halomtól van még egy más halom is, mellynek tetejéből halható buggyanások és tsergések között buzog egy hasonlóan meszes forrás, melly azomban minthogy a' szokott fő kút elég vizet ad, fördésre nem fordítatik.

A' nevezett Faluknak egész határa, nagy részent darázs köből áll, hanem initt amott még is tsak találkozik jó termő föld mellyen a' buza jól terem. A' gyümölts fák mívelésével és a' méh tartással is nagy szorgalommal foglalatoskodnak ezeknek a' faluknak lakosai. Minthogy itt a' kertek igen alant helyen 's annál fogva a' Karpatusi szelektől nagy részent bátorságban vagynak, a' gyümöltsök is meg lehetősen gyarapodnak, melyekért a' szomszéd városi lakosok, a' kik a' Fördöt és savanyú vizet számosan szokták, de tsak Vasár napokon, meglátogatni, (mert tsak ez az az egyetlen egy mulató hely, a' hol ők kedvekre mulatnak 's vendégeskednek) a' Falusi lakosoknak jól meg fizetnek; minthogy ő nállok' semmi olyas sem terem, noha tulajdon házaik körül ők is a' legjobb gyümöltsösöket ültethetnék. Sok városiak, az említett falukban tartanak méheseket, mivel a' méh tartásra, melly a' Karpatus alylyai vidék felső részében alig van közepszerű folyamathban, itt a' hely felettébb kedvez. Meg érdemli hogy Filiczrőlezt is meg jegyezzük, hogy ez a' Falu az, mellyben laktak az Ösei Filiczky Jánosnak (Joannes Filiczky de Filefalva) kit a' tudós világ, mint idejebeli legjobb Latán költőt (a' 17-dik Század elein) elégge esmer, a' ki Német Országi 's egyéb országokon tett utazásában nagy tudományt 's ember esméretet szerzett.

Gánócz és Filicz mind ketten a' 10 Lántásók felsőbb Székihez tartoznak.

A' Szepességi XIII. városokhoz tartozó Poprád, Felka, Mattheócz Szombatfalva (Szepes Szombathely), es Strázsa (Michelsdorf) a' városok között, — mellyek alig vagynak egymástól $\frac{1}{4}$ óra távolságra, 's öszveséggel a' Felföldet (Oberland) teszik, — Felka a' leg népesebb és Szombatfalva a' legszebb, 's politicalai betsére nézve, mellyel mind

a' XIII. Szepességi városok felett ki tetszett, a' leg nevezetesebb.

Felka bal partján fekszik a' Poprádnak, Poprád városától oldal egygy kevéssé kelet vagy a' Karpatusok felé. Nehány esztendőktől fogva nagyobbodott ugyan, de ha némelly házak meg újítását ki vesszük, szépségre nézve nem nevededett. El rútitják és homályossá teszik ezt a' sár vagy gabona házak és malata pergelők, mellyek a' város közepén a' szerént állanak mint falukon az a' fele házak. Távolról a' városnak valami tekintetet még is tsak ad az új torony, melly bádoggal van fedve (igen betses verő óra van benne) és az Evangelicusok új temploma, mellyhez hozzá fogható szépségre és nagyságra nézve alig ha van a' Szepességen. Ez a' templom tsak éppen a' múlt 1817-dik eszt. készült el egészen. A' fel szentelése Junius 22-dikén nagy pompával ment véghez. Ez a' templom (éppen a' Felki patak partján, melly a' Tatra hegyen lévő Felki tóból eredvén öntözi a' város*) tsak néhány lépésnyire van attól a' helytől, mellyen a' régi (melly a' Lengyel Országglás alatt, az akkori Grófnak Brühl-nek megegyezésevel *) készült fából) templom állott.

*) Az Evangelica Ekklesiák, (mellyeknek tagjai az 5 említett városokban mindenkor a' nagyobb számot tették) menyit tartoztak a' Lengyel Országgló Széknek fizetni a' Vallásbeli üldözések gyászos idejében azért hogy templomot építhessenek, nem tudom: hanem tudom azt hogy ha Prédikátort választottak és vittek magoknak, ezt a' szabadságot 100 arany fizetéssel kellett az udvartól megvásárolniok. Ha megtörtént hogy 1 vagy 2 eszt. múlva meghólt a' Prédikátor, 's az Eklesia ismét más új Prédikátort kívánt, újjolag más 100 aranyat kellett Krakkóba vagy Varsóba küldeni. Ha az illy megszorításokat, vagy inkább kinokat elevenen képzei az ember: tsudálkozik rajta hogy hogy tarthatták fenn magokat a' Szepességi XIII. városokban az Evangelicusok, illy kemény nyomtatás között tovább mint két Századokon keresztül. Melly nemes Vallásbeli buzgóság lángolt derék Öseinknek mellyeikben.

A' Felkai határ igen nagy és termékeny: hanem néhány esztendőktől fogva, ennek nagy része felett, t. i. a' melly a' Batizfalvai legelővel határos, villongásba van a' város a' Mariásy familiával. A' pert mind a' két rész nagy tüzzel folytatja, hanem a' város minden bizonnyal elfogja veszteni. A' per alatt lévő föld használásáért a' Felkiek eddig bizonyos adót fizettek, melly 4 vagy 5 aranyból, egy pár kappanból és egy nagy borsos mézes kalátsból állott. Ezt az adót elakarja rontani a' Márjásy familia, 's azért kívánja vissza a' mezőt. — Hanem valljon a' Felkiek nem találhatnának é a' peres földhöz való igaz jussoknak gyámolítására némelly hathatós okokat valamelly Contractusban, mellyet talám hajdani Bírások, Pothcalcus a' Batizfalvaiakkal vagy azoknak földes Urával kötött, midőn első fundamentomát vetné Batizfalvának? — De valamint hogy a' fent nevezett városok' Leveltáraik nagy részben minden régi documentumoktól kipusztultak, éppen úgy a' Felki Level tár sem tud mutatni valamelly régi oklevelet, melly őket az általam feljegyzett peres kérdésben hathatósan védelmezné. Egyenes szívű őseink kétségkívül azért gondoltak keveset az írásokkal és oklevelekkel, mivel egy „emberségemre fogadom” többet tett nállok, mint egy darab béírott papíros.

Valaminthogy keves legelője van a' városnak, úgy szintén erdeje is keves vagy éppen sins. Az a' szép fenyves erdőtske, melly mint egy kellemetes berek, legelőjöknek éppen a' szélén délnek fekszik, még most is jó karban tartatik. Ez a' történetvizsgálót, azokra a' szép vadászatokra emlékezteti, mellyekben Lubomirszky Lengyel Hertzeg gyakorta nagy kedvet talált. A' Felki papíros malom, néhány esztendők óta végképpen leromlott. Néhány esztendővel ez előtt privile-

giumot nyert hogy rendes és hetivásárokat tartasson.

Szombathely (Georgenberg) a' Poprád bal partján fekszik, egygy igen kellemetes halmon. Ennek a' takaros kis városnak három szeget képez a' formája; 's a' régi oklevelekben Szent gyűr név alatt fordul meg. Hajdan igen híres, 's a' XIII. városoknak feje volt. Valahányszor a' felfebb említett Lubomirszky Hertzeg (kinek különös bohóságaira most is elevenen emlékeznek a' felföldiek) Lengyel Országból a' Szepességre által jött, mindenkor ide szállott 's itt tartózkodott. Egygy darabig Mátyás Király is mulatott itt a' Lengyelekkel kötött békekesség után. A' melly házban szálva volt azon még ma is olvashatni e' szavakat: „Hic hospitatus est Mathias Rex Hungariae 1474”. — A' Jósefi Társaság melly mind papokból áll, esztendőnként itt gyűl össze, 's fundatiójának tőke pénze is itt van.

Mig a' város Lengyel igazgatás alatt volt, lakosai igen virágzó állapotban éltek. A' város nagy része nagy kereskelest üzött a' Lengyel sóval. Szinte tárházaik (Niederlage) voltak és hetenként 100 mázsánál is többet elküldöztek a' szomszéd Vármegyékbe, Liptóba és Gömörbe.

Nevezetes az, hogy a' Szombathelyiek, éppen midőn legnagyobb virágjában volt a' város, különösen kitetizettek pallérozottságokra nézve a' többi XIII. városok lakosai felett; de ez a' tulajdonság már ma semmi elsőbbség jussát sem ad nekik; mivel már ma az erköltsők pallérozása, csak a' kár, hogy két három esztendőktől ólta a' tsillogni szerető bujálkodás is, mindenfelé elplántáltatott 's terjedt a' felföldi városokban. Hanem még is ha szorossan akarjuk venni a' dolgot, úgy látszik hogy a' Szombathelyiek, a' nagyra törekedés lelketől ösztönöztetve, ma is

megakarják magokat a' szomszéd városok lakosai-
tól mind öltözetekre mind pallérozottságokra
nézve különböztetni. E' folyó Századnak első ti-
zedjében Szombathely még olyan valamivel is birt,
a' mi nélkül-eleítől fogva szűkölködtek 's máig is
szűkölködnek minden Szepességi városok (a' mi
valóban egy politico statistikai tsuda). Volt t. i.
benne egy K ö n y v á r o s b ó l t, melly a' Táttra
hegyek alatt lakó, tanulni és tudni vágyó fami-
liák között emelkedő pallérozódásnak nagy kára-
ra néhány esztendőktől fogva egészen megszűnt.
Ez a' könyves bólt minden bizonnyal nagyon elő-
mozdította a' Szombathelyieknek mind elméleti
mind erkölcsi pallérozódásokat *) — 1776. eszt.
nagy tűzzel tétettek itt rendelések a' selyem mi-
velés eránt. Annál fogva a' tsatornának, melly a'
várost keresztül metszi, mind a' két partja beül-
tettetett eperj fákkal, (mellyek közzül egy kettő
még ma is ott áll) a' véget, hogy annál könnyeb-
ben a' planum, melly a' lakosok közzé a' szorgal-
matosságnak ezt az új ágát beakarta vinni, elő-
mozditassék. Eggykor a' méhtartásra is még pe-
dig hogy nagy mértékben űzzék azt, nemes szív-
vel határozták el magokat a' lakosok. Hanem mind
a' két, mi okból? nem világos — csak hamar
megakadt, és a' hazai szorgalmatosságnak ezen
kegyes kívánságait senki sem igyekezett azólta
Szombathelyen életre és valóságra hozni.

A' Szombathelyi határ igen kitsíny; hanem
annál termékenyebb; az egész így nevezett felföl-

---

*) A' Spíner könyveket költsönöző könyves házat, melly
eggykor Hészmárkon volt, nem lehet a' könyves bóltok so-
rába tenni. 's kivált itt, mint a' Szepesség pallérozódá-
sának eszközét említeni éppen nem lehet: mert Román-
jaival és Istent-tagadó könyveivel több kárt tett mint hasz-
not, mellynek szomorú nyomai még ma is látszanak itt
ott némelyekben, mint a' nagy égés után a' hamuban
lappangó veszedelmes szikra,

dön a' legtermékenyebb. Szintűgy semmi erdőt sem bír mint Mattheócz és Strázsa (Michelsdorf) ha szinte Leveles tárákban Sigmond Királynak derék adomány és egyéb Leveleit mutathatják is, mellyeknek ereje szerént a' Táttra tövén, nagy erdők illetnék őket. Azon erdőket, mellyekről a' legszebb documentumok vagynak a' Szombathelyiek' kezek közt, most a' Gróf Csákiak használják. — 1682. 1700. 1722. és 1775. esztendőekben sokat szennyvedett Szombathely a' tűz miatt, 's ezen szerentsétlenségek között a' szebb privilegiumai közzül sokakat elvesztett, mivel a' városháza (melly az emésztő tűz nyomait máig is viseli) egészen beégett. A' tornyok, mellyek a' tűzláng miatt ledöntve omladékba heverték sokáig, már szépen felépültek, 's a' városnak szép és igazi város tekintetet adnak. Hanem még is a' város tornya mellett lévő templom' falai, 1813-dik eszt. a' Poprád kiöntésekor, hihető hogy azon föld rázkodás miatt szennyvedtek valamit, a' mely 23 és 24. August. között azon a' rettenetes éjtzakán tapasztalatott a' Karpatus alatt. — Nagy heti-vásár szokott itt esni, mellyet számosan keresnek meg a' Vármegyének minden vidékeiről. Híresek még a' pisztrángok, kivált pedig a' lazatzok, mellyeket itt fognak néha. Az idevaló lazatz és pisztráng, (ezt Poprád városa mellett is fogják), sokkal kedvesebb ízű mint a' mellyeket alább, p. o. Gnezda, (Kniesen) Lubló mellett, vagy a' Dunajetzben is fognak. Az a' fejeér kenyér, mellyet itt is, mint egyéb felföldi városokban a' rozs-liszt' lángjából sütnék, jó ízéről mindenfelé híres. Sokkal jobb 's derekabb mint a' búza kenyér *).

---

*) Minthogy itt a' Királyi Koronához tartozó megnevezett Szepességi Városok nevezetességei adatnak elő: akarom e' jegyzésben, mellesleg mintegy, említeni, hogy ezeket,

Mint egy $\frac{1}{2}$ órányira Felkától, északnak, a' Karpatus felé fekszik Nagy Szalók (Grosz

's közönségesen mind a' XVI. Szepességi városokat meg-
kínálta a' mostan ditsősségesen Királykodó Fejedelem az
Ekklesiái Joltévőség jussával. Tudtokra vagyon már mind
ezen mind a' több városok tisztviselőinek, hogy mi ha-
szon és mi tisztesség hárul reájok ebből a' kegyelmes Ki-
rályi ajánlásból: a' Királyi Kormányzók pedig kívánta
hogy a' városok világos meghatározásokat nyilatkoztassák
ki, hanem eleinten a' kinyilatkoztatás külömbféle volt,
némellyek az elfogadásra mások az el nem fogadásra ha-
jolván. Végre pedig csak ugyan abban állapotak meg-
egyező akarattal, hogy ezt a' nagy és érdemek felett
való tiszteletet, az Ekklesiái Joltévője méltóságára való
emeltetést (mellyel már őseik is, a' Régi Németek, miként
a' régi oklevelek bizonyítják, díszeskedtek) bizonyos fel-
tételek alatt elfogadják. Hogy ezek a' városok illy haboz-
va bántak a' dologgal, az úgy látszik, igen jó okokon
épül. Ha nints a' városoknak bizonyos és nagy tőke pen-
zek, mellyből meggyőzzék a' Joltévői jussal természetesen
együtt járó költségeket: úgy bizonyosan több hárok van
henne mint hasznok, mellyet legterhesebben majd azok a'
városok éreznek, mellyeknek lakosai Evangelicusok. Mert
a' kegyelmes Türedelmi parantsolat és más kegyelmes Ki-
rályi rendelések ereje által, mind ekkoráig egészen ki-
vagyuaok véve az Evangelicusok minden munkáktól,
mellyek a' Catholicusok' Plebaniáikat, Oskoláikat, 's tem-
plomaikat illetik; de már ha az olly város előjárói fog-
ják a' Joltévői just gyakorolni, mellyben (mint az említett
5 városokban) a' többség az „Evangelíomi Vállást követi,
's a' templomok, oskolák és Pap házak körül magokat
mindenkor elő adó munkákat, sem valamelly tőke-pénz-
ből, sem valamely pénz-tárból nem fizethetik: bizonyos-
san kénytelenek lesznek a' lakosok (hiknek a' magok osko-
láikkal 's templomaikkal is elég dolgok van) a' mint kire
kire rá kerül, akarja vagy nem, akar mint polgár, akar
mint politicum subjectum, vagy magok dolgozni, vagy
a' munkáért fizetni. Es ebben az esetben a' Türedelmi
rendelet reájok, mint Protestansokra, semmi kedvező bé-
folyással sem birna. Az a' szabadság hogy egy Római kat-
holicus Papot tetszések szerént válasszanak és tegyenek
be az Ekklesiájokba, úgy látszik nem pótolja ki azt a'
sok rövidséget, mellyet az említett esetben, mint pro-
testans tagjai az Országnak szennyvednének. Ha még is
mint Joltévőknek szabadságokban állana, a' tized dízma
eránt (mellynek megadásával azok, kik a' földet sanyarú
munkáik között, ortalójoknak verejtékével öntözik, nem
csak nyomattatnak, hanem inkább rettenetesen kínoztat-
nak) némely rendeléseket tehessenek a' magok jobb vol-
tokra: akkor már nevezetes hasznát is vehetnék annak a'
tiszteletnek, hogy Joltévők neveztessenek.

Ezen Jegyzés, mint a' tárgyhöz nem tartozó, el is maradha-
tott volna.

A' Redactio.

Schlagendorf). A' régi időben németül Schlacken-
dorfnak neveztetett; alkalmasint mivel itt bányák
és olvasztó ken-entzék voltak; és azokhoz a' 24
Királyi városokhoz tartozott, mellyek egykor
azzal a' jussal és szabadsággal bírtak, mellyel ma
a' XVI. Szepességi városok mint egy' magános
politicum test, élnek. Most a' Gróf Csáky familia
Uradalma alatt van. Lakosai mind egy' lábig
Németek, 's magokat jól bíró földművesek: hanem
úgy látszik, hogy az a' per, mellybe keveredtek
az odavaló Plebanussal a' tized dízma eránt, va-
lamelley kis sebekkel fenyegeti jó állapotjokat,
midőn kénytelenek igyekezni, hogy a' melly tel-
lyes hitelt érdemlő levelek és documentumok az
ő igaz ügyök mellett hartzolnak, azoknak authen-
tiáját mutassák meg.

Nevezetes az a' hegy, melly a' falutól nem
messze fekszik és Nagy - Szalók hegy név alatt
esmeretes. Ennek a' hegynék ormóján találtatik
bizonyos agyag fajta, a' melly hasonló a' valósá-
gos portzellán agyaghoz vagy a' Rhinaiak' Ka-
oli n-jához. Annál fogva, úgy bányván ezzel az
agyaggal a' mint kell, könnyen lehetne itt is por-
tzellánt készíteni. A' Résmárki arany-művesek tet-
ték erre figyelmesekké azokat, kik a' Szepes-
ségben a' bányász-mesterség tudományát értik,
minden olvasztó tégelyeiket, mellyekkel az arany-
művek körül élnek, ebből készítették.

A' falun felül, minetggy más fel-órányíra,
egy tetés hegy tövében (mellyet Király orr-
nak neveznek) van az a' híres Nagy-Szalóki sa-
vanyú víz, melly Schmecks név alatt esmeretes.
Értz részekkel terhesült vize igen jó. Azt mond-
ják ugyan azok, kik e' kútat igen esmerik, hogy
az 1813-ik esztendei ár víztől fogva, nem ad oly
jó és erős vizet mint annakelőtte; és tsak ugyan
látszanak nyomai még most is a' kárnak, mellyet

ez a' forrás az említett ár-vízkor szennyvedett, elannyira hogy keves híjján maradt meg az elseper-tetéstől. Mind a' mellett vetélkedhetik még is az Új Lublói, Krenitzi és Bártfai savanyú vizekkel. Annyi igaz hogy a' Nagy-Szalóki savanyú vizet nem lehet olly jól eltartani palatzkokban, mint az új Lublóit vagy Bártfait: hanem ellenben bor-seprőn, hordókra szedve sokkal jobban el áll mint amazok, mellyek nem eggyeznek meg annyira a' borral. A' Karpatusi savanyú vizet, bor-seprőre töltve, szeretik dözsölni a' Szepességi Urak. A' közlelbbi esztendőekben különösen kapós vólt a' Schmecks, mivelhogy a' bornak igen nagy árra vólt. A' nyári meleg napokban (mellyek a' Karpatus alatt néha rendkívül égetnek) szíve 's szája megenyhül az embernek, ha ezt a' valódi nyalánkság italát magából a' forrásból merítve kaphatja.

Ezt az értzes vizet sok híres orvosok és természet vizsgálók, a' többek között Prof. Kitaibel, megvizgálták és chemice felbonczolták. A' vizgálatok rövideden ide mennek ki. A' Nagy-Szalóki savanyú víz igen könnyű, keserűvel elegyes savanyúságú, a' mellyben azomban semmi kemény részek niutsenek. A' forrásra nézve semmi reagens mediumnak sints ereje, egyedül tsak a' plánták-ból vett színek változnak el miatta 's így mutatja meg savanyúságát. Orvosi haszna igen nagy. A' vizellet útjára nagyobb befolyással bír, mint a' Lublói és Bártfai savanyú vizek. Feloldozó ereje hasonlóul igen nagy. Minden tsípősségtől megtisztítja az emberi test nedvességeit. Különös orvosság a' víz hólyag és vese betegségeiben. Erősit, éhséget gerjeszt, ellent áll a' rothadásnak. Bár melly nagy mértékben igya valaki még sem terhelheti meg vele a' gyomrát, mint egyéb savanyú vizekkel. A' gyenge alkotású emberekben, egy hamar elrepülő mánort okoz.

A' savanyú víz forrással egygy fürdő is van egybe kötve. Az épületet Gróf Csáky István alkotta a' múlt Század utolsó tizedjeiben. Hanem ez az épület, melly még úgy sem tartatik fenn a' mint épült, nem bír azzal a' tzel erányossággal, melly a' közönséges fürdőkben szükséges, ha az a' közönségnek hasznos, 's a' maga betsének bizonyysága akar lenni. A' fürdő vendégek befogadására készült épületek között van egygy kápolna is, ezzel a' szép felül írással: „Az én házam imádságnak háza”.

A' fürdő felette szép és bájoló tájra van helyetve. Halkal emelkedő halmairól, mellyek lassanként a' vén hegyekhez tsatolják magokat, örömrre gerjed a' ki messze benézhet Szepes Vármegyébe. Minteggy egygy óra járásnyira felül a' savanyú vizen nyugot-északi arányban, van egy nevezetes víz omlás, a' Kohlbach nevű mély völgyben. Borzasztó de még is méltóságos nagyságban mutatja itt magát a' természet a' hegyek barátjának, a' ki közeledvén az omláshoz 's ennek harsogó zuhanását hallván, mintha megvolna varázsolva, bámúlással és tsudálkozással rogyik le az ezer esztendő mohval benőtt szirtokra, hogy imádja azt a' fő valóságot, a' ki ennek a' rohanás magasságát elébe szabta.

Zsombékos az egész tájék a' Schmecks forrása körül, mellyet az elmállott granit por által készült vas-rosda veres szinnel von be. A' potso-lyákban és motsárookban, mellyek a' forráson alól a' hosszú völgyben találatnak, kénkövet készítene-
nek a' rothadó plánták.

A' ki a' Karpatusi havasokra felakar menni, innen a' hol a' Schmecks forrása van, indulván, legkevesebb alkalmatlansággal viheti véghez.

Némelly írásokban a' Nagy-Szalóki savanyú víz helyel helyel M ü h l e n b a c h i savanyú víz-

nek is neveztetik; — a' mi mind egyget teszen, 's ez az utolsó nevezet onnan származott, hogy Mühlenbach, a' Gróf Csákiak faluja, nem messze van a' leírt forrástól.

Körül belől 2 óra járásnyira Nagy-Szalóktól, fekszik a' Poprád bal partján egy falu Kakas Lomnitz (Grosz Lomnitz). A' falun felül ömlik a' Poprádba a' kopasz patak (Kahlbach), melly a' Tatrán ered. Ez a' patak, melly kiáradásaiban néha felettébb sebes 's mindent elseper, arról nevezetes, hogy sok petsétes agyagot (argilla sigillata) hempelyget magával, mellyet a' Karpatuson valamelly partból mos ki, melly a' Strigauinál nem alább való. Kakas Lomnitz mellett igen szép fa híd van építve a' Poprád hátára, mellynek darab földön nintsen mássa. 1780 esztb. egy igen erős kő hidat építettek itt: hanem az — a' habok prédájává lett, annakutánna épült egy más, a' mostaninak formájára fából: hanem az 1813-diki árvízben ez is leromlott.

Kakas Lomnitztól egy negyed rész órányira fekszik a' Poprád jobb partján Hunsdorf (Hunnis villa) Igen népes hely, de nagy részént Sidók lakják, kiknek itt Synagogájok van. Az ide való torony egészen a' hajdani építés módja szerént pyramis formára van építve, melly a' hegyesedés miatt meredek, 's ez bizonyítja a' falu régiségét. A' tetején gomb vagy kereszt helyet, melly a' tornyokon szokott lenni, egy tyúk van vasból készítve. Mit akartak vele jelenteni, nem tudjuk. A' Kakas Lomnitzi tornyon is hajdan egy kakas volt (mellyért azt állítják hogy Magyar nevét onnan vette volna?) — Mitsoda politica öszveköttetésben voltak a' régi világban a' Kakas Lomnitzi kakas és Hunsdorfi tyúk, semmi régi bizonyosság level sem tanítja. Nem lehetetlen hogy hajdan ezek a' jelek nagy fontossággal bírtak ezen

két faluk lakosainak politica öszveköttetésekre nézve.

Honnan származott légyen Hundsдорfnak a' neve, nagyon vetélkedtek rajta egygy időben a' tudósok, 's különböző vélekedéseket állítottak fel. Többnyire mindnyájan a' Hunnoktól származtatják azt, a' kik itt és a' Késmárki határban a' Romaiakkal véres hartzot hartzoltak, mellyben a' Római vezérek Macrinus és Tetricus (a' ki hogy vitézi batarságát a' Római tanátselőtt bebizonyítsa, egész Rómaig szaladt oldalába vivén a' bele lött nyilat) el estek. A' mint Bonfin és Frölich Dávid (in Chron. Hung. Scep.) jelentik 40,000 Hunnok és 120,000 Romaiak estek el a' tsatában. Lehet valami keves igaz ad dologban, 's birhat historiai bizonyossággal. Mert még ma is mutogatják a' mellett a' sántz mellett melly Kakas Lomnitztól fogva a' Poprád bal partja mellett messzére be nyúlik a' Késmárki határba, a' Hunnok hajdani táborhelyeket. És a' Hundsдорfi határban egygy tájék most is Tsata mező (Streit feld) nevet visel, mellyen látszik egygy halom, melly Hunnok halmának (Hunnen haufen) neveztetik. Ezen kívül még mindig akadni olly nyomokra, mellyek a' Romaiaknak és Hunnoknak azon a' tájon lett tartózkodásokra mutatnak. A' földmivesek gyakran ollyan fegyvereket szántanak ki a' földből, a' millyenekkel a' Hunnok tsatáztak. Hasonló képpen, nem rég az ideje, hogy midőn a' Poprád partján egygy pintzét ástak vólna, egész ember tsontokat, Római pénzeket és hamv-vedreket találtak, mellyeknek némellyike mellett ott vólt még a' Romaiaknál szokásban vólt könny tsepes üveg is a' maga épségében. Némelly hamv vedrek mellett apró képetskék is találtattak, mellyek a' Rómaiaknál a' házi Isteneket ábbrazolták.

A' régi Chronikákban azt a' tudósítást is találjuk hogy Hunsdorf mellett 1222 esztb. klastrom építtetett. Hanem semmi nyoma sins hol állott legyen az a' klastrom. Váltak ugyan még néhány esztendőkkel ez előtt némelly kőfal maradványok a' Poprád partján, azon a' helyen; hol a' fellebb említett Kakas Lomnitzi hid áll; hanem az az onladék valósággal annak a' klastromnak maradvánnya vólt e' vagy pedig Abbatiae S. Mariae Cisterciensium in Scepusio (mellyről Péterfi a' maga Ekklesiai Historiájában Conc. Reg. Hung. pag. 275. Syn. Dioec. sub Ferd. II. hab. emlekezik) nem lehet bizonyosan meg határozni.

Hunsdorftól fel órányira fekszik Késmárk szabad Királyi város, a' Poprád jobb partján, melly a' Hunsdorfi hegyről nézve úgy kitetszik mintha festve vólna. Késmárkon alól, hasonlóan a' Poprád jobb partján, a' várostól mintegy 500 lépésnyire van az esméretes Jeru'sálemi hegy, a' melly a' metallurgiai tekintetben émlítettést érdemel, azon kívül hogy ezen az alacsony hegyen, vagy inkább halmon, a' legjobb falba's ablakfélmek való köveket törik és dolgozzák a' kőfaragók, még gagát (schwarzer bernstein-Gagat) erek is találtatnak benne. Találni még itt képekkel jegyzett köveket is, mellyeken mint ha betűk ülnének ki, mellyek (mint az ifjabb Buchholz Jakab jelenti) Török betűket láttatnak ábrázolni. Az ilyen köveket a' természet vizsgálók bemetszett, barázdás, betűs köveknek (Lithotomi sulcosi, lapides incisi) nevezik, mellyek ismét felosztatnak homolós kövekre, darázs kövekre és szikla nemű kövekre. Eggykor a' nagy záporok után találtak ezen hegy körül ezüst pénzt is, melly Gothus pénznek tartatott.

Késmárkon *) alól mintegy fél órányira fekszik a' Poprád bal partján Stráska (Nehre) Ez a' falu nyígyan igen kitsiny, és alig áll 20 házból: hanem a' történetekre nézve annál nevezetesebb. Leg régibb idejében Eur vagy Ör (Örizni) nevet viselt. Azt mondják hogy ezt az Ör helyet még Arpád Hertzeg építtette, a' véget hogy könnyebben szemmel tarthassa azon Sarmata vagy Lengyel tsoportokat, mellyek Pannoniát, az ő országát gyakorta haddal fenyegették. Borsu, a' Bonger fia, vólt ennek a' kis várnak a' Kapitánnya, ide rendelvén ötet az a' nagy Magyar hős. Ez az Ör hely, mellyből a' Pannonia ellenségi tartattak számmal, elrontatván, később egy klastrom emelkedett fel a' helyén; melly a' mint a' Chronicon Scepusiense elő adja 1261 kezdett épülni. Hanem mellyik szerzet számára, 's ki építtette e' klastromot, sehol sem hagyatott emlékezetben. E' klastromnak sok szép jussai és praerogativai vóltak. Valamint a' Schawniki klastromnak ennek is volt hatalma káptalanbeli leveleket osztogatni. Különös praerogativa, melly e' két klastromokat annak idejében különösen szembetünökké tette. A' még fenn álló torony és templom, mellyek az ősz régiség bélyegét viselik, úgy látszik abból az időből valók, mellyben még

---

*) Késmárkról erről az igen régi Szepességi várósról sok szépet és hasznost lehetne mondani: hanem minthogy ennek igen bőv és tökéletes leírása van már kezünkben, melly mindent, a' mi reá nézve nevezetes, magában foglal; készakarva tsak elsiettem mellette. Sokaig kellett volna elő új köntösbe öltöztetve. Ugy is már (ezen Tud. Gyűjteményben). Szepes Vármegyének geographiai historiai 's Statistikai esmertetésében, a' mint vélem, eléggé elő terjesztettem a' mi ezen városra nézve nevezetes és interessant. Az izatsot (isatis tinctoria) Dr. Pfeiffer volt a' legelső Magyar Országban, a' ki ebből meglehetősen indigo helyett használható kék festéket készített, mar ma itt éppen természetlik.

a' klastrom fenn állott. A' Chrónika a' klastrom el pusztulásáról is halgat.

Némelly ok Levelek szerint Stráska még Kis Bélának is neveztetik, és úgy látszik hogy egykor Béla korona városához tartozott, melly innen nem távol esik. — Első birtokosa a' Varkocs familia volt: hanem az a' Zapolya, idejébeli zűrzavarban felség sértés vétkébe esvén Stráska a' Horváth Stansith de Gradetz híres familia birtokába jutott. Horváth Márk *) az a' nagy hős, ki Szigetet Ali Bassa ellen olly vitézül oltalmazta, nyerte azt 1557-dik esztb. I. Ferdinánd Királytól hűséges szolgálatjának jutalmául. Ez alkalmatossággal kapta ő Keresztfalvát is (Kreutz) melly Stráskától nem messze a' Poprád jobb partján fekszik, és ő maga Báró rangra emeltetett. Márknak a' fija volt Gergely. A' millyen nagy vitéz volt az Attya, éppen olly nagy tudós volt ez, kinek kebele szelíden dobogott a' Músák barátságára. Ő a' Vittebergai Universitásban pallerozta ki magát, és onnan vissza térvén Stráskán a' maga kastélyjában tulajdon költségén állított egyg oskolát, melly sokáig híres volt Stráskai gymnasium név alatt, mellyben Grawer Albert, Malus Pál, Erhardi M. Miklós, kiket Horváth a' Német Birodalomból hívott, a' község nagy meg elegendésével tanítottak. Stráska, melly olly kis falu, hogy a' Geographiában szinte elenyészik, nagy hírű volt a' Tudós világ-

---

*) A' hosszú bajusz, melyet ez a' hős viselt, 's néhány darabka tsontok, melylyek Szigetnél kapott sebjének orvosoltatásakor lapotzkájából szedettek ki, a' Horvath (már a' Szirmay) familia levél tárában tartatnak ma is Stráskán a' kastélyban. Kardja mellyel a' Musulmanok rendjeit aprította, (mint ez meg tetszik Draskovics György Pécsi Püspöknek a' Horváth Gergely Tutoraihoz, ez a' Mark fia, irt Leveléből) Gróf Zrinyi Miklós kezére került, a' ki későbbben, mint leg híresebb Magyar heros, tsak ugyan Szigetnek a' Török ellen valo oltalmazásában adta ki lelkét.

ban midőn még a' Gymnasium virágzott benne, Bohuss György; hajdan tudós Professor a' Resmárki Lyceumban, egyg kez iratjában így szőll a' Stráskai Gymnasiumról: „Olim castellum Stras” nense, seu Nehrense, prope Resmarkinum Gymnasium suo inclutum erat, quod sumptibus et beneficiis Mag. Gregorii Horvath Stansith de Gradez erat sustentatum, qui viros quam plurimos, inter quos maxime excelluit Albertus Grawerus ex Germania adduxerat suis sumptibus, cum copiosa aliquando juventute scholastica, cui et de Bibliotheca necessaria providerat, largissime aluit”.

Stráska igen kellemetes és termékeny tajon fekszik. Heves lakosai semmiben sem éreznek nagyobb fogyatkozást mint fa dolgában, minthogy az egész határjokban, semmi erdő sem találtatik. Az itt lévő kastélyt, melly ma a' Szirmay familiáé (minthogy Böldizsárban és Imrében magva szakadt a' Horvath Familiának), a' melly egészen a' régi építés módja belyéget hordozza, mellynél fogva egy valóságos várhoz hasonlít, napról napra tsinosítják és szépítik. A' kastély mellett lévő kert, melly a' Popprádtól alig van 50 lépésnyire, hajdan igen nevezetes volt; es külömb külömbféle plantáirok, mellyeket mesterségeket értő kertészek termesztettek, az egész Szepességen esmérletes volt, hanem, a' mit szánni lehet, óriási lépésekkel siet ez romlásához.

Ettől alig $\frac{1}{4}$ órányira fekszik Béla. Ez egy a' legnagyobb Szepességi XVI. városok közül. Regisége messzére fel megyen ugyan, de nehezen lehet a' mit egyg oda való egyházi könyvben lévő Jegyzés allit, hogy 1072 esztb. vagy még inkább, a' mint mások akarják, 1. Béla Király uralkodása idejében vette volna eredetét. Határa ennek a' városnak igen nagy és termékeny. A' tized dézmát innen a' Podolini kegyes Atyák klasteroma

stroma szedi, a' melly mindenkor a' maga tagjai közzül szokott eggyet ide helyheztetni Papnak.

Néhány esztendőkkel ez előtt fedeztek fel itt a' határban, délfele a' várostól mintegy 300 lépésnyire egy mineralis forrást, mellynek vize, mész, kénkö és vas részeket foglal magában. Tüstént így gondolkodtak, Valljon nem jó volna, e' vizet fürdőnek használni? és ímé alig formálódik ki a' fürdőházról való gondolat, már a' falak emelkednek. Ez a' fürdő, melly tsak 1817-ben nyitattott meg, nyárban, igen hathatós orvosi erejűnek tartatik, — hanem ez a' Belai új fürdő (melly a' lakosoknak felette nagy hasznokra vagon) melly még tsak in fieri van, valyha idővel pompás és híres fürdővé válhatna. A' Fürdő szobák, még eddig tsak 3 van, úgy vagynak építve, hogy töljoknak meg feleljenek. Az említett fürdő szobákon, a' kátlanon, és a' Fürdős lakó szobáján kívül még nintsenek több épületek: hanem tántzoló szobát is szándékoznak építeni. Valóban idővel ez a' fürdő a' Bela város kassájának nevezetes jövedelmet adhat. Még eddig senki sem arendálta.

Még azt is megjegyezhetjük Beláról, hogy az oda való Evangelicusok esztendővel ez előtt állítottak fel a' temetőjökön egy halottas házat (milyet láthatni más nagy városokban) a' melly épület igen töl erányos és szükséges, minthogy a' Belai Evang. Ekklesiában, (mellyben 2000-nél több a' lelkekszama) állandó szokás hogy a' Lelki pásztor minden halott felett a' koporsónál parentáljon, mellyet gyakorta, míg még ez az épület nem készült, a' szabad ég alatt essőnek, szelnek, zivatarnak ki téve, völt kénytelen véghez vinni. Mind a' mellett is sok versengésre adott alkalmatosságot ez a' magában igen ártatlan sőt nagyon szükséges épület, mellyet azomban már a' Királyi

Helytartó Tanács a' Protestansok jávára intézett el. Egész erővel sürgették az atyafiak (miokból? nem látni) hogy széljel kell hányni ezt az épületet. Ugy látszik azomban, hogy ez az épület csak éppen az által hogy új és szokásban nem volt, a' minthogy a' Szepességen egy temetőn sem látni illyet, csak az által lobbantotta fel a' nyughatatlanságnak és veszekedésnek szikráját az eddig eleitől fogva ditséretes békességben 's egygyességben élő Evangelicus és Romai Catholicusok között.

Régenten nevezetes volt a' Protestansoknak itt lévő oskolájok. Egy Classis a' Syntaxisták számára volt felállítva, mellybe sok külföldiek is jártak, — hanem ez már több okok miatt nem emelkedhetik fel régi virágzó állapotjára.

Bélától egy kevésse oldalt, nyugot felé fekszik Rokus (Roks) falu, melly hajdan, a' mint a' régi oklevelekben iratik Ruchus névvel nevezetett. Jó meszes földője van, mellyet sokan látogatnak. Hajdan az egész falut Rásmárk birta: de ma már sok Nemések birnak benne.

Bélának túlsó oldalán Tót falva (Windschendorf) felett, észak felé fekszenek Landok (Landek) Zár vagy Dzár (Tótul Zsdiar, Németül Morgenröthe) és Viborna (Bierbunn) faluk.

Landok régenten nevezetes volt, mivel itt volt a' Praepositura Canoniorum SS. Sepulchri Christi, vagy másként Sepulchri Dominici Hierosolymitani. Ezt a' Prepostságot minden jószágaival és jussaival egygyütt meg vette örök áron 1593-ban Palocsai Horváth György, kinek maradékai birják mai napig is. — Igen jó meszet égetnek benne. Nem messze a' faluól van egy hegy, mellyben alabástromot és fekete márványt ásnak, mellyekből igen szép asztalok és író táblák készülnek. Néha meg esik hogy itt ott a' szántó földeken igen szép fejer kristály ta-

láltatik. Ezt a' kristályt, melyet a' nagy zápor, boritékjókból, mely rendszerént szürke tsillám anyag, a' hegyekről szinte a' síkra le viszen, hamis gyemántnak, álkőnek *Circonium* nak, így nevezi Gmelin is a' Gyemánthoz hasonló Máramarosi kristályt, hívják az ásványok esmerői: hanem még is a' Máramarosiak felül haladják nagyságokra nézve a' Lándokiakat, Fridwalszky pedig (*Miner. Transylv.*) azt mondottáróllok, hogy némelyek közöttök nem alább valók a' napkeletieknel. De még eddig senki sem találkozott a' Szepességen a' ki szorossan próbára vette volna a' Landoki kristályt vagy hamis gyemántot. Azokból a' mende mondákból, melyeket a' Lakosok a' szemfény vesztőkről, ezer mesterekről, garabontzás Deákokról, kiket a' Landoki hegyen láttak a' hajdaniak, borzadással beszélnék el, nem jön egyéb ki, hanem csak ez, hogy néha találkoztak olyan idegenek, a' kik messze földről ide jöttek hogy meg tudhassák mi-ben van vóltaképpen a' dolog azokkal a' ki hírelt Landoki gyemántokkal.

Ehez a' faluhoz tartozó a' Pilla és Chlatka nevű réteken néha meg lehetséges nagyságú fehér és kékes Agat találtatik.

Zár igen hosszú falu, melyben a' házak igen széljel néha $\frac{1}{4}$ orányira is, vagynak egymástól szórva. Földe, mely Magurával határos felette sovány és terméketlen. Azért is alig terem egyebe zabnál; még pedig ez sem érik meg minden esztendőben a' hó miatt, mely itten igen idején szokott le esni. Ellenben a' minerológiára nézve nevezetes hely ez a' Zár. A' falu templomától nem messze van egy középszer nagyságú kőszikla, melyben Markasit szemek találtatnak, melyeknek nagysága és formája igen hasonlít a' mandulához és köszörültetven nagyon palléroztat-

hatók. Ezen kívül találtak még itt egyéb drága kövek is, kivált az úgy nevezett vas kapu körül, melyet a' Tátra hegynek két rettenetes kősziklái formálnak, Ezen kősziklákhöz közel, nap kelet felé, van egy nagy és mély barlang, melyről hajdan igen sok nevezetést beszéltek, de mind az már ma, midőn holmit jobban meg fontolunk, nem tartozik a' rend kívül valók és tsudák országa. *) Vibornának (Bierbrunn) igen jó savanyú vize van, a' melynek forrásától vette a' falu nemet nevezetét. Mivel a' régi lakosok (kik most is tiszta Németek) ezt a' vizet jóságára nézve, nem csak az hogy öszve hasonlították, hanem egyenlő betségnek is tartották a' serrel, a' forrást serkútnak (Bierbrunn) nevezték.

Vibornától nem messze fekszik K r i g h (Kreugh) egy gömbölyű hegynek a' tövében, a' mely messziről felette szépnek mutatja magát.

---

*) Buchholz Jakab (fija az idősb Buchholz Györgynek) serény búvára a' természetnek (lakott Késmárkon a' közelebb elmúlt Századnak közepe táján 's I-ső Ferentz Császárnak nagyon kegyelmében volt) leírván a' Karpatusi tsudállatos havasokat, mint valami rendkívül való dolgot beszéli erről a' barlangról, hogy ha egy követ hajít belé az ember, néhány pillanatok múlva sűrű ködöt lát annak fenekéről felemelkedni, mely annak utánna kemény villámok és menydörgések között enyészik el. A' szomszéd helységek lakosai, kik erre a' barlang tájékára vigyáznak, ma is idő változást szoktak jövendőlni, melynek az ő vélekedések szerint már délután meg kell történni, ha hogy ők ott, reggel, nap felkölte után tsak hamar, ködöt tapasztaltak. De az ilyen tünetény éppen nem újság a' Tátrán. A' tiszta napon is gyakran lát az ember sűrű ködöt, mint egy füst oszlopot emelkedni fel, mely kevés vártatva égháborúval mulik el. Eppen ezt a' tünetényt tapasztalja az ember a' Jösbergen, mely kis Lomnitztól alig van 100 lépésnyire. Ezen hegy is sok kisebb nagyobb barlangokból áll. Gyakran a' legbévebb és vidamabb nyári napokon is, ha szinte semmi felleg nem látszik is a' láthatáron, tsak azt veszi az ember észre hogy majd itt, majd amott véletlenül a' köd, mint valamely nagy tűznek a' füstje úgy tornyosodik felfelé, mely után rendszerént, néhány órák múlva kemény menydörgés vagy jégesső szokott következni.

Itt is igen jó savanyú víz található. A' történet írások bizonyossága szerint, a' Prágai Püspök Sz. Adalbert, a' ki a' Magyarok első koronás Királyokat Sz. Istvánt megkeresztelte, itt halt meg egy éjjel, és a' falu birtokosságát, ki Eden nevet viselt, 's pogány volt, a' Keresztyén Vallásra térítette. És valóban Adalbert, csak hamar a' Geiza fiának megkeresztelése után Lengyel országon keresztül Prussiába indult, a' hol később (997) mint a' pogányoknak hívő térítője, a' Martyrok koronáját nyerte meg. Minekutánna Eden a' keresztyén Vallásra tért, az mondatik, hogy tulajdon lakhelyét engedte által a' véget hogy templomnak fordíttasson.

Innen nem messze, észak felé esik a' Tátrán egy hegy tető, Magura a' neve, mellyen keresztül egy jól készült tsinált út viszen Gallicziába vagy Lengyel Országba. A' Magura hegynek kellő tetején melly Spadinak neveztetik, lehet, azt mondják, horostyán követ (Bern oder Agstein, Succinum fossile) találni, a' melly jószágára nézve a' Burkus országgival egyenlő.

A' most említett faluk vidékéről, és különösen a' Zári határhöl foly a' Haig vagy Heck patak, melly a' Tátrán ered, 's sebes patakot formál. Ennek a' Poprádba való ömlésénél fekszik Busso cz (Bauschendorf) igen termékeny tájékon. E' körül a' falu körül sok olyan halmokat és árkokat talál az ember, mellyeket nem a' természet formált. Hunnok sirhalmainak (Hunnen gräber) neveztetnek. Mivel azt mondják, hogy azokban azok az Hunnok nyugosznak eltemetve, kik egykor itt a' Rómaiakkal tartott ütközetben estek el. Azt mondják hogy a' falu is Német nyelven Bauschen vagy inkább Pauschendorf nak, ettől a' régi Német szótól pauschen (verekedni, küzdeni) éppen ezen okból neveztetik. Vala-

mint a' szomszéd falunak, Maldurnak, semmi fája nincs, úgy Bussocznak sincsen. Az ide való lakosokat rendkívül nyomja a' fa szűki. Mind a' két falubeliek sok vásznat készítenek és fejté-
tenek.

Bussocztól egy jó órányira, hasonlóan a' Poprád bal partján fekszik Podolin, (Pudlejn) város, egy a' Korona XVI. városai között. Felette rossz út viszen innen az említett városba, és kivált az úgy nevezett Malduri kőfalnál veszedelmes. Ez a' kőfal van a' Poprádra épült Malduri malom, és az út mellett épült Toporcik nevű Vendégfogadó között. Egészen fának való kövekből áll, és olly nagy, hogy kő bányája az egész Szepességet elgyőzné kővel. E' mellett a' kőfal mellett fekszik egy igen termékeny föld melly termékenysége miatt arany földnek nevezetik.

Podolin igen nevezetes város. Sigmond Király 1412 esztendőben szabad Királyi várossá tette: hanem ez semmi hasznát sem vehette privilegiumának, mivel még abban az esztendőben zálogul adatott Lengyel országnak a' többi XIII. Szepességi városokkal együtt. A' Lengyel igazgatás alatt 1442-ben tárházak tartására nyert szabadságot. 1772-ben ismét vissza esett a' Magyar Korona alá, 's ekkor Kniesen és Lubló két városokkal együtt a' Koronához tartozó Szepességi XVI. városokhoz tsatoltatott. Midőn ez történt, mind a' városi mind a' klastrombeli iskolákban rajta voltak tüzzel vassal, hogy a' kegyelmes Király Maria Theresia világos parantsolatja szerint, a' polgárok között, kik akkor egészen Lengyelül beszéltek, ismét a' Német nyelv tétessen anyai nyelvvé. *)

---

*) A' Német nyelvnek hevitelére és virágoztatására legtöbbször tett ekkor Podolinban Potitt Nepunocenas Ját

Podolin régenten igen erős város volt, mellynek bizonyosságai a' város körül lévő kőfalak és sántzok : de a' mellyek már most egészen leromlanak. És valóban óhajtható dolog, hogy a' még fennálló omladozó falak maradványi rontasának le egészen, minthogy naponként mind inkább inkább omlanak össze, és már is legközelebb néhány embereket oda ölték. A' felső kapunál lévő vár is, melly a' múlt esztendőben egyszer valahára már fedél alá jött, és így az idő viszontagsága ostromai ellen valamennyire védelmezve van, közelít lassanként végső össze omlásához. Ki alkotta legyen e' várat, maga a' Historia sem tudja. A' városban takaros épületek vannak, mellyek annak virágzó állapotját, melly azonban úgy látszik, nints többé a' maga régi magasságában, bizonyítják. A' város fekvése tojás forma, és kivált a' Poprád partjáról, keleti részéről, igen szépnek tetszik. Legtöbb tekintet ad neki a' klastrom, mellyet a' kegyes Szerzetbeli Atyák bírnak benne. A' klastrom templomán két torony vagyon, rézzel fedve, 's ékesíti az egész várost. Egykor menedék helyet talált ebben a' klastromban a' pártot üttött Rákóczy, midőn a' Tsászári seregek elöl rejtezne. A' klastrombeli iskolát számos ifjúság járja, kik nagy részént Lengyel születésűek.

A' Lengyel igazgatás alatt igen hamar kiformalódott itt a' szabad hús árulás, melly máig is Volnicz a név alatt Sz. Mihály naptól szinte a' nagy hétig gyakoroltatik. Ennek a' hús vásárnak

---

nos, az oda való kegyes Atyák Szerzetbeli Pap, és a' Philosophiának 's Geometriának Profesora a' Klastromban. Ha szinte szeméi világától meg volt is fosztva, még is egy ilyen tzmű Grammaticát készített: „Grammatica Germanica ad usum Polonae praesertim Juventutis conscripta”, melly az iskolákban taníttatott,

nem tsak Podolin, hanem darab földön az egész Szepesség nagy hasznát veszi. Vegyük tsak gondolóra, milyen terhes baj Magyar országon a' hús árának megszabása, azonnal eléggé meggyőződünk a' felől, melly igen hasznos a' Szepességnek a' Volnicza. A' vásárok rendszerént Szombat napon tartatnak, 's kivált most, midőn a' Szepességi mészárosok nem akarnak húst vágni, igen nagy divatban vagynak.

A' Podolini határ meglehetősen nagy 's termékeny; melynek valamivel több mint harmada, a' Poprád innetső jobb partján fekszik. 'S ha az ember erre a' részre tekint, megütközik rajta 's nem foghatja meg, hogy itt nints híd a' Poprádon. Melly megütközés és képtelenség kettőztetődik ha meggondoljuk, hogy a' város lakosai, általán fogva nem akarnak arra hajlani hogy hidat építsenek, ha szinte túl a' vízen lévő szántó földjeiknek művelésében, kivált aratáskor, midőn a' vízen takarítják által az éleket, nagy kárt szenvednek is. Sokszor, ha a' Poprád megárad, (a' gyakran megesisik) sok darab marháikat veszti, midőn azok túl a' vízen legelnek. Hanem mind ezek a' károk sem bírhatják reá a' várost hogy egy híd építéshez fogjon, mellyre mindenütt alkalmas helye van. Ezt a' különös tüneményt a' Podolini politziában még kevésbé lehet kimagyarázni, ha azt is hozzá vesszük, hogy a' város még a' szomszéd Kis Lomnitz, Holló Lomnitz, Sz. György, és Majerka helységek segedelmét is, kik önként és örömet ajánlották a' híd építés fele költségét, megvetette.

1815-ban A' Poprád áradása miatt igen sokat szenvedett a' város, elvesztvén legszebb szántó földeit és káposztás kertjeit, kiváltképpen pedig a' klastrom: hanem már most ugyan tsak serényen dolgoznak rajta hogy a' klastromtól elve-

zessék a' vizet, a' melly valóban nem kis fárad-ságba fog kerülni.

Mint egygy 200 lépésnyire esik a' várostól a' Sz. Anna temploma, melly a' Podolini temető közepin áll. Anna napkor, ennek a' Szentnek emlékezetére, darab földről gyülekeznek itt öszve a' bútsú-járók. Alól a' templomon, mintegygy 20 lépésnyire, éppen az ország út szélén van egy forrás, melly felett két esztendővel ez előtt épült egygy új kápolna, mellynek vize felől azt hírelik, hogy tsudatévő erővel bir, 's kivált a' szemfájás ellen felette hasznos. Illyen mende monda a' mit e' forrásról beszélnek. — Ennek származásáról így szöll ugyan tsak a' mende monda, hogy egygy *Roributh* nevű Zsiváynak (kinek képe azt mondják azért függ az Anna templomában, mivel az ő ragadománnyából épült) azon a' helyen vétetett feje, 's a' melly helyen a' fő leesett, ott azonnal úgy buggyant fel a' víz mint a' karom vastagsága.

A' Podolini határban megjegyzést érdemel még egygy heggy, mellyen egygy 12 öl hosszúságú szirt barlang vagyon, és ebben igen szép fehér tsíkos márványt vágnak. Abban a' völgyben is, melly nyugot felől, a' Sz. Anna temploma felett viszen az erdőbe, találatnak nyomai a' szürke és fekete márvány kő bányáknak.

A' mester emberek sorsa nem igen virágzó állapotban van Podolinban, mint közönségesen Ruiesen és Lubló városokban is, koránt sem úgy mint a' többi felföldi városokban, mellyekben a' mester emberek szorgalmatossága és igyekezete óriási erővel rezgelődik. A' város sok szükséges mester emberek híjjával van *).

---

*) A' mester emberek szükinek 's ezek rossz állapotjának oka a' többek között talám abban a' mai időkre már nem alkalmaztatható privilegiumban is van, mellyel Podolin,

Ha az ember meg áll a' Sz. Anna temploma mellett, lát az általellembe lévő Poprád jobb partján; mint egy $\frac{1}{4}$ óra távolságra egy falut; ez His Lomnitz (Klein Lomnitz). Ez a' falu igen nevezetes arról a' sok vászonról melly itt készül és fejerítettik. Egy régi oklevel, melly 1293. költ, említi ezt a' falut, mellyben Nova Villa Lomnica névvel neveztetik. Harmadik András Király, annak a' Levelnek ereje mellett ajándékozta meg Jakab Szepesi Püspököt azzal az erdővel, melly a' Poprád és Semene nevű hegy között feküdt. 1813-ban a' nagy árvíz miatt sok kárt szenvedett; sok házak, 's a' torony is, ledültek benne. Különös hogy a' torony azon a' helyen már háromszor, és mindég azon idő tájban dűlt le. Egyszer a' rettenetes északi szél miatt, melly 24 Augusztusban rettenetes zúgással támadt a' falu felett, kétszer pedig víz miatt, midőn t. i. a' falun keresztül futó Lomnitz, melly pataknak alig ha van egy arasznyi mélysége, megáradott. — A' His Lomnitzai föld nem igen termékeny hanem a' mit vesztenek lakosai a' terméketlen föld miatt; más oldalról bőven kipótolják azt nekik a' szép erdők és legelők, mellyekben keves Szepeségi faluk vesznek olly nagy részt. A' méh tartást is erőssen és nagy haszonnal űzik. Hajdan virágzóbb volt mint most. Lakosai németek, derék egyenes szívű emberek, kik az egész vidéken szomszédjaik felett békesség szeretetek, jó erkölcsök, és hivatalos munkájokban való vas szorgalmok által tetszenek ki. Ezen szép tulajdonságokból

---

Kniesen és Lubló. bírní mondatnak, mellynek ereje szerint egy protestans mester embernek sem szabad köztök megtelepedni. Hanem még is néhány esztendőktől fogva tsak ugyan lakik egy protestans mester ember, egy Zsemlye-sütő Lublón, 's ninta is több Zsemlye-sütő a' három városokban: de ennek is sok munkába került ám mig arra mehetett, hogy Lublón hazat szerzhessen.

wagy inkább virtusokból származik az, hogy tsak nem mindnyájan jól bírják magokat a' faluban. Ebben a' tekintetben a' Kis Lomnitzaiak után mindjárt a' Malduraiak következnek. Valóban ezen két faluk kunyhóiban talál kiváltképpen azon nemes characterű ideálokra az ember, a' millyeneknek esmerete hajdan a' világ a' Szepességi nyílt szívű Németeket.

Podolinnak más oldalán, szintűgy $\frac{1}{4}$ órányira fekszik a' Tatra felé Topporc, hasonlóképpen igen régi falu, mellyben egy igen jó sava-nyű víz forrás vagyon. Azon a' helyen, a' hol most a' falu áll, hajdan egy nagy sűrű erdő volt, mellyet Gróf Jordán (törzsöke a' mostan virágzó Görgey familiának) 1256-ban nyert negyedik Béla Királytól, azon hűséges szolgálatjának jutalmául, hogy nagy szorgalmatossággal igyekezett a' Tatók gyászos pusztítása után Német új lakosokkal tölteni be a' Szepességet. Az ide való Evang. Ekklesia Maria Theresia ditsőséges országlása alatt nyert törvényes szabadságot. Ez a' kegyes kedvezés nagy részént a' Görgey Sándor érdemeinek, mellyekkel a' Felséges Austriai Császári háznak szolgált, megjutalmaztatásából eredett *).

A' falutól nem messze, egy igen gyönyörű tájékon, közel a' Richwaldba (falu ez) vivő úthoz látszanak egy régi klastromnak omladékai.

*) A' Toportzi Anya és Törvényes lételt nyert Ekklesiához tartoztak ez előtt ennek sok leányai. Most ezek a' filialis Ekklesiák tartoznak hozzá: Maldur, Bussocz, Tóthfalva, Vihorna, Krigh, Sz. György, Lechnitz és O Majer. Holló Lomnitz ebben az esztendőben szakadt el Toportztól a' Majerkával eggyesült. Hanem ez után maga fog magának Prédikátort tartani. A' megnevezett Ekklesiának, kivéven Tóthfalvát és Krighet (a' hol tsak eggynehány evang. familiák vagynak) magoknak van templomok és iskolajok mind egyiknek, és az a' különös, hogy legalább a' tehetősök, millyen p. o. Maldur, már régen nem választottak magoknak különös Prédikátort.

Podolintól egy kis óra járásra, éppen a Lubló felé vivő ország út széliben fekszik a' Poprad bal partján alsó Rusbach (Unter Rauschenbach), falu. Megérdemli a' nézést itt az a' pompás újonnan épült Papháza, mely az egygyűgyű falusi tsendességtől eltávozván Püspöki lakó helynek is be illene. Az honnan nyilvánságos ellenkezésben van ez az alacsony falusi kunyhókkal, melyek között pompás és képekkel takarosan ki rakott homlokát kevélyen emeki.

Hoffman Tamás ebben a' faluban igen jó papírost készít mely messze földre is el vitettetik, és legjobbnak tartatik azok között, melyek a' Szepességen készülnek.

A' falu körül mindenütt darázs kőből és mész kőből áll az egész táj. Alól a' falunn, a' temetővel által ellenben, egy mély völgy mellett, sok kővé vált dolgok találatnak, melyeknek nemek és formájok különböző. A' mely kővé vált fa itt találatik minthogy könnyen el mállik, nem veszi fel a' pallérozást. A' darázskönek különböző behorpadásaiban és barlangjaiban készítik a' Rusbachiak pintzeiket, melyekben a' kromplit tartogatják. Mintegy 7 esztendővel ez előtt, midőn egy oda való paraszt az említett mély völgyben pintzét ásott volna egy különös petrefactumra akadt. Egy emberi tsont alkotmány volt az egészen kővé válva: különben az egész tsont ép, és mintegygy ülve foglalt helyet a' mész kövek között. A' paraszt nagyon meg ijedt találmányától. Szomszédját oda híván, vigyázva vették ki a' tsontot, 's azt vették észre hogy az állában egy vas nyíl van, olyan a' millyennel a' puska por feltalálása előtt a' hadban éltek. A' tudatlanok nem tudták mitsoda ritkaságot találtak a' kővé vált tsont vázban, öszve törték azt tsákánynyokkal 's a' közel lévő temetőbe hányták, a' hol sokáig heverték

eggy szegeletben, míg nem ugyan csak ott be kapartattak. Kétszég kívül olyan embernek a' tson-tja volt ez, a' ki valamely hadban kemény nyí-lövést kapott, úgy hogy az az ál kaptzájában e-rössen meg állana, 's ezen sebjében el lankadván bizonyosan valamely darázskőben levő üregbe von-ta magát, hogy ott fájdalmait ki nyugodja, a' hol osztán örökre el szunnyadt.

A' falun felül nem messze, hevernek omladé-kaikban némely épületek, azon vas hámoroknak maradványai, mellyek a' Lengyel igazgatás alatt nagy elevenséggel munkálódtak.

Ezen épületek megett eggy kevésé fel felé, nagyon gyönyörű vidéken fekszik Felső Rus-bach (Ober Rauschenbach). Igen derék orvosi hasznú meszes fürdő van benne, melly minden szepességi meszes fürdők közt leg jobb, azért is ezt leg inkább megkeresik kivált a' Lengyelek. Csak az a' kár hogy a' Fürdő épületeiben itt sem lelnek fel a' vendégek a' kívánt commoditást, 's annál fogva némely beteg terhesebb betegséggel mégyen haza mint sem oda ment, nem ápolgathat-ván egészségét kivált az alkalmatlan fürdő szobák miatt, mellyek ott tartzkodásának néhány óráit is meg keserítik.

A' Fürdő ház és kút eggy kis halmon feküsz-nek mellyet incrustatiói által tsinált a' meszes víz. A' forrás maga ismét egy különös halmotskát formál, mellyet a' vízből nagy erővel fel huzgó víz készített. A' kútnak öble, mellyet hasonlóan maga a' forrás készített, mintegy 10, melysége mintegy 1½ öl. Vize lágy meleg, tiszta, egy ke-veessé zöldes színű. Melegsége miatt nem iható. Télben melegebb mint nyárban, az honnan a' leg kegyetlenebb hidegben sem fagy be. A' víz fene-kén némely fa törzsökök látszanak, mellyek puha tapintásúak 's következés képpen le rakott mész

részekkel még nintsenek be vonva. Hogy jöttek ezek a' fa törzsökök ide, semmit sem tudni felőle. Annyit mondanak még is hogy mikor ez a' forrás formálódott, nagy fenyves volt ott. — annyi igaz, hogy a' forrás sok változásokon ment által azólte hogy, lenni kezdett. Mert világos nyomai vagynak hogy majd itt, majd amott adta fel magát. Azt beszélnek hogy 100. esztendő előtt Alsó Rusbach mellett éppen ilyen forrása volt ennek a' víznek. És valóban közel az odavaló papiros malomhoz ma is látszik egy ó kútnak hasonló öble.

A' kútban igen sok víz van, melly déli oldalán ki foly. Ez a' kifolyás meglehetősen patakot formál, melly az innen alig 100. lépésnyire lévő papiros malomnak nagy hasznára szolgál, és a' másik pataknak, melly közönséges vizét az erdőből hozza, maga annyi erőt ad, hogy az a' Rusbachi völgyben 3 lisztes malmot, 2 papiros malmot hajthat. A' fördő vizet tsatornán eresztik a' közel lévő üstökbe, 's onnan fel melegedvén, kantákkal és tseberrel hordják a' kádakba.

A' fördőnek orvosi hasznáról, melly köztvényben, régi sebekben 's a' t. igen hasznosnak tartatik, sok derék Orvosokadták ki értekezéseiket. Hambacher Sámuel, híres Szepességi Orvos volt az első, a' ki ezen víznek természetéről 's alkotó részeiről való jegyzéseit 1778-ban közönség eleibe botsátotta *). Eggy Krakkói Lengyel Orvos is Petricius közre botsátotta, azt a' mit erről chemiai vizsgálódásában tapasztalt. **)

*) Lásd ennek tudós értekezését, melly Pozsonyban, ilyen tizim alatt jelent meg. „Notitia indolis et usus medicæ scaturiginum Rusbachensium.

**) Rzacinski fordítása szerint (mert Petricus Lengyel nyelven fejezte ki a' Rusbachi fördőről a' maga ítéletét) körülbelül ezekből áll az említett fördő természete és orvosi

Végre pedig Szepes Vármegyének mostan élő Orvosa Engel Jakab Úr is chemiai meg Vizsgálás alá vette ugyan ezt a' Rusbachi vizet. *)

A' fő forrása kívül több helyeken is buzog fel a' víz ott körül, úgy, hogy e' miatt az egész völgy tele van darázkövel, melly között külömbkülömbféle köv é lettek, úgy mint (Levelek) a' mi különös tserfa levelek: (holott az egész határban egy tserfasints) szalma, nád, külömbkülömbféle csövek 's t. i. találatnak. Az ide való petrefactumok mindenkben haslonlók azokhoz mellyek Liptó Vármegyében Lucska mellett találatnak.

A' Fő forrástól alig van 100 lépésre a' mérges kút vagy бүдös kút. Azért neveztetik így, mivel egykor annak északi nyílásából dögleletes levegő, melly mind az embereknek, mind

---

ereje körül tett észre vetele: „Fons in Scepusio ad Drusbak positus, lapidescens est et medicatus, sulphur non nihil spirans, in abluendo labidus, modicum de sale participans, nam in balneis arrodit cutim, provocat pustulas. Illo perfusi crines siecantur tardius et complicantur. Balneabiles magis, quam potabiles porrigit aquas; in Junio, Julio, Augusto, Septembri salubres maxime, quae contracta, incurvata corrigunt membra, dolores leniunt et vertigines capitis, surditatem, tremorem, spasmus, paralysem amovent. Gingivis debilitatis ac ulcerosis, palatis pustulosis crebra oris lotione medetur. Oculorum fluxus exsiccare, e naribus pustulas submovere, succrescentem carnem eradicare, mollicicare glandulas, foecundas foeminas reddere, abortum impedire consuevit. Ad chiragram, podagram, gonagram, ex humoribus frigidis ac crudis natam, edomandam proficuum. Eidem fonti contra scabies, ulcera varia, vitiligines, mentigines, strumas, verrucas, caeterasque externas infectiones vis non exigua”.

*) Következendő szavakban adja elő e' víznek alkotó részeit: — „ut igitur nobiles has thermas 1) vivacissimo aëreo phlogiston simul ducente spiritu, 2) multa terra alcalina, in hoc ipso aëreo spiritu soluta, eumque eadem saporosum sulphuris hepar constituunt, 3) parco etiam Martis elemento, ac 4) sale selenitrico, alioque mirabili terren, recentiorum natro, eximie dotata esse censeam”.

a' barmoknak ártalmas volt bontakozódott ki. Hanem már ma ez a' méreg öntő üreg be van töltve. E' körül mindenkor nagy zuhogás, és mintha forrana a' víz, buzgás hallik. Rigözölgései csak nap szálat előtt és utánna voltak ártalmasok. Egyébaránt pedig igen hasznos volt köszvény ellen, ha mindjárt a' kút mellett láb áztatásra használtatott. Ez előtt mintegy 40 eztszendőkkel holt itt meg egy apátza, az Orsolya rendén Levő apátzáknak Szandeczi (Galliciában) klastromából, kit midőn éppen lábait a' kútban áztatná, el nyomott a' dögleletes pára. A' kút oldalain igen sok úgy nevezett *Musculus petrificatus* találtatik.

Mindjárt a' kút mellett, nap kelet felé, emelkedik fel a' Veres hegy (Cserwena Gora, der rothe Berg), mellynek egészen golyobis formája van, 's tetején egy kápolna omladéka találtatnak. Mitsoda Szent tiszteletére, ki által, 's mikor építettett, nem tudatik.

A' forrástól egy kevéssé távol, az említett hegy tövében találja az ember egy vas hámor omladékait, mellyet ez előtt 30 esztendőekkel épített egy Késmárki polgár. Gazdag jövedelmet ígért a' bánya hanem mind a' mellett is fel kellett annak további dolgoztatásával hagyni; mivel a' fördős kútból minden víz egyszerre el vészett. Meg lehet hogy azt az eret találták keresztül vágni, melly a' kútba vezetett. Mihelyt pedig a' banya ér valamennyire behányatott, azonnal ismét elő állott a' víz a' fő forrásban.

A' mérges kúton alól, valami keveset oldalra, a' vendég fogadó ház mellett, a' hol sok ezer öl mészkövet ásnak, szokták a' Rusbachiak lenjeiket áztatni. Az ilyen meszes vízbe áztatott len, igen szép és jó, valamint a' vászon is szépre fejeződik az ide való víztől. Hanem ha szinte szép is az itt meszes vízzel fejeztetett vászon: éppen
nem

nem tartós, mivel a' mész por azt igen meggyengíti, 's lassan lassan eleszi. A' Rusbachi vászonzép fejezségétől, mellyet a' fejeřitön nyert, megvakittatván az itt esztendőnként megforduló Görög kereskedők, örömeztőbb veszik ezt, mint az ollyat, melly p. o. kis Lomnitzon, Topporeczon, vagy Maldurban készül, bár kétséget nem szenved is, hogy az említett fálukban készített vászonz, noha nem olly fejez, de jóságával a' Rusbachit megelőzi.

A' völgyben feljebb néhány száz lépésnyire a' len áztatóktól, van egy mész és vas részeket magában tartó forrás, melly két három esztendőkkel ez előtt fedeztetett fel és Fördésre igen alkalmas. Leg inkább tsak láb áztatásra használják. Igen nagy hasonlatossága van a' Bélai fördő vízzel. Ha üstöt lehetne itt állítani fel a' víz melegítésre, valaha híres és hasznos forrás lehetne belőlle. Ez előtt egy bűdös köves forrást is találtak fel ezen a' vidéken, nem messze a' Fördös kúttól: hanem senki sem használja. A' melly savanyú víz ebben a' határban legjobb, melylyet a' fördő vendégek igen használnak, az dél nyugot közt fekszik $\frac{1}{4}$ órányira a' Fördőtől, egy szoros de igen kellemetes völgyben.

Mind a' két faluk t. i. Alsó és felső Rusbach a' Podolini és Lublói Uradalmához tartoznak a' Kamarának. — Az egész Szepességen alig van gyönyörűbb és kellemetesebb vidék mint a' Felső Rusbachi. Sok utazóknak, kik az Olasz földet látták, kivált, a' híres da Camara Minerologus állítása szerint, igen hasonlít ez Tivoli vidékéhez Róma mellett.

Felső Rusbachtól mintegy $\frac{1}{2}$ órányira fekszik nap keletre, túl egy kis halmon Laczkova, falu. Itt is derék savanyú víz vagyon. — Második József Császár alatt sváb Lakosok szállittat-

tak e' faluba, hanem apránként többnyire mind beljeb költöztek ezek Magyar Országba, nem tetszven nekik ez a' vidék. Azok a' néhány familiák mellyek ekkoráig a' Tótok vagy inkább Lengyelek között itt maradtak volt, 1817-ben Podolinba tétettek által, azokba a' házakba, mellyekben hasonlóképpen Svábok laktak, hanem néhány esztendőkkel ez előtt, nem lévén meg elégedve a' földel, a' Temesi Bánátba szívárogtak által. A' Laczkovai sváboknak Podolinba lett által szállítások ezen okból történt. Mivel a' majorkodás Laczkovában, arra a' lábra fog vissza állítatni, mellyen az a' Lengyel igazgatás alatt állott. Valljon nyer e' a' Nagy méltóságú Kamara ezen új intézet és a' régi gazdaság vissza állítása által vagy sem, az idő fogja meg mutatni. Általán fogva úgy látszik hogy az egész Uradalomban a' Jobbágy birtokokra nézve igen fontos és tziel erányos változtatások fognak történni. Mert néhány esztendők óta nagy tűzzel és költséggel mérettetnek fel az erdők, mezők a' Podolini és Lublói Uradalomhoz tartozó falukban.

Latzkova egy meglehetősen mély völgyben fekszik. Innen $1\frac{1}{2}$ órányira fekszik a' Lublói vár, melly a' Laczkovai halmokról szépen látszik. Nevezetes ez a' vár omladék. 1772-ben ez is vissza esett a' Magyar Koronához. Míg Lengyel igazgatás alatt volt, mindég itt laktak a' Kormányozók. A' várnak a' Korona jószágaihoz lett tsatolása után Császári katona őriző sereg szállott belé: de a' melly Aug. 7-dikén 1777 belőlle kivétetett, 's azolta polgári kormányozás alatt áll.

A' Lublói vár sokat szenvedett a' régi hadakban. A' pártütő Gróf Trencsén Máté 1308-ban annyira megerősítette, hogy I. Károly Királynak sok fáradságába került míg ostrom által hatalma alá kerítette. 1433-ban a' Husszitáknak 1461-ben

pedig a' kegyetlen Giszkrának került kezére. Ezek igen elpusztították. 1553-ban szörnyű tűz támadt benne, melly a' Levéltárban minden okleveleket megemésztett, sőt magát az akkori Kormányozót is, Balinémeth volt, a' lángok prédájává tette. Ezen rettenetes égéstől fogva, mellynek nyomai most is látszanak még soha sem nyerte többé vissza ez a' vár régi fényét. Midőn a' Confoederatusok háborgatták Lengyel országot, ezt a' várat is megtámadta egy tsoport 1769-ben Biresinski vezérlete alatt. Ezek a' pártosok szörnyű pusztítást és iszonyúságot követtek el a' várban 's talám kő hálomra döntötték volna azt, ha elegendő puskapor és ágyú lett volna velek. Hanem elég hadi készülétek nem volt, 's azért is, a' Szepesség szerentséjére, gyorsan szaladáshoz fogtak, midőn látták hogy néhány Orosz dragonyosok és Kozákok, noha csak 2 ágyúval, közelednek az ő elkergetésekre.

A' vár alatt, de nem messze, vagynak a' tisztviselőknak, kik ezt igazgatják, lakhelyeik építve, 's a' hegynek, mellyen a' vár van, két oldalainál lévő völgyekben fekszenek J o z s e f falva (Josephsdorf) és F e r e n t z falva (Franzdorf). Minthogy a' várban a' templom még ép-ségben megmaradt, lakik benne egy Pap, kinek gondviselése alá tartoznak a' nevezett két faluk is. A' vár hegy megett közbevetetlenül a' leg-szebb fenyvesek állanak, mellyek nem kevésbé emelik a' várnak festői ékességét. A' várral által-ellenben, a' Poprád jobb partján, napkelet felé, egy kis halmon fekszik L u b l ó vagy L u b l y ó, meg másként L u b l y a n (Lublan). A' város még szebbnek tetszene, ha a' torony, mely most el-rútítja, szebben és magassabbra volna építve. Ezek az épületek olly rossz karban vagynak, hogy minden szempillantásban az össze omlástól

lehet féltetni. Hajdan ez a város igen híres volt Máriának egy tsudatévó képiról. Megérdemli ezeken kívül hogy említettessen, az itten eső nagy vásár. A' mit egy Gasperek nevűről, ki mint valamelly éjjeli Don Quixotte halála után egy szürke lovon holyong, a' köz emberek kunyhóikban ma is felelemmel és rettegéssel emlegetnek, fel van jegyezve in Belii Prodrómo pag. 108. 109.

A' Lublói várhoz sok faluk tartoznak, ezek azok: Új Lubló (Neu Lublau o. Neu Leibel) Jakabjan (Jakobsau) Jarabina, Garad (Stein, Ramionka), Littmanova, Kacze, Pilchov Felső Krempach, Granasztow, Krenszilowka, Medzibrod, Zawodja és Szulm vagy Szulina.

Garad mellett igen derék savanyú víz forrás van a' melly ha illendően kiásatna 's felrakatna, alig ha nem legjobb volna minden Szepességi savanyú vizek között. A' lakosok kovász helyett használják a' kenyér-sütésben. Jarabina nevezetes sok és jó tímárjairól kik igen jó talpakat készítenek. Ezekből a' megnevezett falukról (mellyeket erős, izmos, egészséges emberek laknak) kerülnek az ország szerte esmeretes drótosok, kik az Ausztriai birodalomban mindenfelé barangolnak, 's részszerént fazekat drótoznak, részszerént ablakrostélyokat 's e. tsinálnak, mellyekhez igen jól értenek: Külömben pedig ezek a' lakosok (mind Tótok vagy inkább Oroszok) *) az egész Szepes-

---

*) A' régibb időkben, míg még a' Vallásbeli üldözésnek, melly Statisticai tekintetben orvosolhatatlan sebet ejtett az Országban, nem volt olly szomorú következése (mert valóban a' pallérozódás és szorgalom magassabb gráditson állának ha a' jambor Németek békessegeben hagyattak volna) az említett falukat tsupa Németek lakták. — Fontos Jegyzés, melly a' Magyar Statista szemeit éppen nem kerülheti el. Melly káros volt legyen az említett falukat Német lakosaiktól kipusztítani, leginkább kezdtek érezni

ségen leginkább reá adják magokat a' juh és baromtartásra, és ők teszik, mint árosok, naggyá a' fent említett Podolini Volniczát. Ezek fonalakkal is nagy kereskedést űznek, melyet nyersen is fejérítve is felszednek Gallicziában, 's úgy osztán Podolinban és Lublóban árúlnak el. Ezen fonál kereskedéssel igen nagyon elő mozdítják a' vászon készitést, mellyen sok falukban, mellyek a' Vármegye északi részében a' Poprád partjain fekszenek, nagy számmal dolgoznak.

Új Lubló, falu, alig van a' várostól ó Lublótól egygy órányira. Ennek a' falunak határában, magától a' falutól nem messze, van egygy mély völgyben az Új Lublóí savanyú víz; a' melly, ha épületire és készületire nézve jobb karba jöhetne, mindenkor kipótolná Magyar országon a' Spaa, Pyrmont, Toubridge, Buissang vagy Ribbas-i savanyú vizeket: hanem mint minden Szepességi fördönél, úgy itt is szomorúan, 's gyakorta bosszankodva kell az alkalmatlan mulató hely miatt sohajtozni, mellyek a' fürdő vendéget egészen elkedvetlenítik. Kár tehát hogy ez a' betses jó tetemény, mellyet a' természet a' derék Magyar Nemzetnek nyújt, olly kevéssé betsülte-tik 's használtatik. A' millyen keves gond van fordítva a' fördővel mint orvossággal élni akaró vendégek jó és alkalmas szállására; (mert egygy fördőhöz szükséges orvosról szó sints, — hát még a' lakó és fördő szobák be nyomorúltak) más oldalról szint' olly keveset gondolnak a' vendégék-mulattságával és felvidítésével is. Ha gondolna valaki ezen fördő híressé tevéséről, mindjárt más színben állana körülötte minden. A' legszebb folyosókat, kerteket, sétáló helyeket lehetne itt ké-

---

a' 18 dik Századnak utolsó tizedjoi, azért is Hobb-gard (Hobgarten) Új Lubló, Lechnicz, Laczkova, Jozsef és Ferentz falva 's t. Német lakosokkal plántaltattak be.

szíteni. A' ki magáéból akar a' fürdőben főzetni, minden konyhára valót magával vigyen ám; mert itt sem mészárost sem zsemlye-sütőt nem talál. A' ki szekerét azonnal haza nem küldi, szükség hogy a' szekerszínben éjjel nappal őriztesse, ha tsak meg nem akar tőlle szabadúlni. Eggy talp alattnyi hely sints a' hol az ember kifogathatna 's legeltethetne, bár ha a' legderejobb legelő van is a' fürdő körül. 'S a' többi. — Ezek ugyan, melylyek a' fürdő nem tzel szerént való alkotásáról szóllanak, mind tsak tsekélységek: hanem még is sok vendéget rossz kedvre ingerelhetnek.

Az épületek között, melylyek a' fürdőt eggy kis faluhoz teszik hasonlóvá, van eggy tzántzos szoba is: hanem ez, bár 6 esztendeje tsak, hogy fenn áll, már is romlik. Éppen így romlanak lassanként a' lakó szobák is, mivel tsak a' rendes igazítást sem teszik meg rajtok.

Hajdan sokkal vígabb 's mulattatóbb völt itt lenni: mivel sok Lengyelek megfordúltak benne, kik sokat vendégeskedtek, a' fürdő vendégek között gazdagot játszottak. — De miólta Gallicziának Krenicza-ja van, (melly innen tsak 6 órányira esik), azólta az Új Lublói fürdőt eggy Lengyel familia sem keresi fel. Mint a' Kreniczai úgy a' Bartfai fürdő is, Sáros Vármegyében, akadályoztatják az Új Lublainak felemelkedését.

Innep és Vasárnapokon egész pompájában szokott itt megjelenni a' Szepességnek színe, szépe. Mert eggy közönséges mulató helyen sem viselik a' vendégek magokat olyan tsinosan mint itt. Úgy mondják itt legszebben és legjobban lehet mulatni. A' többi Szepességi fürdők ollyanok ehez képest mint a' törpe az iszonyú Oriás mellett.

Maga a' fürdő a' legkellemetesebb tájon fekszik, minden felől fenyvesekkel véve körül. A'

Poprádtól mint eggy $\frac{1}{2}$ órányira. A' hegyek és halmok, mellyek szorossan kerítik, e'ként nevezetnek: északról van a' Hajnik, nyugotról a' Nagy és Kis Chron és Gontawa; délről a' Wiszoka és Martinetz; keletről a' Kamar. Mind e' hegyek erdőkkel vagynak borítva. A' Kamar hegyi erdő közepe táján, mint egy $\frac{1}{4}$ órányira a' fürdőtől, megyen a' határ melly Szepest Sáros Vármegyétől elválasztja. A' fürdőhöz legközelebb levő faluk, mellyek minteggy 1 órányi távolságra fekszenek körülte, ezek: Jakabjan, Hobgard, Szépkút (Schönbrunn) és Palocsa (Plawnicz) a' két utólsók már Sáros Vármegyében fekszenek.

Minthogy hegyes völgyes a' fürdő vidéke, azt okozza hogy itt néha igen hideg van, kivált mikor essőre fordul az idő; 's annál fogva forró nyárban is bunda készüllettel kell oda menni. Általán fogva igen hívesek itt a' reggelek, bárha olykor hév napok következnek is reájok. Legjobb tehát Junius végivel Juliusban és Augustusban élni ezzel a' fürdővel. Májusban és Szeptemberben ezen fürdővel élni betegnek nem hasznos.

Minden fürdő szobák között az a' legjobb, mellyet a' megböldögült Szepestségi Püspök Gróf Révai építtetett magának, a' ki egészségének fenn tartásáért minden esztendőben megfordult itt. Ezt most Gróf Dessenöffy bírja. Azon kegyes Püspök intézetéből épült itt a' Kápolna is, néhány lépésnyire a' fürdőtől éppen a' Kamarhegyi erdő tövében. Az ajtó felett ez a' helyes felül írás: „DEO”.

Minteggy 50 esztendővel ez előtt pusztá volt itt minden, hova néha csak a' pásztor ember tévedt volt. Először a' felsőbb forrás fedeztetett fel, a' mellyből vétetik a' fürdő víz. Későbbben találtott fel a' valóságos savanyú víz: hanem hogy a' fürdő 's savanyú víz valami virágzásban van, an-

nak alig múlt 15 esztendeje. A' nagy méltóságú Királyi Kamara is (mert a' fürdő is, mint új Lubló, a' Podolini és Lublóí Uradalomhoz tartozik) körül belől az időtől fogva szokta árendába adni. Mind a' Kamarának, mind az árendásnak hasznosabb lenne, ha, a'mint feljebb említém, jobb rendbe hozatnék.

Két savanyú víz források, vagy inkább kútak vagynak itt, kövel szépen kirakva és tisztán tartva. Öblök szinte egyy bētsi ref mélységű kerületben pedig $1\frac{1}{2}$ öl: hanem ezeknek tsak egyyikeből isznak a' vendégek. Nem tudom miért nem használják a' másikat sem fürdésre sem innya. Az alsóbb vagy heverő kút több só részeket tart magában, 's nagyobb feloldozó erővel bír mint a' felsőbb. Mind a' kettő egyy egyenes lineában vagon, nem messze egyy pataktól, melly a' völgyben foly, eggy mástól pedig alig 10 lépésnyire. A' kút szomszédságában van egyy kis fedett sétáló hely. Jó volna ha hosszabb volna.

Innen a' vizet beszurkolt palatzkokban meszére elhordják. Ekkoráig 40 xrbá került a' forrás mellett egyy pintes palatzk.

Az 1813-diki ár-víz annyira megrongálta ezt a' forrást hogy úgy látszott mintha többé soha sem fogna ott savanyú víz lenni: hanem még tsak ugyan feladta az magát a' régi helyen; ámbár azt mondják hogy többé nem olly jó 's erős mint az előtt. Az idő változását és járását különösen megismerhetni ezen a' vízen. Legjobb és legtisztább, ha meleg idő 's tiszta ég van. — Az orvosi vizek között kétségkívül egyy a' jobbak közzül az Új Lublóí. Erejére 's jóságára nézve haladja a' Bartfait és Kreniczit. Jó tulajdonságai közzé tartozik az is hogy messze lehet vinni, 's palaczkokban sokáig eltartani a' nélkül hogy erejéből valamit vesztené. A' forrásból meritve különösen jó ízű

a' szájnak. A' bort, mellyel elegyítve isszák a' vendégek, igen jól felveszi. — Alkotó részeit, természetét 's orvosi erejét, sok tudós Orvosok vizsgálták meg *).

Szepes Vármegyében a' Poprád partján (melly innen nem messze Sáros Vármegyébe veszi útját) legutólsó hely H o b g a r d (Hobgarten). Lakosai Németek, kik eredetek a' régi Századokban bevándorlott Sváboktól veszik. Ezen falu mellett, mint Kniesen és Lubló mellett is, jó hid van a' Poprádon. A' hídtól nem messze van egy új malom, mellyet a' Lubló várhoz tartozó Uradalom néhány esztendőkkel ez előtt épített kemény és állandó materialékból: hanem a' melly egészen pusztán áll, mivel a' kerekeket nem lehet mozgásba hozni, fentebb lévén építve mint a' Poprád, mellyből akartak rája vezetni egy tsatornát, hogy hajtsa. A' malom helyet kimutató és kijegyző földmérő hogy hibázhatott olly tetemesen, ki nem lehet magyarázni.

A' Lubló várától északra fekszik a' D u n a j e t z i völgy, melly a' Duna-jetz partjára vezet. Ebben a' völgyben mintegy $1\frac{1}{2}$ órányira fekszik a' vártól Lipnik, falu, mellynek hegyein találatnak az úgy nevezett fehér, víz vagy Kristály színű gyémántok, mellyek egy bab vagy

---

*) A' már említett Orvos Dr. Engel Jákob a' Szepességi fürdőkről és mineralis vizekről való értekezésében ezt jelentí az Új Lubló savanyú víz alkotó részei felől: — „acidulis his inesse: 1-o duplicis ordinis Spiritum, priorem quidem ac potiozem vivacissimum minerale acidum; alterum qui ex ejusdem Spiritus acidi cum alcalinis conflictu exsurgit, pure aethereum, gazantem elasticum; 2-o copiosum martis elementum quod cum fugacissimo illo minerali acido Spiritu speciem vitrioli martis vaporosi volatilis constituit; 3-o salem alcalinum mineralem deliquescentem; 4-o paucam terram calcareae indolis, eamque partim nudam, partim acido ingravidatam; 5-o eximiam acidulae hujus praestantiam consistere in singulari illa et nervosa prorsus spirituscentia”.

mogyoró nagyságúak. Alább esik Haligocz falu, a' hol nevezetes a' Haligoczi barlang, Peninna a' neve, mellyben külömb külömbfele nagy állatok tsontjai találatnak. Még is alább esik Smerzonka, igen híres kénköves fürdő; mindjárt a' fürdő tövében, tsak nem a' Dunajetz jobb partján fekszik az úgy nevezett veres Klastrom. Felfelé a' Dunajetz partján fekszik Lechnitz, falu. Leginkább derék Lazattzairól nevezetes, mellyeket itt tavaszkor bőven fognak. Hegyei közzül a' Skatzwinán hajdan sok borostyán kő találatott, már ma arra a' helyre, mellyből az előtt oly bőven ásatott, hogy a' parasztok zsákonként hordták eladni, tellyességgel nem tudnak reá akadni, ha szinte az egész vidék tele van is kellemetes borostyán kő szaggal. Itt Lechnitzen és a' közel fekvő Ó Majorban vagynak néhány német Evang. ház népek, mellyeknek magoknak van ugyan templomok, de mind a' mellett a' Topporezi Anya Eklésiához tartoznak.

Melczer Jakab.

2.

A' Nevelésbéli Fenyíték minémüségéről.

A' fenyíték teszi, hogy az ember állati kén-
tetések által el ne távozzon az ő rendeltetésétől
az emberiségtől. A' törvényektől való független-
ség vadság. De a' fenyíték az emberiség' törvé-
nyei alá veti az embert, és a' törvények' kénsze-
ritését kezdi véle éreztetni. De ennek jó korán
kell megtörténni; mert az ember természettől olly
hajlandó a' szabadságra, hogy, ha azt előbb egy

darab ideig megszokta, annak osztán mindent feláldoz. Látjuk is a' vad Népeknél, hogy ha mindjárt hosszabb ideig szolgálnak is az Europaiaknak, de azok' életék módjához soha sem szoknak. De ez nálók nem egy nemes hajlandóság a' szabadságra, a' mint Rousseau, és mások vélekednek, hanem egy bizonyos durvaság, a' mülön itt az által az emberiséget még magában ki nem fejtette. Azért jó korán hozzá kell az embert szoktatni, hogy az okosság' rendszabásai alá vesse magát. Ha ifjúságában szabad kényére eresztették, és itt ellene nem állottak, tehát egész életében egy bizonyos vadság fog benne maradni. De azoknak sem válik hasznokra, a' kik ifjúságokban a' felettebb való anyai szeretet által megkéméltetnek; mert idővel annál több ellenkezéseket fognak minden részről tapasztalni, mindenütt oldal szúrásokat kapnak, mihelyest a' világ' foglalatosságai-ba botsátkoznak. A' fenytéknek el mulasztása nagyobb rossz a' Culturának (mellyről olly szépen, és velösen irt. T. T. Fehér György Úr ezen Tud. Gyűjt. első három kötetjeiben) el mulasztásánál mert ezt késöbben is helyre lehet hozni, de a' fel vett vadság maradandó, és az el mulasztott fenytéket nem lehet, ismét kipótolni.

A' Nevelés' legnagyobb problémái közzül való az, miképpen lehessen a' törvényes kényszerítés alá való vettetést a' szabadsággal való éléssel meg egyeztetni? Mert kényszerítés szükséges, Miképp bírok szabadsággal Kényszerítés mellett? — Én arra szoktassam az én tanítványomat, hogy szabadságának kényszerítését szenvedje, és egyszerismind szabadságával való jó élésre vezéreljem ötet. E' nélkül minden tsupa Mechanismus, és a' nevelés alol felszabadultt nem tud szabadságával élni, Korán kell néki az elkerülhetetlen ellentál-

lást érezni, hogy a' maga fenntartásának nehézségével megismerkedjen.

Itt a' következendőkre kell vigyázni. Először; hogy a' gyermeket első gyermekségétől kezdve mindenekben szabadnak engedjük, ki vévén olyan dolgokat, a' mellyekkel önnön magának árt, vagy mások szabadságát gátolja. Másodszor: Meg kell néki mutatnunk, hogy másképp végtéljait el nem érheti, hanem csak az által, ha másokat is tzeljaiknak el érésére juttat, és hogy p. o. semmi örömet netegyünk néki, ha csak nem teszi azt, a' mit akarunk. Harmadszor: Meg kell néki mutatnunk, hogy a' kényszerítéssel csak azért élünk, hogy ötét tulajdon szabadságával való élésre vezessük; hogy azért pallérozzuk, hogy egykor szabad lehessen, és mások gondviselésétől ne függjön.

Főképpen arra kell nézni hogy a' fenyték rabszolgai ne legyen, hanem a' gyermeknek mindenkor kell önnön szabadságát érezni, de úgy hogy mások szabadságát ne gátolja, a' honnan elmentállásra kell néki találni. Innen némelly szülék gyermekeiktől mindent megtagadnak, hogy így azoknak békességes türését gyakorolják, ilyen képpen több békességes türest kívánnak a' gyermekektől, hogy sem a' menyivel magok bírnak. De ez kegyetlenség. Adjon az ember annyit a' gyermeknek, a' mennyi hasznára szolgál, és ekkor mondja néki: Ennyi elég! de hogy ez azután változhatatlan legyen, egy általján fogva szükséges. Csak ne figyelmezzünk a' gyermekeknek lárinájokra, és ne engedjünk kívánságaiknak, ha valamit sívás rivás által akarnak ki tsikarni, de a' mit barátságosan kérnek, adjuk meg nekik, ha nints károkra. Ez által a' nyílt szívésségre is szoktattatik a' gyermek, és mivel alkalmatlan sikoltása által, senkinek sintsen terhére, tehát mások

is barátságosak hozzá. Úgy látszik, hogy a' bölts gondviselés a' gyermekeket barátságos képvonásokkal áldotta meg, hogy az embereket önnön hasznokra mint egy el foglalják. Semmi se károsabb egy bosszontó, 's szolgai fenytéknél, hogy az akaratosságot meg törjék.

Töhbnyire így szöllanak a' gyermekeknek: Pfuj, ez illetlen szégyenljed magadat! 's a' t. De ez illyennek az első nevelésnél elő se kellene jönni. A' gyermeknek még nintsenek képzeletei a' helyesről, a' szeméremről, nints oka a' szégyenre ne is szégyenlje magát, és az által csak bátortalanná lessz. Mások látására haboz és örömost el rejtezik. Ebből visszatartózkodás származik, és káros titkolódás. Sem mit sem mer többé kérni, és még is mindent szabadon kellene néki kérni, titkolja gondolatjait, mind untalan másnak tetszik, hogy sem magában légyen, holott mindent nyílt szívűséggel ki kellene néki mondani. A' helyett, hogy miudenkör szüléi körül volna, kerüli őket, és a' hizelkedő tselédnek társolkodásába vegyeledik.

De semmivel sem jobb ezen bosszontó nevelésnél az el kényeztetés, és szüntelen tartó hizelkedés. Ez meg erősíti a' gyermeket az akaratosságban, azt hamissá teszi, és előtte a' szüléknek gyengeségét el árulván, azoknak szükséges tekintetét is le rontja. De ha az ember úgy neveli, hogy lármás sikoltással semmire se menjen, tehát szabaddá lessz szemtelenség nélkül, és józan maga mérséklésű bátortalanság nélkül. A' szabad akaratu, bizodalomból, és bélátásból származó engedelmességen kívül szükséges még egy elhatározott, és kényszerítésből eredő engedelmesség is, ez a' gyermeket olyan törvényeknek tellyesítésére készíti, mellye-

ket néki jöendőben, mint Polgárnak tellesíteni kell, noha azok tetszésére nem lessznek.

A' gyermekeknek tehát a' kéntelenség' egy bizonyos törvénye alatt kell állaniok. De ennek a' törvénynek közönségesnek kell lenni, erre kiváltt az oskolákban kell ügyelni. A' Tanító ne mutasson tehát több gyermekek között praedilektziót, egy gyermek iránt különös szeretetet, mert így a' törvény megszűnik közönséges lenni. Mihelyest a' gyermek látja, hogy azon egy törvénynek nintsenek minnyájan egyenlően alája vettetve, tehát meg átalkodik. Az oskolai törvénynek semminémű által hágása se maradjon büntetetlenül, jóllehet a' büntetésnek mindenkor meg egyezőnek kell lenni az által hágással.

Mind untalan annyit beszéllenek arról, hogy a' gyermekeknek mindent olyan képpen kell elő adni, hogy azt hajlandóságból tselekedjék. Sok esetekben ez kétség nélkül jó, de sokat mégis úgy kell eleikbe terjesztetni, mint köteleességet. Ennek osztán nagy haszna vagyon az egész életre nézve. Mert a' köz adózásoknál, a' hivatalos foglalatosságoknál, és sok más esetekben tsak a' köteleesség, és nem a' hajlandóság vezérelhet bennünket.

A' gyermekeknel egy parantsolatnak által hágása a' szükséges engedelmesség hijjánossága, a' melly büntetést von maga után. A' parantsolatnak gondatlanságból lett meg szegésénél is szükséges a' büntetés. Ez a' büntetés vagy testi, vagy erköltsi. Erköltsi képpen büntetünk, a' midőn a' betsültetés, és szeretet' kívánságait ki nem elégítjük, p. o. ha a' gyermeket meg szégyenítjük, vele hidegen bánunk. A' betsültetés, és szeretet' kívánsása egy bizonyos eszköz a' büntetéseknek olyan formán leendő el intézésére, hogy azok tartósak legyének. A' honnan a' bün-

tetésnek ez a' neme legjobb mivel az erköltsiségnak segedelmére vagyon: p. o. ha a' gyermek hazudik, tehát a' megutálásnak egy pillantatja elegendő, és a' tzeállal leg megegyezőbb büntetés.

Testi büntetések vagy a' kívántt dolognak megtagadásában, vagy az érzési büntetésekben állanak. Ezeknek első neme atyafias az erköltsivel és tagadó. Az utóbbiakat vigyázva kell elővenni, hogy egy indoles servilis ne támadjon. Hogy a' gyermekeknek jutalmakat osztogassunk, nem ide való, ez által önnön hasznokat keresőkkelé lessznek, ebből ered az indoles mercenaria. Ha az erköltsi büntetések semmit sem használnak, és a' testi büntetésekre megyünk által, így ugyan jó karakter többé nem formálódik. De kezdetben a' fisikai kényszerítés pótolja ki a' gyermekek megfontoló tehetségeknak hijjánosságát.

Azok a' büntetések, a' mellyek a' haragnak ki tetsző jeleivel történnek, nem igazán munkálódnak. Ekkor a' gyermekek úgy nézik azokat, mint következeseket, magokat pedig, mint a' felgerjedett indulatnak tárgyait. Altalában olyan vigyázósággal kell a' büntetéseket ejteni, hogy a' gyermekek lássák, hogy tsupán az ő megjobbulások a' végtzél. Ha a' testi büntetések gyakran megújittatnak, könnyen meg átalakodottat tesznek. —

Pucz Antal.

3.

Biosophiai Felelet T. Tüdös Márton István Prof. Úrnak a' Tudományos Gyűjtemény 1818-dik Esztendei hatodik kötetjének 122-dik Lapján tett harmadik kérdésére, t. i.

„Meg-egyezé tökéletesen ma az orvos Tudomány a' filosofikos „organológiával abban, hogy az emberi élet e' három Kategoriaikba határozódhatik : Sthenia Asthenia ; — és „Hypersthenia ; még pedig úgy, hogy a' Sthenia (justa „virium proportio) az embernek egészséges állapotját tégye: ellenbe minden betegség vagy az Astheniára vagy „a' Hyperstheniára tartozzon, és ha nem, miért nem ?

Ezen kérdésre, közönségesen az Orvos-tudománynak különösen az élettudománynak (Biosophia) a' múlt század utolsó tizedjétől fogva történt viszontagságai adtak alkalmat; midőn a' későbbi Incitabilisták a' Browne' theoriáját változtatván is nehézségektől nyomattattak, és a' Philosophiához folyamodtak, mellynek mérges kigyójától maga Browne annyira tiltotta az Orvos tudományt.

Ugyan is midőn ő az életnek mind egészséges mind beteges állapotját egy occulta qualitasból az úgy nevezett incitabilitásból húztale, mellyen fogva az izgatóknak munkássága szerint vagy, rendes, vagy szerfelett erőss, vagy gyenge izgattatásba jöhet az élő test; továbbá midőn némelly betegség formáit a' rendes izgattatáson felül való gradusra vivén mindenkor Sthenicákká tenne, másokat ismét akár a' nagy izgató által lett ki-fáradás után (indirecte) akár az izgató kevés volta miatt (directe) származott csekély izgattatásból húzván-le mindenkor

kor Asthenicáknak tartana; és így amazokat mindég gyengítő szerekkel, ezeket pedig a' szerint a' mint directa vagy indirecta gyengeségből állanak, mindég vagy kevesről többre szaporított, vagy a' kimerítő ösztönhöz leg-közelébb járúlt nagy izgatóról lassan lassan kevesített erőssítőkkel gyógyíttatándóknak tanítaná: a' gyakorló orvosok vették először észre, hogy némelly betegségek, mellyeket Browre mindég asthenicusoknak tett néha sthenicusok is, és viszontag, — s így az ő tőlle átaljába, javasolt methodussal ellenkező curát kívánnak; ehez képpest a' későbbi Incitabilisták arra mentek, hogy minden betegség formába lehetőnek vették fel mind a' Sthenica, mind az Asthenica indolest; hanem a' betegek ágyánál az individuumokba kell ki-esmérni, mellyikbe mellyik characterrel bír az adott forma morbi. Ugyan ezek nevezték a' Browne Stheniáját Hyperstheniának, az egésség állapotját pedig Stheniának; ezen időszakaszból való az a' filosofikos organologia is, melly az emberi életet e' három categoriákba határozza: Hypersthenia-Sthenia-Asthenia, tehát implicite a Biosophia legfőbb principiumául a' Browne incitabilitását veszi fel.

Ezt a' módosított Brownismust is, mint látni fogjuk sok fogyatkozásokkal lehetett vádolni; nem győzvén Röschlaub az óltalmat, reménylte, hogy gyenge principiumának új gyámot adhat az által, ha (a' mitől nagy Mesterek iszonyodott) a' Philosophiához folyamodván, ennek fő principiumából húzza le az Incitabilitást: de az óltalomra kihivott Naturphilosophia elnyomó Tyrannussá lett; mert meg nem elégedvén azzal, hogy az Incitabilitásnak mint eddig tisztelt legfelsőbb principiumnak mezitelenségét felfedezvén, felsőbb Pandynamicum principiummal ajándékoz-

ta meg a' Theoriát, tovább is az orvos-tudományt, mellynek a' józan tapasztalás datumaiból kellene kiindulni felfelé, transcendentalis deductiókkal a' priori rakta meg, és mint a' sas a' tekenősbékát repülni tanította: míg végre most a' rationalismust az okos empiriával a' legnagyobb lehetőségig egybe olvasztó Syncretismus, a' tapasztalást is a' maga jussaiba szerentesen vissza állította. De az ezekről bővebben értekezni akaró Tudós Hazafiakat de Philosophematum omnis aevi, ac imprimis recentissimi in Theoriam Medicam influxu írtt inauguralis dissertatiómra, és azon Historico - Critica Biosophiae Disquisitióra útasítom, melly éppen most Lipsiába adattatott ki: mert minekutánna ennyit egy részről a' Tudós Kérdőnek, más részről a' felelőnek állapotjai' meghatározások kedvéért szükségessé képpen előre kellett bocsátanom, itt azt kell megmutatni, miért nem egyezhet meg az Orvos-tudomány az olyan philosophiai Organologiával, melly az emberi életet az említett három Categoriákba határozza?

I) Az életnek mint Totalitásnak oka soha tapasztalás alá nem eshetvén, — az élet categoriái felől állított sententia egyedül a' rationalismus ítélete alá tartozik; úgy de a' ratio az ilyen sententiák között legalsónak, és mintegy ignavae rationis commentumnak tartja az occulta qualitást, szinte úgy mint a' Mysticismust, polydynamismust, 's a' t. már pedig az incitabilitást, mellyen a' Hypersthenia, Sthenia, és Asthenia categoriái épülnek maga Browne occulta kvalitásnak valja mikor Element. Med. §. XVIII. azt mondja: Quid sit incitabilitas ignoratur.

II.) Ha az élet az izgattatásnak Hyperstheniájába, Stheniájába, és Astheniájába határozó-

dik, úgy az életnek az erő, az incitabilitas belső ugyan de csak negativa passiva oka lenne, a' külső ok az izgató tartattatik ez által positiva activa élet okának; holott az izgató nem oka az életnek, hanem csak nemesebb gradusra való emelkedésének feltétele. Nintsen-é élete a' magnak, minék előtte a' melegnek, nedvnek, világnak ingerei által nemesebb kinyílatkoztatására izgattatna életének? sőt nintsen-é élet az anorganicumba, melyet pedig az említett izgatók soha nemesebb grádusra fel nem ébreszthetnek? Azért mondja Schelling hogy ezen Theoria a' legalsó gráditsán maradt az élet ideájának, és hogy az incitans potentiáknak az élet positiva okával lett feleserelésébe fundáltatik minden durvája, és crapulássá a' Browne tudományának.

III.) Ha a' Sthenica, Asthenia, Hypersthenica incitatio, elégséges categoriái az életnek, úgy az egész élet csupa kényszerített állapot lessz; holott pedig már az anorganica élet is, annyival inkább a' nemesebb élet az erőknék kiható, és visszaható activa munkásságába áll.

IV.) Ha a' Sthenia, Asthenia, és Hypersthenia elégséges categoriái az életnek, úgy ezt nem csak status coactusnak, hanem csupa quantitativum factumnak, és az élet jelenségeit mindtsak quantitativa változásoknak kell néznünk; holott.

V.) Ha csupa incitatióból állana az élet is, még sem elég a' quantitativumon megállapodni a' Biosophiának; mert már az incitationának fundamentuma is az illetett organum, és izgató között lévő qualitativa oppositio; így arra, hogy a' muscularis fibrák diameterbe kiterjedjenek, 's azon fogva rövidüljenek, contractivus oxygenicus stimulus kell; arra pedig hogy az oxygenicus contractivus érző-inak dolgozzanak

expansivum nervinum incitamentumok szükségese-
sek; ilyen polusos ellentétel van az érző, és
mozgó inak között qualitative, biochemice, azért
is a' nervus a' musculusnak viszontagos ösztöne,
valamint a' muscularis erővel felruházott vér ösz-
töne az érző-innak: és így az incitatio ideáján
épült quantitativa Categoriák is qualitativa
differentiát téznek fel előre. De

VI.) Ha csak a' nervea sensibilitásba, és mus-
curalis irritabilitásba, úgymint az incitabili-
tásnak könnyebben alá- vitethető élet-kinyilat-
koztatóiba akarna is megállapodni az élet-theoria;
még is úgy tapasztaljuk, hogy az irritabilitás-
nak Hyperstheniája a' sensibilitást gyakran ellen-
kezőleg astheniára nyomja-le, viszont az igen
nagy érzékenység muscularis gyengeséggel van
össze-kötve: innen világos hogy a' kérdésbe lévő
három categoriák, csak ezt a' két nyomát sem
fogják-fel az életnek; mivel nem igaz az, hogy
incitabilitas una eademque est in toto corpore,
annyival inkább, hogy

VII.) A' reproductio olyan kiváltképpen
való, 's fundamentomos jelensége az életnek, hogy
a' plántáknak, és alsóbb állatoknak életek is csak
ebbe határozódik, csak erre szorittatik, ez bu-
jálkodik ott, a' hol az érzés és mozgás csekély,
ez a' felsőbb étellel, mellybe a' lelki tehetségek
gyökereznek antagonisál, 's legfellyebb is azok
organumainak feltartásán dolgozik: úgy de a' re-
productiót a' quantitativa categoriák alá nem vi-
hetni, és quantitativa incitatioókból ki
nem magyarázhatni.

a.) Nem az incitatióból; mert tápláló elede-
lül nem incitansok, az az a' táplálás organumai-
val nagy polaris oppositióba álló ösztönök kíván-
tatnak, hanem az úgy nevezett indifferensek,

mellyekbe sem a' positivus sem a' negativus dynamicus factor nem uralkodik kitétszőleg.

b.) Nem a' quantitativumból; mert mind az egészséges, mind a' beteges állapotba történő secretiók (mellyek a' reproductiva functiók talpkövei) qualitatíva differentiát csinálnak a' vér között, és abból készült nedv között.

VIII). A' Nosogeniába (betegség eredete) és Pathogeniába (betegség formája' v. nyavalya' eredete) sem bódogúlna az olyan Orvos tudomány; melly az említett filosofikos organologia quantitativa categoriáival beelégszik; mert

a) Ha a' Sthenia, a' justa virium proportio az egészséges állapotot teszi, minden betegség pedig vagy Astheniára, vagy Hyperstheniára tartozik; úgy minden Astheniára tartozó betegségek valamint minden Hyperstheniára tartozó betegségek közönségesen in injusta virium proportione állanak. Mitsoda különbség lessz közöttök? ha a' Hyperstheniát virium excessus in activitate, az Astheniát virium defectus in activitate characterisálja, úgy ezen utóbbi két meg-határozásokból ki-marad a' genericus conceptus (t. i. a' virium proportio) mert nem a' proportióba jelentetik hibázni az erő, hanem quantitasba, vagy intensitásba, és valóba a' Browne Theoriajának mind evolutiója, mind azon állítása, hogy incitabilitas una eademque est in toto corpore, ezen utóbbi meg-határozásnak kedvez: tehát ki-zárja a' Philosophica organologiának az egészségről való conceptusát (justa virium proportio) melly úgy sem a' quantitativa monodynamica Browniana theoriába illik, hanem (proportio csak több különböző erők között lehetvén) a' Polydynamismusból költsönözött conceptus; est a' Polydynamismust pedig az élet-theoriájába az okosság előtt annyira szégyenelje bé-hozni a' Filosofikos organologia, mint a' Theologiába a' Polytheismust.

De még a' most jóvá hagyott Hypersthenia és Asthenia' conceptusa (virium excessus, defectus) és az ehhez igazított egészség conceptusa (virium, aut potius incitationis normalis gradus) meg nem állhat a' tapasztalás szerint a' Pathogeniába; mert úgy semmi nyavályák in origine sem a' Hyperstheniára sem az Astheniára nem tartozhatnak, minthogy kezdetben az egész organismusnak minden Systemáiba az incitatio átaljában in excessu, vagy in defectu soha sem tapasztaltatik, hanem csak vagy egyik vagy másik Fő-Systemába; sőt annyi sok gradusai lévén mind a' musculare mind a' nerveum fő-Systemák evolutiójának az organumok szerint, nem csak ezen két fő-Systemák egymás között, hanem ugyan egyiknek felsőbb és alsóbb evolutioi-is egy más között elejénten antagonisálnak, és csak a' nyavalya Főpontján (ακμῇ) ragadtatnak az antagonismusból Sympathiába, (perturbatio crisis) és akkor is az úgy nevezett crisis bona, az antagonismus dynamicus helyre állásával kezdődik, és az antagonistica secretiók által (crisis materialis) tökéletesedik. Nem lehetnek annak okáért az Asthenia, és Hypersthenia olyan categoriák, mellyek közül egyik alá a' beteges organismus minden Systemáiba való incitatioának quantitássa exclusive tartozzon, és a' nyavalya Asthenicus, vagy Hypersthenicusnak neveztesse; mert ha a' muscularis és kivált arteriosa activitásnak szertelen nevedését, (a' mint ennek szokott gyengítő curája mutatja) Hyperstheniának nevezed, ugyan ezzel más Systemák gyengébb incitatioja jár együtt, így ez meg-kissebbíti a' beleknek oxygenico-mucosa secretioját, a' bőrnek phlogistica exhalatioját, sőt a' nervusok erejét is úgy meg-gyengíti, hogy a' Brownianusokatis míg az apparens debilitást fel-venni nem kezdettek torpidus Typhus

gyanújára, és stimulans curára tántorította, mint-hogy az antagonismus és Sympathia törvényét nem esmérték. Ha viszontag az Asthenia ugyan azon musculare's arteriosum systema meg-kisbebedett energiájában áll, — e' mellett is az erythysmus nevededik; ha az érző inas systemának gyengeségébe, — miért annak érzékenysége olyan szertelen nagy a' Typhus nervosus versatilisbe? ha a' vénáknak és absorbens edényeknek lássúságokba, — miért vān, hogy ugyan ezek már az úgy nevezett Hyperstheniába-is depotentiáztatnak.

Ugyan azon organismus melly (mint noumenon) az egységnek characterével bír mind az egészséges, mind a' beteg állapotban sok külömbféléséget mutat (phaenomenon) az igazi observatornak, mellyet mind egyik systemának egymásba való befolyása' tudása nélkül, egy Asthenia's Hypersthenia névvel ki-nem-jegyezhetünk.

b) Nem csak az erőből kell fel-venni quantitativus morbus; hanem az erők meg-testesülésének, spatiumba lett ki-nyomásának, az az a' materiának qualitativus morbusait-is; minden gastrica febrisek, mellyeket az eredeti Incitabilismus gondolóra sem vett, minden cachexiák, impetigók, sok olyan fajtái a' nevrosisoknak, mellyek a' tudós Reil szerint, a' nervus hibástáplálásából, 's secretiók hibáiból származtak, a' Sthenia, és Asthenia ráamájára nem húzattathatnak, ezek a' Browniana Therapia specialis csúfolói; nem csak, hanem ha a' Burkus Savany mérge egyenesen, és közbe vetetlenül, a' vért minden quantitativa incitatio nélkül qualitative carbonisálván rettenetes halált okozhat, betegségek is tehát miért nem, és mennyire nem állhatnak elő eredeti qualitativák? Érzették ezt a' Hypersthenia, Sthenia, és Asthenia categoriák hijjános

ságát a' practicus Orvosok jó korán, és azzal sem-
elégedvén-meg hogy minden betegség-formájában
a' két féle character között egyiket individualiter
ki-keresni javaslották — azon kívül a' morbos a
reproductio' (= qualitativus morbus) zászló-
ja alá is futottak, és az incitatio-Theoriája prin-
cipiumának elégtelenségét titkon megesmerték,
's az incitabilitást és morbos a repro-
ductiót paralleliába maga alá foglaló felsőbb
biologicum principiumnak szükséges voltát észre-
vették, melly a' mint mondja Malfatti, az inci-
tabilitás Theoriájának és Biochemismusnak né-
met Brownismussá való egyesüléseknek legfel-
sőbb principiuma lenne. Lásd Hírtorico-critic.
Biosoph. disquisitio pag. 32. Sőt mennél tovább
gondolkozunk annál világosabban látjuk, hogy

c) Még a' quantitativus és qualitativus mor-
busoknak különböztetése sem elég a' Nosogeniá-
ba, nem hogy az emberi élet három említett ca-
tegoriái: ugyanis a' qualitativa, és quantitativa
abnormitásoknak kezdő szikrája is egyik Sy-
stemának a' többekhez való relatiója
megzavarodásába áll, és később megyen
által vagy mennyiséges, vagy millyenséges, vagy
mind a' két nyavalyává; sőt sokak, mellyek így
származnak, így is folynak-le, a' nélkül hogy
vagy az erőbbe mennyiséges, vagy a' mate-
riába millyenséges változást okoznának, ha-
nem csupán csak vagy ugyan azon egy fő-systema
receptivitássának az energia felett való szertelen
felemelkedésebe, vagy egyik systhema energiájá-
nak a' másiké felett való neyekedésébe határozód-
nak, így az egész organismus' erejének summá-
ját sem nem kissebbítik, sem nem nevelik, hanem
valamint az electrica distributióba látjuk egyik
polaritást nevelik a' másiknak rovássára, orvos-
ságokat is, olyanokat, és annyit kívánnak, mely-

Ilyek ezen Factorok aequilibriuma helyre állítására valók, de sem sthenisálni, sem asthenisálni nem elégségesek, sem a' materia mixtioját annyira nem változtatják mint a' qualitativus morbus curájára kívántatik, 's így az antagonistica curának legszebb remekei. A' gyakorló Orvosok ezer példákat tudnak erre; de mások, kik előtt a' dolog nem annyira világos, ebből megérthetik, hogy sok evacuatorius morbusokba, és nervusok nyavalyáiba, mellyeket az Asthenia categoriája alá tettek az Incitabilisták, p. o. az úgy nevezett cholerába, némelly görtsős colikákba 's a' t. egy grán laudanum legrettenetesebb symptomákat csilapít-el. — erőssített? superincitando kimerített? reproductiót qualificált? — nem: csak a' concernens organum nervusainak receptivitását, melly az energia rovássára szerfelett exaltálva vólt, kissebbítette-meg, és így az energiát antagonistice indirecte nevelte, mert azt expansivus nervinus excitans szerekekkel, mellyek külföldben a' nervea energia tulajdon stimulusai, directe fenni nem lehetett, a' nagy érzékenység olyanokat el nem szenvedhetvén. Az ilyenek méltán különös categoriába tartoznak, és relationis morbusoknak nevezetethetnének a' Nosogeniába.

IX) Ha ezek így vagynak, annál kevesebbre mehet az olyan Orvos-tudomány a' Therapiába, melly az ilyen Nosogeniát, a' kérdésben lévő filosofikus Organologia szerint elmellőzi, és csak az erőssítő, 's gyengítő methodusokon sántikál. A' tapasztalt orvosokat hívom bíróul ezen facticum assertum megítélésébe; — állításom okait a' fellyebb kitett pontok úgy is magokba foglalják.

Így rontani ugyan sokkal könnyebb, mint építeni; de minthogy a' kérdésnek kiterjedtsége nem hozta azt magával, hogy meghatározzam

menyibe kellene a' filosofikus organológiának, az orvosi Theoriát és tapasztalást gazdagító század lelkével előre lépni? — ennek megfejtését a' fellyebb említett két munkáskának assiduus, és penetrans olvasóira bizom. Ott fogják látni, mik történtek a' quantitativa Categoriák epochájától fogva: a' helyett, hogy Sömmering alatt az anatomicus kése akarta mutatni a' Philosophus szemekinek a' lélek organumát, — most már a' Philosophus construálta az orvosnak az egész természet a' priori, magyarázta az élet-okát, az egészséget, a' betegséget, általhágatta véle az ő Tudományának Kánt által jól megszabott empiricus határát; látni fogják, hogy annál bizonyosabban lekellett rogygni ezen Transcendentalis medicina Systemájának is, mennél consequentebb épült fel a' hamis principiumon. És ezen orvosi Bábel-omladéknak húsz esztendei Litteraturája, a' legfárattságosabb út, mellyen mindazonáltal szükségesképpen által kell törni a' philosophiai organologia tanulóinak is, csak azért hogy Tudományok azon Orvosi-tudománnyal megegyezzen, melly mind a' Speculationnak a' Biosophiába, mind a' tapasztalásnak a' Pathológiába 's Therapiába elkerülhetetlen szükséges és szerentsés használása után, végtére az előtte valók hibáiból magára vigyázni tanult, 's a' Rationalismust az empiriával, a' Theoreticust a' practicussal, az Idealét a' Realéval megbékéltette; a' Tapasztalásnak gyakori vakoskodás, 's tévelygés miatt elvesztett hitelét szinte úgy, mint az okosságának haszontalan transcendens mesék által nem régen újra meghomályosított méltóságát vissza szerzette,

Bódogh Mihály Orvos Doctor által.

4.

Körner' Élete.

Korunk' derekabb fiainak egyike volt Körner. De ő minden korban, még akkor is, mikor hajdan virágjában állott a' Romai nagyság, a' Kiválosztottak közé tartozott volna!

Mert a' ki a' kellemetes fiatal életet, ki annak koronáját a' szerelmes lyánykát, önkényes el-tökéllésből, a' sz: szabadságért fel áldozni bátor, az a' jobbak és erősebbek egyike, az — ha valaki, megérdemli hogy éljen emlékezetünkbe, mint korunknak ritka szép tüneménye. Anynyira köz-metelyünk az egoismus, hogy örvendetes és szívet emelő, látni egy nagy lelkű ifjat napjainkban, ki nem hivatalból sem nem haszonért lépett a' pályára, hanem egy nagy idéáért, mellyre népét érdemesnek vélte. Mert nem a' szeles ifjúság' nyughatatlansága ragadta el Körnert, nem bérért, sem nem ditsőségért fogott kardot, nem életet kívánt ő nyerni, midőn éltevel kotzkázott. Európának ki szabadítása a' köz-járom alul, volt az a' tárgy, mellyért lelke lángolt, a' mellyért ő áldozat lett!

De nekünk Magyaroknak, még egy más tekéntetből is betses Körner. Eggyik ditső hő-sünket Zriny Miklóst új életre hozta pennája, s ezen nagy emberünket a' német közönséggel is esmértette, szeretettette, tsudáltatta, és meg ujított egy felséges nevet szomszédjainknál, melly addig azoknak nagy részénél, porban hevert.

Néktek hazám' nagy-reményű ifjainak, kik megértitek Körnert és követni tudátok, néktek Magyar Ország' érzékeny lyányinak, kik erősek volnátok ki botsátani a' boldog szerelmest karjaitok kö-

zül — néktek főképp ajánlom élete le írását. Részt veendő szívetek sorsában a' korán el esettnek, kinek rövid pályáján az élet' leg melegebb színei lángoltak: az ifjúság, a' költés, a' Vitézség.

Körner Theodor, Károly 1791-dik ben September' 13-dikán született Dresdában, hol atya akkor Consiliarius volt a' Szász udvarnál. Gyenge egészségű vala a' gyermek első esztendeiben, 's ugyan azért, életének korább napjai, játéokban 's a' szabad levegő alatt tölték el. Meg erősödven későbbben, az elmulasztottat helyre hozni szükséges volt. Elkezdvén oskoláit a' gyermek különös hajlandóságot mutatott a' historia, a' mathematica, a' természet tudománya tanulására, kevesebbet a' nyelvekre, és eleitől fogva ki tetőző idegenséget a' francia nyelv eránt.

Tizen hetedik esztendejéig az atyai házban nevelődven, a' gymnastica gyakorlásokban is sokra ment, a' melly gyakorlások tagjait izmosá és hajlékonyá tették. Ő merész lovaglő, jó uszó, gyors tántzos volt, de kivált híres a' kardforgatásban. Rajzolni jól tudott, a' muzikát értve kedvell'te. A' hegedűt későbbben a' guitárral váltotta fel, talám tsak azért, mert phantaziája őtet troubadorrá tette, midőn Karj' alá szorította guitárját. — De mindenek felett, kora ifjúságától fogva a' Poezisen függött lelke. Atya, első próbáit szenvedte, nem buzdította mert igen tudta, hogy más a' hivatal, más a' hajlandóság.

Schiller és Göthe voltak az atyai háznál a' kedvell't költők, 's nyilván ezeknek munkáit olvasta leg elsőbbszer is a' gyermek. Versezeti, 's dramaticalis munkái, mutatják leg-alább, lelkének atyafiságát ezen tiszta lelkekkel, kiket mint

magas példákat követvén , hihetőképén elért volna azon korba , melly a' gyümölcstörké.

Az atyai háznál az a' nagy nyeresége is volt a' nevendéknek , hogy ott szüntelen a' legjobb társaságokban részesülhetett , és így első ifjúságától fogva , ama' hajlékonyságot és másokhoz alkalmaztatást magáévá tehetette , melly nélkül a' legvalóságossabb érdemek is , a' nagy világban mindég vesztenek. Az atyai háznál esett az a' szerentséje is , hogy két jeles férjfiak , a' serdülő ifjúnak tehetségeire igen szerentsés befolyást tehettek. Ezen jeles férjfiak' egyike volt Pfuel , későbbben Obrister az Orosz-szolgalatban , egy igen nagy elméjű és kimívelt tiszt ; másika Öhlenschläger , a' közönségesen esmért Danus Költő.

Midőn élete nemét választá Körner , atyának helybe hagyásával a' Montanisticát választotta , a' melly kellemetessé lett nékie részént azért , mert a' bányászság valóban némelly poeticumot mutat , részént az ezen hivatalhoz szükséges tudományokért , mellyek az ifjú' elméjének , elegendő táplálást ígértek. Ezeknek bővebb megszerzése végett , 1808-ban a' Freybergi Akademiára ment , hol két esztendőket töltött. A' víg ifjat ott egy eset mélyen és maradandóképen meghatotta , és talám egész életére annyiba befolyt , hogy ő azután komolyabb , elmélkedőbb leve. Egy nálánál idős' barátja Schneider Friedrich a' vízbe halt , beszakadván alatta a' jég midőn síkálmanék. A' szívesen szeretett barátnak illy véletlen veszedelme , kitörülhetetlen bényomást tett az ifjú' lelkébe !

Talám ezen eset is ébresztette 's tette állandóvá benne a' religiosus érzéseket , mellyeket ugyan szívébe plántált az okos és szabad nevelés is , de a' mellyek még is a' heves ifjúság' tüzevel nem mindég egyeztethetők. Sok Sonnetjeiben és

dalljaiban religiosus érzéseket énekelt, még pedig olly gyengéd olly keresetlen érzésekkel, hogy azok, tapasztalhatólag szívének tiszta kiömlései. Ezt bizonyítja azon szándék is, mellyet életének kora tavaszában eltökélt, hogy t. i. egy Keresztény Almanakot (Taschenbuch für Christen) adjon ki. Ezen tárgy felől egy levelében így ír: „Az a' vallás, mellyért atyáink vívtak és haltak, ne emeljen e' fel minket mint őket, 's ezen hangok ne hassanak e' meg némelly szívet, melly még a' tisztaságban él? Ha bár ezen Almanak kiadását a' környülállások meggátolták is; de a' szándék maga, tanúja egy tiszta léleknek, kit mélyen megghatni tudott mind az, a' mi nagy és szép.

Elvégezvén Freybergben 1810-ben Cursusát Berlinbe szándékozott, de ezen útról lemondani kénytelenítetvén, szüleit Carlsbadba kísérte, onnét Löbichauba ment kereszt-annyának a' Curlandi Herczegnének látogatására, kinél több kedves napokat töltött. Ezen Dámának udvarában, az esti Társaságokért úgy nevezett Thè-újságokat írt, öszveszővetkezvén e' végre egy elmés dá-mával, egy orvossal, és egy derék művésszel. Ezen mulatságos darabok, tsupán kézírásban voltak, nem más végre, mint arra hogy az esti társaságokban felolvastassanak, és így azon pihenő órák egy részét, az elme' kellemetes játékkal töltsék, mellyeket sokan a' kártyákkal vagy hasonló unalmak köz'tt vesztenek el.

Ezen esztendőben lépett Körner, életének 18-dik évjében mint Költő világ eleibe, nyomtatásba adván Verseit e' t'zim alatt: Knospen (bimbók). Figyelmet érdemel a' megholdogúlt' atyának jegyzése, a' Költő' ifjusága, és azon merészség felett, mellyel olly idő korban, a' közönség eleibe lépni bátorkodott. Hadd hallja, monda,

az ifjú Röltő a' Critica kémélletlen szavát, azon hibáknak felfedezését is hadd lássa, mellyeket a' baráti szemek észre nem vettek; mutassa meg, ha eltsüggeszthetik-e a' kemény és igazságtalan ítéletek, vagy új próbákra ébresztik.

Körner, a' mint már említettük, a' Montanisticában annyira ment, hogy ezen hivatalba lépven, a' jövődö' gondjaitól mentt lehetett, egygy olly élet' neme által, melly a' szükségést megígérte. De attya, ennél többet kívánt. Ő az ifjúból, minden tehetségeinek szerentsés kimivelése által, egész embert akart tenni. Mert mi hivatalbélielk, rendszerént tsak hivatalunké vagyunk, és így nagyobbára hennünk tsak azon részek formáltatnak ki, mellyek hivatalunkhoz szükségesek. Ritka tünemény századjainkban az egész ember, kiben az emberiségnek minden tehetségei kinyíltak, felébredtek. Sokakat a' természet, sokakat a' szükség, sokakat a' gondatlanság, tsak részemberekké tesz. Ditséretes volt azért Körner attyának szándéka, az ifjúnak tökéletes kifejtözhetésére; mellyre ő Béts városát legalkalmasabbnak vélte, részént azon közönséges nyereségért, mellyet a' fő Városok ezen tekintetben adhatnak, részént Bétsben lakott barátjaira nézve, kiknek fiát ajánllotta, 's kik köz'tt első helyet foglal Báró Humboldt Willhelm, a' Borussiai Követ.

A' Bétsi lakás epochát tett Körner' életében. A' gyönyörű vidék, a' lármás világ, a' remekművészek és művek, amaz örök keveredése a' nagy-nak a' ragyogónak a' szépnek a' gazdagnak, az alatonnyal, az apróval a' nyomorulttal — egygy addig nem látott képet függesztett szeme eleibe, melly az ifjú elmét és phantaziát tulajdonkép érdekllette. A' város' szebb társasága, valosztottabb férjűjai és asszonyai, az ifjúnak új életére napot és meleget sugároztak. Bétsnek rakott tárházai,

a' tudományok és művek minden nemeiben, elég alkalmat adának, elméjének ki mívelésére.

Nem az lévén ott már tzelja, hogy magát valamelly hivatalra készítse hanem hogy egy általjában magát formálja, több időt engedhetett hajlandóságának a' költésre. Ott született és lépett világra, *dramatica* munkáinak nagyobb része, a' mellyek köz'tt, kivált Zriny és Rosemundé ki mutatják azt a' magas pontot, mellyet az ifjú művész már is elért, és sajnálva éreztetik egy olly költőnek kora el-vesztét, a' ki a' *dramaticai* nehéz úton, felért volna nyilván azon szép tetőre, mellyen fénylenek Schiller és Göthe.

Minden munkája Körnernek; gyengéd érzést férjfiui erőt lebell. Le száll ő az indulatok' legalsóbb mélyjébe, és hatalmas hangok zengik ki a' legbelsőbb életet.

Dramaticai munkáit nagy kedvel fogadta a' közönség. Zriny első megjelenésénél az a' ritka szerentséje történt, hogy a' Nézőség ötet a' játék végével a' *theatrumra* szállította, és megelégedésének lármás jeleit adta. Göthe maga, a' ki néhány darabjait az ifjú költőnek, a' Weimari színpadba, lehető szorgalommal, és köz meglegedésre jádzoztatta, — Göthe maga, kedvezőn ítelt azok felől.

Munkáinak szerentsés el-fogadása volt azon megkülömböztetésnek oka, melly szerint ő a' Bétsi udvari *Theatrumnál*, poetának ki nevezetett. Ez Német Országban az az egyetlen egy hely, melly a' költőnek szorgalmát olly bőven jutalmazza, hogy abból minden gond nélkül kenyére élélhet. 'S im így az ifjú Körner, tsak hamar, egy nem irányzott szép pályát ért el, azal az értők' betsülését, a' közönség szeretetét nyerte, 's olly alkalmas és kellemetes állopotra lépett, melly ötet minden egyéb segéd nélkül,
nem

nem csak a' jövődö' gondjaitól egészen megmen-
tette hanem az élet' minden kényeiben is reszel-
tetni ígérte.

Bétsben, a' Monarchia metropoliszában, —
hol mint minden nagy Városban széles az út a' fes-
lettségre, késző és mosolygón ingerlő a' romlás-
ra, Körnert ör angyala ölbe fogta, és egy szép
lelkű, 's gyönyörű testü lyánynak társaságába ve-
zette. A' két testvér lélek összvetalálkozott, és
rózsa köteleit füzte körülök a' Sympathia. Ez az
angyal lányka, 's az a' hajlandóság melly Körnert
szíve balványához tsatolta, volt az egyik nagy
véd, melly őtet a' romlott városban, szeplőtele-
nül megőrizte. Mit és mennyit érzett a' szerelmes
ifjú, mint viselte forró kebelében az imádott bal-
ványt, tanúka' többek felett, következő dalljai :
Dresden, Mit den Knospen, Fantasie, Die Augen
der Geliebten, Vor dem Bild ihrer Mutter, Bit-
te, Muth, der Dreyklang des Lebens, Abschied
von Wien, — mellyek mind a' ki-választotthoz
valának intézve. Olvassátok meg e' dalokat, ha-
zám' két nemű ifjai, és képzeljétek érzését, 's azt
a' szerelmet, mellyet az az ifjú, a' ki így tudott
érezni, érdemelhetett! De képzeljétek azt az e-
rőt is, melly győzni tudott egygy olly indulaton,
melly mindenhatón uralkodott, az ifjúnak hitén,
szerelmén, reményin!

„Denn was ich glaube, was ich glühend dich-
te, und glühend liebe, blüht in dir vermählt!“
Mosolygó volt a' szerelmesek kinézése a' jöven-
dőbe. Szüléik helybe hagyák költsön választásokat,
és örömmel határozzák meg idejét házosi egybe-
keléseknek. Közelgetett már ez a' legboldogabb
idő pont — nem volt már akadályja szerentséjek-
nek — de a' ki a' sorsnak parantsol, másképp vé-
gezett?

Ez időbe esik az a' nagy epocha, mellyben az Europai fejedelmek tépni kezdek ama' lántzot, mellyel őket a' hatalmas Napoleon szorította. Borussia kelt fel elsőb, Körnert is sem szerentséje, sem a' szerelem' boldogsága tovább tartóztatni nem tudta. Népe'nek ügyét magáé'vá tette, 's karjaival akarta a' Vitéz megvívni azt, a' mi után a' Költő isteni ihléssel repült. Eltökéllésére a' következő levelet írta attyának, melly lelkének állapotját olly egészen festi. „Germania felkél „— felebreszti a' Borussiai sas, szárnyainak me- „rész tsattogásával, minden lú szí'vben, a' Né- „met szabadság' nagy reményét. Hazája után só- „hajt szí'vem, hadd legyek érdemes fí'ja. Most mi- „dön tudom, mennyi boldogság virágozhat az „életben, most, midő'n szerentsém' minden tailla- „gi fényes sugárokkal reám tündökölnék, most „— látja Isten, érdemes az érzés, melly engem „készt, most mindenható az a' meggyőződés, hogy „nints olly nagy áldozat, mellyet az embernek „legfő'bb java, népe'nek megszabadítása nem ér- „demelne. A' nagy idő pont nagy szí'veket kíván, „'s ha érzem hogy szikla lehetek a' rettenetes „habok ellen, oda kell állanom, és elejbe vetnem „a' szélvész hajjainak a' bátor melyet. Midő'n ba- „rátim győznek, én — bátortalan ihléssel, csak „énekeljem é nagy tetteiket? Tudom hogy Te „szenvetni — édes anyám sí'ni — fogtok. Vigasz- „taljon Isten, én nem kemélhetlek. Hogy életem „kiteszem, a' nem sok, de hogy ez az élet „a' szerelem', a' barátság', és az öröm' minden vi- „rág koszorú'val fű'zve van, és még is kiteszem, „hogy lemondok ama' boldog meggyőződésről, „hogy néktek sem nyughatatlanságot, sem felel- „met soha nem okozok, — ez olly áldozat, mely- „lyet csak illy tzel érdemelhet”.

1813-diknak 15-dik Majusznak hagyta el Körner Bétset. Épen akkor, midőn Breslauban ért, hirdeté ki Major Lützow, az ő neve alatt utóbb híressé lett, szabad Corpsnak felállítását. Minden részről számosan gyülekeztek hívására, kivelt férjsiak és ifjak. Minden rendből és karból tódultak oda a' jobbak, az élet' legnemesebb javának, a' szabadságnak megvívásáért. Tisztek, kik hajdan már ditsóséggel szolgáltak, nevezetes tiszt-viselők, tudósok, híres művészek, birtokos földes Urak, jeles ifjúság vevének szolgálatot Lützow seregénél. Körner is magát már 19-dik Martiusban ezen seregibe avatta, annak gyalog részéhez állván.

Tsak hamar ezután, társaitól fő vadásznak neveztetett, és ezen minéműségben Major Petersdorffal egy hivatalos útát tett, mellynek alkalmatosságával, nyoltz nappal előbb Dresdába ért mint Corpsja. Szüléinek, és az öveinek társaságában tölt el ez az idő, mellynek végeztével atyai áldások kísérték a' táborba indulót.

Attyának egyik szíves barátja, a' Borusszus Major Röder, a' ki ez időtájba, General Vinzingerode fő tanyájában szolgált, maga mellé kívánta az ifjat, de ez eltökéllette társainál maradni, 's megosztani vélek a' jövődö' baját és kényét. Ezek a' szeretett bajtárst April. 24-diken hadnagynak választák, mert úgy volt akkor Lützow Corpsjába a' törvény, hogy a' tisztí helyeket a' társok szava osztogatta.

Lützow szabad Corpsja, a' szövetséges Orosz és Borussus seregek' jobbszárnyánál állott, melly ez időben Dörnberg Generál, és Tettenborn Obrister alatt, az Elba' két partján, szinte Hamburgig hatott, az ellenséggel napónként tsatázott és azt sok helyeken vissza nyomta. Részt vett d' tséretesen ezen szárnynak viadaliba Lützow a-

patja is, mind addig míg későbben a' folyók' által meneteleinek védje bizódott reája.

24-dik Májusban Lützow lovagjaival Stendálba indult. Vele együtt indultak meg ama Commissió tagjai is, melly olly véggel küldetett Vesztháliába, hogy az ottani rendeket, a' közdolgón való segéllésre birja. Ezen követség' egyik tagja Körner volt. Értesére esvén 28-dik Májusban hogy Lützow, más nap' négy Svadronnal, és egy tsapat Rozákkal, Thüringiába, az ellenség hátára fog menni, megkérte a' Majort hadd kísérhesse, ajánlván magát a' lovas szolgálatra. Engedett kérésének Lützow, és az ifjat, a' kit szeretett és betsült, Adjutánsának nevezte.

Ez a' kis mérész kószáló tsapat, az ellenségnek nagy kárt tett. Kurirjait elfogta, hadi transportjait felprédálta, az ellenség' hátát ma itt, holnap ott, rémülésbe hozta, maga ellen detachiroztatott, és tekervényes 's gyors útjaival, az ellen felt mindég kétségbe és felelemben tartotta.

Nyoltzadik Juniusba, Hóf-tájékán a' Cseh széleken, a' Bavarusokkal ütközött meg, 's ott vette hirül, hogy negyed napelőtt, Jauer mellett Poischwitzba, a' fegyver nyugvás megkötetett. Ezen pusztá hirre, Lützow egyenesen Plauenbe ment, olly szándékkal, hogy az Elba jobb partját elérhesse. 14-dik Juniusban vevé tsak, hivatalos tudósítását a' frigynek, egy Szász tiszt által, kinek ötet az Elbáig kelle vala kísérni. 17-dikben mentek Zeitzon által, és estve felé értek Ritzen faluhoz, nem messze Lipsiától. Ott jelentődött Lützownak, hogy feléje frantzia sereg közelget; ott érkezett hozzá a' Paduai Herczegnek parlamentairja is, azzal a' parantsolattal hogy aljon meg, mivel tovább francia tisztektől fog késértetni. Lützow erre kapitány Kropfot küldé a' Paduai Herczeghez, azon utasítással, hogy

a' Marchot sűrgelje. Alig indult meg Kropf, íme egy más Követ Lützowot Général Fournierhez szállította, a' ki, egy lovas és gyalogb  l álló, L  tzow  t hétszer fe  ly  l m  l   sereget vezérlett. Hozzá   rv  n Lützow, azt k  rd   t  le, ha ellenséges szándékkal vagyon e' iránta, mellyre Fournier felel   hogy nem, és hogy   tet tsupán kísérni fogja. Semmi rosszat nem gyanítván Lützow, népével megind  lt, megtiltván el  bb halálos büntetés alatt, hogy senki se fegyvert vonni, se legkissebb illetlen szóval, a' kísérőket bántani ne merészelje. B  k  vel, danolva mendegelt a' lovas tsapat k  t sorba, 's tsak azt vette észre, mid  n Fournier oszt  lja, Kitzenn  l fel marchirozott a' magas gabon  ba, e  g  sz front  l. Ez a' mozdulás olly szándékot   rultel, mintha a' kísérők a' men  ket, egygy mély - utba szorítani akarn  k. Lützow Fournierhez akar   erre küldeni K  rner  t, hogy tudakozn  , mit jelentsen ez a' rend kívül v  l   mozdulás. De a' mint ez, az el  s   tsapathoz   rt, az ellenséges tisz  t fejbe vágta a' fegyvert nem fogottat, és a' tsal-kísérők, Lützow seregére rohanván, elsz  llesztett  k. Sokan el-vesztek, sokan megsebesültek, közel két százon estek fog  s  gba, igen kitsiny résznek volt az a' sorsa, hogy L  tzowval egygyütt, az Elba jobb partját elérhette.

Igy beszéllik a' motskos történetet a' Német irók. A' franciák alacsony, hit szeg   bossz  joknak azon okát adják : hogy Napoleon ezen, néki elég tetemes k  rt tett tsapatnak vesztét, annál inkább el-végezte, mivel ez, a' frigy ellenére, 12-dik Juniusban, m  g az Elb  nt  l nem v  n  lt, és hogy megpar  ntsolta a' Paduai Herczegnek; irtsa ki a' rablókat (brigands) a' hol őket Saxoniában   ri. Küldött volt idején a' Borussz Király k  vetet L  tzownak a' frigy' hir  vel, de a'

melly , Berthiertől Dresdába tartóztatódott, el sem is eresztődött mind addig, míg Lützow tsapaja széllyel nem veretett.

De mind ezen, olly igen hihetővé tett így lehetése mellett is a' dolognak, illő volna meghallgatni a' másik felt is: Mert a' hol a' gazság olly képtelen, hogy attól minden ember iszonyodik, nem képes azt minden mentes nélkül által venni, és inkább megtagadni minden erköltsöt az ellen felnel, mint azt hinni, hogy más színek, a' dolgot mássá teszik.

Körner fején, az első vágás mély sebet ejtett, egy második ellenben csak sértette. Megkábulván az első váratlan vágástól, hátra rogyott, 's tsupán derék paripájának, 's hirtelen észre jövesének köszönheté, hogy magát néhány pajtásival, egy közel-erdőbe rejthette. Béköték azok, a' mint tudták, sebeit — ő szegény el lankadva, ereitől elhagyva, életéhez többé nem bizva, — álomba merült. Felébredvén, két, néki segítségket ajánló parasztokat, sejdít meg maga mellett. Azon bajtársai küldék ezeket, kik a' sereg elszélesztésénél vele eggyütt az erdőbe rejteztek, 's később az ellenséges patrouillekat az éj'setétjével elkerülvén ki menekedtek. A' két paraszt segedelmével olly szerentsés volt, hogy Körner titkon, bé vitethetett Gross Zsocher nevű faluba, ámbár abban egy ellenséges Commandó állott. Az odavaló értelmes Seborvos kötöze sebeit. Ezen rejtekéből irt Lipsiába egy barátjának, a' ki ámbár az egész város tele volt is ellenséggel, és ámbár bizonyos büntetés várta is Lützow' katonájának el-rejtőjét, még sem vonta meg barátságát a' kétséges idő pontban. Ál könnyben járatlan úton vezette ez a' sebes tisztet maga házához a' külső városba, a' hol csak öt napokig gyógyithatta Lipsiának leghiresőbb or-

vosa, mert ő, további ott maradásával, barát-gazdáját, a' nyilván való veszedelemnek kitenni, rettegett. Meg indult tehát, bé nem hegedett sebekkel Carlsbadba. Éjjel kellett utaznia, teker-vényes ösvényeken, mert az ország tömve volt ellenséggel. De jó emberekre talált, 's elért szerentsésen a' hová igyekezett, Carlsbadba. — Ezen kedvező sors, nem tsak életét mentette pe-dig, hanem azon jó sommáju Cassáját is Corps-jának, melly a' Ritzeni esetnél, nála volt.

Tizennégy napi mulatása után Carlsbadba, elég erősnek érezte magát a' türhetetlen vitéz arra, hogy Berlinbe megindúljon, 's ott a' jövő táborozásra, a' szükségést megszerezhesse. Ott egészen helyre állván, Corpsját kereste fel, melly akkor Generál Wallmoden vezérlése alatt, a' Hanseai legióval, 's több hadi tsapatokkal, az Elbe' jobb partján állott, közel Hamburghoz.

Augustus 17-dikén kezdődék a' fegyver-nyug-vás' elmúltával az ellenségeskedés, mellyben Lüt-zow' Corpsja, az elől-örökön állván, naponként részt vett. Aug. 25-dikén Lützow maga, seregé-nek lovas részével, az ellenség' háta megé indult, olly tzállal, hogy ott, eggy nem jól vigyázott reserva táborst, szélllyel verjen. Elérének éjtzaká-ra eggy erdőbe, közel Rosenberg faluhoz, a' hol megállapodának, kiküldött kémjeiket várván. E-zen várakozás alatt, a' patrouillérozó Hozákok, minteggy reggeli hét óra felé jelentik, hogy munitióval és élelemmel rakott ellenséges szeke-rek mutatják magokat, két Kompániának késérése alatt, Lützow magát, azoknak megtámadására legottan eltökélle. Két tsapathba osztván kis sere-gét, mint a' villám az ellenségre rohant, szeke-reit elvette, magát eggy tsalitasba vissza nyom-ta. Ott a' sűrű bokrok védje alatt az ellenséges, gyalogság megfordult, és a' kergető lovasságra

a' golyóbisok záporát szórta. Körner, a' legelsőbb üzők' egyike leven, ott esett el. Eggy golyóbis, melly paripájának nyakát keresztül vágta, meghatotta tüdőjét és megzúzta hát tsontját. Halálos volt a' lövés, és ámbár a' közellevő erdőben, hová bajtársai, a' már magáról semmit nem tudót vivéek, a' seborvos mindent elkövetett, a' mit mestersege javallhatott, még is az eltűnt életet, vissza nem hozhatta.

A' meghaltat, azon szekerek egyikére tevék barátjai, mellyeknek elnyerésében ő is halálig vivott, és elvivéek Wöbhelin faluig, melly Ludwigslusttól eggy órányira esik a' Schwerini útba. Ott, közel az Ország- úthoz eggy felséges tölgyfának szélesen kiterjed't ágai alá temeték a' vitéz Kőltőt, kinek míg élt a' tölgy kedves fája vala, és a' hajdani Germanusok szentelt tölgyfáit, több enekjeiben magasztalta. Mélyen megilletődött bajtársai, kik az utolsó tiszteletet megadák az elesettnek, nevét a' fának oldalába metszek.

A' fát, minteggy ötven quadrat ölni térrel, az Uralkodó Mechlenburg - Schwerini Herczeg, Körner attyának ajándékozta. Kőfal keríti most ezt a' tért, mellynek közepén eggy, Berlinben vashól öntött, diszes monumentum, emelkedik fel. A' lyra és a' kard, koszorúzva tölgy ágokkal, nyúgosznak eggy négyszegű oltáron. Elő felén az oltárnak a' következő írás olvastatik, német nyelven:

Ide temetődött
Körner Theodor Károly
tisztelő és szerető
Bajtársaitól.

Ennek által ellenébe, hától az oltáron, ím e' fellyül írás:

Körner Theodor Károly
született 13-dik Septemb. 1791.
elsőben a' bányászságra
azután a' költésre,
végre Germania' megszabadítására
szánta életét
Ezen hívásnak
szentelte a' kardot 's a' lyrát
's feláldozta néki
legszebb örömit és reményit
eggy boldog ifjúságnak.
Hadnagy és Adjutáns
Lützöw szabad Corpsjánál
Schwerin és Gadebusch között
esett el
26. Aug. 1816.

Az oltár két oldalait Körnernek versei foglalják. Egyik felén:

Dem Sänger Heil, erkämpft er mit dem Schwerte
Sich nur ein Grab in einer freyen erde!

a' másikon:

Vaterland! dir woll'n wir sterben,
Wie dein grosses Wort gebest.
Uns're Lieben mögen's erben
Was wir mit dem Blut befreyt.
Wachse du Freyheit der deutschen Eichen
Wachse empor über unsre Leichen.

A' magas tölgyfának ágai árnyékozzák a' vas emléket, a' falkerítését eggy rostélyos ajtó szakasztja meg, 's hadja látni a' Vándorlónak a' Monumentumot. Eggy kettős nyárfa sor viszen az ajtótól az Ország-útra.

Az emlék felállításának napját, innepivétette a' Ludwigslusti papság. Ennek tagjai vezették a' seregesen össze gyűlt sokaságot, a' nyu-

govó' sírjához, ők rendelék el az innepet, és a' Herczeg musikáját, a' melly szomorgó harmoniával lépdegelt a' kísérők előtt. Helyre érven 's felállítódván az Oszlop, Studemund, a' fő udvari pap magasztaló beszédet mondott az ott nyugvó ifjú hamvai felett. Annak végével a' megditsóult Költőnek némelly oda illő strófái énekeltettek tanult énekesektől, a' mus'ika hangjai között.

Ezen kerítésben nyugszik, ditsó testvérjének oldalánál a' legjobb lyányka is, Emma, Sophie, Louise. — El ment a' gyengéd lélek, megkeresni szeretett bátyjának hamvait. Lerogyott az emlék lábainál, a' hideg vashoz nyomta a' lán-goló ortzát, és jajgatva siránkozott a' szerelmes után, ki az alatt fekszik. Lankadtan tértek tagjai az atyai házhoz vissza, — élete, a' megholt-nál maradott! A' mindég jelenlévőnek képét és gyász-oszlopát rajzolgatá, 's ezt a' munkát, mint szívének tsal-nyugalmát, folytatá és végzé, de alig végezvén a' határatlan szerelmű szív verni megszűnt. A' letapod'tt Atya, Wöbbelinbe vitte az új áldozatot, 's letette a' testvér' sírjánál.

Ez a' kitsiny karikája a' Költő 's a' Vitéz életének. Kurtán szabott pályája tsak 23 évek-re nyúlt. — Nem ditsekedhetik nagy hadi-tettekkel, mert azoknak sem a' kor, mellyet elért, sem a' kevés idő mellyben szolgált, sem a' környűllálások nem kedveztek. De erős és magas lelkében égett, a' legnagyobb tettek' ditsó szikrája, mellynek szép tanúji: szabad részvétele a' nagy dologban és a' tehetőségig szünet nélkül keresése. Kosszorúkat nyert a' Költő, de még nem volt itt az a' kor, mellyben legszebbikét homlokára tehethe volna.

Ő az ő maga kevesében, meghaladta sokaknak sokát, és pályájának kora reggelén méltán elmondhatta a' mi kedvelt Berzsenyinkkel:

Győztem! lerázták tzombjaim a' fővényt,
Izzad'tt homlokomon szent olaj ág lebeg,
Nevem kivívtam mély porából
'S által adám maradékaimnak.

B. L. J.

5.

Van nyugvó *v* a' magyar nyelvben is,

A' magyar nyelv Ásiai eredetű, Ásiai nyelv-faj; 's nints az Európai nyelvekkel semmi rökonsága, sőt hasonlatossága sints *); hanem tsupán tsak az Ásiaiakkal van. 'Azért, ha ennek természetit, belső alkotását, szabásait jól megismerni, tulajdonságait kitanulni, 's ki fejtegetni kívánjuk; nem az Európai, hanem az Ásiai nyelvekhez kell — mint Grammaticusoknak szükség is, mulhatatlanul szükség — folyamodnunk; azoknak segítségével élnünk 's azokból világositást vennünk. Külömben hijába törjük a' fejünket, hijába erőlködünk; mert nem bódogulunk szándékunkban; és minden erőlködésünk mellett is sokszor úgy megakadunk hogy egygyet sem léphetünk jól; és ha vaktában lépünk, nagyot botlunk, és ollyat állítunk 's tanítunk a' mi nem igaz.

Igy jártak már sok magyar Tudósok; 's ez történt meg rajtok nyelvünknek némelly különös tulajdonságaira, nevezetesen a' nyugvó *v* betűre nézve, a' mint majd alább ki fog tetszeni. Ugyan is vagynak nyelvünkben, ha mind nem igen nagy számmal is —

---

*) Igen messze jár nyelvünk esméretitől, 's az igazságtól. Bochartus midőn azt állítja, hogy a' magyar nyelv a' Tót nyelvtől származott 's abból lett. Lásd Phaley et Chanaun munkájának I. Könyve 5-ik Reszet.

1. Ollyan *o*, *u*, *ö* és *ü* hang-betűnn (vocalis) végződő gyökér-szók — kivált az egytagúak között — nevek is igék is, a' mellyekben noha semmi *u* nints, nem látszik, mint p. o. *Ö* (személyes név-mássa, tompa hang jellel, a' hogy szoktuk kimondani; mert élessel vocalis betűnk az), *hó*, *tó*, *odú*, *szaru*; mindazáltal még is a' legelsőben, mihelyt az birtokos név mássává leszsz; a' többiken pedig, mihelyt vagy függőlek (Suffixum) járúl hozzájuk; vagy másfele nevekedés (incrementum) által jó alkalmatosság adódik rá, azonnal elő-áll a' *u* (a' mikor osztán az egytagúak többnyire elváltoztatják vocalissokat; 's hangjokat is (tonus) a' mellyel birtak, el vesztik) ugymint: *öv*, *hava*, *tava*, *odva*, *szarva*; *havat*, *szarvat*; *havak*, *szarvak*; *havas*, *odvas*, *szarvas* 's a' t. Ollyanok továbbá e' nevek; *ó*, *jó*, *ló*, *só*, *szó*, *hú*, *daru*, *hamu*; *bő*, *kő*, *tő*, *tső*, *fű*, *könyű* (nem *könny*, mint némellyek igen rosszszól mondják 's írják), *keserű*, 's a' t. Ollyanok ez igék is: *ó*, *ró*, *fú*, *fő*, *lő*, *nő*, *nyő*, *sző*, *jő*. Mert ezekben is elő áll a' *u* az arra neki alkalmas helyekenn, szint' úgy mint amazokban, mint: *óv*om — magamat, *ró*vok, *fú*vok *fő*vök, *lő*vök, *nő*vök, *nyő*vök; *jő*vök; *ó*vás, *ró*vás, *fú*vás, *lő*vés 's a' t. De vagy-nak —

2. Mással hangzóba, nevezetesen sz-be ki-menő igék is, mellyekben az alig mult időben (imperf. Indicat.) hasonlóképpen ott terem a' *u*, p. o. *levék*, *levél*; *tevék* *tevel*; *levénk*, *tevénk* 's a' t. Illyenek: *vesz* vagy *veszen*, *hisz*, *visz*, *eszik*, *iszik*, *alszik*, *alkuszik*, *esküszik*, *nyugszik*. Azonban pedig, valamint elő állott, úgy el tűnhetik megént — 's el is tűnik szokszor — szemünk elől ez-a *u* mind a' nevekben, mint p. o. *sava* vagy *sója*, *tava*-*tója*, *hamva*-*hamuja*, *tal-*

va-taluja, hívság-híúság, könyve-könyűje, könyves-könyűs, sürve-sűrűje, sürvenn-sűrűnn, szavak szók, tavak-tók, javak-jók, könyvek-könyűk, szarvak-szaruk, talvak-taluk, mind az igékben, még pedig sok helyeken, mint: levél vagy löl, leve-lön, tevel-töl, teve-tön, hive-hűn; ójtam, fújtam, löttem, jöttem 's a' t. *)

Kérdés hol vette 's veszi itt magát ez a' *v*, holott annak azon felhordott gyökér-szókból semmi nyoma nints, nem látszik? — És hová leszsz az megént, minekutánna egyszer megjelent, azokból a' szókba?

Tudósaink, a' kik Grammatikát irtak 's adtak ki, többnyire mindnyájan elmellőzik és még tsak nem is illetik e' fontos dolgot. A' kik pedig illetik, azt tartják — 's ő utánnok osztán mások is, hogy tsak a' Szokás, és pedig tsupán tsak könnyebb kimondás kedvéért (*euphoniae grátia*) és ékességnek okáért, vette 's veszi itt fel azt a' *v* betűt; és tanítva is úgy tanítják. De nem jól tartják 's tanítják azt. Mert az a' *v* már ott van azon gyökér-szókból, és ott marad 's ott van az mikor onnan eltűnni látszik is; tsak hogy magát, Európai betűkkel íratvatván a' szók, ki nem mutathatja, 's nem tűnhetik szembe. Írjuk tsak Ásiai betűkkel azokat a' szókat; majd mindjárt kitettszik 's szembetűnik az a' kérdésben lévő *v*. Hanem még előbb, azokra nézve, kik a' Keleti nyelvekhez teljességgel semmit sem sejtene — hogy még azok előtt is világos legyen a' dolog — jó leszsz itten, sőt szükség is, megemlíteni e' következendőket.

*) A' ki ezekről többet tudni kíván, olvassa meg e' kis munkámat: „über die unregelmässigen Zeitwörter im Magyarischen“, a philologica Dissertatio tóldalékjában, lap 240 —263.

1. A' Zsidóknak, 's más keleti nemzeteknek, nintsenek betű-vocalissaik, mellyeket, mikor ír-
nak, a' mással hangzó betűk közzé raknának, mint
szokás az Európai nyelvekben; hanem azok he-
lyett csak pontokkal, és némelly egyenes vagy
más forma vonásokkal élnek, mellyek vocalis
jel e k n e k (signa vocalia) neveztetnek; és azokat
a' betűknek vagy alájok, vagy feliekkbe, vagy a'
hasokba teszik. És így ő nálók az egész a b é c e,
következésképpen az egész Bibliában, Állkorán-
ban, 's más akármiféle Könyvben, és írásban min-
den sorok tsupán csak betűkből, az az c o n s o n -
a n s o k b ó l, állanak, nem lévén betű-vocalisok.

2. Nálók az a l e p h, h e, v a u, j ó d (a, h,
v, j) lágy hangú betűknek olyan tulajdonságok
van, hogy azok beszéd 's olvasás közben néha el-
hallgattatnak, mintha ott sem vólnának a' szók-
ban; néha megént kimondatnak 's olvastatnak. Az
első esetben nyugosznak, a' másodikban pedig
megmozdúlnak; 's azért nyugvó és mozgó
betűknek (literae quiescentes, mobiles)
neveztetnek. E' szerént ezek kétféle szolgálatot
tehetnek, 's tesznek is; mert mind egyik közzü-
lők, a' h e betűnn kívül, lehet h o l v o c a l i s, h o l
c o n s o n a n s (mint a' Deák v a' caves cavi
cautum, faveo favi fautum, VENVS; VA-
RVS; az i a' cuius cui, aio ait aiunt, minor
maior; a' Görög jóta (ι) a' ἴος ἄγιος-han és több
száz meg száz szókban), mellyért v o c a l i s - c o n -
s o n a n s o k n a k is hívattatnak. Nevezetesen a'
v a u, vagy v — mert most ez tartozik főképpen a'
tzelomra — mikor felette van a' pont, így ῑ, ak-
kor o; mikor benne, így ῡ, akkor u; a' jód ΐ vagy
j, mikor az előtte való betű alatt egy pont van,
akkor i; mikor kétfő vagy három van, akkor e
vocalis, az az, nyugvó j az; az a l e p h ῤ vagy
α pedig mindegyik vocalis képit viselheti, 's vi-

seli is a' szerént, a' hogy adatik nekie a' vocalis jel; és így a' kettő egygyütt, t. i. a' betű és a' vocalis jel, teszen osztán egy tökéletes vocalist. Ellenben mikor ezen betűk alatt vocal-jelek vannak, akkor consonansok ök tulajdonképen, és megmozdúlnak, kimondatnak, 's olvastatnak. Példa a' vaura: m u t h מוֹת, móth מוֹת, mavéth מוֹת halál; a' jódra: li לִי nekem, b é n e k a בִּינֶךָ te köztted, j á s a b יֵשֶׁב űlt. A' he betű különbözik a' többtitől annyiban a) hogy az nem lehet vocalis, és így mindég consonans marad; b) hogy az csak akkor nyugszik 's nyughatik mikor végső betű a' szóban; de a' többi máskor is. Végre

3. Ezek a' betűk állhatatlanok 's változók is egyszer'smind; mert egygyik a' masikkal, kivált a' vau a' jóddal, vagy a' v a' j-jel, és megfordítva, a' jó d a' vau-val gyakran eltszerélődik, a' nélkül hogy a' szónak értelme változnék, p. o. jálad יָלַד vagy válád וָלַד szült; jásab יֵשֶׁב vagy vásab וָשֶׁב űlt: és azért gyenge, 's erőtelen betűknek is neveztetnek. Épen így van a' dolog ezen betűkre nézve a' mi magyar nyelvünkben is, a' mint majd alább megfognak látni.

No, írjuk le most már a' feljebb elő-hordott gyöker-szókából — a' nevekből — az öt elsőt Zsidó betűkkel (mert Arabs, vagy más betűk nintsenek is Hazánkban a' typographiákban); még pedig, minthogy azok a' szók többnyire a' Persa nyelvben is ugyan azon értelemben megvagynak, és ott is nyugvó v-vel írattnak; a' Persa orthographia szerént írjuk le azokat, így: eő אֶן, hau הַאן tau תַּאן adu אַדן (ez Szeretsen szó is), szoru שֶׁר. Írjunk le még a' többiből is vagy négyet például: ló לוֹ, só שוֹ (ezt, a' Szeretsenek mozgó

u-vel: se ve, írják), szó *יו*, jó *יו*, (ezt a' Török is nyugvó *u*-vel írják), ró *יו* 's a' t. Ihol a' nyugvó *u* — most már ki ki láthatja — a' magyar nyelvben! a' törzsök-szókban! melly ottann, a' deák-magyar vocalisokba elrejtetvén, nyugszik. Ez mozdul hát meg, ez áll-elő, 's ez mutatja ki magát mikor arra nékie a' szó nevekedése által jó alkalmatossága adódik; nem pedig más idegen *u* jó be a' szóba könnyebb kimondás kedvéért, a' mint feljebb említett Tudósaink tartják és tanítják.

En e' nyugvó *u* ről, minekutánna fel-fedeztem volna azt, sokszor szóllottam már munkáimban *), 's példákkal megvilágosítottam, hogy a *u* már a' gyökér szókban ott van; sőt hogy gyökér betű az; következés képpen olyan betű, a' mellynek ott nem lenni nem lehet. És, hogy most újra megént szóllanék róla, arra eztn Tud. Gyűjtemény legközelebbi Darabja, a' 8-ik, szolgáltatott alkalmatosságot. Mert G. L. Ur is az orthographia fundamentomárol írt derék és fontos értekezésében, melly ott a' 39-dik lapon kezdődik, az annak vége felé felhozott példákban idegennek tartván a' *u* betűt, egyedül az euphoniának tulajdonítja annak felvételését az a'fele szókba; és úgy ítélt róla, 's olly szükségesnek tartja azt, hogy, ha már egyszer egy szóba

---

*) Nevezetesen ezekben: Über die Aehnlichkeit der hung. Sprache mit den morgenländischen nebst einer Entwicklung der Natur und mancher bishero unbekannten Eigenschaften derselben. Leipzig 1796.

Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische und and. morgenländ. Sprachen. Erlangen 1797.

Dissertatio philologica de vocum derivatione ac formatione in lingua magyarica. Pestini 1815. Ennek 1. töl-dalékjában: über die magyarische orthographie. Kivált pedig a' 3-ikban: über die unregelmässigen Zeitwörter, mellyet már feljebb említettem.

felvétetett, és ott van, más szóba is felvétessék és ott legyen az; mert különben nem lesz az jó: nem jó p. o. szót, szóim, azt mondja G. L. Ur a' 62-dik laponn; hol így végzi szavait: „a' szót tehát (szavat helyett) csak a' közönséges usus miatt tolerálhatjuk.” Holott pedig, jóságra nézve, nem jobb: szavat és szavam, mint: szót és szóim; még a' többes számban sem: szavak és szavaim, mint: szók és szóim. Mert csak az a' különbség a' kettő közt, hogy a' v egygyikben nyugszik, a' másikon megmozdul; mint ezekben is: jók javak, sók savak, tók tavak, tsók tsövek, daruk darvak, hamuk hamvak, szaruk szarvak, könyük könyvek, könyüs könyves, sűrűnn sűrvenn, 's több e' félekben; mellyekkel akár így akár úgy élhetni, a' mint a' dolog természeti kívánja, 's az euphonia hozza magával.

Nagyonn szembe tűnő előttem az is, hogy G. L. Urat, a' ki nyelvünkre nézve igen jó lábon állani látszik, úgy megtántoríthatta az anyja jósa, hogy annál fogva az atya létét 's jóságát kétségbe hozná, és szinte világosan tagadná, a' 61-dik laponn *). Holott pedig annak léteiről 's jóságáról csak a' Romám is meggyőzhette volna eléggé. Mert, ámbár komja — és nem komája — ő másnak, egy harmadiknak; de a' felől koma ő és nem kom; mert különben nekem nem lehetne komám, hanem komom. Így, minthogy van atyám, bizonyosan atya

*) Ottan így okoskodik G. L. Ur: „az analogia mutatja, hogy mivel ezektől: anyja, bátyja, ipa, menyé, a' többes számban ezek származnak: anyjai, bátyjai, ipai, menyéi; hat az atyától sem származik atyáji, hanem atyjai; az első akkor vehetnénk (vehetnők) fel, ha megmutathatnánk (mutathatnók) hogy a' gyöker atya, és nem aty: de épen ellenkezőt mutat az atyja, melly az atya gyökertől atyája volna, mint a' munkától munkája”.

ő és nem aty; különben nekem nem atyám, hanem atyom lenne, mint lett a' far farom, a' kar karom, a' láb lábom, a' baj bajom 's a' t. Mert a' függőlek mindég hangatlan segéd vocalis által forrad a' consonánszon végződő szóhoz; a' vég-vocálist pedig, ha rövid, megnyújtja, p. o. fa fám, sza (így nints szokásban) szám szád, épe epém, vese vesém 's a' t. Ide járul még, hogy a' mi: atyánk és anyánk a' Törököknél 's Persáknál is: ata, ana — mint kutyanak az Indusoknál kuta —. Mi hát az oka, hogy az: atyám, 's anyám, másnak nem atyája, anyája, hanem össze vonva: atyja, anyja, vagy mégis öszsze vonva: attya, annya? Egy kis anomalia vagy nyelvbeli törvénytelenység, melly e' szókra nézve meg van a' Zsidó 's más keleti nyelvekben is: a' miénkben pedig még többekre nézve is; mint p. o. bátya, öttse, nénnye; fíja, híjja, fagygya, fattya, ezek helyett: bátyája, ötséje, nénéje; fiúja, hiúja, fagygyúja, fatytyúja. És ezt az öszszevonást már igazán a' Szokás tzelekszi az euphonia kedvéért; nem tsak itt pedig, hanem több számtalan helyeken, p. o. dolga, haszna, vászna, mérge, ökre, túkre; irgalmas, kegyelmes; fájdálmak, sérelmek 's a' t. Az első és 2-ik személy függőlékjével így dologom, dologod, haszonom, haszonod, vászonom vászonod, 's a' t. Utóljára megemlítem még itt azt, hogy ezen három féle kifejezések között: a) az ő írásaik, mint nálunk közönségesen mondatik 's íratik. b) az ők írásaik, melyet mint Erdélyit, Döbrentei Úr magasztal 's követ a' Muzeumban. c) az ők írásaik, a' hogy azt G. L. Úr (lap. 66) igazítja, ítéletem szerint, az első egygyezik meg leg jobban nyelvünk természetivel 's tulajdonságaival; következésképpen az a' jobb és helyesb kifejezés. De erről, 's több ide tarto-

zó dolgokról majd bővebben szöllok akkor, mikor a' Declinatio-ról-időt nyerhetvén rá — írni fogok; a' mit meg is ígértem a' „Nemzeti nyelvünk tanulásának szükséges vóltáról“ írt tsekély értekezésemben a' Tud. Gyüt. 4-ik kötetjében.

Menjünk vissza már oda a' honnan eltértünk, és lássuk, hogy a' magyar nyelvben épenn úgy van a' dolog mint a' zsidóban, azon feljebb le-írt négy betűkre nézve. Ugyan is, van a' mi nyelvünkben is —

1. nyugvó *v*, a' mint már megmutattam, és példálkkal úgy megvilágosítottam, hogy többesének benne kétsége nem lehet. Van —

2. nyugvó *j*. mert az a' *j*, melly az ő személyes név-mássában lappangó vagy nyugovó *v*-ből elváltozás által lett, és az első conjugatióra tartozó igékben mint 3-ik személybeli függőlék (Suffixum) mozgó szokott lenni, p. o. adja (אָד) mondja, fúrja, szúrja 's a' t.; a' 2-ikra tartozókban mindenkor nyugszik, mint p. o. veri (וֵרִי), teszi, töri tölti, üti, tűri 's a' t. De nyugszik az a' 2-ik Declinatio-ra tartozó nevekben is sokszor (az olyanokban t. i. a' mellyek mással hangzón végződnek) és pedig vagy rövid *e* vocalisban, mellynek jele 3 pont 's neve segol a' zsidóban; vagy *i*-ben, mellynek jele egy pont a' betű alatt, 's chireknek neveztetik; p. o. népe נֶפֶע, öröme, Istene, embere 's a' t.; béri בֶּרִי, széli שֶׁלִי. Illyenek: éli; hegyi, vèri, küzi, kési, széki, közepi, vègi, kèpi, szöri, bűzi, gözi, tsetsi, tsöki, megyi, rendi, termeti, természet, keleti, betsületi, szeri, szeszi, öli, rőfi, tsüri, feli, tej feli, 's a' t. De ezek kivételek tsak; mert rend szerént *e*-ben szokott itten — mint az 1-ő Declinatio-ra tartozó nevekben *a*-ban —

nyugodni ez a' j (vagy, maga egészen kihagyatik, mint néha a' zsidóban is, és csak a vocalissa tartatik meg, p. o. keze, lába, kézje lábja helyett). Ahoz képpest, még ezen kivételeket is Tudósaink így mondják 's írják: éle, hegye, vére, köze, kése 's a t. holott amugy is lehet azokat bátran írni; kivált versben, a' hol olykor szükség is van arra; mert p. o. végire jártam, Adonicus, a mi: végére jártam nem lehet. De ezt csak mulólag emlitém meg. Mikor pedig olyan nevekhez járúl ez a' most nyugvó j, melyek vocalisba mennek ki; mindég meg mozdúl, és a' vég vocalisnak hangot ad, hogyha még a' nélkül volt, p. o. alma almája, nyoszoja nyoszojája (épen mint az Arabsban: ch á t é j a bűn, ch a t a j á j a bűnöm); epe epéje, vese veséje. Némelly deákból faragott 's magyarosított szókban is lett az i-ből, p. o. ezekből: christianus, Sebastianus, hostia, lettek előbb: Kerestjén, Sebestjén, ostja; és osztán a' mai írás-mód szerint: Keresztyén, Sebestyén, ostya; így ebből is: teli telis, lett teljes; mint: teljes szegfű, teljes rózsza, 's a t. Van —

3. nyugvó h; és pedig tsupán csak a' szó véginn itt is, mint a' zsidó nyelvben p. o. éh, óh (fel kiáltás jele; 's nem ó, mint némellyek írják), enyh, tereh, méh, doh, koh, moh, juh, pelyh, pih, tzh, Cseh, Oláh, düh, rüh vagy rih. Melly, mihelyt nevekedik a' szó, azonnal megmozdúl, és magát az új taghoz tsatolja, p. o. éhes, enyhes, enyhül, enyhít, terehes, öszszevonva: terhes, méhes, dohos, mohos, juhos, dühös, Csehek, Oláhok 's a t. Van —

4. nyugvó a (aleph); de a' melly teljességgel ki nem tetszhetik írásunkban, úgy el van rejtve mai deák-magyar vocalisainkban; p. o. odu וְדוּ,

melly, mint már mondtam, szerecsen szó is egyszerűsmind. Ellenben van olyan is, hogy mikor zsidó szó, nyugszik benne az aleph (א); 's mikor magyarra leszsz, nem. Olyan p. o. issa'ל תשן, magyarul, n betűt vévén fel a' h helyébe: asson תשן; de most írjuk: aszszony. Így lett a' Persa már váh-ból magyar már vány, 's a' zsidó tóráh-ból törvény. Utólára —

5. Gyengék 's változók ezen betűk a' minyelvünkben is. Mert a' j a' h-val itt is némelykor feltserélődik, mint: éh-jomra, éh-homra, melly ebből: éh gyomor-ra vonatott öszsze*), fe-jér fehér, Zilaj Zilah; a' v-vel pedig, vagy megfordítva: a' v a' j-vel sokszor felváltatik, a' nélkül hogy a' miatt valami változást szenvedne a' szó értelme p. o. sajta-lan, e' helyett: savta-lan, melly nyugvó v-vel sóta-lan; így: búvok bújok, vívok víjok, hívok híjok, rívok rijok (ez, Arabs is egyszerűsmind), óvom ójom-magamat; hívtam híjtam, vívtam víjtam, búvtam bújtam, óvtam ójtam; kivált a' Parantsoló Módban: hívj híjj, hívjon híjjon, jöjj jöjjön, löjj löjjön, hívjatok híj-jatok 's a' t. A' másik fajta régulatlan Igékben is az a' v, melly az alig-múlt időben áll elő leg először, j-vé leszsz vagy válik a' Foglalo Mód jövődő idejében, úgymint: lejéndek lejéndesz lejénd; lejéndünk 's a' t. így: tejéndek tejéndem; vejéndek vejéndem; víjéndek víjéndem; ejéndem ijándom, ejénditek ijándjátok 's a' t., ezek helyett: levéndek, levéndesz, levénd; tevéndek, tevéndek, tevéndem; evénditek ivándjátok 's a' t. De ezekben: alvándik, alkuvándik, nyugvándik, eskuvándik, meg marad a v ott is.

* A' j és gy betűk is néha felváltják egymást más szókbanis, p. o. Jauriaum Györ, jer gyer, jöszte gyöszte, jüvök gyö-vök — mint Zemlenben mondják.

És így azok, a' kik ezeket így mondják 's írják: le c n d, teend, eendik, iandik 's a' t. két hibát ejtenek. Egygyik az, hogy a' j betűt, melly oda tartozik kihagyják *) másik pedig az, hogy a' végső tagot hangjától megfosztják; mellyet az tsak nevelkedés által szokott elvesztetni (mint az: é n enyém, j ó jobb, szél széles) nevezetesen az ő vagy ó nevelkedés (incrementum) által, p. o. leendő, adandó, maradandó, halandó sa t Mert különben: lejendő, adánd, maradánd, 's halánd. B. V. Ardóban Septemberben 1818.

Beregszászi N. Pál.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

M a g y a r T ö r v é n y.

Budae Typis Regiae Vniversitatis Hungaricae Epitome Institutionum Juris Hungarici [privati 1819. 344 l. nagyobb 8-ad rétből (4 fl. V. Cz.)

Szinte az új Esztendei Ünnep alkalmátosságával nyerte Litteraturánk e' jelen való munkát, egy érdemekkel tellyes Tudós Hazánk fiától, kinek nállam különös tiszteletben lévő nevét jelenteni mivel ő sem tette munkája homlokára, kötelességem ellen lenni vélem. Ezen könyvnek annyi-val inkább örülhet a' figyelmes olvasó, mennél

*) Nem úgy, mint a' Syrusok. A' kik, bévévén nyelvekbe e' Görög szót: ἀφ' , egy j-vel megszorították azt; 's lett osztán belőle az ő kimondások szerint: o j a r, és nem: a j e r. Mert nekik az a b é c e első betűje is nem aleph, mint a' Zsidóknak, hanem olaph.

jelessebb tudománnyal, szebb rendel, és fáradságossabb igyekezettel vagyon össze-szerkeztetvé. E' munkának érdeme, 's különös haszna a' buzgó Hazafi Kultsár idei első fel Esztendei Tudósításai 13-dik számában ily gyönyörködtető formában jelenik meg: A' Magyar Polgári Törvénynek ezen rövid könyve mind a' Tanulóknak, mind a' magános Olvasónak annál hasznosbb lesz, minél inkább ajánlja magát mind a' nyomtatásnak tsinossága, sythematicus rendje, és világos rövidsége által, mind pedig azon különös tulajdonsága által, hogy a' Hazai Törvénynek oktatásaiban eddig elég ismételten mathematicai mód szerint tanít, és a' mi legnagyobb érdeme, a' tárgyaknál mindenütt a' fundamentomus Törvényeket czikkelyenként elő hozza, 's ez által mind a' nagyobb oktató könyvek, mind a' rövidebbek mellett különösen haszonvehető — Ditséretes, de igazságos észre vétel! mert közönségesen tekintvén e' munkát, rólla senki egyebet jónál, hasznosnál nem mondhat; de lássuk különösségeit is:

A' mi külső formáját, papirossát (igaz, hogy ebből sokat lehetett volna meg kímélni) de legfőképpen nyomtatássát illeti, oly jó izlésűek hogy azoknál külömbet kívánni igen felesleg volna. De mindezekbül is ki tetszik hogy az emberek hibázhatnak, és az emberi művek hijányossak lehetnek, mert betsúztak némely nyomtatásbéli hibák melyek ámbátor ha ki maradtak volna, jobb lett volna, de azért az ditséretes munkát éppen nem fosztják meg betsétül, így p. o. (X lap.) a második sor sokkal közelebbvaló atyafiságban van a' harmadik-

kal, mint az elsővel, avagy a' többi egymás között. — (8-ik lap) az 14-ik §-ban való negyedik sor végén áll ezen szó seu e helyet: a l i a, különben hibás volna az elosztás. — (131.) az 10-ik sorban e helyet: o b t e n t o r talán o b t e n t a s világosabb lett volna. — (83-ik l.) az 1-ső Scholion 3-ik sorában p o e n a l i t a t e m helyet, kell p o e n a l i t a t e. — (107-ik l.) az 9-ik sorban (és más helyen is) miért a R e x is nem tétetett egészen nagy betűkkel mint P a l a t i n u s, vagy másképp egy formán? — (110-ik l.) a 168-ik §. második sorában miért van P u r a e, a harmadikban p u r i s a t a e holott a' hetedikbe van C o n t r a d i c t a? — (116-dik lap.) az 176-ik §. 6-ik sorából talán valami kimaradt. — (236 lap.) kérdezni lehetne, hogy van igazán F i d e j u s s i o írva U-val é, vagy V-l. mert hűltmböznön vogyon. — (241-ik l.) 361 §. az I n j u r i a definitióját nem érthetni meg az a l i u s miatt. — (247-ik l.) zavarodást okoz az 371-ik §-ban, mind az Törvények citatióinak, mind az előlforduló elosztásoknak egyenlő betűkkel való ki jelettetése. — (275-ik l.) 415 §. második sorában a helyet P e r s o n a l i, kell lenni P e r s o n a l i s, mert nem jó van P e r s o n a l i s L o c u m t e n e n s, hanem P e r s o n a l i s P r a e s e n t i a e, az az, a' P e r s o n a l i s szó nem az L o c u m t e n e n s hez, hanem a' p r a e s e n t i a R e g i a h o z tartozik; vagy világosabban, az úgy nevezett P e r s o n a l i s, nem személlyes helytartója a' Király jelen létének, hanem a' Király személlyes jelenléttének helytartója. — (284-ik l.) a' 437 §. 5-ik sorában a d m i n i s t r a n d o helyett, jobb a d m i n i s t r a n d a. — — Mind ezen tsekély hibák, tsak azért jelettetek ki leginkább, hogy az idei T. G. első Darabjában elől adott Reguláknak elégtétessen.

De tekintsük meg a' könyv foglalattját is — Az elő szóban mondatik, hogy azért leginkább ké-

rettetett a' Szerző a' kiadásra, mivel még semmi Compendium nem volna; holott a Compendium Juris Privati Hungarici az 1818-ik Esztendői Szent Jakab Hava végével már olvastott — (IX. l.) az I-ő §-ba a' helyett: Leges et Consuetudines ad casus obvenientes applicandi, talán jobb lett volna az eudig bevett szokás szerént mondani: Legibus et Consuetudinibus casus obvenientes applicandi mert nem az esetek a Törvényeknek, hanem ezek azoknak mértéke. — (XV. l.) a' 11-ik §-ban ezután: Lex contraria Generalis kellene tenni: expressam Privilegiorum revocationem ad minimum in genere continens. Mert ha ezen kitétel nints a' Törvényben, akkor a' Privilegium meg áll mint egy kivétel a' Törvénytől — (7. l.) a promulgatione obstringit, ezen szavak után mind itt, mind a Compendium Juris Hungariciban (a' mi igaz, igaz) helyes lett volna kinem hagyni azon magyarázatot, hogyan kell érteni azt hogy az külső nemzetbeli személtlyek a fenytő Törvények által 3, a Polgáriak által pedig 1 holdnap mulva köteleztetnek; azt ide tenni hogy azon üdő értetődik a' Törvény kihirdetésétől fogva, nem elegendő, mert amirt a' Ratio Jurisprudentiae Hungaricae munkátskának nevetlen szerzője értelmessen megjegyzette, ha akkor a' külföldiek már itt vannak, midőn a' Törvény hirdettetik, tüstént köteleztetnek, ha pedig tsupán az hirdetést, és nem az ő bejöveteleket tekintjük, akkor a' következik, hogy a' jövevények mihelyt Országunkba belépnek, mindgyárt köteleztetnek mind azon Törvények által mellyek kihirdetésektől elfolytak 3 holdnapok, vagy respective 1 holdnap; ez pedig sok esetekben meg nem álható; én a' fent említett szerzővel tartván, azt mondom, hogy legjobb hozzá ra-

gasztás ez: *post publicationem in hoc Regnum venientes*. — (17. l.) az 26-ik §. 5-ik sorában azután: *Jura Regalia exercet* kellett volna tenni: *Si ex Legitimis fontibus obtenta habet*, mert tsupán azért hogy valaki birtokos Nemes, nem használhattya az itt értendő Királyi Jussokat, hanem szükséges hogy Törvényes módon megnyerje. — (21. l.) a Scholion 1-ő és 2-ik Sorában hiányos a' *Homagium Definitioja*, mert nem tsak az erő-szakos tettekért, hanem más tselekedetekért is való büntetés az, p. o. aki a' törvénytelen üdejű személyt Törvényben idézi, s. a. t. és így hozzá kell vala tenni: *et aliis excessibus*. — (27. l.) a' 42-ik § 3-ik sorában ez után: *in iudiciis* kell vala tenni *Civilibus*, mert *Juridica Criminalia* is vagynak, melyekben nem úgy van a' dolog. — (29 l.) a' 2-ik Schol. 10-ik sorában ez után *cerevisiam* ve jó lett volna *et alia victualia*. — (36. l.) a' 14. és 15-dik sorokban az: *Capitanei Districtuales sunt duo in Jazygia, et totidem in Cumania* nem úgy vagyon: mert a' Kunoknál ugyan kettő van, de a' Jászoknál tsak egy. — (95. és 96. l.) ami az 141 §-ban a' talált kintsrül mondatik, az régi rendelés szerint van, és így most nem jó, vagyon újjabb Királyi rendelés dd-o 3 Aug. 1813. mely szerint más képpen van a' dolog, a' melyrül olvastasson a' *Compendium I. P. Hungarici* 94, és 95 lapja. — (122. l.) az 183 §. 2-ik sorában ez után *paterorum* kellett volna ez is *haereditariorum*, mert a' zálogból, vagy más ideig való birtokból az ottan említett just keresni nem lehet az leány ágnak, mivel az ilyenekben egyenlő jussa van a' férfiakkal. — (123 l.) a' 3-ik sorba ez után *impossessionato* nem volt szükség tenni vel *rustico*, mert azt tudjuk hogy ez a' kettő nem mindegy, mert amaz Nemes is lehet. Igaz ugyan

hogy az elő hozott Sigmund Király 6-ik D. 20-ik A. úgy nevezett Rubricájában ez a' szó találta-
 tik rusticus, de a' nigrumban mindég im-
 possessionatus, már pedig midőn a' Rubri-
 ca és Nigrum egymástól különböznek, azt szok-
 tuk tartani: Rubrica Nigro cedere debet.
 És a' H. K. 20-ik Czik. sehol sins rusticus ha-
 nem im possessionatus. — (124. l.) az 1-ő
 sorban ez után paternis ismét kellett volna meg-
 jegyezni ha hereditariis, azon okból mint a'
 122. l. (153. l.) az 2-ik sorba nem jól van ezen szó
 a d n e x a a' definitiohoz adva; mert ha az ott em-
 litett Királyi jussok össze volnának kötve a' Nemesei
 Jöszágokkal, úgy nem szükség volna azon kútfőket
 kijelelni, mellyekből azok nyerettetnek, már pedig
 azok megvannak határozva mint szükségesselt, —
 (161. l.) az 6-ik sorban mondatik: Legitima ti
 per Pontificem nullam successionem
 consequuntur. Igaz si legitimatio sit
 directa, de ha indirecta akkor úgy örökö-
 södnek, mintha az következő házasság által vál-
 tak volna törvényes magzatokká, mivel az említett
 indirecta Legitimatio egy erejű avval,
 mely a' következő házasság által történik. —
 (191. l.) a' 285 §. 5-ik sorában vagyon: Inter
 Fratres con divisionales ratione di-
 videndarum aut divisarum portio-
 num praescriptio non obtinet. Igaz ez
 ratione proprietatis de nem ratione u-
 sus. — (195. l.) a' Scholiont hibásnak tartom ab-
 ban, hogy ezen clausulának, Nullum jus etc.
 semmi különösége sinsen, mert már az is elég a'
 mi ugyan ott jelentetik, azon esetre ha valamellyik
 familia kihalna, és így hasznos maradhat sok eset-
 ben annak béiktatása, sőt ha a' tserc minden tsal-
 árság nélkül való és igaz, mindenkor hasznos an-
 nak béirása. — (203. l.) a' 303 §-ban az monda-

tik, hogy a' Birói zálogban a' haszonvevés az költsönözökhöz tartozik; nem mindég, p. o. midőn *Symbolica Executio* által illy zálogba valakinek általadatik, egy ház, kert's. a. t. valamelly Szabad Királyi Városban. — (203. l.) a' 304-dik § ban all: *Conventuale* (*pignus*) jobb mondani *Conventionale*, mert amaz inkább azt jelentő, hogy *Konventi* (Klasteri) zálog. — (232. l.) a' 348-ik §-nak végén ezen szavak: *quae licet vi Philosophiae s. a. t.* egész végig, elmaradhattak volna, mivel *postquam lex semel lata est*, (*idem de practica interpretatione Curiae Sentiendum*) *non amplius de ea, sed secundum eam est judicandum*. Prolog. tt 6. §. 132-ae 2. §. 10. —

A' munkának rendje ugyan az, a' mely az *Institutióké*. A' Királyi *Fiscus* jussainak, a' mellyekkel éla' koronai jószágok iránt, különös rész adattott. — A' *Birságiumokról* való értekezést némely tudóssaink (úgy szinte a' szerző Úris) Törvényeink harmadik könyvében helyhezteszik; mi okból tarthatna az jobban az *Actiókhoz* mint az második könyvbe? én által nem látom. —

Ezek tehát azok melyekre észre vételeim kiterjeszkedtek; a' mellyek a' mint a' bölts olvasó maga által láthatja olyanok mellyek a' derék munkának érdemét nem csak el nem rontják, de nem is tsonkithatták meg, és így e' jelenvaló könyv czéljának tökéletessen meg felel, mindenektől, de leginkább azoktól, a' kik Törvényeinket már bővebben elő adva hallották, és azokat elméjékben megújítani kívánnyák tellyes haszonnal olvasható. — A' munkálkodó nagy érdemű szerző Úrnak fáradságáért, állandó egészségben töltendő számos évek eleresse's bétöltésse buzgó kívánása mellett köszönetet nyujthat az olvasó közönség.

Grusz,

B. Külföldi Literatura.

Feljegyzése azon Rönyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsziai Litteratura - Ujságban 1817-dik esztendőben recensealva, vagyis tudos megítéléssel, előhozva találkoznak.

1) Februarius Hónapjában. 39. szám alatt: Joh. Pasquich Anfangsgründe der gesammten theoretischen Mathematik. 2. Köt. Bécsb. Schaumburgnál. 1812-ben és 1813-ban. Negyed rétben. Ditsértetik.

2) Martiusban. 81. szám alatt: W. G. E. Becker einer bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. Zweyter Theil. Freyberg. bey Craz und Gerlach 1816. Nyóltzad rétben, ditsértetik.

3) Aprilisban 109. szám alatt: Uebersicht der theologischen Literatur in Ungarn. 1815; der historischen Literatur in Ungarn 1815; der geographischen und statistischen Literatur in Ungarn 1813, 1814, und 1815. in magyarischer, deutscher und lateinischer Sprache. A' helylyel gazdálkodni akarván, azon munkákat itten egyenként elő nem hozzuk.

4) Juliusban. 175. szám alatt: Joh. Pasquich Tabulae logarithmico - trigonometricae contractae cum novis accessionibus etc. Leipzig. Weidmann. 1817. 8. maj. Ditsértetik.

5) Septemberben. 259. szám alatt: Aug. Ehrenstein Miniaturgemälde aus der Länder- und Völkerrunde, von den Sitten, Gebräuchen, der Lebensart und den Kostümen der verschiedenen Völkerschaften alter Welttheile, mit Landschafts- und Stadtsprospekten u. s. w. Erste Lieferung Rußland mit 110 Kupfern. 6 Bändchen. Pest bey Hartleben 1816. Zweyte Lieferung Ägypten und Dalmatien, mit 36. Kupfern. 2. Bändchen. Pest bey Hartleben 1816. Zsebbe való Könyv formában, ajánltatik.

231. szám alatt: Carl Szebetzky's, öffentlichen Prof. am evang. Lyceo zu Preßburg, französische Grammatik, nach einer neuen, für jedes Alter faßlichen Methode bearbeitet, und zum Gebrauche der Schulen eingerichtet, mit berichtigenden Anmerkungen zu der Sprachlehre des Abbé Mozin. Wien bei Gerold 1846. nagy nyóltzad réthén. Ámbátor ezen. könyv a' kritikus részére, vagy is Mozin rendbeszedésére (meg ítélsére) nézve már első tekintetre egy jól gondolkozó 's fundamentomos nyelv-mesterre mutat, a' szerzőnek tulajdon oktatása mindazáltal alkalmatosságot szolgál némelly ellenvetésekre.

6) October Hónapban. 253. szám alatt: Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen, von den ältesten, bis auf unsere Zeiten. Nach dem französischen des Peter Blanchard, neu herausgegeben, vermehrt und fortgesetzt von Friedrich Kraft. Sechster Band, mit 50 Porträten. Pest bey Hartleben. Nyóltzad réthén. Az eredeti munkák, mellyekből ez kiszedegettetett, sehol sem neveztetnek; az egyes történetek, és az előadás ellen sok észrevételek tétethetnek; az ilyen Olvasóknak mindazáltal, kik csak a' közönséges tudósításokat a' nevezetes Férfiakról és Asszonyokról, vagy is a' mulatságot kívánják, mindég hasznos lesz ezen Gyűjtemény, mellynek tsupán azt a' nevet: Plutarch, nem kellene viselni, mivel hogy ez fellegesebb várakozással eltölti (táplálja) reménységünket.

257. szám alatt: Chronik des Abenteuerlichen, Seltsamen und Wundervollen in den Schicksalen berühmter Reisenden. Nach dem französischen des Peter Blanchard, Deperthes, Eyries u. a. m. von August Ehrenstein. 1. und 2. Band. Pest, bey Hartleben. 1816. 8. Itt a' szerző egy kivonást

tett a' legnevezetesebb utazások leírásaikból, melyben csak olly történetek foglalva vannak, a' hol a' fő-személyek tsupán csak az állhatatos bátorság és hirtelen maga eltökélés által fenntartották magokat, a' mi nem csak mulatságra, hanem oktatásra is, és serkentetésre szolgál az olvasó világnak. Azomban előfordúlnak egynéhány tördelék darabok is, melyek tulajdonképpen egy ilyen Kronikához nem tartoznának: A' választás nem igen nagy figyelemmel tétetett; a' beszéllés módja egygyügyü; az előadás tiszta és helyes; imitt amott az iffjuság kedvéért-is, mellynek számára tulajdonképpen ezen Gyűjtemény készítettett, némmel erköltsi oktatásokat és intéseket hozzá ragasztani kellettett volna.

7) Novemberben. 285. szám alatt: *Grundriss der Schaffkultur von Matthias Angyalffy. Dedenburg, bey Wigandt. 1817. nyoltzad réti.* Ez a' legroszszabb gazdaságheli szerzemény azok közül, melyek az Austriai birodalomban nyomtatattak, 's még annyi szemtelensége *) volt Angyalfynak, hogy azon tsinálmányát Gróf Festetics György Úr Eő Excellentiájának ajánlani bátorzkodott, bátor tölle azon engedelem megtagadtatott.

8) Decemberben. 326. szám alatt: *Constitutio rei urbanae Regni Hungariae. Opera et studio Caroli Pauly. Tomus 1. et 2. Viennae 1817.* Ezen szerzemény különös szorgossággal a' legjobb kütfökből merítettvén a' F. M. K. H. Tanástól is helyben hagyattatott, 's annál betsessebb, hogy még Magyar Országnak 's a' hozzá tartozan-

* Ezen kemény kifejezéseket kihagyhatta volna az Író, de külföldben is igazságosan kívánhatja azt a' Redactio, hogy ezen, a' szemérmetes és egyenes lelki Tudománynak szánt Gyűjteménybe, senki se hozza be a' maga személyes ellenségeskedését, mert jövődöben az ilyen kifejezések vagy ki fognak töröltetni, vagy a' Munkák egészen elvettetni.

dó Tartományoknak Urbarialis megallapítása fe-
löl egy munkánk sinsz olly tökéletes mint ez.

Rumy Károly.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Felelet. Az 1818. E. Tud : G. IX K : 70. lapján beiktatott Recen-
sióra, a' Jénai Tud. Ujsághan érdeklett Magyar Országi Neve-
lés iránt.

Felettéb dítseretes a' Litteráturában való buzgóság : de az
első, és fő tulajdonsága szükségesképpen megkívántatik, t : i :
hogy azon buzgóság egyedül az igazságot vadászsza ; *) Másod-
szor, hogy azon igazságot minden személyes sértegetésekről
fel hagyván kinek kinek tehetsége szerint, legbőltsebben elő-
terjeszsze **) — Azon betses tárgyak eránt, a' mellyek erede-
tírói behizonyított emlékek a' meszsze táva idő sötét homálljá-
tul szemünk előtt eltakartatnak, vagy tsak erős alap nélkül
némely vélekedések nyujtatnak kezünkbe ; mindenkor azon
részt ártatlan a' hajlásunk, a' mellyik kevesebb helyányossággal
setétől 's több biztató okokkal bitoritt bennünket. Így méltán
védelmezhettyük a' Pécsi Feő Tudományok elsőségét M : O :
ámbár T. T. J. Ur erőszakossan vittattya a' T : G. IX Köt : hogy
a' szelid Muzsák inkább Wesprémet először, mint Pécsét szá-
lították volna meg ; tsekély vélekedése' támasza a' Kún László
Adomány Levele 1276 E. Mint lehessen T. T. J. Ur ál-
littásairól itélni, lássuk : Először is az Adomány levélben mon-
datik, hogy ez előtt már az az 1276. E. Szinte híres, 's nevezé-

*) Lásd erről Ertsei, és Mokri Tudósok szavait bővebben
a' T. G. : kötetjeiben 1818.

**) Eppen itt, a' hol mást vádol T. T. J. a' sértegetésekről,
minden olvasó eliszonyodik, látván azon jó Urat határ nélkül
ugyan azon hibától roskadni !

a) Hogy ezen T. T. J. * Urnak vétkül tulajdonított mértékletlen-
séget a' jelen feleletben inkább tapasztalhatja az olvasó, méltán
sajnálja

a' Redactio.

tes

tes lett volna a' Wessprémi Fő intézet! Vallyon mikor ez előtt? A' Tatár elmente után 1243. E. Rún Lászlóig nem lehetett; mert 33. E. alatt, hogy felálltasson, virágozzon, 's majd ismét meg is szűnnyön, lehetetlen. De még előbb sem; mivel a' Párisi Anya Iskolák tsak 1215. E. midőn Aristoteles bűltselfedő módját, a' Theologiába bévezették, leginkább pedig 1250. E. után, midőn Sorbona 1) fel állittatván ditső hangja széles e' világon hallatott, hiresedtek 2) Hová tehát oly régen előbbre a' Wessprémi Fő Intézettel?! Nem de majd minden Író avval vádolja a' Magyar, hogy a' Fő Pásztorokon, és Papokon kívül a' Deák nyelvet még az Ország Nagygyai sem értettek, sőt olvasni is kevesen tudtak. — Károly M. K. deák nyelven esküvék az O. Gyűlésnek 1309, a' melyet Tamás Esztergomi Érsek Magyarul is elmonda, hogy kiki tudná mit esküd't legyen a' Király. Ott pedig méltán ítélni a' Tudományok szűkiről, a' hol azok nyelve is idegen!

Továbbá, hogy Fok jövedelme ajándékoztatik a' Wessprémi Sz. Egyháznak, a' mely eddig a' Somogyi Grófé (Fő Ispányé) volt; ime pedig 51. E. után Károly M. K. mint ekkori K: Kamara jöszágot 1327. egészen minden hozzá tartozó jövedelmekkel senki ellene nem mondván vissza enged az Ősi birtokosságának Tamás Tihanyi Apátnak! Hogy egygyeszteni ezt össze T. T. J*** Ur?

Nagy emlékezetű Katona Ur az, a' ki a' VIII Köt. elő beszédében László K. Adomány levelit legelső emlitti; de T. T. J*** Ur a' X Kötet olvasására még ekkoráig nem érkezett (mivel bűlt szája vallása szerent magát tökéletesszen a' hazai történetek igazsága kinyomozására szentelte) a' hol T. Katona Ur T. Wallaszkyt 3) mint ebben a' dologban nagy Kritikust hoz elő, 's el esméri a' Pécsi Fő Iskolák elsőségét a' Magyar földön. Ha Katona Ur Diplomaticus létére, hitte a' Wessprémi Fő Intézet elsőségét, miért itt nem táfollya Wallaszkyt? — A' Tudományok közölketése által legerősebb oszlopai emeltetnek a' Köz-

-
- 1) Sorbona Robert Fő Nemes, gazdag, és nagy barátja IX Lajos Franczia Király volt alkotója azon híres Doktorok Társaságának, a' mely 1789 ig fent állott.
  - 2) Ugyan ez az Universitas 1220 E. nyert szabadságot, Doktorokat, Baccalaurosokat, Mesereket legelőször teremteni.
  - 3) Wallaszky T. Ur kétszer adá köz virágra a' M. Tudományok, és Tanultság történeteit 1734, és 1808.

társaság boldogsága fentartására; azért mindenkor szorgos figyelemmel tekintenek emlékezni a' T. Irók, azok eredetiről, folyamottyaról, vagy megszüntéről 's a' t': ime pedig semmiféle külföldi, vagy Hazai Iró nem emlitti, a' híres W e s z p r é m i F ő - I n t é z e t e t, sőt még a' bölts M. századok szerzője is ezen kétséges tudósíttását Katona Urnak egészen kizárta munkáibul.

De mikor vette légyen eredetit, 's ki légyen első alkotója további-gyámolya, arról T. T. J*** Ur semmit nem szől! miért nem mutatta meg legalábbis Kún László előtt, és utána való elmúltát, a' mi kötelessége, vagy legalább is illendő lett volna?

Ha azon Diplomát valóságos Királyi Adomány levélnek el kellene esmerni; inkább vélném, hogy a' Papságra készülő Ifjúság hasznára adatott légyen; mint hogy emlitti a' S. Tudományok helyre hoztatását: következőképpen nem a' Studium Generale omnium Scientiarum volt Wespriben viragzó, hanem csak a' Theologia a' Nevendék papság közt, mint ekkor Párisban! *

Második része Critikájának illeti a' Magyar Ifjúság kimiveltetésére állított Intézetek eránt tételtt észre vételeket: de itten mennél nagyobb a' tárgynak méltósága maga tekintetere nézve, annál hejányosabbak vélekedései, sőt szánt szándékkal szaporábbak botlásai T. T. J*** Urnak. Mit ért vallyon a' Moralitas neve alatt? Tudos Kánt előtte nem de élet valódi sinor merteket egyedül adott elő? Pedig Kánt sem esmér több a' fele Moralitást: nem tesz ő különbséget a' Mennyei, és Világi Moralitás közt, mert az ő esze után a' Moralitás nem egyebb mint hasonlatossága a' tselekedet minőségnek a' törvényvel: a' hol kitetszik, hogy közönségessen vévén erre minden ember köteles, nem tekintvén a' fenyegető ellenzöt, a' vagy a' ketsegtető javat, hanem egyedül a' törvényt. — Minden törvényt az olos emberiség elméje ugy tekinteni koteleztetik, mint boldogságnak (akár egygyes, akár közönséges) egyenes uton megszerző rugó creit; ha tehát kiostromolhatatlan tzelja az minden törvénynek, hogy a' boldogságot szaporodásra vezesse, az ellenzöt, mint utolsó veszélre taszító erőszakot, nem csak

---

* Ámbár századoktol fogva Fok helységet nem a' Nevendék Papság! hanem a' Nemes Ráptalan mint tulajdon jöszágot használ.

megtámadja; hanem szoros kötelességből el-mellőzvéntáva határozva, vagy ha lehet meg is semmisíttse: kétség kívül az ezt eszközölő emberi tehetőség Moralisnak nevezetik; légyen ám-bár a' törvény természeti, egyházi, vagy világi: mindezen törvények tiszteletben való tartása, 's teljesítése, mint Moratásoknak boldogságot szül. *) Ellenkezőt kellett tehát T. T. J*** Urnak érteni, t. i. nem azt, hogy több a' féle Moralitás legyen, hanem hogy minden tetteknek (akár lelki, akár testi erőből származzanak) egy végső tzeljok legyen, a' mi a' boldogság, és ugyan az, a' ki magát, valamely tárgyban, a' melyet a' törvények fenyttekje nem tilt, boldoggá tette, az Moralis; mar pedig ez az ő boldogsága tsak ugyan egy részetskéje a' Mennyei javaknak, vagy legalább is nagy hasonlatossága; ugyan azért a' Religio ágazatiból (mivel a' Világi Törvények megtartását is erőssen parantsolja) credvén a' Moralitas, semmikép meg nem alatonittatik a' Religio.

Gyakor megfőrténik az hiba, midőn másoknál okossabbaknak velni, láttzatni kívánván, magunk' felhőjjazva a' világ előtt olvasásunk', tanultságunk, esméretünk kiábállyuk, és akkor éppen feleink szándékat fitymálván, magunk sokkal tetemesebb hibáktul homálosodunk, setétölünk; kívált ha egy hosszas megfontolás után való beszedeinknek ellene mondunk, szinte magunk, köz hirrő tett véleményünket táfoljuk!

Rostáltatik az ifjuság tanulmánya az alsó Iskolákban 75. l. majd ismét annyira mennyire 85. l. az idő korhoz is alkalmaztatva tanittatik! — A' 77. nem érte el a' Tudós Ur a' harmadik Czikkely valóságát, midőn a' test ártalmait 2-or nem tsak a' természet, hanem az Orvosi tudománybul, és 1-or egyedül az Orvosi, 's Anthropologiaiból 81. l. meritti! ugy tehát minden gyermek köteles volna kivétel nélkül az Orvosi kart gyakorolni, hogy el tudja távosztatni, a' mi tulajdon, és más testinek ártalmassak!

Sokat kíván az apró nevendéktől T. T. J*** Ur, midőn a' Sz. Irás esméretit, külön való részeit, viszontagságait, valóságos értelmet tőle erőszakossan őhajtya, holott nagyobb részeit ehöz megérett ész kívántatik. Szükséges ide az

*) Lásd erről Krugs Tugendlehre, és Natur Rechtslehre. Betsben 1818 — Szinte Göttingai Feder Anthropologiját.

Arrheologia, Gövög Zsidó, Syrus nyelv esmérte, Sz. Atyák véleménye s. a. t. Elég a' gyermeknek, ha azon történeteket halja, és tanulja, a' mellyek néki példás viseletére utat mutatnak.

A' többi sikeretlen eszmélkedései t. i. miképpen lehetne a' Tudományokat az alsó Iskolákban felosztani, mennyit, mellyik részt, hol, és hogy kellene kezdeni, alap nélkül szűkölködni; mert az érettebb ifjúságban tapasztalljuk, hogy alig győzheti az egy évre ki szabott két, három tudományt elegendőképpen tanulni, hát az aprótól hogy kívánhattya, a' Keresztény Tudomány, deák nyelv, Számolyás mellet még az Anthropológiát, Törvényt, régiség tudományát, nyelveket, gazdaságot, műszereket, — kereskedést, rajzolást, faragást, musikát, úszást, futást, bajvivást, lovaglást, tüzrelővést s. a' t. Állatok, Növények, Érczek esméretit, ámbár ellenkezőt mond a' jó Ur 81. l. Igaz volt az, marad is: Pluribus intentus, minor est ad singula sensus. Ezen jó szándékot csak akkor is nehéz tellyesíteni, a' midőn a' Tudós nevelőnek csak egy növendékre terjed egész gondja: csak annyit kell az erőt terhelni, a' mennyire rugó ereje nem vész. Ha a' hisded gyermekekbe úgy bé lehetne ojtani a' majd mindeneket megfogható ésszt, mint a' vadon természet fába a' nemes gyömölsöt termő ágat; akkor kétség kívül tellyesedne buzgó kívánsága a' mi Tudós Urunknak is!

Bakonyi Sámuel.

Válaszolás a' Magyar Országi NEVELÉS héjjánossága, kiválthképpen pedig a' Veszprémi fő-Iskolának Hazánkban volt elsősege iránt.

Igazságos hogy a' magát bántottinak vélő fél mentségére szólhasson — de az is igazságos, hogy ott hol sérelem nintsen, sérelmet ne lăsson, 's úgy feleljén hogy hosszú fontolás után erős talpkőre építse védelmét, ne hogy a' Tudós Vetekezés, melynek hasznai igen szembe tűnök üres szó vesztegetés legyen.

Ha a' Jénai Tudós Ujság vizsgálóját H. D. D. Urat akaratom ellen személyben serteltem volna, én lennék a' ki nyilván

meg kérném engedelmet, de mivel sem diszes személyét, sem tulajdonságait nem esmérem, személy sértésre annál kevesbet tájékozhattam, mennél inkább gyűlölöm magam is az e' felő vágdalkodásokat. Szemem előtt tsupán, és egyedül a' Tudomány ügye forgott, 's ezt érdeklenni, odább vinni haszon, — és nem sérelem. Lássuk tehát azt, mennyire legyen igaza, a' Bakonyi Samu nevet magára ruházó felelőnek e' ditső oldalról?

Hogy a' Párisi fő iskola tsak 1215 esztendőfelé kezdett volna virágozni — én nem hihetem. Voltak már hajdan Schola Palatina (Udvari Oskolák), 's hogy ilyen Oskola Parisban is igen korán volt, azt több írókban olvastam. Erről a' Felelőnek sem kellett volna meg feledkeznie. Azomban hogy a' szavakon ne vetekedjünk, ORTILO, Liliom völgyi Cisztercita Jegyzeteiben olvasom „Anno 1127. Otto iterum Parisios mittitur ad SCHOLAS ALTIORES ex ordine. *) Otto az Aushtriai Uralkodó' Testvére, későbbben Frisingai Püspök és az isméretes Chroniconnak szerzője, mint Cisztercita Párisban járta a' Fő Oskolai pályát már 1127-dikben. — Bethlem, Jacob, Mihál, és Adoryán Magyar ifiak 1175-ik esztendőfelé, vagy nem sokkal későbbben Parisban tanulván, hihetőképben, nem az A. B. C. kedvéért váltatták magokra a' költséges utat. **) Sőt annak is akadok nyomára hogy 1251-dikben a' Parisban tanuló számos Magyar ifiúság, a' Németekkel különös társaságot tevé e' fő Oskola mellett. ***) És ha mind ezeket elhalgattam volna is, tudhatni Bulaeus Classicus könyvéből hogy már III. Sándor Pápa, ki 1159-től, 1181-dikig tartotta az Anyaszent Egyház kormányt, két nevezetes Bullát adott a' Párisi fő Oskolának, melyek közül az egyikben az Előjárónak meg nem engedi, hogy a' Tanítók a' taníthatásért valamit fizessenek, a' másikkban pedig nem ellenzi, hogy a' Párisi Cancellarius, a' Licentiatusságért, mértéklet ajándékot nyerjen****)

*) Hanthaler Fasti Campililienses pag. 1286.

**) Katona Hist. Crit. Tomo IV. p. 242. Ha enyelegni kívánnék én is mondhatnáma' Felelőnek, hogy Katona történeteit olvasztában e' kötetet egészen által ugrotta, vagy keresztül botlott rajta.

***) Friedr. Schwartz Geschichte der Erziehung II. Bände. Leipzig 1813. 8. S. 155.

****) Bulaei Hist. Universitatis Parisiensis. Paris. 1666. Tomo II. p. 370. 371. 555. in fol.

VII-dik Lajos Francia Király Országlásáról írja Rigord, ugyan Bulacusról: „in diebus illis (1137—1180) Studium Litterarum florebat Parysiis nec legimus tantam aliquando fuisse scholarium frequentiam . . . in qualibet parte mundi, quanta locum praedictum, studendi causa incolebat. Quod non solum fiebat, propter loci illius amoenitatem . . . sed etiam propter libertatem, et specialem praerogativam defensionis, quam Philippus Rex, et Pater ejus ante ipsum (így tehát még két generatio előtt) ipsis scholaribus impendebant.”

Minden esetre a' Fő Oskoláknak eredetéről nem ártott volna a' Felelőnek regiebbek után meg tekinteni Meiners Úrnak im e' derék munkáját „Geschichte der Entstehung, und Entwicklung der hohen Schulen unsers Erdtheils. Göttingen 1802—5. IV. Th. in 8-o ha a' Parisi Universitász regiségből állitacomnak vak tagadtatását támasztani kívánta.

Ezek szerint a' Parisi fő Oskolából semmit sem lehet okoskodni az ellen, hogy Kún László Magyar Fejedelem 1276-ik esztendőben, a' Veszprémi elpusztult fő Oskolát, a' Parisi fő Oskola szertartásai szerint újra fel állította. Még kevesebbet lehet Áll-levelnek, amint a' felelő kívánná, tartani, a' tiszteltt érdemes Történet írótól Katonától ki adatott ok-levelet midőn magát a' Veszprémi Cáptalan levél tárában lévő eredeti hiteles levelet, meg sem tekintettük. E' részben igen hirtelenkedve ítél a' tüzes felelő, — nem oly könnyű valamely Diploma álságát hëbizonyítani, mint attól a' hitelt pusztá kénnyel meg tagadni. Katonának is, annak a' Történet-íróink közül leg buzgóbb hazafinak, ép szemei voltak, ki azt a' kezénél volt hiteles példányból adta ki.

De ugyan ha ezen levél kétséges hitelű volna, is vallyon Kún Lászlónak másik 1276-dik esztendei ok levele is állével e' ? mellynek a' Veszprémi fő Oskolát illető részetskéjét Horvát István Ur az 1217-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény VII. kötetjében a' 95. lapon ki adta ? Nem egy, hanem két oklevél védi a' régi Veszprémi Fő Oskola fen voltát, és valóban meg érdemlené mind a' kettő, hogy őket a' Tudományokat ápolgató Veszprémi Káptalan a' Nemzet ditsóségeért rézbe vésetné. A' Káptalan érdemes Tagjai viselték gondját, e' Veszprémi Fő Oskolának már Kún László Király alatt, kik között tizen ött Juris utriusque Doctor volt, a' Prépostnak Kormánya (Dominus Legum) alatt.

Kihez tartozott Fok helység 1327-dikben? nintsen kérdés alatt, hanem az bizonyos, hogy Rún László azt 1276-dikben e' Fő Oskola felscégellésére a' Veszprémi Ráptalannak adta. Mondhatnám, hogy Fok 1240-dikben egy ok levél bizonyítása szerént a' Veszprémi Püspöké lehetett *); — mondhatnám, hogy a' Tihanyi Apátság birtokát talán nem Sió Fok, hanem Pap Fok a' tehette **): — Azomban mivel tapasztalásból tudom, hogy a' Birtokok részént foglalások, részént egyességek, vagy tserék által hajdan is gyakorta változtak, nem tartom tanácsosnak illyelkekkel úntatni olvasómat.

Alkár mit irt a' Tudós Ratona X. Rötetében vagy Wallaszky Pál, a' Nemzeti Betsület szerentsés védője, Historia Literariájában 's ezeknek, és Kollernek nyomdokin el indult, de életének, és Tudományi pálya futásának zsongéjében ki halt Kardos Aloys ***)) a' Petsi Fő Oskola elsőségeről, azon fel nem akadok. Mind a' kettő mást írna, ha most írna, — a' régi Tudományosság keletéről. Minden nap, minden oklevel új világosságot adhat a' Történet írásnak, 's meg is kell engedni a' Felelőnek, hogy mi má' sokakban többet tudunk, mint Pray, Ratona, vagy Wallaszky a' magok idejében tudtak. Sőt azt is fel teszem, hogy a' nagy érdemű Virág Benedek maga sem hiszi azt munkájáról, hogy benne minden mondható elő fordulna. Említhetnék a' Petsi Fő Oskolánál előbb való Magyar iskolákat is, más helyekről, és így Atyáink tanulatlanságáról költt méltatlan vádokat szüntethetném; de ezekről más helyen alkalmasabban lehet szólni.

Hirtelenkedve mondja azt is a' Felelő, hogy a' Veszprémi fő Oskoláról senki a' Magyar Irók közül nem emlékezik. Boldogréti Vig László munkája Versegi ellen, és Kelemen Imre Magyar Törvényének első része, mint nem különben újabban kijött Törvény historiaja nyilván szólnak a' Veszprémi fő Os-

---

*) Mich. Jos. Szvorényi Diss. de duplici incolatu Beatae Margaritae Belae IV. Regis Hung. Filiae. Veszprimii 1808. 8. pag. 11.

**) Damiani Fuxhoffer Monasteriologia. Lib. I. Veszprimii 1803. fol. pag. 115.

***)) Memoria Studii Generalis Quinq. Ecclesiensis, a Ludov. M. Hungariae R. Saeculo XI°. erecti, Quam excitat Aloys. Kardos de Kardosfalva, Philosoph. II. in Annum Auditor. Quinq. Eccles. s. a. (1799) in 4-o p. 27.

koláról Kún László alatt. Hogy ebben talán nem egyedül, de leginkább a' Papság tanult volna, azt könnyen megengedem, mert akkor a' Világiak egész Európában inkább a' fegyvert gyakorlották, mint sem a' Tudományokat.

A' miket a' Nevelésről mondtam, azokat most is helyeseknek találom, 's úgy hiszem, hogy azok a' felelőtől meg sem is táfoltattak. Kiki érzi a' józanul gondolkozók közül, mik hibáznak a' szokásban lévő nevelés rendében. A' Felelő okoskodásai itt is ifjú félre tsapásokból állanak, mert nyilván kitet-
tzi abból, a' mit a' Szent Írás Ismertetének segedelmeiről mond, hogy vagy nem akarta érteni, vagy szántszándékkal elsavarta a' Valószolónak akkori állításait, oly balvélekedést ruházván rá, hogy t. i. a' Felelőtől elő számlált segedelmek nélkül a' Szent Írast ismerni, abban foglalt rendszabásokat teljesíteni nem lehessen: melyből az következne, hogy minekutánna nem mindnyájan tudják a' Papság közül is fenekeesen a' Görög, Zsidó, és Syrus nyelveket, vagy a' Zsidó Archéológiát, ezek sem hírnának a' Szent Írás szükségese esmeretével, a' mit valóban nem hiszek. Más tudósan esmerni valamit, — és más a' tudós esmeret meghatározásában, 's teljesítésében járatosnak lenni. Hasonlóképen nem talalom arra, hogy az ifjú a' test ártalmait esmérje, és ezektől őrizkedjen szükségesnek, hogy előbb az egész orvosi kar letzkéin által mennyen. Vagyon Popularis, és a' Gyermekektől megfogható Diaetetica is, vagyon a' Gyermekei észhez szabott Egység Kathekismusa is, a' mit a' Tanítóknak nem kellene nem tudni.

Mind ezekből foghatóképpen kitettzván, hogy a' T. felelő értekezésében, sem állításaimat voltaképpen érteni nem kívánta, sem tévelyedését az igaz ösvényre terítettűni nem engedte, hanem inkább lépéseimet tovább is tébolyodottaknak magával elhittetvén, rajtam azt meg történtnek állítja „ hogy „ másoknál magamat okosabbnak vélvén, és lát-
„ tatzni kívánván, fen héja zva a' világ előtt ol-
„ vasasom, tanultságom, esmereteim kiabá-
„ lom, és feleimnek szándékát fitymálom „ ne-
hogy ezen rólam képzelt alacsony vélekedésében, és a' világ előtt (Tudós létére) rajtam elkövetett rágalmazásában meghagyattasson, szükségképpen arra emlékeztetni, sőt kérni bátorlódok: szálljon már válasza olvasása után magába, 's érezze, hogy viszonzásomban semmi sértegetéseket, de még

is olly Igazságokat olvashatott, mellyeket vagy nem tudott, vagy korához, és helyheztetéséhez képest nem is tudhatott. Iparhódjek inkább ezen túl ollyat írni a' mi sem Nemzeti, sem Vallási külömbiségre nézve gyűlölséget, sem a' Tudományok göröngyös úttján jártas, és gyakorlottabbak előtt szembetűnő, és a' mire senki helyes valóságokkal válaszolni ne tudjon.

Igy megyünk elő a' Tudományokban, így erősödünk az ismeret kiterjedésében; így eszközöljük többbszöri tévedés, 's eligazodás által Nemzetünknek a' Tudományokban leendő igazi, és nem képzelt előmenetelét !!

J * * *

2. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ezen folyó Esztendőnek Febr., Martzius, Aprilis, Majus, Junius és Julius Havaiban a' Pesti Királyi Universitás által Orvos Doctori Borostyánnal tiszteltettek meg Ns: Bulla Károly Ur Pragai fi; és ugyan Februarius Havának 22-dik napján; értekezést ezen tizim alatt nyomtattatta: De Hepatitide. — Aprilis 24-dik napján T. Haelenba János Arvai fi, értekezett de Febri flava Americana. — Majus 22-ik napján Ns Boros Samuel Gömör Vármegyei fi, értekezett de Chorea S. Viti. — Ugyan ezen Hava' 19 napján Auer Gábor Károly Bajai fi Értekezését ezen tizim alatt adta ki: Dissertatio inauguralis medica de atmosphaera et ejus influxu morbifico. — Junius 4-dik napján Patatsich Károly Pesti fi, Dissertatio de Erroneis quibusdam de medicina, et medicis hominum Judiciis. — Julius 17-dik napján Maurer János Ónodi fi, de Hydrothorace.

G.—

Jeles Tudósainknak megkülömböztetéseket annál szivesebben jelentjük, mennél ritkábbak azok, és mennél nagyobb dítséretére válnak a' megkülömböztetőnek. A' nagy lelkű szabad Kún Nemzet, nevezetesen pedig N. Sz. Kun Szent Miklós városának hazafi gondolkodású Elöljárói 's ezek által az egész szabad város jó szívű Lakosi érdemesekké tevék magokat, hogy a' jó Hazafiak sorába iktattassanak, és serkentő példaul a' késő Maradéknak is felállitassanak, mielőn egyik betses Hazánkianak T. Kis Szántói Pethe Ferentz Tábla Birónak, sok fontos érdemeit megesmervén, ötöt nem csak arra betsülték,

hogy a' Hunok említett szabad városában lakos lehessen, melyre mostani környüállásaiban szüksege vagyon; hanem önkényes, szíves, akaratjokból, a' N. Sz. Run Hadnak megváltott (Redemptus) Tagjává is tették, Taksa fizetés nélkül. Eljén az igaz tüzlra törekedő szabad Run Nemzet! mely az okos megvilágosodásban nemes lépésekkel megyen elő, 's a' Hazafiúi igaz érdmeket megtudja választani 's betsülni!

Th.

Nagytiszteletű Baricz Mihály, a' Nagyváradi N. Seminariumnak Vice Rectora, Ts Ns. Bihar Värm. Táblabirája, Bárándi Plébániával tiszteltetett meg. Ezen előlépésén minden jó Hazafi örülhet, mert ő Litteraturánk előmozdításában hazafi buzgósággal fáradozott, és valóban szerentséssen terjesztette is; azért óhajtjuk, hogy helyette hasonlő hazafi kedvelője 's Előmozdítója Literaturánknak, iktatassék.

Trattner.

3. Kihalt Tudósok, és Írók.

Debreczen városa ez idén két derék Férjfiút veszített el, tudniillik T. T. Kis Säumelt, a' ki a' Normalis Oskolánál a' rajzolásnak Professora volt, és T. T. Tatay Sándor, a' Helv. Vall. Ekklesiának egyik érdemes Prédikatorát. Az utóbbi Junius 9-kén holt meg, életének 34-dik 's hivatalának 6-ik esztendejében. Mind a' kettő nem tsak híven eljárt a' magakötelességében, hanem tudománya által is megkülömböztette magát.

Junius 11-kén Maros Vásárhelyen felváltotta e' földi életet az örökké valósággal Mgoş Nagy Ajtai Cserey Farkas, a' leg idősb Itélő Mester az Erdélyi Királyi Táblánál, életének 62-ik esztendejében. Ő fia volt azon Tudománya 's Hazája eránt tett érdemei miatt híres Nagy Ajtai Cserey Eleknek, a' ki azon Táblának egyik Birája volt. A' böldögült a' Cs. Kir. Teresianumban Bétsben neveltetett, hivatalos pálya futását 1786-ban mint Concipista kezdte az Erdélyi Királyi Guberniumnál, 1787-ben Secretarius lett annál, 1800-ban pedig a' Királyi Táblához Itélő Mesternek neveztezt ki, 's életének minden környüállásaiban, minden öszveköttetésiben, mély belatása, jó és igazságos volta, nem külömben mint munkás, szorgalmas Hazafi megkülömböztette magát.

Th.

4. Ú j K ö n y v e k.

37) Szeretnek kötelei. A' Keresztény buzgóságra vezető Kalaus, Szegeden Grün Orbán bet. és költs. 1819. 8. 364 lap.

38) Danas nagy érdemű Wermeszy Ferencz Ur' tiszteletére mi-nekutánna ösével, és az utánna következőkkel együtt, a' Hosz-szúpályi Cs. kir. Postahivatalban száz eszt. folyvást eltöltött. Eldoromboltatta Illei Takáts Károly. NVáradon Tichy F. bet. 1819. 8. 41.

39) A' Veszetségről és annak származásáról, rettentő ragadó-ságáról, mind emberen, mind más állaton elkezdő, folytató, 's végző rendszerént való Jeleiről; végtére az újabb és ré-giebb rendes orvoslás módjáról szöllo Könyvetske, melyet kiadott Ujhelyi Ferentz Orv. Doct. és Gömör Vármegye rend-szerént való Physicussa. Lötsen Werthmüller János betüi-vel. 1818.

40) Festivitas Natalis Dicitur S. C. R. et Ap. Maj. D. D. Francisci Primi Solenniter die 12. Febr. 1819. Aradini celebra-ta cujus occas. Civis Arad. Thomae Schirmer Rectoris, Nu-misma aureum, per S. D. Joan. Nep. a Kováts, Incl. Com. Arad. Vice Com. publice appensum est, schelmi moderantę Lad. Nagy de Peretsen I. Com. Arad. Jud. Nob. 1819. 4 lap

- 41) Zum Geburst-Tage Seiner Kais. K. Apostol Majestät Franz I. 1819. 4. 4 lap.

42) Romy, G. Car. Tropologia et Schematologia practica seu exemplaris, quam instar speciminis Rhetoricae exemplaris. 8. Pragae. 219. pag. 238.

43) Dissertationes trinae de 72 interpretum graeca V. T. Ver-sione. 8 maj Jaurini 1819. pag. 161.

44) Vuchetich, Math. Institutiones Juris Criminalis hun-garici, in usum Academicarum Regni Hungariae. 8. Budae. 219. pag. 538.

45) Folnesics Joh. Ludv. Tassenbüchlein zur Elementar Uibersicht der Geographie oder Landerkunde in Geiste des Christenthums. 1. Bändchen. Mathem. Geographie. 16 Ofen. 819 80 Seiten.

46) Szelemenits Paul Elementa jurishungarici civilis privati 2 Tomi. 8 maj. Posonii. 819. pag. 753.

Opuscula exscriptis rite Titulis, quae occasione. solemnisi inaugurationis Episcopi Jaurinensis Principis in Schwarzenberg lucem viderunt.

47) Ernestus Princeps in Schwarzenberg, Dux Crumloviae, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Jaurinensis, Metropolitanarum: Coloniensis et Salisburgensis, Cathedralium item Ecclesiarum: Passaviensis et Leodiensis Canonicus, Inclytæ Praedialis Sedis Nobilium de Vecse Perpetuus Supremus Comes et Collator ad Clerum et Pópulum suum fidelem, quum Dioeceseos gubernationem Anno 1819. die 24. Mensis Martii auspicaretur. — in 4-to typis Leopoldi Streibig. Oratio pag. 14.

48) Salutatio in honorem Celsissimi Principis et Praesulis Ernesti Schwarzenberg, occasione solennis ingressus in Urbem Jaurinensem per Páulum Györgyi Cons. Reg. et ord. VComitem Cottus Jaurinensis pia mente dicta. in 8-o iisdem typis, pagg. 10.

49) Memorabilis est ejusdem Procomitis Allocutio ad Cels. Principem Adolphum Schwartzenberg, quam anno 1819. die 19. Aprilis in generali Congregatione Comitatus Jaur. cum item Princeps (nepos Cels. Episcopi — occasione installationis) in Tabulae Judiciariae Assessorem crearetur. in 8-o typis data, sed non dicta ob absentiam Principis.

50) Allocutio — ex parte Liberae ac Regiae Civitatis Jaur. sub solenni ingressu facta. in fol. Dicta ab ord. Notario Franc. Schopf.

51) Anrede zu Ehren und Würden seiner fürstlichen Durchlaucht Ernest von Schwarzenberg bey seinem feyerlichen Einzuge als Bischof zu Raab — an die sämtliche Judengemeinde in Szigeth nächst Raab, von Hirsch Schosberger. in 8 gedruckt bey Streibig.

52) Panegyricus, — dum regimen Almae Dioecesis Jaur. ritu solenni capasseret Cels. Princeps, — adornatus a Paulo Bélik, Parocho Banaensi, Incl. Comitatus Barsiensis Tab. Jud. Assessore, in 4-to Comaromii typis viduae Clarae Weinmüllerianae 1819. pagg. 10.

53) Cultus Publicus pro solenni installatione Cels. Principis — quum die 14-a Martii 1819. Viennae consecratus, subinde in Episcopum Jaur. solenni pompa inauguraretur. in 4. Sabariae typis Francisci Perger. Elegia, quam cecinit Carolus Farkass, Parochus Csepregiensis.

54) Elegia — oblata a Francisco Heigl, SS. Theol. Doctore, Theologiae moralis et Pastoralis Professore R. P. O.

et L. R. Civitatis Jaur. ext. in allodiis Parocho. in 4. typis Streibigianis.

55) Dem Durchlauchtigsten, Hochwürdigsten Herrn Ernest Fürsten von Schwarzenberg, Herzog von Stummhau, etc. etc. bey seinem feyerlichen Einzuge in das Bisthum von Raab, gesungen von Laurenz Hohenegger, Doctor, und emeritirten königl. Professor der Theologie, Pfarrer des bischöflichen Marktes Kroisbach. in 4-to Oedenburg, bey den Sieasischen Erben, pag. 12. cum Notis.

56) Fő méltóságú kegyelmes Schwarzenberg Ernest Ö Hercegségének a' Györi Püspökségbe lett iktatására írta Horvát András, Téli Plébános. in 4. Streibig betűivel 1819. Carmine hexametro.

57) Áldozat Ernest, János, Ferencz, Schwartzenbergi Herceg, Krumloviai vezér, Ö Magasságának, Kolonia, Salisburg Anya városi; Leodium, Passavium Szeki Egyházak kánonokjoknak, Ö Fő Tisztelendőségének, a' Györi Püspökségbe tartatott beiktatásakor. in 8. Posonyban. Eccloga hungarica, pag. VIII.

58) Jubilum de Cels. Principe — Ecclesiae Jaurinensi in Episcopum die V. Augusti, Anno MDCCCXVIII. denominato: in 8. Posonii, pag. XX. Eccloga latina: haec et hungarica concinnata a Francisco Hoszik, Parocho Vedenyensi in Comit. Moson.

59) Debitae Pietatis Monumentum, Celsissimo ac Reverendissimo D. D. Ernesto, Joanni Nep. Francisco de Paula Principi in Schwarzenberg, Duci Crumloviae, Miseratione Divina, Clementia Regia, annutu Sedis Apostolicae inaugurato Episcopo Almae Dioecesis Jaurinensis, dedicatum IX. Cal. Aprilis, Anno quo, CoMpLaVDIt IaVarIn Ernesto In PraesVLe FaCto. in 4. Tyrnaviae typis Jelenikianis. Carmine elegiaco notas simul ex antiquitate de Cels. Familia subjunxit Daniel A. Kubányi, Parochus in Ó-Lehota Districtus Csejthensis.

60) Cels. S. R. I. Principi, — dum solemnem ingressum suum celebraret, et in Episcopum Jaurinensem inauguraretur, Carmen hoc, in perenne Animi sui monumentum Dioecesis Jaurinensis Alumni obtulerunt. in 4. typis Streibigianis. Elegia pulchra autore Ignatio Pauer, Spirituali Cleri junioris et Monialium Ord. S. Ursulae.

61) Ode summis honoribus Cels. Principis — a Regia Scientiarum Academia Jaur. affectu pio oblata in 4. typis isdem. Autore Sigismundo Fessel, Linguae et Literaturae Hung. Professore ibidem.

62) Ode — dicata ab A. Gymnasio R. Jaurinensi Ord. S. Benedicti. in 4. Directore Q. Fabiano Szeder. LaVDeM EIVs EnVntlablt ECCLESia. Eccli. XXXIX. 14.

63) Epipompethicon — dicata a Clero Juniore S. Montis Pannoniae Ord. S. Benedicti. Ode in 4-to typis Streibigianis.

64) Öröm Oszlop, melyet Schwartzenberg Ernest ö Herztzégsgének, Crumloviai vezérnek 's a' t. a' Györi Püspök székbe lett Béiktatásának alkalmával tartozó tiszteletének örök zálogául emelt a' Csornai Convent. in 4. Streibig' betűivel. 1819.

65) Ode, Cels. Principi — dum Pontificalibus Ecclesiae Jaurinensis Honoribus omnium Ordinum plausu — inauguraretur, devotissime dicata a Collegio Ovariensi Scholarum Piarum. Cecinit Franc. Sales. Bendik, e scholis piis AA. LL. et Phil. Doctor, Poeseos Professor. in 8. Jaurini, typis Streibigianis.

66) Freuden - Gesang Seiner des Herrn Herrn Ernest Fürst zu Schwarzenberg etc. Durchlaucht, bey dem feyerlichen Einzuge als Bischof zu Raab, mit tiefster Ehrfurcht gewidmet von den Priestern der Frommen Schulen zu Ungrisch-Altenburg. in 4. Autore Joanne Bapt. Grosser, Phil. Doctore, et Directore Gymn.

5. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

43.) Der lustige Fritz mit seinen Pudelnährischen Schnacken, lächerlichen Historien und Anekdoten; wie er sie Portionenweis in fröhlichen Gesellschaften erzählte letzte Portion: 1819. 16 lap.

44) Onomasticon Illustr. ac Rev. D. D. Ladisl. e Comitibus Eszterházy de Galantha Episcopo Rosnaviensi Domino gratiosissimo in Documentum prof. venerationis oblatum a Joanne Erdélyi emerit Jurium auditore, 4. 1819. 4 lap.

43) A' Virtus, vagy Mélt. és Fő T. Klobusitzki Klobusitzky Péter Urnak, a' Szathmári Megye Fő Papjának, Sz. Jobb Apáturának, a' Tudományok 's Tudósok nagy Tiszti 's a't. Szent János Havának 29. 1819. Cseremiszy Miklós a' Böltsesség Doktora által legmélyebb tisztelettel bényújtott Névnapi Ajándék. maj. 8 1819. 8 lap.

46) Dissertatio inauguralis Medica de Hydrothorace, quam annuentibus M. D. Praeside et Di. Sp. D. Decano ac Clar. D. D. Prof. pro Summa in Med. hon. rite consequendis in Univ. Pest publ. disquisitioni submittit Joannes Nep. Maurer Hunga. Onodiensis 1819. m. 8, 50 lap.

47) Dissertatio inauguralis medica sistens Opium historice, chemice et pharmacologicè consideratum, quam Christophorus And. Christen Hungarus metropolitanus annuentibus Magnifico Dno Praeside et Directore Sp. D. Decano, ac Clariss. D. D. Professoribus, pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac Celeberrima Sc. Universitate Pesthiensi publicae Eruditorum disquisitioni submittit Anno 1819. Mense Julio 8. magn. 320 lap.

48) Moses Mendelsohns Sämmtliche Werke Erster Band Enthält Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele. Wörtlich nach der fünften Original Auflage 1819. m. 82, 328 lap.

49) Assertiones ex jure Naturali Publico Universali, gentium item Jure Ecclesiastico tam Publico quam Privato, quas Annuente Inclyta Facultate Juridica, in R. Sc. Univ. Hungarica Pestiensis pro Consequenda e Jure Canonico Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Michael Koross, Archi-D. Colocensis Presbyter et Metr. S. Sedis ejusdem Nominis Notarius ac una Archivarius 8. magn. 3 lap.

50) Neuestes Unterhaltungs-Buch für Gebildete. Nro. 1. Wenn die Noth am grössten ist die Hülfe am nächsten, von Carl Müller, 1818. 8. 20 lap.

51) Moses Mendelsohns sämmtliche Werke, Zveyter Band Enthält: philosophische Schriften. Erster Theil. Wörtlich nach der zweyten Original Auflage, 1819. m. 12. 252 lap.

52) Symbolum Amicitiae in Onomasi Sp. D. Antonii Gindly de Tengelitz Compl. II. Comit. Tab. Jud. Assessoris die 13 Junii depromptum 1819 per Nicolaum Cseremiszy Phil. Doctorem 8. 1819. 8 lap.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Meltzer Jakab. A' Poprad partjain fekvő's megjegyzésre méltó némelly Városokról, falukról, és omladékokról l. 3.
- 2) Pucz Antal. A' nevelésbeli fenyték mineműségéről l. 58.
- 3) Bódogh Mihály. Biosophiai Felelet T. T. Márton István Prof. a' Tud. Gyűjt. 1818-ki 17. Kzt. 122. l. tett 3 ik kérdésére. l. 62
- 4) B. L. J. Körner Élete. l. 75.
- 5) Beregszászi Nagy Pál. Van nyugovó v. a' magyar nyelvben is. lap. 91.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Rönyvviszalatok:

- 1) Epitome Institutionum Juris Hungarici privati. l. 102.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Az 1817-dik esztendei Lipsiai Tud. Újságban recenseált Magyar Országot illető, vagy Magyar Tudósok által irt Rönyvek. lap. 109.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. l. 112.
  - 2) Előlepekések és megtiszteltetések. l. 121.
  - 3) Rihalt Tudósok és Írók. l. 122.
  - 4) Uj Rönyvek. l. 123.
  - 5) Trattner J. Tamásnál készült Uj Rönyvek, l. 126.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

XII. KÖTET.

Deák György *Gedoné*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Eggy különös tüneménynek, az úgy nevezett Tisza - virágzásának leírása.

A' Tisza mentében lakó emberek Tisza virágjának, másképpen Kérésznek, vagy hartsa féregnek nevezik azon állandóul a' vízben lakó bogárcákát, melyek bizonyos üdö múlva a' Tiszának felső színére feljövén, és ott hirtelen néhány órákig élő lepkékké átalváltozván, megdöglenek, és a' Tiszába képzelhetetlen sokasságban lehullanak.

Ez a' tsudálatos kis állatotska, melly nem csak megjelenése ideit rendszerént megtartya, hanem sok más állatoknak is eledelül szolgál, méltó a' szorossabb megvi'sgálásra.

a) A' Kérészeknek bogári állapotjok.

Ezek az insectumok *) a' lepkéknek vízbe botsájtott tojásaiból a' melegedés által csak hamar kikellvén, a' víznek legkeményebb partjaiba befúrják magokat, és két három esztendőig,

---

*) Hibáson nevezi tehát a' Tisza melléki paraszt a' Kérészt Hartsa féregnek, mert ez nem vermis Worm, nem is hernyó eruca die Raupe, noha üdövel lépevé által változik; hanem vízi insectum, vagy vízi bogár.

még tökéletes korokat el nem érték azokban lap-
panganak, az alatt hihetőbben hinárral, és más
apróbb insectumokkal táplálván magokat.

Az alföldi embereknek nagy része azt véli,
hogy a' Kérészek a' Tiszának fenekéről jönnek fel,
ezt a' vélekedést láttatik az - is erősíteni, hogy a'
Ketzések boné hálójokkal néha lyukatos görön-
gyöket húznak fel, mellyben Kérészeket már lel-
tek. Azomban ez a' vélemény helytelen, mert a'
hálóval felrántott föld darabok a' partról hullot-
tak a' Tisza fenekére, németül pedig Ufer-
aasnak, vagy szó szerént magyarázva parti
dögnek neveztetik azon okból, mert a' partokban
lakik; de mivel a' Tiszának árka tekenő forma,
és a' Kérészeknek lyukai egészen a' mélységben
találatnak, úgy tettik a' köznép előtt, midőn a'
víz alól bújnak ki, hogy a' fenekéről úsztak fel.
A' mi több láttattak a' hirtelen apadáskor, mi-
dőn az ök kisdud sűrű házikóji a' víz színén fel-
jül szárazon maradtak, a' szirtből kijönni, a'
lyuk szájánál megállapodni, és ott a' bőrből ki-
kellvén szárnyakra kapni.

Hogy erről inkább meggyőződhessem tavaly
1818-ban November hónapjának 28-ik napján el-
tsónakáztam a' Tiszának magas partjai mellett
akkor, mikor a' Tisza rendkívül kitsiny volt, an-
nak megvizsgálására, hogy minő lyukakban tar-
tozkodnak a' Kérészek, és azt vettem észre, hogy
a' rét felől való alátsanyobb, és puhább partok-
ban nem laknak; hanem csak az igen magas, és
kemény természetű gyep felől való oldalakban,
mert csak az ilyen szirtokban építhetnek állandó
hajlékotskákat. Továbbá azt vettem észre, hogy
ezen kisdud hajlékok emeletesek; de az emeletek
számát nintsen ember, a' ki megolvasni tudná. —
A' legfelsőbb ökölnyi nagyságú lyukakban a' ha-
lászok álitása szerént is a' békák, rákok, heljef

heljel kigyók tartózkodnak. Ezek alatt találtatnak valami egy lábbal meljenben az egész Tisza mentében, a' véghetetlen sokaságú Kérész fúrások, melyek mennél feljebb fekszenek annál nagyobbak, mennél alább sietnek annál kisebbek: valjon nem azért-é, mert a' mint nevededik, nagyobbodik, és így az által változásra inkább 's inkább érlelődik ez az insectum, annál inkább felfelé törekedik a' kiszabadulásnak, és kirepülésnek eleibe? Annyi bizonyos, hogy a' Kérésznek a' mint nagyobbodik nagyobb házikóra van szüksége, mint a' tsigának, a' ki teste nevedése után házat is neveli, és a' hangya kitsínységű Kérész, a' miljent a' halászok láttak, a' legalsóbb igen pitziny házikókban elfér, az állatok ezen tekintetben is pontosabbak az embereknél, mert lakheljeiket kiterjedések szerint készítik.

Megvizsgáltam végre, hogy a' víz' leszállása után szárazon maradt lyukakban lakik-é Kérész? de egyet sem találtam, mind üresek lévén; hanem a' víz alatt lévő lyukakból a' kapával egy-néhányot elevenen kiszedtem, és egy pohár vízben elevenen sokáig eltartottam. Jele tehát, hogy a' víz apadásával ezek is víz nélkül sokáig nem élhetvén alá felé, és az áradással felfelé sietnek, a' melyek víz nélkül helyben maradnak, elvesznek. — Az egészszen Kerek, és cylinder formájú lyukok egyenes horizontális lineában egy forma távúlságra fekszenek egymástól, oljan szép rendszerint elosztva, és egymásmellé rakva, hogy ha a' föld fejr, és nem kékes fekete volna, méh sejteket gondolnál látni, tsak hogy a' méh sejtek hézakjai mind egy formák, ezek pedig mennél alább annál, a' mint feljebb éréntém kisebbek. — A' lyukaknak mélysége mintegy hat vagy hét hüvelyknyi, hihető a' kisebb hézakok nem iljen

méljek. Különös, hogy minden bogárkának, a' ki, és bejárásra két lyuka vagyon.

A' miljen szép állatotska a' Kérész lepke korában, szinte olly formátlan, és úndorító az insectumi állapotjában tekintve. Képzeljünk magunknak eggy hat lábú motskos fejr, több izekre szakadozott és (midön egész nevedését elvégezte) harmadfel hüvelyknyi hosszú, a' farka felé mind inkább vékonyodó, két úszó szárnyokkal bíró, és 3 ágú rojtos farkú harmat gyengeségű állatotskát, melly a' vízben oljan sebessen vitzláncdozik mint a' kisdéd halak; tehát a' Kérészt képzeltük. — A' feje barnább, mint a' teste, az apró sertékkal, vagy szörrel körül nőtt szája és szőrös hat lábai, meljeken a' maga házikójába ki és be mászkál még tsúnyábbá teszük azt. Az első 2 lábai, meljek leghosszabbak, és legeggyenesebbek, legközelebb vagynak a' fejéhez, és két fő izekből állanak, sokat hasonlítván a' méhnek két első lábaihoz. Ennek a' bogaratskának öt szemei vagynak, kettő oldalvást, mint a' légynek, három pedig egymás sorában mint három kis petyegetés a' homlokán láttzik *). — A' szemén alól az órra mellett vagyon két bajúszsza vagy tapogatú két szarvatskája, oljan forma, mint a' minőt más földi bogaraknál, és pillangóknál láthatni, de a' melly igen finom, és így igen töredékeny. — A' teste a' fején kívül még más három izekből vagy szakadékokból áll, a' második izból a' gömbölyű, és nagyotska feje mellől nőnek ki maga idejében a' szárnyok, meljeknek némű némű jeleit még a'

---

*) A' balhatatlan Linne azt tartja, hogy ezen öt szemek közzül a' két nagyobbak, a' közelebbi a' 3 kisebbek a' távul levő tárgyaknak meglátására szolgálnak. — Ezen senki meg ne ütközzön, mert más állatok is a' miljenek például a' vízi Nymphak (Wasserjungfern oder Seejungfern) bírnak 5 szemekkel.

bogárkának háta bőrén látni lehet. — A' testének hátulsó része a' derekán túl tsupán egymásba fol jó tizszeres gyűrűkből áll, mint a' lepkéké, ezen tizszeresen egybekaptsolt karimás teste vékonyához van foglalva mind két oldalról két általláttzó hely hely finomságú rétes szárny, melly két szárnyoknak, és 3 ágú farkának segedelmével szokott a' vízben úszni, ezen szárnyokat a' háta felett öszve tsapdosván, és teste alá soha le nem hajthatván; de minthogy pihenése között is két szárnyait szüntelen mozgatja, nem találom Rössel Úrnak gyanúságát helytelennek, a' ki úgy okoskodik, hogy valamint a' hal füleiben lévő kopotyója által, úgy a' Kérész bogár ezen szárnyok által a' levegőt is szívja, és lélekel eggyyszer'smind *). — A' hármas farkának középső ága a' testével egygyformán egyenes, a' két szélső szála egymástól el van válva, mint a' kinyitott olló, vagy ketsege farka. — Ez a' farka már bogár korában majd olyan hosszú mint az egész teste. Lepke korában pedig a' farka négy akkora, mint maga. — Az egész bogárka igen aránytalan nedves által láttzó testel; de főképpen formátlan barnás fejjel bír.

A' Kérészeket a' farkaknak kettős, vagy hármas ágazások szerint a' természet vizsgálók 2 fő rendekre osztják. A' Tiszában én három sertéjű Kérészt nem láttam, mikor a' hőréből kivetkezett, hanem addig még téli boritékjában lappang 3 ágú a' farka, de leg ottan hogy abból ki-bújt, tsak

---

*) Az én Kérész bogaraim a' pohárban tiz napokig éltek olly elevenséggel, mint a' hal-tyikok, holott még vízbe nem tettem egészen elhaltak vólt, talám eggyike tovább is élt volna, ha vizsgálódásaimat tovább akarván folytatni bort nem tseppentettem volna reá, mellyre felfordúlt előbb, más nap pedig megdögölvén a' víz fenekére szállott. A' kenyér-morsátskát pedig, és kása szemeket nem ették.

két ágú két sárga tzérna szálhoz hasonló farkal jelenik-meg. Tudakoltam másoktól-is ; de a' Tiszán repkedő Kérészt három farkut senki se tapasztalt.

Minden szárnyas vízi bogarak a' természet vizsgálóknak észrevételeik, és álitásaik szerint tökéletes ki fejtődéséig háromszor vagy négyszer vetik le bőr ruhájokat, és így ötödször vetkezvén jönnek ki a' levegőre és kellnek szárnyakra. Ezt mivel a' nevedezésben lévő fülbe-mászó, vízi lepke, az úgy nevezett vízi nympa, és más bogarak meljekkel a' Kérészeknek nagy hasonlatosságok vagyon: mellynél fogva két, s három esztendeig tartó vízben lakások alatt a' Kérészek többször vetkeznek; de csak a' víz alatt, és csak az utolsó által változás történik a' vízen kívül *)

Bámúlásra méltó a' Kérészekben még az, hogy midőn víz alatti lyukait oda hadják, és fel sietnek hogy lepkékké légyenek, nem tompúlnak el úgy mint a' hernyóknak nemei sem bogár formájokat az által változás előtt el-nem vesztik öszve nem sugorodnak, sem érzéketlen puppává nem változnak, mint a' hernyóból leendő pillangók. A' Halászok lesték azokat mikor hirtelen nagy víz apadások lettek; de soha semmi öszve tömösödést hennek észre nem vettek. Én magam eleget fogtam és nem csak semmi érzéketlenséget hennek nem tapasztaltam hanem álmélkodva néztem, hogy a' vékony hártya alatt az egész lepke szárnyaival egygyütt gyönyörűen ki völt formálva, és elevenséggel vitzkádozott.

---

*) A' természet Historiájának a' bogarokról szolló részében általjában még sok homály fekszik, mert az állatoknak ezen része későbbre vétetett vizsgálát alá. A' tapasztalásoknak öszvegyűjtése az írók szorgalma, és az idő majdan többeket fog napfényre hozni.

Hogy e' részben is a' Szerzőnek szép példáját kövessék Hazánk Tudósai, azt kéri
A' Radactio.

A' Tisza melléki emberek sokan úgy gondolkodnak, hogy minek előtte a' Kérészek vizes hajlékjaikat oda hagynák, már tojásaikat (vagy némelly butábbak alítása szerint az eleven kis Kérész fiakat) le-rakták a' lyukakban; de ez nem igaz, mert eggy bogár sem tojik addig míg tökéletes korát élnem érte, szinte úgy ez-is, mint a' mellynek ~míg a' víz alatt lakik tsak a' nevedes és maga táplálása a' tzélja; de azon feljül az egész természetben a' lepkék, és a' szárnyakra kelt bogarak; nem pedig a' hernyók, és szárnyatlan insectumok szoktak tojni. Szaporodásoknak módját alább fogjuk elé adni.

A' Kérészek nem tsak lepke, hanem bogár korokban-is igen sokféle üldözéseknek vagynak ki-téve, mert nem tsak a' halak falják fel azokat, ha lyukaikból a' vízre ki-mennek, vagy a' part, mellyben laknak le-omlik, hanem a' vizi nymphák, és más nagyobb insectumok - is meg eszik. Ha hirtelen le apad a' víz főképpen melegebb időkben, és ők az apadás után hirtelen le-nem mehetnek szárazon maradván tsak hamar meg-döglenek, a' mint a' Tiszának szirtos és agyagos kemény partjaiban így meg döögölve elég találatott már. Azon kívül a' halászok, néha a' gyerekek éretlenül kiszedik a' víz alatti lyukokból azokat és halat horgásznak velle. Nevezetesen a' menyhal fogásra (melly a' jegek el-olvadásával sűrűn szokott meg jelenni) igen alkalmas tsalóka eledel. A' ketsege is kapkod a' Kérészszel rakott horog után előbb farkával le ütven a' Kérészt a' horogról, és azután el-nyelvén azt, néha pedig ezen mesterkedése, és kapzsisága között a' farkánál a' görbe vasba fen akadván a' halászt meg vigasztalja.

Azok a' bogarak, meljek a' vízben vólt láások alatt, a' halaknak más vizi insectumoknak

vagy a' halászoknak prédajok nem lettek, hanem egy két esztendőig tartott nevedések, és érlelődések után a' magok tökéletességeket elérhették lyukaikból végtére az időnek megmelegedése után esztendőnként ki mozdúlnak, és a' víznek felső színére fel iramodnak. A' bogaraknak sokassága nem csak fel zavarja a' Tisza vizét, hanem oljan hal izüvé, és bűdössé teszi, hogy a' Tisza parti lakósok a' Kérészek tüneménnyel elmulásáig vagy nem iszszak a' Tisza vizét, vagy csak kénytelenségből. *) A' ki ekkor a' Tiszán csak által hajókézik alig tudja a' tulsó partig a' víznek rossz gőzét ki állani; de még ki álhatatlanabb a' döglött Kérésznek szaga, ha csak egy napig tartatik.

A' Kérészeknek megjelenések a' közönséges észre vételek szerint minden esztendőben Juniusnak az elein, de a' közepéig bizonyosan a' Tisza foljóján mindenütt meg szokott esni. Ha koránt tavaszadott, és melegedett az idő, korántabb, ha későbbre melegedett későbbre, de Juniusnak 15-dik napját nem igen ugratja el. A' forma változtatás mindennap délutáni 4 orakor kezdődik, és öt orakor legnagyobb sokaságban mutatják magokat — Első nap csak szemenként hullanganak második nap többen mutatják magokat, harmadik nap derekában, és legnagyobb számmal érkeznek, negyedik avagy utolsó napon megint keveset lehet látni.

---

*) Egy hiteles személy azt beszéllette, hogy ő a' Tisza vizének szagáról egy nappal előbb megérzi, hogy a' Kérészek megfognak jelenni. Nints is abban semmi képtelenség, mert midőn már lyukaiban nyő'sögni, és a' kiindulásra megmozdúlni kezd ezeknek az insectumoknak nagy serege, már a' Tiszába annak hal szaga elterülhet.

b) A' Kérészeknek lepke korok.

A' Kérészeknek véghetetlen sokasága nem egy pillantatba jelenik meg hanem , gyorsan egymásutánn mindenfelől lövellődik fel fele, mint a' vizen alol fel siető buborékok. Mihellyt a' víznek felső színét el érte, azonnal a' nyaka tsigája mellett ki-fakad a' bőre és a' feje tokja alá felé hajolván nagy hirtelenséggel a' lepke ki ugrik abból, a' bőret a' vízhen hagyván, és legottan repdesni kezd. Ekkor-is megvagyon egész lipe formája, tsak hogy ekkor a' szárnyai még fejéressenek. Két águ farka és első két lábai sokkal rövidebbek, lába hegyei és dereka még nem vereslenek, hanem egészszen szalma színűek, az egész hátúlsó teste meg nem oljan fekete, mind a' másodszeri vetkezés el multával.

Az első vagy téli bőre le-vetése után a' lepke mintegy fél óráig a' Tisza felett repkedvén azonnal, vagy a' partokon találtató fű-szálokra, vagy a' gyümölcstös és fűz fákra, veteményekre, halász hajókra, fenyő szálokra, a' parton járó emberek kalapjaira, ruháira, ház fedeleire, vagy akár minő más tárgyra reá száll és egy heljében álva, kezdi egész testéről másodszer ritka finomságu fejer hártýáját egy kis kinnal le-súrolni. A' Tisza partjai, a' zöldellő fák szóval minden a' mi van a' Tisza körül a' le vetett borétékjaik fokasságától ugy fejerlik, mintha frissében havazott vólna. Azomban ezen igen igen vékony bőrek egy két nap múlva egészszen el-enyésznek — Két veres sertések a' Tisza parton szemem látára a' rajtok hagyott hártýáktól megtarkásodtak a' mi igen nevettséges vólt. Míg ezen borétékből egészszen ki-búvik, vagy (hogy a' parasztok' ki-fejezése mellett maradjak) míg a' gatyáját leveti

bele telik öt minutum. *) Eme másodszori által-
változás után háromszor hosszabb lesz en a' far-
ka, melly két egymástól el-távozó szalma színű
tzer na szálhoz hasonlít, az első már hosszabbats-
ka lábait a' feje alatt ki-nyújtván szarvak gyanánt
hordozza azokat. A' fátyolnál finomabb szárnya
piszkos hamú színűek lesznek barna, vagy pe-
eretskéekkel által szöve, a' két alsó szárnyai (mert
négy szárnyakkal bir) arányosság nélkül, és a'
felsőknél ötszer kisebbek — A' testének felső
resze már barnább sárga alsó gyűrűkből álló re-
sze pedig sokkal feketébb mint az előtt, a' hasá-
nak a' színe mind a' két esetben állandóan világos
sárga marad, orra, és szemeinek feketesége meg
marad; hanem azon két szarvak, meljekkel a' bo-
gár a' vízben laktában birt, már az első által vál-
tozás után annyi ra el-enyésznek, hogy alig ma-
rad egygy igen rövid hajszályi kis jelek. A' má-
sodik által öltözés után sokkal elevenebb, és e-
rössebb már a' lepke, magossabban-is kezd repül-
ni. Hanem sokan a' fejer bőrt egészen le nem
tolhatván magokról (mivel az hosszú farkoknál
megakad) nem igen repülhetnek; hanem azt az
üres tokot mint valami kis tsónakat a' vízen ma-
gok után vontzolják. Láttam őket ezen állapot-
okban hól 7 ölnyre is fel, hol a' víz színére le-
szállani, és azon el merülés nélkül, járkálni, sza-
ladgálni, és a' nöstényeket fel-és alá kergetvén
párasodni. Négy, öt, és több him lepke-is ker-
getett egygy egy nöstényt egygy karikába keréng-
vén. Mikor a' víz színén járkálnak fejeket, és
meljeket fen tartják mint az ürge, és két águ far-

---

*) Ha az ember ezt a' hártáját kezével akarja lehúzni rólla,
nagyon könnyen lemegyen rólla, mint valami száraz tok.
Meglátták pedig rajta az egész Kérésznek a' képe volta-
képpen szárnyainak, és lábainak nyomaival egygyt szint-
ny mint az állortzán az embernek egész képe.

kakat mint a' fetskék repdesésekkor 5 ujnyire is el terpesztvén úgy iramodnak, és olly sebességgel tsusznak elő hátra, mint az atzél a' jég hátán.

Meg jegyzésre méltó, hogy ezen lepkék egy testben maradván mint a' raj a' Tiszán le-felé, és így víz mentében uszkálnak; de nem tsak fe l felé nem repülnek, hanem a' Tisza foljóját soha el-nem hadják, főképpen már a' második vetkezés után és olly csoportosan szállanak, hogy távulról azt gondolná az ember hogy a' Tisza felet vastagon esik a' hó, noha azt sem lehet tagadni, hogy szemenként a' közel lévő udvarokba, sőt a' nyitott ablakokon a' szobába-is be repülnek, és ott döglenek meg. A' melly lepke előbb hagyta oda teli bőrét, előbb, a' melly későbbre kelt szárnyakra későbbre döglik meg. Ambár négy óra tájban kezdenek megjelenni ezen lepke miliárdok; még is hét óráig estve felé mind megdöglenek: szálingolnak ugyan szemenként azután is; de nap le mente után bizonyosan eggysem él — Én az idén a' Kérészeknek megérkezéseket, a' mi Juni-usnak 15-ik 16-ik 17-ik, és 18-ik napjaiban történt a' Tiszán lestem és azt tapasztaltam, hogy minden nap négy óra tájban bújtakki, és minden nap hét óra tájban élni meg szünvén a' vízbe le-húllottak Juniusnak 17-kén noha szél fújt, és esett az esső, és így a' harmadik napon jelenvén meg legnagyobbszámmal. A' mi tsak azon ladikban meljén én, eveztem bőrét váltani, vagy dögölve behúllott lehetett ezer *). — Ezen üdö tájban jelennek

*) Azért igen heljesen nevezi ezen állatotskát a' német Stundenhierchennek, az az órákig élő állatotskának; mert az Eintagsfliege (Eggy napig élő légy) Tagthierchen (Eggy napi állatotska) a' mint több természet vizsgálóktól hivattatik, nem jól fejezi ki élete határát a' Kérésznek, mivel annak az élete (mikor már a' szabad

meg a' legtöbb féle mezei lepkék, és a' méhek derekában rajzanak. A' természet mindenkben bizonyos üdöt, és pontosságot tart *).

Minekutánna a' Kérész második bőréből kibújt, és a' víz színén iramodni kezdett párt keres magának, és úgy közösül, mint a' szita kötéket (a' meljek sokba hasonlók a' Kérészekhez) nyárba tapasztalni lehet. Hellytelen tehát némelly természet historiai Íróknak állítása: mint ha a' Kérész lepkéknek egybekelése a' repkedés között a' levegőben történne. Én mint szemmel láttott tanú ellenkezőt tapasztaltam, Sulzer Reaumur, és más természet bűvárjai vizsgálódó szemekkel nézven a' Kérész lepkéket azt írják, hogy a' hímeket a' nőstényektől azzal lehet megkülömböztetni, hogy a' hímeknek a' végső két sertéjek alatt valami horgatskájok vagy on, a' melyből más állatotskák hasonlatosságára, a' nemnek külbömbözése, és a' párasodásnak igaz volta kitet-

---

levegőre kijött) nem egy napig, hanem csak három legfeljebb négy óráig tart a' mint előbb leírtam. Esmérték ezt az insectumot már a' régi Görögök, a' kik azt fel napi éltől, noha fél napnyira se nyulik egészen élete Ephemerosnak, másképpen Hemerobiosnak, a' Rómáiak pedig Diáriának nevezték. Az újabb íróknál Libellula Ephemera németül (das Haft) nevel jegyeztetik meg. Márton József Német Magyar Szó-Könyvében atának nevezi. A' Haft nevezés, a' Haft-enből eredett, mivel fehér hátyját minden tárgyba bele ragasztja a' Kérész. Haften pedig azt teszi, rajta maradni, hozzá ragadni, megakadni benne. — A' halhatatlan Linne a' 7. seregekre osztott bogaraknak negyedik rendjébe teszi a' Kérészeket. Őtet követi Ebert (Naturlehre für die Jugend dritter Band). — Sulzer in der Geschichte der Insecten, Rösse és Frisch mind a' vízi hatlábú insectumok közé számolják azokat. Linne 12 nemeit, vagy inkább fajait írja le ezen bogaraknak,

*) A' Tisza melléki parasztok között némeljek így átkozzák társaikat. Az Isten csak addig éltessen, míg a' Kérész él a' vizen. Tudják ők tudniillik, hogy a' Kérésznel rövidebb ideig élő állat nintsen; tehát pajtassát kevesebb ideig áthával nem eltetheti.

szik, és így igen heljesen következtethetik. — A' közösülés után nem sokára a' nőstény Sulzer szerint, hét vagy nyolcz száz számból álló, egymáshoz két darabban öszve ragadó tojásait a' foljába (nem pedig a' kiöntésekbe, tavakba, vagy árvizekbe) hebotsátja, a' meljek azonnal elmerülvén, és a' víz alatt széljel oszolván, a' meleg által kikölttetnek, és a' víz mozgása által az iszappal együtt a' parthoz tolattnak, a' hol magoknak legottan házikójokat formálhatják a' mélységben. — A' melly tojásokat a' száraz partokon, a' füvek, és bokrok között botsátanak el a' nőstények azok ki nem kellnek, mert még ezen tojásoknak is a' víz az elementomjuk; de ha kikelhetnének is a' kised Kérész víz nélkül legottan megdöglene. Mellynél fogva hihetetlen, hogy valaki a' szárazon Kérészt látott volna, mert ez nem amphibium, két éltő alat; hanem egyenesen vízi bogár; láthatott tehát valaki a' Kérészhez hasonló földi insectumat, mert találtnak a' szárazon valamennyire a'hoz hasonló bogarak, meljek, szinte azon szerint bőreket váltának és szárnyakra kapnak, de a' valóságos Kérészt mint a' halat csak a' vízben kell keresni. — Innen van az hogy az árvíz szaporítja őket, mert oljankor a' Tisza egy tengert képezvén és így minden tojás csak a' széles foljába esvén a' kis Kérészek el nem vesznek, de a' Kérész lyukak árvíz idején, a' vizen feljül és így szárazon nem maradván kényyekre nevednek azokban az insectumok. — A' ki ezen különösségen tsudálkozna, a' természet historiája Íróinál olvashatja azt hogy a' szúnyog a' posványos heljeken egy tök levelre, vagy más fű szálra reá ülén, úgy botsátja-be a' tojásait a' tóba, meljek ott ki-kelvén azon szerint nevednek, mint más vízi bogarak, míg végre 8 napok alatt megérlelődvén a' tóból

ki-bújniak, szárnyakra kellnek, és tsipni kezdenek, azért a' vizeknek ki tett, és motsáros helyeken több a' szúnyog, mint másutt, mert ezeknek a' potsoja a' fészkek, és hazájok. Innen esik az, hogy szárazságban a' víz nem léte miatt nem szaporodhatván kevesebb szúnyog szokott alkalmazkodni — Olvashattya a' kételkedő a' sejem bogarokról azt, hogy azok a' párasodás után 24 óra múlva, négy és öt száz tojást tojván megdöglenek. Így még több állatok találtaknak, a' meljek mihelyt tojtak, megszűnnek élni.

Midőn alkonyodáskor az egész Tisza mentében a' Kérész lepkék megdöglenek olly vastagon borítják el a' Tiszát, mintha az hamu színűvel, sárgával, és feketével tarkázott lepedővel volna be-vonva, sőt olly vastagon feküsznek egymáson, hogy nehéz miattok a' tsolnokat tolni, főképpen az örvényekben, a' hól egy arasznyi vastagságra néha megtorlódnak utálatosság a' foljóra iljen időben reá tekinteni. Olly gyengék, és puhák ezen pillangók, hogy egy két nap múlva önként el rothadván semmire lennének; de ez meg sem igen történik meg, mert előbb nyelettetik el a' Tisza partjaira gyülekező mindenféle állatoktól sem mint önként el enyészne. Meg jelennek nagy számmal a' gémek, karvoljok, tsüllök, és más hal évő madarak, nem különben a' vadgátsák, seregéljek, fetskék, verebek, patsirták, és a' Kérész dögöt mohon megeszik, sőt ezen lágy eledelt el-hordyák még fészkeikben lévő kis fiaiknak — A' falukból, a' ludak, kís libák, gatsák a' Tiszára vévén magokat Kérészszel élnek — Sok gazdaaszszony siratja ludjait, és gatsáit, meljek seregesen a' Kérészek után nagy zsihongások, és kákogások között, mintha egy egész sereg fel-rendült volna mindég tovább tovább úszkálván el-vesznek, az alább fekvő falusiaknak könnyű leven

lévén azokat láb alól el tenni. — A' tsirkék, puskák, matskák, kutyák, disznók, tsak a' száraz parton lesik, és minthogy a' hab sokat a' partra kimos; ide önként is a' partra vedlés kedvéért kiszállanak azokkal táplálják magokat. — A' szorgalmas gazdaaszszonyok rostával fogják ki, a' Kérészeket és lepedőbe gyűjtven azokat úgy hordják udvaraikra az apróbb baromfiaknak, mellyből több napokig ehessenek. — A' békák ki állanak a' partosabb helyekre, és tsónakok végeire, a' hól el tátván szájokat kényyekre nyelik az ideig óráig való pillangókat, mikor előttek repülnek.

A' melly halász tsak mozoghat, vagy hálóját birhatja, mind a' Tiszán dölgozik ilyenkor. Mert a' Kérészeknek megjelenéseket megérezvén, el hadják üregjeiket a' halak, és a' döglött Kérészeknek meg-evésére fel-jönnek a' viznek felső színére. A' baksa, és potyka vagy pozsár fel-ölnyire fel ugrik a' repkedő lipe után, és olly mohon nyeli-el, mint a' vi'sla kutya, a' meszsziről nekie vetett hús falatot. — A' hartsák a' víz tetején járnak, a' farkokat a' vízből mint valami kis árbotzfát lebegtetve kitarván, azért könnyen a' szemeskedő halásznak hálójába keríttetnek. — Szép nézni azt, hogy tátja fel széles száját a' nagy hartsa, és előbb bajússzával rakásra sodorja azután egyszerre felfalja a' pilléket, és a' mohó o'sonnyázás között észre sem veszi, mikor a' halászsoktól a' szárazra kihúzzattatik. Legnagyobb, legkövérebb, és legtöbb hartsák minthogy ezen üdö pontban fogattatnak, innen nevezi a' nép a' Kerészt más-képpen Hartsa feregnek.

Miért nevezi a' község harmadik névvel ezen állatotskáknak tüneményét Tisza-virágjának, és Tisza-virágkozásának nem tudtam kinyomozni, ugyan is kivéven a' lipe testen

lévő többféle színeket, annak a' virággal semmí hasonlatossága nintsen. Külömben azon a' jusson a' rajt is köpü, vagy méhkas virágnak lehetne nevezni. Igaz hogy ezen lepéknek másodszori vetkezések után, a' milliornyí sokaságú fehér hárttyák, úgy néznek ki, mint a' gyümöls fáknak a' földre lehúllott virág levelei. — Onnan sem lehet származtatni azt a' nevezetet, hogy valamint a' himbóból szokott és tsak esztendőbe eggyyszer kifakadni a' virág, úgy ezen bogárkának borétékjából esztendőben eggyyszer, s ugyan azon egy hónapban fakad ki a' lipe. — Egyébbaránt a' virágnak többféle értelme is van, a' bor mondatik virágosnak, midőn fehér bőrötskével, vagy hárttyával vonattatik be. A' Tisztát is ezen insectumok mintegy egészszzen beterítik. A' ki a' Tisza virágzása nevezetjének eredetét tisztábban tudná kifejteni igen örömet elfogadnám.

Magyar országban alig gondolhatok folyóvizet, a' mellyben Kérész nem volna. Jóllehet nem minden ember sejtette meg azokat. A' Dunából egy egy itzényit is ásnak ki a' Pesti, és Budai német Halászok, a' végre hogy ezen a' halak előtt igen kedves eledellel horgokra, vagy hálójokba tsalhassák a' halakat; a' mint az első szakaszban elő adtam: de hogy a' lepkéknek szépen végződő jelenését kevesen veszik észre, annak az az oka lehet, mivel a' Dunába kevesebb számmal mutatják magokat. Az alföldön a' Tisztától nem messze lakó emberek között igen sokat lehet találni, a' kik nem ösmérik a' Kérészeket, vagy a' Tisza virágját. — Úgy esett értesemre hogy sem a' Zagyva, sem a' Hortobágy, sem a' Berettyó, folyóiba nem mutatják magokat a' Kérészek, a' mit azért könnyű elhinni, mert ezek a' vizek, ha eredetknél nem is, de a' síkságon lévő árkaikból gyakran kiszáradnak vagy annyira megapadnak,

hogy csak a' fenekét fedik be, ennél fogva a' szárazon maradó partokban a' Kérész bogárnak (melly víz nélkül el nem lehet) táplálása nem lévén minden esetre el kellene veszni, de e' felett stabadjában minden állatnak martalékja lenne. Ezen ok miatt a' rétekben sem találhatik Kérész, ha mindjárt esztendeig vagy tovább fedné azokat az ár víz, mert ha mindjárt a' lepke ki is menne a' rétekre tojni (holott azt nem miveli) és a' vízbe a' tojás megelevenülne, de szárazságba elveszne. Azomban még az a' kérdés támadhatna: találva é a' rétekben a' házikója formálására alkalmas szirtos vagy kemény kék agyagos partokat? — A' tapasztalás bizonyítja, hogy sem a' Dunában, sem a' Körösben, sem a' Sajóban, sem a' Bodrogon sem a' Latortzában, sem a' Szamosban, egy szóval sehöl nintsen a' Kérész olly bámúlásra méltó sokasságban mint a' sokszorosan tsavargó Tiszában. — De talám bátran fellehet tenni, hogy az Austriai nagy Birodalomnak egy folyójában sintsen annyi mint a' Tiszában. Höl is lehetne, mind a' maga befészkelésére, mind táplálására alkalmatossabb helye, a' hináros, és agyagos Tiszánál.

Iparkodtam azt kinyomozni, hogy valyon a' Kérészek a' Tiszának egész eredetétig terjednek-e? de erről semmi bizonyost nem kaphattam, azt értettem, hogy Tisza-Ujlakig mindenütt láttattak, arról pedig semmi kétség nem marad fenn, hogy a' Tiszának a' Dunába szakadásáig mindenhol találtnak. Könnyen meglehet, hogy Ujlakon feljül is mutatják magokat. Mert Sulyer, es Scopoli bizonyágtételek szerént Latz nevű falu mellett (Carinthiában) egy pataokban elég Kérész találhatik — Rössel (Insecten Belustigung 5-ter Theil), azt írja, hogy nállok a' pisztráng akkor legjobb ízű, mikor a' Kérész lepke megjelent,

már pedig a' pizstráng kised, és követses patakotskában találhatik, a' Tisza pedig közel az eredetéhez is nagyobb egygy patakotskánál. — Ebert (Naturlehre für die Jugend 5-ter Theil) azt jegyzi meg, hogy Hollandiában a' szántóföldekre taligázzák kövérítés véget a' Kérészeket, ezt mivelik hasonló módon a' Cárinthiaiak. Ha a' mi alföldi parasztjainknál szokásban volna a' trágyázás, a' döglött lepkékkel (melyek tele vannak zsirossággal) földjeiket igen hasznosan, és annál könnyebben trágyázhatnák, mivel sokaknak szántóföldjei éppen a' Tisza partján, a' hova a' víz a' lepkéket önként kimossa, feküsznek.

Igaz marad végre az, hogy (el halgatván a' Tiszát) mennél kisebb a' folyó víz, vagy patak, annál kevesebb benne a' Kérész, és hogy ez az insectum, nem minden vízben ugyan azon egygy formájú, és mekkoraságú. Nevezetesen szárnyaknak színeire nézve igen nagy szokott köztök a' különbség lenni.

Mind ezeknek megfontolása mellett, nem de nem a' természetnek megfoghatatlan titkai méltán tsudálkozással töltene el bennünket? Egygy gyenge állatotska, melly a' tojásból való kifejtődésekor akkora se lehet, mint a' legpitzinyebb serke, mind saját táplálása keresésére, mind lakhelye készítésére alkalmas, sőt két nyílású, igazi kekségű, mélységű lyukakat tud a' kemény szirtas víz oldalokba fúrni magának, és pedig mindnyájon gyönyörű egygy forma távolságra egygyütt laknak, és mint a' méhek egygy familiát láttatnak formálni. — Ki ne kedvellené a' természetnek szép rendjét, a' melly minden esztendőben ugyan azon egygy üdö pontban Junius elein tudniillik bizonyos generatiót az az a' legidősebbeket vízi kebeléből a' repülésre kibotsátja szintúgy, mint a' Frantzia Conscriptusok szoktak volt ennekelötte.

korosságok, és születések esztendeje szerint a' táborba kiküldtetni. Esztendők kívántatnak, míg ez a' vízi insectum nagy ügygel bajjal bőrének többszöri levetése után kiformálhatja magát. — Megjegyzésre méltó, hogy jóllehet az insectumnak szája, állai, sőt foga formái is vannak, de lepkévé lett változása után ezeket benne senki fel nem fedezte, minek is azon pillének a' szája, vagy állak? a' ki tökéletes állapotjában mint lepke három, és négy órák alatt végső kifejtődését, párasodását, szaporítását, és vég életét elvégzi, az alatt semmi eledelre szüksége nem lévén.

Ki ne telne el a' Teremtőnek véghetetlen Böltessége, és Gondviselése iránt méltó háládatossággal, a' ki még a' hinárban, és szirtokban bámulásra méltóképpen lakosokat teremtett, és a' ki üdövel az iszaphól kihozza a' lepkéket a' szárnyas állatoknak, és halaknak eledelül, de a' melly halak midőn mohó kapzsisággal és gondatlansággal azon eledel után a' folyó fenekéről annak felső színére feliramodnak, a' hálókba akadnak, és sok ezer embereknek keresetet, és táplálást nyújtanak. — Az ő megmérhetetlen hatalma nem csak felettébb való nagy munkáiban, hanem az alig láttzó kitsinységekben is szembe tűnik.

A' Képek magyarázata.

a). Mutatja már a' víz színére feljött Kérészt, azon borétékjában, mellyben a' víz alatt lakott.

b). A' Kérészt ábrázolja, már félig meddig téli takarójából kibúva.

c). Alatt az üres téli bőre láttzik, mellyet a' vízen elhagyott a' lipe, és a' melly sokáig úszkál a' vízen magában.

d). Az első, vagy téli takarójából már egészen kijött lepkének a' formája.

e). Ábrázolja a' Kérészt ; mikor másodszor veti le egész testéről a' feje'r hártját.

f). Mutatja a' második bő'rét, vagy üres feje'r hártját, mellyeket a' lepke a' szárazon hagyott.

g). Képezi a' Lepkét a' másodszori vetkezés után kapott tökéletes formájában, a' melly állapotjában, három, vagy legfeljebb négy órák alatt, párasodik, tojik, vígan repdesve él, és megdögölve a' Tiszába hull.

Gorové László,

2.

Az Idő' Változásiról.

Hogy a' levegőben, melly az egész Földet körül veszi, és betakarja, számtalan sok változások történnek, szakadatlan tapasztalásból tudjuk: ezen változásoktól függ a' Földkerekségén majd csak nem mindennek állapota, 's termékenysége; ezen változásoknak, legnagyobb befolyások vagy on a' mi kellemetes, vagy kellemetlen érzéseinkbe; ugyan ezekben helyhezteti minden reménységét a' Földmivelő; ezektől várják táplálásokat minden Nemzetek.

Azon természetbeli jószágok közül, mellyek a' mi Földünkhöz tartoznak, leghathatósabb, legmesszebb terjedő a' levegő, és a' víz: ezeknek tulajdonságaiból, erejőkből, egymásba való befolyásokból származnak azon tünemények, mellyeket közönségesen idő' változásának nevezünk: úgy mint: a' felhő, eső, hó, harmat, szél, és a' többi. Már hogy a' jövőendőbeli időnek változásairól helyesen ítélhessünk, avagy hogy a' követ-

kezendő idő változásáról hihetőleg gyanithassunk és valamit előre láthassunk, szükséges, hogy a' megnevezett tünetmények' eredetét, származását, s természetét értsük.

Ha a' közönséges levegőt, mely földünket körülveszi, megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy ezen levegő kétféle szeszből áll, ugymint élet-szeszből, és fojtószeszből; azt is tapasztaljuk, hogy a' levegő a' vízzel igen könnyen egyesül, az az hogy a' levegő a' vizet magába béveszi, és ezzel úgy öszvekeveredik, egyeledik, hogy tisztaságát átlátszhatóságát, (pelluciditas) elnem veszti; és hogy minekutánna a' levegő már elegendő vizet szívtot magába, többet bennem vesz; tudniillik: valamint midőn a' vízbe sőt vetünk, ezt a' víz felolvasztja, és a' sónak részetskéji a' víz' részetskéjével úgy öszve keverednek, hogy az egész víz sóval megtelik, és még is átlátszó marad; ha pedig a' vizet, melybe a' sőt vetettük, megkeverjük, vagy megrázzuk hamarabb elfog olvadni a' só; de minekutánna már a' víznek minden részetskéji megtelték sóval, az a' sóból többet felnem olvaszt, és ekkor azt mondjuk, hogy az olvadás megtelt, vagy jóllakott, (solutio saturata) éppen úgy a' levegő is magába szívja a' vizet, és azt felolvasztja, még pedig annál hamarabb és könnyebben mennél jobban öszve kevertetik a' vízzel: de ezen felolvadása a' víznek a' levegőben csak addig tart, míg az egész levegő víz részetskékkel elnem telik, avagy míg a' levegő vízzel jól nem lakik: ha egyszer ez megtörtént, több vizet fel nem olvaszt: a' felolvasztás által keveredik tehát a' víz a' levegőbe: ezen öszvekeveredés felől pedig bizonyosnak lehet tartani e' következendőket.

1) Mennél melegebb a' levegő, annál több vizet olvaszthat el, és vehet fel magába: ez az

oka, hogy a' vizes ruha hamarább megszárad, nyáron, mint télen: valamint hogy a' meleg víz is több sőt elolvast, mint a' hideg.

2) Mennél sűrűebb a' levegő annál több vizet olvaszt fel.

3) A' víznek felolvadása a' levegőben hideget okoz: erről meggyőződhetünk, ha az egyik kezünket megvizetve, a' másikat szárazan mozgatjuk a' levegőben, mert a' nedves kezünkön hidegsülest fogunk érezni: ezen okból érezzük hideget midőn a' hideg fürdőbül, a' meleg levegőre kijövünk: ezen okból enyhítjük hévségünket, midőn a' legyezés által ábrázatunkra szellőt hajtunk: ezen okból hül meg a' víz, ha az edényt, mellyben a' víz vagyon, nedves ruhával bétakarjuk, és a' szabad levegőre kiteszük: ezen okból hül meg az ital, mellyet valamely edényben a' pusztákon élő emberek a' földbe ásnak, és fölébe tüzet raknak.

4) A' levegő, melly felolvasztott vizet foglal magában, könnyebb, mint az olyan levegő, mellyben felolvadtott víz nintsen; azért emelkedik fel a' vízzel megtelt levegő, és ennek helyébe száraz levegő lép.

Ezen négy tulajdonságokból meglehet érteni e' következendőket.

1-ör Mivel a' levegőnek olvasztó ereje, vagy tehetsége nem mindenkor egyenlő, hanem ez hol nyúl, hol fogy: azért ha az elolvadtott vízzel megtelt levegőnek olvasztó ereje az előlszámlált okokból megkissebedik, eggy részét azon víznek, mellyet előbb magában felolvasztva tartott, elereszti, melly a' levegőt meghomálosítja, és akkor gőznek vagy vizpárázatnak neveztetik; hogy pedig ezen gőz a' földre lenem esik, hanem a' levegőben fel emelkedik, és ide 's tova kóválog, az az oka, hogy a' gőz igen apró és vékony hólyagotskákból, vagy

vizbuboríkokból áll, mellyek a' levegőnél könnyebbek: azért a' gőz, vagy vízpárazat nem egyebb, hanem azon igen vékony víz részetskék, mellyek a' felolvasztott vízzel megtelt levegőben uszkálnak, 's mellyeket a' levegő már fel nem olvaszthatott.

2-or Valamint a' levegő, midőn a' vizet felolvasztja, hideget, úgy midőn ezt magától elereszti, meleget ökoz.

3-or Ha a' vizet megmelegítjük, szükségképen megmelegszi azon levegő is, melly annak színén fekszik, ezen megmelegedett levegő tehát nagyobb olvasztó erőt kap, és azért több vizet vesz magába, de egyszer'smind könnyebb is lesz, tehát felemelkedik, felemelkedvén pedig meghül, és azért az felolvasztott vizet ismét elereszti, 's ez gőzzé válik, a' gőz pedig ha olyan levegőt ér, melly a' felolvasztott vízzel még meg nem telt, ismét felolvasztatik, vagy is elenyiszi: épen ez történik akkor is, midőn melegebb a' víz, mint a' levegő, melly a' vizet éri: azért tapasztaljuk, hogy gőzölög a' víz, mellyet kemény télben mély kútból húzunk ki; valamint az olyan forrás és folyó víz is, melly erős hidegben sem fagy meg. A' levegőben mindenkor találtatik hol több, hol kevesebb felolvasztott víz; azért ha a' levegő valamely hideg testhöz ér, meghül, és a' vizet elereszti, 's ez ilyenkor azon testre leszáll, és azt megnedvesíti; innen vagy on, hogy nyáron a' hideg itallal tellyes palatka, télen pedig midőn erős hidegek után hirtelen megenged az idő, a' falak megnedvesednek, avagy izzadni látszatnak.

4 er A' gőznek származása a' levegő' felolvasztó, erejétől, vagy tehetségétől függ: ha tudni illik ezen tehetsége a' levegőnek vagy megritkulás vagy meghülés által meggyengül, vagy megfogy, gőznek kell származni; azért látjuk,

hogy gőz támad azon üveg edényben, melyből a' levegő kihúzatott; azért veszünk észre, eggy kevés gőzölgést, midőn valaki nedves időben ostorral durrant, vagy tsattant; mert az ostornak durrantása attól származik, hogy a' sebes tsapás által a' levegő meghasíttatik, és az ostor maga után a' levegőtől üres helyet hágy, ezen üres hely' eltöltésére a' mellék levegő öszve rohanik, öszve tsapódik, és így hangot ad, mivel pedig ezen rohanása által a' levegő megritkúl, azért támad a' gőz abban, 's azért látszik füstölögni az ostor, mellyel durantunk; ugyan ezen okból származik azon füstölgés, mellyet látunk, midőn olyan üres golyóbisotskát, melly igen vékony üvegből készültt, nagy pattanással öszve törünk.

5-ör Ha a' vízzel megteltt levegőben a' gőz annyira öszvegyül, és úgy megsűrűdik, hogy már a' víz hólyagotskák, egymást érik, ezek egyesülnek, vastagabbak lesznek, 's azért a' levegőnél, mellyben eddig uszkáltak, nehezebbekké válnak 's így kezdenek lehullani, a' lehullás közben pedig mindég több 's több vízrésztsekék ragadnak öszve, 's így tseppekké válván hullanak a' földre: megtörténik mindazonáltal némellykor, hogy ezen tseppek olyan levegőbe érnek, melly még nem telt meg felolvasztott vízzel, azért ez azon tseppeket, vagy egészen, vagy tsak valami részről felolvasztja.

Megmagyaráztam rövideden, miképen olvad fel a' víz a' levegőben; miképen származik a' felolvasztott vízből a' gőz, 's miképen válik a' gőz tseppekké: ezekből meglehet érteni azon Tüemenyek eredetét, 's származását, mellyek víz résztsekéből állanak: ilyenek pedig.

1-ször A' felhő, és a' Röd. Azok, kik vagy magas hegyekre felmenvén, vagy a' Leveg-golyóbis (Luftballon) által felemelkedvén a' felhőkbe ér-

nek, nyilván tapasztalják, hogy a' felhő nem egyéb, mint öszve csoportozott gőz, vagy öszve sereglett víz párázat: ezen gőz magában mindenkor fehér: és mégis látjuk, hogy a' felhők hol szürke, hol halavány, hol setétes, vagy kékes, hol veres, vagy sárga színt mutatnak: ennek az oka az, hogy azon gőzt némelykor olyan sugarak által látjuk, mellyek a' gőzön keresztül menvén meghajulnak (refringuntur) és azután jönnek szemeinkbe: némelykor olyan sugarak által, mellyek a' gőztől vissza ütödvén (reflexi) érnek a' szemeinkbe: más színű sugarak pedig azok, mellyek a' gőzön által mennek, más színűek azok, mellyek a' gőztől vissza rugódnak; közönségesen a' veres, és sárga sugarak által mennek azon hólyagotskákon, mellyekből áll a' gőz, a' kékes sugarak pedig azokból vissza rugódnak; azért ha a' felhőt az általszőkött sugarak által látjuk, az verhenyeges, sárgás színt mutat; ha a' vissza rugott sugarak által látjuk, kékes színt mutat, azért, midőn a' Láthatárhoz (Horizon) közel vagy a' nap; az az, midőn a' nap vagy felkél, vagy lenyugszik; a' felhőket gyakorta veresnek; midőn pedig már jól felment, azokat kékesnek mutatja: ha nagyon vastagok a' felhők, avagy ha nagyon sűrű's tömött a' gőz azokból igen kevés sugár jöhet szemeinkbe, és akkor barnáknak, setéteknak, vagy feketéknak látszatnak. A' Köd is, melly nem egyéb, mint olyan felhő, melly a' föld színét éri, tsupa gőzből áll. Mivel pedig a' gőz azon víz részletekből származik, mellyek az előtt a' levegőben fel voltak olvadva, hanem elválván a' levegőtől, ebben szabadon uszkálnak: azért szükségképen felhőnek kell támadnia akkor, midőn a' levegő olvasztó ereje megfogy; el kell pedig annak oszlania, ha a' levegő olvasztó ereje megnagyobbodik,

2-or Az eső, melly nem egyéb, hanem a' felemelkedett ködnek, vagy felhőnek nagyobb tseppökké lett lehulló részei: mind az tehát, a' mi a' felhőt öszve szorítja, vagy a' gőzt sűrűvé, tömötté teszi, esőt hoz: ngymint a' szelek, a' levegő' meghűlése, a' levegő' megritkulása, a' gyántázat (electricitas) közönségessen esőt hajtának: a' szelek mindazonáltal, valamint külömbféle részekről fujnak, ugy külömbféle tulajdonsággal bírnak: mert az éjszaki, és napnyugoti szél közönségessen száraz, és sűrű levegővel jön; azért a' kényesőt a' Levegőmérőben (Barometrum) felemeli, a' felhőket el oszlatja, és hives szokott lenni nem csak azért, mivel hideg tartományokról érkezik, hanem azért is, mivel a' felolvadás, mellyet okoz, mindenkor hideget hoz: a' déli, és napkeleti szél pedig könnyebb, melegebb levegőt hajt, és a' kényesőt leszállítja. A' felhőnek hirtelen való tseppké változása, és sebes leomlása teszi a' felhő-szakadást.

3-or A' harmat: azon vékony, és gyöngö gőz mellyet az éjjeli hideg tseppetskékre változtat: némely harmat az aprólék füvek, 's fák veréjéke: ezen harmatos gőz néha ártalmas aprólékokkal tellyes, és így a' marháknak kész nyavalájok. Ha akkor, midőn a' harmat esik, a' megfagyásra elegendő hideg vagy on, azon harmat meg fagy, és dér lesz belőle: innen tehát a' dér nem egyéb, hanem fagyos harmat: mivel pedig a' szellő a' harmat származását megakadályozza, azért a' dértől is megmenti a' plántákat: innen vagy on az, hogy a' völgyben gyakortább jár a' dér, mint a' magas, 's szellős helyeken.

A' most leírtt tünetményeknek közelítését, vagy megjelenését idő-változásának nevezzük; erről vagy bizonyos eszközök által megintetünk, 's tudósítatunk, vagy csak természetes jelenésekből

teszünk ítéletet, 's előre jövendölünk: hogy a' következő időjárásáról hihetősebb, és valószínűsabb ítéletet tehessünk, (mert tsalhatatlan igazságról, 's bizonyosról itt szó nem lehet) leírom először azon eszközöket, mellyek az időváltozást megmutatják, és feljegyezem, mire kellessék ezekben vigyázni, hogy megne tsalódjék gyakorta az ember: azután azon természetes jelek, és észrevételek, mellyekből hihetőleg előre láthatja az ember az időváltozást fogom előadni. Az eszközök, mellyeknek változásból az időváltozást előre láthatjuk háromféle: ugymint: A' Leveg mérő (Barometrum) Nedv mérő (Hygrometrum) és Meleg mérő (Thermometrum). A' Leveg mérő olyan eszköz, melly az öveg tsöbe rekesztett kényesőnek felemelkedése, 's leszállása által a' levegőnek nevedő, vagy fogyó nyomását, avagy nehézségét megmutatja: mivel pedig többnyire a' levegő nehézsége változásától függ a' tiszta, és tsendes, vagy a' homályos, esős, szeles idő, ezt is mozgása által a' kényeső megmutatja: ezen eszköznek külömbfele tekintete, nagysága, 's készüllete vagyon; hogyan kellessék azt készíteni itt le nem írom, tsak azt jegyzem meg felőle, hogy nem mindenik vagyon igazán, és helyesen elkészítve; mivel ennek jó készülése re nem tsak értelmes ember, hanem fáradságos, és tartós munka is kívántatik: a' Leveg mérő vásárlásában ezekre kell különösen vigyázni: 1-ör hogy az övegtső egész, tiszta, mindenütt egyenlő vastagságú légyen; hogy azon golyóhísnak, melly alól a' meghajtott tsőnek a' végén szokott lenni, bősége, vagy általlója (diameter) közel tizszer nagyobb légyen a' tső bőségénél, vagy általlójánál. 2-szor Hogy a' Kényeső tiszta, minden levegőtől mentt, és megszabadított légyen, ezt észre lehet venni, ha legkissebb hólyagotskák-

kat sem lát az ember a' kényesőben, ha úgy fekszik a' kényeső a' tsőben, hogy az ember az öveget észre sem veszi, és az egész tső tsupa kényesőből látszik állani. 3-szor Hogy a' tsőből minden levegő kilégyen zárva; ezt észre lehet venni, ha meghajtja az ember a' tsőt, és a' kényeső sebesen a' tső végébe fut, ezt megüti, tökéletesen megtölti, és legkisebb levegőt sem láthatni a' tső' végébe szorúlva. 4-szer Hogy midőn a' kényesőt fel 's alá futtatja az ember a' tsőben, az a' tsőhöz ne ragadozzon. 5-ször Hogy a' kényeső magasságát mutató táblátska jól legyen helyeztetve: ezt meglehet tudni, ha azon ponttól, mellynél a' golyóbisban lévő kényesőnek színe áll, megméri az ember a' tsőt a' táblátskán megjelült magasságig, és ha ezen mérték tökéletesen meg egyez a' táblátskán megjelült hővelk számával, jól vagyon helyeztetve a' táblátska; különben, ha tsak legkisebb hibáz is a' mértékből, nem jól vagyon feltéve a' táblátska, és ezt meg kell jobbitani.

A' mezei gazdaságnak minden ágaiban, és némely kézi mesterségek üzésében felette hasznos, 's szükséges eszköz a' Levegőmérő, mert ebből a' következő időt gyakorta jóval előre láthatja a' gazda, a' kertész, a' mesterember; és a' szerént rendelheti vetését, ültetését, kaszálását, takarétását, 's egyéb mezei, vagy kerti munkáját. A' következő időnek változását a' Levegőmérőn abból jövendőljük meg, hogy ha a' kényeső bizonyos idő alatt, példának okáért, egy, két óra elfolyása alatt, vagy fél nap, vagy egész nap elmulása alatt hirtelen fölment, vagy leszállott, vagy pedig annyi idő elfolyása alatt lassan ment fel, vagy lassan szállott le: az első esetben a' változás a' levegőben hirtelen történik, de nem lesz tartós; akár légyen az tiszta 's szép, akár

zavaros, esős, vagy szeles idő: a' második esetben érkezett jó, vagy rossz idő tartós szokott lenni. A' jövőendő idő változásairól ezekből lehet ítélni:

A' Kényeső a' Levegőmérőben

felemelkedik.	leszáll.
Ha a' levegő megnehezül, ez történik.	Ha a' levegő megkönnyeb- bül, ez történik.
1-ször Midőn a' felol- vasztott víz, vagy a' hi- deg miatt sűrűebb lesz.	1-ször Midőn az ele- resztett víz, vagy a' meleg miatt megritkúl.
2-szor Midőn a' köze- lttő Hold, vagy a' szelek miatt felemelkedik.	2-szor Midőn az eltá- vozó Hold, vagy a' sze- lek miatt leszáll.

A' Barometrumon azon időre, melly a' táblátskán fel vagy on írva, soha senki se tartson számat, jól lehet, hogy ott állapodik meg a' Kényeső: ezen idő jegyzések: szép, tiszta, változó eső, sok eső; szél, fergetek, s. a. t. a' Barometrumon épen annyit érnek, annyit tesznek, a' menyit a' Kalendariumban kitett idő jövőendölése; az az, semmit sem. — Mert, jóllehet, hogy némelykor vaktában el találja az időt, de ezt soha előre nem láthatja; nem tudhatja az, a' ki a' táblátskára, vagy a' Kalendariumban azt feljegyezte: azért ezekhez soha se alkalmaztassa magát a' Mezei gazda: Nem a' táblátskán írt szavakra, hanem e' következőkre kell a' Barometrumnál vigyázni.

1. A' Kényeső mozgásában minden legkisebb változást észre kell venni; az az, nem csak arra kell vigyázni, hogy huszonnégy ora alatt hány huzással (lineával, ez egy hüvelknek tizenkettődik része) ment fel, vagy szállott le a' kényeső,

hanem arra is, ha egy, két óra alatt fél lineával, vagy egy negyed lineával változott.

2. Egyáltalában a' Kényeső emelkedése jó, 's tiszta időt, a' leszállása rossz, esős, havas, szeles, vagy fergeteges időt jelent.

3. Ha egynehány óra alatt a' Kényeső három négy lineával változott, kevés óra múlva megváltozik az idő is.

4. Ha szép időben a' kényeső jól magassan, az az, huszonnyoltz, és fel hüvelknél fellebb áll, és innen kezd leszállani, más nap be fog felhősödni, ha még ez nap is száll a Kényeső rövid idő múlva eső érkezik; és ez annál nagyobb, 's tartóssabb lesz, mennél mélebben, és sebesebben szállt le a' kényeső, meg sem áll addig míg a' Kényeső emelkedni nem kezd.

5. Ha esős időben jól alatt, az az, huszonnyoltzadik lineán alól áll a' Kényeső, és ez kezd emelkedni, ki tisztul az idő, ha pedig a' Kényeső nem mozdul, tartani fog az eső.

6. Ha nagy hőségben le száll a' Kényeső, égi háborút jelent.

7. Télben a' felemelkedő Kényeső erős hideget jelent; ha pedig nagy hidegben két, három lineával le száll, havazni fog.

8. Ha rövid idő múlva a' Kényeső leszállása után rossz idő érkezett, ez nem lesz tartós, hasonlóképen ha felemelkedése után mindgyárt kitisztult.

9. Ha rossz időben jól felmegy a' Kényeső, és fent megmarad egy két nap, tartós jó időt jelent: viszontag, ha szép időben leszáll, és egy két nap alól megmarad tartós lesz az rosszidő.

10. Ha igen gyakorta, vagy szüntelen változik a' Kényeső, álhatalan időt lehet várni.

11. Tsendes levegő, tiszta ég, és a' Kényesőnek leszállása legfőképp October, és Novemberben azt

ben azt mutatja, hogy rövid idő múlva sok eső, vagy hó következik.

12. Ha a' holdnak udvara van, és a' kényeső leszáll, bizonyos az eső, hasonlóképen ha szél fúj, és a' kényeső jóval leszáll.

13. Ha reggel veres az ég, és felhőzni kezd, a' kényesőnek a' vége pedig hëvan horpadva, még az nap eső lesz.

14. Midőn felszáll kezd leszállani a' kényeső, esőt jelent, és ez soká fog tartani, ha még alább száll a' kényeső.

15. Ha tiszta időben egy, két napig alatt megállapodik a' kényeső nagy szelek, és nedves idő következik.

16. Ha Caniculában (21-dig Juliustól fogva 21-dik Augustusig) borúl az ég, de a' kényeső magossan áll, nem kell tartani az esőtől.

17. Ha Mártziusban a' kényeső szokatlan magasságra emelkedik, közönségessen száraz nyarat; vagy legalább száraz tavaszt jelent.

18. Ha megáll a' szél, melly esőt hozott, és a' kényeső kezd emelkedni, megszűnik az eső; ha az előbbi helyén megmarad, vagy lefelé száll tartani fog az eső.

19. Ha a' kényeső nagyon leszállott, az az huszonnyoltzadfel hüvelken alól, és a' rosszsz idő, mellyet ez által jelentett nálunk elmaradott, a' következő napokban megfogjuk hallani a' híret azon szélvésznek, vagy fergeeteknek, melly valamely távolabb lévő tartományban a' megjelölt napon nagy károkat tett.

Második eszköz, melly a' levegő állapotját kinyilatkoztatja a' Nedv-mérő (Hygrometrum) ez a' nedvességét mutatja meg a' levegőnek: vannak tudniillik sokféle testek, mellyek a' levegőből a' nedvességet magokba szívják, és ez által megváltoznak: így, a' húr, kötél, zsinór, ha nedves

a' levegő öszve tekeredik, és rövidebb lesz: a' fenyőfa, a' papiros kiterjed; a' só megnedvesedik; a' szőr, a' haj megnyúlik: azért ezek mind alkalmas szerek a' levegő nedvességének megmutatására; de különösen a' haj, melly a' szárazság által szembetűnőleg öszve húzódik, a' nedvesség által pedig megnyúlik: ezért szárítják, melegítik, sütögetik a' hajokat azon Személyek; kik azt fodrokba kondorítják; ezért tekerődzik ki nedves időben a' tsigába sodrott haj; ezért alkalmas a' haj a' Nedv-mérő' készítésére: ha tudniillik, egy szál jól elkészített haj úgy függesztetik fel, hogy megnyúlását, és öszvehúzódását az ember könnyen észre vehesse: az az, hogy hosszának változása által egy kis mutatót föl, vagy lefelé inditson, a' levegő nedvességében a' legkisebb változást is megmutatja. Ezen eszköz a' Leveg-mérővel egygyüt bizonyossabbá tesz bennünket az idő változásáról; mert ha a' Leveg-mérőben a' kényeső leszáll, a' Nedv-mérő mutatója pedig felfelé emelkedik, vagy is ha nedvességet mutat, nehezen marad el az eső: úgy, ha mint a' Leveg-mérő tiszta időt, mint a' Nedv-mérő szárazságra mutat, ne várjunk hamarjában esőt. A' harmadik eszköz a' Meleg-mérő (Thermometrum) ez a' meleget, vagy hideget mutatja meg: mivel pedig a' levegő megmelegedésétől, vagy meghűlésétől, nem csak az idő változása függ, hanem a' veteményeknek kikelése, nyölése, megérése is, nyilvánvaló dolog, hogy ezen eszköz használhat a' mezei gazdának, a' kertésznek, s némely mester embereknek: ezen eszköz által tapasztaltuk, hogy tavasszal a' fa bimbók előbb meg nem indulnak, mint ha a' levegő melegsége nyoltz, kilentz garádits között vagyon a' Reaumur Thermometrumján: a' gabona pedig nem kezd előbb nyólni, mint midőn a' levegő melegsége

több napok által egyhúzómban nyoltzadik, és tízedik garádits között vólt. Ezen eszközből meg lehet határozni, mitsoda meleg kívántatik akár mely nyöveménynek kikelésére, virágzására, megérésére 's a' t. hanem leghelyessebben esnek ezzel a' tapasztalások, ha a' gazdák önnön lakhelyökön teszik azokat, mivel minden vidéknek különös tulajdonsági vannak, mellyeket a' távol lévő igazán nem tudhat.

Eddig leírtam azon eszközöket, mellyek az idő változást hihetőképén előre megmutatják; most azon észrevételeket, és jelenéseket adom elől, mellyekből minden eszköz nélkül a' következő időnek állapotjáról nem sikeretlen vélekedést hozhatunk. Ha a' közelgető idő minőségéről valami bizonyost akarunk tudni, 's mondani, szükséges, hogy annyi jeleket szedjünk, és vessünk egymással öszve, a' megnyit észre venni csak lehetséges: hogy így egyik jel a' másik által megbizonyítassék; az, a' mi kétséges, a' világossabb jelek által megvalósodjék.

A' jelenések, mellyekből az idő változását előre láthatjuk, e' következők: 1. A' gőz, melyet a' ködben, a' harmathban, a' felhőben, és az esőben veszünk észre. 2. A' napnak, holdnak, és csillagoknak tekintete. 3. A' szelek. 4. Némely állatok, és növemények. 5. Különös jelenések a' levegőben, és a' tűz körül.

I. A' Felhők.

A' tapasztalás tanítja, hogy a' levegő a' vizet szinte úgy felolvasztja, valmint a' víz a' sőt; és hogy, csak egy bizonyos, 's meghatározott mértékű vizet olvaszthat fel: ezen olvasztó ereje a' levegőnek hol nagyobb, hol kisebb: így példánakokáért, ha megmelegsik sokat felolvaszt; ha pedig meghűl, egy részét a' víznek elereszti:

a' meddig a' levegő a' felolvasztott vízzel tökéletesen egygyesülve van, addig tiszta, által látszó marad, és csak akkor homályosodik meg, midőn a' víz részetskéket magától eleresztette, és ezek akkor felhökké válnak: tehát a' felhők nyilván mutatják, hogy a' levegőnek felosztató ereje meggyengült, és azért a' víznek, mellyet magában foglalt, valami részét eleresztette: ezen okból a' felhők mindenkor esőt jelentő bizonyosságok, ezek mindazonáltal hol több, hol kevesebb hitelt érdemlenek.

Ha vékony, silány felhők, mellyek az eget mintegy fátyollal betakarni látszatnak, kevés esőt ígérnek, legfőkép ha szél is lengedez; ha az ilyen felhők nem vastagodnak, nem nyölnek, nem szaporodnak; hanem inkább fogynak, vékonyodnak, vagy elenyésznek, jele, hogy a' levegő olvasztó ereje nagy; 's azért ezekből eső nem lesz: ha pedig szemlátomást vastagodnak, terjednek, jele, hogy a' levegő olvasztó tehetsége megtsükkent, 's azért azokból eső lesz. A' darabos felhők, mellyektől azt mondjuk, hogy bárányos az ég, közönségessen esőt adnak; legfőkép, ha azon darabok terjedni látszatnak, vagy ha vastagodnak; setétednek bizonyos az eső; ellenben ha azok fogynak, vékonyodnak, megmarad a' szép idő.

Ha nyáron, vagy ősszel egynehány nap fújdogál a' szél, és meleg idő van, azonban valamely részről vékony fehér felhők emelkednek, és össze tornyoznak, közel van az eső, és a' fergek. Ha száraz időben a' felhők magassan emelkednek, és sugarakra oszlani látszatnak, huszonegy óra alatt kész az eső: ha pedig hertelen vastag felhők támodnak, jöllehet ezek nem meszsze terjednek, szélvész lesz. Ha azon a' tájon tornyoznak a' felhők, mellyről a' szél fúj bizonyos

az eső; ha pedig azon a' tájon fogynak a' felhők, kitisztúl az idő: midőn ellenkező arányban mennek a' felhők elkerülhetetlen a' zivatar: midőn a' felhők a' hegyek felé húzódnak, és ezek tetejére emelkednek, a' szél pedig ellenkező részről fúj, azok esővé válnak. Ha a' homályos ég estvefelé tisztulni kezd, szép időre mutat: hasonlókép ha a' szél, melly a' felhőket hozzánk hajtotta, megfordúl, és azokat kezdi vissza hajtani: ha onnan fúj a' szél, a'hol a' szivárványt látjuk, mindgyárt nálunk terem az eső.

II. A' Köd.

Ha a' köd alatt fekszik, és a' földhöz közel elenyészik, szép időre mutat; mert jele, hogy a' levegő azon gőzt felolvaszthatja, és valóban már olvasztja: ellenben, ha a' köd felemelkedik, a' hegyek, és dombok teteje felé húzódik, rövid idő múlva eső leszen: ha 'őszi napon, minekelőtte még derek lettek volna, a' köd elenyészik a' levegőben, más napra esőt várhatunk.

III. A' Harmat.

A' nagy, és tellyes harmat, különösen ha tavasszal, és ősszel dérré válik, esőt hoz maga után; mivel azt mutatja, hogy a' levegő a' vizet magában már meg nem tarthatja: ha a' felette való nagy harmat a' nap támodásával hertelen elenyészik, eső következik, mivel a' terhes levegő a' vizet magától elereszti.

IV. Az Eső.

Maga az eső megmutatja gyakorta, ha tartós lesz-e, vagy rövid idő múlva megáll: egy általában a' zápor eső soká nem tart: ha az eső széllel jött, és a' szél megáll, az eső egy két órá-

nál tovább nem fog tartani : ha dél előtt kezd esni, közönségesen dél tájban megáll ; ha pedig ekkor meg nem áll egész nap eltart : azt is tapasztaltuk, hogy gyakortább esik nappal, mint éjszakának idején.

V. A' Nap', Hold', és Tsillagok' képe.

Ezen Tsillagzatokat látjuk azon sugarak által, mellyeket szemeinkbe eresztenek ; mivel pedig ezen sugarak a' levegőn jönnek által, ebben különbféle változásokat szenvednek, és azért azon égi testeket, mellyektől érkeznek helyheztesőkre, nagyságokra, színökre nézve megváltoztatják.

Ha a' Napnak fölkeltekor, vagy lenyugtakor a' sugárai mintegy töredezeteknek, vagy hasítottaknak látszatnak, ha semmi felhőt sem veszünk is észre, eső következik ; mivel azok nyilván mutatják, hogy a' levegő, a' sok felolvasztott vizet kezdi elereszteni ; akkor is esőt várhatunk, midőn a' napnak sugárait jóval előbb meglátjuk, mint magát a' napot felkelte előtt : valamint akkor is eső készül, midőn a' nap igen erősen süt, és sugárai mintegy szúrják a' testünket : vagy midőn halavány a' színe, mert ez kinyilatkoztatja, hogy nagyon sok gőz úszik a' levegőben, melly a' sugaraknak nagy részét vissza üti, és szemeinkbe nem ereszti ; ha a' nap' lenyugtakor veresnek látszik, szelet jelent ; azért látszik pedig ilyenkor veresnek, mert a' szél a' levegőt öszve szorítja, és sűrűbbé teszi, ezen tömött levegő által pedig csak a' veres sugarak jönnek szemeinkbe : ha a' felkelő nap tiszta, világos, és ragyogó eget mutat, szép időt jelent, legalább az napon ; ellenben ha a' nap' felkelte, előtt veres az ég, nap' felkelte után pedig verességet elveszti, esőre mutat : [ha a'] nap lenyugtakor tisztának, és

kitsinynek látszik, jó időt, ha pedig ilyenkor az ég a' nap körül szürke, vagy ha maga a' nap nagy-
nak látszik, esőt jelent.

Mivel a' Hold minden tsillagzatok közül leg-
közelebb forog a' mi Földünkhöz, annak igen
nagy befolyása vagyon a' Föld' színére: különös-
sen a' tengerekbe, és a' levegőbe, mert ezeket
bizonyos mozgásba hozza; a' tenger vizét ugyan
24 óra alatt kétszer kiöntésre, kétszer megapa-
dásra kényszeríti, a' levegőt pedig ezen idő alatt
hol fellyebb emeli, hol lejjebb nyomja, és így
ezt vagy ritkábbá, vagy sűrűbbé teszi; mivel pe-
dig a' levegő változása által az időnek is meg kell
változása által az időnek is meg kell változni,
következőleg a' holdnak az idő' járásába is nagy
befolyása vagyon; mellyet hogy könnyebben meg-
értünk szükség tudni a' Holdnak külömbféle,
helyheztetését Földünkre nézve: tízféle pedig an-
nak helyheztetése: ugymint 1-ör a' megújulása
2-ör az első negyed, vagy fertály, 3-ör a' meg-
tölte. 4-er az utolsó negyed. 5-ör legközelebb lé-
te a' földhöz. 6-ör legtávolabb léte a' földtől. 7-er
Midőn az Egyenlétöt (Aequator) éri éjszak felé
menvén. 8-ör az éjszaki viszsza fordulása 9-er Mi-
dőn az Egyenlétöt éri Dél felé menvén. 10-er A'
Déli viszsza fordulása. A' Holdnak ezen tízféle
helyheztetésében közönségesen megváltozik az i-
dő, de nem egyeránt: hogy megváltozik az idő,
Midőn megújul a' Hold hatszor hihetősebb, mint-
hogy megnem változik,

Első negyedben négyszer	—	—	—	—
Megtöltekor négyszer	—	—	—	—
Utolsó negyedben kétszer	—	—	—	—
A' földhöz legközelebb létekor hétszer	—	—		
A' földtől legtávolabb létekor négyszer	—	—		
Éjszaki által menetelekor az Egyenlétön háromszor				

Éjszaki fordulásokor kétszer — — — —
 Déli által menetelekor az Egyenlétön háromszor
 Déli fordulásokor háromszor — — — —

Ha pedig ezen helyheztetései közül kettő, vagy három egy időben esik, még hihetősebb az idő változása: így megújulásakor, midőn a' földhöz legközelebb jár, hihetősebb, hogy megváltozik 33-or minthogy meg nem változik.

Megtöltekor, midőn a' földhöz leg-	—	—	—	10-szer
közelebb jár,	—	—	—	
Megújulásakor, midőn a' földtől leg-	—	—	—	7-szer
távolabb van,	—	—	—	
Megtöltekor,	—	—	—	8-szor

Az ilyen megegyezések a' Holdnak változásiban közönségesen zivatart, szélvész, 's ferge-teget okoznak: egyenként pedig némelly változási jó; némellyek rossz időre arányoznak: jó időre mutatnak a' Holdnak távulléte az első, és utolsó negyedje, a' Déli fordulósa: rosszra közelítése a' földhöz, megújulása, megtölte, általmenetele az Egyenlétön, és az éjszaki fordulósa; ritkán történik pedig, hogy az idő változása épen az napon essék, mellyen a' holdnak előlszámlált tizfele helyheztetései közül valamellyik belépett, közönségesen ez napot vagy megelőzi az idő, változása, vagy követi: azt tapasztaltuk, hogy a' 6. teli Holnapokban megszokta előzni, a' nyári 6. holnapokban pedig utánna következni. Különösen a' Hold' megújulása, és tölte előtt való negyedik napra kell figyelmeznii, ha tudniillik ezen a' napon a' Holdnak tsutsai, vagy szarvai tiszták, tsinossan, és élessen végződnek, jó időt; ha homályosak, tompák, rongyossak, rossz időt várhatunk: ha a' Hold' megújulása után a' negyedik, ötödik nap meg nem változott az idő, re-

mélyhettyük, hogy egész töltéig, 's némellykor egész ujlásáig úgy megmarad. Ha a' Hold nagy-
nak látszik, vagy ha nem kerek, vagy ha hala-
vány, vagy ha körülötte homályos, és színes kö-
rök, avagy szivárvány forma látszik, vagy ha
ndvara vagyon, eső következik. A' Holdnak fel-
kelése, lenyugta, és a' Délkörön (Meridianus)
való által menése hihetőképén meghatározzák az
órát, mellyben kezdődik, vagy megszűnik az eső:
Esős időben lehet tapasztalni, hogy midőn a' Hold
a' Délkörünkhöz ér, az eső legalább egy kevés
ideig megszűnik; midőn pedig felkel, vagy le-
nyugszik: kezdődik az eső. Mivel minden, tizen-
kilentzedik esztendőben ugyan azon a' napon, és
azon órában történik a' Hold' megujulása, tölte,
és negyedje, mellyben 18. esztendő előtt, azért
a' tizenkilentzedik esztendők az idő járására néz-
ve sokban megegyeznek; az ötvennegyedik eszt-
endő pedig az elsőhöz leghasonlóbb, mivel ezek-
ben a' Holdnak minden helyheztetései a' földre,
és napra nézve megegyeznek.

Midőn a' Tsillagok szép tisztán tündöklenek,
és mintegy szikráznak, jó időt, midőn halavá-
nyok, ragyogó 's remegő fénnyel, vagy pedig
homályos körrel vannak kerítve, esőt jövendő-
nek,

VI. A' szelek.

Az Éjszaki szél, és melly nyári napkelet fe-
lől fúj, vagy is a' felszelek, közönségesen tisz-
ta időt hoznak: ha eső után kitisztult az ég, és
meghült a' levegő, számot tarthatunk a' felszélre,
melly némellykor esővel jön: ha a' felszél két há-
rom nap szakadatlanul fúj tiszta időben, és így
a' levegőt meghivesíti, eső lesz a' vége: a' nap-
nyugoti szél, ha a' napkeleti szélre következett,
esőt hoz: midőn a' Déli, avagy az alszéllel esik

az eső, és a' szél napnyugotnak fordul, meg nem áll az eső; ha pedig napkeletnek fordul, nem fog soká tartani az eső: erős alszélre közönségesen eső következik. A' szelek, mellyek nyáron esőt jelentenek, télen gyakorta jó időt, és hideget hoznak. Az erős szelek sokkal meszszebb terjednek mint a' gyengék, de nem tartanak olly soká, mint ezek. A' szél, melly éjtszákán támad, nem olly tartós, mint a' melly nappal kezdődött.

VII. Az Állatok, és a' Növények.

Mivel minden állatok, és növények a' földszinén nem csak környül vannak véve a' levegővel, hanem ezt szakadatlanul magokba is beszívják; azért a' levegőnek kimondhatatlan nagy befolyása vagyon, mint az állatok, mint a' növények testébe, és annak megváltozása ezekben is változást okoz; már pedig a' levegőnek megváltozásától függ az idő minősége is, azért az ollyan állatok, és növények, mellyek a' levegőben történt változásokat hamarább, és könnyebben megérezik, az idő változását is előre megérezhetik: illyenek az emberek közül azon Személyek, kik igen könnyen izgatható, 's ingerelhető (irritabilis) inakkal birnak, mellyeket tudniilik minden legkissebb öztön (stimulus) érdekel azért a' gyenge, és kényes inú személyek az egész testen, az erősebb természetűek pedig a' meggyengült tagjaikon a' levegőnek, és az időnek változásait gyakorta megérezik: történnek pedig ilyen változások a' levegőben: 1-ször Midőn a' gyánátzat (electricitas) a' levegőben vagy megszaporodik; vagy megfogy: ezen okból némely személyek, midőn égiháboru közelget, testökön reszketést, rángódózást, vagy görtsöt éreznek 2-szor Midőn a' levegő vagy jóval megkönyebbül, vagy jóval megnehezedik: azért némely emberek;

midőn nagyon leszállott a' kényeső a' Levegőmérőben nagy bágyatságot éreznek. 3-szor Midőn a' levegőnek petzkelődő, vagy rugóereje (elasticitas) nagyon megváltozik; ezért fulladoznak a' gyenge melyű és hibás tüdejű emberek, midőn vagy a' hőség miat, vagy valami más okból a' levegő nagyon megritkult. 4-szer Midőn vagy felette száraz, vagy felette nedves a' levegő: mert a' nedvesség az inakat megfeszíti, a' testnek kipárolgását hátráltatja, és az emberi testet meghivesíti; ezen okból érezünk nagyobb hideget a' nedves levegőben, mint a' Melegmérő mutat. Az elől számlált levegőbéli változásokat azon személyek, kiknek inaik nagyon gyengék, és ingerlők az egész testökön annyira megérezik, hogy eleven Barometrumnak lehet őket mondani, és valójában, ezek igazabban megmutatják a' közelgető idő minőségét, mint a' pókok: némelyek a' fejökön, mások a' melyökön, vagy a' sebhelyökön, vagy tyuk szemökön érezik meg az idő változását, és csak azért, mivel ezen tagjaik gyengébbek egyéb tagjaiknál. Az okatlan állatok közül azok érezik meg leginkább a' levegőnek, és az időnek is változásit; mellyek leginkább kivannak téve a' levegő' befolyásának: így a' madarak, mellyeket midőn repdeznek egészen által, meg által jár: azért vidulnak meg a' vízi madarak, midőn közelit az eső: azért rejtkeznek a' házi madarak, midőn zivatar, vagy csak eső közelget is: azért tisztogatják, simítják és kezegetik tollaikat minnyáján az eső előtt, hogy így a' víznek jobban ellentálassanak: úgy tesszik, hogy ilyenkor a' férgek is jobban haborgatják azon állotokat, mellyeken élődnek. Midőn a' fergetek közelget; a' gyíkok elrejtéznak, a' matakák mosdanak, a' pókok futkoznak, a' méhek eltsendesednek, a' legyek erősebben szurnak: hogy ekkor a' fetskéik igen alatt rebdeznek azaz oka,

hogy ilyenkor a' földből kibujó kukatzokat, és a' föld színén mászkáló fergeket vadászszák.

A' növények közül némelyek minek előtte esni kezd, a' virágaikat megnyitják, példánakokért a' varjűfü (*Ibiscus trionum*) a' Csába Ire (*Pimpinella*) 's a' t. mások pedig virágjaikat bezárják, némellyek levelöket össze huzzák; mások leeresztik száraikat, mások ezeket felemelik, ilyen a' lóhere 's a. t.

VII. Egyébb Jelenések.

1. Midőn a' levegő nagyon által-latszó, midőn a' távul lévő tárgyakat igen tisztán meglátjuk, 's megkülömböztetjük; vagy ha azok megnagyobbítva látszatnak, esőre változik az idő, mert ez a' jele, hogy sok felolvasztott vizet foglal magában a' levegő; kivéyen ha ez eső után történik, mert ekkor az eső mosta, és tisztította meg a' levegőt. Ha a' hangot megszűre, és erőssen meghaljuk, eső fog lenni, mert már ilyenkor tele vagyón a' levegő felolvasztott vízzel, 's azért alkalmazossabb a' hang' vezetésre, igaz ugyan, hogy a' hideg által is megsűrűdik a' levegő, és azon jelenést mutathatja.

2. Némelly helyek igen nagy büzt eresztenek, midőn esőre akar változni az idő: ennek az oka az, hogy a' nedves levegő a' rodhatt, bűdös rézetskéket fel nem emelheti, mivel petzkeledősége nagyon megfogyott, 's azért ezekkel itt alol megtelik.

3. Vannak olyan kövek, mellyek a' nedveséget a' levegőből magokba szívják, és így meg nedvesednek, vagy izzadni látszatnak; 's azért ezek is esőt jelentenek.

4. Ha a' tűz lobogó lángal ég, ha a' füst sebesen felemelkedik, jele, hogy a' levegő nehéz, és rugós, 's azért jó időt várhatunk: ha pedig a'

láng bágyott, lankatt, ha a' füst leszáll, jele hogy nagyon ritka a' levegő és hogy tele van gőzzel, azért eső következik.

5. Ha a' száraz hideg után hertelen meglan-
gyul az idő, eső, vagy hó leszen.

6. Az esztendő négy részei közül mindegyik-
nek különös tulajdonsági vannak: télen olyan tü-
neményekre tarthatunk számot, mellyek a' gőz-
nek megsűrűsödésétől származnak; úgy mint köd-
re, esőre, hóra jégre: nyáron olyakra, mellyek
a' héségtől, gyullado párolgásoktól származnak,
úgy mint az égi háborukra: tavasszal, és ősz-
szel azokra, mellyek a' meleg, és hideg' változá-
siból erednek. A' tapasztalásból tudjuk, hogy a'
legnagyobb hőség két három óra között délután,
a' legnagyobb hideg a' nap felkelte előtt, és le-
nyugta után egy órával szokott lenni: egész esz-
tendő által a' legkeményebb hidegek a' legrövi-
debb napokban; a' legnagyobb hőség a' leg hosz-
szabb napokban; a' szelvész, és fergetek midőn
a' nap, és éjszaka egygyenlő, szokott megjelen-
ni. Nem helytelen azon vélekedés, hogy nedves
őszre, és gyenge télre hives, és száraz tavasz;
száraz télre nedves tavasz; nedves tavaszra, vagy
nedves nyárra tiszta ősz következik. Közönséges-
sen kemény tél következik, midőn ősszel a' fa-
levele nehezen, és későn hül: ha a' vándorló
madarak idején elköltöznek tőlünk, a' korán való,
és erős télre számot tarthatunk, mert ez bizonyos
jele, hogy az éjszakai tartományokban már a' tél
bélépett.

7. Tíz esztendők közül egy rosszsz, két si-
lány, ött közepszerű, és két termékeny szokott
lenni. Jó, és termékeny az esztendő, midőn té-
len erős hideg, és sok hó, tavasszal gyakorta
meleg eső, és langy szél; nyáron hőség, és sza-
pora esők, ősszel szép, és száraz napok járnak

legnagyobb hatalma van a' tavasznak minden veteményekre nézve; és ha ez nem kedvez, semmi sem hárihatja el a' kárt, melyet a' növények vallottak.

Az észrevételeket, melyeket eddig leírtam, részszerént tulajdon tapasztalásimból, részszerént más tudós 's hiteles Firfiaknak jegyzéseikből vettem; mivel pedig tudom, hogy a' Hazafiak, kik ezekre figyelmezní akarnak, némünemü hasznokat vehetik, kívántam azokat Övélek közleni: hanem még itt azt jegyzem fel, a' mit Toaldo Ur írt az Amerikabeliek felől, hogy tudniillik midőn az Európabeliek először Maxiko *) tartományba érkeztek volna, itt egy különös, 's rendes szokásra akattak: mert midőn a' Mexikoi lakosok uj Fejedelmet választottak; ennek megkellett esküdnie, hogy uralkodása alatt rendszerént annak idejében esni fog az eső, hogy a' vizek kinem öntenek, hogy hazájok termékeny, és kellemetes marad: 's a' t. én attol tartok, hogy Hazánkban is találkoznak némellyek, kik azt képzelik magokban, hogy, a' tsillag vagy a' természet Vígálók is mind azokat, miket az időjárásáról mondanak, véghez vinni, és betelleyesíteni kötelesek, és tartoznak — holott amit ezek az egész Fölkerek-ségére nézve sok tapasztalásokból, jövendöltek, minden magányos tartománynak különös természete, helyheztetese, és külömbféle jelenések miatt mind megváltozhat.

Nagy Imre.

---

*) Így, Mexiko helyébe. Kérettetnek a' T. Szerzők, hogy ha Értekezéseiket leiratják, azokat elolvassák, és megjobbitgassák; mert innen származnak a' nyomtatásbeli hibák.

3.

Javallás (Projectum)

a' Magyar Nyelv bővítésére nézve.

Már elég régen perlekednek a' Szó-újjítók (Neologusok) és Deákizálók egymással, és mi a' haszna ezen perlekedésnek? Az, hogy a' Deákizálók nem szűnnek meg minden újj szótól irtódzni, és a' magok Deák szavaikat minden második harmadik helyen pengetni; felig tehát deákul, felig magyarul beszélni. A' Neologusok sem szűnnek meg, ott is a' hol semmi szükség nem volna reá; újj, még pedig a' kevés jó közt sok rossz újj szokat formálni.

Hogy ez eddig így ment, nem tsuda; mert ennek így kellett lenni az emberi elme természet szerint: melly, mikor valami megindítódik, rendszerént több felé, és meszsze is szokott menni, edgyik hibából a' másikba szokott esni, az igazság közbenn maradvánn. Sőt hogy ez eddig nem is rossz, hanem hasznos volt, megkell vallanunk, ha meggondoljuk, hogy valamin az egész természetben semmi sem származik mozgás, antagonismus nélkül, úgy ez a' ezivódás, heveskedés is segítette az igazság kiörlődését.

De ideje már, hogy minekutánna mind a' két fel eleget beszélt, a' per el-dűtődjön; mert hogy ez szüntelen így tartson, hogy a' Deákizálók hyperorthodoxiája, és némelley értetlen Ujjítók heterodoxiája miá, a' szükséges, és jó újj szók is elmaradjanak, és azokkal a' Nyelv ne bővítődjön, azt a' Nyelv, a' Nemzet java meg nem enged. Valamin ugyan is kára van abba a' Nyelvnek, ha rossz újj szók csusznak be belé, mert

azok a' Nyelvet elrontják: úgy kára van abban is, ha a' jó újj szók lábra nem kephatnak. Mert csak megkell vallanunk, hogy minekutánna a' mai Europai pallérozott Nemzetek közt a' tudományok, kivált a' Természet-tudományai, annyira előmentek, hogy azokról a' régi Rómaiak — Deákok jó formánn nem is álmodtak; és minekutánna mi is Magyarok, azoknak a' Nemzeteknek tudományát magunkévá tettük: nem érhetjük be sem a' Deák nyelvvel, sem régi Eleinknek szavaival; újj szók kívántatnak az újj gondolatok', esméretek' kifejezésére.

— — „si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sumta prudenter.”

Ám perelnének hát a' felek egymással: de, mivel a' Nyelv nem egy két emberé, nem is felekezeteké, hanem az egész Nemzeté a' nyelv, a' nemzet, egy két ember fejességeért (caprice), és hibájáért, kárt nem vállalhat.

De, hogy lehetne hát ezen pert el-intézni, a' feleket a' nyelv javára össze egyeztetni? hogy lehetne véghez vinni, hogy a' rossz újj szók ki-mustráltatnának; a' jó újj szók pedig közönséges-sé tévődnének, és megállapíttatnának, úgy hogy azokkal minden bátrann élhetne, merne is élni?

Tudom én azt, hogy arra legegyszerűsebb, és legkönnyebb út volna az, ha ahoz értőkből egy olyan Társaság állana össze, melly a' már kész újj Magyar szókat megrostálná, maga is újj szókat formálna; 's így egy tudományos Magyar Szó-könyvet készítené. De egy az, hogy ez a' Társaság, bár melly kívánatos volna is annak felállítása, még mind eddig a' szép kívánságok országá-ba

ba tartozik. Más az, hogy ez a' társaság is csak egy társaság volna, és mindeyre nem érhetne. Nem is lenne annak az a' tekintete, hogy az ő szavára mindenek hinnének; mert tudjuk, hogy sokan csak azért se vennék bé tanácsát, hogy társaság adja.

Ezek így lévén, így gondolkodom: Meg van minden nemzetit szerető Hazafinak kezében az az igen hasznos eszköze valamint átaljában a' pallerozottság', úgy a' magyar Nyelv-'s tudomány (Litteratura) terjesztésének — értem a' Tudományos Gyűjteményt. Ez által közössé lettek a' Tudósoknak az előtt mintegy zárva tartott gondolati, ez által elindítódott a' tudós-társalkodás, közössülés (litterarium commercium). Élünk ezzel a' hathatós eszközzel célunkra. Riki a' melly új szókat tsinál, vagy tsinált is már, sőt ha régieket hoz is elő a' setéttségből, hirdesse ki a' Tudományos Gyűjteményben okaival edgyütt, melyeknél fogva azokat jóknak tartja; és hotsássa a' Nemzetnek, melynek jussa is van megítélni, meg is tudja ítélni „quam penes arbitrium est et jus, et norma loquendi” ítéllete alá. Szólljanak, hozzá, a' kik a' dologhoz értenek, és a' munkát a' Nemzet javáért nem restellik; hirdessék ki ugyan csak a' Tudományos Gyűjteményben vélekedéseket okaikkal edgyütt az eránt, helybe hadják e' vagy sem a' fel-adott szókat? és ha helybe nem hadják, mivel akkor igazán hasznos a' Crisis, ha a' meg nem hagyott helyébe újat teszünk, próbáljanak a' hibásoknak tartott szók helyébe újakat állítani, előadván az okokat, mellyek azokat amazok felett ajánlják. Ha valaki nem szóll: magának tulajdonítsa, és osztán se ne boszszankodjon a' megállított új szókra, se ne gáncoskodjon azokbann. Mikor így a' szónak mellette is ellene is elő lesznek adva az okok: a' Tudomá-

nyos Gyűjtemény Elintézői (Redactores) magok mellé vévén más ott helybenn lévő Tudósokat is, fontolják meg az okokat, és mint a' Nemzet Szószóllói — Organumi — a' melyik részre nagyobb okok lesznek, a' szerént hirdessék ki Gyűjteményekben a' szót, vagy hibásnak, vagy jónak lenni. A' mely szók így időről időre helybe hagyódnak: azokat a' Tudományos Gyűjtemény' fáradságokat nem sajnáló Elintézői szedjék össze minden Esztendő végével a' Tudományos Gyűjtemény utolsó Darabjában, hogy így több Esztendők múlva azokból egy tudományos Deák-Magyar, és Magyar-Deák Szó-könyv készíthessék; melyet ama költségét, fáradságát a' köz jótól nem kiméllő igaz Hazafi Trattner Ur, minden bizonnyal ki fog nyomtatni.

En ezen javallás végre hajtásától, a' fő céljann és hasznánn felül, sok jót várok. Elsőbenn is azt, hogy az által sokann fel serkentetűének, hogy újj még pedig jó újj szókat igyekezzenek előhozni. Hogy sokann fel indittatnának az iásra. Hogy ezen szók megvitatása által a' Magyar nyelvnek természete jobban kitapogatódna. Hogy a' tudománybeli szók megállapittatvann, nem tennénk ezentűl ugyan azon gondolatot tíz fele szavakkal ki: a' mi azt tselekeszi, hogy egymást alig érthetjük. Hogy végre azok, kik egy felől a' Deák nyelvet nem azért betsűlvén, a' miért betsűlni kellene, t. i. hogy az által a' Tudós (classica) Régiségnek, kintseit megesmérhessük, hanem hogy azonn, Magyarok lévén, egymás közt beszélhessenek, még pedig többayire rosszszúl, más felől a' Magyar nyelvet szűknek szegénynek kiáltvann, nem tartják szégyennek azt is, a' mit jól ki lehetne magyarul mondani, deákúl, még pedig sokszor rosszszúl deákúl mondani ki — ezek mondom megszegyenítettének, látvann hogy van

Magyar szó elég, és kénytelenek lennének vagy halgatni, vagy magokat a' köz velekedéshez szabni; an- nál fogva megszűnnének a' Magyar nyelv, 's a' nemzeti pallérozódás előmenetelet akadályoztatni.

De mind e' mellett is jól tudom, hogy lesznek olyanok, kik ezen javallásra azt fogják mondani, hogy ezt nem lehet végre hajtani. Nem, ha nem akarjuk. Legtöbbször azonn mulik a' jó, hogy nem akarjuk. Ha restellünk nyelvünkkel, és így önnön magunkal bajlódni: ha resteljük a' gondolatokat magyar névvel nevezvén magyar gondolatokká tenni, 's úgy a' Nemzetnek megszerezni; ha nem akarunk egyebet jónak tartani, hanem csak a' mit magunk találtunk; ha nem akarunk a' mások ítelletinek hinni: már úgy én is azt tartom, hogy az én egész javallásomból semmi sem lessz. De talám nem leszünk olyan hidegek magunk eránt, hogy a' midőn egész állapotunk nemzetünk megmaradásától, nemzetünk megmaradása főképpenn a' nyelvétől függ, a' magunk tulajdon hasznábann restelkedtünk. — Lehetnek olyanok is, kik a' nyelvnek bővítésire minden efféle eszközt szükségtelennek tartanak, az egész dólgot a' Szokásra (usus) bizván; melly lassanként felveszi; be hozza az újj szókat. De ez, egy az, hogy hosszú időt tesz fel: nekünk pedig, kik rész szerént a' zürzavaros háborús idők, rész szerént a' Deák nyelvről való balitelet miá Századokat késtünk a' pallérozódásbann, minden haladék hosszú. „Dimidiumfacti, qui coepit, habet. Sapere aude! Incipe! „— Más az, hogy ez sokkal nagyobb tudományi közösület; — irás olvasásbeli szorgalmatosságot, munkásságot (industria) tesz fel, mint a' millyen van nállunk. Itt kivált a' tudományos irásokat kevesenn olvasák; következésképpen ha vagynak is újj szók, azok az irásokbann zárva maradnak. Ide járúl,

hogy ez azt is teszi fel, hogy egygűl egygig minden Tudóssaink megvagynak arról gűőzűdve, hogy Szűlegygilkodás (parricidium) az, mikor valaki egy idegen hűlt nyelvērt a' maga nyelvēt eladja, elveszti; annál fogva kapva kapnak rajta, valami azt gazdagítja, tsinosítja.

Hogy pedig ne tsak másokat láttassak nűgati, hanem magam menjek elű jó paldával: imē itélet alá botsátom némely philosophiai szavaimat mēltűztassák azokat Hazánk Tudóssai, nem ertem hanem a' Magyar nyelvērt, itēletekre. — Cűlom nem az, hogy egygűl egygig meghagyűdjanak: hanem hogy legyenek philosophiai szavaink, már azok akár enyimek, akár másēi legyenek. Mitso-da regulákra vigyűztam legyen pedig azoknak formálásábann, és átaljábann mikre szoktam vigyűzni a' szű tsinálásbann, rövidedenn elűadom; hogy azok újj szavaimnak őltalműl szűlgáljanak, és hogy ha helyeseknek találtatnának, másoktól is kűvetűdnének. — Itēletem szerént tehát.

1) Csak ott kell újj szűt tsinálni, a' hol szűkség van reá. Csak ott van pedig szűkség, a' hol tellyessēggel nints szavunk valamely gondolatnak kitētelēre. Mig tehát van szavunk, ha mindjűrt nem magyar eredetű is az, de már magyarrá lett, és mindennek szűjábann forűg: addig nints szűkség. Kár vűlna az idűt veszteni vele, hogy ezek helyett, Notarius, Kántor, s a' t, újjakat tsináljunk, mēllyeket a' tudatlanok is annyira ertēnek, hogy ha újjakat tennēnk helyekbe, nem ertēnek; és jobb azt másigazánn nem lēvű szűknak formálására fordítani. Sűt mēg akkor is, mikor nints semmifēle szavunk valamely gondolatnak kitētelēre, az olyan tudományi fēllengűs mējj gondolatokat, mēllyek mind vēgig tsak egynēhány Tudósokēi marádnak, és soha a' kűzsēgre ki nem hathatnak, és a' mēllyeknek neveit más nemzettek

is meghagyták, nem bánom ugyan ha valaki magyarról kiteszi, de úgy tartom, hogy ha meghagyja, sem vét vele, p. o. *Metaphysica*. A' Purismus nagyon meszsze vinne; mert ha arra halgatnánk, úgy a' Tóth, Németh, Deák nyelvből költsönözött szavainkat, és így a' Magyar nyelvnek nagy részét ki kellene mustrálni. Magok a' Nemetek is, kik pedig azt nem szerentsetlenül próbálták, vissza jöttek onnan, és többször hallani töllök a' *Philosophie*-t, mint a' *Weltweisheit*-ot.

2) A' hol szükség van újj szóra: a' gondolatot magát igyekezzük kitenni. Ebből következik, hogy ha más nyelvben, nevezetesen a' Deákban van már neve a' gondolatnak, és az a' név kiteszi a' gondolatot: próbáljuk azt szóról szóra lefordítani ha lehet. p. o. *repraesentatio*, így teszem ki előterjesztés; mert a' deák *repraesentatio*ja kiteszi a' dologot, a' magyar előterjesztés pedig mind a' kettőt. Ha pedig vagy nem jó a' más nyelvbéli neve a' gondolatnak, vagy ha nem tudjuk azt magunk nyelvére fordítani: tegyük ki a' magunk nyelvén a' gondolatot, nem ügyelvén arra hogy tette ki más nemzet p. o. ez a' szó időmúlás, jobb száz *praescriptio*-nál is; mert a' gondolatot jobban kiteszi. Így Mennyiség, tudománya, jobb mint *Mathesis*.

3) A' gondolat kitételére, míg lehet, kész, és szokásbann lévő szót vegyünk elő; és azt az általa jegyzett gondolatnak a' kérdésbenn forgó gondolattal való hasonlatosságánál, vagy egybeköttetésénél fogva egy szóval Tropus szerint vigyük által a' kérdésbe forgó gondolatra. p. o. vízmérték (*libella*), kúp (*conus*) — folyó beszéd (*oratio soluta*) „*Dixeris* „

gregie, notum si callida verbum, Reddiderit junctura novum”.

4) Lehet régi, ez előtt szokásbann vólt, de már megavúlt szókat is hozni elő. Köszönettel kell venni az ilyen szókat Hős, Hölgy, 's a' t. „Multa renascentur, quae jam cecidere — vocabula”.

5) Lehet a' szokásbann lévő szóknak gyökerét is végezeteiktől elszakasztani, és azokkal élni, tsak hogy vigyázva. p. o. ker vagy kör. ebből körül — kets, csin, báj, kivált a' Poéták, kiknek több kell a' mindennapi kenyérnél, tudják azt, melly szükségessé teszi a' versmérték az efféle rövid szókat. A' folyó beszédre nézve másképpen van a' dolog.

6) Mind az így el szakasztott gyökerekből, mind egész szóból, mint törsökökből, lehet, megnyújtván azokat, új szókat formálni. p. o. kets — ketses, két — kétes, és csinos csinosodom, csinosodás. Csak hogy itt nagyon vigyázni kell mind a' Törsökértelelemre (Etymologia), hogy így olyat ne tétessünk az általunk formált szóval, a' mit az törsökének értelme szerént nem tehet, mind a' Nyelvszokására (analogia), hogy a' szókat úgy formáljuk, a' mint azokat a' nyelv szokta formálni p. o. állomány (hypothesis) hibás szó a' Törsökértelelemre nézve is; mivel áll-tól jön: a' mi pedig áll, a' nem bizonytalan mint a' hypothesis; úgy hogy ez állomány, inkább Thesis tenne. Hibás a' Nyelvszokásra nézve is; mivel ez a' végezet — many mény végbe vitt munkát jelentvénn, tsak cselekvő igék után tevődhetik — mint vetemény.

7) Végre öszvetétel által is lehet új szókat formálni: a' mibenn ismét mind a' törsökértelelemre, mind a' nyelvszokásra vigyázni kell. Így ez

előértések, vét a' törsökértelelem ellen is; mert sem elő nem ezt teszi előre, hanem ezt, el, meg, oda, mint előbeszélem, előadom, előfizetem; sem értés nem azt teszi a' mit tudni kell, hanem valaminek tudását; úgyhogy előértés, ha tenne valamit, ezt tenné, valaminek egészenn való tudása. Vét a' nyelv szokás ellen is; mert egy az, hogy értés-t tudást 's a' t. nem szokta a' magyar a' többes számban tenni; más az, hogy ezt elő nem szokta olyan igék elibe tenni, mellyek a' léptsönként való nevededést meg nem szenvedik, és magában a' tselekvőbenn alapodnak meg; p. o. előbeszélem, előadom 's a' t.

A' szók itt következnek.

Philosophia. Ezt minden pallérozott Európai nemzetek meghagyták: mi is meghagyhatjuk. Ha mind az által tetszik valakinek: fordítsa Böltsesség tudományának, sőt ha úgy tetszik Böltselkedés tudományának is; mert noha böltselkedésenn közönségesenn argutiae értődnek, vevődik mindazáltal ha mind ritkán is jó értelemben, p. o. „böltselkedjél szerelmes fijam” a' Szent Írásban. — Innen lesznek: philosophálni, vagy mivel philosophálni ezt teszi, a' józan okosság után tudni valamit, az okosság az elme kútfejéből (principium cognoscendi) meríteni — elmélkedni, a' szónak ereje szerint.

Esméret philosophiája (Theoretica philosophia). Ezt közönségesen szemlélődő Philosophiának fordítják: de nem helyesen; mivel a' practica philosophia is szemlélődik a' cselekedetek természete körül.

Cselekedet philosophiája (Philosophia practica). Ezt némeljek Cselekvő philoso-

phiának mondják. De a' Philosophia se nem cselekszik, se nem szenved.

Lélekmunkáji tudománya. (Psychologia empirica). A' Deák név szóról szóra fordítva nem jól esik; de kétséges, homájos értelmű is: ez ellenben jól kiteszi a' tudományt.

Logica. Ezt meglehetően hagyni más nemzetek példája szerint. Lehet Gondolkodás tudományának is fordítani.

Ontologia, vagy maradjon; vagy Valóság tudományának fordítódjon.

Metaphysica, vagy hagyódjon meg, vagy fordítódjon Túl a' tapasztalási dolgok tudománnyának; vagy rövidebben Túla' tapasztalási tudománynak: e' szerint a' szóllás mód szerint „túl a' Dunai ember”.

Természeti Theologia, vagy Istentől való elmélkedés (Theologia naturalis).

Világról való elmélkedés (Cosmologia rationalis).

Lélek természete tudománya (Psychologia rationalis) Ez úgy tartom, jobb a' Deák névnél. Mert ki is teszi a' tudományt; meg is különbözteti az empyrica Psychologiatól; nem is kétséges értelmű, mint a' deák név, melyben rationalis más értelemben vevődik, mint mikor az egész Philosophiaról mondódik.

Természeti Jus vagy Természeti törvény tudománya, (Jus naturale).

Kijelentett törvény tudomány, vagy Tett törvény tudomány (Jus positivum) Irott törvénynek nem mondom; mivel a' positiva törvények nem csak íródnak, hanem szokásból is erednek.

Erköltői Philosophia, vagy Erkölcsei elmélkedés (Ethica philosophia.) Ezt er-

kölcsi, nem kell öszve zavarni ezzel — erköltsős, mellyet a' szokás mindég rossz értelemben vesz. p. o. erköltsős leány, nem azt teszi jó erköltsű, hanem inkább rossz erköltsű akaratos leány.

Izlés tudománya (Aesthetica). A' deák névnel jobb a' Magyar. Mert ez jobbhann kiteszi azt a' tudományt, melly azt adja elő, mit hagyhat helybenn a' jó izlésű ember a' mesterségekben; mind a' mellett, hogy egy kevésbé kétséges értelmű, de a' deák még inkább. Szépség tudományának nem fordítom; mivel az Aesthetica nem csak a' Szépről, hanem a' Fellenegösről's a' t. is tanít.

Nevelés tudománya (Paedagogica).

Igazgatás tudománya (Politica).

A' magyar jobb a' kétséges értelmű deák szónál.

„Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere mecum”.

Ercsey, Dániel,

4.

A' Berzeviczyek' Nemzettségének Előideje *).

„Ea virtutis est vis, ut senescere aut intermori nequeat; quin etiam praeclara hominum

---

*) Több ilyen, helyesen kidolgozott, és rövid történeti előadásait a' nevezetesebb Familiáknak kedvesen vejéndi

facinora, quae ab hac veluti radice, seu stirpe oriuntur, decus obtinent sempiternum, atque immortale”. — Ezen szavai egy Diplomának, a’ mellyel II. Ferdinánd Császár 1559-ben Pümköst havának 30-dikán, megújította az akkor már 350. esztendőtol ólta virágzott Berzeviczy Familiának nemesi czímerét, legalkalmasabban ‘szolgálhatnak e’ jelen való értekezésnek homlok írásául, és egyszer’smind úgy nézethetnek, mint a’ Szerző’, czéljának magyarázatja. A’ ki régen hamuvá vált, férjfiaknak érdemeit, időtársainak elejbe terjesztvén, és valamelly egygyes Familiának történeteit felvilágosítván, az egész Haza’ Históriaját is igyekszik gazdagabbítani, az bizonyosan nagyon különbözik mind a’ bérért dolgozó Pannegyristától, mind pedig a’ hitvány Stemmagraphustól.

Rudger, a’ traditio szerint Tirol-i születésű Nemes, elvette feleségül II. András Király’ Hitvesének egyik udvari Dámáját, a’ ki szint’ úgy külföldi eredetű lévén, a’ Királynéval eljött vala Magyar Országba. Ezen udvari Dámának testvére, Adolf, mint Szepesi Prépost, különböző követtségeken, mind a’ Pápai, mind pedig más udvaroknál, sok érdemet szerzett volt magának, és sok nevezetes, életének veszedelmével is öszve kapcsolt szolgálatok által, megnyerte a’ Királyné’ testvéreinek, úgymint Berthold Raltsai Érseknek, és a’ Bambergi Püspöknek gráciáját. Mind ezen érdemeknek megjutalmaztatására, András Király 1200-ben nékie, és testvéreinek, úgymint Rudger feleségének ajándékozott egy Szepes Vármegyében, a’ Poprád vize’ és a’ Tátra’ hegyei’ tájékán fekvő vidéket, a’ melly már az előtt a’ Bambergi Püspöknek volt conferálva, most pedig ettől Adolf Prépostnak általa engedődött. Ama Rudger, a’ ki a’ Német Tirol-

hól a' Magyarba ment által, első tör'söke a' Berzeviczyek' familiájának, és azon vidék, a' mellyen nem sokára Rakas-Lomnicz, Hunszdorf és Ó-Leszna még most fenn álló helységei, valamint az 1560-ban megint elpusztúlt Meklér nevezetű falu felépültek, annak legelső jószága volt, a' melly mindazonáltal későbbi Királyi Adományok által sokfeleképen öregbedett. Magában foglalja, a' Karpatus' allyán lévő keskeny, de szép sík mezőn kívül, a' Karpatus' legmagasabb tetejét, (az úgy nevezett Lomniczi tetőt), és a' Kolbach' víz-omlásai miatt nevezetes két felette romantikus völgyeket, a' mellyeket Rudger' tizenötödik unokája, a' most élő Berzeviczy Gergely, legelőször leírt, és a' tudós világgal megismertetett. A' Poprádon túl pedig elterjed Zsákócz' helységének, (most a' Csáki Gróf' birtokának) határáig.

Rudgernak maradtak két fiai, a' kik az Oklevelekben Comes Hermannus alias Polanus, és Comes Ricolphus de Scepus nevezetek alatt fordulnak elő. Ezeknek kérelmére IV. Béla Király 1246-ban megerősítette az András Király' 1209-ben költt Adományát. Mind a' kettő pedig, IV. László' háborús idejében mint derék vitéz jelessé tette magát, és híven állott a' Király' részéről. Polán Győr várának ostromlásakor hordozván a' Király' zászlóját, nagy sebet kapott, a' melly által keze haszonvehetetlenné lett. Egy Gergely nevezetű párt-ütő ellen, (Gergey filius Pauli) viaskodván, Polán fija Rikolf elvesztette életét. Szepes Vármegyében lévő Marcel várának, a' mellyet egy Lóránd nevű párt-ütő elfoglalt volt, ostromlása alkalmatosságával, Rikolf és Polán testvérek fogságba estek. Ezen hív szolgálatoknak jutalmául László Király 1278-ban nekik ajándékozta Farkasfalu és Pokaj helységeit Szepes Vármegyében, de azoknak helyébe, az annak előtte, Polánnak ajándékozott

Daman, (Dományócz) helységét, mint Szepesvárhoz tartozandót, vissza vette.

Hermann' maradékinak a' tizenötödik Századnak elején magva szakadott; a' Comes Ricolphus pedig az ő fiai, úgy mint Joannes de Lomnicz, és Ricolphus de Tarkő által, törösök atyja lett a' Berzeviczei és Tarczai két családnak, a' mellyek közzül amaz még most is virágozik, ez pedig 1556. esztendő tájban Tarczay Györggyel kiholt.

Voltak ama Comes Rikolfnak több fiai is; a' kik között az akkori időben Kokosnak neveztetett Gallus kiváltképen megérdemli családjának hálás emlékeztetét. Az ő neve mai napig is él, Kakas Lomnicz' helységének, és egy mellette lévő most is Koks rétének neveztetett rétnek nevében. A' Kokos Mester érdemeit elő számlálja egy 1307-ben költt Oklevél, mellynek erejével I. Károly Király néki ajándékozta Sztráska, (akkor Eör) helységét, a' melly most a' nem régen kiholt Grádeczi Horváth Stansith Nemzettségnek asszonyi maradékaihoz tartozik. Ott mondatik, hogy Kokos elejétől fogva Károly Királyhoz tökéletes hűséggel viseltetvén, a' Csehektől elfoglalt Szepesvárnak ostromlásánál 32. szolgát, és két atyafiát vesztette el, maga pedig halálosan sebesedett meg; hogy Esztergom' várának ostromlásánál a' Király' szemei előtt újjonnan sebet kapott, és ugyan ott két szolgája köhányságok által elesett. — Az új keresménynek, úgymint Eör' helységéhez tartozó földeknek egy részét, Kokos ajánlotta a' Dunajecz melléki Karthusianusok Kalastromjának, de Rikolf bátyja nem sokára vissza, váltotta. — 1313-ban Kokos, és testvére Lomniczi János, Lándok' helységét oda engedték a' Mehovitáknak, ezek pedig csereképen nékiek adták Komlóst Sáros Vármegyében. Utoljára Ju-

dux Montanorum de Schemniczbánya lett, és nem lévén gyermeke, minden jószágait, a' Dunajecz melleki nevezetes birtokkal egyetemben, Rikolf és János testvéreinek testálta; melly végső intézetet Károly Király 1327-ben helyben is hagyott.

Más egy fija a' Comes Ricolphusnak, Henrik, férjfi magzat nélkül megholt, leánya pedig Anna, Szepes várának Várnagyához, Ferenczhez, ment ferjhez, ennek 1322-ban törvényes negyed, vagy is *quartalitium* fejében, Szalok helysége adódott.

Az említett Tarkői Rikolf Mester is, a' Tarczai familiának tör'söke, derék vitéz volt. Azon csatában, a' mellyben Károly Király Kassa' táján Trencsini Máthéval megütközött, diadalmasan bajnokoskodott a' Király' oldalán. Annakutána mint vezére egy Magyar hadi csoportnak elment a' Lengyel Király' segedelmére, a' hol is sikeresen munkálódott a' háború ditsőséges kimenetelére; „unde”, úgy mond az 1336-diki Oklevél, „idem Magister Ricolphus toti Genti nostrae Hungaricae odorem bonae famae reportavit”.

A' Familia' birtoka már 1326-ban, Sáros, és Szepes Vármegyében nagyon nevezetes volt. Még 1317. előtt, Berzevicze mezővárosa felépült és ugyan csak 1317-ben Lumniczi János egy Grünwald nevezetű erdőt népesített, a' mellyből a' mint látszik, a' mostani Balásvégás' helysége vette eredetét. — 1343-ban János és Rikolf, valamennyi testvérek közzül már csak egyedül életben lévén, véghez vitték, a' Sáros Vármegyei jószágoknak osztályát, és az által örökre határozták meg a' két ágnek, úgymint a' Tarkőinek, és a' Lumniczinak, (vagy is Berzeviczeinek,) birtokát. Tarkő várát Rikolf már az előtt építette vala; János fija Mihály mintegy 1350-ben, magának is Berzeviczén várát épített egy dombon a' Sz. Qui-

rin' templomának által ellenében: es az ólta a' Berzeviczy név ezen ágnak maradott tulajdona.

Lomniczi János' fiai közzül, a' Lándoki Préposton Rikolfon kívül kiváltképen három nevezetes: Henrik, Mihály és Berzeviczei János.

Henrik' fja Péter, 1425-esztendő körül Királyi Fő Tárnok Mester volt; fiatal korában sokáig hadi szolgálatot tett, és egynehány esztendőig török fogságban is volt. Sigmond Király 1425-ben neki ajándékozta Jamnik helységét. Ugy látszik, hogy ő építette a' Magyar históriában nem esméretlen Dunajecz várát-is, (most Nedecz, a' Dunajecz vize mellett,) mert fja János, Dunajecz' vára Örökösének neveztetik, (haeres Castri Dunajecz) Ugyan ezen Jánost Schwarznak-is hívták, hihetőképén azért, mivel a' Dunajecz mellékén temérdek fekete erdőséget, és az ott való falukban német lakosokat bírt, a' kik későbbben Lengyel és Tót népeknek oda engedték helyeket. Ugyan csak ezen Joannes Schwarz de Berzevicze, haeres Castri Dunajecz, a' többi közt 1439-ben Albert Királytól adományúl nyerte Agárd helységét Nógrád Vármegyében, de abban sok háborúgatást szenvedett, annyira hogy kéntelen volt, ellenségeinek hatalmatoskodásai ellen, 1446-ban az Ország' Rendjeihez, (az Interregnum alatt,) és 1461-ben Mátyás Királyhoz folyamodni. Meghalt 1470-esztendő' táján, mag nélkül; jószágait az akkori hatalmas Dynasta Zápolya Imre foglalta el, nem gondolván az Attyafiak' ellenmondásával. A' Kakas Lomniczi templomban el van temetve, a' hol emlékkövéen találtatik a' Berzeviczi familia' czímere, ezen felirással: „Hic obüt Egregius Vir, Dominus Johannes Schwarz, de Berzevicza, anno Domini 14..” — A' két utolsó szám elolvashatatlan.

Lomniczi Jánosnak második fija, Mihály, valamint feljebb láttuk, Berzevicze várának alkotója, őse (proavus) volt egy Istvánnak, a' ki a' familia okleveleiben Stephanus Pohárnoknak neveztetik. Ezen István 1425-ben 'Sigmond Királytól megnyerte azt az engedelmet, hogy Erk nevű falujában, Heves Vármegyében, erős várat építhessen. — 1453-ban László Király neki és Atyafijainak ajándékozta Séegh helységét ugyan csak Heves Vármegyében. Testvérjének fija, Leonhard, kinek nevét még most is viseli egy Leonhardsburg nevű mező a' Rakas Lomniczi határban, 's a' ki még 1479-ben élt, utolsója volt a' maga línéájának: elkeseredvén azon akadályok miatt, a' mellyeket familiája' tagjai pazérlásának ellenére vetettek, valamennyi jószágát elzálogosította; 's ez egy más után a' Tökölyi, és Rueher Grófok, a' Királyi Fiscus, és Késmárk Városának kezére került, a' mellytől csak nem háromszáz esztendő perlekedések után, a' familia csak 1751-ben, még pedig nevezetes áldozatokkal, nyerhette vissza.

Ekképen kihelván Berzeviczy Henrik és Mihály' maradékai, Lomniczi János' valamennyi fiai közül egyedül Berzeviczei Jánosnak maradékai maradtak fenn: János' unokájának két fijaitól, Jakabtól és Sztaniszlótól, (Leonhard' időtársaitól,) származnak mind eggyig a' Berzeviczy familiának mostan élő tagjai. Sztaniszló 1480. táján, második feleségétől fogadott két gyilkostól megsebesítettven, ez után ötöd napra megholt.

A' közös Berzeviczei Vár, a' Husszíták' kezébe esett volt, azoktól Rozgonyi Sebestyén, (elsőben Fő-Lovász mester és Királyi Hadivezér, azután Erdélyi Vajda,) foglalta vissza, és 400. arany forintért által engedte Berzeviczy István-

nak, a' Staniszló testvérjének. Ez még jobban erősítette azt, és 1458-ban Mátyás Királytól oltalmazó levelet nyert, mellynél fogva azt addig bírta, valameddig atyafiai költségét meg nem térítették, és a' hadi veszedelem el nem múlt.

A' Lomniczi Curia Jakab birtokában maradván, ennek unokáji János és Kristóf 1525-ben, egy esztendővel a' Mohácsi ütközet előtt, II. Lajostól szabadságot nyertek arra, hogy azon Cúriát erős várrá változtathassák, a' melly fenn is állott a' tizenhatszadik századnak közepéig, azután pedig romlandó állapotban lévén, egy szép, és az újjabb ízléshez szabott épületnek engedte helyét.

Tárkö' vára, mellynek birtokában még 1455-ben V. László Király megerősítette a' Tarczai ágat, az utolsó Tarczaynak, Györgynek, a' Zápolyai háborúban 1556. körül történt halála után, az ahhoz tartozandó jószágokkal együtt a' Desseöffy familia kezeire került, a' mellynek maradékai, Szirmay Grófok, még most is bírják. Egy részét mindazonáltal a' Tarczai Jóságnak úgy mint Kakas-Lomnicz és Hunszdorf helységekben, való portiókat, annak első keresője Desseöffy János 1566-ban testálta rokonjának Bolday Katalinnak, először ugyan Székely Pál' azután Semsey György', hitvesének, a' kinek mind két ágon lévő maradéki, Maximilián Császárnak 1569-ben költt adományának erejével, mai napig is bírlák azon részeket.

Ezen értekezésnek bérekesztéséül legyen még szabad egy olyan férjfiuról is emlékezni, a' ki házának fennyét és ditsőségét a' külfölddel is meg esmértette. — Kristóf fija, Berzeviczei Márton fivatal-korában Nádasdy Tamás Nádorispánynak Titoknokja, 1559-ben magának és egész familiájának számára szerzette régi Nemességének meg-
erő-

erősítését, és czímerének megújítását, későbbben mint hites Jegyző a' Magyar Udvari Cancelláriánál szolgált, 1563-ban Maximilián Császártól Aulae familiáriszá fogadtatott, utoljára mint Erdélyi Cancellárius Báthori István Fejedelem' és Lengyel Király' szolgálatjába ment által, és azt Lengyel Országba is kísérte, a' hol Ritternek, Dondanghi Báronak és Stargardi Kapitánynak kinevezetvén, 1596-ban Bőjt elő havának 16-kán megholt, és 1596. Sz. György' havának 30-kán Moszekben eltemettetett. 1577-ben Albert Fridriktől és 1585-ben Fridrik Györgytől Brandenburgi Márkgrófoktól, adományúl nyert vala egy Burkus-országi Leistenau vagy is Risnov nevű jószágot, melynek birtokát Sigmond Lengyel Király is mint fő Uralkodó megerősítette. Fijai János és Kristóf 1613-ban, Magyar Országi jószágait eladták legközelebbi atyókfijainak. János 1645-ben megholt, egyetlen egy leánykát hagyván maga után, 's ez is 1646-ban atyát a' sírba követte. Számos adósságai miatt, özvegye kénytelen vőlt 1653-ban eladni Lengyel és Burkus jószágait, és így a' Berzeviczy név Lengyel Országban ugyan elenyészett: de Magyar országban mai napig ezen régi Nemzettség virágozik, és az újabb időkben is sok jeles embereket szült, *) a' kik minden némű talentomokkal és érdemekkel, magokat, nemzettségeket, hazájokat fényesítették, de a' kiknek érdem oszlopot emelni, ezen értekezésnek határán kívül vagon.

---

*) A' többek közt a' most élő Berzevitz Gergelyt, a' ki mind Tudományáról, mind jó szivéről, mind munkás Hazafiúságáról minden igaz Magyar előtt eléggé esméretes, és főképen a' háladatos Külföld által tiszteltetik, és Berzevitz Pált, Al Tárnok Mestert

5.

A' Meteor kövekről.

Már a' Régiek feljegyzettek eseteket, melyekben az Égből le hulló kövek az emberiséget meg rémitették, ezeket ők Baetyliának nevezték, és mint Istentől való különös küldeményt szentnek, tartották, vagy onnan külömbféléket jövendöltek. Sibiriának lakossai még mostanában-is azon nevezetes nagyságu termővas darabot, melyről Pallas útazásaiban téssen említést, azért nem engedik hazájokból elvinni, mivel azt mennyei küldeménynek tartván, eránta bizonyos tisztelettel, és bizodalommal viseltetnek.

A' Chinai, és Arabs Irók leg-régiebbek, kik ezen tűneményt feljegyzették, az újjabbak között pedig számtalanok említik az égből le hulló köveket, leg tökéletesebb munka ezen tárgyra nézve az E. F. F. Chladni-é, a' ki időszámszerént (chronologice) tsudálatra méltó fáradhatatlansággal minden eddig esméretes illyes természeti tűneménynek történetét öszve szedte, és le-irta, valamint azt látni Gilbertnek folyó munkájában béiktatva (Annalen der Physik. 1815. Jahrgang) ugyan azon munkába felvagyon jegyezve Honnyuknak Miskoltz tájékán történt meteor köveknek lehullása, melyekről Bonfinius a' Magyar történetek írója-is téssen említést. Sáros Megyében is nem régen találtatott egy nevezetes nagyságú, nagyobb részént vasbol álló meteorkő, ez a' magyar nemzeti Museumot diszesíti, de annak a' levegőből melly időben történt légyen le hullásáról senki se téssen említést: Hogy Hazánkban több illyes természeti tűnemények adták elő magokat, de az íróktól fel nem jegyeztettek, on-

nan hihető, mert honnyi nyelvünkben az élekticitásnak az avval terhelt felhőből a' földi testekbe való rohannása menykőbeütésnek nevezetik, ezen szónak pedig eredetére bizonynal nem egyebb, mint hajdan meteorköveknek a' levegőből való le-hullása, mellyet akkor-is, midőn a' menykő be ütt, történni gondoltak, adott allkalmatosságot. Ámbar sok helyeken, midőn a' Meteorologusok kő esőről szólnak, azt inkább szokatlan nagyságú jég zápornak kell tartanunk, vagy pedig ollyas kavitsoknak, mellyeket valamelly forgó szél magával a' levegőben el-ragadott; mind azon által az semmi kétséget nem szenved, hogy a' levegőből ollyan kövek hullottak légyen-le, mellyek ottan erdetek, bizonyítják azt minden időbéli írók, bizonyítja azt a' mai meg-táfolhatatlan tapasztalás-is.

Ezen köveknek a' levegőből való le-hullások előtt különös tünetények jelennek-meg: az éghajlat többnyire tiszta, ritkán komor fellegekkel vagyon beboritva, szelek ritkán uralkodnak; hanem a' levegőben látszatik egy külömbfele nagyságú tüzes golyobits, melly többnyire éjszokról délfelé a' szélről hajtattván maga után mint egy farkot hágy, egy néhány szempillantatok után nagy ropogások és mély dörgések (hasonlók azokhoz, midőn ágyúkat távúlról sütögetnek-ki) hallattnak, mellyek után a' tüzes golyóbits eltűnik, és különös pertzegések mellet a' földre egy, vagy több kő massák hullanak le, mellyek sokszor több singnyire a' földbe le enyésznek, ha pedig történetből állati allkotmányt találnak azt agyon-is ütik.

Chemiai vizsgáltaások után, ezen kövek többnyire kovats-földből, kénköből, nikolbol, és vasbol állani tapasztaltattnak. De a' mi ezen Meteorköveknek eredetét illeti külömbfele vélemény-

nyekre szakadtak a' Természet Tudósok: a' hajdaniak' a' hóldból, vagy más planetából kirügött részeknek tartották; ennek lehetetlenségét az is könnyen által látja, a' ki a' Természet tudományt csak tavúlrúl-is isméri, mert hogy válhatna el a' hóldtól csak a' leg-kissebb darabotska-is midőn azt a' hóltnak vonó ereje által annak középpontjához szüntelen húzattatik? — mások a' tüzet okádó hegyekből kivetett, és a' levegőben eloszlott részetskének tartottak, mellyek annak utánna öszve gyűlvén, illyes massába fortak öszve; — mások külömbféle, érczek', és földek' el-szállott, a' levegőnek szénsavanyában fel-olvadott és lassanként meg-gyülekezet részetskeiket illyes kő massába öszve állani bizonyították; de Pristley nek proba tételei által a' levegőben nyomdokai se találtattnak valamiféle érczes, vagy földes részetskének, vagy pedig ollyas testetskének, mellyek a' Vulcánokból ki-hányatnak, ez csak a' tüzet okádó hegyek körül történhetne-meg, de a' meteorkövek minden tartományban, a' világnak minden részében szoktak lehullani a' hol tüzet okádó hegyek nintsenek is.

E. F. F. Chladni Ur, ki a' múlt holnapokban itt Pesten lévén, ezen tárgyról tanításokat adott, a' meteor köveknek eredetiről (valamint olly érdemes férjfitől tudom, ki tanításain megjelent) így vélekedik: A' leghíresebb Tsillag vizsgálók úgymint Herschel, Ticho de Brache, Newton, 's a' t. régtől fogva láttak az ég hézakjába olly meszszeiségre a' mennyire a' földünknek levegője nem terjedhet, illyes tüzes golyobitsokat, mellyek el tűntek a' nélkül, hogy a' földünkre estek volna, láttak más setét testetskéket-is a' hold, csillagok, és más planeták környékeiben-is, azt véli tehát hogy a' természetnek nagy hézakjában a' világnak eredeti ki

formáltatásától fent maradtak némelly testetskék, mellyek sem egy, sem más systemához nem tartozván, a' nagy házakban kóborolnak, és bizonyos környülállások által ha p. o. valamely planetához közelitenek attól mintegy felszivatnak, és a' sebes le esések által, midőn a' levegőt össze nyomják, meg-gyulladnak, 's így olly testekké változnak, millyeket a' meteorkövekbe látunk; világossabban ezeket megfogjuk látni ezen híres embernek munkájából, mellyet nem sokára közre bocsájtand. Noha sokat lehetne ezen vélekedés ellen állapítani, mindazonáltal itten azoknak helye nintsen; hanem ezen természet tünemény fellett tsekély véleményemet ide ragasztani nem látom alkalmatlannak.

A' leg újjabb Természet Tudósok mind eszes elmésséggel, mind pedig tapasztalásból megmutatják, hogy a' testeknek előhozására két eredeti erő, úgymint a' két egymással ellenkező, rugó (vis expansiva), és vonó erő (vis contractiva, centripetalis) megkivántattnak; sőt azt is megmutatják, hogy ez erő mindennek a' telpköve, és erőt kellessék előbb fel venni, minekelőtte azoknak mint egy meg-testesülését tapasztalhassuk: valaminthát az erőknek a' világ eredetiben egymásban való mivelése által külömbféle testek állottak elő, úgy most-is, minek utánna a' Természet nem nyugszik, miért nem támadhatnának az erők mivelése által a' földi levegőknek legszélsebb határiban sőt azon túl-is olly testek, mellyeket mi meteor köveknek nevezünk? ugyan ezen nyughatatlan erőknek miveléséből látunk mostan is eredni, és el enyészni új szigeteket, össze szerkesztetni új teremtményeket, melyeket a' világ kezdetében nem láttunk; mind az állati, mind a' plánták országában. Annál könnyebben meg-esik tehát ez az új össze szerkeztetés, ha már az

erők testi formákban öltöztek, mivel tehát a' való-
nó erőt a' savanyyszer levegő (oxygenium) rúgú,
erőt pedig az éghető levegő (phlogisticum), mely-
nek három formája vagy on úgy mint: szényszer le-
vegő (gas carbonium) állati szerlevegő (gas azo-
um) és vízszer levegő (gas hydrogenium) képi,
és ezeket a' levegőnknek utolsó határiban is ta-
lálni, lehetséges, hogy az electrico-galvanicabe-
folyása által ottan a' meteorkövek erednek olly
móddal, melly a' mi megfoghatóságunkat felül
haladja, mert a' Természetnek mindenhatóságát
által látni nem adatott nekünk halandóknak.

Rang Ferd. Orv. Dr.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Martini Schwartzner, Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis
Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae,
Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, Prae-
cipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri Incisis. Editio
secunda auctior et emendatior. Budae, Typis Regiae U-
niversitatis Pestanae, MDCCCII. — Előbeszéd XVI. oldal.
Maga a' Munka 403. oldal, nyoltzadrétben.

Több ízben vizsgálat alá vonatott e' Diploma-
tika majd hazai, majd külföldi Tudós Ujságokban,
's mindenkor nagy magasztalásokra érdemesítte-
tett. Azt tehát kijövedele után tizenhét év múlva
ismét vizsgálat alá venni, talán haszontalanság-
nak tarthatná némelly Felekezet. Azonban a' Re-
censens szemei előtt, midőn e' nehéz tárggyhoz
nyúlt, igen fontos okok forogtak. Egyik ok va-

la, hogy a' Kegyes Fejedelemnek felettébb hasznos ujjabb rendelése szerént a' Fő Oskolai Pályában a' Diplomatikát ismét a' Filosofiai Karnak mind egyik Tanítványa tanulni köteles; másik vala, hogy a' Recensens egész meggyőződésből tudja, hogy eddig olyan Tudós Férfiak fogtak e' Diplomatika vizsgáltatásához, kik a' Diplomatikában nem voltak eléggé jártosak, következésképen a' Könyvnek Birái semmi esetben nem lehettek. Így az említett Recensiók által maga a' Tudomány semmi előmenetelt nem nyerhetett; Schw. Úr pedig, dítseretet érdemlő szerénysége mellett kívánsága szerént helyesebb ösvényre nem igazítottatott. Méltó arra a' Tanuló Ifjuság, hogy igazat, valót, és bizonyosat halljon Oktatóitól; méltó egy igazság után törekedő Tanító is arra, hogy ne ízetlen észrevételeket, dítsereteket, vagy szószaporításokat, hanem fontos jobbításokat számáljanak elébe azok, kik fáradságos igyekezeteiről ítéletet mondani akarnak. Recensens az ilyen illőségnek kíván elég tenni, 's ugyan azért minden lépten nyomon nem Schw. Úr személyét, mélyel semmi baja nintsen, hanem a' Tudomány hasznát és erősödését fogja szeme előtt tartani: mert megvagyon arról győződve, hogy egyfelül a' tévedéstől nem ment tudós fáradozás is hálát érdemel; másfelül pedig arról sem kételkedik, hogy a' tsupa magasztalások által akármelly Tudomány ditsőbb helyre soha nem emeltethetik.

Maria Theresia, a' Magyar Nemzetnek elfeledhetetlen Nagy Aszszonya, esmértette megelégször a' nemzeti Ifjúsággal a' Diplomatikai Letzkéket, midőn 1777-dikben a' nagy érdemű Pray Györgyöt a' Budai Fő Oskola mellé Diplomatika Tanítónak nevezte. Szerentsés vala a' nagy Fejedelem Aszszony választása, mert, ha valaki, bizonyosan Pray alkathatta volna e' még az időkig

nem gyakorlott Tudományt, ki előtt nem tsak a' Bétsi Titkos Tsászári Levéltár, hanem a' Felső-
ges Magyar Kamara gazdag Gyűjteménye is több
egyéb Levéltárokkal nyílván volt. De a' szeren-
tsesebb Történet Irónak nagyobb kedve volt hasz-
nálni, mint Rendszabások alá szorítani, a' régi
ókleveleket. Innend történt, hogy a' Nemzeti Mu-
seumban eredeti Kéziratban fenlevő Diplomatiká-
ja alig foglal magában néhány Töredékeket a' Ma-
gyar Diplomatikáról. Pray székebe, nyugalomra
lépte után, 1785-dikben Cornides Dániel ült. Nagy
reménynyel biztatta a' Hazát e' meszsze terjedésű
Tudománnyal bíró Férfiu oktatósága, de az ő
érdemei az országlás előtt későn kezdettek te-
kintetet nyerni; mi pedig láttuk inkább fárodoz-
ni a' Diploma összevgyűjtés körül, mint hasznát
vehettük a' Magyar Diplomatikában. A' halál
1787-ben hirtelen felbe szakasztotta igyekezetét,
's bár Magyar Diplomatikájának két eredeti Kéz-
frataival kerkedhetik is Méltóságos Széki Teleky
László Gróf ő Nagysága Könyvtára, nem állít
hatni, hogy akár egyikben, akár másikban Prayt
sokban felül haladta volna. *) Tiszte 1788-ban
Tudós Schwartner Márton Urnak jutott, ki ez
idén tanításának XXXI-dik évét töltötte. E' szor-
galmas író két ízben botsátotta nyomtatás alá ok-
tatásait. Az első kiadás 1790-dikben jelent meg;
a' másik, mellynek tíme felebb leíratott, 1802-
dikben hagyta el a' nyomó sajtót. Méltó tehát
tudni, minő Előmenetelt nyert e' harmincz egy
évig tanító Férfiu szorgalma által a' Magyar Di-
plomatika? A' ki nem annyira a' levegőben el-
szeledő tömjény füstért, mint a' Tudomány gya-
rapodásáért izzad 's foglalatoskodik, az sohanem

---

*) Clar. Dan. Cornides Bibliotheca Hungarica. Pestini 1792.
pag. 272. et 280.

szégyenli, annál inkább háborodott szívvel nem veszi, ha igyekezetei vizsgálat alá vonatnak, vagy talán helyesebb utba is igazíttatnak.

Állandó dítszeretére fogszolgálni Schw. Urnak, hogy tanítása, kezdetén azonnal nyomtatás alá eresztette letzkéit. Ez által nem csak hallgatóin könnyebbített, hanem azokat is Diplomatika tanulásra édesgette, kiknek vezér könyv nélkül alkalmok nem vala a' Kritika fáklyájánál vizsgálni a' régiség betses ökleveleit. Könyvének első kiadása nem sokat különbözött ugyan Pray és Cornides Diplomatikájától, melyekről minden esetre említést tenni illett és kellett volna; de a' második kiadásban mind a' két tudóst meszsze hagyta maga után, 's ujra ditsőségére megbizonyította, hogy a' nem henye Tanítónak egyszer leírt Írásai mellett husz 's még több évekig maradni nem lehet. Nem érdemel Tanító nevet, ki hosszabb idő alatt semmi újat és bizonyosabbat tanulni nem képes. A' Tudományok fáradhatatlan ész és kezek alatt naponként gyarapodhatnak, 's főképen az olly esméreteknek időről időre más színben kell megjelenniük, melyek tapasztalásokon épülnek; vagy egyedül a' történetekből észrevételek által egybe szerkesztetnek. Ezek közé tartozik egész kiterjedésben a' Diplomatika is; nem tsudálhatni azért, ha a' vizsgálat alatt levő könyv idősb testvérénél sokkal tekeletesebb. Igen is Schw. Ur előbb ment idő folytával tudományában. Előbbre menni fény és érdem; másokat is előbbre vezetni valóságos ditsőség.

E' néző pontig senki a' Recensensnél nagyobb tisztelettel nem viseltetik Schw. Ur Diplomatikájához az egész Hazában. Sőt igen sokra betsüli a' Rec. a' fáradhatatlan Tanító Urnak azon szemérmes kinyilatkoztatását is, hogy mindjárt könyve tzmén munkáját csak B e v e z e t e s -

nek (Introductionak), másutt pedig követésre méltó egyenességgel a' Magyar Diplomatika Pitvarának (Vestibulumának) nevezi. *) Ellenben soha azon írókkal egyet nem tarthatott, kik a' nélkül, hogy főtöréssel tanúlták volna a' Magyar Diplomatikát, e' Könyvben Classicitást szemlélték a' szerzőnek saját győződése ellen. Hiszen maga Schw. Ur ohajtja: „Ut filius Patriae existat aliquis, qui ad modum MABILLONII, BESSELI, et HEVMANNI, rem diplomaticam Hungariae illustret, confirmetque”. (49. old.) Érezte tudniillik az igazságos szerző, hogy rendszabásai gyenge lábon állanak, 's hogy azoknak bővítés, világosítás, és támaszra vagyön szükségek. Kivánni is lehetne, hogy a' Praecipue Hungaricam szovak a' tázim lapból egészen kimaradtak volna. A' jelenvaló könyv bizonyosan inkább külföldi, mint magyar Diplomatika Bévezetését foglal magában. A' mi annak jele, hogy Schw. Ur a' Magyar Diplomatika régi állapotát, természetét, tzelát, tárgyait és há-tárait híven nem esméri. Kéntelen azért a' Recensens ezeket röviden elébe terjeszteni.

Óklevel Hitelről már hajdan vetekedtek a' perlekedő Felek Törvény Székeink előtt, és az szembetünő, hogy nekik a' legbiztosabb Diplomatikájok volt; biztosabb sokkal, mint a' mostani legtekéletesebb Diplomatikai Oktatás. Egész épségben lévén még akkor az Archivumok, mivel szokás volt hajdan P á r b a n megtartani ezekben a' fontosabb ókleveléket, ha valamelly óklevel hiteléről kérdés tétetett, a' P á r felkerestetni, és a' kérdés alatt lévővel egybe hasonlítottatni rendeltetett. Így azon-

---

*) „Ipsaque haec Introductio Vestibulum duntaxat est Diplomaticae Specialis Hungaricae”. 49. old.

nal kivilágosodott a' dolognak miben volta. Ha a' Pár meg nem találtatott, vagy az vétetett szoros kérdőre, a' ki az óklevelet készítette; vagy ha ez többé nem élt volna, a' kérdés alatt forgó óklevél egybe hasonlítottatott értelmes Biztosok által azon Levélkészítőnek egyéb óklevelleivel az írásra, pargamenára, papirosra, stylusra és pertsétre nézve. Így ismét bizonyos tudomány szerzetett a' kérdés alatt volt óklevél, hiteléről. Próbákból ezek még inkább világosak. Hogy Párok valóban megtartattak az Archivumokban, András Király Arany Bullája 31-tzikkelyén kívül tudhatni Sigmond Király VI. Decretuma 10. tzikkelyének 7. §. ból, mellyben mondatik: „Item de Paribus (nem Partibus) antiquarum Literarum in Conservatorio requisitarum custodi seu requisitori solvantur denarii centum”. Hasonlót mond az 1447. 28. tzikkely 7. §. és az 1458. 58. tzikkely 8. §. 's a' t. *) Hogy úgy bántak, mint a' Recensens elő adta, a' kétséges levelekkel, az sem szenved kérdést. IV. Béla Király némelly eredeti levelében, mellyet Tek. Kapos Mérei Mérei László Tábla Biró Ur ritkaságai közé számlál, beszéli: „Dictus Ponit Comes praedictas literas ipsius H. (Henrici) Iudicis nostrae Curiae viua voce asseruit falsas esse”. Alább: „Nos vero, quia idem Ponith Comes id firmiter asserebat, dicto H. Comiti precepimus, ut in octauis purificationis beate virginis ad nostram accederet Curiam suas iustificaturus literas coram nobis.” És még alább, mivel Ponith Gróf az álságot bebizonyítani nem tudta, mondja IV. Béla: „Item (solvat) duas marcas pro tertia par-

---

*) Nyoma találtatik ennek már az 1192. óklevélben, mellyet maga Schw. Ur további észrevétel nélkül a' 14. oldalon felhoz.

te iudicii regalis, quia literas H. Judicis Curie nostre falsificaverat, ut est dictum". — Nagy Lajos 1347-diki Levelében írja a' Várodi Káptalannak: „Fidelitati Vestre firmiter precipimus, quatenus in unum convenientes, diligenti tractatu inter vos habito, easdem (Literas) bene examinando, si easdem sub vestro sigillo vere et juste emanatas fore cognoveritis, et inueneritis, ex tunc easdem....renouari faciatis, cauentes tamen maxime, ne fraus inueniatur in hac parte". A' Káptalan pedig így válaszol a' Fejedelemtnek: „Nos itaque..... in pleno capitulo simul congregati easdem literas nostras tam in sigillo, quam in pergameno et literis, atque forma scribendi Notariorum nostrorum illius temporis diligenter examinavimus, mensurando sigillum, perspiciendo literas nostras, comparando eodem tempore emanatas, et in Sacristia nostra depositas, ac diligenter custoditas, inuenimus easdem literas ..... nostras fore veras, omnique suspicione carentes, et in nullo penitus viciatas". A' nem rég feltaláltatott Liptó Vármegyei Regestrum Készítői is ezen értelemben mondják a' béfejezésben: „Praemissarum itaque Literarum reuisis et perlectis ac seriose expositis tenoribus et continenciis, una cum notariis nostris, et aliis literatis, videlicet scientificis viris, in earum scripturis, dictaminibus, pargamenis, seu Cartis, ac sigillis diligenter examinantes, veras, iustas, et legitime emanatas fore comperientes." *) Számtalan ilyen példákat elő adni lehetne, és még is Schw. Ur e' régi Diplomatikáról sehol nem értekezik, holott

---

*) Illyen az is, a' mit egy 1279. Leveléből a' Győri Káptalannak észre nem véve felhoz maga Schw. Ur Diplomatikája 153. oldalán.

e' nélkül a' mostanit világosan esmérni nem lehet; 's holott most is, ha szerét ejthetni, ez a' legbizonyosabb Diplomatika.

Minekutána később az Archivumok sokféle viszontagságok alatt elpusztultak, nem lehetett, vagy igen nagy bajjal és ritkán lehetett, használni a' régi bizonyos rendszabásokat. Kellett tehát Diplomatikai rendszabásokat tudomány formájában fel állítani. Ezek által csak közelíteni lehetett a' Historia, Chronologia Geographia és főképen Kritika segedelmei nélkül (mert most is ezek döntenek el leginkább valamelly óklevel hitelet) a' régi biztosabb törvényekhez. Ugy de természetes, hogy az ilyen tudományos regulákat csak a' Szokásból, és különösen a' Magyar Ország Szokásból kellett felkeresni. E' Magyarországi szokást pedig egyedül a' Magyarországi számosabb óklevellek határozhatják meg. Következésképen bizonyos Igazságok ezen Principiumok:

1) Valamelly idő szakasznak diplomatikai szokását Magyarországban egyedül az egykoru eredeti, Magyarországi, kétséget egyébaránt nem szenvedhető óklevellek határozhatják meg egybehasonlítások által. Egy ók levél tehát nem szülhet Szokást vagy is Rendszabást, hanem csak Észrevételt, melly a' többség hozzá jöttével rendszabássá emelkedhetik. A' hiteles Másban fenlévő régiebb levelek is leginkább Észrevételt adhatnak, azonban, ha meg egyeznek a' korokból fenlévő eredetiekkel, ezeknek hitelek nevelhetik. A' hiteletlen Mások (vague Copiae) semmi esetben Rendszabást nem nyújthatnak, hanem gyenge erőjű Észrevételre még is adhatnak alkalmat.

2) A' melly idő szakasz nem bír annyi fenmaradott eredeti óklevellel, a' mennyi eredeti óklevellek kívántathatnak a' diplomatikai szo-

kás, és így rendszabás, megállapíttatására, azon idő szakasznak nem lehet Tudományos Diplomatikája. Róla csak Töredékek, és nem Rendszabások adathatnak, és az okleveleket, melyek belőle fen vagynak, a' Kritikának, Histórianak, és Chronológiának segédelmével kell megítélni. Azonban az ilyen esetekben nem csak az egy koru, hanem a' közelkoru eredeti Leveleket is lehet, ha vagynak, össze hasonlítani, és így még is egyiknek hitelét a' másikból támogatni. A' kik p. o. Szent István Király 1001-diki Levelét azért gyanússá teszik, hogy benne Vice Cancellarius jö elő, noha a' külföldi Levelekben még ekkor e' hivatal nem találtatik, azok kétségeknél megnyugtatósára oda utasíttathatnak, hogy Szent László Királynak 1082-diki eredeti Levelében is ezek olvastatnak; „Huic scripto nostrum regale sigillum fecimus apponi per manus Magistri Fabiani Vice Cancellarii nostri fidelis”.

5) Valamint mindenben, úgy az oklevelek készíttetésekben is változó lehetett egy idő szakaszban is a' diplomatikai szokás. Azért tehát, hogy egyik diplomatikai szokásnak valóságát sok eredeti oklevelek védik, nem következik, hogy egy másik diplomatikai szokásnak, ha ez ellenkező is, valóságát ismét más számos eredeti oklevelek nem védhetnék. Recensens alább ilyen ellenkező szokásokról több példákat fogadni a' Magyar Diplomatikából. Például egyet itt is előre említhet. A' Káptalánok hajdan személyeknek előszámláltatásával (néha csak a' Lectort neveztek) Privilegialis Leveleikben többnyire meg elégedtek, és magok Megyéje Püspökét sem említették mindenkor. Ellenben az Egri Káptalan Privilegialis Leveleiben majd nem mindenkor megnevezi az Uralkodó Fejedelmet, és az Esztergomi és Rátsai Érsekeket megyés Püspökén kívül, illy for-

man p. o. az 1250-diki eredeti Levelében: „*Regnante glorioso Andrea rege hungarie, venerabilibus Roberto Strigoniensi, Ugrino Colocensi Archiepiscopis existentibus, domino nostro Cleto Agriensis Ecclesie Episcopo feliciter presidente*”. Ki tarthatná ezért gyanúsaknak az Egri Ráptalan Privilegialis Leveleit? Innend tovább az következik, hogy a’ Magyar Diplomatika körébe minden fele szokásokat igen gondosan össze kell gyűjteni, ’s még akkor sem lehet hirtelenkedve valamelly Ujság ellen ki kelni, ha az csak egy eredeti Levelben találhatik is, mivel ugyan egy időben nem csak különbféle Expediensseknél, hanem ugyan egy Expediensnél is majd így, majd másképen adattak ki az öklevelek.

4) Ha ugyan egy országban egy idő szakaszban változó és sokféle lehetett a’ diplomatikai szokás, természetesen igaz lehet, hogy egyik ország diplomatikai szokása a’ másik ország diplomatikai szokásától még inkább különbözött, és különbözhetett. Ezért tehát, és még inkább azért, hogy minden ország Diplomatikáját egyedül magának az országnak eredeti, ’s különben hiteles ökleveleiből kell megállapítani, p. o. negyven ezer Német országi eredeti és hiteles öklevel sem bírhat annyi erővel, hogy egy Magyar országi eredeti ’s különben a’ Kritika, Historia, és Chronologia szerént nem gyanús Level hitelét eldönthesse, és viszonttag. Legyen hát igaz Gudenusnak azon rendszabása, hogy 1190-dik év előtt a’ külföldön Függő Petsétnek nyoma nem találhatik. Vallyon gyanuba eshetik-e ezen rendszabás miatt Szent István Király 1001-diki eredeti Levelének Függő Petséte, vagy Kálmán Királynak azon Diplomájáé, melly a’ Veszprémi Görög Apátság számára 1109-dikben adatott? A’ Gudenusok, Mabilloniusok, Gattererek és más külföl-

di Tudósoknak Rendszabásaik soha mint Rendszabások a' Magyar Diplomatikában elő nem adathatnak, hanem legfelebb úgy kell azoknak nálunk, mint felvilágosításoknak, és Parallela Diplomatika állításainak megjelenennie.

5) Minden diplomatikai Rend szabás tsak addig állhat erős talpköven, még ellene eredeti, és különben hiteles Levélből Észrevétel nintsen. Ha az eredeti és különben hiteles Levélből gyűjtött észrevétel az ókleveleknek elegendő sokaságok által Rendszabássá válhat, már akkor vagy az előbbeni Rendszabás eldől, vagy mellette egy másik, és gyakran ellenkező, Rendszabás is erőre kap. Azt tanítja p. o. Schw. Ur, hogy a' Cirographumok a' XIV. és XV. században Magyar országban igen keletben voltak. Recensens ellenben bizonyossá teheti, hogy ő már a' XII. és XIII. századokból számos Cirographumokat látott. Ezzel azonnal vége szakad Schw. Ur Rendszabásának.

6) Mivel ugyan egy tárgyról többféle és ellenkező Rendszabások egymás mellett megállhatnak a' Diplomatikában, kétséget nem szenved, hogy a' Diplomatikai Tudomány maga vagy épen nem, vagy igen ritkán elégséges arra, hogy valamelly óklevél hitelét eldöntse. Innend történt, hogy a' Diplomatikának harminzegy esztendő Mestere sem mert végső ítéletet hozni p. o. Szent István Király 1001-diki ókleveléről. Majd úgy fejezi ki magát, hogy nem hiszi hitelét e' tiszteltre méltó, és kétséget nem szenvedő Régiségnek; majd ismét némelly tulajdonait védni próbálja. Hogy ilyen habzásra szorúlni ne kényteleníttessék egy uj Diplomatika Készítője, javasolhatni neki előre, hogy a' Diplomatika Segéd Tudományait ő is, mint Schw. Ur tselekedett, kine hagyja tudós munkájából.

Ezek

Ezek annál erősebb talpkövéön állanak, mennél nagyobb fontosságu következtetések tulajdonítatnak az eddig uralkodó vélemény szerint a' diplomatikai Rendszabásoknak. Még az ok levelek úgy tekintetnek, mint a' Histórianak oszlopai, ha valamelly oklevél álsága megállapítottatik is, csak egy rajta épült, vagy épülhető történeti állítás dől el, de senkinek Jusa tsorbúlást nem szenved. A' Tudomány gyarapodik ez uton, de senki kár vallással nem terheltetik. Ellenben, ha az oklevelek, a' mi többnyire megesik, a' Jusokatt tárgyzazzák, 's illy végből egyiknek, vagy másiknak hitele kétségesnek, vagy gyanúsna a' diplomatikai szabások szerint meghatározottatik; a' Jusok ingadoznak, elvesznek, vagy akadályoztatnak, mivel a' nem hiteles levél mellett se just keresni, sem just védeni teljességgel nem lehet. Minő lélek esmérettel ítélné el tehát p. o. egy Magyar Országi Felperestől a' Magyar Országi Bíró egy vagy több kereset alatt levő Falut, Pusztát és talán Uradalmat vagy Uradalmakat azért, hogy a' keresetet támogató oklevélben pont vagyon az I. betű felett, vagy függő a' Levél petséte, holott a' külföldön még ekkor az I. betűre vonást raktak és nem pontot, a' Petsétet pedig a' Levélre függeszteni nem szokták? Tegyenek a' külföldi Birák hasonló esetekben, a' mi nekik a' Törvény és Megyőződés, vagy Diplomatikai Regulák szerint igazságosnak láttzik; a' Magyar Országi Birák bizonyosan, a' mennyire Recensens őket tisztelve esméri, ilyen apróságok és bizonytalanságok mellett senki igazát megrontani nem fogják. Igazán mondják ezen érdemes Hazafiak, hogy a' Magyar Diplomatika úgy, mint eddig taníttatni szokott, nagyobb részent tsupa Oskolai Báb (Scholasteria) volt.

Az Magyar Országban a' diplomatikai oktatásnak igazi főtzéla, hogy az Ifuságot korán el készítse a' Jusoknak oklevelek által leerdő helyes és tudós védelmekre, vagy ostromoltatásokra. Fontosabb Tudomány is most Magyar Országban a' Diplomatika, mint ugyan most akárhol a' külföldön egész Európában. Másutt az ujtás szeretete, vagy a' mint nevezni szeretik, az Idő Szelleme (Zeit Geist) az ujabb időkben állandó eladásokat hozott bé, 's ezek által a' régi oklevelek nagyobb részént egyedül a' Történet vagy Nemzeti Büszkeség tárgyaivá lettek: Itt ellenben most is a' Vagyomnak és Birtoknak különféle Perekben erős, vagy gyenge talpköveit teszik, 's egész Familiáknak boldogságokat, vagy inségeket szülhetik. Felmehetni itt régi Próbákkal a' XI-dik századig, midőn a' Külföld leginkább az ujabb időknek írataikat tartja a' Vagyom sinor mértékének. Ditső Szent István Király 1001-diki és Szent László Király 1082-diki oklevele nem régen szolgált védfalúl a' Szent Mártoni Apátság és Veszpremi Káptalan Iusainak. Az is tudni való dolog, hogy Magyar Országban több olyan ősz régiségbe vágó Pernemek vagynak, melyeket a' Külföld többé vagy nem, vagy igen keveset esmer. És ezek okozzák, hogy Magyar Országban a' legfőbb és méltóságosabb Törvény Székek, a' Királyi és Hétszemélyes Tábla, egyenesen a' Diplomákról ítélő Törvény-Székek amaz esmeretes állítás szerint: Index Pedaneus secundum Literas, Excelsa. Curia de Literis iudicat. Oda kell tehát a' Diplomatikának, ha csak tziel nélkül nem taníttatik, az Ifuságot és Ügyészeket vezetni, hogy e' tiszteletre érdemes Biróságok előtt az oklevelekről minden tekintetben fontos okoknál fogva szólni és vetekedni tudjanak az Igazság kiszolgáltatására. E' Birák tsinosabbak, mint sem

hogy minden darab régi oklevelet hitelesnek nézzenek; de nem is olly makatsok, hogy a' hitelességről, vagy törvényességről előjökbe terjesztett velős ellenvetésekre ne figyelmezzenek. Ő előttök forog Gyakorlása (Praxisa) a' Diplomatika iskolai letzkéinek: mert ítéleteiktől függ az oklevélnek hasznos élete, vagy kénytelen veszése. Miért nem tartoznának tehát azon többféle egyforma végzések a' Magyar Diplomatika Vezér Könyvébe, mellyeket e' Törvény Székek a' Levelekről tettek? Miért nem kellene azokat, melyek a' számtalan foglalatosságokkal terhelve lévő Birák előtt talán még esméretlenek a' Magyar Diplomatikából, okoskodva ki fejtegetni, 's meghatározás végett előjökbe adni, hogy p. o. a' közép korban nem csak a' Fejedelmek, hanem a' Káptalanok és egyéb Birák is ki adtak Privilegiális Leveleket; hogy hajdan minden Káptalanak két, és ugyan nem egyenlő erőjű, Petsétei voltak; hogy a' Hármos Könyv törvényes bévetele előtt Salamon, vagy III. András Királynak okleveleit a' Fejedelmek, Nádor Ispányok, és Ország Bírái erőtlenségnek soha nem tartották? — Ha ilyenek elkerülték eddig e' gonddal's munkával terhelt férfiaknak figyelmeket, azon épen nem lehet tsudálkozni. Arra való az Oskola, hogy az e' feléket tudósan és nagy szorgalommal fürkészsze, és figyelmet gerjeszsen már az ifiúságban ott, hol a' setétségben tapogatni káros és sokaknak ártalmas.

Tárgyát a' Diplomatikának közönségesen az oklevelek teszik, azok is, mellyek egyedül történetet foglalnak magokban; azok is, mellyekben Jusok gyökereznek. De az utóbbiak a' Magyar Diplomatikának előadatott fő tüzela szerint leginkább a' Magyar Diplomatika gondoskodására érdemesek. A' Magyar Hazafiaknak jusaik pe-

dig nem egyedül a' Fejedelmeknek okleveleikben foglaltatnak, hanem a' Királynéknak, különféle Biráknak, Ráptalanoknak, Monostoroknak, Városoknak, magános személyeknek — néha Érsekeknek, Püspököknek, és más Egyházi Férfiaknak okleveleikben is vagy on erős talpkövek. E' Leveleket ki zárni, vagy rólok tsak egy két szovat ejteni nem lehet a' Magyar Diplomatikában. A' régi törvénykedés nagy szövetségben volt főképen a' Ráptalanokkal és hiteles Monostorokkal. Az ilyen hiteles helyeknek Diplomatikájok nélkül a' Királyoknak és Biráknak okleveleiket gyakorta még tsak érteni sem lehet. Nem tárgya-e p. o. a' Magyar Diplomatikának, hogy a' Nádor Ispány, vagy Ország Birája majd *Privilegiális* majd *Patens*, majd *Clausula* Levelet expedíálhatott, és *Privilegiális* Levele *Patens* Levélétől úgy különbözött a' Közép Korban, mint az örökös bevalló Levél a' zálogos Levélétől? Nem tárgya-e a' Magyar Diplomatikának, hogy a' Biráknak különböző foganatu hivatalbéli Petséteik voltak? De ezeket elég Recensióban tsak érteni, alább pedig néhány példákban felvilágosítani. Recensens inkább a' Magyar Diplomatika Határait fordítja még röviden figyelmét.

Három kérdés támadhat akár melly jusot illető Levélről. Egyik az, ha valóban attól adattott-e ki az oklevél, kinek nevét hordozza? A' másik az, ha a' törvény, vagy szokásban levő rendszabás szerint készített-e attól, kinek nevét hordozza? A' harmadik az, ha alkalmas és elég-séges-e jus védelemre vagy keresésre? Az első kérdés a' *Hitelességet* (*Authentiát*); a' másik a' *Törvényességet* (*Legalitást* vagy *közön-ségesen Normalitást*); a' harmadik az *Alkalmaztatást* (*Applicabilitást*) érdekli. Recensen azt hiszi, hogy maga a' Hitelesség a' Diplomatika

határait nem teheti, hanem belé való a' Törvényesség is; ellenben az Alkalmaztatás a' Különös Magyar Törvény köréhez tartozik. Azt mondják mindig a' régi ók levelekről a' Fejedelmek és Háptalanok: „Comperimus easdem Literas vere et juste emanatas”; 's maga Schw. Ur is a' Solemniakról, mellyek nélkül erővel bíró óklevelet nem esmér, nyilván beszéli könyvének 3, és 4. oldalain „Solemnia Diplomatum sunt certa lege vel consuetudine probata verba et ritus — a lege vel consuetudine populi, a quo diploma aliquod ad nos transmissum est, repetenda”. Tsak a' Törvényekből és Szokásokból lehet Schw. Ur szerint is meghatározni:” quid nequeat esse validum et legitimum”. „Törvényesség nélkül is szinte úgy semmi erője nintsen tehát valamelly óklevelnek, mint Hitelesség nélkül. Tegyük fel, hogy valaki Lajos országlása időjéből örökös eladást magában foglaló óklevelet adna elő Birtoka védelmére, és ugyan olylat, melly valamellyik Kisebb Monostorból költ. Ugy-e jusát e' levél mellett nem védelmezhetné, mert Levele Nagy Lajos Törvényének 3. tizikkelyével ellenkezésben volna? Magában hiteles volna Levele, de Törvénytelenisége miatt nem bírhatna semmi erővel. Így kell más hasonló esetekről is ítélni. A' keletbe ment régi törvények, míg meg nem másítottak, vagy ellenkező szokással fel nem váltattak, szinte úgy kötelezők voltak és maradtak az egykoru és közelkoru Levelekre nézve, mint azok az ujabb Törvények az ujabb óklevelekre; hibázna is éktelenül az olly Bíró, ki a' régi Leveleket nem a' régi, hanem a' mostani törvények szerint ítélné az erőre nézve. Ezek szerint mind a' Diplomatika határába tartoznak azok, a' miket a' szorgalmas és hasznos igyekezetü iflu Kovachich e' tárgyak-

ról a' Törvény Könyvből ki szemelt, és nem régen napfényre botsátott. *) Mennyi vagyon ott a' Törvényességről régi és újabb Törvényeinkben, a' mit tudni kellének az óklevelekről okoskodó Ügyésznek!! — Nem lehet pedig az illyeket a' Magyar Törvényhez utasítani, mert ebben az a' fő kérdés: Mikor lehet kifogásokat nem szenvedő Levelek mellett is megítélni, vagy megnem ítélni a' Keresetet?

Ha azok, a' miket Recensens eddig a' régi Magyar Diplomatikáról és az új Magyar Diplomatikának természetéről, tzeláról, tárgyairól és hatáiról előadott, állanak, a' minthogy nem lehet talán nem állaniok, úgy nagyon tsekély lépés tétetett mostanig a' Magyar Diplomatika felállítatásában; úgy Classicitásról még csak gondolkodni sem lehet. Igaz, hogy Schw. Ur Introductionnak nevezi Munkáját, de Recensens véleménye szerint a' Bèvezetésnek is ollyannak kellene lennie, millyen a' nagyobb jól eltalált képre nézve valamelly kisedd hasonló tárgyú Rajzolat. Meg kellene ebben is taláztatni kisebb vonásokban mind annak, a' mit egy Magyar Ma-billoniustól, Heumanntól és Besseltől sokkal nagyobb kiterjedésben Schw. Ur ohajtott, vagy ohajthatott. És valóban, ha addig, míg a' Külföld Diplomatikájával vesződött, a' Magyar eredeti ókleveleket gondosabban forgatta volna; vagy Hevenesi és Kaprinai számos Kézíratait olvastában minden szokatlanra jobban figyelmeztetett volna, nagy részben más Magyar Diplomatika került volna keze alól, mellyet egybe vetve a' Törvényekkel nagyobb kiterjedésüvé, és fontosabbá tenni nem sok fáradságba telt volna. Azonban a' kü-

---

*) *Epicrisis Documentorum Diplomaticorum, seu de Valore Instrumentorum Literalium.* — Pesthini 1817. 8.

lönben iparkodó Férfiat a' Magyar Törvénynek házagos esmérte, és a' Német Diplomatikuskoknak nem egészen szerentsés nyomdokok másfelé vezették, a' mint ez a' Könyvére teendő észrevételekből nyilvánban ki fog tetszeni.

Előbeszédében híven előszámlálja Schw. Ur kutfőit, mellyekből Magyar Diplomatikájának e' második kiadatását tekeletesebbé tenni iparkodott. A' Külföld Diplomatikai Munkáihoz nyúlt először, holott, hogy annak nyomán el ne tévedjen, ezeket talán utószor kellett volna a' tisztán Magyar Diplomatikai Rendszabásokkal és Észrevételekkel egybe hasonlítani. Igaz a' mit ír: „Populorum plurium eiusdem aevi inter se facta comparatio ut mirum quantum iucunditatis habet: ita rebus mox huius, mox alterius saepe perobscuris quam plurimum lucis affundit.” De ez az igazság tsak össze hasonlítást és világosságot említ, nem pedig rendszabás költsönözést érdekel. Meg kell már előbb hazai kutfőkből lenni annak, a' mi össze hasonlítottatik, 's a' hasonlításán túl lépni nem szabad. Ezt többnyire meg nem tartják azok is, kik most temérdek fáradsággal a' régi Magyar Polgári Alkatmány oszlopait esmertetni akarják. Vajha ezek a' Magyar Törvényeket, Ókleveleket és Történetírókat dúlnák előbb fel, mint a' külföldi törvényeket és szokásokat tanulják! Így elő ítélet nélkül tehetnék összehasonlításaikat. A' külföldi Diplomatikai Könyveket a' Magyar eredeti Óklevelek követik, 's a' Bétsi Tsászári Titkos Levéltár, a' Felséges Magyar Udvari Kamaráé, Sopron, Késmárk, Hassa és Poson Királyi városokéval, 's a' Pesti Fő Oskola 's néhány, megnem nevezett magános Uraság Gyűjteményével együtt említettnek, mint a' nyert segedelmeknek lakhelyeik. Itt a' tudós Szerző jó uton járt és fáradozott. Utóbb a' Kutfők között a' Jé-

zus Társasága két híres Tagainak, Hevenesi és Kaprinainak, Kéziratban lévő, és a' Pesti Fő Os-
kola Könyvtárához tartozó gazdag Levél Gyűjte-
ményeik leíratnak. Köszönettel tartozik a' Hazai
Literatura e' tudósításíokért, 's ha e' különben
drága kints számosabb észrevételeket nyújtott
volna, mint nyújtott, tsudálni épen nem lehet-
ne. Jelentette már felebb a' Recensens, hogy Schw.
Ur ezen Kéziratokat olvastában nem eléggé figyel-
mezett, mert a' mint Recensens ezeknek néhány
Köteteiket forgatta, sok ollyakra talált benne,
a' mik a' Magyar Diplomatikába még igen jól
béillettek volna. Az Előszó béfejezésében, midőn
a' Szerző nem tiszta Deák nyelve miatt olvasójá-
tól engedelmet kér, maga eránt igazságtalan:
mert stylusa hibátlan és férfias annyira, hogy
attól kell inkább néhol tartani, hogy kelleténél
is tisztább deákságát p. o. Tabulas, Diploma he-
lyett; pictum, qvo luditur folium, Kártya helyett,
's a' t. némelly olvasóji talán meg sem érthetik.
Ha jó szó a' szükség miatt a' Cicerótól nem es-
mért Diplomatica szó, jó a' szükség miatt min-
denütt a' Diploma szó is, mellyről nem ártott
volna valahol az Ifuság kedvéért megjegyezni,
hogy sok tudós férfiak azt a' görög hajtogatás
természete szerént így is írják: Diplomatis,
midőn mások Diplomatus-sal inkább élni
szeretnek.

Magát a' Munkát Schw. Ur Elő isméré-
teken (Prolegomena) helyesen kezdi, és eze-
ket két szakaszra osztja. Egyikben az Ókleve-
lekről, a' másikban a' Diplomatikáról
közönségesen értekezik.

A' mit Könyve első szakaszának 1. §-ban az
írott Régiségekről és a' Mesés Időről (Tempus
Mythicum) mond, azok igen régi időkre, vagy
minden időre, és nem különösen a' Közép Korhoz

tartoznak, következésképen egészen kihagyhat tak volna azokkal együtt, a' miket a' Jegyzetben a' Burkus Országi Író Deákokról és a' Frantzia Országi Könyvnyomtató Műhelyeknek számokra kívántató Papiros mennyiségéről elő ad. Az, illye nek a' Diplomáknak esmérteket semmit nem ne velik, 's majd olyanok, mint az idétlen költői tollnak virágai, melycekről Horátius Epist. ad Pisones ver. 15. emlekezik. Béla Király névtelen Jegyzőjének sorai sem a' jegyzetbe valók, mert Mesék és Históriai Énekek még most is vagynak keletbe mindenfelé Európában. Ha már a' Ma gyar História és Diplomatika kezdetének is jegy zetbe jöni kellett, a' melly rendes tziikkelyt is érdemelhetett volna, Recensens inkább e' sorokat adta volna Anonymusból elő: „Ergo potius a' me de certa scripturarum explanatione, et a p e r t a h i s t o r i a r u m i n t e r p r e t a t i o n e r e r u m v e r i t a t e m n o b i l i t e r p e r c i p i a t .” Vagy Constantinus Porphyrogenitusnak sorait: „Ad Archontes Tur corum (Hungarorum) mittitur Bulla Aurea bisol dia cum hoc titulo: Literae Constantini et Roma ni Christum amantium Imperatorum ad Archon tes Turcorum.” Vagy a' Noszlopi régi Nemzet ség 1425-diki Perében találtató ime' régi nyo mot: „Ex quo etiam praefati Elias et Gregorius de dicta Noszlop terram hanc cum monte Somi lo ab ingressu Scytharum Duce Árpád, primaque Coloniarum Regni hujus inter Nobiles distribu tione sui iuris fortiter et valide etiam demon strassent.” Ezekből talán könnyebb volna a' Hi stória, vagy Diplomák régi keletéről Szent István Király országlása előtt valami homályos, vagy félig világos példát találni.

Bővebb talán, mint sem kellene, a' 2. §-ban a' Diplomákról adatott magyarázat; „Diplomata, igit szól Gatterer után a' Szerző, sunt formulae

scriptae iurium et obligationum, vel rerum etiam in facto positarum, solemnibus verbis conceptae, signisque solemnibus corroboratae". Recensens azt tanulta a' Törvény Tudományban, hogy minden Jus más oldalról szoros kaptcsolatban áll a' Kötelességgel, tehát a' Jus szóval már a' Kötelesség is kimondatik. Más az, hogy a' tsupa történetet elő adó Levelek igazi értelemben, Schönemann szerént is, nem igen nevezethetnek Diplómáknak. Azonban ezeken akadozni nem méltó. Inkább figyelmet érdemel, hogy e' magyarázatból következtetett világos Igazságok (Axiomata), nem mind világos Igazságok. Már az elsőről: „Tot possunt esse diplomatum formae externae, quae formularum scriptarum externae cogitari possunt, species” azt mondhatni, a' mit maga Schw. Úr mond Gatterernek a' 18. §-ban a' Diplomatika magyarázatáról: „Infinitus est, qui Diplomatum hac definitione attribuitur, ambitus”. Minden országban bizonyos szám alá lehet vonni az ókleveleknek formáikat. A' második világos Igazság bizonyos értelem nélkül szűkölködik, mert mit jelentenek ezek: Non sola Privilegii a Principe exspectandi concessio argumentum unicum constituit Diplomatum”? Privilegium jelent Ius perpetuum et irrevocabile, és ekkor a' világos Igazság annyit téssen, hogy a' Királyok Iure temporaneo és revocabili is adhatnak Diplomákat. Ezt a' Szerző mondani nem akarta. Privilegium ellentétben állhat a' Patens és Clausa Expedi-tióval, és akkor a' világos Igazság annyit téssen: A' Királyoknak nem csak Privilegialis, hanem Patens és Clausa Leveleik is vagynak. Ezt sem akarthatta mondani a' Szerző, mert előtte e' törvényben gyökerezett különböztetés nem eléggé eszméretes. Privilegium jelenhet kivételt a' Köz Törvénytől, vagy különös Királyi Kegyelmet: úgy

de azt mondják a' Törvénytudók, hogy lehetnek Privilegium Onerosumok is. Ekkor sem leszen tehát a' világos Igazságnak határozott értelme. A' negyedik világos igazságot bővíteni lehet azokból, a' miket Recensens a' Diplomatika tárgyairól mondott. Az ötödiket: „Sunt diplomata, quae nudam rei alicujus gestae historiam complectuntur, etc. literae Statutoriae in Hungaria”, semmi Magyar Törvény Tudó el nem hiheti, mert tudja: hogy a' Statutoriák annyira Literae Iuris, hogy náluk nélkül a' Donatio erőtelen. Hát ha meg e' Clausula: „Cum Nos” vagyon benne? Hiszen ekkor a' Donationalis Levél szükét is pótolja. És nem annyira foglal-e minden Diploma magában valamelly történetet, a' mennyire a' Statutoria? Ha a' Király valakinek Falút, vagy Falúkat adott, és erről Ajándék Levelet készítettett, az Ajándék Levélben az ajándék adás, mint történt dolog, jő elő.

Régi Római Diplomatikába, nem a' Közép Koréba, valók, a' mik a' 3. §-ban a' régi Római szokásokról mondatnak. A' Solemniák nem is annyira szokásokon épülnek, mint Törvényeken, és a' Fejedelmeknek Rendszabásaikon. Az utóbbiakat, mint a' Solemniáknak nagy forrásokat, az írásba nem foglalt Szokásoktól (Consuetudines) meg kell különböztetni; nem is elég mondani: „ita jubente vel expressa lege, vel antiqua consuetudine”. — A' Norma a Principibus praescripta is ide való. A' Magyarok legalább tudják, hogy Fejedelmeik a' Köz Törvényhozáson kívül is sok Rendszabásokat adtak az öklevelekre nézve. De azt sem kell feledni, hogy a' régi öklevelekben a' Consuetudó szó mellé többnyire az a d p r o b a t a szó is tétetik. Kény szerént szokásokat kezdeni, vagy változtatni, nem volt szabad.

Minckutána Schw. Ur számtalan, nem a' Diplomatikába való, tárgyakat mellesleg majd a' tziikkelyekben magokban, majd a' jegyzetekben elő hozott, nem ártott volna a' 4. §-ban megmagyarázni a' Diploma szó régi jelentését, mint azt p. o. Cicero Epist. ad Famil. L. VI. 12. Epist. ad Attic. L. X. 17. 's a' t. használja. Graevius így fejtegeti a' Cicerónál előjövő Diploma szovat: „Diplomata sunt literae indices ac testes concessi beneficii ab eo, qui praeest reipublicae; proprie et per excellentiam Diplomata dicebantur literae, quibus dabatur a summo reipublicae rectore cursus publicus”. Ernesti a' Cicero clavisában még világosabban ír: „Diploma, ita dicebant literas publicas, quae profecturis dabantur, ut in oppidis, per quae iter esset, magistratus operam darent, ut celeriter eqvos, et quae ad iter sunt necessaria, reperirent. .... Casaubonus docet non solum de literis itineris causa datis dici diplomata, sed etiam alia diplomatum genera esse”. E' jelentéseket illőbb tudni a' Diplomatikában, mint a' Kennicott szorgalmazta össze gyűjtött zsidó Kéziratokat. A' Diplomának különféle neveikről azt vélné mindenki, hogy azok egyedül Magyarországban keletben levő nevek, 's hogy a' különös ágozat nevek a' köznevekkel össze nem kevertetnek. „Alternant, úgy mond, ibidem chartae, paginae, testamenti, instrumenti, literarum patentium, literarum privilegialium cet. nomina; sunt, quae interdum pro ratione argumenti notitiae appellantur, praecepta, auctoritatis praecepta, placita, donationes, series donationis, auctoritatis regiae testimonium, sanctio pragmatica (Wagner Anal. Scep. I. 263), decretum, intimatum, cet.

Itt némellyeket meg kell igazítani. És ugyan.

1) Elő számlálni lehetett volna a' Magyar Országban előjövő Diploma nevek között még ezeket: *Literae* minden hozzá adás nélkül, p. o. „*praesentes Literas inspecturis*”; *Cedula* a' Pétsi Ráptalan 1191-diki ókleveléből; *Cartula* III. István Király 1162-diki ókleveléből; *Scriptum* majd nem mindegyik Ráptalanbéli leveléből. Ki nem esméri e' mindennapi kezdetet: „*omnibus christi fidelibus praesens Scriptum inspecturis*”. ? Illyen a' régi ók levelekben találtató *Acta*, és *Documentum* név, 's a' t.

2) A' *Testamentum* szó nem annyit jelent egyenesen, mint *Diploma*, hanem mint *Testimonium*, és így azon nevek közé tartozik, mellyek „*a ratione argumenti*” elő számláltattak. Mondatik: *authenticum testamentum* II. András 1214-diki óklevelében; *verum testamentum suae memoriae* ugyan *testimonium* helyett Magyar Országí Résziratban. Így az 1055-diki Diplomájában I. András Királynak a' *Chartale Testamentum* semmi különösségre nem mutat, mint Schw. Úr a' jegyzetben gondolja, mert csak ennyit jelent: *Chartale Testimonium*. A' mit most *Testamentum*nak hívnak, az hajdan Magyar Országban *Eulogium ultimae voluntatis* név alatt jő elő többnyire a' régiségben.

3). A' *Literae patentes* és *Literae privilegiales*, úgy nem, különben *Literae clausae* (mellyeket Schw. Úr nem is említ) nem tesznek köz *Diploma* nevet, hanem különöset. Ezek egymással soha fel nem tseréltethetnek, mint p. o. a' *Pagina*, *Charta*, vagy *Scriptum* és *Literae* szovak.

4). *Recensens a' Notitiae* szöveg Magyar Országi oklevelekben soha nem olvasta; nem az *Intimatum* szöveg is a' középkor leveleiben Magyar Országban. Ellenben akadott ilyen nevek: *Statuta* Szent István Király 1001-diki oklevelében; *Regale institutum* III. István Király 1162-diki oklevelében; *Constitutum* III. Béla 1181-diki oklevelében; *Constitutio* és *Concessio* Kalanus Pécsi Püspök 1193-diki oklevelében; *Regiae Dispositionis authenticum* II. András Király 1221-diki oklevelében; *Edictum* IV. Béla Király 1256-diki oklevelében; *Mandatum* számtalan régi oklevelekben; 's a' t. E' nevek is „a *ratione argumenti*” keletben voltak, és így említésre érdemesek.

5). Az előbbiekkel nem állhat egy sorban a' *Donatio* név mint a' tárgyra nézve legkülönösebb név. Ha ez említett, miért nem a' többi hasonló is, mellyeket kihagyni a' Magyar Diplomatikából semmi esetre nem lehet. Olvassa meg Schw. Ur p. o. Sigmond Király VI. *Decretumának* 10. tikkelyét, találni fog: *Evocatoria*, *Proclamatoria*, *Procuratoria*, *Prohibitoria*, *Protestatoria*, *Fassionalis*, *Inquisitoria*, *Transumptionalis*, *Statutoria*, *Reambulatoria*, *Metalis*, *Comunis Inquisitoria*, *Expeditoria*, *Revisionalis*, *Divisionalis*, 's a' t. Leveleket. Az oklevelekben és Törvényekben találhat: *Annualis*, *Prorogatoria*, *Iudicialis*, *Trinae Literae Inquisitoriae*, *Rescriptionalis* 's a' t. Leveleket. Ezek nélkül hogy lehet csak megnevezni is a' Magyar Országi Leveleket? És mit felelne hevényében Schw. Ur, ha egyik tanítványa tőle kérdezné, mi a' *Judicialis*, *Proclamatoria*,

Annualis, Trina Inquisitoria Levél?
Ezek egyenként a' Magyar Diplomatika Formuláriájába (Rhetorikájába) tartoznak, de ott mostanig héába kerestetnek.

6). A' *Series Donationis* név nem különböz a' *Donatio* névtől, mert a' *series* csak annyit tesz, mint *ma contextus*, hajdan pedig tenor tett. Olvashatni a' régi oklevelekben *Literarum series* vagy *harum serie* kiejtést is, vallyon ez is „a' *ratione argumenti*” vétetett nevezet-e?

E' tziikkely jegyzetében igen fontos tárgyat feszeget Schw. Ur. Ezt szó nélkül hagyni nem lehet. Különbséget akar adni a' *Patens* és *Privilegialis* Királyi Levelek között, 's így okoskodik: „A' Saec. XIV. regum Hungariae literis donationis communiter haec formula subjecta est: „Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam Privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae”. Quod inter literas (patentes communiter dictas) et privilegium regis discrimen intersit, infra e doctrina de Sigillis apparebit. Mivel e' tárgy majd nem legfontosabb a' Magyar Diplomatikában, méltó szoros vizsgálat alá venni, 's folytatni azt, a' mit Schw. Ur a' *Petsét Tudományban* e' különbségről §. 142. mond. Halljuk tehát a' bővebb magyarázatot: „Donatione aliqua, civi de Rege et Patria bene merito decreta, inscribatur haec regiae liberalitatis declaratio literis patentibus, firmatis nonnisi vel sigillo regis annulari, vel secreto minori, subiecta vetere formula: „harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae”. Dabatur ad haec loco credibili, beneficio promisso proxime adiacenti, in

mandatis, ut dimitteret unum e sui medio pro testimonio fide dignum, associandum viro seculari à Rege ad negotium hoc deputato, quorum, vicinis limitaneis convocatis, intererat, beneficiarium in possessionem praedii introducere, huiusce metas et fines obire, et diligenter definire, intercedentes actui investiturae, si qui aderant, ad rationem contradictionis edendam in Regis praesentiam evocare, historiamque rei totius peractae (seriem statutionis), literis loci credibilis comprehensam, Regi perscribere. Hac percepta, si vel nemo erat, qui statutioni intercessisset (statutio pura), vel contradictione in Iudicio elisa, solemnes dabantur literae, quas Donationales dicimus, statutionis etiam seriem in se continentes, eademque sigillo nunc demum muniebantur dupplici seu privilegiati, ipsique Donationis instrumento privilegii exinde cognomen est inditum". Mennyit kell itt igazítani!!!

Allanak számtalan oklevelekből ezen Igazságok:

1) Nem a' XIV. Századtól fogva találhatók csak nyoma a' Patens Leveleknek Privilegialis Formába való által iratásokról, hanem már IV. Béla Király alatt. E' ditső Fejedelem mondja 1230 diki oklevelében: „Praesentem cartam duplici sigillo nostro fecimus roborari, et statim dum sigillum Privilegiale habuerimus, omnia supradicta in nostrum Privilegium redigemus, si ipsi nobis restituerint Privilegia super his, quae habent, quae nobis dimiserunt". Hasonlóképen beszél ugyan IV. Béla 1236-dikban Praynál de Sigillis a' 10-dik oldalon: „Ut autem haec nostra compositio rata et inconcussa maneat, praesentem chartam duplici sigillo nostro fecimus roborari, et statim,
dum

sigillum privilegiale habuerimus, omnia supradicta in formam privilegii redigemus” — ‘s a’ t.

2) Nem lehet mondani, hogy csak a’ Királyi Patens Levelekből készítették Privilegialis Levelek, mint Schw. Ur gondolja. Az Egri Káptalan 1334-diki óklevelében beszéli: „Praesentes autem, quam primum ad nos reportatae fuerint, nostro Privilegio confirmabimus” — A’ Váradi Káptalan 1347-diki óklevelében mondja: „Praesentes concessimus Literas nostras Patentes appositione Sigilli nostri authentici communitas”. — A’ Nagy Váradi Káptalan régi Petsétén 1338-dikban ez a’ körülírás: „S. MAIVS. CAPITVLI. WARADIENSIS. ECCLESIE. AD. PRIVILEGIA. — Sigmond VI. Decretumának 10. tizikkelye §. 5. rendeli: „Item pro qualibet Litera Fassionali emanata Privilegialiter denarii centum; Patenter vero denarii viginti quatuor, Clause autem denarii duodecim.” — Nem szükség több példát a’ számtalanokból felhordani.

3) A’ Birák is, kiket most Indices Regni Ordinarii nevezettel hívunk, majd Privilegialis, majd Patens, majd Clausa Leveleket adtak. Úgy más kisebb tekintetű Birák is. Pálócz Máté Ország Bírája így fejezi be Adjudicatoria Levelét 1425-dikben: „In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes eidem Eliae et suis fratribus concessimus Literas nostras Privilegiales pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratas”. Nem igaz tehát, hogy hajdan is egyedül a’ Fejedelem adhatott Privilegiumot. A’ Nemzeti Museum 1218-diki hiteles óklevelében már Jakab Esztergomi Kanonok így végezi Levelét: „In cujus rei memoriam, perpetuaeque stabilitatis incrementum

praesentes literas nostras Privilegiales esdem comitibus maiorem ad cantelam duximus concedendas pendentis sigilli nostri munimine roboratas." 's a' t.

4) Nem lehet állítani, hogy e' háromféle mód tsak a' Donationalis Levelekben nyert volna keletet. Szerte szét mindenféle óklevelekben uralkodott. Nagy Lajos 1365-dikben Jus Gladii kegyelmet adván, a' Levél végén mondja: „Praesentes autem, dum nobis reportatae fuerint, sub maiori nostro sigillo faciemus privilegialiter emanari”. — 's a' t.

5) Nem áll az is, hogy e' szó Literae magában Patens Levelet jelentett volna, mint Schw. Ur veli. Ezerszer olvashatni a' Káptalanoknak ókleveleikben: „Praesentes concessimus Literas Privilegiales”. Schw. Ur véleménye szerint az ilyen Levelek egyszerre Patens és Privilegiales Levelek lehettek volna, a' mit mondani éktelenség.

6) Nem mondhatni, hogy a' Donatiók mindenkor legelőször Patens Levélben adattak volna ki. Hunyadi Jánosnak Gergen, és Déva városok Posthumus László Királytól 1453-dikben először is Privilegialiter adattak. Lásd: Spiess Aufkl. a' 267. oldalon.

7) Nem állíthatni rendszabás gyanánt, hogy iktatásra mindenkor a' Káptalan és Királyi Ember küldetett volna együtt. Néha hol egyik, hol a' másik vitte e' hivatalt végbe magánosan. Példát Schw. Ur eleget találhat, főképen a' régiebb időkből.

8) Nem szabad a' Magyar Donatiókat Beneficiumoknak nevezni, mert a' Magyar Törvény nem esmér bizonyos értelmű Beneficiumot. E' szó az Egyházi Törvényben Ususfructust, a' Rómaiban Feudumot tészén. Pedig, ha bár-

állítja is Schw. Ur a' 168-dik oldalon, és de Scultetiis a' 72-73. oldalon, hogy a' Magyar Országi Donátiok Feudumok, még állítását bé nem bizonyította. Így nem lehet Statutio szó helyett Investiturát is rakogatni a' Magyar Diplomatikában. Praediumot pedig Beneficiummal feltserélni épen nem szabad, ha valaki tudja, mi a' Praedium.

9) A' Donationalis név nem csak a' Privilegialis Leveleket illeti, hanem a' Patens Levél is Donationalisnak méltán hivathatik.

10) A' Kettős Petsét (Sigillum Dupplex) nem teszi a' Patens Levelet Privilegialissá, mint IV. Béla Király felhozott Leveleiből látható. Posthumus László Privilegialis Levelén is, mint Spiesnél olvashatni, Secretum Sigillum volt, és nem Dupplex, noha még II. Wladisláv alatt, és még később is, keletbe forgott a' Kettős Petsét. És vagyon-e, vagy volt-e valaha a' Káptalanoknak Kettős Petsétek, kiktől számtalan Privilegiális Leveleket találni?

Mi hát már a' Patens és Privilegialis Levél között a' különbség? Schw. Ur azt nem érti, 's talán még sok másoktól sem tudatik mind a' mellett, hogy Privilegiale Forum vagyon Magyarországban, 's hogy erről mindennap veteledni és ítélni kell. Semmi Donatio nem állhat, ha csak nem Privilegialis Collatio; minden Ajándék' Levélben foglaltatik ma is, hogy Privilegium formába foglaltatni, és még is soha áltul nem iratik, noha Nagy Leopold Király alatt még áltul irattak Privilegium formába a' Donationalis Patens Levelek; a' legujabb 1741-diki Törvény 19-dik tizikkelye parantsolja: „Donationales ... antiquo legali stylo, normaue ab antiquo consueta ..... expediantur”. Ezt te-

hát meg határozni, nem volna Oskolai Báb, de nem Recensióba való az ilyen sok világosításokat kívánó tárgy, hanem különös Értekezésre méltó; hogy a' Patens Levelek mellett másoknak károkkal a' Privilegialis Levél szűkében senkinek jószág ne tulajdoníttassék. Azt is említeni kell Recensensnek ezen alkalommal, hogy a' Patens Leveleket hibáson nevezi Schw. Úr Interimalis Leveleknek, minekutána a' Régiség azokat és a' Clausa Leveleket egyaránt, terminotecnico, Memorialis vagy Literae Minutae (1298, 80) Leveleknek hívta állandó névvel. Innend vagyon a' Bátsi Káptalan egyik Petsétének e' körül írása : „SIGILLVM. MEMORIALE. CAPITVLI. BACHIENSIS”. Batthányinál LL. Ecl. pag. 290. — Olvasta a' Recensens IV. Bélának 1262-dikben költ eredeti Levelét ugyan Tek. Mérey Mérei László szívésségéből, mellyben a' Király a' Nittrai Káptalan Memorialis Leveléről emlekezik; olvasta a' Károly Fejérvári Káptalannak 1348-dikban költ Transumptumát, mellyben mondatik: „Petens a' Nobis, ut tenorem dicti Privilegii (Belae IV. 1263) .... de verbo ad verbum Literis Nostreis Patentibus inseri et transscribi, sigilloque nostro Memoriali consignari faceremus”; olvasta az Esztergomi Káptalannak, Dousa Nádor Ispánynak, Márton Al-Ország Birájának, Miklós Sáros Vármegyei Al-Ispánynak 's a' t. Memorialis Leveleit. A' Nagy Váradi Káptalan egyik XIII-dik századi Clausa Levelének ez az egykoru tizme a' Levélhátn: „Memoriale super dimissione dotis relictæ Comitis Gregorii”. De ezekből az is szembe tűnő, hogy több különbféle erőjű Petsétek voltak a' Királyoknak, Biráknak, és Káptalánoknak. E' dolog, minthogy a' Levél Erőjét il-

leti, a' Magyar Diplomatikából többé ki nem maradhat.

Sok volt ez egy §-ra, de annál kevesebbet mond Recensens az 5. tizikkelyre, mivel Moses, Xenophon, Thucydides és Demosthenes Diplomatji teljességgel nem a' Közép Kor Diplomatikájába valók.

A' 6. tizikkelyben szemet szúr a' szerzőnek kétséges kiejtése Sz. István Király 1001-diki eredeti Leveléről: „quod S. Stephanus Rex Abbatiæ S. Martini Benedictinorum in monte Pannoniæ concessisse creditur”, Mintha bizony nem volna hiteles e' Levél! Így fejezi ki magát Schw. Ur a' 45-dik oldalon is a' Diplomatikai Háborúkról szólóban: „primum (de Bulla Sylvestrina) plene terminatum est, reliqua (bella diplomatica) sopita potius, quam plane extincta videri possunt”. Derék tudomány volna a' Magyar Diplomatika, ha még ezen óklevél hitelét sem tudná meghatározni! Így bánt Schönemann Göttingai Tanító is több kétséges óklevelekkel, és különösen e' Szent István Levelével is. Le írta őket, mint tudta, tulajdonaikra nézve, és a' végső ítéletet az olvasókra hagyta. Hát nem szabad Mestereknek, hanem csak Tanítványoknak, a' Diplomákról ítélni? Tsudálatos Rendszabás! — Ha a' Diploma veszedelemről és ennek okairól Magyar Országban akár ki szól, a' borzastó Tattár járást először kell említenie. Ez fogyasztotta meg leginkább régiebb ókleveleinket. IV. Béla Király a' Jászói szerzeteseknek adatott Levelében így emlekezik a' Tattár dúlásról: „Privilegia et Instrumenta, quibus vigorem fortitudinis terrarum ecclesiae et populorum suorum libertatem obtinebant, in fornacis fervore furor supradictorum impiorum succendisset” —

Katona Hist. Crit. VI. 227. — Igy bántak az Egri Püspökség Leveleivel is. Pray Hier. I. 197.

A' miket a' Szerző a' 7. tizikkelyben az Archivumokról mond, azok nagyobb részént nem állanak, vagy egyébaránt igen hézagosak. Nem látszik tudni Schw. Ur, mi a' Publicum Archivum, ha azt mondja, hogy Sigmond Tsászár előtt Magyar Országban nem volt Publicum Archivum. Nem Publicum Archivumok-e nálunk a' Káptalanoknak Archivumaik, a' mennyire ezek nem a' Káptalanoknak magános Jusaikat, hanem a' Nemességet illetik? Ezeknek igen régi nyomaira akadhatni. De ha az Ország Archivumát értené is a' Publicum szó alatt, ez is régiebb Sigmondnál. Nem pusztá szóval mondja ezt Recensens, hanem egybe próbákat fogadni, de előbb a' külföldről szól valami keveset. Azt mondja Schw. Ur Jegyzetében, hogy Frantzia Országban a' XIII-dik század előtt, Német Országban pedig I. Maximilián előtt nem volt Publicum Archivum. Elfeledé tehát Mabilloniust, a' Diplomatika Atyját, erről megolvasni. Említi e' nagy férfiu könyvének 10. oldalán a' második kiadás szerint, hogy a' Publicum Archivum név már Szent Agoston 43-dik levelében előjő; említi, hogy már a' legrégiebb időkben voltak Frantzia Országban Köz Levéltárok, mellyek Archivum Palatii nevet viseltek. Egy 632-diki óklevéiben, mellyet az 518-dik oldalon, az eredeti levélből kiadott, mondatik: „altera in archivo monasterii memorati, altera vero in archivo ob memoriam et stabilitatem facti servaretur palatino.” Felhoz, vagy említ, ugyan Mabillonius több törvényeket is, a' 240-dik oldalon, a' régi Frantzia Capitulárárból, mellyek közül Ludovicus Piusét elég legyen említeni: „Exemplar vero earum in Archivo Palatii nostri censuimus reponendum;

ut ex illius inspectione, si quando, ut fieri solet, aut ipsi reclamaverint, aut Comes, vel quis libet alter contra eos causam habuerit, definitio litis fieri possit". Ehel itt a' Magyar Országához hasonló régi Frantzia Diplomatika a' Pároknak segedelmek által!!

Magyar Országgra nézve már Szent Istvánnak egyik Mólki Biographusa mond illyes valamit: „Ergo licet authenticas Librorum scripturas revolvatis, tamen haec breviora legite. „A' régiek igen jól tudták, mint alább elő jő, mi az authenticum. A' Thurótzi Regestrumban mondatik IV. Béláról a' 63. oldalon Engel kiadása szerent ugyan IV. Bélanak 1266-diki ökleleveléből: „Quod idem D. Bela Rex, sicut in suo Registro dudum confecto invenisset contineri". A' Liptói Regestrumban olvashatni: „Tempore, quo olim D. Karulus Rex Hungariae universa Instrumenta omnium Nobilium Comitatum de Zolio, de Turoch, et de Liptó (hol senyvednek e' drága Documentumok?) quorum titulo ipsi possessiones in dictis Comitatibus conservare dignoscerentur, cum suis Praelatis et Baronibus diligentissime examinasset." És alább: „Registrum quod tempore examinationis praedictorum Instrumentorum (sub Carolo) in facto dictarum Possessionum contra eundem Johannem filium Petri in suo LIBRO REGIO esset intitulatum, cassasset (Ludovicus) et revocasset". — Másutt ugyan a' Liptói Regestrumban Lajos Királyról: „Idem D. Lodovicus Rex ad humillimam supplicationem servientium de Martonfalva tenorem Privilegii D. LADISLAI Regis in suo Registro requiri et reinveniri faciens, conspexisset inter alia evidenter." Még másutt ugyan e' drága Régiségben: „Ut idem D. Ludovicus Rex vi so Registro, super examinatione Instrumento-

rum Nobilium Comitatus Lyptoviensis confecto, agnoscens D. Carulum Regem, Patrem suum, Literas D. Ladislai Regis in sui praesentia exhibitas acceptasse, et in Registro conscribi fecisse.“ — Alább: „Quod praescriptae Literae Privilegiales ipsius D. Karuli Regis ad praesens apud ipsos non haberentur, sed eadem in Conservatorio, seu Repositorio quondam Magistri Johannis de Sancto Salvatore pridem Prothonotarii nostri eidem in exequendis quibusdam causis eorum productae et exhibitae haberentur, quas in termino ulteriori, si necesse esset, de praedicto Conservatorio excipiendo valerent exhibere.“ — A' Liptói Regestrum végén: „Unum Par praesentis Registri in domo Tauarnicali dicti Domini nostri Regis reponi, aliud vero Universitati dictorum Nobilium Comitatus Lyptoviensis emanari et assignari fecimus pro meliori commodo et memoria futurorum.“ Mondatik ez is a' Thurótzi Regestrum 61-dik oldalán: „Et in Registro ipsius D. Regis (Ludovici) eadem Instrumenta (Belae IV.) acceptata et approbata facta conspexisset“. —

Hasonló nyomokat találhatni más Régiségekben is. III. András Király 1208-diki Törvényének 48-dik tikkelye Vármegye Archivumáról emlekezik. A' Nagy Lajos országlása alatt készült, és a' nagy érdemű Kovachich Mártontól kiadott Formulákban mind untalan, és mindenféle Registrumokra akadhatni. Mindjárt a' 2-dik oldalon olvashatni: „Literis Regalibus, ex Registro Domini sui superioris, utpote Judicis Curiae Regiae, vel Domini Palatini, vel Comitum et Judicum.“ Alább a' 23-dik oldalon a' Városokról: „Secundo est notandum, quod prudens Notarius in locis talibus acta Partium in Sede Judiciaria solummodo debeat registrare, ... postmo-

dum in hospitio suo formabit literas". Regestrum-ról emlekezik I. Wladisláv Királynak 1440-diki Decretuma is, és több más hazai Régiségek. Ha pedig ilyen Protocollumok időről időre íratlak, hogy ne lettek volna rendes Köz Archivumok? Szép valóban II. Wladisláv Király 1508-diki óklevelének sorait Praynál Diss. in Annal. Vet. 74. olvasni: „Ipsi quoque Libri Annales Regum Hungariae, qui in Aedibus nostris Tavernicalibus conservantur, in quibusque Acta omnium temporum diligentissime et summa fide conscribuntur, locupletissimi testes sunt.“ Mihelyest ezek magának Wladislávnak törvényeivel (1490, § 5. 1498, 5. 1500, 22. 3. 4.), és nevezetes óklevelével (Supl. ad Vest. II. 356. Epicrisis. 284.) öszve hasonlítottatnak; vagy azt tudja valaki Du Fresne Glossariumából is, hogy az Annales ok nem Krónikákat tettek hajdan, mint Schw. Ur gondolja, hanem egyedül Acta Publicákat, mellyek évszerént rendbeszedetve valának: Azonnal világos, hogy még II Wladisláv alatt épségben volt a' leg régiebb Királyoknak Regestrumait is magában foglaló Köz Fejedelmi Archivum. — Hogy mondhatja hát Schw. Ur akár ezt: „Repositoria Diplomatum aetate intermedia ad saec. fere XIII. ubique fere sola fuerunt Monasteria“ Akár ezt: „De Libris Regiis Exc. Cancellariae, Hung. qui sub Ferdinando I. Scribi coeperunt, nihil attinet hic loci dicere“? Akár ezt: „Privati superioris aevi homines non facile alibi, quam coram sacerdotibus contraherunt“? Nem látott x—e régi Nádor Ispányoktól, Ország Bíráktól, Vármegyéktől kiadatott ókleveléket? Nem tud-e semmit a' régi Methodus Libellatica módról?

De magokról a' Hiteles Helyekről (Loca Credibilia) is sokat kellett és lehetett volna

mondani. Különbözést kellett volna tenni közöttük, és egészen a' Káptalanok és Monostorok között, mert az utóbbiak, ha csak különös Királyi Kegyelem által hasonlókba amazokhoz nem tétettek, nem bírtak annyi hatalommal a' level kiadásokban, mint a' Káptalanok. Innend esett, hogy midőn majd minden Káptalannak, vagy úgy szólván mindegyiknek, Nagy és Kis Petséte volt, a' Monostoroknak, néhányokat kivéve p. o. a' Fehérvári Hospitaláriusokat, csak egyetlen egy Petséte volt. A' Monostoroknak jusokat tehát a' level kiadásban a' Királyi Privilegiumokból kellene kitanúlni. Recensens ezt nem ok nélkül fessegeti, ha igaz az, hogy senki illy fontos dologban többet nem tehet, mint a' mire a' Fejedelemtől engedelme vagyon. IV. Béla 1255-diki oklevelében így ad kegyelmet a' Jászói Monostornak Katonánál VI. 229. „Item propter maiorem devotionem, quam ad ipsos fratres de Iazou ordinis Praemonstratensis, habuimus et habemus, Praeposito et Fratribus eiusdem Monasterii hanc duximus gratiam faciendam, ut privilegia et literae Praepositi ac Fratrum Monasterii eiusdem, euidenter emanatae; ratione possessionum (de mik voltak ezek?) vendentium et ementium, et vniuersarum Causarum, in regno nostro rationabiliter moventium seu motarum, pro centum marcis credantur coram quibuscunque Capitulis seu Iudicibus in regno nostro per nos deputatis, et acceptentur.” Szabad volt-e ezen túl-lépni a' Jászói Konventnek?? — Nagy Lajos törvénye mondja: „Minuti etiam Convēntus ab emanatione Literarum suarum, super Perpetuatione POSSESSIONVM conficiendarum cessent: Et eorum sigilla omni careant firmitate.” Nem azt mondja e' Törvény, hogy nem szabad semmi Expediti-

ót tenni e' Kisebb Konventeknek, hanem azt, hogy a' Possessiókról nem expediálhatnak Perennális Fassiót. Más az, mivel nem nevez különösen a' Törvény semmi helyet és Konventet, még akkor tudni kellett a' Bíráknak úgy, mint a' Konventeknek, mellyek a' Kisebb, és Nagyobb Konventek? Mitsoda a' Nagyobb és Kisebb Konventek között a' Különbség? és hogy Nagyobb és Kisebb Konventek valóban voltak? Sok van még e' tárgyhoz való, de elég, ha egy Recensio fénysugárt ad is, és nem tiszta világosságot.

Hát az nem tartozik-e a' Magyar Diplomati-
kába, hogy a' Hiteles Helyek közül néhányak az egész Országban minden helyre nézve kiadhattak Leveleket, mások ellenben határok közé szorítottak? A' Zágrábi Káptalan p. o. (mert sok példakkal e' Recensiót terhelni nem lehet) azon 1252-diki Levelében, mellyet a' nemes szívű Mélt. Nagy Kállói Kállay Péter Kamarás Ur kegyelméből leírtam's mellyben e' ditső Férfiúnak egy időig Horvát Országban tartozkodó ősei bizonyos Tserére léptek, így esméri el szorúlt határait. „No-bis itaque intromittere nos recusantibus de facto partium ignotarum, et extra terminos nostros existentium, Alexandro Vice Bano et Ompud Comite de Pzet referentibus constitit de eisdem, et quod ad locum dioecesanum redire non potuissent pro tanto, quod uterque eorum Stephani Bani fuisset Servitiis occupatus”. Hát a' Hiteles Helyeknek Lajstromok nem foglalt volna-e nagyobb jussal helyet Schw. Ur Könyvében, mint számtalan Külföldi kitsinységek, mellyek a' Magyar Diplomatikust egyenesen sem-mivel tudósabbá nem teszik? Mennyire terjedett a' Káptalanoknak, mennyire a' Monostoroknak diplomatikai határok? Mitsoda változásokon men-

tek által egyenként a' Hiteles Helyeknek Petséteik? Minő Törvények vagynak ezekről a' vastag Corpus Jurisban? Mint köteleztetnek vinni és őrizni az Expeditiókat? 's a' t.

(Folytatása következik.)

2.

Az ifjú Szószóllók gyűlése a' nyelvek ügyében Mohács mezején. Egy (?) dramatizált (??) beszélgetés szabad jambusokban, felváltva 24 lantos (???) ódával. Az 1814-ik zavaros időkhöz alkalmaztatva, Írta Czinke Ferentz (????), jádzottá (?????) az Akadémiai Ifjúság Pesten, Aug. 8. 1819.

A' Visg. elhitetvén magát a' felől, hogy (?) az egy nem germanismus, hogy (??) dramatizált és dramatizálatlan beszélgetések 's (???) lantos és lantolatlan Ódák légyenek, hogy (???? és ?????) egyetlen egy articulált és egyetlen egy gyöker hang két féle jelek által festve, mint CZinke és FerenTZ 's jáDzottá és jáTék, semiotikai törvények szerint történhessenek; annyival inkább elhitethetvén pedig magát, mivel az olly zavaros időkben, hol Czethalakkal küzdő Belgák, Orkánt tapodó Anglusok, Cicerót ékesszóllásban felülmúló Czigányok, 's dobogó, még pedig kebelnek nem felette vagy közepette, hanem alatta dobogó lelkek, füstölgő csillagok, heverő Orkánok tűnnek fel, ott a' csudák csudája csudálatosságainak csudálatosságosságai mindennapiak: mind ezekre nézve, ...

De, ime, új csuda! Recensióm operácskává állatozik által!

Első és utolsó Jelenés.

(Geographiai helyheztetés: Mohács mezeje 's szomszédjai: Golkonda, Párizs, Bécs,

Buda, Pest, Egyiptom, Nagyida, Bakony,
's jeges tenger).

Anglus (ének).

Romát, Athenást emlegetik sokan.

Hol vannak? oh, sors nagy keze! Két futó

Nagy tsillag, eltűnt két lidértztűz!

Füstje mutatja — vészett szikráját. —

Büszke Britannia, mint Királyné, — —

'S lába alatt hever a' nagy orkán.

Czigány (ének).

Haj, Porkoláb, dú!

Soha egy Czigánynál látni, lótsiszárt,
nagyobb

Jobb Cicerót ne keress!

Előülölő (ének)

Elhagytál; de közöttünk leng e' nemzeti lélek

A' melly mejjed alatt megnesesülve do-
bog.

Hollandus (ének).

A' zajos tenger fenekén küzdeni tethalakkal,

Küzdeni 's futni versenyt

Jégi medvékkel — Magyarok! — mind ezek
annyi tréfák

Belga vitézeinknek.

Czigány (ének).

Kezdem úri lantomon

Czimbalom, a' te tzigány

Nótádat egyszer zungani.

Oh, uh, du! tüzöndra változó világ!

Anglus (ének).

Tudjad az Anglus ez

Nyelvével egygyütt jár hatalma
Győzni szeretsz, Magyar? Ezt tanúld, ezt!

Hollandus (énekelt).

Ezt, csak a' belgát, magyarok, győzni világot evvel

Elölülő. Bizonyos zaklató kérdést elmellőzván,
ha t. i. jobb lenne e' azt a' bolondot, ha lehetne,
meggyógyítani, vagy pedig szerencsés
bolondságában meghagyni, a' ki, p. o.
azt képzei, hogy...

Czigány (énekelt).

Haj tsisz tsosz ezt nem türhetem!

Jaj Binga!

Devla sujtsa menykövét!

Elölülő. Az én igen kedves Mottóm ím e' deák
(nem latán) szavakból áll: FUNGOR VICE
COTIS!

Hollandus (énekelt) Rép, nagy!

Czigány (az Elölülőhöz fordulva, zung)

Náne hasna la!

Szalonna soha sem lesz kutyából: tudjuk azt!

Elölülő (zung) Szikra parányi, de gyújt!

Anglus (zung) Barátom! Eredj — aludni!

— — — — —
— — — — —

(pauza; tapsolás).

Quaípelauis.

B. Külföldi Literatura.

Ziska (Fer.) és Schottki (Jul. Max.) Oesterreichische Volkslieder mit ihren Singeweisen gesammelt. Pest. Hartleben boltj. 1819. nagy 8. lap. 288.

Mind a' ketten a' Berliini Társaságnak, mely a' Német nyelv mívelésére ügyel díszes Tagjai. Schottki pedig különösen, bár a' Cs. 's K. Fő Herczeg János, Könyv-tár őrzője legyen, egyszer'smind a' Burkus országai Belső Ministeriumnak azon végre megbizott, és szükséges költségekkel felruházott Tudóssa, hogy az Austriai Birodalomban, szélessen elterjedett Német Nyelvnek régiségeit, 's különösségeit egyben gyűjtse.

E' tárgyban eszközölt fáradságának jeles példáját adja Schottky Úr az Austriai Nép Daljaiban, mellyekből 186. külömbféle darabokat úgy elő ad, hogy a' változó Éneklés módját (Singeveise, Arie) az ének mesterséges jegyivel mindenkor alatta kinyomtattya.

Könyvét így szerkesztette: Ajánlya azt a' Berliini, Német nyelv mívelő Tudós Társaságnak Bétsből még 1818. esztendői Majus holnapban olyan nyilatkoztatással, hogy ezen most közre bótásított Énekek, tsupán Bétset fél hold formában környékező hegyeken, 's ezek között fekvő völgyekben, nem külömben Magyar országra dülő sík mezőkön, több mint 18. holnapi húzamos fáradságával öszve szedettek. Értettem valóban azt hiteles Tudós Barátimtól, hogy a' fáradhatatlan Szerző hajdani Görögök, és mostani Angolyok módjára Austriának nagyobb részit faluról falura, tájékról tájékra, sőt némelykor házról házra, gyalog és magánossan megjárta, szemlélte, ki kémlette, és tudakozta. Nem kívánja, de nem is reméli, a' mint könyvének bérekesztése

alkalmatosságával említi, hogy jelen munkája a' Hazai Litteratúra kedvellőjének, 's vizsgálóinak átaljában tettekre legyen, mint hogy ezen Énekek tsupán, és egyedül sorsával megelégedett köznépnek öröm érzéseit jelentik, nem pedig tudóssabb, és fellebb emelkedő ismeretekre vezetnek: de még sem véli haszontalannak fáradságát, mert bizonyára az ilyen próbák által a' Nagy Német nemzet külömb és külömb ágainak, fajzatának, Ethnographiája szembetünöképpen, kifejtődhetik, és az egész Nemzetre, egy világossabb, 's tökéletesebb tekintet ezentúl vetethetik.

Buzdította ezen fontos állítás a' Szerzőket ezentúl is arra, hogy Alsó Austriában tett próbatételeken megállani nem kívánván tovább is kiterjeszszék szorgalmokat. Ziska a' felső, és alsó Manhartdsbergi kerületben, Schottki pedig Felső Austriában, Stajer, és Salzburgi tartományokban egyben gyűjtött köz-nép daljait fogják közre bortsájtanni. A' II-ik kötet egy száznál több különös éneklés módját, és mindenütt a' helynek nevét, a' hol énekeltetni hallattak elő adja. III-ik Kötetre rendeltettnék, Stajer, Graner országokban, Karinthiában, Tyrolban, és Austriának egyéb vidékein szerzett énekek, mellyeket a' Burkus Udvar költségén tett útazásain egyben gyűjtött. — Ígéri Schottki Úr azt is hogy jövő 1820. esztendőre Bárá Hormayr, és nekünk kiváltképpen tisztelt Tudós Társunk B. Mednyánszky Alajos által készitendő Historisches Taschenbuchban, több Ballád formájú, azon Vitézi tetteket éneklő dalokat a' tündér időkből, mellyek hasonlóképen Bétseknek vidékein a' köznép között fentartattak, közre bortsájtatni fog.

Ezeknek kinyílatkoztatása mellett, némely észrevételei Schottki U. méltó figyelmet érdemlenek.

1-ör Hogy az Austriai Német dalok, mind eddig még nyomtatás által kibotsájtva nem légyenek *), holott a' Magyarok még a' XVI. Században, noha ritkábban, a' XVIII-ban pedig számmossan, sőt egynéhány Gyűjtemények is közre bocsájtattak, és kinyomtatattak. Nintsenek valóban nekie tudtára egyéb kinyomtatott Austriai dalok, mint a' Salzburgiak, melyeket Hübner Historiájában — Graneriak a' melyeket Sartori, Mahlerisches Taschenbuchjában, és Tyrolisiak melyeket Stroltz Samlerjában kiadott volt.

2-ör Állítja, hogy a' Daloknak tsak az ifjú kor lenne a' Szerzője — mely belső indulatosságtól, vagy a' bortól hevítetvén akarattya nélkül is Rythmusra fakasztja szavait — többnyire játék, furtsa, vagy gúnyoló gondolatinak kifejezésire. Azomban az én véleményem szerint, ezt tsak az Eroticum, Ludicrum és Satyricum azon érzékeny, nevetséges és gúnyoló Dalokról, sőt ezt sem mindenkor és átallyában lehetne állítani.

3-ör Legkülönösebb tulajdonságait az Austriai Daloknak abban teszi, hogy midőn az Éjszaki, és nyugoti Németek Énekeikben leginkább a' komor, fellengző, szomorú és elkeseredett kedvetlenség uralkodik — ezekben a' tiszta vídamság és tsendes megelégedés lehell, ezen szavakkal: „Der Geist dieses Lieder selbst ist ein sehr froher; alles neigt sich zum Lebenslust hin, und zum Scherze: doch überall leuchter dabey di Guthmüthigkeit und das natürliche Hell durch, und: die Liebe überschwebt das Wort in mancherley gestalten. Es ist eine zu benehtende Erscheinung,

---

*) Von Oesterreichischen Volksliedern ist bis jetzt noch gar nichts auch nur einigermaßen Genügendes gedruckt worden, 284 lapon.

„das Deutschlands östlicher Theil fast nur diesen
 „Ton allein in Seinen Liedern trägt, während
 „es in Westen und nördlich auch in moll Tönen
 „vom Tode, und Grab und unendlichen Schmerze
 „klingt — den Grund davon vir mit in den gün-
 „stigen lage, und den leichteren ererbe des be-
 „darfes zu suchen, das den Mittäglich vohnenden
 „zur Freude hebt; auch die Weinelese giebt alle
 „jahre einen kreis fröhlicher Tage: im Weine
 „liegt die Freude — im Biere der miss-
 „muth“, — de ezen feltételét a'Szerzőnek minden-
 kép igaznak — és mindenütt valónak nem tartha-
 tom, 's azt ítélem hogy szebben, mintsem igazab-
 ban (pulchrius quam verius) Poetai lángja fellob-
 bana.

4-er Az Austriai kimondást különös Dialek-
 tusnak állítja, és annak megjegyzésére különös
 betűket is kipondolt úgymint a) egy különös ma-
 gán hangzó betűt támaszt, mely az a. és o. ma-
 gán hangzók között közepettén légyen melynek
 jegyére különös betűt is öntetett a' b) egy tsak
 félig hangzó n, és ugyan olyan fel hangú r be-
 tűt is, a' többi betűk sorában félig felemelkedve
 rakatott — tette ezi Radloff példájára. Tartas-
 sanak azomban ezek bár nyelv különösségeinek
 némellyektől, és lellyék benne nem legjobb izlé-
 sü gyönyörűségeket, nekem valóban az ilyen ki-
 mondások, tsupán és egyedül tsak a' beszéd-ta-
 gok (organ) miveletlensége miatt külömbözni lát-
 tattnak a' szokott, és közönséges, és a' társalko-
 dás által mivelt emberek kimondásától, mert u-
 gyan ha ezen durvább kimondása Austriai köznép-
 eknek egyes emberei, a' Város vidékére által
 költöznek, önként idővel szelidebre, és közönsé-
 gesre változtattyák vad kimondásoknak hangjait.
 Ugyan azért, hogy ilyen betűkkel melylyek tsak
 a' kimondás durvaságát jelentik kinyomtatott É-

nekek köz helyben hagyást és kedvellést nyerjenek, nehezen remélhetni.

5-ör Az Alsó Austriai Dialectus, Gramaticai szó-hajlás, és kötés iránt tett észre-vételei Schottky U. 247—263 lapig. — Valamint is az alsó Austriai lakosoknak különös, és saját szavaik laistroma 263—282 lapig, méltó figyelmeket megérdemlik, a' Német nyelv Tudós Visgálóinak.

Emlitette ugyan Schottky U.; hogy Nemzeti Német Enckinek harmadik kötetében az Austriai Tartományok egyéb vidékein szerzett köznép daljait is kiadandja: lehet e' ezt Magyar és Erdély ország' Német Coloniáiról érteni, vagy sem? azt bizonyossan nem jövendölhettyük, holt a' nagy Németh Nemzeteknek ezeket is, mint tagadhatatlan ágait, és sarjadozásait ismérni a' tökéletesség megkívánná.

Illy szembetűnőképen különböző Német dialectusok, és Coloniák vannak Magyar és Erdély országban:

1. Posony, Bazin, Szt. György 's t. városokban, 's falukban a' Carpáth hegye folytában észak felé.

2. A' Mosony Vármegyei köz nép, a' kik Hadbauereknek hivattattunk.

3. Rőszeg, Szombathely, és Körmönd körül letelepedett Hienckek.

4. Dopschina, vagy is Németül Dopschan mező városnak lakósi, kik a' szomszédjaiktól fellelte különböznek.

5. Schelmetz, Körmözt, Besztercze 's többi Bánya városok népei és Hévérei.

6. Szepességben a) a' XVI. Városban gyakortott, miveltebb német nyelv. — b) a' Gründner Dialectus, mellyet Gölnitz, Szomolnok, Stoss, Remete, Schvedlér lakossi fentartottak, c) a' Gárstvogelbéliel durva beszédek, millyet a'

Tátrák allyán lakó Németek beszéllének Kis Lomnitzán, és egyéb falukban.

7. Gömör, és Abaújmármegyében az úgy nevezett Metzenseifenek.

8. Erdélyben a' Szász Dialectus, azoknak várossaiban, és falukban. Ők magokat Cornides véleményje szerint Eredeti Dákoknak tartják, és valóban.

9. A' Mármegyékben lakó Németektől annyira különböznek, hogy egymást nem is értik.

Mind ezeknek Dialectussait, a' nyelv Grammaticalis, Syntactica természetét vizsgálni, saját szavakat össze szedni, és azokból rendszerént lévő Idioticonokat készíteni. — Nemzeti daljaikat egyben gyűjteni, és azok által történeteikkel, de leginkább belső Charactereikkel megismérkedni, illő foglalatossága lenne olyan Tudósnek, ki a' Nagy Német Nemzetnek, és nyelvének minden kiterjedésére nézve ismertetét tökéletesíteni, s előmozdítani kívánná. — — Eő valóban a' Magyaroknak is példát adna, édes Anya-nyelvének — Nemzete belső Characterének bővebb Tudományi vizsgálata.

J***.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtáfolások és Igazítások.

Az emberekkel jöltetni

Nem több csak mint ember lenni.

Egy Ifjúnak törteni tanulni szép dolog; taníttatását nem engedni illetlen: Tanítóját megigazítani nem merni hiba. Hogy vág azomban össze a' vissza felelés az illendőséggel? azt a' Tanító és Tanuló közös helyhezteséaik határozzák el. — Wolf azt mondá. „Minden embernek igaza van azon szempontból a' melyből a' dolgot nézi” és nékie is igaza van. — De helyes e' a' szempont vagy sem? azt a' mi Recensenseink ritkán vitatják; hanem azt kívánják, hogy valamit csak onnan és úgy nézzünk a' mint ők: holott Pythagórás régen meghalt 's nincs *avfos* *ifj*.

Fájlalom valoba hogy az én Tudós Recensensem is csak egy darabocskát mutatott a' Világ szeme elcibe abból, melynek a' nem mutatottakkal elválhatatlan öszveköttetése van; midőn így szólla az 1819. T. Gy. 102. lapján. Ugyan ezen okból mind hülesebben, mind pedig a' Poétai tűznek nagyobb elragadtatásával felségesebben szállott volna a' repdeső verszetnek egyik Szerzője nem így

Az emberekkel jöltenni

Nem több csak mint ember lenni, hanem eképen

Sokkal több mint ember lenni — magát kifejezte volna: mert így önnön magával is midőn felyül azt mondá. „Csak a' nemes szív téssen Félistenné” nem ellenkezett volna.

Egy magával ellenkezőnek sincs helyes ítélete; e' nélkül pedig senki sem okos. — Legyen hát szabad ezen titulus alól magamat, ezen igen bőv tárgyban, igen röviden felmenteni; megmutatván mind azt, hogy én magammal nem ellenkeztem, mind azt hogy az emberekkel jól tenni, Nem több csak mint ember lenni. — A' Vers így van.

Áldozatul valyon magát ki tenné?

Midőn haldokol léte a' reménynek

Csak a' nemes szív téssen Félistenné,

A' mely letörli könnyit a' szegénynek.

Itt a' jutalom az a' bér

A' mit a' nemes szív nem kér,

Ki mondta néked? te földig alázott!

Én könnyebbitem a' sors csapásait —

Ki törülte bánatidba ázott

Szemedről lelked jajló sirásait

Ezt csak a' nemes teheti,

Ki az ön hasznót megveti.

Nem jajgat — nem sir — fel a' nyomorúlt,
Idvez légy te nemes sziv az emberben!
Kiben azon szent érzemény szorúlt,
A' mi csak óhajítás itt e' por mejben.
Az emberekkel jöltenni
Nem több csak mint ember lenni,
Idvez légy Nemes! újjolag idvez légy!
Pompás ezen czél; dicső a' vágyásod,
A' szánakodás határin ha túl még
Bé van már telve e' szent ohajtásod.
Az emberekkel jöltenni
Annyit tész mint ember lenni

Másra bizom annak vitatását, hogy a' Morál erőszakos értelemben téssen e' Jóság Tudományját vagy sem? 's lehet az Tudomány, a' minek principiuma nincs? és a' Metaphysicától helyesen van e' külön Tudományá változtatva? mert a' ki érzi, hogy az emberekkel jól tenni nem több csak mint ember lenni, annak jótettei a' Jóság Tudományát a' nélkül hirdetik, hogy a' Morál helyes vagy ál-czimjét látta, vagy ennek fel vagy fel nem talált principiumát kérdezte volna.

Virtus sibi ipsi merces est. — Kant azt meré álmodni, hogy a' kinek kijelentett vallása van, virtust nem tehet, mert az a' jótett, mellyért a' jutalom vagy aunak reményje kész, nem virtus. — Adok, mert visszaadódik. — Én helybe hagyom állítását — de vele nem szabad tartanom; érezvén az emberiségnek azon gyengeségét, mely midőn a' Jóság legfelső grádusáig emel, vagy a' hiúság vagy a' titkos remény alá ingadoz. — Ezért mondá Berzsenyi okosan Ha virtuszom nem hiúság? — Mi okozza 's öregbiti azomban ezen természeti gyengeséget? azt a' vallásos nevelés maga megfejtí.

Mely ha így van — ha a' virtust ily szorosan határozom meg, emberben nincs igaz virtus — akar szentebb érzeményeit, akar dicsőség vágyását 's titkos reményeit fontoljam az igaz virtus ellenébe. — 'S ezen értelemben a' nemes sziv, Félistenné tehetné az embert, ha ez a' nemes sziv csak olyan képzelet nem volna, mint a' Félisten. — 'S ki köti bé a' Poéta szájját? — annyival inkább ha meggondoljuk, hogy a' virtusnak, melyet az emberi gyarlóság inkább csak ajkán szeret pengetni, mint követni, egyébb Jutalma nincs (a' tévelygő — tiszta philosophia szerént) azon boldog kecsegtetésnél, mel-

lyet a' Szép, nemes, ditső szókért a' Jöltévő (természeti állapotba gondoltatván) ezerszer megérdemel.

Lelyebb szállok hát az igaz Virtustól; 's úgy határozom meg hogy „A' virtus az a' jótett, mely által másnak használlok, 's Felebarátimnak ez által kárt nem teszek.

Ez az az értelem, a' mit a' gyarló embertől lehet várni és kívánni, — ez az a' mit a' Vallás a' Morál törvényeitől kölesönöz, ez az a' mi felől a' nyomorúlt nem kérdi mi czélből tettem azt? ez az a' mi a' Morálnak lelkes principiuma.

Többet teszek e' hát ezen értelemben ha szívem nemes, 's jól teszek mással, mint ember? Koránt sem. — Az én szabad akaratom, melyet szoktatott érzéseim ragadnak, útát nyit nekem a' Jóságnak ezen felső grádusáig, 's letaszíthat engem a' Rosszaság legalsó polczáig. — Homo sum nihil a me alienum puto a). Ember voltam csak gyarlóság létem fényes helyege b). Benefeci ut me nomine hominis dignum redderem c). Jöltettem hogy az ember nevet megérdemelhessem, az ember és ember közt nagy a' különbség — mint vegyem, a' tőlem függ — azért hogy rossz nem barom; azért hogy jó nem Isten.

Többet kívánni az embertől, mint a' meddig Sphaerája tart, emberi — annyit tenni a' mennyi Sphaerájába van, nem isteni dolog. Az emberekkel jól tenni annyit tész mint ember lenni.

Ezekből világos ugyan hogy említett verseimben magammal nem ellenkeztem; de világosabb lesz, ha azt is említem; hogy a' virtus-követőket nem akarván azon dicsőségtől megfosztani, melyet az igaz virtus értelme alatt, a' Félistenség által mint embereknek emberi módon ígértem; hátrább azt mondám mind a' két helyen, hogy a' Jöltévőnek többre nem tartani magát embernél csak óhajtság az az bár csak minden ember érzene a' maga méltóságát! érzene, akarná, és tudná azt! hogy az emberekkel való jótétel embert is illet, és kötelessége. Kivált pedig ott a' hol a' Szent Vallás, elnyomta bennünk azon gondolatot hogy titkon is tehetünk jól.

---

a) Terentius.

b) Bersenyi.

c) Kant.

Ebből a' szempontból néztem én, midőn verseimet íram.
Ha más is így néz, annak is igaza lessz így. — Ha velem nem
tart, nem érzi ezt a' mi nekem holtomig Symbolomom.

Az emberekkel jól tenni

Annyit tész mint e m b e r lenni.

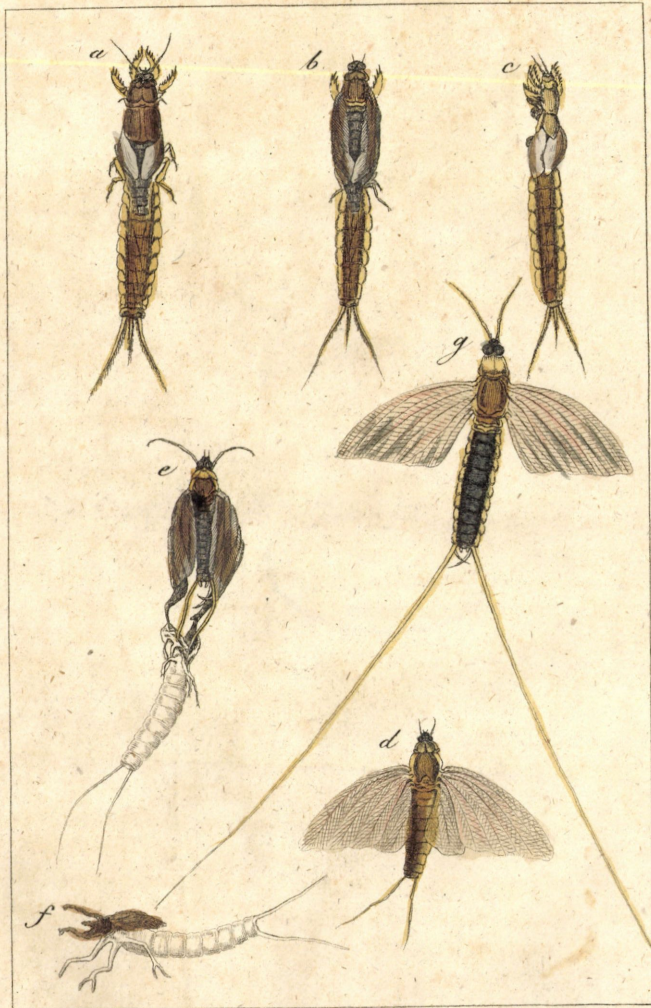
Balla Károly,

2. Eredeti Oklevelek kivonásai.

Édes hazánk Historiáját, főképpen a' halhatatlan Pray
ídejétől fogva, sok nagy érdemű Írók meszsze vitték ugyan
tudós fáradozásaik által, de még sokkal több maradt hátra,
míg azt mondhatjuk, hogy az minden tudományos kívánságnak
meg felel. De ilyen munka nem is fér egy embernek gyen-
ge vállaira. Valahányon még eddig ahhoz fogtak, olly aka-
dályokkal kénytelenítették küszködni, mellyeket több egy-
gyet értő tudós és buzgó Férfiak munkálkodása is tsak idővel
győzhet meg. Ezek közül (mert sokféle) tsak a' leg elsőt
emlitem, tudni illik a' kutfók eránt való nagy tudatlansá-
gunkat, melly onnan ered hagy azoknak létele, foglalatlja,
vagy holléte esméretlen, vagy a' mennyibe esméretes is, azok-
nak közöltetését semmi uton 's módon nem lehet megnyerni.
Az ilyen félelmes titkolódzók ugyan azt állítják, hogy temér-
dek sok eredeti levelek 's kéziratok, sok más régiségeinkkel
együtt, a' külső 's belső háborukban, a' tatárok és törökök
betsapásaikban, tűz, víz, és más mindenféle esetek, de fő-
képpen a' tudatlanság és gondatlanság által elvesztenek. Ez
ugyan igaz és annál siralmasabb, mivel kipótolhatatlanabbak
ezen veszteségek; de más felől az is bizonyos: hogy a' mult
századoknak sok maradványai a' mostoha idők minden viszón-
tagságain szerentsésen által mentek és hazánkba épen fen-
maradtak. Örvend ezen ugyan a' Magyar Historikus, vagy
Publicista, de öröme terméketlen marad, mert hozzájuk sem-
mi útja nem lévén, azoknak, mint már Pray és majd minden
követői panaszolkodtak, hasznát nem veheti. Hogy pedig
nem tsak a' történet írók és Publicisták, hanem a' földleírás,
nemszármaztatás, különös törvények, régi szokások 's más
ilyen tárgyak felvilágosításában forgolódó Tudósok is, állit-

S. Kötet:

Lehnhardt. del. ex. f. Post.

tásaikat gyakran csak az eredeti oklevelekből, vagy kéziratokból bizonyíthatják bé, és következésképpen ezek nélkül egy lépésnyire sem mehetnek, oly világos, hogy próbát nem kíván. Azért köz-kötelesség a Tudományok körül fáradozó ezen Hazánkfiakat elő segíteni. Majd senki sinsz pedig, a' ki ezt nem tehetné; ki az a' ki legalább eggy, vagy két régi Írást, vagy levelet ne szemlélt, annak holléteiről tudománnya nem volna? Ezt közölvén a' tudományoknak használhat, jöllehet csak úgy mint a' Napszámos az Építő Mesternek. De hogyan építhet ez amannak segítsége nélkül, hogyan fogja fel emelni a' felhőkig erő kevély tornyot, ha eggyenként nem hordódott össze a' szükséges készület. Azért hordjunk csak mindent, a' mit és a' mennyire lehet, szorgossan össze, ha mindjárt néha tsekélynek vagy szükségtelennek is látzana, a' mit hozunk; el jő majd idővel a' Mester, ki (csak nagy rakást, találjon) a' hasznost a' haszontalantól el-választja és a' nagy munkához fogván, azt véghez viszi.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a' Magyar birtokosnak az eredeti okleveleinek megtekintését minden előjövő embernek meg nem engedni, több oka vagyon mint sem akár mi más nemzetűnek. De mindent semmi kifogás nélkül titoknak tartani és mintegy tízes zár alá vetni, igen nagy restséget, vagy mély tudatlanságot mutat, melly a' tulajdonosnak semmi hasznót a' tudományoknak pedig szerfelett nagy kárt okoz. Restséget mondón, mert sokan azon fáradságtól irtóznak, hogy az oly okleveleket, mellyek birtokaiknak megtartására és meg erősítésére szükségesek és így a' köz-hirdetésre nem valók azoktól el választssák, mellyeket a' Régiség, Előidősödés, Magszakadás, Hely és Nem változása, Pártütés, vagy más körülállás törvényes erejektől meg fosztott, és a' mellyek ekepen csak a' Historiának szolgálhatnak; — tudatlanságot pedig, mert sokan ezt a' különböztetést megtenni nem tudják, és azért mindent szükségesnek tartanak, még azt is a' mi a' törvény előtt régtől fogva erőtlen. Mind a' két ok olyan, hogy azt valóban az okos és törvénybe jártas ember magára vállalni nem kívánja. Mutassuk meg tehát a' világnak hogy nem vagyunk azok, kiknek íteltetünk, vagy ha eddig részszerént olyanok voltunk is, tovább ezen szemrehányást érdemleni nem akarjuk. Közöljünk mindent, a' mi csak valahol található, eddig még esmeretlen, és a' közhirdetést ma-

gunk vagy mások sérelme nélkül megszenvedí. Kész leszen, a' mint nem kételkedem a' Tudományos Gyűjtemény minden hasonló Jelentés fel vételére.

Ime itt vagyok a' legalkalmatossabb közép pont, egy felől ezen folyó irás, majd minden tudós hazafi kezében forogváu, más felől pedig a' nagy érdemű Redactio, minden figyelmet érdemlő Biró lévén, ki meg ítélteti, vallyon a' béküldött tudósítás meg érdemli e' a' béiktatást vagy sem. Így arra mehetnénk, hogy ezen tiszta hazafiu szeretettől származott 's az által eddig szerentsésen ápolgatott Gyűjtemény, néhány esztendők mulva egy olly Diplomaticum Repertoriumra nevedkedne, mellyhez majd nem minden magyar Iró kétekedő eseteiben bátran folyamodhatnék. Szép példával és hasonló előadással (lásd Tud. Gy. 1. Köt. 1819. 96. l.) ment előre e' részben hazánk, a' ma nagy lelkű fia T. Vadassi Jankovits Miklós, ki minden alkalmatossággal, hol a' köz Jo előmozdításáról szó nagyon, vagy valamelly fáradság 's áldozat kívántatik, példát nem követni, hanem adni szokott. Kövesűk szép nyomdokait; siessünk utánna. Minden hazafit és érdemes olvasót meg hívok és kényszerítve meg kérek a' tudományok nevében: fontolja meg tudós barátomnak előadását, és ezen kifejtő toldalékomat és ha azokat, a' mint nem kételkedem, igazoknak, valóknak tapasztalándja, tehetsége szerént tellyesítse kérésűnket. *)

Hogy pedig ne láttassam másoknak azt javasolni, a' mit magam követni nem akarok, időről időre tsekely Eredeti Oklevelek Gyűjteményemnek rövid foglatatjat, úgy valamint azt Jankovits Úr a' magáéval kezdette, ezen folyó irás által közrebotsátom, igérvén hogy mind azon eredeti Leveleknek, melylyekről szó lesz, közelebb megvisgálását, sőt lemásoltatását is annak ki kívánni fogja, megengedni mindég kész leszek**).

1-ször 1272. V. István Király Zágrábban költ levele által megerősíti azon adományt, mellyel Moys Nádor Ispány az üdvezűlt Szűz Szigethi Apátzakat, maga testvére és két leánya kedvéért, kik ott Apátzak voltak, megajándékozta.

*) A' Tudós Bárónak kérésével örömet eggyesíti a' magáét a' Redactio is, mindeu efféle rövid tudósítást a' legnagyobb köszönettel fogadván el.

**) Vajha több eredeti Okleveleink bírtokosai is illy készséggel viseltetnének!

2-szor (1290—1299) III. András a' Vátzi Káptalannak parantsolja, hogy vizsgálná meg azon panasz igazságát, melyet Erdeu Péter, István 's több Basi és Herekodi*) Nemesek, — Macho Pál, Bálint 's mások ellen abban adtak elő: hogy János öttseket megölték és nékiek Herekgodan 100 marlakra betsült kárt erőszakkal okoztak volna. Eszt. nélkül.

3-szor 1323. A' Váradi Káptalan I. Háróly Királynak jeltenti, hogy László Gróffal, a' Királyi emberrel és István Pappal (kit a' Király egész esztendőre a' Szent Mária szigeten, Buda mellett, lévő Apátság Prókátorának nevezett ki) János Kanonokot parantsolatja szerint kiküldvén, ezek Pált, Dobokai Sigmond fiát, Doboka Jánost pedig, Bori Bor fiát, Bor helységek eránt Szent György napjára, maga a' Király elcibe idézték.

4-szer 1325. A' Nyitrai Káptalan bizonyítja: hogy Gróf Betlen és János, Drág fia, Korus (Alsó) Zalcban és Ilven nevű Nyitra Vármegyei helységeiket, Benedek és Ronchek nevű Sógoraiknak száz ötven arany pensákban (pensis aureorum) elzálogosították.

5-szor 1330. A' Nyitrai Káptalan Péter', Darág fia', Raychan nevű helységének határait, Királyi parantsolat mellett megújítja.

6-szor, 1331. I. Háróly Király a' Péchváradi Klastromhoz abbeli parantsolatja, hogy vizsgálja meg azon rablást, melyet a' Pétsi Püspök Jobbágyai, a' Szent Margit Szigetén lévő Apátság Chele nevű helységében véghez vittek.

Jegyzés: Már itt megváltozott a' Buda mellett lévő Sziget neve. —

7-szer. 1333. A' Nyitrai Káptalan által ir két eredeti levelek; az egyiket 1328-ba adta volt ki, midőn Gróf Betlem, Drág fia és Péter Öttse, Bálinttal Derecski Péter fiával megbékéltek, és minden gyűlölségről lemondottak; a' másik ugyan tsak 1328-ba költ Raychan nevű helységnek a' fent említett nemesek között véghez ment Osztálya felől.

8-or. 1338. A' Nyitrai Káptalan Királyi parantsolat következésében és János László, László Vidas fia kérésére Nogkezen Nyitra Vármegyében lévő helységének határait újonnan megjárja és rendbe hozza.

*) Herekgede, és Báts Gömör Vármegyében.

9-szer. 1344. Az Ispitály Örző Keresztes Vitézek Klastroma Újjhelyen (Conventus fratrum cruciferorum domus hospitalis de nova curia) Jánosnak Ochuz fiának kérésére Pált Urutzemi Zech fiát Szt. Gál napjára Zala Vármegyei Al-Bíró, István és a' Szolga-Bírák eleibe idézi.

10-szer. 1353. I. Lajos Király, Konye Sárosi Gróf és Udvari Katona feleségének, Erzsébethnek ajándékozza Echegvárát Nográd Vármegyében, több más Jöszágokkal, melyeket testvér Bátya Wlueng Harsundorphár, ki a' Velentzei hadban Jadra Várossa ostromakor a' Király láttára vitézül holt megbirt volt, ötet eggyyszer'smind fiává nevezvén (tanquam filium constituendo).

Jegyzés: A' nagy függő petsét és egy kissébbnek egy része rajta vagyon, az 1365 hozzá írt megerősítéssel egygyütt minekutánna tudniillik a' Királyi petsét a' Bosniai hadban elveszett és a' parantsolat ki ment volna, hogy minden levelek az új petsét alatt leendő megerősítések végett, vissza hozassanak.

B. Mednyánszky Alajos.

3. I n t é z e t e k.

I. S. ISTVÁN I. MAGYAR KIRÁLY NAPJA Felséges Fejedelmünknek múlt 1818. esztendőben szinte Ragúzából költ parantsolattya által NEMZETI UNNEPNEK rendeltetett, és ezen ünneplés Hazánk mindennemű Egyházi, Katona Nemes és Polgári Rendeinek egyaránt, de kiváltképpen a' Fő-Hormányszékeknek még a' jövőendő időkre is kötelezőnek hirdettetett. Ennek a' Nemzeti ditsőséget magasztaló — Haza-fiúságot buzditó — a' Magyar Nemzetet kegyessen atyáskodó Fejedelméhez közelébb kaptsoló Intézetnek eredetit, vagy is inkább az előbbeni időkre nézve tsak vissza helyezettét és it, köz-tudomány és részvétel végett, köteleességünknek tartánk Tudós Leveleinkben is említeni, mint olyast, mellyel a' Nemzeti Culturában, Józan Erköltsökben, és Tudományokban a' Mennyei Religióval együtt lőtt előléptetésünket hallátadó szível ünnepeljük, újjabban, és kedveltebben megismérjük,

Szent László, a' leg Vitéz ebb, és egyszer'smind leg-
 ájtato s s a b b Királyunk, ki Sz. Istvánt szinte oly buzgón
 tisztelte, mint cötet utóbban (tsudálkozásra méltó dolog!!!)
 a' Németh Sigmond Császár magasztalta, — Szent László
 mondom, kinek fáradhatatlan, és hathatós közben járása által,
 a' Magyarok első Királja ditsöült Szenteknek körében hely-
 heztetett, volt első alkotója, 's támasztója Szent István nap-
 ja Unneplésének *), melyet ő utánna minden Magyar Kirá-
 lyok a' ditsöültnek boldog tetemei felett Székes Fehérváron
 esztendőnként megüllöttek, — az Ünnepe nyolczadnapjaiban
 törvényt szolgáltak, — és eztet Törvényes kötelességeiknek
 el is válaltak II. András Törvényének I. Czikkelyével, melyet
 mai napig Uralkodó Királyaink mind, egyről egyre Esküvé-
 seikkel erősítettek, Koronázások idejében.

Azomban a' Veszedelmes Mohácsi ütközet több ditsőséges
 hajdani Szerartások megbomlása után, Nemzetünknek ezen
 jeles szokását is félben szakasztotta Magyar Országban, noha
 az Austriai Fejedelmek, úgymint Magyar Királyok mellet tar-
 tozkodó Fő Rendek már a' XVI. és XVII. Századokban foly-
 vást, Prágában úgy, mint Bétsben (hol tudniillik Sz. István
 Király karjának egyik darabja Ersébeth Királynétől Sz. István
 Templomában 1450. eszt. letéttetett) Szent István, és Sz. László
 napjaikat ősi ájtatosággal 's tisztelettel megüllöttek, és az-
 ólta Nemzetünk különös diszére a' Felséges Udvarnak Fő Vá-
 rossában ezen ünneplések esztendőnként tellyesítettnek.

M. Therésia Első Magyar Király, Sz. István iránt
 lévő megkülömböztetett tiszteletét kettős emlékekkel
 örökösítette: eő rendelte t. i. a' Sz. István Király fényes Vi-
 téz Rendét, mely az Austriai Császárságban Méltóságára,
 és Szerkesztetésére nézve, az Arany-gyapjas Vitéz
 Rend kívül senkinek előbséget nem enged, és így azután
 legbetsessbnek tartatik, annyira hogy még Fejedelmi Szemé-
 lyeknek is, az Austriai Örökös Tsászártól, mint Magyar Ki-
 rálytól, és ezen Rendnek Nagy-mesterétől ajánltatik. — Ő új-

---

*) In hac Sancta Synodo, a' Venerabili Rege Ladislao Statu-
 tum est, et — — Canonizatum, ut vigiliae Celebrantur
 B. Stephani Regis, et Gerardi Martyris. Decret. Lib. I.
 c. 37. — Istae festivitates servandae sunt pēr annum — —
 Sancti Regis Stephani. — — ib. cap. 38.

jitotta meg felséges rendelete által Szent Istvánnak Magyar Országban feledékenységben borított Unnepét, midőn 1771. 21. Juniusban Budára leküldötte Sz. István jobb kezének marokját, (nem egész job kezét, melyről Történeteink oly annyiszor emlékeznek) — azt a Királyi Vár Kápolnájában helyheztetni, és esztendőnként Sz. István napjának fényes ünneplése mellett, a' hivek tiszteletére nyilván kitétetni parantsolta.

De ezen ajtatosság a' hajdani Ünneplésnek árnyéka sem volt, nem is annyira magát a' Nagy Királyt — a' Magyar Birodalomnak többi Europai Országok között építő-mesterét — nemzetére nézve pedig az ARANY SZABADSÁG alkotóját (így nevezik ötöt a' Törvényeink, és régi Okleveleink) mint inkább betes maradványainak tiszteltetését érdekelte, mely bár a' Felséges Szerzője tekintetiért esztendőnként tellyesített is, mindazonáltal annak buzgósága fogyton fogyott.

1809. Esztendőben Győrnek elfoglalása után, a' Franczia Sereg Hazánk kebelében nyomulván, és felsőbb Rendeletek által közönséges Rönyörgések, — nyilvánágos Ajtatosságok rendeltetvén, Buda Várának Polgárjai és Tanácsa felbuzdított egy fogadás tételre, mely szerint azon esetre, ha Várossa a' közel lévő rettenetes ellenség Ostromától és Sarczolásától ment maradna, kívánná Sz. István Ditső Királynak Napját, melynek jobb marokja (nem keze) nálok tiszteletben tartatik különös fényességgel, 's háláadással esztendőnként ünnepelni. Meg is tartotta fogadását, mert valóban 1810. esztendőben kinyervén a' Fő Kormányzék engedelmet az ünneplést, de csak ugyan ekkoron még minden különböztetés nélkül tellyesítette, utóbb pedig magához a' F. Császárhoz folyamodott az iránt, hogy ezen jeles napot, úgy, mint a' Városnak tulajdon ünnepit, minden kitelhető Polgári tiszteésekkel esz közölhesse.

1818. Eszt. Felséges Császáruk, a' Nagy Theresia Fejedelmi Erköltseinek, szinte úgy, mint Birodalmának örökösse, Viszontagos háborúinak letsendesítése után, újdanan Kormánya alá jutott Dalmatiának Tartományát vizsgálván RAGVZÁNAK is hajdani hires Várossát meglátogatta, hol a' többi régjségek között, Hazánknek mostoha idejében hozzájuk kiköltözött, és mind eddig épen megtartatott ritkaságok

is eleiben állítottak *). — Sem száma, sem mineműsége ezeknek világosságra, 's köz Tudományra nem bocsájtatott, de bizonyára nagy figyelmét érdemelhették meg F. Fejedelmünknek, ki ezen más Századok óta Hazánktól szakasztott, és már idegen tartományból, egy váratlan parantsolatot küldte a' F. Magyar Udvari Cancellária-hoz, melynek ereje által mind még akkoron folyó 1218. — mind pedig ezt következő esztendőben Ditső Sz. István első Királyunk napját, minden Rendek', főképpen pedig a' Fő Hormányszékek által, egy Fejedelem' emlékezetéhez illő Pompával Budán megünnepelettetni kívánta, és meghagyta.

Teljesítetett is meg azon esztendőben illő hazafui buzgósággal Felséges Fejedelmünk parantsolatya: Mlgos. Koválik János Tribunicziai Püspök, Esztergomi Canonok, és az Érseki Egyházi Hivatal Budán lakó Helytartója által, ki a' Felséges Helytartó Tanács intézete szerint a' Pesti és Budai Városok Tanácsával és a' helyben lévő Katonai Rendel egyet értvén, az Ünneplést oly pompás szertartással teljesítette, hogy ezen első rendelkezései nem csak telyességgel jóvá hagyattak, de cő Cs. 's K. Felségnek egész megelégedése iránt, egy Tiszti levél által, meg is vigasztaltatott.

Mind ezektől, mind pediglen különösen azon Cs. és k. kegyelmes kinyilatkoztatástól büzdítatván, hogy azon tisztelet, melly az E ő F. Királyi személyét illeti, Szent István betses maradványának is a' katonaság, Fegyverek, Zászlók 77. által ki szolgáltatni parantsoltatott, az idei 1819 esztendei ünneplést a' már nevezett Mlgos. Püspök ki maga az ájtatosság Fő Papja vala, leg nagyobb fénnel 's buzgósággal teljesítette, amint ezt a' Pesti Magyar, és Budai Német ujságok tisztek szerint bőven előadják.

Figyelmetessé tettem olvasóimat hogy csak a' jobb kéz marokja, nem pedig az egész jobb kéz Budán tartatik — mert a' karjának egyéb részei el nem veszték, hanem bár idegen tartományokban légyenek —, még is mainapig tiszteletben fentartattak.

J***.

*) Különös Ritkaságok vagy Kintsek is tartattak Raguzában az elmult időkben, mert midőn Sz. István Magyar Király Keze a' Sz. Domonkos Szerzete Templomában nyilvánosságos tiszteletre ki tetetett, a' bástyákkal erőssített Városnak minden kapui be zárattattak.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Goróvé László. Az úgy nevezett Tisza virágzásának leírása. I. 3.
- 2) Nagy Imre. Az Idő változásáról. I. 22.
- 3) Ercsey Dániel. Javallás a' Magyar Nyelv' F. S. bővítésére nézve. I. 47.
- 4) A' Berzeviczyek' Nemzettségének Előideje. I. 57.
- 5) Rang Ferdinand. A' Meteor Kövekről. I. 66.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Schwartzner Mart. Introductio in Rem Diplomaticam etc. I. 70.
- 2) Czinke Ferentz. Az ifjú Szószóllók gyűlése a' nyelvek ügyében. I. 105.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Ziska Fer. és Schottki Jul. Max. Oesterreichische Volkslieder. I. 108.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. I. 116.
  - 2) Eredeti Oklevelek kivonásai. I. 120.
  - 3) Intézetek. I. 124.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 1 9.

I X. K Ö T E T.

Deak Péter

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

His-szántói

PETHE FERENTZ

*Elme, Szabad-lélek, Nyílt-szív, Nemzet-szeretet meg
Munkásság kezesek-Nemzete Díjze marad.*

I. É r t e k e z é s e k.

Útmutató az Uradalmak' 's Uradalmi
Gazdaságok' Igazgatása' Módjára.
A' Földes urak' hasznokra's a' Tisz-
tek' könnyebbségekre készítette.

aw *)

1. §. A' hány Uradalom, az azokban folyó
Gazdaság' Igazgatása' Módja között is, közel u-
gyan annyi különbséget talál az efféle dolgokra
húzomosan figyelmező Mezeigazda.

Ezen állítás' valóságáról kiki könnyen meg-
győződven, egyszerre áttalláthatja azt, hogy az
Uradalmi Gazdaság' Igazgatása' módjára, közönsé-
gesen hasznavehető, meghatározott Útmutatót
adni-elő, éppen olly' lehetetlen, mint különböző
környületeknél és szokásoknál-fogva más más ál-
lapotú Országokat ugyan azon egy Igazgatásmód
alá szorítani, — Magyarországon tengeri halá-
szatról 's árbotzfa' beszerzéséről beszélni akkor,
mikor Északamérikában a' kegyes Urbárium' szo-
ros megtartására nógatnók a' Mezeigazdákat.

Ugyan azon állított valóság az eggyik fő oka
annak is, hogy ekkorig még nyomtatásban semmi

---

*) Ez a' betses Értekezés minden tekintetben eredeti és nyom-
tatásban újí Munka, egy egész Darab alkotmányos kézi-
rásnak, mely világ clébe akar kerülni, Bővezető kezdete.

efféle közönséges Útmutató nem látott világot; nem is láthatott, azért is, mert amaz állított és szeltemre hitt valóságon kívül még, nem akadt tudtomra, a' hazabeli minden uradalmi Tisztek közül egy is, a' ki az ötet vagy Uraságát érdeklő haszonkeresésen kívül, másokra vagy az Egészre is fordította volna figyelmét 's ebbeli tehettségét, — senkisémet törődött azon, hogy amaz ezer-meg ezerféle különböző állapotból, sokszor Papból, Orvosból, Nevelőből, katonából, komornyikból, Inasból, 's ki tudná még miből, uradalmi, nem mondom Al-, hanem többször Főtiszté tsinált, különben elég ügyes és értelmes Ferjfinak, — lenne legalább valami kalaúz-forma írás a' kezében; mely ha ötet egyszerre és egyenesen kamara' Elölülőjévé nem tenné is, mutatná-meg neki legalább távolról — merre szokott az uradalmi Gazdaság' bujálkodva bugyorító napja felkelni, — hogy kellene neki nem esmért Hivatalába szenvedhető botlással belépni, 's ebben, nem veszedelemmel bukdosni.

2. §. Ezen értelmekhez szabva írásm én ezt az egynehány levél Útmutatót, először, minden ezt kedvellő 's Uradalommal bíró Földesúr', 's minden Uradalmi Tiszt' számára; különösen pedig és nagy részét, egy olyan Uradalomhoz alkalmaztatva, mellyet a' sokféle külömbőségű, kisebb nagyobb kiterjedésű Uradalmak között, minden tekintetben középszerűnek, az uradalmi Gazdaság' minden nemét és ágát egy rendes karikába foglaló egész Uradalomnak lehet tartani. Én-sém úgy botsátom tehát ezt az idővel és újjabb tapasztalások 's különböző környületek által tökéletesebbíthető Munkátskát a' bõlts közönség' elebe, mint egészen kifaragott, minden tsizmához alkalmas kaptát; hanem csak úgy, mint a' Pesti városban a' dunapartra egygyüve halmozott, kina-

gyolt kaptabogját, melyből minden okos Fóltozó Varga faraghat magának éppen a' maga' lábához illőt, ha kissebb lába van; föltozgat hat és rag gathat pedig, ha mód nélkül nagy a' lába. Elég most egyszer az, ha a' jég keresztül van törve, — csak tisztogatni kell a' zajos rónát.

Hogy pedig tzelomat, a' mennyire csak lehet, annál jobban elérjem, az Egésznek szintügy, mint egy Magánosnak, ha lehet egy füst alatt használjak, az egész könyvet úgy igyekeztem felruházni, valamint a' jó Prédikátor a' maga' tanító beszédét; a' mindeneket illethető értelmek után, minden tárgyban Alkalmaztatást tettem amaz (idővel meg is nevezendő) említett szép kis Uradalomra, annak vóltaképpen való igazgatására: melynek Igazgatása' módját, a' mint van és lessz, a' Birtokos' helybehagyásával, egészen kimerítettem, — a' mindenkor következhető jobbításokig.

3. §. Semmi vagy kevés útmutatás lessz itt a' Mezei és Házi Gazdaság' tulajdon folytatására, mely minden magános gazdát, kútsinyt nagyot éppen úgy érdekel, valamint az uradalmi gazdákat. — Valamint a' papi, orvosi, törvényi 's más akarmiféle Hivatal' folytatásához közelítő Ifjúnak a' fejében, minden ötet inkább illető tudománynak gyökeret kellett már akkor verni, mikor még ő, a' maga' jövőendő Hivatalát nem érti: úgy az uradalmi Tisztnek is kötelessége kész Mezeigazdának lenni már akkor, mikor még uradalmi Hivatalához hozzá-sem fogott. Az ilyen, minden esetre szükséges gazdasági tudományokat, a' közönséges oskolából-kikelés után mindjárt, sőt az alatt is, szükséges az uradalmi Hivatalra szándékozonak tanúlgatni, 's tisztsége' ideje alatt kell abban hova tovább tökéletesedni, 's az efféle írott Munkákkal holtig, valamint a' jó Pap a' maga'

részeről; szorgalmasan barátkozni, 's egyúttal a' munkába vett gazdasági foglalatosságokban, még tiszti Hivatala előtt, derek Tisztek mellett, valamint a' Patvarista a' Prókátori Hivatalban, magát gyakorolni, azaz, Iróskodni 's Gyakorlóskodni (Íródeákoskodni, Praktikánskodni). — Ez az elegyes foglalatosság emeli, végre, a' jó igyekezetü, jó-erköltsü és fáradhatatlan Ifjút azon tisztességes pótzra, mellyen ötet mind Urasága, mind a' közönség, mint egyedül magától álló, saját érdemein nyugvó, értelmes és tapasztalt Mezei 's Házi Gazdát, kétkezze alatt szárnyai alatt. Vannak már Mezei 's Házigazdaságot jól tanító nyomtatott Munkák, vannak oskolák is, a' hol nem csak elmélkedve, hanem kézzel-lábbal, gyakorlásból is lehet a' jobb gazdaságot tanulni; vannak uradalmi Tisztek 's ittott magános gazdák is, derekak, kiket az Igyszokták, nem nyomott-el. Könnyen és bízvást készülgethet tehát az uradalmi Tisztségre hajlandó 's vágyakozó; nem is árt, ha törekedik a' maga' saját tárgya-felé, hogy annak idejében, pizok vagy mi, ne érje, kudartzot 's kárt ne valljon.

4. §. 'Tegyük-fel' hát már azt, hogy az uradalmi Tiszt, Hivatala' fundamentomát, a' Mezeigazdaságot, annyira legalább érti, hogy neki egy közönséges földmivelőtől, egy úgy nevezett Paraszt-embertől, nem szükség egyebet tanulni, holmi eggyügyü rövid-értelmü jó szokásnál, — az istrágon tett kunkötésnél, a' karikás békjó' kinyitásánál, a' kaszafenésnél, ekelő' hasznavételénél, 's több effele, 's egyszersmind ígéretét 's szavát-állja, hogy majd, tiszti fővel még holtig tanul, mivel' van mit, és hova tovább által fogja látni, hogy keveset tud.

Ezen reménységgel 's azon bizodalommal, hogy a' már tisztségben álló jobb-igyekezetü, nem

mód nélkül büszke uradalmi Gazdák 's Birtokosok is jó neven-veszik, ha egy olyan könyvet látnak mellyen nemes büszkeséggel kívánnak és tudnak is változtatni, vagy 'hözzá-adással segíteni, íram, sok Nagy-embereknek, de kivált' egy, talán legelső Hivatalbeli Hazanagynak unszolássokra, ezt a' többre vezethető Próbakönyvet.

5. §. A' hazabeli Uradalmak között, — a' Jóságok' fekvésin, 's a' Haza' Egésszével, nevezetesen ennek terménybeli Kereskedésével, külömböző népességével, szokásaival, égtájékival, 's névvel nem is nevezhető sokféle változásaival lehető egybeköttetésein kívül, — igen nagy külömbőség van még, és annak is kell lenni, az Igazgatásmód' kiterjedésére nézve, 's e' szerént, a' Tisztek' minémüségére és számára-nézve is. Legnagyobb kiterjedésű Igazgatásmód kívántatik egy olyan, Hertzegi vagy Grófi birtokhoz, a' hol az Uradalmak, sőt néhol, Uradalmakból álló rengeteg kerületek, még az úgynevezett Districtusok is számosak, mint például, az Eszterházy Hertzegéi, a' Károlyi Grófi Famíliái, Festetics György, Hunyady, Széchényi, 's több nagy Grófi; mellyekben a' Tisztek' 's Tselédek' száma, általjában vévén 's a' magános 's egyszersmind apróbb Uradalmakhoz mérve, sokkal, felénnyivel sőt három-negyedrésszel is kevesebb ugyan: de ellenben, a' Tisztségek' minémüségére tekintve, ezekben a' roppant birtokokban, a' Hivatalok' száma, jóval is szaporább; mely nem egyéb, természetzi szükséges dolognál, tudván azt, hogy a' 3; 4, 5 's 6 külön-fekvő egésznek egyforma, vagy legalább a' Birtokos' szemei előtt lehető igazgatására, megkívántatik valami kellőközépi egy beszerkeztető, dologhoz jól értő T a n á t s, mellyet rendszerént Regentiának vagy Directionak neveznek. Illyen Fő-Igazgató-szék már, például, leg-

első helyen, az Ország' korona-Jószágait illető Directio Budán, mellyet Kamarának neveznek; 's ennek alatta munkálkodó Administratiók (2 esztendő-ólta:) Temesváron, Kassán 's másutt, a' magánosokéi között pedig, az Eszterházy Hertzege Kismartonban, a' Károlyi Grófi Familiáé Pesten, a' Festetics György Grófé Reszthelyen, 's több sok, az egész Hazában. — Az efféle uradalmi Tanátsnak rendszerént egy, dologhoz jól értő böltés ember szokott lenni az Elölülője, külömböző nevezetek alatt, mint Regens, Administrator, Director 's a. t., — hanem ha a' Birtokos maga, mint minden tekintetben arattermett 's hajlandó derék gazda, szeméjjesen vezeti az egész birtokra ügyelő, sokszor fejetlen lábakkal ügyetlen ja-ja Tagokkal is megvert uradalmi Directiót, melynek egyéb tagjai Assessor, egyyik pedig Titoknok-nevet visel.

6. §. Második rendü Tisztség az olyan nagy birtokoknál, a' magános kerületek', vagy is 2, 3 's több uradalmakból álló Districtusok' Fő-igazgatója, az említett Fő-igazgató Tanáts alatt 's rendelkezései szerént, a' maga' kerületében, gyakorló módon igazgató Fő-tiszt, az úgynevezett Prefektus vagy Inspektor, mint valami Obester; mely ha magától, vagy legfeljebb, egyedül-tsak a' Birtokostól függ, nevezetesen az olyan birtokokban, a' hol Fő-igazgató Tanáts nem szükséges, mivel' az egész Birtok tsak egy kerületből áll, itt-ott, Director vagy Administrator nevet visel, és az egész birtok' gazdaságát saját böltés-sége szerént igazgatja, 's igazgattatja a' maga alattvaló Tisztek által, — legtöbbször a' távol lakó Birtokos' kívánsága's útmutatása' rendin, 's ugyan ezért legtöbbször a' maga saját kárával, és legeslegtöbbször, az efféle dolgokhoz telyesség-

gel semmit-sem értő udvari Titoknokja' fületlen-farkatlan képzeletei szerént.

Ugyan azon 3 vagy 4-féle Tiszti nevezet közül egyyiket vagy másikat viseli az ollyan uradalmi Fő-tiszt is, a' kinek a' Birtokos' minden Jószága, mely igen gyakran csak egy, de szép uradalomból áll, egészen gondja alá van bízva. Ez az utóbbi, kerületi vagy néhol csak uradalmi Főtiszttség az tulajdonúl, a' melytől a' Birtokos' szerentséje vagy szerentsétlensége sokkal inkább függ, mint magától a' Birtokostól, vagy ennek, többnyire csak vakoskodó irkaírkából álló pompás Tanátsától, mely, leggyakrabban, magával is jól-tehetetlen.

7. §. Ezen két legfőbb Títiségek vagy Hivatalok után és alatt következnek osztán egyrészt és a' nagyobb birtokokban, némely úgynevezhető Rendkívül való Tisztek, a' millyeneket magános és apró Uradalmakban, ámbár ezekben is szükségesek, azért nem tartanak, mivel' azoknak telyes foglalatosságokra, egész esztendei munkájokra, egy kisebb Uradalomnak, szüksége csak ott volna, a' hol az uradalmi gazdaságnak pallérozó szorgalommal kell folyni; ehhezképpest, a' közönséges módon folytatott gazdaság által tsekély-jövedelmű birtokból, az azokat külömben méltán illető egész bér ki nem telhetik. Efféle Tisztek egy részről azok a' nagy birtokoknál rendszerént találkozó az Uradalmak' igasságaira ügyelő Törvény tudók — Telyeshatalmu vagy Plenipotentiaris, 's ez alatt egy vagy több Fiscalis; a' kiket már, — szokásból-e' vagy csak tág értelemben, — nem is neveznek uradalmi Tiszteknek: sőt a' mi több, az illyen Tisztek magok is szeretik magokat az utóbb következő, valódi uradalmi Tisztektől, legalább az által megkülömböztetni, hogy a' Birtokoson kívül, vala-

mint az uradalmi Fő-igazgató maga, senkitől nem akarnak függeni; hanem ha a' birtokbeli Fő-tanátstól, a' hol ilyen van, melynek a' Telyeshatalmu rendszerént Tagja is szokott lenni.

Rendkívül való Tiszt még, nem anyira a' nagy Birtokokban, — mivel' itt esztendő-általannyi a' dolga, hogy a' feje-se szabad, — hanem a' magános és kissebb Uradalmakban, a' Számvevő vagy Exactor, a' kinek holmi mellelegi pénz-foglalatossága, 's küldözgettetése mellett, fő-hivatala, minden számadó Tisztek' számadásinak megvi'sgálása, megrostálgatása, hibáinak felfedezése, 's az ezek körül előfordúlható gazdasági és igazgatási észrevételeinek írásban tett előadása: mellyek szerint osztán, a' Számadó Tiszt' tisztí viseletét, vagy a' Birtokos maga, vagy ha van, ennek igazgató Fő-tanátsa, a' környületekhez szabva, sokszor Urszék' segedelmével is; illendő igassággal megítélik, 's a' Számadónak helyes vagy helytelen maga forgatásáért, most jutalmat, majd illendő büntetést rendelnek, erőtlenségből ejtett hibáiból pedig, a' jövődökre nézve, bátorságosabb és hasznosabb útba igazították. — A' Számvevő Tiszt már, ha egészen és egyedül a' Birtokos' fizetésén van ez, kifogás nélkül alatta van a' kerületi vagy uradalmi Fő-tisztnak, a' Prefektusnak, Directornak, 's a. t., mint tisztán véve, valódi uradalmi Tiszt, 's a' birtok' jövedelmeire (nem megtartására, mint az elebbiek) ügyelő személy.

Igen nagy birtokokban, a' hol több Számvevő szokott lenni (azt, nem mondom hogy kívántatik), ez a' Hivatal is egész társasági Ítélszékből áll, melynek szintűgy Elölülője van, valamint a' Fő igazgató-széknak, mint például Kismartonban. Az efféle Számvevőszék' hasznáról, vagy haszontalanságáról ítéletet tenni, nem az én gondom: csak magamról állítom azt, számtalan

próbák és gyakorlások után hízvást, hogy én a' legnagyobb Uradalom' legzavarosabb Számadása' jó megvi'sgálásán és igaz megbírálásán is által esem egy Hét alatt, szokott munkásságom által; és így, 32 Uradalomnak, 32 Hét alatt, mindenkör es egészen kimerítve megfelelek.

8. §. Vannak uradalmi Fő-tisztek, a' kik a' Jóság' mértékletes mekkoraságához 's az ebben folytatott egygyűgyűbb gazdasághoz szabva, egy szeméjben 2—3 Hivatalnak is megfelelnek, ha mindenikre rátermettek: de legtöbbször, inkább csak láttatnak megfelelni, mintsem eleget tudnának tenni. A' leggyengébb oldalak rendszerént a' Mezeigazdaságbeli erőtlenség; másik a' számvételben szükséges gazdasági egybeszerkeztetés: mivel' a' törvénytudomány vólt az, a' melyben ifjabb idejeket, mint szándéjkok szerént illet, eltöltötték. Fájdalom az Uradalmaknak, hogy ilyen uradalmi Trinitást sokkal bővebben találni, mint igasság- és haszon szerént kellene. Két egy-nemű Tisztséget, egy homogenea Dualitást, igen sok derék ember elviselhet, a' gazdasági Fő-tisztségnek és Számvételnek, igen gyakran megfelelőhet egy ember: de a' harmadikat is ide elegyíteni, 's jól alarni vezetni, nem utólsó mesterség, és, ez az, a' mit én kötve hiszek.

Van még ezeken kívül a' nagyobb birtokokban több olyan Tisztség is, a' melyeket a' kö-zépszerű Uradalmakban, egész hérrel csak azért sem találni, mivel' azoknak kielégítésekre az Uradalom' mértékletes jövedelme igen tsekély. Ilyen a' többek között a' gyakorta szükséges Föld-mérő, a' ki egyszer'smind Épít-tető is. Sokszor, ha az erdei Gazdaság elég fontos, az Erdő-mester 's ennek alattvalói; holmi, Birtokosokat szédítgető úgynevezett Juh-In-spek-tor, kiknek nagyobb részét (mert, van köztök ittott

érdemes is) a' paraszt Bojtárok tanítgatnak a' juh-fajták' megismerésére.

9. §. Mindezek a' Rendkívül való (extraserialis) uradalmi Tisztek, sok apró birtokokban is feltaláltnak ugyan nállunk, de különös, és mondhatom, igen helyyes gazdasági előrenézéssel, mikor az efféle Uradalmatskák, a' helyett hogy az ilyen, olykor igen szükséges Tiszteknek egész bért fizetnének, egyegy részről kevés bérrel, öten-hatan 's tízen is egygyütt, leköteleznek magoknak, például egy Számvevőt vagy Fiscalist, a' kik az ő afféle szükségéikre ügyelnek. Efféle derék emberek, különösen pedig Törvénytudók, kik közzül némelyik, sok Birtokosnak Hivatalosa a' Hazában, elég számmal találtnak, kivált' Pesten, de más nagyobb városokban is, mint tiszti Hivataljoknak kellő közepén.

10. §. A' már említett Kerületi vagy Uradalmi kétféle rendes Főbb Tisztek, Fő-igazgató és Számvevő után következik az uradalmi birtokokban, legelől a' Tisztartó, ez az egyegy magános Urádalomnak legnyomósabb és legszükségesebb munkás Tisztje, kinek a' tisztelete és betsi, a' hazai hajdani állapot rendszerént, minden más Tisztségeket feljül múlt; míg utóbb ezt a' tiszteletet és betsületet, akkori fenntebbi foglalatosságaival egygyütt, az Igazgatásmód' és Állapotrend' elhortosodása, mint megannyi foszláng köntöst, rólla le nem hasgatta, — míg a' hazabeli Tisztségek' eredeti rendibe, e' most uralkodó elődi pompa, a' titulárék' véghetetlen megszaporodása he nem rontott. Most, mikor ez a' legtisztesebb Magyar Tiszttség egyedül és szorossan, az uradalmi Gazdaság' folytatására szoríttatott, — mikor a' hajdan hallatlan, most az émejgésig nevedett Levélvezetökek, deák nyelven egész Caputokra telnek; — ennek a' legszebb Tiszttségnek a' bėj-

jege is — szolgai formát vett magára. — Micsoda? — — nem csak hogy ez a' nemes Tisztség közel gyalázatos bűnjeget kéntelen hordozni; hanem némely Magyar karakter' tsűfjai, holmi ákó-bákó feljül-fordulni akaró jöttmentek, sokszor a' leg-nemesebb árpádi vér' elnyomott sarjadzásit gyalázatos pofozásokkal betstelenítik, a' méltatlan forró méreg' bugyogásáig. — Illyen balsors a' jutalma ezen nemes (völt) Tisztség' mostani nagy részének akkor, mikor más részről, a' maga' leg-hasznosabb embertársát betsülni tudó tör'sökös vagy illyenné lett Magyar megesmérí, hogy az ő' illendő tisztelethen tartott valódi kezelába, egy megbetsülhetetlen uradalmi Tisztje, egész familiájának egyedülvaló szerentséje. Nints a' Birtokosnak ezen e' földön betsesebb egyegy kintse a' Jó Tisztartónál, a' kitől közvetlen és egyenesen minden uradalmi bódogsága függ, — csak egyszer ez, ügyes Ispányokra tehessen szert.

11. §. Következő Tiszt a' rendes magyar módon kormányozott Uradalomnál a' (per eminentiam ígynevezett) Számtartó, a' ki néhol Perceptorí nevet szokott viselni*). Ezt a' jeles Tisztséget minden józan-életű ember elviselheti ugyan, csak-egyszer jó számvető legyen: mindazáltal, sokkal szerentsésebb az Uradalom, ha ez a' Számtartó Tiszt is, mint illik, az uradalmi apróbb és terhesebb alsó foglalatosságokon, az Íróságtól felfelé, annak rendi szerént által-esett, —

---

*) Igaz ugyan az, hogy a' nevezet a' dolog' természetében ritkán teszen jobb vagy rosszabb változást: mindazáltal tsakugyan igaz marad az is, hogy a' Perceptorí nevezet, azonkívül hogy idegen nyelv, ezen irkálással együtt járó Tisztség' valódi foglalatosságát koránt-sem nyomja úgy ki, mint a' Számtartói nevezet; mivel' ennek a' nagy gondal járó Tisztségnek, nem csak az Uradalom' jövedelmere, hanem meg inkább kell ennek költségeire ügyelni. — Az Adószedő (Perceptor), más; más a' Számtartó (Rationum ductor).

ha az uradalmi Mezei és Belső Gazdaságot szeg-
rőlvégről jobban érti, mint akarmelyik közönsé-
ges Földmivelő a' magáét. Ez a' Tisztség az,
melynek hibátlan és világos Számtartása által a'
Birtokos minden órán nyugalomban lehet a'
kétszégeskedésnek és bizonytalanságnak ellené-
ben; 's a' kinek Hónapi 's Negyedrészesztendő-
kénti okos és világos egybeszerkeztetése után 's
által, mind a' Birtokos, mind kivált' az uradal-
mi rendes és munkás Gazda, a' Tisztartó, újabb
és talán hasznosabb szemlélődésekre vezetődhetik:
mellyek szerént az Uradalom' jövedelmét, az A-
lattvalóknak nem érdemlett nyaggyatások nélkül,
nevelheti. — Ha a' Számtartó a' Mezeigazdaságot
's az alantabbi sarkalatos apróbb Tisztségek' szük-
séges fogásait nem érti; nem egyéb az egy lel-
ketlen műszernél, mely a' maga' mozdító kereke'
kiszabott rendit eszméletlenül követi, — egy 'súp
megmettzéséért, egy réz-poltura helyett, fél fo-
rintot is nyugalommal megígér.

12. §. Harmadik rendes Tiszt az Uradalom-
nál a' Tárnok vagy Kasznár, a' ki a' beszerzett
terményeket beveszi, gondjokat-viseli, kiadja, 's
ezen munkásságairól, valamint a' kész-pénzel-bánó
Számtartó a' maga' gondja alattvalókról, számot-
tart és ad; 's ő is, valamint ez, hónaponként
szintügy mint negyedrészesztendőként, a' Bir-
tokost úgy, mint a' gazdaságvezető Tisztartót, 's
ez által a' Fő-igazgatót, a' Magtár' 's minden
egyéb ingó Jóság' mindenkori állapotja-felől
megnyugtattja. — Fontos kötelességeit, ennek is
megfogjuk a' maga' helyén találni. — Egy tudat-
lan vagy tunya uradalmi Tárnok, két nyári Hét
alatt el tudja a' Gránáriomot repíteni, 's elkeszit-
het ugyanazon idő alatt 2—3 ezer akó etzetet.

13. §. Utolsó, de közvetetlen legfontosabb
munkásságára nézve, mondhatom, minden Tisz-

tek felett legelső hivatalú személy az Uradalom' legfőbb Lelkének a' Mezeigazdaságnak széles kiterjedő folytatásában az Ispány, ez az ésszel kézzel, lábbal, testestől, lelkestől, úgyszólván, éjjel-nappal, egész esztendőt - által az Uradalom mindenféle külső-belső gazdaságát egyre, gyakorolva üzni 's folytatni tartozó valóságos uradalmi Strá'samester, ki az ő keze alá bízott Hajdúk vagy Trabantok', mint megannyi Káplárok' segedelmével, a' durvább és legnyomósabb egész terhet — ha betsület lakik benne — telyes erőlködéssel viseli. Sohase néztem én — próbálván ezt a' mesterséget is — szívesebb részvétellel uradalmi Tisztet — az ügyes Ispánnál. A' gyáva ember, ha bár torkig volna is ez legjobb erköltsökkal, nem idevaló. Tíz ügyetlen vagy tunya Ispány, ki nem menti a' legügyesebb, legderekabb Tisztartót az elkerülhetetlen gyalázatból úgy, mint a' 10 helyett egy, életre és vadra-termett, a' maga' nyomos Hivatalába belé nevedezett okos.

Ez a' négyféle Hivatal és négy Tiszt az, a' kik együtt egy rendes Uradalom' eggyesült egész Tisztségét teszik, és az Uradalom' szerentséjét, ha nekik a' Birtokos illendő jutalmokat, hogy ne kelljen sanyarogniok, megadja, — a' betsületet is kötésül tévén, — tenyereken hordozzák; lábbal tapodják pedig azt, ha ama' ketős kötésben csak egy mákszemnyi tsonkulás esik is, — akartva vagy nem-akartva, mindegy. —

14. §. A' Kerületi vagy néha csak uradalmi Fő-tisztre, 's talán még a' Számvevőre -tekintve is, eme' négy uradalmi személy, Altiszt: de, ha az uradalmi birtokokban nints élőbbvaló Tiszt a' Tisztartónál; vagy ha az élőbbvaló Tisztek egész Kerületekkel bajmolódnak; sőt különben is, ha az Uradalmakat eggyenként, különvéve tekintjük, mint egész gazdaságot: méltán úgy lehet venni,

hogy az uradalmi munkás két első Tiszt, a' Tisztartó és Számtartó, Fő-tiszti béjjeget viselhetnek; az első annyival is inkább, mivel' ennek rendszerént és foglalatosságánál fogva, Dirigens-rangot szoktak adni. — Altisztek, e' szerint és meghatározva, a' Tárnok és az Ispány, 's az ezen utólsóval szinte egy mértékfokon álló némely Rendkívülvaló, odább következő Tisztek. Mert —

15. §. Nagy Uradalmakban, azonkívül hogy a' rendes Mezei Ispányok oly'-helyt ketten, hárman, négyen is vannak, mint például, a' Dombóvári Uradalomban (az Ozorai Kerületben, Tólna és Baranya-Vármegyében, 26 Helység nagy Pusztákkal együtt, egy darabban), kivált' az olyan Uradalmakban, a' hol a' gazdaság' jövedelmének nagy részét szőlőhegyek, erdők 's holmi mestersegheli hasznok, mész- és kőbánya, téglas' tserépvető, hamusó, fa'sindej, donga (duga) fa, 's több effélék nevelik, az építtetés sok, a' juhnyáj temérdek, — szoktak még lenni külömbféle apróbb Tisztek is, mint: Juh-Ispány, Takarmány-Ispány, Eszköz-Ispány, Pajtabíró a' Tárnokság' ellenjegyzésére, 's a' t.; mellyek a' középszer-Uradalmakban ritkán fordulnak elő. — A' nagyobb erdőkkel 's rengeteg bértzekkel bánó, oly'-helyt elég számos Fő- és Altisztekről, 's az uradalmi mezei 's belső Gazdaságoknál szükséges egyéb szeméjjekekről — Kertész, Méhész, Kútsár, udvari Tárnok, 's a' t., 's Tselédekről szót se teszünk feltett tzéllal, mivel' ezek most, nem tárgyunk egyenesen. Az uradalom' gazdaságát legközelebbről igazgató Tisztartó, ha magára-nézve sem élhetetlen, könnyen adhat ez' utóbbiaknak a' kezekbe, ha olvasni tudnak, írott, a' többinek szóbeli rendelésekből álló útmutatót. Az Erdőtiszteknek, mint

Er-

Erdőlovag (Waldbereiter), Pagonyvadász (Revierjäger), 's Tselédeknek, ha ez a' gazdaság is, mint néhol már nállunk is, alkotmányosan foly, elkészíti a' tudományos útmutatót az ahhoz értő, elebb említett Erdőmester; vagy ennek nem léteben, az uradalmi Tisztség, mely az említett rendkívülvaló Ispányok' számára is készíthet útmutatót.

16. §. Az uradalmi, nállunk a' hajdani időktől-fogva úgynevezett Deákokat vagy Irókat is tsak úgy említem itt, az uradalmi tiszti és szolgai szeméjkek között, mint Rendkívülvaló, de nagyobb Uradalmaknál elmellőzhetetlenül szükséges tiszti segédeket, 's egyszer'smind, Tanulókat vagy Gyakorlókat. Ezekből az Ifjaktól áll az előre látó Birtokos' Uradalmainak tiszti Seminarioma mindaddig, míg ama' híres-nevezetes Keszthelyi és Óvári mezeigazdasági betses Oskolákhoz hasonló, még 5 vagy 6 Szerzet nem támad a' Magyarhaza' kebelében. De még akkor is, mikor annyira mehattünk (mert a' jó Hazafinak a' lelke egyikét száz esztendeig vissza jár), hogy az ilyen, uradalmi Tisztségre készülendők, a' most dítsért Szerzetekben, egy utolsó szoros vi'sgálat vagy rigorosum által, várandó tiszti Hivatalokra felszenteltetnek, 's az efféle nagy-petsétű Menedéklevelet megnyeréndik, mindég szükséges fogmaradni az, hogy ők, azon Uradalmakban, a' mellyekbe őket a' sors vezeti, az ottani Igazgatásmód' és választott gazdaság-üzés' titkaiba-szokás' kedvéért szintügy, mint a' hivatalos Tisztek' segedelmére, egy-ideig, de nem 8—10 esztendeig, mint némely, sógorságon épült fac-talem Tisztekkel tele-tömött Vármegyénnyi Uradalmakban gonosz szokás, — Iróskodjanak. — Vajha azok az áldandó Szerzetek ott markolnák legjobban meg a' dolgot, a' hol legszükségesebb azt

megszorítani, — egész Uradalom' Gazdaságát és mindenféle számadását folytattatnák a' Nevendékek által, jó contránsok' ügyes vigyázások mellett, hogy — et caulis et Capra servetur. —

Fontos Tisztséggé tették némely töllünk nem távol lakó Nemzetek ezt az Irói állapotot; a' hol az Uradalmakban, kivált' ezelőtt, az egy Verwalteren 's ennek Schreiber-én kívül, ritka helyen találtatott több Tiszt. Nállunk pedig, az olyan Uradalmakban, a' hol már most, az ügytsűfolt irkafirkától, a' Számtartások' jó-rendü folytatásától, a' világosabb szemü Birtokosok 's nem tunya Tisztek, nem villonganak többé úgy, mint a' 'Tsongrádi gujából került tulok, a' Tisztek' foglalatosságai, holmi írások által is, szint-úgy mint a' nagyobb erőhatalommal üzőtt külső mezeigazdaság' elszövevényesedése által jóformán szaporodván, az a' szokás, hogy az ilyen tiszti Nevendékeket ama' 4, 5 vagy 6 rendes Tisztek mellé teszik, némelyikhez, mint már a' Prefektus és Tárnok, a' foglalatosság' bokrossága miatt, kettesével, hármásával is. Az Ispány az egyedül, a' kinek, még a' legnagyobb Uradalomban is ritkán szükséges az Iró-segedelem. Mindazáltal, a' Nevendék' előmenetelére ügyelvén, vagy az Ispányon kezdeni 's a' legfőbb Tiszten végezni az Iróságot, vagy pedig éppen megfordítva, mind neki, mind az Uradalomnak legjobb. — Éppen olyanok ezek az ifjú Nevendékek az uradalmi Tisztek mellett, mint a' törvénytudományt végzett Esküttek a' Prókátorok 's egyéb híres Törvénytudók mellett; van köztök jó reménységgel bízható szintügy mint szeleburdi: de az uradalmi Tisztek körül, a' zabola szorossabb, a' gyeplő rövidebb, — oly' helyt a' kappeltzaum is előfordúl. — Ezen Ifjaknak a' számokra, Utmutató maga a' jó Tiszt, a' kinek a' Hivatalát kön-

nyítik, — irkálnak, a' gazdaság körül lótnak futnak, munkáltatás-közben, tanulnak, tökéletesednek; a' rossz Tiszt' keze alatt pedig útat-vesztenek 's oda-vesznek.

17. §. A' mifőbb tárgyunk tehát ezúttal ama' legfontosabb és legközönségesebb, négy legszükségesebb személyből álló uradalmi esmértesebb Tisztség, mely' nélkül, ha bár nem mindenütt állhat is ez éppen 4 Tisztből, egy valamire való Uradalom sem lehet hátra maradás nélkül el: hanem ha a' tsonkúlást a' Birtokos maga' személljében üti-helyre, mint némely tsekély vagyonú gazdák szoktuk, mikor belöllünk, a' Fő-igazgatóságtól-fogva, sokszor az Ispányságig, 's még ezen alól is, minden kitelik. Vóltam már én egy személyben — Földesúr, Prefektus, Tisztartó, Számtartó, Tárnok, Ispány — mindenféle, és mindenik Tisztséget, írás által is, szorosson úgy viseltem magamnak, valamint másoknak elkövettem. Számvevőm vólt az a' bizodalom, hogy semmiben-sem hibáztam, a' mi nem-elkerülhetetlen vólt. Ez a' 6 esztendei saját gazdaságom vólt az, egy ringyrongy Jószágotskán, 13 közbírtokos' izgágasága között, mely nekem tiszszerte több hasznót szült, mint egész életembeli uradalmi Tisztségeim egygyütt.

18. §. Hogy pedig szavamat ne felejtsem: — Én ezt az Útmutatót, az ezt kedvellő Birtokosok' kedvékért, a' megnevezett szükségesebb uradalmi Tisztek' könnyebbségekre, 's az uradalmi Tisztségre szándékozó Nevendékek' könnyebb előmenetelekre; 's ezeknek szüleiknek előre-vigyázásul, úgy íram, kogy a' nyomtatott levelek között, jóra törekedő minden Birtokos és Tiszt, megannyi fejr papirost képzeljen, sőt ha igazán akarja, vóltaképpen köttessen is oda 's a' hol'mi-

jobbítást, pótlást vagy talán egész tsere-tóldást az egész Könyv, eleitől-fogva végig felvehet, mindazokat ne restelje, a' közhaszon kedvéért, ne is sajnálja feljegyezgetni: hogy így idővel, majd mikor nállunk is, mint más tágabb lelekzettü nemzeteknél, fel esztendő alatt, ugyan azon-egy jó könyvből 20-30 ezer Darab elkél, a' jobbítások' mássát, kiki maga' részéről, egy akkor élő szorgalmatos uradalmi Mezeigazdához, Birtokoshoz vagy Tiszthez küldhesse, a' ki azokból egy sokkal tökéletesebb újjat készíthessen. — Ebből, vagy más ilyen forma tettekből állana a' közöuségesebb-hasznu könyveknek nemes és hasznos Recenziója.

19. §. Ámbár ezen Útmutatónak fő-tárgya az említett 4, legfeljebb 6, uradalmi Tiszt' rendes Hivatalában határozódik meg: mindazáltal, az elme' és tapasztalás' mezejének odábbi tágulása szerint, nem mondom hogy beszéd-közben, nemely ide tartozható, és ama' rendes tisztségek-he, a' dolog' természeténél fogva avatkozó többi Tisztségek és szolgálatok is egészen szó nélkül maradtak volna? Mert ha ezekről nem annyira alkotmányosan is; legalább Jegyzések által, szükségessé képpen kellett néhol emlékezmem, 's némely munkakönnyítő mustrákat, 's azon Tisztségek' 's szolgálatok' helyyes folytatásihoz alkalmaztatott Tabella-formákat előadnom.

20. §. Régi tsekely vélekedésem, sőt ha egyedül magamat kellene megbírálnom hinni, meghatározott szoros ítélet-tételem 's tapasztalásom szerint, ezúttal már, csak legkevésbé sem kételkedném azon, ha — Vajon én ezt az Útmutatót Gazdasági kalendárium-formán adjam-e elő, vagy pedig a' mezei okosabb gazdaságnak az uradalmi tiszti Hivatalokkal való egybeköttetése' alkotmányos rendin? — Én, a' Mezeigazdaság'

végzetlen gyáva kalandáriomos módjától borzálva irtódzom, mihelyt egy okos és kivált' pal-lérozó uradalmi Tisztet, de akarmi Magános Me-zeigazdát is, forgatok az elmémben. Van nekem a' kalandáriomos gazdálkodás, vagy ilyen renden előadott uradalomigazgatási Utmutató helyett, egy rendkívül eggyügyü módom annak eleitve-vésére, hogy az uradalmi Tiszt vagy akarmifele Gazda 's más akarki, semmi legkissebb követke-zendő dolgát, nem tsak hogy annak idejében el ne felejtse, hanem ezen eléggé esméretessé lett gyökerértelmem szerint: — Készítsel mindent ak-kor, mikor nem kell, hogy készen találd mikor kell — már előre is készüléket tehessen a' munka' nyomos végbevitelére. — 'S miből áll ez az igen tsekély, de megbetsülhetetlen nagy-hasznu, feledékenységkerülő mód? — Egy vagy két árkus, egész hosszára négyrét hajtott 's ösz-sze-varrott papirosból, egész esztendőre; a' min-dennapi pedig, egy fél tenyérnyi 's ebheli köny-vetskéből, az úgynevezett pugyellárisból. — Nó-tabén és papirosnak neveztem én amaz első ad-dig, míg velem az anyanyelvem, az ezenvaló ki-vánatos beszédre, írásra és járás kelésre nézve, a' deák-nyelvet, mely nekünk egyedül-tsak a' köny-vek' 's régi igasságlevelek' értésére való volna, meg nem útáltatta. Most már Serkentőnek nevezem azt. Akarki ezen a' földön, legyen bár káptalan az emlékezete, soha a' maga' dolgát vagy Hivatalát oly' fogatosan és tökéletesen el nem végezi, mint az, a' ki ilyen serkentő-maculatu-rát tart. Kevés kifogást szenved állításom, hogy minél böltsebb és tudósabb valaki, annál feledé-kenyebb az, mindennapi foglalatosságaiában: az eggyügyü tudatlannak pedig, — mondj-el 25-fele dolgot egy folytában; tsuda, ha azokból egyet

elfelejt, — 25-félét hozathatsz vele a' vásárról, laistrom nélkül.

Illyen az én gazdasági Kalandáriomom, érezvén magamban azt, hogy a' dolog' lelke, a' gazdaság' alkotmányos tudománya, vagy a' fejében van készen; vagy a' mi nints, ezt, nem Kalandáriomban, nem a' Hónapok' rendi szerént, hanem, vagy az a' végre készült gazdasági jobb könyvekben, vagy más nállam derekabb Mezei és uradalmi Gazdák körül kell tudakoznom 's megtanúlnom. Mi szükség azt, a' legtudatlanabb Mezeigazdának is mondani, hogy például, a' szénát Május-hónapban vagy Júniusban kell kaszalni, — Júliusban az aratásról kell gondoskodni, — az erdei Pagonyt ekkor vagy akkor kell vágni, 's több effele? Sőt inkább, azt kellene neki a' Serkentőben megtalálni, hogy Januáriusban kaszát, sarlót, kapát 's egyéb affele szerszámokat kell szerezni, mellyek akkor, valamint a' bunda a' Medárdusi 's Jánosföveteli Pesti vásárkor, jóval oltsóbbak, 's majd mikor kell, lessz, és nem kell szerszámokért házról-házra öröngeni. Jaj annak az uradalmi Tisztnak, a' ki a' hónapszámra felosztott kalendáriomi Intimatumoknak hűségesen megfelel. A' Harangozó is szintugy számotadhatna e' szerént az Uradalomról, — szinte hülédezne belé a' körmön-font régulákra halgató Birtokos.

21. §. Mezeigazdasági érteleimmel meg nem egyező értelmű Mezeigazdákat 's uradalmi Tiszteket, a' kik velem nem mindenben egy úton, de csak ugyan azon egy tárgyfelé törekednek, valamint gazdasági vallástételeikért gyűlölni nem tudnám; éppen úgy nem szokásom az is, hogy azokat nem-kívánt, sokszor nem is esmért dolgok' követésére erőltessem: mindenkor megérem egy szíves unszolással, mellyet leggyakrabban erőssé-

gekkel, néha, buzgó esdekléssel is szoktam támogatni, szabad tettzésekre beszínelni. Nem szoktam azt is, hogy az ok nélkül ellenmondók' helyt nem-álló beszédeikre, próbát kiállott értelemmel felhagyjak, az igaz útból kilépjek, 's gyáva megszompojadással, munkátlan vesztegségben heverjek. Ha tehát ezen Útmutató' folyamatjában ez vagy ama' rendtartás nem mindenkor a' megszokott 2 és 3-szakaszos föld mívelés' módjához van intézve; ezen, egyedül csak az ilyen gazdasághoz ragaszkodó érdemes Tiszt vagy Birtokos- csak azért-sem ütközhetik hosszúsággal meg, , mivel' előre botsátám, hogy ez a' tsekély Útmutató, nem kipallérozott, — nem minden lábhoz farragott kész kapta. Ha ara találok egy, munkabakapni merő bátorszívű Tisztartót eszméltetni, hogy például, a' feleslegi jó szántóföldnek jó darab részét, azzal a' lutzernai híres lóherrel aprónként vetegesse-be, 's ezt jó karban tartván, az által vigye oda a' szükséges marhasereg' szaporodását, a' hova azt, a' szűk és igen tsalóka leelő által, bár igyekezett rajta, nem vihette; — ezt, vegye úgy, mint nem-ördögi mesterséget, mint együgyű, természeti és nagy-hasznú lehettséget, mely hamar időn, el nem hagyható jó szokássá válhat ott, a' hol természeti vagy önkénti kaszállót lehetetlen formálni. A' pallérozott embernemzetnek itt is bűriben-áll hovatovább palérozódni, a' különböző véghetetlen-számú szokások közzül a' rosszabbakat aprónként elhagyni, a' jobb újjakat bevenni 's követni, a' rossz újjal-ra nem ügyelni, 's így végre, a' sok jó és rossz, ő és újj rendtartásokból, kiszemelve, egy olyan Útmutatót állítani-fel, mely kevés változtatással, vagy többnyire csak hozzászabással, minden uradalmi Tisztet jó útbá igazíthat. — Ha például, a' Tisztartónak szóló útmutatóban azt találni,

hogy ez a' Gazda-tiszt a' legújabb módi Magyar Juhászlókat vegye szokásba, — az Alföldön ne kérdeje: — hát, még a' juhoknak is kell jászol? — a' Felföldön ne mondja: — hát, elveszük már azt a' tökéletest, mellyet ugyan azon Mezeigazda ajánlott volt? — ne törődjön az elébbi, meglehet, igen jó szokáson, hanem, ha látja hogy a' jónál jobbat találtak-fel, köszönettel bútsúzzon el amattól. Az okos embernemzet' bölts rendeltetésének, ilyenek a' bójjegei. — A' bölts II. Jós'ef is két-fél-izsák tarisznyát viselt, — az elsőben nyüsgő Földmérőket, utóbb, a' hatúlsóba hányta: a' bölts ember a' környülálláshoz szabja dolgát, 's a. t. 's a. t.

Az Uradalmi Fő-tiszt' (Administrator', Direktor', Prefektus' vagy Inspektor') hivatalos kötelességeiről.

22. §. Mibelyt valaki a' Magyarországi nagyobb Nemes birtokok', az úgynevezett Uradalmak hazai törvényes Állapotrendit, 's az azokban üzőtt mezei 's belső gazdaságok' szokottabb folyamatajának, 's az ezzel együtt járó uradalmi Igazgatásnak a' módját, tsak általjában sőt hallo-másból esmeri is, de kivált' ha ezeket tsak valamennyire tudja is egybeszerkeztetni, 's egyszerűsmind tudja, hogy azokban, a' Fő-tiszt az, a' ki a' Birtokos' nevében és ennek hatalma által köteles mindent úgy igazgatni, a' mint kiki maga, ha a' Jóság övé volna, kívánna azt elkövetni; azonnal képzelheti magának, millyen tehetséggel kell birni egy uradalmi hasznos Fő-tisztnek. A' Haza' Földbirtokossai, 's földművelő 's műveltető Nem-birtokossai között, semmifele tudományhoz nem szállhat annyi ezer ember hozzá, mint ezen kezünk alá vett Hívatálhoz annyiban, a' mennyiben ez, nagyban ugyanaz, a' minek egyegy

magános Háznép' egész gazdasága' 's jószága' 'atyai igazgatásának kitsinyben kell lenni: következőleg, ezen temérdek Háznép' tapasztalt és böltebb Attyai, ítéletet-téven kitsinyből Nagyra, könnyen képzelhetik magoknak a' szóban forgó Fő-tiszt' Hivatalának igen szövevényes, terhes és fontos-vóltát; melynél-fogva megbírálhatják azt a' nagy érdemet is, mely egy ilyen Tisztet, ha Hivatalának illendően megfelel, méltán illetne.

Az uradalmi ügyes Fő-tiszt hasonló egy árvaságra jutott família' Védattyához; eggyet-ér az a' gyász nélkül virágzó Háznép' élő Attyával; sőt sokszor, az erköltsben és lélekben megholt élő Atyának megbetsülhetetlen Helytartója, a' pusztulásra hajló familia' mentő Angyala. Ha tehát ez a' Tiszt, vagy erköltsére, vagy tudományára, 's egyéb, neki szükséges ügyességekre nézve, nem termett hozzá felvállalt legfontosabb Hivatalához, ha érzi magában azt az erőtlenséget, melyet őbenne, egy alattavaló ügyes Tiszt, palástolása' ellenére is könnyen észre-vehet: jobb, ha magát idejében meggondolván, szövevényes Hivataláról önként és jó móddal lemond, 's elébbi, talán még egészen el nem szalasztott illendő környékébe vissza-húzza magát, újra Komornyik vagy Tántzmester lessz. Mert a' szürke darótz, fapaputs magában, ügyes ember nélkül, tsak alattomos Barátot tsinál. Nagy dolog uradalmi Jó Fő-tisztnek lenni.

23. §. Ha az Uradalomnak, vagy általjában a' Birtokos' egész birtokának törvényes és gazdasági minden dolga ezen Fő-igazgató Tiszt' gondja alá van bízva: kötelessége ennek. —

25. §. Mindenek felett a' Birtok' ösi vagy akarmikori keresményi igasságaira, a' hivatalos Fiscalis által szüntelen ügyeltetni, hogy azoknak folyvásti tsendes és nyűgodalmas bírását, 's a'

birtok' hasznavételét , senki' részéről , semminémű erőszak vagy akarmi alattomos áskálódás meg ne zavarhassa ; vagy ha véletlenül akarmifele nem várt galyiba környékezné azokat , az ez ellen szolgálható törvényes ellentállások el ne mellőztessenek , el se késleltessenek , az Uradalom , igassággal bírt sajátjában legkissebb tsorbúlást se szenvedjen , a' rendülésnek , ha lehet eleit-vévén , az épületet dűledék ne váltsa-fel. — Kötelessége neki , Hivatalának természete szerént , a' Birtok' vizsontagságaira , mikor az némely részében gyenge lábon áll , mikor az , ez vagy ama' magának tulajdonított igasságot idő - folytával törvényes szokássá vagy szokásos törvénnyé változtatta , és a' megsértetett , vagy magát ilyennek tartó Fel felsekernvén , bizgatni kezdi , minden törvényes eszközök' segedelmével , a' bõlts és szabados illendőségig , egész erővel ügyelni , annak , akarmifele szín alatt már egyszer bírt minden részét és tagját a' megtámadó ellen óltalmazni ; annyival is inkább , mivel' a' követelődő Fp. (felperes) kötelessége , a' birtokban megtámadott , és perbe kevert Ap-t (alperest) a' követelt igasság' birtokán-kivül , törvényes erősségekkel meggyőzni , magát a' törvény' rendelkezéseihez szabva , elharátsolt igasságát , ha lehet , helyre állítani ; mely , fájdalom , gyakorta , erőnek - erejével is megszokott esni.

2) Ha a' Fő-tiszt egyszer'smind felesküött Törvénytudó és a' Fiscálisi Hivaltat is viseli : kétséggkívül annál meghatározottabb felelet alá van ő a' Birtokostól vetve : de ha ezt az utóbbi Tiszt get más személy viseli ; úgy a' Fő-tiszt , minden afféle kötelességének megfelelt azzal , ha arról írott bizonytságot mutathat , hogy ő a' Fiscalist (mikor , nints más Telyeshatalmu , nem is tsak egyedül a' Birtokostól vagy ennek igazgató

Tanáttsától függ a' Fiscalis), a' ki a' Birtokos' igasságaira, unszolás vagy nógatás nélkül is, útmutatója szerint tartozik ügyelni, e' s ez dologra, több-ízben is eszméltette és sürgette. — I'lyen esetekből veszi származását, a' jó renden folyó Uradalmaknál, — de más, felelet alá szorított akarmiféle tisztí állapotokban is, — az a' bölts szokás, mikor a' Tiszt, ha nints neki az Elöljárójától írott vagy nyomtatott, hiteles és hivatalos-renden kiadott útmutatója, mindenről, a' miről neki valaha felelni kell, a' dolgot illető személytől vagy személlyektől írott bizonytságot kíván és veszen; a' mások' kötelelességeit sürgetni tartozó esetekben pedig, saját útmutatójának ebbeli Tzikkelye szerint, kifogás nélkül, minden esetben. Ez a' letzke pedig, minden Tisztnek nagytól kitsinyig egyformán szöll; és a' ki az ilyen bizonytságtételt az azt kívánótól megtagadná, egyáltalában nem igaz, és nem Tisztnek-való ember. — A' szóbeszéd mellett, írás nélkül járó, felelet alá szorított Tiztség, mint a' jó Magyar mondja — ebnek kell, — kész veszedelem a' jó Tisztnek, még a' jó lelkiesméretű Birtokosnál is, tudván, hogy minden elme feledékeny: a' rossz-szívű Tisztnek pedig, minden írott útmutató, méreg, az Ellenjegyzés (controlleria) és Bizonytság (Documentum), megölő betű.

3) Egy Tisztet-se kellene Hivatalába állítani addig, míg annak, az ő Hivatalát illető hiteles útmutató kezében nintsen: mellyet első nap' végig olvas; második nap', a' hol nem értené, megmagyaráztattja; az első héten pedig könyv nélkül megtanúlja. Ha osztán idővel nem találná-meg benne azt, a' mit tölle — talán a' Mgos. Asszony-ság — végre-hajtatni kívánna; magyarosan és hivatalosan, de jámbor illendőséggel protestáljon mindaddig, míg a' Birtokos maga, az útmutató-

ba egy olyan új Tzikkelyt be nem iktat, — ha bár 50 esztendő múlva lessz is ez.

4) Mintegy vissza sűgárló kötelessége származik a' Fő-tisztnek, amaz egyenes és végrehajtó törekedésének ellenében, akkor, mikor Hivatala' folytatásában, ez vagy ama' tunya, kevéj vagy nyakas alattvaló Tisztel, vagy telyességgel nem, vagy igen nehezen bóldogúl. Ebben az igen gyakori esetben, legelső emberi kötelessége a' Fő-tisztnek, az említett hibák között valamelyikkel küszködő Altisztet, írás által és tsendes vérrel megfenyíteni, 's neki arról ígéretet-tenni, hogy ha attól-fogva, felfedezett hibáját le nem vetkezővén, a' Birtokos' kárát hovatovább neveli; kén-telen lessz a' Fő-tiszt kedvetlen eszközökhöz nyúl-ni. Ha az Altiszt, a' Fő-tisztnek második 's talán harmadik intését is megvetné — mellyek a' dolog' sürgetősségéhez mérve, sokszor, nyomon követ-kezetnek egymásra; — a' vissza sűgárló szent kötelesség abból áll, hogy a' Fő-tiszt, az Altiszt' magaviselését 's egyszer'smind átalkodottságát, a' Birtokosnak, illendő tanúbizonyságok mellett, nem titkon, hanem a' tündöklő napfényen elő-adja, ha a' Fő-tiszt maga nem Telyeshatalmu: ha pedig az, és az Altisztek' szabad változtatása, legalább Hivataljok' felbe-szakasztatása egyedül magától függ; kétségkívül az intő-írást is, vagy szóbeli fenyítéket, 's ennek jó vagy rossz követ-kezését, maga' hatalmával követi-el; mely az Altisztnek talán még sajnosabb volna. — Nints a' jó Fő-tiszt' betsületének 's a' Birtokos' ezzel járó kárának veszedelmesebb eszközölje, mint a' tunya, kevély, de kivált' tudatlan-nyakas' Altiszt' — legtöbbször alattomos-magaviselése. Mely e-setnek, legtöbbször, az a' mélységes tudatlanság az oka, hogy az olyan buta-kevély Altiszt telyes-séggel nem érheti-fel ésszel, hogy ő, szorossan

vében Hivatala' mivóltát, úgyszólván, semmit sem tud — omne simile est dissimile — a' tinók közt, ökör. Sokszor pedig, mikor érti a' maga' Hivatalát, az, hogy a' Főtiszt, — mint némely Birtokos, és, nem egészen ok nélkül, ám-bár egykisség ízetlenül mondja — számár.—

5) A' szükségessé lehető uradalmi perlekedésnek minden olyan része, mely a' Tisztartó' hatalmát, útmutatója szerént is meghaladja, a' Fiscalis' tiszti segedelme mellett, az uradalmi Főtisztet illeti, mint Főkormányozót: hanemha, az effele igazgatásmód, mint az igen nagy Birtokokban láthatni, az Uradalom' gazdasági Tisztsegétől egészen külön van választva (mely kifogást vagy kötést odább is mindenütt oda kell értenünk). — A' Főtiszt' kötelessége rendelést tenni, az esztendőnként rendszerént tartandó egyszeri, a' környületekhez-szabva, többszöri Ürszék' tartásáról: mellyek között a' legtsiklandósabbat, az Urbárium' ellenére támodható legizgágább perlekedést, valamennyire tsak lehet, más eggyező alkudozások által, igen jó elkerülni, kivált' mikor az Alattvalók, mint Felperesek, nem ok nélkül békételenkednek. Példát mondok, mert szükséges. — Huszonhat egész Helység' tsaknem minden lakosi által indított émejgös per, melyben tsak egygyetlenegy, külömben igen ügyes de vad Mezei Ispányon, 25 ezerre szaporodott páltza-ütlekért, ugyanannyi forint vólt a' Fiscus' követelése; a' hosszú szekerezésben, 2 napi út helyett 10—12 napig tartott rossz úthban eldöglött marhák' száma, sereg vólt, — két-héti szörnyü munkát és sok saját költséget okozott nekem 1804-ben, egygyedül-tsak a' betsület' és ügyesség' ösztönénél fogva. — A' Regyes Urbárium' tzikkelyeinek szoros követése, minden fursangságoknak felretétele nélkül, könnyen mególtalmazhatja az effele ots-

mányságtól a' mértékletes magaviseletű uradalmi Tisztséget. Ez az, a' mire a' Főtisztnek nagy vi-
gyázattal kell ügyelni; nem pedig úgy, mint az,
(L—x), a' ki az én nyakamba azt a' gyalázatos
pert hagyta.

6) Ha a' Főtiszt folyvást állhatatos saját kö-
telessége' elkövetésében, minden istenadott nap'
elolvassa, néha többször is, a' maga' Serkentőjét,
keresztül rángatja abban a' végrehajtottakat, min-
den lépten, a' mint valami eszébe-ötlik, szapo-
rítottja a' Serkentőt szükséges újabb Jegyzésekkel;
hónapjában, hetihen sőt gyakran napjában is,
gondos vi'sgálás mellett bejárja a' Birtok' min-
den zegzugját, járatossá lessz, még a' legférőbb
fekvő dugasz helyeken is, jár-kél, nemes büsz-
keséggel, nem pedig az Altisztek utánvaló áská-
lódással, kérdezősködik, lát, hall és hallgat; a'
határszéleket vi'ssgálja, a' szomszédságok' magok-
viseleteit gondosan mérsékelgeti; a' Tisztek' Szám-
tartásait, kezek alá bízott Jóságokat gyakran
nézegeti, tudakozza, szemesen megítéli; az A-
lattvalók' dolgait mindenmódon kitanúlja; egy-
szóval, ha senkise mondhatja háta-megé, hogy
ezt vagy amazt észre nem vette: — ezek, 's több
ilyen százak által, ha külömben is életrevaló em-
ber, ritkán éri az Uradalmat izgága, és kívülről
szintügy mint benn, minden ízetlenkedésnek és
háborgásnak eleit-veheti a' maga' Hivatalának jól
megfelelni tudó nemes szívű Főtiszt.

7) A' Főtiszt' kötelessége a' Birtokost, vagy
ennek nemlétében, árva familiája' Védattyt,
vagy ha van, ezeknek Főigazgató Tanátsát, egy-
szóval, az uradalmi Főtiszt felettvaló személyt
vagy személyeket, még akhan az esetben is, ha
a' Főtiszt telyeshatalommal bírna, minden törvé-
nyes dolgok'; perek' 's egyéb ügyhaj' folyamat-
járól, 's végre, jó vagy szerentsetlen kimenete-

léről, annak idejében tudósítani; vele vagy vele egyet-értvén, szüntelen és minden tisztességes eszközök' segedelmével azon törekedni, hogy az uradalom, az ezt nyomó galyibákból minél-előbb kitisztúljon, 's újjabbakkal ne terhelődjön.

8) A' Főtiszt gondja az uradalmi birtokot, vagy különösen az Alattvalókat illető Királyi 's egyéb főbb Kormányzékthól származó parantsolatokat és rendelkezéseket, kerülő-leveleket, azokkal, a' kiket ezek érdekelhetnek, megesmértetni, őket azoknak értelmeire figyelmetessé tenni, az elkövetendő dolgokat végre-hajtatni, 's így, a' Kormányzések' törvényes akarattjoknak eleget-tétetni.

9) A' törvényes dolgok' közzé tartozó kötelessége, tovább, a' Főtisztnek, az Uradalmakhoz tartozó Puszták 's akarminémű Közbirtokok' diribdarab részeire, holmi közös részvételekre, földekre, épületekre, aknákra, bányákra, halas vizekre, egyszóval, minden Jóságokra, mellyek akarhol is az Uradalom' egyesült határán kívül fekszenek, éppen azon figyelemmel lenni, mellyel ő, az Uradalom egygyütt fekvő határában ügyelni tartozik. Az ilyen szanaszélt fekvő, sokszor sok és különböző erköltsű Közbirtokosokkal közös Jóságotskákra 's haszonvételekre, annál figyelmetesebben kell a' Főtisztnek ügyelni; mivel' ezek rendszerént több viszontagságoknak vannak kitéve. Két, három 's több Uradalmakból álló, egy tagban fekvő, nagy-térségű Kerülettel, ritkán van a' Főtisztnek annyi aggódása, mint egy eltsipptsuppolt maroknyi Uradalommal, — akar törvényes, akar gazdasági dolgát vegyük fontolóra ezen különböző környüetű két birtoknak. Ötven következő esztendő alatt se lép a' Földbirtokosok' eszmélődése, 's a' t. 's a' t.

Ebből a' darab Értekezésből által lehet látni, az említett kiadandó Kézírás' mivoltát szintűgy mint annak betsit vagy haszontalanságát. Ámbár a' Szerző, mint kiki megítélheti, saját tehetségének 's tapasztalásainak eredeti tolmáttsa: mindazáltal, a' dologhoz szólható minden Földesúrnak 's uradalmi Tisztnek szabad nyílást enged arra, hogy a' kinek, tettzik 's egyszer'smind kíváná, hogy az az Utmutató, eredeti Kiadásában is annál nagyobb tökéletességében jelenjen meg; tapasztalásait 's értelmeit; mind a' fundamentomos értelmekre, mind pedig' akarmelyik uradalmi Hivatal' kötelességeire-nézve, bízvást beküldheti a' Tud. Gyűjtemény' Kiadójá-hoz, a' ki azokat a' szerzőnek kezéhez szolgáltatja. Az olyan jót-akaró Uradalmistáknak a' Szerző azt ígéri, hogy valaki tsak újj, 's a' Szerző előtt esmeretlen, vagy legalább eszébe-nem jutott hasznos értelmekkel 's intézetekkel bővítheti vagy tökéletesebbítheti ezt a' könyvet, mely a' maga' nemében újj; mindazoknak a' Nevek (ha meg nem tiltják), az általok beküldendő Tzikkelyek után lesznek téve, és hogy ezek közül kitkit egy Exemplárral fog megtisztelni a' Szerző.

2.

Közönséges Észrevételek a' Nemzeti Characternek Megítélésére különösen pedig a' Magyar Nemzetről hozott némelly Itéletekre.

Stultus et improbus hic amor est, dignusque notari
Cum tua pervideas Oculis mala lippus inunctis,

Cur

Cur in amicorum vitis tam cernis acutum,
Quam aut aquila, aut Serpens Epidaurius? At tibi contra
Evenit, inquirant vitia ut tua rursus et illi.

Horat. Serm. Lib. 1-o Sat. 111-a

Minden valódi Tudomány kedvellő tudja, milyen nagy vigyázás szükséges arra, hogy valamely üggyről el-határozó végítéletet hozzassunk; de még sokkal bővebb tapasztalás, hidegebb vér, érettebb ész, és érzékenyebb lelki esméret kívánatik arra, hogy valamely Nemzetnek érdemét, betsét el-ítélhessük. Gondolkodni, ítélni, minden embernek el-kerülhetetlen szüksége és kötelessége, gondolkodni és ítélni minden tárggyról, minden üggyről, a' melly a' Teremtésnek széles kiterjedésében vagyon; mert, ha szorosan vesszük tsak az számíthatatik a) az emberek sorába, a' ki előítélet nélkül tud maga gondolkodni és ítélni, 's nem esküszik másnak szavára, tsak az lehet állandóan és tántoríthatatlanul jó Hazafi, jó ember, tsak az menekedhetik meg annyira mennyire az emberi szívnek (nem észnek mert az ész, mint tiszta ész soha nem hibázhatik) számtalan tévelygéseitől, a' ki senkinek szava, sőt a' maga indulatának 's gerjedelmének sugallása után sem indul vakon; hanem azt éretten megvizsgálja, megítéli. Gondolkodjék tehát és ítéljen kiki, a' miről tetszik: de mivel ítéleteinkben az ész által ugyan nem hanem az ítélet alá vett tárgyaknak

a) Számíthatatik: Ezt némelyek két t vel írják így: számmíthatatik; de nagy különbség vagyon ezen szók közt: számitok, számitatom, számitódom, számittatom és számittattatom. Az első Activum, numero; a' második passivum, numeror; a' harmadik neutro passivum, a me ipso numero nulla externa vi accedente, melyekből p. o. jobban tetszik ki: tsalatom; decipior; tsalódom, me met ipsum decipio; a' negyedik tselekedtető (factitivum) curo numerari; az ötödik tselekedtető szenvedő (factitivo passivum) alter me curat numerari.

környülállásaik 's tulajdon környülállásaink által még is igen gyakran tsalatatunk meg: az okosabb, hogy a' maga ítélettételének igazságáról jobban meg-győzetessék, másoknak azon tárgyban hozott ítéleteiket is ki-tudakozza a) ki nyomozza; hogy a' magáéval öszve vethesse: Innen származik, hogy az igazi Tudós igen ritkán, és csak érett meg-gondolása után szokott valamelly ügyről el-határozó ítéletet hozni, 's azt-is, a' mennyire csak lehet, érzékeny és szemérmetes kiméllyessel; mert az igazi Tudós nem azon okból dolgozik, hogy számos könyvek homlokaikra nyomtatott neve a' buta Köznép előtt tündököljön 's olvasása tsudáltassék: hanem hogy tudománya által az emberi Nemzetnek használjon; ha erről nintsen meg-győződve, inkább halgat. Ezt kellene minden Írónak tselekedni, egyedül ezen okból kellene mind egyiknek írni, akkor nem lenne szükségek egy más közt a' Tudósnak nevének veszekedni, a' mi Tudósokhoz illetlen; hanem, a' világ, olvasván részre hajlatlan 's meg-világosodott Munkáikat, meg-adná nekik Örömet a' Tudósnak érdem czimét; ha a' Tudományos Czéh által ki-záratatnának-is. Tsak azt kellene az Írónak írnia, a' mit érez, és a' mit érett észszel jól meg-gondolván a' világra nézve hasznosnak ítelt. De ezen mái időben az ítélettételekben való hirtelenkedés mint egy szokássá vált, 's az Írók gyakran a' leg-nagyobb szemtelenséggel hoznak vég-ítéletet olyan tárgyakról is, a' melyekről legkissebb esméretek sintsen; mert e' mái időnkben kiki akar írni tsak azért-is, hogy neve nyomtató papiroson halhatatlanságra jusson, és mennél alábbvaló valaki, annál nagyobb szemtelen-

---

a) Tudakozza. Ezen szót a' Jelentő jelenvalójában azért írtam egy z - vel, hogy a' parantsolótól meg-külömböztessék, a' hol a' betű mindegy kettőztetik.

séggel és kimélletlenséggel támadja meg ítéletteleiben a' leg-érdemesebb ügyeket-is.

Valamint nem minden jó tselekedetünk az erköltsi törvények eránt való tiszteletből származik, hanem gyakran csak külső máz, hogy vagy dítse-
retet nyerhessünk, vagy más czélt elérhessünk, a' hol pedig senki sem lát bennünket, a' legkönnyebb jót-is el-mulasztjuk, mivel jutalma nintsen, sőt titkon a' leg-nagyobb gonoszságoknak is nyugodt lelkiességgel áldozunk; úgy nem a' Tudománynak, azon a' jobb ember egyetlenegy öröme-
nek, egyetlenegy vigasztalójának, egyetlenegy hervadhatatlan boldogságának forró szeretetéből adózunk a' Tudományoknak, olvasunk, írunk könyveket; hanem úgy bánunk vele, mint fájdalom! más érdem címekkel is, — csak azért — hogy Tudósoknak neveztessünk, hogy valamelly Tudós Társaságba iktatassunk. A' köz jóval kevesen gondolnak, hanem inkább a' magok különözött hasznokat üzik, meg nem gondolván azt, hogy a' különözött meg nem állhat, ha csak a' közönséges nem mozditatik elő; — sőt néha készek a' köz jót egy tsalfa remény ségért feláldozni. —

A' mi az övék, magasztaltatik az egekre, a' mi idegen, gyaláztatik csak azért-is, hogy idegen. Ezek közt leg-jobbak még azok, a' kiknek kenyeret a' Tudomány, (*hommes de metier*) mert legalább szorgalmasabban dolgoznak, és valóban többnyire tudósabbak-is a' betsöletbéli Tudósoknál! —

Ezen szemtelen hirtelenkedésből és hír-'s név vadászásból, mivel a' maga kötelességével nem minden ember gondol, sőt közönségesen, annak határait sem esméri, ered, hogy ugyan azon egy tárgyat az egyik Író meg-határozva és kirekesztőképen dítseri a' másik ellenben tökéletesen gyá

láza, úgy hogy a' maradék ezen egymásnak ellenmondó ítéletekből nem a' leg-jobb vélekedéssel leszen a' máii Iróknak igazság szeretetek felelő.

Azomban főképen a' Vallásokról és Nemzetekről hozandó el-határozó Ítéletekben a' leg-nagyobb Vigyázással kell lenni, mert más esetekben csak egyes emberek sértetnek meg; ebben pedig egész Társaságok betsteleníthetnek, a' hol, ha az egyik vagy másik egy vagy más dolgában azon Társaságnak hibájit, a' mellyben vagyon, által látná-is, mivel egy idegen által az egész bántatik-meg, a' mellynek ő-is egy része, és a' mellyben egy mindnyájáért és mindnyáján egyért tartoznak felelni; az is köteles a' maga Társaságát védelmezni, mert az egész által ő-is sértetett meg. De nehéz is egy egész Társaságról el-határozó Ítéletet hozni, mert a' Társaság sok külömb-külobmfele tagokból állvan: az Ítélet hozónak a' Társaságnak minden Tagait kellene esmérni, a' melly majd nem lehetetlen; a' Behozás (Inductio) ezen esetben ha leg-tökélletesebb is, mindég tökéletlen, mert itten minden különözöttnek (privatus) tulajdon betséről, érdeméről, belső belyegeről a) (Character) vagyon a' szó.

---

a) Bélyeg, Character. Ezen szó χαρακτήρ a' Görögben is meg-esmértető jelt, jegyet, bélyeget jelent, a' Deakban is nota által tetetik-ki, a' melly csak ugyan bélyeget, jegyet jelent p. o. malae notae homo, vagy mali characteris homo; de a' nélkül-is a' character meg-fogása szerént, meg-esmértető belyege az Embernek, 's nem látom, miért ne elhetnénk ugyan azt jelentő Magyar szóval, a' mellyet értünk, ha Göröggel, a' mellyet nem értünk, élhetünk.

En a' mint a' Tud. Gyűjt. 1817-ik Esztendei XII-ik Kötetébe iktatott, az Ujszokról írt, Értekezésemben nyilvánlatkoztattam magamat, a' hol szükségét fogom látni, mindeg új szokot fogok tsinálni, de azért azokra nem haragszom, a' kik az új szoknak ellenségeik, hanem sajnálom; ők se bosszonkodjanak tehát ream, hanem ha ők-is

Ha tehát valaki valamelly Társaságról akar Ítéletet hozni, legfeljebb azt teheti, hogy meghatározza az ő egyes Tagainak kisebb vagy nagyobb részében lévő erköltsöket és hibákat, hogy tudniillik a' Társaságnak kisebb vagy nagyobb része tudós, vagy tudatlan, kimivelt, vagy durva 's t. e' feleket, nem pedig, hogy egynehány-nak hibájit az egész Társaságra ruházza. Az általában való Ítéletek inkább tsak tréfás közbe va-

---

viszszont sajnálni akarnak engemet, azt tehetik, nem bánom — legalább betsülni fogom jó szívűsegeket! — De bíjjába is törekednek ellene állani a' természetnek, soha sem akadályoztathatják: mihelyest új tárgyaink vagyunk a' gondolkozásra (a' mit nem tagadhatnak) új szóra is szükségünk vagyon — és akar mit tegyenek, előre mondhatom, hogy ha a' Magyar Nyelvet valamelly szerencsétlenség nem éri, tsak tíz esztendő alatt is a'nyyra meg fog változni a' maga javára, hogy magok az újításoknak gyűlöelőjök is tsudálni fogják előmenetelet. — De, a' mit mindegy javasoltam, vigyázva kell ezzel bánni. — Én mindig arra szoktam vigyázni, hogy az új szó Magyar gyökből származzék, a' gondolatot kimerítse, és könnyű értelmű legyen; azonban mind a' mellett is könnyen eshetik, hogy hibázom, mert az új szót sokkal jobban ítélheti meg az Olvasó, mint a' Szerző, hogy lehet é könnyven érteni, vagy sem; azért kedvesen fogom venni, ha akar ki-is az olyan szókra, mellyek nem tetszenek, okos észrevételeit megírja. Meg lehet, hogy más jobb szót találhat; azon esetben én a' magamét szívesen hagyom abban 's az övet fogadom el. —

Egyben eltávoztam szokott Írás módomtól, abban t. i. hogy a' Birtokosnak 3-ik személyében, tsupán tsak próbának okáért, mivel ezt némelylek kedveleni kezdik a' hol tsak lehetett a' j-t ki hagytam p. o. barátai, barátja helyébe. Ezt azért is tettem, mivel úgy tartom, hogy a' j, azokban tsak az euphonia és a' kétséges értelemnek eltávoztatása kedveért vagyon; kérve kérem tehát Hazánk Tudósait hogy már egyszer meghatározzák, mennyire szükséges a' Magyar helyesírásban, ha azt nem a' Közép szokásából, hanem a' Nyelv természetéből 's okok szerint való következtetésnek törvényeiből akarjuk meríteni, annak széphangzasára és a' kétséges értelemnek eltávoztatására figyelmezní. Egyébaránt ajánlom az Olvasóknak, hogy ezen állításomat T. T. Beregszászi Pálnak az 819-ki Tud. Gyűjt. Kötetbe iktatott Ertekezésével a' nyugovó r-ről összevevessék, mellyre én e' jelenvalónak írásában tekintettel nem lehettem, mivel ezeket még 1817-iknek végén írtam.

lők, mint tudományos munkába; minthogy azok többnyire csak egyes személyekről húzott tapasztalásokon épülnek. De akkor is igen vigyázva hozódhatnak elő, részszerént azért, hogy az illető feleket még is érdeklik, részszerént pedig azért, hogy az olyan idegen, a' ki a' dolgot nem tudja, könnyen vélhetné valóságnak, annyival inkább a' későbben élendők, ha az ilyen könnyű eszű ítéleteket olvasni fogják a).

De mind ezekkel nem azt akarom én mondani, hogy egész Társaságokról senki se ítéljen; mert a' mint már feljebb mondtam, gondolkodni, ítélni, mindenről nem csak szabad minden embernek, hanem szükségesképen kell is: csak azt akarom, hogy senki se vétsen vakmerően egy vagy más Társaságnak, hogy senki se hirtelenkedjék a' maga ítélletével, 's ne ítéljen egy általában, hanem különböztesse meg a' Társaságnak azon részét, a' melly jobb a' többinél, — közönségesen pedig, ha kedvetlen ítéletet hoz, azt tartsa meg magában, vagy ha másokkal is közli, ha ítéletének igazságos volta felől nintsen tökéletesen meggyőződve, úgy hozza elő csak, mint véleményét, nem pedig mint tsalhatatlan igazságot 's lágyítsa, a' mennyire lehet.

-
- a) Illyenek a' Magyar Országi Vármegyékről, Városokról, 's néha az emberek neveikről is hozott tréfás Ítéletek, mint p. o. hogy a' Thurótziai ravaszok, a' Liptóiai szegény kevélyek (armstolz) a' Szepesiek fősvények és feleségeik uralkodásoktól függők, mint Meltzer Jakab a' Zipser Sachsen nevű munkájában állította, a' Sárosiak hazugok és kitsapók, a' Nyitraiak kevélyek és feslett erköltsűek, a' Gömöriek borozók és barátság-szeretők, a' Neográdiak borozók és játék-szeretők, a' Baranyaiak együgyűek 's t. e'f. a' Görgőiek együgyűek, a' Debretzeniek nyersék, a' Besztertze Bányaiak ciffralkodók, a' Bélaiaiak ostobák, a' Sáros N. Patakiak részegesek, a' Pesti házbirtokosok durvák 's t. e' f. A' Lizák kitsapók, a' Julisok hamisak, a' Terézák haragosok, a' Lajosok feslett erköltsűek, a' Mátyások együgyűek 's t. c'félek.

Mivel mindazonáltal minden Tudományunk nem csak magunknak való, 's csak akkor vagyunk haszna, midőn másokkal is közöljük, 's ezen okból néha hasznosnak ítéljük, hogy valamely Társaságról hozott Ítéletünket közönségesse tegyük, sőt arra sokszor kötelesek is vagyunk: azon esetben gondoljuk meg jól és részrehajlás nélkül ítéletünket, 's adjuk úgy a' világ elejibe, a' mint arról jó Lelkiesméretünk szerint megvagyunk győződve. Valóban igen terhes a' betsületes és jó lelkű embernek valamely Társaságról ítéletet hozni, mert e'hez nem csak élős ész, hanem bővebb tulajdon tapasztalás is kívántatik, könyvekből azt csak annyira merithetjük, a' mennyire magunknak szükségesképen kell, nem pedig hogy ítéletünket, mint sajátunkat a' Világ elejibe is botsáthassuk: — de a' legnagyobb akadályokkal kell annak küszködni, a' ki valamely Nemzetnek belső Bélyegéről kénytelen ítélni; mert azt Sentenciákkal kitenni, mint p. o. az Obelisk nevű Könyvben, a' hol a' Szerző a' Magyar Nemzetről azt mondja: *Gens Jugi impatiens, Libertatis incapax*, vagy Barelajus Argenisének végén, ha jól emlékezem, az Olaszokról:

Itali Viri

Fortes et miri,

Hostem non marte

Vincunt, sed arte.

legfeljebb kevélykedő Sentenciának jó, de igazságos ítéletnek nevetséges Oraculumi beszéd, a' mellynek kára lehet sok, haszna nintsen semmi. Mi hasznost is tanulhatni egy olyan két három szóból álló Aphorismushól.

A' ki tehát valamely Nemzetnek erköltseit, tulajdonságait, intézeteit, kimivelését igazságosan leakarja írni 's megítélni.

1-ör Egyezzek meg magával mitsoda értelembe veszi a' Nemzetet, szeles vagy szoros értelembe e? minden nemzet, ha szorosan vesszük igen kevésből áll; tudniillik azokból, a' kik az uralkodásba 's a' közönséges Igazgatásba befolyanak, a' hová nemelly Országokban a' Papság is főképen tartozik, 's azok közt is csak kevesen vagynak, a' kik az erőmív kerekeit mozgatják; — és a' különözött (privatus) Hazafiakból, a' kik tudományok, példajok, tanácsok által a' Nemzetbe elvont magánosságokban tsendesesen munkálódnak; a' Nemzetnek többi része csak nép, csak nyers szer, melly a' millyen bényomást kap, olyan képet tart meg. Ha az Ország Igazgatóji a' bölts Hazafiakkal egyetértőleg munkálódnak, a' vagy ha az Ország Igazgatóji is böltssek; akkor kímélt, nagy, boldog a' Nemzet; de ha ellenkezik irányok a), akkor, a' mit a' Hazafiak tiz esztendő alatt építenek, azt az önnön hasznokat kereső, vagy indulatos, vagy szűk eszű Igazgatók egy pertz alatt elrontják, 's a' Nemzet érzéketlen ostobaságba dűlvén, kitsiny, megvetetett és boldogtalan. — Ezekre tehát szorosan figyelmezní szükséges; mert igaz a' közmondás, hogy a' millyen valamelly Urnak tseléde, olyan közönségesen maga az Ur is; ha tseléde rosz, rosz az Ur is, vagy együgyű!

A' nép maga, megint négy fő rendre oszlik; úgy mint; azon Nagyokra tudniillik, a' kik ha néha látatnának is, a' közönséges Igazgatásban részt nem vesznek (Magnates titulo tales), közönséges Nemésekre (Nobiles Equites, Ritter) Városbeliekre, vagy azokra, a' kik mindennemű

---

a) Irány (erány, arány). Ezen szóval élek cél helyébe, mert a' német Ziel-ből származik, a' melly annyit tesz, mint irány, ziele, irányozni; szükségtelen tehát itten az idegen szó, a' hol eredeti Magyar szónk vagyon.

mesterségekkel foglalatostkodnak (cives, artifices, opifices, Mercatores, Bürger, Künstler, Handwerker, Handelsleute); ezekhez tartoznak némelly Országokban a' földmíveltetők, vagy haszonbér-
lők is (Arendatores, Pächter Free holders) 's végtére a' Köznép, melly természetére nézve ismét kétféle, tudniillik a' Városi Köznép, és a' Földmívelők vagy parasztok. — Ezen felosztás, mivel új és szokatlan, talán különösnek fog látszani, de a' dolog valóságán épül 's azért jó, mivel majd nem minden Országgra alkalmaztatható, mellyért is minden további védelmezése nélkül tovább me-
gyek. —

Mind ezen külön ágazatait a' szélesen vett Nemzetnek vizsgálja meg szorosan, jegyezze fel külön külön tett tapasztalásait; de még egyszer emlitem, soha se felejtkezzék el arról, hogy a' Nemzetet szorosan véve, csak az önön gondolkodók (Selbstdenker) önön fenálló (Selbstständiger) a' teszik, a' többi csak közszer, hogy az üres helyet betöltse, és az egészt befoglalja! Ha azt tselekszi, 's a' Nemzetnek az általam feljebb felállított felosztását béveszi, sokkal világosabban, sokkal tökéletesebben és igazabban fog ítélni a' Nemzetről, mintsem ha, a' mint közönségesen szokott történni, a' Nemzetet egy általában veszi; mert akkor, a' midőn az egygyik részét megsérti, a' másiknak hízkelkedni fog, és vagy egy, vagy más részben el fog távozni az igazságtól.

2-or Tanúlja meg a' Nemzeti nyelvet ne csak fellületesen (oberflächlich) hanem tökéletesen ;

---

a) Öngondolkodó, önfenálló. Ezen szókkal a' mennyire tudom, még a' Magyarban nem éltek, azonban megvagyok győződve, hogy neki fogja érteni: melly könnyen lehet a' magyarban új szótat tsinálni, 's még is panaszkodnak némellyek a' Magyar nyelvnek szűk volta ellen.

mert a' millyen a' nyelv, olyan közönségesen maga a' Nemzet is, széles értelemben véve: ha a' gyökös szók a' származottakat feljül haladják, nem meszsze halad't a' Nemzet eredeti törzsökös képzésétől (Bildung); ha durva, durva a' Nemzet maga is; ha sok idegen szók vagynak benne, nintsen a' Nemzetnek ízlése; ha sebesen beszél, széles; ha igen lassan, rest; ha igen puha a' nyelve, puha a' Nemzet maga is; ha tsendes és megállapodott, megállapodott a' Nemzet maga is 's t. e' f. mert a' nyelv külső bélyege a' Léleknek 's magyarázója; a' hol az szűk, szűk ott a' Tudomány is.

3-or Esmerkedjék meg a' Nemzet Literatúrájával jól, főképen légyen figyelemmel arra, millyen nemű Könyvek, Tudományok, Esméretetek, Mesterségek 's a' t. vagynak divatban. Ha a' História 's a' Természet Tudományai, józan, természetes Philosophia; igen sokra ment a' Nemzet, ha a' Költés uralkodik a' többi Tudományok felett, gyermeki esztendejit éli a' Nemzet, ha a' Néző-Játék darabokat, 's az okosabb Víg-Játékokat szereti, bóldog a' Nemzet; ha bohóskodó, nevetséges darabokat 's szerentse Játékokat, nyomattatik az Uralkodás által, elvesztette érzékenységet, nem gondol maga magával, sem a' jövővel, hanem tsak a' jelenvaló állapot akarja kedvessé tenni, 's mintegy a' boldogságban elfelejteni boldogtalan állapotát; (mert egyik boldogsága az embernek, hogy a' fájdalomnak legfőbb léptsőjén megbolondúlhat); ha szomorú darabokat és dallokat, mélyen érzi elnyomattatását 's még el nem aludt férjfi lelke 's t. a' fele.

4-er Esmerkedjék meg a' Nemzeti szokásokkal, hajlandóságokkal, ünnepekkel, mulatságokkal, eledelekkel, italokkal. A' mint ezek természetesek, együgyűek, pompások, kikeresettek és

eröltetettek; úgy a' Nemzet maga is vagy megmaradt természeti jóságában, vagy elhagyta a' természet korlátait. Ha a' Nemzet természeti tápláló eledelével él, erős még mind lelke, mind szíve (mert nem egyenes következés, hogy a' ki tápláló eledelével él, nem lehet tudós, mivel igazán csak egészséges testben lehet egészséges lélek); ha ellenben mesterséges eledelével, égett szeszekkel él, elfajult, ha igen vastag eledelével és italokkal, buta, érzéketlen 's t. a'f.

5-ör Esmerkedjék meg Geografiai fekvésével, a' föld 's ég-hajlat természetével, természetvényeivel, szomszédaival, 's bővebb Statisticai környüllásaival, nem csak Könyvekből, hanem gyakrabbi utazásokból is, ámbár mind ezeknek nintsen elválasztó befolyások a' Nemzet bélyegébe, ha csak végre nem ellenkezők, kivéven a' Szomszédokat, mert a' melly Országnak Szomszédai műveletlenek reá ragad a' Nemzetre is abból némelly rész; még is okoznak némelly különbségeket a' Nemzetekben, 's legkedvezőbb a' középszer.

6-or Esmerkedjék meg a' Nemzet megállapításával (Constitutio) a) különözött és nyilvános

---

a) Megállapítás, Constitutio. Allni, stare, stehen, állítani, sistere, statuere pro asseverare, Jemanden im gehen aufhalten, und auch etwas behaupten; megállni consistere két értelemben, bestehen és stehen bleiben; állapítani, statuere pro determinare et consolidare, beschliessen und festsetzen; állapítás statutum, Beschluss, Satzung, ezét jó lenne Magyarúl, Statuta Locorum particularium, a' Községeknek állapításai; — továbbá állapot, status, Zustand, Stand, Staat is (mert miért ne élhetne a' Magyar ezen értelemben is vele, ha más Nemzetek tselekszik, p. o. die Amerikanischen Freystaaten, az Amerikai szabad állapotok — Társaság, Societas, Gesellschaft más, más Ország és Tartomány is) innen megállapítás, Constitutio, Verfassung, az az valamelly Társaságnak meghatározott tökéletes állapotja, mivel ezen szó meg a' Magyarban többnyire, de főképen ezen esetben a' tárgynak végső tökéletességét jelenti és a' latán Conjunctionnak con értelmét is magában foglalja. Mind a' mellett meg-

Törvényeivel (Jus privatum et publicum) b) Politiájával 's egyéb öszveköttetésének környüállásaival is, mellyeknek nagy befolyások vagyon a' Nemzetbe. Mert a' hol a' Nemzet külömbkülömbfele tagainak a' törvény előtt való egyenlőségek (Gleichheit vor Gericht) behozódott, ott a' Nemesség előbbeni elsőségére emlékeztvén, néha hozsonkodással néz a' többi Polgárookra, a' Polgárok pedig új felemeltetésekben döllyfösködnek, a'

lehet, hogy jobban tetszenék s helyébe t tenni, így megállapítat, mert a' t végezet a' Magyarban az a végezetnek productumát, természetmennyét jelenti, mint p. o. gondolas, gondolat 's t. e'f de én az úttal a' latán szerént (constitutio nem constitutivum) az elsővel akarom élni, Nemcllyek a' Constitutiót polgári alkotmánynak is mondják 's nem helytelenül; tsak hogy az alkatmány inkább épületet, machinát 's legfellyebb tropice Systemát jelent; azért polgári alkatmány inkább ezen német tropiceus mondatast: Das Staatsgebäude jelentené. Egyébaránt én is azt fogom követni a' mit az okosabb szokas bevéend: „Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi“.

- b) Különözött és nyilvános Törvényeivel. A' különözött szóról már a' Tud. Gyűjt. 1817-ik Eszt. XII-ik Kötetének 33-ik lapán lévő jegyzésben tettem említést, azért erre nézve az Olvasókat oda útasítom. A' mi a' nyilvános szót illeti, arra e' következő okaim vagynak: Ezen latán szó: publicus vélekedésem szerént populus szóból származik, 's eredetikepen lenne populus (valamint poplicola, populicola) az az, a' melly az egész népet, tudniillik kitkit, a' ki a' Társaságban vagyon, illeti, az az közönséges szolgálatra való, mindegyiknek nyilván álló, euilibet patens, a' mint is az aedificia publica nevű épületek, loca publica 's a' t. a' nép számára voltanak rendezve. Azért jól tették ki ezt a' németek ezen szóval öffentlich, de offen, magyarul nyílt, öffentlich adverbialiter nyilván, melly adjectivumra változtatva leszén nyilvános, valamint magán, magános, híjján, híjjános 's t. e'f. De hiszen mondják is: nyilvános, nyilván való, ámbár nem mindeg a' publicum szonak értelmében; én tehát itten tsak azt tettem, hogy a' nyilvános szót nyilvánosra röviditettem.

Hogy ha pedig ezen szót publicus inkább a' pubesből akarjuk származtatni, a' mint hihetőbb is akkor se dönti felállításaimat, mert azon esetre is olyan értelmé vagyon, mint a' minden előtt nyitva állónak, nyilván való hasznávetelre rendeltetettnek.

hol pedig a' feudalis megállapítás megtartatott, ott néha felső bizodalmatlanság szokott a' Fejedelem és a' Rendeik közt uralkodni, a' Nagyok lenézik a' közönséges Nemességet, ez irigylí a' Nagyok sorsát, 's még is bókol előttök, a' Városbeliek agyarkodnak mind a' kettőre, és károztatják őket, mind a' három pedig megveti a' Köznépet 's a' szegény földmívelőt, emez pedig makats, ravasz, rest, zúgolódó 's nem hiszen a' legjobb tanátsnak is, ha feljebb valójától származik. A' megállapításnak megváltoztatása, megváltoztathatja ugyan a' Nemzetet, de tsak sokára, és ha hirtelen, mindenkor rossz.

7-szer Végtére hogy a' Nemzet eredeti bélyegét a' hozzá járultál megkülömböztethesse, esmerkedjék meg a' Nemzet történeteivel. Ezekből tanulhatja, hogy egy Nemzetnek sintsenek el törölhetetlen jó vagy rossz erköltsai, hogy Nemzeti hibák szorosan véve nintsenek, hanem többnyire a' környüállásoktól születnek. A' melly Nemzet véres haborúkkal 's más szerentsétlenségekkel kénytelen volt küszködni, a' melly Nemzet, egy kemény Uralkodásnak igája alatt nyögött sokkal hátrább vagyon mívelésében, mint az, a' melly bölts Fejedelmeknek atyai gondviselések alatt hosszas békeséggel ditsekedhetik; ennek pedig ez nem érdeme, amannak amaz nem hibája. A' Historiából tanulhatja, melly nagyon változtathatják a' környüállások az egész Nemzet lelkét, úgy hogy egynehány egymásután következő bölts Fejedelmek tsudákat mívelhetnek a' reájok bízott Nemzettel, ellemben az alávaló Igazgatás annyira elronthatja a' Nemzetet, hogy emberi bélyegét is el-veszti. Ugyan azon Görögök, a' kik a' Macedoniai Fülöp előtt meghajtani sem akarták magokat, ma földre borúlnak a' közönséges Török előtt-is; ugyan azon Görögök, a'

kiknek tudományokat 's szép mesterségeiket a' Világ tsudálta, ma olvasni se tudnak; 's még-is, mihellyest alkalmatosságok vagyon a' tudományok meg-tanulására, azonnal el-árúlják szép előmeneteleik által régi alkalmas voltokat. Ugyan azon Rómaiak, a' kik Manlius Torquatust az Uralkodásra való vágyásának gyanúságából a' Tarpeji Kőszikláról le-vetették, egy Consullá tett Lónak hódoltak, 's az alá való Domitiánust Istenneknek nevezték, de most-is ki-tetszik, ámbár néha nem a' legjobb oldalról, hajdani Vitézségék. Ugyan azon Frantziák, a' kik Roszbachnál Aszszönyök módjára futottak, meg-hódították majd nem egész Európát, 's ugyan azon Hollandusok, a' kik Ruyter alatt az egész tengeren 's nagy részent a' szárazon-is uralkodtak, Napoleon alatt Frantzia Országnak egy Provinciájává lettenek. Nézzük a' Lengyeleket okosabb Királyaik alatt; mennyire hiresek voltak vitézségekről; tsak Szobjeszki Jánost említem, a' ki Bétsnek, Austriának sőtt az egész Keresztyén Világnak véd-angyala volt: avagy az ő 's fegyvereseinek vitézsége nélkül nem nyögne-e Német Ország a' Töröknek igája alatt? 's ugyan azon Lengyelek a' Confederációnak ideje után a' Nemzetek tsúfokká lettenek; de ugyan azok, midőn a' Frantziák ösztönözéséből szabadságokért színes reménységgel hadakoztanak, állhatatos vitézségeket egész a' bámulásig vitték. De úgy is vagyon, foszd meg a' Nemzetet szabadságától, 's meg fosztod bátorságától is; miglen a' Nyomattatás 's el-keseredett kétségbe esése Oroszlányi merészséggel melyét fel nem fegyverkezteti. Majd azt lehet mondani, hogy annyi Nemzetek közzül tsak a' Magyar, Német és Cseh tartotta meg meglehetősen régtől óta a' maga bélyegét, 's ámbár sokszor hol jobba, hol rosszabbá változott, egy általában még-is

az időknek viszontagságaik által nagy mértékben nemesítetett meg. Még is melly nagyon változott időről időre a' Magyar-is némelly részében! Azon Magyar, a' kinek vad kegyetlensége előtt reszkedtek a' miveltebb Szomszédok, békességet és barátságot szerető Szomszédává vált, 's képzetebb némelly Szomszédainál. A' Heresztyén vallás, hadak, más Nemzeteknek béköltözések az Igazgatásnak változtatása 's más környülállások változtatták az ő lelkét-is.

Melly tiszteletre méltó Nagyságra emelkedett a' Magyar Nemzet Nagy Lajos és 1-ő Mattyás, 's melly nagyon szállott alá Vladislaus Döbze és 2-ik Lajos Királyai alatt! Dozsának 's Társainak büntetése valóban kegyetlen, és ha Gustermann szavaival élek, kannibali volt ugyan; de azért még se érdemlette azt a' Nemzet, hogy azt a' T. Ur épen Irókéznek mondja. Eszébe juthattak volna a' Leydai János idejébéli történetek, emlékezhetett volna Vallensteinnak 's Társainak a' 30 Esztendős háborúban elkövetett kegyetlenségeire, akkor bizonyosan meg-kímélte volna a' Magyarat azon diszes titulussal, külömben az akkori Császári német had vezéreinek már nagyobb titulus nem jutna, mellyre tsak ugyan kérdésen kívül érdemesekké tették magokat! — Avagy talán Karafának, Rabatának, Heisternek 's Magyar Ország több Hóhérainak tetteik atyai kegyességből származtanak. — a) Minek számlálja tehát be

---

a) A' harmincz esztendő háborúnak kegyetlensége iannyira mentek, hogy a' nehezkés Aszszonyokból is kivágták a' magzatokat, és a' csecsemősöket sőt még az Aszszonyi nemzen lévőket is megöldösték; a' Magyar Országi történetekre pedig igen fájdalmasan emlékezünk. De a' ki mind erről, mind arról jobban megakar győződni, olvassa Schillernek a' 30. esztendő háborúrol irt Historiáját, olvassa a' Magyar Országi háborúk és Commissiók történeteit, de a' mellyeknek leírások többnyire még kéziratokban vagyon, mint a' Laniena Eperiensis 's mások,

a' T. Úr az egész Nemzetnek némelly Tagainak felgerjesztett indulatokból származott eltévedéseiket? Valóban kár, hogy ámbár, a' mi a' Magyar megállapításnak történeteit illeti, némellyben igazsága vagyon; még is azon czélból indult, mellyet munkája mindenütt elárul, hogy a' Magyar Nemzetre minden kigondolható gyalázatot ruházzon, gyakran az igazságnak erőszakosításával és a' jónak elhalgatásával is a). A' ki igazán jót akar: — ne sértsen!!! —

Annyi a' Magyar Nemzetre nézve is igaz, hogy a' mint Királyai böltsebbek, vagy gyengébbek vóltanak, úgy emelkedett vagy esett a' Nemzet lelke is. Ha Királyai böltsek voltak, egy Nemzet sem vólt egyenesebb szívű, vitézebb, szófogadóbb; ha kemények és igazságtalanok, véres visszavonások 's belső háborúságok dúltak a' Nemzet kebelében; ha gyengék, akkor a' Nagyok vissza élván hatalmokkal elnyomták a' szegényebb Nemeseket 's nem gondolván a' Hazá boldogságával kisajtolták a' földnépének utolsó vagyonát, utolsó erejét is, hogy gonoszságaikba elmerülve, azt elpazarolhassák, 's az Ország minden szerentsétlenségének majd nem egyedül való okai valának. A' köz Nemesség tsak oda ment, a' hova azoknak hatalma által vitetett, a' Népnek pedig szava nem vólt! — Melly jóltévő változást okozott boldog emlékezetű Mária Terenziának anyai uralkodása! — Ugyan azon Magyarok, a' kiknek némellyike ellene szegezte magát a' Pragmatica Sanctiónak, ezen Felséges 's Nagy

---

a) Lásd: Die Verfassung des Königreichs Ungern; (,) aus der Geschichte und den Gesetzen (Gesetzen) dieses Reiches, dargestellt von Anton Wilhelm Gustermann R. R. Büchermeister und Professor der Rechte in der R. R. Theresianischen Ritter Akademien. Wien 1811. Im Verlage bey Anton Doll. 1-ö Kötet. 337 lap.

Asszonyinak angyali szelídsége által mintegy megígéztetvén, midőn ötet számos ellenségei ősi Koronájától megakarták fosztani, 's a' Magyar Nemzetnek a' legszebb ígéreteket tették, ugyan azon Magyarok mondom, a' kik annyi panaszokkal zörgették az egeket, készek voltak törvényes Királyokért életeket és véreket feláldozni. Tagadhatatlan marad, hogy tsak Mária Tereziának tsendes Uralkodásától óltá számlálhatjuk Magyar Országának boldogabb idő szakaszát; — a' melly jobb időket ért az előtt a' Nemzet, azok bujdosó Csilagokként tsak hamar tűntenek el. — Ezen időtől fogva akadhatunk a' Magyar Nemzetnek igazabb bélyegére, az előbbeni időkben sokat kell a' környüállásoknak tulajdonítani. — Innen is kitetszik, melly nagy tökéletességre vihetik a' böts Uralkodók a' Magyar Nemzetet. Férjfi erő mellett, egy kis okos kedvezés mindenre viheti, 's kész magát és mindenét minden szempillantásban feláldozni; a' Magyarinak Fejedelmét betsülhetni és szerethetni kell, különben tsak kedvetlenül enged az erőnek.

Mind ezen példákból általláthatni, mennyire szükséges valamelly Nemzet bélyegének megítélésére azon Nemzet történeteinek tudása; bővebb és tökéletesebb rendre hozott Intéseket is lehetne e' Tárgyban adni: de mivel én a' Tudományos Gyűjtemény irányához képest tsak némell, közönséges észrevételeket, nem pedig tökéletes munkát akartam írni; elégedjenek meg az Olvasók ez úttal ezen töredékekkel is. A' ki a' feljebb felállított kívánságokat teljesíteni fogja, a' ki a' szerént a' Nemzettel és annak minden környüállásaival meg fog esmerkedni; az hozhat, és egyedül tsak az, igazságos elhatározó ítéletet. — Az, és egyedül tsak az, által fogja látni, mi a' Nemzetnek gyök bélyege (Grundcharakter, Character

radicalis) mi hozzá járult 's mi jelenvaló állapata ; mert a' Nemzetnek jelenvaló állapata nem mindenkor bélyege és ellemben ; — Az és egyedül tsak az , láthatja által , mitsoda , környüál-lások hozták a' Nemzetet a' jelenvaló állapotba , mi akadályoztatta , mi segítheti elő kifejtődését és mellyik Rendébe a' Nemzetnek vagyon a' hiba ? által fogja látni , teljesíti e a' Fejedelem a' maga kötelességeit , atya e a' maga Jobbágyainak , által látja e' Népének igaz javát és szorgalmatos e' annak elő mozdításában ? avagy tsak a' maga hasznát vadásza e , — terheli e adók által Népét , hogy különözött Kintstára meggazdagodhassek — egyedül a' maga indulatainak rabja ? — vagy jó lelkü , de gyenge , 's a' maga Tisztviselőjire bí-zakodik , — azok pedig tsalják a' Fejedelmet , és sanyargatják az Országot ? — Vagynak e a' Nemzetnek okos emberei , jeles tudósai , és millyen arányban az egész Népeséghez képest ? — Azok-nak mennyi befolyások vagyon az Uralkodásba és a' Népbe ? — Millyen arányban vagyon a' Nemesség a' Népeséghez , mi annak erköltse ? munkás Taga e a' Társaságnak , a'vagy tsak emésztő ? Virágzanak e a' Rézmívek és Mesterségek , — ha nem , mi akadályoztatja ? — A' Földművelő szorgalmatos e , — ha nem , mi oka ? — Millyen állapotban vagyon a' Katonaság , millyenben a' Papság ? Betsültetik e a' házaságnak Szentsége , 's vígyáz e annak fentartására az Uralkodás ? — 's végtére egyenlőképen vagynak e a' Nemzet közt felosztva a' Jusok , a' kötelességek és a' terhek ? Szóval végbe vitetett e , a' mit Schillernek Don Carlosában Marquis Posa a' Királynak mond :

Geben Sie Gedankenfreyheit ! Lassen Sie
Groszmüthig wie der Starke , Menschenglück ,
Aus ihrem Füllhorn strömen , Geister reifen
In ihrem Weltgebäude.

Stellen Sie der Menschheit
Verlorenen Adel wieder her. Der Bürger
Sey wiederum, was er zuvor gewesen,
Der Krone Zweck, ihn binde keine Pflicht,
Als seiner Brüder gleichehrwürdige Rechte,
Der Landmann rühme sich des Pflugs, und gönne
Dem König, der nicht Landmann ist, die Krone.
In seiner Werkstatt träume sich der Künstler
Zum Bildner einer schönern Welt. Den Flug
Des Denkers hemme keine Schranke mehr,
Als die Bedingung endlicher Naturen.

Mind ezekről külön külön is fog helyes íté-
letet hozhatni, és az egész Nemzetnek helyegét
össze véve is tökéletesen ítélni meg. Az ilyen
ítelettel lehet csak hasznos, mind arra, a' ki
megítéltetik, mind pedig arra nézve, a' ki azt
olvasa; mert a' Nemzer jelenvaló állapotának elő-
állítás (Darstellung) egy két szóban, csak az
emlekezetnek kints-tárát gazdagítja meg, az észre
pedig eszköztelenül (közvetlenül) közvetlenül
semmit sem munkállódik, — ha csak ez a' maga
szorgalma által azon eszközöket fel nem fedezi,
mellyek által a' Nemzetnek jelenvaló állapotát
meglehetne igazítani.

De mind ezek csak buzgó Óhajások, a' mel-
lyek Isten tudja, mikor fognak teljesíteni; sőt
ellenkezőleg tapasztaljuk, hogy a' Nemzetek meg-
ítélésében, három nevezetes hibák szoktak ural-
kodni 1-ör Néha az Író akar a' Haza szeretetéből,
akar hizelkedésből, akar pedig ditsekedésből, igen
nagyítja a' Nemzet tökéleteségeit, vagy épen, a'
mi igen rút és káros, hamis tökéletességeket ru-
ház rá, a' mellyekkel nem is bír.

A' Haza szeretete szent kötelesség és olyan
erős, hogy az okosabb embert-is néha meg-vakít-
ja, ki lenne tehát olyan kegyetlen, a' ki az Író-
nak ezen okból ejtett hibáját meg nem engedné?

Hiszen a' szerető Anya-is nagyító üvegen nézi gyermekének tökéletességeit, el-nézi sok hibáit — a' szerelmes pedig szeretőjének hibáit-is tökéletességeknek tartja; ez tehát olyan hiba, a' melybe mindegyikünk eshetik: — mert emberek vagyunk. De mely gyakran fájlalják a' Szülők mértékletlen kedvezéseket, mikor már késő gyermeknek általa nevelt hibáikat meg igazítani? Mely gyakran emlegeti sirva a' szerentsétlen gyermek Szüleinek ezen gyengeségeket, midőn már az Örvényből ki nem szabadúlhat? Mely gyakran átkozza a' Nősférjfi esztelen vakságát, midőn már alá való erköltsű feleségétől meg nem menekedhetik? Azért ójja magát kiki a' Hazára nézve-is ezen hibától; mert nintsen veszedelmesebb az önön vak szeretetnél és el-bizásnál, mivel ez a' tökéletességeknek minden útait el zárja —. Visszámolja, ha jó Hazafi akar lenni Nemzetének bélyegét szorgalmatosan, fedezze-fel, de ne dobolja ki annak hibáit, és fogyatkozásait, ezt pedig csak úgy viheti végbe, ha Nemzetét más tökéletesebb Nemzetekkel egyben hasonlítja, tegye azokra más Hazafi Társait 's a' Nemzetet magát is figyelmetessé 's igyekezzék azokat, a' mennyire tehetsége engedi, megigazítani; — mert a' beteg csak akkor gyógyúlhat-meg, ha az Orvos betegségét esméri! Nem szégyen a' tökéletlenség, ha annak meg-igazításán iparkodunk; csak akkor válik gyalázatunkra, ha általkodottan tagadjuk, sőt még hamis tökéletességekkel szemtelenül ditselkedünk! — Mellyre nézve is.

Ójja magát minden jó Hazafi, hogy Nemzetének se ne hizelkedjék, se hamis tökéletességekkel ne ditselkedjék. Amaz alávalóság, emez gyalázatos hiba! — A' hizelkedőnek nagyon czéla — a' maga saját boldogítása, hogy a' Nemzet előtt magát kedvessé tegye, 's Tisztségre kapjon; —

de ez alávaló: *Hic niger est, hunc Tu Romane caveto!* — A' ditsekedőnek nintsen semmi okos czela; Hazájának árt, mivel az tökéletesebbnek gondolván magát, elrestül igyekezetében: a' külföld előtt pedig nevetségessé teszi Nemzetét, mivel az elebb vagy utóbb is meg-tudja, hogy többnyire mese az, a' mit Cultúrájáról irt! — A'

2-dik Nevezetes hiba az, ha az Író vagy gyűlölségből, vagy irigységből, vagy a' maga Nemzetének előszeretetéből (*praedilectio Vorliebe*) vagy akar melly másokból, más Nemzetnek tökéletességeit el-halगतja, el-mellözi 's arra minden gyalázatot ruház. — Már feljebb mondtam, hogy a' maga Nemzetét szeretni igen szép, igen illő, sőt szükséges-is; de azért más Nemzetnek érdemlett Betseből el húzni meg nem fér az okos ember tulajdonságával, a' közönséges ember szeretettel, 's többnyire alávalóság. Hogy ha pedig ez irigységből, vagy más mellékes okból származik; az alávalóság mellett még gonosz szívet-is árul el 's az olyan embert, mint a' Nemzet Felségének meg-sértőjét, másoknak például a' leg nagyobb büntetéssel kellene illetni. Azon emberek olyanok, mint a' hízkelő növények (*plantae parasiticae*) ragaszkodnak a' Fejedelmekhez, hogy hasznos nedvességeiket ki-szívassák 's őket a' magok dögleletes párájokkal megvesztegethessék. — A'

3-dik hiba, a' mellybe a' Nemzetek bélyegeiket megítélő Írók esnek az, hogy többnyire tehetetlenek (*Judex inactivus*) annak megítélésére. Távol légyen, hogy azon szemtelen szélkiáltók, azon kívánságoknak, mellyeket a' Nemzetek bélyegeiket meg ítélni akarónak be kellene tölteni, eleget tennének, hogy inkább még a' legelső készülleteit sem izlelték a) meg a' Nemzetek

---

a) Izlelni, *gustare*, mert kóstolni Német szó, *kosten* 's miért ne élhessen a' Magyar ezen szóval, holott iz *gustus*,

esmeretének sőt a' magok Nemzetét sem esmérlik, 's vastag tudatlanságok miatt nem is esmerhetik — Ezen hiba szüli azon sűrű, bal és balgatag ítéleteket is, melyeket a' Külföldiek a' Magyar Nemzetről hoznak. Egy Nemzet sinsen annyi sok sületlen Ítéleteknek ki téve, mint a' Magyar — mert egy Nemzet sem ad annyi sok idegen ingyen élőknek kenyeret, mint a' Magyar: — ez egyedül való oka 's nem egyéb! De nem is tsuda; mert a' ki sokalkkal teszen jót, sok háládatlanokat nevel: — hiszen a' kakuk fiú-is ki üzi, honyokból a' maga nevelőit-'s igen természetés, hogy az ember közönségesen háladatlan, mert szegyenli, hogy jótéteményre kellett szorúlnia, azért hibát keres jóltévőjében, hogy tetsző oka legyen a' háládatlanságra! — Kenyeretlen Tisztviselők, a' szerentsével öszve veszettek, Uratlan Mesterlegények, Kortsmarosszolgák, Pintzések és Jelelők a) 's más kóborlók seregenként költöznek Magyar Országba, 's midön e' Nemzet jótéteményein meg-híztak, alávalóképen piszkolják, hogy a' magok hazudott eredetekkel szemtelenül ditsekedhessenek; mert minden idegen, ha valamennyire fel-vette magát per fas et nefas Magyar Országban, ugyan azok előtt, a' kik őtet gyalog és rongyosan látták Magyar Országba beköltözni, nagy Nemből származottnak hazudja magát, 's kevélyen alá néz közönséges életünkre.

---

gustare izlelni, valamint mész meszelni, szem szemlelni, vagy jobban szemlélni 's a' t.

- a) Pintzések és Jelelők. Pintzés Kellner, mert az innen származik Keller, pintze, azon formára, mint Sold, Söldner, Zoll, Zöllner, a' Magyarban is az ás és és vegezet bíró-t de bánót-is jelent, mint gulya, gulyás, gulyával bánó, csorda, csordás, Konda (ez régi szó lehetett és sertés nyájt tehetett) kondás 's t. e. f. — Jelelő, Marqueur, mert la Marque jet, marquer jelelni, Marqueur jelelő, a' mit azon embereknek foglalatosságok-is jelent.

Emberek, a' kik sem írni, sem született anyai Nyelveken jól beszélni, nem tudnak, mernek a' magyar Nemzet ki-míveltségének meg-ítélésébe avatkozni! —.

Vagynak olyanok-is, a' kik Magyar Országot soha se látták, Magyar könyvet soha sem olvastak, vagy ha voltak is Magyar Országban, csak a' Vendégfogadósokkal esmerkedtek meg, a' kik a' nélkül is többnyire Atyok fiai, még is olly meg-határozással hoznak Itéletet Magyar Országról, mintha annak alkotásától fogva laktak volna benne — Ha már legalább Itélettételeiket a' különösre hoznák; de a' közönséges piszkolódásnál maradnak meg, úgy hogy akár hány írást olvas az ember, mind ugyan azon egy motskos kaptára vagyon útve.

Azomban, ha valamelly Országot, Magyar Országot leg-nehezebb megítélni. Nem csak annyi különböző bélyege vagyon, a' hány különböző Nemzetség lakja; hanem a' Nemzetségeknek különböző külömbféle öszve vegyüléséből-is ugyan annyi új, külömb-külobmféle bélyegek származnak, úgy hogy néha alig mehet az utazó egy mértföldnyire, hogy nevezetes külömbiségekre ne akadjon — Az első bé-nyomás-is igen sokat téssen, 's gyakran megtompítja a' józanabb itéletet is. A környölállások, mellyek közt az első tapasztalás történt, igen sokat vonszanak-el a' dolog valóságából, vagy hozzá-is adnak. — Tudja azt minden belátó utazó, hogy azon vidék a' mellyben tavaszi szép időben utazunk, ha rútabb is sokkal jobban tetszik; mint a' szebb ha roszt időben esett utazásunk, úgy hogy az idő-is hihetetlen külömbséget téssen itélettételünkben. — Ezen eset adja magát elő a' Nemzetnek meg-ítélésében-is; — az első bé-nyomás mindenkor a' leg-erősebb, és a' jobb meg-győződés ellen is vissza hangzik lel-

künkben. — Azon utazó, a' ki Magyarországba való legelső belépte alkalmatosságával mindjárt barátságosan fogadtatott, mindjárt tudós Ferjira akadt, ha későbben másutt durvaságot-is tapasztalt, sokkal ditséretesebben fog Magyarországról itélni, mint az, a' kinek talán mindjárt az Ország szélén valamelly részeges paraszt ki-nem akart térni, ha későbben undorodásig-is vendégeltetett. Mind ezekre figyelmezni eszek ágában sintsen a' mi megítélőinknek! — szóval, valahány Itéletet lehet olvasni Magyarországról, majd nem mind annyiból az tetszik ki, hogy az Író nem a' dolog igazságát akarta ki-nyomozni, hanem vagy melleleg való irányból írt, vagy mível ez most a' leg újabb módivá vált, mutatni akarta, hogy ő-is tud valamit Magyarországról.

Thaisz András.

3.

Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak.

A' Dialektus, mellyről itt szó vagyon, nem egyéb, mint a' közönségesebben bevett, 's a' Könyvekben megállapított beszéd-től való eltávozás. E' szerint felkell elebb tenni egy megállapított beszéd-módot, 's úgy lehet osztán a' nyelvphilosophiából a' Dialektus' eredetét kimagyarázni.

A' nyelvphilosophia a' beszédre nézve azt kívánja, hogy minden tón a' beszédben, a' mennyire lehet meghatározott módon adódjon elő. Ez pedig csak úgy lehet meg, ha mindenik hangnak bizonyos látható forma adatik, mellyhez nem

más, hanem éppen csak ez vagy amaz hangnak lehessen köttetni. Ez vala a' betűk' eredete, és ámbár az első meghatározáskor egészen a' szabad kéjtől függött, hogy p. o. ezen formával d, vagy p 's az ez vagy amaz hang jelentődjön; de a' meghatározás után, ahhoz más hangot kötni többé nem szabad, hanem éppen azt, mellynek kifejezésére azon jel rendeltetett. Így ált elő az írásmesterség, melly által a' láthatlan hang bizonyos alakot nyert, 's ez által mintegy állandóul lelanczoltatott, ama mennyei Énekes, Herder szerint:

— du o Schöpfer gabst dem Menschensinn
Dein — Kunstgeheimnisz, auch dem Schall
Gestalt zu geben, ihn zu fesseln, neu
Mit schwacher leiser Züge Engelsschrift.

Az írás hát a' beszédnek ama szent titka, melly a' hangoknak bizonyos alakban öltöztetése által, azok' kiejtését állandóvá 's változhatlanná teszi; e' köt-özve bennünket az ó és új világgal; ez eszközli a' nyelvnek épségben 's tisztán megmaradását.

E' jegyzés néminémű világot hint a' Dialectus' kimagyarázására, mert ebből önként foly az a' következés, hogy írás nélkül, akármellyik nyelvben csak nem annyi Dialectus származna, a' mennyi hely valamelly Országban van, 's utóbb egyik a' másiknak talám érthetetlen is lehetne a' naponként nevelkedő különbözés miatt. Mert ahol valami szorosan 's bizonyosan nincs meghatározva, ott regulát tartani nem lehet. Így van a' nyelvre nézve is, ha a' benne levő hangoknak meghatározott formájok nem volna. — Sőt még akkor is, midőn valamelly nyelv' tonja 's egyéb regulái meghatározottak: formálhatnak Dialectust azok, kik ez állandó ábrázat nyelvek' tonjá-

nak gyakor izben 's figyelve nem szemlélhetik, 's ez által annak tökéletes hangzatját állandóul fel nem tarthatják. Így származhatik apródonként a' szótagok' megrövidítése, a' magán 's mássalhangzók' cserélgetése; sokszor a' szók' másforma hajtogatása is. Ebből a' külömbféle nyelvekben lévő Dialektusokat alkalmasan kilehetne fejteni, 's többek közt édes Honni nyelvünk' Dialektusait is, mellyből a' Gömöri Dialektusnak igyekezem rövid rajzát adni.

Erre szükség előre megjegyezni, hogy ez Gömör Vármegyének nem minden részeiben egyforma, hanem a' Városok és faluk, 's ezekben ismét a' pallérozottabb vagy tanulatlanabb emberek' különbözése szerint, hol tisztább, hol romlottabb; melly különbözést szörszálhasgató pontossággal előadni, sem nem szükséges, sem ez értekezés' célja 's sphaeraja nem engedné. Annyit mindazáltal meg lehet közönségesen is jegyezni, hogy a' Gömör Vármegyei beszéd' accentusa ismerhető, úgy hogy az ott lakókat, a' máshova valók, beszédjeből elszokták ismerni. — Különösen pedig leginkább a' falusi nép' beszéd módját akarom nagyjából előadni, a' mint az a' Rima 's Balog-völgyi lakosoknál találhatik, 's azok közt is hol vastagabb, hol vékonyabb különbözéssel, mert a' kik pallérozott emberekkel sokszor öszve jönnek, némellyekbe helyesebb beszéd módot követnek, de egymás közt a' falukon szokott Dialektussokat megtartják.

Legfőbb Charakteristikája a' Gömöri accentusnak a' meghúzott kemény e. — A' Magyar beszédben, mint ezt kiki tudja, az e magánhangzó kétképen szokott kiejtődni, vagy keményen, vagy lágyan: p. o. e' szóba: vele, az első szótagban keményebb, a' másodikban lágyabb accentussal ejtődik ki az e. De már a' meg-

hosszításban, csupán a' lágyabb e-t szokták a tisztább beszédű Magyarok meghúzni; p. o. ebben: beszédje, noha az első tagban az e keményen ejtődik ki; mindazáltal középbbe lágy é mondódik meg húzva. Nem így Gömörben; hanem minden hosszú é keményen hangzik, 's az említett szóban is, — valamint mindenegyéb szókban — nem lágyan, (beszédje) hanem keményen (beszédje) hangzik a' meghúzott e. — Ellenben a' rövid e betűt lágyan szeretik ejteni. — Ezt. a' Gömöri beszéd mód' accentusáról közönségesen.

Az al, ha szó' végén áll, 's ha mássalhangzó követi egybeült is ó-nak; (szalma, szóma, balta bót a, fal fő, hajnal haj n ó) az el, hasonló esetben ö-nek mondatik, el ö, fel fő, nyelve ny ö ve 's a' t. Megtartják pedig való hangzatjokat, ha utánuk magánhangzó következik, p. o. Alatka, (a' tenkelynek kalásztalan fája) alatta, falat, velem, bele; valamint akkor is, mikor hosszan ejtődik ki az a vagy e p. o. számlálni, félni.

A' hosszú i helyett többnyire hosszú e-t mondanak p. o. kávénom, öcsűfètom (elcsűfítom).

A' hosszú ül úgy hangzik mint ö l; (becsülni becs ö lni) a' hosszú úl mint ol; p. o. tanúlt tanolt, mordúl mordol. Való hangjokkal ejtődnek ha magánhangzó követi.

A' ti-vel kezdődő szókban a' t úgy hangzik mint ty. Tyisztetes, tyisztítom 's a' t.

A' ni végzetű igéket úgy ejtik ki, mintha nyi-vel végződnének p. o. vennyi, ejtenyi.

Az igék' hajtogatásában, a' jelenvaló többesének első személyében a' tj úgy hangzik, mint ty p. o. tarthatjuk tarhatyuk. — Az elmúlt' egyesének harmadik személyében pedig a' totta, tötte végzetek helyett csak röviden tta vagy tte végezettel élnek p. o. hajította hajitta, megfűtötte megűtte.

- E' szó helyt majd im-el ének p. o. Im ömègyek (majd elmegyek). A' s z a vagy s z e hívò particula helyt pedig s z i -vel, p. o. Jersze g y ö. v e -s z i ; ezzel ének a' csak helyett is, midõn az a' beszéd' végén áll p. o. add-ide csak, add-ide s z i.

Sok szókbán a' mássalhangzók kimaradnak, mint már ennek a' végén: bizony az ny (bi zo) ebbe: már az r (má). Sok szóknak a' közepén is, ha két mássalhangzó van, az egyik elmarad p. o. számlálni számlányi, tarthatjuk tarthatyuk.

Az öszvetett igékben, az elõszócska, mint a' latán nyelvben, a' mássalhangzón kezdõdõ igék' elsõ betûjével egybe olvasztatik, p. o. memmondom, mellátta; (mint a' Latánba: collaudo, alloquor 's a' t.) kivétetõdnek a' magánhangzón végzõdõ elõszócskák, melyekhez tartozik az el és fel-is, mint: ömègyek, fővinnyi (felvinni).

Ellenben ez utóljáróba: val, vel a' v euphonia kedvéért öszve nem olvas azon szónak utolsó betûjével, mellyel öszvekõttetik, hanem mindénütt kimondódik p. o. reggel, regvõ v. regvel, kenyérrel, kenyérvõ v. kenyérvél, bottal botvó v. botval.

Némelly szókbán a' külön szótagok' mássalhangzóit egymással felcserélik, p. o. fekete fe-te-ke, hegedű he-de-gű, laska la-ks-a, pántlika plántyika 's t. e'f. (Mint a' Doriszi Dialektusha *χαδια* e' helyt, hogy *χαδια*). — De többek-re kiterjeszkedni sem idõ, sem hely nem engedik.

Ha már a' Dialektusról fellyebb elõadott magyarázatot ide alkalmaztatjuk, úgy látszik hogy ezen romlott beszédmód nem máshonnan vette eredetét, mint a' hogy ott elbeszéltetett. Tudniillik a' falusi nép — valamint a' városinak-is tulajdonlatlanabb fele — mezeti 's egyéb kézi munkák-

kal töltvén idejét: könyveket nem olvashat, annál fogva nem látván 's nem gyakorolván azon meghatározott formákat, mellyekhez ez vagy amaz hang köttetve van: lehetetlen neki a' csupa beszéd által a' nyelv' ejtését eredeti tisztaságában állandóul 's minden időkre megtartani, 's így apródonként különbözés származik a' szók' kiejtésében. Így p. o. ebből: szalma, könnyen lehet szolma 's utóbb szóma; ebből: homlokával elebb homlokával 's végre homlokávó; ebből: el, meghúzott kemény é, 's majd ő 's t. e'f. — Az iskolai tanítás pedig a' már elhatalmazott Dialektust meg nem változtathatja, mert eggy kevés olvasás után, a' Szülék felszabadítják, 's az iskolából haza vezetik magzatjaikat, hogy nekik otthon segélyül legyenek, 's folyvást tartó munkára szorítják, úgy hogy felnőtt korokra nagyobb részek a' betűt sem ismeri többé; a' ki pedig — a' mi igen ritka — azt el nem felejtí is, felettebb ritkán vesz kezébe könyvet; legfeljebb Vasárnapokon a' Bibliát vagy Liliomok' völgyét, 's azt is csak baktatva, és úgy olvassa, a' mint a' betűk fekszenek, p. o. az illy szókban: tarthat-ja, ad-ja 's t. e'f. a' t vagy d betűt Világért sem olvasztaná eggybe a' j-vel, hanem külön, egymástól megszakasztva ejti ki; holott a' közbeszédbe megint öszveolvasztva mondja azt, mint mások. — E' szerint nem csuda, ha a' pór nép' dialektusa a' könyvbeszédtől eltávozik, mert ha a' szók' hangja a' helyesírás' régulái szerint meg nem volna állapítva, lehetetlen volna azoknak, sokára el nem változni. Bizonyítja ezt a' pórság' példája, kikre nézve — mivel nem olvasnak — mint eggy nincs írás; azért is különféle Vármegyékben 's tájékokban, a' helyes beszédmódtól sokképen eltávoztak.

Lehetne ugyan mondani, hogy a' tisztábban beszéllő Magyarok - is sok szókat, más-más képen,

ejtenek. De ez éppen nem tartozik a' Dialektusokhoz, mivel nem olvasatlanságból, de a' helyesírás' regulájának nem eléggé szoros meghatározásából származik. Így p. o. az e magánhangzó hányképen mondódik a' Magyaroknál; 's még is semmi meghatározó accentusa nincs, mikor hogy kell kimondani. A' mássalhangzókra nézve is sok különbség van a' pellérozottabb Magyarok közt, melyek egyedül a' meghatározatlan Orthographiából származtak. Valamint azért a' különféle Dialektusok mind addig fognak tartani, míg a' pór nép, könyvekből a' tisztább Magyar beszédet meg nem tanulja: úgy az Írók közt lévő különbözések nem elébb, hanem az Orthographiának szorossabb meghatározásával fognak megszűnni. Vajha Hazánk' érdemes Tudósai e' hijányt minél elébb kipótolnak!

B. S.

4.

A' ts és cs, tz és cz betűkről.

Nagy tökéletessége az akármellyik nyelvnek, ha minden hangjait bizonyos karakterekkel kifejezheti. Ellenben nagy hijány, nem csak az Orthographiára, de a' hangok' való tónjára nézve is, ha nincsen mindeniknek tulajdon megfelelő karaktere. Illy sorsa lett a' mi nyelvünknek, midőn önnön jegyeit elhagyván, a' Latánok' betűit vette-által. Mert a' Latánok' nyelvébe nem léven meg sok hang azok közzül, melyek a' mienkben megvagynak: nem lehet mindeniknek különös betűt adni. — Mindazáltal e' hijányt kitudták pótolni Eleink öszvetétel által. Így lettek a' gy, ly, ny, ty, cs, és cz betűk (betűknek mondhatni, mivel eggyyszerű hangokat ábrázolnak) a' Magyar nyelvben. — Azonban az újjabb időkben

a' cs iránt (mint régenten a' gy, dj, dgy iránt. Lásd Kazinczy Magy. Régiség a' Krakkaí ábécze-ben). Hazánk' Tudósai meghasonlának, 's e' felett számtalan Orthographiai harcokat támasztának, mellyek még most is szüntelen folynak. Az egész dolog nem egyébünnen származott, mint a' cs-nek a' ts-vel öszve zavarásából; holott ezek éppen különböző hangzatok; a' mint meg fog tesszeni a' következőkből:

1. A' ts különbözik a' cs-től eredetére; származik ugyan-is a' t-nek s-el öszvejöveleleiből; mellyből következik, hogy a' ts csupán azon szókban jöhet-elő, mellyeknek akár gyökjökben, akár származék-themájokban a' t betű már megvölt; ellenben cs-vel élni illy szókban éppen nem lehet, p. o. ebbe: költ-ség, hogy nem cs, hanem ts vagyon, abból tetszik-meg, mert a' themába (költött) a' t már benne van, 's ez a' hajtogatásakor s-el tanálkozván, úgy származik a' ts. Ellenben ebbe: csuda, látnivaló, soha t nem völt, ebben hát az eredeti cs hang lévén, ts-vel élni nem lehet.

2. Ha ki a' ts-nek illy -módú származását szembetünöbben akarná vizsgálni, valassza-el a' themákban lévő t-betűt, a' hajtogatásban hozzájáruló s-től, 's mondja-ki külön, megszakasztva így: költ-ség; azonnal észre fogja venni, hogy éppen úgy olvad ott eggyüve a' t az s-el, mint a' d a' j-vel ezekben: adja, maradjon, vagy az l a' j-vel ezekben: találja, szemlélje.

3. E' szerint, a' ki mindenütt ts betűvel élne, azzal nem egyebet tenne, hanem megtagadná, hogy a' Magyar nyelvben van eredeti cs hang. Mert abból, hogy az a' megkettőzött ccs-vel eggy hangnak látszik lenni, nem következik, hogy valóban az legyen. Ki itélné helyesnek az illy irást: a g g y a (adja), halaggyon (haladjon),

djalázat (gyalázat) 's t. e'f. pedig ugyan azon hasonlatosság' regulája szerint lehetne így írni ezeket-is. Vagy ha valaki francz nyelven írni akarván, a' l' homme helyett l' aumme-ot, a' beauté helyett b o t é-t írna; nem nevetetné-e ki magát?

4. A' ts már magában-is két hangnak öszvetetele lévén, megkettőzött tts-vel élni szükség-telen.

A' mi a' tz-t illeti, minthogy a' t soha z-vel a' Magyar nyelvben öszve nem jön, úgy látszik, hogy ez a' jel, nyelvünkből végképen kimaradhat. — Nem így az sz-re nézve, mert ezzel szint-úgy öszvekerül, mint az s-el, 's véle egygy hang-ra olvad, melly a' megkettőzött eredeti magyar ccz hanghoz hasonlít., 's ennek származása szint-úgy szembe tűnik, mint a' ts-é p. o. ebbe: Látszik. — Itt ugyan egygy nehézség van, mert ebbe: m e t s z e n i nem világos, hogy a' t már az sz-el való tanálkozás előtt meg vólt légyen: mind-azáltal, mivel eggyszerre megtetszik, hogy az öszvetett hang, (éppen mint a' látszik) azt-is így kell írni, 's a' kettős ccz-vel csak ott élni, a' hol valósággal az eggyszerű Magyar cz kettőztetik-meg, p. o. malacz, malacczal.

Ezekből látszik, hogy a' ts-t cs-vel, és a' tsz-t cz-vel öszvezavarni hiba nélkül nem lehet; (a' tz-ről többet nem szóllok). — Innen az-is világos, hogy a' kik e' kérdést sürgetik: mellyikkel helyesebb élni: a' ts-vel-e, vagy cs-vel, tz-vel-e vagy cz-vel? csak a' Grammaticai pereket akarják szaporítani. — Nem értem ide azokat, kik ezt éppen ellenkező nemes célból, tudniillik az e' miatt régen folyó czivódások' megszüntetésére, — mellyekbe némeltyek, fájdalom! a' valóságbeli különbséget-is bele vonni iparkodnak — cselekszik *).

*) Rövid, de igen helyes.

A' Redactio.

Azok, kik felderült Magyar Literaturánk' előmozdítását folyton - folyó perekekkel' akarják munkálódni, az aggatódzásokat mértéken túl üz-
vén, gyengéjeket sokszor igen elárulják. Nem halgathatom itt el az Amerika' Hisztóriája' Re-
censensét (Tudom. Gyűjt. 1818. III. Köt.), ki Re-
censiója' végén egész Magyar világ előtt ki meri
tenni, hogy e' magyar szó: szenvedés, nem
azt teszi, hogy: szenvedés (passio), hanem
ezt: senyvedés, rothadás. (E' csak olyan, mintha
azt mondanám: e' szó tudomány, nem azt teszi,
hogy tudomány, hanem ezt: forró-nyavalya)
En sem a' recenselt munkát, sem Recensenst
nem ismerem, de mikor illyet olvasok, nem ál-
hatom, hogy ezt ne mondjam: Vajha, a' ki Ma-
gyar munkát akar recenseálni, Magyarúl érteni
megtanúlna!

B. S.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Martini Schwartner, Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis
Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae,
Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, Prac-
cipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri Incisis. Editio
secunda auctior et emendatior. Budae, Typis Regiae U-
niversitatis Pestanae MDCCCII. — Előbeszéd XVI. oldal.
Maga a' Munka 403. oldal, nyoltzadrétben.

(Folytatás)

A' 6-dik tizikkely minden kitsiny és nagy
Jusnak talpköve, és még is alig vagyon valami
Tud. Gy. IX. K. 1819.

kevés igaz és bizonyos benne. Méltó ennek fő sorait ki írni azokért, kik a' Könyvet nem bírják. „Diplomata alia primam manum referunt, signis solemnibus instructa, (autographa, protographa, originalia) alia secundis curis ex his descripta sunt, (apographa, copiae, exempla, antigrapha), idque vel publica auctoritate, vel fide tantum privata. Illa copiae vidimatae, vidimus, inspeximus, copiae authenticae, Transumpta appellantur: haec copiae duntaxat vagae sunt atque simplices, par, paria dictae.” E' sorokon a' nagyobb rész meg sem akadna, de a' Recensens a' nélkül, hogy valami indúlatoosság bántaná, bámúlva veszi ezeket a' Magyar Diplomatika Tanítójától. Hány szerentsétlen fizette meg eddig e' régi előítéleteknek árokat!! Vegyük bár a' dolgot a' Magyar Törvények és Oklevelek szerint fontolóra.

1) Bizonyos, hogy az autographum, protographum, apographum, antigraphum nevek esméretlenek a' régi Magyar Diplomákban és Törvényekben, melyekben soha nem taláztatnak. A' Tudósoknál keletbe lehetnek, de a' Törvény őket soha bé nem vette. Erre talán próba nem kívántatik.

2) Bizonyos, hogy az Autographum annyit tészén, mint valakinek tulajdon és sajátírása. Az a' Levél tehát, mellyett a' Király maga nem írt, a' Királynak nem autographum Diplómája. Ezen értelemben, míg főképen az aláírások keletbe nem voltak, a' Diplomák a' Jegyzőknek vagy Író Deákoknak autographumaik valának. Hol is fekszik az ipse scripsit görög szóban ilyen régi esetben a' hitelesség ideája?

3) Bizonyos, hogy a' *Protographum* annyit tesz, mint legelsőírás. Hajdan a' legelső írás, mint most is, többnyire az úgy hivatott *Conceptus* vagy *Minuta* volt, és nem maga a' *Diploma*. De, ha egyenesen a' *Diploma* volt volna is, hol fekszik ebben is a' hitelesség képe, mellyet itt ki tenni akarnak a' *Diplomatikusok*? Így szólhatni az *Apographum* és *Antigraphum* nevekről is.

4) Bizonyos, hogy a' *Vidimus* és *Inspecimus* neveket sem esméri a' közép Kornak Magyar Országi Diplomatikája. Sőt a' mostani Kor sem él nálunk e' nevezetekkel.

5) Bizonyos, hogy a' Pár a' Magyar Törvényben nem tézsen hiteletlen *Másolatot*, az az: *Vaga Copiát*, sőt inkább ez a' leghitelesebb neme a' diplomatikai hitelességnek. II. András Arany Bullája végén beszéli: „*Eam conscribi fecimus in septem Paria literarum.*” Ezen arany függő Petsétes Levelek vaga copiák voltak-e? Nagy Lajos Király 1348-diki Levelében (Bárdossy Suppl. pag. 42) parantsolja az Egri Káptalannak: „*Quod quaedam Privilegia ipsorum, super Possessionibus ipsorum emanata, casualiter amissa, et ab ipsis alienata exstitissent, quorum alia Paria in Sacristia seu Conservatorio Ecclesiae vestrae reposita haberentur, et nunc eis plurimum forent necessaria. Super quo Fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus universa Privilegia, ipsos Nobiles de Keech et Possessiones eorum tangentia, in Vestra Sacristia, seu Conservatorio Ecclesiae Vestrae requiri faciatis, reinventaque transscribi facere, et in Transumpto eisdem Nobilibus de Keech dare debeatis.*” Vallyon Vaga Copiából adott-e az Egri Káptalan hiteles *Transumptumot*? Sigmond Király VI. Decretumának 10. tikkelye

rendeli: „Item de Paribus (így van az eredetiben és nem Partibus) antiquarum Literarum in Conservatorio requisitarum Custodi seu Requisitori per se denarii centum.” Száz pénz ekkor nagy summa volt. Ugyan a' Vaga Copia tsupa felkerestetéséért kellett-e ennyit fizetni, hogy abból azután Just védő, vagy tagadó hiteles Levél készülhessen? Ki tetszik ezekből, hogy a' Pár olyan hiteles Levél volt, melly többször hiteles formában leíratott. Tudja a' Recensens, hogy a' Tudatlanok e' szóval most vaga copia helyett élnek; főképen, ha a' Simplex szót, a' mit tenni nem is lehetne, elébe teszik; de ezeket a' Tanítónak inteni és arra emlékeztetni kellett volna, hogy a' Levátát ex Paribus nem vaga copia, hanem eredeti Actio Levél mellett kellene tenni még mostanában is. A' rossz név onnand vette eredetét, mivel Magyar Országban is, mint Erdélyben mai napig, Par Iudicialéban, azaz: Magatóla' Törvényszéktől készítettett másban kellett még nem igen régén is a' Bíróság elébe terjesztteni az ókleveleket. Ez vajha most is így volna! Nagyobb tekintet érdemlenének így a' Törvényszékeknek Levéltáraik, mellyekben most gyakorta a' tudatlan ifaktól, és a' régiségeket olvasni nem tudó íróktól készítettett igazi vaga copiak őriztetnek. *)

6) Bizonyos, hogy e' szó Originalis nem térszen egyenesen hiteles Levelet a' mostani Autographum vagy Protographum értelmében a' Magyar Diplomatikában, hanem csak egyik speciesét, azaz: különözését jelenti a' régi hiteles vagy nem hiteles Leveleknek. István Bánnak 1284-diki óklevelében a' határokról egyebeken kívül ezeket olvasta Recensens: „Pervenit ad a-

---

*) A' Párokról ellenkezőket tanít Schw. Ur a' 6, és 9. §. bar.

quam Egreg, ad fossatum Comitum Dyonsy, et per ipsum fossatum vadit ad originalem aquam ipsius Fossati Welg vocati." Az originalis aqua itten a' viz eredetét, és kezdetét teszi. Így élnek Királyaink is épen e' szóval az öklevelekre nézve. IV. Béla Fejedelem 1263-dikban meg erősítvén az Esztergomi Érsekségnek jusait, mellyeket ez még a' Szent Királyoktól nyert, mondja: „Quia gravissimum erat et laboriosum, immo periculosum, tot deferre Privilegia in viarum discrimine, et quia quaedam vetustate corrupta, quaedam aquarum madidatione ex eisdem corrumpebantur, et videbantur breviter annullari, ratione aequitatis Libertates et Donationes de eisdem Literis Privilegialibus sanctae Strigoniensis Ecclesiae perpetuo factas et concessas, ad venerabilis Fratris D. Philippi Archi Episcopi Strigoniensis instantem petitionem et iustam supplicationem de consilio Dominae Mariae consortis nostrae carissimae, Reginae, et Baronum nostrorum in nostrum Privilegium, tamquam in Originali, inseri fecimus et transscribi, ut si praedicta Privilegia vetustate consumantur, vel aliquo contingente casu perdantur, super praedictis omnibus nostrum Privilegium pro totali Originali habeatur." Az öklevel végén pedig ezeket mondja a' Király: „Quapropter omnes praedictas Donationes Libertatum, et Exemptionum, et fructuum perceptionem in toto, et in qualibet sua parte universas universaliter, et singulas singulatim de consensu Dominae Mariae Consortis nostrae carissimae, Reginae, ac omnium Praelatorum et Baronum nostrorum confirmamus, ratificamus, et pro Originali Privilegio deputamus, salvis etiam aliis omnibus Privilegiis et Literis ac Libertatibus Ecclesiae Strigoniensis memoratae." Ime' ezen Le-

vél, noha Petséttel 's egyéb tulajdonokkal bírt volna, nem lett volna *Originalis Levél*, ha a' Király világosan azzá nem tette volna!! Mátyás Király Sopron Városának több rendű Privilegiumait excerpálván, és a' Város Szabadságait Arany Bullával meg erősítven, így szól Schw. Ur Diplomatikájának 373. oldalán: „*Decernentes vigore praesentium, ut ubicunque praesens Privilegium nostrum, Aureae Bullae Nostrae munimine consignatum, in iudiciis, vel extra, pro parte dictorum civium exhibitum fuerit, nunquam ad exhibenda Originalia supra tactorum Regum praedecessorum nostrorum, aut etiam nostra, compelli inviti, aut cogi valeant. Sed huic praesenti Privilegio nostro ubique et semper, perinde ac si omnia praetacta originalia privilegiorum exhiberentur, plena fides adhibeatur.*” Illyent mond ugyan Mátyás 1464-ben a' Posoniaknak adatott Arany Bullában is, mint szövege Schw. Ur Diplomatikájának 12. oldalán láthatni. Nem lehet ezek szerint kételkedni, hogy az az *Originale*, a' miben valamely *jus először* adatik, és így az *Originale* ellentétele a' *Confirmatoriumnak*. Azonban az *Originale* is, mint a' *Confirmatorium*, lehet hiteles, vagy nem hiteles formájára nézve. Akár mely *Confirmatorium Diploma* ellenben, ha ezer petsét vagyon is rajta, soha nem *Originale*, ha csak a' Fejedelem Különös Kegyelme *Originale*vá nem tette, vagy benne szóról szóra az eredeti levél nem foglaltatik. Másrészt lehet az *Originale* igen helyesen *Transumptumban* is. Sőt az is igaz, hogy többnyire az úgy nevezni szokott *autographum* természete szerint *originale* is — és innend esett, hogy az *Originale* bal értelemben kezdett vétetni már néhány század előtt,

Ezért mondják most az Ügyészek minden féle Levelekről különbség nélkül: „*Originale communicari petit*” ’s utóbb megeleégesznek a’ hiteles *Transsumptum*mal is.

7) Bizonyos, hogy sem az *Originale* név, sem a’ *Confirmationale* név, sem a’ *Transsumptum* név, mint Schw. Úr véli, magában hitelességet nem foglal. Azért, ha valóban hitelesek, melléjek kell tenni: *Originale authenticum*; *Confirmationale authenticum*; *Transsumptum authenticum*. Ellenben lehet *originale vagum*, vagy is *originale in Copia simplici*; *Transsumptum vagum*, vagyis *in Copia simplici*.

8) Bizonyos, hogy az olyan hiteles Levelet, mellyeket most *Protographum*oknak kezdett Schw. Úr nevezni, a’ régi Magyar Országi oklevelek *Authenticum*nak nevezték minden más hozzá tétel nélkül, vagy pedig *Authenticum Scriptum*nak, a’ mi egyre megyen. II. András Király 1212-diki oklevelében mondja Katonánál V. 154. „*Sicut in Authentico praeclarae memoriae Fratris nostri, Hungariae Regis, continetur*”. Ugyan ő 1213-diki oklevelében Katonánál V. 175 mondja: „*Quidquid est in Authentico beati Regis Stephani, ad recidendam calumniam in posterum perpetuo confirmamus*”. Maga Inocentius Pápa is így ír 1212-dikben Andrásához: „*Si Authenticum praedicti S. Regis tale repertum fuerit, quale nobis Rescriptum ipsius sub Bulla charissimi in Christo filii nostri Hungarorum Regis illustris exstitit praesentatum*”. ’s a’ t. Inteni méltó lett volna az ifuságot, hogy Pray és Katona tudós Hazánkfiak néha a’ *Transsumptum Authenticum*ot *Autographum*nak, vagy *Originalis*nak nevezik, p. o. Pray de Dextera S. Steph. pag. 145.; Katona V. 180. Mind Sz. István Bakonbéli Levele, mind II. Au-

drás Leleszi Privilegiuma tsak hiteles Másban vagy on fen, következésképen Pray után eltévedett maga Schw. Ur is, midőn azt beszéli a' 140. oldalon, hogy Szent Istvántól két Autographum maradt reánk. Amaz értelmes Férfiakat kétségkívül a' Közlő botlása vezette hibába.

9) Bizonyos, hogy a' Másolatokat Magyar Országban leginkább Rescriptum, Transcriptum, Transsumtum, Literae Exemplatae, Exemplata (II. Wladisl. I. 96.) szavakkal nevezték. A' Transsumtum Werbötzi István szerint (Part. II. 15.) vagy Authenticum, vagy Simplex. Volt Sigmond Király VI. Decretuma 10. tikkelye 's még több más Törvények szerint Privilegiale, és Patens Transsumptum is, mert e' törvényben rendeltetik: „Item de simplicibus Transcriptis, seu Transsumptionalibus Literis, PATENTER emanatis, ubi labor scribendi magnus non fuerit, denarii viginti quatuor; ubi autem litera fuerit prolixa, aut PRIVILEGIALITER emanata, denarii centum”. Voltak Verbale és Sensuale Transsumptumok. Voltak a' Királynak Renovatorium parantsolata mellett, vagy egyedül a' Feleknek esedezésekre készült Transsumptumok. Voltak végre olyanok is, mellyek Transsumptum Transsumpti névvel hivatnak a' Bíráktól. Ezek után jöhet a' Vidimatum vagy Vagum Transsumptum neve és tulajdonsága. És nem kellett volna-e felhozni a' Törvényeket, mellyek ezek eránt a' Káptalanokat kötelezik, vagy ezeknek erőjüket meghatározzák? Itt is sok kérdést kellene egyébaránt is felhozni, ha nem a' mostani, legalább a' régi Diplomatikára nézve. Olyan-e a' Transsumptum octavale, mint a' nem octavában kiadatott? Miért kell in Processu ex Radicalitate Iuris originalis Levelekkel bizonyítani? Kipótolhatják-e ezeknek helye-

ket a' Confirmatoriumok vagy Transsumptumok? Mikor lehet a' Transsumptum Sensuale teljes erőjü? Egyenlő volt-e a' Patens és Privilegiale Transsumptum foganatossága? A' Renovatorium parantsolat következtetésében készült Transsumptumnak is csak annyi következtetése lehet-e, a' mennyi a' Feleknek kérésekre készült Transsumptumnak? Az Ulászló I. Decretuma 96. tizikkelye kötelezheti-e azon Transsumptumokat, mellyek e' Törvény előtt kiadattak? 's a' t. Illyenekből tudná a' Tanítvány: „quid nequeat esse validum et legitimum” — 's ezeket tudnia hasznosabb volna, mint a' Tironiana Nótákat esmérni, mellyekre soha egy Magyar Országi öklelevelben sem akad.

Rövid és nem a' Magyar Diplomatikába való a' 9. tizikkely, mivel Paricla vagy Paricula Levelekről egy betűnyit sem találhatni a' Magyar Törvényekben, vagy Öklelevelekben. Nálunk a' Par név tészen olyan hiteles Levelet, melly hiteles formában többször leíratott. Maga Schw. Ur felhossa a' jegyzetben II. András Király Arany Bullájának sorait a' Párokról, és még sem említi, hogy a' Pariculák Magyar Országban elő nem jönnek, hanem e' külföldi nevezet helyett Par név találtatik a' Magyar Régiségekben. Minek terheltetnék haszontalan nevezetekkel a' tanuló Ifjuság, 's miért ne tudná inkább azt, a' mi mindennapi volt a' Hazában? Kár volt a' Paricula Levelekre nézve IV. Károly Német Tsászár és Tseh Király Arany Bullájának több példányait is például előadni, minekutána szemet szuró igazság, hogy ezen Arany Bullának számos példányai, mind a' mellett, hogy a' Német Tsászárok századokig ezen Arany Bulla megtartására esküdtek, a' buta tsalárdságnak szüleményei, a' mit Recensens, ha kedve és idője akad, különös értekezés-

ben fog békibizonyítani. Különben is nem kellett volna-e a' Pároknak többfelesegeket itten rendre előszámolni? Kiadtak Párokat a' Fejedelmek, és ugyan nem csak a' Köz Archivumokban leendő megtartás végett, hanem a' Feleknek hátorságok miatt is. I. András Királynak Tihanyi, úgy Kálmán Királynak a' Veszpremi Görög Apátza Klastrom számára kiadatott óklevelaik most is két és nem egy példányokban vagynak fen; kiadtak Párokat a' különbféle Birák és Káptalanok is majd a' Felek, majd Köz Archivumaik miatt, és különösen a' Birák sokszor a' Feleknek számokra készült óklevél hátára is nyilván feljegyeztették az „In Pari” szavakat. Figyelemre méltók a' Par Judicialék is, mellyek igazi értelemben gyakrabban Transsumptumok voltak. Pest Vármegyé Szolga Birái mondák 1525-dikben: „Mox Stephanus de Damon ..... in eandem nostram exurgendo Praesentiam Paria earundem Literarum Praeceptoriarum per Nos dari postulavit.” Így jö ma is elő a' Par szó a' Requisitorium Parantsolatokban. „Qualiter Exponens Paribus universarum Literarum ..... indigeret.” 's a' t.

Még fontosabb ezeknél, hogy a' Párok néha nem mindenben egyformán készültek. I. András Királynak azon egyik óklevelén, mellyben a' Tihanyi Apátságot felállította, magának a' Fejedelmnek Petséte vagyon az írásos félen nyomatva; a' másikon Béla vezér Petséte látható, és ez nem az írásos földre nyomatott, hanem a' levél hátára kötöttet, a' miről két helyen tészen a' Pár említést. Egyszer mondatik: „de consensu votio serenoque consilio karissimi fratris nostri Bele Ducis contulimus” Más helyen, és ugyan az óklevél vége felé: „Sigilli eiusdem dilectissimi fratris nostri B. Ducis impressione signavimus.” Talán itt találhatik legrégebb nyomok a' Hertze-

gi (Ducalis) Petséteknek és a' Sigláknak Magyar Országra nézve. Különböznek egymástól némelly apróságokban Kálmán Királynak két Transsumptumai is *) Utóbb a' Fejedelmek többnyire világosan is kijelentették Leveleikben a' Különbözést. II. Geysa Király 1156-diki óklevele végen mondja „Per praesentis Privilegii paginam sanciri constitui, et regii impressione sigilli tam aurei quam cerei, totius regni assensu stabiliri feci.” E' szerént az egyik Páron arany, a' másikon viasz petsét volt, nem pedig egy óklevélén kétféle; mert VI. Béla Király még világosabban írja 1244-diki óklevelében: „Praesentem eis paginam duximus concedendam, caractere Bullae nostrae Aureae perenniter roboratam. Verum quia exhibitio privilegii ipsorum existentis sub aurea bulla propter viarum discrimen esse periculosa videbatur, Transcriptum eiusdem de verbo ad verbum sub munimine dupplicis sigilli nostri concessimus, eam praesentibus fidem adhibere volentes, ut ad exhibitionem illius nullatenus compellantur.” Hasonlóan szól V. István Király is: „Promittentes praesentem nostram Donationem, tam cum Bulla aurea, quam cereo sigillo nostro autentico roborare, cum ab eodem Capitulo (Strigoniensi) fuerimus requisiti.” Azért tehát, ha két fenlevő Pár mindenben meg nem egyez is, nem következik, hogy egyik vagy másik állelvel volna. És ki nem tapasztalta, hogy magok a' számos Vármegyékhez küldetett országos törvények is egyik megyéhez függő, a' másikkhoz nyomott petsét alatt küldettek?

Nem szabad az oskolának úgy élni a' Fasio szóval is, mint Schw. Ur a' 11. és 14. ol-

*) Nevezetes, hogy az egyik Párban a' Király neve így találta-
tik: C o l u m a n u s; a' másokban így: C o l u m b a n u s;
az előbbi Pár petsétén pedig C o l o m a n n u s' olvastatik,
Egyik pénzén, ha jól emlékezem, C a l m a n is találtatik.

dalon él. A' Fassi o szó annyit tészen, mint magyarúl a' Bévallás szó jelent. Bévallani lehet valamelly jószágot a' Káptalan, vagy más hiteles Köz Biró előtt örökösen, vagy zálogképen, vagy még egyéb törvényes mód szerént. Ha tehát örökös Bévallásról foly a' beszéd, Perennalis Fassiót kell emlegetni. Hogy tsak ezek készültek volna hajdan Párokban, nem lehet állítani. Recensens, mint egybe következik, láttott Patens Cyrographumot is; de látta az In Pari szovakat Prorogatoria levél hátán is. Még kevesebbé állanak Schw. Urnak ime sorai: „Literae Nobilium, sic dictae Fassionales, chartis pariclis accenseri debent, ut pote quarum exemplum authenticum (paria), in sacristia seu conservatorio ecclesiarum capitularium et conventualium more solito reponebatur olim, et nunc etiam reponitur, alterum autem paciscen-tibus redditur. Illinc ad sic dictas requisitorias Regis vel Iudicum regni majorum seu ordinario-rum transumta exhibentur”. — Ugyan is:

1) Mivel Bévallások akár örökösen, akár zálogképen nem tsak a' Káptalanok és Monostorok, hanem a' Köz Birák előtt is már hajdan, mint most is, eshettek, nem lehet a' Perennalis Fassióknak tételeket egyenesen a' Káptalanok vagy Monostoroknak Levéltáraik közé zárni.

2) A' Váradi tüzes vas próbáról fenmaradott Könyv világos tanuságot nyujt, hogy már hajdan II. András alatt Protocollumok, vagy is Regestrumok is voltak a' Káptalanokban és Monostorokban. A' mit ezekbe írtak, azt Párnak nem tarthatni igaz értelemben.

3) Hogy most is Párokban tartatnának meg a' Káptalanokban és Monostorokban a' Perennalis Fassiók, azt Recensens nem tapasztalta, noha több Archivumokban megfordúlt. Ellenben látott ezekben Fassionum Protocollumot; lá-

tott a' Köz Bíráknál authenticált Perennalis Fassiókat, vagy a' Protocollumba beíratottakat, mellyekhez a' Felektől bemutatott, és a' Köz Bíraktól meg hitelesítettett örökös bevalló Levél kaptasoltatott.

4) A' Párok hajdan nem tsak Requisitorium, hanem Praeceptorio-Renovatorium Parantsolat mellett is készültek.

5) Azt sem lehet a' tzimen elő forduló praecipue Hungaricam szovakkal megegyeztetni, hogy e' tzikelynek jegyzeteiben találtnak a' Magyar Diplomatika tárgyai; és nem magában a' tzikkely textusában. Ezen észrevétel számtalan jegyzeteket illet.

Helyesen állítatik a' 10. tzikkelyben, hogy a' Cyrographumok, midőn tudniillik a' két vagy több Párok között levő tiszta pargamenára az A. B. C. betűk íratnak, és ugyan ezen betűk ollóval ketté metszettek, a' Pároknak különös formáik; de a' mik ezen állítás után még a' tzikkelyben találtnak, azok vagy nem a' Magyar Diplomatikába valók, vagy hézagosak. Dentatum Cyrographumok nem voltak Magyar Országban, minek tehát a' Dentatum és Partitum felosztás magában a' tzikkely textusában? Jobban esett volna e' helyett mondani: hogy a' Cyrographumok nem tsak a' XIV. és XV. századbéli Levelekben, hanem már a' XII. és XIII. századbéliekben is előjönnek; hogy nem lehet még is állítani, hogy ezen idő szakaszokban is minden Privilegialis Levél a' Káptalanokban és Monostorokban Cyrographum formát nyert; hogy az elmetezett Betűk majd az óklevel felső, majd az alsó részén jelennek meg; hogy vagynak olyan Cyrographumok is, mellyeknek mind felső, mind alsó részeken elmetezett Betűk látszanak. Illyen esetben tudniillik a' Feleknek többségek miatt háromszor, 's még többször is leíratott az óklevel.

Nem ártott volna továbbá jelentení, hogy Bírák-tól nintsen Cyrographum; hogy vagyón, vagy inkább volt, Patens Cyrographum is; hogy a' Clausa leveleken elmetszett Betűkre nem akadhatni a' Magyar Országi óklevelek között; hogy majd az A. B. C. betűk, majd az A. B. C. D. majd az A. B. C. D. E. betűk vágattak ketté; hogy III. Bélának 1181-diki óklevelen, mellynek eredetije a' Felséges Magyar Kamara Levélgyűjteményében vagyón, valóban láttatnak az elmetszett betűk, noha Recensens ennél több Királyi Cyrographumot nem látott. Azon Patens Cyrographumot, mellyről Recensens emlekezett, Tek. Rapos Mérei Mérey László Ur ritkaságai közé méltán számlálhatja. Költ a' Chasmai Káptalanból „in festo Beati Thome Apostoli anno domini 1324”. E' diploma által megérthetnű azt is, a' mit az új Frantzia Diplomatikai munkának egyik réz tábláján a' Cyrographum Memoriale különösségről láthatni, tudván már előre azt, hogy a' Patens Levelek Memorialis Leveleknek is hivattak. És ha e' tzikkely még Amerika Diplomatikájára is kiterjedett a' tudomány bőségeből, nem vala-e méltó azt is emliteni, hogy Frantzia Országban nem tsak az A. B. C. hanem maga a' CYROGRAPHVM szó is tétetett e' betűk helyébe, és ketté metszetett? Illyen nyomot Magyar Országban Recensens nem talált, hanem magát a' Cyrographum nevet több régi óklevél textusában olvasta.

Egész zavarék a' 11. tzikkely. Ki esméri Schw. Ur különözéseit az ókleveleknek formájokra nézve, midőn ezeket vagy Tábláknak, az az: Patens Leveleknek; vagy Volumeneknek, az az: Rotulusoknak; vagy pedig Codicillusoknak teszi? Igazabb talán az óklevelekre nézve, hogy ezek Magyar Országban közönségesen majd Nyíltak, majd Zártot-

tak valának. Nyílt óklevelnek azt kell érteni, a'
 mi még alúl se hajtatott bé a' petsétnek bizto-
 sabb függése végett; mik voltak a' Zártott ókle-
 velek? azt úgy is kiki értheti. Mind a' két kü-
 lönségre nézve egyébaránt a' Magyar Törvény
 szerént az óklevek formájokra nézve lehettek 1) *Privilegialis Levelek*. Ezek először egé-
 szen nyílva voltak, de utóbb alatt szokás volt a'
 Pargamenát behajtani, hogy erősebben lóghas-
 son rólók a' függő petsét. 2) *Patens Leve-
 lek*. Ezek egészen nyílva voltak, 's rajtok a' pe-
 tsét hátul jelenik meg, mellyet vagy bőrótske,
 vagy papiroska tart, és maga a' petsét nyomott
 és nem függő. 3) *Zárt Levelek*, mellyek
 többnyire a' Felek előtt valami tárgyat titkoltak.
 E' három forma, a' *Privilegialis* tudniillik,
 a' *Patens*, és a' *Clausula*, mindennapi kelet-
 ben volt, 's az' erőre és a' taxára nézve is egy-
 mástól nagyon különbözött. 4) *Könyv* vagy *Re-
 gestum* formájuk. 5) Utóbb *Levél fo-
 májuk*, millyenek a' mai *Intimatumok*. Hogy
 mondhatja ezek szerént Schw. Ur: „*Quam pluri-
 ma aetatis mediae instrumenta literae patentes
 sunt*”? A' *Patens* szó a' Magyar Diplomatiká-
 ban és Törvényben egy különös levél *speciē*s
 jelentvén, mint felebb már elő adatott, azt kel-
 lene innend következtetni, hogy *Privilegialis* és
Clausula Levelek kevesebb számmal találtnak, a'
 mi öszve ütközik a' tapasztalással. Más az, hogy
 a' későbbi *Privilegialis* Levelek sem egészen nyíl-
 tak, az az: *Apertumok*, mint felebb monda-
 tott. De az sem való, a' mit Schw. Ur e' szovai
 után állit: „*Codicillorum formam habent Decreta
 Regum Hungariae, quae inde a Seculo XIV.
 Comitibus Regni recedentibus, sigillo, et serius
 subscriptione etiam Regis communita, Regni or-
 dinibus ad sua quibusque loca, saltem ad annum*

usque 1765. missa sunt". Nagy Lajosnak, Sigmundnak, Wladislávnak, Albertnek, Mátyásnak, II. Wladislávnak Dekretumaik épen nem könyv formában küldettek a' Vármegyékhez, hanem Privilegialis vagy Patens formában. Csak az Austriai Ház uralkodása alatt kezdettek leginkább könyv formában leírni a' hazai Törvények. Nints helye a' Diplomatikában a' reá fogásnak.

Eddig csak a' kiadatott Leveleknek formájakat határozta meg Recensens, és nem szóltott azon Levelekről, mellyek a' Levéltárakban maradtak. Nem tárgyai-e ezek is a' Magyar Diplomatikának? Oskolai Könyvbe igen beillett volna azt is megmagyarázni, a' mit minden Requisitoriumban olvashatni, mik voltak az Akták, Protocolumok, Fragmentumok és Signaturák? Hát a' Revocatum, Cassatum, Obsoletum Irritum, Resanatum Levelek nem érdemlik-e a' diplomatikai vizsgálatot? Számatalan példák és tárgyak ötlenek itt Recensens elébe, de a' Recensio határai nem engednek hosszabb félrelépéseket. Azonban kénytelen még is Recensens néhány észrevételeket a' Magyar Diplomatikussal közleni.

Az ókleveleknek formájokról való Tudomány, melly eddig egészen parlagon hagyatott, nem haszontalan Subtilitás, mint sokan gondolják; nem is haszonvehetetlen régiség a' mindennapi törvénykedésre nézve. A' Privilegialis, Patens, és Clausa Leveleket IV. Bélától fogva Nagy Leopold Fejedelemig a' Királyok, Bírók, Ráptalanok, Monostorok, Törvények, és Óklevelek állandóul megkülönböztették. Miért, ha haszontalanság e' különböztetés? E' három formának nyoma nagyon már III. András 1298-diki Törvényének 78-dik, 79-dik, és 80-dik tikkelyeiben; nyoma nagyon különösen a' Privilegialis formának Nagy Lajos

Lajos Törvénye 20-dik cikkelyében, hol világosan mondatik: „*Episcopi quoque, Capitula, Abbatessae, Conventus, Praepositi . . . . . possessiones nec requirere, nec retinere possint, nisi cum litteris PRIVILEGIALIBVS Regiis, vel Reginalibus, aut IVDICVM* (ezek is adtak e' Törvény szerént is Privilegiumot), *vices gerentium Regiae Maiestatis.*” Ime egyedül Privilegialis, és nem Patens Levelet kíván e' Törvény az Egyháziaktól, kik ellen csak tudatlanságból hozathatik fel Nagy Lajosnak Amortisationális Törvénye! A' hol ez mondatik: „*Ecclesiis vel ALIIS*” ott nem lehet Amortisatio az Egyházi Rend ellen, vagy Amortisatio fekszik a' Világiak ellen is. Egészen mást akart Nagy Lajos az Arany Bulla megerősítésének 11-dik §-ban mondani, és valóban mást is mondott, mint Amortisatiót. Nyoma vagyon továbbá e' három formának Sigmond és I. Mátyás Király számos törvényeiben is főképen ott, hol a' Taxák meghatározatnak. És mellyik Törvény rontotta-e' különböztetést? Mellyik Királyi Ajándék Levél nem hirdeti ma is a' Privilegialis formának uralkodását? Nevezetes több ezer oklevelek között is a' Bátsi Káptalannak egy XIV. százodi Statutoria Levele a' Nemzeti Museum ritkaságai között. Ez Ersebet Királyné számára adatott ki a' Főlegyházi Statutióról, és még is a' Levél végén a' Bátsi Káptalan azt mondja, hogy ámbára a' Király nem parantsolta, hogy a' Statutoria Privilegialis formában kiadattassék, mivel még is a' Maróthi Plébánus, mint Királyi Ember, ezt a' Királyné nevében igen nagyon kérte, a' Káptalan kérésének engedett, és a' Királyné számára Privilegialis Statutoria Levelet kiadni nem kételkedett. Ezekhez járúlhat, hogy különösen a' Privilegialis forma szoros kapcsolatban állott mindenkor a' Possessiókkal, mellyeket még Verbötzi is

néhol megkülönböztet a' BONVMTÓL, midőn e' kifejezésekkel él: Bona Haereditaria VEL Jura Possessionaria. Nagyon is különbözött e' kétféle Nem egymástól.

A' Patens Levelekről jegyzésre méltó, hogy ezek soha örökös, bátorságos, erős, és állandó, vagy vissza vonhatatlan just nem adhattak. Innend történt, hogy igen gondatlanul adattak ki a' Káptalanoktól, Monostoroktól, Bíráktól, sőt néha magoktól a' Fejedelmektől. Nints gyakrabban rajtok az esztendő és nap, mellyen kiadattak; nintsen a' hely, mellyben íratlak; nintsen néha a' Kiadó neve is, vagy ennek caractere: mert csak emlékezet miatt tétetett Jegyzékeknek, és nem hiteles Leveleknek tartattak, mellyeket, megszűnven bizonyos akadály, Privilegium formába kellett által íratni. És ezért Memorialis Leveleknek is hivattak, valamint azért is, mert rendszerént csak a' kispetsét (Sigillum Memoriale) nyomatott rájuk, nem pedig az örökséget meg erős just nyújtható nagy petsét. Légyen elég a' Nittrai Káptalan 1307-diki Leveleből e' tárgyat csak egy példában felvilágosítani: „Quod nobilis vir Comes Ladizlaus filius Seraphyni de Bagana, in nostra praesentia personaliter constitutus, nobis literas PATENTES sub nostro sigillo super possessione Magarad nuncupata .... confectas, non cancellatas, non abrasas, nec in aliqua sui parte vitiatas, praesentando, nos humiliter postulavit, ut eadem literas PATENTES in forma PRIVILEGII transcribi faceremus” Az oklevél végén: „In cujus quidem transcriptionis memoriam, et perpetuae stabilitatis incrementum praesentes literas PRIVILEGIALES concessimus sigilli nostri munimine roboratas.” —

Hasonlítottak a' rendetlen kiadásra nézve a' Clausa levelek is a' Patens levelekhez, 's ezek sem adtak soha állandó, erős és örökös just. A' Várodi Káptalan egyik Clausa levelét, mellynek sem éve, sem napja nintsen, így fejezibé: „Et quia ad praesens PRIVILEGIO nostro radificare non potuit, tenemur eidem dare PRIVILEGIUM, cum praesentes fuerint nobis exhibitae.” Clausa levelek még gyakrabban adattak-ki, mint a' Patensek, mivel ezekért kevesebbet kellett a' Feleknek fizetniük. Ha azonban a' Clausa levelek Rescriptionálisok voltak a' Királyhoz, vagy valamelyik Bíróhoz, akkor gondosabban íratlak, de ekkor is csak a' kis petsét nyomtatott rájok a' Káptalanokban. Különös figyelemre méltó dolog, hogy Szent Istvánnak azon óklevele, mellyben a' Veszprémi Apátza Klastromot felállította, Zárt Levél volt. Kitetszik ez Kálmán Király Másolatának ime' szovaiból: „Cum totum Privilegium S. Stephani de omnibus pertinentiis ejusdem monasterii cera, sigillo eius insignita, esset involutum, et incurabili necessitate quarumdam litigationum fuisset apertum.” Felbontatások a' Zárt Leveleknek kétféle módon esett meg. Vagy a' petsétet tartó bőrötske, vagy papiroska ketté vágatott; vagy, a' mi gyakrabban történt, a' petsétet tartó bőrötske és papiroska mellett a' pargamena bé metszetett, és a' tartalék a' vágáson által kifejtetett. Az utóbbik móddal a' petsét ép megmaradására tölöztek a' régiek, és illyenkor a' tartalék bőr, vagy papiros is épen maradott. Nagy Lajos mondja 1358-diki óklevelében: „Exhibuit nobis literas CLAVSAS honorabilis Capituli ecclesiae Castriferrei ..... petens nostram humiliter excellentiam, ut eadem incidi et aperiri, ac tenorem earundem praesentibus transscribi et transsumpti facere dig-

naremur.” Mind a’ kétféle bontásnak talált Recensens nyomaira már a’ XIII. században, tsak hogy az Incisióra számosabb példákat esmér. Egyik különösségek volt a’ Clausa leveleknek, midőn, ezek felbontatván és elolvastatván, ismét lepetséltetve a’ Biráktól, a’ Káptalanokhoz vagy Monostorokhoz akármí okból vissza küldettek. Az ilyenek Literae Capite Sigilli obsignatae névvel fordulnak elő. Számtalan példát nyujt ezekről a’ Nagy Lajos alatt íratott Ars Notarialis; sőt Tekéntetes Tisza Hegyesi Tajnay Antal Tábla Bíró Urnak némelly 1492-diki óklevelében is ezeket találta a’ Recensens : „Nobisque loquentes , ac sub impressione Capitis Sigilli eiusdem (Stephani Zapolya Palatini) inspecie suae remissas Magnificentiae , honore quo decuit recepissemus.” s a’ t. Végre a’ Chartuláriumokról beszéltében említhette volna Schw. Ur a’ Szent Mártoni Fő Apáturságnak Liber Ruber és Liber Niger nevek alatt esméretes igen régi két Chartuláriumát, mellyekről a’ bő tudományu mostáni Fő Apát Vindiciáiban többször említést tett.

A’ 12. tikkelyben az Acták és Documentumokról, úgy nem különben a’ Tractatus és Constitutióról adatott magyarázatok valamint Gatterertől költsönzettek, úgy a’ Magyar Diplomákra nézve semmiképen nem alkalmaztathatók.

Helyesebben előszámláltatnak a’ 13. 14. és 15. tikkelyekben a’ Diplomatikának hasznai, de ezek is még szembe tűnőbbek lettek volna, ha a’ Diplomatika maga úgy előadatott volna, a’ mint azt tzele szerint Magyar Országban írni és tanítani kell nem a’ Philosophia hallgatóinak, hanem a’ Magyar Törvényt már elvégzett ifuságnak. Vajha ezeket avatnákbé ezentúl e’ szükséges Tudományba, és nem azokat, kik szükséges Előesmé-

retekkel nem bírnak!! Sok függ attól, mit mikor tanítanak.

Béfejezik a' Bévezetés első szakaszát a' 16-dik és 17-dik tzikhelyekben az Állevelekről (Diploma Spurium) emlekező szép jegyzetek és észrevetelék. Bővíthetné ezeket Recensens némelly Schw. Ur előtt esméretlen tárgyakkal, p. o. hogy IV. Bela alatt 1254-dikben a' Királyi Levél hamisítója minden jószága elvesztésével büntettetett; hogy 1356-dikban Péter Leleszi Prépost a' Monostor Fratreivel szerzetes köntösben a' Leleszi Templomban arról hitét letenni tartozott, hogy Miklós, Luchkai Pál fia, számára hamis levelet nem készített; hogy Johannes Literatus maledictae memoriae Liptó Vármegye Bobroch falujában bírt jószágát Sigmond Tsászár uralkodása alatt a' hamis leveleknek koholtatásokért elvesztette, és megégettetett; 's. a' t. de inkább arra kívánja az olvasókat figyelmetesekké tenni, hogy a' Levél hamisítás több fele volt hajdanában is. Néha más nevében készített valaki hamis levelet; néha maga a' Káptalan vagy Monostor fertőztette meghitelét, midőn nem úgy adta elő a' dolgot, a' mint valóban megesett; néha pedig más névvel jelent meg valaki a' Káptalan vagy Monostor előtt, mint sem a' mellyet igazán viselt. Innend történt, hogy a' Káptalanok, vagy Monostorok az előttök esméretlen emberekre nézve Bizonyságokat is kívántak, és ezeket az expeditioban is megnevezték magok mentségére és bátorságára. A' Győri Káptalan p. o. 1381-dikben mondja Tek, Kálóczy Sándor Győrvármegyei Szolga Bíró Urnak némelly óklevelében: „Quod Anthonius filius Mathe de Kovachy et Domina Margaretha filia Laurentii, filii Clementis de Salomon, prout de notitia ipsorum Paulus Sartor Johagio noster de Jaurino nos assecuravit, item Nicolaus, filius Domi-

nici de eadem Salomon parte ex altera coram nobis constituti". Illyen, de sokkal előbbi példát nyújt a' Zágrábi Káptalannak felebb említettett 1252-diki Levele. Azonban az Állevelekről nem kell olly babonáson gondolkodni, mint szélteben a' Diplomatikuskok gondolkodnak, kik azt vélik, hogy minden lépten nyomon reájok hullanak a' Levéltárokból. Történtek gonoszságok hajdan, de nem olly számosan. A' kemény büntetések erős őrállók valának ellenek. Kivánni lehetett volna azt is, hogy a' Diplomatika Tanítója ugyan a' keze alatt megfordúlt óklevelekből megkülönböztette volna a' köz vélekedés ellenére is a' 24. oldalon a' Specialis Praesentia Regiát, melly maga volt a' Fejedelem; a' Spiritualis Personalis Praesentia Regiát, melly a' Magyar Országi Primás volt; és a' Personalis Praesentia Regiát, melly tizmet az Ország Bírása viselt. A' Personalis Praesentiae Regiae kifejezés a' Personalis Praesentia Regia helyett minden esetre helytelen.

A' Bèvezetés második Szakasza a' 18. tizkelyben, a' Diplomatika magyarázatával kezdetik. Schw. Úr szerént a' Diplomatika egyenesen „Ars, quae regulas legendi, intelligendi, discernendique vera Diplomata a falsis supeditat”. Ha Recensens az intelligendi részetskét tekénti e' magyarázathan, úgy a' magyarázat igen tágos, mivel felette sok kívántatik az ókleveleknek igazi megértetésekre; ha ellenben a' discernendi vera Diplomata a falsis szovakat tekénti, a' magyarázatot igen szűknek lenni tartja, mivel kizáratik így a' Diplomatikából a' fontos „quid nequeat esse validum et legitimum” tudomány. Már felebb magokból Schw. Úr állításaiból megbizonyította Recensens, hogy maga a' Hitelesség ki nem meríti a' Diplomatikát Magyar Or-

szágban, hanem tárgya ennek a' Törvénye s-
ség is. Így egészen más rendet kívánna e' felet-
több szükséges és hasznos Tudomány. Az óklevel
olvasás is a' Diplomatikába való, de csak úgy
mint Részítő Rész, mert ettől függ sokszor
a' Jusnak bátorsága. Mi vigyázva kell pedig az
ókleveleket olvasni, arra Schw. Ur példája is
inthat bennünket!! Tizen négy esztendőig olva-
sott már e' szorgalmas Tanító ókleveleket, midőn
könyvét másodszor kiadta, és még is a' gyakor-
lás végett Könyvének harmadik Tábláján rézbe
vésetett 1379-diki óklevelet olvastában több szo-
vakat hibáson olvasott, ha a' Tábla a' Könyv 356-
dik oldalával egybe hasonlítottatik. Így az óklevel
2-dik sorában *Andrea* helyett hibáson tétetik
Andree, különben minek állanak az óklevelben
az *et* és *filiis* szavak? A' harmadik sorban a'
Si, melly felett semmi öszve vonás jele nem lát-
tatik, 's a' mellyet *Si*-nek kell olvasni, *Si cut*-
nak hibáson olvastatott. Ugyan a' *Si* szó után hi-
bás olvasás a' *continetur* a' hibátlan *con*-
trairer helyett. A' negyedik sorban ki hagyat-
ott az *expediendum* szó, melly az óklevel-
ben világosan jelen vagyon. Ugyan ezen sorban
particulariter helyett *pariter* szovat ten-
ni nem lehet, mert a' *ti* szótag és az öszve vo-
nás jele e' szótag felett világosan megkülönböztet-
hető. Nem meszsze a' *particulariter* szótól
áll e' sorban a' *Quod licet* szó is, mellyet
Schw. Ur *Qualiter* szóval feltserélt. Ha így
járhatnak a' régi Mesterek, mennyivel inkább
hibázhatnak a' felelmes, vagy hirtelenkedő Kezdők?

Ohajthatni mindazonáltal, hogy a' Diploma-
tika szükséges volta miatt nagy kiterjedésben ta-
nítottassék. Ha nem értjük az ókleveleket, annyi,
mintha azokat olvasni nem tudjuk. Hogy ér-
tsük pedig, meg kell röviden, de kimerítőleg,

határozni a' régi perlekedés módot; elő kell adni a' diplomatikai Geographiának elősméreteit; le kell festeni a' régi Magyar Törvénynek főbb Ágait és Régiségeit; érteni kell a' Numismatikai régi Számvetést; kikell illő rövidséggel méríteni a' Közép Kornak Ars Notarialisát. Illyennek nélkül mint lehessen érteni az ókleveleket? Recensens meg nem foghatja. Szólunk 's olvasunk mindennap Praediumokról, Possessiókról, Villákról, Pagusokról, Vicusokról, a' nélkül, hogy tudnók, mit értett e' szavak alatt igazán a' Régiség; beszélünk a' Mensura Regalisról és Mensura Usualisról, a' nélkül, hogy ezeknek mennyiségeket meghatározhatnók. Pedig annyi óklevél maradt meg Hazánknak számtalan viszontagságai mellett is, hogy az e' feléket nem volna nehéz belölők egészen felvilágosítani.

A' Diplomatika magyarázata után több Külföldet illető tikkelyek következnek, azonban a' Magyar Diplomatikát a' Szakasz végéig csak az egyetlen 23-dik tikkely érdekli, melyben a' Magyar Országai diplomatikai háborúk és vetekedések bőven leíratnak, de rólok a' Tudomány rendszabásai szerint semmi kimerítő ítélet nem hozatik. Jobbíthatna Recensens sokat e' tudósításokban is, ha röviden a' közönségesen nem esmért tárgyakról érthetőleg szólhatna olvasóinak, 's a' Könyv nagy kiterjedése miatt odább sietni nem kényteleníttetnék a' Diplomatika felosztatásához. Ezt a' Tudományt Schw. Úr három részre ágaztatja. Egyiket teszi a' Graphica, melly az Írásról, a' másikat a' Semiotica, melly a' diplomatikai Jegyekről, a' harmadikat a' Formulae, melly a' diplomatikai Tollról értekezik. Mind a' három részből csak az első, vonatokat és főbb tárgyakat igyekezett Schw. Úr előadni. Lássuk

tehát, mennyit tett mindegyik részre nézve igyekezetek által.

(Folytatása következik.)

2.

Amicum Foedus Rationis cum Experientia seu Philosophia crisi Recentissima deducta per Joannem Imre Archi-Dioecesis Agriensis Presbyterum AA. LL. Philosophiae, et SS. Theologiae Doctorem. Typis Trattnerianis 1818. m. 8. 264. lap.

A' minap Borsod Vármegyében utazván, edj Tüdös Szerzetesnel illy Titulusú Könyv akada a' kezembe: *Amicum Foedus Rationis, cum Experientia, Auctore Joanne Imre Presbytero.* — A' Könyv edjszeribe magára vonta figyelmetességemet, 's azt a' tisztelt Szerzetes Jóságából ajándekba kapván, utazásomban egészen elolvastam; 's ha e' Könyv felől való Itéltet-tételemet a' Közönségnek gondolkodni szerető részével közleni fogom, reménylem sem kedvetlen, sem haszontalan munkát tenni nem fogok.

A' Tüdös Szerző Catholicus Pap, és Tanító, 's a' mint másoktól hallom, még Ifju Ember. Ezen derek ifju Embert esmérni még eddig nekem szerentsém nem lévén, sőt mondhatom hírét sem halván, Ezt (ex ungue Leonem, az Egésszet a' résziből) tsupán tsak ebből a' Munkájából esmezem. —

Hogy előre kimondjam róla itéltetemet: Az egész Írásából a' tettzik ki, hogy az Író, az Igasságot szereti 's keresi, és annak feltalálására igen jó utat választott. — Okos Empiricus, és Ecclecticus, az az a' tapasztalást mint az Emberi bizonyos esméretnek kútfejét óltalmazza, 's a' mai erőltetett, újj Systemákat (Tudományos alkotmá-

nyokat) a' mellyek nem az Igassághoz vagynak, hanem az Igasság erőszakosan a' Systemákhoz van alkalmaztatva félre tévén; esmérvén az emberi értelem, 's elmebeli tehetség' gyengességét az előtte irt Philosophusoknak jó gondolatjait akarja hasznára fordítani, 's azokból a' Magáeit is hozzá adván tud edj szépen össze köttetett Egésszet készíteni. — Élek a' magokra, 's kötelességekre vigyázó Vizsgálódások szabadságával, 's mind azt a' mi e' Munkában ditséretes, mind azt a' mit abban ne talám jobbítani kellene, egész bátorsággal a' tiszteletre méltó Közönség eleibe terjesztem:

A.)

A' Munka, Logica, mellynek a' Philosophia Históriája eleibe van tevé. — Ezt a' Históriát megelőzi edj rövid Oktatás a' Philosophiának természetéről, elosztásáról, Tárgyáról Kútfejéről, Céljáról, össze-köttetéséről, hasznáról.

A' mi a' Philosophia Természetének elő adását nézi; azt Rationalis (Jozan Okosságból származott) Tudománynak nevezi; de mivel Empiricus, magát igen okosan ki magyarázza hogy a' tapasztalást a' Philosophiából ki rekeszteni nem akarja. — Ha így nem tselekedett volna, magát mások előtt könnyen gyanúságba hozta volna, hogy Empiricus lévén, az említett kifejezéssel a' Kánt követőihez szit. —

A' Philosophia el osztásában ismét Kántól vett szóllás-formájával él, és két-féle Philosophiát Formalist, és Matérialist tart, 's a' formalishoz tsatollya a' Logicát A' Vizsgáló azt tartja, hogy a' Túdós Irónak mint Empiricusnak, ezt a' szóllás-formáját tsak azért kellett volna el hagyni, mivel ahoz a' Pura Logicat védelmező Kántnak vélekedése köttetett, 's ez által az Olvasók könnyen

arra a' gondolatra jöhetnek, hogy ez a' Tüdös Empiricus Kántnak kedvez. — Ugyan is az Empiricusok itéllete szerint nints Pura (tiszt) Logica. — Igaz ugyan, hogy a' Logica leg elvontabb (abstractissima) Tudomány, de azért nem tiszta; mert más az el-vont más a' tiszta (az az a' tapasztalást meg előző, vagy vélünk született Tudomány; hanem a' Szerző felvigyázott, 's a' 15-dik Oldalon jól ki magyarázza magát, hogy a' Formalis Logicán érti a' Gondolkozás leg közönségesebb Törvényeit. —

A' Philosophia részeinek elő számlálásakor a' Kant követői szerint, a' Theológiát Rationalisnak, nem Naturalisnak nevezi. — Itt is azt jegyzem meg, Empiricusnak ezzel a' nevezettel talám nem kellett volna élni. — Az Empiricusnak nintsen Rationalis a' Kánt értelme szerint a' rest józan okosság által költött, Commentum ignavae Rationis) hanem Naturalis Theológiája. — Így nevezte ezt először igen helyesen a' 15-dik Században edj derék Spanyol Tüdös Raymundus Sebonde követvén Sz. Ágoston Doctort, a' ki a' kijelentett Vallást legelőször különböztette meg helyesen a' Józan okosságból származott, vagy Naturalis Vallástól, és Sebonde után felmaradt a' Philosophusoknál a' Naturalis Theológiának alkalmas nevezete.

A' Practica vagy Tselekvő Philosophiát elosztván az Ethicát úgy írja le, hogy ez azt tanítja, a' mit tartozunk tselekedni, a' Jus Naturae pedig azt a' mit tselekedhetünk. — A' melly kifejezése a' Tüdös Szerzőnek reám nézve homályos lévén, ahoz nem szólhatok.

A' Philosophia Tárgyába teszi azokat a' dolgokat, a' mellyek az Ember utolsó végének, vagy céljának, melly is a' virtusban, és az ahoz méréséklett boldogságban áll, elérésére tartoznak. —

Éppen úgy megszorítja, (jóllehet azután a' Magyarázathban kiszélesíti) a' Philosophia értelmét, a' mint a' Socrates idejében meg vala szorítva, a' mikor minden Philosophia Practica (Tselekvő) vala. — Socrates után is sok Tűdősök a' Philosophia Tárgyáról így gondolkodtak. — De a' Vi'sgáló még is jobban szeretne volna, ha a' Virtus a' Philosophiának több részeivel Tárgyával edjűtt a' Leírásban edj rangba tétetett volna; hanem az is igaz, hogy a' még meg nem határozott szó: Philosophia értelmének meghatározására nézve, vagy a' Philosophusok szabadsága.

B.

A' Philosophia Históriájában kedves, és okos rövidséggel, 's részre nem hajló ítélet tétellel ad elő mindent. — Ezen Tárgyra nézve is a' Tűdős Szerző igen jó Kút-fejeket használt 's egyedűl az Igasságnak akarván áldozni hőltsen meghatározza mienk, 's kinek kell a' 15-dik Században a' józan Tudományok, 's az igaz Philosophia idejének felderülését köszönni, 's a' Görög Országból ezen Idő-szakaszban az Európa déli részeire kivándorlott Görög Tűdősoknak e' részben, méltán, sokat tulajdonit.

C.

A' mi már a' Logicát különösen illeti:

A' Tűdős Író a' Logicát előre Formalis Philosophiának nevezvén, már a' Logicában a' Materialis Igasságról, vagy a' Gondolatoknak a' külső dolgokkal való meg edjezésekről tsak közönségesen se mert tanítani. — Lásd a' 169-dik oldalra a' Jegyzést. — Minthogy a' Logica nem Pura (tiszt) hanem abstractissima (igen el vont) Tudomány, ha, nem, a' Specialis (az al-Nemre vagy

ez, vagy amaz Tudományra, 's Tárgyra tartozó) legalább a' leg közönségesebb Gondolkozás' Törvényeit taníthatja; de a' Túdós Szerző hogy ezt nem tselekedheti nyilván kijelenti. — Minthogy a' Judiciumok, Propositionok (állítások vagy Ítélet-tételek) kétfélek: Analyticak, és Syntheticák: a' Logicának, mind a' kétféle állítások igasságának kikeresésére, 's megesmérésére Törvényeket, 's esmertető jeleket kelladni; de a' Túdós Szerző Kámtal csak az Analytica (esméretünket világosító) Judiciumok 's Propositionokra nézve ad meg esmertető jelt Criterium Veritatis, t. i. az ellenkezés távol létét (absentiam Contradictionis) a' melly szorosán vévén a' dolgot, nem is a' bizonyos Igasságnak, hanem csak a' lehetőségnek (possibilitásnak) a' jele; és így elmarad a' Synthetica Igasság esmertető jele, vagy a' marad el, a' mit ki találni igen nehéz 's a' könnyebb áll elő az analytica Igasságoknak megesmertető jele. Ezt a' nehézség foglalatosságát kerülgették sok derék Philosophusok szinte Cartesiusig, a' ki ezen teher súlyát jóllehet érzette, még is magára válalta. — Továbbá engedje meg a' Túdós Író vélekedésem szabados kimondását: Formalis Logicát, az az csak a' gondolatok edjmással való ellenkezésének eltávoztatásáról akarván tanítani; még is sok helyeken a' Materialis Falsitásnak vagy a' Gondolatoknak a' dolgokkal való meg nem edjéseknek elkerüléséről is láttatik adni, Törvényeket p. o. a' 182-dik old. ismét a' 186. oldalon azt mondja: nec omnia nova vel antiqua, vera, „bona, mala, falsa judices”, a' melly Törvény nem csak a' formalis, hanem a' materialis igasságokra is kiterjed; úgy a' 187-dik oldalon midőn contra malam educationem, a' rossz nevelés ellen, hasznos regulákat javasol, azt írja: „Cuncta, quae a puero accepimus, dum adole-

„verimus seriae disquisitioni subjienda”. —
Lásd más helyeken több más Reguláit a' Tüdös
Írónak; mellyek nem tsak azt parantsolják, hogy
a' Contradictiót (a' gondolatoknak edjmással való
ellenkezéseket) kerüljük el.

Pag. 67, 68. midőn a' Tüdös Szerző az In-
tuitust a' Conceptustól különbözteti in-
kább követi Kántot mint az Empiricusokat. — Az
Empiricusoknál edj az Intuitus a' Sensatióval,
(tsak az Érzést kell kihagyni az Intuitus értelmé-
ből, 's edj lesz ez a' Sensatioval) 's az Empiricu-
soknál az Intuitus nem egyéb, hanem magának a'
dolognak világos, de a' részeknek nem világos
látása, — Sőt azt se lehet mondani az Empiricus-
nak, hogy az Intuitus immediata reprae-
sentatio, nints az Intuitusba repraesentatio
hanem van az Intuitusoknak repraesentatiója. De
erről többet kellene beszélni. —

A' Conceptusra nézve.

A' Tüdös Szerző ítélete szerint a' Conceptus-
ra sok vagy sokféle kívántatik, 's azt tartja, hogy
az elme akkor concipiál mikor sok vagy sokfelét
össze fog, vagy foglal. — Itt a' Tüdös Író bizo-
nyosan a' Kánt útmutatása után a' Conceptusnak
Német Nevét Begriff melly tulajdonképpen ösz-
ve foglalást tézzen forgatta elméjében. — De itt
nem kell az Etymológiára vagy a' szó eredetére
figyelmezni. — Az Empiricusok ítélete szerint
a' Conceptusban nem el múlhatatlanul szükséges
a' sokság vagy a' sokféle tulajdonság sem az ösz-
ve foglalás. — Ez a' notio Léte (existentia)
igen edjűgyű, még is Conceptus. — A' mint már
megmondottam az Empiricusok szerint az Intui-
tus a' Totumnak (Egésznek) a' Conceptus az E-
gész részeinek világos szemlélése (clara partium

Idea) Hogy még világosabban értekezzenek e' dologról:

a.) Conceptus térsen akármelly el vont (abstracta) tulajdonságot, vagy olytat a' mélytet az elme a' Dologról, Subjectumról (Itéltet-tétel Tárgyáról) el választott. — Az ilyen Conceptus lehet Simplex (edjügyű) 's lehet nem sok vagy sokféle, 's erre nézve az öszve foglalás nem szükséges el múlhatatlanúl. —

b.) Conceptus jelenti Genera, et Species (a' Fő és al-Nemeket) és Entium Classes (sok elmebéli Valóságoknak edjüvé való foglalását) 's ezeknek a' fő és al-Nemeknek subordinatioját vagy coordinatioját az az ejdmás után vagy edj rangba való helyheztetését. — Illyen értelemben a' Conceptus térsen valamelly gondolt Subjectumot (tulajdonság-tartót, vagy bé-vevőt) a' hozzá ragasztott tulajdonsággal edjütt. — Már az ilyen conceptus inkább kívánja a' sokat vagy sokfelét, és az öszve foglalást vagy öszve fogást. —

c.) Conceptus térsen, valamelly Individuumhoz köttetett tulajdonságot, vagy más szókkal bizonyos Nem (genus) alá helyheztetett Individuumot, vagy Intuitust p. o. mikor az előttünk való dologról azt mondjuk: ez a' ház (Templom, hegy) fejr; az előttünk való dologot ház' Templom' hegy' neme alá helyheztettyük. — Az ilyen Conceptus is inkább kíván sokat, sok felét és öszve foglalást. — Kánt szerént más az Intuitus más a' Conceptus matériája; de az Empiricusoknál mind a' kettőnek edj a' matériája, 's ezeket edjmástól tsak a' forma, vagy a' gondolkodásnak módja különbözteti. — Ha az Empirica Philosophiában a' Kánt Intuitusának 's Conceptusával akarunk élni ezen szóknak értelmeket úgy határozuk meg, a' mint az Empirismus kívánja, vagy a' szókat egészen hadjuk el, hogy az Olvasóknak

el tévelyedésre alkalmatosságot ne szolgáltatassunk. —

Ezt kell meg jegyezni a' Túdós Író által a' Kánt írásából által vett más szóllás formájáról is: „Conjungere in Unitatem Conscientiae és, Unitas Conscientiae. — Lehet ugyan ezen szóllás formáinak jó értelmet adni, hanem még is könnyű ezek által az el tévelyedés. — Az Empiricusoknál, az Unitas Conscientiae edjszer'smind Unitas rei, 's annak a' Matériáját nem az elme adja, a' mint Kánt vélekedik, hanem az érzékenységek által, a' Természet. — Nintsen az Empiricusoknál Originaria Synthetica Unitas, hanem csak analytica, az az az emberi elme, az előtte forgó Tárgyakat, nem maga rakja össze a' Magáéból, 's a' Magáé szerint (juxta Categorias) hanem a' Természet által már össze rakattatott 's edjüvé tétetett Dolgoknak részeit gondolattal edjmástól el választván (abstrahendo) ismét össze rakja hogy abból analytica Unitas (a' dolog Conceptusa) involutum Judicium) vagy világos Judicium, 's Propositio legyen. — A' Kánt Philosophiája, ennek előtte valami 34 esztendőekkel némelly tüzes vérű Ifjú Tanítók 's Olvasók által, mint valamelly sebes folyóvíz dühös árja, Német Országba nagy hirtelenséggel elterjedvén, kánt az ő érdemeinek hatalmas Hirdetői által az Égig emeltetvén, és ez a' kettő: Kantianus, és nagy Philosophus, az Emberek vélekedésében szerentsétlenül össze köttetvén; a' leg nagyobb Túdósok is hanyatlani, 's a' nagy erőnek engedni kénytelenítették. — A'ma Német Ország ekkori szeme fénnye, amaz ékesenszólló Philosophus Feder, az újj Philosophiának dühösége elől az Ifjúság nagy kárára félre vonta magát; a' nagy Platner, Ulrich kénytelenek voltak derék Munkáikat imitt amott a' Kánt szóllásának for-

formáival meg tarkázni, 's Munkáiknak azokat a Kánt szavaival mint edj meg füstölvén leg alább Kántos szagot adni. — Ritka Oskola volt az nálunk is, a' melly betsületbe járó dolognak nem tartotta volna Kánthoz tsak valamennyire is szívdni, kivált azok, a' kiknek igaz érdemeik nem voltak 's könnyen akartak hirre kapni; jóllehet úgy láttzik hogy ezen nagy Név felvítele után némelly marha-köpő Kantianusok 26-30 esztendeig sem tudtak tsak edj Szakaszkat is a' Kánt Criticájából jól megérteni, sokan kántizáltak, 's még ma is kántizálnak, meg nem tráfoltathatásokra nézve minden bátorságokat abba helyheztetvén, hogy sem ők magok, sem a' kik őket halgatják homályos beszédjeiket nem érthetik. — De voltak még is olyan Magyar Oskolák, mellyeknek kapuit a' Józan észnek olly hatalmas Principiumai (fundamentomos Igasságai) őrzöttek, hogy azokon a' kánt' sok részben hibás, 's az ifjúságra nézve Idő vesztő vélekedései által nem törhettek. — Ez így lévén nem tsuda, hogy ez a' derék Író is Kántnak valamítskét tulajdonít. — Mert más részről tsak ugyan minden egyenes ítélettel bíró Embernek meg kell azt vallani, hogy jóllehet a' Kánt' az emberi józan ész ellen szegezett, homályosan írtt, 's könnyen rossz következésű Munkáit (az Anglusok, és Frantziák igen okos példájok szerint, a' kik a' Berkeley és a' Malebranche Idealismusát, a' Tudósok tanuló szobáiba rekesztették, 's a' közönséges Oskolákra ki nem botsátották) az én vélekedésem szerint jobb lett volna a' gyenge Itélettételű Ifjúság el tévelyedhetésének 's ideje vesztésének tekintetéből a' Tudósok Rekeszeiben hagyni, 's a' közönséges Oskolákba be nem vinni; de még is igaz marad az, hogy Kánt Philosophiájának a' Dogmatismusnak vagy a' vakmerő állításoknak 's Tagadásoknak meg

rontására, sok eddig jól ki nem fejtett notioknak (el vont gondolatoknak) ki bontakoztatására, némelly hibáknak megjobbítására, 's kivált arra nézve hogy az értelem az el-vont gondolatok értésében általa gyakoroltasson, nem kis haszna legyen. — De azért a' Kánt Philosophiáját, az Empiricusnak igen nagy vigyázással kell használni; mert gyakran a' Kánt edj szavának által vétele, az egész Empiricum Systemát megzavarja, 's a' Szerzőt magát, magával ellenkezésbe hozza. —

pag. 85. Notio Judiciorum.

„Non tantum Intuitus, et Conceptus effor-
 „mamus sed etiam determinamus quomodo illi ad
 „objectum quod exhibent se habeant” Engedje
 meg a' Tűdős Író hogy itt kérdést tegyek: Mi-
 sodás Tűrgy az, a' mit az Intuitus elő ad? —
 A' bizonyosan két fűle lehet gondolt, vagy való-
 ságos lételű. — Ha már az Itűlet-tűtel azt hatá-
 rozza meg hogy valami tulajdonság a' valóságos
 lételű Tűrgyhoz illik e' vagy nem, úgy a' Logi-
 cában mind a' formalis, mind a' materialis
 Igasságokról kell tanítani. — Jobb a' Judi-
 cium le írásában a' Régiekkel tartani, 's azt úgy
 írni le, a' mint maga a' Tűdős Szerző a' 86-dik
 Oldalon leírta: „Determinatio convenientiae, vel
 „disconvenientiae duarum repraesentationum”,
 az az két gondolat' meg edjezésének vagy meg
 nem edjezésének meg határozása.

pag. 110. De Judiciis Contradictoriis.

Tagadja a' Tűdős Szerző, hogy két contra-
 dictoria állítás közzűl mind a' kettű lehetne nem
 igaz. — Ugy de ha a' Suppositum (feltűtel) nem
 igaz, lehet mind a' kettű nem igaz p. o. Pesten
 tegnap vűlt a' Tűrűk Császár, Pesten nem teg-
 nap vűlt a' Tűrűk Császár, mind a' két állítás nem

igaz. — Az elsőről e' világos, a' másik azért nem igaz mivel az azt teszi fel: itt járt nem régiben a' Török Császár; a' pedig nem igaz. — Az ilyeneket Kánt után a' kezdő Ifjárnak nem árt meg említeni 's ama közönségesen fel tett Regulához azt hozzá tenni: ha igaz a' Suppositum.

pag. 113. de Ratiociniis.

A' Tűdős Iró a' Ratiociniumokról, és Syllogismusokról, igen derekasínt értekezik 's azokat jól megkülömbözteti; és benne az igen ditséretes hogy a' Sylogismusokról való régi Tudományt nem imádja, hanem szabadosan ráhára vonnya. — Mind ebben a' Szakaszban, mind egyebütt, kivált, a' Logica 2-dik Részében láttatlanúl is, a' Tűdős Iró sokakban meg edjez a' Pataki, és az Eperjesi Logicával, jóllehet ezen, kivált a' Syllogismusokra nézve eredeti Munkákkal, úgy láttzik eddig nem vala esméretes.

pag. 121. De Syllogismo Hybrido.

A' 2-dik és 3-dik Figurákban készült Syllogismusokat a' Tűdős Szerző Kántal Hybridusoknak, vagy az első Figurában készült Syllogismus valamelly része el forgatásának tartya. — De hogy ezen Tárgyról, másként kell gondolkodni, tanítja a' Pataki Logica, Logica multum mutata az 50-52 óldalig. — Mind a' 2-dik, mind a' 3-dik Figurában készült Sylogismusoktsonkák, mellyeknek májorok el van halgatva. — A' 4-dik Figura pedig gyermeki játék lévén, alig érdemel figyelmet. —

pag. 172. De errore in genere.

„Errare est iudicium falsum quod quis pro „vero habet.” — Ugy láttzik pedig, hogy az I-téltet-tételbe hibázni, annyit téssen, mint a' Czel-

tól eltévelyedni, 's czélunk ellen az igazat igaznak a' hamisat hamisnak állítani. —

A' következő Értékezeteknek, melyek leginkább Kiesewetter szerint irattak, és szinte a' Munka Végéig igen hasznosak, kár lett volna a' Logicából ki maradni. —

Vagynak (hogy ezt se halgassam el) a' Nyomatásban a' Betűszedőnek némelly hibái p: o. az empiricum, mindenütt y-nal fordul elő, így pag. 119: Syllogismus tot-duplex est; de ezen hibák könnyen el igazíttathatnak. —

Bé rekesztem már Vizsgálódásomat a' Tűdős Irónak ditséretével: Ezen Könyvnek minden Levele, a' Szerzőben részre való hajlástól üres Igaság szeretetét, nagy emberségét szorgalmatosságot, sok Olvasást, világos elmét, a' józan Okoskodást nem csak a' Tapasztalással, hanem a' Theológiával is szépen öszve edjeztetni tűdó, jeles talentumot, 's mindeneket egybe foglalván az Egri Lyceumnak Diszére mutat. —

B. Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Értékezéseknek, melyek vagy Magyar Tűdósoktól irattattak vagy legalább Magyar Országot illetik és a' Halai Gazdaságbéli Ujságban (Landwirthschaftliche Zeitung oder der Land- und Hauswirth, herausgegeben *) von Schnee, Halle bey Hemmerde und Schwetschke) 1818-dik esztendőben találkoznak. (528 lap. in 4-o).

Januarius. Nr. 4. Neue Bereitungsart der Gesundheitschokolade ausder isländischen

*) Ezen derék gazdaságbéli Ujságnak ára csak 5 forint ezüstben, és valósággal Magyar Országban is a' megszerzést érdemli. Nagy tudományu Gazdánk Tek. Risszántói Petho Ferencz Ur azt többször a' Nemzeti Gazdájában dicsérte,

Flechte (*Lichen islandicus*) von dem Apotheker Franz Xaver Jagschitz zu Pest in Ungarn.

Februar. Nr. 6. Über den Zustand der Bauern in Ungarn, von Gregor von Berzeviczy 1800; aus dem Lateinischen übersetzt 1811. — Tek. Berzeviczy értekezése dicseretik.

Nr. 1. Oekonomische Miscellen aus Ungarn.

1. Weinbereitung, (Vorrichtung des geschickten Instrumentenmakers Wilhelm Schwab zu Pest, die Traubenbeeren sehr leicht, schnell und rein von ihren Hämmenabzusondern).

März. Nr. 10. Eine andere Methode der Bereitung des Clausenburger Sauer-Krauts (aus den Ofner gemeinnützigen Blättern) mit Gegen-erinnerungen von Dr. Rummy.

April. Nr. 15. Oekonomische Miscellen aus Ungarn. 2. Sesamoel, bereitet von dem K. K. Hofkriegssekretär von Ruhkopf in Temesvár, nach dem Bericht des Barons von Meidinger.

Nr. 17. Oekonomische Miscellen aus Ungarn. 3. Baum-Kanaster (*Nicotiana fruticosa* Wild.) des Grosshandlungsbuchhalters G. H. Friedrich in Pest.

May. Nr. 19. Vermischte ökonomische literarische Nachrichten aus Ungarn. Von Dr. Rummy in Karlowitz.

Nr. 20. Zweifel gegen das von der Pariser Gesellschaft zur Aufmunterung der Nationalindustrie bekannt gemachte Mittel, die Milch auf längere Zeit gut und frisch zu erhalten. Von Dr. Rummy *).

---

*) „Einem Berichte der Pariser Gesellschaft zur Aufmunterung der Nationalindustrie zufolge lässt sich die Milch, die in einem verschlossenen Gefässe aufgesotten wurde lange Zeit aufbewahren, ohne zu verderben, und eine Flasche Milch, die auf solche Weise in Frankreich zubereitet wurde (?), soll zehn Jahre später zu London in der Gesellschaft der Wissenschaften eröffnet und noch

Nr. 21. Nachrichten vom Georgikon zu Reszthely. Von Dr. Rummy.

Juny. Nr. 23. Cultur der orientalischen Sesampflanze (*Sesamum orientale*) nach dem Bericht des K. K. Hofkriegssekretärs v. Ruhekopf in den Ofner Gemeinnützigen Blättern 1818 Nr. IX. — Preise der vorzüglichsten ungrischen Landeserzeugnisse auf der Medardi-Messe zu Pesth im Juny 1817.

Nr. 24. Faulbrut der Bienen. Von R—y. (Rummy).

July. Nr. 27. Verein zur Vervollkommnung der Pferdezucht in Ungarn. Von R—y.

Nr. 30. Die Wurzel der weissen Seeblume (*Nymphaea alba* sin), ein neues Färbematerial, nach der Entdeckung des Apothekers Schams zu Peterwardein (jetzt in Pest), — Fruchtpreise zu Pest in Ungarn im December 1817.

September. Nr. 36. Original-Spanischer Merinos-Verkauf in Ungarn von Böhmen. Von R—y.

Nr. 37. Seltener Weinstock des Herrn Dubravka zu Ofen.

Nr. 39. Neue Erfindungen von Pflügen in Ungarn, durch Valentin Kis und Franz von Pethe. Von Dr. Rummy.

October. Nr. 40. Langer Herbst in Sirmien, im Jahre 1817. Von Dr. Rummy.

---

im besten Zustande befunden worden seyn. Diese Notiz wurde in mehrern deutschen Blättern ohne Prüfung mitgetheilt. Ich bezweifle die Wahrheit jenes Berichts, denn nicht nur jeder Physiker und Chemiker, sondern auch jede Hausfrau (die nämlich die Küche besorgt, comme il faut) weiss, dass das Aufsieder der Milch (die Kaffeeschwester werden beyfügen: auch des Kaffees - in einem verschlossenen Gefässe nicht Statt finden könne, weil zum Aufsieden der Zutritt der freyen Luft erforderlich ist" etc.)

Nr. 41. Vorläufige Nachricht von der neuerichteten Königl. Herzogl. ökonomischen Bildungsanstalt zu Altenburg in Ungarn.

Nr. 44. Durch Versuche und Erfahrungen in Ungarn bewährte Vortheile der dunnen Aussaat des Getreides. (Aus Ungarn eingesendet von Dr. Romy. Die Versuche stellte an der Ingenieur und Architekt J. M. ein Anverwandter des Dr. Romy.)

November. Nr. 45. Cultur des Baumkannisters (*Nicotiana fruticosa*) in Ungarn. Nach der Anweisung des Hrn. G. H. Friedrich zu Pest in den Ofaer gemeinnützigen Blättern 1818 M. XX. folg.

Nr. 46. 47. Die Gattungen der Weinreben, welche in Sirmien gebaut werden, Nachdem neuen serbischen Werke des Archimandriten Bolics über den Weinbau mitgetheilt von Dr. Georg Karl Romy zu Karlowitz, 10 Gattungen mit blauschwarzen Weinbeeren, 1 Gattung mit braunen Beeren, 1 Gattung mit schwarzblauen Beeren, 2 Gattungen mit rosenrothen Beeren, 10 Gattungen mit weissen Beeren, Diese 34 Gattungen und deren vorzügliche Abarten sind ausführlich beschrieben.

Nr. 47. Ungrische Wollreinigungsanstalt des Grosshändlers Samuel Kaan (eines gebornen Ungers) zu Wien.

Nr. 48. Leichtes Verfahren des Pfarrers Csereñyes zu Nagy-Kovácsi die Weichseln einzumachen. — Der fürstlich Eszterházy'sche Garten zu Eisenstadt in Ungarn. (Der talentvolle Gärtner Niermayer ist ein geborner Unger).

R. Gy.

- 2) Feljegyzése azon Értekezéseknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak vagy legalább Magyar Országot illetik és a' Halai Gazdaságbéli Ujságban (Landwirthschaftliche Zeitung) 1819. esztendőben, Januarius, Februarius, Martzius, és Május hónapokban találkoznak.

Januarius. Nr. 2. Fortschritte der Obstbaumzucht in Ungarn. (namentlich zu Rác Milletics im Bácsér Comitát).

Nr. 3. Neue Ansicht über den Weizenbrand, von Georg Eperjesi, Hauptmann in der K. K. Armee und Major von der adelichen Insurrection, in Siebenbürgen. (Hr. E. leitet den Weizenbrand von Kleinen Insecten ab). — Gelöste Preisfrage der K. K. mährisch-schlesischen Ackerbaugesellschaft in Brünn, wegen der Entdeckung eines Gypslagers in Mähren, nebst einer Bemerkung über die von den ungarischen Oekonomen nicht benutzten Gyps- und Torflager in Ungarn von Dr. Romy.

Nr. 4. Neuerrichtete ökonomische Bildungsanstalt zu Ungarisch-Altenburg in der Wieselburger Gespanschaft in Ungarn.

Februar. Empfehlendes Urtheil über die Hallesche Landwirtschaftliche Zeitung, in Ungarn. (Aus Pethe's Nemzeti Gazda) 1818 Nr. IV.) — Vertilgung der Ameisen in Gärten, nach der Erfahrung des Kathol. Stadtpfarrers Joseph v. Molnár in Debreczin.

Märtz. Nr. 10. Über die vortheilhaftere Benutzung der Hollunderbeeren (*Sambucus nigra*) von Aloys Wehrle in Wien, nebst Gegengerinnungen von Romy in Karlowitz.

Nr. 11. Ernte- und Weinlesebericht aus Ungarn und Sirmien vom Jahre 1818, von Dr. Romy in Karlowitz.

May. Nr. 20. Tod des Herrn Grafen Georg Festetics zu Keszthely. Von Dr. Rummy. — Wohlfeltheit zu Klausenburg in Siebenbürgen.

R. Gy.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

A' Tudományos Gyűjtemény' folyó Esztendőbéli 7-ik kötetének 33-ik és 34-dik lapján mondatik: hogy a' Belai temetőn felállított ház iránt fel forgott Versengés a' Protestansok javára intéztetett el. Ezen kitétel igazítást kíván: a' dolog tulajdonképen ebből áll:

Az idvezült Szepesi Püspök Báró Brigidó Mihály azon temető háznak fel építése ellen panaszt tett vala a' Nagy Meltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács előtt, még pedig azon okból, hogy azon halotti predikáziók által, a' mellyek ott a' temetések alkalmatosságával tartatnak, azon Katholikusok. a' kik a' Temetéseken sokszor meg jelennek, a' Protestansok Vallásbéli principiumaihoz való hajlandóságra tsabitatnak. Ezen vádnál fogva a' dolog egy mixta Deputatio által ki nyomztatott, 's utóljára a' Nagy Meltóságú Helytartó Tanács méltóztatott parantsolni, hogy azon épület szélllyel hanyattassék, 's a' temetőről hordattassék el. Midőn pedig a' mixta Deputatio ezen kegyes Rendelésnek végre hajtása végett meg jelent volna, az Evangelikusok azon házat el adták egy ott való lakosnak, a' ki azt, a' mint mondják, Csűrnek fordította,

---

2. I n t é z e t e k.

Azon Nyelv-mívelő Társaság, mely főként honni Tudományosságunk történeteibe esmeretes Aranka György Rir. Tanácsos buzdításai következtetésében, az Erdélyi Fő Kormányozó pártfogása alatt, Maros Váráshelyen 1793-nak végén öszszö álott és munkáinak első 's egyetlen egy darabját 1796-ban közre bósájtotta, — husz 's több esztendei nyugodalma után, némelly érdemes hazafiaknak ditséretes buzgosága által ugyan azon Nagy-Méltóságnak hathatos pártfogása alatt, újj életet nyert, munkálkodásának helyét Kolósvárra, mint Erdélynek közép pontjára, tévén által. Több Erdélyi Nagyoknak buzgó résztvétele, számos Tudosoknak egyesült munkalodásaik sok érdemes hazafiaknak ezen tzelra már eddig is tett és napról napra nevedkedő pénzbeli ajánlása, azon bizodalmas reménységgel méltán ketsegtetnek, hogy ezen megújult társaságnak honni nyelvünk míveltetésére és tudományosságunk előmozdítására a' legszebb, leg hathatósabb befolyása lesz. Vajha ezen ditséretes példa Magyar Országi hazánkfiat — is annak követésére ösztönözhetné, hogy így a' két haza barátságosan kezét fogván, a' közös szent ügyet, szép honni nyelvünk bővebb kimivelését, terjesztését, nemzeti tudományosságunk öregbítését, és így nemzetünk ebbeli fenyjének — is felemelését, annál bizonyosabban elő-mozdithassa! — A' most említett buzgó Erdélyi hazánkfiat már több Gyüleaseket tartottak, mellyekben az elő forduló tárgyak könnyebb és helyesebb elintézése végett, G. Teleki Pál Elölülőnek a' tudományosságunknak hasznára igen hamar elenyészet Erdélyi Muzeum érdemes Szerkeztetője, Döbrentei Gábor pedig Titoknoknak választattak, több Ország Nagyat és Tudosok az adakozásra, az együtt dolgozásra meghivattak, a' Társaság belső elrendeltetése elintéztetett, és tzelja közelebbéről meghatároztatott. Mind ezekről maga idejében a' társaság maga bizonyosan bővebben fogja a' két hazát tudositani. Mi ötet o' részben meg előzni nem akarván, tsak azt jegyezzük meg, hogy ezen tudós egyezet szép tárgyaúl a' honninyelv kimivelését, és minden tudományokra való alkalmaztatását vette; a' pénzbeli tehetsége mindazáltal minden erre vezető eszközök megragadását nem engedvén meg, az egyes írók arra érdemesnek talált munkáiknak maga költségen és a' szerző farad-

ságainak méltó megjutalmaztatása mellett leendő kiadására, és az ügyekezetnek ez által eszközzendő serkentésére határozta magát. A' nagyobb munkák külön kötetekbe nyomtatnak ki; a' rövidebb értekezéseknek pedig egy külön havi írás lesz szentelve, melyben a' tudományok terjesztése mint melesleges, a' nyelvmívelése, az előadás ékes kereksege pedig mint fő Tzél fog tekintetni. —

Tsak ugyan Kolósvártt támadott a' szép mesterségekben gyönyörködő Első rangú Hazafiak között egy musikalis egyeztet. Ez némelly ideig oráig tartó musikalis mulatságok elrendelésével, mint több más efféle egyeztetek, nem elégedvén meg, és munkálkodásainak nagyobb kört, fáradozásainak nemesebb, állandobb befolyást kívánván szerezni, az eddig öszszetett és ez után öszszegyüendő pénzt ezen szép mesterségnek kissébb hazánkba való bővebb terjesztésére, honni hangművészek, főként pedig színjádzó énekesek és énekesnők nevelésére fogja fordítui, hogy így minél előbb lehessen a' Magyaroknak is azon bájoló gyönyörűsége, hogy a' muzsikára olly alkalmas nemzeti nyelvét jó es nagyobb operákba is zengeni halja. Ezen szent tzel minélelebbi elérésére már vállalkoztak-is két arra-termett tanító mesterek. — Így ad Erdély Magyar Oszágnak két követő példát eggyszerre.

T. J.

A' Lötsei A. V. Philosophicum Gymnasium Sz. Jakab 12-dikén kezdette a' Nemes Tanuló Ifjúság nyári megvisgáltatását. A' Halgatók igen tsekély számmal, kivéven a' helybeli Rormányozókat, jelentek meg. A' tanulók száma is kissébb volt mint különben lenni szokott; mert a' mint fájdalommal itten tapasztalhatni, az oda felküldött Magyar ifjak, ottan való mulatások czéljoknak, hogy a' Német nyelvet magokévé tegyék, kevesen felelnek meg. Ehez járúl még az is, hogy a' köz visgáltatás alkalmatosságával, a' kiket a' Professorok magok megkülömböztetni, 's megesmértetni kívánnak, a' Rormányozók akadályoztattyák felelések közben szakasztása 's mások kinevezése által. E' részben, ezen hasznos Intézetnek alább szállását, minden igaz Hazafi fájdalommal érezheti. A' Primanusok száma ez eszt. ben 48 kik között Jakobaei Rároly, Balla György Reformatus, Dopsinszky János, Ziman Pál, Roszinszky János, Sréter Gusztav Adolph, Tomka János megkülömböztették magokat, a' Rhetorok 35 en Syntaxisták 37-en

Grammatisták 27-en Donatisták, 54-en valának. Összessen 201-en.

K é s m á r k r ó l.

Annál nagyobb meglepéssel, 's gyönyörködtetéssel szemlélheti minden Mú'sák kedvellője, a' Tatra hegye tövében fekvő Késmárki A. V. Lycaeumot, a' hol mindenkor nevezetes Litteratorok kormányozták, 's mostan is a' nevelés mellet alkalmatos férfiak foglalatoskodnak ezen Ország szer- te híres Intézetben. Itten Sz. Jakab 13-dikán kezdette T. T. Mihályik Dániel Professor a' Theologian, azután azon nap folytatta Tekintetes Nzetes és Vzlő Schneider József a' Magyar törvényből és Politiából kérdéseit, Oh! vajha illy több férfiak foglalatoskodnának minden Intézet mellet a' neveléssel! mire mehetne kedves Hazánk a' Pallérozásban? — Ezen nagy érdemű férjfiú Schneider Professor, Tábla Bíró, 's Kakas Lomnitzai bir- tokos elfelejtkezvén a' maga tulajdon gazdálkodásáról, tsupán a' törvényben való oktatásra vonszó szíves hajlandóságából min- den fizetés nélkül egynehány esztendőket öltá készakartva áldozta fel magát. — Éljenek 's munkálkodjanak az illyen hasznos Haza- fiak számos esztendőig!! — Délután a' ma nagy Literátor 's mos- tani Rector Genersich János a' Historiákból, azután Chalupka János Philologiae Professor a' Deák stílusból, és Auctorok ma- gyarázásából folytatták kérdéseiket Julius 14-dikén is egész délig. Délután a' Rhetoroké annak módja és rendi szerint végeztetett.

A' Syntaxistákra nézve pedig Sz. Jakab Hava 15-ik napja igen nevezetes volt; mert a' midőn már egynehány esztendőktől öltá Rendes tanító nélkül szűkölködnének, felderült az az óhajtott nap, a' mellyen jövendőbeli, nagy Tudományú, 's kellemetes Tanítójokat megismerhetnének. Tudniillik Tekén- tetes Nzetes és Vitézliő helybeli Inspector Sponer Pál köszön- tötte Tiszteletes Tudós Benedikty János Professort egy ékes deáksággal készült beszéddel, melyre a' midőn a' Katedrára felhagott volna a' békőszöntő Tanító, olly fontos a' nevelést, és közönséges tanítást illető Deák beszédet mondott, hogy min- den tudományok kedvellője gyönyörűséggel hallaná és olvas- hatná azt, ha a' prés alá bocsájtatték. Ebben elő adja „hogy nem tsak az elmét, okosságot kell palléroznunk, (a' mi eddig mindenütt megtörtént) hanem azou belső tehetséget is, a' honnan a' szépnak érzése származik, kifejtgetni kötelesség:

mert a' kegyességnek, a' vallássóságnak avagy buzgóságnak is követése a' szépnak érzéséből származni szokott", mely mind eddig igen elmulasztatott a' közönséges nevelések mellett.

Ezen beszéd vége után T. T. Genersich János, Rector fejezte be fundamentomosan kidolgozott beszédével ezen béiktatást. Vége lévén ezeknek az eddig Interimalis Tanító mutatta meg tehetsége szerint menyire mehetett ezen Classisban e' folyó esztendőben.

Itten a' Primanusok száma 119 re mégyen, a' hol a' három esztendősök között Andaházy Imre, Gergely György, Jachman János, Meltzer Dávid, Mudrány Károly, Pleh József, Teszszak Sámuel, Wittchen János, a' két esztendősök között Orphanides János, Adrian Samuel, Brankovits Abrahám, Goldberger Imre, Rotolgar Miklós, Litsko Dániel, B. Sentvich Imre, Okolitsányi Lajos, Radványi József, Tabakovits János, Tartsányi Ezechiél, Welics Ferentz, és Zimmerman Jakab, az első esztendősök között pedig Tomásik Pál, Ján 'Sigmond, és Meltzer Sámuel igen megkülömböztették magokat. A' Rhetoroké 54, Syntaxistáké 65, Grammatistáké 67, Donatistáké 37, Öszvesen 342.

Z.

A' Rosnyai A. V. Nemzeti Gymnasium Jul. 1-ső és 2 dik napján tartotta, a' szokott mód szerint a' nemes ifjúság megvisgáltatását, mellyet számos főbb Rendű Uraságok között, szeretett Megyebeli Püspökünk, Méltóságos Gróf Eszterházy László Úr jelenlétével egész fogytig megtisztelt. Legnagyobb gyönyörűséggel, 's meglelégedéssel hallgatta, a' Tót és Német ifjak' magok tulajdon munkájoknak Declamálasát, mellyet a' kijegyzet tárgyából versekben, avagy folyó beszédben előadtak, olly annyira hogy szent tűzbe merülván, ékes magyar beszéddel buzditotta ezen Fő-Pásztor az ifjúságot a' tudományok, és a' Honnyi nyelv további pallérozására. „Éllyen az illyen Fő Lelki Pásztor! éllyenek az illy Magnások"! — Ebben' az oskolai esztendőben számláltunk a' Rhetorica Classisba 74-et Syntactikába 79-et, Gramatikába 112-öt Elementaris Classisba 109. Öszvesen 374 tanulókat.

Z.

A' jelenvaló esztendei Julius 17. 18. 19-dik napjainn tartattak a' Ketskeméti Ref. Gymnasiumban levő Deák Oskolák közönséges Examenei, Fő Tiszteletű Bathori Gábor Su-

perintendens Úrnak, mint a' Helv. Vallástételt tartó Duna-melleyeki Superintendentiába lévő Oskolák Fő Inspectorának, a' Tanítói és Tanulói munkásság érdeme legcompetensebb Bírójának, legfogantossabb censurájú Aristarchusának elő ülése alatt, a' Tudományokat kedvellő 's boldogító számos Uri Halgatók jelenlétében. A' Tanuló seregnek száma ez esztendőbe volt 520; kik közül 240-en Deák oskolabeliek, 280-an pedig Nemzeti Oskolákat Tanulók voltak. A' Humanisták, vagy úgy neveztetett D e á k o k száma ment 58-ra; ezek közt Domokos Lajos Ö s z ö d i, a' Poëticabann, Keresztes József V e r e s m a r t i, az Oratoriabann, Kis Károly K e t s k e m é t i születés, a' Rhetoricabann, első Eminens gradust nyertek magoknak.

Minthogy az ilyen nagyobb Oskolák, nem egy Városnak, vagy egy magános közönségnek, hanem nagy kiterjedésű környéknek Oskolái: méltó jussal kívánhatja a' Nemzet, hogy felelők, mint a' következő ember nyom közzé Tudós Hazafiakat formáló Intézetek felől, a' Tudományos Gyűjteménybenn tudósíttasson.

N. J.

Nem talállok szavakat, hogy leírassam azt az örömet, melyet a' Posonyi Aug. Conf. követő Magyar Helikon Junius holnapnak huszonnegyedikén érzett, a' midőn egy esztendei szorgalmának gyümölcst mutatá bé azoknak, a' kik minden részrehajlás nélkül szölván, Hazájok' boldogságáért és Nyelvek virágzásáért legnagyobb áldozatokat visznek a' Hazátárára. Számosan gyülekeztek össze a' buzgó Hazafiak az öröm ünnepre, melyre előre meghívattattak, hogy részszerént betses jelenlétekkel az Ifjúságot amazzal inkább ébreszték, részszerént pedig láthassák meunyre tellyesedett édes reménységek. Mintegy húszan voltak azon Ifjak a' kik Hazájok és nyelvek eránt való forró szeretetek megbizonyítására tsudálatra méltó bátorsággal léptek fel a' beszéllő helyre, a' hol különös szorgalommal készített és az Ünnepe nagyságához alkalmaztatott munkájokat olly meglelégedéssel mondották el, hogy az érdemes jelenlévő Urak azon még tsak két esztendőktől fogva álló Helikonnak továbbá fenntartását szívből óhajtották és jöltevé segítségüket önként ajánlották. Nevelte az Ünnepeked édességét az is, hogy nem annyira a' szegényebb sorsú Ifjak (a' mi talán máshol ritkaság) hanem többnyire olyanok vettek ezen egyesületben részt, a' kik fényes Hazak-

ban születettvén mind ekkoráig az idegen nyelvek miatt Anya-nyelveknek tanulását vagy egészen vagy legalább nagyobb részből elmúlatni kényszerítették, most pedig annál nehezebb tüzzel fáradoztak a' nyelv' művelésének mezején a' hol : Adelung örvendj Ilazám, szép jövődökkel biztatnak fíjaid ! Vajha újonabb bizonyossága lehetne ez is ennek, hogy a' Posonyi legelső Oskolánkban, a' hol a' tudományokra és a' jó rendre olly igen ügyelnek, nem csak a' Német Tót Frantzia és Anglus, hanem egyszer'smind 's főképen a' Magyar nyelv is gyakoroltatik, és hogy nagyon megsértének mind azok, a' kik nyelvünk eránt való hűdséggel vádolnak, holott mind a' Tanító Urakról mind Tanítványaikról méltán ellehet mondani: Hogyha Magyar szó kell, arra közöttünk akadoz.

Két nappal utóbb tartották a' Németek is öröm ünnepeket, a' kik hasonlóképpen Tiszt. Schröt Urnak felvigyázások alatt az egész Közönség ditséretét megnyerték. Kevesebben voltak mint a' Magyarok, mivel (fájdalommal kellett tapasztalni) a' Németek nem igen kaptak az alkalmatosságon, hanem többnyire csak Magyarok és Tótok használták ezen haszonra törekedő intézetet. Különös ditséretet érdemlett ezen alkalmatossággal Füredy László, egy szerentsetlen vak, a' ki ezen tárgyról : a' vaknak örömei, olly felségesen beszélt, hogy azonnal sorsán szívből résztvevő Jóakarókra talált.

Gödör Lajos.

---

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Osvald Ferentz, a' Pesti Semináriumban Studiorum Praefectus, és a' Királyi Universitásnál Extra ord. Theologiae Professor September Holnapnak 6-ik napján a' Theológiának Doctorává neveztetett ; minekutánna az ő Dissertációját Gróf Nádasdy Ferentz Urnak a' föllebb említett Seminarium Rectorának, az Esztergomi Fő Háptalan érdemes Tagjának úgy mint a' Tudományok nagy lelkű Elő-mozdítójának és Macenásának auspiciumja alatt a' szokott Disputációját elvégezte.

---

4. Régiségek.

Hazánkban talált Régiség. 1819-esztendőben.

Alsó Fejér Vármegyében, félórányira Tólna Vármegyei Duna Földvárhoz fekszik egy Közép Barata nevű Pusztá. Az Arendás Úrnak a) lakásától ezer lépésnyire kelet felé van egy Halom, déli oldalát a Fő Dunának egy ere mossa, A' halom egész kerületében hat száz lépés. Mesterkézetlen formája, fekvése miatt kiki természetes lételű dombnak gondolta, 's ime a' gazdalkodás' szorgalma az embert minő becses Római Emlékekre vezette!

Az Arendás Úr a' haszontalan halomból szőlő termő hegyet akart formálni, azért Aprilis holnapnak vége felé munkásaival el is kezdett a' földnek törettetéséhez. Alig ástak egylábnyi mélységre, hogy mindenütt messzszel kevert homok-
ra, 's olly nagy épületbéli kövekre találtak, melyeket tsákány kapákkal is tetemes fáradságban került ki forgatni. A' szembe-
tűnő találmány az A'rendas Urat további nyomozásra serkentette. — A' Halomnak több helyein ásatott. Némelly helyeken olly izmos, erős tserépszsendelekre akadtak, hogy kövekhez üttetvén sem törtek össze; Formájok külfömbféle volt, némellyek olyanok voltak, mint a' mái tsütszsendelek, de nagyobbak; némellyek hosszabbak, 's egész négyszegletben foglalva, mindegyik szegleten lyukasok, mint a' kémény, torony, vagy szelelő lyukak. Illy nemű zsendelekre nagyobb részent a' halomnak északi, keleti sarkain találtak. Más helyeken olly nagy épületbéli köveket hengergettek ki, hogy egészítve b) a' mái akármilyen épületbéli köveknél még egyszer nagyobbak. Az eddig mondottak csak némelly épületnek omladé-
kait bizonyítják, lássuk az épületnek emlékeit a' következőkből.

A' többi között találtak egy négyszegű kétlábnyi emlékkőre, melyen e' következő Római irás szemléltető: T-RENTIUS. V. P. (Utriusque Pannoniae) DVX. — Ismét amannál felényire kisebb kőablákat. Az egyiken ez volt írva: COHORS III, a' másikon COH. IV., a' harmadikon COH. V. a' negyediken COH V. P. (Practorea), és így ismét másokon: COH VI—COH. VII. — LEG (Legio) III—LEG. V. — LEG VII. — Az itt talált több régi Római pénzek között c) e' kö-

vet-

vetkezendőket volt szerentsém fel jegyezhetni: — Octavianus Aug. — Caj. Domitian. — Aurelianus — M. Aurelius P. (Philosophus). — M. Aur. Caracalla — Tit. Vespasian — Trajan. Hadrianus — Antonius P. — (Pius) — Diocletianus. — Constant Max. — Constantius — Tib. Claud. — Akadtak sok Teve, és Bialákaptzákra; — különösen egy már kővé vált (petrefactus) szarvas főre, mellynek egyik szarva egészen, a' másika félig le volt tsonkitva; ismét többféle rézzablákra, kengyelvasakra, karikákra, hegyes dsida, és lándzsavasakra. — Leg nevezetesebb egy kis fejér márványtábla, d) mellyen valami aszszony állat lovon ülve egy kigyót lándzsával agyon szúr. — Egyföldalatti kamarának, vagy szobának üregét végképpen ki ásták, hossza, széle másfél ölnyi, a' Faltéglák tsudálatos kemény massából valók, szélességjek fél, hosszúságjuk kétlábnyi, ilyeneket a' mái világban látni nem lehet. e) Találatnak a' halom' aljában sántzolások is, mellyek futó árkokra (Laufgraben) mutatnak. — Egyébbaránt a' munkásnak ásója, kapája mindenütt meszes homokra, köporra talál; bizonyos tehát, hogy az egész halom nem egyéb régi Épületomladéknál.

Ennyit tudunk az érdemes Árendás Urnak gondos nyomozása után. Ő meg tette, a' mennyit tehetett; e' kevésre is szembetűnő költséget áldozott. — Ő Árendás. — Talán reménylhetjük, hogy a' tulajdonképpen való Birtokos Ur ha most nem is, idővel a' dolognak nagyobb meg világosításáért tovább fogja a' kezdettét nyomozni. — A' régiség sok jeles esméretekre vezet bennünket. — Ditséretes dolog magunk végett az emlékezetre méltókat el nem temetni; az az: a' mit magunkért nem akarnánk, akarjuk Hazánkért.!

A' mennyiben e' Régiség' emlékeinek szemmel látó tanúja voltam, annyiban közlöm is a' nemes Hazafiakkal. Egyébbaránt, minő épület volt ez, mikor építetett, mi változó esetek által omlott össze, mellyik volt az a' Tereutius, ennek magyarázatját máskor, — és nem sokára a dolognak homályja mellett, leg alább hihetőség szerént közölni fogom. — Bár tsak meg nyerhetném, hogy azon tájnak birtokos Ura további nyomoztatás által arra vezetne, hogy magyarázatom ne tsak kétséges vélekedés, hanem minden Tudóstól meg ismért valóság legyen!

- a) Az Árendás Úr neve: Károly Ferentz. A' tulajdonképpen való Birtokosnak neve ismételten előttem.
- b) A' kövek többnyire el vannak tördelve. A' törött részekből képzelní lehet az egésznek massáját.
- c) Ezen régi pénzeknek száma mint egy harmintz darab volt. — Némellyeket az idő koptatott el, hogy ismérni nem lehet; — némellyeket az Árendás Úr el ajándékozott, nem tudván, hogy a' mit baráti szivességből tesz, azt a' haza végett nem jól teszi. Kérdés; voltak é azok a' Numismatikának Barátjai? — Ha az illycten régi pénzeket tsak úgy tekintjük, mint pusztá rczet, egy rézgarasnak értékét a-
lig toszik; ha pedig mint elmét gyönyörködtető, kétségeket fejtő régiséget, lehetetlen sok kintsnél fellyebb nem betsűlni. A' Magyar Muzeum pedig betsűlni tudja.
- d) Ezen táblának egy része le vagyon törve.
- e) Valóba' nem! — mert akkor talán a' közhaszon munkálódott, ma pedig fájdalom, tsupán a' mester ember' nyeresége. — Angliában, ha valamelly épület Contractus szerént a' harmintz esztendei probát ki állotta, 's ha a' 31-dikben a' birtokos' nyakára omlík is, a' kőmíves gondon kívül van. — A' romlás újjat kíván. Magyar Országban mivel illycten Contractus nem tétetik, mint egy köz szokás: ma építeni, Esztendőre meg dultzolni. A' Bétsi Sz. István' tornyát sem ma építették.!

Leiden Jósef.

---

5. Jelentések Honni Művészekről.

Képfestések, és Nyomtatások.

A' Tudományos Isméreték nem tsak szóbeli előadás, sal — irással — és nyomtatással: de Képfestések és Képnymtatások által is terjesztetnek. Közönsegesen ezek a' képző tehetségek, többi Szép Mesterségek körében helyheztetnek 's mindenkoron a' Tudományos igyekezetektől karonfogva vezetettvén, velek egy társasságban élnek. Valamint tehát a' Tudós Szerzőknek újdonan közre bocsájtott munkáikat, a' mint tudtunkra jönnek a' Tud. Gyűjt. Jelentései között hirlellyük, szinte úgy tisztünknek tartjuk a' Képfestés, és Képnymtatás újdonan született

miveit és példányait, Mivészeiknek érdemeikkel együtt leveleinkben említeni.

REP FESTÉS. Martzinkai Elek, Borsod Vármegyéből eredett, Szendrői fi, Gróf Tolnai Festetics János, és Gróf Buzini Keglevics Ágoston kegyes Pártfogóinak buzditása, segedelme által Bétsben a' Császári Képző Acade miát négy esztendőig gyakorlotta, Tanító Mestere volt a' hires, de már meghalálozott Maurer, kinek útmutatása szerint serényen űzte foglalatosságát mind az Academia Remekjeinek, mind pedig az Udvari, Lichtenstein, Fris, Lamberg's t. Kép-Gyűtemények' nevezetes Darabjaiknak le másolásában, és Követésében, főképpen azomban gyönyörködött, és tehetségének rugóját arányozta a' Német alföldi Oskolának (Niederländische Schule) Kép-írás módja megtanulására 's elérésére, 's azért Rubens etsettyének mindenkor hódolt, és nevének emlitésere szinte elragadtatott. Kivánta volna művészi talentum-jait idegen Országokban is még bővebben tökéletesíteni, de egy részről meghalálozott, 's eltűnt Pártfogója miatt a' szükséges segedelmekben fogyatkozván, más részről pedig egészségének gyengülése, és ennek helyre állítása okáért hazájában visza jönni kényszerítetett, most pedig 1817. esztendő től Pesten úgy, mint a' Bajzolat, és festés oktató mestere, folytatja művés életét, nem csak a' Régiség mesterse ges miveknek hiv másolásában, hanem eredeti Abrázolásokban is (Portrait) mellyeket olajos színekkel fest.

Találtatnak eő nála elő színekkel festett, és közönse gesen két nyomdok magos táblákra rajzolt mellyképei e' következendő, a' Történeteinkben nevezetes Hősöknek; úgy mint. Ethelének, — Hunnyadi Matyas Királynak, — Hunnyadi Lászlónak, — Ifju Frangepannak, — Dracula Vaidának, — II. Rakótzai Györgynek, — II. Rakótzai Ferentznek, — Hitvesének Hesseu Darmstadi Hercege- Aszonynak — Verantz Antalnak — Martinussi Györgynek — Ziskának, — Wallensteinak 's t. i. mellyeket nála reggeli órakban szemlélni, és jutalmas áron megszerezenni lehet.

Különös az ezen példányok tekintetiben, hogy nem pusztá Képzelésből, de még fa, vagy réz metzés után kinyomtatott képekből sem, hanem valóságos és haldani eredeti festé sekből töle legnagyobb szorgalommal lemasoltattak.

Melly szorgos munkái között nem kívánja tudós és mivész igyekezeteit tisztelt Hazafiaktól megvonni, hanem mind az Ábrázolásban készségét, mind pedig a' mesterség hiv közlésében oktatását azoknak, kik szándékjaikról tudositanni fogják szívesen ajánlja.

KÉP NYOMTATÁS. Filep Ant Richter már tizenöt esztendőig folyvást üzi Pesten a' Képző mivésztséget — szép példáit adván szorgalmának mind az olajszínekkel festett ábrázolásokban, mind pedig a' rajzolásokban, utóbban pedig a' réz-metzésben is, melyre legelsőben arányozta mivész tehetéseit.

De már egynéhány esztendők óta egészen elfoglalá eötet a' Lythographia, vagy is réz helyett köre való edzés, rajzolás, és az ilyen setét irral bérajzolt kövel való kép nyomtatás. — Nem volt eő nekie ebben senki Mestere, senki Kalauzza, a' miket feltalált, eszközlött önnön elméjének találmányi, önnön szorgalmának szüleményei. Nem tsuda azért hogy töle Hazánkban minden előjáró nélkül kezdett mesterség még tökéletességére nem mehetett, és hogy az a' kívánt tökéletességnek egészszen meg nem felel: de eztet is koránt sem átallyában, hanem tsak egynéhány példányokról lehet mondanni, melyektől a' Mivész Mester önként megvallya, hogy azokban véletlen fogyatkozások történtek. De ellenben némely darabjai, ügymint a' Mátyás Király, — Ürményi Ország Birája Eő Exc. — Rogerius Váradí Kanonok Artz képei olly diszesek, hogy a' Tudós világ tellyes meglegedését tölök meg nem tagadhattya, és a' Szorgalmatos Mivésznek Hazánkban jutalmas felserkentését méltán öhajthattya. — Az alul írasnak helytelensége leginkáb érdekelni láttatik a' jó izlest — de a' ki a' Kép-mestert isméri és tudja, hogy eő írásmetző (Schriftstecher) soha sem volt, és panaszzát hallja, hogy Pesten ollyanra nem akadhatott, a' ki kérésére, és jutalmazására ezt tellyesítette volna, igazságos lészen illy fogyatkozás engedelmében.

Munkái, melyeket Lythographiai intézetében a' Cs. és K. Censura engedelmével kinyomtatott, és közre botsajtott im ezek :

1. Artzképe eő Exc. Ürményi Jósef Ország Birájának.
2. — eő Exc. Gróf Illiéshazy Illyésházi István Eő ispánnak
3. — Hunnyadi Matyas M. Orsz. Királynak.

4. — Roger Nagy-Váradi Kanonoknak, 1245. eszt. tájban.
5. — Kleyermann Pesti németh Refor. Prédikát. Urnak
6. — Schediús Lajos Profess. Urnak.
7. — Lenhossek Orvos Dr. és Prof. Urnak.
8. — Wuchetich Törvény Dr. és Prof. Urnak.
9. — Külsár István Hazai és Külföld. Tudósítások frójának.
- *** A' Mivész a' Pesti K. Universitas Tisztelt Magistratussát,
és Professorait mind a' Tanítványok kívánsága szerint leg-
nagyobb szorgalommal kövel kinyomtattni igyekezik.
10. — Két Bokréta, vagy is Virág kötetek, a' természet sze-
rint rajzolva.
11. — Tizenkét árkus Anatomicus figurák.
12. — Írás példányok (character) Eleire Czimkép, az oskolák
Számára.
13. — A' Czéhbeli levelek nyomtatására szükséges formák.

Mind ezen kövel kinyomtatott Répek találattnak említett
Richter Eilep Urnál Pesten a' Hatvani kapu előtt levő Hu-
szár Urnak házában, egyenkint eladattván illendő áron; Ki
mesterségének egyéb nemeiben is kész tellesítését ajánlja
a' tisztelt közönségnek, millyenek t. i. a' Passusok rajzolt
formája. — Külömbfele rubrikázott laistromok készítése, 's
egyebek.

J***.

Tekéntetes Sándorfy József Ur Tekéntetes Bihar Várme-
gyének Fő Orvossa, és ugyan azon Tettes Vármegyének Tab-
la-Birája, több jeles érdemein kívül, mellyeket edes Hazája
boldogításán törekedő, jeles igyekezetei által magának szer-
zett; Nemzetéhez, és Hazájához buzgó hazafiui szeretetet az-
zal is kívánta bém bizonyítani, hogy ő az Debretzeni, most pe-
dig Nagy-Váradi Theátralis Játzó Társasságnak már több
Eszkendőktől olta Gyám Attya, és Pártfogója lett. Ezen nagy
érdemű Ur nem gondolván azon nehézségekkel, és terhes köl-
tségekkel, mellyekkel e' ditséretes, és valóban a' Hazára néz-
ve leghasznossabb Intézet egyben vagyon kötve, az említett
Társasságnak ez előtt mintegy hat, 's több Esztendővel Deb-
retzenből Nagy-Váradra lett által költözésével, azon Magyar
Játzó Társaságnak ápolgatását, és pártfogói-Igazgatását magá-
ra vállalta, és azon már az elenyészéséhez közel lévő Intéze-
tet, az ő nem kevés fáradozásával, Javainak, s tehetségeinek
nem kevés pazárlásával, 's feláldozásával smét virágzásba

hozta úgy annyira, hogy azon Magyar Játzó Társasság már mostan több Nemzeti Játzó Társasságoknak Szülő Anyja lett. Ugyan is ottan formálódtak az Fehérvári Játzó Társasságnak nevezetes Tagjai is úgy mint : az Remek Rántorné (a' kiis egy névtelen jó Hazafi által az Szabad Királyi Buda Várossa Játék színében eljátszott Szassen Julius nevű Játék darabban remekül vitt Rollejáért jelesen megajándékoztatott) továbbá a' kellemetes Balogné a' híres Horváth, a' Nevezetes Eder, az igyekező Farkas Idosbb, es Iffiabb Nagy Szalay, Bányay, Bányayné és többek. Ottan pedig azon N. Váradi Játzó Társasságban helyben igyekeznek formálni magokat az ott lévő Tagok között a' dítséretes Vándza, Vandzáné, Udvarhelyi, Udvarhelyiné, Vositzné, Sáska Borbála, a' sokat ígérő Megyery, Várady, Pápay, Szélsy, Gál, es többek, a' kiknek jeles igyekezeteket meglegedve szemleli a' Magyar Haza.

De hogy tzealomra vissza térjek, a' tisztelt nagy érdemű Ur nem elégedven meg azzal, hogy szeretett Hazájához vonzó hazafiúi szeretetből vagyományának nagyobb részét, ezen Játzó Társasságnak ápolgatására, gyarapítására, és tükéltetésére szentelte; most nem régiben még olly áldozatot is tett, hogy tulajdon N. Váradon lévő Házának nagyobb részét Játék szinné változtattván, azt a' Magyar pallérozódás, és kimiveltség Műhelyévé tette; Melly Játékszin jól lehet az Épületnek szűkvolta miatt (kivált az úgy nevezett Játzó hely) igen szűk határok közzé szoríttatott, melly a' pompás Játék daraboknak elő adását valamennyire megakadályoztattya, ezen hiányosságot mindazáltal az Néző helynek kitsinosítása Néző-szobátszakra (Loge) és Emeletes-helyekre (Galerie) való felosztást valamennyire helyre pótollya. — A' mi az Játék darabok elő adása alkalmatosságával közben jövő muzsikát illeti: azt többnyire az Nagy-Váradon fekvő Katonaság Bandája szokta véghez vinni, kik, minthogy az magyar muzsikai hang művészségben, és hang-szerzésben nem igen jártasok, csak külső idegen, de meglehetősen Szép darabokkal mulattatják a' néző közönséget, reméllení azomban lehet, hogy a' tisztelt nagy érdemű Ur idővel azt is véghez fogja vinni, hogy némelly szép Magyar muzsikai darabokba is gyönyörködnessen a' Néző közönség; külömben is hogy a' Magyar izlester alkalmatos Magyar muzsikai darabjaink vagynak, aztat a' Szabad Királyi Pest várossa Játék színében az Magyar da-

raboknak eljáztása alkalmatosságával Urbány, Pfeiffer, és több ditséretes hazai Hangmivészek, és Szerzők eléggé megmutatták.

Egyebb cránt jöllehet a' tisztelt nagy érdemű Urnak igyekezetei azon Játzó Társasságnak ápolgatásában határ nélkül valók, mivel mindazonáltal annak gondviselése, és tökéletesítése a' tisztelt Urnak erejét majd majd felül haladnák, kívánatos volna, hogy ezen Szent Igyekezetét a' tisztelt Urnak azon Tettes Vármegyének Rendci, és némelly nagyobb birtokú Egyházi, és Világi Urak, nem különben Nagy Várad Varossa, hathatóssan elő segétenék, sőt egy olyan régi. a' hazai történetekben is nevezetes és érdemeiről híres Városba, mint N. Várad Várossa, mellynek nem megvető Privilegiumai, meglehetős jövedelmei vagynak, és a' mellyett olly pallérozott, 's jó birtokú minden renden lévő Urasságok, és Polgárok lakják, érdemes volna, hogy egy tsinos ha tsak kevés költségbe kerülendő kis közönséges Játékszin is építődne, annyivalis inkább, mivel a' kételkedésen kívül megvagyom már mutattva, hogy a' Nemzeti Játékszin az Magyar izlés, és a' nyelv kipallérozódásainak egy legerősebb talpköve, a' melly nemzetnek pedig kipallérozott Nyelve, és tulajdon, nem pedig idegen izlése van, az a' maga Nemzettségét, Nemzeti tulajdonságát, és erköltsét, bár mennyire nyomattassék is bal sorsa által, soha el nem vesztheti.

Engedjék tehát az Egek! hogy azon tisztelt nagy érdemű Hazafinak ebbéli szent igyekezete, melly által tsupán Hazája boldogítására törekedni szándékozik, több más Jó Hazafiaknak közbenvetések által is elő segítettessék, adjon az Isten mindazoknak, valakik a' Haza javára törekednek elég erőt szent tzeljoknak eléréséhez, és tegye halhatatlanná a' Magyarok Istene az illy jó Hazafit édes Hazájának öröme.

Perger János

több Ns. familiák Fiscalissz.

A' Helvétziai Vallástételt követő túl a' Dunai Superintendenciának mindenkori gondoskodása lévén a' kebelebeli Oskolás gyermekeknek Vallási és Erköltsi neveltetések és tudományos formáltatások; nagy figyelmét fordította egyebek közt a' Rézi-könyveknek készítésére, és a' tudományoknak taníttatásá' módjára. Nevezetesen, a' Vallást fundamentomusan, értelmesen, és a' szív' erköltsi nemesítésére való czélozással akarván

taníttatni, azt rendelte, hogy Tiszt: Esperest Fábján József Úr készítvén egy rövid Természeti-Históriát, a' kezdő Oskolás-gyermekeknek beszéljen a' Tanító, azon könyv szerint, a' természeti dolgokról, napról, holdról csillagokról — az esztendőnek külömbféle részeiről, a' plántákról és állatokról, ezeket a' Raff' Természeti-Históriája végén lévő képekről is megmutogatván Tanítványinak. A' természeti dolgok felett való elmélkedésnél fogva emelje fel a' Tanító, Tanítványinak figyelmét a' Természet' Urára Teremtőjére, Gondviselőjére, egyszóval az Istenre, és az ő felséges tulajdonságait láttassa meg velek, a' természeti dolgokból azoknak lételeből cél-erányosságokból, 's a t. Mivel pedig a' História legjobb Tanító Mestere az emberi nemzetnek, de különösen a' gyermeki felfoghatósághoz legalkalmaztatóbb mód is a' Históriaikkal való tanítás, — mivel végeztetre az ó és Új Testamentomi Históriak, rakott Tárházai, az Isten lételéről, gondviseléséről, 's felséges tulajdonságiról szőlő Bizonyosságoknak: tehet, a' természettel való rövid megesmerkedtetés után, taníttatni kívánja a' Superintendencia, a' gyengébb Tanulóknak, az ó és Új Testamentomi szent Históriakat, — melyeken keresztül vitetvén a' Gyermekek, kezdődik a' keresztyén Vallásnak bővebb tanítása, abból, a' Superintendenciá' kívánságára készített, és ily titulus alatt kiadatott kisebb katekhizmusból: Keresztyén kis Katekhizmus. Készítettet a' Helvétziai Vallástételt követő túl a' Dunai Superintendencia' Főtisztelendő Consistoriuma' rendelkezéséből, az Alsóbb oskolák' számára. Nyomtatott Győrben 1819.

Ezt a' Könyvet, melynek Szerzője Generalis Notarius és Pápai Prédikátor Főtisztelendő Tóth Ferencz Úr, valamint méltán magasztalta azon illető Tudományos Biztosság, mely ezt megvizsgálta; úgy a' Superintendencia megkoronáztatottnak tartotta lenni az ő várákozását, ezen betses munkával, és jutalmat akarván ezért rendelni a' Főtiszt: Szerző Úrnak, az egész Gyűlés színe előtt ezt felelte a' nemes szívű Szerző Úr: én pénzért nem dolgoztam, — elléggé megleszek jutalmaztatva, ha Gyermekeink' vallási és erköltsi nevelése ezen Vallást és erköltsöket Tanítókönyvem által előmozdittatik. Azoknak, kiknek ezen Munkát már eddig látni szerentséjek volt, és a'

kik magát a Főtiszt: Szerző Urat 's több kiadott betsés Munkáit isméri, egyező ítéletek az, hogy ezen kis Katekizmus Epochát tsinál magának az iskolákban. Itt, minden világosan, értelmesen, meghatározottan, erővel teljes kifejezésekkel, szép rendel, rövideden és a' leg mélébb dolgokban, tsaknem követhetetlen popularitással van előadva. Vallás, — Erkölt — Életphilosophiája, együtt van ezen kis könyvben. Már a' Dogmatica része is ezen keresztyén Katekizmusnak, Praktikává van téve, mint a' Hitről, és Ekklesiáról való tanításokon kívül a' 10, 18, 29, 43, 85, 108, 109, 129, 164-dik kérdések mutatják. A könyv Erkölti Része maga meg fogja mutatni, hogy mely igen megfelelt azon várakozásnak, mely a' közönség volt a' keresztyén erkölti Tudománynak Írója éránt. Méltán 's örvendhet a' Haza ezen könyv megjelenésének, mint a' mely által Gyermekünk, jó emberekké, jó polgárokká, és jó keresztyénekké neveltetnek. Nevelni fogja pedig a' Főtisztelendő Szerző Ur, ezzelis a' Hazától, közönségesen régen elismért érdemeit, ha azon Katekizmusi Magyarázattal megajándékozza iskolánkat, melyet a' Superintendenciának megígért. Köszönni kell ezen könyvetske megjelenését, az illető Superintendencia Főtiszt, Conventoriumának, és különösen annak Főkormányozóinak Méltóságos Fő-Curator Szilasy József fő Nagyságának, és Főtisztletű Superintendens Tóth Pápay József Uraknak.

Cs. V.

6. Ú j K ö n y v e k.

67) Adalberti Ant. Bresztyánszky Benedictini Pannonii Lectiones Academicæ ex Mathesi applicata in usum suorum Auditorum conscriptæ. Jaurini Typis Leopoldi Streibig 1819. in 8-o 160 pag.

68) Husvét másod napján, mint Győr vissza-vételének jeles Ünnepe, a' Győri Székes Templomban mondotta Horvát András Téli Plébános. 1819. Rév-Romáromban, özvegy Weinmüllerné betűivel 1819. 8-ad réf. 23 lap.

69) Honoribus Multum Venerandi Patris Floriani Vester Ordinis Min. S. Francisci Provinciae Marianæ, Directoris

nationalium Scholarum Soproniensium, dum Jubileae Professionis diem 14a Aprilis in Pratis B. V. Mariae recoleret MDCCCXIX. Sopronii, Typis Haeredum Siessianorum. Cecinit P. Innocentius Polgár O. S. Ben. III-ae Grammaticae Professor. 8-ad rét, 2 lap.

70) Ode Excellentissimo Domino Stephano Stratimirovich, de Hulpia, Ins. Ord. Leopoldi Imper. Magnae Crucis Equiti, Orientalis Ecclesiae Gr. R. non Unitorum Archi-Episcopo Carloviczensi, et Metropolitae, S. C. et R. Aplicae Mattis Actuali Intimo Status Consiliario, in perennem memoriam dici, quo Auctori suam Excellentiam primum venerari licuit, oblata ab Antonio Svaiger, Reg. Gymn. Neoplantensis Professore P. O. Romani Collegii Scientiarum de Arcadia, et M. Ducalis Saxoniae Eruditae Societatis Membro correspondente. Neoplantae, Typis Joannis Jankovics. 1819. 8-ad rét. 6. lap.

71) Tisztelet Oszlopa, melyet néhai Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festetics György Ur Ő Excellentijának, a' Cs. Kir. Apost. Felség Kamarássának, valóságos belső titkos Tanácsosának Aprilis 15-kén 1819. eszt. emelt Horváth János Rudinai Apát's Weszprémi Kanonok. Weszprémben nyomt. Szammer Klára betűivel 1819. 4-ed rét. 19 lap.

72) Részcs Ki-írás Tekéntetes Ns. Zala Vármegyének 1819 dik Esztendőben Május Hónapnak 17-én Zala Egerszegi Mező Városban folyvást tartatott Közönséges Gyülekezete Jegyző Könyvéből. Kiadatott Herváth Ferentz m. p. T. N. Zala Vármegyének Fő Jegyzője által. Fol. 6. lap. (A' Voksokról a' Vármegye Tiszteinek választásában).

73) Az Erköltsi Filozofiának eleji. Egy kézi Könyv, melyet a' maga tanítványaai számára készített Köteles Sámuel, a' Maros Vársárhelyi Reform. Kollegiomban Filozofiát, Politikát, es Statistikát tanító rendes Professor Maros Vársárhely, nyomtatott a' Refor. Kolegyiom betűivel 1817 *). Első Rész

---

*) Ha eggyenemelly hazai könyveknek esméretéhez későbbre juthatánk is, kötelességünknek tartjuk azokat, a' mennyibe ezen Gyűjtemény kezdetit nem előzik meg, olvasóinkkal közölni, ne hogy az új könyveknek ezen Lajstroma a' mi hibánk által hijános maradjon. Minden Szerző vagy Kiadó új Könyveinek teljes tizmet velünk közölvén a' fáradsá-

tiszta Erköltsi Filozofia. 32o l. Második Rész Erköltsi Anthropológia, vagy alkalmaztatott erköltsi Tudomány 24o l. közép 8-adban.

74) Öt szomorú Játék, írta egy hazafi [Szebenben. 1817. 383 l. közép 8-adban.

75) A' Pári'si Per, egy érzékeny Játék öt Felvonásokban. Maros Vásárhelyen, nyomtatott a' Reform. Kolégium' betűivel. 1818. 156 l. közép 8-adban.

76) A' Pesti és Budai Mélt. Ászszony-egyesület vakokat tárgyazó Ispotályában tett két esztendei (1817. 1818.) nevezetesebb szem-orvoslásokról; a' szem-alkatnak rövid leírásával együtt. Közre bocsátja Cseresnyés Sándor, az intézetnek akkori segede, Betsben, Nemes Haykul Antal Betűivel. 1819. 36 l.

77) Ode, Cels. Principi — dum Jaurinum munus suum Episcopale auspicaturus ingrederetur, oblata per Scholas Pias Tatenses. Cecinit Alexander Letavay, e S. P. Doctor Phil. Prof. I. Human. in 4. Comaromii.

78) Applausus Cels. S. R. J. Principi Ernesto Schvarzenberg in Solemnissima, faustissimaque Ejusdem Cels. S. R. J. Principis ad Episcopatum Jaurinensem inauguratione exhibitus. Opto DIV Vt VIVas SanVS CeLstssIme PrInCeps — AtqVe faVens FortVna TibI ast et sVaVIs VbIqVe, infimus Servorum P. F. Dominicus a S. Cajetano, Carmelita Discalceatus. Jaurini in 4. Carmine hexametro.

79) Carmen (heroicum) Cels. Principi — Solenni Diaecesos habenas inauguratione a. d. II. idus Apriles MCCCXIX. capessenti, Sacrum. Vate Josepho Ludovico Andásy, Nob. Hung. Posoniensi. in 4-o Posonii Typis haeredum Landererianorum Nob. de Fűskút. pag. 39.

80) Carmen Eteosticho - Votivum; idque: Elegiaco-Encomiasticum. Musarum Maecenati, Cels. Principi in Laudem: eum Episcopatu Jaurinensi, Dei et Apost. Sedis gratia; ornatus, urbem ingrederetur. In Nobili, ac Populári, Hunniadum,

---

gos össze-szedésre szükség nem volna; az ilyen tudósító minket lekötölezné, magának pedig hasznot hajtana, könyvével az olvasó Község hamar megismerkedvén. Az ilyen közhírré tételt Német Országokon csak drága pénzen vásárolhatni meg

A' Redactio,

multorum Plaudentium concursu, tenui Castalidum filo, deducere conatus est; Joannes Paap de Szaldobos. Sanioris Phil. et SS. Th. Dr. Acad. Reg. Lond. Parisiensis, insimul: multarum Erud. Soc. Membrum, Professor Reg. Emeritus 80-nario vicinus. Anno quo: Schwartzemherg Princps! Antistes JaVri DelnCeps; — Offeret aetherels thVra benigna pills, in 4. s. l.

SaerVs Vt CoeLIs reDeas: DeoqVe
LaVs! Vt Intersls popVLo; TVIs qVI
PortibVs servVlt proprIs; TVo—qVe

PenDet ab ore. etc.

81) Ratio medendi arcanis mixta juxta Synopsim Nosologiae Methodicae auctore Samuele Benkő. Miskoltzini Typis Michaëlis Szigethy. 1812.

82) A' Pap és a' Doctor a' sinlödö Kánt körül vagy rövid vizsgálása főképen a' Tiszt. Pucz Antal Ur elmékedéseinek; A' Kant Philosophiajának fő resultatumairól, 's oldalaslag illetése az erkölcsi Katechismust író Bécsi feleleteinek. 1819. 8-o — 53. l. Találtatik Pesten T. T. Eggenberger József, Budán Burján Pál Könyváros Uraknál.

83) Grundlinien der Nerven und Gefäßlehre der Haus-säugethiere, insbesondere des Pferdes. Als Handbuch für angehende Thierärzte, bearbeitet von Mich. v. Erdélyi der Arzneykunde Doctor, und Professor der Anatomie und Physiologie am K. K. Thierarzney-Institute. Wien 1819. gr. 8. 3 fl.

84) Grundlinien der Eingeweidlehre der Haussäugethiere, insbesondere des Pferdes. Als Handbuch für angehende Thierärzte. Von Mich. von Erdélyi. Wien 1819. gr. 8. 4 fl.

85. Emma, Leben einer glücklichen Mutter. Rein Roman. Von Professor Genersich. Kaschau 1819. 12. 2 fl. 15 xr. W.W.

86. Farkas András (Palatinalis Fő - Udvári Poeta) G. B. S. azaz Gróf Beleznai Samuel Koporsó Versei, a' Siró felek Vigasztalásokra, és minden Heresztény szüléknek, fiaik és Leányaik nevében, oktatásokra. Vácson e. n. Gottlieb Ant. bet. 47 lap. 8- rétb.

87) — — Vérrrel festett Koporsó, azaz Réti József által Mészáros György Egri Kanonoknak Regyetlen meg öletése. Vácson Gottlieb. Ant. bet. 1819. 8. rétb. 48. L.

88) Schestýén Gábor, Öröm Ének mely Mgos Gróf Szé. ki Teleki László Urnak; Cs. és K. Kamarásnak, a Helv. Val.

lást tartók Dunamellyéki Superintendentiajok, világi fő Kuratorának, Tekéntetes Sómogy Varmegye Fő Ispányi Administratorának s. t. a' Fels: Septem Viralis Tábla Tagjává való ki neveztetése alkalmatosságával szereztetett. Révkomáromb. Özvegy Veinmiller bet. 1819. 4 xr, 4 lap.

89) Toronyossi Joan. Presbs Dioec. Vaciens, et emerit: Prof. Sacr. Rit: Introductio Historica et Theoretica ad Computum Ecclesiasticum, secundum quem Cycli Lunae et solis correcto calculo eruantur, et ex eo Ritus Romanus Officii Divini inoffense deducatur. Vacii Typ. Ant. Göttlieb 1819. 8. rét. 122. lap.

90) Benyák (Bern? Jós.) Opercula Poetica auspiciis Joannis e comitibus Zichy. 8. maj. Vieniae, 819. 111 pag.

91) Zsoldos (Joann.) Constituta rei Sanitatis in Hungaria partibusque adnexis. 8. maj. 819. Jaurini, 208. pag.

92) Csondor (János) gazdaságheli Számadó és Számvevő tiszti Utasítások. 8. maj. Keszthely, 1819. 356. pag. und 13 Bogen Tabellen.

93) Kisfaludy, Ilka vagy Nándor - Fehérvár be-vétele. 8. br. Budán 819. 78. pag.

94) Uebersicht (geographisch-statistisch-tabelarische) des österreichischen Kaiserstates. 1 Regal Bogen, Oedenburg, 1819.

95) Vuchetich (Matth.) Institutiones Juris Criminalis Hungarici. 8. Budae 819. 568. pag.

96) Petöcz (Dr. Mich.) neue Methode die Wechselfieber ohne China-Rinde sicher und leicht zu heilen. gr. 8. Presburg, 819. 208 pag.

97) Márton (Jos.) Lexicon trilingve Latino-hungarico-germanicum pars II-da. Lit. M — Z. 8. maj. Viennae, 1819. 1930 pag.

7. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

53) Positiones ex Universa Jurisprudentia et Scientiis Politicis quas pro consequenda suprema Juris Univ. Doct. Laurea publ. cons. suscepit Jos. Havas 1819. 8, 8 lap.

54) Assertiones ex Jure Ecclesiastico Universo quas terminato Sem. Sec. in R. Sc. Univ. publ. prop. suscepit etc. m. 8. 1819. 16 lap.

55) Positiones ex Scient. Politicis quas terminato Sem. Sec. in R. Sc. publice propugn. suscepit etc. 8. m. 1819. 16 lap.

56) Propositiones ex Universo Jure Hungarico quas Sem. Sec. in R. Sc. Univ. publice propugn. suscepit etc. 8. m. 1819. 24 lap.

57) Ode Rev. ac Ex. D. P. Ignatio Horváth e Scholis Pijs in Reg. M. Gymn. Pesth. II. Hum. Prof. dum Nominis Uni diem recoleret a gratis Discipulis oblata pridie Cal. Augusti. Cecinit Franc. Kemnitzer. 8. m. 1819. 4. l.

58) Positiones ex Jure Civili Romano et Jure Criminali, quas in R. Sc. Univ. Pesth. publ. prop. suscepit, etc. m. 8. 1819. 24 lap.

59) Specimen Tentaminis ex Jure Publico Universali et gentium Naturali et Jure Publ. Part. R. Hungariae, quod Comes Georgii Károlyi de Nagy Károly exhibuit. 1819. m. 8. 35 lap.

60) Specimen Tentaminis ex Jure Ecclesiastico Universo item Jure Civili Romano atque Diplomatica quod Comes Josephus Waldstein de Wartenberg exhibuit. m. 8. 1819. 24 lap.

61) A' Természet vizsgálása, írta Bonnet Károly, a' Római Császár Természet-vizsgálók' Társaságának a' Londoni 's a' t. Társaságoknak Tagja. Frantzia Nyelvből Magyar Nyelvre fordította Tóth Pál Verőtzei Ref. Préd. Harmadik Darab. 8. 1819. 416 l.

62) Közönséges Históriai Biographiai Rézi Lexikon vagy rövid Élet leírások mind azoknak a' nevezetesebb Személyeknek a' kik magokat talentomaik 's a' t. eszméletessékké tették. Készítette Mokry Benjamin. Második Kötet. D—J. 8. m. 1819. 400 l.

63) Der Dichter. Ein lyrisch-didaktisches Gedicht; von Moritz Kornfeld, 1819. 16. 50 lap.

64) Helikoni Redvtöltés a' Magyar Literaturának némelly Barátjai által. 1819. Eszt. Második Kötet. 8. 1819. 108 l.

65) Betrachtung über die Chemischen Elemente, angestellt von Franz Kerekes. 1819. m. 8. 192 lap.

66) *Assertiones ex Universa Theologia quas annuente Incl. Facultate Theologica in R. Sc. Univ. Pest pro cons. e Theologia Doct. Laurea publice propugnandas suscepit Franciscus Szalamin D. Neos. in R. gen. Sem. Pest Alumnus et Th. Aud. meritus* 1219. 8. 16 lap.

67) *Mimili. Eine Erzählung von Hrn. Clauren.* 1219; 9^a lap.

68. *Dissertatio inauguralis Medica de Diarrhoea Infantum quam Paulus Bastassich Croata Carolostadiensis disquisitioni submittit.* m. 8. 1219. 24 lap.

69. *Compendium Historiae Universalis Systematicae deductum per Jos. Aloys. Kereszturi.* In R. Sc. Univ. Pest Hist. Univ. et Pragm. Regni Hung. Prof. p. o. Partis Secundae Tomus I. m. 8. 1819. 6c8 lap.

70) *Lucius Junius Moderatus Columella XII Könyve, A' Mezei gazdaságról, és egy különös az Előfákról, melyet világosságra hozott N. Fábán József a' Wesspr. Helv. Val. Egyh. Megy. Esperestje és Tóth Vásonyi Pred. Első Darab.* 8. 1819. 320 lap.

8. Jelentés és Kérés a' Tud. Gyűjtemény' dolgában.

Már a' jövő X-ik Kötettel ezen Tud. Gyűjteménynek a' jövő 1820-dik esztendőben leendő folytatásáról, 's az arra való Előfizetésről fog Jelentés tétetni, a' végett, hogy ezt kiki ideje korán megtudhassa; azomban vagynak még sokan, a' kiknek e' f. e. Tud. Gyűjt. Kötetei elküldettek, a' nélkül, hogy az Előfizetés árát ekkoráig megküldötték volna: mivel tehát az esztendő vége fele siet, 's a' Kiadónak a' jövő esztendőre szükséges költségről kell gondoskodnia; alázatosan kéretetnek minden ebbeli T. Előfizetők, hogy tartozásaikat biztos alkalmatosság által a' jövő Pesti vásárig a' Kiadó kezéhez küldeni ne terhelteessenek.

Trattner J. T.

Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató,
és a' Tud. Gyűjt. Kiadója.

9. Jobbitások:

E' Kötet 33-ik lapján 35-ik sorában olv. *melly ebből*; 35-ik lapján 29-ik sorában olv. *betsületbeli.* 37-ik lap. 9. sor. olv. *körbe.* 39-ik lap. 23. s. olv. *Barclajus.* 44-ik l. 42. s. olv. *röviditettem.* 45-ik l. 15. s. olv. *járulttól.* 47-ik l. 16. s. olv. *szavaival.* 51-dik l. 12. s. olv. *külön.* 17-ik s. olv. *Nemzet.* 20-ik s. olv. *közvetetlenül.* 23-ik s. olv. *Nemzetnek.*

Hasonlóképen az V-ik Köt. 118-dik lapján 6-ik sorában olvasd *Podmanitzky Lajos Báro,* mert *Emmanuel* nintse is.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) A. m. Útmutató az Uradalmak 's Uradalmi Gazdaságok' Igazgatása Mődjára. l. 3.
- 2) Thaisz András. Közönséges észrevételek a' Nemzeti Characternek megítélésére, különösen pedig a' Magyar Nemzetről hozott némelly Itéletekre. l. 32.
- 3) B. S. Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak. l. 56.
- 4) B. S. A' ts, és cs, tz, és cz. betűkről. l. 62.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Schwartner Mart. Introductio in Rem Diplomaticam etc. (Folytatás) l. 65.
- 2) Imre Joann. Amicum Foedus Rationis cum Experientia etc. l. 89.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Az 1818-ki Hálai Gazdaságbéli Újságban kinyomtatott Magyar Tudósoktól írott, vagy Magyar Országot illető Értekezések. l. 100.
- 2) Az 1819-ki Jan. Febr. Márt. és Máj. hónapokban a' Hálai Gazdaságbéli Újságba iktatott Magyar Tudósok által készült, vagy Magyar Országot érdeklő Értekezések. l. 104.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások 's Igazítások. l. 105.
- 2) Intézetek. l. 106.
- 3) Elölépések es Megtisztteltetések. l. 111.
- 4) Régiségek. l. 112.
- 5) Jelességek. l. 114.
- 6) Új Könyvek. l. 121.
- 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. l. 126.
- 8) Jelentés és kérés a' Tud. Gyűjtemény' dolgában. l. 127.
- 9) Jobbitások, l. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 1 9.

X. KÖTET.

Deák Peczoni

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,

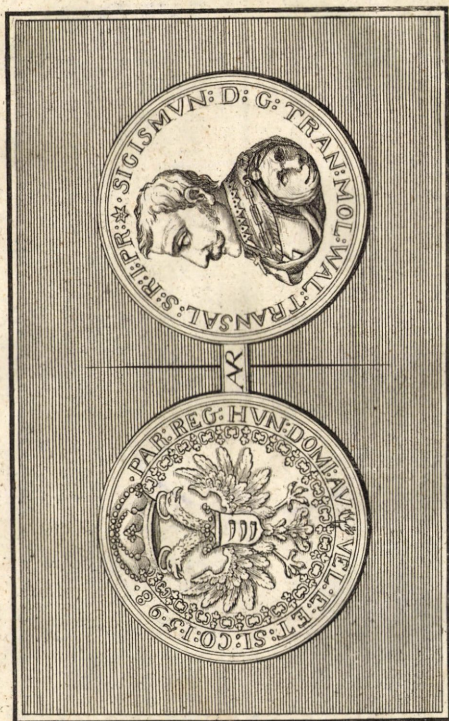
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

2

C

Lehmann & Co. Post

I. É r t e k e z é s e k.

Báthory Sigmondnak, Felséges Austriai Ház Vejinek, első Magyar Arany-Gyapjas Vitéznek, eddig ismeretlen Érekléje (Medaigle).

Árpád — Hunyady — Zápolya, — és Báthory azok a' négy Magyar NEMZETSEGER, 's nem többek, mellyek a' Királyi Szék Fő-méltóságára emelkedhettek. — Erdélynek elpártolása idejétől mindenkor Fejedelmei, és a' mi különös, folyvást HONNYI, nem pedig idegen Fejedelmei valának; holott ellenben Árpád vére Szakadtával azonnal IDEGENEKET Királyi Méltóságra emelni, azokkal a' Birodalmi Hatalmat felosztani, 's nekik hódolni az Anyahazának inkább tettetszinte úgy: mint a' többi ditsőségessen virágzó Nemzeteknek, mellyeknek mostani uralkodó Házaikat ha vizsgálod, azokat egyről egyre, ha nem Leány: de Fiú ágon bizonyossan, nemzetségekre nézve idegen származásúaknak lenni észre veszed.

A' XVI-dik Század alkonyodásán Báthory István az Erdélyi Fejedelem (több Istvánok is jelesek lévén ezen Nemzetségben) a' Felséges Austriai Ház örökösödését, annál inkább a' Nemzeti

Jog *) (Jus) Szentségén épített Alkudozásait sem gondolattal, sem tselekedettel sérteni igyekezhvén, bár legyenek is némellyek ezen bal vélekedésben, a' Magyar Királyi Székre soha nem vágyódott, 's törekedett, azomban még is Fejedelmi tulajdonsági által, az idegen ditsó Lengyel Nemzetnek Koronáját, legnagyobb vetekedő Társok között, véletlenül megnyerte, 's ezenképpen Nemzetének, és Nemzetségének az elnyert Királyi Meltósággal — a' Királyi Meltóságnak pedig bölts birodalmával, vitéz tetteivel, Nagy Lelkűségével halhatatlan ditsóséget szerzett. — Meltán is ébreszthette Báttjának Felséges példájára Prépostvári Balint, onokájának Báthory Sigmondnak kegyetlenségekkel, 's gyilkosságokkal fertőztetett undok szívét ilyen magasztaló kifejezésekkel: „Patruus Tuus gloriosissimae reminiscentiae Poloniae Rex, qui Curios prohibite, et omnes „superavit gravitate Catones, rebus bello egregie gestis laudatissimos Heroes, Sapientia, et „Justitia aequavit Solones, REGUM EXEMPLAR „dictus, Bathoridum vero firma columna Domus” **), de a' megvesztegetett indulat sem a' jóra való ösztönt el nem fogadta, sem a' jövendőlt gonosz következtésektől megrettenni nem tudott.

Ez a' ditsóséges Lengyel Király emelte, sött ragadta fel a' Báthory Nemzetséget, (mellynek hősi tetteivel betöltettek már eö előtte történeti

---

*) Jog hajdani mondásképp jobb kezét jelentett, így nevezték a' Szt. István jobb keze tiszteletére épült Apátságot N. Várad mellett: Abbatia de Szent Jog. — A' Magyar Igaz tsak öszve vonása a' két szavaknak Jog-as. — Ezen kifejezés formájával élnek többnyire minden Európai Nemzetek, és a' Just a' jobb kéz nevezete által kijelentik: a' Németh Das Recht, a' Frantz Droit szavát, ebben az értelemben használja.

**) Wolff, de Bèthlen Hist. de Reb. Transilv. Cibinii 1783. T. III. p. 497.

jegyzeteink) a' legfelsőbb héjazatra: ezen hajdani Nemzetséget, mellynek jeles Tagjait többszöri ízekben Árpád Fejedelmi vérével öszve köthetjük, — eredetét szinte az Eldödeink' tündér idejéből származhatjuk, — és mellynek hiteles, 's magunkat megnyugtató Történetében (bár számossak legyenek az iránta futólag készült értekezések) mind eddig szűkölködünk.

De az ő Testvérének Kristófnak hasonlóképpen Erdélyi Fejedelemnek, és Bocskay Ersébethnek fia is, BATHORY SIGMOND, Fejedelmi fénnnyinek ezer szeplői között Felséges Házaságával, — Arany Gyapjas Vitéz Rendnek, — és Herczegi Méltóságnak első megnyerésével a' Magyar Nemzetnek, és Tulajdon Nemzetségének különös, és ő előtte nálunk ismételten ditsőséget szerzett. Ennek, az uralkodó Austriai vérrel, Felséges Menyegző által öszve kötött egyetlen egy Magyar-nak — első Magyar Arany-Gyapjas Vitéznek, és Romai Szt. Birodalombeli Herczegnek életéről, de tsupán, és egyedül az említett tárgyakra nézve értekezni, és egy még ismételten, tudtomra sehol, és senkitől sem említett — ritka Arany Erekléjét elé adni szándékom.

Az emberiség felett magokat különböztető világ HÖSEINEK sok, és jeles TETTEI bár melly ékes szóllással hirltessenek, bölts megfontolás után még is inkább tsak a' tehetőségre nézve nevezetesekek, hogy sem az igaz Erdeim tekintetében ditsőségesek. — Többsnyire azért úgy történik, hogy a' kiknek fényt feltűntökből tsudáltuk, és közös emberi gyarlóságból vérszeggel tekintettük, azokat alkonyodások estjén, sorsolnak fogytán, megszánjuk, és létünknek boldogabb helyheztetésében magunkat ör-

vendve érezvén, indulatunkat, mármár könnyörületességre által változtatjuk.

E' vólt mindenkori sorsa a' Történetek, 's nagy esetek Hőseinek. — Ez most is az évünkbeli világ hódítójának el ért pályája. — Ez minden Nemzetek Nagyainak, sőt a' mi Magyar, és Erdélyi ditsőséges Hőseinknek, 's azok között kiváltképpen BATHORY SIGMOND szerfelett hénázó Tetteinek közönséges végpontja.

Tárgyamon túl vinném tollamat, ha bokros nagy tettekkel különböztetett Életét nevezetes Hősömmnek tzelra venném — annak fenhejázó; döl-fös; ember társait, sőt önnön Nemzetét, Testvéreit, megvető; gyűlölő; üldözö; gyanús; tsalárd; irigy; egyben fősvény, másban tékozlo; rontó; boszúló; háladatlan; vandál; kegyetlen indulatit, — ingadozó szándékait, — habozó, 's változó akaratit; — gyilkos tetteit, — 's elfajzott szívének olly egyéb vak törekedéseit, mellyekkel talán magát híresnek, de soha boldognak: másokat pedig bizonyosan csak szerentsétle-
neknek tehetett, elevenen lefesteném *). Na-

---

*) Élek azomban állításomnak bizonyítására Toldi István, és Székely Mojses szavaival, kik Bethlen Farkas, Történeteinek XI. Könyvében, 1602. esztendőben ezen kifejezésekkel éltek Borbély Györgyhez, és Báthori Sigmondot imigy ábrázolták: „Est Sigismundus ut bene scis quem non facile licet Comprehendere; ingenium eius varium, multiforme ex una opinione subito in aliam desultorium. In eos, qui potentia, et opibus praevalent, semper suspiciosus; bonisque illorum inhians; idque fieri necesse est, quum eam profusionem, quae tam immoderata est subinde rapacitas debeat consequi. Atrox in eos, quos amplis honoribus, opibusque extulit, rapiens vicissim ab his, quod in alios prodegit Cuius voluptas, in se ipsum clades, — ansa versarum opum in rempublicam, dedecus in omnes redundat. Etsi autem post explicatas Provincias opes, aliorum munificentia fovetur, sponte sua tamen, vel in magna Aerarii angustia, specie liberalitatis a luxuria sibi imponi patitur. Cuius favorem aucupantur adulatores, genus hominum Principum exitio natum, quorum opes, hi saepius, quam hostes, evertunt, In Com-

gyobb mestert, 's tágosabb helyet is kívánnak ezen szerfelett lévő bélyeg-vonásokhoz illő remek szerkesztetések — én tsupán a' felséges Menyegzésre, és az Arany - Gyapjas, és Herczegi Rend által nyert magasztalásra figyelmemet terjesztem.

Báthory Sigmondnak külső Országi, nevezetesen az Olaszok között neveltetése, és Alphonso Carilli szinte Olasz Jesuitának kedvelt társalkodása elegendő ingert nyújtottak arra, hogy az idegen gondolkozás módját a' nemzeti szokások felett kedvellené, 's Erdélynek a' Pogány Török hatalomtól lévő függését megutálván, keresztényi Fejedelmek Pártfogásához inkább hajlana, azokhoz közelebb kaptsolatni kívánna, 's egyszerűsmind az Európai Udvarok' fényében, mellyre természeti felfuvalkodásképpen különben is ösz-

---

silium non seniores ab actate, rerumque usu commendatos assumit, sed ipse de suo capite volatica, nec diu duratura placita proponit. Senatores, Proceres, Optimates, Reipublicae consilia, vana apud eum nomina sunt; solus ipse vanis cerebri sui speculationibus impulsus, per caedes, et sanguinem, cum rationibus non potest, ad perficienda destinata, velut alter Marius, aut Sylla fertur. Munia Senatoria, veluti exlex quidam Dictator, ad se solum trahere, leges ex libidine convellere, omnem in populo, in Senatu, in Statibus, Jurisdictionem sibi uni obnoxiam facere, homines novos adulationi, et servituti potius, quam verae virtuti propiores, divitiis augere solet. — Summa nuper aliquot aureorum millium obtenta ab Imperatore Turcarum, risu intra se dissiliebat, miratus astutiis in suo cerebro confictis, utrosque Monarchas et multos alios Principes circumveniri. Dum vero, quasi re optime gesta, nunc in huius, nunc in illius clientelam, tamquam paratas levitatis suae latebras alacri animo confugeret, imminentium malorum, et quae Patriam pressurae erant cladium securus, Imperatoribus summis, ad animi eius mobilitatem conniventibus, — hostibus ringentibus, — Principibus aliis, quos haec cura non attingit, mirantibus, — Provincialibus vero, de quorum ille corio ludit, amare flentibus, — In summa: Sigismundus idem eversor, desertorque carissimae Matris suae, Patriae, in totum ipse volens esse, ipse praeesse, nemini subesse, nisi qui itidem eius sit obnoxius ingenio,

tönöztetett, részesülni vágyódna. Annyának Testvére a' Bölts Botskay István, kinél melyebben látó Tanátsost, egyenessebb szívű Erdélyi Fejedelmet *) Hazánk nem ismért, — de a' Felséges Austriai Uraink is több, és nagyobb kegyelmek-re a' Párt-ütők közül senkit sem érdemeltettek, — kit a' Török Tsászár különösen számára készült

---

*) El nem hihetem valóban, bár miképpen is kedvellyem Bethlen Farkasnak valódi hazafiúságát Történeteiben, hogy ezen Nagy Magyar, ki tsak mint Testvére az özevgy Báthory Kristóf Fejedelomnének, vendégképpen tartozkodott Erdélyben, Báthory Sigmondot Testvérein, és Fő Tanátsosain elkövetett vad gyilkosságokra gerjesztette volna, akár mi módon is bizonyittani kívánta eztet Báthory Sigmondnak eötet Gyula-fehérvárott meglátogató és tselekedeteiért megfeddő Nádasdy Ferenczhez könyhullatások között kifakasztott szavaival (Tom. III. p. 555.) Mert Botskay Istvánnak Nagy és dítsőséges Tettei, kegyetlenségekkel, és gyilkosságokkal akoron is midőn hatalmasságának fő pontjára lépett, meg nem szennyeztettek. — Ha igazat lehet, mint szükség szóllanom, én Bethlen Farkas jegyzőben, néhai Erdélyi Udvari Tanátsosban, es Cancellárban a' vélekedés, és szándékra nézve ellenkező Részt észrevészek, ki tudniillik azok tanására hajlott, a' kik Erdélynek a' Török Pártfogás alatt való biztossabb megmaradását inkább kívánták, hogy sem a' F. Austriai Hazzal való öszvekelését szemlélték. — Bocskay volt Erdélyben Idegen. — Bocskay az Erdélyi Fő Hendekek közönségesebb szándékának t. i. a' Török Pártfogásnak ellenzője — Bocskay Németh Szövetségnek, és a' Felseges Menyegzőnek elő mozdítója — igaz — de hogy a' fertelmes gyilkosságoknak szerzője lett volna, sem Báthory Sigmond rút lelke; sem az ellenkező vélekedésű Bethlen tanúvallása, el nem tántoríthatnak, egy fedhetetlen Nagy lelkű, 's elméjű Magyarnek legyalázására. Annál inkább, ha Seiwert János' (Ungrisches Magazin Presb. 1781. I. 71) elő adásának helyet adván, elhiszük hogy ezen Bethlen Farkasnak hibásan tulajdonított Történeti Írásnak Soterius György egykori Író Vallása szerint, nem ő, hanem Grondy Grondzky Samú Lengyel valóságos Szerzője volt. — De légyen bár ki Szerzője Bethlen Farkas neve alatt ismértes Erdélyi Történeteknek, az is 1607. eszt. (Tom. VI. p. 469) azt vallya: De Principe Botskaio multorum ore versabat, illum justo Dei judicio tali morte sublatum fuisse, quod Diceret, eum Auctorem extitisse alterum Sigismundo Bathori trucidandorum eximiorum illorum A. 1595. Transylvaniae Procerum — quam quod dum viveret Criminis istius se expertum esse, multis Argumentis excusabat.

drága kövekkel ékes arany Koronával megtisztelt.
— Ez mondom, ez a' Nagy Ember a' ki egyedül hamis elárultatása miat utóbbi esztendőben mint a' Tud. Gyűjt. 1818. eszt. I. Kötetjében 68. l. ki nyilatkoztattam köteles hívségétől elpártolt.— Ez a' Pannoniái Cato kívánva kívánta, és első javaslotta Bethlen Farkas e' dologban hiteles bizonyossága szerint, az Erdélyi Fejedelmeknek, következőképpen onokájának is, a' Felső-Ausztriai Házal kötendő Menyegzői egyesülését, mellynek végrehajtására úgy, mint a' Fejedeleme Anyóssa, és Fő Udvari Tanácsos mindeneket el is követett *).

Mind ezekben fő eszköz és közben járó volt a' már nevezett Álfonso Carilli Jesuita, ki a' Sz. Római Pápaának közben vetése által mind II. Rudolf Császárnál mind pedig a' Spanyol Udvarnál Báthory Sigmond kérelminek egyenes útát nyitott, ebben bizakodván a' Fejedeleme az egész Erdélyi Nemességnek, és Tanácsossainak szándéka ellen a' Törököknek Pártfogásától elállott, a' Keresztényi Fejedelmekkel nyilván öszve szövetségzett, és Tzéljának hátráltatása színe alatt Boldizsár, és István Testvéreit, nem különben az Ország Fő Rendei közül Kovacsóczy Farkast, Kendi Sándort, Gábort és Jánost, Ifju Jánost, Forró Jánost, Szalánczy Lászlót, Gálfi Jánost, Sz. Egyedi Gergelyt, Bornemissza Jánost, 's többeket az

---

*) Már ez előtt is ugyan I. Ferdinánd Zápolya Jánossal kötött Frigy Czikkeleiben ajánlotta: Quodsi Rex Joannes procreabit filium, ex tunc ex filiabus Regis Romanorum (Császár tsak utóbb levén) illi una desponsabitur. Kívánta volna ezt későbbben azon módon a' Felső-Ausztriai Udvar; mivel Maximilián Császár Sigmond János Erdélyi Vajdát azzal is többek között vádollya a' Török Császár előtt, hogy Házasulása iránt küldött követségre, választ megvetőképen halasztva. De ezen intézeteket 's Reménységet a' korán elérkezett halál végben szakasztotta.

előkelő, 's gazdagabbak közül legfertelmesebb tsiga kinok között kegyetlenül megöletett, melyeknek gazdag birtokait, Várait, jószágait kintseit elfoglalván, az árvákat, és özvegyeket általlyában vérséges Atyafiság tekintete nélkül örökös koldulásra kárhoztatta; a' következő 1595. 16. Aprilisben Gyula Fehérvárott tartott Ország Gyűlésben pedig Törvényt hozatott, hogy az illetén jószágok Jus ligatum alatt értetődven senkitől törvényes keresetek által ne zaklattathassanak: mely Oroszlányi Törvénynek vas páltzája alúl, tsak Rákotzy Sigmondnak Irgalmat és Igaságot lehelő Fejedelmi lelke szabadította fel annyi esztendőig inségben 's nyomoruságban sinlődő gyámoltalan árváit a' szerentsétleneknek 1607. eszt. 10. Juniush. Kolosváratt tartatott közönséges gyülekezetenben.

Megértvén 1594. esztendőben a' Keresztényi Fejedelmek kedvező szándékait, Prágába a' Németh Császárhoz Követül küldé e' következőket: úgymint már említett Annya Testvérjét Kis-Mariai Bocskay Istvánt Udvari Fő Tanácsossát, N. Váradi Kapitányt, és Bihar Vármegye Fő Ispánnját, — Gr. Csáky Cergelyt, Sz. Lászlói Sünger Jánost, Fratai Jánost, és a' N. Szebenyi Király-birót Süveg Albertet, kik a' Török ellen folytatandó Had iránt tanácskozáván, a' nekik írásban kiadott Rendszabás 4. 6. és 10. pontjai szerint elebb Fejedelmek számára egy Tsászári Nemből származó Herczeg Asszonyt kikérnének, utóbb pedig azon esedeznének, hogy a' Felséges Burgundiai, következésképpen Austriai Háznak tulajdon, jeles Arany - Gyapjas Vitéz Rendivel, nem különben Római Sz. Birodalombéli Herczeg nevezettel felékesítenék.

Boldogasszony Hava II. napján 1595. eszt. Prágába értek, szívesen fogadtattak, 's azonnal

a' Császár eleibe bocsájtattak a' Követek, és követ-
vetségek külömb tárgyaira írásban ki is nyerték
a' Felséges kedvező feleletet. Költ ez egy valóság-
os Frigy-kötés rendében Prágában Boldogasz-
szony Hava 28. napján. 1595. eszt *). Én egye-
dől a' tölem említett kérelmekre kiadott felelete-
ket, még pedig nagyobb hihetőség végett ere-
deti deák nyelvben ide iktatom:

„Ad IV. ut Sacra sua Majestas, ex Incl-
y, to Sangvine Austriaco Illustrissimo Prin-
cipi uxorem primo quoque tempore procuret,
„nihil praetermissura est opportuni officii apud
„Serenissimam quondam Archiducis Caroli Patru
„sui Carissimi Viduam, et apud Serenissimum
„Archiducem Ferdinandum, ac Bavariae Ducem,
„qui una cum Sacra Majestate sua, dicti Serenis-
„simi Archi Ducis, Caroli filiarum Curatores
„sunt, ne eorum consensus desit, quin ex fili-
„abus illius aliqua ei detur.

„Ad VI. Sub Nro 5. Ut Illustrissimus Prin-
ceps Aureo Vellere a Serenissimo Hispa-
„niarum Rege Catholico insigniatur Sacra
„Maiestas procurandum suscepit.

„Ad X. sub Nro 7. Ut Sacrum R. Imp. quo-
„que Illustrissimi Principis, ac ditionum ipsi
„subiectarum tutelam, ac defensionem suscipiat,
„Sacra Maiestas sua, quantum inse erit, suo tem-
„pore libenter curabit, ipsumque Principem, ac
„Posteritatem ipsius, jam statim Imperii
„Principes (sine suffragio tamen, et Sessione)
„inter Imperii ordines numerandos curabit”.

Ezek felett Felséges kegyelmének bővebb
bëbizonyíttására Rudolf Császár különös Adomány
Levél mellett 1-ör Nekie, és eötet az Erdélyi

---

*) Lásd Wolfg. Bethlen Hist. T. III. p. 519. a' ki az egész
Császári Kegyelmes írást szóról szóra elő adja.

Fejedelemségben követő Herczegeknek a' Tiszti levelezésekben Serenissimus nevezetbéli tiszteltetést engedett, és maga is most említett Császári, és Királyi felelő Levelében már Serenissimusnak eötte nevezi, holott az Erdélyi Fejedelmek Zápolyákon kívül előbb tsak Nagyságos Vajdáknak, utóbb Illustrissimus Princepseknek neveztettek, — 2-or pedig a' Felséges Mennyegzésnek emlékezetére megkívánta, hogy Fejedelmi petsétjében nem az Erdélyi Czimereket, hanem tulajdon Nemzetségének jegyeit *) az Austriai, és Tsászári Koronás kétfejű Sasnak meljében viselhesse, t. i. azon Sárkány (nem Farkas sem Elefánt) három hegyes agyarait, mellyeket ditső Ósei még a' tündér Időkben általok vitézül megöletett rettenetes Ecsédi Sárkánynak emlékezetére czimerekben viseltek.

Illy örvendetes felelettel, és váratlan, sött reménységeken fellül ható kegyelmekkel elbocáztatván a' Követek, nekik által adott frigykötést, és kegyelem leveleket tüstént Erdélybe elküldöttek, de magok a' Császártól rendelt Felséges Mátkához útasíttatván, egyenessen Stajer Ország Grécz várossába, hol az, özvegy Annyával lakott, siettek; szép volt a' Termete, deli Tekintete és bár minden Asszonyi diszekkel, 's tökéletességekkel bírt nagy Lelke, szelíd, és nyájas maga viselete Maria Christiern a Herczeg Asszonynak, melly annál tettezősebbnek tűnt, a' Magyarok előtt, hogy néki kinyilatkoztatott Feje-

---

*) Külömböznek mind e' napiglan Tudósaink vélekedései a' Báthory Czim felől: az Erdélyi Tudós Szász Seivert János Ungr. Magazin I. p. 46. Farkas fogaknak kívánja. — Hübner J. Staats, u. Zeit: Lexiconb. Elefánt fehér fogakat kék mezőben helyeztetve szemlél, — én hajdani bizonyításokra támaszkodván azokat Sárkány Agyarának tartom, Hüleserivel in Aurar. Rom. Dacica p. 146.

delmök óhajítását, és erre adatott felséges Császári engedelmet szíves mosolygással elfogadta, és a' díszes Követségnek maga Deákul megfelelt *), melly nyelvet a'nyira gyakorlott, hogy azon idő szakasz kedvellése szerint, jegy-mondásúl (symbolum) jövendő bal sorsát képző ezen szavakat elfogadta: *Prout Deus vult*, az az: a' mint az Isten akarja.

Illy felséges öszve kelésnek nem lehetett szükség képpen különben, mint egy olly Menyegzői levél mellett megkészsülni, a' millyennek erejével a' Fejedelmi Házak örökösödések iránt rendet szabni, vagy a' Házasulandók magtalanságok, 's Eözvegységek esetére intézeteket tenni szoktanak. És valóban e' kívánt tulajdona is a' Felséges Menyegzésnek, egy Pompás Házasság-kötő Levél által, mellyet M^{ARIA} Aus^{TRIA}nak Fő Herczeg Aszszonya, született Alsó és Felső Bajor országi Herczegné néhai K^{AROLY} Aus^{TRIA}i Fő Herczeg Felséges Eözvegyc, Leányának nevében, M^{AXI-MILIAN} Aus^{TRIA}i Fő Herczeg és Rudolf Császár Testvére pedig, mint Gyámatya, és egyszersmind a' Felséges Császár biztossa annak, és maga nevében alá írták és erősítették. Más részről ellenben a' Fels. Erdélyi Fejedelem nevében annak tellyes hatalmú Biztossa, ugymint a' már nevezettek Bocskay István, Csáky Gergely, ezek után mindenekben Fő eszköz Alphonsó Carilli Jesuita, és a' többi már említett követek mind, rendszerént alá jegyzettek. Költ ez Gréczben 1595. eszt.

---

*) Deákul többnyire, — II. Maximilian egyedül, Németnyelven — Magyarul senki a' Fels. Aus^{TRIA}i Ház Tagjai közül szólottak a' Magyarokhoz Fejedelmi foglalatosságaikban, vagy írásban kiadott rendeleteikben, II. József Császár végső Rendelete idejéig. A' Felséges M. Theresia is 1741. eszt. sem Német, sem Magyar. hanem Deák előszavakkal fogadta, Trónussának egész Európa közönséges ellenkedése ellen, fenntartására öszve gyűlt hiv Magyarjait.

martius ötödik napján. — Bizonyos veszélytől megmentette ezen Hazánkra nézve nevezetes, és a' Magyar Nemzetnek Felséges Austriai Házzal lött vérséges öszve kaptsolttatás tekintetében egyetlen egy Házaság-kötésbéli levelet Bethlen Farkas, azt Hist. de reb. Transylv. T. III. p. 534 — 48. szórul szóra béiktatván, hova én mint egy tiszta kút forráshoz illyeket szomjúhozó olvasóimot utasítani bátorlodom. A' Feltétel rendje, és nálunk szokásban volt stylusnak kifejezése, de már maga az Egyeség-levélnék közönséges kezdete: *Postquam Altissimi nutu eo deventum est. s. a. t.* hogy az oklevélnek Magyar szerzője, szerkeztetője volt legyen, nyilván bizonyítja. Miket ajánlott azomban az Erdélyi Fejedelem egy Felséges Császári Jegyessének a' czikelek rende szerént imigy következnek.

1-ör a' Felséges M. Christierna Herczeg Asszony jegypénzül Férjének által adja azon 45. ezer. forintokat, mellyeket nekie üdvözült Attya rendelt, és 10 ezer forintokat, mellyeket öreg Annya a' Bajor Herczegné Testamentoma szerént hagyott, ezeket által vévén az Erdélyi Fejedelem viszonos jegypénzül ötven öt ezer Forintokat kötelez.

2-or a' Fejedelmi vő által ad egyszerre ajándékul jegy ruha feiben 60 ezer forintokat, melly három rendbéli sommákat öszve számlálván, és magához vévén Maria Christierna Fejedelem Asszonynak Fogaras Várát és Vármegyéjét azonnal leköti minden hozzá tartozandó javaival, birtokokkal, hatalmokkal. Ez iránt szólló kötelező levelét, még a' mennyegző előtt által adja, és a' Hertzeg Asszonyt annak birtokába béiktattya.

3-or Hogy ha a' Felséges Herczegné Férjénél előbb magtalan a' világból kimúlna, említett

45 ezeri sommának birtokában holta napjáig a férje megmarad, holta után pedig úgy vissza fog fizettetni, valamint az ajándékozott 60 ezer forintok a' Báthory Nemzetségnél maradni. Ha pedig gyermekei lennének, a' két rendbéli jegy pénzek azokat illetik. A' jegy ruhára adatott 60 ezerek mint ajándék tekintetvén, a' Felséges Fejedelem Asszony gyermekeire, szinte úgy, mint egyéb tulajdonai háromlani fognak, ezeknek héjjával pedig a' kiknek hagyni akarja, sött rendelést nem tévén, a' közelebb ízen lévő Atyafiaira. — Ellenben, ha a' Felséges Fejedelem, akár magtalan, akár gyermekek nemzése után, de a' Fejedelem Asszony előtt világtól bútsút venne, Fels. Hitvesse mind addig, még Férjének nevét viseli, Fogaras Vármegyének tellyes birtokában meghagyatik; halála pedig, avagy sorsa változása történnén, tsak úgy, és nem külömben nevezett birtok szálljon vissza, ha az említett jegy pénzek, és a' jegy ruhára ajándékozott 60 ezer forintok kifizettetnek.

4-er A' Felséges AUSTRIAI HÁZ bévett szokása szerint, minekelötte a' Herczeg Asszony férjének által adatik, de tsak ki házasulására rendelt pénzeknek felvétele után, minden össi örökségének nevezetessen pedig Magyar, Cseh, és egyéb Austriai házat illető Birtokokban várandó Succesióra mind addig lemondani tartozik, még annak férfi ágon lévő maradéki ki nem hálnak, fentartván mindazonáltal magának a' férjfi ág után rendszerént eöttek illető örökséget. Melly lemondásról a' Fejedelmi Vő is, maga és gyermekei részéről az illető Levelet kiadni köteleztetik.

5-er Eözvegyi esetére a' Fels. Nőnek Lakásul, és jövedelmül rendeltetnek a' Maros-Ujvári Vár, minden hozzá tartozandókkal. — Monorai kerület, — és a' N. Enyedi Uradalom, mig pe-

dig olyan feltétellel, hogy ha az Eözvegy lakását Erdélyen kívül is választaná, sem ezeknek birtokában, sem jövedelmeinek szabad kivételében ne háborgattasson.

6-or Uj Udvari Tiszteket, és tselédeket maga a' Fels. Herczeg Asszony önkényes tettzése szerint fogadhat, 's elbocsájthat, mellyek azomban általlyában a' férjétől fizettetni fognak.

7-er Szinte a' mostani Udvari tselédei közül is annyi számmal, a' mint tettzeni fog, magával Erdélybe bévihet, kik hasonlóképpen a' Fejedelem tárházából véendik fizetésekét.

8-or Mind ezen költségeken fellül a' Fejedelem Fels. Hitvessének maga személybeli tulajdon költségeire (Házi tartást ide nem értvén) két ezer arany darabokat esztendőnként kifizetni kötelez és

9-er Noha a' Fels. Császárral Prágában végre hajtott frigykötés ezen Menyegzővel legsikeresebben megerősítettne, még is az Erdélyi Fejedelem önként részéről ajánlja, hogy Erdély határjain által vévén a' Fel. Herczeg Asszonyt a' frigykötés czikeleinek szentül léendő megtartása iránt újabb kötelező levelét kiadja, eő Császári, és K. Felség Biztossainak.

10-er A' Menyegző Ünnepeére Junius 11. napja e' f. esztendőben határoztatik.

11-er Eképpen megallapított Házasság kötést tartozik a' Fels. Férj, és Erdélyi Fejedelem azonnal, hogy nekie meg küldetik, le iratni, alá írni, saját petsét jelével erősíteni, és azt a' Felséges Menyasszony szülőjétől, és Gyám — Atyától azonnal elküldendő követeknek személyesen által adni, és azoktól sietve elküldeni, azon le mondó Reversalissal együtt, melly iránt a' 4 szám alatt emlékezet tétetett, az Austriai Tartományok örökösödése iránt.

12. Tartozik még utollyára a' Fejedelem első Követe, és tellyes hatalmú Biztossa Botskay István ezen Czikelyeknek mind a' két részről el fogadása, és bétellyesíttése után Fejedelme nevében a F. M. Christierna Austriai Fő Herczeg Kissasszonyt szokott egyházi Czeremoniák megtartásával eljegyezni, és valamennyi Erdélyi Követekkel ezen ünneplésre meg jelenni, kik úgy is ezen menyegzői kötést saját alá írásokkal erősíteni, és jóvá hagyni, még pedig úgy tartoznak, hogy kiki maga részéről a' különösen elő számlált czikelyek bétellyesíttése iránt reversalist adjon, és egyszersmind árrol is kezes légyen, hogy mindezek az Erdélyi Rendek, és Nemzetek által átaljában elfogadtatni, és tellyesíttetni fognak.

Mely kötésnek következésében a' Felséges Menyaszony Ferdinand és Maximilian Austriai fő Hertzégektől késértetvén, az Udvari Templomban nyilvánágossan Botskay Istvánnak mint a' Felséges Erdélyi Fejedelem biztosságának el jegyeztetett, és Tsászári névvél's hatalommal az Erdélyi követeknek úgy mint jövődő Fejedelem Asszonyok által is adatott; Az öröm ünnepet a' szokszorozott ágyú dörgéseknek viszhangja, egyéb katonai tiszteletek, a' Városnak és egész vidéknek hirdelték, — a' szejjel küldetett követek az el jegyzésnek szerentsés be tellyesítését sietve terjesztették, különösen azok a' kiknek lovai szinte Erdélyig mindenütt előre el rendeltettek.

Ditsőségének már felső léptsőjén magát szemlélte Bathori Sigmond, midőn világi szerentsségének bokros ajándékival magát környékezettnek észre vette: innent a' Romai Császár biztossai, amonnant saját követei reménytelen örömmel vidámitották mellyében fojtott felfuvalkodását. Tetzett az főképpen, hogy a' Németh Császár Erdély szabad Fejedelmének (Liber Princeps

Transylvaniae: — Soverain) eötet ef ismervén , a' Romai Birodalom Hertzegének is egyszersmind ki nevezé. Rövidségnek tartván a-zert magát Erdélyi Vajdának nevezni, azonnal il-lyen Tiszteltetést kívánt, és adott magának: Si-gismundus Dei Gratia Transylvaniae, Moldaviae, Transalpinae Valachiae, et S. R. I. Serenissimus Princeps, Partium R. Hungariae Dominus, et Siculorum Comes.

Azomban a' Felséges Menyaszony elindulása mind azért , hogy idöshb, és már férjüel levő testvére halála miatt gyászban öltözött, mind pe-dig maga érzékenyül lebetegedett továbbra ha-lasztatott. De késöbben az elütazásnak már bizo-nyos határ napjáról tudositatván a' Fejedelem, nem kesett az Erdélyi Rendek közül Bogáthy Imrét, kit a' Tisztelet tellyesítésére legjelesbet itelt, szinte Kassáig Felséges Jegyessének Maria Christierhá Herczeg Asszonynak, és Nagy Any-nyának főképpen azért elejekben küldeni, mivel Fels. Gyámattya Maximilián Austriai Fő Herczeg, és a' Császárnak Testvérje, a' Menyasszonyt tsak eddig kísérte, — hogy t. i. az eö nevében Bo-gathí annak Fejedelmi személyét illőképpen mind fogadhassa mind tisztelhesse , és a' mennyegzés iránt kimutatott kegyelemért Fejedelme háláját béjelentse. Tsak nem sokkal ez előtt, a' Házasság Sz. Sacramentomának a' Római Anyaszentegyház-nak rende szerint léendő kiszolgáltatására Szen-tséges nevében küldé VIII. Kelemen Pápa Nunci-ussát Erdelyben, felszentelt Cervicensis Püspö-köt, ezt is megkérte Báthori Fejedelem, hogy Fejervárról, Kolosvárig eleiben menne a' Felsé-ges Romai Császár Onokájának, holott az Ország Fő Rendjei ösze gyűlve várnák a' Nagy Vendé-get, és eö mint a' külső Országi Fő Rendeknek,

és Követeknek Feje illő udvarisággal fogadná Felsőges Jegyessét. — Azomban ilyen diszes Rendeléseit közt is nyilván kinyilatkoztatta gyermeki gyengeségét azzal: hogy Genga Simonnal, egyel az Udvarában mulatozó számos Olaszok közül, kivel legnyájassabban társalkodott maga is Olasz öltözetben magát elváltoztatván, hogy noha meg nem ismertették, ő még is jövődjő Hitvessét önön szemével előre megláthassa, útnak indult, meg nem fontolván, mely furtsán (Comisch) ne mondjam nevetségessen illene a' fodros, taréjos, 's bugyogós öltözet, ezen üstökös, bajszos és komor éltes arczulathoz, e' mellet Fejedelmi tekintetét mennyire alacsonyittaná ily pajkos es nemtelen lebocsájtkozás. A' kedvelt Olaszok társaságában előbb Kolosvárot tett intézeteket szemrevéén, Nagy Károlyig folytatta úttyát hol megpillantván Felsőges Jegyessét, a' nélkül hogy észre vétetnek, szinte úgy alattomba vissza tért Gyula Fejérvárban. A' Felsőges Herczeg Asszonyok, és a' számos késérői a' fényes Mennyegzetenek uéhány napi mulatások után N. Károlyból Kolosvárra siettek. — Erdélynek szélein már külön, és külön csoportokban, diszessen felkészült Lovagok eleiben nyargaltak, 's megköszöntvén Ő Felsőgeket a' már késérő Sereghez magokat tsatolták, — a' faluk elein és végén újdónán felruházott gyalog katonáknak, és Hajdúknak Rend-sorai fényes fegyverekben, Lobogó zászlókkal, — bent a' sorban álló népsép, — virágok himes színével felekesített ártatlan gyermekek fehér öltözetben, a' Papok és Tanátsbeliek Tiszti köntösökben, tisztelet tételre kiállottak. Kolosvár' megszűkült Kapui alatt az Éneklések, Sudaras Tornyáiban pedig és magos Tornáczzaiban, (mellyek a' tömötten álló nezők mozgásai által szinte ingadozni 's élni láttattak, a' musikának minden

nemei zengedeztek. Bástyákról az ágyúk durrogásai, az öröm ünnep hirtelenségét messzé terjesztették. Háznak mellyéke leveles fenyőkkel ékesítetett, — az agg és szomorúbb falak, mostoha időknek gyászos emlékei, zöld ágak takarításával éllesztettek, az útzák zöld fűvel 's virágokkal behintettek, — a' Paloták homlokai drága és gazdag szőnyegekkel boritattak. A' Fejedelem közönséges Lakásában szállás készítetett a' Fels. Nagy Herczegi vendégeknek, mellyben harmadnap pihenés idejéig vendégeltettek, számos Idegekkel és Erdélyi Fő Rendekkel együtt. Augustus holnapjának első napján az egész Gyülekezet által Fejedelmi meghívás után, Gyula Fejérvárra kísértetett, — de a' Fejedelem megelőzte minnyájok szándékát, és vélekedését azzal, hogy maga egy mértföldnyire előre nyargalt Tővis nevű helységig, hol a' Maza Nagygyaitól, arany, ezüst, drága kövekkel tündöklő, és két ezer számot fellül halladó Lovagok seregétől környül vétetve fogadta Felséges Jegyessét. Megállapodott itt a' Herczeg Asszonyoknak úti kotsijok, és mind az ketten leszálván, egy magos, kívülről ékes, belől pedig Bársonnyal és Arany rojtokkal gazdagon bévont Sátorban fényes Karszékre leültettek *), mind addig: még Josika István Erdélyi Cancellár, ékes Deák beszéddel Fejedelme, és az Erdélyi Rendek nevében üdvözlé azokat, a' Herczeg Asszonyok nevében pedig őket kísérő Laventini Püspök nyomban mondott köszönő feleletet béfejezte. Felültette ekkoron a' Vő Fejedelem karon fogva vezetett Felséges Asszonyokat maga

---

*) Gründliche Beschreibung der Einbeleitung u. Copulation des Durchl. Fürsten Sigism. Báthory etc. Ungr. Magazin Presburg 1781. I. p. 32. — Volfg. de Bethlen, de Reb, Transyl. Tom, III. p. 576. et seqq.

pompás és üveges hintójára, mellynek mesterséges és jó izlésű készüllete, annak drágaságát még inkább fellül halladta, ez Bétsben Gellyén Imre Kolosvári értelmes Polgár intézete mellet három ezer, ket száz ezüst forintokon készitetett. Nyolczadba (a' mi különös) befogott büszke szürkék, és Erdélyi tződörök által rágadtattak inkább hogy sem vitettek Fehérvárra, de maga a' Fejedelem tsak lóháton említett Fő Rendektől, és fényes Seregtől késértetvén lassú ügetéssel követte előre bocsájtott vendégeit.

Itt az Udvari roppant és hajdani emlékek által nevezetes Templom előtt minnyáján leszállottak. — Itt a' Sz. Romai Pápnak Követe pásztori páltzájával, — Itt a' Püspök és Cáptalan, az egész környék Egyházi Tiszteivel, Papjaival, legfényesebb ünneplő öltözetekben, egy magas üst Keresztnek villogása, és külömb színű Zászlóknak lobogása között, a' Tornázt alatt állottak, és várták a' Fels. Vendégeket, — 's áldást adván reájok bekésérték a' Templomban, hol szerentsés megérkezésekért a' Téged Isten ditsérünk 's a' t. szokott egyházi ének legnagyobb buzgósággal 's musikának zengézései, és ágyúknak durrogásai között el énekeltetett. Templomból a' Fejedelmi Kastélyban, kartsún felnyölt, válogatott, 's ékessen felruházott ör állóknak rendei között a' Fejedelem Asszonyok, gyalog késértettek: hogy a' rég óhajtott új vendégeket a' teménytelen sokasságú Nép legnagyobb örömmel közelről szemlélhette.

A' Felséges Herczeg Asszonyok a' már előre elkészült Fejedelmi várnak pompás Palotáiban — ellenben a' külső Országi és Magyar Követek, az Erdélyi Fő Rendek, a' Vármegyék, Városok, Szászok és Székelyek küldöttyei, nem külömben a' szomszéd Moldva, és Havas alföldi vendégek

a' Városban sött szomszéd falukban, vagy fábul készült hajlékokban, különösen kirendelt Szállásokba helyheztek, otthon vendégeltettek, az Esküvés és öszve-keles ditső 's fényes öröm napjáig.

Mert valóban a' Sz. Római Pápa — a' Fel. Németh' Császár' — Lengyel Király' — Hetruriai Nagy Herczeg' Követein, — és a' Fels. Napa Asszony Udvari kísérein kívül; sok előkelő Olaszok, Lengyelek, Spanyolok, Némethek, a' kiket Báthori Sigmond szerfelett lévő szerentséje — a' Világ két fő hatalmainak Pápanak és Császárnak vér szemet gyűjtő pártfogása szunnyadozásokból felébresztett, ilyen ritka tünemény szemlélésére ide siettek. Örültek a' Báthori Magyar vérnek magasztaltatásán, 's tündöklésén, a' szomszéd és Atyafi Magyarok is kik közül a' közelébb lévő gazdagabbak, vagy vérség által kaptsolt Atyafiaik úgymint: Homonnai Drugeth László, Török István, Tahi István, Kátay György, Sennyei Miklos, az öröm ünnepre önként megjelentek, és Rutasi János Györi, — Náprády Demeter Erdélyi Püspökökkel együtt a' Nagy Fejedelemnek udvarlottak; de mind ezek felett sarkokból mozdítottak Erdélynek Népei, kik még Öseiktől sem hallott, tőlök pedig soha sem szemlélt ilyen ünnepi fényességre képtelen sokasággal egyben tódultak.

Üdvözlések — köszöntések — és tisztelések viszszoneztattak mind addig, még a' jegy kötés kötelezése, melyeknek az Esküvés szentsége előtt elkészülni kellett, végre hajtattak. Augustus hatodikán délután négy óra tájban indultak meg a' Fejedelmi várban egyben gyűlt Fő Rendek az Esküvés Szentségnek Pompás tellesítésére az udvari templomban, melyre az Oriási Nagy Harangnak magányos kongása által hivattattak, előre az idegen vendégek, utóbb a' Magyar Fő Ren-

dek, és ezek után a' Királyi Fejedelmek, a' Tsászár és Pápa követei, már előre megrendelt szer-tartás szerint botsájtattak. Most a' Felseges öröm Anya Maria Austriai Eözvegy Fő Herczegne szü-letett Felső és Alsó Bajor országi Fejedelmi Her-czeg Asszony, de csak magányosan, Felseges Leánya pedig Maria Christierna fenyés Magyar Menyasszonyi köntösben, ragyogó gyémántok kö-zött himes, és illatozó virágokkal koszorúzva, jobb fellül Pethe Márton N. Váradi Püspöktől, mint magának Felseges II-ik Rudolf Tsászárnak, bal felül pedig Dersfy Ferencztől mint Fels. Ma-ximilián Austriai Fő Herczeg Gyámatyának ezen ünneplésre kiküldött Biztosaiktól kísértetve az előtte menteket, gyalog követték. Nyomba után-nok lépdelt magánossan a' Fejedelmi Vő, legdrá-gább és ékessebb Magyar öltözetben, kit a' két oldalról Nemekre, — termetekre, — köntösökre válogatott Erdélyi Ifúság — hátulról utánna Er-délynek Fő Tanátsossai, Rendei a' Vármegyék, Városok, Szászok, és Székelyek küldöttyei tőlök kitelhető fényességgel követték.

A' Templom — melynek mohos régisége, és a' viszontagos üdőkben nem kellőképpen volt, gondviselete egy felől irtózást, — másfelől pedig Építőjének a' közönséges emberi intézeteken túl kelő, felséges mive szentebb tisztelettel elfogta, és betöltötte Nézőknek érzéseit, — most szomorú létéből kiderülni, 's azzal újulni látzatott hogy oldalai legdrágább napkeleti szönyegekkel bevo-nattattak, Bársonnyal, arany ezüst rojtokkal éke-sítettek, és mint egy Menyegzői köntösben Fe-jedelme öröm-ünnepére öltöztetett. Halmozva füg-göttek még akkoron a' sudaras oszlopok pártáza-tin, Nemzetünk ditsőséges Hőseinek — már ré-gen elholt Vitézeknek, — pallosi, zászlói, tsidák, Sisakok, pánczeiok, Paisok, buzgányok, 's több

illy nemzeti már avúlt Fegyverek nemei, és egyéb diadalmas vitézségeiknek martalékjai, melyeket a' Magyar Háladoság a' hadi szerentse kútfejének a' NAGY ISTEN Irgalmának halhatatlan emlékezetére az elmúlt időkben minden fő Templomokban felfügesztett, mi pedig érdemetlen örökössei hogy ne szemléllyük, azokat vétkessen csak nem régiben elenyésztettük, tékozlottuk, — de mind ezek nem kisebb bámulásra, hogy sem a' nagy oltárra halmozott Erdélyi Rintsek, és ezek között villogó ezernél több nagyobb és kisebb lángok tsudálkozásra, a' Népnek sokasságát gerjesztették.

Az Oltár jobb szárnyán készített magos emeleten, Püspöki köntösben Tisztinek minden egyházi ékeségeivel körül vévé ült a' Pápa Követe, így várván a' F. mennyegzői párt maga elejében. Mind a' Fejedelemnek mind pedig a' Fejedelem Aszonyoknak az oltár bal oldala felül egy arannyal gazdag bársony mennyezet készített, ez alatt három különös térdre álló székek valának mellyekben a' bé érkező Fejedelmek úgy helyhezítették magokat hogy a' Felséges Menyaszonny közepetten legyen. Itt térdeplettek mind addig még a' már sokszor említett Jesuita Alphonso Carilli, (most a' Papai követ mellett egyházi foglalatosságot tévén) az Oltár közepétől a' néphez fordulván ezen Hazasságbeli szent kötéshez illő beszédét deák nyelven bé nem fejezte. Felkelvén ekkoron a' Sz. Romai Pápa követe vele együtt foglalatoskodó Papsággal a' Nagy oltár bal oldalához ment, és megallott, kihez azonnal a' Fejedelem maga közzelített, azután pedig a' Felséges Menyaszonny már említett két biztosoktól Pethe Márton N. Váradi Püspöktől, és Dersfy Ferentztől hozzája kesértetett. Itt az oltár bal szárnyán mind az kettőnek gyűrűje megszenteltetvén el tseréltetett ke-

zeik is szokott egyházi rendtartás szerént minde-
nek láttára öszve adattak fen szóval, de millyen
nyelven arról történetei jegyzeteink halgatnak,
egymásnak hűségére meg is esküdtettek. Benne a'
Templomban Ének, musika, elljen kiáltások vál-
tozva zengedtek, kívül valamennyi harangoknak
vegyeledett hangja; dob, trombita, harsogása;
ágyuknak óránként tartó durrogásai, e' szer felett
való örömrre mindent lázzitottak. Az egyházi szent
foglatatosságot egy Római szokás szerint tarta-
tott Énekes vetsérnye fejezteb, mellyet a' Papa
követének Tiszteletére, a' Fejedelem mellett min-
denkor tartozkodó Olaszok, szinte azudvári olasz
énekesek és musikások által eszközlötenek.

Visza térések a' Templomból éppen azon szer
tartással történt mint az oda menetel: gyalog és
azon késérőknek társaságában, kivéven hogy már
ekkoron a' Fejedelem karon fogva maga vezette
Felséges Hitvessét minden mennyegzői tisztessé-
gekkel fel ékesített várában, hol már több egy
másban nyílt kies szobákban az Idegen Magyar
és Erdélyi Fő Rendeknek számos gyülekezete,
vártan varta és a' magas Palóták viszhangjai kö-
zött öröm kiáltásokkal fogadta a' bé lépő új Fe-
jedelmi Hitveseket.

Vendégség számára két tágas és felékesített
Palóták rendeltettek hogy a' szemlélők kívánsága
is be tellyesithessen. Az egyikben tsak egy, Fe-
jedelmi ékességekkel, ezüst gyertya tartókkal,
gázdag edényekkel külömbféle drága poharakkal
valódi pazarlással terhelt Asztal helyheztesett,
melly körül a' Fels. Házások és ugyan a' Fejede-
lem jobbára a' Fels. Öröm anya, a' Fejedelmi
Menyaszony, bal kezére pedig a' Pápa követtye
ültenek 's ezek után a' Tsászár Eő Felsege Biztos-
sa Pethe Márton N. Váradí Püspök Dersfy Fe-
rencz és utollyára a' Fejedelem kedvelt An, óssa,

Botskay István helyet foglalának. A' második Palotában két hasonlóképpen gazdagon fel ékesített Asztalok teritettek, mellyeknek egyikét leginkább a' Fő Rendü Aszszonyságok magokat a' Ferfiaktól megkülönböztetve — másodikat pedig az Idegen Magyar és Erdélyi Fő rendek kik mint követek hivatalasok valának körül ülték. Nem lehet kételkedni hogy a' Nagyra vágyó Fejedelemnek bökezűségét ezen öröm napokban leginkább tapasztalták vendégei, és így azok is, kik az öröm nap pusztá ünneplésére önként ide siettek elégségesen megvendégeltettek, valamint a' köz népnek hajdani Magyar szokás szerint ökrök Borjuk Juhok süteményéből ingyen lakozás adatott, a' bor pedig az ugró kutakból patakokként italokra ki osztatott. Vatsora után nem egyéb mint a' nyájás beszélgetés 's társalkodás mulatta a' Vendégeket, azomban Batskay és Kornis által térség nyittatván, a' Felséges Fejedelem ezen öröm napját össze kelésének, Fels. Napája előtt egy tántzal (de millyennel, Magyar, Spanyol, vagy Némettel? történeti jegyzeteink nem tudósítanak) meg ülni kívánta, mellyek után el-betsúzáván a' gyülekezet is eloszlott 's nyugalomra tért.

Romai Anyaszentegyház szokása szerint béavatását is a' Felséges Menyaszonynak a' Sz. Pápa Követtje más nap dél előtt, nagy és Énekes Isteni szolgálat mellett tellyesítette, mellynek végzetével Egyházi foglalatosságiért mind a' két részről különös és Drága gyűrőkkel meg ajándékozott. Ekkoron a' Fejedelmeknek követei is, a' Tartományok és Városok küldöttjei egy mást érték Drága ajándékaikkal. Elé számlálja ezeket Bethlen Farkas. Hist. de reb. Transylv. III-ik kötet 581 lapján, és főképpen tsudállya. F. Rüdolff Császártól küldetett nyakkötőnek drágaságát, különös kintsnek azt állitván azért, mivel annak

ragyogó gyémántai annyira egymást érték, hogy az azokat foglaló aranyt látni is alig lehetett; mellyet akkori időkben nagy sommára 40 ezer Forintokra betsültenek. — Maximilián és Mátyás Austriai Fő Hertzegek is részekről két ezer ezüst tallérokat erő Arany Nyak-kötőt ajándékkul küldötték. — Az Erdélyi Fő Rendek Városok, és Szászok annyi arany ezüst Drágaságokkal ki raktott medenczékkel, tálakkal, 's egyéb asztali eszközökkel kegyes Fejedelem Aszonyoknak kedveskedtek hogy azoknak értéke egy száz ezer Forintokat fellül halladott. — Magának pedig a' Nagy Fejedelemnek egy száz és harmincz ket különb fele arany, ezüst, drága kövekkel, faragásokkal, metzésekkal, zomántzal, 's minden nemű ékesítésekkel gazdag Poharak és nemzeti szokásként számtalan sok büszke paripák, hintós Lovak, czimeres ökrök, Tulkok, Tinók, Tehenek, 's egyéb minden nemű vagyonok kinek kinek tehetsége szerint tisztességgül bé nyujtattak.

Mint az Arany üdőknek kellemetes évkora, úgy láttattak derülni 's el folyni a' Felséges Nőnek napjai Annyának jelen letében, — de fogyton fogytak 's hervadtak életének kellő gyönyörűségei Annyának távozása szempillantásától, ki már 17-ik Augustusban udvari népével vissza indúlt volt hazájában. Késérte E n y e d i g a' Felséges Veje — de Leánya hév Annyai szivétől még itt, el nem válhatván, Férjének engedelmevel Erdélynek határáig könyveivel áztatta, megválásán el keseredett Szüléjének bús kebelét: tsak T s a n á d o n nem úgy önként mintsem erőszakkal, erőt vévén tudniillik Gyermeki szeretetén 's el rendeltetésének hódolván, szomorú Annyának karjai közül magát szakasztotta, 's visza tért Gyulafehérvárra.

E' Felséges Aszony szerentsétlen sorsa — Férje által ok nélkül, 's illetlenül történt el ha-

gyása — Erköltsi diszes Virágjainak gyenge korokban, egy magános klastrom falai között hervadása 's enyészete már ezen értekezésemnek melyben tsak a' meg történt Austriai Felsőges Vérrel egy Magyar nemzetségnek egyesülését, — ennek tellyesítése módját 's ez által a' Magyar nemzetre háromló ditsőséget előadni kívántam határain túl vannak, öszve vannak azok külömben is Báthori Sigmondnak undok Indulativai, álhatatlan szándékaival, gonosz tetteivel kaptsolva, és annak a' ki Hősünknek lelki bélyeg vonássait, 's tselekedeteit illő rendel festeni kívánnya tollához inkább tartozandók.

Eő tehát Báthori Sigmond — kinek gonosz indulatit — álhatatlan és emellett egyszer'smind álnok, ravasz, és tsalárd szándékait, gyilkos tetteit tekintvén, minden és egyetlen egy Erdeme, lehetett Erdélynek a' Török szövetség-től erőszakos elvonása, volt az a' szerentsés — Valóban minden Magyar nemzet-ségek között legszerentséssebb — ki a' Felsőges Uralkodó Austriai Háznak egyik Hertzeg Asszonyát hitvesül elnyerhette; és a' ditső Fejedelmi vérrel egyesülhetett. — Fő pártfogója, és ezen házasságnak eszközlője a' Romai Pápa lévén, melyet azzal, hogy szinte Rómából az Esküvészi szentség tellyesítésére maga különös Követét küldötte nyilván bizonyított.

Szükség már az Arany-gyapjas Vitézi Rendről, és a' Romai Sz: Birodalombeli Hertzegségről szóllanom mint olyan magasztaltatásokról, mellyeket a' Magyarok közül Báthori Sigmond legelső elnyert volt.

Az ÁBANY-GYAPIAS vitézi Rend 1430 eszt. vette eredetét Burgundiában, kegyes Filep Burgundiai Hertzeg rendelése által; ki azon esztendőnek első napjaiban Isabella Portugalliai Király

Leányával menyegzői lakadalmát üllötte, és nem többnek mint huszonötnek hozzá és hitvesséhez kaptsolt Fejedelmi Személyeknek kiosztotta.

I. Maximilián Császár a' Burgundiai Háznak utolsó örökösét Mariát magának eljegyezvén, e' jeles Rendet Felséges Háza tulajdonává tette, és azt akkoron Maradékinak Spanyol országi ágára által ruházta, melly kihalván fiúi ágon, már most mind a' Spanyol, mind a' Fels. Austriai Udvar egyformán magoknak tulajdonitták annak kiosztását.

Mind a' XV., mind pedig a' XVI. Századokban is, a' Magyarok előtt e' tiszteltetésnek neme ismeretlen volt. De Báthori Sigmond külső Országi nevelésében több Fejedelmi személyeket és Hertzegeket látott, kik illyen fényességgel kivált Olasz országban hol tanulás végett tartózkodott tündöklöttek. Ő nekie önnön természeti vágyódása a' fény üzésre ingert, és Nagy Pártfogóitól adatott reménység, arra hogy Császári udvarból leendő menyegzésre szert tehet, egyszer'smind ösztönt, és alkalmatosságot nyújtottak ennek szorgalmaztatására, és megszerzésére: a' mint fellebb ezeket eredeti oklevelekből már bebizonyítottam.

De ezen ditső Tiszteltetéshez Báthori Sigmond csak két esztendő mulva Felséges házassága után juthatott, illyen alkalmatossággal. Maximilián Austriai Fő Hertzeg Mehemet Török Császár rettenetes nagy serege ellen Magyar Ország védelmére ki indulván Sigmondot is frigy kötése képest ezen táborban meghiyta, megjelent eő ugyan késedelem nélkül vitéz seregével, és noha a' Nagy Seregnek első tsapatit diadalmassan megverte, még is a' végső ütközetben válogatott, de szerentséjekben elbizott népeiben két ezernél többet elvesztett, és seregének fen maradott tse-

kély részével Erdélyben vissza menni kényszerített 1507 esztendőben.

Tapasztalta ekkor nyilván Sigmond a' már régtől megszomorodott Ország Rendeinek, 's minden alatta lévő népeinek, kiket ekkoron ismét új ádozásra a' közönséges Gyűlésben kényszerített, Fejedelmi személyetől közönséges elidegenedéseket. — Bővebben már látta és meggyőződött iránta, hogy az ígért segedelmek mellett is nekie a' Török Császár ellen Erdélyt, Moldvát, Havas al-földet, fentartani, és így erőssen feltett szándékát tellyesíteni nem lehessen, mind ezek a' furdalások, mind pedig Hitvessétől (mellynek valóságos okát a' Történet írók ki nem nyilatkoztatták *) idegensége, 's vissza tartása örökre nyughatatlaníták, annyira hogy Erdélytől, született hazájától, szinte úgy mint Fejedelmi hatalmától, sőt birtokától is megválni kívánna, és bizonyosan nála tartozkodó Olaszoknak (kiket az Erdélyiek mint a' Fejedelem előtt náloknál kedvesebbeket csak vér szemmel tekinthettek) tanácsai által a' mint Istvánfy Historiájának XXX. könyvében elő adja reá beszéltettnék, további életének Frantz és Olasz Ország kellemei között leendő folytatására. El is tökéllette magát annyira hogy Személyessen menvén Rudolf Császárhoz Prágában, kijelenté nekie Olasz országi lakásra vágyódását, sőt a' Papi Rendnek, 's ha lehetséges lenne Cardinalisi méltóságnak felvételését, melly tiszteltetésben már hét esztendőből fogva

---

*) Simeghi Ambrus, Bethlen Farkasnál T. IV. p. 249. azt írja: Sigmond tavúl letében nagyon kedvelte, — de jelenlétében egész testében horzadozott, 's irtózott Hitvessétől: ennek okát tulajdoníták Majlath Margit Bubájosságának, ki ezt megtelekedte volna fiának Báthori Boldisárnak, és második Férjének Ifjú Jánosnak megölettetése végett. — De ilyen Nagy Asszonyt boszorkánysággal vádolni nevetséges.

annyira gyönyörködne, hogy öltözetét is azon színekre, sőt formára is otthon hordaná, azért nyomban esedezett, a' Császár hozzá kimutatott Felséges kegyelmenek közben járásáért a' Sz. Római Pápánál; Erdélyt pedig vagy hasonló jövedelmű békeséges Tartományért, vagy csak jövedelmeit felérő esztendei fizetésért tserében ajánlotta.

Rudolf Császár álmélkodva értvén ezeket Bátorit illy hirtelenségétől, és Fejedelmi méltósághoz illetlen gondolattól el mozdítani kívánta, de midőn esküvéssel is tovább bizonyíttá Erdélynek kormányáról olly annyira lévő undorlását, hogy azt kész volna inkább a' Lengyeleknek, sőt magának is a' Török Császárnak oda ajánlani, mint sém olly gyűlölséges viszontagságok között tovább folytatni, ne hogy eleitől fogva a' Magyar Koronához kaptsolt Tartomány, mellynek Rudolf most törvényes Királya elszakasztasson, kötelességének tartotta az ajánlást elfogadni, és azon frigy czikelyeket nekie engedni, mellyek szerint Isabella néhai Zápolya János Eözvegye Opoliai Herczogséget Silesiában által vette, hozza adván esztendőnként fizetendő 50 ezer darab aranyokat. E'képpen Istvánffy, így Somoskozy, így Borsos Tamás, hiteles Történeti Jegyzők elő adják, Erdélynek Báthory sigmondtól eszközölt által adását, az egy Simeghi Ambrus (Simigianus) állítja, hogy Báthory nem önként, hanem a' Császári követek által hivatztatva ment volna Prágába 1597 esztendőben. Szükség volt ezt-bátor hosszassan történt-igy elő adnom ne hogy né-mellyek Erdélynek szinte akkor történt által adását mikor Báthorynak az Arany Gyapjas vitézi Rend nyakába függesztetett, hal vélekedéssel arra magyarázák, hogy ilyen tiszteltetés leg inkább Erdélynek által adása végett Báthory Sig-

mondra ruháztatott. Az arany Lántz már sokkal előbb, kinevezéssel együtt a' Spanyol Királytól, mint a' Rendnek Nagy Mesterétől Rudolf Császárhoz küldetett, mellyet a' jeles Rend Törvényei szerént nem másnak mint egy Felséges Tagnak fel Függeszteni, a' szokott esküvést elfogadni kellett, már pedig a' nagy es rettentő Tábori készültek Mehemed serege ellen, ezt az ütközet előtt tellyesíteni nem engedtek. Ekkoron tehát és azt következő Fegyver nyugvás alkalmatosságával 1597 esztendőben Rudolf Császártól magától, külömben is más Arany gyapjas vitéz ki ezen kötelességet tellyesíthette volna, a' Birodalomban nem lévén az arany gyapjas vitézi Rendnek fényes jelével fel ruháztatott, és vitéznek hirdettetvén felesküdtetett Báthory Sigmond, ki ettül az időtől minden czimjeiben, nevezetében, pecsétjében, és pénzein magát deakul Aurei Velleris Equesnek hivatta. Spanyol Királynak adományi levele ha valamikor, amint nem kétkedem világosságra jöhetne *) vagy ha az idő szakaszonként kinevezett valamennyi Arany Gyapjas Vitézeknek szere kezemnél lenne, egész bizony-

---

*) Báthory Nemzettség Levelei sem Erdély, sem Magyar Országi Familiák leveles Táraiban olly számossan elő jönnek, hogy azokat kiholtok után a' leány ágnál hazánkban maradtaknak tartanunk lehessen. Egri, Szepesi, és Leleszi Káptalanokon kívül mások laistromaiban alig vagyon emlékezet rölök. Hihető tehát, hogy Sigmond vagy Opoly, és Ratibor Váraiban Szlesziában, vagy Cseh Országi, Lentomischl. és Lobkovicz Palotájában, vagy éppen a' Prágai lakházában magával által vitte; itten magtalan meghalván, mint egyébbb birtoka, úgy Nemzettségének Oklevelci is, még pedig Erdélyben eö általa elfoglalt birtokoknak leveles Tárjaikkal együtt a' Felséges Austriaihoz Fiscussához, vagy is Kamarájához azonképpen jutottak, mint utánna magtalan, és Fejedelmi birtok nélkül elholt II. Apaffy Fejedelemnek minden eredeti oklevelci, 's ezek között a' nagy Herczegsége kinyert Arany Bulla is, a' Betsi, régi Cameralis Registraturában mai napig egy helyben tartatnak.

sággal vitathatnám, hogy Báthory Sigmond első legyen a' Magyarok között ki ezen tiszteltetést elnyerte: Azonban mivel Történeteink senkit előtte nem jelentenek hihetőleg még is, első Magyar Arany Gyapjas Vitéznek eötet tarthatjuk; fel nem akadván Kölesi, és Melczer Magyar Plutarchus 1. kötetje rajzolatján, mellyen Hunyadi Mátyás a' Pécsi sirboltban János Püspök sorsán könyvezvén, az Arany-Gyapjas vitéz Rendel ékesítve előadatik, de ezt úgy, mint tsupán a' rajzat hibáját könnyen el engedgyük szerzőjöknek, cum multa liceant pictoribus, atque Poetis Horatz szerént.

ROMAI SZ. BIRODALMI HERCZEGNEK Felséges Császári hatalmával ki nevezte Sigmondot II. Rudolf, nem tsak tölünk már említett, Prágában kiadott kegyelmes Levele, és Frigy kötése következésében: hanem valóságossan az Augusztai 1596.eszt. Német országi közönséges gyűlésben ki is hirdette; mellyre eö úgy, mint több következő gyűlésekre, követeit elküldötte; amint hennünket azon Gyűléseknek jegyzői tudósítanak. Héjában kerestem valóban mind Zápolya Jánosnak, mind pedig Fiának Sigmond Jánosnak a' Romai szent Birodalom Herczegei között neveiket; a' Német Birodalom Gyűlései Actáiban azoknak nyomaira mind eddig sehol sem akadván; úgy is vélekedek: hogy noha mind kettőnek ezen Tiszteltetés Frigy kötések mellett ajánltatott, Zápolyák, mint koronás Fejek és Erdélynek független Fejedelmei, jobbágyherczegi Tiszteltetést elfogadni nem kívántak, mellyre nézvé tellyes bizsónysággal mondhatjuk, hogy a' Romai Sz. Birodalombéli Herczegi nevezetet Magyar Országban Báthory Sigmond első viselte legyen.

PÉNZERNÉK nemei, melyeket Báthory Sigmond veretett *) négy felék vagy Tizes, és egyes (simples) aranyok, — vagy ezüst Tallérok, és hármass garasok (grossi triplices) — A' mi különös, ezen apróságok, minden egyéb pénz neménél ritkábbak: de különösen a' többi Erdélyi hármass garasok között, úgy hogy Báthory István hármass garassát (ki ezen pénz nemét első láttatik kezdeni) ezeknél könnyebben megszerezheted. Ezeknek első oldalán a' Fejedelem arczulatja, 's körülötte ezen írás: SIG. D. G. TRAN. MOL. NAL. S. R. I. P. — tulsón a' Báthory kisded koronázott Czim mellett az esztendő, alúl GROS-SUS. ARG. TRIP. PRIN. TRANSILVAN. illyeket csak 1595 és 1596 esztendőről bír gyűjteményem,

Tallérok közül azok, melyek Gyűjteményemben vannak és 1589. 90. 91. 92. 93. 94. 95. esztendőkben verettettek, egy felől a' Fejedelem pántzélban öltözött buzgányos képét mutatják, illyen körül írással: SIGISMVNDVS BATHORY — tulsó felén a' Báthory zárt Koronával fedezett czimert, két öltözött angyalok tartják ezen környékezettel: PRINCES TRANSILVANIAE. — De az 1597. esztendei Tallér már különböz az előbbiektől, kétségtelenül azért, hogy ezen esztendőben megnyervén az Arany- Gyapjas Vitéz Rendet, magát a' Felséges Császártól adott tiszteltetés szerént elnevezte. Itt a' Fejedelem képe mellett SIGISMVNDVS D. G. TRANSILVANI. olvastatik tulsó oldalon pedig a' Báthory Czimer — oldalaslag,külömben állított,Angyalok nélkül — felette már nem zárt, hanem nyitott Korona, és

---

*) Steph. Schönwisner Notit. Hungaricae Rei nummatiae. Budae 1781. 4. — Catalogus nummorum Hung. et Transylv. Instituti Nationalis Széchényiani — Ungarisches Magazin 1781. Presb. 8. woll. IV. — Anzeigen R. R. in denen Ungari. Erbländern. Wien 1776, 4-o Voll. VI,

ezeken túl mind keresztül mind pedig lefelé nyúló szövegtű övedzet láttatik, körül írása ez: MOLDAVI. WALACHI. TRAN. S. R. I. P. 1597. az alsó udvarában N. B. az az Nagy Bánya; melly betűk vagy más pénz-verő műhelynek jegyei is, a' már említett Tallérok nál elő nem jönnek. Most említett övedzetet külömben Tudós, de a' Magyar Numismatikában első mesgyét nyitván, 's jeget törvén, némellyekben megbotlott, néhai Tisztelt oktatóm, utóbb N. Váradi Kanonok Schönvisner István munkájának 501. lapján, két gerendának nézi; ezt állítván: *scutum gentilitium — fulcro e duobus trabibus composito appensum*: úgy képzelte t. i. magának, mintha a' Czimer egy a' földben álló keresztire feszitetett volna, holott leghihetőbb, hogy a' Nagy Bányai Képzelő (form Schneider), nem lévén az Arany-Gyapjas Vitézi Rend formájáról képze, mellyet elő adni tartozott: ezen idomtalan övedzetet annak jelentésére ide alkalmaztatta.

Megbotsájtak vélem, ugyan azon szeretett Tanítómnak Hamvai nekem abban is, ha egészen el nem hiszem, hogy Báthory Sigmond némelly Tallérjain a' bal-keze felett rajzolt kereszt, nem annak a' keresztnek emlékezetére elő adatik, a' mellyet az Erdélyi Fő Rendek nekie 40 ezeri adósságnak kifizetésére által engedtek. Az én Gyűjteményemben csak 1593. esztendei, és nem előbb veretett tallérokban láttatik, és 1597. utólszor, melly vizsgálás azt jelentenné, hogy 1593. esztendőben jutott először Báthory a' Keresztnek Birtokába, és hogy még 1597. benne is volt, de ezt valóban történeti Tanúbizonyosságokkal a' mint kellene, bebizonyítani nehéz volna. Különös valóban és jeles magasztalása volna ez azon régiségnek, — és a' hajdani Görög Városok fellengző

gondolattal vetekedő, kik tulajdon ritkaságaik jegyeit pénzeiken előadni szokták, de Báthory Sigmondnak ilyen gondolata, újabb tiszteletre is gerjesztene engemet, hogy a' Nagy Hunyady Mátyás drága arany Keresztjének emlékezetét az ezüst pénzekben, mint halhatatlan maradványon örökösíteni kívánta — de annak, ki Hunyady János arany Sisakját, buzgánnját, ennek, és Mátyás Királynak vitéz pallosait Olaszoknak ingyen elajándékozta, ki a' gazdag Fejedelmi Kintstárt legalacsonyabb emberek közt eltekőzlőttá, 's pazarlotta, annak mondom illy nemes, felséges, és mellette tudós izlést 's gondolatot nem tulajdoníthatok. 1597. után egyébb Tallérjai Sigmondnak elő nem fordulnak, mint azok a' mellyek az utolsó vissza-jöttében Brassóban (Corona) 1601. abból az üstből verettettek, melly számára a' polároktól öszve hordatott. Ezek mind négy szegű lapokra verettettek. Az első oldal közepetten itt már tökéletesen lerajzolt Arany-Gyapjas rend lántzával, körül véve a' kétfejű Sas, láttatik, és annak mellyében a' Báthory Czimer, három Sárkány fogak, 's illyen környékezettel: SIGIS. TRANS. ET. SAC. ROM. IMP. PRIN: Tulsó oldalán egyik szögbe DEO VINDICI (nem vindice) (mint Schönvisnernél vagyon) PATRIAE. azután az esztendő 1601. és alul gömbölyű paisban Brassó Város Czimere egy fa-tőke felett nyitott Korona illyen körül írással: MONETA CIVITATIS CORONENSIS.

Az arany egyes pénzek, Schönvisnernél 1585-ben Nemzeti Museumban 1586, nálam 1582. eszt. kezdődnek, midőn éppen gyermekségének tizedik esztendejét elérte volt, — és folytatnak általyában 1597. eszt. — Legritkább egyes (simpla) arannyát, melly 1598 Nagy-bányán verettetett, és annak első oldalán a' Báthory kétfejű Sas ak

mellyébe helyheztetett Czimer, valóságos Arany-Gyapjas rend Lántzával környül vétetve szemleltetik, a' Magyar Nemzeti Museum birja. Körül írása az első lapnak ez: SIG. D. G. TRA. MOL. VAL. S. R. I. P. — a' tulsó Sz. Lászlónak Pánczélba öltözött képe ilyen környékezettel: S. LADISLAYS. REX 1598. közepén N. B. láttatik.

Ritkább emennél, és mivel eddig nem ismertetett, nem is említettett, egyetlen egynek tartatik Báthory Sigmondnak Gyűjteményemben lévő, tíz aranyakat nyomó, itten réz metzetben elő adott erekléje, melynek hátulsó oldalán lévő czimer, a' most említettet megegyez, de első lapján a' Fejedelemnek ékessen kinyitott artzúlatját, a' pénz párkánnyanak emeletével, a'mint a' emlékeztető pénzek, vagy is Ereklék (Medaigle) verettetni szoktak, adja elő. Nintsen rajta a' már említett Keresztnek semmi jele, de a' verő műhelynek is jegye hibáz, azomban még is a' kisebbnek hasonlatossága miatt eztet is Nagy Bányán verettnék tartom. Ritkaságának; és jelességének több okait velem: — 1598. esztendő után sem arany, sem ezüst pénzei Báthory Istvánnak Brassó Városában verett Tallérokon kívül elő nem jönnek, és így bizonynyára valamelly Frigy-kötésnek kötelezése által, melly világosságra nem jött, a' Nagy Bányai, és Kolosvári pénz-verő műhelyekről nekielekeltett mondani, — ezen az aranyon nem szokás szerént a' Sz. László; hanem önnön Fejedelmi mellképe láttatik, — nem is jobbra mint a' Tallérokon, hanem balra fordul arczúlatja, — már 1598. esztben, felette szűkek lévén jövedelmei és elpazaroltatván Kintsei, ha az egyes 1598 esztendőbeli aranyok annyira ritkák hogy a' Nemzeti Muzeumon kívül azokat senkinel sem láthatjuk, mennél inkább ritkábbaknak kell a' tizeseknek leanie, és mennél betsesebbnek annak, hol

a' Fejedelem melly-képe olly tökéletesen elő adatik, és a' magyarok közül legelsőben az Arany-Gyapjas Rend jele lántzával felékesítettik, melly fontosokoktól gerjesztetvén Báthory Sigmondnak ezen ismeretlen, jeles erekléjét inkább rézre mettzve ide mellékelni kívántam, mintsem a' már tökéletesen elő adattnak szóbeli leírásában bővébhen ereszkedni.

Vannak ugyan Báthory Sigmondnak ennél külömb formájú, és nem olly ritka tizes aranyai, mellyek 1583 eszt. akkoron készültek, midőn Báthory István Testvérének Christófnak Temetési Pompát rendelvén, mind Christófnak, mind pedig gyermekded Sigmondnak emlékezetere 10 aranyos darabokat veretett mellyeknek tulsó oldalain egy formán a' közepettén ezen szavak: VIRTVS VNITA VALET láttattak, környékén pedig: ANNO D. MILLESI. QVINGEN. OCT. TERTIO. olvastattak. Kétségünk sem lehet, hogy ezen ajándékkal az Erdélyi Rendeinek szívét onokája számára igyekezett megnyerni a' ditső Lengyel Király, és magokat az Erdélyieket az egyeségre böltsen emlékeztetni.

A' h á r o m jeles, és Báthory Sigmond előtt egy Magyarnak sem juttatott felséges magasztaltatásokat elő adván ideje, hogy a' Ditső Lengyel Királynak a' Nagy Báthory István — kitsiny — porig — sött tömlőczig lealázott Onokáját sirboltjáig elkésérjem; nem azért, hogy életének, 's tetteinek elő adásában ereszkedjem, mert lesznek bizonyára valaha olyanok, kik az ő fénnének fogyatkozását; Hatalmának, 's méltóságának tsökkenését; és siettetett roskadását, azonképpen tárgyúl fogadják: mint én, felemelkedésének léptsőit, — pártfogásának kútfejét emlitettem: hanem hogy érdeklett Hősömtől illőképpen elbúcsúzzak.

Az Erdélyi Történetek szerint Sigmond négyszer elhagyta Országát, megunván annak birodalmi terhét, — de ismét annyiszor elszárván magát hatalmába vissza téríteni kívánta, tsak közelebb elárult, elhagyott, vagy el is tserélt tartományát. Által adta, vagy ajánlotta azt egyszerre többeknek is, hol a' Felséges Romai Tsászárnak, hol ellenben a' Török Udvarral, hol Lengyelekkel, hol önnön Fő Rendeivel, András Testvérel, Josikával 's többekkel az iránt szövetekezett: de utóbb Frigyesseivel többnyire mindég viszálykodván, hartzra kikelt. Bástával Rudolf Császár Fő Vezérével 1602. esztendőben szerentsétlenül megütközhvén ismét Császári pártfogás alá vetette magát, és úgy annak színe eleibe kérése szerint, de erős oltalom alatt késértetett: azonban tsak néhány holnapok után, 's nem előbb bocsájtatott a' Császár udvarához, 's kegyelem adatván tetteinek, Lobkovicz vár Cseh országban, de biztos őrizet mellett lakásul rendeltetett nékie. Nyughatatlan tagjai fáradtságának sullyától szerfelett ellankadván, alig állíttathattak helyre János Doctornak, kit Erdélyből oda hivatott gyógyítása által. Azonban még is Bocskay Istvánnak halálát értvén, alattomban eltávozott, és Erdélynek indúlt: de magába szállván, és szándékától elpártolván, önként vissza tért. Nyughatatlan szándékai azonban tovább is nem szűntek 's hanyattattak a' kétségnek, mellyben már torkig úszott özönében, annyira, hogy 1610 esztendőben Lengyelekkel üzött Társalkodása, levelezése, gyanúságot okoztak a' Felséges udvarnál valamelly alattomban forralt igyekezetéről, melly iránt nem már mint fogoly, hanem gonosztévő is, bévitetett Prágába, és ott a' tömlöczök kinnyaira kárhoztatott. Roskadott testének több holnapig lött sanyargatása, keves napokat engedtek kiszabadulása után bús

életének folytatására, mert 1613. esztend. 18. Martiusban világi minden Javainak, Tekintetének, jó Nevének, Vagyonainak, Hatalmának, 's Egészségének hajó-törése után, éltető erejeitől is elhagyattatott, és nyughatatlan lelke az örök nyugalom, 's békeség tsendes országába által költözött. Háladatlan tsontjait, (melly a' Haza árulóknak büntetése) *) nem fedi, 's takarja a' jó polgárok ártatlan vérével ásztatott Erdélynek földje — messze — oh messze! — oh soha sem elég messze!!! utólsó inségre vitt Hazájától távoztattak 's takarítottak azok. Urának boldogtalan sorsán száánakodó egy szolgája, Prágában Sz. Vidreppant Templomában Sz. Sigmond Kápolnájában, Sz. Sigmond oltára mellett, egy fekete márvány emlék táblát állított, 's befalaztatott, mellynek felső részén az Arany-Gyapjas vitézi Rend Lántzjával befoglalt kétfejű Sas és annak mellyén a' Báthory Czimer: oldalaslag pedig aranyozott betűkkel ezek irattattak: Georgius Nemes de Váradgya Transilvanus Principi o-

---

*) Illyennek tartatott Sigmond közönségesen Erdélyben, és Zamosközy így adja elő a' köznép panaszait. Történeteiben. midőn 1602. esztend. Erdélyt Bastának által adván, onnan elköltözött: Ingens ubique audiebatur execratio, totius Populi, inprecantis ei, ut iter illud ultimum rerum humanarum esset ei — qui — cladibus super aliis additis PATRIAM EVERTISSET. — Praestantissimos Proceres, Lumina Transilvaniae extinxisset — opes publicas, ac privatas dissipasset, ac tandem cum nihil ei quod perderet superasset — reliquias Regni optime de se meriti in manus exterorum tradidisset — — quod singulari favore, fatigiis, et expensis suorum subditorum in Patriam reductus, ultro, et dedita opera, nulloque in Consilium adhibito adeo se a Generali Basta — — Coarctari siverit, ut iam ipsi nihil superasset nisi honorarius ille AUREI VELLERIS titulus, de quo etiam verebatur, ne propediem exhiberetur, atque hoc modo tamquam Aesopica Cornicula splendidis pennis nudatus, toti orbi deridendus exponeretur. op. Volf, Bethl. Hist. Tom. V. pag. 164.

ptimo in utraque fortuna a Cubiculis cum lacrymis posuit 12. Martii 1629. A' Czimer alatt ez a' felírás: D. O. M. — obiit 1613 — Lector disce quibus fortunae ictibus pateat humana Majestas, Sigismundum Bathoreum extinctum Transilvaniae Principem Bohema tegit terra. — Huc e solio arreptum inmitis fortuna dejecit. — Caruisset sepulcro, qui sederat in Solio, nisi famuli fides, etiam in tempestate inconcussa stetisset. — Ezen Kő-emlék tsak 17. esztendő múlva holta után készitetett.

Szerencsétlen ember! annyival is inkább boldogtalanabb Fejedelem!! — — nem de nem bétellyesitetted azt önnön példáddal a' mire 1598. esztendő mondott beszédeddel *) az Erdélyi Rendeket figyelmetessé titted: „Venit mihi saepius „in mentem, — qui fit, quod nulla unquam sit „laetitia, quae non habet sibi adiunctam vicissitudinem, — qui fiat, ut cuius quam fortunam „mutari, Consilia corrumpi, breviter omnia perpetuae alterationi obnoxia esse videamus? Quos „diu prosecuta est, aut extulit fortuna, repente „veluti fatigata destituit, et quo pluribus beneficiis ornavit eo ad duriores casus solet reservare”. De nem vagy Te (külömben hires, és nagy Vitéz) nyughatatlan törekedésednek első — vagy egyetlen áldozatja. — Sokak már előtted ditsőségeknek Fő héjazatjáról földig leomlottak, 's még életekben bal esetek örvényyébe dültek. Ez volt a' mit már elein mondtam többnyire minden diadalmas Vitézeknek, 's fellengző nagy tetteknek, bár reménytelen, de közönséges, vége,

J***.

*) Wolffg. Bethlen. Hist. de Reb. Trans. T. IV, pag. 93.

2.

Felelet azon Problemára, melyet Tiszteletes Professor Márton István Úr a' Tudományos Gyűjteményben (1818-eszt. — 6. kötetben, 122. lapon, 3. pont alatt) feltett. —

A' Probléma így van: „Meg-egyez-e tökéletesen ma az orvostudomány a' philosophica orvostudományi tudományokkal a' ban, hogy az emberi élet e' három kategóriákban határozódhatik: Sthenia, asthenia, hypersthenia, még pedig úgy, hogy a' sthenia (justa virium proportio) az embernek egészséges állapotját tegye: ellenben minden betegség vagy az astheniára, vagy a' hyperstheniára tartozzon, és ha nem, miért nem”? —

Ezzel a' kérdéssel, 's e' hez hasonló Proble mákkal mind a' munkás Tudos Úr, mind a' Tudományos Gyűjtemény Redactiója kimutatják, hogy szeretik a' tudományos szép életet, és nem félnek, hogy az majd a' vélekedések különbségek által zavartatik; sőt inkább kívánják, hogy elme elméhez szabadon üttessék, és az igazság szikrája pattanjék-ki. Azért noha nem vagyok az, ki a' mások gondolkozásaikat, és véleményeiket igazgatni, és tetszésem szerint vezetgetni akarnám: mindazonáltal mások kérésökre az ő nemes szándékjokat azon kérdésre tejendő rövid felelettel előmozdítani el nem mulatom; még pedig anyival inkább, hogy ezen kérdésnek minden suppositumait, vagy feltételeit azon munkácskámban, melyet 1816-dik esztendőben orvosi graduáltatásomkor kiadtam, és nagyobb részint ingyen kiadostogattam, latán nyelven meglehetősen meg-

ezáfoltam; úgy hogy most elég volna csak a'ra a' munkáskára utalnom: „Plenematologia Jatri-
 „ces, seu Diatribe Medica praecipuos errorum
 „in Medicina omnis aevi fontes critici sistens,
 „et examinans, item quo pacto ab illis, in cu-
 „randis hominum morbis cavendum sit, philo-
 „sophice indigitans, qvam annuente Inclyta facul-
 „tate Medica Regiae Scientiarum Universitatis
 „Hungaricae Pestiensis pro Doctoris Medici ho-
 „noribus rite consequendis publicae Eruditorum
 „disquisitioni submittit Stephanus Rácz Hunga-
 „rus Nobilis Borsodino Ecsegiensis. Pestini 1816
 Typis Joan. Thomae Trattner.” —

Ugyan-is, hogy előre mindent össze foglal-
 jak, említ a' feltételezett kérdés organologia név
 alatt egy philosophicum systemát, vagy rend-
 szert, melyről azt tartja, hogy az alá az orvos
 tudománynak minden datumait, fractumait jelene-
 teit, találmányait, felfedezeteit tökéletesen fel-
 vehetni, nevezetesen az a' Systema volna egy kis
 módosítatással a' Brownismus. A' lehetsegről
 (possibilitas) nem látszik kételkedni; csak az úgy
 van-e valósággal? (actualitas) csiklándoztatja tu-
 domány-kivánságát, melyet ha meg-nyerne, tu-
 dom az ἀποδείξις-ig, vagy ellenemondhatatlanul
 való megmutatásig szeretne mathematice felemel-
 kedni. Az én könyvecském pedig meg-mutatja,
 hogy lehetetlen valaha akár a' priori, akár a'
 posteriori oly tudományos rendszert csinál-
 ni, melyből az életnek, halálnak, egészségnek,
 betegségnek, orvoslásnak, gyógyulásnak, beteg-
 gé lételnek minden törvényeit, minden csínját
 binját, minden időbeli külömbfeseleseit kilehet-
 ne magyarázni, lehetne construálni, vagy tudom-
 ánysos egységre vinni; különösen pedig a' Brow-
 nismusról, akár mint syncretizálják vagy idegen
 képzeletekkel öntögessék azt össze, azt állítja,

hogy a' nál egy oldalúbb, soványabb, és több tevélygésbe vivő elmélkedést, vagy Theoriát az orvosi bölcsesség (Iatrosophia) nem könnyen mutat.

Továbbá a' Problemában az állittatik, hogy az élő műszerség tudományban, vagy Organologiában, (mely mihelyt tudomány, vagy állató előből (principium constitutivum) kimenő, legalább rendelő elő által (per principium regulativum) össze állott esméletalkatmány, mindjárt philosophica, ha ezt a' szót *κατὰ πλεονασμον* oda nem tesszük-is), az állittatik mondom a' feltett kérdésben, hogy a' sthenia, asthenia, és hypersthenia vagy az illendő erősség, gyengeség, es felesleges erősség legfőbb categoriák (*κατηγορηματικά* praedicamenta), vagy mondatok, melyek alá az emberi életről minden bölcsességi államányokat, észrevételeket, és gondolatokat felyehetni, 's tudományosan elrendelhetni. Az én emlitem kis könyvemből pedig az jön ki, hogy az organologiában a' műszerség-jeleneteinek kimagyaráztatósokra, és rendbe szedetésökre a' sthenia, asthenia, hypersthenia nem is legfőbb categoriák, vagy fíjokoló mondatok hanem egy főbb categoriának, a' mennyiségnek (quantitas) alatta való fogai, nem is magát a' menyiséget kell az életerői folyamathan gondolóra venni, hanem a' minémüségét-is (qualitatem), a' rendközt-is vagy arányosságot (relationem), a' módosittatást is (modalitatem); sőt ha mind ezeket a' négy fő categoriákat erőtehetségi képzelődéseinkbe (dynamica perspectióinkba) felvesszszük-is, de a' műszerségnek chemias, és mechanicás oldalait elmellőzzük mindég a'nál inkább hibázunk, minél kevésbé adunk egyenlő just az empiriának, és a' speculationak.

Ezek után különösen felteszi a' kérdés a'nak lehetőséget, hogy a' sthenia az ember egészséges

állapotját tegye; ellenben minden betegség vagy az astheniára, vagy a' hyperstheniára tartozzon — felteszi mondom a' possibilitást, különben nem merné tudakozni az actualitást, — miért nem magyarázzák hát ki minden böles orvosok innen az egészséget, és betegséget 's a' t? — Az én feljebb hiteveztetett Iratom pedig meg-mutatja itt a' lehetetlenséget, aránytalanságot, elegtelenséget és minden szalma szalon várat építeni akaró erejét. — E' ezerint már feleletemnek vége volna; de minthogy az a' kis munkácskám latán nyelven van; nincs is mindennek a' kezében sőt talám már mint Académiai gyakorlás, vagy futóírat feledékenységbe is fog repülni; azért jó leszzen a' problémának minden suppositumait, vagy előre való feltételeit különösebben megvizsgálni, és magyarul-is az igazságot kimondani. —

1-ső suppositum. Lehet valaha, sőt már századunkban talám van is az emberi észnek oly felmagasztaltatott ereje, oly Philosophia, oly organologia, mely a' Jegyzőknek, vagy observatoroknak találmányaikat, 's minden egyes ismérteiket tudományos egységre általánosan felviheti, és azokból egy oly egészet építhet, mely valamileg magassabb, 's leg főbb ideállal megegyezvén, rázathatatlan fundamentomon álló erősséget mutasson, melynek mintegy legtágasabb szobáiban függő tükrök minden időbeli egyes eseteket, találmányokat, nézeteket (intuitus), észrevételeket, egyes, többes, különös, közönséges felfedeztetéseket, tisztán mutassanak, és a' század előmente után is tökéletes mutató táblák, 's változ-

hatalatlan rendelő mértékek maradjanak, 's örökre ilyek maradhassanak.

Erre az arrogans suppositumra könnyen megfelel a' Delphicum oraculum ajtaján arany betűkkel tündöklött felül irás: „γνώθι σεαυτόν” — ismerd-meg magadat. —

α). Mig egy ember, vagy gyermek, egy Nemzet, egy korács (aetas), egy század 's a' t. lelki fejtözdésének oly alacson lépcsőjén van, hogy csak külső érzékenységeivel, 's köz-érzésével (koenaesthesia) egyes ismereteket, vagy nézeteket apródonként gyűjtögethet, melyeket állati emlékezetében tartván képzelődésével sokféleképen változtat, csinosítgat, néha rútit-is: mind a'dig zűrzavar, keringőkert tudatlanság, haszontalan mese, babonaság, paraszt tapasztolás (rudis empiria) termékeny kútfejei a' tévelygéseknek. Még e'kor nincs tudományos rendszer; egy egy fa miatt, mely kinek kinek orra előtt van, nem látszik az erdő. Ilyen állapotban voltak többnyire az orvosok Hippocrates előtt; ilyenben a' régi Empiricusok oskolájok a' keresztyén számolásnak, vagy aera-nak előtte-is, utánna-is kétszáz esztendővel, p. ö. Philinus Cous, serapio Alexandrinus, Heraclides Tarentinus 's a' t: ilyenben a' közép időnek minden babonás orvosi, ábrándozóji, titkolódzóji ilyenben voltak az úgy neveztetett újj Empiricusok oskoláik Valla, Leonicensus, Marcardus, Mercurialis, Hollerius, Duretus, Foësius, Linacenus 's a' t. idejekben; ilyen állapotban vagynak még ma-is minden pusztá Empiricusok, kurúsolók; ilyenben kívánnak lenni azok a' Mágneselők-is, kik Brandis-al (über psychische Heilmittel, und magnetismus, Kopenhagen 1818) így értenek: „das Leben ist Spon-taneität sich selbst zu offerbaren in der göttlichen Offerbarung, oder in der geschaffenen

„Welt. — Diese Spontaneität ist das eigentlich
 „göttliche in der ganzen Schöpfung. — das letz-
 „te Resultat bleibt hier immer: das wir das un-
 „begränzte geistige nicht begrenzen, also auch
 „nicht construiren, mit keiner Sprache bezeichnen
 „können: weil Sprache nur den Unterschied
 „der dinge, also nur ihre Begränzung bezeichnet,
 „und im unredlichen keine Begränzung Statt fin-
 „det.“ 's a' t. —

Ezekről, tudom, a' Problemának tudós fel-
 tevője tudományos rendszert, organológiát nem
 vár; leg feljebb talám a' testi világból a' lelki vi-
 világba vivő hidat, melyen az emberiségnek
 nagy vámot kell fizetni. —

β). Fel-ébredvén, és munkásságba tétetvén az
 értelem, vagy az elvonatott, 's közönséges ismér-
 teket csináló tehetség, már vagynak magasabb gon-
 dolatok (communitates, conceptus superiores), mel-
 lyek alá más keskenyebb kiterjedésű ismeretek apró-
 donként rendeltetnek, de épen midőn ezek, mint
 meganyi gondolkozás-és cselekvésbeli regulák,
 minden helyes megválasztás nélkül alkalmaztatná-
 nak, és használtatnának, az úgy neveztetett *pra e-
 cepts Dogmatis mus* bájön, mikor a' sok szí-
 getelt véleményeknek, vagy *Isolata Hypothesis*ek-
 nek se végők, se hosszok nincs. Ilyen Dogma-
 tismus uralkodott először-is kiváltképen Plótón-
 nak, Aristotelesnek (később Alexandriai-
 nak hívták) iskoláiban; melyeknek még az ó idő
 Pythagorással, Alemaeonja, Empedo-
 clesse, Anaxagorással, Democritussal,
 Heraclitussal, ezek után pedig Herophil-
 us, és Erasistratus adtak fundamentomot,
 és virágzó állapotot, miglen azokat a' sophistás-
 kodás, pedántaság, 's a' haszontalankodás szel-
 lete meg-nem rontá. Ilyen Dogmatismus volt Chri-
 stus után 200 esztendőől kezdve 1100 esztendeig,

mind magának a' bálvány Galenusnak igen széles tudománya, mind az ő majmolóinak az egész ezer esztendei éjszakán pislákoló mécsesök, sőt ilyen Dogmatismusnak nevezhetni az Araboknak, és Arabizálóknak 1100 esztendőől fogva 1400-ig tartott tudománybeli rendszeröket-is; noha már e'kor a' józanabb bölcsesség hajnalának sáppadt sűgári mutogaták magokat. Továbbá ilyen Dogmatismusnak tarthatni azt a' Nagy Károly Oskoláiból kiment, és azért Scholasticismusnak neveztetett Philosophiát, mely kivált 1400 esztendőől fogva 1600 esztendei uralkodott, de hami gyenge madzagocskán-is az emberiségnek tudománybeli csinosodását az ő időből az egész közép időn keresztül az újj időbe átvezetni, 's így az orvosi tudomány rendszert-is, a' mint a' századok kényők engedelé, megtartani igyekezék. Végre ilyen Dogmatismusban van ma-is minden ember, valaki csak értelme, vagy Intellectusa tárházába letéttetett közönségesebb, vagy szélesebb kiterjedésű ismérteit (conceptus, Begriffe) csak a' pusztá képzelődés kénye szerint teszi gondolatjainak előivé, vagy principiumaivá: mivelhogy benne a' theoretica ratio vagy előket, és következeteket csináló okosság gyengébb, mint a' képzelő tehetség; vagy nincsenek-is még elég materialéji a' tudományos rendszer építésre; vagy más akadályai vagynak, melyek ötöt gátolják tetteit az igazságnak külső, és belső próba kövéin megvizsgálni.

Kétség kívül ezektől sem várja senki azt az Organológiát, melyet most nyomozunk.

γ) Ha pedig már az okosság úgy kifejtődött, hogy az epilogismus, analogia, inductio, és hypothesis által a' tapasztalás útján gyűjtetett fogantatokat (conceptus) úgy megrázogathatja, és megtisztíthatja, mint a' szérűn a' gabonát.

megszeleltetik, és a' polyvától elválasztják: már e'kor van ugyan reménység, hogy mindég jobb jobb tudományos rendszerre, és nagyobb nagyobb Logica tökéletességre tehetnek, és tesznek is szert az emberi ismeretek; minthogy a' láng eszű B á c ó szava kent: „Facilius ex errore veritas emergit, quam e confusione”: — de minden Systemáknak, és Sectáknak Históriájik nyilvánlagosan bizonyítják az emberi Lélek legnemesebb felemelkedéseinek is azt a' gyengéjökét, hogy azok, ha a' posteriori járnak, ál-előt (pseudo-principiumot) fogadnak el általános igazság, 's mindent befoglaló okfő, vagy főtétel helyett, és ez az, a' mit *ψευδοληψία*-nak neveztem; ha pedig a priori héjjáznak, és az egész Physicát a' gondolkozó észben, és azon kívül eredetilepen lévő világnak, vagy a' subjectivumnak, és objectivumnak általános ugyanazonságában szeretnék isteni szemekkel látni; vagy legalább az egész testi világnak képét az emberi élöműszerességben kinyomattatva képzelve, mind a' kettőnek egymásra való mindenféle tekinteteit már napfényen lenni gondolják; bizonyosan a' magokban való vakmerő, és megátalkodott bizakodásnak vagy *αυθαδεία*-nak valják kudarczát. Így p. o. ál-előjü tudományos rendszerrel jegyeztetnek meg az orvosi Tudomány Pragmatica Historiájában közönségesen im e' következő tíz-féle Secták, u. m.

1) A' Methodicusok, kik Christus előtt mintegy 100 esztendővel Bithini Asclepiadestől Rómában fundáltattak, és Christus után mintegy 200 esztendeig tartván, Themison, Musa, Meges, Celsus, Krinas, Thessalus, Philomenus, Soranus, Moschion, Julianus, Caelius' Aurelianus, és más az orvoslásban szüntelen azon rendet tartott or-

vosokkal dicsekedtek; ma-is sok szerszám fejű Aesculapiadesekre találnak, kik a' cūrát nem individualizálják.

2) A' Pneumaticusok (szelletesek), Episyntriticusok, Episyntheticusok, és ezekkel egy korácsú Eclecticus-ok, p. o. Agathinus, Atheneus, Archigenes, Arctaeus, Cassius, Herodotus, Magnus Ephesinus, Heliodorus, Possidonius, Antyllus, Philagrius, Leonides, a' mi több a' derék Aretaeus Cappadox, és minden más még mái orvosok-is, kik idegen tekintetből vesznek-fel, és visznek által az értelem világból a' testi világba okfejeket az ítélésre (Erklärungsprincip), cānont az orvoslásra, maximát a' beteggel való bánásra 's a' t.

3) Helmontiusnak 1600-dik esztendőben, Sylviusnak 1650-dikben virágzott, 's Archaeusokból, és két fő erőből savanyas, és lúg-savas munkálkodókból magyarázó véleményeik; sőt nem régiben-is Knoblauchnak, és másoknak korácsokon feljebb emelkedett képményeik.

4) Boerhavnak 1700 esztendőtől 1770-ik esztendeig virágzott, van Swieten Commentariusaiban, de ön munkáiban-is, nem különben, mint Perrynek, Sanctoriusnak, Sauvagesnek, Tabornak, Nichollsnak, Porterfieldnek, Borellinek, Robinson Miklósnak, Cheyne Györgynek, Mead Richárdnak, és más sok derék embereknek irataikban, és orvosi praxisaikban kissé nagyobb módosítással megtartatott Jatromechanica, Jatromathematica, és Eclectismus. —

5) Jatrochemiákok először Paracelsusnak, Tacheniusnak, Bentekoësnek, Sylviusnak, és másoknak, majd Majowi-

usnak (1668), Pechlinusnak (1667), Priestleyusnak (1774—1784), legközelebb pedig Girtannernek, Trotternek, Beddoesiusnak, Baumesiusnak, Reichnak, Ackermannak, Reilnak, Winterlnak, és másoknak, kik az emberi testet egyrésztől éppen úgy chemicum laboratoriumá akarák tenni, mint azt más részről a' Jatromechanicusok hydraulica machinának lenni képzelék.

6) Psychica Scholájok vagy Spiritualismusok 1700 esztendőől fogva 1740-nig először Stahl Györgynek, majd az ő sok rendű, 's nemzetségu követőjének, 's a' Spiritualismust mechanicum, chemicum, és másféle principiumokkal öszve-öntötte derék férjfiaknak, kik közt R. Whyt, T. Simson, F. B. Sauvages, L. B. Carrère, D. Hartley, J. A. Unzer, Godart, Bonnet, Krüger, F. C. Medicus, C. N. le Cat, T. de Bordeu, L. de la Caze, M. J. C. Robert, J. Abadie, J. Marquet, P. J. Barthez, S. Farr, J. Mackittrick, F. Fontana, E. Platner, Stransky, von Hoven (Versuch über das Wechselsieber Winterthur 1789), és mások figyelmet érdemelnek.

7) Az Imponderabilisták, akár légve-
nek azok sublimior Chemiater-ek, mint Julianus Offray, de la Mettrie, David Hume, Jos. Priestley, ezek után pedig sok orvosok, ezek közt Weikard (Melchior, Adám) Fordyce (Wilhelm), Winterl (Josephus, Jacobus) 's a' t.; akár pedig légyenek olyan Practicusok, kik a' betegségeket az ő műszeres menkövességről, galvanismusról, magnetismusról, 's más közönséges anyagokról, és természet Ágensseiről, mint bioticum principiumokról való gondolkozásaik szerint orvosolják, és orvosolni ta-

nitják, milyenek p. o. C. G. Hopf, C. Eschenmayer, Max. Imhof, Chr. Leop. Reinhold, Mathy's a' t.

8) A' *Dynamica Scholájok* először Glissonnak (1650—1677) Charletonnak, Bellininek, Pachioninak, Baglivinek, sőt még régebben Cl. Baldingernek; ezek után Hoffmann Fridriknek, és más Solidistáknak, vagy Nevropathologusoknak, kik közt ragyognak Schütze (Joh. Hern.), Brühner A. E., Nicolai E. A., Niectzky A., Eberhárd J. P., J. de Gorter, Gaubius (H. D.) Machride (Dávid), Gregoris (Jac), Musgrave Samuel, de la Roche, Albr. Thaer, Chr. Fr. Elsner, J. U. G. Schäffer, Jardiner János, C. G. van den Heuvel, F. V. Berlinghieri, Grimand, F. J. Gall, Ph. Pinell, sok dolgokban M. Stoll-is Ch. Gottfr. Selle-is, Sprengel (Curt.) is, 's a' t. Nem-is tagadhatni Hallernek, Bordeunak, Blancnak, Blumenbach-nak, Gautiernek, és másoknak érdemeiket, kivált a'ban, hogy a' reczemives húzódásról (contractilitas cellularis), kanaf-terjeszkedésről, 's kuporodásról (expansio, et contractio fibrarum muscularium), és ideg érzékenységről (sensibilitas nervorum) fényes világosságot derítettek-fel, melyet épen midőn Hoffman Lajos (1770), Wedekind, Hildebrand Fridrik, van Geuns, Max. Stoll, J. Kämff, és mások Humorálisztás fellegekkel borongatnának, Browne János (1792 esztendőben) tisztább együgyűbb, sokak előtt eleinte igen kedves Dynamismust hozott-be, melyet sok derék emberek ifjabb, és éretlenebb irataikban magyaráztak, dicsértek, követtek p. o. Rober. Jones, Car. Christ, Henr. Mark, Robertson, Burserius de Keni-

feld, Hufeland, Hecker, Jos. Frank, Röschlaub, Chr. Henr. Pfaff, Weikard, R. A. Schiferli, J. D. Morbeck, L. Ch. With. Cappel, A. Frider. Markus, J. N. Thoman, Arneman, Joh. Ulrich, Horn, és mások; kik azután szégyenelvén hirtelenkedésöket, a' tudományos Világtól érettebb, és okosabb munkákkal kértek engedelmet. Egyébránt a' Brownismus omladékjain épült egy nevezetes Secta, t. i.

9) Az *In citamentisták* (Erregunstheoretiker-ek) felekezetők, kik Brownénak eredeti gondolatjait szépeknek ugyan, de elégteleneknek, 's hibásoknak-is tartván, azokhoz Jatrochémiát, Jatromechanicát, és Spiritualismust-is kötözgettek, még-is, a' mit ki nem tudtak magyarázni, csak a' Practicus tapasztolásokra hízták, és bizák. Ilyenek p. o. a' nagy Frank (Joh. Petr.), Hufelánd, Hecker, Henke, Swediaur, és más nagy emberek nem kevés munkaikban, melyek Syncretismus dynamicusra mutatnak.

10) A' *Darwinismus*, mely D. E. Darwin Zoonomiájában, és Phytonomiájában sok jellességekkel, tapasztalás, és magas képzelődés szüleményeivel találtatik; de más részről a'ról mintegy örökös tanú, mely keveset tehet az emberi okosság, midőn a' természet titkaihan à posteriori kíván kaparászni.

Ugyan azért nem kárhoztathatni egészen azokat a' bátor lelkeket, kik vagy az Elisi Pyrrhoskolájából került Timonokkal; vagy a' velünk született képzeteknek (innatae ideae), Leibnitz Monadologiájának, és egyéb Stagiritai államányoknak barátival; vagy Bonnet-al, Smellie-vel, Spallanzánival, Dalberg-el, Spinosával; vagy Schelling-el, és ő utánna az egész Criticus Idealis-

mus Oskolájával magokat Phaëthon módjára elragadtatni engedik; sőt úgy istenesítettnek akarják, hogy a' mit ők minden tapasztolás előtt eredetiképen elméjöknek tükrökben látnak, és az, a' mi ezen a' gondolkozó egymin, melyet általános egymí (absoluta substantia) méltóságán lenni képzelnek, kívül van, azt a' két különbözőt mondom átaljában mindegynek (*ἐν εἶναι το πᾶν*), vagy mindenkben egymással megegyezőnek tarthassák; és így a' természetnek tőlünk emberektől végére mehetetlen külömbfélésegeiben az ő eszköz soha szenyvedőleg ne legyen; azokban a' jegyzetek a' jegyzeteket mint a' hab a' habot szüntelenül ne tolongassák, és az egész természetnek legutólsóbb legfőbb jelenetei a' középben lévőekkel soha össze ne zavartassanak; azért is könnyű legyen ő nekik oly természeti törvényeket, és tudományos rendszereket megállapítani, melyek csálhatatlannok, és örökké tökéletesek maradjanak.

Szép — bizony' csak szép a' Phantasia, vagy a' Lelkünknek ideálokat, időhöz, és hizakhoz nem köttetett szabad képeket, 's hozzájuk közelítésre való magas mutatókat teremtő ereje; de csak a' dig szép, míg nem tündéreskedő, képzeteskedő; felhéjjázó, sőt a' közönséges tapasztolással minden közösülést félbe nem szakasztó, 's magának tulajdon világos nem csináló haszontalom ácsmeresség (architectonica) — Szép a' tudományos egységre törekedő rendszercsinálás; de csak a' dig, míg az okossáig határán ki nem hág; és a' tapasztolás tárgyait egészen befogadó tágas, nem egy oldalú körrel bir. — Már pedig, mely keveset használhat a' tudománynak, és a' szenvedő emberiségnek az egész Transscendentalismus, meg tudták legelőször-is Német országnak sok éles elméjű Burdachjai, kik a'nak omladékjain egy igazi Naturphilosophie-t kívántak-fel-emelni. Oly

magas, széles, és bő, azomban igaz ezeknek a Természethölseinek tudományos rendszerök, hogy a' mi jót, szépet, és igazat még e'dig minden más korácsú systemák, és Theoriák mutathattak, és valami materiáléval csak a' mostani Század gazdagított, mind befoglalják, 's egymásnak szépen egységig alájok rendelik. De még-is itt-is kezdettek már némely tudós Sprengelék kifogásokat csinálni, és azt az igazságot, melyet Moszáti Péter minden orvosi tudományos rendszernek, és Theoriának hasznáról megállapított, itt-is helybe hagyni, hogy t. i. minden philosophica Organológiának, minden bölcsességi államány alkatnak egyéb haszna nincs, csak az, hogy azok által emlékező tehetségeinket felsőbb lelki tehetségeink által felsegíteni, egyes tapasztolásainkat könnyebben tenni, jobb rendbe ütni, tovább megtartani, helyesebben alkalmaztatni tudjuk. Egyébaránt pedig csak úgy kell ítéletem szerint-is minden tudományos rendszerről gondolkozni; mint a' ruháról, melyet ha el kopik újjítani kell, és a' szerint; a' mint a' test nevekedik, vastagodik, kövéredik bővíteni, 's nagyobbítani. Az elkopott, vagy szűk ruhát elkell vetni, vagy más haszonra fordítani; a' meg-czáfoltatott Systemákat-is vagy nem kell fityogtatni, vagy csak historice emlegetni, hogy már ott is tévelygett az emberi ész. A' tévelygésből könnyebb jobb rendet, és igazságot kihozni, mint a' zavarodásból. — Azért örülünk azon, ha a' materiáléknak sokasodásokkal néha néha jó építő-mester elmék támadnak, kik a' Jegyzők jegyzeteiket, 's a' természet külfömbfélésegeit jó rendbe szedik; de azért soha sem gondoljuk, hogy lehetséges volna általános tökéletes rendszert felállítani, melyet idővel nem az egyes jegyzetek, és észrevételek szerint kelle-

ne változtatni, hanem inkább ezeket azoknak kedvökért módosítani, 's idétlen elő-ítélettel zavarni. (Lásd; über die Anwendung der Systeme auf die practische Heilkunde von Peter Moscati, aus dem Italienischen übersetzt. — wien bey Schamburg, und Komp. 1801.) —

II-dik Suppositum „hogy a' sthenia, asthenia, és hypersthenia három legfőbb categoriák az Organologiában”. Organismusnak, vagy élőműszerségnek nevezi Kánt, a' XVIII-dik század megdicsőítője, az olyan miességet, vagy sok mivekből álló alkalmányt, melynek minden mivei, vagy részei egymásra nézve természeti eszközök, és arányok, vagy a' melynek részei egymásért, és egymás által természetesen munkások. p. o. az óra (mond Ith) nem organismus, vagy élő műszerség: mert noha a'ban egyik kerek a' másikat forgatja, és egyik a' másik által munkás; de nem egyik a' másikkért, hogy egyik a' másikat táplálná, sőt inkább koptatja, 's rontja. Ellenben az emberi test élőműszerség: mert részei egymásért, és egymás által úgy munkások, hogy az egyik rész a' másikat, ez a' harmadikat nem csak munkásságra ingerli, hogy egy lánczok áljon-elő az előmives munkásságoknak, az egésznek javára; de táplálja-is, hogy mindenik rész illendően fejlődjék, és azt a' mi naponként belőle elkopik, helyreállítsa. E' szerint az organologia, vagy az élőműszerségről való tudomány semmi nem egyéb, mint a' Physiologiának telematologica, vagy arány tudományos része, mely azt adja-elő, mit, és mint munkás mindenik része az élőműszerségnek egymásért, és egymás által az egésznek céljára. Már pedig ha feltesszük, hogy valamely alkalmánynak részei csak mennyiségre (quantitas) nézve különböző munkássággal bírnak, p.

o. egyik kerek a' másiknál sebesebben forog, erősebben hajtatik; még ez az egy categoria nem eléggé mutatja, mit? és mint? munkás egyik rész a' másikért, és a' másik által. Azért még más Categoriákról-is kell gondolkozni, nevezetesen, minémű móddal, milyen productumot mivel egyik rész a' másikért? p. o. egy mirigyhúsnak, vagy glandulának szerkesztetését hasonlónak találja az anatomicus kés a' másikéhoz; munkásságok hathatóságok-is sokszor egyenlő; még-is egyik glandula ugyan azon vérből más nedvet csinál, mint a' másik, nevezetesen Meibom glandulái szemkenőcsöt, a' salivalis glandulák nyálat, 's a' t, mint a' helyheztetés, és az egész java kívánja. Gondolóra jön tehát a' munkásság-nak minéműsége is (qualitas), és ez a' második fő categoria. — De még ez sem elég, hanem hogy átláthassuk mit, és mint munkálkodik mindenik rész egymásért, és egymás által az egész céljára, szükség mindenik résznek mennyiségi, és minéműségi munkásságait egyszerre átnézni, reflectálni, és mindeniket egymással öszve vetni; még pedig anyival inkább, hogy egyik rész, vagy mivszer a' másikkal lehet, sőt szokott lenni vonzóadásban, együtérzésben (sympathia), ellentétben (gegensatz), és más tekintetekben, melyektől az egészre nézve igen sok függ, sőt a' melyeken fundáltatnak az egész műszerségnek erőtehetségi törvényei (leges specificae incitabilitatis). És épen ez a' harmadik fő categoria, a' rendköz, vagy arányosság (relatio). Minthogy pedig ezen törvényes rendközhöz vagy arányossági tekintethez képest az életerői-folyamat (processus dynamicus vitae) egy élőmivben, vagy egész műszerben-is az egészségnak nagy megbomlása nélkül úgy módosittatik, hogy egyik miv a' másiknak sorát jádza, functióját vigye, p. o.

a' bőrnek átpárolgása, 's gözőlgése gátoltatván, a' belek több nedvet készítsenek, és hasmenést okozzanak; a' vesék megbénnulván, az emlők válszszák a' vérből a' vizelletet 's a' t.; minthogy mondom minden egyes élőmívnek munkássága sokféleképen módosíthatatik az egész javára: azért még a' negyedik categoria-is a' Modalitas az organologia Dynamicaban helyet találhat; azonban az Organologia nem csak dynamica lehet; hanem zoochemica, és zoomechanica-is, melyeknek Philosophica constructiójok ismét más categoriát kívánhat; úgy hogy akár mint akarjuk a' chemismust, és mechanismust a' Dynamismusnak subordinálni, mind a' hármat egyszerre, és egyenlő tekintetbe kelletik vennünk. E' szerint a' sthenia, asthenia, hypersthenia igen alacson és elégtelen, sőt csalo'ka categoriák. —

III-dik Suppositum — „hogy az emberi élet e' három categoriában határozódhatik: sthenia, asthenia, hypersthenia.” — Az erőből következik-e a' materiáléknak eredeti szerkesztetésök, vegyületök, és képök, vagy ezekből az erő? — ez szinte olyan kérdés, mint ez: a' tyúkból lesz-e a' tójas, vagy a' tojásból a' tyúk? — Azokban, ha csak a' puszta életerői folyamatot vesszszük-is gondolóra, e'nek törvényeit sem magyarázhatni-ki egy ugyan azon ingereltethetőségnek (incitabilitas) mennyiségi tekinteteiből. Lásd az újabb Physiologiat, Therapiát 's a' t. —

IV-dik Suppositum. „hogy a' sthenia (justa virium proportio) az embernek egészséges állapotját teheti”. — Itt dynamicns Syncretismus látszik adattatva 'nni Brownének eredeti gondolatjához: mert a' proportio nem csak mennyiségi tekintetet tehet, hanem milyenségit-is; és így majd be-jön az em-

litém négy categoria, a' mi a' kérdésnek elsőbb sorait már magában felforgatja. Külömben pedig még lehet mindenik előmívben elég erő; de a' materiale substratumokban nincs jól megfeszkel-
tetve, és így kevés ideig állandó: vagy valamely tagnak, előmívnek nem léte, a' vegyületnek, anyagképének, a' szerkesztetésnek, öszveköttetésnek változásai nédv-bolyongás (apoplanesis), 's üllepedés (metastasis) gyomor sár, 's más egyebek által elnyomattatik, úgy hogy magát eléggé ki nem adhatja: vagy a' galvanismus, menkövesség, mágnesség, és más inponderabilék által factorai itt, ott indifferentismusba, vagy közbenes állapotba tételnek 's a' t. — hát az ilyen esetekben meg van-e az egészség? — A' mely test a $+ b + c$ -ből áll, lehet-e egész, ha a' $+ b + c$ töle elvétetik, ha szinte az első rész a' $+ a$ megmarad-is? — Igen szeretem ezt a' magyar szót egészség, e'ből a' két szóból egész = totum, és ség = multum: mintha mondanánk vele, minden részünk a' mivel birunk, minden anyag, anyagkép, vegyület, szerkesztetés, erőtehetség, munkasság 's a' t. legyen egész; e'kor vagyunk egészségesek. —

V-dik Suppositum. „Minden betegség vagy az asthénia'ra, vagy a' hypersthenia'ra tartózhat”. — Ez csak olyan, mintha azt mondaná valaki, nincs, nem-is lehet több helység, több falu, több pusztá, mint Magyar Országban, és a' Magyar országi helységek, faluk, puszták csak Pest Vármegyében vannak. —

Rövideden hát már ez a' felelet a' kérdésre: Meg-jöttünk már onnan, hogy a' közönséges ingereltethetőségről, vagy incitabilitásról, 's e'nek sthenias, asthenias, és hypersthenias állapotjairól való terméketlen tudománynak hiujását,

akár az Orvosi tudomány *Pragmatica Historiájá*ból, akár az *Erregunstheoretikerek*, *Darwinisták*, *Idealisták*, *Naturphilosophok* későbbi szorgalmazatosságokból, akár a' mai *Physiologusoknak*, *Jamatológusoknak*, *Practicus Orvosoknak* *Írataikból*, és *Jegyzeteikből* ne ismernénk; és már a' centies decocta crambe senkinek sem kell, a' ki e'nél jobb eledellel tápláltathatik.

Ímé ilyen felelet van az emlitem kis könyvben, melyet életemnek épen azon idejében írek, mikor egy részről a' minden *Theóriát* nevető *Hildenbrandoknak* *Scepticismusaikkal* tele voltam, más részről midőn magamnak is a' *Medicina Historiáját*, és *Bibliographiáját* *Hallernek*, *Plouquetnak*, *Blumenbachnak*, *Sprengelnek*, *Heckernek*, *Windischmannak*, *Burdachnak*, *Erschnek*, és másoknak fáradságaik után szerencsém vala, a' mint lehetett, megpillantani; azomban még sem akadtam oly systemára, oly tudományos rendel, és tökéletességgel íratott könyvre, mely az én tudomány kívánságomnak a' *Medicinában* eleget tett volna; sőt bosszúsággal tapasztaltam, hogy még a' legtöbbet ígérő *Naturphilosophiából* származott orvosi *Theóriák*-is szerencsétlen próbatételek maradtak; már akár azért, hogy nem elégé magas, és mindent befoglaló az az élő, a' mit a' *Naturphilosophok* úgy adnak-ki, mint a' melyből a' *Deductio* útján mind azt az egyes igazságot szükségesképen lehúzhatsz, a' mit a' tapasztalás más úton mint valódi dolgot elfogad; vagy azért, hogy a' kik az ő igen magas előjöket az életre átakarták vinni, és a' betegségnek egyes jeleneteikben mutogatták, sem az egyes élet mily voltát, sem közönségesen az életnek fő törvényeit nem ismerték; csak okot adtak a' csúfolódásra, az idő kénye ellenvaló hasztalan rúgodózásra, és

hogy legalább ismét az ember tudományos öngyilkossággal az Empiria markába vissza ne essék, az Eclecticismusra.

Volt olyan idő-is, melyben én a' Brownismust úgy néztem, mint nézték a' Frantzia Revolutio alkalmatosságával azok az orvosok, kiknek nehezen esett, hogy a' felsőbb lelkihitelességek az alsóbbaknak elegendőképen segítségökre nincsenek, és valósággal tartottak-is tőle, ne hogy a' szörnyű nagy Eclecticismus Boerhaavianus terhe alatt nyögő memoria a' sokféle orvosi ismeret gyűjtögetésben, párosításban, alkalmaztatásban, enyvezésben, rakosgatásban fáradt lelki tehetségek közt valóságos revolutiót támaszson; következésképen a' psychica revolutio elkerülésre a' Medicina tanulásnak, tanításnak, gyakorlásnak azt az igen együgyű, és könnyű módját örömmel elfogadják, melynek magvait Browne János 1736-dik eszt. született, először takács, majd Theologus, majd Oskola mester, végre Orvosi tudományt tanult, 's majd orvos Doctor, és Századjának tüzes Paracelsusa még 1780-dik eszt. ily czimű könyvében:

„Joannis Brunonis elementa Medicinæ. Edinburgi 1780, és ismét halála előtt egy esztendővel (mert megholt 1788-dikban).

„Joh. Brunonis elementa Medicinæ editio altera plurimum emendata, et integrum demum opus exhibens Londini 1787. II. Vol. 8.” — elszórta, szorgalmatosan elhintette, úgy mindazáltal, hogy azokból kevés esett jó földbe, egész a' Frantzia Respublica felállításig, a' Német nemzetnek-is novatoriens epochájáig; mikor azok sok nagy emberektől elővételtek, és a' legközelebb múlt század utolsó tizedjében a' virágzásig ápolgattattak. Már a' XIX-dik Század elején elhúltak önként a' Brownismus virágjai; mert mind a'

theoreticus észrevette, hogy az életerői folyam-
matnak pusztá menyiségi tekinteteiből mindent ki
nem magyarázhat; mind a' practicus orvos a'nak
elégtelenségét a' beteg ágyaknál tapasztalta; de
megmaradt sokakra nézve még-is a' Brownismus-
nak egy igen drága gyümölcse, ez t. i. hogy al-
kalmatosságot szolgáltatott méjjeben, és különö-
sebben gondolkozni az emberi testnek betegsé-
gi tekinteteiről, vagy arányosságairól.

Valamint tehát a' Medicina történeteiben,
mint egy élőmives egésznek, mely szüntelen ön-
fejtődésében munkás, változásaiban, 's mozgá-
saiban még az úgy tetsző ácsorgások-is szüksége-
sek; úgy különösen az egész Brunoniana Theori-
át úgy képzeltem magamnak, mint valami börtönt,
szárcsomót epicyclust egy nevededő fűszárban,
mely annál sűrűbben megkívántatik, minél maga-
sabra hágott az egymisítés (individualisatio),
és fejtődés. De nem mertem azomban a' bogköz
(internodium) egyenességére-is, akár a' Darwinis-
musra, akár az Incitabilisták Syncretismusokra,
akár a' Naturphilosophiás felemelkedésekre *ἐννεμα*-
kiáltani; sőt egyiket a' másikból sem mertem na-
gyon vitatni, ne hogy azt mondják: „a' tánk
is gyanúsak; hijjában fáradsz — különösen a'
Naturae philosophia, lupus citatus testis”. — Az-
ért nem csuda, hogy az én Skepticismusomra még
T. Benkő Sámuel Úr-is Hazánknek egy híres Sy-
denhámja, a' mint hallám, így szóllott: „ha ilyen
„hibás, és fogyatkozással teljes még e'dig minden
„orvosi Secta, systema, és theoria, melyikhez
„tartsuk hát magunkat”? — a' mire ugyan a'
munkácskából magából tacité ilyen felelet adatik:
„mindent megvizsgáljatok, a' mi jó, igaz, szép
megtartsátok”. —

A' mi már mostani gondolkozásomat, és or-
vosi vallástételemet illeti.

1) Ki-mentem a' problema feltevőjét, mint az emberiség ideális culturájával, 's minden emberi ismeretek theoriáikkal már régen foglalatostokodó Nemorvost, csak Philosophust, és Mathematicust, a' ki látván azt, hogy még a' mai Astronomia-is meg-elégszik azzal, hogy a' világtevő egész testeknek, csillagoknak mozgásaikat egy pár holt erőből az adtractio-ból, és repulsio-ból magyarázthatja, és ezen mozgásoknak csak külső törvényeit ismérheti; a' nélkül hogy az egy időbeli változásokat, mint függesztőjít, vagy conditiójit ezen mozgásoknak, és belső törvényeit ezen változásoknak, egyszóval az ideig való életek között a' legelsőt, 's a' legközönségesebbet a' csillagokban, és azoknak útjukban csak valamennyire is sejditené; látván moudom ily állapotját a' mai Astronomiának, könnyen ily gondolatra vetemedhetett: „Ha a' plánéták törvényesen mozoghatnak az ő egymáshoz való vonszodások, 's egymástól való lökődések által: miért ne mozoghatnak, 's élhetnének a' plánétákon lakó organismusok a' külső világgal való pusztá össze-ütközés, vagy conflictus által, mely elegendő azoknak ingereltethetőségöket (incitabilitatem) felébreszteni, 's életi munkásságaikat vagy illendő harmóniában tartani (sthenia;) vagy igen kifejzíteni (hypersthenia), vagy igen megereszteni (asthenia)? —

2) Az orvosi tudománynak kimiveltetése mindég, mint akármely élet fejtődzése, két egymásnak ellenébe tétetett arányzat, vagy polaris tendentia közt ment, megyen, és fog menni. Az egyik képzeti, vagy tudományos arányzat (polus idealis, scientificus) az életnek, és betegségnek jeleneteit csak erő tehetségi (dynamicus) tekintetben veszi; a' test anyagjának, 's képének változásait (metamorphoses) pedig Stahl kent szól-

ván, csak úgy tartja, mintha a' test csupán csak háza volna a' léleknek, vagy erőnek; ellenben a' másik arányzat valódi, vagy realis polus szerint az eleterői, és betegségi folyamatok csupán csak a' matéria módificatióján nyugszanak, a' től fügnek, a'nak csak accidentiáji, és az élet a' matériának alája van rendeltetve. Mihelyt valamelyik ezen arányzatok közzül a' másik felett uralkodik, mindjárt tudományi betegség, egy oldalú theoria áll-elő, melyben az életnek; és betegségnek képzet, és valódi arányosságai egyenlőképen, mint csak polarizáltatás által különbözők, nem jönnek gondolóra. Így p. o. Hippocratest úgy vehetni fel mint a' Medicina tudományos miveltetésének kezdő pontját, a' mely kezdő pont, mint minden élő fejlődésnek eleje, a' valódi oldalról kezdődik; és ugyan ezen részről az empirica, methodica, jatrochemica, jatromechanica, jatro-mathematica, és humoralis pathologia oskoláiban az újabb időkig alá folyt: ellenben pedig Plátót, kinek esze már az élet fő ideáját meg-szülte, és az ő Philosophiájának az orvosi tudományra való alkalmaztatását úgy nézhetni, mint a' tudományos arányzat (polus idealis, scientificus, positivus) kezdetét, mely a' dogmatica oskolákban folytattatott, később a' Pneumatica oskolában meg-jelent, Stahlnak képzeletjeiben nagyobb meg-határozással kifejeztetett, végre az életet csak egy oldalról fogván fel, mint a' külső behatásokba való vissza munkálkodás, az igaz polustól legnagyobb eltávozással, mintegy holt elevenen mutatja magát a' Nevropathológiában, Brownének systemájában, és az Incitamentisták, vagy Erregunstheoretikerek gondolatjaikban. Ugy látszik ezen eltávozások közt néhány Paracelsusok, van Helmontok, Sydenhámok ragyogtak, mint fénypontok, kik minden beteg-

ség-

ségben egy magában fenálló láthatatlan organis-
must, a' beteg testéből kinőtt s magát úgy or-
ganizáló kis világot képzeltek, mint a' plánta a'
földből kinő, nevededik, fejtődik, virágzásba
jön, majd elhal. Azt sem tagadom, hogy a' Me-
dicinának eleitől fogva csak a'kor volt jó álla-
potja, mikor a' Világtörténeti befolyások, phi-
losophiai vezér-ismérek, és a' Nemzetiség bé-
lyegei, s az idő kénye szerint azt a' véget vette
magának arányúl, melyhez ma a' természetnek
igaz bölcsei óriási lépéssel közelitnek. — De mi-
kor jön-el az okosság országa? még-is nagy kér-
dés marad. —

3) Minden nagyobb political történet sugár-
zik az emberi csinosodás tükrére, a' Medicinára-
is. Nem ok nélkül támadtak ötödik században a'
keresztyén számlálás előtt a' derék görög társa-
ságnak 50 esztendei virágzása alatt Plátók,
Hippocratesek; nem ok nélkül élhetett Ga-
lén a' Római Monarchiának legnagyobb fényes-
ségében a' legjobb Császárok Trajánus, Adrianus,
Antoninus Pius, Marcus Aurelius alatt; nem ok-
nélkül böldegült Paracelsus a' mindent reformáló
XVI-dik Században, Browne a' Frantzia revolutio
alkalmatosságával s a' t. —

Még inkább paralleliában van pedig a' phi-
losophiával a' Medicina: p. o. a' Plato Philoso-
phiája az úgy neveztetett dogmatica Schola syste-
májival; az üres logomachia a' középido babonás-
kodásával s a' t.

A' nemzeti bélyeget sem tagadhatni, p. o. a'
megköttetett lelkű Chinaiak Medicinájok min-
deg marad egy állapotban. Az Arabsok Medi-
cinájok mindig astrologiás volt. A' Francziák
Jatrikéjek még ma-is igen megszorított, kéz-
zel tapogatódzó, és mint bészaratott nyelvök,
csak nem meg-hólt. Az Anglusnak mint poli-

ticája, úgy Medicinája csak a' közvetlen hasznót keresi. Az Olaszok Medicinájok ritkán mutat élet jelt, külső tartalék nélkül magában fel nem állhatna, mint systema nélkül való mesteriség. A' Németek Medicinájok mindent összevesszed, a' mi jóval más nemzet bír, magájévé teszi, 's méjj speculatiójával magának tetsző; de ritkán van oly arányajta, hogy minden talalmányokat, 's egyes ismereteket egy élőmives productummá, 's állandó egész tudományá formálhatna. — Mikor és hol várhatni hát az emberi társaságnak azt a' kebelét, az emberiség ideális culturájának azt a' magasságát, a' nemzeteknek azt az elmebeli felvirágzásokat, melyben az orvosi systemának az a' problémája tökéletesen megfog fejtetni, a' mit már a' Naturphilosófok az occidentalis Cyclus becsületére rebesgetnek, de a' mit némelyek talám az Americából származandó Cyclus idejére sok esztendőök után elkövetkezhetni reménylenek? —

Doctor Rácó István.

3.

A' T á r s a s á g r ó l.

Természetes, és véle született az Emberrel azon Vágyódás, hogy Gyümöltssel, és Hússal éljen: — Külömben pedig az Ember gyenge, védelem nélkül való Test alkotású, és könnyen ki van téve az olly állatoknak prédájokká, mellyek náloknál erősebbek; következésképpen Társaságba kellett lépni az Embernek egymással, hogy mind magát táplálhassa, mind a' ragadozó vadállatoknak dühösségektől Bátorságban légyen. — Ezen Társaságnak Fő czélya a' volt, hogy az

Ember az állatokat megtámadhassa, megölhesse, 's azokat megemészsze, vagy azoktól a' Fáknak, és Földnek Gyümöltseit megőrizze: — azomban megsaporodtak az Emberek, és a' ki élni akart, kénytelen volt a' Földet művelni, ha tehát reá birta magát arra, hogy vessen, bizonyosnak kellett nékie lenni abban is, hogy azé leszen a' Termés is, a' ki a' Földet megművelte, és bevetette; ezen végre szerzették a' Polgárok egymás között, a' különbféle egyezéseket, és Törvényeket; Ezen Törvények megerősítették a' Társaság felállásának ama fő okát, melly az ő kölcsönös szükségiken épült, és a' gyönyörűségre való vágyódásnak egyenes következése volt; következésképpen a' tapasztalás megbizonyította azt, hogy az Embereknek, valamint az állatoknak Társaságba való kelésöket egyenessen a' szükség szülte. — Ha az oltalomnak kénytelensége a' Legelőkön lévő állatokat egy Társaságba szorította, szintén azon módon kapcsollya öszve a' kénytelenség a' ragadozó állatokat is, a' micsodásak a' Farkasok, és Rókák, hogy prédájokat egygyütt támadgyák meg, üzőbe vegyék, és magokévá tegyék.

Haszon keresés (Interesse) tehát, és a' szükség az első, és fő okai a' Társaságnak, és csupán ezek az okok tartják azt mai napig is fel; ugyan azért annál erősebb a' Társaság, mennél szorosabban kapcsollya ez öszve a' Tagokat, és mennél hathatósabb közöttök a' kölcsönös szükség. — Mihelyest a' fiatal vad Gyerköcze 1) vagy a' Farkas kölkök olly állapotra jutnak, hogy magok magoknak kereshetnek eledelt, és magokat védelmezhetik, ekkor oda hadgya, amaz a' Gunyhót, emez a' Berket; mihelyest a' fiatal Sas, olly sebessen megtanúl röpködni, hogy ő a' prédát maga lecsaphattya, azon szempillantástól kezdve nem

esmeri ő többé az annyát; — mert nincs szüksége többé reá 2).

Sőt azon kaptsolat is, melly a' Gyermeket Szülőikhez, és viszontag a' Szülőket Gyermekéhez vonnyá; koránt sem olly annyira hathatós az is, a' mint mi azt magunknak képzeljük, sőt ha ezen kapcsolat olly fölötte hathatóssá válna, a' Társaságra nézve a' legveszedelmesebb következtetéseket vonszana maga után; — A' Polgárnak legjelessebb Tulajdonsága a' Törvényeknek, és a' köz Jónak szeretetében áll, következésképpen elkerülhetetlenül szükség, hogy a' fiúi szeretet a' Haza szeretetének alája legyen vetve, és ha ezen Haza szeretet minden egyéb hajlandóságokat felül nem halad bennünk: miben fogjuk feltalálni azon Zsinór mértéket, melly szerént akár a' vétet, akár az Erköltst mérsékellyük: ekkor sem polgári vétet, sem erkölt nem leszen többé, sőt vége az egész erköltsi Tudománynak is.

De valóban mi okon is volt szükség az Embereknek olly annyira ajánlani, és parancsolni az Isten, és az Igazság eránt való szeretetet? Nem másért, hanem mivel homályosan által látták azt, mennyire nem vetemedtethetné őket Rokonaik eránt való rendetlen nagy szeretetök! — Mihelyest ezen szerfelőtt való rokoni szeretet Törvényesnek, és ez minden szeretetbeli vonzódások között a' legnemessebbnek tartatnék; azonnal Jussa volna a' fiúnak szomszédgyát kirabolni, a' Haza közönséges Kincsét meglopni, mihelyest azt attya szükségeinek enyhítése végett cselekedné; vagy azzal nékie kellemetesebb sorsot akarna szerezni: — Ebből pedig egyéb nem következne, hanem a' mennyi Familiák, 's Nemzetségek volnának, annyi részekre oszolna azoknak haszonra való vágyódások (Interesséjök) és így azoknak szüntelen való háborúban kellenék egymással lenni.

Kétségkívül- a' Természetnek ösztöne az, hogy a' Hálaadatosság, és a' minden Napi Társalkodás hajlandóvá tegye az Embert Szülőinek, 's Rokonaínak szeretetökre; azomban szintén úgy természetes ösztöne, és vágyódása az Embernek az is, hogy Szülőitől való függetlenségben éllyen; — melly Természeti vágyódás amazt fölötte meggyengíti; sőt ha ezen vágyódás tetemes ellentállásra talál; amazt apródonként egészen meg is emésztí 3). Ez az oka, hogy a' Leány örömmel hadgya oda Szüleinek Házát, és férje lakhelyébe siet; ezért hadgya el örömmel a' fiú az Attyát, 's annak Telkeit, hogy meszsze földön telepedhessen meg, Hivatalt válallyon, vagy legalább útazásai közben függetlenségben légyen.

Ambátor a' Barátkozásnak, és a' minden napi kellemetes Társalkodásnak olly nagy hathatóságú érzést akarnak is az Emberek tulajdonítani; még is éppen a' minden Napi tapasztalás bizonyítja azt is, hogy az Emberek mind lakhelyöket, mind esmérettségeiket, mind Baráttyaikat, 's Szeretőiket gyakorta, és könnyen meg tudgyák változtatni; — Ha valaki el akar másokat ámitani, csak akkor üt lármát gyengéded érzéseinek, 's Barátságának szembetünő nagy hathatosságával: — Ekkor a' Társalkodást szeretetnek, és véle született természetes Indulatnak nevezik; hollott igaz Lélekkel megkellenék azt vallani, hogy nints az Emberrel egyéb véle születve a' maga saját Gyönyörűségre való vágyódásánál.

Ezen megállított Principiumon épül mind a' magunk eránt való Szeretetünk, mind a' függetlenség eránt való olly nagy vágyakodásunk! Ha az Emberekben, a' mint némellyek el akarják vélünk hitetni, olly hathatós, és költsönös hajlandóság volna egymás eránt: minek kellett volna Menyei attyoknak olly különössen megpa-

rantsolni, hogy egymást szeressék? 4 — Hát, nem lehetett volna ezt magára a' Természetre hagyni, melly nekik ezt szinte olly elmellőzhetetlen kötelességgé tette volna, valamint az éhes Embernél az ételnek, a' Szomjúhozónál az Itálnak kívánságát? vagy a' mint a' világosra fel tudgyuk önként nyitni Szemeinket, a' Tüztől el szoktuk vonni Ujjainkat.

Az Utazók sem igen bizonyítják azt, hogy az Embereknek egymás eránt vonszó nagy Szeretetök olly közönséges volna, a' mint azt némelyek tartják; — Ha a' hajókázó Ember a' Hajó törés után ki menekedett a' veszedelemből, és esméretlen partokra, 's Szigetekbe ki vettetve lenni szemléli magát; koránt sem megyen az első Embernek, a' kit elő talál, ki terjesztett karokkal eleibe, 's nem igen borúl Nyakába, hanem hamarébb egy bokor megé vonnya magát, ott tartya szemmel a' Lakosoknak magok viseletöket, és csak az után kéntelenségből, félelem, és rettegés között lép elő, 's járul hozzájuk: — Azomban a' midőn valamelly Európai Hajó valamelly esméretlen Tenger partnál ki köt: azt vetheti ellenem talám valaki, nem jönnek e' a' Vad Emberek Csoportonként, és ügetve feléjük? kétség kívül egy olly szokatlan jelenés, a' minémű egy Európai Hajónak szemlélése, bámulásba hozza őket. A' Vad Emberek csudálkoznak a' mi öltözetünkben, csinossabb magunk viseletünkön, Fegyvereinkben és Eszközeinkben; mind ezek első Szempillantásban álmélkodásra indítják őket: — Hanem mitsoda Indulat támad bennük erántunk ezen első kellemetes érzés után? Nem egyéb, hanem az hogy bámulásoknak Tárgyait magokévá tehessék; Ekkor vidámságok szemlátomást komorodik, gondságba esnek, 's Eszközökről gondolkodnak, miként tehessék Ravaszság, a' vagy

erőszak által vágyódásaiknak Tárgyaikat magokévé? végtére szorgalmazatosan ki tudakozzák a' legkedvezőbb szempillantást, hogy az Europaikat, kik Nékiek Mexicanak, és Perunak el foglalása alkalmatosságával illyes Igazságtalanságokra eleven példákat adtak; miként lophassák, meg miként rabolják ki, és verhessék őket agyon.

Ezekből tehát csak az a' következés, hogy az Embernek Ember eránt való szeretetét egyedül a' szükség, és kénytelenség szüli, hogy t. i. egymáson kölcsönössen segítsenek, és hogy egy másnak azon sok szükségeiket ki elégítsék, melyeket a' Testi érzések, és a' Gyönyörűségek után való esdeklés olly el kerülhetetlenekké tesznek, melly is Fenék talp köve minden cselekedetünknek, valamint szintén vétkeinknek úgy Erköltseinknek is. —

Jegyzések.

1) A' Feketéknek Gyermekeikhez való hajlandóságok, a' mint többnyire az Utazók bizonyították, csak ollyan, mint az állatoknak kölkeik eránt való hajlandóságok: melly azonnal megszűnik, mihelyest Gyermekeik élelmökről magok gondoskodhatnak.

Az Anxico béliek a' mint Dapper Affricai utazásáról írott Könyvében elő adgya, Rab Szolgáiknak Húsaikkal élnek; piarczaikon az Ember Húst szinte úgy árulják, mint nálunk az állatoknak Húsaikat: Az Atya megeszi saját Fiát, Testvér a' Testvért, és az Anya irtózás nélkül eszi Csöcsömös Gyermevét: Továbbá a' Feketék, a' mint Pater Labath bizonyította: nem esmerik a' szülők eránt vonszó Hálaadatosságnak, és Szeretnek semmi kötelességét, sem a' Betegeken nem tudnak szánakodni; — Ezen Nemzetek között, azt írja továbbá olly kevés érzékenységu

Anyák is találkoznak, kik Gyermekeiket az Erdőkben a' Fene vadaknak eledelül önként el hadgyák.

2) A' mindennapi tapasztalás is azt bizonyítja, hogy a' Fiak Szüleiket, a' midőn azok meg vénülnek, el erőtlenednek, és a' dologra alkalmatlanok, minden meg illetődzés nélkül koldúlni hadgyák; holott ellenben, van példa, hogy egy Atya, csupán kézi munkája által hét, 's nyoltz apró Gyermekeket is el tart, még is hét, nyoltz Gyermekei között koldulásra kell néki szorúlni: — Mi ennek az oka? az hogy ezen kötelességet a' Természet nem tette költsönössé: következésképpen ha a' Gyermekek érzékenyek, és Ember-ségesek, azt egyedül a' Nevelésnek, és Példának kelletik tulajdonítani, a' csupa Természet, csupán vad kölönözöknek alkotta őket.

3) Ismét lehet megmagyarázni, miért száll mindétig alább az atyák, és Rokonok eránt való szeretet az Emberben? Mert az Interessék oszlanak meg.

4) Az Atyák, és Anyák Tisztelésök eránt való világos Társasági parancsolat is azt mutattya, hogy a' Szülek eránt való Szeretet, nem annyira a' Természet ösztöne, mint inkább a' Nevelés, és Félelem következése.

M. J.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Martini Schwartzner, Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis
Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae,

Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, Praecipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri Incisis. Editio secunda auctior et emendatio. Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae MDCCCII. — Előbeszéd XVI. oldal. Maga a Munka 403. oldal, nyoltzadrétben.

(Folytatás)

Négy Fejezetre (Capita) osztja Schw. Úr a' Diplomatiának Graphica részét. Az elsőben a' Betűkről, a' másodikban az egyes Szovakról, a' harmadikban a' huzamos beszédet tevő Szovakról, a' negyedikben pedig az Író Eszközökről tanít. Mind a' négy részben azonban nem mást, hanem az Írást tekénti, melly fő tárgya a' Graphicának. A' Graphica nagyobb részét tsak azért is, mivel Géza Vezér és Szent István Király alatt Magyar Országba számos Olasz, Frantzia, és Német Egyházi Férfiak beköltöztek, a' Közönséges Palaeographiából (Régi Írás Esméretéből) lehet, sőt kell, felvilágosítani: De még is mindenkor szem előtt kell a' Magyar Diplomatikusknak tartani, hogy, bár Atyáink idegen betűket elfogadtak is, azokat utóbb több százod lefolyása alatt holmi változások mellett meg nemzetiessítették, és hogy a' Magyar Diplomatikában nem az a' fő kérdés, millyen betűk és írás formák voltak keletben akkor Európában, midőn a' Magyarok a' deák betűket felvették? hanem inkább ez: Minő formájú betűk voltak keletben Magyar Országban közönségesen, és különösen a' hazabéli öklevelekben a' Közép Kor alatt? E' kérdésre nézve, hogy a' Különös Magyar Palaeographia is lábra állhasson, nem tsak a' Magyar Országi Ökleveleket, hanem a' hazai Kéziratokat, Pénzeket, régi Mesterség Míveit, Köveket, 's más akármelly név alatt elő fordulható nemzeti Régiségeket is

figyelem alá kell venni: mert a' mi keletben volt a' pénzeken, az gyanúság nélkül megjelenhetik az óklevelekben is. Főképen szükséges ez a' XI. és XII. Százodra, melyekből tsekély számú ókleveleink maradtak. Utóbb magoknak az ókleveleknek öszve hasonlítottatásokból is, ezeknek nagyobb számok miatt, mind inkább könyebben meghatározhatni a' Magyar Országi Szokást a' betűknek formájokról. Azt, ki p. o. Szent István, I. András, és Kálmán Királyainknak Petséteiken fejtsoválva látná a' régi Római Betűknek szépségeihez közelítő Nagy Betűket, nem lehetne megnyugovásúl Péter és I. András Királyainknak Pénzeikhez, vagy Gisela Királyné két Casulájához utasítani? Az ilyen Magyar Palaeographiára Schw. Úr gondoskodása ki nem terjedett, s ő szokása szerint ezekben is csak a' Külföld tapasztalásait követi leginkább, a' miből gyakran megtörténik, hogy Rendszabásai a' Magyar Országi leghitelesebb óklevelekkel is ellenkezésben állanak.

Phoeniciaiak találták-e fela' Betűírást, mint Schw. Úr a' 27. tikkelyben gyanítja, vagy más Azsiai Nemzet? És a' Phoeniciaiaktól meg az Aegyiptusiaktól (kiknél a' Realis Scripturának több nyomaira akadhatni) vándorlottak-e utóbb a' Betűk a' Hebraeusokhoz és Görögökhöz? Recensens azt nem fessegeti, hanem inkább figyelmez a' tudós Tanítónak imez állítására: „Ad Hungaros monachi itali germanique simul cum doctrina christiana cognitionem literarum propagarunt”. Ha itt csak az mondatik, hogy Magyar országban a' Külföldről jött Szerzetesek nevelték és szaporították a' betűírás keletét, helyes Recensens győződése szerint is az oktatás; ha ellenben olly értelem fekszik e' sorok alatt, hogy csak e' Szerzetes Férfiak es-

mértették meg először Atyáinkkal a' betűket, úgy kénytelen Recensens a' derek Tanító Urat Constantinus Porphyrogenitus Görög Tsászárnak, és így hiteles Tanunak, már felebb előadott soraihoz, a' II. Otto Német Tsászártól a' Magyarokhoz íratott Levélről említést tevő Biographusához Szent Albertnek, és a' VII. VIII. IX. és X. Százod Udvari Tolmátsaihoz útasítani, hogy ezentúl a' Tanítványok bizonyosabbra taníttathassanak. Hogy képzelheti Schw. Ur, hogy a' Magyarok annyiszor, mint mentek, pusztá szóra mentek volna valamelly veszedelemben forgó Nemzet segedelmére? Az írásnak olyan fegyveres Népeknél is volt kelete, kik különben a' tanulást rendszerént egy Vitézhez illetlennek tartották. Számtalan példát adnak erre magok a' régi Görög Írók is.

Az is figyelmet gerjesztett Recensensben, hogy e' fontos kérdés: Voltak-e a' Magyaroknak tulajdon és saját Betűik a' Keresztység felvétele előtt, vagy után? ismét e' tikkely jegyzetébe szoríttatott. Hoszan akarta Schw. Ur e' kérdést megfejteti, de azt még is se jól felnem vette, se meg nem fejtette, noha a' fejtés végén mint egy eszelősnek tartja azt, ki ezen kérdésről vagy eddig is szólott, vagy ezentúl szólani akarna. „Nonne, úgymond, *exercitationes de Literatura Hunno-Scythica eodem loco habendae sint, quo habentur commentationes illae, quae de Bibliothecis et Societatibus Scientiarum ante diluvianis scriptae sunt*”? E' tárgy, ha jó móddal tétetnek a' kérdések, nem közelít semmit az álmadozáshoz. Ugyan is négy különböző kérdést kell itten felvenni, 's mind a' négyet különösen meghatározni, a' mit Recensens röviden megtenni akar.

Ha azt kérdi valaki: Voltak-e a' Magyaroknak a' Keresztyén Hit felvétele előtt tulajdon betűik? tétovázás nélkül felelhetni: hogy ezt senki a' régi Írók közül nem állítja; erről semmi maradványok nintsenek, következésképen ok sintsen e' kérdés tételére. A' Scythákat és Hunnusokat pedig egyébaránt is addig, míg rólok az, hogy Magyarok voltak, hitelesen bé nem bizonyíttatnék, öszve keverni a' Magyarokkal nem lehet. E' kérdésről tehát, mellynek a' lehetőségen kívül semmi feneke nintsen, vetekedni nem szükség.

Ha azt kérdi valaki: Voltak-e a' Magyaroknak a' Keresztyén Hit felvétele után tulajdon betűik a' Magyar Nyelv íratására? itt is készen állhat a' helyes felelet. Egy Író sem mondja, hogy lettek volna; az óklevelekben előjövő Magyar szavak és a' Magyar Nyelvnek egyéb Maradványai is azt bizonyítják, hogy Szent István Királytól fogva deák betűkkel jegyezték fel a' Magyar Nyelvet is. Első András Király Tihanyi Levelében olvastatik: „Extenditur usque ad Zakadat (szakadás és szakadat jó magyar szavak), inde ad magnam viam”. Ugyan ebben alább: „Similiter pertinet ibi alius locus, Kerthel nomine, ad fenum vtilis”. Ha az ajándékba adatott jószágoknak magyar neveiket leírni lehetett deák betűkkel, miért nem lehetett volna leírni a' Magyar Nyelvnek egyéb szavait? De a' Boldvai Apáturság Misemondó Könyvében találtató Halottas Beszéd, a' XIV. százodi Magyar Biblia, Szent Elek élete, 's minden egyéb most már jókora számú Régiségeink is deák betűkkel íratnak. E' kérdésről is megszűnik tehát minden további kételkedés.

Ha azt kérdi valaki: A' Székelyek, kik egy ágazatát teszik a' Magyar Nemzetnek, és Erdélynek egyik részében laknak, éltek-e különös,

és nem deák, betűkkel? akkor is könnyű a' Felelet. Míg a' Históriában hitelt fog érdemelni a' hitelre méltó Bizonyosság tétel, addig okosan tagadni nem lehet, hogy a' Székelyek Erdélyben százodokig különös és nem deák betűkkel éltek. Kéza írja a' XIII. százodban: „Isti enim Ze-
culi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.” *) A' XIV. százodban íratott képes Krónika, melyet Thurótzi János tsak ki adott, 's melly most a' Bétsi Tsászári Könyves Házban őriztetik, ezeket foglalja magában: „Hi Siculi nondum Scythicis literis obliti eisdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar utuntur.” **) Thurótzi János a' XV. százodban a' maga időjéről beszéli: „Nam et hoc nostro aevo pars nationis eiusdem quaedam, Transiluanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpit, et talis sculpturae vsu literarum ad instar vivit.” ***) Oláh Miklós későbbben lett Esztergomi Érsek a' XVI. százodban, bővebben emlekezvén a' Székelyekről, beszéli: „Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter vsum papyri et atramenti, aut characteris aliarum

*) L. I. Cap. 4. pag. 63. edit. II. Horányianae.

**) Thurótzinál L. I. Cap. XXIV. pag. 78. apud Schwandtnerum in SS. RR. Hung. edit. in fol.

***) In Praef. ad Librum I. pag. 40. edit. cit. Bonifiniust, mint Külföldit, nem is emlitem.

linquarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii epistolaeve utuntur.” *) Ugyan ezen százodban élt, és születésére nézve egyenesen Székely volt, a szorgalmas Író Székely István, ki ezeket jegyzette fel 1558-dikban: „Erdélyben a’ Moldovaság felől szállának meg, holott mind e’ napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek hivatnak: kik még most is különböznek a’ több Magyaroktól törvényekkel, és írásokkal, kik Hunniabéli módra Székely bötüvel élnek mind e’ napiglan”. **) Egy időben élt ezekkel a’ tiszteletre méltó Verantius Antal Esztergomi Érsek, ki bátron írja magáról: „Multa enim propriis oculis sum consecutus, utpote diu in Transyluania versatus, plura indigenarum consuetudine ac relatu data opera studui cognoscere”. Ez a’ hiteles Férfiu és Fő Pap is, ki másutt azt is írja, hogy Magyarúl tud, és a’ ki Magyar Nyelven derék Históriát valóban írt is, világosan mondja: „Mores penitus incultos non habent Siculi, verum qui Scythicam adhuc praeseferunt cruditatem, omnique pene consuetudine, legibus et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. Proliteris notas quasdam in scipionibus ad formam tesseracti quadratis excindunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii, ac Turcae ducunt, quarum unas, seu ad summum duas punctis

---

*) Nicolai Olábi Metropol. Strigoniensis Hungaria et Attila. Vindobonae 1763. 8. pag. 195.

**) Chronicon Mundi. Cracoviae 1552. ad annum 801. pag. 124.

quibusdam additis plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse, apud indigenas tritum est.”*) Ezeket, miut az előbbiekből ki tetszik, nem más után írta a’ finom gondoskodásu Tudós, hanem maga tapasztalta, mivel néhány különösségeket is említ. Csak nem illyeket írt 1593-dikban Zamosi István Erdélyi születésü Hazánkfia is, midőn beszéli: „Superest apud hos (Siculos) in Transylvania genus quoddam vernaculum scribendi ..... Siculorum scriptura ..... non ultro, citroque, vti Graeca et Hebraica, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus, ac tam subtili complexione implicatis, vt paucissimis multa absolvatur sententia. Itaque non scriptorio semper atramento, sed particulis oblongis, fustellisque in quadrum dolatis, cultelli cuspidē, veluti stylo, literas confertim haerentes inculpunt. Quod genus *ἑγγλυφογραφίας*, cum iisdem priscarum literarum notis, hucusque temporis penes illos remansit.”**) Végre a’ XVII. században is Geleji Katona István Erdélyi Reform. Püspök, és egyik Fehérvári Lelki Pásztor, ki majd egész életét Erdélyben töltötte, így fejezi be Magyar Grammatikáját: „A’ Székelyek a’ régi Scythai Magyaroknak igaz maradványi, úgy mint kinnél még az igaz Magyar bötük is meg vagynak, kik noha sok tsufos, és mi tőlünk értetlen szókval is élnek ugyan, de az enyett igen ékesekvel és jegyzősökvel is, mellyeknek lejegyezgettetésekvel itt papyrost nem fogla-

---

*) Martini Georgij Kovachich Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Tomus II. Budae 1798. in 8. pag. 24. et 109.

**) Analecta Lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia Antiquitatum, Cap. III.

lok.” *) Ha ennyi és ilyen bizonyáságnak a’ Tudósok hitelt nem adhatnak, nem tudja Recensens, mi legyen hihető a’ Históriában.

De mind ezekből is nem következtet többet a’ Recensens, mint azt, hogy a’ Székelyek több századokig némelly különös és nem deák betűkkel Erdélyben valóban éltek. Nevelí e’ következtetés hitelét a’ Csiki székben Erdélyben, ugyan a’ Székely Földön, a’ Szent Miklósi templomon találtatott Felírás, melyet derék Tudósunk Deseritzki Intze nagy gonddal ki adott. **) Ehez járúl egy másik Bizonyágtétel ugyan ezen Tudós Felfutól, midőn így szól könyvében: „Retulit nobis Vir religiosus, Benedictus nomine, Institutum nostrum Schol. Piar. professus, et origine Siculus Transylvanus, audiuisse olim ab auctore suo, iam Capulari sene, illum adhuc Adolescentulum ab Ludi Rectore cum coaequalibus doctum fuisse formare characteres Hunno Scythicos Hebraicis congruentes.” Illyen írással bírt-e azon könyv, melyről Csipkés Komáromi György így emlékezik: „Exstat apud nos (in Bibliotheca Debrecziniensi) liber literis vetustis Hungaricis exaratus ... quam scripturam vetustam legere, intelligere, praeterea etiam num hodie scribere eadem possumus.” Recensens nem tudja. ***) Hogy azonban a’ Zamosi Istvántól leíratott Florentziai Könyv illyen tulajdonu nem lehetett, csak abból is kénytelen Recensens elhinni, hogy ez a’ Könyv nyom-

---

*) Magyar Grammatikátska. Gyula-Fejérvárat. 1645. az utolsó oldalon.

**) De Initii ac Maioribus Hungarorum Liber III. Tomus II. Budae. fol. 1753. pag. 154. et 155.

***) Hungaria Illustrata-Proleg. pag. 21.

tatványoknak tétetett. *) Mi volt azon ritka Kézirat is, melyet Bembus Kárdinál II. Iulius Pápanak Erdélyből Rómába küldött, 's mellyről az Uj Frantzia Diplomatikának Irói Gruterus után, mint Tironiana Nótákkal íratottról, szólnak, nem tudhatni. **) Fontosabb az, hogy maga a' még hamvaiban is áldásra és tiszteletre méltó Tudós Cornides Dániel is talált egy ilyen Székely betűjű Imádságos Könyvet, melly másban találattik Kézíratai között, 's mellyet Wallaszkynek, a' Nemzeti Betsület szerentsés Védőjének, egykor, mint igazán ilyen Maradványt, mutatott. ***) Ez bírhatta arra: hogy, nem tartván az eszelősségtől, az Oo. betűkkel jegyzett Kéziratában nem kételkedett „de Literatura Hunnica” értekezést írni. De ez váratlan halála miatt napfényt nem láthatott. ****) A' miket e' Hunnus, vagy Székely betűkről Joannes Boemus Aubanus Teutonicus, Godefredi Lajos, Ens Gáspár (és nem Maginus János Antal), Molnár Albert, és Tsétsi János, vagy még mások is mondanak, azok, mivel mások nyomdokaikon íratnak, kevesebbé méltók figyelemre. Ime könyvet: Jo. Telegdi Elementa Lit. veterum Hunnorum, seu priscae Hunnorum linguae rudi-

---

*) „Talis typi exemplar ... in Bibliotheca M. Ducis Hetru-
riae Florentiae hodie exstat” — Es „cum hic liber ante
multa secula impressus literis huic orbi incognitis.”
Zamosi l. c.

**) Tom. V. §. 172.

***) Clar. Dan. Cornides Bibliotheca Hungarica. Pestini 1792.
8. pag. 261. — Itt olvashatni: „Libellus Precum quoti-
dianarum cuiusdam venerandi senis charactere Seythico
Mogorico Symb. S. Athanasii, Orationem Dominicam,
Salutationem Angelicam, Credo, Decalogum, Confiteor,
et Psalmos Poenitentiales continens, hebraico more a
dextra sinistram versus exaratus, adiecto Alphabeto”. A'
Kézirat jegye Q. betű.

****) Bibl. Hung. cit. pag. 267.

menta, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praef. Epistolari Jo. Decii Barovii ad Telegdium. 1598. Recensens nem láthatta, és így semmit róla nem mondhat. Megvagy on Kéziratban több e' tárgyat illető Kéziratokkal Fő Méltóságu Teleky Sámuel Gróf Ó Excellentiája Gyűjteményében. Lássad: Bibl. Sam. C. Teleky. Pars III. Viennae 1811. 8. pag. 256.

Ha már mind ezek után arról tétetik kérdés: Mitsoda betűk voltak e' Székelyektől használt betűk? akkor el nem hallgathatni, hogy mostanig e' dolog setét homályban fekszik. A' Bizonyosságok itten meghasonlanak egymástól. Réza azokat Oláh betűknek tartja; a' későbbiek, követvén a' Székelységnek köz véleményét a' Hunn vérségről, Hunn betűknek állították azokat. Némellyek a' Scythákig is fel mentek, mivel a' Hunnokat Scytháknak hirdették sok régi Írók. Nem lévén mostanig Magyar Históriája a' Nemzetnek a' X. Százod előtt, e' tárgyak mind bizonytalanságban senyvednek. Azonban a' Históriától megválva, és csak a' betűket tekintve, ha e' kérdést nagyobb világosságra vezetni akarnák Tudósaink, arra kellene mindenek előtt ügyelniük, ha voltak-e a' XIII. Százod előtt az Oláhoknak betűik? Réza a' maga koráról nem igen szokott hibázni. Egybekellene hasonlítani továbbá a' Szent Miklósi Templom Felírásának betűit, ha ez nem hibáson adatott-ki Descritzkitől (erről talán adhatna Erdély újabb tudósítást), a' Cornides Imádságos Könyvének betűivel, hogy hitelesebben tudnók olvasni ama Régiséget is. Az, hogy Gyarmati és Katanchich nem egyaránt olvasták ezen felírást, nem rontja el a' betű kelet valóságát, hanem csak annak tanuja, hogy a' Szent Miklósi Felírást mi még eddig talán nem tudjuk olvasni. De az is szükséges volna, hogy a' többektől többfele

képen kiadatott betűk is nagy gonddal egy Táblába öszve szedetnének, 's újabb próba tétetnék e' Tábla szerint az olvasásban. Mennyire ért a' Tudós Cornides Dániel? azt is tudni kellene. Néessünk egészen kétségbe! Ha mi Magyarok e' fáradságot kerülnők is, találkozhatnak még olyan idegen, ki ezzel örömet foglalatatoskodni fog. Azonban e' fele igyekezet senkihez inkább nem illett volna, mint a' Magyar Graphica régi Tanítójához, ki a' régi írásokról ex officio gondoskodni köteles, és tsak néhány lépésnyire lakik a' Pesti Fő Oskola gazdag Könyvtárától. Recensens most egyedül ennyit mondhatott e' kérdésekről, valamivel még is talán többet, mint Schw. Úr: A' mit még ezeken kívül mondani tudott volna, azokat egy más fontos állítás bém bizonyíttatásakor más alkalommal szándékozik híven elmondani. Egy lépéssel előbb menni is annyi, mint előbbre tsak ugyan sietni. *)

Kelleténél többet mond talán Schw. Úr a' 28. tikkelyben, midőn ezeket állítja: „Omnium Nationum, quotquot adhuc cognouimus alphabeta, a punico, tamquam communi stirpe, suam trahunt originem”. Az előbbi tikkelyben tsak igen hihetőnek állította, hogy a' betűket a' Phoeniciaiak találták fel, nem lehet tehát mindjárt a' következőben bizonyosnak felvenni a' nagy hihetőséget. Ha igaz, hogy minden esméretes Alphabetum a' Phoeniciaitól eredett, úgy bizonyos az, a' mi egyedül hihetőségnek tartatott. Nem tanácsos illy meszsze kitsapni, ha

---

*) Nem az tehát most már a' fejteni való kérdés, melyet Schw. Úr az 57. oldalon előad: „An Hungari ante admissam in Hungaria fidem christianam reuera proprios sibi litterarum characteres adhibuerint”? Erről, midőn senki a' Regiek közül azt nem állítja, haszontalanság igen is most nyoltsszáz év múlva beszélni.

megfontoljuk, hogy régóta esmértetik p. o. az Ázsiai ékformájú írás Nem, melyben nehéz a' Phoeniciai betűkkel hasonlatosságot keresni. Más az, magok a' Frantzia híres Diplomatikuskok sem mentek illy meszsziire példákkal a' származtatásban. És mennyit kell úgy is szenvedni a' boldog Képz elődésnek az e'féle egyenlőség találásokban! — A' „mutantur calami literaque, sicut pilei”, hasonlatosságról is el lehet mondani a' régi közmondást: „omnis similitudo claudicat”. —

Szép magasztalást nyert a' mostani Magyar Nyelv a' 29-dik tizikkelyben; ellenben a' régi Magyar Nyelv nem érdemlette a' szánakodó Tanító Urnak helytelen fájdalmát. „Id una mceum doleas oportet, úgymond, linguam hungaricam, numero, suauitate, nec non verborum pondere, et flexionis facilitate, multis Europae linguis anteponendam, serius et negligentius quam debuisset scribi colique coeptam esse”. Kár, hogy nem követik próbául ezen állítást Beatus Rhenanus XVI. százodi Írónak ime' sorai: „Sic Ungaricus Sermo nostra aetate (1531.) primum scribi coepit”. *) Elhiszi Recensens, hogy Schw. Ur a' Magyar Nyelv külső és belső viszontagságairól nem sokat elmélkedett, és így e' dologról keveset szólhatott; de azt még is tsudálja, hogy magokban a' legrégebb óklevelekben észre nem vette, hogy a' Magyar Nyelvnek számos szavai leíratlak állandóan Szent István Király uralkodásától fogva a' későbbi időkig. Mi gondatlanok voltak legrégebb Öseink a' nyelvre nézve, az leginkább abból tetszik ki, hogy majd mindegyik Király-

---

*) Beati Rhenani Selestadensis Rerum Germanicarum Libri Tres, Basileae 1531. L. II. pag. 108.

ról históriai bizonyságaink vagynak Szent István és Kálmán között, hogy ezek, mint az egykoru Külföldi Fejedelmek is, deákul nem tudtak, 's hogy a' számos Fő Tisztek közül, kik Szent Margit életéről bizonyságot tevének, 'csak egyetlen egy tudott deákul. 's a' t. Mi keveset tettek a' Magyar Nyelv körül a' Régiek, Albricus Előbeszédehől Kálmán Király törvényei előtt; a' többfele orthographiai Systemákból, és különösen a' Mária Királyné uralkodása alatt íratott Magyar Bibliából látható, mellyben olyan a' Magyarság, millyen most is figyelemre méltó; és olyan az orthographia, melly a' höltselkedő előtt a' mostanit felül is haladhatja. Ha illyeneket keresett volna Tanító Ur, találhatott volna; de a' nagyobb rész mely tudománya nem tartja méltónak az illyekre való ügyelést, és még is ítélő hangon beszél a' Nyelv régi keletéről. Ha élete kedvez, Recensens majd a' Rútfolkból bővebben fog értekezni az e' felékről.

Sok hazai Tudóst tévedésbe vitt a' XII. százodi Magyar Halottas Beszéd. Erre, mint valamely próba köre, építették eddig a' Magyar Nyelv régi keletét. Mióta azonban a' Kegyes, 's örökké feledhetetlen Tsászári Királyi Fő Hertzeg és Magyar Ország Nádor Ispánya a' Rézíratot, mellyben e' régi Halottas Beszéd taláztatik, a' Nemzeti Magyar Museum tulajdonává tenni méltóztatott, és a' gondos visgálat után az, a' mit már a' fáradhatatlan Erdélyi Püspök Battyáni Ignázt, és néhány mások is, tudtak, de világosan ki nem mondtak, egész erőre kapott, hogy tudniillik e' Rézírat a' Boldvai Apáturságé volt; mióta a' Magyar Nyelv első Esmérője, a' Nagy Révai Miklós az 1382-diki Magyar Bibliát feltalálta a' Bétsi Tsászári Könyvtárban, egészen megkellett változniok a' régi vélekedéseknek. Két-

ség kívül azon nyelven kellett a' Boldva vize mellett a' halott felett beszédet tartani, melly ott keletben volt: pedig Bél Mátyás Kéziratában nyilván feljegyzi: hogy Torna Vármegyében, mellyen a' Boldva vize keresztül foly, így szokott a' Köz Nép beszélni: „Asz mongyi az Asz szonyi, inkább a' sárba tapogyi, hogy sem ide agyi.” Ha így van a' dolog, úgy a' Halottas Beszéd a' Magyar Nyelvnek tsak egyik Dialectusáról tehet bizonytságot, a' mit a' köz hálára méltó Szeder Fábiánunknak legujabb értekezése a' Palótszág Nyelvéről még hihetőbbé téssen. Más az, legalább tiz Nyelv Academiának kellett volna lenni a' XIII. és XIV. százodban Magyar Országban, hogy a' Halottas Beszéd nyelve a' Magyar Biblia nyelvét által változzék, ha a' Halottas Beszéd nyelve közönséges Beszéd nyelve volt a' XII. százodban az egész Nemzetnél. Noha az is igaz, hogy a' Halottas Beszéd sem olly éktelen durva és érthetetlen, ha a' régi helyes írás szerint olvastatik. Itt az idő, mellyben a' Palótszág, Székelység, Götsejség, és Baranyai Köz Nép Nyelvére (mellyet ki nevetni gyávaság, esmérni ellenben még a' Nyelvről okoskodónak is igen hasznos) bővebben illik gondoskodni!! A' szeretetre méltó Hazafi, Szeder Fábián, szép utat nyitott előttünk, 's igazán örvendhetünk, hogy már Követőre is talált! Minden idővel, 's halkal vészen erőt és gyarapodva terül. Fogunk-e tsudálkozni, ha az 1001-diki oklevélben Balu van is, a' későbbiekben Scep is, Egris 's a' t. szovakat találunk a' mostani Bálványos, Szepes, Egres helyett, ha tudjuk, hogy Baranyában most is Lapis a' közönségesebb Lapos szó; hogy a' Halottas Beszédnek és a' Halabori Bertalan Papnak hamos szova a' mai nyelvben hamis, melly ki nem neveti a' tövis

szovat is az analogum töves helyett? Nevethetjük-e a' Baranyai adi kiejtést adja helyett, ha magunk nem kérje hanem kéri szóval élünk? Gúnyolhatjuk-e Béla Király Névtelen Írója orthographiáját, vagy az óklevelekét, ha Budu-vár, Tas-u, Abbas de Sexard-u szovakra akadunk, midőn mi magunk is széltében a' Magyar Nyelvnek azon Dialectusával is élünk a' Szomor-u, Hát-u, Tag-u, 's más e'féle szovakban, melly a' mostani *i* helyett *u* formatívával élt? 's a' t. Reflexiót! Reflexiót! hivebben a' keletben levő szokásra, és sok helyen világosság leszen a' homályosság helyett a' régi óklevelekben és régi Magyar Kéziratokban. Nem fogjuk így vadszavakat hirdetni a' hajdani Nyelvet, ha csak a' Dialectus vadságot nem tészén a' nyelvben.

Ezekén kívül is egész Könyveket és nem Könyvet írhatna Recensens e' tizikkelynek egyéb állításaira, és a' következő 30-dik tizikkelyre, a' mi nem Recensióba való. Kénytelen tehát röviden említést tenni némellyekről, és a' felvilágosító próbákat más alkalomra hagyni. Ugymint:

1) Tévedésre mutatnak a' Tanító Urnak ime' sorai: „In Diplomatus tandem et charitatis gentis Hungaricae idioma, a solis, quantum memini, Transylvaniae saec. XVI. et XVII. Principibus, et priuatis Hungaris, ah utrisque vero rarius nonnisi ..... frequentius autem multo, quod mireris (!!!) a Turcis, populi Hungarici et libertatum eius iniustus et barbaris oppressoribus fuit adhibitum”.

2) Tévedésre mutatnak a' Tanító Urnak ime' sorai: „Unicum Diploma regium hungarice conscriptum illud est, quo Iosephus II. (?) an. 1789. die 18. Dec. Hungaris Comitia proxime indicenda est pollicitus”.

3) Tévedésre mutatnak a' Tanító Úrnak ime sorai: „Etiam in alias Europae linguas scholasticorum idioma saeviit, minus attamen, nec tempore tam longo quam in Hungaricam, ut excusari non possint Ludouicus I. et Mathias Corvinus Reges, qui culturam et dignitatem idiomatis gentilitii negligentes, istud a saeva linguae latinae tyrannide tantum non penitus opprimi passi sunt.”

4) Tévedésre mutatnak a' Tanító Úrnak ime sorai: „Omnium scilicet populorum Europae .... idioma maternum, diu admodum, minus cultum minusque politum erat, magisque ab grata sermonis latini pronuntiatione abhorrere videbatur, quam ut Grammatici illorum temporum sibi persuasissent, fieri posse, ut illud vel alphabeti Romani characteribus exprimi, vel artis legibus comprehendere posset”.

5) Tévedésre mutatnak a' Tanító Úrnak ime sorai: „Habebant Clerici linguam latinam sibi aliunde familiarem, cui ubique conservandae et propagandae, nunquam non omnem impenderunt operam”.

Mást tanítanak ezekről a' históriai és diplomatikai Kutatók, ha gondosan ki merítettetnek, és a' századoknak hívebb eszméltetések végett az Ifjúság elébe adatnak, melly különben, ha csak alkalma nintsen a' velős önkifejlésre, az Oskolában nyert Előítéleteket kénytelen magával a' temetőbe elvinni, és így a' legfontosabb tárgyakról egész életében, mikor a' tselekvő Kort elérte is, hibáson ítél. Innend észrevétlenül sokszor nagy kár háramlik a' Köz Társaságra is. Végre a' diplomatikai Nyelvekről szóló értekezésben nem lett volna-e jó Gatterer példája szerént a'

Lingua Publica és Lingua Diplomatica között különbséget tenni, és százodonként mind a' kettőnek keletét megesmértetni?

Nagyon helyesen mondja Schw. Ur a' 31. tizikkelyben az Uj Frantzia Diplomatiának fáradhatatlan Iróiról: „Stupendus ille labor erat, quo alphabeta pleraque omnia cum veteris tum inferioris aevi delineata, in primis autem latinarum literarum mutationes et vicissitudines sigillatim, prolixius forte et operosius quam optes, adumbratas in novo opere diplomatico cernimus”. De Recensens még helyesebbnek találná, ha a' munkát kedvelő és győző Tanító Ur e' „stupendus labor-t” a' Magyar Diplomatikára nézve legalább a' Magyar Országi óklevelekből elvégezte volna. Nagy nehézség fekszik sokszor a' gyakorlott előtt is az Olvasásban. Néha a' *Dubia Lecti* ónál meszszebb ez sem vergődhetik. Illyenkor mi jó volna az ilyen fáradságos, de hasznos és szükséges *Készület*! A' Kezdőre és Tanítványra nézve az minden esetre majd nem elmaradhatatlan. A' nagy érdemű Práy érezte e' szükségét, 's kezdette öszve szedni a' betűknek különböző formáikat és az öszvevonásokat (*Contractiones, Abbreviaturas*) a' Schw. Urnak ajándékozott első Táblában Hazánk ókleveleiből. A' szép pályán több esztendő alatt meszsze lehetett volna haladni. Azonban könnyebb vala mondani: „*Vsus instrumentorum Originalium, cuique in talia penitius inquirenti, plura dabit*”. Mi ennek következése? Ugy-e az, hogy a' Kezdő kénytelen nagy izzadsággal majd mind egyik óklevelből előbb *Alphabetumot* készíteni, 's ha el akad, vagy a' Betű egyszernél többször az óklevelben nem találta, csak azért is hibásan olvasni, mivel a' kétséges olvasás feljegy-

zésre Schw. Ur Diplomatikájában Recensens tud-
tára figyelmessé schol nem tétetik?

Revesebbet fessegetné mind ezeket Recensens
ha a' hibás olvasás nyomaira kevesebbet a-
kadna a' Hazában. De, igazi fájdalom! pezsegnék
e' hibák minden fele. Schw. Ur Diplomatikájának
harmadik Réz Táblája tévedéseiről már felebb volt
szó. Igen hibás olvasásu a' *Diplomatarium*
Miscellaneumban a' Könyv 337. oldalán
mindjárt a' legelső példa is III. István Ki-
rály 1162-dik évi okleveléből. Ditsekedve emle-
geti Schw. Ur az Előbeszéd V. oldalán: „*lacent*
monumenta aeui medii omni auro pretiosiora in
Archiuo antiquissimae Vrbis liberae regiaeque So-
proniensis recondita, quorum ego pleraque vidi
notauique.” Ugyan ő Könyvének 189. oldalán
a' d) jegyzésben mondja, hogy III. István Király-
nak Petsétét látta a' Soproni Levéltárban, kö-
vetkezés képen előtte volt az oklevél is, melly
ről a' Petsét függ. És még is, más, 's különö-
sen olyan keze után adáki legelső példá-
ul III. István oklevelét, ki azt sokakban hibá-
son olvasta. Volt szerentséje Recensensnek a' tsi-
nos és tudomány kedvelő Városi Tanáts nagy lel-
küségéből látni és le írhatni a' mult télen e' drá-
ga ritkaságot, 's összevetvén utóbb mását, nagy
különbséget talált a' hiteles levél és Schw. Urtól
kiadatott *Copia* között. Óvás kedvéért ki jeleli
Recensens a' hibás olvasásokat. A' 9-dik sorban
ea helyett *causa* tévedésből áll; a' 12-dik sor-
ban *mihi* helyett *me*, és *institit* helyet *in-*
stituit hibás; a' 15-dik sorban *mihi* helyett
in hibás; a' 17-dik sorban *Heiderico* helyett
Heidrico hibás; a' 19-dik sorban a' *Fulco*
szó és keresztnév olvasható lévén az eredetiben,
tsonka az *F* — a' másolathan; a' 21. sorban *Ra-*
gil (ma *Reczöly*) áll, és így a' *R* — tsonka a'

másolatban; a' 22-dik sorban az első V — helyébe Vidza (ma Vicza), a' második V — helyébe Velen (ma Beled) neveket kell tenni; a' 23-dik sorban pratum helyett bratum hibás; a' 24-dik sorban Bicenun helyett Bricenun hibás; a' 26-dik sorban temptauerith helyett tentaverit hibás, a' 28-dik sorban hec helyett haec hibás; a' 29-dik sorban végre az eredetihez nem hasonlít az év szám a' másolatban, mivel a' Római számok felett az eredetiben négy o betű vagyon, mellyek a' másolatban kihagyattak. Kár vala a' látott petsét körülírását is meg nem említeni illy módon: „† STEFANVS: DĪ GR̄A. GEISE. REGIS FILIVS. VNGAR. . . . . CROVACI. REX.” Eldönti ez Schw. Úr rendszabását a' 135. §-ban a' Könyv 183-dik oldalán, hol mondatik: „In Hungaria Bela III. patris (Geysae II.) quo genitus erat nomen primus e diplomatum introitu, ubi id prius iam observatum erat, ad sigilla transtulit”. Igazítást kíván e' szerént a' Könyv 232-dik oldalán álló a) jegyzetnek ime vége is: „In Sigillis Regum nostrorum a Bela III. ad Saec. XIV. usque, eorundem genesis multo diligentius, quam literarum introitu, expressa est”. III. István, ki petsétén az Atyját megnevezi, III. Bélánál előbb uralkodott. E' példa is intheti a' Diplomatikusokat, hogy a' rendszabás tételben mértékletes kifejezésekkel éljenek, 's ne szóljanak illyen hangokon: Ez, vagy amaz tárgy tsak ekkor vagy amakkor kezdetett, 's előbb keletben nem volt. Tanátsosabb mondani: Ennek vagy amannak a' tárgynak én régiebb nyomát még nem láttam, 's tudtomra mások sem találtak. Tapasztalásokon épülvén az egész Diplomatika, vajmi könnyen megesik benne a' nagyobb tapasztalás, vagy újabb előmenetel. In-

nend továbbá az következik, hogy nem mind a' Levélre mutat, a' mit egyik vagy másik Diplomatikus nem tapasztalt, vagy rendszabása ellen valónak tart.

A' 32. és 33. tizikkelyben kezdetik az igazi graphikai oktatás. Helyesen felosztatnak ezekben a' Betűk Nagy és Kis Betűkre (M a i u s c u l a e et M i n u s c u l a e), a' Nagyok pedig vagy Szegletes Betűkre (C a p i t a l e s), mellyek részünt egyenes, részünt hegyes vonatokból állanak; vagy G ü m b ö l y ü és K e r e k d e d Betűkre (V n c i a l e s), mellyek kerekded vonatokból készülnek. A' Kis Betűk majd M a g á n o s a k (M i n u t a e) midön a' szomszéd betűkkel huzáskák által egybe nem kaptatsoltatnak; majd K a p t s o l t a k (C u r s i u a e). Mivel a' Szegletes betűk Magyar Országgra nézve nem igen fontosak az öklevelekben, Recensens is azt hiszi, hogy ezeknek számokról nem méltó sokat vetelkedni, azonban említeni még is lehetett volna, hogy a' Capitalis C. (C.) Apollinárisnak Fehérvárott találtatott, 's most a' Nemzeti Museumban őriztetett Sirkövén elő jő. 's a' t. Nem ártott volna (közös lehetvén minden Nemzetnel a' Terminologia) Gatterer deák Diplomatikájának 37. 38. 40. 43. 44. 45. és 47. tizikkelyeit is a' Magyar Diplomatikára alkalmaztatni, mivel mind ezek a' Magyar Országi öklevelekben is találtatnak. Voltak tudniillik nálunk is V é k o n y, V a s t a g, M a g o s a b b, S z é l e s e b b, H o s z a b b, E g y e n l í t ő, E g y e n e t l e n, S z e b b és R u t a b b Betűk. 's a' t.

Rendszabások foglaltatnak e' különbféle Betűkről a' 34. tizikkelyben a' Magyar öklevelekből. Helyes az első, hogy egy Diploma sinszen Magyarországbán egészen Nagy Betűkkel leíratva. Kész Recensens elhinni, hogy a' Szerző az o m n i n o szónak egész jelentést adott, különben ho-

mályosan adatott volna elő e' Rendszabás. — A' második Rendszabás: „Inscriptiones Operum artis e. c. Sigillorum, lapidum, cet. ad Saec. usque XV. factae sunt literis majusculis”, ki nem bírja a' próbát, mivel már III. István Petsétén f. és f. talál-tatik. Mária Királyné Pénz Présén, melyet a' Nemzeti Museum ritkaságai közé számlál, **maria** kis betűkkel íratott. Gara Nádor Ispány **Secretum** Petsétén is a' XIV. százodban **fractur** írás vagy on. s a' t. Nintsen Recensensnek a' harmadik Rendszabás ellen semmi észrevétele azon kívül, hogy e' tziikkely is említést tészen a' **hoszu** betűkről, melyek felebb meg nem különböztet-tek. A' negyedik és ötödik Rendszabás áll is, nem is. A' Magyar Országi óklevelekben és Kéz-iratokban a' **Raptsolt** betűk a' **Magános** a k-
kal többnyire együtt találtatnak. A' hatodik és hetedik Rendszabás pótolékaúl bizonyossá teheti Recensens az érdemes Tanítót, hogy nálunk **Szép** és **Rut** írás minden században keletben volt. Tapasztalható ókleveleinkben, hogy a' Királyoknak Író Deákaik szebben írtak rendszerént, mint a' Biráké és Káptalanoké. Ugy a' **Privilegialis** Le-
veleket 100. pénzért rendszerént szebben írták az Író Deákok, mint jóval kisebb fizetésért el katzim-bálták a' **Patens** és **Clausa** Leveleket. Közön-ségesen az írás formájáról való Tudományt alig lehet Regulák alá venni, azért ha az évszám az óklevélen nem találtatik, tsak az igen nagy gya-korlás és tapasztalás képes az évszám kitaláltatá-sához közelíteni.

Szükséges volt volna egy tziikkelyben itt az Ifuságot a' formára nézve igen közelítő betűknek könnyen megeshető feltseréltetések ellen figyelmetessé tenni. A' Nagy Betűk közül a' B. és W. — C. és E. — G. és S. — K. és R. 's a' t. olly nehéz különböztetesü az esméretlen Tu-

lajdon Nevekben, hogy gyakran csak a' mostani geographiai nevekből lehet az olvasást eligazítani, vagy több ugyan egy helységről szóló óklevelék által. Illyenkor, ha e' segedelmek elhagyják az Olvasót, tanátságosabb kétségessnek állítani az olvasást, mint vigyázatlanul hibát ejteni. Millyen nehéz sokszor a' Georgius és Gregorius neveket jól megkülönböztetni, holt sok függ egy Genealogiai Tábla készítésben az ilyen különböztetéstől!! — A' Kisebb Betűk közül a' c. és e, c. és t, f. és f, i. és r, n. és u, v. és r. annyira hasonlít egymáshoz, hogy könnyű az eltévedés. Ezernyi illyen példákat adhatna elő Recensens a' gyakorlott olvasók után is. A' Római Collectura XIV. százodi Lajstromának Pétsi Mása, melly igazi drága Kints a' Régi Magyar Geographiára, tömve vagyon illyen feltesérésekkel.

Az i. és y. betűkről való Rendszabások, a' Diplomatikai Kritikának (35. §.) Fő Oszlopa i, mind annyi bizonytalanságok a' Magyar Országí oklevelekben Recensens gondos tapasztalásai szerint. Már Szent László Király Weszprémi oklevelében 1082-dikben vagyon az i betű felett néha néha pont is, vonás is. Így az y betűn is néha néha egy pont, és két vonás is találattik. Illyen változó a' szokás a' későbbi levelekben is. III. István Király 1162-diki Sopronyi oklevelében vagyon hominibus, ciuili, iugo, sublimauí, méé. Egy 1218-diki eredeti Levelében Jakab Esztergomi Kanonoknak: vniuersorum, significamus, diuisionales, Comites, Leustachy, uiue, ymmo, uia patrocínio. A' Veszprémi Káptalan 1237-diki eredeti Levelében: Ansoldy, munimine. A' Zágrábi Káptalan 1252-diki eredeti Levelében: predy, Symian, comiti. Baas Ország Birája

1264-diki eredeti Levelében: *index, filium, limytate's a' t.* Pedig mind ezek egykoru jegyek, és nem későbbben rakattak az óklevelekre. Sajnálná valóban Recensens tiszta szívből az olly Perlekedő Felet, mellynek óklevele ilyen bizonytalan apróságoknál fogva a' Birák által gyanúsna találtatnék; vagy azért vettetnék felre, mivel az *imprudens* birtokos régi óklevelét a' könnyebb olvasásért megpontosította. Ezt sem lehet mondani a' XV. Százodról: „*Sec. XV. haec consuetudo, ceu iam minus necessaria dimissa est*”. Egymást éri némelly óklevelekben még ekkor is a' pontozás, sőt most is a' Régi-ség árulók eleget pontozzák nemzeti büszkeségből is, tudatlanságból is, az y. betűt.

Magok magoknak ellenek mondanak több ízben a' 36-dik tizkelyben találtató Következések. Midőn már előre botsátlatott, hogy a' betűk és tollak, mint a' Kalapok, változnak; midőn mondatik, hogy a' Régiségnek első és fő próba köve a' betűknek formájok; midőn mondatik, hogy igen tsiklandos dolog első tekintettel, és tsupa tekintettel (a' Pápaszem is hibáson mutathat) az írás időszakaszát megesmérni és meghatározni akarni; midőn mondatik, hogy épen azért, mivel különféle időkben a' betűknek különféle formájok volt, szükséges bizonyos Írás Epochákat megállítani; midőn mondatik, hogy az írás formákat nevetséges dolog századok szerint osztani; midőn mondatik, hogy egy embernek is különféle időben különféle az írása; midőn mondatik, hogy nagy a' téntának, tollnak, erőnek és életkornak befolyása az írás különbségébe; midőn végre mondatik: „*Caute ergo scriptorum comparatio ad veritatem et antiquitatem enucleandam debet institui*”: akkor sok ellenmondás mondatik, és a' mostani Diplomatiká-

nak gyengesége elárútatják. Más volt² hajdan egy Királynak, egy Bírónak, egy Káptalannak egykoru írásait a' Levéltárokban megtartott Párokból össze hasonlítani; mint most a' Diplomatika tágos tengerén bizonyosan vezető Mag-nestő nélkül koberolni, és minden előnkbe akadó Régiségnek, ha tartalma inyünk szerént nintsen, vérontó hadat nagy füsttel, puskapor és ágyú nélkül, izenni. Illyen elmélkedések akarat ellen is oda vezetik a' Gondolkodót, hogy Atyáink bizonyosabban léptek, mint mi, és hogy az ő Diplomatikájok biztosabb volt a' mostani tzipra Diplomatikánál. És mi kevés munkába telnek, ha igazán akarnók, a' Régi Levéltárokat nagy részben özveszedezetni!!

Két alszakaszokká osztatik az egyes szovaknak íratásokról értekező Fejezet. Az előbbi az egyes szovaknak Orthographiájokat, a' másik Özšvevonatásokat (Brachygraphiam) adja elő. Igaza vagyon a' Tanító Úrnak a' 37. §-ban, hogy a' régi ókvevelekben a' hibás írásmód hitelességre mutat, mivel az akkori idők nem írtak olly gondosan, mint a' mostaniak. Ugy a' hibázás módait a' 38—41. tzikelyekben betű szaporítás, betű kihagyás, és betű eltserélés által derekasan fejtegeti, tsak hogy példái nem mindenkor alkalmasok. Néhol a' régi betű tziprázást is nem különböztette meg. Így a' ffamiliaribus a' familiaribus helyett nem hiba a' régiségben, mivel az s, és f, betűkben a' két hoszu vonás igazán nem dupla betű, hanem tzipraság volt. Más az, hogy a' régi Orthographiai különözéseknek nagy részént okot is lehet tulajdonítani, a' mi által sok hibának vélt dolog hiba lenni megszűnik igazi értelem-ben, főképen a' Tulajdon Nevekre nézve. Illyen okok közé tartozik: 1) A' nemzeti Or-ga-

ganismusból eredő nyelvbotlás, p. o. a' Németnél michi a' mihi helyett; az Olasznál ostia a' hostia helyett, a' Magyarnál Kaszmark a' Kesmark helyett. 2) A' különbféle Nemzeti Dialectus befolyása, p. o. Orod az Arad helyett, teleuca' telek helyett, Beszprim a' Veszprim helyett, Misegrád a' Visegrád helyett. 3) A' különös nemzeti Orthographia befolyása a' Déák Orthographiába, p. o. Sclauonia a' mostani Szlavonia helyett. 's a' t.

Kiterjednek e' féle észrevételei Recensensnek a' 42. tizikelyre is, mellyben azonban legfontosabb az ae Diphthongusról adatott Rendszabás. E' szerint Sz. István Király 1001-diki oklevele az egész Diplomatikában a' maga nemében egyetlennek, az az: nyilvánban hitelt nem érdemlőnek tétetik. „Diphthongus ae, úgymond Schw. Ur, ex chartis saec. XIII. XIV. immo et XV. constanter fere exulat, (exempla certe in contrarium ab unius alteriusque Sigilli Inscriptione desumta rarissima, e diplomatibus prolata, nulla prorsus sunt) dominante e, simplici, cui Saec. XI. XII. in diplomatibus e. c. S. Stephani 1001. interdum haec nota e, in antiquissimis Codicibus jam occurrens, ad diphthongi potestatem denotandam subijuncta est. In eodem Diplomate Diphthongus ae coarctata (æ) pluries recurrit, quae coarctandi ratio in nummis romanis, nec non codicibus antiquioribus, immo in sigillis etiam quibusdam perpauca post annum 1072. in diplomatibus vero nusquam observata est a Mabillonio et eius Sodalibus”. A' kutfőknek gondos megtekintetések nélkül illy bátron szólani, nem annyi-e, mint átabotába szólani? Meg kell itt Recensensnek jobbitania :

1) Azt, hogy az *e*, nem a' XI. és XII. századokban kezdetett, hanem már a' X. század okleveleiben is számtalanszor megjelenik. Tekéntse meg Schw. Ur Mabillon Diplomatikájának XXXVI. XXXVII. XL. Réz Tábláit: tapasztalni fogja, hogy Rodulfus, Ludovicus Transmarinus és Lothárius Frantzia Királyoknak okleveleikben 923-dik esztendőtol fogva az *ae*, *e*, és *e* váltva tétetik *ae* helyett. Ezt láthatja a' Gotvitzi Krónika Réz Tábláin is a' 89. 94. 106. 139. 140. 141. 159. 164. 193. 194. 209. 210. oldalaknál; az az 913-ik évtől 993-dik évig.

2) Az *e*, nem csak *ae* helyébe tétetett az oklevelekben, hanem *e* helyébe is, következésképen kérdés: ha *ae*, vagy *e*, jelentése volt-e? Ritetszik ez egyéb külföldi példakon kívül Szent László Király 1082-diki Veszprémi okleveléből.

3) Nem lehet Mabilloniusra fogni, a' mit egyenesen nem mondott. Így fr ő az *æ* betüről a' második kiadás 59-dik oldalán: „In Diplomatus primae saltem ac secundae stirpis fateorme nihildum simile obseruasse”. E' mértékletes kifejezés nem állít közönségesen, hanem csak a' két első Uralkodó Háziól szól kételkedve Frantzia Országban az *æ* keletéről.

4) Az öszvekaptsoltatott kis *æ* mind Szent István Országlása előtt, mind alatta, mind országlása után oklevelekben is találhatik. Konrád Német Király 912-diki oklevelében (Chron. Gottvicense pag. 94) az *ae* helyett *e*, és *æ* váltva vagyon. II. Henrik Német Tsászár 1005-diki és 1021-diki okleveleiben, úgy IV. Henrik Német Tsászár okleveleiben is az *æ* (Chron. Gottv. pag. 228. 229. 238. 279) esméretes. Az Uj Frantzia Diplomatika LXXXIII. Réz Tábláján II. Miklós Pápa 1061-diki oklevelében,

LXXXV. Réz Tábláján II. Intze Pápa 1130-diki óklevelében jelen vagyon az æ betű, és így a' Mabillonius Sodalisai előtt nem lehetett volna esméretlen. Adhatna Recensens példát Schannat Diplomatikai Munkáiból is. Azonban minek fáradsa Recensens a' Külföldre, ha az æ keletét Schw. Ur Diplomatikájából is békizonyíthatja? Első Réz Táblája harmadik során II. Henrik Tsászár 1021-diki óklevelében a' diuinæ szóban látható az æ betű; maga Schw. Ur tanítja könyvének 74. oldalán a' 41-dik tikkelyben, hogy hibás betű tserélésből az ecclesiae szó helyett az óklevelekben æcclesie gyakran íratott. Ugy-e volt tehát keletben az æ az óklevekben is?? Lássá már a' hirtelenkedett Tanító, mi tsiklandós egy betűből megtámadni valamelly óklevel hitelét, 's mi vigyázva kell a' Graphicában rendszabást készíteni.

(Folytatása következik).

B. Külföldi Literatura.

A' Rác *) Nyelvrül.

Különbbféle Nyelveknek tudása, mi hasznos, mi oktató, és egyszer'smind mi mulattatással bíró dolog legyen, azok, kik több nyelven szólnak, és írnak, leghelyesebben megitélhetik. Revesen vannak, kik sok nyelvet megtanálni elmések és módosok valának. Azonban, ha megtanálni nem is, de legalább több nyelveknek alko-

*) Rácoknak hívja a' Magyar azokat, kik tulajdon nyelveken magokat, Szerbusoknak nevezik. A' Rác nevezet jön a' Deák Rascianustól, ez pedig a' Rascia nevű tartománytól hajdani nagy Illyriumban.

tó részeit, és tulajdonságait ösmérni minden kinek, ki a' nyelvekben járt kelt Férjfinak nevét méltán viselni akarja; valóban szükséges.

A' derek Magyarokra nézve, minthogy áldott Hazájokban, a' Hazain kívül, úgy is több nyelvek kelendők, és használhatók, nem megvető, és nem is haszontalan dolog, ha ők azon Nyelveknek tudásába egészen nem is, de legalább egy kis ösméretébe beavattatnak.

A' Magyar Földön, és szent Koronája alatt illyen á' többi között a' Szerbusi, vagy is Ráczy Nyelv, mellyen, ha az ó-hitűeket és a' Catholikusokat össze veszed, másfel milliommál több Lélek beszél. Ide nem értvén Dalmáciát, Szerviát, Boszniát, Bulgáriát, Albániát, a' hol szinte a' Ráczy nyelv díszlik. Ez a' Nyelv már a' Magyarok' országlásának kezdetétől Dráva' és Száva' Folyóknak folytában itthonos volt; később Duna' és Tisza' partjain is keletbe jött. Valamint maga a' Nemzet is még az ő Királyai alatt a' Rigó mezeji szerencsétlen ütközetig, úgy az után Deszpotái (Herczegjei) alatt, és mind ez ideig nagy összeköttetésben volt; és vagyon a' Magyarokkal. A' mint erről mind a' Hazai Törvény Könyv, mind a' Híztóriák elegendő bizonyyságot tesznek. Ha olykor olykor felbomlani indult is ez a' kötés; ennek a' 16-ik Század' utoljány, és a' 17-iknek elején támadt zürzavaros idők, nem különben a' vallásbeli üldöztetés voltanak szaggató okai. De már egy idő oltá, örök Hála az Emberszerető Magyar Országai Fejedelmeknek, kik az előbb érdeklött káros okoknak veszélyes forrásait be he dugdalták. — Hála és köszönet a' Nemes szívű Magyaroknak, kik szállást adó Honnyokban minden jó Hazafival, bár mi nyelven szöjjön is, bárátságosan kezét fognak.

Ezeknél és a' fentebb mondattaknál fogva, úgy tartom, kedvesen veszi a' Magyar Olvasó, ha a' RácZ Nyelvről néhány ösméreteket nagyobbúl itten előterjesztek.

A' RácZ Nyelv valóságos és első Leánnya az úgy nevezett Szláv Nyelvnek, a' melly, mivel egyedül a' Templomokban és Egyházi Irományokban tartatik fent, és egy élő Nemzet sem beszél már rajta, holt szláv Nyelvnek viseli nevezetét. A' szláv ABC. 42 betüből áll. A' RácZok is ugyan ezt a' hosszú ABC. tanulják iskoláikban, a' hol a' Tanítványok nem az anyai RácZ, hanem egyenesen a' holt Szláv nyelvre oktattatnak. Ez mind az Ecclesia végett történik, a' hol a' Mise, az Éneklés, az Olvasás holt Szláv nyelven vitetnek véghez. Innen van azután az, hogy a' Papok, Tanítók, és Tanúltak tudják a' Szláv Nyelvet; a' többi csak érti, a' mint érti.

Némellyek azt tartják, hogy a' Szláv nyelvi ABC. melly a' Görög után kezdett származni, szent Hieronymus, a' ki Sztridon nevezetű, a' régi Dalmáciának, vagy is Pannoniának szélén fekütt, Városkában 4-ik században született, és szerbus lett volna, szerezte legyen. Ő rólla Huet Péter a' maga könyvében, de optimo genere interpretandi, ezeket írja: „Praeclara vero est et „omni commendatione digna interpretatio (s. scripturae) Dalmatica, quae et Hieronymiana appellatur, idcirco, quod Hieronymum auctorem habere creditur: hanc hodieque apud Illyricos, „Dalmatas aliasque hujus Lingvae nationes in usu „esse ferunt, ut non characteres solum, quibus utuntur, ab eodem Hieronymianos dictos, „sed iis etiam Literis descriptam conversionem „in auctoris, ut puto, gratiam constantissime retinuerint.

Walton pedig in Prologomenis ezeket mondja: „His annumerare licet Hieronymi Versionem „in Lingvam Dalmaticam, quod praeter alios testatur ipse Hieronymus epist: ad Sophronium; „a' hol ezt írja: Quod (az ó és új Testamentomot „érti) translationem diligentissime emendatam „olim mea e Linguae hominibus dederim.

Ellenben Fő Tisztelendő Tudós Dombrovsky I. Úr, Prágai kanonok, nagy Búvárja a' Szláv Nyelvnek, illy czímű könyvében: Szlovánka, melyet 1806-ban Prágában Német Nyelven adott ki, erősen tagadja Hieronymust lenni a' Szláv ABC. szerzőjének, hanem inkább szent Cyrillus és Methodius után, kik a' 11-ik században a' Nap nyugoti Ecclesia által Eretnekeknek kikiáltattak, valamelly Illyriai Paptúl feltaláltnak, vagy behozottnak lenni állítja. Ezen állítása D. Urnak már abbúl is hijánosnak látszik, minthogy a' Napkeleti Ecclesia századok óta szakadatlanúl Cyrillusi ABC. nek és Betüknek nevezte volt, és mai napig is nevezi.

Akármit legyen a' dolog, elég az hozzá, hogy a' Szláv ABC-nek réginek kell lenni. Erre mutat mind a' Betüknek gottusi szegletes formája, mind pedig a' Betüknek Hieroglyphiai nevezete, melly, valamint a' napkeleti régi Nemzeteknél, különös értelmes szavakból áll, melly magyarul így hangzik:

Az, A, én. Buki, B, betüket, Vjedi, V, tudván. Glagolj, G, szót. Dobro. D, jól. Jeszte, E, van. Zsivjete, Zs, élni. Zjelo, Zj, igen. Zemlye, Z, a' földön. Izse, I, (lágylító) a' ki. I, I, és. Kako, K, miként. Lyudi, L, emberek. Miszlete, M, gondolkoztok. Nás, N, a' mi. Ön, O, ő. Pokój, P, nyugalmunk. Rezi, R, mondj. Szlovo, Sz, szót. Tverdo, T. erőset. A' többi Betüknek az értelme homályos.

Az itt megmagyarázott hieroglyphiai Nevezetből látni, 1-ször hogy az első megszerzője a' Szláv ABC-nek azért adott a' Betűknek értelmes nevezeteket, hogy annál könnyebben megfoghassák a' tanulni kezdők, és az Isteni ösméretre szokjanak akkor még pogányságból megtérő Szlávok 2-szor hogy hajdan nem volt a' Szlávoknak annyi sok Betűjük, valamint a' mostani Rácok is csak 23 betűvel élnek, a' mint alább látni fogjuk. Elegendők is ezek a' Nyelv egyes hangjainak kitételére; a' többi Betűk a' Szláv Grammaticának különösségei, és az idegen Szavak' kírása miatt hoztattak be.

A' Rác Nyelvre nézve tehát csak e' következő Betűk szükségesek az egész Hieronymusi, vagy Cyrillusi ABC-ből, úgymint:

A, B, V, G, D, E, Zs, Z, I, (Eta) J, K, L, M, N, O, R, Sz, T, U, Cz, Cs, S, Y. Ez az utolsó lágyító Betű szinte azt a' lágyító hangot formálja, a' melyet a' Magyarban az y.

Van még egy Betű, melyet vastag Jottnak neveznek. Ezt a' Betűt minden szó végére, mely mással hangzóban megyen ki, átallyában oda szokták rakni. Noha se jelentést nem tést; se értelmet, se legkisebb hangot nem ad. Az Usus Tyrannus miatt, minthogy Szent Cyrillus oltá be van hozva, divatban, fent maradt. Mi nagy vesztegetésével mind az Írásnak, mind a' Nyomatásnak csak abból is el lehet képzelni, hogy minden mássalhangzóval végző szó végére, és nem máshová, oda kelletik akasztani. Voltak a' Rácok közzül, kik nyilván kikeltenek ezen haszontalan és terhes Betű ellen, de minden siker nélkül. Íme millyen makranczos dolog az Orthographia!

A' Rác nyelvre legalkalmasabb a' Magyar ABC. úgy, hogy minden hangot, minden értel-

met azon kilehet tenni, a' mint alább példában megfogom mutathatni. Sok Rácز menyecske, a' ki magyar helyen neveltetett, és magyarul írni megtanúlt, de Ráczul nem; Levelet, dallokat magyar betűvel ír le. A' Horvátok és Dalmaták, úgy a' magyar országi pápista Ráczok Deák ABC-vel élnek; holott a' Magyar, a' mint említém, sokkal alkalmasabb. Például szabad legyen elő hoznom azt, hogy Ezek az X betűt Zs helyett használják. Micsoda rendén az igaz hangoztatásnak? Oedipus fejtse meg.

Továbbá e' tárgyban tudni kell, hogy a' Russusok az Egyházi Könyveken kívül az úgy nevezett Polgári ABC-t vették fel, mellyben 33 Betűk vannak, és a' Deákhoz, ha néhányat kiveszel, hasonlítanak. Az Egyházi Könyvekben ők is, a' Ráczok is a' Cyrillusi 42 betűből álló ABC-vel élnek. A' világért sem engedik meg az Egyházi Férjfiak, hogy a' Polgári vagy is Deák formájú Betűkkel nyomtattassék csak egy Templomi Könyv is. Ezen fel ne akadj, mert az ő Templomi Könyvek mind a' régi holt Szláv nyelven vannak írva, mellynek Grammaticája szorosán megkívánja a' Cyrillusi régolta bevett Betűkkel való élést. Ezek nagy részint hasonlók a' Gottusi, vagy is Német Betűkhöz, kivéven a' kis O Betűt (omikront) A' többi mind szegletes görbe. Ebből mindazáltal ne következtessd, hogy a' holt Szláv Nyelv is szegletes görbe legyen. Ez a' Nyelv, tudnod kell, igen bő és hathatós Nyelv. Nincs is a' Nyelvek között egy is, melly a' régi Görögöt bőségében, hathatóságában, fordúltaiban úgy elérné, mint ez a' Szláv Nyelv. Többet mondok: az egész Grammaticája, de főképpen a' Syntaxissa pontig Görög kaptára üttetett. Még a' Praeteritumokban, futurumokban, participiumokban is szinte úgy bővelkedik, mint a' Görög Nyelv. Sőt Du-

alis numerussal is bír. Mind azon kiejtéseket, melyek a' Görögben uralkodnak, szinte azon rendel, és azon móddal kiteheti. Ha csak a' Templomi Énekeket vesszük is, melyek Atticai Görög nyelven, és sok poesissal készültek, mind ezek nyomban, és erőltetés nélkül Szláv nyelvre fordítattak, és kedvesen hangzanak. Még az is nevezetes ezen holt Szláv Nyelvben, hogy az ő Grammaticája századok óta meg van tökéletesen állapítva. Melly Időkorban, és kik által jöhetett annyira ez a' Nyelv? még eddig senki meg nem határozhatta. Ez is egy jele, hogy valóban régen kellett Író nyelvé lennie; hogy Hieronymus, Cyrillus, és Medhodus már iparkodtanak virágzásán. Ez a' Szláv Nyelv, a' mint tapasztalni lehetett, szüntelen a' Görög poezisú Énekekkel megáldott Templomokban és Klastromokban díszlett Fő szerencsáját az adá meg, hogy pallérozatlan vóltában kezdék a' Papok a' Görög Nyelv után mivelni, és innen nyerheté a' Görög kellemeket, és hajlékonyságokat. Minden Görög Szent Könyvek, és a' Szent Atyák' munkái régtől vannak Szláv nyelvre fordítva, és Russiában kiadva.

Erről azért írtam itt annyit, mivel sokan úgy tartják, de vitatják is, hogy ez a' holt Szláv Nyelv valósággal nem más, hanem a' régi Ráczy Nyelv, és a' mostani Ráczy Nyelv romlott Szláv nyelv legyen. Innen nevezik még most is Szlave-no Szerbszki, vagy is Szláv Ráczy Nyelvnek.

Legyen ez úgy, vagy nem; annyi bizonyos, hogy a' Szláv Nyelv Édes Anyja a' Ráczy Nyelvnek. Ez a' legtvényesebb Leánnya el annyira, hogy a' Ráczy Nyelv, valamint a' gyermek az édes Anyja' emlőjét, úgy ő a' Szláv Nyelvet kényére szophatja, belőlle szavakat szabadon vehet annyit, a' mennyit akar egy kis változtatással a' végzésekben. A' Ráczy Nyelv inkább selypít, és

hangzóbb a' Szláv nyelvnel. Innen láthatni, milyen kimeríthetetlen kútforrása buzton buzog e' Nyelvnek, és mennyire juthatna, ha a' nyilvános Hivatalokban, és nagy Udvarokban keletre kaphatna. De most, úgy szóllván, falak közzé rekedt, és a' nép' szájában privatizál!

A' Rác Nyelvben a' Beszéd' részei nyolcz, a' Nem három; az Eset hat, valamint a' Deakban. A' Nevek' hajtogatása négy. Az Igéje is négy: Cselekvő, Szenvedő, Közép, és Deponens. Az Ige hajtogatás három az Igék három formájú végzések szerint, mellyek am, em, vagy im-ben végződnek. Modja négy: Jelen való, Parancsoló, Ohajtó, és Határozatlan. Az Igék' idejei hat: Jelenvaló, Aligmúlt, Elmúlt, Régen múlt, Igen régen múlt, és Jövendő.

Kivált különösségei közzé tartozik a' Rác Nyelvnek az, hogy a' szavakban a' csúf formájú minék kiejtésére kisebbítő formája is vagyon, p. o. Ha valamelly csúfosan nagy Embert, Aszszonyt, Lovat, Kutyát, házat, bort, fát 's a' t. ki akar tenni.

A' Rác Nyelvnek megállapított és kidolgozott Grammaticája nincsen. Stephánovics Vuk (Wolfgangus) Szerviai születésű adott ki Bétsben 1814-ben Rác Grammaticát, de ez, valamint rövid, úgy hiányos is. Nem is gondoskodott még eddig senki e' Nyelvnek számára Grammaticát írni, mert, a' mint megmondám, a' Rác tanuló Gyermekek a' Szláv Grammaticát tanulják az oskolákban, és ezzel közönségesen megvannak elégedve; jól lehet a' Rác nyelvre igen sokban nem alkalmaztatható. De az Egyház és a' régi bevett szokás úton útfélen parancsol!

A' Rác Nyelv, minthogy a' Tudományokra nézve nem igen mivelt, és eddig nem is alkalmaztatott, még szűknek lehet mondani. A' mi

gyengeségeit illeti, a' Görög és Olasz után egy nyelv sem gyengébb, egy sem éneklőbb, se nem pergőbb, a' Ráczy Nyelvnel, minthogy magánhangzókka! bőves. Ezt kivált a' Verseken igen észre lehet venni, p. o.

Szvobodam szam doszad bio,
Nit szam lyubve szúze lio;

Szabad voltam mind eddig
Nem is sirtam a' szerelemnek
könnyeit

Dán, i nóty mi mirna bila,
Nit me zselja morila.
Ot kad, bjedan, pozna tebe,

Napom, éjtszakám csendes volt,
Es a' kívánság nem gyötört.
Miólta, én nyomorúlt, megös-
mértetek,

Izgubi já sza szvim szebe;
Tuga, Pohoty, i Nadezsde
Okupe me, i vrede.

Elvesztém én egészen magamot
A' Bú, Vágyás és a' Remények
Elő vesznek engem, és sértenek.

Látni ezen nyolcz versbűl, hogy a' Cadentia mind vocalison megy ki, és így van ez közönségesen. Igen, igen ritka Vers, melly mássalhangzóval végződné. Éppen ezért az Éneklésre igen alkalmas annyival inkább, hogy hosszú magánhangzója nagyon kevés.

A' Régi Ráczyok Cadentiáson soha sem verseltek, de még most sem versel azon a' köznép, egyedül a' szótagokra vigyáz, ezt veszi eggyenlő számban és mértékben. Láthatni ezt ama' Azon-Agának keserves Dalából, mellyet Göthe híres Német Tudós, Fortisz Apáturnak Olasz fordításából tett Németre által, és utánna T. Kazinczy Ferencz szerencsésen fordított, és Poetai Berkében 211-ik lapon kiadott. Morlah Nyelvnek (nem tudom, mi tévesztés után) nevezte ezt Göthe Úr, pedig valóságos Ráczy Nyelven írott. Illyes Dalok számtalanok, és többnyire Vitézi Tettekéről készültek, mellyek Traditio által a' Nép' szájában megmaradtak. A' fellyebb említett Sztephánovics Vuk sokat öszszeszedett, és két kötetben, Köznépi Énekes Könyv, cím alatt Bécsben 1814, és 1815-ben kiadott. Eggyet például ide írok:

Ój Devojko pitoma Ruzsicze!
Kad szí rászla, na sto szí gledala?
Il szí rászla na bór gledajútyi,
Il na Jélú tángu ponoszitu,
Il na móga Brata nájmladjega?
Ój Junácse, moje jáрко szúncze!
Nit szam rászla na Bór glédajútyi,
Ni na Jélú tángu ponoszitu,
Nit na tvóg Brata nájmladjega;
Vety szam mláda prama tebe rászla.

Hej lyánka szelíd Rozsácska!
Midőn nőttél, mire tekingettél?
Nőttél e' a' Fenyőre tekingetve,
Vagy a' vékony kevély Jegenyére,
Vagy az én legkissebb öcsémre?
Hej Bajnok! Te az én forró Napom!
Nem nőttem én fenyőre tekingetve,
Sem a' vékony kevély Jegenyére,
Se a' te legkissebb öcsédre,
Hanem én fiatal hozzád képest nőttem.

Szóval a' Ráczy Nyelv az Éneklésre, nyájas-
kodásra, és mindenféle enyelgésre alkalmas. A'
Horvát, Dalmata, és más Illyriai nyelvek majd
nem egészen eggyek a' Ráczy nyelvel; sőt u-
gyan azon egy nyelv. Egyedül némelly kiejtés-
ben, magánhangzó' változtatásokban, meghosz-
szabításokban, és, a' mi minden nyelvben közös,
provinczialismusokban különbözik.

Mindenek felett pedig a' Ráczy Nyelv azért,
hogy a' Szláv Nyelv uralkodik Templomaiban,
szerencsésebb amazoknál, és ugyan ezért sokkal
inkább közelíthet a' főbb Culturához, de úgy ha
több Mecenássai, mint sem most vannak, talál-
koznának.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Eredeti Oklevelek' kivonásai.

Föl-Jegyzése:

Azon írományoknak, mellyek néhai Pigner Sámuel Magyar Országgi Ügyésznek ez előtt 32. Esztendőkkel Kőszeghi Királyi Városban törtint halálával hátra maradtak, és mind eddig röjtökben voltak, mostan pedig Nemes Tóth Pál Ifjú által rendben szedettetvén, azoknak, kiket illetnek, szükséges tudományára közönségessé tétetnek.

1-mo Szent-Királyi, Hermáni, Oladi, és Bádonfai Nemes Vass-Vármegyében lévő Jószág, néhai Gróff Esterházi Nep. János, és Skerlecz Ferencz közt törtint eladásáról, mivel-tárul szólló több izbéli Levelk.

2-o Gróff Esterházy Nep: János által Gróff Erdődi Mária Gróff Esterházy Daniel Eözvedgye ellen 1771. 10-a Junii a' Kőszögi kerületbéli Tábla előtt kezdett Pöre Párban — más némelly originális írományokkal, nevezetessen Gróff Erdődy Anna Mária, és Gróff Esterházy János között de Anno 1775. 18-a Mensis Junii véghez ment originális Transactio sub authentica expeditione — Gróff Esterházy János Eő Nagyságát illető Peresznyei Jószága, és egyéb Javak eránt való írományok.

3-o Báró Egger Jósefnek Vöber Jóseff ellen 1777. 3-a Junii a' kerületbéli Tábla előtt kezdett Implementális Pöre Párban.

4-o Ráttky Jóseffnek Czompó László, és Palásty Anna ellen 1770. 2-a May. a' kerületbéli Kőszöghi Tábla előtt kezdett Pöre.

5-o Gróff Batthyán Lajosnak Schildknecht János, és Jóseff ellen Hörmenden 1779. 28 a 7-bris kezdődött, 's félben szakatt implementális Pöre, Párban.

6-o Paretti a' Genovaiak' Plenipotentiarissza, és Rátky József között folyó Processushoz szolgáló Irományok.

7-o Lendvai Jánosnak Rumi József ellen 1779. 10-a Junii a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt egyességgel végzett Pöre párban.

8-o Lendvai Jánosnak Bakó Mihály ellen a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt kezdett adósságbéli Pöre.

9-o Hep Benónak Rátky József ellen 3500 fl. eránt 1770-ben kezdett eredeti, és Oppositionalis Pörei sub authentica Expeditione.

10-o Fournier, és Dilling nevű Személyek közt fönt forogó állapotokat illető két darab Irás.

11-o Véssey Ferencz, és Felesége Szelestey Eufrosina Successori közt Szent- Ivánfai, Uyfalui, Orosztonyi, Halimbai, Vései, és Dentsi Jóságokban leendő egyenlő Osztály eránt a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt elvégződött osztályos Pörnek mássa.

12-o Rátky Jussokat külömbféleképpen illető Irományok, és Jegyzések.

13-o Rimánóczi Familiát illető Magyarórsi, és Szóczei Jósággról szőlő Irások.

14-o Vischy Successorokat illető Jegyzések, és Irások.

15-o Réry, és Erdődi Familiának Somlói Jóságban való Jussokat érdeklő Irományok.

16-o Szent- Gothárdi Apáturságnak Vöber József ellen a' Körmendi Uradalom előtt Anno 1774. 8-a Febr. kezdődött Pöre.

17-o Béri Balogh Familiát Mersei, Váthi, és több hozzá tartozandó Jóságok eránt illető Irások.

18-o Szily Ádám által Gróff Erdődy Kristóff ellen a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt 1775. 17-a 9-bris kezdett Pöre több Irományokkal.

19-o Szittl Klárának Gróff Esterházi Ferencz, és János ellen 1775. 27-a 7-bris a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt ex praelatione Intabulationi kezdett Pöre.

20-o Palásty Mihálynak Somogyi Sándor, és Czák Anna ellen a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt 1772. 5-a 7-bris kezdett Pöre.

21-o Dániel Péternek Groszszipger Ferencz, és Láczy Ignátz ellen 22-a Aug. 1775. a' Dunán túlsó kerületbéli Tábla előtt kezdődött Pöre.

22-o Lenner Györgynek, és Susánnának Lenner Mihály, János, és Pál ellen a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt kezdődött Pöre.

23-o Oroszváry Juliannának, és Eörsébethnek Oroszváry András, Dániel, és Mihály ellen a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt kezdődött osztályos Pöre Anno 1779. 9-a Junii. több Irományokkal, jelessen Oroszváry Lászlónak eredeti Testamentoma.

24-o Somogyi Successoroknak Szápáry Familiával közös állapotját illető Irományok.

25-o Eöri Szigethben Vass Vármegyében lakozó Lusznik Személyek Nemességét illető Irományok.

26-o Pongrácz Successoroknak Döriek ellen való adósságbéli követeléseket illető Irások, 's Jegyzések.

27-o Daniel Péternek Szeremlei Julianna ellen való adósságbéli követeléseket illető Pöre a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt 1758. 26-a Apr. kezdett Pere.

28-o Perlaki Somogyi Ferencz által Nagy István ellen a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt 1758. 26-a Apr. kezdett Pere.

29-o Királyi Pörök Kormányozójának (Causarum Regalium Directoris) Gróff Sztárai János ellen a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt 1777. 25-a Aug. ex praelatione Juris kezdődött Pere.

30-o Serra Jakabnak a' Genovaiak Kormányozójának Gróff Batthyán Theodor, és Sztáray János ellen a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt 1778 15-a Jan. kezdett Correctorius Pöre.

31-o Farkas, és Ráldi Familiát illető Irományok.

32-o A' Genovaiak Kormányozójának Brentamon, és Ráttky József között fönt forgó állapotokat illető Irományok,

33-o Lepossa, és Harcsai Familiát illető Irományok.

34-o Viczen Évának János István, és Ádám ellen Kürthi Jussok eránt a' Dunán tulsó kerületbéli Tábla előtt 1779. 10 a X bris kezdett, és a' Judicatusnak leszállításával végződött Pöre.

35-o Sárváry Uradalmat illető Urbárium, és egyéb oda tartozandó Irományok.

36-o Medgyesy Anna Horváth Ferencz Eöszvedgye ellen Svaiczér Jánosnak praetensióját illető Irományok.

37-o Dukai Kurdacs, és Högyészi Familiát illető Irományok. Originalisban.

38-o Semberger Rosáliának Györgyi Pál hitvesseinek Successionális Pere, Jékei Rosália, Saigó János hitvese ellen Győri, Wessprémi, és Komáromi Vármegyékben lévő Javak eránt a' Kőszeghi kerületbéli Tábla előtt 1779. 22-a 9-bris kezdődött Párban más Levelekkel edgyütt.

39-o B. Vécsei Halála után Somogy Vármegyében maradott Javak eránt való Irományok Párban.

40-o Gróff Széchenyi Ignác halála után maradott adósságok eránt való computus vidimált párokban.

41-o Birisics Mihálynak 12 mil. fl. adósság végett való Pöre Gróff Batthyáni Imre eő Excellentiája Successori ellen 1777. 24 a 9-bris a' Kőszeghi kerületbéli Tábla előtt kezdődött Párban.

42-o Inkei Boldisárnak 15 mil. fl. adóssága végett Gróff Erdődy Kristóff Eő Excellentiája ellen 1775. 2-a May a' Kőszeghi kerületbéli Tábla előtt Transactióval termináltatott Párban.

43-o Gróff Illésbázy Jánosnak adósságból származott Oppositionális Pöre Nagy István Herczeg Esterházy Miklósnak Usorai Administrátora ellen 1775. 15 a 8 bris a' Kőszegi Törvényes Tábla előtt az all-pörös megmarasztásával végződött.

44-o Szegedy Successorok között véghez ment Osztály Levélnek Minutája.

45-o Schöldknecht János, és Jóseffnek 40 m. fl. adósságbéli Pere Gróff Erdődy Kristóff ellen 1776. 15-a Junii. Küszögön kezdődött Párban.

46-o Gróff Erdődy Kristóff, és a' Genovaiak között fönt forgó állapotokat illető ácták.

47-o Póka Familiát illető Búcsúi, Zsédenyi, Somjánóczy, Kustanéczi, Simaházi, és Damonyai Jóságokat illető Irományok. Originalisban.

48-o Czompó Ferencz, Sándor, és Jánosnak, Hamarla György, és Körtvélessy Mária magva szakattával Csöngén, Ostffi Aszszonfán, és Mihályfán Reménes állán Vass-Vármegyében a' K. Fiscusra szállott Portiók 6-ik Károly Császár, és Király által conferáltatnak dtto 9-ae Junii 1730. in authenticà Expeditione Capti Castriferrei.

49-o Ocskay Evának Sárkány István hitves Társának, Öregebbik Ocskay Ferencz Leányának, Ocskay, Lévary, Duboványi, Tepkői, máskint Mikófalvai, Lehotai, Nagy-Orvisti Tettes Nitra: Trebessőczy, Orchányi, és Szereczei T. Trencsén Vrgyei helységekben való portiókban testvére, ifjabb Ocskay Ferencznek defectússával Vesselényi Palatinus által kiadott Praefectionális Donátiója dtto 14-ae Decembris 1666. in authentica Expeditione Capituli Nitriensis.

50-o Adelffi Antal adósságbéli Pöre Zaruba Succesorok ellen 1769. 28-a Aug. kezdődött Executióval végződött in Origine.

51-o Ifjú Herczel Márk Budai Zsidónak adós Pöre Vaida László, és Bíró Farkas ellen 1775. 8-a May. Köszöghi kerületbéli Tábla előtt kezdődött, félben szakadott.

52-o Inkey János Testamentomának mássa de Anno 1742. más Irások párjával.

53-o Nagy-Zsenneyi Kiss Lászlónak, és Feleségének Handlein Katalinnak Pöre Handlein Eleonora ellen 1778. 25-a Aug. a' Köszeghi kerületbéli Tábla előtt kezdődött, félben szakadott.

54-o Horváth István adósságbéli Pöre Illési Ferencz ellen 1780. 23-a Aug. a' Köszeghi kerületbéli Tábla előtt kezdődött, félben szakadott.

55-o Baumgartner született Lánglett Josephának két rendbéli de 25-a Aug. 1777. adósságbéli, és ezekből származott két rendbéli de 1-r Mar. 1800. Sirmay Joanna Schmideg Tamás Eöszvedgye ellen a' Köszeghi kerületbéli Tábla előtt kezdődött Pörök.

56-o Herczeg Esterházy, Miklós Pöre Sólyom István ellen 1773. 28-a April. kezdődött, és az Actoratus leszál-littatott.

57-o Gróff Batthyáni Aloysiusnak két rendbéli adósság Pörei Gróff Batthyáni Ignác ellen 1778. 11-a 7-bris kezdődött, ex Contumacia végződött.

58-o Cséby Gergely adósságbéli Pöre Rimánóczy Ádám, és hitvese Szegedy Francisca ellen Executióval tellyesítettett in authentica expeditione.

59-o Paumon János adós Pöre Zarka Mária Skublics Sándor hitvese ellen 1767. 25-a Febr. Szolga Bíró előtt kezdődött, és executióval végződött in Origine.

Tud. Gy. X. K. 1819.

60-o Inkey Károly adósfághéli Pöre Illésy Ferencz ellen 1780. 28-a Aug. a' Rösözghí kerületbéli Tábla előtt felben szakadott.

61-o Mérei Jóseff, és Már ffi János Successorit, Giczi, Csehi, Mislai, és Bihadi Jóságok eránt illető némelly Levelek, és jegyzések.

62-o B. Babolcsai, és a' Genovaiak között fönt forgo állapotokat illető Irományok.

63-o Nagy-Csemetében Lakozo Domján nevű Emberek, Nemessegek, és Pula^hnevű helységben lévő Jóság eránt való Irományok.

64-o Ostffi Mihály, és hitvesse Prizeman Borhala Successori közt a' Tettes Királyi Táblán elvégzett új osztályos Pernek Párja, úgy Lepossa Judith Vörös Pál részire a' Vassvári Háptalombul authenticce expedáltt Irományok: még is simplex írásbéli útasítások.

65-o Horváth Katalinnak actiója Francesics János, és Horváth Eörsebeth ellen a' Fassiának megsemmisítése végett a' Rösözghí Districtualis Királyi Táblához dtto 9-ae May. 1787.

66-o Öreg Záthureczky Jóseff osztályos Pöre Dávid nevű J. felek ellen a' Tettes Királyi Táblán 1775. 21-a Januarii kezdődött, 's felben szakadott. Hosztyánszky Miklós Jóságából reá nézendő részért. párban.

67-o Vöber Jóseffnek 600 fl. eránt való Pöre Békássy János ellen 1779. 16-a 9-bris Simon Jóseff Vass-Vármegyei Sz. Biró előtt kezdődött.

68-o Meszlenyi Takács Mihály, és Körmendi Judith hitvessinek Successorit illető osztályos levél párja, és egyéb Jegyzések.

69-o Súlyom István invalidatorius Pöre Süle Sámuel ellen 2. hold föld eránt Rösözghí Királyi Tábla előtt dtto Anno 1790.

70-o Szecsődi Imre, és Tallián Anna Successorit illető originalis Levelek, az osztályos Jóságok állapottyokrul, Verébelyi Imre Successorit illetők.

71-o Fejérváry Successorokat illető Jóságokrul némely Jegyzés, és missilis level.

72-o Száraz György, és Daróczi Katalin Successori között költt osztály levél 26-a Mar. 1743. párban némely más Jegyzésekkel.

73-o Hollósi Familiát illető Levelek.

74-o Kleinrath maradékoknak Successionalis Pere Ruszti Királyi Város előtt Volmúth Borbála ellen 1791. Eszt. 15-dik Sept. kezdődött, s félben szakatt.

75-o Sváiczner Jánosnak Medgyesi Anna Horváth Ferencz Eözvedgye ellen 500 fl. Practensióját illető Acták.

76-o Szelestey Istvánnak, Nagy Benedek ellen Szápáry Successió eránt való Acták.

77-o Nagy Ignácznak Testvérei ellen való osztályos pörinek mássa.

78-o Szelestey Istvánnak Márffi János, és hitvese ellen való adósságbéli Pöre.

79-o Juhász Jánosnak Czompé Antal ellen 7057. fl. 28 1/2 kr. búl álló adósságát illető Irományok.

80-o Lipics, és Békási Nemzetségit illető Levelek több izbéli Levelekrül szöálló reversálisokkal.

81-o Gróff Vitzay Mihály, és G. Draskovich Borbála közt véghez ment osztályt tárgyzazó némely Irások.

82-o Gróff Szirmay Tamás által Sajó-Vámosi Jöszág eránt a' Virág névű Familiabéliek ellen folyó Pörben emanált Inhibitorium Parancsolatnak vidimált Párja.

83-o Királyi Fiscusnak részire szolgáló némely Irományoknak mássai.

84-o Petőházi Jöszág mivoltáruul való Jegyzés.

85-o Komlinszky Ferdinand által a' Tokai Ház, és Szölő eránt Pikocsi Eleonora ellen folytatott Pörnek eléégése felül Ns. Zemplin Vármegyének Testimonialissa párban dtto 24-ae 7-bris 1625.

86-o Báro Baumgartnerné két rendbéli adósságot tárgyzazó Pere Gróff Schmidég Tamás ellen 1777. 25-a Aug. Reöszeghi Disttis Tábla előtt végezve sub authentico sigillo, két originális Admonitiók, és egyéb Irományok.

87-o Razaí Márton Successori között Tóth-Vásonyi, Füredi, Vámos Szent-Gáli, Siskei, Baudi, Billegei, és Kiss-Hidegkuti Jöszagok eránt osztályos Pörhöz szolgáló Irások.

88-o Mesterházi Nagy Sándor által Heteyi Borbála előbb Nagy Mihály, utóbb Mesterházi Sigmond Hitvese ellen első Férfi magva szakattal maradt Successio végett Jóseff Császár ideiben kezdett Perhez szolgáló Irományok.

89-o Valding er Máriának B. Schilson ellen folytatott Praetensióját illető Irományok, és Jegyzések.

90-o Gróff Festetics Jóseff concursusához tartozandó Irományok.

91-o Lendvai János által követett adósságok eránt Bakó Mihály Ur ellen szolgáló Irások.

92-o Dráskovics Familiát illető Ikervári Jósza got érdeklő némely Irományok.

93-o Viski Sámuel Consiliarius Urak Horváth István ellen folyt adósságbeli Pörít illető Irások.

94-o B. Schilson Familiát illető több izbéli Acták.

---

2. J u t a l m a z t a t á s.

Nemes az, kit érdemei nemesítenek, ki fejével, és szívével magát dicséretesen kimutatja. — Ezen bölcs mondásaink a' Régieknek meg ma-is, és mindenkor, helyesek maradnak. A' polgári nemesség-is csak annak válik becsületére, ki magát arra jó erkölcei, 's hazafijúi áldozatai által érdemessé tette; és ha az ilyen a' bölcs Fejedelem által megjutalmaztatik, megjutalmaztatik benne, és általa, az egész Nemzet, 's az egész emberiség.

Ilyen bölcs megjutalmazónak példáját mutatta dicsőségesen országgló Fejedelmünk, midőn e' folyó esztendőben Juniusnak 30-dik napján Perugiából Olasz országból Királyi Adomány Levele által Nemes Trattner Mátyást, Nemes Vas Vármegyében Johrmannsdorfból született magyar fit, 's egy Pesti Cs. Kir. privilegiált Könyv-nyomtatásnak volt birtokosát, a' ki 30. esztendő oltá, midőn a' magyar Literatura még szunyadozott; ezen szép művészség által a' tudomány és nyelv-terjesztésnek nem csak hathatós eszköze, hanem a' jobb magyar nyomtatásnak Attya volt, a' ki sok Országokat beutazott, Párisban még a' revolutio előtt, a' nélkül hogy az-

ért esedezett volna, polgári jutt nyert, Récsben is Könyvnyomtató műhely felállításra engedelmet kapott, s a magyar Kir. Universitásnak Budán lévő Könyvnyomtató műhelyét felsőbb Rendelésekre 1779-től fogva több esztendőkig mint Director igazgatta; most is Pesten választó polgári rangban vagon; s ő általa a' fíjúi ágon lévő magzatait, u. m. Nemes Trattner János Tamást, ki érdemekkel teljes Atyjának nyomdokaiba lépven, a' nemzeti Literaturát számos jeles, és nagy munkának kiadásával ekoráig is szerencsésen gyarapította, s ezentúl is a' Haza javára sokat fog tenni; — és Nemes Trattner Károlyt magyar lelkű, magyar szívű hazafi Hatonát, s a' magyar Literaturának szives kedvellőjét, a' ki a' Cs. Kir. Genie Testnél hadi tudománya, s jeles maga viselete által oly figyelmet vont magára, hogy ifjú létére második Kapitányságra, legközelebb pedig Spalatrói Vár Commendánsságra emeltetett, — s ezeknek maradékait Nemes Krassó Várnegyében fekvő Petroza nevű egész helységgel, mint Királyi adománnyal, megajándékozta. — Méltó ezen érdemes Ház, hogy a' Maradéknak hiadód emlékezetében hazafi áldozatai sen maradjanak; örvendhet minden jó Hazafi annak megjutalmaztatásán, örvendek én is, annak szives tisztelője.

Th.

3. T a l á l m á n y o k.

Tudva vagon, hogy az Angolok néhány esztendőktől Keleti Indiából is hozzák az Indigót. Jaume St. Hilaire Úrnak a' Párisi Akademiában nem régiben tartott leczkéjéből kitetszik, hogy azon Indigo nem, mint a' közönségesen szokásban volt, valamelly plántának productuma, hanem egy fáé, melly a' legroszszabb földben is megterem, s mellynek nagy leveléi különös jóságú Indigót adnak.

Davy, híres Angol Chemicus, sok próbatételek által tapasztalta, hogy a' legroszszabb lisztből is jó kenyeret készíthetni, hogyha egy font olyan liszthez 20—30. grán Magnesia vegyítettik.

Kamtsatkában 1814-ben ismértette meg Malatsejef Orvós a' Tehénhimlő beohtást. — Először mintegy 500-at maga be-

őjtött, azután az őjtásra némelly parasztokat is megtanított, 's minthogy a' nép látta hathatosságát, már örömet őjtatják, és csak eddig 3000-nél többekbe, részszerént gyermekekbe, részszerént idősbekbe beőjtatott, H. 's K. T. 1817.

A' Szobránczi Hénkőves Fürdő Ungh Vármegyében arthriticus, rheumaticus és Scrophulosus betegségekben leginkább és igen hasznos H. 's K. T. 1817.

Dr. Forgó.

4. I n t é z e t e k,

A' Pesti Universitas Magistrátusa Aug. 25-ik és 30-ik Napián újjabban választott, és ugyan Magnificus Rectornak Fő Tisztelendő Tumpacher Józef, a' Győri Nemes Káptalan-nak Kanonokja, Komáromi Archi-Diaconus, Theologiae Doctor, és a' Pesti Királyi Universitásban a' Görög Nyelvnek, az Uj Testamentomi Sz. Könyvek' védelmezésének és magyarázásá-nak Professora a' Theologiai karnak öregbije; — Dékánoknak pedig választattak és ugyan a' Theológiában Nagy Tiszteletű Fischer Bertalan, Szepesi Püspökségbeli Pap, és a' Theolo-giai Erköltsi Tudománynak Professora. A' Törvény karban Ts. Ifjabb Kisfaludi Liptay Sándor a' Philosophiának, és a' Tör-vénynek Doctora, Ns. Honth, és Bars Vármegyék' Assessora, az ő Budai és Visegrádi korona Uradalmakban 2-ik Fiskalis és a' Törvény Karnak tagja. — Az Orvosi Karban Ts. Streit János az Orvosi Tudományok Doctora, Ő Cs. Kir. Fő Hertzegségének Magyar Hazánk Nádor Ispánnyáuk Udvari Orvosa, 's az Orvosi Karnak Tagja; — A' Philosophiai Karban Ts. Falitzki Mihály Ur, a' szép Tudományoknak, és Philosophiának Doctora, a' közön-séges Természeti Historiának, a' Technológiának, és a' Me-zei Gazdaságnak Professora.

Ez által panaszképen kénytelenek vagyunk jelenteni, hogy a' Hazánkban virágzó Rom. Cathol. Oskolákból semmi Tudó-sításokat nem kaphatunk, azért kérjük a' T. Elöljárókat, hogy bennünkét az Oskolák állapotjáról, a' Tanulók számáról s más környütlállásokról időről időre tudósítani ne terheltessenek, melyet ekkoráig Dr. Rummy és Mispál ditséretesen teljesi-tettek.

Th.

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ő Császári Királyi Felsége meglevén arról győződve, hogy csak azon Ország boldog, mellynek Tudomány kedvellő, Igazságszerető, bölts Elöljárói vagynak; kedves Hazánk eránt való atyai gondoskodásának új példajit adta e' következő Elöléptetésekkel:

Nagy Méltóságú és Fő Tisztelendő Rudnai és Divék Újfalusy Rudnay Sándort, mostani Erdélyi Püspököt és Cs. Kir. belső titkos Tanácsost, mind a' szép, mind az egyházi Tudományoknak buzgó Kedvellőjét Apostoli Királyi Hatalmával Esztergomi Érsekségre és Magyar Ország Primási Méltóságára emelte.

Az eképen megüresedett Erdélyi Püspökségre emelte Ő Cs. 's Királyi Felsége Méltóságos Báró Négyesi Szepessy Ignátzot, Egri Prépostot és Kanonokot, a' Megyebeli Könyvtár' Orjet, az Egri szegények Intezetének, 's T. Nemes Heves Vmegye' Actákra ügyelő Deputatiójának Elölülőjét, és a' szép Tudományok', a' Philosophia' és Theologia Doctorát, azon több tekintetben a' ki a' jóban változhatatlan volt, a' kinek emlékezete áldásban marad mindnyájoknál, de főképen azon ügyefogyott szegényeknél, a' kiket táplált, ruházott 's lelkiképen is megvigasztalt, 's azon Szerzőknel, kiknek Munkájit a' maga költségein kinyomatta; — áldásban marad az ő emlékezete mi nálunk is mint a' kinek ezen Tud. Gyűjtemény is leglőbbet köszönhet.

Méltóságos Kopátsy Józsefet, eddig a' Tettes Kir. Törvényes Táblának Praelatusát, Sümeghi Sz. Jakab Apátját, Hantai Sz. Mihály Prépostját, a' Ns. Veszpremi Ráptalan Kanonkját és Cathedralis Archi-Diaconust a' Tudományok' barátját, a' Magyar Literatura' Kedvellőjét 's ezen Tud. Gyűjteménynek buzgó Előfizetőjét, a' Nagy Méltóságú Septemviralis Táblánál Assessorá és Tiszteletbeli Püspöкке méltóztatott nevezni.

Hasonlóképen Méltóságos R. Sz. B. Gróf Széki Teleki Lászlót, az elfelejthetetlen Gr. Teleki József fiát Cs. Kir. Kamarást, Nemes Somogy Vármegye Fő Ispány Helytartóját, és a' Tekintetes Kir. Törv. Tábla' Bároját, a' ki ditső Atyának nyomdokit követvén, mind a' Hazai, mind a' Romai,

mind pedig a' mai Külföldi Literaturában magának jeles érdemeket szerzett 's ezen Tud. Gyűjteményünket nem csak Előfizetéssel mozditja elő, hanem e' f. e. 1-ő Kötetbe iktatott betses Értekezésével meg is tisztelte, ugyan a' N. M. Septemvirális, Táblának Assessorai közzé iktatni méltoztatott.

Nyujtsa a' Mindenható mindnyájoknak életeket, 's adja, hogy általok az igaz Jó; az igaz hőltesség, 's Nemzetünk 's Nemzeti Literaturánk mindinkább inkább virágozzék, 's mi jövődöben Élölépéseken még jobban örvendhessünk! —

Th.

A' Lötsei Evang. Lyceumban a' Professorok közt nagy változások történtek. Az eddig való Rector, és első Professor Kupetz János elmenetele után ki most magányosan él, Müller Professor neveztetett ki egy esztendőre Rectornak. Ostér-lamm Candidatus (a' Lötsei első Prédikátor fia) foglalta el kevés idő előtt megbolt Prellauf Syntaxis Professorának helyét. A' Kupetz elmenetele által üresen maradt Professorságra Kralovánszky István (azon érdemes megholt Kralovánszky András a' Sopronyi Evang. Gymnasium Rectorának fia) ki még a' Hálai Universitásnál tanul, vagyon meghiva.

A' Sárospataki Reform. Collegiumban ama híres Magyar Költő Vályi Nagy Ferentz eddig a' Humanisták Professora e' folyó esztendői Májusban az Exegetica Theologia, 's az Egyházi Történetek Professorának neveztetett ki. A' Deák, és Német Literatura, a' Természet Története, Gazdaság, és Technologia rendkívül való Professorának, nem különben a' Sárospatakon tanuló Evang. ifjúság számára Katheketának az említett Holnapban eggyes akarattal a' Karlovitzi Görög nem egyesült Gymnasium Directora Rumy Károly György választatott, 's a' Meghívás Fő Curator és Királyi Tanácsos Vay József Úr által hozzá is küldetett. De fájdalom! nem engedték a' környűtlálások, hogy ezen nagyra betsülendő Meghíváshoz képest, Hazájába, 's Protestans hititársai közzé mehetett volna, ő még tovább is Karlovitzon marad, a' Szerbus nemzetért legközelebbről munkálkodni törekedvén. Ő Tsászári Magasságát János Fő Hertzeget utólszor volt Sárospatakon léte alkalmatosságával Bézy Moyses a' Fizika Professora egy deák, Vályi Nagy Ferentz pedig egy magyar Költémén-

nyel köszöntette meg, mellyek is most nyomtatásban' kijöttek, és újjonon bizonyítják, hogy Sárospatakon a' Műzsák, és Grátziak baronfogva járnak a' Komoly Tudományok körül.

R — y :

Tek. Ns. Lúgosi Fodor András Ur, Nemes Hunyad Vármegye rendes Fő Orvossa, Seb 's Orvos Doctor, Szülés és Szem orvos, Nemes Hunyad Vármegye Táblabírája, esmeretes azon nevezetes Munkáról: A' Bába szülést segítő Könyvéről, 2 Darabban, sok Képekkel, mellyet tulajdon költségén kiadott, Ts. Ns. Doboka Vármegyében Sept. 1-ső napján tartatott gen. Congregatióban Táblabírónak tétetett. Örömmel kell minden jó Hazáfinak illy Megtiszteltetést olvasni, mert ebből láthatni, hogy már nálunk is vagyon a' Tudományoknak bece.

Tr.

6. Kihalt Tudósok és Írók.

Méltóságos és Fő Tisztelendő Szabó András Ur, Kassának első Püspöke, egykor a' Posonyi Semináriumban tanuló számos Magyar Országai Nevendék Papság szeretett Igazgatója, úgy Budán a' Theologiai Kar Kormányozója, és e' Tudományos Gyűjteménynek is állandó olvasója, a' Lelki Pásztorokodás és Nevelés körül hasznosan folytatott pályafutását Szeptember hónap 28-dikán Kassán elvégezte, 's emlékezetét mind azoknál, kik egyenes magyar szívét tisztelték, áldásban hagyta.

Bétsben az Eipeldauer Leveleket író Jewey. Xav. Ferentz, a' Ts. Ns. Udvari Cancelláriánál Cancellista Tudós Hazánkfia Oct. 18. napj. a' folyó esztendőben meghalálozott.

E' fojő Évben, éppen Szent István Király napján temettetett el Nagy Halotti szomorú pompával, Atsi Református Predikátor és Superintendentialis Assessor Nagy Tiszteletű Tudós Zsoldos Jakab Ur. Háza népe' hűséges Gondviselőjét 's Attyát, Ekklesiája buzgó Lelki pásztorát a' Fő Tiszt: Tek: Consistorium egyik igen Erdemes és munkás Tagját, a' Tudományok hathatós pártfogókat 's kedvellőjőket, baráti, szerelmes nyílt szívű barátokat vesztették el, és fájlalják ő benne. Az ő 40 Évekig tartott világi pályafutása alatt, valóba megmutat-

ta, mint keljen keresztyén philosophus módra, önnön magának, szerelmeseinek, ez Egyháznak, a' Tüdös közönségnek, barátinak, javokra 's gyönyörűségekre munkássan és vidámon, de egyikbe se belé merülve, élni. — Mint Író, több Egyházi jeles Beszédeknek, ki adásával nevezetesítette magát. Tekintetes Tábla Bíró es Orvos Dr. Zsoldos Janos Ur (kinek e' böldögült Testvér Ötse volt) Diaetetikáját könnyen fojó, szép és tiszta magyar versekbe foglalta; melly munkáját a' Fő Tiszteletű Tekintetes Consistoriumok az alsó Oskolák számokra kézi könyvül bé vétetni érdemesnek ítélték. — Szándéka volt, több nevezetes Tárgyakról irt, valóba Poétai érzéssel, izléssel, 's előadással ékeskedő poemáit világ eleibe bocsátani; de e' szép igyekezetét a' halál ketté vágván, — egy Barátja vállalta magára azon édes-szomorú kötelességet, hogy az ő Poetai munkáinak kiadásával gazdagítsa a' magyar litteraturát.

T, D.

7. R é g i s é g o k.

Töredék M-s Ur leveléből, a' Mohadiai Hercules Ferdeiből,
Julius 15-dikan 1819.

Mehadia magában keveset mutató mező város, az Oláh Illyriai Határ-Regiment határában, A' várostól, mint egy kismértföldnyire csupa Vulcanus eredetű kőszirtok közt fekszik a' Ferdő. Ez az egész Európában oly nevezetes és csudálatos Bethesda, már a' régi Rómaiak idejében igen híres hely volt, Thermae Herculanæ ad aquas név alatt, A' régi roppant Római Ferdőknek omladéki máig is állanak; az Ujjak elég pompásan felvagnak épülve 's máig is Hercules Ferdőinek neveztetnek. A' világnak majd minden részeiből jönnek ide körök és betegek; 's valójába, sokan itt hagyják munkóikat. Itt egy helybe vagynak kénköves vas, Mész, kőszén, magnesia, 's több más nemű ferdők. — A' vidéket oláhság lakja, kiknek házaikon a' szegénységet, homlokaikon a' tudatlanságot olvashatni. — Különös, hogy a' régi mohos kőszikla repedések, omladékok között számtalan skorpiók laknak; 's az oláhok mindcniütt kötik az emberre, hogy vegyen

aeorpio olajat, mely a' Marhák nyavalyáiban hasznos orvosság.
— Igen szép mulatság itten nézni, a' seregestől járó számtalan Szent János bogarakat éjszaka repkedni, melyek itt igen ényessen világítanak

Az itt talált köveken látszó 's olvasható számos feljúl írásokból nemelyeket közlök T-U-l.

1) Herculi Invicto Epomius C. H. E. R. praef. Coh. V. S.

2) Aesculap. et Hygiae. pro Salute Juniae Cyrillae, quod a Longa Infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverint T. B. A. Ejus V. S. L. M.

3) Dis et numinibus aquarum, Vlp: Secundinus. Marius Valens, Pomponius Haemus, Vlcarius Valens, Legati Romam ad Consulatam Severiani C. V. Missi, Incolumes reversi ex voto.

4) Herculi Sancto Simonius Julianus V. C. Praeses Dattiarum. — Többeket is írhatnék, de volumenné válna 's a' t. A' nap, nálunk a' körül fekvő szirtok 's havasok miatt 8 órakor jön fel, 's most, midőn az ő lenyugtával ezen levelemet útnak indítom, éppen 5 óra.

8. J e l e s s é g e k.

Különös Orvosi Cura.

Nemes Nyitra Vármegyében, a' Vág mellett fekvő Negyed nevű Helységben, e' folyó évben Januariusban, különösen szállalt meg egy néma. Egy Tót születésű ifjú t, i. ez előtt 12 Esztendővel, valami ijjedés miatt szőlő tehetségét elvesztette, 's attól fogva sok orvosi curák sikeretlenek voltak orvoslásában. Moltóságos Nyitrai Püspök Urnak orvosa, Dr. Petőtz Mihály Ur, számtalan szerentsés, és nevezetes curáit, azonn szerentsétlen némának, egyszerű és hamar meggyógyításával tetézte. Különös volt e' meg gyógyult Ifjában, hogy ámbár megnémulása előtt tsupa Tót lévén, egy igét sem tudott magyarul, — néma korába született nyelvét egészen el felejtette, és meg gyógyulásakor magyar nyelven, még pedig jó magyarsággal szállalt meg. Imé a' más nemzetbeli némák is magyarul szállálnak meg. Ezen tsudálatos 's azért

nehéz hitelű történet' körülállásainak a' Tud. Gyűjteménnyel leendő közlésére meghívja T. Dr. Petőcz Mihályt.

A' Redactio.

9. T ú d ó s í t á s.

A' Tudományos Gyűjteménynek 1820-dik esztendei folytatása és annak 1817-ik 1818-ik 's 1819-ik esztendei folyamatai éránt.

A' Kiadó köszönettel veszi azon T. Hazafiaknak becses buzgóságokat, a' kik a' Tudományos Gyűjteményre, ezen Nemzetünk úgy is egyetlen egy Folyó-íráására annak kezdetétől fogva állandóan előfizetnek, 's így a' Kiadónak a' Magyar nyelv 's Literatura előmozdításában fáradozó igyekezetét, mint iga z H a z a f i a k felsegéllik. Azon Hazájok igazi boldogságát általlató, 's azt áthatatosan előmozdító H a z a f i a k közt, minden hízeltetésen kívül legelső, 's igen nevezetes helyet foglal a' R ó m a i C a t h o l i k u s E g y h á z i R e n d, a' kik közül némellyek tsupán tsak a' Hazának tiszta szeretetéből zo. példányra is fizetnek elő, 's azokat a' szegényebb Tudomány kedvellőknek ajándékozzák. Ez valóban a' Haza szeretetének egy olyan példája, melly megérdemli, hogy örök emlékezetben felmaradjon, annyiival is inkább, hogy azon szép lelkű H a z a f i a k, még meghagyták a' Kiadónak, hogy neveiket el ne árúlja; mivel ők a' jót nem mutogatásból, hanem tsak önnön magáért akarják munkálni.

Örvend a' Kiadó a' Magyar Nemzet nem legkisebb részének a' Tudományok éránt való hajlandóságán, 's a' tökéletességre törekedésén, 's ezt, a' mint a' Tudományos Gyűjtemény kiadásához fogott, egy olyan, minden jóra, szépre, nagyra alkalmas Nemzettől előre reménylete is; azért jóval több példányokat nyomtatott abból, mintsem Előfizetői voltak. De nem tsak hogy a' Számfelett nyomtatott példányokat még ekkoráig el nem adhatta; hanem a' volt Előfizetők közül is el maradtak ez idén sokan, ámbár a' Kiadó igyekezett azon, hogy Intézetének napról napra nagyobb tökéletességet adjon, és az Előfizetés árát is

alább szállította. Jól tudja azt a Kiadó, 's maga is érzi, hogy a pénz folyása Hazánkban megkisebbedett; de mind a mellett is meg vagyon győződve, hogy a nagy lelkű, 's tökéletességre törekedő Nemzet ezen kis áldozatot meg nem fogja vonni a hazai Literaturától, 's reményli, hogy a jövő 1820-dik Esztendőben még azok is megfognak az Előfizetők Lajstromában jelenni, a kik ekkoráig abban hibáztak, 's a kiknek Neveikre csak ugyan abban akadni kellett volna; nehogy e ditső Nemzetet a Külföld azzal vádolhassa, hogy Hazánk természetményei közt a lelki természetmények legoltsóbbak, 's legkevesebbé kerestetnek, 's hogy Hazánkban a Tudomány, 's az olvasás nem mindeneknél tartozik még a lelki szükségek közé, mint más Nemzeteknél. Abban bizván a Kiadó a jövő 1820-ik Esztendőben is a Nemzet ditsőségére, 's javára folytatni fogja ezen sokaknál, 's számos jó hazafiaknál kedvet talált Intézetét, 's igyekezni fog azon, hogy ezt még nagyobb tökéletességre vihesse. A jövő 1820-ik Esztendőben bizonyosan megjelenendő Tudományos Gyűjtemény tsinos betűkkel, szép tiszta, fehér papíron egész csinosassággal fog nyomtatattatni, 's hogy ezen esztendei folyamat a többtől megkülömböztessék sárga borítékba kötetni, és két jeles hazafiak Artzképével kik közül egyike a Tudományok pártfogója, a másika pedig a Szerzők közül fog választatni, 's két rézre metszett Táblával felekesíteni.

Minden Hónapban úgymint eddig egy 7—8. ivnyi Kötet fog kiadatni, 's az egész Esztendei Előfizetés' ára leszen Velin papíron 36 fl. Póstán hónaponként küldve. Nyomtató papíron helyben 14 fl. Póstán hasonlóképen hónaponként küldve 18 fl. V. Czédulában. Előfizetni lehet vagy Pesten a Kiadó Trattner János Tamásnál, vagy a Cs. Kir. Posta hivataloknál, és az eddig előfizetést beszedni méltóztatott Uraknál, kik most is az Előfizetések beszedésére, 's megküldésére egész bizodalommal kerettetnek; — úgy mindazonáltal, hogy a T. Előfizetők a jövő 1820-ik esztendő elsőbb hónapjaiban az Előfizetés árát, Tiszteltetéseknek, Lakhelyeknek, 's az utolsó Póstának, a honnan Leveleiket veszik feljegyzésével megküldjék, mert a Kiadó csak annyi példányt szándékozik nyomtatni, a hány kész Előfizetője leszen: azért a kik későn fognak magokat jelenteni, 's példányt nem kapnának, magok-

nak tulajdonítsák. Hogy pedig a' hazafiak annál tökéletesebb munkák készítésére 's beküldésére ösztönöztessenek, fáradságaiknak méltó jutalmát nyerhessék, és így mind ezen intézet tökéletessége, mind pedig honni tudományosságunk már is szép virágzásában levő gyarapodása annál bizonyosabban előmozdithassék; a' Riadó az ezen esztendő folyamatban kijövő legjobb, legtökéletesebb munkának Szerzőjét, az egész Tudományos Gyűjtemény eddig kijött minden Darabjainak egy nyomtatványán kívül 100 forinttal Váltó Cédulában megtisztelni kész, reménylven, hogy ezen szép tzelt több hazafiak is ajánlásaikkal elő mozditani fogják, a' mint hogy már is találkoztott egy, a' ki ezen jutalmat 50. forintal V. Cz. szaporítani hazafi kötelességének tartotta. Azon érdemes Mecénások között, kik a' Hesperus tudós Kiadójának hasonló tzeljét tetemes ajánlásaikkal előmozdították több hazánkiai is számláltatnak, mennyivel közelebb illet pedig minden igaz Magyar, a' hazájában 's honni nyelvén kijövő folyó írás! A' munkák megitélése a' T. Praenumeránsokra bízatik. Mindegyiknek lesz votuma, melyet lepetsételt levelében a' Riádóhoz küldhet; a' kit a' többség fog kijelelni, azé lesz a' feltett jutalom; a' szerkesztetőség pedig a' voksok számáról mind a' jutalmaztatott, mind pedig a' többi munkákra nézve számot adni el nem mulasztja. Hogy mindazáltal ezen T. Gyűjtemény munkás előmozdítóji közül nem tsak azok kik jövendőre fognak fáradozni, hanem azok is, kik eddig elő is ápolgatták azt különböző értekezeseik által, az érdemlett megtiszteltetésben és jutalomban részt vehessenek, a' Kiadó az idei folyamatban kijött munkák közül a' legjobb Szerzője erránt hazafi háládatosságát azzal kívánja megmutatni, hogy a' nálla kijött Könyvek közül 200. forintig V. Cz. szabad választást enged. Az megitélés olly módon fog véghez menni, a' mint a' jövő esztendőre határoztatott, melyre nézve megkéretnek a' T. Praenumeráns Urak hogy az idén kijött, vagy még kijövendő munkákra nézve, ítéleteiket a' jövő 1820-dik esztendői Februarius holnap végeig ingyen járó alkalommal, beküldeni ne terheltesse, hogy így azok szerént a' jutalom osztás a' következő Martius holnap elején véghez mehessen. — A' levélre kívülről légyen írva: A' Tud. Gyűjteményi megjutalmaztatás dolgában.

Ezen Intézetnek fő iránya lévén, hogy a' Nemzeti Literatura annak egész kiterjedésében mind Olvasóink, mind a' Külföld szeme eleibe terjesztessék; azért buzgó kérelemmel járulunk, mind a' T. Kiadó, mind Könyvnyomtató Urakhoz, hogy az újonnan készült Könyveknek, ha nem példányait, a' mit ezen Nemzeti Intézet óhajtana, legalább Titulussait és árait Posta fizetett leveleikben a' további elterjesztés kedvéért közleni ne terheltecsenek, melly kérésünknek ekkoráig, noha ez mind a' Szerzőkre, mind a' Kiadókra, mind pedig a' Könyvárosokra nézve hasznos igen kevesen feleltek meg.

Arra is keri a' T. Hazafiakat a' Kiadó, hogy a' már könyomtatott 1817-ki 1818-ki és 1819-ki Köteteket, mellyekből egy egy esztendei folyamatnak ára nyomtató papíroson 14. fl. V. Cz. helyben, valóban olyan ára, melly mintegy 100. ívért a' mostani időben is igen jutalmas, megszerezni siessenek, 's így hazafiúi szándékát visszont hazafiúsággal előmozdítsák. A' jó írók' száma Hazánk ditsőségére legyen mondva nevezetesen szaporodott meg, kiknek a' multért köszönettel tartozunk, jövőldre pedig hasonló betses bizodalmodat kikérjül; hadd szaporodjék meg a' jó Olvasók száma is. —

A' jövő Esztendei Előfizetők Lajstroma fogja mutatni, mennyire teljesedett be azon nagy reménység, és a' Nemzetnek ditsőség szeretetében helyezett bizodalom, mellyet színében talál minden jó Hazafi, Pesten October 28. napj.

A' Redactio és a' Kiadó.

10. Ú j K ö n y v e k.

98) Rationes Rationis Juris prudentiae Hungaricae, seu Rationis ad Discussionem Szlemenitsianam et Disquisitionem Cruszianam. 8 maj 1819. pag. 154.

99) Pyrker (Joh. Lad. Bischof in der Zips) Tunisias. Ein Heldengedicht in 12 Gesängen. gr 8. Wien, 1819. 342 Seiten.

11. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

71) Egyházi Beszéd, mellyet Calasantius Sz. József tiszteletére Kis-Ászony Hava 29-kén 1819. Eszt. Vasárnapi napon Pesten a' kegyes Osk. Templomában mondott Nagy Ernye Szabo Elek az Esztergomi Erseki Megyenek Papja. 8. 1819. 24 lap.

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) J***. Báthory Sigmondnak, Felséges Austriai Ház Vejének, első Magyar Arany-gyapjas Vitéznek, eddig ismértlen Erekleje (Medaigle). 3 lap.
- 2) Rätz István. Felelet azon Problemára melyet Tiszt. Professor Márton István Ur a' Tud. Gyűjteményben (1818. eszt. — 6. Kötetben, 122. lapon, 3 pont alatt) feltett. 42 l.
- 3) M. J., A' Társaságról. 66 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvviszalatok:

- 1) Schwartner Mart. Introductio in Rem Diplomaticam etc. (Folytatás) 72 l.

B) Külföldi Literatura.

- 1) A' Rác Nyelvről. 99 l.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Eredeti Oklevelek' kivonásai. 109 l.
  - 2) Jutalmaztatás. 116 l.
  - 3) Találmányok. 117 l.
  - 4) Intézetek. 118. l.
  - 5) Elölépések és Megtiszteltetések. 119 l.
  - 6) Hihalt Tudósok és Írók. 121 l.
  - 7) Régiségek. 122 l.
  - 8) Jelességek, 123 l.
  - 9) Tudósítás. 124 l.
  - 10) Uj Könyvek. 127 l.
  - 11) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 127 l.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

XI. KÖTET.

Deaky Lehnhardt fecit *Fedeoné*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével,

I. É r t e k e z é s e k.

Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél.

Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORDS.

Valahol a' Literatúra virágzásra fakadt, a' Nemzeti Nyelv mindenkor szenvedé változást, mert az Élet' nyelve Könyvek' nyelvéné válván, az új ideákhoz magában nem találá készen szókat 's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést élesebb vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran alig-érezhető különbségeit * kijegyezni. Így akkor is, midőn a' Literatúra a' maga alantabb lép-csőjiről fenntebbekre lépe-által. A' változás ott még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép példák mind a' szorultságot inkább érzeték, mind kimutatók az utat, mellyen mások jutottak dicsőségre. 'S illyenkor a' Haladók és Veszteglők között mindég támadá ellenkezés; azok örültek a' Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek a' változásban rontást, még pedig akárt rontást láttak. Amazokat Neologusoknak nevezték-el: ezeket Orthologusoknak mondhatnánk.

A' melly nemzeteknél a' Helicon' járvány Istenségei korábban foghatának lakást, mint egynél több 's nagy okok miatt nálunk, a' Nyelv e-ránt támadott peren, nagyjában tekintvén a' vi-szálkodást, régen által estek: mi, kiknél a' do-

log nem segélteték úgy mint máshol, 's a' kik e szerint Philologiai isméretekben halkabban haladhatánk; most perlünk egymással. Melly hasznunkra lehet csak e' részben is, hogy a' Tudom. Gyűjt. tisztelt Kiadóji a' perlő felekezetek' vélekedéseiknek helyt engednek Köteteikben, magok a' perben nem csak Birák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. A' hol a' Közlők ezt teszik, és a' hol a' Perlők csak a' dolog, nem egyéb miatt is, tusakodnak, 's a' hol az emberi szív' erőtlenségeit fékben tartja a' Tndományok' szeretete és a' Hazáé, az úgy ott győzni fog.

A' mi széptüüzü Nemzetünk e' perben is érezteti sajátságát: hévvel viszi a' pert, mint azoknak illik, a' kik el vagynak melegülve tárgyoktól, 's égnek azért a' mit szeretnek, lángolnak azért a' mi a' Nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a' tanácskozások, mint a' hol a' rabcsoport felett pattog az ostor, mint a' hol a' láncz' csörgése még a' Jókat is elnémitja. Nem történt tehát rosszul, hogy némelly Iróink, hogy némelly Recensenseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férjfiassbb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra; 's a' ki ebben nem lát egyebet Catilina dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásink! bár a' dologhoz-értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Ugy a' per eddig lefolyt volna, 's most élnénk a' Béke' gyümölcseivel. Mert végre a' Prisca Comoedia' vásottságai is megenyhültek, 's Tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább mint az a' nemes érzés, hogy nem ritkán még szebb, megvallani botlásunkat, mint győzni.

A' Tudom. Gyűjtem. tavalyi (1818) VI. Kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férfiú hallatá magát azon két nehezettel, melly a' ré-

gibb szín' kedvelőit az újítások' kedvelőji ellen lángoltatja. Illyen az a' vád, hogy némelly Magyarok gyalázatot vontak a' Nemzetre, midőn a' Külföld' Tudományos Ujságleveleiben azon Magyar Írókat, a' kik nem az ő feleken állanak és a' kiknek irigylük fényeket, tatáróstorjokkal szabdalák. Mintha a' gondatlan Író' fenytése gyalázatot vonna a' Nemzetre, 's a' Külföld nem tudná, hogy gondatlan Írója minden nemzetnek van; mintha a' Külföld ugyan-azt nem tenné a' maga gondatlan Írójival. Illyen az, hogy egy valaki köztünk a' Németeknek részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté, hogy egyedül ő a' mi classicus Írónk. Csudálni lehet, hogy ezekkel együtt azon másik rég olta pengetett vád is nem nundatek-el, hogy a' Töviseket és Virágokat maga recenseálá azoknak Írója tömjénezésekkel a' Bécsi Annálisokban, és hogy Békájiban egy tiszteletünket megkívánható nem poetai Karra lötte-el vakmerő nyilait. Ha Vádlóink nem olvasnának figyelem nélkül, illy üres terhelesekre nem kívánnának feleletet; mi ezenfelül bizonyosokká tehetjük, hogy az Epigrammatista meg sem almodá, hogy e' dolgozása' olly hamar a' megjelenés után, Bírói szemeket vona magára, midőn azt nyomtatva hozá-meg neki az Annálisok' Füzeté. — A' mi azt a' kérdést illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a' Németeknek maga a' Kérdő beszélé-el, hogy mi Magyarok a' Horátz' Leveleit olly két fordításban bírjuk, mellyel Nemzetünk századok múlva is a' szerint fog kevélykedhetni mint a' német a' Wieland' és a' Voss', 's a' Francia a' Grof Darü' fordításával. Tudva van, hogy ugyan-ő ugyan-azon melegséggel magasztala több magyar dolgozásokat is; melly szerint a' Németek a' classicus magyar Írónak tartatni egyedül a-

karótoljhallák, hogy a' Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írója. Illy vádakat oszlatgatni, felette kedvetlen mind az Íróra mind az Olvasóra: de minthogy ezek 's több e' nemüek, ajakról ajakra, kézről kézre tétettek közönségesse, 's végre íme nyomtatásba is mentek, noha (nagy szerényen!) elhallgatva a' Vádlott' nevét: illő vala tudatni azokkal, a' kik Nyelvünk' 's Literaturánk' menetelét szemmel tartják, hol a' véték. Nekünk ez lesz utolsó válaszuk az effélékre, 's bár mivel terheltessünk ezután, felelni semmi esetben nem fogunk. Nem az, épen nem az a' kérdés, hogy ezt 's amazt mennyire gyötri a' maga-szerelme 's az irigykedés; e' részben jól esnék, ha mindnyájan kebelünkbe nyúlnánk, 's úgy fognánk a' kövezéshez: hanem hogy mellyikünk ír jól, 's mellyikünk tanácsol jól. 'S mi itt ezen utolsó cikelyt óhajtanánk olly tisztaságba jutatni, hogy a' két felekezet értse egymást, 's visszálkodások enyhüljön.

* * *

A' Nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb díze a' Nemzeteknek, 's a' Nemzeti Léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője. Érzi ezt mind az egyik fél mind a' másik, 's szereti a' Nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától 's elkorcsosodásától félti, a' másik annak elváltozását, az az, haladását, még óajtja is; 's ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a' mások' szép és hasznát neki is ígérő példájoknak követését, ha az nem egyéb mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a' pók az, a' mi mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az el-sőség juta, hogy egygyiponton vesztig ne álljon,

hanem tehetségeit használván 's másoknak talál-
mányaikat eszmélettel követvén, a' tökéletesedés'
útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e'
két szernek eggyesítése által lesz.

'S midőn az Orthologus a' Nyelv elváltozásá-
tól retteg, nyilván öszvetéveszti a' Nyelv' mosta-
ni színét és magát a' Nyelvet. Pedig e' kettő épen
nem eggy. Egyedül a' kiholt nép' nyelve nem vál-
tozik többé: az élő népek' nyelve minden nyomon
változik, 's örökké fog változni, hasonló a' Ho-
rátz' folyamjához, mellynek elfutását a' paraszt
csak várja, 's az még is fut, változik, 's az ma-
rad a' mi volt. — Kezdetben szegény és csak tu-
lajdon természetseivel bíró, a' szerint bővül és
szépül, a' hogy az azt beszélő nép ismeretekben
gazdagodik 's a' magánál gazdagodni, elébb kez-
dett nemzetekkel szövetkezésbe jut, 's mind addig
gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait 's érzé-
seit híven és teljesen kifejezheti; szomszédjaival
öszvemérkezhetnek vagy azokat meg is haladja, 's
Nyelvét a' minden nemből nagy és minden nem-
ben elégséges számú Írók megállapítják 's bére-
kesztik. Elérvén így férjfiúi korát, vagy megfor-
dúl útján 's a' nemzet' hanyatlásával ő is hanyat-
lik, vagy megifjodván a' nemzet, ő is, megifjúl,
's újjá-születve szép pályáját újra kezdi.

A' mi Nyelvünk is ez úton ér-el serdül-
kezdet ifjúi korát. Millyen lehele legrégibb ide-
jében, némelly eggyes szavaink 's a' Boldvai Mo-
nostor' Halotti-beszéde mutatják. Múltak az idők,
's a' Nemzet nem csak a' deákul-írt könyvekkel,
hanem a' régi Classicusokkal is megismérkedék,
's a' Bátor László', az Erdösi' és Komjáti', a'
Halabori Bertalan' és a' Pápai Pál' nyelve, 's az
Illyésé, Telegdié, 's kivált a' Pázmányé és Kál-
dié, erővel bírt, tömötséggel, méltósággal. Zri-
nyi megjelenése tanítványa a' Rómaiaknak és Ola-

szoknak, mint egygy nagytüzű csillag; de ködök fogák-el egünket, 's a' szép csillag eltűnt, egész nagy fényével. Melly úton erede futásának a' minden új Nyelvek' legszebbike! 's hova jutott volna el, ha ez úton futhatott volna! A' vallásbeli vetekedések azt tanácsláák, hogy az Író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon, 's a' darabos, de velős, lelkes beszéd görgövé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, 's erőtlenné, lelketlené eggyszersmind.

Gyöngyösinek a' Múza kerek ajkat ada, nem teremto lelkét is, 's tudománya kevés volt. Szerencsétlenségünkre Rómának Költőji közzül nem Virgilt ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a' bővbeszédűt még bővebb-beszédűvé tette. És még e' vetkei mellett is nem ritkán elkapta a' poetai tűz, hogy merjen. Mere, 's Nyelvrontónak vádoltaték. Nevezetes mentségét, hol e' sorának is kénytelen vala védelmére kelni: Bellóna' sisakját kevés a' ki vágyja — lássd Dugonicsnál, Keménye előtt.

Haller Gyöngyösinek példáján indult, 's megjelené a' szelid lelkű szelid beszédű Fenelon' Telemachjával, nem a' hogy illett, hanem a' hogy a' hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Ennek könnyűség kelle és cifra, nem szépség és erő; 's a' magyarrá-tett Telemach öszvepárosítá a' franczia bájos eggyszerűséget az új deákok' grandiloquentiájokkal, 's Originálja' periodusait egygy periodussá olvasztgatá-öszve; 's minthogy Fenelon neki szegénynek látszék Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehéz-illatú pór-virágokkal cifrázta-fel.

Így senyvedénk a' még így is örök áldást érdemlő Haller után a' világ' és a' setét' derengési között, midőn végre (1772—75) Báróczi, Barcsai, Bessenyei előállának, 's majd osztán Baróti

Gzabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnis József (1781), ezek a' Deákok', azok a' Francziák' és Németek' tanítványai, 's Olvasóink' ítéleteik erántok megvalának osztva. A' kik a' Római 's Francia és Német nyelvvel és Literaturával ismeretesekek valának, elragadtatással hallák a' xenológizáló Múza' beszédét 's zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül; míg az ezekben járatlanok nem látának egyebet a' Nyelv' elsüllyedésénél, 's a' három elsőbb Triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három Triumvirnek, hogy a' Magyar Magyar és nem Görög, 's így verseinek is nem görög, hanem magyar-alakúnak kell lenni. Ekkor hallatszék legelebb nagy hanggal a' nyelvrontás' panasza, mert ekkor kezde Literaturánk, és ezzel együtt nyelvünk, igazán haladni; mindeddig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javalák, hogy halad; de intették a' haladókat, hogy késve siesse- nek, mászva szaladjanak, félve merjenek — bölcsen talán, 's talán nem is. A' jó ügy akkor halad igazán, ha némellyek késve, más-némellyek nem-késve sietnek; 's midőn a' követő panaszra kél Vezére ellen, hogy ez sebesebben megyen mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen e lomhábban mint kellene. Ollykor nem csak sebesen futni, de szökni is szükség.

Barótinak felét segélé a' Római példányok' tekintete, 's az új igyekezet ellen sokan azért sem merének szólani, hogy tanulatlanságokat el ne árulják: de azt, hogy németül 's francziául nem ért, megvallani akkor még senki nem szégyenlé, nem kevesen azzal még kevélykedtek is, 's ez őket annál bátrabbakká tette a' Báróczi' felé kárhoztatásában. Mind e' mellett a' szerencsés újítások gyökereket verének, 's a' Neologusok' száma naponként szaporodott, kik közt Ráday,

eggyik legtiszteltebb Fáklya-vivőnk, serget vont. A' külföldiek' nyelveket 's Literaturájokat ismerő 's sok ezer Kötetektől álló Bibliothécát bírt Öreg, maga keveset ereszte ki dolgozásaiból, de azokat kézírásban örömet látatta, a' Nyelv' és Literatúra' férjfiyait bátorította, tanácslotta, Olvasóinkat a' Haza' fő városában, a' jobb útra vezetgette, 's e' hármas szolgálatjai által a' nyelvnek több segédjére volt, mint legszorgalmasbb Íróink. Ő most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is scandáljuk, mint a' mívelt Európának minden nemzetei. Felzúdulánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, 's az idegen ízlés, a' mint mondák, a' magyar ízlésnek kárt tenni készült. Említenünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mivel bizonyítja a' mit látni akarunk. Valamint a' Faragó és Festő nem emelkedhetik soha Művésszé, ha az Antikok és a' XVI. század' nagy Mesterei 's a' későbbeké után nem gyakorolja szemét 's karját, 's csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, a' mivé már is leve, annyival inkább a' mivé lenni még ezután fog, nem vált volna, ha az Erdősi' követőji, 's ezek között senki nem inkább mint előbb Baróti és Révai, később Virág, velünk a' rímetlen versek' szépségét 's méltóságát meg nem kedveltették, 's ez által a' bátrabb és fenntebb merésekre nem szoktattak volna. És a' hogy ezek által kapattatánk ki a' Próza' nyelvéből a' Poezis' nyelvebe, a' hogy ezek által a' Próza' regiojából a' Poezis' regiojába — mi vala Kisig a' legmagasbb, a' legtüzesbb rímes darab is! — úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájta ada, melly régibb édeségét sokkal nagyobb mértékben múlja - felül, mint a' mellyben azt elnehezítette.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Korona-őr 's Ugocsaí Fő-Ispán Gróf Teleki Józsefet, ha később' született volna. Ez a nagy ember mind hazájában, mind Francia-országban 's Helvetziában 's Hollandiában, a' leggondosbb nevelést vette, 's deákul, francziául, németül igen jól, sőt igen ékesen írt, 's mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta; de sajátosságai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon a' mi új, sőt gyönyörűségeit találta abban, a' mit atyáitól veve-által, 's azokhoz szorosan ragaszkodni. Segélte a' masok' igyekezeteiket a' nyelv körül, 's a' rimetlen verseket javallotta, kedvelte: de magát e' nemben nem gyakorlá, 's azon nagy szépségű versezetén kívül, mellyben testvére' halálát kesergi, egy két más rövid versezetnél, 's nagy tüzzel 's Római ékesen-szólással 's fordúlásokkal, gondolkozással és érzéssel írt Fő-Ispáni Beszédeinél egyebet tőle magyarban nem bírnunk. Régibb ízlését egészen festi a' már említett Részv' címje, melly olyan, mintha a' lelkes Költeményt a' Gyöngyösi' korából bírnánk. Azon felekezetnek, melly szorosan ragaszkodik a' régibb szinhez, Teleki a' legfőbb dísze, 's ő az az egygyetlen nevezetes Írónk mind eddig, a' kinél új szót, új szólást nem lelünk.

A' Báróczi 's Baróti' követőjinek egyik fele a' pedantság, a' másik az erőtelen szépség felé tévedezett. Látánk ezt, 's azok szerint a' miket a' Festők' 's Faragók' példájában adánk-elő, egyyesítünk a' két hős által ajánlott szereket. E' seregben F. V. Úr, Értekezésének 27. lapján, az általa nem kedvelt Kazinczyt tiszteli-meg a' Neologia' Vezérségének gyűlöletes nevezetével, vagy azért, mert ezen úton távolabb méne mint mindenek mások, vagy mivel a' mit mások csak példák által tanítottak, ez védelmezni is merte, melly

az Orthologusok előtt a' nyelv' Felsége ellen elkövetett véték. Ki itt a' Vezér? e' kérdés a' dolgot sem jobbra sem rosszabbá nem teszi, 's nekünk név és cím felett vetekedni kevés kedvünk: hagyjuk ennek meghatározását, és hogy a' nyelv' elővitele vagy rontása körül ennek 's amannak melly érdemei 's vétkei vagynak, a' később korra, melly az illyet nem csak kedvezés és gyűlölség nélkül, hanem tisztább-látással is ítéli-el. De ha egy Tudományt, egy Mesterséget sem nevezhetünk, mellyben egy Iskola más Iskolát nem szüle, és ha virágokat Római mezőkön szabad szedni, 's nem azért szabad, mivel a' Római nyelv eránt nem tudom melly tekintettel tartoznánk, hanem mivel azok szép virágok: nem látjuk, miért volna véték, hogy új Iskola itt is nyílt, 's miért legyen tilalmas virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát az illy kölcsönözésre nyelvünk századok oltá mutat-hat, 's nagy bővségben, 's így nem vethetjük-elő a' két nyelv' ellenkező természetét; az a' társalkodási, országlási, vallásos és tudományos öszve-köttetés pedig, mellyel a' nyugot' míveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így nyelvünket is, melly nem egyéb mint a' gondolkozás' képe, az ő nyelvekkel, rokonságba hozta.

Természetében van a' dolognak, hogy az illy változásokban a' neheztelést a' legújabb Ujító vonja magára 's könnyítsen az eddig-üldözteken, 's most a' sor azt érte, a' ki a' Neologismusokat e-lőbb a' Báróczi' és Dayka' Életekben, azolta pedig a' Tud. Gyűjt. két Köteteiben is védeni hátor-kodott. De ha az általa járt és védett út valóban boldogítaná a' nyelvet, a' másik pedig annak gya-rapodását gátlaná: úgy neki nem csak mentséget 's hocsánatot, hanem javalást is szabad volna re-

ményleni, valamíg vélekedését tüzzel terjesztijugyan elő, de erőszak nélkül, 's nem azt kívánja hogy mások a' szerint szóljanak a' hogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson nem a' szerint a' hogy mások akarnák. Ha hibások vélekedései, a' czáfolás' útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgok körül az erőszaknak nincs helye; a' titkos, a' mások által tétetett erőszaktól pedig borzad a' szebb érzés.

'S nem igazságtalanság e, eggynek venni bálul, a' mit minden Írónk cselekedett, 's minden Írónk cselekszik? Kánonok Molnár 's Dugonics felől nem szólunk, mert felölök senkinek nincs kétsége, de mit mondanak a' legújabb Neologiai Iskola' ellenségei azon állításunkra, hogy Faludi is ezen Iskola' értelmében Neologus? és hogy Ányós annyira az, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem találunk? Neologus, 's ezen értelemben Neologus, a' mindeneknek használni, és így mindenektől folyvást és könnyen értetni akart, 's épen ezért sokat nem merő 's még is merő Péczeli; az Aranka is, ki bennünket örömet a' Haller' idejére akart volna vissza vinni; az a' Külföld' nyelvével ismeretlen 's a' Külföld' ízlését nem kedvelő Horváth Ádám; az Csokonai, kit az Orthologusoknak eggyik-fele minden magyar Íróknál inkább szeret; 's az, mostani teljes elváltozása után, az Analytica Grammatica' Írója is minden sanyarúsága mellett, mellyel a' Neologusokat zaklatja; sőt ezen Értekezés' Írója is az, mert szörny, inger, czímkép, angoly, vágý (substant. a' vágýás helyett), embertermészet (menschennatur), hatalomszó (Machtspruch), eggy fogadj' Istent arat (ärndtet) — újak, szokatlanok, idegen példák' követései.

Elnézvén, hogy az úgy nevezett Nyelv-rontást azok kiáltják veszedelmesnek, a' kiket mago-

kat is Nyelvrontóknak kiáltanak az igazán Orthologusok, és hogy ez a' fel olly neveket említhet, a' millyekkel a' másik nem dicsekedhetik, e' kérdést vetjük-fel: Gondolhatni e' képtelenebb gondolatot mint az volna, hogy mind azok a' kik köztünk a' Szép Literatura' nemében írtak, magyarul nem tudnak, hogy mind azok rontani akarták a' Nyelvet, 's magyarul csak az tud, a' ki Szakáts-könyvet, 's tbb., írt? De adjuk-meg a' mit kívánhatnának, hogy vétek nélkül legtiszteltebb Íróink sincsenek; annyi mindég valónak fog taláztatni, hogy a' Mérés' szabadsága a' minden Írók' példája által igazolva van. E' szerint itt nem az lesz a' kérdés, ha merni szabad e': hanem hogy merni mit szabad; 's ez annak meghatározását kívánja tőlünk, még pedig minél lehet szorosbb vonásokkal, hogy az Orthologus és Neologus közt a' különbséget mi teszi.

A' Neologus a' Nyelvet szűknek 's czéljaira el nem készültnek találván, nem elégszik-meg a' Szokottal, hanem mind azt a' mi a' beszédnek erőt 's szépséget adhat, keresi 's elfogadja. E' végre az idegen szókat, midőn olly dolgokat jegyeznek, a' mellyeknek isméretekre nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli; mert az idegen szó tarkít, 's elárúlja szegénységünket, 's a' nemzeti büszkeséget igazságtalanúl alázza: nem így midőn a' dolog' isméretét másoktól vevénk, 's ollyakhoz szólunk, a' kik ezen idegeneket ismerik vagy ismerni tartoznak; mert akkor bizonyosságok, hogy a' mit máshol minden ért, mi is értjük (triposz, nimbusz, glória, nem dicőség, hanem, festői értelemben, a' mennyei fénynek széllyel sugárzása, 's tbb.) Szokásban nem forgó szókkal 's szólásokkal él; szókat csinál, a' készeket, de rútekat, szebbelké teszi, a' kiholtakat sírjaikból előhossa, a' nem nemtelen 's nem

kedvetlen - hangzású környékieket a' Nemzetnek vissza adja; a' gyökerekkel inkább él mint a' származtakkal; az öszveforrasztottakat particulájiktól megszabadítja; szavait új syntaxisszal, periodus-sza' tagjait szabadakban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi-fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézván, ha előtte más valaki szólott e már úgy, 's az uralkodó Szokás azt javasolja vagy engedi e, hanem ha lehet e úgy szólani, 's az a' Nem a' mellyben szól, az a' hely a' hol szól, szokatlan mondását engedi e, kívánja e, 's a' beszéd így erőt 's szépséget nyer e.

A' Szép-Író az idegen szólással nem csak szorultságból él, minthogy a' maga Nyelvében ugyan-azt jelentőre 's alkalmasra nem akad, hanem azért is, hogy az ilyen a' tanultabb Olvasót kedves emlékeztetéssel lepje-meg, és mivel az ilyen magát olykor még az újság' kecsé által is megkedveltetheti. 'S kivált akkor szereti az új szót és új szólást, midőn azzal dolog, kép 's olly bélyeg jön által; melly a' jelentést az értelme-sebb 's az idegen Nyelveket értő Olvasóval kitá-láltathatja. — Imhol néhány példa az effélékre.

A' több részekből álló Egész máshol 'Corpus, corps, Körper által jegyeztetett-meg. Mi, a' metaphora miatt 's az idegen példa után, testnek mondánk.

Pázmány, Balassa, Csokonai hamar munkát, lovakat, követet mondottak Baróti ezt: Illyen jössz Kassára. A'szó kedvesen emlékeztet a' talis venis és a' citus labor deák szólásokra.

Berzsenyi az ököllel, marokkal, karral dolgozó gyalog vitézt öklelő hajdúnak mondotta, nem csak szépen 's Poetához illőleg, hanem tudósan is; mert öklelni katonai szó Ti-

nódinál. Az öklelni a' köz embernek annyi mint türkölni, a' hajdú mint poroszló.

Egyetemben annyi mint universim, 's a' ben ragaszték. A' gyökér tehát Egyetem. Az Universum, Universitas lehet, 's a' szóra szükség van. De azt mondják, hogy a' szó rút szó. Miért volna rút, nem látni.

A' francia és német Íróknál ismeretes is olé és is olirt szót nem csak általhozá hozzánk Ungvár-Némethi Tóth, de le is fordítá. Az elszigetelt szint olly jó, 's mivel magyarul adja a' metaphorát, még jobb.

Hamletben ez fordul-elő: Hány a' harang? az az hány az óra? Mert a' Szomorú Játék' személyei Ángol-Dánok, 's az ángol ezt így kérdi. A' német fordító is így tevé a' kérdést: Wie viel ist die Glocke? Clavigóban a' francziásan szóló Carlos ezt mondja: Wenn du ein gemachter Mensch bist, 's magyarul: Ha csinált ember léssesz. Ha a' Személyek magyarok volnának, a' szólás vétkes volna: így nem az.

A' léleknek azt az állapotját, midőn a' ráható kedves tárgyak' sokaságától úgy kapkodtatik fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattatni a, a' német a' Zerstreuung által jegyzi. Az elszóródás nem egyéb, általhozta a' trópust, 's a' magyar szó' értelmének kitalálása segéltetik a' német által.

A' szölő' ágát a' Vinczler venyigének hívja, 's az neki nem borág, az neki borág soha nem lesz. De nem e a' Poetának? A' Sonetto' Múzája azt beszéli, hogy régibb honjában narancság kerekíti homlokát, itt a' borág. A' venyige, által ellenében a' narancságnak, szégyen, sőt nemtelen: a' borág azt a' vesszőt adja előnkbe, mellyen az Istenek' itala terem. Annyira való, hogy az új szót és új szólást a' beszéd

széd' egész szövedékében kellene vizsgálat alá vennük, 's nem soha abból kikapva.

Barótinál e' gyönyörű két sort találjuk; ő szerette a' szép formát, 's néhány helyeken él vele:

Mellyben mulatózol, kies Elysiumnak öléből,
Még egyszer térj-vissza, Szabolcs' nagy Lelke! —

Hol feddőjének farmatringkantára szerint az utolsó comma elsőnek, a' harmadik másodiknak, a' második harmadiknak, az első utolsónak van csinálva; egészen a' deák után. Ezért 's az illyenekért veté neki szemére amaz (lássad Mentő-Irását l. 38) hogy deákul/gondolkodik 's magyarul szól. Ha van e' deák gondolat? ha azt az öltözetet, mellyet a' Deák vete a' gondolatra, vétek e' a' magyarnak is rá vetni, ha szép öltözet, 's itt is szép? Mi ezen Értekezésünk' dolgozása alatt ezt hozánk-által: agmen ducere, és é-trange ide é a' nélkül hogy kerestük volna, 's örvendve látánk, az új szólás melly jó hatást tesz. —

'S mit akar viszont az Orthologus? Neki az jó a' mit a' Szokás és a' Grammatica enged. A' hol nem lel szót Lexiconában, azt kívánja, hogy vagy az ismért idegennel éljünk, 's az idvezséges tanács, de csak néhol; vagy adjuk az ideát környülrások által, bár a' mit tisztán kellene, homályosan, 's a' mit teljesen kellene, csonkán, 's ez ritka helytt idvezséges tanács. Neki nem kell új szó 's új szólás, mert az Író nem ura, hanem örje, sőt szolgája a' Nyelvnek. Neki nem kell régi szó, mert felejtett szó; 's ámbár Íróinknak hálás tiszteletet érdemlő igyekezeteik felelevenítették, 's azokat már most minden tartozik ismerni, ő kihányja Nyelvünkéből, ki még az á d á z t is. Neki a' környéki szó nem jó szó; mert ma-

gyar szó ugyan, de már most csak némelly Megyeinké, 's azért is eggyzsersmind, mert Baróti fel nem jegyzé megbecsülhetetlen Szótárjában, mellyiket mellyik megyéből vette. De mivel jobb vagy rosszabb az a' szó, mellyet a' Háromszék tartafel, mint kelme (materia, Stoff) annál, a' mellyet Abauj, mint máglya (boglyába rakott tüzi-fa, vagy donga) és ború, (az az, borúlat), 's annál, a' mellyet Veszprém, mint hanyag (lágymeleg)? 'S a' magyar szó, mint mind ezek, megszünhet e' magyarulenni, mert a' Szótár nem mondja, honnan vette a' Lexicographus? Neki az arcz, arczom, arczád, nem jók, noha a' Székelyföld, 's az egész Erdély, 's Magyarországnak Tiszai fele ezt ismeri, 's csak ezt: neki csak az arcza, arczám, arczád, arczája kell, mert Túladuna ezt ismeri. Neki a' merés tilalmas, mert a' ki a' törött úttól eltávozik, könnyen megtéved; a' régi a' kijelelt célhoz igazán is hamar is elvezet, az új út' csinálása sok munkába 's költségbe kerül, 's az a' más' birtokában nem is szabados. Osztan, ha merni kell, ne eggy merjen, hanem mindnyájan merjünk. Azt kérdi, ha a' Cúrio megértetné e, ha Templomi beszédét új szókból szövné. Pedig, úgy mond, a' beszéd' célja az, hogy értessék. Gyűlöli az Ízlés' bíróságát, mert az gyakorta maga sem érti, mit miért akar, 's mert az Anarchiára vezet; neki pedig Eggyseg kell.

Az Orthologusokat ez az Eggyseg' üzése vité tévelygésre, mert a' mit a' Stilisticának csak némelly nemeire kellett volna kiterjeszteniek, általjában minden nemeire terjesztik-ki. A' Stilistica' különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más phrásisaik, más meg más nyelvek van, 's ezeket nem szabad öszvetévesztetni. Más a' Poezis' nyelve, más a' Prózáé, sőt a' Poezisé

és Poezisé, 's a' Prózáé és Prózáé is más 's a' mi a' Templomi-beszéd' nyelvében nem jó, igen jó, lehet a' Románokéban 's a' Játékszínében, 's megfordítva. Így az Élet' nyelvében is, hol másként szól az Udvarnok, másként a' falusi lakos, másként az Úr és szolgája, másként a' Had' 's az Iskolák' Nagyjai. Ezt tanítják a' Classicusok mind példájok mind leczkézéseik által, ezt tanítják az Iskolák: de az Orthologus azt tagadni akarná, hogy Eggysege legyen, holott a' Nyelv annál tökéletesebb 's elkészültebb, minél több mértékével bír a' Sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Eggy szóval, ők az EGGYSEG' EGGYSEGÉRE törekeshetnek, melly csak a' speculáló Bölcs' káprázolatiban találhatik: a' Természet mind a' testi mind a' lelki világban mindent a' KÜLÖMBÖZÉS' EGGYSEGE (Concordia Discors) által tenyésztet, mindent az által tart-fenn, 's a' Neologus ezt követi.

'S árthatnak e, ártsanak e a' visszaélések és a' szerencsétlen merések a' Szabadságnak, az eszmélettel tett merésnek? 'S hol esett még merés tántorgás, siklás, bukás nélkül? Hol és miben mere még minden 's eggyszerre? De az Orthologus azt hiszi, hogy a' dolgok jobban mennének, ha az a' ki valamit talál, előbb bémutatná, és csak úgy élne vele, ha arra engedelmet nyerne. Utóljára talán azt látná hasznosnak, sőt szükségesnek, hogy Magyarország' Censorai állítatnának fel, a' kik mind azon Munkákat, a' mellyek másként vannak írva mint a' mit javalhat a' győzedelmes fél, tűzre hányják, 's boldogulásunkra még ez kellene!

A' Nyelv MIÉNK, és így ENYÉM is. Az egész társaság' folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztül futó erével tehetem, a' mit én ítélek czélomra hasznosnak. És

ha azt azért zavarom-fel, hogy medrét mélyebbé tegyem, vagy egyenesbb futásba vegyem, igyekezetemet minden Jó javallani fogja. Ha szándékomban megcsalatkoznám 's a' rá-fordított munka haszontalan volna, magam vesztenék: ha meg nem csalatkoznám, az egész társaság nyerhetne. A' zavar így is úgy is hamar elcsilapodik.

'S mi érthetetlen? Az e, a' mit minden nem ért? vagy az inkább, a' mit senki nem ért?

A' ki az Ízlés bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál.

'S van e Anarchia a' Tudomány' országában? 's a' vélekedések' különbségét anarchiának fogjuk e nevezni? A' Nyelvbeli Anarchia nem él erőszakkal; 's a' hol hibás ideák mellett harczol, ott egy tiszta előadás, egy oly ok, melyet a' Logica szorítónak ismer, az Anarchia minden csoportjait egységre olvaszthatja.

Más nemzetek ugyan-azon eszközök és szerek által gyarapították Nyelveket, a' mellyel itt igyekeznek a' Neologusok. Homér felől ugyan-ezt mondja Biográfhja: *Αυτος εποικησεν τινα ονοματα ουκ οντα προτερον* — 's meg nevezvén néhányat, mellyek Homér előtt nem voltak, ezt veti mellé: *και τα ταυτα*. Teremte tehát többeket is, de már ma nem tudhatjuk, mellyek voltak-meg ő előtte, mellyeket csinála ő, mellyeket mások. Sophoclesz és Euripidesz felől ugyan-ezt bizonyítja Petróniusz. Cicero és Horátz szógyártóknak vallák magokat, még pedig a' Római Literaturának azon korában, melly a' miénknek egy egész század múlva virradjon-fel bár; 's az elsőbb dicséri Varrót, hogy az úgy gazdagitá honját szóban, mint ismeretekben. Sállust keresve kereste az archaismusokat, mint minden nemeit a' különözésnek, 's a' Senati és a' labos neki kedvesebb volt mint a' Senatus és a' labor; ő görögül gondolkozott, 's a' Látzi-

um' szavaival írt; 's mint az a' Thucydidesz, a' kinek szerette csókolgatni nyomait, és mint az a' Tacitusz, a' ki viszont Thucydideszt és ötöt követte, akarva írt úgy, hogy minden Olvasójától meg ne értethessék, ellenben kevés, de jobb Olvasóji még szerethessék 's csudálhassák is. Lucrétz tele van archaismusokkal, 's Líviusznak emlegették ugyan Patavinitását, de ő a' gáncsolt helyeken nem változtatott. Így ők, azok a' Nagyok! ők rabi hűséggel 's szabad ember' bátorságával jártak a' Görögök' nyomaikon, görög syntaxis-sal, görög phrásisokkal éltek, nem vaktában mindenütt, hanem a' hol az olyan szépíte, periodusaikat görög példányok után szövték, 's annál szebbnek tartották dolgozásaikat, minél inkább tetszett-meg azokon a' görög szín és ízlés. *Scriptores Romani omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque Latinus sermo quicquid umquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.*

A' Római Nyelv' leányai, és az Ángol, melly annak fogadott leánya, 's sok esetekben még a' Német is, melly nem leánya, az által segítének magokon elakadásaikban, hogy a' szót a' Római anyától, néha a' Görög nagyanyától is, kölcsön veszik, de csaknem mindég elváltoztatják, olykor az utolsó syllabát ellökik. Fülnek szemnek érezhetetlenné tétetvén így a' lopás, az általvett szó nem tarkítja-el beszédeket: — szorsz, szorte, szór; templm, tempio, támpl, tempel; falx, falcse, fő; matéria (mai kimondása szerint, pé-on láb) és materi (anapeszti láb) csak még is más mint midőn a' Magyar ugyan-annyi syllabával, ugyan annyi betűvel, ugyan azon hangzással vesszi-álta, 's a' kölcsönözés szegénységünket min-

den nyomon érezteti, 's Nyelvünket, melly egészen más hangokból állott eggyüvé mint azok, eltarkítja. Így mi kénytelenek vagyunk szót csinálni, 's melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak! Melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek vagyunk! mennyivel leszünk gazdagabbak! Melly szerencsénk, hogy azon úton indulánk, hogy azt tenni örökké kénytelenek légyünk! úgy örökké fogunk gazdagodni, 's Nyelvünk soha el nem öregszik. Erdemli e az Orthologusok' Eggyisége, hogy ezen ISTENEK' IFJUSÁGÁRÓL, melly bennünket vár, lemondjunk?

A' nevezett Nyelvek között a' Német az, mellyhez a' magunkét az előnkbe-szahott tekintetekben öszve hasonlítaniunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv, mint a' miénk, úgy Áziai eredetű, mint a' miénk, 's úgy emelkedésben van, mint a' miénk.

Haller Albert és Gellert, 's Klopstock és Göthe — melly különbség ezek és azok között! azt mondhatnánk, hogy a' két nyelv nem azon század' nyelve, hanem ez leánya amannak. 'S a' nagy változást a' kettő közt az egész német nyelvű nép csinálta e', vagy az Írók? 's a' Grammaticusok e', vagy azok, a' kik a' Szép Literatura' nemeiben dolgoztak, 's az Erőt és Szépséget keresték? Ezek, és egyedül ezek! még pedig küszködve a' Grammaticusokkal, kik őket nyelv-rontóknak szidalmazták, 's nem csak czélzásait a' beszédeiket, de olykor még szavait is nem értették. 'S mennyi vakmerőségnek kelle elkövetetni, míg a' Haller' velős, de darabos, 's a' Gellert' kedvesen-folyó, de beteges-erejű nyelve a' Klopstock', Lessing', Winkelmann', Wieland', Herder', Göthe', Schiller', Voss' nyelvénél tisztult és emelkedék! 'S a' magok' Palládiumokért reszkető

Németek melly tarka Anarchiát nem láttak ők ez erőlködésben, 's az a' tarka, az a' reszkettető Anarchia veszedelmére 's kárára volt e' a' feltett Palládiumnak, vagy inkább soha nem képzelt, 's magoktól ezen Íróktól is nem egészen remélt javára? Való, hogy az igen nagy tűzű Klopstock — nagy tett ritkán lesz nagy tűz nélkül — kénytelen vala lemondani némelly merészségeiről, nem mivel mások kényszeríték, hanem mivel később maga is látta, hogy nagy tüze elkapta volt. Való, hogy Adelung nem lele nehezteléseiben sem hátrált sem mértéket, hogy ezek a' vakmerők, a' kik nem írtak sem Lexicont, sem Grammatikát, sem Stilisticát, mint ő, még pedig vastag Róte-tekben, rontani merik a' mit ő épített, 's szent haragjában rájok mérte a' Porkolábi botot. Való, hogy Kotzebue nem állhatván az olly rossz Író' vétkei, mint Göthe, 's talán azt még kevésbbé, hogy az olly rossz Író, mint Göthe, az egész nemzet' Nagyjai, az az, a' legjobb Írók 's legjobb Olvasók által a' legelső Német Író'nak, ő pedig egy genialis Mázolónak, nézetett, jónak 's szükségesnek ítélte, leczkézései alá fogni ezt a' csudált rossz Író't, hogy tanulja-meg ötle, mint kell jól írni; való, hogy Vossnak azt hánytorgaták szemére, hogy erőnek erejével Görög-gé akarja csinálni a' Németet. De viszont az is való, hogy a' mit a' nemes Vádlottak akarának, megleve, 's a' Német nemzet, megértvén végre a' mit elejénten nem értett, kimondá a' sok tudományú, de nem jó ízlésű 's nem szép-tollú Grammaticusnak, hogy a' nyelvnek kell ugyan Porkoláb, de a' jobb Író' kinőtt a' bot alól. Nem rettegte a' Német Írókat az, hogy merni Eggynek nem szabad, hogy a' nyelv a' más' birtoka, hogy az Ízlés gyanús Bíró, hogy a' VOX DEI (Horátz ennek más nevet ad) nem fogja javalni dolgozását;

mert az igazi Mívész örül ugyan a' Jók' tapsának, 's mind ügye', mind dolgozása', mind szemelye' szeretetéből örül: de ő nem tapsért dolgozik, hanem azon szép örömkért, mellyeket neki ideájinak életbe-hozása 's erejének gyakorlása 's gyarapítása nyújt. Tout auteur, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siecle, passe rarement aux siecles à venir.

Karamsin meglátogató Herdert, (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802.) 's ez neki felolvasá Göthének némelly Verseit, felnevezetesen azt, melly Meine Göttin címet visel, 's magyarrá fordítva Poetai Berkem' 195. lapján áll. Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az Odának; Und welche Sprache! welche Reinheit und Leichtigkeit! a' tanult Utazó még ezt mondja: Herder, Göthe, und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen, als jetzt die Deutschen. Homer ist bey ihnen Homer. — A' Franczia 's Ángol fordítónak a' dolog volt a' dolog; pedig a' Classicusokban, mint a' Festónál és a' Faragónál, nem a' dolog a' dolog.

A' nyelv olyan mint az ég' íve a' maga egymásba-futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a' szép játékot, a' ki a' színeket a' magok ne-
meikre akarja osztani. Hadd játszák játékokat itt is a' törvény, szokás, analogia, euphonia, izlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság 's poetai szállongás, 's hagyjuk a' czirkalmot és lineát máshova. De minthogy ingó alapon építeni semmit nem lehet, 's szükség hogy a' Neologiának az a' legújabb Iskolája, mellyet

Füredi Vida Úr gyakorol a' maga vádjaival, elmondja a' maga titkát: ímhol vagy on az, fátyol nélkül azoknak, a' kik megérteni tudják, 's itt mondatik, a' mennyire tudnunk lehet, legelőször. — JÓL ÉS SZÉPÉN AZ ÍR, A' KI TÜZES ORTHOLOGUS, ÉS TÜZES NEOLOGUS EGGYSZER'SMIND, 'S EGGYESSÉGBEN ÉS ELLENKEZÉSBEN VAN ÖNMAGÁVAL. Hamisan lépni a' tánczban csak annak szabad, a' ki tánczolni igen jól tud, és a' kit a' Grátzia látatlanul lebeg körül. — És mi szabad az Írónak ezen Iskola' értelme szerint? A' fenntebb nemben mind az, A' MIT A' MINDEN NYELVER' IDEÁLJA MEGRÍVÁN, A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETE (örök szokása 's törvénye) VILÁGOSAN NEM TILT, A' RÉGI ÉS ÚJABB CLASSICUSOK ÁLTAL NEVELT ÍZLÉS MEG JAVASOL IS, 'S A' SZÜKSÉG MŰLHATATLANUL PARANC SOL. Azon nemekben, a' hol az Író mindenhez szól, az szabad, a' mit minden Olvasó javulhat.

13 Minekutána mind eddig az Orthologusok' megtévedéseik felől szólánk, illő kimutatnunk a' Neologusok' vétkeiket is. Illyen midőn a' Magyar nyelv' tökéletes tudása nélkül írni merünk, 's még a' Mestert játszuk; illyen midőn felejtjük, melly nemben 's az Olvasóknak melly osztályához szólnunk, 's ott a' hol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólni, tarka, czikornyás, csigázott, undokúl-czifra beszédet tartunk. Illyen, midőn vadásszuk a' Xenologismuszokat, 's a' Magyarismus' gyönyörű virágait elmellőzzük. Illyen, midőn azt a' darabosságot, mellyet a' beszédnek az új szó 's az új szólás még akkor is ad, mikor ez szükséges, stílusunk' szépsége 's kecssei által kedvességbe hozni nem tudjuk. Illyen, midőn mesze vitt Purismusunk annyira ragad-el, hogy min-

dent magyar névvel igyekezzünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen. Az új szónak és az új szólásnak nem a' mindennapi vagy ahhoz hasonlító beszédben van helye; 's még a' hol van is, csak úgy van, ha a' szó és szólás érthető, kedves, használó.

Eggy Írónk az elmúlt század' nyolczadik tízedében az itt kimutatott hiba által vont magára közönséges neheztelést, a' nélkül hogy azt bizonyos tekintetekben érdemlette. Míg Siegwartot fordítá megismérkedék az akkor mindent kaczagató travestalt Eneidével, 's az az idegen gondolat szállá-még, hogy a' síkító Románt síkító Románnak hagyja, de csuda szavai 's csuda stílje által nyerje-el a' Blumauer' koszorúját. És még is Barczafalvi kárt nem teve, hasznot teve, 's igen nagyot: eggy két szavat elfogadánk, 's akkor eggy kettő is nagy ajándék volt; a' többit addig neveténk, míg felvilágosodék előttünk az a' nagy titok, hogy a' merés csak szerencsétlen volt, nem tilalmas.

Húsz eszt. múlva a' Báróczi' és Dayka' Biográphja azt tanácslá, hogy a' hol gyökérszót nem találunk az új szó' származtatására, teremtsünk ollyat, mert jobb szót csinálni 's bírni, mint nem csinálni 's nem bírni. Vakmerőnek nevezeték a' tanács, mert vakmerő volt. A' később idők azt fogják mondani, hogy bár vakmerőknek adott volna, mint a' mi korunk, hogy bár atyáinknak, 's akkor ne vakmerőtleneknek! Minél gazdagabb festékekben a' Mivész' csupra, annál tökéletesebb lesz munkája; mert az igazi Mivész az olajfestékekhez nem örömet veszen pasztelt.

* * *

A' mi Nyelvünk, anya, leány 's ismert rokon nélkül, úgy áll a' több Nyelvek között, mint

a' Phoenix az ég' madarainak számában; 's e' miatt, 's azért is, hogy minden új Nyelvek között maga ez zengheti-el egész tisztaságában a' Görög és a' Római lant' mennyei zengzeteit; valamint azért, hogy ez a' Görög Nyelv' bájait, a' Római-nak méltóságát, az Olasznak hevét, a' Francziá-nak könnyűségét, az Ángolnak és Németnek ere-jét igen nagy mértékben már most is utólérheti — méltó, hogy, ha bennünket a' Halhatatlanok' végzése valaha egygy idegen Győző' járma alá haj-tana is, azt ez a' Győző, ha nem barbarus, vé-delembe vegye, fenn-tartsa, virágzásra juttassa; 's mi ezt a' Nyelvet szeretni tartoznánk, ha illy szép és a' maga nemében eggyetlen nem volna is, mert a' miénk. Vizsgáljuk, melly szerek által gya-rapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk, 's tekintsük mit csináltak mások, 's mi használ nekünk. A' maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéle-tét. Egyéb eránt Füredi Vida Úrral én is ezt mondom, 's szájjal és szóvval: In necessariis uni-tas, in non necessariis libertas; 's ezt vetem mel-lé: in dimicatione honesta arma. Széphalom, Aug. 15. d. 1819.

Hazinczy Ferencz.

2.

Az Időszámlálásnak az Ember' terem-tetésétől fogva való Öszveszedése.
— Egy, a' folyó 1819-dik esztendő-re nézve igen nevezetes Chrono-logiai Értekezés.

Az a' Világ' kezdetétől fogva való Időszám-lálás, melyet legelőször (az 1615-be megholt)

Calvisius adott egymásután következő rendel elől (Opus Chronologicum — a' harmadik kiadás 1629-be Frankfurt.), — azután mindjárt Scaliger. (De emendatione temporum Genevae 1629.), meszsze terjedő Nyelv', Népszokás', és Történet' esmérettel írt: későbbre J. G. Franck' által (Novum Systematis Chronologici fundamentum, in Cyclo Jobeleo Biblico detectum Göttingae 1778.), némelly Időszakaszokon egy kevés jobbitásokat szenyvedett!

A' Történetek valóságos sorainak, az Időszámlálás által való öszve fűzéseikbe, mihez ragaszkodhatnánk mi inkább, mint a'hoz a' sínór mértékhez, melly nekünk az Isteni - Gondviselés-től egyedül engedtetett! — A' Természeti tudományoknak óriási lépései, mind jobban jobban megszegyenitik a' Geogonianak, a' Szentírás előadásán túl menő nyughatatlan Hypothesisait. Hasonztalan számlálják ezek a' Föld nemei kövé-keményedésének sok ezer esztendőkön által menő Időszakait: — nem tudván, hogy az ujjab időkbe megmutatott Cohaesio principiuma az úgy nevezett Széntárgy (carbonicum), az ő ezer esztendő-jöket egy napra vonhatja. — A' Magnetismus, Electricitas, a' Chemiának felfedezései, de főképen a' Volta Úr Értz inger Oszlopai megalázzák a' rövid látású emberi elmének viszketegségeit! — Ezen Oszlopokat mi, tsak egynehány tenyérnyi értz lapokból rakhatjuk öszve; és még is a' tiszta vízből úgy nevezett Só, Salétrom, Kénkö savanyakat szemlélünk általa az expansivus Polusson elől állani — a' mikor a' másik öszve húzó polusán Széksó, Mészföld 's a' többi hozattatik elől. *) Hát az égitesteknek roppant Tányérjai,

---

*) Melly Philosophiai és Természet tudományi belátással öszve szedte az ide tartozó eseteket Hazánk' nagy reményü

a' mellyek nem mesterségi, mint a' mi értzlapjaink, hanem természeti Inger-oszlopos öszveütközésekbe (*Galvanicus conflictus*) vannak egymásközött, mi szörnyű nagy és hirtelen következéseket állíthatnak elől! — Lehetne-e ezek mellett is azt állítani, előre, hogy a' Só aknáknak akármilyen nagy Területei tegnapelőttnél régibbek?

El éri az emberi elme a' Természet-tudományban azt a' tökéletességet, mellyben a' Mó'ses hat napjainak 's 6000 esztendő Idő lehozataltaljának kimagyarázásába De Luc is még csak Cartes forma lesz, a' kit egy Keppler, 's Newton a' maga mérész állatásával felyül mulhat!

Igy mutatják meg a' későbbi Tudományok nevedekései, hogy a' mi e' föld elől állásáról 's az Idők öszveköttetéseiről gondolt előbbi vélekedéseink, gyermekeskedések valának! — Nintsen ezen hosszú idők' bétöltésekre 's öszve köttetésekre más mód, hanem a' nekünk az Isteni gondviseléstől engedtetett útmutatásnak, a' Szentírásnak számjai után menni, a' hol az emberi teremtetéstől fogva való Időszámok így köttetnek öszve:

Esztendők

Az Ádám teremtetésétől, a' Seth születéséig 1 Mos V. 3.

130

---

oldal Summa. 130

Ifjú Tüdös Orvosa Dr. Bódogh: De Philosophematum omnium aevi in Theor. Medic. influxu Dissert. pag. 116: "Si exilis nostra machina galvanica natrum, calcaream etcet. in polo contractivo; acidum muriaticum, nitricum, sulphuricum in expansivo evolvere valeat ex aqua, quae illa non continuit; si corpora organica terras, ferrum, phosphorum ex aqua generare sciamus: Cur vitale illud neogeneseos Stadium, ubi plastica vis intra limites naturae anorganicae culminare putanda est, negares momento ea produxisse, quae nunc mille nonnisi annis produci conspiciamus? — Non producitur in adulto viscus semel deperditum, quod tamen primo vitae momento, ut omnia diversa ex eodem albumine productum nemo dubitat."

A' Seth születésétől, az Énós születésé- ig 1 Mos. V. 6.	105
Az Énós születésétől, a' Kénánéig 1. Mos. V. 9.	90
A' Kénán születésétől, a' Mahaláéig 1 Mos. V. 12.	70
A' Mahaláétől, a' Jaredéig 1 Mos. V. 15.	65
A' Jaredétől az Énochéig 1 Mos. V. 18.	162
Az Énochétól a' Mathuséláéig 1. Mos. V. 21.	65
A' Mathusélától a' Lamechéig 1 Mos. V. 25.	187
A' Lamechéől a' Noééig 1 Mos. V. 28.	182
Noénak születésétől az Özön víz' kezdetéig 1 Mos. VII. 11.	600
Kezdődven az Özön víz a' Noé 600-dik Esztendőjében a' 2-dik Hóldnapban ki jött ő a' Bákából 601-dik esztendő- jében a' 2-dik Hóldnapban, 1 Mos. VIII. 13, 14. ezen épen egy eszten- dőt hozzá adta Franck' az Özönvíz pe- riodusához, 's így lett ez 1657. eszt.dő	1
Az özönvíz után Arfaksád születéséig 1 Mos. XI. 10.	2
Arfaksád születésétől, a' Seláhéig 1. Mos. XI. 12.	35
Selától Eberéig 1 Mos. XI. 14.	30
Eberétől Pélegéig 1 Mos. XI. 16.	34
Pélegétől Réujéig 1 Mos. XI. 18.	30
Réutól Serugéig 1 Mos. XI. 20.	32
Serugétől Nachoréig 1 Mos. XI. 22.	30

Nachorétól Tharájéig 1 Mos. XI. 24. 29

Itt következik az Ábrahám születésének meghányt ideje. Mert Calvisius és Scaliger 1. Mos. XI. 26-ból vévén fundamentomot, a' hol Thára 70-dik Esztendőjében egyszerre mondatik nemzeni Ábrahámot, Nachort, Háránt: ezen közép 70. szám után írják Ábrahámot a' Thára 70-dik esztendőjében születtetni.

De Franck' ezen itt említett 70 esztendőket, mint mind a' három Születteknek számját, közép számnak vévén: egyenesebb meghatározással 1 Mos. XII. 4. ből, a' hol az Ábrahám kihivatala melly az ő 75 esztendős korába történt, és a' melly a' Textusnak össze kötése de különösen: Tsel. VII. 4. szerint is, az ő 205 esztendőket élt (1. Mos. XII. 52.) Atya halála után történt; az Ábrahám Születését világosabban a' Tharáé után $205 - 75 = 130$. 130 esztendőkkel teszi.

Jegyzés. Ezen 130. esztendői Születést nagy bajjal háritotta el Calvisius (191-dik Levelén) — azért, hogy ezt bé vévén, a' Szombati Esztendők ke-rületeit (Cyclus Jobeleus) nem tudta ki csinálni.

Az Ábrahám Születésétől fogva az ő kihivataláig 1. Mos. XII. 4.

75

<p>Itt ismét egy legnevezetesebb hujja van a' Calvisius számlálásának, mert ő vezéről vévén fel 2 Mos. XII. 40, a' hol az Izrael fiainak Aegyptomi Lakások 430 esztendőkre tétetik: ezen 430 esztendőket az Abrahám hivatalától fogva számlálja: és így az Isák és Jákób születéseknek Időfolyását, 's ezen egész öszve köttetést kihagyja. Világos pedig, hogy 2 Mos. XII. 40-be a' 430 esztendők az Izrael fiainak, és így tsak a' József Egyiptomba való menetelétől fogva számláltathatnak: (nem lehetvén ennek ellenére Galat. III. 17.) a' mikor egyébaránt az időszámok folyvást felvannak jegyezve:</p>	
Az Abrahám Kihivatalától az Isák születéséig $100 - 75 = 25$, 1. Mos: XXI: 5.	25
Az 'Isák születésétől a' Jákób születéséig. 1. Mos. XXV: 26.	60
Jákóbnak Egyiptomba való bé meneteléig 1 Mos. XLVII. 9.	130
Ettől fogva az Egyiptomból való kimeneteleg 1. Mos XV. 13. és Tsel. VII. 6. (2 Mos XII. 40. be a' József bemenetelétől lévén számlálva 430 esztendők)	400
Igy lett az eddig való Esztendők Summája 2699, melly után nem lévén az Időszámlálásba semmi nevezetes külömbözés, következik:	
Az Egyiptomból való Híjöveteltől a' Salamon Temploma' fundáltatásáig. Sala-	

mon Uralkodásának 4-dik esztendőjében 1 Kir. VI. 1.	479
Salamon haláláig, melly az ő 40-dik Esztendős Uralkodása után lett 1. Kir. XI. 42, 43. a' mikor lett utánna Roboam.	36
Ezek után következnek az Izrael fiai álnokságoknak esztendői Ezék. IV. 5.	390
Melly után a' Babiloniai Fogság tartott Jerem. XXIX. 10.	70
Elvégeztetett Dárus Hystaspis Uralkodásának 6-dik Esztendőjében Esdr. VI. 15. a' mikor az Újj Templom felszenteltetett. Uralkodott pedig Dárus 28. esztendőkön, és így még a' fogságtól való szabadulás után.	22
Xerxes vagy Asverus Uralkodott.	21
Artaxerxes Longim. vagy Arthasastha Birodalmának 7-dik Esztendőjében Esdrást Jerusálembe küldötte parancsollal Esdr. VII. 7, 8.	7
Itt kezdődnek a' Daniel Próféta Hetven hetei. Dan. IX. 2, 24. mellyek a' Kristus haláláig mennek.	490
És így a' Kristus Haláláig elfolyt esztendők'	

Summája — 4214

Melleykből Kristus Urunknak 33 Esztendőt kivén következík, hogy e' Világ Kristus Urunk Születése előtt 4181 esztendőkkel teremtetett! *)

4181

Melleyhez adván e' mi épen folyó Esztendönket. 1819

Lész e' Világ' Teremtésének folyó Eszt.je. 6000

*) Ezen egész lehozásnak fundamentomat meglehet látni Job. F. Weidleri Institutiones Matheseos Oskolai Könyvének Tud. Gy. XI. K, 1819.

Úgy, hogy:

A' mi jelenvaló 1819-diki Esztendőnk, az Ember Teremtésétől, a' TEREMTŐ Nagy Szombatjától fogva épen a' Hatezeredik esztendő! — Nevezetes Időszám! Hatezer esztendőknék késői határa! melly a' kezdeti Történet' homályának eloszlatására az **ÖRÖKKÉ VALÓ**nak Gondviseléséből hozzánk bocsátott egyetlen egy mennyei Sógárnak világánál fogva elől állottál! — Köszöntelek tégedet csudállatos Időszak! — titeket hoszszú Időkerületének utolsó pillantatai! — titeket hatezer esztendőknék mély homályba kezdődő el nézhetetlen Sorai! kik a' **VÉGHETETLEN'** Széke előtt szörnyű egyszeriségbe udvaroltok! a' KI a' Teremtésbe való Mindenhatóságának nyomdokait, nekünk igen kis hitűeknek, (Hatalmának környúlításait semmi emberi mód szerént való Történetek be nem foghatván) Hat napok' közeinnél elől adatni engedte! Örülünk néktek lefolyt Hatezer esztendőknék tartós rendjei, azon mennyei Egyenlőségnek fogva, mellyet a'ma nagy Apostoltól tanultunk, hogy az **ÖRÖKRÉVALÓ**nál, — KI előtt ezer esztendő annyi mint egy nap, és egy nap annyi mint ezer esztendő (2. Pét. III. 8.) — a' Teremtés hat csuda Napjainak kerületével egyenlők vagytok! — O! ha ezen Teremtés' ideje' második kerületének lefolytával, a' harmadik Időszak kezdetén, az első Teremtés első mozdulatjához a' Világosodáshoz közelébb mennénk! — hogy ezen Világosságnak, mint a' szüntelen mun-

---

hatodik kiadásába (Lipsiae 1784) az 53. dik leveltől fogva — és az 548-dik Levelen a' hol a' 6-dik Biadó ismét a' Szombat esztendőnk Nagy kerületei után számolja ki Franck szerént ugyan azon 4191. Esztendőket, 's méltán azt kerdi utóljára Barstennel: Vallyon ezen szép Időkegyezései vak történetből lehetnek-e!

kás Teremtői erő' csendes hordozójának fényénél, a' mi rendeltetésünk tárdjához a' Tökéletesebbedéshez, Lelki erőnknek szüntelen való kifejtődése által, jobban jobban igyekeznünk! — hogy minden gondolkodó valóság, a'ma hatodik Időszaknak 's a' Teremtésnek Remekje, tsupa Lélekke való elolvadásai között buzoghatná szüntelen a' Világosság' Atyjához: „Jöjjön el a' TE Országod”!!

Nyiry.

3.

Uj tanításmód Bell, és Lancaster szerint.

A' mit egygyel e' kicsinyek közül cselekedtetek, velem cselekedtetek.

S. Maté 25 r.

Míg egyedől csak a' városi főbb tanítói intézetektől várjuk a' Nemzetnek értelmi, és erkölcsi csinosodását; míg nyugodalmasan csak azal biztattyuk magunkat, hogy majd az innen kilépő nevendékek elég szorgalommal fogják hinteni a' nemzeti csinosodásnak magvait, míg a' szegényebb sorsuaknak, falukban, pusztákban magokra hagyatott ügyefogyottaknak, kik legszámosabbak, oktatására nagyobb figyelmet nem fordítunk, mind addig vagy éppen sükeretlen, vagy legalább kedvetlenül késő gyümölcsű jámbor várakozásunk. Ennek behbizonyítására mesterséggel gyűjtött okokat felhordani nem szükség: Azok közül, kik a' főbb tanítói intézetekből ki lépnek, hányon vannak, kik a' Nemzeti csinosodás

mélkednének? és, ha bár tanítóik által e' dicső tárgyra figyelmetesekké tétettek is, hányon szánnák — szánhatták el magokat annak eszközlésére? Nemde a' gyengébbektől valami Nagyot, millyen a' Nemzeti csinosodásnak elősegítése, nem várhatni? a' jelesebb elméjük pedig (mindenkor a' kevesebb számuak), nemde korán olly hivatalok után látnak, mellyektől egészszen elfoglaltatva, más közhasznúsága miatt méltóbb dologtól végképpen elzártnak? Igaz, nagy tudományu, híres oktatók foglalják a' városi tanítói székeket; igaz, esztendőnként jeles számu ifjakat vezetgetnek ők gondos kezekkel a' tudományok' tárházába, de az ebből dicsérettel ki térők, a' mint fellebb erősítém, többnyire hivatalyaiknak szűk körébe szorúlva, csak néhányoknak javára világíthatnak, az egész testnek (nemzetnek) művelésére pedig ki nem terjeszkedhetnek. Azért, valamint egy tágos harasztot, bár néhány sugar fenyőket mutogasson, szálas erdőségnek nem mondhatunk: úgy szinte egy Nemzetet, melly kebelében ugyan sok tudós tagokat, de még is igen sokkal több tudatlanokat számlál, csinosultnak helyesen nem nevezhetünk. Ama' nemzetet illeti a' csinosodásnak dicsősége, melly oktatás által oda vezetődött, hogy abban a' legalsóbb Rendis nem buta felelemből, vak engedelmességből, tunya tudatlanságból, hanem megesmért kötelességből, erkölcsi szükségből hódollyon a' törvényeknek, és Elöljáróknak. A' nagy tudományu férjfiak tündöklő, felemelkedett ponttyai a' Nemzeti tsinosodásnak, valamint a' magasra nyúló fenyő dísze a' szálas erdőségnek. Tehát, ha kedves Nemzetünk' csinosodását valósággal akarjuk, a' köznépnak oktatására fordítsuk egész figyelmünket; majd így gyarapodik az Olvasó Közönség, neveledik a' hazai szeretet, felbresztetik az

Industria, örökre ki küszöböltetik a' káros babona, és tiszta Religyiói érzelem foglal helyet! Általlátá ezt tökéletesen a' hazai kisebb iskolák jobb lábra állításáról szöλλő munkának Szerzője is, által látá ezt ama nemes búzgóságu G. Karaczay, és vele együtt több nemes gondolkodásuak is Hazánkban. Azonban, bár milly igaz is ezen állítás, a' mi üdönlben! — és nem csupán nálunk — hanem más nevezetes országokban is talált ellenségekre; ezek, vagy olyanok, kik a' népnek kimíveltségét csak azért kárhoztatták, mert azok az ész' világával vissza élhetnek, és így embertársaikra szerencsétlenséget áraszthatnak; vagy olyanok, kik személyes interesséből az okosság' fákláját csak némelly magányos czéhekbe avatott keveseknek kezeiben tűrhetik, a' sokaság előtt pedig kajánul előltyák. Azok nyugott elmével lehetnek, meg gondolván: quod probat nimium, probat nihil. — Ugyan is, a' vissza élés miatt magát az ártatlan dolgot kárhoztattuk e'? mi ment a' vissza éléstől? nem éltek e', nem élnek e' vissza magával a' Religyió' szentségével is igen sokan? — már pedig, mi oktalanság volna javallani: kikell adni a' Religyión; mert sokan vissza élnek vele? — Ezek figyelmet sem érdemelnek, mert ellenségei minden jónak, irigyei felebaráttyok' boldogságának, és csak önnön kényveknek, bálvány gyanánt, áldozni tanúltanak. Azért, egy hatalmas Tribunus plebis Vetoja dörrennyen rájok! — Én ismét újra vallom, erősítem: ha kedves Nemzetünk' csinosodását hathatósan akarjuk, a' köznépnek általános oktatására minden tehetséggel ügyellünk; ezen oktatásnak pedig, hogy ama' nagy czélnak megfelelően, kevés költséggel, rövid üdő alatt, még is sarkalatosan szükség meg esni; miképpen? erre Bell, és Lancaster Tanítók utat mutatának,

mellynek rövid leírásával ime Hazámfiainak szolgálatomat teszem.

Lássek azt előbb historiai részeről.

A' Keletindiai kereskedő tarsaságnak Elöljárói 1786 Madrasban egy tanítói intézetet állítottak fel az Europai katonák' árváinak számára. Ennek kormányozása Bellre, egy igen érdemes Papra bízott. Nem csekély nehezségeket kell vala a' jeles embernek meggyőznie; mert részint a' gyermekek egészen elhagyatva minden gonoszságokban (elhagyatott állapottyok így hozván magával) torkig úsztanak; részint a' tanítók, kiknek a' kormányozóval kelle megosztani a' terhet, tanítói tulajdonságokkal nem bírtanak. Illy környülállásban Bellnek ama' valóban nagy gondolat jött eszébe, hogy a' jobb eszü gyermekekből tanítókat formállyon, kik ismét másokat tanítván, új, meg új tanítókat, és tanítványokat képezzenek. 1790 élt ő elsőben e' móddal, öt esztendő' folytával már annyira ment, hogy 200- nál több nevéndékeket számlálhatott; ekkor megromlott egészségének helyre hozása végett kénytelen volt Angliába vissza térni. Mint egy el érzékenyült kegyes atya, úgy vált meg a' nemes lelkü Bell kinyílt értelmü, jobbult szívü árváitól. Angliába érkezvén a' Madrasi tanítói intézetről, és tanítás' módgyáról tudósítást ada ki nyomtatásban; az akkori politikai zürzavar miatt kevés figyelmet nyerhetett a' szép foglalatú írás; de végre, csak ugyan több gazdag Nagyoknak segítségével a' Szerző iskolát is állíta fel olly szerencsével, hogy nem éppen 8 esztendő' elforgása alatt ingyen, az új mód szerint 60000 nevéndékek vettek tanítást.

Lancaster József, ki Southvarkban, London' külső városában a' szegényebb mesteremberek' gyermekeinek javára már 1798 olcsó áron osko-

lát nyitott, fel fogta Bellnek gondolattját, és önnön tanításának alapjává tette, megváltoztatván valamennyire a' rendszabást, általlyában véve az egész tanítói módot tökéletesítette; Bedford Herczeg, Sommerville Lord, és még több nagy tekintetű személyek pártfogói lettenek. 1805-en már 800 férfi és 300 leány gyermekeket számoltak iskolájában. Ez üdö oltá pedig álmélkodásra méltó előmenetelt tett imez egyedül olvasás, írás, és számvetéssel foglalatoskodó tanítás Angliában. Sussex, és Kenti királyi Herczegek első forró hálát érdemelnek ezért az emberiségtől, azután a' már élni megszűnt seborvos Fox József, ki egyedül maga az intézetnek szakadatlan fentartására, sőt minél tovább terjesztésére 7000 aranyot áldozott fel. — Így lön, hogy Kalkutta, Ceylon, Canada, egyéb Brittus felsőség alatt való tartományok, sőt Európának külföldről részei, Afrika, Amerika, még Ausztrália is ügyes nevendékeket nyertenek már a' szorgalmatos Brittusoktól.

Imez, az emberiségre nézve olly szerencsés intézet jó üdeig csak Britanniának lakosait boldogíthatá. Az ellenséges üdök, rongáló politikai maximák így akarák azt. Azonban az első Párisi Béke 1814 feltünvén, az agyarkodó, minden szükséges közösülést megtiltó gyűleltség megszűnt a' Nemzetek között. Anglia, és Franciaországbarátságosan kezét fogták. A' Francia tudósok egyik fő gondgyoknak vélvén a' Bell, és Lancasteri tanítás' módgyával közelebbről megismerkedni, és azzal a' Nemzetnek javára élni, gondolatyokat a' nép' szorgalmát ébresztő Társaságnak Márczius' 1-ső napján 1815 jelentették, azonnal 500 frankot, és minden további tőle kitelhető segedelmet megígért, a' jötevé társaság. És ime! még azon esztendőben, ezer veszel között, midőn

a' dölfös Tiránn uj rabjármat forrasztott, egy millió idegen fegyveresek fergeteg gyanánt borították el az országot, illy keserves üdöpontban (Hazafiak! melly búzgóság!) már Oktober 1-ső napján Párisban négy illy oskolák derekasan foglalatatoskodtak; November' harmadikán pedig ugyan azon évben a' Státustanács' parancsolattyára egy Tanítói tanács állítódott fel, mellynek tagjaivá lenni Doudenville, Rochefoucault-Liancourt Herczegek, Pastoret, Laborde Grófok, és egyéb legfényesebb hivatalu hazafiak becsületnek tartották. 1818 pedig több Generalisok, Ministerek, külömbféle rangu személyek lettenek e' Párisi tanítói tanácsnak tagjaivá, kiknek fáradohtalan szorgalma már az országban 800 - nál több Bell Lancasteri oskolákat nyitott meg; sőt Helveczia, Olasz, és Orosz ország is esmeri már ezeket. Néhány hetek óta a' Bécsi árvaház is tapasztallja hasznait. Ennyi a' históriai részről. —

Már, miben ál e' dicsért tanításmód, lássuk. Az egész mód abban ál, hogy egymást oktassák a' gyermekek; e' végre az értelmesebbek közül választatnak tanítók. Gondollyunk egy tágos szobát, mellyben 100 — 500, sőt több gyermekek is elférnek, a' szükséges padok úgy alkalmasztatnak benne, hogy a' fal, és padok között elegendő térség maradjon a' végre, hogy félkörben álva a' falon függő tábláról betűzhessenek, vagy olvashassanak a' kiesinyek. Egy Tanító (inkább csak fő kormányozó) kevéssé fel emelkedett helyről végigtekinti az oskolát, és, hogy minden a' bevett rendszerint folyjon, szemesen vigyáz. Lehet 20 esztendőös ifju. A' gyermekek tudományok szerint osztatnak el közönségesen 8 rendre (a' Bécsi árva házban csak 4 rend van, és igen helyesen), tudniillik: azokon kezdván, kik a' betűket esmerni tanulgatták, és ujokkal az előttök

lévő deszkalapra hintett fővényben azokat formállyák, amazokig, kik már hiba nélkül olvasnak, irnak, számoznak. A' legjelesebb gyermek, ki a' tanító, és kisdéd sereg között foglal helyet, Igazgatóvá tétetik, ez a' tanítótól vett parancsolatot az olvasás', irás', vagy számozás' üdejéről Komandó szerint fenszóval jelenti, a' lecke előtt, és után mondandó imadságra cseppetövel, ádjelt. — Továbbá, mindenik rendből a' legjobb eszü, 's leg nagyobb szorgalmu gyermek tanítónak neveztetik ki (ha valamelly rend igen nagy számu több illy kisdéd tanítók is lehetnek), ez hallván az Igazgató gyermeknek Komandóját, hirül adgya azt tanítványtársainak, leckét ádfel, mellyre mind addig oktattya őket, míg a' rendben magához hasonló kisdéd tanítót nem formált, azután fellyebb osztályba megy által, hol ismét tanítvány leszsz.

Igy szál kellemetes könnyűséggel, gyökeres rövidséggel a' tudomány, és tanításnak mestersege egy gyermekről a' másokra. Azt, hogy gyermek gyermeket sokkal könnyebben oktathat, mint akarki koros, nem tagadgya a' Psychologus. Az is igen ajánlya e' tanításnak módgyát, hogy a' gyengébb elméjü, vagy rest gyermek semmiben sem hátráltattya szorgalmatos társainak előmenetelét, mert ezek minden pillantatban fellyebb léphetnek; már egyedöl ama' gondolat, hogy kiki tanítóvá lehet, dicséretes, búzgó vetélkedésre elég ok a' gyermeknek. Nem (mint szokás a' mi iskoláinkban) ülnek ők itt órákig egészségök' ártalmára mintegy a' padhoz szegezve, szünetlen mozgás, mint a' munkás méhek között, eleveníti a' kisdédek' seregét, a' nélkül, hogy akadályoztató zaj támadna ebből. — Alig várhattyk a' Nevendékek, hogy megnyillon az iskola ajtó, míg nálunk csak a' kéntelenség, mesternek bün-

tető keze hajtja őket az oskolába. experto erede! — Általában véve, igen szelíd, csendes, igazság szerető természetűekké válnak az itt oktatást nyerő gyermekek; úgy, hogy ha az észnek megnyitására nézve igen hasznos e' tanításmód; valóban, a' gyermeki Karakter' formálására nézve sokkal hathatósabb. Korán a' gyenge szívekbe szivárog a' tulajdon érdemnek érzése, az idegen jelességnek igazságos becse, az el csüggesztő szegyenítésnek kerülése, ennél fogva szünetlenül ama' dicső kívánságtól gyulladoznak a' kisedek keblek, hogy minden jóban tökéletesítsék magokat; valóban, nehezen lehetne talán csak egyet is találni az e' mód szerint nevelt sok ezerek közül, ki gonoszsága miatt törvényszék elejbe idéztetett volna. Innen van, hogy Angliában az Uraságok, és mesteremberek keresve keresik az e' módszerint tanult gyermekeket.

A' tökéletes tanításnak üdeje mintegy 15 hónapokig tart, ekkor a' Nevendékek bizvást oda hagyhattják az oskolát. Némelly gyermekek harmadnap alatt minden betűket jól esmertek, és a' fővényben meglehetősen irtak; mások 50—60 napok alatt jól olvastak, és irtak. — Minél számosabbak a' nevendékek, annál kevesebb költséggel jár a' dolog, mert csak egyetlen egy tanítónak adatik az érdemlett jutalom! hol a' felebaráti szeretet Egyesületet szerzett, mint a' Brittusoknál, és Francziáknál, ott a' szülőknek minden ingyen esik. — Ez Bell, és Lancaster' tanításmódgya, mellynek leírásával Hazámnak szolgálni kívántam. — Hazafiak! Ti — kiket a' Nemes Haza bővebben részesít javaiból, vegyétek gondolóra ime' hozzátok illő magas tárgyat! áldozatok fel valamellyest annak eszközzésére! Az igazán szánakodásra méltó, ki a' Religyiónak üdvözséges intéseit, boldogító vigasztalásait, — ama' törvényeket, mellyeknek fejet hajtani, va-

gyonnya' bátorságos bírását köszönni tartozik,— ama' mesterségeknek, mellyekkel élelmét keresi, értelmesebb fejtegetését nem olvashattya! Igazán szánakodásra méltó az, ki tudatlansága miatt legbelsőbb gondolattját mások' írópennájára bízni— keservesen gyűjtöt jövedelmét idegen (vajha mindig emberséges!) számlálókra hagyni kéntelen! — Tegyetek erről ti nemes lelkűek! — majd búzgóságtokért a' csinosult Nemzettől érzékeny hálat nyertek!!

Kis Pál.

4.

A' Nemzetiségről.

(Az 1817-diki Tud. Gyűjt. 1-ső Kötetjének 57-dik lapján, közlött gondolatokra szolgáló Eszrevételek).

Majd tsak nem tellyességgel hihetetlen — holott pedig valóban úgy látszatik lenni: hogy mióta az emberi nemzet, önnön maga egyes ereje által magáról elhárithatatlan szükségei, 's boldogabb volta miatt, szövetséges polgári társaságba egyesült, 's a' Nemzeteknek Nemzetektől — Népeknek — Népektől — Országoknak Országoktól — Szabad társaságoknak Szabad társaságoktól elválások, 's különözések történt, az illetén különözö eggy polgári társaság, vagy morális test, a' Politicusoknak, vagy Tudósoknak különböző ítéletjek miatt, még mái napig sem határozhatja meg önnön maga' polgár lételeinek minémüségét: Ha ő vallyon, a' Nemzeteknek — Népeknek vagy Statusoknak cathegoriájokban teljen e' helyet? 's mi egyiknek a' másikatól meg-

különböztető billege? 's mi egyiknek a' másik előtt felsőbbsege, 's méltóbb elsősege? mellyet néki tudni és érteni; annál el kerülhetetlenebbül szükséges volna; minthogy az ollyatén társaság, önnön maga' polgári létele' minéműségének belső meg szemléléséből és megtudásából, hódolásinak, polgári, és nemzeti kifejtődésének, tsinosodásának, czél-erányos intézetet és módosítást adhatna; 's egy valóságos igazi Nemzetté formáltathatásnak megállapítandó maximái' bizonyos megértéséből, magát azon maximák' útmutatása mellett, azzá teremthetné és formálhatná, a' mi még az üdeig nem volt.

Hogy pedig a' polgári társaságok, önnön polgári lételek' minéműségének esmértető jelei, maximái, és principiumi nélkül szűkölködnek, ellent mondhatatlanul megbizonyodik tsak az által is: (mit maga a' T. Szerző Ur is az 1817-diki Tud. Gyűjt. I. Kötet. 58-dik lapján megesmér), hogy a' Nemzetiség' ideáját, sem Aristoteles a' politicájában — sem Plató a' respUBLICÁról, 's Törvényekről írt Könyveiben — sem Cicero a' hasonló Czimű értekezéseiben — sem ezeknek számos Commentátorai — sem pedig Montesquieu — vagy Filangieri — sem a' többi e' nemű újabb Írók, világosan és voltaképen meg nem magyarázták: 's a' mi sokféle hijános okoskodásokra alkalmatosságot nyújtott, mind eddig kérdés és kétség alatt hagyták.

Magyarok — Hazámfijai! Ne rettegjünk bár melly tudományos tárgyban is, okoskodó észrevételeinkkel, a' felderült Tudományos pályán, más miveltebb Nemzetekkel versent futni! Az ó és új világnak minden történeti bizonyítják; hogy a' Muzáknak soha sem volt egy helyben állandós és változhatatlan lakhelyek. Egy Nemzettől a' másikhoz vándorlottak. Így költözködtek azok ide-

gen országokból Egyiptomba: — Egyiptomból Görög országba: — Görög országból Romába: — Romából utóbb a' több Európai nemzetek' tartományaikba; 's az őket szívesen fogadó Nemzetek, mindenkoron tsodákat szültek: halhatatlannokká lettek. Most Dácia' boldog halmain lebegnek; 's ugyan azért palladiumjok alatt, ne rettegjünk még a' régi Böltselkedők által elhatározatlan hagyott tárgyakra is, (milyen a' kérdésben lévő tárgy is) tollat ragadni. — Etsi desint vires: tamen est laudanda voluntas. —

Lássunk a' dologhoz:

A' T. Szerző Úrnak bölts erányzása a' Nemzetiségnek megesmértetésében, mint az 57-dik lapon említi, azon buzgó kívánságot és reményt foglalja magába: hogy a' Nemzetiségnek bétét, 's annak az Országok' megtartására, védelmezésére, és helyre állítására szolgáló hathatós erejét, az Uralkodók megesmervén, annak szabad kifejtésére és lelkesítésére, leginkább törekedhessenek; 's az igaz Nemzetiségre vezérlő Sinór mértékekre figyelmezzenek: 's ugyan ezen Szempontból, a' Nemzetiségnek igaz voltát és természetét világosabban, mint a' mi képen azt eddig, a' leghíresebb Irók is velünk megesmértették, ki fejteni igyekezvén a' T. Szerző Úr, annak az 59-dik lapon, e' következő határozást (definitio) ad — úgymond:

„Az erőszaktól való megmenekedés, és az „élésre szükséges dolgok' könnyebb megszerzésének kívánsága, arra bírta az egyes embert, „és egyes familiát; hogy többekkel egy társaságba lépjen. Ha ezen Egyesülésnek első formálása arra ütött ki; hogy minden utóbbi határozásai, tsak a' társaságnak önnön belső voltából, „vagy is maga' erejéből 's természetéből fejtődhetek ki, ezen társaság, — Nemzetnek termett;

„és azzá is vált. (Nata est, non facta). Ha pedig olyan egyeségnek tagjai, nem költsönös hajlandóságból, 's belső erővel, hanem más idegen külső hatalom által össze szerköztettek, úgy hogy a' társaságnak minden következő modificatiója, 's kimiveltetése, tsak abból a' külső kútból származott, azt Népeknek (Volk - Populus) nevezzük". 'S ezek szerint úgymond tovább: „A' Nemzetek orgános (organische) a' Népek pediglen, orgántalan (anorganische) morális testek, corporatiók, vagy társaságok: mert a' Nemzetekben az organismusnak — a' Népekben pediglen az anorganismusnak minden jelei, törvényei, és formái feltaláltnak: 's ehez képest, tsak azt a' köz társaságot, akar nagy legyen az, akar kicsiny, lehet Nemzetnek nevezni, a' melly önön magából veszi polgári életének minden formáit, változásait és functióit”.

De úgy látszik: hogy a' Nemzetiségnek ezen előre bocsátott meghatározását, maga a' T. Szerző Úr is ki nem elégitőnek, és homályosnak lenni gondolta; miglen a' Nemzetiségnek valóságos lelkét is (National Geist) vagy is azon orgános erőt, melly a' Nemzeti léleknek élet principiuma, egyszer'smind meg nem határozna; mert bizonyos az: hogy a' Nemzetet, a' Nemzeti lélek teszi Nemzetté; és ha a' Nemzeti léleknek tulajdon rugói, és indító okai kitaláltottak és meghatározattak, a' Nemzetiségnek ideája világos lesz: és a' szerint könnyű megítélni: ha ez a' polgári társaság, igaz nemzeti méltósággal bírjon e vagy sem? és minémű utakon és módokon ülhet a' Nemzeti méltóság' székebe? Ehez képest, ő, a' Nemzeti lelket (National Geist) a' 61-dik lapon következő mód határozza:

„A' Nemzetben pedig az orgános erő, vagy „élet' principiuma áll: a' Nemzet' lelkében (Na-

„tional Geist) az az : tagjainak és részeinek azon „erányozásaikban , a' mellyeket a' Nemzet első „eredetétől , és szinte nemzésitől fogva , az akkori környüállásokhoz képest kapott , és az után „állandóul követett”.

Tsekély ítéletem szerint , ezen meghatározások felettebb genericusok : 's a' Nemzetiség' és Nemzeti lelek' valóságos élet- principiuminak , 's alkotó ereinek egyszer'smind kimutattatásoktól és meghatározottatásoktól üresek lévén , semmire sem oktatók : 's ugyan ezért el nem fogadhatók , 's használhatatlanok. — Ezen kívül , mint genericusok sem állák ki a' próbát : 's inkább idealisok , mint realisok : mellyek felől addig is közlöm észre vételeimet , míg mások , ezen a' polgári társaságokra nézvest felettebb fontos , 's míg mái napiglan is kérdés alatt lévő tárgynak szerentsésebb kinyomozására 's el határozására figyelmeznének , 's az Uralkodóknak , alattvalóiknak valóságos és igazi Nemzetekké formáltathatások és teremtetetések végett , a' Nemzetiség' alkotó ereinek meghatározottatásával , tsalhatatlan principiumok , az alattvalóknak pedig magoknak , önnön magok' megesmérésekre vezérő sinór-mértékekből értett , Nemzeti jussaiknak , az Uralkodóktól , és Törvény-tévő hatalomtól méltó megkívánására , bizonyosabb és hívebb intések nyujtattatnának.

Ha bizonyos feltételek mellett , megengedhető volna is , hogy a' Nemzetek az orgános testekhez hasonlóak , mellyek önnön magokból veszik életeknek minden formáit , változásait és functiójit ; és hogy egyedül a' tenné a' Nemzeti léleknek meghatározottatását , melly határozottatást első egybe forrásától vagy eredetétől fogva kapott , és utóbb állandóul követett ; de széles értelemben , vagy általlyában minden Nemzetekről azt állítani még sem lehet : mert e' szerint , sem a' Nép (po-

pulus) sem az Ország (v. Status) sem a' Község (v. Plebs) soha sem juthatnának, vagy juthattak volna valaha a' Nemzetiség' ditsőségére: 's az egész világon, talán egy polgári társaság sem volna, mellyet illy szoros értelemben Nemzetnek mondani lehetne: mert talán egy mostan élő polgári társaság sem ditsekedhetik azzal: hogy legelső társaságbeli öszve elegyedésének, eredetének, 's egyé formáltatásának üdeitől fogva, lételének minden formáit, változásait és functióit állandóul és változhatatlan megtartotta, vagy eredeti öszve szerköztettetésének első élet principiumi mellett, utóbb, 's mind ez üdeig megmaradhatott volna: mivel e' mai világban fenn álló, és valóságos igazi nemzeti characterekkel bíró Nemzetek is, a' különféle háborús, és más viszontagságok által hódítatván öszve, legnagyobb részben idegen tagokból, idegen és külső hatalom által szerköztetettek egybe; úgy hogy azon Nemzeteknek, minden utóbbi modificatiója, kimiveltetése, 's egy szóval: Nemzetisége — inkább azon külső kűtfökből származott; és kevés Nemzet mondhatná maga felől a' világon azt: hogy ő legelső társaságbeli egybeszerköztettetésének üdeitől fogva, mai napig, eredeti fajának, nemzetségének, alapos törvényeinek, alkotmányának, szokásainak és intézeteinek tisztaságában és szűzességében megmaradott, vagy megmaradhatott volna, a' melyekből önként következik; hogy minden élő nemzeteket, vagy Népnak — vagy tsak Országnak — vagy Statusnak — vagy Plebsnek kellettnek neveznünk, mert a' T. Szerző Úr ideája szerint való Nemzetet, a' most élő világban, hijában keresünk.

De tsekély véleményem szerint a' T. Szerző Úrnak azon meghatározásai, a' kiterjesztett teremtettséget vagy természetet, egy szóval: minden

den kigondolható dolgokat és valóságokat az átváltozásnak (metamorphosis) és szünet nélkül való kéntelen változásoknak (mutatio) alájok vető örök törvénynek változhatatlan igazságával is, annyira ellenkeznek, hogy vagy tsupán ezen tekintetből is, a' Nemzetiségről, és a' Nemzeti lélekről közlött ideája, melly által azoknak örökös egyformaságot és változhatatlanságot látszatik tulajdonítani, sem tsupa tudományos tekintetben: (theoretice) mert a' mindenség' örök törvényével ellenkezik; sem használhatólag: (practice) mert annak végrehajthatása lehetetlenség, egy általlyán fogva el nem fogadható, 's ugyan ezért nyilván hijános: mert

A' mennyire minden a' természetben változik, és változásával mindent változtat; úgy szinte a' moralis világban is, minden a' változandóság alá lévén vettetve (nihil sub sole stabile) változik az üdőknek lelke is (der Geist der Zeit) és mindennek a' szerént szükséges módosúlni: mellynek olly hathatós és ellentálthatatlan az ereje, hogy a' mi, vagy a' melly polgári társaság, annak lelkével egybe nem foly, vagy mindent magával sebesen ragadó hullámi ellen szegezi vitorláit, magával vagy elragadja, vagy örvényébe temeti. — Ki nem tudja a' Világ' történeteiből, hogy tsak egyedül az ollyatén polgári alkotmányok és társaságok tarthatták fenn mindenkoron szerentsésen és állandóul polgári lételeket és boldogságokat, mellyek az év' lelkének bőltsen hódoltak 's engedtek: 's eredeti egybe forrásoknak legelső alkotó principiumitól, vagy utóbbi alapos maximajiktól okosan eltávozván, alkotmánycákat az év' lelkéhez módosították, 's még is mind ezek mellett, az igaz Nemzeti méltóságot és lelket ki nem vetkőzték, sőt állandóul fenn tartották?

De ha már ezen elő adott tsalhatatlan igazságokkal ellenkezik a' T. Szerző Úrnak gondolkodása, és a' Nemzeteknek valóságos Nemzetiségeket, vagy is Nemzeti lelkeket, nem azon közlött, 's általa meghatározott ideákból lehet származtatni: kérdés hát; Mi a' valóságos igazi kútfeje, forrása, és rugó ereje a' Nemzetiségnek, vagy Nemzeti léleknek, mellyek által minden Népből, vagy nem Nemzetből, és idegen gyűlevész tsoportból, igazi Nemzetet formálni lehetne: és ámbár önnön maga magát nem formálta, nem teremtetten, külső hatalom és eszközök hathatós intézetei mellett, Nemzetté teremtetthessen, 's igazi Nemzetté lehessen?

Közlöm tsekély vélekedéseimet, részént a' hajdani, részént a' máj világ' történeteiből, és azokra figyelmezőemből.

Itéletem szerint, igazi Nemzetekké formáltathatnak akármelly polgár társaságok, az az: azoknak tagjaikba egy nemzeti lelket, egy akaratot, egy szívet, egy ösztönt, egy közös boldogságra, az idegenektől függetlenségre, és nemzeti szabadságra való hathatós vágyódást önthetnek (mellyek teszik öszveségesen a' Haza szeretetet 's ezzel a' Nemzeteknek valódi Nemzetiségeket, vagy is — a' Nemzeti lelket).

1-ször. Az Uralkodóknak személlyes Nemzetiségek tulajdonságaik és characterjeik: vagy is azoknak a' Hazához - és alattvalóikhoz vonszó buzgó szeretetjük.

2-dszor. A' polgári társaságot intéző Törvényeknek, a' közönséges és egyes boldogságot tárgyazó czél erányos rendszabási.

Ezen forrásokból származtatott jó tétemények, és egy polgári társaságra minden egyikből, minden egyes polgárra áradható áldások, akar melly társaságot, vagy töle különböző más

tagjait is öszve forraszthatják, nationalisálhatják; 's a' külső erő vagy hatalom által egybe szerkötött társaságot valóságos Nemzetté teremthetik, 's beléje Haza szeretetet: Nemzeti lelket önthetnek. Mert:

Mi az 1-sőt illeti: A' Népeken vagy Nemzeten Uralkodóknak személyes hazafiúságok — nemzetiségek, vagy Hazájokhoz, 's alattvalóikhoz vonzó-buzgó szeretetjek, minémű befolyással birjanak az alattvalóknak ált változtatásokra 's lelkesítésekre, a' régi történetek, 's e' jelenvaló évkori tapasztalás is bizonyítja. — Egy maroknyi társaság, Hazáját igazán szerető Vezérjének, ki példája 's buzgósága által, annak tagjaiba forró haza szeretetet, 's hazafiui lelket tudott önteni, világokat hódított — óriási erőket megtört. — Például szolgálhatnak erre sok számtalanok között, kised Thébának, Pelopidas és Epaminondas által, ama rettentő Spartai hatalomnak és büszkeségnek, Leuctránál lett megaláztatása, 's Thebának az engedelmesség és járom alól lett felszabadíttatása, 's utóbb ugyan azon ötlet lelkesítő Vezérjének Epaminondasnak, Mantineánál történt győzdelmi halálával, Théba' hatalmának, erejének, 's nemzeti lelkének elenyészése 's ki halása. — Például szolgálhat a' ravasz Fülöpnek, Epaminondas' tanítványának, 's Macedonia' Királyának nagy lelküése, ki a' homályban 's tehetetlenségben szunyadó Macedoniai lelket, saját és tulajdon nemzeti lelkével 's hazafiúságával szinte electrifálta, 's álthatotta; 's alattvalóit a' nemzeti ditsőségnek a' haza' szeretetnek legfőbb fokára emelte. — Például szolgálhatnak halhatatlan Fijának Nagy Sándornak személyes tulajdonságai, mellyekkel alattvalóit lelkesítvén, a' kised Macedoniát, olly hatalomra és ditsőségre magasztalta, hogy az egész Világot rettentő ha-

talmával elboritaná, a' mit egy olly tsekély és homálos Nemzettől és Országtól, más különben reményleni soha nem lehetett volna. — Például szolgálnak ellenben annak halála után nyomba következett 's azon egészen egybe forrott colossalis nemzeti erőnek, testnek és léleknek, gyengébb lelkű Vezérjei alatt történt feloszlása; az egész Görög ország' meghasonlása, 's a' legerősebb 's hatalmassabb Nemzetnek, szinte gyülevész csoportokká lett ált változása. — Például szolgálhat, a' Nemzetek' chronicájában legfényesebb helyet lelő hajdani Római hatalomnak, Romulus alatt lett legelső eredeti alkottatása 's egybe-szerköztettetése: a' ki még annyi gyülevész haramia, orgántolan csoportokból és testekből, példájának, böltsességének és nagy lelkűségének ereje által, egy olly Nemzetet, orgános testet teremtett, mellynek Nemzetiségének a' Világ sok századokig hódolt; és a' millyennek maga magát, a' T. Szerző Úr principiuma szerint, soha sem teremthette volna. — Például szolgálnak Romának utóbbi Urai, kiknek többnyire személyes tulajdonságaikhoz, 's Nemzeti lelkekhez simult minden üdőben a' Római lélek, 's Uralkodóik által határozottatott meg. — Például szolgálhatnak a' Francziák: Nagy Károly és 4-dik Henrik: a' Burgusok nagy Fridrik az Oroszok nagy Péter alatt. — Például szolgálhat a' mi Magyar kronikánkban örökön élő Corvinus Mátyás magyar Királyunknak Uralkodásra teremtett Nemzeti lelke, melly az ő alatt valóiba ált öntetvén; ki nem tudja: ki és mi volt az üdőben, és ő alatta a' Magyar? És mi lehet a' mostan ditsőségesen Uralkodó Fjedelmünknek 11-dik Ferentznek, 's leg kedveltebb Nádor Ispányunknak Jósefnek, honnunk dicsét és méltóságát, Nemzetünknek, nyelvünknek és tudományainknak kedvellésével, hathatós il-

lesztésével elő mozditani kívánó Atyai törekedések', példajok', 's kegyelmek' nyújtásával? — Valóban, mind ezen elő hordott példák is, hogy több számtalanok el halgattatassanak, ellent mondhatatlan valosítják ezen a' közönséges tapasztaláson épült igazságnak valóságát „Regis ad exemplum totus componitur orbis.” — De:

2-szor. Hogy a' polgári társaságot intéző bölts Törvényeknek, a' közönséges és egyes boldogságot tárgyazó cél erányos el határozottatások, a' polgári társaságból igazi Nemzeteket formálhatnak, 's annak minden egyes tagjaiba Nemzeti lelket önthetnek, 's az idegen és el pártultt vagy el fajult tagjait, az egész társasághoz forrászthatják, és nationalisálhatják, meg bizonyodik Minos' tetteiből, ki Kréta' szigete' lakosít, egyedül bölts törvényei által olyanokká teremtetten, a' millyeneknek lenni akarta. Meg bizonyodik Lycurgusnak intézeteiből, ki Spártát temérdek viszontagsági, és előbbi Nemzeti lelkének ki halása 's el tsüggedése után, hanyatlásából bölts, és a' Spartaiak' geniuszához, 's az akkori üdö korhoz alkalmaztatott Törvényei által, mellyeket ő, részént a' Dóriaiaktól, Minos' törvényeiből, részént tulajdon erejéből, polgár társai' boldogulásokra alkotott, ujjá szülte, 's retenthetetlen Nemzetté teremtetten. — Meg bizonyodik Solonnak hasonló miveiből, ki nem különben az előbbi Királyok' és Archontesek' változó szerentsével, polgári és haborus viszontagságokkal folytatott Uralkodások után, böltsen el rendeltt törvényei által, Athénának szinte el fajult és fel lázzadt fjaiba, Nemzeti lelket, haza szeretetet öntött, 's minden tagjait öszve forrasztotta, organisálta. — Meg bizonyodik Romulusnak, de kivált Numa Pompiliusnak, Romai Királyoknak hasonló tetteiből; kik Romának eredeti

alkottatása' epochájában, okos és böltsen rendeltt törvényeik által, a' Sabinusokat, Latinusokat, és Toscaniaiakat, mint meg annyi Celtákat (Lásd Pelloutier-Histoire des Celtes) 's más idegen gyűlevész csoportokat, a' Rómaiakkal úgy egybe alkották, hogy mind meg annyi különböző népek, egy halhatatlan Nemzetet formálnának, 's egyikét a' másiktól meg különböztetni nem lehetne —. Mellyekből hogy számtalanokat ne említsek, tagadhatatlan ki tetszik: hogy a' böltsen el rendeltt törvényeknek hatalmok és erejek által, a' gyűlevész népek is, egy halhatatlan Nemzetté teremtetethetnek: 's ezek szerint is, tsekély ítéletem szerint, a' Nemzeteknek valóságos és igazi Nemzetekké formáltottatások' eredeti élet-principiumát vagy okát, épen nem kereshetem, 's fel sem is találhatom' a' T. Szerző Urnak ideájában, vagy is organismusában; mellyek szerint a' Nemzetek önnön magokból, és önnön magoktól vennék lételeknek, vagy polgári életeknek minden formáit-változásait-és functiojit —: hanem keresem a' polgári társaságokon Uralkodóknak alatt valóik' Characterjeikre és lelkeikre hatalmas, és tsak nem ellent álhatatlan bé folyások erejekben: és a' böltsen el rendeltt, 's a' Népek geniuszához 's üdöhhöz alkalmaztatott törvényeknek, a' polgári társaságot lelkesítő lelkében.

De kérdés már most: Millyennek kellessen ezen esetben az Uralkodónak lenni? És millyenek legyenek a' Törvények, a' Nemzetté formálttatásnak célja' elérésében?

Nem czélom, de tsekély elmebéli tehetséget is felül halladja, hogy én ezen leg felségebb és leg fontosabb, tárgyba t. i. a' Nemzetek boldogságát, és Nemzetekké formálttatását meghatározandó Törvény szabásoknak nevezet szerint, és külön ki jelelendő ágozatit érintsem. — Szá-

mosok és fontosok lehetnek azok: mellyek egy egész Törvény tévő hatalomnak, vagy testnek is dolgot adhatnának, azoknak böltsén és cél erányosan leendő ki dolgozása — De a' leg főbbek eránt, mellyek szinte alapját tennék a' Nemzetté formáltothatásnak, vélekedésemet még is bátran kinyilatkoztatom.

Az Uralkodónak ki alatt valóiba Nemzeti lelket, az az: Haza-Szeretetet kíván önteni, 's ez által, alattvalóit igazi Nemzetté vágy teremteni, el kerülhetetlen szükséges tulajdona legyen magának, a' leg buzgóbb és forróbb Haza-szeretet: és alatt valóihoz, 's azoknak közös, és egyes boldogságokhoz, 's boldogításokhoz vonzó hajlandóság-bátor el tökéllés-'s el tökéltett meg akadályozhatatlan végre hajtás.

A' Törvényeknek, hogy Haza-szeretetet, 's ezzel Nemzeti lelket önthessenek a' közönséges polgári társaságba; 's ennek minden egyes tagjaiba, 's ezen kívül még azon társaságtól különböző idegen, vagy jövevény fel vett tagjait is az egészhez forrasztassák, azon három rendbeli alapos cikkeleít, mellyeknek ki maradásokkal minden igazi Nemzetté formáltathatásnak célózása foganatlan lenne, szükségesnek állítottam ki jelelni — Mellyek vélekedésem szerént e' következőkből állanak — Ugyan is:

1-ször Hogy a' Nemzeti nyelv kiváltképen; de e' mellett a' Tudományok, művek, és minden szép mesterségek, az alatt valóknak fel világosodásokra és szelédülésekre nézvest, mellyek a' Szivnek, léleknek, és értelemnek ki palléroztatása által, minden egyes polgárt a' másikhöz, és önön magát magához is hatalmasan tsatolják, 's egybe forrasztják hathatosan tenyésztessenek, 's elő mozditassanak.

2-szor Hogy minden tagnak a' társaságban jól legyen dolga: az az: a' társaság' céljai-val meg egyeztethető szabadságban éllen: könnyű módja legyen, szükséges élelmének be szerzésében: szabadsága azzal való élésében: mértéklet adózásában: bátorság személyében és minden vagyonában (*securitas iurium et personae*).

3-szor Hogy minden leg kisebb polgári érdemek, és jeles tettek, az érdemhez szabott jutalommal, minden személy választás nélkül meg tiszteltetessenek, 's az által a' polgárok, jeles tettekre 's tselekedetekre serkentetessenek, 's ébresztetessenek.

Okát adom állításomnak: 's példákkal is megvilágosítom.

A' Nemzet anyja nyelvének, a' Tudományoknak és szép mesterségeknek tenyésztése 's virágoztattatása, minémű rúgó erővel birjanak egy polgári társaságnak valóságos és igazi Nemzette formáltotttatásában, csak a' nem tudja, ki a' Nemzetek' történeteiben járatlan. Ugyan ezen szempontból tekinthetjük a' hajdani Nemzeteknek anyja nyelvek' fenntartásában 's virágoztatásában, fáradhatatlan, 's majd nem vakmerő törekedéseket. — A' régi Nemzetek, anyai nyelveknél fogva büszkélkedtek igaz Nemzetiségekben. Példa erre, nem különben számtalanok között, a' Görögöknél Themistokles; kiről azt írja Plutarchus, hogy nagy dicséretet nyert azért: hogy egy Persiai gögös parañtsolatnak, egy Görög tolmáts által görög nyelvre lett fordításáért, 's az által, a' Görög nyelvnek lett megfertőztetéséért, a' tolmátsot felakasztatta. — Példa erre a' hajdani Romai Nemzet, mellynek legfőbb politicája abban állott, hogy a' meghódoltatott gyarmatokkal (*colonia*) a' szolgaság' jármával együtt, a' Romai

nyelvet is felvették (Szent Ágoston bizonyosra szerent). — Példa erre Attila is, kiről szinte azt valla Alcyonius Péter; hogy a' Római nyelv' fel-
dultával, anyai nyelvét terjesztette; 's a' Deák
nyelven beszéllést megtiltván, önnön honnjából
nyelv' tanítókat szállított Olasz országba. — Például szolgálhatnak még némelly mai világban virágzó, 's a' nemzeti méltóság' székeben ülő igazi Nemzetek is.

De a' Tudományok' és szép mesterségek' terjesztése is, hathatós, és majd elmulthatatlan segéd eszközei a' nationalisáltatásnak: mert egyedül a' szépek — jónak — és igaznak mint a' Nemzetiség' legfőbb virtusainak és ingereinek reá' esmérésekre, 's az által a' lelki és testi igazi boldogságnak megszerezhetésére, egyedül és tsupán a' Tudományok' és Szép mesterségek' világitó fáklájoknál juthatni. Ugyan is: ezek által nyílnak meg a' homályos szemek; ezek nemesítetik a' lelket; ezek pallérozzák a' szívet; ezeknek hijánosságával, nem lehet senki is igazi holdog Nemzetté; mit vad Spartának, a' Tudományokat és Szép mesterségeket kedvellő és befogadó Athénához hasonlításából is meglehet bizonyítani: ezeknek segedelmek által tanulta meg a' polgár, polgári életének igazi, és tartozó kötelességeit; a' Felsőbbséghez, hazájához, és polgár társához illő maga alkalmaztatásának vezér törvényeit, egy szóval: az igaz haza szeretetnek, vagy is Nemzetiségnek élet-principiumit: következképen, a' Szépnek — Jónak — és Igaznak megismerésével, 's követésével elválhatatlan össze kaptsoltt Nemzeti léleknek főbb tulajdonságait. Ugyan ezen meggyőztetésből mondotta Cassiodorus: hogy a' Tudományok, a' polgári társaságoknak és Nemzeteknek tökéletességekre és holdogulásokra szolgálnak: azok (úgymond) az

emberi tsinos tulajdonságokat felségesebbekké változtatják: az okos polgárokat böltsebbekké tesszik: a' nagy hadi bajnokot bátrabbá: és az Uralkodó Fejedelmeket, az Uralkodás' mesterségében tökéletesebbekké teremtik. („Desiderabilis „eruditio Litterarum, quae naturam laudabilem „eximie reddit ornatam. Ibi prudens invenit, unde „de Sapientior fiat; ibi bellator reperit, unde „animi virtute roboratur; inde princeps accipit, „quemadmodum populos sub aequalitate componat. Nec aliqua in mundo potest esse fortuna, „quam litterarum non augeat gloriosa notitia”-) Ugyan ezen meggyőztetésből virágoztatták a' régi Görögök és Romaiak magok kebeleikben, a' Tudományokat és Szép mesterségeket. — Ki nem tudja a' Macedói Fülöpnek — Nagy Sándornak — Themistoclesnek — a' Syrakusi Dyonisiusnak — Paulus Emiliusnak — az Afrikanusi Scipiónak — Caesárnak — az utóbbiak közül 5-dik Károlynak, — 4-dik Henriknek, — 14-dik Lajosnak — Ersébetnek — Corvinus Mátyásnak és Zsigmondnak — Nagy Fridriknek — 's számtalan többeknek, a' Tudományoknak és Szép mesterségeknek 'Nemzetjeik' lelkekbe iktathatásán törekedő hathatós iparkodásaikat? Egy szóval merem állítani: hogy mind a' Görögöknél, mind a' Romaiaknál, mind az utóbbi Nemzeteknél, minden a' Nemzeti lélekből származott nagy tulajdonságoknak, és az igaz haza szeretetnek, a' Tudományok' és Szép mesterségek' szeretete voltak legtisztább forrási: és a' józan Nemzeti lélekkel, mindenkoron egyesítették. — Továbbá:

Hogy minden egyes polgár hazáját igazán szerethesse, 's ez által Nemzeti lelket ruházhasson magára, elkerülhetetlen szükség; hogy a' Haza is szeresse őtet; vagy azon társaság, mellynek ő tagja, személyét és birtokát hathatós védelme

alá vegye : élelmének könnyű beszerezhetésére utat és módot szolgáltatasson ; néki a' polgári társaság' céljaival megegyező szabadságot engedjen : felesleges adóval ne terhelje — polgári érdemeit megjutalmazza.

Ezek az emberi életre , és annak fenntartására olly hathatósan ható intézetek és áldások mellett , nints gyűlevész nép , vagy csoport , melyet polgári társasága' szeretetének lelkével lelkesíteni , és ahhoz forrasztani nem lehetne. Ugyan is :

Az embernek természeti és elváloszthatatlan ösztöne : hogy földi életén könnyíteni kívájon : személyének és vagyonjának bátorságot szerezzen : a' mennyire a' köz boldogságnak céljai megengedik , szabadságával ellen ; felesleges adózással ne terheltesen ; 's fáradságának 's érdemeinek jutalmát arathassa. — Ezen ösztönökön túl , már nints az embernek , emberi földi életében , továbbra terjedhető céllozása : mert ezek a' testi érzésnek , földi gyönyörködtetésnek , és nyugodalomnak minden több forrást szinte kimerítik.

Ha ezen jó téteményekben részesül az ember ; boldognak valla magát , 's sorsával megnyugszik , vagy legalább megnyugodhatik , 's szereti azt a' társaságot , mellyben ő él : Nemzeti lelket ruház magára : Nemzetté lesz. — Ha nem részesül , boldogtalannak nézi magát , zenebonáskodik ; fellázad a' társaság ellen ; a' Nemzeti lelket levetkőzi : nem szereti hazáját : 's nem forr öszve egy Nemzetté.

Tekéntsünk a' hajdani történetekbe. — Hányszor nem küszködött a' Római polgár , fogyatkozó és elszegényedett állapotjában , a' gazdag patriciusokkal és nemesekkel ? Hányszor zenebonáskodott nyomattatásában és terheltetésében ? Liciániának törvénye' vissza állítását , mellynek ere-

jével a' polgároknak mértékletes, és élelmekre kiszabott bizonyos számú földek engedtek és tulajdonítottak, minemű békételenséggel sürgölte Tiberius Grachus' közbe vetése által? 's milly belső vér ontásokra fakadott azon törvénynek vissza állítása miatt önnön polgár társai ellen? 's mint le vetkezte magáról sanyaru életében, az előbbi boldogabb állapotjában tele mértékben bírt Nemzeti lelket; mellyet Cajus Grachus, a' földeknek közönséges ki osztása, magazinumoknak a' szegény polgárok' számára rendelt ki üritése, 's egy szóval a' polgárok' élelembeli szükségeik' ki elégítése által, a' fel lázzadt Romai polgároknak, egy üdeig ugyan helyre állított; de a' Grachusok' halálok után esmitlett nyomattatások által, az előbbi közönséges Romai Nemzeti lélek, belső czivakodásoknak 's háboruknak, és saját polgár társai' gyilkoltatásának lelkévé változott: (Abbe Millot *El: d' Histoire generale* Tom. 3) mert az ember, csak akkor tsatoltatik hathatosan hazájához, ha néki meg érdemlett szükséges élelemre való módot is nyujt —. Ez álltyén kedvelt állapotjának meg támadtatását, a' haza' meg támadtatásával köti öszve; 's kész ezen esetben hazájáért vérét is ontani, 's magát fel áldozni: 's ebből áll a' Nemzeti lélek (*National Geist.*) — Ezen szem ügyből mondotta a' bölts Xenophon is: hogy a' föld, vagy békeséges birtok bátorrá; 's annak meg támadtatásában rettenthetetlené teszi a' birtokost. A' mértéktelen adózással terheltetése a' Társaságnak, mindenkor meg hidegitette 's el altatta a' Haza szeretetet, patriotismust, 's ezzel a' Nemzeti lelket. Több példák közt, csak egyet kettőt érintek: Theodosius Császár alatt, fel lázzadtak Antiochiának lakosi felesleges adózások és terheltetések miatt. Legközelebb Francia Országot ugyan ezen ok, bel-

ső zendülés által, tüzlángba borította, 's Nemzeti lelke' ki tagadásának legfőbb rugója volt. Ezeken kívül;

Szinte olly ellentálatlan vágyodása az ember szívének, érdemeiért és fáradozásaiért kívánt méltó meg jutalmaztatása. — Azt írja Bossuet a' régi Romaiakról: hogy Claudius Császár alatt, a' meg hódított népek, nem különben mint magok a' hódító Romaiak, minden érdem jutalomra 's elő menetelekre just tarthattak, 's ez által a' számtalan meg hódított nepekből öszve zavartt Romai Nemzet (ugy mond) egyetlen egy Nemzetté forrott öszve: és Roma ugy tekintetett, mint valamenyinek, és valamenyi meg hódított idegeneknek egy közönséges hazája.

Már ezen előre bocsátott, 's mind a' hajdani, mind a' mai világ' történeteivel is meg bizonyított példának mivoltokból, meg vagyok győztetve: hogy a' polgári társaságoknak valóságos Nemzetekké teremtetetéseket élet principiumát, mint fellebb is említett, épen nem önnön magoknak eredeti öszve Szerköztetésekből tulajdon és saját erejekkel való ki fejtetéseknek, vagy formáltottatásoknak (mint a' T. Szerző Ur állitya) kutfejéből lehet származtatni; hanem a' mint a' fellebbekben példák által is meg bizonyított, egy részről az Uralkodóknak önnön személyes hazafuságokból, vagy haza Szeretetjékből, 's alatt valóik' igazi boldogságokra ügyellő tulajdonságaikból, characterjeikből: más részről pediglen azon elől ki jelentett hathatós Törvényeknek bölts és czél erányos el rendelésekből; mellyek egy polgári Társaságnak Nemzetté leendő formáltottatásában, soha el nem mellékelthetnek: 's mellyek nélkül soha igazi Nemzeti lélekkel biró Nemzetet teremteni nem lehet.

Valerius azt mondja: hogy két félék a' Törvények; Az első és leg felsőbbek közönséges, és mindenkoron mindenekre egy eránt ki terjedő hasznokra nézvest, változhatatlanok, 's ki maradhatatlanok. — A' másodikak azok, mellyeket a' környül állásoknak, üdönek, és személyes, vagy dologbeli tekinteteknek szükségei szűlnék: Ezek változtathatók és álthatatlanok lehetnek. Valóban a' polgári társaságoknak igazi, buzgó és hazájoikat híven Szerető Nemzetekké formáltottatásokban, a' fellebbekben ki mutatott Törvények és észre vételek, tsekély ítéletem szerént, az elsőb-
bek közzé méltán tartozandók.

Be fejezem észre veteleimet: 's mind ezen elő adattakból, a' Nemzetről vagy Nemzetiségről egy summába fogtalván gondolatimat, azoknak e' következő meg határozást (definitio) adok:
t. i.

„A' melly polgári társaságnak olytén hazá-
„jához és alatt valói' boldogságokhoz vonszó sze-
„retettől égő Uralkodója vagyon, mint a' mil-
„lyennek lennie kell: és egyszer'smind annak a'
„társaságnak, a' fellebbekben kijelelt Törvények,
„alapos és rendülhetetlen törvényei; az a' társa-
„ság, az igaz Nemzeti méltóságnak Székében ül,
„és igazi Nemzetnek vallhatja magát; mert min-
„den főbb javaival és áldásával él az életnek és
„a' társaságnak, mellyek ötet világi életében bol-
„dogithatják: következőképen méltó köteles.
„sége, és forró ösztönő is lehet az egyes polgár-
„nak, azt a' társaságot, vagy azt a' hazát szeretni
„— 's szereti is — 's ez a' buzgó szeretet szűli a'
„Nemzeti lelket (National Geist) — ez a' Nemzeti
„lélek, a' Nemzetiséget”: — Ellenben:

„A' melly polgári társaság ezen két rendbeli
„főbb áldások nélkül szűkölködik, 's egyik vagy
„másik — vagy mind a' kettő által egyszer'smind

„nem lelkesítetik; annak polgárjai azt a' társaságot, vagy hazát, mellyben él — de boldogúl nem él — nem is szeretheti, és emberi ösztöne szerént nem is szereti: következésképen Nemzeti lelket soha sem ruházhat magára. — Nemzete soha sem lesz — és így „Nem Nemzet”.

De kérdehetné valaki: Hát mi ez: 's minek kellessék az illy polgári társaságot nevezni? Populusnak e? — Országnak e? — Statusnak e? — vagy Plebsnek? —

En erre csak tagadólag (negative) felelek, t. i. „Hogy Nem Nemzet”, vagy legalább „Nem igazi Nemzet” — a' vagy csak annyiban Nemzet, a' mennyiben egy különös polgári társaságban, különös hazában, különös Uralkodó és Törvények alatt él; és nem olyan Nemzet, mint a' millyenné, az elő adott jó tetemények ötet teremthetnék; mellyek által benne felségesebb lehetne a' haza szeretet — tündöklőbb a' Nemzeti lélek.

De nem merem meghatározólag, vagy állítólag (affirmative) mondani: hogy az; vagy Populus — vagy Plebs vagy — Status; — mert ezen nevezetek, egy egész polgári társaságnak, vagy különböző Ország' lakosinak, bár minémű legyen az, meghatároztatásokban, paradoxiat látszatnak magokba foglalni. Okát adom mondásomnak:

Tagadhatatlan (kiváltképen a' Monarchiákban) hogy a' Népből — Plebsből — Statusból 's a' t. mind öszveségesen véve, mint meg annyi külön választott és classificált részeiből az egész morális testnek, vagynak a' Nemzeti testek egybe szerköztetve és felosztva. Következésképen a' Populus — Plebs — és Status — az egész testnek egyedül részes (partialis) nem pediglen valamelly egész testnek megkülönböztetetésére alkalmaztatható általlános (totalis) nevezeti lehetnek, min-

den Monarchicus Nemzetek' példájok és polgári törvényeik' bizonyságok szerint is. — Például szolgálhat ezen állításomra vagy az is: hogy többnyire minden régi igazi Nemzetek is, a' leg jelesebb régi classicus deák Irók' irományaikban, Populus nevezettel illetetnek leg többszer, 's ritkán Nemzet (natio) nevezettel — Így hány régi Classicus Irók említik a' Populus Romanus-t leg virágzóbb Nemzetiségeknek korában is, míg a' Natio Románá-t egyszer emlitenék? — Ezen a' Populusnak, az egész Nemzetre ki terjedő értelme alatt, nevezték a' Romaiak önnön magok magokat is: Populus Romanus-nak — Ezen kutfőből vette szinte a' mi Magyar constitutionknak is egyik orgános törvénye (Trip. p. 2-dae tt. 4-tus) eredetét, mellynek rendszabása mellett, a' Populus nevezete alatt széles értelemben, minden renden lévők, vagy is az egész Nemzet szoros értelemben, a' Főbb rendűek és Nemesek — a' Plebs' alatt pediglen a' nemtelen polgárok értetődnek.

Valóban ezen tekintetekből lehet itéletem szerint annak is okát fel találni: hogy sem Aristoteles, sem Plató, sem Cicero, sem Montesquieu, sem Falangieri, 's több politicusok és tudósok, az igazi Nemzetet a' Populustól-Statustól-és Plebstől-el határozottan meg nem különböztették, vagy különböztethették: mert mint fellebb meg mondatott ezek teszik az egész Nemzetet, és szinte olly classificált orgánjai vagy részei az Nemzetnek; valamint az egész emberi testnek részes tagjai a' fej-kéz-láb-fül-és orr-y a. t. mellyek egybe foglalva, teszik az egész emberi alkotmányt.

Gömbös Antal Vass Vármegyei
Tábla Bíró,

5.

Töredék a' Fűvész Tudományról, a' Természet' Barátjaihoz.

Ha van valamely Tudomány, mely az esméretre törekedő Lelket nagy gyönyörűségben tartja; — ha van valamely Tudomány, mely a' Természet' Alkotójának véghetetlen Tökéletességeit, a' vizsgálódó Elme előtt szinte a' megrettenésig tsudálatja; — ha van valamely ártatlan foglalatosság, mely a' szívet újjabbújjabb gyenge érzésekkel illeti, — a' melyben az valami különös, kellemetes örömet érez, de a' mellyet ki nem mondhat: az kétszég kívül a' Fűvész tudomány. Látni azt a' Rendet, Öszveköttetést, mely a' Természetnek ebben a' pompás Országában a' Seregek, a' Nemek, a' Fajok közt van; — azt a' megfoghatatlan Böltességet, tsudállatos alkottatást a' legkissebbekben mint a' nagyokban; — a' színeknek azt a' pompázását, mellyet semmi emberi etset nem követhet; — a' silány Penésznek vagy egy Alvénak, a' Kösziklák' hasadásain lengedező Körutának, (*Asplenium Ruta muraria*. L) vagy a' tavak'színén lebegő Vizitőknek (*Nymphaea lutea*.) a' Megtermékenyítettését; 's a' Természetnek ezt a' nagy titkát egész a' Plánta' Sanctuariumaig, a' Magtartóig kísérni, 's e c: Természet' Barátjai! van e' ehez hasonló gyönyörűség — a' Természetnek munkáiban gyönyörködő Léleknek? Az állatok kerülík az embert; az ásványok a' föld' gyomrában tartózkodnak: a' Plántákat tetszésünk szerint vizsgálghatjuk.

Sok nagy Böltseknek, kik a' Természet' vizsgálásában gyönyörködtek, sok magánosságot kedvellőknek voltak a' Plánták a' legkedvesebb fog-

lalatosságjaik. Grew, Hales, Ingenhous, Oeder, Tournefort, Gleditsen, Vaillant, Linnée, Jaquin, Kitaibel, Diószegi, 's t. a' Plántáknak vizsgálásában tartották legszebb gyönyörűségjüket. Rousseau, ez az oly ritka talentomú, 's sok tekintetben nagy ember, magános óráiban a' Plántákban találta gyönyörűségét; „ezek így szól, a' legszelidebb Népek; mellyekkel az ember tetszése szerint bántathat: „és a' Szépnekem időtöltésére egy Fűvészkönyvet is készített.

Nints is senki, a' ki egy szép Virágnak a' látására, valami természeti vonattatás (Simpathia) által, különös gyönyörűséget nem érezne magában; de minden gyönyörűségének csak abban határozódni, hogy azt megszagúlja, nem méltó, hogy valaha valamely virágos Allée mellett elsejtálgjon. A' Természet Barátja több gyönyörűséget lát abban: annak tsudállatos alkottatása, 's főképpen az hogy ő egy Véghetetlennek a' Munkáját vizsgálja, mondhatatlan gyönyörűséget szerez ő benne.

Leggyönyörködtetőbb tárgy a' Növényeknek Oeconomyájában a' Természet Barátja előtt, azoknak Virágzása, 's ennek resultoma, a' Megtermékenyítettetés. Ma ugyan is már bizonyos, hogy a' Nemek közt való külömbbség a' Plánták közt is szint úgy megvan, mint az Allatok közt; hogy tudniillik azok közzül is egyik tö Hím, a' másik Nő, mint a' Rétlaki Seregben (Dioecia.) máskor ugyan azon egy Plántán egyik Hím a' másik Anyavirág, mint az Egylaki seregben, (Monoecia) sőt ugyan azon egy Virágban Hímek is, Nők is vannak, mint a' Nősvirágok. (Hermaphroditi.) és ha a' Hímek, (Stamina) minekelőtte a' Hímpor (Pollen) a' Porhonyból (Antherae) kiömlene, mind kimetszettnek,

a' magvak mind léhán maradnak. Ha tsak egynéhány Hím szálak vagy Porhonyok vágattatnak-ki, termő magvak a' meghagyott Hím szálaknak a' számához képpest lesznek. A' mit a' tapasztalás sok történetekben megerősít. Így találták-fel a' régi Görögök is a' Caprificatiót.

Ez a' Plánták közt való Nemi külömbbség, és annak a' Nemeknek és Fajoknak fentartására elmúlhatatlanul szükséges volta, egy a' múltt Századnak a' legszebb Észrevételei közzül. Tournefort, ez a' Fűvész tudománynak Restauratora és Törvényhozója, a' Hím szálaknak tetején üllő Porhonyokból kiöntődő Port a' Plánta' emésztetjének tartotta, mely hibája, hogy ha minden Plántáknak Porhonyjai úgy ülnének az Anyán, mint a' Farkas-alma' (*Aristolochia Clematitis*. L.) Bibéjén (*Stigma*.) köröskörül; vagy mint a' Szarvasnyelvűfü' (*Asplenium scolopendrium*. Lin) lombjainak az alsó lapjára rakódva; vagy hogy mint más sok Virágok' Szirmainak (*Petalum*) a' Hímek a' falából ütődnek-ki, a' maradék' Tribunalja előtt menthetőbb volna. Grew, Ray, Geoffroy, Jussieu, Vaillant, Linnée mutatták-meg a' Tűdős Világnak a' Hímpor' hasznát és tulajdonságát. Geoffroy, a' ki ennek kitanulására sok időt szentelt-fel, úgy találta, hogy a' Hímpor egy rakás, rendes formájú testetskék; de a' mellyek mindenik Növény-Nemben más más formájuk és nagyságuk. Némely Nemben vagy Fajban gömbölyük, tojásdadok, hengerformájuk, szegletesek; másokban egy száras golyóbishoz hasonlók. Némeltyek egészen símák, mások rovátkosok, borsókások, vagy mint a' Gesztenye' héjja, borzasok. s e' f. Ez által, a' Hímpor által termékenyítettetnek-meg a' Plánták, mely a' Plánta' Embrióiba a' Magtartóba az Anya száron megy-le, úgymint a' melynek a' Bibéjén, mint

az öntöző kanna' fején, számtalan, mindenkor a' Himpor' nagyságához képpest való lyukatskák vannak, úgy hogy mindenik egyegy töltésér vagy trombitátska, mely a' Magtartóba szolgál.

Ezt a' sok Tűdósoktól bévett fontos Talál-mányját Geoffroy-nak idővel Needham újonnan vizsgálás alá vévén, sok tapasztalásokból megmutatta, hogy mindenik Himpor egyegy kis Skatalya, melyben egy gőz vagy valami véghetetlen finom nedv formában, számtalan igen apró magvatskák úszkálnak, és ezek eszközölnék a' Megtermékenyedést. Mihelyt tudni'llik a' Himport valami nedvesség érdekli, az azonnal széjjelreped 's a' megtermékenyítő gőz vagy Levegő formában úszkáló magvatskákat a' Bibére szórja.

Mások újjabb megvizsgálás alá vévén, azt is felfedezték, hogy a' Himpor a' Porhony' falán egy igen vékony, Nagyítóüvegen által is alig látható száratskán tsüg, 's úgy szakadoznak a' tenyészés' idején le, És ez az észrevétel a' Himpor-nak hasznát, annak a' tzelhoz képpest, minden más nedvességek felet, mint az Allatokban, nemessebb nemessebb kikészítettetését, még jobban megvilágosította. E' szerént az Eszrevétel szerént ugyan is a' Himpor is hát egy műszeres test lesz, mely, mint minden más műszeres testek, hasonlóképpen nevededik. Ugy de a' Nevededés Tápláltatást tesz-fel; e' pedig azt mutatja, hogy ha a' Porhony a' Hímszálakkal, a' Porhonnyal a' Himpor, az ő kis száratskájánál, fogva öszveköttetésben van, és úgy tápláltatik: a' Himporban úszkáló magvatskáknak is, valami hasonló száratska által a' Himpor' falával eggyesülve kel lenni: tápláltatni és nevededni. Sőt nem lehet e' úgy gondolkodnunk, hogy ezek a' Himpor' Aethereben úszkáló magvatskák is viszont egyharmadik, ezek ismét egy negyedik tokba zárattak, az ő gőz

vagy vékony Levegő forma Mediumjokkal egygyüt; a' mit, ha a' Nedvességeknek a' Gyümölcsökben oly sok ezermeg ezer lombikokon által való szűrtetését, finomabbfinomabb kikészítettetését, míg a' magnak a' székihez jutnak; az Állatokban is a' számtalan rendbéli szöveteket, mint annyi által szűrő edényeket meggondoljuk, nem ok nélkül lehet gyanítani, legalább ez a' kifejtődés szerént való Véleménnyel (Theoria Evolutio-nis) nem ellenkezik. — Azomban, ha a' Hímpor úgy szállana-le, a' Magtartóba, a' Nőnek az ő lyukatsos Bibéjén által, mint a' miképpen a' Porhonyból kilövédik, ezeket a' lyukakat a' Fehér Liliomi, vagy a' Méhpilis' (Mirabilis Dalappa). Bibéjén, melynek oly nagyok a' Hímporai, 's más több Plántákon, szemmel is meg lehetne látni.

Ez a' nehézség a' Természet' vizsgálóit arra vitte, hogy a' Nőt vagy annak Bibéjét szorosabb vizsgálás alá vennék, melynek is más, a' Geoffroy' értelmével egészen ellenkező resulta-toma lett. Bonnet a' többek közt történettel egy Tüzes Liliom (*Lilium bulbiferum*), mellett el menvén, látja, hogy annak az ő három szegletű Bibéjében egy lyuk van; hirtelen abba egy vékony tűt szúr, 's különös gyönyörűséggel nézi, hogy a' Bibének három lapjai egymástól igen könnyen elválnak, és hogy azok közt egy, a' tölt-sér' karimájához hasonló tágos nyílás vagyon. Tovább vivén vizsgálódásait, úgy találja, hogy mindenik lap rúgó erővel bír, 's az által záród-nának vagy álnának össze. Meg lehet hát, hogy a' Tenyészés' idején a' Bibe magától, vagy valami más környülállásokban megnyílik, 's úgy veszi magába a' Hímport; vagy annak megnyílását a' reá hullott Hímpornak az Aethere eszközli; mely, ha a' Növényeknek az Állatokkal való

sok rendbéli Hasonlatosságait meggondoljuk, mint a' Tenyésznedv, hasonlóképpen ingerlő erővel is bír. Ezt tapasztalta Északonk ama halhatatlan emlékezetű Pliniussa, Linnée is. *Sponsalia Plantarum* §. XXV. és §. XXIX. — „*Stylus est vagina, vel potius pars illa, quae Tubae Fallopianae respondet*”. — Sok Növényeknek a' Bibéje a' tenyészés' idején mintegy közlebb hajol a' Hímekhez, vagy ezek ahoz, hogy a' Hímport tsalhatatlanabbul megkaphassa.

Sok próbák után úgy tapasztalták a' Természet' Munkáiban vizsgálódó Tudósok: hogy a' Hímport olajos vagy gyúladós tulajdonságú; úgy mint a' mely a' vízzel össze nem vegyül. Az égő gyertyánál, mint a' porrá törtt gyanta, meg ég. Az égethört kevéssé ugyan megszínesíti; de az ezt el nem oszlatja: meglehet, hogy annak tsak az ő gőz vagy Aether forma nedvességét nyeli el. Gleditsch Kénesevel össze törvén, a' Hímport a' színét elvesztette, de belölte egy a' viaszhoz nagyon hasonló tészta let. Ezt a' tésztát igen vékony papirosba tévén, az olajos let; kéttségkívül a' Hímportban lévő olajtól. És ez ismét egy fontos Észrevétel a' Plánták' Oeonomiájában. Ha ugyan is a' Hímportban olaj van, úgy abban tűz vagy gyúladós matéria is van: és így a' Hímport' Aethere egy igen hatás nedv, minthogy — a' mint tudjuk — a' Tűz a' Természetben legnagyobb erővel bír. Mivel pedig a' Tűz a' Testekben mindenkor más Elementomokkal, 's leginkább Levegővel van együtt, a' Hímportban világosság is van; mely annyival bizonyosabb, minthogy a' Newton' tapasztalása szerint a' bűdösköves vagy olajos testek a' világosságot nagy mértékben magokba szívják; a' Hímport pedig Hales' értelme szerint bűdösköves tulajdonságú. Ilyen természetű lévén lát a' Hímport, könnyű elgondolni, hogy mint eszközli ő a' Kifejtődést a' Magrejtő-

ben; kivált ha azt is meggondoljuk, hogy valamint a' Tenézsnedv, ő is nem csak kifejtő, hanem tápláló erővel is bír; mint ezt az Állatoknak megtermékenyítettetések körül tett számos Vizsgálatok mutatják. A' Himpor Aethere hát a' Plántákban is, mint a' Tenézsnedv az Állatokban, csak azt tsinálja, hogy a' Magrejtőben már készen álló Embriokat életre hozza, kifejti, az ő ingerlő és tápláló ereje által.

Ezzel az oly szép és hasznos Tudománnyal, a' mint láthatni, két esztendőnek lefolyása alatt is, ez a' Tudományos Gyűjtemény nem díszeskedhetet; nem azért, kétséggkívv, mintha ez figyelmetességet sem érdemlő Tudomány vólna, hanem hogy e' még Hazánkban kevés Kedvellőket talált: mert a' kik a' Philosophiában, Híztóriában, Természet-tudományban, 's más több Tudományokban jártasok, a' Fűvész-tudományról — értem annak a' Linnée' Alkotmánya szerént való Egybeszerkeztetését — sokan éppen semmit sem tudnak. Ennek gazdagítására, 's tökéletesítésére pedig mit lehetne jobb eszközt gondolni, mint ez a' T: Gyűjtemény, mely az újjabban-újjabban feltalált Nemeket és Fajokat a' Hazának ezt kedvellő Tudóssaival közölheti. Más Országokban a' Tudósok egyegy Környékben, vagy csak egyegy nagy virágos Kertben találató Növényeket is közlik a' Tudós Világgal, a' Fűvész-tudomány' gazdagítására. Csak magát Németh Országot, a' mint Batsch feljegyzette, illető Flora zt jöt ki. Spanyol és Frantzia Országokat illető hat; Olasz Országot illető négy; Angliát illető négy; az Északi Országokat illető nyóltz. Tsupa egyegy Kertnek leírása pedig kilentz jöt ki.

Hazánk még csak két Flórával ditselkedhetik: a' Dr. Lumnitzer Posonyi; és Dr. Gener-sich Szepesi Flórájával. De a' mely fogyatkozást

is, Gróf Waldstein és Ritaihel, kik Hazánk' Növevényjeinek vizsgálásában újj Nemeket es Fajokat fedeztek fel; 's mindenek felet a' Természettnek ama két kedves Barátjai, Diószegi és Fazekas Fő Hadnagy, elégségesképpen kipótoltak. Ha a' mint egy Tudós mondta, — tsak a' Fenelon' Telemachussáért is méltó a' Frantzia Nyelvet megtanúlni: méltó a' Fűvésztudományt tsak ennek a' két Tudósnek megbetsülhetetlen Munkájokért. Ez ugyan tsak a' Hazában találtató Növényekhez készítettet; és így sok Nemek és Fajok, mellyek a' nagy Kertekben pompáznak, kimaradtak: a' mely fogyatkozást egyedül tsak külömbb-külo'mbb Környékek' Flórái által lehet megjobbitani. Most a' Természet újra megnyitván virágokkal hintett kebelét, minden Barátjait erre a' nagy gyönyörűsége meghívja.

Tóth Pál.

6.

Fúsz János Evangelista Emlekezete.

Serkenteni, ápolgatni és jutalmazni a' szép Mesterségekben előment Művészeket a' Haza Nagyai ditsőségéhez illik: Ellenben a' Szépség Művészeit azok tsak tisztelhetik, kik a' Természettől érzékeny szívet, tsinos lelket, és jó szándékot bő érték nélkül nyertek. Nem egyedül a' bölts Igazgató, nagy Vitéz, érdemes Tanátsadó, okos Tisztviselő, és mély gondolkodásu Tudós, hanem azok is a' Nemzet Díszére élnek, kik a' szép Mesterségekben magokat mások felett jelesen megkülönböztetik. Midőn a' Tudományok az Embernek tsak egyik alkotó Részt leginkább neme-

sítik, akkor ezek az okoskodó és érzékeny Embert együtt tekintik, és sokkal rövidebb uton 's nagyobb kiterjedésben vezetik a' tekeletességhez. Nem fog tehát, úgy hiszem, senki azon megütközni, ha Hazánk egyik nagy nevű Hang-Szerzőjéről nyilván megszólámlom, 's hála-adásból hamvait azon tisztelettel illetem, mellyet eltében közöttünk méltán érdemlett. Ha régiebb Íróink több e'féle esméreteket feljegyzettek volna, nem kellene sok olyan vádokat olvasnunk, mellyeket vidám artzával nem olvashatunk. Nyomot kell valóban az ilyenekben is törnünk a' Maradék számára, 's fel kell tartanunk gondosan azoknak emlékezeteket, kik a' szép Mesterségekben közülünk ditső pályát futottak. Tsak egy, vagy néhány oldalról előbb menni annyi, mint a' Nemzeti Meltóságot egész fényében nem látni.

Fűsz János Évangalista Hang-Szerző és Musika Oktató Tolna mezővárosban hasonló nevű Vármegyében 1777-dikben született. Mint éneklő Gyermekek Baján nyerte az első Musikai letzkeket, 's már ekkor előkelhető tehetségét és különös szeretetét nyilatkoztatta ki a' Hangászsághoz. Ifju korában Oskolai Tanítóságra és az evvel együtt járó Templomi Musikára szánta magát Tolna Vármegyében; többféle Musikai Eszközök gyakoroltatásokkal megesmérkedett; ezekkel foglalatatoskodott, 's így egyszer'smind kielégíteni készült azon keblét nyughatatlanító hatalmas ösztönt, hogy ön maga eredeti darabok által, mellyeket már ekkor írni próbálgatott, Hang-Szerző lehetne. Nem voltak ezen első Kezdetek szoros forma és rendszabások szerént készülve, azonban már ezek is olly előmenetelt ígérő Tehetségre mutattak, mellyet a' felsőbb Szép Mesterségi Oktatások messze vihetnének, 's mellyben nem épen sok ellenkezett a' formákkal és rendszerzabá-

sokkal. Esmérettségbe jöven nem sokára különféle Musikai Eszközök mellett tapasztaltatott pontos Végrehajtása, a' Tolna Vármegyében lakó Musika Kedvelők gyakran meghívták az ifjú Művészt holmi Musikai Előadásokra. Ez által mindenféle legujabb, 's legtekeletesebb Musikai Szerzeményekkel és Darabokkal megismerkedett. Későbbben Verebre, Fehérvármegyei faluba, hívatott, hogy itt egy híres Musika Kedvelőnek Urfiat tanítaná. E' Musika szerető és gyakorló Férfinak Házi Játék-Színe többféle nagyobb és kisebb hang-szerzésekre nyújtott Fűsznek alkalmat, mellyekben olly eredetiség és hibátlanság volt, a' millyent a' Szerző Mesterség fenekesebb esmérete nélkül még ekkor a' Kezdő Művésztől várni nem lehetett volna. Ugyan e' Házi Játék-Színnek nehezebb Előadásai, és a' helybéli Templomban elő adatott egyházi Musika Darabok koránra szoktatták az Ifjú Hangászt a' fáradságos Betanulásra és egy Musikai Kar tudós igazgatására. Az utóbbik tárgyban különösen már ekkor olly mély belátással foglalatoskodott, hogy az ősz Mesterektől is e' részben ditséretet érdemelhetett.

Ámbár mindennek felett Fűsz magát a' Musikai Tudomány mindenféle részeiben gyakorlotta, el nem mulasztotta még is azokban is kifejteni személyét, a' mik őtet tiszteletre méltó 's érdemes Férfiúvá tehették, minthogy már Ifjúságában erősen követte azon Igazságot, hogy tsak az érdemes Ember lehet érdemes Művész is; hogy az emberi tsinosodással együtt jár a' Művészi Tsinosodás is, 's különben a' Művész Szép Mesterségével együtt haszontalan képpé le alasodik. Pártfogó és segedelem nélkül, egyedül a' fáradságos és idő-vesztő letzke-adásból keresvén mindennapi élelmét, ismét Musika Oktatónak ment Posonyba, hol kevés üres óráit természeti haj-

landóságának szentelve Pyramus és Thisbe Melodrámmáját egy Felvonatban szerzette, mellynek igen derék Musikája a' Városi Játék-Színben köz meglegegedéssel fogadtatott. Tsüggedhetetlen szorgalommal tanulta ezen idő Szakaszban a' legjobb Musikai Munkákat, és Classica Partitúrákat; állandóan gyakorlotta magát a' Szerzésben; 's végre a' Férfitu Kort elérvén Bétsbe sietett, hol mint tanuló a' boldogult Albrechtsbergertől további Művészi Kifejlését olly szorgalommal és előmenetellel eszközölte, hogy ezen tisztas ősz ötöt legszeretetre méltóbb, legjobb Tanítványának több ízben nyilván állította, 's míg élt, folyvást Bizodalma-ra és költsönös Szeretetére méltatta.

Fűsznak közelébbi esméretsége Haydennal e' nagy Művészhben tiszteletett gerjesztett Fűsz eránt. Azonkivül, hogy Hayden saját Klavirján az említett Melodrammának Partitúráját eljátszotta, 's az ifiu Művészt igen magasztalta, Hayden Fűsznak még azt is megígérte: hogy akkor, midőn ezen akkorban a' Bétsi an der Wienni Játék-Színnek eladatott, de az idő környüállása miatt a' Politia tilalma végett nem játszatott Melodrammának Köz Próbája tartatni fog, maga is (noha már ekkor Játék-Színbe nem járt) személyesen megjelenik, és ez által az érdeemes, de még esméretlen ifiu Művészhnek tekéntetet szerez a' Musikai Kar előtt. E' szerentsésen kezdetett, 's tisztelet nyeréssel és helybe-hagyással folytatott Művészi Pályát a' Fő Városban tsak azért hagyta el Fűszunk, hogy bizonyos esztendői jövedelemre szert tehetvén fiai hálából szegénységben élő Édes Annyát annál bizonyosabban segíthesse. Illy tzélból, nem tekéntvén kedvező Művészi helyheztetését, és egyébbb barátságos Művészi szövetségeit, nemes eltekéléssel elhagyta a' hálaadatos Fiu.

Béts Városát, 's Egyesség Alkura lépven előbbi helyére Posonyba vissza tért, hol több rendbéli Musikai és Énekes Szerzeményein kívül Watwort nevű Operáját (Énekes Játékát) három Felvonatban készítette, melyet Bétsbe vissza menetelekor ugyan a' már említett Bétsi Játék-Színnek eladott. Ekkor szerzette a' tapsolással vétetett Musikai Darabot is, melly József Nádor Ispány Ő Ts. K. Fő Hertzegsége neve napának tiszteletére az Ország Házában 1806-dikban némelly Méltóságos Uraságoktól Komoly Pantomimikai Előadás mellett eljátszatott, 's melyet ő szorult idő alatt, két nap tudniillik és egy éjjel, készített. Írt még egy Kantátát is Klein Heinrich, a' Posonyi Musika Oskola Tanítója tiszteletére, midőn a' Stockholmi Musika Társaság tiszteletbeli tagává választatván ez eránt Diplomája megérkezett. E' Darab a' Musika Oskolában az üdvözült Igazgatása alatt köz öröm érzés között adatott.

Azónban nem soká érezte a' hálaadatos fiu boldogító örömet Anyja eránt, mert mindjárt az első pénz summát, mellyel Édes Anyja ügyén segíteni ohajtott, váratlanul Temetésére kellett fordítani. Fájdalommal el borította e' szomorú eset az érzékeny Fűsz szívét, 's nem vala már fontosabb oka nem használni a' tekéletességére nézve alkalmasabb helyheztetést. Viszsa ment tehát négy év lefolyása után Bétsbe, meg ujtotta régi művészi esmértségeit, szövetségre lépett a' Lipsiai Musika Ujság Kiadóival és Szerkesztőivel, melly ujságban gyakran kedvező említés tétetett Munkáiról, sőt némellyek ezek közül Tolalékül a' híres Ujság levelei mellé is függesztettek. Fűsznek néhány Instrumentalis és Énekes Szerzeményeit Pompás Kiadásban botsátotta világ elébe ezen tudós Intézet. Főképen méltó figyelemre tetsző Overturája az Isaak nevű Me-

lodrammának egy egész Musikai Karhoz alkalmaztatva, és egy eredetiképen Forte Pianóra nyoltzkezhhez készítettett Overtura, mellyett a' derek Hazafi Schillernek Braut von Messina nevű Szomoru Játékához szerzett a' Művészeztől tiszteletet érdemlett Paradis Kis aszszony Tanítványainak számokra. Ez utóbbi szerzemény a' szokott Nagy Bőjti Concertekben a' most említett Kis-Aszszony szalásán a' leghíresebb Művészeknek és Musika Értőknek számos öszve sereglések mellett több izben előadatott, és a' Lipsiai tudós Intézet kívánságára magától a' Szerzőtől egész Musikai Karra kiterjesztetett, és Lipsiában fényesen kiadatott.

Nőttön nőtt e' tiszteltetések által Fűsznak jó hire, ki ismét Posonyba Musika Fő Igazgatójának bizodalmasan meghivatott a' Városi Jatek Szín mellé. Serénysége, szorgalma, dolgossága és értelmes kormányja által e' hivatalában már az első hónapokban annyira felemelte a' Jatek Szín Betsét, hogy az előbb nem meglegédedéssel látott nehéz Énekes Játékok igazgatása alatt ugyan az előbbi Játszó Személyektől lármás magasztalások között adattak. Midőn a' következő nyáron e' Játék Színnek Éneklői megfogytak, és így nagyobb és nehezebb Énekes Játékokat benne többé előadni nem lehetett, Fűsz díszes módon vissza vonta magát, 's Posonyban addig tsendes magányos életet élt, míg a' következő 1816-dik esztendőben Bétsbe lakni ment. Itt öszve köttetésben levén több hazai és külföldi Művészi Kereskedésekkel, Munkáit lassan egy más után kiadogatta, mint-hogy ezen értelmes férfiu soha arra nem tzelozott, hogy sokat, hanem hogy te kéle t e s e t írjon, és így az értelmesektől, nem pedig a' Vásári Munkáknak Szerzőiktől érdemeljen helybehagyást és tiszteletet. Nevezetes tulajdona volt az is e'

boldogúlnak, hogy Ajánlásaiban soha maga hasznát és az alacsony pénz-nyereséget nem kereste, hanem tova a' szemtelenségtől Szerzeményeit olyanoknak ajánlotta, kikben a' fejlődő művészi tehetségeket ébreszteni, vagy a' már egészen kifejletteket tisztelni ohajtotta. E' szerénysége, melyet nem lehet a' Művészeknek követésül buzgón nem ajánlani, fojtotta el benne azon forró kívánságot, melly szerint a' tőle hævvel betsült Rudolf Tsászári Királyi Fő Hertzegnek Művészi bő Tudományát ilyen ajánlással részéről is meg tisztelni akarta. Írtózt ő a' haszon-keresésnek legkisebb gyanujától is.

Fűsz, a' Bétsben Steiner és Társainál kijövő Musikai Újságba fontos Tudósításokat, Recenziókat, és musikai tárgyakat érdeklő Értekezéseket írt a' nélkül, hogy követésre méltó szerénysége nevét alá írni engedte volna. Magasztalja e' szerénységét különösen a' Lipsiai Musika Újság is a' folyó évi Aprilisban kiadatott Kötetben, hol e' híres Újságnak Szerkesztetői saját kifejezések szerint ezen Erdemes Művész Emlekezetére egy kis Oszlopot emelni szándékoztak. De hogy élete folyását ez által felbe ne szakaszszam, odább vezetem környúlállásait. Már 1813-dikban a' buzamos Munka meggyengítette Fűsz egészségét úgy, hogy betegeskedni kezdett. Egy szerentsetlen 's rosszszul alkalmaztatott orvoslás vissza üzven Bőrbetegségét, mind inkább elgyengült, 's utóbb a' sok ülés és dolgozás által az Arany Érrel is szaporította bajait. Viszsa kíváncozott tehát Hazájába, melyet ime szovakra. „Sey mir gegrüsst Pannonien mein theures Vaterland” szerzett gyönyörű Cánonnal fíui tisztelettel köszöntött, és itt szeretett Testvére és egy régi Baráta öleiben 's társaságában enyhíteni ki-

vánta a' Budai meleg Ferdők által fájdalmait, a' miben tzelát némelly részről el is érte.

Budán laktában sem szűnt meg Fűsz dolgozni. Itt készült Munkái közül néhányokat még életében kiadott; néhányokat vissza tartott, vagy egészen el nem végezett. Az utóbbiak között nevezetes főképen egy Nagy Mise, mellyett, Fajdalom! tsak a' Credoban előjövő et incarnatus szovakig vitt. Meg kérte tudni illik ez érdemes Hazafit Breitkopf és Härtel Kereskedése Lipsiából, hogy írna egy nagy Munkát, hogy azt pompásan közre botsáthatná ditsőségére és a' szép Mesterség előmenetelére. E' Kívánságot akarta az említett Nagy Mise által kielégíteni, 's bizonyosan uj borostyánnal ki elégítette volna, ha a' halál félbe nemszakasztotta volna magas igyekezetét. Februárius végén a' folyó esztendőben Fűsz Rheumaticus szaggatásokkal bajlódott, de ebből annyira kimenekedett, hogy Martius hónap 4-dikén, ha szép idő kedvezne, a' zárt szoba levegőjét elhagyni készült. E' napon történt, hogy a' felebb említett régi jó Barát a' még nem egészen kész Nagy Mise Szerzeményt a' Partitúrából végig énekelte, maga pedig a' Szerző Forte Piánon a' Musikát játszotta. Örült a' régi Barát a' derék munkán, de fájdalmat érzett a' tsinos Művész betegeskedésén, 's kínzó aggodalom szaggatá szívét azon gondolatra, hogy a' több esztendei Játék-Színi Kidolgozások, és a' Posonyi Musikai Kar Igazgatósága alatt gyakorlott fáradságos tanulások, próbák, és utasítások általmeggyengült Test a' még elég erős és szünet nélkül foglalatoshodó Lelket megválásra kényszeríthetné. Uly eredmények között győzött a' Barát szíve az okosságon, 's keblebe borúla ez mély elandalodás között a' betegeskedesből fellábbadozónak. A' Fedhetetlen Művész kellemesen felemele a' régi

Barátot, a' nyugvó Ágyra vezeté, 's Mesterségébe merülve, túl a' veszedelem sejdítésén, így folytatá beszédét: „E' Misét, mihelyt elvégezem, Lipsiába küldöm; de még nagyobb tárgy is forog eszemben. Szeretnék még valami Nagyot, Rendszereset, és még is a' Fülnek kellemes zengésűt magam után fenhagyni. A' Barát kérdésére, mit akarna mondani különösen ez által? felele Fűsz: Egy Nagy Oratoriumot. További Kérdezősködéssre, és azon ki nyilatkoztatásra, hogy a' legfelségesebb tárgyat, a' Teremtést, Hayden már elkészítette, így válaszola: Igen is a' Teremtés elvégzettetett; Hayden magasztalta a' Teremtőt a' Teremtés által, én a' Teremtőt a' Teretmény által szeretném ditsőíteni. Az Embert egész Méltóságában előállítani, megérdemlené a' pompás, Költeményt és Musikai Szerzést. — Így az egész Emberiségre szeretettel kiterjeszkedni!!

Borzadozott a' hallgató Barát e' szovakra, mert a' boldogult olly ritka kellemmel, megihletődéssel, és Répváltoztatással mondotta ki főképen az utóbbi szovakat, mintha már egy Boldogabb Világ lakosa volt volna. Kevés és rövid hallgatás után mondá még Fűsz a' vele beszélgetőhöz: Készíts Te nekem egy ilyen Elő Rajzolatot! (Ugyan az a' régi Barát vala tudniillik nála, a' ki neki első Szerzeményeihez Költemények által alkalmat és tárgyat nyújtott, mellyek közül a' fent nevezett Melodramma, Watwort Énekes Játék, Pantomimikai Előadás és Rántata nevezetesebbek valának). Egy látogató Vendég felbe-szakasztotta a' bizodalmas és fontos beszélgetést, mellyet többé újítani nem lehetett,

mivel

mivel némelly a' betegséggel öszve nem illő életnek vétele, a' Nagy Mise Szerzeménynek folytatása, és a' huzamos Klavir Játék a' következő éjszakán olly változást szülének a' Betegben, melly halálos veszedelemmel fenyegeté a' szeretetre méltó Hang Szerzőt. Mindenféle orvosi segedelem és házi ápolgatás mellett Forró Hideglelés támadott, melly sebes és fogyasztó lépéseivel Martius hónap 9-dikén korán reggel véget szabott virágzó életének. A' fásolt Test 10-dikén estve a' Sz. Katalin nevű Plébánia temetőjébe vitetett, 's más nap a' halotti egyházi Szertartás elvégeztetett a' most említett Templomban. A' szomorú Mise Méltóságát Albrechtsberger egykori kedves Tanítójának nagy Requieme emelte, kesergő Tisztelői pedig e' jeles munka elő adatása alatt méginkább érezték, mit vesztett a' Szép Mesterség a' derék Tanítvány, vagy is inkább híres Művészszé lett Tanítvány kihalása által.

Minden Munkái ezen érdemes, és a' Külföldről egyaránt betsült Magyar Művésznek (kitől még sok Nagyot, Szépet és Tanuságosat leheté várni). akár Szent-egyházi, akár Játék-Színi, akár Kamarai Stylushan voltak készíttetve, tisztelettel és tapsolással jutalmaztattak az értelmes Művészek-től, Musika Esmérőktől, és tsinosabb Emberektől. Különböztető Tulajdonok volt ezeknek a' Kifejezés, a' fő tzelnek megfelelő és az érzékeny szívet bizonyosan megbájoló Kellem, melly különösen a' Tudós Hangaszt hibátlan, jól választott és tiszta felvétel, úgy nem különben szer és rendszabás által kielegítette, a' Kezdő Szerzőre nézve pedig alkalmas és tanuságos például szolgálhattott. A' Haza benne jeles és hív fiát vesztette, ki mint a' Nemzeti Musikai Előmenetelnek egyik legnevezetesebb Dísze, méltóvá tevé magát, hogy emlekezete áldásban maradjon; a' Szép Mes-

terség minden tekintetből olyan Művésztől fosztatott meg halála által, ki gyökeresen esmérte a' Tudományt, melyre törekedett; Művész Társai értelmes, igazságos, művészi irígykedéstől ment, és az alacsony ravasz fogásokat nem esmérő, kész szolgálata Tagot tiszteltek személyében, noha nem mindegyik Társa bánt vele is olly nemesen, mint ő másokkal nemesen bánni szokott; az Emberiség benne igen jó erkölcsű, betsületes, finom tsinosságu, 's minden jót egész készséggel elfogadó munkás Férfiat sajnál, ki senkinek nem ártva soknak hasznára élt; Baráti ki-pótolhatatlan hívségű és ritka szeretetű szívét kessergik, 's az ő tizenhárom esztendő és a' Szép Mesterség tanulásban szép reményt ígérő Unoka öttse mindent elvesztett halála által, a' mit himűveltetésére nézve forrón szerető és előmeneteléről szorgalmasan gondoskodó Bátyjától, ki őt néhány év mulva maga akarta a' Musikai Világba léptetni, várhatott.

Sirhalmára saját, de egészen más tzelből készült rajzolata szerint együgyű Emlekezet Kő, melly e' könyv előtt látható, tétetett illy homlok írással: „Amico. Optimo. Ioan. Fűsz. Hungaro. Toln. Viro. Ingenio. Et. Cultura. Nobili. Magistro. Artis. Musicae. Celebr. VII. Id. Martii. An. MDCCCXIX. Decedenti. I. R. Aduocatus. Pio. Animo. Posuit.” Az Emlekezet Kő feletti álló Lant talpára a' boldogulttól szereztetett, 's Jegyekre szánt két Musikai Darabotskák vésettek ime szovakkal eredeti Német Nyelven: „Vergiss Mein Nicht”. És odább: „Ruhe Sanft.” Beszélte Fűsz a' Nemzeti Nyelvet is, és mit tehetett volna ennek Énekeire nézve, ha a' Nemzeti Poesis fáradságát kívánhatta volna!! Tsendesen nyugodjanak Hamvai! Magasztaltassék általa is egykor

a' Haza, mellynek munkálkodó és érdemeket szerző hiv Fia lenni mindenkor igyekezett !!! — *).

Kruchten József,
Törvényes Ugyész.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Martini Schwartner, Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae, Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, Praecipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri Incisis. Editio secunda auctior et emendatior, Budae, Tipis Regiae Universitatis Pestanae MDCCCII. — Előbeszéd XVI. oldal. Maga a' Munka 403. oldal, nyoltzadretben,

(Folytatás.)

Tsudálkozni szokott Recensens, ha elvéte olyan tikkelyre akad a' főképen Magyar Diplomatikában, melly egészen a' Magyar Diplomatiát illeti. E' fele pedig a' 43-dik tikkely a' régi Magyar Orthographiáról. Böltsen, és a' minden napi tapasztalás szerént igazán mondja Schönmann: „Diplomatiker können und wollen selten Sprachforscher werden: und nur wenige unsrer vorzüglichen Sprachforscher haben sich in das weitläufige Gebiet der Urkunden gewagt”.**) Azonban, ha kérdest nem szenved, hogy az Óklevelekben az Ajándékot vagy Kegyelmet Ny e

*) Ezen érdemes Hazafi Musikai Munkái a' jövő Kötetben egyenként előszámláltatni fognak.

**) Lehrbuch der allgemeinen besonders älteren Diplomatik. Erste Abtheilung. Hamburg 1801. 8., S. 27.

rőnek, és az Ajándékba adatott vagy akár mi módon nyert Helynek neve első figyelemre méltó, úgy, akár tetszik, akár nem, tanulniok és tanítaniok kell a' Diplomatikuskoknak a' Nemzeti Nyelveknek főbb viszontagságait tulajdonaikra és leiratásokra nézve. Hogy hiheti a' Bíró, hogy a' Genealogiai Táblában, mellytől igen sok függ a' perlekedésekben, a' Posnan, Paznan, Pasnan, Pazman, Posa, Pousa, Pos neveket nem kell különböző neveknek, és így személyeknek is venni, ha az ilyen neveknek egységekről semmi diplomatikai próbák nem adatnak a' Diplomatikában, 's ha ebben még csak utasítás sem foglaltatik, melly szerint a' különbözőést hiteles egységre vonni lehet? Illy helyhezetben még nehezebb lészen vitatni, hogy Bulsu, Bulchu, Bulch, Vázul és Basilius; Sontag és Dominicus; Kokos, Kokas és Gallus; Chuka, Suka és Lucius szinte úgy egyegy nevet tettek az óklevelekben, mint Forcos, Farkas, Wolfgangus és Lupus egyet jelentettek. Tegyük fel, a' mi feltevés nélkül is mindennapi tapasztalás az óklevelekben, hogy az egyik óklevéiben olvastatik Nicolaus filius Galli de Nogrew, a' másik egy időjüben pedig ez találtatik; Nicolaus filius Kokos de Nogrew: Úgy e' a' Régiségben járatlan számtalan habzások között, vagy nélkül, a' két Miklóst két különböző Atya gyermekének fogja tartani? E' példában könnyen észre vehetné akárki is a' neveknek egységeket, ha a' fordítás eszébe ötlenék: De hány név vagyon, mellyben sokkal nehezebb az egységhez eljutni? Ezt lehet mondani a' Helységeknek neveikről is, ha p. o. a' Zala, Scala, Schala és Szala változásokra tekintünk az óklevelekben. Érezte e' tárgy fontosságát minden igaz

mondása mellett a' szorgalmas Schönnemann, ki nagy gonddal értekezett Diplomatiájában a' régi Német Nyelv tulajdonairól és leírásáról. A' mire Schw. Úr ezekre nézve beünöket a' Magyar régi Nyelvről tanít, az vagy egyenesen hiba, vagy temérdek tsekélység. Kentelen tehát itt is röviden Recensens az érdemes Tanítót némellyekre figyelmetessé tenni, tsak hogy előre engedelmet kér Tőle is, az Olvasóktól is, hogy a' Betűkről, és így Apróságokról, fog szólni; noha igaz más részről, hogy a' Diplomatikai Graphicában a' betűk soha Apróságoknak nem nevezetethetnek.

Régi, 's majd közönséges a' panasz, hogy az óklevelekben előforduló Magyar nevek tudatlanul és durva Orthographiával íratnak. Ha olyan férfiak szólnak így, kik a' Régiségről keveset elmélkedtek, tsudálkozni nem lehet. Ellenben kivetheti jó néven Schw. Úr oktatásait könyvének 253-dik oldalán? „Aspera vero et horrida (!), úgymond, illorum fuerunt, quae sibi indita gerebant Nomina”. Sokkal helyesebben szólott Pray, midőn elakadása között ezeket mondotta: „Nomina sine dubio aut corrupta sunt, aut Majoribus nostris usitata Dialecto (hozzá adhatta volna: vel Orthographia) consignata” *). A' ki a' mostani Magyar Írásokat olvassa, tanulja, vagy tudja előbb a' mostani különböző Orthographiát, 's az Anya, taszittyá's a' t. helyett nem olvas Ania, tas-zíttia's a' t. szokat: Annak is tanulnia kell tehát szinte úgy a' régi különböző Orthographiát, ki a' régi Írásokat olvasni akarja. Ezt a' régi különböző Orthographiát pedig az Eredeti Ókleveleknek és régi Magyar Kéziratoknak, vagy egyéb Régiségeknek

---

*) Hier. P. II. pag. 9.

figyelmes összevasonlításaiukból meglehet tanulni. Így azonnal sok Durva 's Ijesztő Név Durva és Ijesztő lenni megszűnik; sok különböző és fenekesen egység alá hozathatik. De e' gondoskodás maga még nem elég a' Durvaság és Ijesztőség kiírtatására. A' többféle Dialectusokat, 's ezeknek betű-tseréléseiket, a' régi szokásokat, és hibás olvasás megigazíttatását is segedelemül kell venni, hogy esmérjük és értsük, a' mit olvasunk. Az alább adandó példákból mindenki meggyőződhetik e' segedelmeknek helyes hasznokról.

Kézszel tárogatható Igazság, hogy a' Deák Nyelv Betűi nem elégségesek a' Magyar Nyelv hangainak jeleltetésekre. Más felől azt sem tagadhatni, hogy a' betűk mind kénytől függő Hang Jegyek. E' valóságokat nem lehetett észre nem venni már a' legrégiebb Magyar Íróknak, midőn Deák Betűkkel élni kezdettek. Nintsenek a' Római Alphabetumnak olyan betűi, mellyek a' mostani á, é, í, ó, ú, ö, ü, ő, ű, è, tz, ts, ds, gy, ly, ny, ty, j, sz, zs Magyar hangokat kitennék. Husz betű nem léte sok gondot okozhatott régi Öseinknek, és még is e' gondokon is tudtak könyíteni szorgalmas Atyáink. Neha a' közelítő hangu betűvel éltek; néha a' Külföldi Nyelveknek példájok szerént két vagy három betűt vettek egy betű helyett; néha egészen új jegyet használtak, néha pontok, vonások, és más jegyek által új jelentést adtak a' közelítő jelentéssel és hanggal bíró deák betűnek. A' mint e' módokat elő számláltam, úgy időszerént követte egyik feltaláltatása a' másikáét az Ökleveleknek 's más Régiségeknek bizonyágtételek szerént. Orthographiájok azonban, mint most a' mienk, Változó volt e' különbféle módokra nézve is, az az; egy öklevélben is hol egyik,

hol másik móddal éltek. Sőt már első ókleveleinkben is vagyon nyoma e' Különbfeleségnek, a' miből talán helyesen következtethetni, hogy már ezeknek időszakaszok előtt sok Magyar Irónak kellett élnie, és a' Magyar Orthographiáról elmélkednie. Lássuk már példákban a' régi iparkodást!!

á helyett tettek: a, aa, ā, jegyeket.

é helyett tettek: é', i, í, ey, ez, ie, e, ē, ē, ē jegyeket.

í helyett tettek: i, i, ii, y, í, íí, ý, ý, ý, jegyeket.

ó helyett tettek: o, ou, ov, oo, oy, ow, ō, jegyeket.

ú helyett: u, uu, ū, jegyeket.

ö és ő helyett: e, ew, eu, ev, eo, u, v, w, o, ó, 9, ó, o, ó, ō, ô, õ, õ, ó, w', w', w', eiv, eyv, oe, œ, w, eõ, õ (⊕), õ eõ, õ jegyeket.

ü és ű helyett: i, i, í, u, v, y, ū, v, w, w, eu, ew, iv, wy, eü, ű, v, ü ü, jegyeket.

é nem szokott jeleltetni, a' mi sok hibának oka lett.

tz helyett: c, z, ch, cy, dz, c, c, c chi, chy, tz, cz, jegyeket.

ts helyett: c, s, ch, cz, ci, ce, chi, chy, th, l, 2, cs, ts, jegyeket.

gy helyett: g, g¹, ge, gi, g, g', g', g', gy, gh, dj, dy, jegyeket.

ly helyett: l, ł, l', l'', li, lj, yl, ly, jegyeket.

ny helyett: n, ñ, ñ', ñ'', ni, ñ', nj, ny, jegyeket.

ty helyett: t, t', t'', ti, tj, ty, jegyeket.

sz helyett: z, s, sc, sch, sz, 3, f3, ȝ, fz, ß, jegyeket.

j helyett: i, i', i'', y, ÿ, ŷ, ý, ý'', j, jegyeket.

zs helyett: s, z, z', z'', z, 's, s', zs. *)

Mennyi igyekezet azoktól, kikről majd az mondatik, hogy írni nem tudtak magyarul; majd az, hogy nem is hitték, hogy a' Magyar Nyelvet deák betűkkel le írni lehetne!! Nevezetes a' Régieknek e' próbatételeikben:

1) Hogy azok az első együgyűségtől mindég közelítettek, mint többnyire minden emberi találmány, a' nagyobb tekeletességhez; sőt ebben körunkat felül is haladták. A' mi időnkben Révai és Gyarmati kezdett arról gondoskodni, hogy minden hangot egy jegygyel kellene leírni: Ellenben a' Mária Királyné országlása alatt íratott Magyar Szent Írás, melly nagy kárunkra még nyomtatásban meg nem jelenhetett, noha már két Másolata részént elégett, részént eltévelyedett, minden hangot egy betűvel jegyezett. Itt tehát jó formán mi léptünk vissza, ők pedig, a' XIV-dik százodiak, előttünk állanak. Sőt, ha az írást 's nyomtatást elrutítani nem akarjuk, 's egykor oda

---

*) E' Gyűjtemény kezdetét Révainak köszönhetni. Azonban Grammatikájának I. Tabláját e' fáradságtalan Hazafi már a' Recensens tapasztalásaival bővítette.

mehetnénk, hogy a' Philosophiai Semiotica rendszabásai szerint egy betűvel jelelnénk minden különös Magyar hangot, e' régi Kézirat orthographiája a' tsinosságra nézve talán elfogadhatóbb volna, mint az új Jovalatok. De ezek még sokáig, vagy örökre is, a' Pium Desideriumok között maradhatnak.

2) Sokan jovalották, hogy nekünk Magyaroknak a' Tót Nyelv Orthographiáját kellene elfogadni. Ugy tetszik a' mondattakból, hogy Atyáink előbb gondoskodtak arról, a' mit ma a' Tótok tésznek, mint ezen Szomszédaink. Meltó volna azonban meghatározni bizonyosan, mikor találtatik első nyoma a' Tót Régiségekben a' mostani pontos vagy vonatos Orthographiáának.

3) A' felhozott példákban világos, hogy a' régi Magyar Írók is olly nagy gonddal ügyeltek a' Betűkre, mint a' Mostaniak. Különböztetések? Sokan egy cs, vagy dgy, vagy dj, vagy tz betűért, a' mi világos jele a' Tudományokban való szegénységnek, véreket ontanak; sokan elvetik a' legjobb könyvet is, ha nem ilyenek szerint vagyon az Orthographia. Ilyen apróságokkal, mert a' Tudományhoz képest a' Betűket tárgyazó fészegtetések mindenkor apróságok, csak azoknak és akkor kellene, de a' Semiotikai Principiumokból kellene, foglalatostkodni, kik, és a' midőn, Grammatikákat készítenek.

4) A' mostani betűknek is igen régi nyomaikra akadhatni az óklevelekben. Így p. o. a' mai sz ugyan ezen jelentéssel már 1232-diki Ókleveleiben és Petséten találtatik a' Szala szóban (Pray de Sicillis. 85—87.), midőn ugyan e' Szala Vármegye neve Szent László 1082-diki Ókleveleiben Schala, másokban pedig Zala és Scala formában találtatik. A' mai gy betűt hasonló jelen-

téssel Recensens már a' Posoni Káptalan 1367-diki oklevelében olvasta, hol mondatik: „quod nobilis Domina Katus vocata, filia Benedicti, fily Buthmeri de Magyar” *) 's a' t.

5) Ha olly sokféle képen írt a' Régiség, mint valóban írt, talán haszontalanság a' mostani nevekben babonáson régiséget mutatni. Tudja Recensens, hogy ezen észrevétele némellyeknek nem fog tetszeni; de azt is tudja, hogy sokan épen azon írásmóddal élnek régiség követésből tulajdon neveikben, melly igazán nem régi hanem ifiu. Fontos okot is látszanak néhány Íróink fel hozni a' régiség követés védelmére; de fájdalmas volna, ha a' Nemzet ségi Származás egyik vagy másik betű kihagyatásáért vagy feltseréltetéséért kérdés alá vonatnék, holott bizonyos ezernyi esetekből, hogy ugyan egy Oklevelben ugyan egy név, gyakran más és más betűkkel íratik. Más az, a' Régiek a' Schala, Scala, és Zala írásmódot is úgy ejtették ki, mint mi a' Szala nevet. Minek hát a' Vármegyék neveikben is a' Zala, Zabolch írás mód Szala és Szabolts helyett? 's a' t.

6) Vigyázni kell mindazon által, hogy a' hol a' régi betűjegyzéshez hasonlító betűk a' gyöker szóban mint különös betűk előjőnek, ott egy betűnek ne olvastassanak. P. o. Tihany a' Régiségben folyvást Tichon-nak íratik több százodok alatt, ezt még is Titson, vagy Titzon-nak nem olvashatni, mivel a' Szent Tichon minden Martyrologiumban jelen vagyon, és Tichon kereszt nevű Tárnok Mestere is volt a' Ha-

---

*) Feljegyzi Recensens a' nevezetes Magyar szóért, hogy az eredeti Levél Tek. Kálóczy Sándor Győr Vármegyei Szolga Bíró Ur gyűjteményében vagyon.

zának. Mellesleg említést érdemel, hogy a' Helységeknek neveik többnyire régi Kereszt nevek, a' mit Diplomatice bém bizonyíthatni, és még is a' fáradságtalan Gyarmati a' Külföldi Nyelvekből igyekezett meg fejteni azoknak jelentéseiket!

Sok illyest mondhatna még Recensens, valamint azt is előadhatná, hol, és micsoda évbéli Levelekben, vagy egyéb Régiségekben találta a' felebb előadatott betű jegyzéseket: De mennyire terjedne így a' már hosszúra nyúlt Recensio?? Inkább röviden néhány régi írás módokat hoz fel legrégibb okleveleinkből, melyekből észrevehetni, hogy a' régi Magyar Neveket nem kell betűről betűre olvasni az Oklevelekben, hanem a' régi Orthographiát kell mindenütt a' Hely mostani nevével szem előtt tartani. P. o. I. András Király 1055-diki levelében: Fancal annyi, mint ma Fantsal, a' mi onnand is kitetszik, mivel e' név Szent László Királynak 1082-diki oklevelében egy másik Dialectus szerint Phonsol-nak, az az: Fonsol-nak íratik, mint Anonymusnál Tsepel íratik Sepel-nek. Ugyan a' Tihanyi Oklevélben a' Zakadat, Ziget Zadu, Zilu Kut szavakat így kell olvasni: Szakadat, Szilu Kut (Szilfájukut), mint a' Boldvai Halottas Beszédben a' holz, zocoztia, feze szavak helyett hol sz, szokosztja, fesze szavakat kell olvasni, ámbár ugyan ezen utóbbi Régiségben sz betű is találtatik a' szent, szumtuchel's a' t. nevekben; sőt sz helyett néhol sc is előfordúl a' Scerelmes, Scegen, Scen-tii, az az: Szerelmes, Szegény, Szentí szavakban, melly írás módot Szent László Király Veszprémi Oklevelének Írója is gyakorlotta a' Scamard, Sceuleus, Scegen, Scene nevekben Szamárd, Szőlös, Szegény, Szene helyett. Épen így áll Szent László Királynak né-

hány pénzein LADISCLAVVS, a' mit nem Ladisklavus, hanem magyarosan Ladiszlau's-nak kell olvasni. Hol lakik e' példákban Vadság, Durvaság, Keménység, Irtózatosság, 's kitudja még mi egyéb tekéletlenség?

Vagyon a' képzelt Durvaságnak, mint jelentettem, a' Dialectusokban is egy nevezetes gyökere. A' Baluwanis, Scepis, Egris, Lapispatak, Tasu, Sexardu példákról Recensens már felebb említést tett. *) De itt egyéb hasonló különösségeket is elő számlálhat. Kálmán Király 1109-diki Oklevelében a' mai Vámos helység Vamus-nak, Sáros Vármegye vagy Kaposviz számtalan Régiségekben Sarus vagy Kapus-nak íratik. Helyesen, azt kell Recensensnek mondani, Nyelvünknek egyik régi és talán most is fenlevő Dialectusa szerint, mert a' Halabori Papnak Hamos, és a' mostani Szokásnak Hamis szava a' Boldvai Halottas Beszédben hívebben szólva Homus formában jelenik meg. Így a' XIV. Százodi Magyar Bibliában, és Tekéntetes Jeszenitzei és Vadasi Jankovits Miklós Ur Régiségeiben is nem épen ujság az akaratus, tsudálatus 's a' t. kiejtés akaratos és tsudálatos helyett. Ha már a' mai Kapus szó nem ad durva hangot Schw. Ur fülében, hogy lenne durva hang a' Vamus, Sarus az Oklevelekben? Illyen Dialectus szüleményei az oklevelekben a' Teluc, Teleuc (olvasd: Telök) ki ejtés is, melly más Oklevelekben egyenesen Telek-nek is íratik; Illyen a' Beneduc (olvasd: Benedök) és Benedek; Illyen a' Forcos (olvasd: Forkos) és Farkas 's a' t. E' feléket a' Haza különféle részei-

---

*) A' hosszú és hosszú haj, egykori és egykoru ma is egyet tészen a' Rőznép szájában. 's a' t.

ben ma is sokszor hallhatni. De ki győzné elő számlálni Nemzeti Nyelvünknek minden tulajdonait egy Recensióban? Elég, ha figyelem gerjesztetik ezekre nézve is a' Haza Tudósaiban.

Durvaság gyanuját indíthattak Schw. Urban Nyelvünkre nézve a' Betű tserélések is, melyekről, ha ő nem szólott is, példaképen nem árt felhozni némellyeket. Ugymint.

1) A' k, és c, betűk gyakran egymás helyébe tétettek az Óklevelekben. Ne vélje senki, hogy a' K, esméretlen betű a' régi Magyar Szovakban. I. András Tihanyi óklevelében előjő: Fuk, Zakadat, Aruk, Turku, Zilukut, Kerthel; Szent Kászló Király Veszprémi Leveleiben: Diak, Tuzukteluc, Bercen, Mysca, Chopok, Petke, Mok, Laka, Poloznuc, Meneca, Kyk. 's a' t. Látható e' példából, hogy e' két betűt a' Régiek váltva használták. Gyakran azonban qu betűket is raktak a' k betű helyett, p. o. Harquan - Harkán.

2) A' w, betű néha vu betűk helyébe tétett, p. o. Aws a' mostani Avus helyett. 's a' t.

3) A' v, betű helyébe néha két, u, rakott, p. o. Iuuan, Vrtouua. 's a' t.

4) A' v, és w. betűk is néha egy más helyébe tétettek, p. o. Wacy-Vázt, Veres. 's a' t.

5) A' w, betű néha tsak egy u, betűt jelent, p. o. Wrhida. 's a' t.

6) Az y, betű néha egy i, néha két i, helyett áll, p. o. fyllo, ysdem, flys. 's a' t.

7) A' j, és gy, vagy magános g, betűk sokszor feltseréltettek egymással, p. o. Julia, Gula, Jég, Gyég, Jer, Gyer, 's a' t.

8) Így feltseréltetnek egymással a' d, és gy, vagy magános g. betűk is, p. o. Giakfalva, Diakfalva; Dimölts, Gyimölts; Dühösség, Gyühösség. 's a' t.

9) A' *b*, betű *v*, vagy *w*. betűvel, és a' *v*, vagy *w* betű *m*, betűvel gyakran feltseréltetik, Beszprém, Weszprém; Misegrad, Visegrád. 's a' t.

10) Az *s*, betű helyébe némelly régi és mostani Dialectus *r*, betűt rakott 's mondott, p. o. Kassa, Karsa. 's a' t. Még számos ilyen tseréléseket lehetne itten felhordani. Most azonban ennyi is elégséges annak bbizonyíttatására, hogy a' betűtseréles esmérete megkívántatik a' Különbözés Egységének hiteles megmutatására.

Szokása volt az is a' Régiségnek, hogy a' Magyar Szovakhoz Deák, a' Deák szovakhoz ellenben néha Magyar Éjtegetést adott. Szent István Király 1009-diki óklevelében (Rdiss. Koller Hist. Ep. Quinqueecl. I. 66) mondatik: „Primum terminum Zemogny viculum vsque ad Thapeon vicum posuimus”. Tápe ma e' helység neve, 's mi azt mondanók, hogy Tápe-n voltunk; az Óklevel Írója pedig így írt: Tápe-on, az az: In Tápe vico. Béla Király névtelen Jegyzője is magyarosan írja: „Et in eodem loco Cadu-nec patri Curzan dedit terram”. És másutt: „Ibi etiam dux dedit Bungere-nec, patri Borsu terram magnam.” 's a' t. A' Nek, (ma Nak is) a' régi Magyar Nyelv egyik Dialectusa szerint Dativust formált változtatás nélkül. Azért olvashatni a' Boldvai Halottas Beszédben: halalnec, pucalnec, mугanec, nemenec, a' mostani halálnak, pokolnak, magának, és nemének helyett. A' Váradi Regestrumban olvashatni: Accusarunt Benczem (Bentzét), Tadeusut (Tadeust, vagy régiesen Tadeusot), Letem (Létét), Zamacziomut (Zamacziom-öt), Zámam (Zamát), Budam (Budát) 's a' t. Ugyan e' Régiségben: „Castrenses Dubukai de villa Mochy” Az az: Castrenses de Doboka de Villa Moch.” Itten tudniillik a' Dobokai és Motsi

Magyar végzetűek. Az öklevelekben: Abbas de Sexardu, az az: Sekszardi. 's a' t. Már mi könnyen Durváknek tetszhetnek az ilyen szovak, ha nem tudjuk, miért ilyenek? De az is szokása volt a' Régiségnek, hogy a' Deák Kereszt Neveket nemzeti nyelvekre lefordította, ha lehetett. Így lett Ursus = Medve; Miser = Szegény; Hospitius = Vendégü; Germanus = Német; Palatinus = Nándor; Audax = Bátor; Felix = Boldog vagy Bódog; Firmus = Erős; Lupus = Farkas 's a' t. Keresse már akárki a' Bódog, Farkas, Szegény, Vendégü, Erős, Medve Szenteket és Mártirokat a' régi Martyrologiumokban!! Sikertelen leszen kétség kívül minden keresése, és még is mind e' mellet nem lesznek Pogány, vagy Durva nevek az elő számláltatott Magyar Kereszt Nevek, tsak tudjuk, miképen eredtek. Szokása volt végre a' Régiségnek úgy, mint a' mostani Kornak, hogy a' Kereszt Neveket a' nemzeti hangokhoz alkalmaztatta, vagy sokféleképen megtsonkította. p. o. Leucius = Lő-tse, Eusebius = Öse, Bicolor = Bicolor, Bichor, és Bihar; Elisabetha = Ersébet, Erse, Bösi, Böske, Pere, Lizi. 's a' t. Sok, igen sok, hézagai vagynak még az e' félékben a' régi Magyar Diplomatikának; sőt nem igazságtalan Recensens, ha állítja, hogy az ilyenekben még Kezdet sem tétetett. Hogy is kezdetet volt az olly Tudós, ki Könyvének 253-dik oldalán riasztó hangon kiáltja: „Neque enim reformido (!) fortia ac bellicosa (?) Ungrorum ... nomina: Gugus, Hegud, Medve (?) Ombud, Cholnuk, Zamaćziom-ut (?) , Numicolohod, et sexcenta alia horrissona, quae investiganti penitus (?) antiquitatem gentis sago nunquam non celeberri-

mae, voluptatem potius adferunt vel maximam.”?
*)

Néha a' Durvaság gyanuja a' hibás olvasásból is ered, és e' hibás olvasást nem bajos észre venni azokból, a' miket a' hasonlító betűknek hibás feltseréltetésekről Recensens felebb elő adott. Ha Mykon, Kylici, Veresco, Bolonar, Vicia, Cortor, Besenen, Udvorcharian, Bansulmora 's a' t. állítatik az Olvasó által előnkbe Mykou, Kyliti, Veresto, Bolouar, Vitia, Cortov, Beseneu, Udvortharian, Bansolosmaya 's a' t. helyett, ki képes sejdíteni a' Mikó, Kiliti, Verestó, Balavár, Vitya, Kartó, Besenyő, Udvar Tarján, Bán Zsolosmája 's a' t. igazi neveket? **) Illyenkor nem tsuda ha elakadunk; nem tsuda, ha közelíteni sem tudunk a' hibátlan olvasáshoz; nem tsuda, ha homályosságban tapogatunk. De éppen azért vizsgáljuk meg előbb szorgalmasan az olvasás hibáját, vagy hibátlanságát, mint sem a' Nyelv Dürvasága ellen kifakadunk, mellynek kedvesebb hangu Dialectusai azt mutatják, hogy egykor a' Nemzetnek már Sz. István előtt igen nagy fényben kellett tündöklelnie, és nagy éghajlati változásokon által mennie. A' ki a'

---

*) Vigyázni kell arra is, hogy a' Várodi Regestrumban, mellyből e' példák költsönöztek, sok hibás olvasás és nyomtatásbéli hiba is vagyon.

**) Hányon törték fejeiket a' Nagy Lajos Törvénye 12. tizikelyében találtató Bansul-mora és Bansulus-mara Adó miféleségén!! — Ellenben, mióta Tek. Jankovits Miklós a' Gyűjteményében találtató eredeti Példányból a' Bansolosmaya hibátlan olvasást felfedte, vege a' hasznátalan Etymológiának, Kun László 1276 diki oklevelében mondatik: „Collectam Vic tualium. quae vulgari-ter Zulasma dicitur”. Pray. Not. Praev. Tom. I. pag. CIII. 's a' t.

Pál-nek, ház-ben, ország-bele és ország-bé, nál-kül, hat-szer, lap-is, rut-ség, Tá-pé-on, hal-ész üd-nap, nap-estig, sip-vel, vagy-műk, kéz-hoz, öse-műk, ör-iz, Könyv-ő, 's más több e'felek helyett először írni és mondani merte a' nyelv Értelmessége ellen Pál-nak, ház-ban, ország-ba, nél-kül, hat-szor, lap-os, rut-ság, Tá-pén, hal-ász, üd-nep, 's ün-nep, nep-estig, sip-pal, vagy-unk, kéz-hez, ös-ünk, ör-öz, Könyv-e, az többet MERT a' mindenféle ellene koholt vagy intéztetett sértegetések után is tiszteletre és szeretetre méltó RAZINCZINÁL; annak Horátius szovai szerint Robur et Aestriplex circa pectus erat. *) Hogy éredtek e' későbbiek, há a' Nyelv akár jó, akár rossz úton nem tsinosított? A' Pór Nép illyeneket maga a' Nyelvbe nem teremthetett. A' régi Német Nyelvnek ezekhez hasonló tulajdonait is elő adta Schönemann Diplomatiájában, azonban illyet Recensens tsak mellesleg említett Schw. Úr előtt, 's azért inkább a' betűk, 's egyes szovaknak Orthographiájoktól az öszvetételben álló szovaknak Orthographiájokra fordítja figyel-mét.

Minden tárgya Schw. Úr magyarázata szerint a' Diplomatiának, a' mi az ókleveleknek megértetésekhez vezérel. Hogy esett tehát, hogy az öszvetételben álló szovaknak több ízben szokatlan régi Orthographiájokon fel sem akadt? Erre vigyázni tsak azért is hasznos lett volna, mivel régiebbek az óklevelek, mint a' fen

*) Ezeket, 's még más e'féléket a' fen maradt Nyelv Régi segeiből, és a' most is sokban egyenlítő Dialectusokból bé lehet bizonyítani. A' Nyelv belső ki-formáltatását nem esmérni, és még is a' Nyelvről okoskodni annyi, mint szem békötve tapogatódni.

maradott Magyar Kéziratok, következőleg minden Kints, a' mit benne a' Magyar Nyelvre nézve találunk. Nints itt helye, hogy mindent ki-merítsen Recensens, azonban kedveltetés gyanánt felhoz néhány tapasztalásokat.

1) Már a' Régiségben, 's főképen az óklevelekben, sokszor kihagyatik a' birtokos szovakban a' sok helyett valóban haszontalan és szükségtelen J betű az ilyenekben: Pataka, Bilegehatára, Bánhida, Redhida, Banchudfelde, Chamazombata, Vároda, Nándorlaka, taga, maga, Kádár Kuta, Berhende, Simontoruna, Deughida, Várfelde, szinte úgy, mint ma is mondjuk háta, szaga, foga, hatával, emlekezete, tselekedete, kése, esze, fonala, uta, kuta, hivatala, ára, köre, nyaka, szára, lába, keze, talpa, bőre, 's a' t. A' régi Biblia ezzel is mert élni P a p a, P a p a i, a' miért most sokan lármáznának. Mélius Péter is b o t a, 's több ilyen szovakkal élt. Nem lehet ezen írásmódról állítani, hogy *uj*; nem lehet mondani hogy *r é g i*, mivel ma is sok szovakban keletben vagyon; nem lehet vitatni, hogy Korts Magyarok, Neologusok, Palaeologusok éltek vele. Mersikli ez a' sok *j*, vagy *ny*, *ty*, *dgy*, *dj* 's a' t. betű keletét. Békeágúl szolgálhatna minden esetre a' Jottistáknak, és Ypsilonistáknak; a' Nyelvben sok Anomaliát elfojtana, és Inconsequenttiát. Ki is tudja okát adni, miért kell *szaga* és mért kell *tagja* írás-móddal élni? És ha ellehet Bánhidára most is utazni, miért nem lehet a' Duna hidán sétálni? Azonban sok más ok is jovalja ezen írásmódot, de itten nem kell orthographiai értekezést írni.

2) Az oklevelekben ritkábban, egyéb Régi-ségekben ellenben gyakran találhatik a' j, betű uralkodása az előbbiekhöz hasonló birtokos szavakban. Réza írja a' XIII. százodban: Pétör Gózd-ia. Még előbbi időről olvastatik a' Várodi Regestrumban: Medies, Vosián, Zobodián. Sőt Szent István Király 1001-diki oklevelében is Vuosián, Rálmán Király 1109-diki oklevelében pedig Akaratia előjő. A' régi Kéziratokban a' ditsekedyél, negédeskedyél 's több ilyenre számtalanszor akadhatni. Még is sokan Tsétsinek akarják ezen írásmód kezdetét tulajdonítani, 's nem pirúlnak még Vallás tárgyává is tenni az ilyen Orthographiát. Megjegyzésre méltó, hogy némelly betűk mellett az i, j, és y, mellyek többnyire egymással fel szoktak tseréltetni, nem egyenesen j, hanem lágyító erővel birhatnak, p. o. Arania = Aranya.

3) A' lágyító és pattantó Írás módnak is régi nyomait lelhetni a' régi Kéziratokban, p. o. a' XIV-dik százodi Magyar Bibliában e' helyett: Szarándoklata, vagy Szarándoklatja, olvastatik: Szarándoklatytya. 's a' t.

4) A' keverék (öszvér?) Írásmódnak adgya, gondgya 's a' t. a' XVI-dik százodig sehol nyomára nem akadott Recensens, hanem a' XVI-dik százod könyveiben az adja, gondja, vagy agygya, gonggya írásmódokkal váltva találhatik. Mivel az Etymológiát a' Rimondással öszve párosítja ezen írás mód, helyes a' neki adatott keverék nevezet. El nem kell azonban feledni, hogy itt Recensens az Írásmód régi történetét érdekli, és így némelyeknek szerfelett kedvelt véleményekkel nem bibelődhetik. Előrelátja Recensens, hogy e' néhány sor igen sok

neheztelést fog Recensens ellen gerjesztteni ; sőt azt is tudja , hogy ezek által sokak előtt e' Recensiónak minden érdeme elenyészik : De kéntelen azt is megvallani , hogy sokan szünet nélkül tsak a' *dgy* , *dj* , *cs* , *ts* , 's más e'féle betűkkel vesződnek , mintha e' felette régi Orthographiai Hasonlások mellett (millyenek minden Nemzetnél most is találatnak) szét kellene homlani az egész Hazának. Az unalomig írnak sokan e' betűkről a' nélkül , hogy ujat mondanának , vagy azon oldalról tekintének a' kérdést , mellyről IX. százod lefolyta után tekinteni lehetne.

5) A' mejj , hej , ojjan 's a' t. éktelen lágyításnak nem tsak a' Régiségekben , hanem még a' Debreczenben kijött régiebb könyvekben sem találta Recensens nyomát. I. András Király alatt a' Kerthel , későbbben folyvást a' Szerdahel , Kálmánhel 's a' t. nem volt Botráncokzás Köve , mint az gyakran a' mostani időben. A' régi Magyar Koronán is Krale s görög végzetű szó tulajdoníttatik I. Géza Királynak. De legyen már ennyi elég a' régi Magyar Orthographiáról , 's lássuk inkább illy hoszszu , 's még is szükséges , Bévezetés után , mire tanított bennünket Schw. Ur a' 43. tizkelyben a' régi Magyar Orthographiáról. Könnyebb leszzen ezeknek előre hotsáttatások után itélai oktatásairól.

Kilentz Rendszabásba foglalta Schw. Úr észrevételeit. Így hangzanak egymástán :

1) In Diplomatus domesticis saec. XIV. XV. XVI. literam s , saepissime poni pro sch , pro s , vero usurpari z ; in cuius locum postea substituerunt sz , e , c. Genges , Kuesd , pro Gyönyös , Kövesd , in quibus s , ad instar Craecorum cz effertur. Zylffa , Bornemyza , Zarazwelgh , Zengurg ab Hungaris hodie

scribuntur: Szilvafa, Bornemisza, Száraz-völgy, Szentgyörgy, 's a' t. Keverék ez az egész rendszabás, mert

a) A' mostani Magyar Alphabetumnak Recensens tudtára nintsen sch betűje; azt sem tudja, de a' példákban sem tapasztalja Recensens, hogy s, helyett a' régiék z, betűt tettek volna. Nem jól fejezé itt ki magát a' Tanító Úr, hanem így kell vala szólnia. A' magyar orthographiában a' deák vékony s, hang vastagon mondatik ki, 's a' helyett, a' mit a' Deákok vékonyan mondottak ki hajdan s, betűvel, a' Magyarok sz, betűket tesznek.

b) Nem lehet állítani, hogy az s, vékony Római hang tsak a' XIV. XV. és XVI-dik századokban kezdett volna sch, vagy sz, hangokra által változni. Úgy látszik, hogy sokkal előbb is a' Magyar szavakban az s, nem bírt vékony, hanem vastag hanggal, p. o. Sáros és nem Száros-nak olvastatott Sarus Vármegye neve.

c) A' Szilfa (Ulmus) nem tett és téssen Szilvafát (Prunus) a' Magyarnál.

d) Az sz, betű régi formáiból tsak az egyetlen z keletét említi Tanító Úr, a' többi felebb előadatott formák tehát pótolékül szolgálhatnak oktatásához.

e) Az sz kelete nem kezdetett a' XVII-dik században, mint Tanító Úr gondolja, hanem már a' Boldvai Halottas Beszédben és az 1232-diki Szala szóban előjő, mint felebb mondatott.

2) Antiquiores Hungaros geminasse in multis vocabulis vocales, per quod significabant, syllabas esse producendas, e. c. Kaald, Bach, Zaaz, Chaak, Zent Paal, etc. Észre kell itt venni, hogy

a) Az antiquiores szó határozatlan kifejezés.

b) Hogy még a' XVI-dik százodban is talál-
tatik e' kettőztetés nyoma a' Könyvekben is.

c) Hogy e' kettőztetés váltva találtatik a'
nem kettőztetéssel, p. o. Szent István Ki-
rály 1001-diki oklevelében Wag=Vág; Balu-
vanis=Bálványos. I. András Király 1055-diki
Tihanyi oklevelében Aruk=Árok; Hulvoodi=
Hulvódi; Szent László Király 1082-diki okle-
veleében Siwegfaam=Sivegfám; Tuur=
Túr; Scamard=Szamárd; Besprem=
Beszprém; Touthvason=Tóthváson;
Scegen=Szegény. Kálmán Király 1109-diki
Veszpremi oklevelében: Zaarberin=Szar-
Berény; Zamtov=Számtó, az az: Ara-
tor, mert vagyon Szent Aratoris, kitől a'
mai Szantova vagy Szántó Helység nevét
nyerhette, és a' Getsejségben a' föld Számlík,
vagy is Szántatni szokott. Anonymusnál Lelu
=Lélú. Kezánál Leel=Lél. Hartviknál Szent
István életében Beel=Bél, 's a' t.

d) A' Köznép szájában e' kettőztetés most is
sok helyeken keletben vagyon. Pestről tsak Gyön-
gyöség több Kotsistól hallotta Recensens: Add
ide a' Bundaamot, vagy Pipaamot.

e) Hihetőképen az ilyen kettőztetésre a' bir-
ta a' régieket először, hogy az öszvetételben a'
mostani tiszta á két aa-ból eredett, p. o. Bun-
dát=Bundaat. Szent Domonkos életében a'
XVI. százod kezdetén a' mai igen mindig így
íratik: igeen=igén. Ez talán eszünkbe hozhat-
ja: hogy az igen bizon nem ezt jelenti e-
gyenesen: Ita vere, hanem ezt: In verbo,
vagy adverbum certum est. De ez melle-
leg figyelem gerjesztésül mondatott, hogy az
alig szót is az értetlen vix-nek ne vegyük. 's
a' t,

3) Accentus in Scriptura Hungarica circiter exitum Saec. XVI. adhiberi coeptos; (Pray in Vita S. Elisabethae pag. 250. not. A.) — Editio certe Bibliorum in vernacula princeps, (Visolhan, 1590. Fol. interprete Casp. Caroli) iam accentus habet. Itt Pray, és Schw. Ur állításai, mint különös fel tételek, annyiban állanak, hogy a' XVI. százod vége felé ki jött néhány Könyvekben vagy-nak vonatok, és vagynak Károlyi Bibliájában is. Azonban talán az is áll, a' mit Recensens állít, hogy a' XVI. Százod közepe után kijött Magyar Könyvekben, de nem mindegyikben, mint utóbb is, és nem állandóan, mint későbbben is jó időig, találtatik a' Vonatoknak keletek. Melius Predikázióiban p. o. mellyek 1563-ban hagyták el a' Debretzeni sajtót, már elég vonat vagyón. Így az első lapon: értesse, irás, magiarázassa, és, épületre olvastatik 's a' t. Hogy későbbben folyvást nem találtnak Vonatok a' Könyvekben, az lehetett oka, hogy nem mind egyik Könyvnyomtató Műhelynek voltak vonatos betűi.

4) Usos fuisse literis *ch* vice *tsch* vel *ts*. Ut Chitnik, Chetnek, Chetertekhel, Chazar, Chwda pro Tsuda 's a' t. Mint felebb az *sch*, úgy a' *tsch* betűjét sem esmérí Recensens a' Magyar Orthographiának. Más az: *ts* betű helyett nem tsak *ch*, hanem sok egyeb betűt raktak, mint mondatott, Atyáink. A' például elő hozatott Tsuda = Chwda nevet ugyan deák végzettel a' magától Schw. Urtól első helyen ki adatott 1162-dik oklevél nem de így is írja: „Ac per Sudam (Tsudam) capelle mee Magistrum.”? — Így írja Anonymus is Sac = Tsák. 's a' t.

5) Nomina patronymica originis Serbicae et Croatica hodie in *its* desinentia, saec. XV. XVI.

in *th* desinunt, ut Heglewith, Bakyth, Stansith, Petrowyth etc: Hát a XV. százod előtt hogy íratlak e' Nevek? Recensens ugyan a' *ts* hang formái közé ki tette a' *th* formát is, de, nagyon kételkedik, ha a' *th* nem hibás olvasás-e a' nagyon -keletben volt *ch* helyett? Mondatott már más alkalommal, hogy a' régi *c* betű nagyon hasonlított a' régi *t* betűhez. Példák is előszámláltattak, melyek szerént e' két betű hibásan gyakorta az olvasoktól eltseréltetett. Az is talán kérdés, ha a' Régiek a' *th* betűket (ha valóban ezek voltak) nem mondták-e úgy *ty* hangnak, mint a' Dalmáták Boscovich-ot Boskovitynak nevezik?

6) Eodem tempore (Saec. XV. XVI) pro *gy* in verbis hungaricis ponebant *gh* e. c. Nagh, Haghmas, wewlgh cet. Saec. XIII. exmisso *h* et *y* scribebant: Mogorfalw pro Magyarfalu, Kemenvelg pro Keményvölgy. cet. Mint írták a' mostani *gy* betűt? felebb előadatott. Hogy az említett XV. és XVI. századokban tsak *gh* betűkkel íratott volna, senki ne vélje. Adott példát Recensens a' Magyar szóról és írásmódról már 1367-dikből.

7) Idem loco diphthongi (??) ő adhibebant literas *ew*, e. c. Gewmer, Gewr pro Győr, Tharkew, Pelsewz, Werbewz, Zewlewsky de Ewrs, Kiralewrdewye cet. In MSS. saec. XVI. pro ő vidi o cum commate suffixo positum. Ezen Rendszabás számos hézagai felebb kipótoltattak.

8) Ab iisdem vocalis *u* in vocabulorum medio (talán néha elől is?) communiter (?) geminata est: e. c. Twra, Bwda, Hwnyad. cet. E' tárgyról is felebb más mondatott.

9) Orthographia linguae Hungaricae non nisi (?) exeunte saec. XVII. et ineunte XVIII.

studio imprimis Joa. Tsétsi ad certas regulas revocata, constansque (??!!) facta est. etc. Mit mondhatni e' Rendszabásra a' mondattak után? A' mit Tsétsi érdemes Hazánkúia tett, az századokkal előbb keletben volt; hogy állandóvá nem tette Orthographiánkat, tanítja a' Tapasztalás; hogy a' mostani Orthographiai főbb Különbözések sok százod előtt eredtek, példákban bizonnyítottatott. Inkább azt említi Recensens, hogy az első rendesebb, magával meg egyező, 's általában egyforma Magyar Orthographiának példáját Erdősi János Uj Testamentomában 1541-dikben adta; hogy tudtunkra különösen az Orthographiaról legrégiebb Irónk Batízi András 1549-dikből; hogy a' legrégiebb nyomtatásban megjelent Orthographiai Vetekeedés Batízi András és Bornemisza Péter között támadott az annap, appap, ma a' nap, a' pap írásmódt. 's a' t.

Ki tetszik e' Rendszabásokból, hogy Schw. Ur mindegyik különös magyar hangnak jegyeire ki sem terjesztette oktatásait. Sőt, a' mit mondott is nehányokról, vagy hibáson mondott, vagy félig meddig mondott. Ki tudna e' Rendszabások szerint az ókleveleknek olvastatásokban folyvást elmenni? Sok erőltetésébe került Recensensnek illy hoszan szólani a' Magyar Diplomatika 43. tizikkelyéről. Azonban tapasztalván, hogy a' kis tárgyú és unalmas munkát mindenki kerülni szokta, és hogy Schönnemann mondása szerint igen ritka Diplomatikus járatos a' Nyelveknek tudós esméreteikben, leírta főbb tárgyait a' régi Magyar Orthographiának. Talán lészen e' fáradságának sikere azok előtt, kik tsekély ébresztés mellett is szorgalmok után meszsze tudnak haladni. Minden esetre talán Öseinknek hamvaikra is fog egy kis Tisztelet e' Graphical Jegyzetekből

háramlani. De akár mi legyen következése, elég az is, hogy Recensens vidámabb erővel nyulhat most már a' Diplomatikai Rövidítéseknek megviseáltatásokhoz.

(Folytatása következik).

B. Külföldi Literatura.

Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek a' Chronik der österreichischen Literatur nevű Tudományos Újságban az 1819-dik első fél esztendőben előfordulnak, és vagy Magyarok által irattak, vagy Magyar Országot érdeklik.

1. Ansichten von Siebenbürgen (a' Szerzőnek 's Kiadónak neve nélkül) 77 l. 8-adrét.

2. Gabriel Marton's, reformirten Predigers, wissenschaftliche Bienenzucht. Aus dem Ungarischen frey übersetzt durch Johann Leibitzer, Rentmeister, Mitglied des pomologischen Vereins zu Brünn, Pest, bey Konrad Adolph Hartleben. 1818. 120 l. 8. egy rézmetszéssel. Ára 1. fl. 48 xr. V. C.

3. Die nordischen Gäste, oder der neunte Jänner des Jahres 1814. Ein Gedicht in zwölf Gesängen von Georg von Gaal. Mit 1. Vignette. Wien, bey Carl Ferdinand Beck 1819. 224 l. 8. Ára 6 fl.

4. Rettungsverfahren bey Vergiftung und dem Scheintode; nebst Mitteln zur Erkennung der Gifte und der verfälschten Weine, und zur Unterscheidung des wirklichen Todes vom Scheintode. Von M. P. Orfila, königl. Leibarzt, Professor der Chemie und der gerichtlichen Arzneikunde, mehrerer gelehrten Gezeltschaften Mitglied. Aus dem Französischen übersetzt und mit dem Zusatze einer Rettungsapotheke vermehrt von

Joh. Schuster, Professor der Chemie an der Königl. ungrischen Universität zu Pesth. Pest 1819. Hartlebens Verlag. 174 l. 8. Ára 2 fl. 30 xr.

5. Költemények Phaedrusként. Két szerzeléssel. Írta Virág Benedek. Budán 1819. 8. Ára Vellin pap. 2 fl. Nyomt. p. 1 fl. 30 xr.

6. Dr. Mich. Petöcz, neue Theorie der Heilkunde. Tyrnau 1819. 8. 5 fl.

7. Joan Nep. Endrödy e S. P. Oratio de publicae institutionis et liberalium disciplinarum, cum morum probitate conjunctarum, ad reipublicae felicitatem necessitate. Accedit brevis dialogus ejusdem argumenti. Szegedini typis Urb. Grün. 1819. 57 l.

8. Epitome institutionum juris hungarici privati, Budae, 1819. 344 l. nagyobb 8.

9. Török Damascenus. Az önnön Gyilkosság-
nak észrevételek a' józan észnek és a' Keresztény
erköltsi tudománynak úttya. Miskoltz. 1819. 65 l.

10. Beyträge zur europäischen Länderkunde. Die Moldau, Wallachey, Bessarabien und Bukovina. Neueste Darstellung dieser Länder, nebst Kupfern, verschiedene Trachten derselben vorstellend, von F. Grafen von Karaczay. Wien 1818. Gedruckt und im Verlage bey Anton Strausz. 96 l. 8. Ára 2 fl. 30 xr.

11. Emma, Leben einer glücklichen Mutter. Von dem Professor Genersich. Kaschau im Verlage der Otto Wigand'schen Buchandlung. 1819. 204 l. 12. Ára 2 fl. 10 xr.

12. K. A. Hellenthals Hülfsbuch für Weinbesitzer und Weinhändler, oder der vollkommene Weinkellermeister, enthaltend eine Belehrung, wie man den Most, so wie man ihn von der Presse erhält, behandeln musz, um aus demselben guten, edlen und kostbaren Wein zu erhalten, Nebst allen nöthigen Kenntnissen über die Keller

und ihre Einrichtung, das Behandeln, Richten und Schönen der Weine; über die Krankheiten der Weine und ihre Heilung; über die Beurtheilung der Weine und Kenntniz derselben, nach ihrem Geburtsorte aus allen Ländern; über die Nachbildung natürlicher und die Bereitung künstlicher Weine und endlich über Weinverfälschungen und ihre Entdeckungsart, mit verschiedenen Weinkünsten. Nach eigener Prüfung und den berühmtesten Schriftstellern Chaptal, Rozier, Parmentier, Fabroni, Demachy, Hahnemann, Gotthard und mehreren andern, verfasst von Johann Carl Lübeck, M. D. einstigem ersten Physikus des löbl. Honther Comitats. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage. Pest 1819. Bey Conrad Adolph Hartleben. 8. II. 300. l. Ára 2 fl. 45 xr.

13. Lerreiche Auszüge aus der heiligen Schrift für Freunde wahrer Menschenbildung, zunächst für christliche Religions-Lehrer, von C. L. Pesth, gedruckt mit Trattnerischen Schriften 1819. 16 l. 8.

14. Bonaparte elutazása Elba Szigetéből Francia Országba, onnan pedig Szent Helena Szigetébe, vagy az 1815-ik esztendőbeli emlékezetes története; írta a' Regence a' Blois és de l' Itinéraire de Bounaparte Szerzője, és Párisban ez előtt egynehány hetekkel ki is adta, most pedig Magyar nyelven kibotsátja Czövek István. Pesten Trattner János Tamás betűivel's költségével. 1816. 173 l. 8. Ára 2 fl.

15. Az Orosz hadi fogoly a' Francziák között. Írta Kotzebue Moritz, Orosz Császári Hadnagy a' Generál Stábnál és a' Szent Wladimir rendje Vitéze. Kiadta az attya Kotzebue Augustus. Fordította Czövek István. Pesten Trattner János Tamás betűivel's költségével. 1816. 195 l. 8. Ára 2 fl.

Mind ezen Könyvek kisebb, vagy nagyobb mértékben ditsértetnek, 's tsak azt lehet sajnálni; hogy főképen a' magyaroknak homlok írásaik igen hibásan vagynak nyomtatva; mint p. o. „Magyar Országának és a' Határórző Katanasáy vedékinék legújabb statisztikai és geographiai leírása”. És „Historiai biographiai Rézi Lexicon, avagy vövid életírások mind azoknak a' nevezetesebb személyeknek, kik magokak talentumaik, vitézségeik 's a' t. által esmeretesekké tették”. Mi is hibázunk; de annyira még sem.

Thaisz.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Hazafiúi Észrevételek, a' Nyitra Vármegyei Irókról készített Lajstromra. Tud. Gyűjt. 1819. III. Röt. 45—59. l.

Báró Mednyánszky Alajos Ő Nagysága a' Nyitra Vármegyei Irókról készített Lajstromát iktatván a' Tud. Gyűjteménybe 1819. III. 45—59. becses dolgot tett ugyan a' Hazai Literaturát örvendőik előtt, de még sem ollyat, a' melyet némelyeknek állítások szerint mindenképpen Tükörül lehetne változtani, a' több Vármegyéknek hasonló leírásokban. Vagynak t. i. ez cránt némelly megjegyzéseim. 1. Az egésznek felosztásra 2. az egyes Irókra nézve, mellyek, ha tellyesitetnek, még jobb folyamathá vehetjük a' jó igyekezetet.

A' mi az elsői illeti, nem javallom, hogy az Anonymus vagy nevetlen Irók kimaradjanak, a' kik nálok tudva lévő

okokból most legalább nem tudatták, kik legyenek, a' közön-
séggel. Sok nevetlen munka jött ki Pesten, Győrött, Sopron-
ba, másutt, nints alatta, nem is tudatik, kivált a' távol lé-
vöktől a' Szerző neve, de azért elmellőztessen e' ? távol lé-
gyen ! mondjunk annyit, a' mennyit tudunk felőle, hol ? mi-
kor ? és milyen homlokkal született ? mennyiből álló ? a' jó
Börnek nem kell czégér — bizzuk a' többit az utánnunk kö-
vetkezőkre. — Ezek jönnek nálam a' harmadik Szakaszba.

Az egyes Írókra nézve szükséges, a' mennyire kinyomoz-
hatjuk, kinek kinek jól irrt nevén és szülőtte földén kívül
ki tenni a). A' Hivatalját b). Könyve címét c). Annak for-
máját és vastagságát, 's ha több kötetekből álló, azoknak a'
számokat, d) Ha elhőlt az Író, méltó idejét és halála Eszten-
deit kifejezni, még pedig, e) Szoros Betű-rendbe szükséges az
Írókat kiállítani, mert az olvasó szeret arra könnyen, a' kit
leginkább keres, és hamar reá akadni. Azzal se elégedjünk
meg, hogy azt mondjuk valaki ditséretére: „Sokkal jobban
eszmértetnek munkái, mint sem azokat elő számlálni szüksé-
ges volna”. — „A' Nevénél többet említeni szükségtelen” —
„Az egész tudós világ esméri munkáit, azért azokat előszám-
lálni tudományos vétek volna. — Ha ilyen fő hajtásokat te-
szünk minden Vármegyénél 5—6 gyorsabb Íróknak, Ország-
szerte ki fog azoknak akaratajok ellen, (mert suum cuique —
et Studio laudis ducimur —) az 52 Vármegye Lajstromából,
eggyiket a' másikba számlálván 300 ig való szinte a' javából
maradni, legszorgalmazatosabb Íróinknak tsak a' nevek fog
láttatni a' Tárházba, melly igazán tudományos vétek lehetne.

E' Szempontból tévén ítéletet Báró M. A. Ö Ngk külö-
mben ditséretes Törekedéseiről, nem veszi rossz néven, ha a'
Nyitra V. Írók Lajstromára ezeket kívánom jegyezni, 1) Más
valakinek a' Predikatuma, más a' szülőtte helye, p. o. Bá-
rány Pál, Fő Pécezen született Győr V. Szenicze a' Prédi-
kátuma, vagy Törsök helye, noha hasonló nevezetű Fiscalis
fia Pakson Tolna V. nemes Levele szerint magát Szeniczei-
nek neveztetí, és nem Báránynak, mint b. édes Attya, a' ki
Tolna vidéki Senior volt, 's a' Varsádi Evang. Eccl. Préd. a'
hol 58. Eszt. korában b. m. 1806. ditsért munkája 8. rét. és 115 öld.
Bárány Istvánnak Szenicze a' Prédikátuma, de másutt
született, ugyan Tolna V. Senior volt és Varsádi Préd. a'
hol m. h. 1775 ditsért munkája 4. rét. és 2 öld. Mind a' kettő-

nek maradtak betses kéz irataik, mellyekről másutt a' maga helyén lessz emlékezet. 2) Az Irónak nem egykét, ha ugyan többet irtt, hanem minden munkáiról méltó megemlékezni. Ig. többet irt a' Temető kertnél Séllyei Balogh István I. Veszprémi Biogr. med. II. 2. öld. 24--26 a' ki Pápán holt meg, mint ottani Reform. Préd. és Superintendens 1692. 3) Gróf Gvadányi munkáit esmérík sokan az élők közül; de idő szerént össze füzve, 's rendessen elő számlálva tudtomra egy helyen sem találtnak, ezzel tehát az Iró Ő Nga adós maradt. 4) Kármánházi Püspök beszédjeit, szeretnék több Hazafiak jobban esmérni, szinte azok, a' kik tsak keveset tudnak is Magyarul, gyönyörködnének egy olyan fő Papnak tudományos Igyekezteiben. A' nemzeti Könyvtár Lajstroma nints meg mindenütt, Könyves boltban sem árúltatik, úgy kell néha több fáradsággal keresnünk abban, a' mire szükségünk vagyon, még se tudhatunk meg mindent belőle, mivel lassan folytatódik, és még szűkölködik helyel közel pótolás nélkül. 5) Kaprinai István nevénél többet kellett volna valóban említeni, mivel azt is úgy esmernék többen, ha munkái egy ilyen betses gyűjteménybe elől számláltatnának, Meusel udvari Tanácsos Tudós Német Országába (gelehrtes Deutschland) nem él a' féle meghagyásokkal, mellyekből mást is lehet kihozni. 6) Koricsányi hol és millyen alkalmatossággal adott ki verseket, millyen nyelven és minéműeket? szeretné az effélékben járatlan tudni. 4) Prayunk érdemeit, a' ki 1801. h. m. senki se veszi kérdésbe, de az érdemet betsülő se tudja még is mindenik, miket hagyott légyen írásba. Szép rendel emléti azokat T. Schedius Ur, igen betses sokaktól még sem olvastatott hónapos írásába (Zeitschrift 1802. I. 24. 27.) nem tud némelly németül, azért nem jártatja az ilyet, más ha tud is, vékony tehetséggel bír, 's a' szegény Prédikátorok, kik Hazánkban az olvasó közönségnek nagy részét tesszik, bár ruházni, 's tanítatni tudják e' mostoha időkhben gyermekeiket, ha mint akarnák, se tudják sokszor megszerezni az érdeemes Iróknak munkáikat, és így egyeránt nem is esmérhetik azokat. 2) Ribini János Soproni Fő Iskola Hormányozó, utóbb Pósoni első Préd. és fő Senior m. h. 1808. tizfelét adott ki nyomtatásba, mellyek mind megérdemlik, hogy ilyen munkába megemlíttessenek, a' mint hogy elő is foguak számláltatni általam a' maga helyén, tudván hogy h,

Átyám kedves Tanítójának tsak ekkép tehetek érdemeihez képest való Sirkövet, 9) Simonchichot Trenchén V. mondja Horányi Script. Schol. Pias. II. 673—77. a' hol nyomtatott és nyomtatatlan munkái elő-adatnak, mint szinte Kereszturi Józsefnél a' Nagy Váradi Püspökségnek Deák Leírásában I. 297—315. 10) Samarjai János Halászi Reform. Préd. volt és Superintendens igen érdemes ember. E' körül is több kívántatik. 11) Topolesáni Gergely — Tapolesáninak iratztatik Horányinál, kinek Piaristáiból II. 734—37 itt is némelly hűzég pótolthatatik m. h. 1753. 12) Szeberini János másik munkája, a' melly elmaradt: Gallii Doctrina de Cerebro, Cranio et Organis animi ... Historice exposuit Posonii. 1811. 8. 151. 13) Zimányi Lajos Bars V. Kemencei fi m. h. 1805. élet 47. Eszt. Vácson jöttek ki 1784. négy Könyv Deák versei.

Ezekből az láttatik következni, hogy a' Nem. Nyitra V. Írók mellett is, jó helyen állona azoknak szülötte földjek addig is, míg minden Vármegyebélieket hasonló Tükörben látni szerentsékné lesz. Mert megkesmedhetik némelly Vármegyének leírása annyira, hogy azt meg sem érik azok, kik a' Hazai Literatura előbb nyomulása után sóhajtoznak; sőt elvezett napnak tartják azt, mellyen N. N. Gróf Széchényi Ferentz Ö. Ex. nak kitett Lobogója szerint Hungariam et Hungaros — — arról, hogy Magyarok — — és Magyar kenyeret esznek — elfelejtkeznek.

Hrabowszky György.

2. Eredeti Oklevelek' kivonásai.

No. 11. (1359) Kont Miklósnak, Magyar Ország Nádor Ispánnjának, a' Nyittrai káptalanhoz szöllő birói parantsolatja, azon ítéletének végreajtása végett, mellyet János, Gábor fia által, Bátyainak Myke és Miklos Myke fiainak elmaradt Özveggyei ellen Bars Vármegyében levő Küzep gewred nevű helység birtoka, nemkülömbben az azon fekvő Jegy Jutalmaik és menyegzői ajándékaik eránt indított perben hozott volt.

Figyelmet érdemlő Oklevél, ebben az egész per, mind a' két résznek előadásaival le lévén írva, úgy hogy abból a' régi perles módját tökéletesen lehet látni.

Nro.

Nro. 12. (1361) Péter, Erdély Országi All-Vajda, bizosságot téssen arról, hogy Tamás, öregebb Tamásnak Reguni Dénes fiának fia, maga és atyafiai nevében, Mihályt, Clefanti Desew fiát, Huzurg nevezetű helységnek eladásától; Istvánt Györgyöt és Miklóst pedig, Bebek fiait, annak meg vételeitől eltiltotta. —

Nro. 13. (1370) László Opuliai Hertzeg és Magyar - Ország Nádor Ispánnya, a' Garam vize mellett lévő szent Benedek Konventjének parantsolja, hogy Kúzep-gewred, Bars Vármegyében fekvő helységet János, Gewredi Gábor fia, és Margit, Erzsébet 's Ilona, Gévredi Myke Leányai között azon módal ossza fel, és határozza el a' mint az a' parantsolatban meg vagyon írva.

Nro. 14. (1370) A' Leleszi Szent Kereszt Templomának Konventje bizonyítja, hogy Imre, Wyfalui Uza fia, Talyai Filep mestert, és Jakab fiát, a' nállok zálogban lévő Wyfalui és Tolchvai Ősi Jösszag részeinek Langer és Egid, Tolchvai László fiainak, szándékozott eladásától el tiltotta. —

Nro. 15 (1371) Zcechy Miklós, Ország Fő Birája azon pörben, melly János Öst fia; Miklós, Demeternek az előtt Azzenfalvai Vajdának fia és János Hymeskui Bason fia, által István, János fia és Péter Zabori János fia ellen indítatott a' Szent Mihályi Törvényszékre rendelt határ napot, mind a' két rész megegyezéséből; a' közelébbi Vizkereszt napjára teszi által. —

Nro. 16. (1376) A' Nyitrai káptalannak bizonyító levele arról, hogy egygyelől Raychani János, más felől Raychani György, és Bertalan között meg lett a' barátságos egygyezés egy bizonyos Korus helységétől nem messzre fekvő szántóföld eránt. —

Nro. 17. (1379) A' Kolosmonostori Szent Mária Templomának Konventje László Erdélyi Vajdának és Zonuki Fő Ispánnak jelentést téssen, hogy parantsolatjára Bonchyda nevű helységnek (Doboka Vármegyébe) határ halmait, mellyeket Olprech falú felé Keserew Péter szélycl hányatott volt, meg ujította.

Nro. 18. (1380) Gara Miklós, Magyar Ország Nádor Ispánnya azon pert mellyben Nemes Margit Asszony, Gewredi Myke Leánya, Főtisztelendő Tuminai Pál Atyát és Püspöket, Szent Mihály napjára eleibe idéztette volt, a' részök meg egygyezéséből Vizkereszt napjára halasztja.

Nro. 19. (1380) Bertalan Korumzowi Mihálynak, ki Záp Jánosnak fia volt, maradéka, Nagy Záp helységének felét búsz Markaban, mind egyikbe tíz pensát számlálván, örököszen vallja Simon', Kolchodi Egid fiának.

Nro. 20. (1385) A' Nyitrai Ráptalan bizonságot téssen: hogy Bertalan, Raychani Miklosnak, és György, Raychani Hipolitnak fiai, Septench helységében lévő Jöszágaikat László, Tamás és András, Septenchy Miklós, és Simon, Septenchy Zenka fiainak, Raychanban helyheztetett Jöszágaikkal fel tserélték. —

Nro. 21. (1385) A' Nyitrai Ráptalan bizonyító levele, hogy László, Tamás és András, Szeptenchy Miklós és Simon, Septenchy Zenka fiai, Raychan helységében birt Jöszágaikat, Bertalan, Raychani Miklós, és György Raychani Hipolit fiaival, ezeknek Septench helységében lévő Jöszágaikért eltserélték.

Ez éppen egy az előbbenivel és bizonságul szolgálhat, hogy a' nagyobb értékű dolgokról szóló levelek már a' régi időkben is a' hiteles helyek által nem csak egy, hanem több példányokban is ki adattak, de akkor úgy látszik, hogy azoknak neve előre ment, kiknek kérésére a' Levél iratott, mint ezt a' két jelenvaló példány is bizonyítja. —

Báró Mednyánszky Alajos.

3. T a l á l m á n y o k.

Brugnatelli Paviában azt találta, hogy e' szörnyű betegség ellen leghathatósabb orvosság az Acid - muriat. oxygenatum aquosum, mellyet mind belsőképen adhatni, mind vele a' sebet mosogathatni. Ugy látszik, hogy néhány nap múlva a' harapás után is még hathatós, 's ezt bizonyítják az azzal Lombardiának nagy Rórházaiban számos betegeken végbevitt szerentsés gyógyítások.

M. Debaucé Úr (rue st. Dominique) a' Csokoládának tápláló és balsamos tulajdonságait a' Rávének fűszeres és éltető (belebend) részeivel olly szerencsésen tudta egyesíteni, hogy a' Gazette de Santé ezen vegyiyményt mint hathatós orvosságot és mint kedves tápláló szert ajánlja.

Az egészségre ügyelő Collegiumnak hivatalos híradása szerint Svécziában most 284. examinált gyakorló Orvosok és seb orvosok vannak. Minden orvosi Intézeteknek Fő-Igazgató-jok (Chef) Schutzenheim Udvari Orvos (Archiater).

Éjszaki Amerikában Ringwayban egy Haszonbérlo (Árendás) olly ekét találta fel, mellyen két szántóvas és két Rolle van, 's mellyel a' szántó egyszerre 2. barázdát hasíthat: egyiket jobbra, a' másikat balra; és a' két Rolle a' földet azonnal kiegyenesíti.

4. I n t é z e t e k.

Ő Excellentiája Gróf Szapáry József Ur, a' Posonyi Tudom. Kerület' R. Fő Igazgatója, e' f. eszt. Nov. 23-dikán, a' Nagy-Szombati Gymnasiumban Visitatiót tartott. Elsőben az Ifjúság Miséjén jelent meg, azután az Iskolákat vizsgálta. Mind a' kisebb tanulóknál, a' kiknél kezdette ezen hivatalbéli foglalatosságát, mind a' felsőbb három osztályban, a' mellyekben a' tanulók díszes beszéddel tették tiszteleteket, olly alkalmas kifejezésekkel és atyai buzgósággal serkentette az Ifjúságot a' jámborságra és szorgalomra, hogy azonnal világosan kitetszenék, hogy az Iskolák' Igazgatásában közel 30 esztendeig fáradozó Fő Méltóságnak szüntelen szívén fekszik a' jó nevelés, és az abból következő köz boldogság. Ama' szelidsége igen példás volt, mellyel a' kisebb és még télekeny tanulókat édesgette, hogy tett kérdéseire bátran feleljenek; szívrehatóképpen megdorgálván azonban azokat, a' kikben nyomosabb fogvatkozás találtatott. Felolvastatta az Iskolába. készített témákat, és az ezekben való pontosságot, az ékes írást, és főképp' a' magyar nyelvnek szorgalmas tanulását nem győzte elegendőképpen ajánlani. Szóval, minden tetteiből kitetszett, a' nyílt-szívség, Religió, Haza, és Fűlség szeretés. Dél felé, midőn az Ifjúságtól, mellynél ezen nap háládatos emlékezetben fog maradni, megvált, a' tanítói karal tartott tudom. Consessust, a' hol az erkölcs' és tudományok' előmozdításáról tellyes szívből értekezett. — Az nap ebéd után az Apácák' Iskoláit, 24-dikben reggel a' Nemzeti Iskolákat, és délután az Erseki Lycéumot látogatta meg Ő

Excellentiájá. A' szép rendtartásnak, a' csinos Iskoláknak, és az igyekezetnek örült mindenhol, akkor főképpen, midőn az e' fol. eszt. 20 dik Jún. kinyittatott rajzoló Iskolát ékes készületeivel, és a' benne gyorsan dolgozó számos Gymnasiunumbéli Ifjúságot szemlélte. A' tudományok ügyében munkálkodó Fő Méltóságot, Benyovszky János és Strajter József Esztergomi Kanonok Urak Ő Nagyságok fényesen megvendégelték.

Az itt lévő Érseki Lycéumban e' folyó esztendőben a' 2-dik esztendőbeli Philosophiának hallgatói 52-en vannak, kik közül 12 világi; az első esztendőbeliek' száma 62-re megyen, kik közül 31. világi, összesen: 114. — A' Gymnasiunumban 61 Poéta, 58 Rhétor, 57 Syntaxista, 67 Grammatista, 76 Principista, és 84 Parvista vagyon, összesen: 403. — A' Nemzeti Iskolabéliek' száma, kik közül a' 3-dik osztályban 79, a' 2-dikben 68, az elsőben 73 vannak, összesen 220 ra megyen, ide nem vévén a' 77 rajzoló Iskolába járókat, kik közül 56-an deákok — Az Ursulina Apáczákhöz a' 4-dik osztályba járnak 37-en, a' 3-dikba 35-en, a' 2-dikba 40-en, az elsőbe 17-en, és a' nálok számlást és asztalt tartó Kisaszszonyok' száma 24-re megyen, összesen: 152. — Az elszámolt tudom. Intézetekben, minnyá-jokat egybe-vévén, tanulnak 797-en.

S. F.

A' Sáros-Pataki Exámen, melly ez idén Július' 11-dikén kezdődött, a' Patronátust kisebb számban tisztelheté mint más-szor szokta. Két Fő Curátorai Méltós. Septemvir. Vay József és Ungvár Várm. Fő-Ispán Lónyai Gábor Urak jelen valának, de nem nagy korú Superintendense, Fő-Tiszt. Öry Gábor Ur. — Az Iskola' Vice-Curátora Tek. Boronkay 'Sigmund Ur elhetegesedvén, ennek helyébe Tek. Fáy Ferencz Ur választott-meg. — Prof. Vályi Nagy Ferencz Ur, az Iliász' fordítója, az Exegetica Theologia, az Ecclesiai Historia' és a' Görög Literatúra' tanítására emeltetett, ezen Cathedra' felállítására 's fenn maradására Mélt. Fő Curátor Vay József Ur által egy több ezerekből álló tökepenz ajándékoztatván az Iskolának. A' nagy érdemü Tudós' helyébe Human Professornak Contrascriba Majoros András Ur neveztetett-ki. — Fényessé tette ezen Iskolai actust Méltós. Báró Malonyai János Urnak, a' Királyi Tábla Bárójának, a' szomszéd Ujhelyben tartott Zemplényi és Abauji Commissio' tagjaival való megjelenése,

midőn épen a' Hazai Törvény' Tanítója Tekint. Kövy Sándor Ur tartotta gyakorlását, mely az Iskolára új fényt vona.

---

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

N. Tiszt. Szeder Fábian Úr, Sz. Benedek' rendjebéli áld. Pap, Győről, hol a' Fő Gymnasium' Directorságát viselte, e' f. eszt. Octób. 5-dikén Nagy-Szombatba előbbeni rangjában tétetett által.

S. F.

---

6. Kihalt Tudósok és Írók.

November 28-án e' Világból kimúlt Nagytiszteletű Molnár János, első Evangelikus Prédikátor Pesten, a' ki több Munkái által magát eléggé esméretessé tette; született Csetneken T. Gömör Vármegyében, Sopronyban kezdette, a' Jónai Egyetemen elvégezte Tudományait, annakutánna Kadványba Ev. Prédikátor lett, 3 esztendő' elfolyása után pedig Pestre hivattatott, a' hol 3a esztendeig több érdemeket szerzett. — Rövid betegeskedése után 63 esztendejében meg halt. Légyen tisztelet Emlékezetének! Bekesség Hamvának.

Tr.

---

7. J e l e s s é g e k.

A' folyó esztendei Tudom. Gyűjtemény' VI. Kötettyének 117. lapján emlétést tettem, hogy Ttes Tud. Kovachich Márton Ur, a' Nemzeti Literaturánk' gyarapításában tett jeles érdemeiért, 's annak fia József Miklós, T. N. Posony Vármegyének Táblabírájivá nevezettek. Történt ezen megtiszteltetés azon Köz-Gyűlésben, mellyben a' tisztelt Kovachich Márton Urtól, a' Megyebéli Fő Ispány Úrhoz, a' még ismérletlen Decretumok' eredeti authenticumainak, vagy egy időbeli Másainak egybeszerzése és véle való közlése eránt bocsajtott Levél olvastatott. Millyen végzés hoztatott ez eránt a' Me-

gyebéli Karok és Rendek által; ki tetszik az 1819. eszt. Pünkösd hava 10-dik napján T. N. Posony Vgyének azon nevezetű Sz. Kir. Városában tartatott Köz Gyűlése Jegyző Könyvének ki vont Részéből, mely így szól:

„ 56o. Azon levélből, melyet Kovachich Márton Ur több Ttes Megyéknek Tábla Birája, 's a' Királyi Kameralis Levél-Tárnok Registratora, a' Nagy Mélt. Gróf örökös Fő-Ispány Urhoz küldött, ennek rendelése következtéséből pedig Első Ali-Ispány Ur ez alkalommal a' Megye. KK. és Rendei eleibe terjesztett, ugyan azok különös örvendezéssel értették a' most nevezett Tudós és a' Szerzői érdemére nézve Ország' szerte híres Földijöknék azon hazafini buzgóságát, mellyel az ország' Gyűléseinek hajdonában hozott végzései, 's általyában a' Magyar Törvény hozás emlék maradványit öszveszedni, 's azon mindenen felett betses munkát, mellyet e' tárgyban ki adott, és, ez után az újjabban talált törvényekkel megszaportított, a' Nemzetnek haszna 's ditsőségére gyarapítani, egyszer'smind pedig a' régi Banderiumok' állapottyát tökéletesen kinyomozni igyekeztén, a' Megyebéli Földes Uraságokat, 's általában, a' Nemességet, 's a' Városok Elöljáróit arra kéri, hogy ha az említett czélra szolgálható Irományokkal birnának, azokat, ha másképp nemis, legalább hiteles másokban véle közlenék. Kinek is ebéli kívánságát, mint hogy a' czélnak szerfelet betses és hasznos volta különösen ajánlaná, az illető Járásbéli Fő Biró Urakat oda utasították a' tisztelt Karok és Rendek, hogy ezen kívánságnak tellyesítését, és az érentett köz hasznú Irományoknak, mellyeket csak a' vastag előitéletek tarthatnak zárva, a' mostani homályokból leendő közre botsájtatását minden ki telhető módon eszközöllyék.”

Valóban nagy öröömöm vala nékem, midőn e' napokban tartatott Köz-Gyűlésben azon végzést olvasni hallottam. Posonyban Aug. 25-dik Aug. 1819.

Gyurikovits György.

8. Tudós Foglalatosságok.

Históriai Jelentések Nemes Gyurikovits György Tettes Poson Vármegye Esküttye' tudományos munkáiról.

Kedves kötelességemnek tartom a' tudós közönséget, és a' Tudományoknak minden barátit, 's előmozdítóit főképpen Magyar Országban, egy még kevésbé eszméretes Magyar Tudósra figyelemessé tenni, a' ki tsendességben, lármá nélkül, de eltökélt komolysággal, és fáraszthatatlan szorgalommal, tudományos munkái által szeretett Hazájának hasznára törekedik. — Ez Nemes Gyurikovits György Ur, Tettes, Pozson Vármegye Esküttye, most szabad királyi Pozson Várossa' Senatora, egy igen munkás, és értelmes férjfi, a' ki törzsökös törvény, és gazdaságbéli tudományai mellett, nagy kiterjedésű statistikai, históriai, geographiai, és stemmatographiai eszmérekkel bír. A' Tudományoknak külömbféle ágai közül, melyekre már első ifúságától fogva hajlandóságát érezte, leg kedvesebb tárgya volt a' Haza eszmérete, a' mely is figyelmét leg inkább magára vonta. Annál természetesebb volt tehát hogy őtet az, a' minek Magyar Ország Topographiájában és Historiájában befolyása vala, főképpen illette. Innen vőlt, hogy Tudományait, 's vég nélkül való Gyűjteményeit majd husz egész esztendeig Magyar Ország Geographiájának, és Historiájának szentelte, melyet ő egész kiterjedésében bejárt, 's melyben legtökéletesebb helybeli esmerettel bír. Úres órait, a' helyett hogy azokban a' gyönyörködésről, az ön haszon számlálásáról, vagy a' nagyra vágyás alattomos mesterségeiről gondolkozo't volna, mindenkor ollyas foglalatosságoknak szentelte, melyek nekimagának egy nemesebb életérzést szereznek. A' fellyebb említett nagy kiterjedésű tárgyat érdeklő számos munkáit, melyekben pihenő órái mellett gyakran sok ejtszakát magára kellemetesen, 's a' tanult Világra nézve is nem egészen haszontalanul töltött el, 's melyeket annak idejében kinyomtattatni szándékozik, bátorodom ezen közhasznu, és sokaktól olvasott Nemzeti Írás által esmeretessé tenni. Az ő számos kézírásai, öszvegyűjtött miveszközei, és sok kidolgozott értekezései minden esetre igen fontos segítségék Magyar Ország Historiájához, és Topographiájához valamint a' Magyar Nemesség Stemmatographiájához is, és megérdemlik hogy minél előbb közrebotassanak. E' következő a' Haza eszméretében, 's a' Magyar Országgi Historiában olly igen jártas Gyurikovits Ur tudományos munkáinak jelenvaló állapotja:

1-ör Árva Vármegye Geographiája, egészszen kidolgozva, a' nyomtatásra is készen van, és mind eddig tsak azért nem adódott ki, mivel nintsen ki a' kiadást magára vállalná, vagy előmozdítaná, 's maga a' Szerző jöllehet több esztendői munkálkodását reá fordithatta, a' nyomtatás költségeit magára nem vállalhattya. A munka 68 únyi vastagságu, ezen tzm alatt: *Notitia historico-geographica Comitatus Arvensis, situm, limites, montes, fluvios, naturae munera, incolas, magistratum, arcem, oppida, pagos, fide optima explicans, Opus hucusque desideratum, et in commune utile per Georg. Gyurikovits elaboratum, Posonii 1814.* — Ez a' munka ugyan Bél *Notitia Hung. novae* szerint van felosztva, de annál sokkal tökéletesebb, bővebb, és új tzikkelyekkel, p. o. Egyházi, és tudományos Történettel 's a' t. meggazdagított. Hozzá van kaptsolva a' Vármegye földképe, 's négy kézirat, melyek Árva vára' kettős kinézését, 's három felülírást tzimerekkel együtt ábrázolják.

2-or Még sokkal nagyobb, és bővebb munkát mint a' fentemlitett, tudniillik *Threnchin Vármegye' Topographiáját*, 's *Történetit* igyekszik ezen munkás Tudós tökéletességre hozni ezen tzm alatt: *Notitia Historico - Geographica Iti Comitatus Trenchiniensis elucubrata per Georgium Gyurikovits Ivanotzenssem.* — Ha ezen munkát a' felvett, 's velem közlött mód szerint fogja kidolgozni, a' mihez ugyan több esztendő kívántatik; mivel azon Hivatala, melyet Tettes Pozson Vármegyénél, most már Sz. Kir. Pozson Várossánál egész szorgalommal, buzgósággal, 's ügyességgel visel, sok idejét elveszi: úgy annak négy egész kötetből kellene állani, mivel ahoz Vagner Károly, és Szirmay Antal példája szerint, a' leg régibb időktől fogva ezen Vármegyében volt birtokos Nemes-ségnek genealogiai leírását választya, tökéletesen meglévén győződve hogy egy tökéletes közönséges Magyar Nemesi Lexicon tsak akkor légyen lehetséges, ha szorgalmatos, 's helyesen ítélő férfiak minden magányos Vármegyéről olyan tartománybéli *Stemmatographiákat* készitenek, millyeket Királyi Tanácsos Szirmay Antal kevés esztendővel ez előtt Zemplén, és Szathmár Vármegyéről adott ki.

3-or Veszprém Vármegyében fekvő privilegiáltt, Pápa mező várossának leírása, és története Gyurikovits Györgytől, egy hasonlóképpen jó, és kész munka. Ezen Pápát, egy né

pes, és tekintetét érdemlő Mező Várost illető nevezetességek gyűjteménye három fő részre van felosztva: Az 1-őben a' hely mind fekvésének, mind egyes részeinek közönséges tulajdonsága körülállásosan leirattatik; a' 2-ik a' lakosok leírását, 's azok foglalatosságának állapottyát foglallya magában; a' 3-ikban a' politikai, és históriai történetek pontosan adatnak elő, mellyekhez több még eddig ki nem nyomtatott Diplomák függesztetnek.

4-er Veszprém Vármegyében fekvő híres Nagy Somlyó Hegyének, es Várának topographiai leírását, és történetét is kidolgozta. Ezen értekezésben a' hegy fekvése, a' szőlő mívelés, a' Vár körülállásosan, 's a' Vár birtokosságainak története hitelesen adatik elő.

5-ör *Analecta Cottus. Baranyensis.* Ezek históriai, és geographiai toldalékok Baranya Vármegye esmérétehez.

6-ör *Miscellanea literaria patrias res continentia, seu Notationes historicae, et geographicae rerum Hungaricarum, partim e rarioribus quibusdam Libris, partim Msstis Diplomatum, Actisque diversis erutae per Georg. Gyurikovits.* Több kötetek.

7-er Nagy munkával özveszedett egy válogatott Oklevelkből álló, a' hazai közép kori Geographiát, és a' Magyar Országi Történetek, 's régiségek kritikai megvilágosítását tárgyzó Gyűjteményt, három vastag folio kötetben ezen tzm alatt: *Diplomatarium miscellaneum continens varia Diplomata, quae Georgius Gyurikovits amore notitiae rerum patriarum, et antiquitatis Hungaricae captus, indefessa opera collegit.*

8-ör Tökélletesen kidolgozta több nevezetes Magyar Familiák' genealogiai származtatását, (*deductio*) 's vannak még több miveszközei, oklevelci sok részszerint élő, részszerint kiholt Nemes Magyar Nemzettségek *stemmatographiája* kikészítésére, mellyek egyszersmind a' Magyar Ország közép kori esméréte nézve igen betses Toldalékok, 's több kötetekből állanak.

9-er Most Pozson Vármegye népességéről szőlő Értekezésen, 's a' Pozson Vármegyében fekvő szőlő hegyek topographiai — gazdaságbéli leírásán dolgozik, melly munkához miveszközeit 1809 től fogva gyűjtötte.

Nem azért küzlöm itt ezen Lajstromot mint ha az által ezen szemérmes, érdemeivel nem kérkedő nemzeti Tudósnak 's tisztelt barátomnak, a' kívül tiz esztendőtol fogva tudományos levelezésben álllok, hízkelkedni akarnék, hanem tsupán tsak hogy a' Háza esméret kedvelőit a' Nemzeti Literatura ezen elrejtett kintseire figyelmetessé tegyem.

Lehetetlen itt azon minden esetre fontos Gyűjteményeknek Lajstromát, mellyeket ezen Magyar Schwoy a' Literaturához 's főképpen Hazája Topographiája, Historiája, 's Genealogiájához vonszó rendkívül való hajlandóságából több esztendői faradozása után öszveszedett, s mellyek minden ezeket esmerőnek, 's kedvellőnek betsések, tökéletesen leírni. Munkáinak tsak főtzimjeit, 's némelly értekezéseit akartam itten közönségessé tenni.

M — y Sándor.

---

9. Ú j K ö n y v e k.

100) Carmina Votiva, quibus Inclytæ Legionis Principis Heszen Homburg Equitum Huszarorum Antiqua Vexilla, die 24 Sept. Anni 1819. Novis commutatas comitati sunt Ill. Collegii Helv. Conf. Addictorum Debrecinensis Alumni. Debreczini, Typis Fr. Tóth. 1819. 4. 8. lap.

101) Elementa Juris Criminalis Hungarici Leutschoviae, Typis Joannis Werthmüller R. priv. Typogr. 1819. 132 lap. 8. rét. Találtatik Posenban Schwaiger Könyvarosnál, és Kakas Lomnitzon a' Szerzőnél, T. T. Fabritzy Sámuelnél. Ára 1. fl. V. Cz.

102) Egyházi Ertekezések, és Tudósítások. Első Kötet. Veszprémben Özvegy Szammer Klára betűivel. 1820. 8. rét. 211 lap.

103) A' Papi Rendnek érdeme, rövid rajzolatban előadta Endrődy János, K. osk. Szerzetes midőn T. Botku Mihály, Kalotsai Érsek Megy. Nev. Pap első áldozatját az Urnak bemutatná. Szegeden Grün Orbán betűivel. 8. 1819. 16. l.

104) Beszédek, mellyek Szab. Kir. Szeged Varossának Ő M. Láncai Lánczy József, Ts. K. Tanácsos és Biztos Ur által tartatott Tiszti újjításának alkalmatosságával mondattak, Szegeden, Grün Orbán bet. 1819. 8. 11 lap.

105) Értékezés a' Magyar Verselés módjáról és fordittá. sokról. Tít. Petronim Ab. nevezetesebb Verseinek hasonló mértékű, és ugyan annyi Soru — Próba — fordittásával együtt. Készítette Somogyi János. 8. maj. Veszprémb. 1819. 125 lap.

106) Panegyricum Francisci Augusti Caesaris ac Regis Naturali Frid. 1-mi Febr. 1819. in Regio majore Gymnasio Gyöngyösiensi dictus, per ejusdem Gymnasii Regium localem Directorem Josephum Sznesznitzky. 8. maj. Viennae 1819. 35 l.

107) Epinicum Immortalibus Francisci Secundi Imperatoris et Regis semper Augusti Trophaeis, Meritis, ac Virtutibus, Profundissimo Homagialis Venerationis et Submissionis cultu Sacratum per Gedeonem Deáky Verbi Divini Ministrum Reformatum etc. Impressum Posonii Typis Caroli Caspari Snischek. 1817.

108) Öröm Innepe, mellyet ült a' Pápai Reformáta Ekklesiá Főtisztelendő Toth Ferentz Urnak, a' Helv. Confessiót tartó túl a' Dunai Főtiszt. Superintendenzia Generális Noláriussának, a' Pápai Prédikátorságba lett beiktatása alkalmaságával. Győrben Streibig Leopold betűivel. 1817.

109) Beköszöntő Prédikáció, mellyel a' Pápai Reformáta Ekklesiában Szent Hivatalát elkezdette. Tóth Ferentz, Győrben 1817.

110) Haládatos Tisztelet, melly tetetett Nagytiszteletű Generális Nótárius Tóth Ferentz Urnak a' tanuló Ifjúság nevében, midőn a' Pápai Reformatum Collegiumbéli Theologico Professorságot, ugyan a' Pápai Szent Ekklesiában való Prédikatori Szent Hivatallal feltserélvén Tanítványitól elbűsűzött. Kiss Adám Theológiát és Philosophiát tanuló Ifjú által. Veszprémben, 1817.

111) Butsúzó Verse, mellyek Nagytiszteletű Tóth Ferentz Egyházi Fő Nótárius Ur eránt való haládatos tiszteletből midőn a' Pápai Ref. Collegiumbéli Theologica Cathedrát, ugyan a' Pápai Sz. Ekklesia Prédikatori Hivatalával kívánta feltserélni, készítették a' Collegiumbéli Ifjúság nevében Fábián Gábor Theológiát és Philosophiát hallgató Ifjú által. Veszprémben. 1817.

112) A' Jegyzetekre tett Próba Visgálás. Részült a' Reformáció III-dik Százados Öröm Innepe után való esztendőben. (Hely és Szerző neve nélkül).

113) Panegyris Sacratissimae Suae Majestati Franc. I-o Austriae Imperatori et Ungariae Regi Apostolico pridie idus Februarii 1819. Januarii in Palatio Academiae dicta per Georgium Berta AA. LL. et Philosophiae Doctorem, Historiarum Professorem Publ. Ord. et Facultatis Philosophicae Seniore, Typis Leopoldi Streibig. 1819.

114) Két Heti Köznapokra való Reggeli és Estyéli Közönséges Könyörgések. Készítette Ferger János a' Helv. Vallástételt követő Pazonyi Ekklesiának Prédikátora, 's a' Szabolcsi Egyházi Vidéknek Assessora, S. Patakon 1818.

115) A' Reformátzió Harmadik Századjának Öröm Innepe, mellyet az Egyházi Felsőség Rendeléséből közönséges Examen alkalmatossággal egybegyűlt Külső és Belső Fő Rendekkel, és Vallását szerető Sokasággal együtt szentelt S. Patakon Jul. 13. napján. Láczaí Szabó József S. Pataki Ref. Préd. és Erkölcsei 's Papi Theológiát tanító közönséges és rendes Professor. S. Patakon nyomtatott. Nádaskay András által. 1817.

116) Tudósítás a' Daruvári, és Lipiki Ferdökről (Doktor Pósa Gábor által) 1818. Bétsben Ns. Haykul Antal betűivel.

117) Keresztyéni Vigasztalások a' Koporsónál, mellyeket Néhai Tekintetes Nemz. és Vitézlő Pálffy László Urnak, Tts N. Veszprém Vármegye Tábla Birójának, utólsóltisztesség tételének megadása alkalmatosságával előszámolt Tóth Ferentz a' Papi Ref. Sz. Ekklesiának Prédikátora, 1819. Györött Streibig Leopold betűivel.

10. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

72) A' Magyar Betűkről és Ejtegetésekről. I. Tsomó 1819. 8. 80 lap.

73) Rede bey Eröfnung des von dem Pesther Frauen - Vereine für die Erwerbs - Anstalt erkauften Hauses. Von C. F. u. B. 1819. 16 lap.

74) Amicum Foedus Rationis cum Experientia seu Philosophia Crisi Recentissima deducta per Joannem Imre. m. 8, 1819. 340 lap.

75) Lucius Junius Moderatus Columella XII. Könyvei. A' Mezei gazdaságról, és egy különös az Élőfákrol, N. Fábián József Veszprémi Helv. Val. tartó Egyházi Megyének Esp. és Tóth Vázsonyi Prédikátor. Második Darab, 8. m. 1819. 320 lap.

76) Quinti Horatii Flacci Opera Latina Ejusdem Operis Versibus Hungarice explicata, vagy is: Horác' Munkái hasonló nemcs Versekkel megmagyarázva Édes Gergely által. Második Darab. Trattner J. Tamás bet. 's költs. 1819. 8. m. 264 l.

77) Waldraf vagy: A' Vándorló Lélek, egy késértetes Történet a' XVII. Századból. Egy metszett Képpel. Pesten Trattner bet. 's költ. 8. 1819. 172 lap.

78) Dissertatio inauguralis Medica de Tracheitide Acuta Infantum sive Angina Membranacea quam Annuentibus Magni D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano, ac Clarissimis D. D. Professoribus pro Summis in Medicina honoribus rite consequendis in Alma ac Celeb. Univ. Hung. Pestiensis Publicae disquisitioni submittit Paulus Medgyessy, Hungarus Nobilis N. Körösiensis. Pestini Typis J. Th. Trattner. 8. m. 1819. 48 lap.

79) Ordo Officii Divini peragendi juxta Ritum Breviarii, et Missalis Romani Anno Bissextili a Christo nato MDCCCXX. in usum Dioecesis Quinque Ecclesiensis, editus Jussu et impensis Illust. ac Rev. D. D. Josephi Király, Dei et Ap. Sedis gratia Episcopi Quinque Ecclesiensis. Pestini, Typis J. Th. Trattner, 8. 1819. 148 lap.

80) Kleiner Himmelschlüssel, bestehend in sehr auserlesenen und kräftigen Morgen und Abend - Mess - Beicht und Kommunion Gebether, 1819. 32. 82 lap.

81) Moses Mendelssohn's sämtliche Werke, Siebente Band. Enthält Ritualgesetze der Juden. Pesth, gedr. bey J. Thom. Trattner, 12, m. 1819. 228 lap.

11. Könyv-Jelentés.

Azon Zsebbeli - Könyv, melyről a' f. e' I. Hötet 119. lapján emlékeztünk, Straussnál Bétsben a' jövő 1820-dik

esztendőre megjelent illy tizim alatt: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, herausgegeben durch die Freyherren v. Hormayer und Mednyánszky; két metzett képpel; kötve tokkal 10. fl. Velin-papírosen 15. fl. V. Cz.

Már a' Kiadónak Tudományos tekintetben régolta ditséretesen esmérletes neveik, kezesek lehetnek foglatatjának, melly az Austriai Birodalomhoz tartozó minden tartományokat egyenlően illet, és tzeljához képpest, a' Haza-szeretetének a' Haza esmérlete által leendő előmozdítására vagyon választva, belső Betséröl. Ezen munkában találtnak a' hazai történetekből meritett költemények, életirások, Vároknak és Omladékoknak históriai esmérteiei, Regék, Legendak, nemzetségek' Laistromai 's a' t. Különösen magyar Hazánkra nézve a' költemények között egy Balláda: Betzko; az életirások között: I-ső Mária, Nádasdy Tamás, János Pannonius, Gróf Ráday Gedcon; több Regék, nem különben az Árvai és Trontsénii Várok leírásai.

A' Kiadók ezen Zsebbeli-Könyvet folytatni szándékoznak. Ezen nemes feltétel telyesedését, melly ezen első próbatétel felvételétől függ, szívünköl öhajtuk mi is,

---

Ismét egy üji betses Könyv jelenék meg Hazánkban Anyai nyelvünkön: — e' folyó Holnapnak elején került ki a' Nyomtató Műhelyből L. Junius Moderatus Columellának; amaz első rangú Római Classicus Irónak a' Mezei Gazdaságról írt munkája, Magyarra fordítva Tiszt. Fábián József Prédikátor és Esperest Ur által. Ha valamellyik, akár Görög, akár Római Iró: valóban Columella megérdemlette azt, hogy tőle mind a' Tiszt. Fordító fáradságát, mind Hazánkiai figyelmeket ne kiméllýék. Mert nem igen lehet találni az említett két híres Nemzet' megmaradott Könyvei közzöl olyant, mellyet nyelvünkre általtéve nagyobb haszonnal olvashatnánk, mint Columellát. Ez a' Gazdaságnak, ama sokakra nézve szükséges és szelessen kiterjedő Tudománynak majd minden ágában bölts oktatásokat ad az Olvasónak, mellyek ha ma nálunk, e' mi földünkön, nem mind átaljában gyakorolhatók is; még is gyönyörűséggel olvasható, szép lévén megismerkedni a' kulfövel, honnét a' későbbi Világ Gazdaságbeli Tudománnyá

nak nagyobb részét merítette; úgy nem különben tudni, mitsoda karban volt a' régiéknél a' Gazdálkodás? mit tudtak abból? mit és mi módon tselekedtek? és így a' Munka, mind tudományos, mind pedig históriai tekintetben betses Munka. — A' Fordítás tiszta, könnyű, folyó Magyarországra van foglalva, minden erőltetés nélkül való: azomlan még is a' mennyire csak lehet, az Ercdetihez mindenütt közel járó; egyszóval olyan, a' millyent csak lehetett várni, egy előttünk több ízbeli jeles Fordításairól 's Litterátori szorgalmáról esmeretes Tudósunktól. Melly tekinteteknél fogva azt Hazánkfiainak méltó figyelmekbe jó lélekkel ajánlhatni.

12. Tudományos Híradás.

Az ifju Anacharszis útazása kiadását illető tudósítás, bizonyos közben jött akadályok miatt későre juthatván az érdemes közönség nagy részének tudtára, az elő fizetés ideji a' közelebb jövő December hónap 15-dik napjáig meghosszszabbittatik. — Azonban sokaknak kívánságára, hogy ezen betses munkának külső dísze is belső betséhez legyen alkalmaztatva, a' hazai nyomtató papiroson kívül, azon szép papirosra fog nyomtattatni, melyre a' bővebb tudósítás a' fordítás próbájával együtt volt közre botsátva; minden kötet előtt leszzen rézre metzett ábrázolat, valamint a' Czim lapok is rézre leszzen metzve, es veliure nyomtatva. Ezen változtatással az egész munkának előfizetési árra leszzen 20 Rfl. Kötetenként pedig a' 7. első Kötetek mindenikének 2. Rfl. 54 xr. az utolsó 8 dik Kötetnek pedig mely mellett 31. réz táblák leszzen 3 Rfl. 54 xr. — Továbbá mivel a' hazai nyomtató papirosra igen kevés példák nyomtattatnak, ezután csak ezen szebbik kiadásra fogadtathatik el az előfizetés. — Végre jelentetik, hogy ezen betses munkának kiadása után leszzen csak az előfizetőkről függesztve, hanem minden esetben közre botsátatik. — A' betük és az egésznek kiadására szükséges szép papiros Bétsből Strauss Urtól nagy költséggel már megszerestettek, és az első Kötet a' közelebb jövő Vízkereszt napi Debretzeni vásár alkalmatosságával az érdemes Előfizető Urak számára el fog küldtetetni. — Melyre nézve a' bővebb tudósításban megkért Collector urakon kívül minden Oskolák Directorai, Professorai, így minden Könyvárosok újjalag kérettetnek, hogy ezen betses munkának kiadását előfizető Urak szerzésével elő segelleni méltóztassanak a' 11-dik nyomtatványnak reá adásával örömet megjutalmaztatván. Egyszer'smind jelentetik, hogy a' kik Pesten ezentul előfizetni akarnak, méltóztassanak Eggenberger Könyváros Urnál előfizetni, mint ki Trattner Uról által vette a' Pésti Előfizetés beszédését.

XI. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Hazinczy Ferencz. Orthologus és Neologus, nálunk és más Nemzeteknél. 3 l.
- 2) Nyiry. Az Időszámlálásnak az Ember teremtésétől fogva való öszveszedése. 27 l.
- 3) Kis Pál. Új tanításmód Bell és Lancaster szerint. 35 l.
- 4) Gömbös Antal. A' Nemzetiségről. 43 l.
- 5) Tóth Pál. Töredék a' Fűvész Tudományról. 65 l.
- 6) Krüchten József. Fűsz János Evangelista emlékezete. 72 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

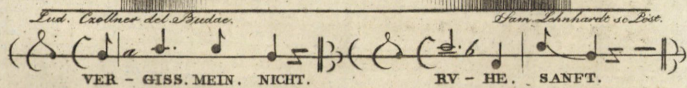
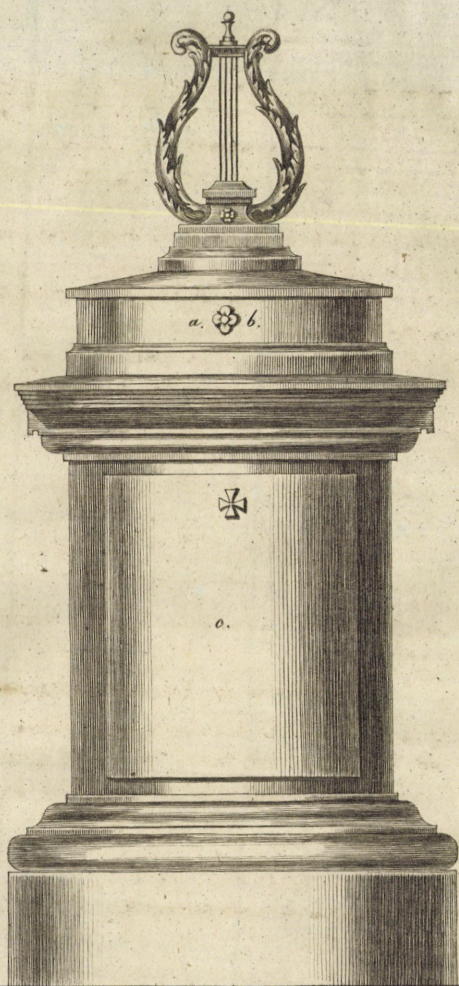
- 1) Schwartner Mart. Introductio in Rem Diplomaticam etc. (Folytatás) 83 l.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése a' Chronik der Oesterreichischen Literatur nevű Tud. Ujságban előhozott, 's vagy Magyarok által írt, vagy Magyar Országot érdeklő Könyveknek. 106 l.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. 109 l.
- 2) Eredeti Oklevelek' kivonásai. 112 l.
- 3) Talalmányok. 114 l.
- 4) Intézetek. 115. l.
- 5) Elölépések és Megtiszteltetések. 117 l.
- 6) Rihalt Tudósok és Írók. 117 l.
- 7) Jelességek. 117 l.
- 8) Tudós Foglalatosságok. 118 l.
- 9) Új Könyvek. 122 l.
- 10) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. 124 l.
- 11) Könyv-Jelentések. 125 l.
- 12) Tudományos Híradás. 127 l.

AMICO OPTIMO IOAN. FUSZ. HUNGARO. TOLN. VIRO. INGENIO. ET. CVLTVRA. NOBILI.

MAGISTRO. ARTIS MVSICÆ. CELEBRI. VII. ID. MARTII. AN. MDCCCXIX. DECEDENTI.

I. K. ADVOCATVS.

PIO. ANIMO. POSVIT.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

XII. KÖTET.

Deák Fedioné

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Magyar Literaturának menetele.

Második Fridriknek 's Jerusalemnak a' Német Literaturáról való Értekezések *) szerént szóllok röviden a' Magyar Literaturáról, fel menvén szintén addig a' kezdetig, mikor a' könyvnyomtatás fel találása után Magyarjaink is iparkodtak Hazafijajiknak az olvasásra könyveket adni kezeikbe. De elebb meg említem azt: Fridrik és Jerusalemmennyiben egygyeznek 's különböznek egymástól ítélettételeikben Literaturájok' akkori állapota felett, 's az ő hűnyttok után mint van annak sorsa.

Fridrik 1786-ban, Jerusalempedig 1789-ben halván meg-említett Értekezéseik' idejét könnyen 60. esztendő felé tehetni 's már akkor is, mint Jerusalemből inkább meg tetszik, meg lehets virágzással dicsekedhetett a' Német Literatura. De ezen két nagy Tudósok közt azt lehet észre venni; hogy Fridrik keményebben, Jerusalemedvezőbben ítelt Nemzete' Literaturájáról. Hogy melleleg ide ögyelítsem — éppen ezt tapasztalhatjuk mi is Hazafijainkban, körülöttök szemlélődven. Láthatunk olyakat, kik annyira le alázzák Nyelvünket 's Literaturánkat; hogy szinte el kell rajta szomorodnunk; el kell pe

---

*) Fridrik Munkájiban.

dig telnünk méltó bosszszonkodással, midőn látjuk; hogy egygy némellyik még ma is azt állítja Hazánkról; hogy benne a' Tudományok még csak csirába se indultak. Ez maga is Magyar lévén, tökéletesen hiszem felőle; hogy akarmelly tudós Külföldivel megmérkezhető Tudósnak kíván tartatni's tartja is magát. Mások ellenben annyira magasztalják; hogy szégyenlenünk kell, mert még nem emelkedett oda, hol azt a' magas dícséretet érdemelhetné. Ítéletem szerint legigazságosabb's bátorságosabb volna közép úton menni, és sem ócsárlani, sem tökéletességét hánytorgatni nem kellene! Ez eddig.

Fridrik 1740-ben lépven a' Thronusra — Értekezésében öregségét enlegeti melly neki nem fogja meg engedni; hogy a' Német Literatura tökéletességre való menetelet meg érhesse — 28 esztendő volt, hogy Országa' igazgatása Hááját kezébe - vette, a' hét esztendő Háború 1762-ben végezödvén, még akkor csak 50. esztendő volt, nem volt hát öreg. Ha később írta Értekezését (mert bizonyos benne nem vagyok) azt lehet felőle állítani, hogy kelletinél keményebb volt Literaturája eránt; mert már a' hét esztendő Háború után, tudjuk, melly nagy tüzzel hajtottak Németjei a' tökéletesség felé. Sőt már királysága elején is jeles két Társaság állott öszve a' Nyelv-mivelésére. Melly Társaságoknak, nevezetesebb Tagjai híres Classicus Irói lettek a' Német Literaturának. 1786-ban történvén pedig halála, meg érte Schlöttzert, Müllert, Herdert és más sok derék Irókat —'s örülhetett; hogy Jövendőlésének egygy jó részét megérte, mellyet pedig nem reménylett vala.

Ma pedig már igen meszsze vagynak a' Németek, és ha olly fáradhatatlanul miennék, mint eddig cselekedték, igen nagyon előre fognak ha-

ladni. Egyéb aránt a' Német Literatura' régibb 's mostani állapotjáról a' ki sokat akar tudni, olvassa, és, ugyan csak olvassa meg Titt. D ö h r e n t e i G á b o r Ur' tudós és bö előadását az E r d é l y i M ú z e u m' III-dik Füzetének 46-dik Lapjától fogva a' 95-dikig! Ez az Ur, említett Értekezésében XV-dik Száz' közepén kezdi a' Német Literaturát, 's azt mondja: hogy már D ü r e r Albert tudta a' Német nyelvet alkalmaztatni a' Tudományos elő adáshoz. H u t - t e n U l r i c h pedig meg mutatta; hogy abban elég erő lehet, és egygy olyan Genie mint L u t h e r már kenneye szerént fejezhette ki magát 's keze alatt a' nyelv eléggé nemes és Hármóniás lett. De L u t h e r e n kívül csak két Prosaicusok lettek nevezetesekké F r a n k és A g r i c o l a, utánnok pedig tizedről tizedre ízetlenebbedett, 's a' t.

Ezen tájig nekünk Magyaroknak sem voltak nyelvünkön nyomtatott Könyveink; hanem a' leg első Magyar Könyvünk t. i. K o m j á - t i B e n e d e k által fordítottatott Levelei Szent Pálnak 1533-ban nyomtattatott ki Krakkóban, a' következett Esztendőekben ment osztán az el kezdett dolog. 1536-ban P e s t i G á b o r ki nyomtattatta a' 4. Evangelistákat 's az Ezópus Meséit. Ő irt először Magyar Dictionariumot is 1538-ban — mennyivel élőbb hát mint a' Németek? mellyről panaszolja F r i d r i k: hogy ő előtte csak 100 esztendővel irtak a' Németek Dictionariumot, és így a' 17-dik Száz' elején — voltak már ekkortöbb Poétáink is. 'S e' szerént a' 16-dik Százban elegenden iparkodtak már a' Magyar nyelv' előmenetelesítésén és többen is cselekedték volna, ha a' sok Hadakozások miatt az Írók' 's az Olvasók' száma nem kevesedett volna.

A' következett Században sokkal több Könyveink lettek, mint az az előtt való időkben. Kez-

dették már ekkor a' nyelvet Grammatica Regulákra is húzni. Molnár, Miskolczi, Páriz Pápai 's többek hasznos Magyar könyveket írtak Voltak Poéták is. Leg derekabb Gyöngyösi István, kit ma is tisztelünk. Ekkor élt és írt a' nagy nevű 's széppennájú Cardinalis és Esztergomi Ersek Pázmán Péter. De valamint a' fellyebbi időkben; úgy itt is sok akadályok gátolták a' Magyar nyelv' nagyobbra való menetelét. — mellyek között főfő akadály volt — mint Jerusalemben szerént a' Németeknél is — hogy nem voltak Patrónusok — a' kik írtak is, molyoknak írtak 's nem csuda, ha Reimann úgy ítélte; hogy a' Magyar örömeit adta pénzét Lóra és Kardra, mint Könyvre.

A' közelebb lefolyt 18-dik Százban is, midőn már más Nemzetek tulajdon nyelvökön írtak, még akkor is a' Deák nyelv nagy akadályára volt a' Magyar nyelv' virágozhatásának. Mind a' Tudósok, mind a' Nagyok, mind a' Katonák azzal cizfrázták Magyar szóllásaikat. (Mellyekről lehet bővebben olvasni a' Magyar Derhám' Elő Beszédjében — és az Erdélyi Múzeum' Első Füzete elején a' Magyar Literatura' Története alatt) Hanem csak ugyan azon Századnak második Felében kezdődött a' Magyar Tudomány' Epochája, mikor a' csendes 's békeséges Országlast kedvellő Felső Aszszonyunk Mária Thérézia ülven Nemzetünk' Királyi székén, a' rontó Zivatarok el tűntek, a' kardok vérrel nem gözölögtek, és a' Múzsák is nálunk Lakó helyökre találtak. Katonáink a' két véres Pruszsus Háború alatt a' Németeknek már virágzásba indultt Literaturájokkal derekasan megismerkedtek, 's midőn a' Táborból haza tértek már itthon seregenként olvasták Gellertet, Rabnert, Halert, Hagedornt

's Kleistot is 1772-ben lettek a' köz tisztelet Tárgyaivá Bessenyei, Báróczi, Barcsai Test örző nemes vitézek, 's azt lehet mondani; hogy a' Magyar Literatura' Hajnala éppen ekkor hasadt ki.

De menjünk már Fridrik 's Jerusalemba Jegyzésök szerint! Ha Rómában meg nem fészkelhették magokat a' Tudományok, míg Rarthágó le nem rontatott, és míg sok Hadakozásaik voltak. Ha rongálta Német országot a' 30. esztendő Hábora, a' Spanyol successióért való Had 's többek — és nem értek rá a' Német Műzsák; hogy Sonneteket 's Épigrammákat készítettek volna — vallyon nem szint' azt mondhatjuk e' Magyar országról? és nem úgy van e'; hogy Magyar Ország nem egyéb volt; hanem olyan arany alma, mellyért Európa 's Ásia Hatalmassai csak nem szünet nélkül viaskodtak? és olyan Bánya, melly a' Keresztyénség' meg esküdt ellenségének a' Töröknek dühös ostromait a' több Keresztyén Országok helyett is kénytelen volt kiállani? — Olvasni lehet erről bőven M. Gróf Teleky László Ó Nagysága' Esdeklésében és Fő Tiszt. Kis János Ur Jutalmat nyertt Értekezésében.

Német Országról azt mondja Fridrik; hogy a' hány kerületjei vagynak, annyi a' Dialectusa. Vagynak a' Magyaroknak is, csak hogy nem annyira különböznek egymástól mint a' somszéd Nemzetekéi. Illyen a' Székelyeké, Kúnoké, Palócoké Hienceké 's a' t. Lehet ezt tapasztalni Vármegyék szerint is, noha nem olyan nagyon, és a' ki nyelvét jól tudja, ha a' Beszédre rá figyelmez, nagyobb részeit észre veszi, mellyik Dialectusból való a' Beszéllő sőt gyakran azt is meghatározhatja, mellyik Vármegyében született Gr. Teleky László Esdeklése 60-dik Lap

ján. P. o. mikor olyan emberrel találkozunk
 össze, ki a' Krumplit Burgonyának, a' Szén-
 vonót Kuruglyának, a' Lajtorját Rétyának,
 a' Fanyelű Bicskát Kusztorának, 's a' t. ne-
 vezi, mindjárt tudhatjuk, hogy Somogyi vagy Ba-
 ranyai emberrel beszélünk.

Fridrik panaszkodik; hogy nem talál
 a' Németek közt Poétákat Historicusokat Orato-
 rokat. Hogy nem voltak bőven ez előtt a' Ma-
 gyarok közt is az okozta: mert nem voltak Me-
 cenások, Münchausenek 's Benksek,
 kik a' Muzsákat ápolgatták volna, tekéntetekkel
 's Vagyonjokkal segítették volna; de miolta sza-
 porodnak Hazánkban a' Széchenyiek, Fe-
 stetichiek, Kondék'sa't. mind Poéták, mind
 Historicusok elegenden vagynak. — G. Teleky
 Esdekl. 99—100. Lap. 's Tudományos
 Gyűjtemény 3-dik Kötet elején. Orátora-
 ink is derekasak szoktak lenni a' Diétákon, Vár-
 megyék' Gyűlésein, ha nem merjük is még őket
 hasonlítani a' Londoni 's Párizsi Parlamentalis
 Orátorokhoz. Czinderyt Somogyban különösen
 hallottam dicsértetni 20 esztendővel ez előtt. Saj-
 nálkozik G. Teleky ö Nagysága a' 92-dik La-
 pon; hogy mi az efféléket más Nemzetek' példá-
 jára nem gyűjtjük össze; hanem el engedjük vesz-
 ni,

Ha voltak Philosophusi Német Országnak,
 voltak a' Magyarok közt is, csak hogy Deákul
 írtak, mert azt hitték; hogy csak úgy lehet a'
 Philosophiát írni, és hogy magyarul kárt okoz-
 na a' köznépeknek. De már ma Magyarul is írtak
 Fő Tisztelendő Fejér György, N. T. Sárvá-
 ri Pál, Tek. Ercesei Dániel Urak — és Mat-
 házist Tiszt. Dugonits, és Tek. Pethe Fe-
 rencz Ur Physikát Tek. Varga Ur.

Ha volt a' Németeknek Mesékre Gellert-
jek, Leszszingjek 's többik; nekünk is volt
Péczelink, Rádaink, Aszalaink. Van kö-
zelebb Vitkovicsunk és Benkőnk.

Ha kedvellette Fridrik a' cadentiátlan ver-
seket, 's közönségesen meg csömörlöttek a' Né-
metek a' cadentiásoktól, éppen így idegenednek
ugyan azoktól lassanként a' Magyarok, noha még
sokak előtt kedvesek. Olvasni kell erre Titt. D ö b-
rentei Úr' Múzeuma' 3-dik Füzete' 107-dik Lap-
ján. —

A' Theatrum nálunk még nem igen ment elő-
Erre gyönyörűséggel lehet olvasni M. G. Tele-
ky ö Nagysága' Esdeklése' 204—205—210 Lap-
jait — Hanem örülhetünk rajta, mennyire iparko-
dik Nemzetünk ezen is. Sokat lehet köszönni e'
czelra Tekéntetes 's Tudós Kulcsár István
Úrnak, kinek nagy erőlködéseit vajha méltókép-
pen secundálja dicső Nemzetünk!! Ki ne ölelné
Tisztelendő 's Tudós Horváth András Téli
Plébánus Urat azon buzdító remek verseiért, mél-
lyeket írt a' Pesti Theatrum' boldogúlhatása e-
ránt??

Ha a' Németek között kevesen olvashatták
nehézség nélkül a' Görög 's Deák Classicusokat
vallyon dicsekedhattünk e' mi ö felettek? de ha
ott találkoztak Seehauseni Conrectorok,
a' Magyarok sem voltak egészen olyanok nélkül
Ma pedig már többen ki is adták Magyar Ana-
creonjokat, most mindjárt ki adja T. T. Nagy
Ferencz S. Pataki Professor Úr Homérust is
annyi számú 's lábú Magyar Verseken Tek. 's
Tudós Kulcsár István Úr minapi Tudósítása
szerént.

Panaszolkodik Fridrik a' Német Tanítók-
ról, lehet igen szépeket olvasni a' Magyar Ta-

nítókról 's Oskolákról M. G. Teleky Esdeklése' 127-'s 130 Lapjain.

Görög Francia 's Olasz Országokban a' Poéták mindég elsők voltak, kik nyelvöket hármóniássá tették. Megakarja ezt a' Poétáktól tagadni a' Magyar Társaság eránt való jámbor szándék Írója. Lásd ezt! és rá a' helyes Feleletet Fő Tiszt. Kis János. említett munkája' 120. 121. lapjain — és a' Kassai Magyar Múzeum' Első Negyedjének Elő Beszédjében.

Valamint a' szomszéd pallérozott Nemzetek más nyelvekből fel szedték mellyeket szükségeseeknek láttak és hittek: Nekünk se kellene az idegen nyelvekből vett szavaktól úgy irtóznunk, mint Anyai nyelvünk' Pestisétől. A' Német nyelv, a' Deák 's Francia nyelvnek köszöni számtalan Tudománybeli szavait A' Francia, Olasz és Anglus nyelvek egészen elmerítették ősi örökségöket az idegen nyelvek' Tengerébe, és még is ki nem tudja; hogy csudálkozásra 's irigységre méltó virágzásban vagynak? G. Teleky 57. 58. Kis 92. 93.

Azt mondja, Fridrik 's Jerusalemben: Fordítgatni kell a' régi Írókat, úgy a' már többre mentt Nemzetek' Tudóssainak jó munkáikat is. Szépen alkalmaztatjamagunkra G. Teleky Lap. 135 136. És csak ugyan, ha Fridrik óhajta szerént már a' Németek sok Classicus Írókat nyelvekre által tettek. A' Magyarok is a' múltt 10. 15. Esztendőkhben sokat tettek e' tekintetben. P. o.

Virgilius Eklogáit Baróti Szabó Dávid és Rájniss. Georgiconját ugyan Rájniss. Eneissét Bar. Szabó Dávid. Kovács Jósef. Nagy János — Horáczius' Leveleit Virág és Kis. Epodonjait 's Ars Poeticáját ugyan Virág. Ciceró Leliussát 's idősbb Cátóját Virág ízléssel fordították 's ki adták. Készen

van Julius Caesar Szépnél Szallusztiuszt hárman is fordították az egygyik már kinn van. Ovidius Metamorphosissát Erdélyből ígérték 's a' t. És Trattner Úr ígérettel tüzei Tudóssainkat a' Classicus Auctorok fordítására Erdélyi Múzeum' 2-dik Füzet 175 lap.

Hála Hazafijainknak! kik ezt a' Nemzet' dicsőítésére megkívántató szükséges dolgot szivökre vévén izzadoznak a' Classicus Íróknak nyelvünkre való fordítgatásában. De Dicséret azoknak is kik Francziából Olaszból Németből fordítottak 's fordítanak! Melly gyönyörű Fordításokkal ajándékozott meg bennünket ez előtt 30 esztendőkkel el felejthetetlen 's halhatatlan Hazafink N. T. Péczeli József Úr, nem Magyar a' ki nem tudja. Egygy némelly ahhoz értő Tudós azt jegyezte meg Herve y Sirhalmairól; hogy azok szebbek a' Péczeli fordításában mint az Originálban. Ennek a' nagy emberünknek emlékezetét a' Hazai Tudósítások' leg első Levelében egygy fő Magyar Tudós megírni kívánván, minekutánna Munkáit dicsérettel elő számlálta volna, ezekkel rekesztette bé: Hogy életének lángja a' Haza oltárának való áldozatok között korán el aludt, annál inkább sajnálhatjuk, mert az ő pólcza mind eddig bé töltetlenül maradott a' Haza szolgálatjára nézve.

Sit Tibi Terra levis

Föld! ki nem élt terhül teneked, könnyen veszi azt bé.

Holta után kebeled! Így vegye Peczelit is!

Ez az emlékezet' Írója méltó hogy közönségesen esmértessek, 's kérem engedje meg nekem ha ezt a' szerencsém, hogy én tudom becses le-

veléből, mással is közleni kívánom, „hogy t. i. Fő Tisztelendő Fejér György Úr az, kinek én is sok hálaival tartozom.

Tették ezt eddig Péczelin kívül mások is elegenden, 's teszik még ma is, noha megkell valani, nem minden tartózkodás nélkül; mert a' Plágázók kelletinél többen vagynak. Mikor Tek. Razinczy Ferencz Úr, 's más olyanok, kik magok is azon pályán dicsőösségesen futnak, szőlamlanak meg, 's teszik a' csekélyebbek' crisisét, mind más—ez köszönettel vehető — De mikor olyanok insultálnak, kik még semmi érdemet se tettek a' Haza oránt kiknek se eredeti se fordításbeli darabjaikkal nem dicsekedhetni, ez tornánál erősebb a' munkás Férfiak' orraik alatt. Százszorta többen vagynak pedig az ilyen Censurók. Tudják meg ezek ha még nem tudták: hogy a' kinek talentomos tehetsége van, sokkal könnyebben dolgozhat eredeti Darabokat, mint fordíthat jól, 's hallgassanak el! vagy pedig, vegyék elő a' tollat, 's azon munkát fordítsák le dicséretesebben! Van ám Szallusztius, Virgilius, kétszer 's háromszor is.

A' Fordítások után kell osztán jó eredeti munkákat várni. Ha tették ezt a' Németek 's teszik, teszik vetélkedve a' Magyarok is — Igen sokat említhetnék; de közönségesen tudva vagynak.

Végre azt a' Jegyzést tévén Fridrik, hogy ha Francziául tud valaki, el lehet más nyelvek nélkül -- azt jövendőli; hogy el jut arra a' sorsra a' Német nyelv is. E' bé tölt; mert a' Német nyelv úgy el közönségesedett; hogy felljebb se kívánhatni, és a' ki ma Németül tud, el lehet más nyelvek nélkül mert ha a' több tudós Nemzetbeliek írnak valami becses könyvet, alig hogy ki kerül a' sajtó alól, már Németül kerül alá. De hogy a' Magyar nyelvnek minden tekintetben va-

Iaha ez a' szerencséje lehessen, én jövendőlni nem merem.

Kovács Sámuel.

2.

A' Szombathelyi Királyi Lyceum' esmértetése.

A' nevelés legfontosabb ügye az emberi nemzetnek, mert ettől függ a' tökéletesülésben előmenetele hátramaradása vagy megállapodása. Ha minden társaságról elkülönözve élhetnénk, csak abban határozódnék a' nevelés' dolga, hogy általa a' nevendékek emberekké formáltatnának és mind testi, mind lelki képestségeik' 's erejik meggyező mérték egyenlőségben kifejtetnének; de társaságokban élvén szükség a' nevendékeknek hasznos polgárokká is neveltetniük. Mivel pedig a' nevendékeknek a' polgári életre megkívántatott elkészítése 's lelki erejiknek kifejtése nagy részről azon tanítástól és gyakorlástól függ, mellyet neveltetésök' ideje alatt nyernek, elmulaszthatatlan kötelessége a' polgári társaságnak tudományos intézeteket emelni, azokat helyessen öszveszerkesztetni, gyámolítani 's virágzásba hozni, melyekben t. i. a' nevendékek szükséges kimivelte-tésöket feltalálhatják, mások útmutatásánál fogva az igazság' templomához, a' tudományok' tárházához eljuthatnak, századok' munkáit nemzetségek' találmányit, egész természet' kincseit könnyen és szaporán magokévá tehetik; mellyekben adatni szokott köz nevelés által az ifjú lelkek az atyai ház' szűk 's egy, oldalú formáiból jókoráb

kivétetnek 's másokkal költsönös közösülésbe helyheztetnek; személyességek' darabossági és tökéletlenségei lassanként kisimíttatnak; több hasonló kifejtődző ifjak' társaságában szendergő erejiek felébresztetnek 's ez által erejikkel megegyező élet nemnek választására elhatároztatnak; több részről való ember esméretre vezéreltetnek és az önn tapasztalás' elkerülhetetlen iskolájába beavatztatnak; sőt némelly környülállások által erkölcsiségök' 's karakterök' kifejtődése is különösen előmozdítatik, mert gyakorlás nélkül, mert a' késértetek' és veszedelmek' meggyőzése nélkül nincs erkölcsi erősség, nincs karakterbeli állandóság.

Mélyen belátván az illy' tudományos intézetek' nagyon szükséges voltát T. N. Vas Varmegye' Rendjei és sajnossan tapasztalván, hogy nevendék ifjaik kimiveltetésök végett, minekutánna a' Györi Királyi Akadémia 2-dik Jó'sef Császár és Király' parancsolatjából 1785-ben Pétsre által vétetett, vagy messze helyekre, mint Pestre, Posonyba, vagy Pécsre az atyák' nagy, sokszor el is pazarlott költségével utazni, vagy a' költség-től elijedvén a' természet' beléjek oltott szép ajándékinak kifejtését elhenyélmi kéntelenítettnek, az 1790° és 1792-diki Ország-gyűléseken követjeik által esedeztek a' Hazánál a' Pécsi Királyi Akademiának Szombathelyre által szállításaért, hová a' számos Vas és szomszéd Soprony, Szala, Veszprim Varmegyebéli, sőt a' Horvát és Tót országi ifjúság is könnyen öszve seregelmelhetne; de mind a' két ízben némelly környülállások miatt sikertelen lett buzgó kérésök. Megbizonyodván azonban arról, hogy a' Felsőség éppen nem ellenezné az illy tudományos intézet' felállítást, ha annak megálapítása, öszveszerkesztetése és fentartása a' köz iskolai birtokot nem terhelné, 1793-dik Juni.

3-dikán Szombathelyre közgyűlésre öszve-seregelve b. e. Felső Szopori Szily János első Szombathelyi Püspök Ő Excellentiájának különös munkálkodása 's hathatós búzdítása által egy új philosophiai tudományos intézetnek Szombathelyen felállítását nemes eltökéllyel meghatározták.

Nagy volt a' köz jót, a' haza' boldogságát előmozdítani igyekezők lelkesedése, kik vetelkedve ajánlották vagyonjuk' egy részének e' szent célra feláldozását. Mivel pedig az intézetnek állandó fennmaradását még a' késő időkre is bizonyossá óhajtották tenni, azt olly' alapköre iparkodtak építeni, melly mennyire lehet, a' változandóságnak ne legyen alája vetve; azért is közgyűlésökből meghívták Fő Tiszteletű Reuter Marian, Austriában Sz. Kereszti, Magyar Országban Sz. Gotthárdi Ciszterczita Apát Urat, hogy vagy Szerzeteseket küldjön az ezen intézetben felállítandó tanító székekre, vagy négy Tanítónak a' Vas Vármegyében helyheztetett Sz. Gotthárdi szép jószágá' jövedelméből esztendőnként külön külön 500 forintokkal való fizetését vállalja magára; ők pedig a' tanításra szükséges épületet és minden megkívántatott eszközöket beszerezni, valamint az intézet' Igazgatójának és a' szolgálknak fizetését az intézetnek ajánlott summából kirendelni fogják. Nem is soká vonakodott a' fent tisztelt Apát Úr ezen a' haza' iránt fényes érdem szerzésre nyújtott alkalmatosság elfogadásával, és Szily János Püspök Ő Excellentiájának unszolására engedvén a' Rendek' kívánságának jelentette, hogy Szerzetesei, kiket a' tanító székekre alkalmaztathatna, nem lévén négy Tanító' fizetésére a' Sz. Gotthárdi Apátság' esztendei jövedelméből két ezer forintokat feláldoz, sőt a' Rendek' sürgetéséből ezen szép ígérletét szerzetjének örök dicsőségére foundationális levéllel is meg-

erősítette, mellyben csak azt az egy just tartotta fenn magának és az Apátságban utánna következöknek, hogy a' tanító székekre ezen intézetben mind máshonnét mind szerzetjéből választandó Tanítókat kinevezhessenek.

Vévén ezen fundationalis levelet a' Vármegye' Rendjei F. T. Nagy József Szombathelyi Ránonok és Tek. Szerlecz Jó'sef Tábla-Biró Urakat, mint Követjeiket, Budára küldötték, hogy Mélt. Rákosi Boros Lajos Referendár Ur' társaságában az intézet' Királyi helybenhagyásának 's megerősítésének kieszközlésére az Ország' Nagyjait határozottan megkérnék, kik követségöket serényen teljesítvén mindenektől kegyessen fogadtattak, 's a' dolog szerencsés kimeneteléről jó reménységgel biztattattak, és ekkor az intézet' fundationalis levelét F. T. Szerdahelyi György Váczi Ránonok, és a' tudomány biztosságnál Assessor Úrnak által adták, hogy a' M. Királyi Helytartó Tanácstól Ő Felsege elejbe terjesztethessék helybenhagyás 's megerősítés végett. — Innét haza érkezvén a' Követ Urak ismét Bécsbe utaztak, hol a' trónushoz eresztetvén a' R. Helytartó Tanács' remonstratióját és a' Vármegye' könyörgő levelét az őket kegyessen fogadó Felségnek benyújtották.

Néhány napok múlva mind a' R. Helytartó Tanács' remonstratiója, mind a' Vármegye' könyörgő levele Királyi aláírás által megerősítetve lévén a' M. K. Cancellariánál kihirdettettek, és így a' Kir. Helytartó Tanácstól 11-dik Octob. 1793-ban az 24136 szám alatt költ Kegyelmes parancsolat által a' Rendeknek hirül adatott az intézet' helybehagyása és megerősítése ezen feltételek alatt: 1) Hogy ezen philos. intézet nem csak a' tanítás, hanem az igazgatás módjára nézve is megegyezzen a' közönséges iskolai szisztemával a' tudományok' Pécsi Királyi Fő Igazgatójának,

ki-

kinek kerületében vagyon Szombathely, fő ügye-
lése alatt: 2) Az intézet' helybéli Igazgatóját a'
Vármegyének, alkalmas Tanítókat pedig a' Sz.
Gotthárdi' Apát Urnak, mint a' Tanítók' fizetése'
közvetlen fundátorának, legyen jussa kineve-
zni; kik név szerint minden megüresedéssel beje-
lentessenek a' R. Helytartó Tanácsnak helybenha-
gyás és megerősítés végett azon feltétellel: hogy
azon Tanítók, kik kinevezettek, de még helyben
nem hagyattak a' tudományok Királyi Univer-
sitásánál magokat megvíváltatni 's a' philosophi-
ai Doctorságát felvenni köteleztessenek, mit tel-
lyesítvén karakterökre nézve az Akadem. Királyi
Tanítókhoz mindjárt egyenlők lesznek: azután
pedig, ha tisztjekben serényen eljárnak 's elege-
dő érdemeket tesznek, mind azon javakban is re-
szesülnek, mellyek más egyéb a' tudományos dol-
gokban érdemlett Tiszteknek ki vagynak jelelve.
3) Ezen intézet következő időkben se legyen sem-
mi terhére a' köz iskolai birtoknak sem az Igaz-
gato; Tanítók' vagy szolgák' fizetésében, sem az
intézet épületinek jó karban megtartásában, vagy
valamelly előadandó tudományra szükséges eszkö-
zöknek megszerzésében. Utoljára arra is kegyel-
messen emlékezteté Ő Felsége a' Rendekeztet, hogy
az intézet az adózó népnek legkevesebb terhére
se legyen, hogy jöllehet az intézet' házának tu-
lajdon költségökön felépítését, megtartását, és
addig, még az felépül, a' leczke adásra más al-
kalmas hely' készítését megigérték, még az
épület' felállítására vagy megtartására kívántatott
kézi munkákra se köteleztessék az adózó község.

Ezen kegyelmes Királyi parancsolatot, melly-
ben igyekezetöket a' legszebb kimenetellel koronázva látták, különös örömmel vették a' Vármegye' Rendjei és tüstént meghatározták, hogy
mind itthon, mind a' többi szomszéd Vármegyék-

ben ezen philos. intézet' felállítása 's Királyi megerősítése kihirdetessék, egyszer'smind, mivel az intézet' helybeli Igazgatójának és a' szolgáknak' fizetése, valamint az intézet' házának felépítése, és a' tudományoknak hasznos tanítására megkívántatott eszközöknek megszerzése is egyedül a' keblebéli nemesség' adakozásától függene, ez ajánlásának tellyesítésére, a' szomszéd Vármegyék pedig az intézet' gyarapítására atyafiságosan megkérlettessenek. És valóban egy szabad, 's a' haza' hőldogságát előmozdítani törekedő nemzethez illő serénységgel tellyesítették ígéretöket Vas Vármegye' Rendjei úgy, hogy a' bőkezűségökből öszve jött pénz' egy részen hely vásároltatván, azon az intézet' mostani háza felépítettett (ebbe a' Tanulók a' Gymnasiumból, hól addig is, még az intézet' háza felépülne, leczkék adattak, 1797-ben mentek által); másik része pedig hozzá adván a' szomszéd Vármegyékből küldött segedelmet, tökepénzé változtattatott, mellynek esztendei kamatjából fizettetnek az intézet' helybeli Igazgatója, a' vallás-tudomány' Tanítója és az intézet' szolgálja.

Így megálapítva lévén az intézet; benne a' leczke adások az 1793 $\frac{3}{4}$ iskolai esztendön elkezdöttek, 's mái nap is már egyedül a' Szombathe-lyi Püspöki Megyéből választott Tanítók által gyorsan folytattnak T. Vass Vármegye' Rendjeinek különös pártfogása alatt, kiknek bőkezűsége nem tudomány intézetet ápolgatni 's virágzásba hozni még akkor sem szünt meg, midőn a' múlt háborús időkben vagyonjok jó részét a' haza' védelmére köteleztettek feláldozni, mint ezt bizonyítják az azon idő közben nagy költségen megszerzett physikai 's matematikai eszközök. Nem dicsekedhetik ugyan az intézet e' pontban tökéletességével, mivel még többek kívántatnának a'

tudományoknak lehető leghasznossabb közlésére; de ez talán nem csak ezen intézetnek szomorú sorsa, 's talán reménylheti jobb idők' előfordul-
tával e' hézag' kipótolását is azon nagy lelkű Ha-
zafiaktól, kik' adakozásának köszöni lételet, 's
virágzását. Nem különben megérdemlené a' köz
figyelmetességét egy az intézethez megkívánta-
tott könyvtárnak beszerzése, mivel a' Tanítók'
szükséges kimiveltetése következőleg az intézet'
tökéltetése nagy részről attól függ, ha azok
a' tudományoknak különbb különbb oldalról való
előterjesztésével, az új találmányokkal egyszóval
a' literatura' előmenetelével jólkor megismerked-
hetnek, mellyre elmulaszthatatlanul szükséges a'
jelesebb tudományos folyó irások', a' tudomá-
nyokból ki jött nevezetesebb könyvek' megszer-
zése; ezen igen érzett szükségöket pedig a' Ta-
nítók közönséges fizetésökből koránt sem pótol-
hatják annyira, mennyire óhajtanák, vagynak
ugyan itten a' Püspöki Residentiában, 's a' Pap
nevelő házban szép Könyvtárok, mellyek' haszná-
lása a' philos. intézetbéli Tanítóknak is meg-
engedtetik; ők azonban ezeket az újjabb philos. Li-
teraturára nézve kevésben használhatják.

Mind azon tudományok taníttatnak ezen in-
tézetben, mellyek a' honni köz iskolai szisztema
szerint taníttatni szoktak a' K. Akademiáknál lévő
philos. iskolákban, egyedül a' honni nyelvnek és
literaturának, mellynek pedig az 1792-dik Or-
szág-gyűlés' 7-dik czikkelye szerint minden isko-
láknak rendszerint való tudománynak kell lenni,
taníttatása hibázott mind eddig; e' pontban is tö-
kéltetesiíteni kívánván az intézetet az iskoláknak
a' Győri tudomány kerületben mostani Királyi Fő
Igazgatója ama nagy érdemű 's a' honni nyelv'
mívelésén különösen buzgólkodó N. és Fő Tiszt.
Fejér György Ur meghívta az intézet' Tagjait,

hogy a' honni nyelv' mivelése náluk is munkába vétessék, és arról rendszerint való leczkék adattassanak; melly szíves meghívást hasonló serénységgel fogadták az intézet' Tagjai 's így e' folyó iskolai esztendőn már a' honni literaturából is rendszerint való leczkéket vesznek a' tanulók.

Az intézet' kezdetétől fogva e' következő Igazgatók és Tanítók foglalatostokdtek itt az ifjúság' nevelésével:

Lukafalvai Zarka Károly T. Vass Vármege' Tábla-Bírája az intézet' helybéli Igazgatója volt fizetés nélkül 179 $\frac{3}{4}$ -től fogva 1797-dikig. A' honni literaturát ezen munkájával nevelte. A' Barátságáról.

Schuhman Theophil Austriában Sz. Kereszti Magyar Országban Sz. Gotthárdi Ciszterezita Szerzetes, Philosophia' Doctora, helybéli Igazgató volt 1798—1802, midőn a' vissza állitatott Pásztói Apátságra kineveztetvén Egerbe ment és ott 1810-ben meg halt.

Czuppon György Szombathelyi Megyebéli Pap, Theologia' Doctora és a' Szombathelyi Pap nevelőházban Sz. Írás' és napkeleti nyelvek' Tanítója a' phil. intézetben vallás-tudományt tanított 1796—1804, egyszer'smind helybéli Igazgató volt 1802—1808; ki is 1804-ben Szombathelyi Kanonokká neveztetvén, következő munkáiról esmértes: *Celeusma filiorum Regni Budae* 1791. — *Vindicio vulgatae lat. edit. Bibliorum* 2. Tom. Sabariae 1798. — *Promptuarium Literaturae Hebraicae theoretico - practicum* 2. Tom. Viennae 1804. — *Reflexiones Historico Hermeneuticae super Exegesi biblica*. Sopronii 1816. — *Paralipomena Reflexionibus super exegesi biblica super addita*. Sabariae 1817. — *Valesii Florentis Sciagraphia de modalitate et tempore eden-*

dae versionis Hungaricae Bibliorum sine loco et anno.

Hübler János Ferencz Eszterg. Érseki Megyebéli Pap, Philosophia' Doctora Physikát és mezzei gazdaságot tanított 179 $\frac{3}{4}$ — 1808, mikor a' Györi Kir. Akademiánál Al - Igazgatóvá rendeltetett, melly tisztségét ma is példássan folytatja.

Tóth István Szombath. Megyebéli Pap, Philosophia Doctora Magyar Ország' Historiáját tanította 179 $\frac{3}{4}$ — 1795, mellyben meg halt.

Kresznerics Ferencz Szomb. Megyebéli Pap. Philosophia' Doctora Mathematikát tanított 179 $\frac{3}{4}$ — 1812. 1-ő April. midőn tanító székét a' Ságghi Plebániával felyáltotta, ki adott munkái ezek. A' Császárok. Írta görög nyelven második Julianus Császár, megmagyarázta 's a' t. Posonyban 1806. — Diploma Viti Nitriensis Episcopi datum Ecclesiae S. Stephani Viennae 1541. E Tabulario Praepositurae Viennensis edidit. Viennae 1806. — Nagy Jó'sef Szombathelyi Prepost élete, Az Erdélyi Muze. V. Fü. z.

Sámpár Ignátz Sz. Kereszti és Sz. Gotthárdi Ciszterczita Szerzetes Philosophiát tanított 179 $\frac{3}{4}$ — 1795. mikor Professorságát elhagyta.

Dese Pál Szomb. Megyeb. Pap, Philosophia' Doctora Historiát tanított 1795 — 1803, mellyben Kéthelyi Plebánossa lett; szerzett érdemei 1811-ben Szombathelyi Kanonoksággal jutalmaztattak meg.

Sztáresecz Bernárd Sz. Ker. és Sz. Gotthárdi Ciszterczita Szerzetes, Philosophia' Doctora Philosophiát tanított 1795 — 1798, mikor Sz. Gotthárdi Elöljárónak kinevezetett.

Hórváth Ferencz Szombathelyi Megyebéli Pap, Philosophia' Doctora Philosophiát tanit 1798-tól fogva mái napig; valamint az inté-

zetet 1808-tól fogva mind ez ideig bölcsen kormányozza. Nyomtatásban ki jött munkái ezek: Papi Ditséret, melyet Tdö Balog Jo'sef' első áldozattya' ünneplésekor mondott. Szombathelyen 1799. — Oratio occasionalis ad totam Juventutem literariam Sabar. Anno 1814 2-a Januar. qua Universa Juventus Schol. District. liter. Jaur. pro victoriis de Gallo relatis publicas Deo gratias egit. Sabariae 1814. — De honore secundae Majestati debito. 12-a Fébr. die natali suae Majest. Sacrat. Francisci 1-i ad juvent. philos. Sab. dixit Sabariae 1819.

Nagy Gábor Szombat. Megyebéli Pap. Theologia Doctora, és a' Szombath. Pap nevelőházban Egyházi történetek' és törvények' Tanítója a' philos. intézetben vallás tudományt tanított 1804 — 1805, mikor a' Királyi Universitáshoz Pastoralis' Professorának kinevezetvén. Pestre ment, a' hol 1809. meghalt. Tőle vagyon: Halotti Beszéd, melyet Harrasi Gróf Herzán Ferencz Kardinalis és Szombathelyi Püspök' hamvai felett mondott. Szombathelyen. 1804.

Németh János Szombath. Megyebéli Pap Philosophia Doctora közönséges és Magyar Historiát tanított 1803 — 1817. egyszer'smind vallástudományt 1808 — 1817. mikor Gyarmathi Plébánosná lett. Ki adott munkái: Az 1817. Tudom. Gyűjtem. Az első könyvnyomtató műhelyről Magyar Országban a' Mohátsi veszedelem után. — A' Magyar Orzági és Erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a' hely a' hol, és az idő és meddig nyomtattak. — Memoria Typographiarum inclyt. Regni Hung. et M. Princip. Transylvaniae Pesthini 1818. Oda ad Illust. ac Rev. D. Leopoldum Somogyi de Perlak Eppum Sab. dum regimen suae Dioecesis capesseret. Sabar 1806.

Laky Károly Szombat. Megyeb. Pap. Philosophia' Doctora Physikát és mezzei gazdaságot tanít 1808-tól fogva, egyszersmind vallás tudományt 1817-től fogva mind ez ideig.

Bitnitz Lajos Szomb. Megyeb. Pap. Philosophia Doctora Mathematicát tanít 1812 1-ső April. fogva és Magyar Literaturát 1819. némelly értekezései kijöttek ezen Tudom. Gyűjt. u. m.: Visgálatja ezen könyvnek: Philosophia critice elaborata auctore Simeone Chuchich. — Az ébrenségről, alvásról és álmokról. — kivonás ezen érték: Das Polareis. — A' Vass és Szala Vármegyei Tótokról.

Dantsets Jósef Szombat. Megyebéli Pap, közönséges és Magyar Históriát tanít 1817-től fogva.

Ha a' tanulók' számából következtethetni az intézet' virágzását, valóban erre nézve nem utolsó helyet foglal ezen Királyi intézet a' honni fő Iskolák' sorában; minden esztendőn számos ifjúság szokott ide özsveseregelni a' tanulásra mind a' könnyebb élhetés' mind a' tanulásra több alkalmatosság' okáért: szállásaik kerteiktől környékeztetnek, a' város' videke pedig gyönyörű erdőkkel, folyókkal 's rétekkkel díszeskedik, hol mint egy csendes magányban sétálgatva tanulgat az ifjúság: a' város kicsiny 's azért kevesebb alkalmatosságot szolgáltat az erkölcsök megvesztegetésére, ellenben több segedelmet a' fenyték' könnyebb fenntarthatására. — E' folyó iskolai esztendőn ezen intézetben 153 ifjak tanulnak, u. m. első esztendőbeli Philosophusok, 91; második eszt. pedig 67; ezek közt vagynak vass Vármegyeiek 60, Szala Várm. 31, Soprony, 24, Veszprim. 9, Posony. 5, Somogy és Baranya Várm. együtt 6, Fejér és Tolna. 10, Horvátok 3, Illyrusok és Stájerok 10. — Nevendék Papok Szombathe-

Iyi Megyéből 10, Veszprimb. 5, Nemessek 40, Polgár 42, a' többiek nemtelenek. — Vallásra nézve: 2 Reformat. 2 egyesült Görög, a' többiek Rom. Katholikusok.

B. S. P.

3.

Magyar Országnak és nevezetesebb helységeinek népessége a' R. Cath. Érsek-és Püspök-ségek' idei Schematismussaik szerint. —

A' Tartományok lakossainak számával, azoknak népességével a' Politikusoknak eleitől fogva igen sok bajok volt. A' leg-régiebbek, mint Plató *) és Aristoteles, **) a' népességnek egy bizonyos pontját vették fel, melyet egy Országnak el kell ugyan érni, de felyül haladni nem szabad, ha erős és boldog akar lenni. Ezeknek állítását fogadták-el az ujjabb időnek több höltsei is, mint: Dohm, ***) Luden, ****) Schlötzer, *****) de mindenek felett a' sürűverű Malthus, ki megmutatván, hogy az emberek Földmérői progressióban szaporodnak, míg a' szükséges élelem tsak számvetőiben nevedik; attól fel, hogy idővel a' mi tsekely kiss földünk a' temérdek emberi Nem eltartására nem lesz e-

*) De legibus Lib. V.

**) Politicor. Libro VII. cap. 16.

***) Über die bürgerliche Verbesserung der Juden, Bevezetés.

****) Handbuch der Staatsweisheit oder der Politik. 163. §.

*****) Staatsgelahrtheit. 1-ső Rész 20. l.

légséges. *) Mások az ujjabbak közül ellemben azt vitatják, hogy a' népesség soha egy tartományba sem lehet igen nagy. „A' Népesség magában foglalja”, így szöllanak ezek „az emberi boldogság minden nemeinek talpkövé”; **) „az emberekben áll az Ország hatalma; a' hol emberek vagynak, ott bőség is vagyon”; ***) „Valamint a' népesség a' Hereskedés magzatja volt, úgy éppen olly könnyen lehet annak szülője-is”; ****) „minél népesebb egy Ország, annál gazdagabb is, a' szükség a' szegényeket a' föld jobb megművelésére kényszerítvén”. *****) Montesquieu Eoropának javára csak olly törvényeket ohajt, mellyek a' népesedést előmozdítják. *****) Jakob Professor pedig az igen nagy népességről való panaszokat, egy rövidlátásu és hibás uralkodás jeleinek tartja, melly az emberek bétét nem esmervén, munkásságoknak, a' helyett hogy azt előmozditaná, gátot vet. *****)

A' Politika, a' lakosok számát illy nevezetes tárgynak tartván, mi tsuda ha kedves szülotjének, a' Statisztikának, melly az Uralkodásnak, a' boldogság előmozdításának eszközeit megmutatja, *****) a' tisztviselöt munkálkodá-

---

*) Malthus on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness. Némre fordította Hegewisch Dr. —

**) Waldeck über die Unzertrennlichkeit der Bauern Güter 108 l.

***) Mayers Beyträge und Abhandlungen zur Aufnahme der Landwirthschaft, 110. l.

****) v. d. Lith's politische Betrachtungen über die verschiedene Arten von Steuern 25. §.

*****) Schmalcz Handbuch der Staatswirthschaft 218. §.

*****) de l' Esprit des Loix XXIII. Könyv. XXVI. Fejezet.

*****) Grundsätze der Polizey Gesetzgebung. 1. Rész 103. §.

*****) Schlötzer's Theorie der Statistik 4. l.

saiban elősegíti, *) a' hazafiakat az Ország hiánosságaiával és gyengeségeivel megesmértetvén, azoknak orvoslására, hazájoknak nagyobb szeretetere buzdítja, **) a' Világ-polgárjainak pedig az Országok erejének össze hasonlítására alkalmatosságot nyújt, ***) — szoros kötelességül tette, hogy az, országok népességét, mint az uralkodás mesterségének kultsát, ****) kinyomozni ügyelje. A' Statisták e' részben nem is voltak restek és minden ide tartozó Datumokat szorgosan összegyűjtögettek, hogy mindazáltal tudósításaiknak annál nagyobb hitelességet, bizonyosságot adjanak az Országlásokat, a' több Statisztikai datumok mellet, a' népességet illetőknek közlésére is unszolni nem mulasztották el. *****)

Igaz ugyan hogy a' lakosok számából, vagy egy tartománynak népességéből annak valóságos belső erejét megítélnünk nem lehet; egy Sully, egy Hunyadi János az Országok merőserpenyőjébe ezereknél többet nyom; de valóban helytelenség volna ebből azt következtetni, Német Orzágnak egy tudóssával, hogy a' Népesség kinyomozása hiába való haszontalanság. *****) A' lakosok számából az Ország belső erejéhez egész hihetőséggel hozzá vethetünk. Ezer embernek testi ereje nagyobb, mint tiznek; ezer ember a' nemzeti Gazdagságot jobban nevelheti,

---

*) Schlötzer ugyan ott 2. l.

**) Schlötzer eml. h. 36. és 52. l.

***) Schlötzer ugyan ott. 36. l.

****) Schwartner's Statistik des Königreichs Ungarn. 1-ső Rész 89. l.

*****) Schlötzer eml. h. 62. l. Jakobs Polizey Wissenschaft 1 ső Rész 48 §.

*****) Lueder's Kritik der Statistik und Politik 67. 's köv. l.

mint tíz; és ezer emberből, a' több környülállások mindég megegyezvén, könnyebben válik egy Hunyadi János, egy Sully, mint tíz közül. Ezen tekintetből a' magyar haza népességét illető jegyzetek' közlését eddig-is kötelességének tartotta, és most-is annak tartja ezen Tudományos Gyűjtemény.

Egy Ország lakossai számának esméretéhez kétféleképpen juthatunk, vagy közönséges összes számlálások által, vagy az ugy nevezett politika számvetés segítségével. Az utolsóhoz tulóssaink az elsőbhek hiánossága és bizonytalan volta miatt folyamodtak, a' megholtak a' születtek, a' kötött házosságok, sőt a' kényérkosarak számát *) és több effele környülállásokat használván, az élő emberek mennyiségének meghatározására. **) De itten-is egy felől némelly nem mindég megnyerhető és ritkán egészen bizonyos Datumok kívántatván, más felől pedig az ezen Datumok és a' népesség között észrevehető *proportio* a' környülállások szerént változván, ezen számvetés tsak nagyon kétséges következtetéseket adhat; különösen hazánkra nézve annyival is inkább mivel azon egyes Datumotskák, melyek e' részben öszszegyűjtögetettek, ***) igen tsakélyek és szorossab kiterjedésűek, hogy sem azokról az egész Országra akármelly kitsiny bizonyossággal-is ítélnénk. Tanátsosabb tehát e' részben a' lakosok közönséges felszámlálásaikhoz folyamodnunk. Hogy ezek más tartományokban mi-tsoda vigyázattal és hitelességgel tétetnek meg,

---

*) Lueder eml. munk. 49. §.

**) Süssmilch's göttliche Ordnung in der Veränderung des menschlichen Geschlechts.

***) Schwartner eml. munk. 1. rész 98. 's köv. 1.

mostani tzélunkhoz nem tartozik. Elég itten házáknál meg állapodnunk.

Magyar Ország minden lakossai tsak Jó se f Császár alatt irattak össze; mi volt ezen szorgalmasan véghez ment intézetnek szép resultatuma ösméretesebb olvasóink előtt, *) hogy sem annak ujj feljegyzésére szükség volna. Ezen időtől fogva illy közönséges számítások nem tettek. Ennek helyében jöttek az 1802-dik eszt. 2. törvény tzikely által elhatároztatott nemtelenek összeírásai és a' R. Catholika Szentegyházban végben vitetni szokott felszámlálások. Az elsőbhek, jöllehet azokból a' nemesek egészszen kivagynak rekesztve, az utolsóbbaknál bizonyosobbak, hitelesebbek, és az egész Ország népességének meghatározásában nagyobb bizodalommal használtathatnak, amazokban tsupán a' Római Catholikusok száma határoztatván bizonyossággal meg, a' több vallásokon lévők vagy tsak a' hihetőség szerént **) és gyakran egészszen hibásan ***) adatván elő, vagy egészszen

---

*) Szépen elő adja ezt Schwartner eml. munk. 1. Rész 106. és köv. l. rövidebben és heánosabban Magda Magyar Ország Statistikai és Geographiai leírásában. 72. l.

**) A' Nyitrai Püspöki Megye 1802-dik esztendei Schematismussa a' Protestansok számát ezen egész megyébe 20866. lélekre tette és Schwartzner, ezen megyét esmérvén, ezen számát is keveseli 's azt nyomtatásbeli hibának tulajdonítja (annak eml. mun. 1-ső Rész 161. l.) már pedig az idei Schematismusba tsak 20579. protestans lélek fordul elő, és így 17. esztendő alatt ezeknek számok nem hogy nem szaporodott, hanem apadott volna.

***) Az Egri érseki Megye idei Schematismussába, melly különben a nem R. catholikusok számát elég szorgosan kitette, Dorogh Hajdú Várossának 40. R. Cath. 10. Ref. 10. 'Sido's így összeséggel 60. lakost ad, pedig ezen népes helységet számos Görög-vallásúak is lakják tsupán az egyesültek száma a' Munkátsi megye Schematismussa szerént 4031. Lélekre megyen.

elmellőztetvén. *) De azokhoz a' magános tudós-
nak jutni sokkal nehezebb lévén, addig is mig
talám több, a' haza' különböző részeibe lakó tu-
dóssaink barátságos közlése mellett, hazánk né-
pességéről a' polgári özszeírások szerint is
tudósítást tehetünk, nem akartuk elmulasztani azt
ittén előadni, a' mit e' részben a' különböző
nyomtatásban kijött idei Érseki és Püspöki sche-
matismussokból özsze szedegethettünk, Schlö-
tzerrel meglévén győződve, hogy a' melly szám-
ba egygy két százzal több, vagy kevesebb nagy
külömbiséget nem teszen, számvetési bizonyossá-
got nem kell kívánnunk, **) és hogy legalább a'
hazafiak közül a' Rom. Catholika hiten lévőek szá-
mát, valamint némelly egygyes helységek népessé-
gét, az ilyen dolgokban kívánható szorossággal
igy-is meghatározhatjuk.

Ezek

---

*) A' Rosnyói és Szathmári Püspöki Megyék Schema-
tismussaiban a' nem R. Catholicus hívek semmi helyt sem
találhattak.

**) Schlötzer Theorie der Statistik 39. l.

Ezek szerint tehát az egyes Érseki és Püspöki
Megyék népessége a' következő: a'

	Rom. Cathol.	Gör. Egy.	Gör. N. egy.	Evang.	Refor.	'Sido	Összes.
Besztertzei	130,622		1	56,801		501	187,925
Bosniai v. Deakovari	138,265	469	147,223	4,271	3,420	429	294,137
Gsanadi	300,371	680,660 *)		8,667	14,257	3,647	707,602
Egri	304,177		1,327	15,597	286,491	12,868	620,460
Esztergomi	710,883	2,366		105,811	57,964	33,390	911,414
Fejervari	123,526	5256		3,899	54,134	3,959	190,774
Cyöri	263,029	213		66,123		9,671	339,036
Kalotsai	278,759		100078	28,066	25,602	4,223	436,728
Kassai	255,176		234	28,607	84,165	22,900	391,022
N. Várad	40,781	25443	97402	45,394	221,009	2,265	432,294 **
Nyitrai	271,545		1	20,579		8,260	300,925
Péchi	281,799	21,664		25,824	71,399	4,691	405,377
Bosnyoi	125,102						125,102
Szathmari	59,967						59,967
Szepcsi	198,583			72,138 ***)		3,258	273,979
Szombathe- lyi	241,846		21	64,507		4,131	310,505
Zagrab	627,634	230	52643	372	95	696	681,670
Vázi	244,447	1,582		36,355	156,209	4462	443,145
Veszprémi	305,760	312		27,005	92,743	12519	438,399
A' Sz. Bene- dek szer- zete által administ- rált helye- ké	19,610				4486	81	24,182
A' Cisterci- ák által administ- ráltaké	13,174				3358	121	16,713
Summa	4,935,056	****) 26,142 413,658	398,930	407,308 210,612	1,067,638	132,732	7,591,476

*) A' Görög nemegyesültek az egyesültektől nem mindenütt külömböztetvén meg, az ilyen számokat, mint mind a' kettőhöz tartozókat, közbül helybetettem és külön adtam össze; erre kényszeritettem némelly egyházi megyékbe a' Lutheránusok és Reforमतusokra nézve is, kik a' nem Catholikusok közönséges nevezete alatt fordulnak elő.

Ha meggondoljuk, hogy a' Rosnyói Püspöki megyében, melly Gömör Itiss-Hout es Torna Vármegyéket, nem különben Nográdnak és Szepesnek egy részét foglalja magában, mind a' ket protestans valláson levő hívek száma nem megvető, hogy a' Szathmári Püspöki megyébe, melly Szathmár, Beregh, Marmaros, Ugotsa és Unghvár Vármegyékre terjed ki, az Ó - hiten lévők száma melly nagy, és a' Kalvinus tanítását követőké is tekintetbe vehető ****), mind ezek

---

**) Ide nem értetnek Erdélynek azon Részei, mellyek ezen Püspöki megyéhez tartoznak és 4474. Rom. Cath. 61561. Gör. Egy. 71. Luth. 48,899. Ref. 22. Unit. és 645. 'Sídó, összeseséggel tehát 115,673. Lakosokat számlálnak.

***) Ezen Püspöki megyében Acat. nevezete alatt előforduló lakosok majd semmi kifogás nélkül Luther Márton tanításait követik ugyan, az előmbbe szabott törvény mindazáltal, hogy tudniillik Kútfejeimtől semmiibe sem távoznak el, nem engedé meg czeknek a' Lutheranusokhoz való számlálását,

****) A' Görög valláson levők száma részről azért is olly kicsiny, mivel az egyesültek sok Megyékben egyenesen a' R. Catholikusokhoz számláltatnak.

*****) Az ezen Püspöki Megyékben levő nem R. Catholikusok nagy számáról egy tsekély képzetet készíthetünk magunknak, az itten előforduló Leány Szentegyházok nagy számát tekintvén meg, mellyek ugyan azon egy Anyaszentegyházhoz tartoznak. Így a' Munkátsihoz 146. Leány Szentegyházok számláltatnak, ezek közül 85-be egy Római Catholikus sem lakik, a' többi pedig az Anyaszentegyházal együtt csak 2060. R. Catholikusokat számlál; így a' Bártházihoz, Beregh Vármegyébe, 43. a' Husztához, Mármarosban 39. a Nagy Bereznaihoz, Ungh Vármegyébe 49. a' Tybahihoz ugyan ott 37. Leány Szentegyházok tartoznak 's a' t.

pedig azon nagy és 7,591,476-ra menő summába nem foglaltatnak; ha számba vesszük azon egyes hibákat, mellyek a' több Püspöki megyék Schematismussaiiba is találtatnak, és a' mellyekre olvasóinkat felyebb figyelmetesekké tenni, el nem mulasztottuk; ha ezekhez adjuk a' katonák nagy seregét, melly itten hasonlóképpen nem fordul elő, és még is az Ország népességéhez tartozik; ha mondom mind ezeket, több hasonló környülállásokkal együtt fontolóra vesszük, által láthatjuk melly imposant már is hazánk népessége. E' részhen mindazáltal olvasóink ítélete eleibe vágni nem akarunk, és az itt előforduló hianosságok kipótlását örömet azoknak általlátásokra bizzuk.

A' Hazánkban levő nevezetesebb és nagyobb helyek népessége a' következő, a' betűk rendi szerént elintézett Laistromból fog kitetszeni.

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gö. N.e.	Luth.	Ref.	Sido	Össze.
Ada falu Bats V. ben	4077		1562			60	5699
Almás falu ugyan ott	5617		15	2	1	49	5684
Apáti M. V. ugyan ott	5316		26	18	10	19	5389
Arad pr. V. Arad V. ben	5071						5071
Arokszállás M. V. a' Jászágban	6406		9				6415
Baka-Bánya Sz. K. V.	1099			1318			2417
Balassa Gyarmath M. V. Nográd Vgyében	2145	50		1200		870	4265
Bártfa Sz. K. V.	3912			874		198	4984
Bazin Sz. K. V.	2608			1660		265	4533
Baja M. V. Bats V. ben	8098		2500	15	170	350	11133
Békés M. V. Békés Vár- megyében	716	3	590	12	13480	3	14801
Béla-Bánya Sz. K. V.	858			326			1184
Besztertze Sz. K. V.	2742			1584			4326
Bezdán M. V. Bats Vár- megyében	6025				45	87	6119
Büszörmény Hajdú V.	51				13'00	8	13159
Brezno - Bánya Sz. K. Város	1314			2158			3472
Brod Vár a' Brodi hat. & őrző Ezeredben	1746		225				1971
Buda Sz. K. Fő Város	24319		577	173	62	381	25512
Csaba falu Békes Vár- megyében	2667	17	405	14745		16	17250 *

*) Európában tudomra ez a legnagyobb, legnépesebb falu, Ásiá-
ba, hol a' helyek nevei nincsenek még olly szorosan megkü-
Tud. Gy. XII. K. 1819.

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. e.	Luth.	Ref.	Sidó	Össze.
Csanád falu Csanád V.	1737	5000					6737
Csát M. V. Borsod Vben	70			3	5000	40	5113
Csongrád M. V. Csongrád Vármegyében	10157	27				15	10193
Czegléd M. V. Pest V.	4366	26		210	8352		12954
Deakovár püsp. V. Verőtze Vgyében	1618	1				4	1623
Debretzen Sz. R. V.	1420	28	11	104	36500	43	38100
Deretske M. V. Bihar Vármegyében.	208	4	6	3	4928	24	5773
Duna-Vetse M. V. Pest Vármegyében	74			20	5866		5960
Eger Érs. V. Heves Vben	17032		350				17382
Eperies Sz. R. Város	5641	2		1183	33	59	6918
Érsek-Újvár M. Város Nyitra Vgyében	5840	0			4		5853
Eszék Sz. R. Város	7340	7	1839	14	9	33	9242
Esztergom Sz. R. Vár.	9146	28		1	2		9177
Féleggyháza M. V. a Kis-Kunságban	12964	7					12971
Felső Bánya pr. V. Szathmár Vgyében	1464						

lőmböztetve, találatnak sokkal nevesebbek is, így Chinában Canton Várossa mellett Hong - Chan vize folytában egy hasonló nevű falu találatik, mely 100,000 lakosokat számlál; Sin aye, egy más falu ugyan azon Birodalomban 50,000 lelkét foglal magában. Archiv für Geog. Hist. Staats - und Kriegs - Kunst 1819. 15. Dar. 60 l.

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. e.	Luth.	Ref.	Sidó	Össze
Fejérvár Sz. R. V.	18199		459	12	16	5	18691
Földvár M. V. Tölna Vármegyében	7566		140	40	36	5	7787
Gyöngyös pr. V. Heves Vgyében	11210		47	26	293	240	11816
Győr Sz. H. V.	10841		138	27	19		13698
Gyula M. V. Békés V.	5715		9	2972	2315		11017
Halas M. V. a' Kiss- Runságban	2304		12		8463	58	10837
Hadház Hajdú Város	21		6		5650		5677
Holdmező - Vásárhely M. V. Csongrád Vben	6010		685	510	17771	26	25002
Holits M. V. Nyitra V.	2585			371		820	3776
Igló M. V. Szepes Vben	2502				1704		4206
Kalotsa Ers. V. Pest V.	7396			4	5		7405
Kaposvár M. V. Somogy Vármegyében	2829		35		100	68	3032
Kaprontza Sz. R. Vros	1989	21	68	1		22	2101
Kardszagú - Szállás M. V. a' Nagy Runságban	637		37		10380		11054
Karlovitza M. V. a' Pé- tervárad hat. ör. Ez- redben	1244	3	3972	15	13		5247
Kassa Sz. R. Város	10435			948	574	4	11961
Késmárk Sz. R. Város	1685			2450			4135
Keszthely M. V. Szala Vármegyében	6009				23	248	6280
Ketskémeth M. V. Pest Vármegyében	20618		144	317	10125	135	131339

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. e.	Luth.	Ref.	Sido	Össze.
Kiss-Márton Sz. R. V.	3972				15	553	4540
Kiss - Újszállás falu a' Nagy Kunságban	9	18			6734		6761
Komárom Sz. R. Város	10927	245		447	5776	385	17721
Korpona Sz. R. Város	1560			1800 706		.	3360
Körmözt Sz. R. Város	4749						5155
Körözs Sz. R. Város	2690	35	14			10	2749
Köszegh Sz. R. Város	3936			1955		71	5962
Krassova falu Krassó Vármegyében	4026	36			1		4063
Hun hegyes falu a' Nagy Kunságban	51	16			6092		6159
Hun Sz. Márton falu a' Nagy-Kunságban	4924	28		1	2	14	4969
Libeth-Bánya Sz. R. V.	242			1173			1415
Lippa M. V. Temes Vgyében	1454	3328		4	2	8	4796
Losontz pr. V. Nográd Vgyében	715						
Lötse Sz. R. Város	2350			1710			4060
Lugos M. V. Krassó V.	1165	4811		34	28	108	6146
Madaras falu a' Nagy Kunságban	2	20			7270		7292
Makó M. V. Csanád Vár- megyében	5349	21					
Mező - Hővesd M. V. Borsod Vgyében	5583			113	8595	1081	15159
						50	5633

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. e.	Luth.	Ref.	Sido	Össze.
Miskoltz pr. V. Bor- sod Vgyeben	4024	331		1381	15259	398	21393
Modor Sz. H. Város	1859			2025		5	3889
Mohács M. V. Baranya Varmegyében	5112	816			1753		7681
Monor M. V. Pest Vár- megyében	653	7		29	4754		5443
Mór M. V. Fejér Vár- megyében	4572	1		40	430	262	5305
Munkacs M. V. Beregh Varmegyében	887						
Nádudvar M. V. Sza- bolts Vgyében	408	63		1	5050	345	5867
Nagy Abony M. V. Pest Varmegyében	6432			62	790	500	7784
Nagy-Bánya Sz. H. Vá- ros	1579						
Nagy Betskerek M. V. Torontál Vgyében	2331	6026		1400	22		9779
Nagy Bába falu Bihar Varmegyében	1		1		5965	12	5979
Nagy Kálló M. V. Sza- bolts Vgyében	528			6	3015	650	4199
Nagy Kanizsa M. V. Szala Vgyében	4800	75			2575	1022	8472
Nagy Karoly M. V. Szathmár Vgyében	3265						
Nagy Rikinda M. V. Torontál Vgyében	1832	8454		33	18	112	10449
Nagy Körös M. V. Pest Varmegyében	950	62		188	12276	83	13559
Nagy Lak falu Csanád Varmegyében	207	5325		4245			9777
Nagy Sz. Miklós M. V. Torontál Vgyében	2862	7218		346	26	631	11083
Nagy-Szombath Sz. H. Város	6321	25		340	6	95	6787
Nagy-Várad pr. V. Bi- har Vgyében Várad Ólaszival és Velen- tzevel egygyütt	6429	1988	2239	306	2880	409	14251

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. c.	Luth.	Ref.	Sidó	Össze.
Szabatka Sz. R. Város	25457		2381	10	28	146	28022
Szakoltza Sz. R. Város	4721			678		182	5581
Szarvas M. V. Békés Vgyében	818	1	169	10693	49		11730
Szatmár Némethi Sz. Kir. Város	1278						
Szeben Sz. R. Város	2007			873	1	48	2929
Szeged Sz. R. Város	28019	1554		1	3	576	30153
Szekszárd M. V. Tolna Vgyében	5300	2		4	1603	9	6918
Szentes M. V. Cson- grád Vgyében	5774	315		140	9482	83	15792
Szent György Sz. Kir. Város	1879			748	2	345	2974
Szent Tamás falu Bats Vgyében	2437		4060			30	6527
Szigethvár M. V. So- mogy Vgyében	2641	60		1		10	2802
Szigeth M. V. Márma- ros Vgyében	1227						
Szoboszló Hajdú Város	28		7	6	11980	13	12094
Szolnok M. V. Heves Vgyében	8859				15		8874
Szombathely püs. V. Vass Vgyében	3700			35		45	3780
Szolnok M. V. Sze- pes Vgyében	3166						
Tata M. V. Komárom Vgyében	6324	1939		28		448	8739
Temerin M. V. Bats Vgyében	5985		12	250	500	106	6853
Temesvár Sz. R. V.	6495	5657		99	14	380	12665
Tokaj M. V. Zemplén Vgyében	943	115		109	871	96	2134
Tót-Komlós falu Békés Vgyében	30		8	5380			5418
Török Sz. Miklós. M. V. Heves Vgyében	2500	39		10	5872		8421

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gö. N.e.	Luth.	Ref.	Sido	Össze.
Nánás Hajdú Város	115	.	.	32	7000	120	7267
Nyitra püs. V. Nyitra Vármegyében	4159	1	.	9	.	1106	5275
O Betse M. V. Bats Vármegyében	4504	.	3730	5	6	85	8330
O Buda M. V. Pest Vármegyében	3981	.	.	17	142	3145	7285
O Kanisa M. V. Bats Vármegyében	6058	.	1213	2	.	86	7359
Oroszháza falu Békés Vgyében	148	.	34	8467	30	1	8680
Paks M. V. Tolna Vár- megyében	4832	5	.	807	552	470	6666
Palánka falu Bats Vár- megyében	2671	.	2793	226	.	284	5974
Pápa M. V. Veszprém Vgyében	8785	.	.	447	1660	2645	13537
Pécs Sz. Kir. Város	10254	4	.	37	7	21	10323
Pest Sz. Kir. Város	38365	1190	.	1328	1205	3017	45165
Pétersvárad Vár hason- ló nevű hat. ör. Ez- redben	2947	20	22	19	8	10	3026
Posega Sz. Kir. Város	1096	1	96	2	.	17	2112
Posony Sz. Kir. Város	26903	.	.	5426	15	2711	35055
Rima Szombath pr. V. Gömör Vgyében	440	.	.	.	.	.	.
Rosnyó püsp. V. ugyan ott	3162	.	.	.	.	.	.
Ruma M. V. Szerem Vgyében	3082	.	3088	1	.	.	6171
Ruszt Sz. K. Város.	676	.	4159	470	.	.	1146
Sáros Patak M. Város Zemplén Vgyében	1140	.	17	25	2044	265	3491
Sátorallya Újhely M. V. ugyan ott	2030	.	36	36	126	930	3158
Selmetz Sz. Kir. Város	10102	.	.	2293	.	.	12395
Solt M. V. Pest Vár- megyében	18	5	.	.	5878	3	5904
Sopron Sz. K. Város	7318	15	.	4603	.	33	11969

	Rom. Cath.	Gör. Egy.	Gör. N. e.	Luth.	Ref.	Sidó	Össze.
Trentsin Sz. K. V.	1905			502		401	2808
Turkeve falu a' Nagy Kunságban	163	17			6275		6455
Unghvár M. V. Ungh Vármegyében	2127						
Üjj Bánya Sz. K. V.	3677			40			3717
Üjj Vidék Sz. K. V.	5480		9166	385	870	762	16663
Zágráb Sz. K. V.	7816	25	223	11	3	97	8175
Zemlin Város a' Péter- várad hat. ör. Ez- redben	1796	9	6954	40	10	291	9100
Zenta M. V. Báts V.	10432		2420	5	8	159	13024
Zolyom Sz. K. Város	805			1935			2740
Zombor Sz. K. Város	7680		7390			32	15102
Jász Apáthi M. V. a' Jászságban	6217	9					6226
Jász-Berény M. V. u- gyan ott	12570	32		5	610		13217
Varasd Sz. K. Város	7688	2	12			95	7797
Vátz püs. V. His Vátz. tza! Pest Vgyében	4409	101		17	1017		5544
Ver'schetz M. V. Temes Vármegyében	4788	7504		2	2	105	12401
Veszprém püs. V. Vesz- prém Vgyében	6549	40		211	1535	593	8928

T. J.

4.

A' Nemzeti Csíno odásról.

Horvát József Elek által.

A' Nemzet' boldogsága olly igen öszve van kapcsolva nyelvének csinosodásával, 's ez által a' Tudományok' virágzásával, hogy ez azt, mint az árnyék a' testet, el válhatatlanúl követi, 's minden törekedési, mellyek által óhajtott boldogságát el nyerni vágy haszontalanok mind addig, míg nyelvét, 's tudományi ismeretségét ki nem tökéletesíti; — ha már ezt el érte, akkor jutott azon pontra, melly egy új fel oldhatatlan lánczal a' nemzetet önnön feleihez rokon érzéssel, 's ez által ismég azt szeretett Fejedelméhez a' leg forróbb jobbagyi hívséggel öszve köti: ki nem látja pedig világosan, hogy csak illy állapotban lehet boldog mind eggyik, mind a' másik? — Ugyan-is dönts el a' kölcsönös bizodalmat, el döntöd a' köz jóra való törekedést, 's midőn egy barbarus Nemzet'-nyakát egy durva Tyranus' igája nyomja, haszontalan keresed akkor ott akár az atyai érzékeny indulatot, akár a' fiúi tisztelethez kapcsolt szelíd engedelmességet.

Ezt meg fontolván már jóval ez előtt, öszve vetett vállal igyekeztek a' nyelv' csinosodását sok nemes czélra törekedő Hazafiak vagy tanácsal, vagy lelkes tettekkel elő mozdítani, de többnyire olly fergelegek támodtak ellenök, mellyek szinte kezdetén a' szép igyekezetet semmivé tették, 's csak egy néma sohajtást hagyának az igaz Hazafi mellében, melly a' szomorú fergelegek közt el enyészett. Ez történt ama' szép Kassai, ez a' Pesti nyelv' művelő Társasággal; ez az Erdélyi Játékos Gyűjteménnyel 's másokkal; ez tette azt, hogy

a' lelkes Révay's egyebek haszontalan' buzgólkodtak. Végre a' miért néma nyögéssel kesergett Nemzetünk, meg nyerte azt imádott Fejedelmének a' most dicsőségesen uralkodó Ferencznek a' tyai országlása alatt, hasonlóul imádott Nádor Ispánnyanak Józsefnek hathatós eszközzésével, holott már ma a' Nemzeti nyelv mind a' Tudományos, mind a' Törvényes székekre fel emeltetett. Már most tehát kettőzött vállalkozással futják sok derek Hazafiak azt a' pályát, melly valamint a' Nemzeti culturának tökéletesítésére siető lépésekkel vezeti őket, úgy az ő dicső érdemeiknek hervadhatatlan koszorúkat fűz. — Alig találhatni már ma a' Tudományoknak valamelly nemére, melly hazai nyelvünkön nem szóllana: a' szép Literatura pedig úgy tetszik már a' legszebb virágzásban kezd virúlni. Most leginkább, mondom, mert hogy már régen ez előtt-is hathatós lépéseket tettek Hazánkfiak, 's már azok közül sokan koszorús fővel léptek sirjokba, méltatlanul tagadná valaki. Csudálhatni lehet inkább annyi gátok közt tett elő lépéseket, — holott, ha jól fontolóra vesszük a' dolgot szinte lehetetlenségnek mondanánk mi ezen pontban valóban meg történt.

Nem juthata ugyan még nyelvünk egészen arra a' tetőre, mellyre azt emelni ohajtjuk, de meg érdemli-e azért soha nem henyélt nemzetünk azt az igazságtalan vádot, mellyel ötet, nyelvét, 's Literaturáját némelly külsők, 's fájdalom! Hazafiak is, kissebbétik? — Juttassák eszökbe ezek ama' szomorú századokat, mellyeknek pusztító fegyverei annyira le tapodák ezt a' szép Hazát, hogy Magyar a' Magyar földön alig lehetete találni; juttassák eszökbe ama' szerencsétlen időszakot, mellyben a' Török iga alatt olly igen el nyomatva, 's olly igen hosszas időig nyögött

Nemzetünk. Még nem vala ez elég annak megtapodására: a' kárhozatos vissza vonás, melly a' Magyaroknak mindenkor leg nagyobb veszedelme volt, fegyvert ragadtatott a' honnyi polgárral tulajdon polgár társa ellen, 's mint a' meg dühödött vad prédát nem találván, önnön feleivérének szentségtelen ki ontására indúlt, 's hiu vágyának tellyesítése végett nem rettegett testvére mellébe döfni a' gyilkos tört. (a). Mi érzékeny könnyeket hullat ezen gyászos emlékezetre az, kinek mellében az emberiség' érzése 's a' buzgó hazai szeretet ömledez! — Mi fájdalmasan el énekelhetjük mi is mint hajdan Horác, minden ok nélkül felzúdúlt polgár társaink ellen:

Hah! — Te fajúlt Nemzet! mire nem készlt fegyvered' ádáz

Dühe? — Jaj! — mi vad tettekre készlt!

A' mit nem tehetett, bár mint dúlt ellened osmán'

Szentségtelen vad fegyvere,

Mit nem ama' prédát szomjuzó Orcusi csorda,

'S ember verén hizott Tatár,

Mit nem ama' csalfán rád tört Európai sok nép

Véghez vivé ön fegyvered.

Ön kezéd, ah rettegj! — döfi a' tört — ön kezéd! — abba

A' szívhe, melly rokon veled. —

El dúl! — 's a' még gőzölgő vér ellened árkot

Boszút kiált pártos Magyar!

Félbe szakasztom ezen szomorú emlékezetet, melly ujítja inkább semmint enyhítné a' sebet, mellyet sajnosan érez eggy Magyar. Nem nyilván-ságos-e ebből, hogy midőn Hazánknek minden részeiben illy kárhozatos fegyverek villognak, midőn eggy Tatár' sáska mód' pusztító seregének el öntése, eggy Varnai, 's Mohácsi szerencsétlen ütközet a' Haza legnemesebb polgárral a' leg-szebb elméjű Tudósokat majd csak nem eggy láb-ig el dönti, 's a' szelid Musák' székeit tövéből ki forgatva tapodván keserűségnél, pusztulásnál, inségnél egyebet nem hágy kártékony nyomdoka után, a' nyelv' 's tudománybeli csinosodás nem csak tökéletességre nem vitethetik, de azon esz-

közhöz sem lehet nyulni, melly annak csak el kezdésére is módot 's alkalmatosságot engedne.— De hogyan-is? A' Török hatalmas Nemzet egész Európát rettegésbe hozza, a' tanútalan keresztes hadak szinte a' vétkes buzgóságig ellene fegyverkezvén, azoknak nagyobb része a' félelmes ellenségnek szomszédját e' Magyar Hazát ellepi; maga marad végezetre a' fegyvert dicsőségesen forgató Magyar, 's mellét annyi századok' el folyása alatt egész Európa' védelmére meg vihatatlan bástya gyanánt ellene szegezvén, csak annyi csekély időre szert nem tehet, hogy fegyverét felre függesztve magát ki nyughassa, midőn más szerencsésebb Európai Nemzetek a' béke csendes karjai között vetekedve, 's bátran futhatják azt a' pályát, melly nyelvök' 's Literaturajok' ki csinosításával őket nagy, pallérozott, 's boldog nemzetté teszi. Ez eggy, 's főbb oka vala annak, hogy Nemzetünk, ámbár vétkes szunnyadásba soha nem merült, nyelvét, 's Literaturáját a' culturának kívánt tökéletességére nem emelhette. Ez vala oka annak-is, hogy noha Eleink a' fegyver forgatás között-is kezet nyujtának a' szelíd Musáknak, 's kétség kívül olly járatlanok (mint némellyektől állítatik) nem voltak a' Tudományokban, (b) írásaik el tévedtek, 's azokat feledés födi.

De a' fellyebb elő hozott szomorú környürlások között-is, holott más Nemzet szinte a' kétségbe esésig csüggedett volna, ki tűnt nagyra temett lelke a' Magyarinak. Alig vehet magának eggy kevés időt a' pihenésre, íme már-is mi dicsőséges vetélkedéssel tör sok érdemes tagja a' Literatúrai virágzásnak elő mozditására! — Alig találhatik fel a' nyomtatás' hasznos mestersége már is halhatatlan Mátyásunk' ösztönözésére mint egy 1472. Eszt. Hess Antal könyv nyomtatót Gereb László be hozza Hazánkba, 's szét virágzik ez ah-

han: királyi ékességű könyves tárok nyílnak, a' Tudósok minden Európai Tartományokból ide se-reglenek, 's örömmel fogadtatnak, a' nyilván-ságos Tanítói székek fel emeltetnek. (c) De íme egy új zivatar mi igen semmivé teheti az óriási erővel szerzett gyűjteményt-is! Mi szomorú kö-vetkezéseket nem szülhet egy nagy Fejedelem után következett gyenge országlónak ügyetlensé-ge egy olly hazában, melyet mind untalan el-önt az ellenség' árja, 's zabolátlan dühe szüntel-len vég pusztulással fenyíti; egy olly hazában, mondom, melly kintelen lévén a' szelíd Musák' társaságáról le mondani, minden foglalatossága csak a' fegyver forgatás lehet! Hogy Mátyásunk-nak egész Európában csudált fényes könyves-tá-rával valaha dicsekedett Hazánk, csak némelly idegen 's a' Bécsi Császári könyves-tárban talál-tató egy két annak hajdani büszkeségi most né-ma tanúi vallják. Nem valóságos új bizonyosága-e ez ismét annak, hogy, ha a' nemzet mind eddig a' kívánt tökéletességre nem vihette nyelvét 's Literaturáját, arczáját szégyen nem boríthatja?—

Ezen elő számlált akadályokhoz járúl még az is, mit igen fájdalmasan kintelenítetünk említeni: hogy a' Magyar még leg alább eddig tett minden igyekezeteinek sikere nem lehetett, nagy oka volt az is, hogy a' Literaturában Maecenásaink nem voltak; 's ha most tehetősebb Nagyjaink között is csak igen kevéssel dicsekedhetünk, csudálni éppen nem lehet. Ne sértsem meg Tisztelt Nagy-jainkat, ha ennek valódi okát hazafiúi buzgósa-gom fel fedi. El halgatom azokat, kik oda hagy-ván Hazánk jól nevelt szépjeit, külsők' karjai között keresik házossági boldogságjokat, 's noha illy szövetség nem kevesé oltja talám némellyek-ben a' hazafiúi lángot legalább nemzeti nyelve-éránt, nem kárhoztathatóm tetteket; mert a' sze-

relem mindenről megfélelkezvén hathatós ösztönnel öleli azon kellemes tárgyat, mellyben mosolygó tekintettel látja virúlni jövődjét; (d) sokkal nagyobb okát tapasztalom Honnyunk' Maecenásokban való szűkölködésének Nagyjaink' neveltetésökben. Ugyan-is, tudjuk, hogy többnyire idegen, egészen más gondolkozású és erkölcsű Nevelőkre bízák kisdedeiket, holot talám sokkal alkalmatosbakat lelhetnének erre Honnyosink között. Továbbá, igen szokásba jött nem csak Nagyjainknál, hanem minden tehetős Hazafiaknál kisdedeiket elsöben idegen nyelven beszéltetni: ahoz szoknak ezeknek gyenge ajakaik, azon kezdik dadogásokat, 's majd fel serdülvén több Európai nyelvekre tanítatnak, ezeket minteggy anya nyelvökké teszik, 's mivel napkeleti ösi nyelvök, melly olly kellemetesen hangzott dicső Eleiknek ajakán, ezen egészen más tulajdonságúakkal sokat különbözik, 's minthogy azokhoz csecsemős koroktól fogva szokván már minteggy természetökké vált, midön legutólján valamennyire csak ugyan megtanulják nemzeti nyelvöket, fülök, és ajakok ahoz nem szokván darabosnak, keménynek, nehéz ki mondásunak, durvának tartják, végre megvetik, 's így azokat, kik annak, 's az azon irtt Tudományoknak lelkes csínosgatói, mi csuda, ha nem csak nem segítik, de nem is ismerik? — (e) De ha szinte leg jártosabbak-is némelly Nagyjaink anyai nyelvünkben, sőt becsülik-is azt, idegen városokba veszik költséges lakásokat, idegenekkel társalkodnak, 's noha ritkában, de csak ugyan, el oltja némellyekben azt a' nemes lángot a' hely, a' társaság, melly a' Nemzeti culturát kettözött lépésekkel tudta volna elő segíteni.

Azonban, igen igazságtalan vádlója lennék Nemzetemnek, ha eggy általában azt mondanám, hogy Hazánk olly nagy lelkü Férjfiákban, kik a'

Literatorokat nem csak becsülik munkáikat pártjok alá vévén, hanem szerzőiket érdemök szerint meg jutalmazni is, 's egyéb nagy lelkűségekkel a' Literaturai pályára fel segíteni tudják, tellyességgel szükölködnék. Vannak, hálá a' Magyarok Istenének! — vannak csak ugyan Nagyjaink, 's tehetösb Hazánkfiak között mind a' két Magyar Hazában, kik honnyi Literaturánkat, mint a' Nemzeti virágzásnak 's a' Haza' boldogulásának leg hathatósabb eszközét, úgy tekintik, 's kik tehetösebbek, szép áldozatokkal igyekeznek-is azt elő mozditani. Hogy Hazánk' szeretett Nádor Ispánnját, kinek Nemzeti Literaturánk valóban érzékeny hálával tartozik, ne említsem, kevély örömmel dicsekedhetik Hazánk a' Keszthelyi Georgicon halhatatlan Maecenásával Gróf Festetics Györgyel, ki nagy lelkéhez illő intézetein kívül nemzeti Literaturánkat minden tehetséggel 's tüzes buzgósággal elő segíteni, fiatalainkat a' szép pályára futásra, Literatorinkat pedig annak csinosítására jeles ajándékokkal, 's nagy lelkű jutalmakkal serkenteni meg nem szünik. Vég nélkül fogja a' Nemzeti Muzeum áldani ama' dicső Gróf Szécsény Ferenczet, kinek a' Haza' oltárára tett áldozatja örökös díszére fog válni Nemzetünknek, 's azért hálás könnyekkel fogják ötet késő onokáink is említni. Dicsekedve kellene itt magasztalnom Telekyeket, Marczibánykat, Dessewfiket, Kondékat, Pybereket több nagy lelkű derék Hazánkfiával, (f) de úgy-is ismeretesebbek azoknak neveik, sem hogy öket újra kellene említnem az érzékeny Hazafiaknak, 's örökre kellemetes nevek lesznek azok a' honnyi Literaturának történeteiben; csak azt mondom tehát, hogy nem tellyességgel szükölködünk a' Maecenásokban, de ha mind azok lennének, kik valóban lehetnének, ha többre nem becsülnék a' külsöt a' hazainál, ha te-

mérdek jövedelmeiknek csak század részéből valami csekélységet áldoznának a' nyelv' 's Literatura esínosodására és a' munkás tagokra régen elérte volna Literaturánk még az elől számlált gátok között-is azt a' polezot, mellyen más Europai Nemzetek már most olly dicsően fénylenek; elérte volna, mondom, 's hogy még egészen el nem érte, Maecenásinknak kevesebb száma okozta. — Ugyan-is tapasztaljuk, hogy nálunk a' szegény Aristoteles valóban kéntelen bocskorban járni. Éppen a' Tudósok, 's kik a' Literaturai pályát futják többnyire olly szerencsétlen sorsuak, hogy nagy elméjöknek szép gyümölcseit vagy feles vesztességgel, vagy éppen közre nem bocsáthatván, kéntelenek által adni a' feledés emésztő fogainak prédájára. — Mennyi derék miveket meg menthettek volna ettől azok, kik jobb szerencsájök' ölében pazarolva csak arra fogyasztjak értékjökét mi sem a' nemzetnek dicsőséget, sem magoknak érdemet 's nevet nem szerez. — Más Nemzeteknél azon fellül, hogy szép jutalmakkal meg tiszteltetnek a' nemzeti Literaturában fáradozó tagok-még munkáik-is jó áron 's nagy számmal el kelnek, 's számtalanok találkoznak, kik abból élnek. Nyitva vannak előttök a' Fejedelmi paloták, hivatalokkal jutalmaztatnak, mindenektől érzékeny tisztelettel illettetnek: nálunk ezek többnyire ismeretlen dolgok, az olvasó világ közönségesen csak tulajdon nemzetünk, annak-is pedig jobbára szegényebb sorsu része, mi csuda tehát, ha sokan kész munkáikat-is ki adni vagy nem tudják, vagy tulajdon hathatós károkkal, 's veszteségökkel nem akarják. — Nem azért említem ezt, mintha a' dicsőségre nemesen törekedő Magyar Nemzet jutalomért kívánna munkálkodni, sőt nem felesleg tapasztaljuk-e inkább, hogy az mindenben csak a' becsületére fáradoz? — de ha ez is hozzá járulna,

na, mi igen nagyobb lépésekkel közelítenénk ahoz a' tárgyhoz, melly a' tökéletességet minden bizonnyal megszerezne Nemzetünknek! —

Ide járúl még az az akadály is, melly a' csinosodást hátrálja, 's a' fellebb mondotthoz hasonló: Tudósinknak, 's Literatorinknak nem becsültetésök; ezek a' nemes lelkű Férjfiak, kiknek nemzeti létünket, 's boldogságunkat egyedül köszönhetnők, valóban csak alig ismertetnek meg néhányoktól az ő fényes érdemeiknek közepette. Eggy henye, ki régi, már alig ismert dicső őseinek köszönheti minden érdemét, ki egész életét, kivéven csekély ugarinak mívelését, hivalkodásban tölti, érdemesbnek, nagyobnak, tiszteletre méltóbnak tartatik annál ki amazzal hasonló kaliba, avagy fényesebb ház alatt, de nem hasonló ágyból született, hanem tudománya által a' Hazának tett érdemeiben megöszült!! — Megvettetik ilyen igen sokaktól csak azért, hogy Árpádig nem tudja vinni származását nem úgy, mint más nemzeteknél, kik eggy hős' vagy Király' szobra' ellenébe, eggy akármí születésű, de tudományáért fényes érdemű Ferfiúnak emlékét helyheztesztik, 's dicsekedve mutatnak reá az érdemet volta-kepp' megismerő hálás onokák. „Igaz, úgymond, eggy Hazafi, *) hogy (a' Literatorok becsülete) eggyező lépésekkel szokott járni a' Tudományok' becsülésével, és igaz az is, hogy nem szokott mindenkor el maradni a' becsület az érdemtől. De ki lesz Hazánkfia közül a' ki reá vegye magát arra, hogy a' Tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a' Haza. Ha meggondolja, hogy a' háladatos Anglia Királyné mellé teszi Tudósainak hamvait (a' Westmünsteri Apátságban) Piatzain a' nagy vi-

*) Vrania 1. Eszt. III. köt. p. 314.

Tud. Gy. XII. K. 1813.

tézek' Álló képei eránnyában fénylenek Literátor-jaiknak Monumentomi, és mi itt nem is olvastunk". — De valljon hogyan is? Azon nemes ifjaink, kik noha dicséretesen végezték el tudományos pályafutásaikat, midőn ősi telekjeikre vissza térnek gyűlölik az olvasást, nevetik a' Literaturai iparkodást; mert minden mulatságjokat egyedül a' vadászatban, vagy haszontalan játékban töltik; felette keveset számlálhatunk csak, kit szerencsésebb csillagzata magasbra emelt a' földieknél, 's nem gyümölcs nélkül áldozik a' szefid Musáknak. Mások ellenben értékjökre nézve szűk határ közé lévén szorítva, noha a' legkevesebb tüzzel lépnének fel a' dicső pályára, 's bizonyosan szednék is az érdem koszorúkat, kintlenek magokat terhes hivatalok alá vetni, mellyek minden igyekezetjüket megsemmisítik.

Tekintsünk, vissza a' régiségbe, 's tanuljuk az akkori időkből mi nagy becsben tartattak azok, kik a' Literaturai pályát futván a' nemzet' boldogságát eszközlötték. Platóról beszélük, hogy noha csekély értékkel bírt, mindazáltal Pithagorásnak három könyvét tíz ezer denáriusokon (g) megvette, *) Aristoteles pedig Speusippus Philosophusnak csekély megmaradott könyveit annak halála után három Atticai talentumon (h) vásárlotta meg **). Pompejus Athene városába menvén, melly a' Tudományoknak széke vala, mint becsülé azokat megbizonyítá, midőn ott minden Philosophusnak egyenként egy egy atticai talentumot ajándékozott. Isocrates csak egy Oratiót húsz talentumon adott el. ***) Octaviáról írják, hogy midőn Virgilnek fiáról irt ezen verseit: Tu Marcellus eris 's a' t. felolvastatni hallotta örömeben elájúlt, 's magához térvén meg-

*) A. Gell. 1. 3. c. 17. **) Id. 1. cit. ***) Plin. 1. 7. c. 30.

parancsolá, hogy minden verséért a' Szerzőnek tíz tíz Sesterium (i) adattassék. *) Mennyire becsülte legyen Nagy Sándor a' Tudósokat és Literátorokat, ha azon tettét el halgátnám is, melly által Perillus' egy szegény Philosophus leányinak ki házassításokra ötven Talentumokat, vagy is a' mi pénzünk szerint kilenczven ezer forintokat ajándékozott, eléggé megmutatá azzal, hogy midőn Theba városát el foglalá Pindarus házáat, 's nemzetségét parancsolatja által sértetlenül hagyá. **) Homernak mi nagy becsülője volt ezen Fejedelem, tudva van. Ennek miveit annyira kedvellé, hogy midőn alunni ment, még akkor is törével edjűtt vánkosa alá tette azokat. ***) Midőn egy követ valamelly szerencsésen viselt dolognak hírét sietve 's látszó örömmel hozná meg neki: mi hírt hozandasz, úgymond, melly olly nagy öröme érdemes volna, ha csak nem azt, hogy Homer feltámadott? ****) Alcibiades hasonlóul Homert felette becsülvén 's egykor egy iskolába menvén, annak munkáit kívánta magának előmutattatni, 's midőn a' Tanító azt felelné hogy annak semmi munkájával nem bír, Alcibiades annyira felhevült, hogy a' Tanítót keményen arczúl csapván, mint tudatlant, ki a' gyermekeket is azzá tenné megvetve el ment. *****) J. Caesar a' szép mesterségek' tudósít, kik az orvosi tudományra adák magokat szabadokká tette, hogy ez által azokat, kik idegenek valának a' városba kecségtetné, és a' kik ott laktak a' nagyobb örömmel leendő ott lakásra édesítené. *****) Voltak minden századokban 's minden nemzeteknél Fejedelmek 's Nagyok, kik a' tudományokat

---

*) Virgil' élet' írója. **) Aelian. l. 13. c. 7. ***) Plus; in Alex. 7. l. p. 668. ****) Id. de profect. virt. T. II. p. 25. *****) Aelian, l. 13. c. 38. *****) Svet. in J. Caes.

kedvelték 's a' Tudósokat becsülték; sőt Seneca azt mondja: hogy a' Tudósokat, kik a' lelket mintegy orvosolják isteni tisztelettel kell illetni. *) Ha Nagyjaink illy nagy lelkeknek példáit fogják követni bizonyosan várhatjuk nemzeti csinosodásunk' mosolygó felderülését; mert csak Maecenások legyenek, a' Tudósok' számában heánosságot nem szenvedünk.

A' Játék-szín a' Görögöknél, 's Rómaiaknál kezdve, minden jelesebb nemzeteknél egy leg-hathatósabb eszköze volt a' nyelv' 's lélek' csinosodásának. Ez által dicső Eleinknek jeles példái felgerjesztik hasonló hősi tettekre a' nemes onokákat; itt a' virtust a' maga szépségében, a' gonoszt gyűlöletes undokságában láthatni: ez a' szívet a' legkellemetesebb úton nemesíti, a' nemzeti nyelvet, erkölcsöt; 's hazafiúságot lángba hozza:

A' Játék-színek vezető kalaúzok az izlés'
Ösvényén. A' nyelv ezek által kaphat erőre.

A' Játékszínen titkon füleidbe szűrődik

A' szebb ejtésben tündöklő gratzia nyájas

Andalgásával 's mulatozva szeretteti nyelvünk'.

Itt Magyar Aszszonyaink fogják ismérni, mi szépség
Rejtezik a' Magyar ajkakban, 's fiaikra lehellik,
Melly az anyák' kebelébe szorúlt, azon édes arómát.

---

*) Seneca 64. Levelében így ír ezen dolog felől: *Animi remedia inventa sunt ab antiquis Philosophis. Suscipiendi propterea sunt, et ritu Deorum colendi. Quam venerationem Praeceptoribus meis debeo, eandem illis praeceptoribus generis humani debere me existimo. Si consulem videro, aut Praetorem, omnia, quibus honor haberi solet, faciam, equo desiliam, caput adaperiam, semita cadam. Quid ergo? Marcum Catonem utrumque, et Lelium sapientem, et Socratem cum Platone, et Zenonem Cleanthemque in animum meum sine dignatione summa recipiam? Ego vero illos veneror, et tantis nominibus semper assurgo.*

Így buzgólkodik a' lelkes Horvát András is, 's mit nem követ el ama' derék Hazafi Rulesár? de fájdalom! noha csak ugyan sok nemes Megyék ez eránt segedelmeik által meghizonyíták honnyokhoz lángadozó buzgóságjokat, 's számtalan Nagyoknak nagy lelküsege szép reménységet nyújtott az óhajtott tárgyra, csak ugyan nem meheténk még annyira, mit nemzeti csinosodásunknak illy hathatós eszköze megkívánt volna. — Mit? nem illik, így dörögnek némelly csak ön hasznokra ügyelő, 's azon körnél, melly őket keríti tovább nem látó Férjfiak, nem illik a' férjfiak Magyarhoz magából bolondot üzni. Szánakozásra méltók! kik a' Játék-színeket, a' virtus' iskoláit illy kevesé ismeritek! — Avagy Európának minden nagyobb nemzeti magokból bolondot üznek-e midőn a' Theátrum által a' csinosodásnak legnagyobb polezára emelkednek? Így tehát minden Európai Fejedelmeknek annyi belátások nem volna-e, hogy, ha az akár a' nemzetiségre, akár a' virtusokra nézve ártalmas, meg ne tiltanak? — Meddig leszünk még ön előmenetelünknek gátló ellenségei? mikor gyúl mellünkben lángá az a' nemes tűz, melly félre vetve a' káros elő ítéleteket, nemzeti boldogságunkat hevesen fogja eszközölni? — Nagyjaink csak ezen pontban is mi igen elő tudnák segíteni a' szép, nemes, 's leghasznosb igyekezetet, 's bizonyára segítenék, ha volna oldalak mellett egygy olyan Hazafi, ki őket illyes tettekre emlékeztetné.

Ezek azon akadályok, mellyek nem engedik, hogy nyelvünk 's azzal Literaturánk azon tökéletességig emelkedhetett, a' mire azt vinni akarjuk 's tisztünkben áll; azonban, midőn ezen kívánság' tellyesítésére leginkább törekedünk, éppen akkor egygy új árkot ásunk, mellyen csak alig lehet ált' törnünk. Ugyan is, a' nyelv csinosítá-

sának ürügye alatt majd csak nem vissza vezetnek némelly felesleg újító Literátorink abba a homályba, mellyben még akkor sem valánk, midőn az ellenség minden részről dulta, pusztította Hazánkat. — Engedjétek meg Tisztelt Hazafiak, kik az illy csinosítás eszközeihez olly hevesen nyúltatok, hogy azzal kívánnátok minden eredeti szavainkat megmászni, nyelvünket idegen nyelvek' ráadására húzni, a' szavaknak halom számra gyűjtött teremteseivel nyelvünket érthetetlenné tenni, 's kellemetességét az éktelen kenyeztetéssel el venni; engedjétek meg, mondom, hogy köztetek, 's azok között, kik viszont semmi újítást megengedni nem akarván élesen vagdalkozó fegyverekkel kelének ki ellenetek, eggy közep utat találván, felbontsam a' Gordiusi köteleket!

Hiszem, nem mi Magyarok vagyunk az elsők, kik azt cselekeszszük, a' mi nyelvünk' csinosodására szükségkeppen megkívántatik: mennél inkább palleroztatik valamelly Nemzet, mennél magasabbra lép a' cultura állapotjában, annál csinosabbnak kell lenni nyelvének, 's ha ezt csinosgatjuk, szükség, a' mennyire lehet a' durva, paraszti szavakat megszépítenünk, szükség a' régiségeket szorgalmasan forgatnunk, 's kivonunk a' feledés' homályából azon szavainkat, mellyek valaha szépen hangoztak Árpád onokáinak ajakin, de a' sok háborús viszontagságok, honnyosinknak külömbféle idegenekkel történt társalkodása, és közösülése, nyelvünktől, 's szokásinktól egészen külömböző szomszédságink nem világos tanúi lehetnek-e annak, hogy sok szavaink eltévedtek, 's még a' deák nyelv uralkodék köztünk azokat, 's mellyeket előbb éppen kimondani nem tudánk ezen nyelvel pótolni: így csuszott az erény helyett virtus be, így veszett el 's ismég életre hozatott a' rém 's t. más szavaink.

Nem vétek tehát, sőt felette szükséges olly szavakat, mellyek nyelvünkben nem találtnak, annak bővítése végett felkeresnünk, szükséges a' mennyire a' nyelv' belső tulajdonsága megengedi azt csinosítanunk, szépítenünk, palléroznunk, de vigyázva, 's úgy, hogy mindenkor eredetiséget mutasson, szavakat teremtenünk is. Ám a' Rómaiak, az a' hatalmas nemzet, nem volt ettől idegen, sőt haljuk, mit mond ezen tárgyról ama' halhatatlan Római Lantos Horác: (Virág ford.)

Nem szólsz köznépként, ha okos kapocs által az ismert Szó ujjá tétetik; ha talám úgy hozza magával A' szükség, hogy az új dolgoknak kell nevet adnod, Új szót, a' mellyet nem hallott régi Cetegus, Kölcs, de szemérmetesen végy erre hatalmat. Az új és Mostani szók megfognak tetszeni, hogyha Görögből Kis hajlítással származnak. — — — — —

— — Szabad volt, és mindenha szabad lesz Új szót, mint új pénzt felhozni, de mostani jeggyel. És továbbá:

— — Sok már elavúlt szó újra feléled
És sokat, ámbátor jó most, ha akarja kiveszthet
A' nyelvbéli szokás, mellynek fő jussa, 's hatalma
Van más, 's más regulát, és törvényt szabni beszédre.

Sőt szükség nem annyira teremtenünk szavakat, mint a' régieket, mellyek elvesztek újra felkeresnünk, és ismét szokásba hoznunk. Méltó itt megolvasnunk M. Terentius Varrót, ki azt mondja: hogy az élet új módja, az új szokások, és erkölcsök új szókat kívánnak, 's ettől nem kell annyira idegeneknek lennünk, hogy semmit a' mi eleinte szokatlannak látszik, be ne vegyünk. *

---

*) *Idem ex sermone, siquid deperit, non modo nihil impendunt, ut requirant, sed etiam contra indices repugnant, ut restituatur verbum novum, et ratione introductum, quo minus, ut respiciamus vitare non debemus.*

De ezekkel az újonnan teremtet szavakkal csak ugyan úgy kell élnünk, hogy a' mertekletesség' határán túl ne mennyünk. Kár tehát ezen esetben, mint fellyebb is említém némelly Íróinknak, főképp' fiatalainknak megbocsáthatatlan hibájaként az illy' szavak' öszve halmozott özönével kérkednünk, 's írásainkat annyira eltöltenünk, hogy majd minden szó mellé meg' annyi Hermenevtát legyen szükség állítanunk. — Mikövetkezése lehet ennek egyéb, mint hogy egygyik rész a' dictatori nevet válaszsza, a' másik vak buzgóságától szinte az örülésig fel hevülve védelmezze tulajdon vélekedését. Végre egygy kegyetlen penna harcz támad: egygyik a' másikat, ('s vajha csak ügyében de nem egyszersmint személyében-is!—) dühösen vagdalja, 's mit amaz mond, ha szinte igaza van-is rosznak, hibásnak kiáltja; szóval: azt a' nemes törekedést, melly nemzetünket gyors lépésekkel vezeté a' csinosodás' küszöbéhez, semmivé teszi; azokat, kik a' pályára lépni akarnak, el rémíti, és így sok szép Genieket arra kényszerít, hogy munkátalan képjenek örök' ejjelök' ölőbe. Mi igen veszedelmes gát ez ismég, melly Nemzetünket hátrálja attól a' dicsőséges ígyekezettől, melly ötet a' csinosodáshoz sebes lépésekkel vezetné! —

Nam ad usum in vestimenteis, aedificiis, supelleetili novitati non impedit vetus consuetudo. Quem enim amor adsvetudinis potius in panneis possessorém retinet quam ad nova vestimenta traducit? An non saepe veteres leges abrogatae noveis cedunt? nonne inusitateis formeis vasorum recentibus a Graecia adlatis oblitterata antiquae consvetudinis siriorum et capidarum species? Et tantum inter duos sensus interesse volunt, ut oculis semper aliquas figuras supellectilis novas conquirant, contra aureis expertis velint esse? Quotus quisque jam servos habet prioreis nominibus? quae mulier suum instrumentum, atque vasa auri veteribus vocabuleis appellat? Inducteis non tam irascendum, quam huiusce pravitatis patroneis. M. Teren. Varronis de Lingv. Lat. L. VIII. p. 131. Edit. Bip.

A' csinosítás lelke némelly Iróinkat annyira el ragadja; hogy buzgóságától mintegy megszegülve a' határon túl lép, 's ismeretlen vidékeken járván, elmejét egy mély setéség borítja be, út nélkül borong, 's egy ki gázolhatatlan verembe botlik. — Igaz ügyet védelmezek, Hazám' 's Nemzetem' boldogságát kívánom elő mozdtítani; azért, noha személyében a' leg érzékenyebb indulattal tisztelem, de kintelen vagyok meg vallani, hogy a' nagy Hazinczy az a' finom lelkű ember és Hazafi ezen pontban nagyon kirándult. Nem akarok én ezen nagy Férjfiúnak, ki régen szerzett borostyánokon nyugszik, censorra lenni; csak azt mondom, mit Nemzetem' nagyobb része mond. Azon szavainkat, melyek századoktól fogva szépen, 's kellemetesen zengtek Atyjaink' ajakin megváltoztatni, egy szabad Nemzet' nyelvének törvényeit megtapodni, 's helyébe erőltetettet tolni, ne vétsek, ha azt mondom, hogy vétkes, 's csinosodásunk' elő menttében káros törekedés; azt cselekszi pedig a' dicső Hazafi, midőn leg mosolygóbb kellemeikkel tölt előbbi írásait, melyeknek birtokával minden igaz Hazafi kevély örömmel kérkedett szer felett való ujításával, erőltetésével, kényeztetésével, idegen nyelvekhez való kapcsolásával meg másítja, 's az ujakat majd csak nem érthetetlen nyelven adja a' Hazának. El halgatom fület sértő sziszegéseit, melyekkel Báróczit-is el tölté, most csak azt említem, mit Hazánk' lelkes Literátori velem együtt tartanak.

Nyelvünk' természeti tulajdonsága a' sok más-sal hangzóknak öszve szorítását nem szenvedí, mit észre lehet venni amaz idegen szavakból-is, melyek meg magyarosítottak; — minek tehát seregél helyett seregl, árnyék helyett árny 's t. a' f. főképp' folyó beszédben? Tudom azt fogják erre

mondani az ellenkező felek: hogy a' nyelv' esinossága a' hosszú szavakat, mellyekért bennünk' az idegenek vádolnak, nem szenved; de valjon mellyik pallérozott nyelv az, mellyben több hasonló hosszú szavak nem volnának, sőt talám hosszabbak-is? 'S midőn a' szó rövidítők majd kimonhhatatlan szavakat alkotnak akkor egyszersmint ellenkező hibába esnek, midőn két, sőt néha három külön szavakat-is öszve ragasztanak, úgy, hogy az olvasó gyakran nem tudja, ha magyar szót olvas-e, mint p. ok. vadkanpamlag, rabiga 's a' t. Eljenek a' Poéták a' rövidítés' szabadságával hol a' mérték hosszabb szót nem enged, de folyó beszédben bizonyára fület sért; hogy pedig durvasággal ne vádoltassék nyelvünk, ne ragasszunk öszve külön szavainkat, melly az olvasásban is az értelmet meg homályosítja, 's valóban sem a' nyelvnek, sem a' helyes írásnak esinossodást nem szerez.

Mit mondjak az idegen, tőlünk felette különböző nyelveknek eredeti szóllásunkba tett csoportos bé hozása felül? Mért nevezzük a' dalt Sonettonak, az Éneket Canzonának? holott amaz nem darabos ki mondás 's minden Magyar érti, emez, ha szinte érti-is, vissza hangzik fülében. Ez nem az illendő, nem a' szabad újításhoz való. Azt mondják erre az ellen felek: hogy nem beszélnek kocsisoknak, vagy szolgálóknak, hanem tudósoknak, tanúltaknak, pallérozottaknak; azt mondják: odi profanum vulgus et arceo. De meg hocsássanak, ha egyenesen ki mondom, hogy így az utolsóknak sem beszélnek, ha csak egy két fiatal Iróinkak nem, kik talám ez által az idegen nyelvekben való jártasságokat akarják kérkedve mutatni. Lehetetlen, hogy élő szavaink helyett bevett: impregnálta, regalizálta, Princzeeske, muszkelei 's a' t. ki fejezések tetszhessenek egy nyelve' tisztaságát kedvellő Hazafinak. — Igen-is, ha

ollyas valamit kell mondanunk, bizonyos nemzet-ről lévén a' szó, melyet talám magyarul ki nem mondhatnánk, 's azon nemzetnek az valami tulajdona, vagy ön leleménye p. ok. a' Francziák által fel talált Gvillotin, avagy más ollyas, és körül irásokkal élni nem akarunk, meg lehet engedni az azzal való élést, valamint a' technicus szavakat: mert így minden Nemzetek mindenkorszabadon kölcsönöztek.

De ennél majd még tetemesb sérelme nyelvünknek az, hogy a' melly idegen szavakat már minteggy meg honnyosítottunk, most egyszerre annak deákos ki ejtését felre vetvén, németesen, vagy francziásan, ejtjük. A' Rómaiak nem keresék nyelvökben volt szükölködésöknök ki pótolását a' magokéval semmi képp' meg nem egygyözökben, vagy távúl valókban, hanem a' Görögben, mellynek szavait eggy kis hajlítással meg nemzetesítették. Régi eleink a' Látiumi nyelvet úgy szólván nemzeti nyelvökké tették, és sok egész szavakat-is anya nyelvökbe bévették. Szégyen borítsa e' tehát arczánkat, midön illy dicső ösöknök nyelvén beszélünk? szégyen borítsa arczánkat, midön oly hatalmas nemzet' nyelvével szaporítjuk tulajdonunkat, kinek nap kelettől nyugodtig ki terjedett széles hatalma majd csak nem az egész világnak törvényeket osztott? 's illy nagy lelkű, illy jeles nemzettől bé vett szavainkat eggy ollyannal változtassuk - e meg, melly anya nyelvünk' tulajdonságával leginkább ellenkezik, 's azért hallására minden magyar be dugja fülét? — Mi kízstet bennünket arra: hogy Templom helyett tempelt, thronus helyett thront Actus helyett actot, tonus helyett tónt, planum helyett plánt 's. t. a' f. mondjunk? — Ha már az idegen szavakat meg akarjuk nyelvünkben örökösíteni, hagyjuk meg azokat úgy mint Eleinktől annyi századok olta reánk maradott, hagyjuk meg

azon nyelvből, melly szabadságunkat, ősi szokásinkat, létünket, boldogságunkat nyolcz századoktól fogva fen tartá. — „Ha csak ugyan egy külső országot Hazánkba be hozni engedünk, úgy mond Jean Paul a' német nemzetről, *) olyant válaszszunk, melly rokonabb nyelvünk tulajdonságával. Egyg idegen szó, vagy félig németre hajlítva, avagy az anyá nyelvvel egészen idegen kimondás egyg három fele csuda álat, egyg három fejü cerberus, melly minket a' pokolba belé, de nem ki ugat.” Ezt mondhatjuk mi-is a' magyar nyelvbe bé erőltetett idegen szavakról, 's vajha úgy vigasztalhatnánk magunkat, mint a' nevezett Író tüstént következő rendeiben! **) Szé-
pítsük, simogassuk, 's pallérozzuk nyelvünket, de e' béli iparkodásunk csak annyira vigye buzgóságunkat, hogy nyelvünk' tulajdonságáról el ne feledkezzünk, és szüzességét a' mennyire lehet, meg ne sértsük; mert vannak míg igaz Hazafiak, kik annak illy tetemes sérelmét boszú-állás nélkül el nem nézhetik; fegyverhez nyulnak, és siető lépéseinket, mellyekkel a' csínosodás' czéljához közelíteni vágyunk, erős vagdalkozásaikkal

---

*) Jean Paul Vorschule der Aesthetik, Wienn 1818. 8-o 2. B. p. 101. 102.

**) Meltó felhoznom ezen Írónak mondását nevezett munkájának 2. Köt. a' 102. lap. melly így van: So grosz, ja unbändig und ordentlich sprachsündenlüstern das Sprachen-Babel in wissenschaftlichen Werken jetzt tobt: so halte der Freund der Reinigkeit sich doch mit dem Troste aufrecht, dasz aus den sogenannten Werken des Geschmacks, und überhaupt in den Werken für das Allgemein-Menschliche seit fünfzig Jahren weit mehr Wortfremdlinge verschwunden sind, als man bey dem Einziehen von Sprachfremdlingen erwarten konnte. Sogar der Kerndeutsche Klopstock schrieb noch Scribent, anstatt Schriftsteller, und wahrscheinlich wird der Verfasser diesz in einer letzten Auflage der Vorschule nicht einmahl das Wort Autor das er Wohlklanghalber in dieser zuweilen gewählt, mehrgebrauchen dürfen.

utunkat álván, késleltetik, 's a' külsőknél gúnyolódás' nevetség' tárgyává teszik Nemzetünket. Szépítsük, mondom, nyelvünket, adjunk nem holmi díb dáb, hanem classicai munkákat, eredeti mester miveket, hogy a' külsők-is, ne csak kedveljék, de csudálják-is elő menttünket. Vegyük illy iparkodásunk által szépjeinket-is arra, hogy inkább magyar énekeket zengjenek muzsikájok harmoniájába egygy édes el ragadtatással, mint francia olasz, 's német dalokat. Ezt csak akkor remélhetjük, ha több Himfyk támoznak. —

Végre: A' Poézis, az a' szent az a' miennyei Tudomány, melly itt hagyván a' föld'porát a' merész sással szinte az égig fel repül, 's földi lételéről meg feledkezvén egygy azon kelhéből iszsza a' nectárt a' boldog Istenekkel, a' Poésis, mondom, melynek bájoló kelleme még a' vadat-is szeliddé teszi, 's utat nyit a' leg szebb, leg nemesebb érzéseknek, majd mindenek felett leg hathatósabb eszköze a' nyelv 's nemzeti csinosodásnak; szükség tehát minden nemzetnek azon lenni, hogy ezt a' szép, 's kellemetes tudományt ne csak gyakorolja, hanem a' leg főbb tökéletességre hozza. Hazánkban bátran el mondhatjuk, hogy az a' leg szebb virágzásban áll, minthogy nemzeti nyelvünk leg álkalmatosbnak-is látszik minden egyébb Europai nyelvek között a' Görög, 's Római mértékekre való hajlításra. De még ebben sem fogánk mindnyájan baráti kezét, noha igen csekélyek a' különbözőségek. Egygy része Poétáinknak minden szavainkat rőfni hosszúságuakká tenné, más része mindent orsó gyanánt perdítne; egygyik a' h. betőt lehelletnek, a' másik, (minthogy tagadhatatlan-is) betőnek veszi, sőt Kazinczy Ur már elisiókat-is kezdett be hozni, mire ennyi időtől fogva, mint a' Poésisnak még a' Görögöknél, és Latium béliéknél is leg nagyobb sérelmére, sen-

ki sem aggott; ismég mások nem tekintvén a' két lágy mással hangzóknak könnyen lehető perdítésöket, eggy általában minden ilyen tagokat hosszúaknak vesznek, egyebek pedig közönségesnek, csekélyek ezek a' különbözések, kár volna azért kezet egymásnak nem nyújtanunk. Én úgy gondolom, 's talám nem hibásan, hogy valamint minden nemzetek poésisaikban bizonyos szabadságokkal éltek, 's mai napig is élnek, valamint a' Görögöknél és Latánoknál vannak sok szótagok közönségesek, az az akár hosszú, akár rövid, mint a' mérték neme kívánnya, úgy a' mi nyelvünkben lehet ennek helye, 's valljon mi okért nem vehetnénk be mi-is ezen szabadságot, melly sem a' fület, sem a' nyelv' természeti tulajdonságát éppen nem sérti? Miért nem élhetnénk némelly szavaink' ki mondásában poétai szabadsággal Dunán túl úgy, mint a' Tisza melléki Hazafiak ejtik? Lám Döme poesisában a' csaló közti Dialectus-is mi kellemetesen hangzik! Hogy sérthetné akár a' nyelv' tulajdonságát, akár a' tiszta magyar fület, ha p. ok. a' vers' mértéke hosszú tagot kívánván, én-is Duna melléki a' Tisza melléki szokás szerint meg húzom, avagy ha szinte más felem húzza-is, én rövidítem? — A' két Haza' e'héli nyelv' különözését pedig semmi nemzet nem gáncsosíthatja, ha meg fontolja, hogy a' pallérozott Görögnek hány dialectusa nem volt, 's mennyi van az édesen beszélő olasznak, a' francznak, németnek! — A' mi továbbá a' két lágy betőknek perdítését illeti, minthogy ez sem okoz semmi legkevesebb erőltetést-is, 's Poétáinknak nagyobb része már be vette, miért szegeznénk magunkat olly tüzesen ellene, annyival is inkább, minthogy ez sok külömséget Poesiunk' reguláiban nem tesz. A' h. bető nagyobb nehézséget tesz; mert ez valóban bető a' magyar-

nál, 's lehelletnek venni nem lehet, azonban mivel Poesisunknak atyai csak ugyan, de ők is labozva' lehelletnek vették, én úgy gondolom, valamint a' fellyebb mondottakra, úgy erre nézve a' jobb Poetáinkat egybe vető onokák közép utat fognak keresni, 's a' mit én ohajtok azt regulává teendik. — Ha ebben a' nyelv' csinosításnak, 's lélek' nemesítésnek hathatós eszközében meg egygyeznek honnyi Poetáink, már akkor hamarabb remélhetjük a' mosolyogva következő tökéletességet. — Leg meszszebb vagyunk még eddig a' Poesis' azon nemében, melly az Epost, Dramáát, Idyllionokat adja elő az ő tulajdon kellemetességekben; vajha eggy Magyar Árpádiást, de nem olly vers nemben, mint Horváth Adám Rudolphiása, venne szerencsés Lantjára valamelly Hazánkfiá, 's gazdagítaná Poesisunkat eredeti szüleményével! — A' mi a' Dramákat 's közönségesen annak nemeis, 's Idyllionokat illeti, én, a' mennyire csekély tehetségeim engedék, munkálkodtam, 's nem sokára leteszem őket a' Haza' oltárára, de ohajtanám, hogy jelesebb Poetáink ezen nemben is szaporítanak Poesisunkat a' leg jobb ízléstől vezéreltetve. Adná a' Magyarok Istene, hogy Magyar eredeti Götheket, Schillereket, Gessnereket 's a' t. szülne Hazánk a' Nemzeti csinosodásnak mentül bizonyosabb elérésére.

Hosszas, felette hosszas lennék, ha mind azon eszközöket, mellyek Nemzetünket minél hamarább a' csinosodásnak elérésére segítenék elől számlálni akarnám; sok derék Hazafiak sohajtoztak már azok után, még talám áldást fog hinteni reánk a' Nemzet' Geniusa, 's azokkal mi-is megvigasztaltatunk. — Ti, kik tehetős polgári lévén a' Hazának, annak boldogsága, virágzása, előmenetele szíveteken fekszik, kik nemesen érzitek, 's tudjátok mi eggy igaz Hazafinak kötelessége,

nyújtatok egymásnak testvéri kezét, 's közös iparkodással fussátok azt a' pályát, mellyen a' nemzet dicsőségét fel lelvén hirdethetitek; és Ti tehetős Nagyjai Hazánknek, kik bőséges javaitokban szerencsésebb csillagzat alatt születtetek, gerjeszszétek fel melletekben azt a' buzgó szeretetet Hazátokhoz, melly dicső Eleiteket Naggyá, halhatatlanná tette, ti vagytok a' Nemzetnek egyetlen gyámoli, és leg erősebb oszlopi, tartások fen annak lételet, dicsőségét; segítsétek munkás tagjait, 's örömmel fogják onokáitok' érzékeny ajkai rebegni, hogy csak néktek köszönik boldog fel derülését szülötte földöknék, néktek egyedül hálálják azt, hogy nem mint utolsók jelenvén meg a' nagy Nemzetek' sorában, magokat kérkedve mondhatják Magyaroknak! —

(a) Több illy szomorú példákat lehetne elő számlálni Hazánk' Történeteiből. Midőn egy párt ütő azon kívül, hogy nemzetének véreben fertőzteti gyilkos fegyveret, azt váraival együtt a' pogány ellenségnek ált adja, 's a' rab igának gyászos súlját csak századok vehetik le nyakáról: midőn egy Dósa 's több illy alacsony gyűievesz sereg Honnyunk' kieseit esordáival előnti, több nemes Familiákat dühének kegyetlen áldozatjává tesz, 's önnön földiút jöszágától 's mindenetől megfosztva, ha életben hagyja is a' legsanyarúabb inségbe taszítja; 's több illyes példák között vehete-e magának időt, vagy nyerhete-e a' vadon kietleneknek egy olly nyugalmas helyet a' culturát elő mozditani tudó Hazafi, hogy nemes szándékát tellyeshette volna? — Sokat — sokat kellene itt mondanom, ha hazafiúi érzésemet a' fájdalom el nem nyomná. Viszsa vonás ejtette Magyart a' gyászos özönbe, így kiált fel Zircz' lelkes Eneklője.

(b) Hogy dicső Eleink a' szép Tudományoknak, bár fő gondjok a' fegyver forgatás vala, ellenségeik nem voltak elég-gé bizonyítják szokásaik, mellyeket Priscus Rhetor le ír, midőn t. i. jeles Hőseik' tetteit elénekelték, 's versekkel magasztalták; de még azt is bizonyítja Kerosus, hogy Eleik' Történeteit írásba is foglalták, ugyan is a' felhozott Író Történetes III. K. elején imigy szól: „ezen Fejedelmeknek, és Hősöknek eredetét a' mi Chaldeaí, és Szittyái könyveinkből megrövidítjük”. Sőt, hogy nyelvöket is csinosgatták, 's terjesztették, kitetszik Atilának azon parancsolatjából, melly által a' meghódoltatott nemzeteknél

tulajdon Szittyai nyelvének beszélését parancsolá, 's hogy azt megtanulhassák, nemzetéből értelmes mestereket küldte hozzájuk. Ha tehát Atila nemzetéből nyelv mesterek is kerültek, minő vakmerő vitatás volna azt állítani, hogy Eleink a' Tudományokban olly járatlanok, mint a' gondolkozás' módjában vadak voltak? Sőt, nem következethetjüke ebből nyilván azt, hogy ők az akkor időbeli egyéb nemzeteknek ebben sem engedtek, de tulajdon betűik 's írásaik is voltak? Azonban, hogy ezekről csak homályosan tudhatunk valamit, avagy hogy elveszték, csudálni nem lehet annak, ki nemzetünk' annyi szomorú viszontagságit fontolóra veszi. A' Poesisban leginkább gyönyörködtek Eleink mind az előbb felhozott Priscus Rhetorból, mind Thuróczi János Cronicájából kitetszik, ki (Part. II. Cap. IX.) azon hét Magyar Vezérekről, kiket, minekutánna orrokat, és füleiket lemetszették volna, a' Szakszok hazájukba vissza küldének, azt írja, hogy magokról verseket csináltak, 's azokat az övéikkel, hogy a' maradéknál nevők fen maradjon, énekelteték.

- (c) Már Sz. István, 's utána következett Királyaink idejében a' Püspökségeknél, Apátságoknál, 's Monostoroknál voltak Iskolák, melyekben a' Magyar ifjak tanitattak. Jelesebbek voltak ezek között; az Esztergomi, a' Sz. Mártóni, Váczi, Veszprémi, Pécsi, Pécs-Várad, N. Várad, Nitrai, Fehérvári, Csanádi. De ezekben az, akkori idő szokása szerint hihető csak a' deák nyelvet 's a' Religiónak eleit tanultak azok, kik a' papi hivatalra készítették. Hanem már a' XIV. Században jelesebb Universitások virágoztak Honnyunkban; egyik t. i. 's legelső vala a' Pécsi, melynek mind a' Tanítókra, mind a' Tanulókra nézve szép szabadságok is adattak, mind annak Fundátorától N. Lajos Királytól, mind megerősítőjétől V. Orbán Pápától, kinek ezen dologban irtt Bulláját olvashatni Wallaszky-nál (Consp. Reipubl. Lit. in Hung. Sect. Poster. §. 6. p. 83.) Ezen kívül vala még egy más Universitas is Hazánkban, melyet Zsigmond Királyunk, hihető N. Lajos nagy Leányának Máriának tanácsából M. CCC. LXXXVIII. Eszt. emelt, 's IX. Bonifacius Pápától helyben hagyatott. Ki nem látja innen, hogy már a' XIV. Század mosolyogva derült fel a' magyar égen; de mennyivel felségesebben jött az fel a' Nemzeti culturára nézve a' XV. Században, érteni fogja minden Hazafi, ha Corvinus Mátyás' nevét említem, kit valamint egyéb fényes érdemei, úgy a' Literaturában tett nagy tettei miatt nem csak a' Magyar, de egész Európa bámulva csudált. Bé hozatta ő minden részekről a' legjelesebb Tudósokat, azokat Királyi jutalmakkal gazdagította, 's fényes méltóságokkal ékesítette, számlálhatatlan költségekkel egy olyan roppant 's felseges-Hönyves tárt emelt, melyhez hasonlót Európa nem mutathatott. A' nagy Fejedelemeinek példáját tehetős Hazánkfiak vetekedve követték: Vitéz János Esztergomi Érsek, másik Vitéz János, ki Janus Pannonius név alatt ismerő-

retes. Dóczi Orbán, Bátori Miklós, Szécsy Dénes, Gószag Mihály, Szilágyi Mihály, Gereb László, Erdődy Ferencz és Tamás, 's több mások jeles érdemeket tettek mind a' Literaturában, mind a' Tudósok' segítségével. 'S ime akár Vitéz Janos Esztergomi Ersek, akár maga Mátyás Király felállítja a' Posonyi Academiát, (melly Istropolitánának neveztetett) Junius' Hónapban M. CCCC. LXVII. Eszt. A' Budai, melly már romlandozni kezd vala, helyre állittatik, 's így a' legszebb, leghasznosabb lépések megtételnek, melly a' nemzetet csinosodásának tetőjéhez vezette volna, ha a' következett szomorú esetek azt semmivé nem tették volna. Ugyan is, hogy már Tudós Társaságok is voltak ezen időben Hazánkban, Wallaszkynek felyebb említett Munkájából tanuljuk. (p. 117.) Egyik t. i. a' Budai, másik az Erdélyi. Amannak Elő-ülője vala Vitéz Janos Veszprémi Püspök, 's koszorús Poéták, Philosophusok, 's a' Tudományok' minden nemében jártas Ferjiak díszesítették a' Társaságot. — Kétséget nem szenved, hogy minckutána a' Király példája illy jeles Ferjiakat, illy tudós Társaságokat szült Hazánkban, a' Királyi fényes Könyves-táron kívül Nagyjainknak is jeles Könyv' gyűjteményeik voltak, mit valóban világosan meg is mutat Wallaszky Ur a' két Vitézekről előbb dicsért Munkájában, 's azért, hogy hosszas ne legyen, az olvasót oda utasítom.

- (d) Vigasztalva tapasztalám, 's érzékeny örömmel hirdetem, hogy több illy külső születésű Hölgyei Nagyjainknak, sok Leányosoknak pirulására a' legbuzgóbb hévvel tanulják nemzeti nyelvünket, 's azt ékesen beszélik is, valamint nemzetünkhöz is különös hajlandóságokat bizonyítják, 's kedveltetik honnyosaikkal.
- (e) Igaz ugyan, hogy sok Nagyjaink által egy darab ideig az idegen nyelvek' szeretete annyira megveitette anya nyelvünket, hogy csudálkozni lehetett, ha egy Magyar Nagyt magyarul jól beszélni hallott az ember, de ezen pontban is szerencsésebb idő szakra derültünk; mert alig találhatti már ma egy olly Nagynak házára, mellyben mind magok, mind nevendékeik magyarul nem beszélnek; csak az kár, hogy noha semmi nemzet nem olyan alkalmas az idegen nyelvek' megtanulására 's kimondására mint a' magyar, ellenben ezt semmi nemzet, ha csak csecesemőrs korától fogva nem beszél, tisztán ejteni nem tudja, még is közönségesse lett az a' szokás, hogy elsőben idegen nyelvhez szoktassuk kisdedeink ajakait, tudva van pedig: Quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu.
- (f) Hogy sok Literaturánkat kedvellő Nagyjaink vannak. sőt számtalan olly szép lelű Maecenások, kik említeni nem akarnak, buzgólkodnak szerte Hazánkban, valóban kérkedve említhetjük, 's azok között elhalgassam-e Melt, Fe-ső és Alsó Surányi Gróf Sigray Jozsef Császári Király... Kamaras Urat? Hazafiúi buzgóságát, 's nagy elmejét szám-

talán tapsok bizonyíták Megyénk' Gyűléseiben, 's az Ország' összeült Attyai között. Ő Ivánczi kellemes magányát egyedül a' szelíd Múzsáknak szenteli, 's valahányszor a' honnyi Literaturának elő menetelét tapasztalja, nem titkolhatja azon érzékeny örömet, melly ilyenkor nemes melleben ömledez: válogatott Könyves tára pedig melly a' legjobb Deák, francia, német és olasz Könyvekben kívül minden jelesebb magyar könyvekkel bővelkedik, bizonyítja, mint becsüli nyelvét, mint kedveli annak csinosgatóit. Hálát érzéssel vallom, hogy csekély igyekezetem is neki köszönheti leginkább azt a' tüzet, melly a' Hazai Literatura eránt lángadoz bennem. Sőt mire még Hazánkban semmi Nagvunknak gondja nem vala, oda is elragadá ötöt a' hazafiúi forró érzés. Kertjének t. i. egy részében, mellyet Amália' Ligetének nevezett, a' Haza Géniusának szobrát szándékozik felállítani, melly hál'adó tekintettel nyújt egy borostyán koszorút ime' felírással: **A' NEMZETI CSINOSODAS' LELRES UGYELŐINER.** — Hintsen áldást reád drága Maecenás az a' Haza Genius, ki által te koszorút nyújtatsz az Erdemeseknek!

- (g) Egy Denarius tett annyit, mint nálunk 15 kr.
- (h) Egy Atticai Talentum tett 1800 Magyar forintot.
- (i) Sestertius, in masc. gen. tíz tett 75. magyar pénzt, in neutr. gen. ha a' szám adverbialiter mondatott, százszor sokszoroztatott, ha pedig így mondatott p. o. decem sestertia, ez tett 750 ftot. Innen láthatni, mi jeles ajándékokkal jutalmaztatták a' felhozott Tudósok.

5.

Kun László Magyar Király öletéséről.

Hasznos foglalatosság a' Históriának minden apróbb környűlállásait gondosan felvilágosítani, mert sokszor ezekből fejlődik ki a' történet fontossága, vagy a' dolognak véghez menetele. Azonban kívánhatni, hogy az is, ki valamelly magános környűlállást kifejtteni akar, a' Kutatókhoz (Fontes) szorososan ragaszkodjék, 's ne csupávéleményt, és ugyan bebizonyíthatatlan véleményt, közöljön. Vélemények által, ha ezek legalább a' hihetőséghez nem közeli-

tenek, a' História csak zavarodásba hozatik a' tudomány nyeresége nélkül. Nem mind egyik elemeknek tetsző gondolat állja ki a' Kritika szoros szabásait; nem mindegyik vélemény méltó a' közlésre is. De az igyekezet még akkor is, ha tsekély, vagy semmi sikere, hálát érdemel. Magasztalásra méltó szándék a' homályban fekvő Nemzeti Történeteket világosság sugarával illetni a' karni.

Illy tekintetből hálával, öröm hálával, fogadtam én azon érdemes Férstu igyekezetét, ki a' Tudományos Gyűjtemény folyó évi I. Kötetének 63—66. oldalain Kun László Magyar Király megöletésének Helyéről röviden értekezett, és azt akará a' mostani Nagy Köröshöz közel fekvő Árbotz Földre, és Törtel pusztai nevekből bém bizonyítani, hogy Kun László Magyar Király Árbotz, Törtöl és Kementze nevű Fő Kunoktól nem a' Biharvármegyében találtató Keresszeg, hanem Nagy Körös mellett végeztetett ki erőszakos halállal e' világból. Azonban a' Jó szándék Tisztelete annyira soha engem meg nem vakít, hogy olyankor, midőn másképp találom a' históriai valóságot, egész bizodalommal 's egyenességgel ki nem mondjam ellenkező győződésemet. Az Igazság mindétig túl fekszik a' részre hajláson, 's neki csak akkor áldozunk ille méltósággal, ha mentek vagyunk mellékes tekintetektől. Előadom tehát itt nyilván ellenokaimat, 's bizván az érdemes Ellenfél igyekezetének tisztaságában, nem kételkedem, hogy szólamlásomat ő is örülve fogja hallani. Tzélunk egy, tudniillik a' históriai Igazság feltaláltatása, 's ha nem egy uton értünk a' köz tzélhoz, azt sokféle környülállásainknak kell tulajdonítanunk.

A' XIV. százodi Bétsi Repes Krónika, melyet Turótzai János kiadott, egyenesen azt állit-

ja, hogy Kun László közel Keresszeg vár-
hoz öletett meg. E' Krónikára, melyet Turótz-
tól megkell különböztetni, építette magát a' tör-
ténetet az érdeemes Ellenfél is, de még is a' Kró-
nika szavait, nem tudom mi okból? híven elő nem
adta. Közlöm ezeket úgy is, mint a' Kutfőben ál-
lanak, úgy is, mint az ellenfeltől kiíratlak:

A' Kútő Szerént Az Ellenfél szerént.

<p>„Post haec in breui, ipse Rex, anno domini MCCXC. feria secunda, proxima ante festum san- ctae Margaritae virginis et Martyris, prope castrum Keresszeg ab ipsis Cumanis, quibus adhaeserat, est misera- biliter interfectus”. Schwandtneri SS. Rer. Hung. T. I. pag. 152. edit. in fol.</p>	<p>„Cum haec parvi du- ceret Ladislaus etc. a Cumanis potentibus Ar- bucz, Turtul et Kemen- che, qui uxores foede violari impatienter fere- bant, nocte concubia, prope castellum Kerez- zeg in tabernaculo ferro interemptus, et dein- de apud Csanadienses proximos Cumanis, humo mandatus est”. Tud. Gyűjt. 1819. I. 64.</p>
---	---

Illy nagy Különbözés után nem kellett
volna az olvasót Turótzhoz utasítani, és az em-
litett Más Írókat nem ártott volna nyilván
megnevezni. *) De nem akadozok e' nagy Külön-
bözésen is, hanem inkább több Kutfőket hordok
elő egymás után.

---

*) Vajha eléggé szívekre köthetném Tudósainknak, hogy e-
gyenesen Kutfőkből, és nem holmi zavaros Patakok-
ból dolgozzanak!! Ki betsülheti legbuzgóbb igyekezetün-
ket is, ha p. o. Marcus Aurelius Antoninus helyeit
Schneller Historiájából, 's a' régi Egyházi Historia íróit
Fesslerből esmérjük?? Nehez más Szemenek hinni a' Kri-
tikai Historiában.

A' Zágrábi XIV. százodi Krónika, említvén Kun László Király megöletését, így szól: „Hic habuit unum filium Ducem Ladislaum, qui ei successit in Regno, et tandem fuit prope Varadinum per Cumanos interfectus sine haerede anno Domini MCCXC.” Lásd: Reverendiss. Josephi Koller Hist. Episc. Quinqueeccles. Tom. VII. Pesthini 1812. in 4. pag. 343.

Mugleni Henrik írja a' XIV. százod közepe felé Német nyelven íratott Magyar Krónikájában: „Darnach kurtzlich wart der Kunig erslagen pey der purg Zerezech (zu rezech) genant von den heyden.” Lásd: Sammlung Kleiner, Noch Ungedruckter Stücke. I. Band. von Mart. Georg. Kovachich. Ofen 1805. 8. S. 84.

Vegre a' Budai Krónika szóról szóra meg-egyeztvén a' Betsi képes Krónikával, 's a' megöletés Helyét más orthographia szerént Kyris zug (olvasd: Kürisszög) névvel említvén, még ezeket veti a' Képes Krónika soraihoz: „Et specialiter ab Arbuz, Turtule, et Kemenche, ac eorum cognatis et complicitibus, quibus communitas Cumanorum, habitis plurimis tractatibus et consiliis, commiserat: in suo tentorio, medio silentio noctis, opportunitate captata, diris vulneribus sauciatus.” — Utóbb pedig ugyan a' Budai Krónikában olvastatik; „Pro cuius nece, Myze Palatinus olim Saracenus, tunc tamen gratiam baptismatis consecutus, audita morte Domini sui, praedicti Regis Ladislai, ad vindictam tanti sceleris, se viriliter ponens, elapsis aliquibus diebus, post mortem ipsius Regis, una cum Lyze fratre suo, et Nicolao fratre uterino, iam dictae Eduae concubinae, vna dierum, ad descensum praedicti Arbuz veniendo, quasi in aurora, praedictos Arbuz et Turtule, cepit; et ipsum Arbuz, dividi fecit in duas partes,

Turtule vero dimembrari. Alios autem Cumanos, de genere corundem, ac omnes ad eos pertinentes, et, quod plus est, etiam infantes in cunis, seu cunabulis iacentes, quos apprehendere potuit, iussit decollari". — Lásad: Schwandtneri SS. Rer. Hung. Tom. I. pag. 152—155. edit. in foi.

Észre vehetni e' Rutfőkből, hogy Hun László megöletésének környüállásairól a' Budai Krónika leghövebb tudósítást ad, 's hogy egyik Rutfő sem szól Rő r ő s r ő l, hanem a' Zágrábi Krónikán kívül, mindegyik Keres szeg szomszéd ságát teszi a' szomorú eset helyének. Ugy de a' Zágrábi Kronika sem mond valamit Keresszeg ellen, mert ez Nagy Várodhoz igen közel fekszik. Mennyire esik pedig Nagy Köröstől Nagyvárod! Minekutána tehát egyik Rutfő sem vitatja, hogy Hun László vagy Keresszegen, vagy Nagy Várodon öletett volna meg, hanem a' többség Keresszeg Vár szomszéd ságát, a' Zágrábi Kronika pedig Nagy Várod szomszéd ságát emlegeti, a' két állítás pedig egyik a' másikat nem gyengíti, természetes a' következtetés, hogy Keresszeg Vár és Nagy Várod között gyilkolták meg a' Hunok Hun Lászlót Bihar Vármegyében. Hogy Keresszeg valóban Vár volt, és kétségen kívül Bihar Vármegyében feküdt, azt egy hiteles oklevél bizonyossá teszi. Midőn Sigmond Magyar Király 1406-ban ujra meg erősítette azon tulajdon Ajándékát, mellyet 1396-ban a' Tsák Nemzetségből származott Miklos és György Atyafiaknak Kopasz Nádor Ispány hitszegése után Keresszeg várról és a' hozzá tartozókról adott, így szól betüről betüre erősítő oklevelében: „Quoddam castrum nostrum regale ~~res~~ **res**eg vocatum in comitatu Byhoriensi habitum

cum opido similiter Kereszeg nominato.” *) E’ Keresszeg, vagy inkább Körösszeg, közel fekszik Nagy Várodhoz a’ Körös vize mellett, és ma hibáson Keresztszegnek hivatik. Meg egyeztetetheti ennek fekvésével a’ régi Történetírókat, ’s ugyan azért semmi ok nem jovalja az Ellenfél uj velekedését. De az is kérdés, ha Nagy Körös helyén akkor, midőn Kun László megöletett, nem állott-e Descensus Arbuz, vagy is Arbocz szállása, mellyről a’ Budai Krónika világos említést teszzen? És ennyi talán elég is Kun László Király öletése Helyéről.

Nagyobb nehézség tétethetik Kun László Király megöletése napára nézve. Olvassuk ugyan a’ Betsi Répes Krónikában, és a’ Budai Krónikában is, hogy Kun László „feria secunda proxima ante festum S. Margaritae virginis et Martyris” öletett meg a’ Kunoktól, de mind e’ mellett is ki egyik, ki másik napra helyhezteti Iróink közül a’ gyilkolást. Timon írja: „Ladislaus ipse in pugna Körösszegiensi a’ Cumanis Mense Augusto interimitur.” **) Schier állítja: „Ladislaus a Cumanis suis, quorum causa Deum, Ecclesiam, conjugalem thorum, ipsumque regnum neglexerat, anno MCCXC. XVI. Kal. Augusti (17. Julii) interemptus est.” ***) Katona, tsudálkozván a’ két Tudós botlásán, Palma véleménye szerént az ölest Julius 10-dikére helyhezteti. ****) Pray ujabb Históriájában is, mint régiebb Évkönyvei-

---

*) A’ ditső Tsáki Nemzetség hiteles Leveléből, mellyet szemeimmel láttam.

**) Epitome Chronol. Rer. Hung. Cassouiae 1736. fol. pag. 40.

***) Reginae Hungariae Primae Stirpis. Viennae 1776. 4. pag. 234.

****) Katona Hist. Crit. Budae 1782, Tom. VII. pag. 1009.

ben, a' napot meg sem említette. *) A' nemzeti Lélek tüzes ébresztője Virág Benedek pedig, Palmával és Katonával tartván, hasonlóképen Julius 10-dikére határozza az ölés napot. **) E' hasonlóságokat némelly részben ellehet ugyan igazítani, de minden nehézségekből még is bajos ki gázolni.

Margit Szüz és Mátyr üdnepe több napoknak tulajdoníttatik a' régi és újabb Iróktól. Wandalbertus Martyrologiumában, melly 848. évfelé versben íratott, tsak egy Margit, és különösen a' Virgo et Martyr olvastatik Junius 15-dikére ime vers szerént: „Septeno deno Vitus cum Virgine clara MARGARITA, martyrii splendore nitescit.” ***) A' Római Martyrologium ugyan Margit Szüz és Mátyrnek Julius 20-dikát tulajdonítja. ****) Pilgram Antal, szorgalmatos Chronologus, nem tévén Margit Szüz és Mátyrról világos említést, egy hónapnak két Margitot ad, kik közül az egyiket Julius 13-dikára, a' másikat pedig néhány nappal későbbén Julius 19-dikére iktatja. *****) Helwig József, ki leginkább az óklevelékből készítette Chronologiai Munkáját, két Margit Szüz és Mátyrt említ. Az elsőnek üdnepe Julius 5-dikén, a' másodiknak, ki Marina nevet is viselt, Julius 20-dikán tartatott. *****) Mellyik napra tegyük már

---

*) Pray Hist. Regum Hung. I. pag. 305. Annal. I. pag. 358.

**) Magyar Századok. I. R. Budán 1816. 2. old. 576.

***) Lucae D' Achery Spicilegium veterum aliquot scriptorum. Tom. II. Parisiis 1723. fol. pag. 49.

****) Martyrologium Romanum. Antverpiae 1723. fol. min.

*****) Calendarium Chronologicum medii potissimum aevi monumentis accomodatum, Viennae 1781. in 4. pag. 83.

*****) Zeitrechnung zu Erörterung der Daten in Urkunden. Wien 1787. fol. pag. 103.

enyi különbség között a' Képes és Budai Krónikának Margit szűz és Mátyás ünnepét?

Timon véleményét Augustus hónapra nézve, mellyben tudomra a' Margit Szűz és Mátyás ünnepét nem találhatjuk, elfogadni nem lehet csak azért is, mivel esmérjük III. András Királynak 1290-dik évi Julius 29-dikén költ öklevelet, ha Wagner nem hibáson adta ki az Öklevel Dátumát. *) Ha III. András Király Julius 29-dikén 1290-dikben már uralkodott, hogy ölték volna meg Lászlót Augustus hónapban? Ellenben Timon véleményét erősíteni látszik az, hogy Kun László halála után Rudolf Német Császár két rendbeli öklevelei által csak pridie Kal. Septembris, az az: Augustus 31-dikén kívánta Magyar Országra nézve Fia képzelt igazát megállapítani Erford Városában, mikor a' közvélekedés szerént III. András már nem csak uralkodott, hanem meg is koronáztatott. **) A' Betsi képes Krónika a' Budaival egyformán mondja: „Post cuius regis (Ladislai) mortem eodem anno, decimo octavo die Andreas dux de Venetiis, coronatur”. ***) A' két öklevelben Rudolf Császár III. Andrásról még semmi említést nem téteszen, hanem egyedül Kun László haláláról beszél. Nehéz elhinni, hogy Rudolf akár a' szomorú öldöklést későn tudta volna meg, akár azt, hogy a' Jus feszegetéssel sokáig késedelmeskedett volna. De e' nem egészen helytelen észrevételeket is elenyészteti III. András Királynak Julius 29-dikén

---

*) Analecta Scepusii P. I. Viennae 1774. in 4. pag. 112—113. A' IV. Kal. Augusti Julius 29-dikére esik. A' Berzevicsi Familia hitelős Leveléből hívebben kiadta ezen öklevelet Bárdossy Supl. Anal. Scepusii pag. 222.

**) Pray Hist. Regum. P. I. pag. 244. 310.

***) Schwandtneri SS. Ber. Hung. Tqm. I. pag. 153.

költ öklevele. Ki akadozhatna a' diplomatikai hite-
telen?

Schier állításának okát, midőn az ölés napot Julius 17-dikére teszi, könnyű áttallatni. A' különben derék Kritikájú Tudós azon napra tette Margit Szüz és Mátyr üdnepét, mellyre Pilgrám a' második Margit napát helyeztette; tudniillik Julius 19-dikére. Így a' Margit előtt való feria secunda proxima az 1290-diki Kalendárium szerént Julius 17-dikére esik. Ha igaz, hogy III. András Hun László öltetése után 18-dik napra vette fel a' Koronát, úgy koronáztatása Augustus 4-dikére jutna, a' mit Dandulus Folytatója bizonságtétele erősítene, ki ezeket írja: „Anno Domini MCCXC. mensis Augusti, in vigilia S. Dominici (Aug. 4-diken) de Nobilium atque Magnatum Hungariae beneplacito, serenissimus Juvenis Andreaxinus de Regno Hungarico honorabiliter exstitit coronatus”. *) Így III. Andrásnak Julius 29-dikén költ levele a' korona felvétele előtt készült volna.

Palma, Katona, és Virág Benedek egyező számvetése, kik Margit Szüz és Mátyr üdnepét Julius 13-dikára, következésképen a' feria secunda proximát Julius 10-dikére tészik, inkább védhető. Így a' 18. nap mulva véghez ment koronáztatás Julius 28-dikára, a' Julius 29-diki öklevel pedig a' koronázást követő napra üt, a' mi által a' Chronologia egyezésbe jő. Erősíti e' számolás fenekét az is, hogy a' Boldvai Misés Könyv, melly talán, mint hazai Régiség, legnagyobb figyelmet érdemel, Margit Szüz és Mátyr

---

*) Muratorii *Her. Italic. Scriptores*. Tomo XII. Mediolani 1728. fol. pag. 402. — Haselbach Krónikája szerént Augustus 6-dikán nyerte a' Koronát fejére.

üdnepét szinte úgy, mint több későbbi Magyar Országi Misés könyvek, Julius 13-dikára iktatja, mint valóságos üdnepet. *) Lehet még ehhez toldani, hogy Rudolf Tsászár Erford városában talán későn hallotta Hun László megöletését, és Augustus 31-dikén még nem tudta, hogy III. András Julius 28-dikán a' Koronát homlokára nyerte, vagy, ha tudta is, az említést ez eránt szükségtelennek tartotta, 's őt Királynak egy időig úgy is meg nem esmérte. Így már könnyű volna megnyugodni mind az öldöklés, mind a' következő Fejedelem koronáztatása napain. Katona ezeken, sőt még kevesebb okokon, meg is nyugodott.

Azonban más óklevelekből e' Számvetés ellen is új ellen vetések, és ugyan csak fontosak, támadnak. Maga III. András Király beszéli 1293. évi ókleveleiben: „Cum domino rege Ladislao, fratre nostro infeliciter interempto, in regiminis solium — successissimus jure et ordine geniturae et coronari apud Albam Regalem, prout moris est, corona et diademate Sanctissimi Regis Stephani voluissimus, et quidam, regiminis, et coronationis nostrae, acmuli primitus insidias latenter, et demum in patulo, ne ipsa corona sancta regis tempore coronationis nostrae dari nobis possit, et ut nostri regiminis autoritas, et salutis exordium regnicolarum differretur, posuissent.” **) Fennena Királyné még bővebben leírja némelly ókleveleiben Urának viszontagságait. „Cum in partibus (úgy mond) transdravanis una cum domino nostro rege fuissimus, et — per violentam detentionem quorundam Baronum carissimus Domi-

---

*) Rdis. Koller Hist. Ep. Quinqueeccles. Tom. I. pag. 395.
Pray de Sigillis pag. 143. et 156.

*) Pray Hist. Regum I. pag. 308.

nus Rex noster fuisset impeditus.” És alább : „Dum in ipsa detentione idem dominus noster rex, diutius vexatus fuisset” *) Hogy lehet e’ környül állásokkal megegyeztetni azt, hogy III. András Király Kun László halála után 18-dik napra megkoronáztatott és minden viszontagságaiból ki menekedett? Hát arra mit felelhetünk, hogy maga III. András 1290-dikben (Katonánál Tom. VII. pag. 1081. talán hibából áll 1291. vagy ellenkező esetben Pray Datuma hibás) Augustus 16-dikán maga beszéli „In instantis nostrae coronationis auspiciis recognitionis obnoxiae gratitudinis non exsortes, quamdam possessionem nostram Nympti, seu Thoti appellatam eidem Domino Archi Episcopo dedimus ac donavimus” ? **) III. András ujonnan feltaláztatott házagos Törvényének sorai azt is látszanak hihetővé tenni, (sőt 1298-diki Decretumának Bévzetése még a’ legkisebb kétséget is eloszlatja) hogy III. András 1291-dikben 22-dik, Februárius körül nyerte el Székes Fehérvárott a’ Királyi Koronát. ***) Miképen lehessen e’ nehézségekkel a’ Történet Íróknak bizonság tételeiket egyeztetni, én ugyan által nem látom, ha csak azt fel nem vesszük, hogy III. András is, mint néhány későbbi Királyaink, egyszer nem Szent István Koronájával, utóbb pedig, kezéhez nyervén a’ Szent Koronát, másodszor Szent István Koronájával, megkoronáztatott. Valóban Kun László megöletésének és III. András koronáztatásának napja még bővebb diplomatikai segedelmeket kíván.

---

*) Ugyan Pray Part. I. pag. 308—309.

**) Pray Hier. Tom. I. pag. 105.

***) Jos. Nic. Kovachich Sylloge Decretorum Comitium I. Regni Hungariae. Tom. I. Pesthini 1818. in 8. pag. 15. 26. 27.

Hogy az ifju Királyt valóban a' Kunok ölték meg, abban mindaz öklevelek, mind a' Történetírók egész egyességben vagynak. Hogy név szerint a' Kun Nép elhatározásából Árboltz, Törtel, és Kementze vitték volt véghez a' kegyetlen gyilkolást éjfél tájban a' Király sátorában, azt is elhihetjük a' Budai Krónika Írójának. Miért esett e' gonosz gyilkolás, okát ugyan nem adhatjuk, de a' következő időkor még ezt is lassanként felfedezheti. Tsudálkozásra méltó dolog, hogy épen azok törték a' Fejedelem életére, kiknek megkülönböztetésekért és felette nagy pártfogásokért az Országló szerte szét vádoltatik. Azonban, hogy Kun László nem Külföldi, hanem Magyar Országi Kunoktól, nyerte a' halálos döfést, 's nem az ütközetben, mint sokan írják, hanem az éjjeli nyugalomban végezte emberi pályafutását, az tsak az Árboltz Szállási boszualásból is kitészik, mellyel az Ország Nádor Ispánya társaival a' Királyi Méltóság megvetőit keményen büntette. Ezen Árboltz Szállás eseményének feleleveníttetését pedig a' tiszteletre méltó Ellenfelnek kell köszönnünk, a' mit én, mind a' mellett, hogy egyéb nyereséget nem találtam a' Historiára nézve értekezésében, tartozó halálával Neki tiszta szívből nyilván köszönök. Folytassa ezután is figyelmét Hazánk történeteiben, és nyisson uj világosságot ott, hol a' sok fáradozás után is sűrű Röd fűdi még a' főbb Nemzeti Tárgyakat.

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyv-Tár Örzője.

6.

**Fűsz János Evangelista Hang-Szerze-
ményei.**

Midőn Fűsz János Evangelista híres Magyar Hang-Szerző Emlekezetét írásba foglaltam, Érde-
mei és szép Elmebeli Tehetségeinek maradandó
Tiszteletet nyújtani szándékoztam. Azonban héza-
gos vagy foganatlan lenne tisztelet adásom, ha
egy uttal Munkáiból észre nem vetetném, hogy
a' boldogult Művész valóban méltó a' köz Tisz-
teletre. De a' Nemzeti Literaria Histórianak Elő-
menetele is kívánja, hogy a' Magyaroktól eredett
Művész Szerzeményeket mind a' mellett, hogy
ezek nem nagy számuak, időről időre össze sze-
degessük, 's legalább azt a' feledékenség elől el-
rejtjük, a' mi időszakunkban a' Szép Mesterségek-
re nézve Magyar Országban, vagy Magyaroktól
megjelenik. Ha utóbb, felmelegülve a' Nagyság,
Szepség és Nemzeti Méltóság érzéseitől, mi is,
mint a' Szomszéd Tartományok, Szép Mestersé-
geket tanító és gyakorló Akademiát állítunk, és
e' részben is a' többi virágzó Európai Nemzetek-
nek sorokba lépünk, édes gyönyörűség lesz az a-
zon Hazafiakra viszsza emlekezni, kik illy készítő
Segedelmek nélkül a' Hazai Ditsőség e' féle ága-
zataiban kezdeni bátorkodtak, 's lángolva érezték,
hogy az egyes törekedéseknek kell ott fáradoz-
niok, hol sokféle akadályok miatt a' Köz Erő még
nem munkálkodhatik. Mikor hévvel teljesítjük, a'
mi kettőztetett szorgalmunktól és derekasan gy-
akorlott lelki tehetségeinktől helyzetünkben ki-
telik, egész kötelességünket teljesítjük, és soha
a' Maradéktól vádot nem nyerhetünk. Ellenben
nem élni alkalommal, vagy elhenyélni, a' mit te-

hetnénk, mindenkor gyávaság. Fűsz így gondolkodott, 's mit tett, és mennyire haladott a' Hang-Szerzésben, azt részént a' Munkáiról készítettett Lajstrom, részént a' Külföldi tudós Ujság Levelek nyilván hirdetik.

I. Fűsznek kijött Nagyobb Munkái.

1) Quatuor (C dur-ból) pour la Guitarre, Violon, Viola et Violoncello Oeuvre 1. à Vienne, au Bureau d' Arts et d' Industrie.

2) Quartett (F dur-ból) für Basset-Horn, Violin, Viola und Violoncello. Op. 2. Wien im Industrie Comtoir.

3) Notturmo en quatuor (As dur-ból) für drei Bratschen und Violoncello (A' Föhang (Hauptstimme) Clarinettra is van szerezve, és lenyomatva) Op. 3. à Viennechez Eder.

4) 6 Sonatines pour le Piano-Forte avec accompagnement d' un Violon obligé Oeuvre 4. à Vienne chez Maisch.

5) Quartett (G-ből) für Flöte Violin, Viola und Violoncello Op. 5- Wien bei Steiner.

6) 6 Neue Lieder mit Piano Forte Begleitung Op. 6. Wien bei Eder.

7) 3 Sonatines für Piano Forte zu 4 Hände Op. 7. Wien bei Traeg.

8) 4 Märsche für das Piano Forte Op. 8. Wien bei Traeg.

9) Andante (B-ből) für Clarinett, Viola und Violoncello Op. 9. Wien bey Maisch.

10) Variationen (F-ből) für Piano Forte zu 4 Hände über den Menuet aus Don Juan Op. 10. Wien bei Traeg.

11) 8 Variationen (A-ból) für Piano Forte über: „Verzeihen Sie mein Herr, Baron“ Op. 11. Wien bei Traeg.

12) 6 Variationen mit Coda (C dur-ból) für iPano Forte über „Hab Dank für die Beschwerden“ Op. 12. Wien bei Maisch.

15) Andante (G-ból) für Piano Forte zu 4. Hände Op. 13. Wien bei Cappi.

14) 8 Allemandes pour le Piano Forte Op. 14. à Vienne chez Maisch.

15) Allemand de Berlin pour le Piano Forte à quatre mains Op. 15. à Vienne chez Traeg.

16) Gesänge mit Begleitung des Piano Forte Nro 1. Op. 16. Leipzig bei Breitkopf und Haertl.

17) Ouverture (D-ból) zum Melodram „Isaak“ für Piano Forte zu 4 Hände Op. 17. Wien bei Traeg.

18) 3 Sonates faciles, instructives et agréables pour le Piano Forte. Op. 18. à Vienne chez Traeg.

19) Ouverture (D-ból) zur Oper „Judith“ für Piano Forte zu 4 Hände Op. 19. Wien bei Maisch.

20) Rondo (C-ból) für Piano Forte Op. 20. Wien bei Traeg.

21) Der Traum von Tiedge mit Begleitung des Piano Forte Op. 21. Wien bei Cappi.

22) Gesänge mit Begleitung des Piano Forte Nro 2 Op. 22. Leipzig bei Breitkopf und Haertl.

23) Gesänge mit Begleitung des Piano Forte Nro 3. Op. 23. Leipzig bei Breitkopf und Haertl.

24) Der Weg von Freundschaft bis zur Liebe, von Gabriele Baumberg mit Piano Forte Begleitung Op. 24. Wien bei Maisch.

25) Ouverture zum Melodram Isaak (D-ból) mit ganzen Orchester Op. 25. Leipzig bei Breitkopf und Haertl.

26) Ouverture (G moll-ból) zu Schiller's Trauerspiel „Die Braut von Messina“ mit ganzen Orchester Op. 26. Leipzig bei Breitkopf u. Haertl.

27) Ouverture zu Schillers Trauerspiel „Die Braut von Messina“ für Forte Piano zu 4 Hände Op. 27. Wien bei Maisch.

28) 2 Märsche (C es B) componirt bei Ausbruch des Krieges im Jahre 1813 für beide Wiener Landwehr-Bataillons Nro 4. für das Piano-forte Op. 28. Wien bei Cappi.

29) Elisium (E dur) Gedicht von Louise Brachmann mit Piano Forte Begleitung Op. 29. Bonn und Cölln bei Simrok.

30) 3 Arien aus dem Melo - Dram Isaak mit Piano Forte Begleitung Op. 30. Wien bei Traeg.

31) Beruhigung (Es-ból) aus Caroline Pichlers Olivier für Gesang und Piano Forte Begleitung Op. 31. Wien bei Steiner.

32) An Emilie (Es-ból) für Gesang mit Piano Forte Begleitung Op. 32. Wien bei Maisch.

33) 12 Eccosaisen in drei Abtheilungen (Es, G, E) für Piano Forte Op. 33. Wien bei Maisch.

34) Sonate (D dur) für Piano Forte mit Begleitung einer obligaten Flöte oder Violin Op. 34. Wien bei Maisch.

35) Die Verlassenen (Des dur) Gedicht von Karl Mühlner mit Piano Forte Begleitung Op. 35. Wien bei Cappi.

36) Sonate (G dur) für das Piano Forte mit Begleitung einer obligaten Violine Op. 36. Wien bei Steiner.

37) Rondeau de Chasse pour le Piano Forte Op. 37. à Vienne chez Steiner.

38) Rondeau für das Piano Forte zu 4 Hände Op. 38. Wien bei Steiner.

39) Andante avec un Rondeau Brillant pour le Piano Forte avec accompagnement d'un Violon obligé Oeuvre 39. à Vienne chez Sprenger.

II. Fúsznak részént rézben, részént Folyó Írásokban megjelent Kisebb Munkái.

1) Trauermarsch (F moll) auf J. G. Albrechtsberger's Tod. Wien bei Cappi, (A' Lipsiai Muzsikális Újságban is megjelent 1809 11-dik Év-járat.)

2) 6 Ländler Wien bei Traeg.

3) Chanson de J. J. Rousseau avec la traduction allemande pour la Guitarre ou le Piano Forte à Vienne chez Maisch.

4) Slavische National Tänze (A dur) für das Piano Forte gesetzt. Wien bei Maisch.

5) „Verzeihen Sie mein Herr Baron“ mit Begleitung einer Guitarre oder Piano Forte. Wien bei Traeg.

6) Dankgebeth (G moll) für 4 Singstimmen, mit Begleitung des Piano Forte.

7) Das Fischer Mädchen (A dur) mit Begleitung des Piano Forte. (Ezen Darab, úgy a' 4-ik és 6-dik is kiadatott a' Lipsiai Muzsik. Újságnak 12-dik évfjára tában 1810.)

8) Die Verlassene an ihr Kind (Des dur) mit Begleitung des Piano Forte. (A' Lipsiai Muzsik. Újságnak 14-dik évfjára tában 1812.)

9) Das Lied der Kleinen Anne (D dur) mit Begleitung des Piano Forte, és

10) Die Gegenwart (E dur) mit Begleitung des Piano Forte. (Mind a' két ének megjelent a' Bétsi Muzsik. Újságban 1813 és a' Bétsi Teátr. Újságban 1815.)

11) Canon (As dur) für 3 Singstimmen mit Piano Forte Begleitung (a' Bétsi Muzsik. Újságban 1817.)

12) An die Laute, mit Begl. des Piano Forte (A Bétsi Muzsik. Újságban 1818.)

13) Hymnus: O mi Deus etc. (F dur) für 4 Singstimmen. (A' Lipsiai Muzsik. Újságban 1816.)

III. Fúsznak Kéziratban maradott Munkái.

1) Marsch (C dur) fünfstimmig für 13 Trompeten, für das dritte Jäger Bataillon.

2) Marsch für das Landwehr Bataillon Nro 4, für türkische Musik.

3) Sieben Offertorien auf verschiedene Fest-Tage.

4) Missa Pastoralis (C-ból) für 3 Vocal-Stimmen.

5) Grosse Messe (B dur) für 4 Vocal Stimmen (végezetlenül.)

6) Tantum Ergo (Es dur) für 4 Vocal Stimmen und Orgel-Solo.

7) Több Canonok, Dalok, Énekek négy Hangra két Kötetben.

IV. Fúsznak Játék Színi Munkái.

1) Pyramus und Thisbe Melodram.

2) Watwort Oper. (Ezekről már életében említés történt).

3) Isaak Melodram mit Arien, Choeren und Tänzen in 2. Aufzügen; nach Metastasio. Elő adatott a' Bétsi Leopold Városi Játékszínen 1812-ben; A' Pesti és Budaiban 1817-ben; a' Posonyiban 1818-ban.

4) Judith. Először e' Darab, mint Melodrama, a' Leopold Városi Játék Színen előadott — de utóbb, midőn Fúsztól azt az an der Wiener Játékszín által vette, az Igazgatás Kérelmére Fúsz e' Munkáját sok-új Musika Darabokkal megebővítette, és így mint Énekes Játék 1814-ben eljátszatott az említett Játék Színen. Első formájában elő adatott Lintzen 1815-ben; Posonyban és Badenban 1816-ban.

5) Der Käfig. Operette in einem Aufzuge von Rotzebue. El játszattott a' Bétsi Leopold Városi Játék Színbén 1816-ban; az an der Wieniben 1817-ben.

6) Romulus und Remus grosse heroische Oper in 5. Aufzügen von Treitschke. Pesten 1816-ban előadatott.

7) Jacob und Rachel eine patriarchalische Idylle von Meisel. in einem Aufzuge. Az an der Wiener Játék Szín számára készítettett, de a' Censura tilalma miatt elő nem adatott.

8) Die Büchse der Pandora. Parodie in 2. Aufzügen. Ezt a' fáradhatatlan Fűsz Hazájába vissza jövelele után Budán készítette. Előadatott 1818-ban a' Bétsi Leopold Városi Játék Színbén. Ebből az esméretes és a' Néptől nagyon kedvelt „Das ist alles eins etc. Ének a' Vig Fritz nevű Darabba által vitetett, 's különbféle Musikai Darabokra és Variációkra más Hang-Szerzőktől is alkalmaztatott. *)

Ennyi igyekezet, 's az igyekezetben találató nagy Előmenetel nem érdemlette-e meg azon Tiszteletet, mellyel Fűsz Emlékezetének áldozni akartam tehetségem szerént? Pedig Fűsz még úgy is, mint Író, magát jelesen megkülönböztette. Sokat írt ő a' Lipsiai és Bétsi Muzsikai Folyó Irásokba, vagy is inkább, Ujság Levelekbe, de serénysége nevét többnyire titkolta. Bajjal lehetett arra venni, hogy utóbb nevének utolsó — — Z betűjét tsak ugyan néha ki tette. E' betűfelett, 's néha e' betű nélkül, olvashatni Jelentéseit, Igazításait, vagy Értekezéseit a' Bétsi Mu-

---

*) Méltó volna e' Munkákat a' Nemzeti Muzeumba letenni Fűsznek Viaszból készült Képe mellé a' Hazafiúi Előmenetel jutalmára és serkentésére!

sika Ujságban. *) Mit irt különösen a' Lipsiai Ujság levelekben is, minthogy neve mindenkor mellette nintsen, bajosabb meghatározni. Inkább néhány helyeket jegyzek ki tehát Fúszról e' Lipsiai Ujsághól egymás után. Ez által a' Külföld tiszteletét eránta megfogom ujítani.

Az 1800-diki Kötet 39-dik Számában a' 624. oldalán szóról szóra ezek mondatnak Fúszról: „Wir legen den Freunden des Gesanges und Klaviers 4 Stücke von der Composition eines Künstlers aus Wien, über dessen Lob alle uns zugekommene Nachrichten übereinstimmen, nicht ohne Vergnügen vor; und letzteres um so mehr, da seine seltene Bescheidenheit ihn bisher, wie es scheint, zu allzu grosse Zurückgezogenheit bewogen hat. Herr Johann Fusz hat sein schönes, und, wie selbst die vorliegenden Stücke beweisen, vielseitiges Talent zur Composition unter Albrechtsberger, der ihn vorzüglich hochschätzte, ausgebildet, und bei so trefflicher Leitung seine Kunst im ersten Sinne des Wortes studirt. Als ein meisterhafter Klavierspieler, besonders auch für Werke des strengen Styles, und als ein gründlicher, sorgsamer Musiklehrer ist er in Wien jedem bekannt, der ihn überhaupt kennen gelernt. Auch soll er durch Studium der seiner Kunst verwandten Wissenschaften und Künste, durch allgemeine Bildung, und durch eine vermittelt beider erlangte Sicherheit des Geschmacks sich vor nicht wenigen jungen Musikern jetziger Zeit sehr zu seinem Vortheile auszeichnen, — alles Urtheile,

---

*) Lásd: Allgemeine Musikalische Zeitung mit besonderer Rücksicht auf den Österreichischen Kaiser Staat. II. Jahrgang. Wien 1818. in 8. S. 45-48, 90-93, 178-180, 206-207, 217-219, 228-229, 287-289, 361-363, 369-370, 452-453, 460-461. — Szépen emlékezik ezen Ujság Levél Fúszról a' 208. és 316-dik oldalakon.

worein der, welcher die beigelegten Compositionen aufmerksam durchgeht, und erwägt, was sich auf so engen Raume leisten lässt, einzustimmen sich geneigt fühlen wird. — Die beiden Slavischen National-Tänze sind von Herrn Fűsz auf einer Reise durch sein Vaterland an Ort und Stelle gehört und niedergeschrieben worden, sie sind also recht eigentlich National."

Az 1812-diki Rűtet 17. számában a' 286. oldalon: (Egy Muzsikai Toldalék alkalmával.), „Die musikalische Beilage Nro 4. enthält ein Andante von Field und ein Lied von Fűsz. Beide Stücke werden durch ihre Einfachheit und ihren Ausdruck den Lesern willkommen seyn, und diese sich auf deren Veranlassung überhaupt gern an die genannten wackern Schüler grosser Meister — jener Clementis, dieser Albrechtsberger's — erinnern wollen. Mit Vergnügen setzen wir hinzu, dass von Hrn Fűsz bald eine Liedersammlung in Verlag bei Breitkopf und Haertel (Lipsiában) erscheinen wird"

Az 1812-diki Rűtet 39-dik számában a' 644. lapon: (Azon alkalommal, a' midűn említés tetetik Isaak tzimű Melodrám előadatásáról.) „Musik von J. Fűsz, einem der letzten und wackersten Schüler unseres Albrechtsbergers — (alább) — die Musik wurde allgemein als sehr vorzüglich anerkannt — (még alább) der Componist wurde einstimmig hervorgerufen — (és a' béfejezésnél) Herr J. Fűsz ist der nämliche, von dem so eben im Verlage dieser Zeitung eine schätzbare Liedersammlung erschienen ist, und von dem wir schon eingemahl mit Auszeichnung zu sprechen Gelegenheit gehabt haben. (Die Redaction.)

Az 1816-diki Rűtet 11. számában a' 172. oldalon: (Nevezetes egy magyar Muzsika Toldalék miatt.) Ein mit Grund vorzüglich geachteter Com-

ponist theilte uns eine Reihe ächter National-Lieder und Tänze der Ungarn mit, wie er sie auf der Reise durch sein Vaterland im vorigen Jahre gehört, und sogleich mit Genauigkeit niedergeschrieben hat. Folgende Notizen über dieselben theilte uns jener Tonkünstler (Hr. Joh. Fúsz) selbst mit;

Nro 1. Ein Theil einer Ode Csokonay's etc.

Nro 2. Ein ungarisches Weinlese-Lied etc.

Nro 3. Rákóczy's Abschieds-Lied etc.

Az 1816-diki Kötet 51-dik számában a' 384-dik Oldalon: „Musikalische Beilage. Vierstimmiger Gesang „O mi Deus, amor meus etc“ den der rühmlichst bekannte Compositeur und Capellmeister Hr. Joh. Fúsz für die Metropolitan - Kirche in Erlau, bei Gelegenheit der öffentlichen Kommunion zu singen, seinem Freunde Hrn. Landes Advokaten Jos. Krüchten componirte, welcher letztere diese vortreffliche Arbeit erwähneter Kirche bei seinem Abgange von Erlau zum Andenken verehrte. (Die Redaction.)

Az 1808-diki Kötet 28-dik számában a' 446. oldalon maga Fúsz ezeket mondja holdogúlt Tanítójáról: „Auch ich genoss des Glück's im Contrapunkte, und im strengen Satze von ihm (Albrechtsberger-töl) unterrichtet zu werden, — von ihm, dessen Methode hierinn anerkannt einzig war. Verehrung und Dankbarkeit gegen meinen verblichenen Lehrer und Freund, diesen meinen zweiten Vater geboten mir auch ein kleines Blatt auf sein Grab zu legen. Ich habe seinen Manen folgenden Trauermarsch für das Piano Forte gewidmet. (Johann Fúsz.)”

Ne nehezteljen senki, hogy e' sorokat azon nyelven adám elő, mellyen eredetiképen íratlak. A' Külföldet akarám egyenesen szólítani, hogy

világosabban lássa a' Belföld, kit vesztett-el Hazafiában. A' folyó évi Lipsiai Musikai Ujság 233-dik oldalán Aprilisben, mint a' Bétsi Musikai Ujság is 389-dik oldalán Juniusban meg adták Fúsznak a' végső tiszteletet: reménylem Hazája és Hazafi Társai nem kevésbé fogják a' derék Művész és nemes szívü Férőu kihaltát, sajnálni, 's örvendenek másfelül azon Nemzet Lelki Erősségén, mellyben készítő Intézetek és elősegítő Ápolgatások nélkül már is illy jeles érdemü Művész támadott. Serkentsen Fúsz példás Előmenetele sok Hazafit a' Szép Mesterség szeretetere, 's ditsőíttessék ezen oldalról is Nemzetünk tsinossága a' Külföld bámúlásáig!!

Kruchten József,
Törvényes Ügyész.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Martini Schwartzner, Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae, Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, praecipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri Incisis. Editio secunda auctior et emendatior, Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae MDCCCII. — Előbeszéd XVI. oldal. Maga a' Munka 403. oldal, nyoltzadrétben.

(Folytatás.)

A' magános Szovaknak öszvevonatásokról értekező oktatásban (Brachygraphiában), melly a' Szerző szerint a' Graphica második Fejezetének második alszakaszát teszi (§. 44—48.),

az összevonásoknak származások szépen megmagyaráztatik négyféle Betű szorítás (Coarctatio), Betű kihagyás és kihagyó jel tevése (Abbreviatio, vagy is Rövidítés), Elő Betűtétel (Siglae) úgy nem különben egyes Betű szorítás és Kihagyás által (Notae Tironis). De mind e' mellett is olly tsekély ezen al-szakasznak praxisa Schw. Úr Könyvében, hogy rendszabásai után kevés olvasó tud boldogúlni, főképen a' Rövidítésekkel. A' mi kevés példa az I. Réz Táblán a' boldogúlt Pray bõlts gondoskodásából találtatik, az közel sem elég az olvasás gyakoroltatására. Ezt mondani pedig, „*Exempla ubi vis occurrunt*” vezér Könyvben nem kellett volna. Minekutána maga állítja: „*Contractionis* (talán termino technico inkább *Abbreviationis* szónak kellene itt állani) *in scribendo, uti nunc observantur, ita aetate quoque barbara regulae quaedam observatae sunt*”, miért nem szedte össze a' Magyar Országí oklevelekből e' Rendszabásokat? És miképen lehetnek Rendszabások a' Rövidítésekben, ha néhány sorral felebb mondatik: „*Equidem ego illarum theoriam* (a' közbe vetett, 's itt rövidség okáért kihagyatott hasonlítás semmit nem nyomó) *saltem relate ad Diplomatum scripturam, possibilem esse iam pridem persuasus sum; perfectam vero inter desideria adhuc refero diplomatica*”. Hogy lehet valamit bizonyos Rendszabásnak felvenni, a' mi még tsak lehető valóság nélkül? Azt sem mondhatni a' Rövidítésekről közönségesen: „*Eodem tempore literae syllabaeque aliae constanter exprimuntur, aliae constanter desunt*”. Ugyan egy oklevélben is némelly szó majd egészen kiírva, majd rövidítve találtatik, nem hogy az egykorú oklevelekben volna rendes egy formáság a' Rövidítésekre

nézve. Egyes esetekből nem lehet illy közörséges Szabást megállapítani, 's még kevesebbé lehet a' különbözőzéseket toll hibáinak (calami errores) szélteben tartani.

Hasznos volt volna a' Kihagyó Jeleket is bővebben megismertetni, 's különösen arra figyelmessé tenni a' tanuló Ifuságot, hogy akkor, mi-lőn betű a' kihagyó Jel, ókvetetlenül meg kell a' szóban a' kihagyás jeléül használt betűnek lennie. Ez által nagyon könnyebbedik az olvasás, mint ellenkező esetben, ha tudniillik erre nem figyelmez az olvasó, bizonyosan hibáson olvas. Igen ritkán tettek a' Régiek kihagyó Jelet oda, a' hová nem kell; de ritkán is hagytak ki ott, hol a' szó megrövidített. Az illyen Ritkaságok közé azonban nem tartozhatik az I. Réz Tábla második sorában előjövő p m i (p r i m i) szó Szent István Király 1001-diki ókleveléből kihagyó jel nélkül, mivel a' hiteles Levélben a' Szent Mártoni mostani tudós Fő Apát Vindiciái, és Schönnemann Diplomatikája szerint a' p m i szó felett kihagyó jel vagyon. Itt tehát Schw. Úr Diplomatikája I. Réztábláját meg kell igazítani. Azt is állíthatja bő tapasztalásából Recensens, hogy a' XI. XII. és XIII-dik százodi Rövidítések többnyire merészebbek, mint a' későbbiek, és azért nagyobb vigyázást kívánnak; hogy többnyire a' Privilegialis Levelekben kevesebb a' Rövidítés, mint a' Patens és Clausa Levelekben; hogy a' Biráknak óklevelaikben majd nem még több a' Rövidítés, mint a' Káptalanból költ Iratokban. 's a' t. És ha a' Rövidítés közönséges rendszabásai között az u s és c o n magános példák előadattak, miért nem hozattak fel több illyen különös Rövidítések? Hogy a' c o n rövidítés a' szó kezdetén az óklevél évének meghatározatásában hasznos volna, azt Recensens Magyar

Országgra nézve, hol majd így, majd amúgy találtatik az oklevelekben, nem merné vitatni: de azt igen is vitatja, hogy a' rövidítéseket nagyon vigyázva kell olvasni, ha a' hibás olvasásokat elkerülni akarjuk. Sokszor szemünk előtt forogjon, hogy Kétséges olvasásokat tenni őrizkedés; hibásokat elkövetni, hirtelenkedés.

Böven elő adatik (49—56. §.) a' Sigláknak különbféleségek közönségesen, de rólok különösen Magyar Országgra nézve még is kevés mondatik. Ha sietni nem kellene Recensensnek e' hosszúra terjedett Recensio béfejezésével sokféle környűllások és főkép az év vége miatt, itt igen hosszan szólna; így azonban mind ezekről, mind a' következő tárgyakról csak rövid érintéseket adhat. Mondotta felebb Recensens; hogy Béla Vezér neve már I. András Király Tihanyi oklevelének egyik hiteles Másában csak B-vel, az, az : Siglával íratott, következésképen Schw. Urnak ime szavait: „E Saec. XII. XIII. etiam in Hungariae chartis larga Siglarum seges superest” nem úgy kell érteni, mintha nálunk a' XII. százod előtt Siglák nem találtatnának az oklevelekben. Említeni kellett volna azt is, hogy ugyan egy oklevélben ugyan egy név majd Siglával, majd egészen kiírva találtathatik, a' mi bizonyosan gyakorta nagy könnyebségére válik a' Személy esméretének, és nem toll hibája. Ellenben néha valamelly név folyvást Siglával jegyeztetik, a' miből a' Sigla érthetatlenné, vagy kétséges jelentésüvé lesz. Sokszor csak számos okleveleknek öszve hasonlítottásokból lehet az utóbbik esetben boldogulni, a' miért főkép gondosan kellene hiteles Levelekből mindenféle régi Tisztviselőkről Sigla Lajstromot készíteni. Még eddig e' fáradságos Munka is a' Diplomatikai Desideriumok közé tartozik.

Miképen származtak a' Római Számok? azt elmondja Schw. Úr, hanem ezeknek felettébb különböző 's nehéz esméretü formáikat rézbe nem vésette. Alig vagy on ennél szövevényesebb része a' Diplomatikai Oktatásnak. Mivel e' számvetés ma már egészen szokatlan, nem is tudjuk rendszerént képzelni annak nehézségeit. Szerentsékre több ilyen számadást magokban foglaló Kézirataink fenmaradtak, mellyekből idővel világosságot hinthetünk a' homályos jelentésü régi formákra. Addig is, míg odáig érhetünk, nem árt tudni Schw. Úr rendszabásairól, hogy a' Római számvetés szerént kiíratott esztendőök sokfélelek jönnek elő a' Magyar országi óklevelekben. Ugy is, mint Schw. Úr előadja, de másképen is. Hogy az év szám leginkább a' XIV. XV. és XVI. századokban íratott volna le egészen betűkkel, az ellen több régiebb óklevelék szólnak. N. Esztergomi Érseknek 1183-diki óklevelében így jó elő az évszám: „Factum est autem hoc anno ab incarnatione domini millesimo centesimo octogesimo tercio”. Kun László 1285-diki óklevelében a' Nemzeti Museumban:” Mille-sio Ducētesimo Octuag-sio Qŭto.” 's a' t. Vagynak példák, hogy a' betüről betüre leíratott évszámnak szótagai egymástól elválasztattak holmi vonások és tzifraságok által, mint a' Szügyi Familiának IV. Béla Királytól adatott 1244-diki óklevélben. Hogy az egységet közön-ségesen felül pontozták, és alatt j. betü formájúvá tették a' régiek, az sem lehet rendszabás. A' Veszprémi Káptalan 1237-diki levelében talál-tatik: „Anno incarnationis Domínice. M. CC. XXX. VII” 's a' t. Sokat lehetne itt például felhozni, ha réztáblát adhatna Recensens az érdeemes olvasóknak. E' nélkül homályos ma-

radna minden észrevétele, mivel az ész ki nem pótolhatja mindenkor azt, a' mit a' szemnek látni kellene.

Régiebb az Arabs Számoknak keletke is Magyar Országban, mint Schw. Ur gondolja. Nem építtek semmit a' Mélt. Semsey Nemzetiség Pénz Gyűjteményében találtató Szent István Pénzére, mellyen az 1001-dik évszám Arabs számokkal jeletetik, mivel, ha nem ellenkezik is e' Pénz Schw. Urnak azon állításával, hogy II. Sylvester Pápa hozta szokásba Spanyol Országból az Arabs számokat, még is ujsága miatt sokaktól gyanúsnak tekintethetik. Bizonyosabb a' mit Benger ír Remete Szent Pál Szerzetének Történeteiben: „Coenobium Remetense, in promontorio Zagrabien-si, primordia suscepit circiter anno 1240. . . . extatque hodie dum vetus eiusdem Claustris Sigillum exhibens annum 1247. cum huiusmodi circa Marianam Iconem posita inscriptione: Sigillum Monasterii Remetensis 1248.” *) E' szépen öszve fér a' Kun László Király 1283-diki oklevelében láttatott „2 dum antiquam consuetudinem” rövidítéssel. A' Pétsi régi Templomban vagyon az öreg oltár felett ma is ime körül írás: „SISZSOSZS. — LABORE MAGISTRI. S. DEMETRI. S. LAPICIDE. S”. Az az: „1303. Labore Magistri Demetrii Lapicide.” Az S. betű forma Vonások tsak ékesgetések, millyenek az Arabs számok körül számtalanszor találatnak, 's mellyekről a' Diplomatikában kellett volna valami keveset szólni. **) Így a' Maria Királyné alatt készült Szent Írás

*) Annalium Eremi Coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae Volumen II. Pasonii 1743. fol. pag. 604.

**) Reuerendissimi Jos. Koller Prolegomena in Hist. Epise, Quinque Eccles. Pasonii 1804. in 4, Tabula I, fig. 5.

Bétsi Hézíratában a' Ruth Könyv végénél 382. látható ezeres szám nélkül, melly gyakran, mint a' Százosak is, ki hagyatott. A' XV-dik Százod kezdetéből sok már a' példa. A' Szakoltzai és Pásztói Templomokon 1421. évszám olvastatik; *) a' Györi Templom oldalán levő Réz Kép alatt szemlélte több ízben Recensens az 1460-dik évszámot; **) A' Veszprémi Nagy Templom előtt látta némelly vörös Márvány Töredéken imez írást: „IN DEO FACIEMVS VIRTVTEM ALBERTVS EPS W(eszprimensis) ME FIERI IVSSIT 1467.” s a' t. Nem terheli azonban példákkal Recensens e' Recensiót, arra még is meg kéri az érdemes Szegedi Tudósokat, hogy tudósítsák híven, 's alkalmas rajzolatban a' Hazát, ha a' Szegedi Alsó Városi Templomon levő 1103. évszám régi vonásu és Arabs számu-e? ***) Ennyi kelet után nem mondhatni: „Exempla consuetudinis huius plura in Regum Hungariae Diplomatum (vannak a' Privatusoknak Irásaikban) saec. XV. non inveni, quae in chartis et literis privatorum illius temporis, et artis operum inscriptionibus adhuc rara sunt”.

Másik hézaga Schw. Ur oktatásának az Arabs számokra nézve, hogy ámbár jelenti az Arabs számoknak változó formájokat, 's az ebből eredő nehézséget, még is a' számoknak különféle írátaikat, 's különösen a' változó formájú számoknak neveket elő nem adja. Azon költséggel, mel-

---

*) Katona Hist. Crit. Beg. T. I. pag. 283. — Jacobi Ferd. Miller de Brassó Chartularium Ms. Dipl. Tom. VI. pag. 6.

**) Schönvisner Antiquit. Sabarienses. pag. 247.

***) Dugonits András Jeles Történetek II. Könyv. Pesten 1795. a' 243. oldalon. — Egyéb példákat nyújtanak: A' Tudományos Gyűjt. 1817. II. Rötet pag. 96. — Pray Hier. P. II. pag. 154. — Katanchich Spec. Philol. pag. 219. 's a' t. A' Szent Mártoni Rástrom falán olvasta Recensens: 1486. 's a' t.

lyet a' Tironi ana Nótáknak, (ezek országunkban keletbe nem voltak) kimetszetésekre szánt, nagyobb hasznót és előmenetelt szerzett volna Schw. Ur, ha a' 3. 4. 5. 7. és 10. számoknak Magyar Országban sokszor előforduló esmeretlen formáikat rézbe, vagy fába, metszette volna. Most sokan azért nem tudják a' régi számokat olvasni, mert ezek szokatlanok előttök. Hogy esmeréssenek e' szokatlan formák is, ide teszi őket Recensens, a' mennyire, gyakrabban láttatnak Hazáknak ökleveleiben:

| 2. 3. | 3. | 2. 2. 2. | 7. 7. | 1. 1. 1. | 1. 1. | 1. 2. |
| 2. | 3. | 4. | 3. | 7. | 10. | 12. |

Vagynak a' Diplomatika Iróinál egyéb formák is, de azokat Recensens a' Magyar Országi Régiségekben nem tapasztalta. A' Zerusról nevezetes, hogy az néha kisebb formában a' számok közepéhez, vagy épen felettek tetetik. Méltó lett volna ezekről megolvasni, a' mit Kaprinai Ms. B. Tom. XXVII. egy régi Kéz íratból ki jegyzett. A' Tironiana Notákról, melyek, mint többször mondtam, nálunk keletben nem voltak, a' Recensens nem szól semmit is, a' Steganographiáról (titkos írásról) Schw. Ur maga is bővebben értekezett volna, ha I. Ferdinánd és Maximiliánnak titkos Levelei kezébe akadtak volna.

A' Graphica III. Fejezetében a' huzamos Beszédet tevő szavakról, a' IV. Fejezetben pedig az Iró Eszközökről értekezik Schw. Ur. Nem kétli Recensens, hogy maga is általlátja az érdemes Szerző, hogy e' tárgyak közül némelly rész a' Diplomatikában kevés hasznót nyújtó Régiség; némelly inkább a' külföld, mint Magyar Ország Diplomatikáját illeti. Illyeneknél hosszan tartózkodni a' Magyar Diplomatikára nézve semmi nyereség nem volna. Azokra mindazon

zon által, mellyek a' Magyar Diplomatikát közelebbről illetik, a' következő igen rövid észrevelteket adja elő Recensens:

1) A' Szakasztó Jelről (—) nem lehet a' következőket Rendszabásúl előadni: „Quod quidem signum verbi diuisi, si est lineola horizontalis (—) Saecula IV. medium, X. XI. XII. prodit, si est accentus acutus (') saecula XII. et XIII.” Néha a' Szóválasztásnál a' Régi Magyarok semmi jellel nem éltek p. o. Jakab Észtergomi Kanonok 1218-diki Levelében a' Nemzeti Museum Ritkaságai között. 's a' t. Néha szakasztó jelül ugyan egy óklevelben majd — majd /, majd ~ vonatokat használtak. p. o. V. István Király 1271-diki óklevelében fa mu — lentur, pensa / tis. 's a' t. A' Nittrai Ráptolan 1307-diki óklevelében: adop ~ tiuum, privile — giales. 's a' t. Az Epochákat a' századokra nézve tsak ezen példák is felforgatják.

2) A' Provocationis signum .|. régi ugyan, de más formákban is előjő, mint a' Boldvai Misés Könyvben láthatni. Ezenkívül az itt elő adott forma néha scilicet, néha et, néha (mint a' Magyar Bibliában) az szótagot és rövidítést jelent.

3) A' mostani pont (.) már I. András Tihamyi Levelében találtatik. Későbbben is gyakorta keletben volt. Közönségesen az Interpungálás régi jeleit nem ártott volna öszve szedni, és rézbe vésztetni.

4) A' Fractur Írás keletét Schw. Ur nem is említi, holott a' XIV. XV. XVI. százodi Misés Könyvekben, és az ókleveleknek első soraikban ezen írás nemére sòkszor akadhatni.

5) A' mit Schw. Ur a' Scriptura Carolingica es Neogothicáról, vagy Róbert Ká-

roly alatt keletben volt szebb Irásról mond, az merő határozatlanság.

6) A' rongy Papiros keletét a' XVI. százodig hátra venni nem lehet, minckutána a' Patens és Clausa Levelekben már a' XIV. százodban a' Papirost sokszor használták főképen a' Magyar Orszagi Birák, 's néha a' Haptolanok is.

A' Graphica 30-dik tizikkelyében a' Graphica-nak fundamentomos rendszabásai egy tekéntetben előadatnak. Azonban ezekből, mellyeknek haszontalanságokat többnyire e' Recensióban liki észrevehette, leginkább látható, hogy a' Magyar Diplomatika Graphica Része eddig tsak holmi bizontalan Apróságokon épült, különösen olyan Apróságokon, mellyek miatt örök gyalázat volna valakitől tsak egy maroknyi Földet is elítelni a' miattok gyanuba esett régi óklevelnél fogva. Sok vagyon még hátra e' Rész fontos ki dolgoztatásában. Classicitásról minen esetre még szó sem lehet, 's kívánnunk kell magával a' faradhatatlan Tanítóval: hogy egy Magyar Mabillon nagyobbra emelje e' felette szükséges Tudományt. Recensens a' Diplomatikával tsak mulatságból, és nem hivatalból, foglalatoskodott számtalan egyéb munkái mellett, azért sok tapasztalásokat, ha elébe ötlöttek is, fel sem jegyzett. Noha az is igaz, hogy e' Recensióban a' mondható tárgyakból rövidség okáért sokat elhallgatott. Ha néha bővebben szólott, 's úgy bánt Schw. Ur Munkájával, mintha azt nem recenseálni, hanem megtzáfolni akarta volna, az onnand esett, mivel tudta, hogy a' puszt szóra egy olly Férfin ügyében kinék Sértegetéseit is sokan köszönettel fogadni látszattak, semmit nem adnának némelly olvasók. Int az idő, hogy a' Tekéntetet a' valóságos Tudomány mértékével mérjük, 's megmutassuk nyilván a' Kül-

föld előtt, hogy mi nem vak hívők, vak követők, hanem szorgalmas gondolkodók vagyunk.

Által menvén a' Diplomatika első Részén, a' másodikra, a' Semioticára, 's ezután a' harmadikra a' Formuláriára kellene Recensensnek fordítania figyelmét. Mennél fontosabb a' két utóbbi rész az elsőnél, annál mulattatóbb 's nevezetesebb lehetne az olvasókra nézve a' Diplomatica Recenziójának folytatása. Azonban az a' gondolat, hogy a' hátra levő két részben sokkal több igazítani való találtatik; hogy az olvasók türedelmekkel vissza élni nem illik; hogy sokak előtt a' Diplomatika tárgyai még nem egészen eszméretesek; hogy az év lefolytával e' Folyó Irás vevői változni szoktak; hogy végre a' mondani valókat más uton 's módon is elő adni lehet, felbe szakasztatja Recensenssel e' hosszúra terjedett Recenziót. Fontos és egész Tudományt előadó Könyveket röviden 's egy uttal hasznosan recenseálni nem lehet, ha tsak minden hiteletlen állításokra nem építtetik a' Recenzióban. Ugy recenseálni ellenben, hogy a' Tudomány előmenetelt ne nyerjen, szó vesztegetés. Kik ezt hiszik, 's a' rövid Itélet, Jelentés, Foglalat Közlés, és az igazi Recensio között különbséget tenni tudnak, soha vitatni nem fogják, hogy „Recenseálni könnyű, de Könyvet írni nehéz”; soha a' Recenziókat károsoknak a' Literaturára nézve nem tartják. Prédikálják a' magokat hibázhatatlanoknak tartók; 's tekénteteket a' Nemzet Előmenetelénél inkább Kedvelők, úgy, mint nekik tetszik, a' Szelídséget; Recensens egész győződésből mindig azt fogja hinni ön magáról, hogy az ő tévedésének helyes eligazíttatása mindenkor a' Nemzeti Esméret Egészének hasznos gyarapodása leszen. Ezért pedig egy két nem tetsző vagy kevésbé kedvező

kiejtést, 's ha úgy tetszik Feddőjének, többet is, örömet elszenved. 's meg elégszik azon nyugtató győződésével, hogy egyéb buzgó Hazafiakkal ő is igyekezett. Böltsen mondja Lessing, a' Kritika szerentsés Mestere: „Der Streit hat den Geist der Prüfung genähret, hat Vorurtheil und Ansehen in einer beständigen Erschütterung erhalten; Kurz, hat die geschminkte Unwarheit verhindert, sich an der Stelle der Wahrheit festzusetzen.” *) Még böltsebben mondja maga Schw. Ur, kinek Könyve itt recenseáltatott, Statistikája II. Részének 6. oldalán: Dinte ist nicht Blut; durch gelehrte Controversen gewann von jeher das Reich der Wahrheit und der Wissenschaften.” Tsak erre 's nem más mellékes tárgyakra törekedett tiszta szándékból a' Magyar Diplomatika Recenziójának Készítője

Horvát István,

A' Széchényi országos Könyv Tár Örzője. *)

B. Külföldi Literatura.

A' Magyar Literatura' betsületének Megmentése. Kivonás a' Hesperus nevű folyó Írásnak 1817-ki 62-ik és 63-ik Számaiból.

Legkedvesebb foglalatosságom lévén üres óráimban, tulajdon természetemnek vizsgálása után, hogy hibáimat jobban láthassam által 's azokat könnyebben letehessem, annyi méltatlansággal illetett Nemzetemnek Characterét vizsgálni,

*) Wie die Alten den Tod gebildet? Berlin 1769. Vorrede.

*) „Wird doch die Gr. Széchényische Regnicolar-Bibliothek ... nicht von Eunuchen bewacht.” Statistik II. Band. S. 456. R.

nem azért hogy ebből alkalmatosságot vegyek a' hízelkedésre, hanem azért, hogy magam meggyőződhessenem arról mi vólt, mi most, 's mi lehet 's által látván hibájit, arra másokat is a' szükséges óvás végett figyelmetesekké tehessek 's felfedezvén sok szép tulajdonságait 's még ki nem fejtett nemes vonásait, ha a' jelenvalóban nem, legalább a' jobb jövődőnek reményében élhessem a' jövő bódogabb évkor örömeit; szeretem kikeresgéltni az idegeneknek a' Magyar Nemzetről hozott kedvező 's bal ítéleteit, 's örömet közlöm azokat Nemzetemmel, mivel másoknak ítéleteik nagy világosságot önthetnek tulajdon megítélésünkre. Ezen lélektől vezéreltetvén, e' következő megítélését sőt inkább védelmezését a' Magyar Literaturának közlöm a' Hazával, (most lévén erre a' legjobb alkalmatosság, minekutánna a' Nemzeti Characternek megítéléséről írt Értekezésem e' Tud. Gyűjteményben már ki vagyon nyomtatva), melly a' Hesperus nevű Folyó Írásnak 1817-ik esztendei 62-ik és 63-ik Számaiban ezen Czim alatt: A' Magyar Literatura' betsületének Megmentése" kijött, és a' mennyire csak a' magyar nyelvnek lelke engedte szóról szóra e'képen vagyon:

Az Erneuerte vaterländische Blätter nevű Időírásban már a' múlt esztendőben is hozatattak a' Magyar Literaturáról némelly nem egészen helyes Ítéletek, 's e' folyó esztendőben is folytatatnak. Mindjárt a' tudományos Tudósításoknak (Literalisches Inteligenzblatt) 2-ik száma alatt, mellyet Sartori Dr. Úr e' folyó esztendőnek elején, az Austriai Literaturának Krónikájával egygyütt, a' Hazai Levelekhez (vaterländische Blätter) tsatolt, azon Austriai (a' mint a' Szerző magát az Austriai Birodalomnak helyébe

a' Geografiával, Statisticával és Politicával *) ellenkezőleg kifejezte), külömb külömbféle nyelveknek Altnézésében, (Übersicht Conspectus) mellyeknek Literatúrájok vagy on igazságtalanul és hamisan árnyékba tétetik a' Német és Szláv Literatura mellett a' Magyar, mellyet minden ahhoz érto annak érdeme szerint betsül. Mivel ezen részrehajlás és igazságtalanság minden Magyar Országban lakozó, a' Magyar Literatúrát esmérőnek szükségesképen szemébe tűnt, köszönetet érdemlett a' Budai és Pesti eggyesült Ujságnak Kiadója, az érdemmel teljes Rösler, hogy azon Ujságnak Gemeinnütziige Blätter nevű hasznos töldalékjában az 5-ik és 6-ik Számok alatt ezen Itéletet rövideden és nyomosan megtzáfolta 's a' végén még bővebb útasítást ígér. Mivel mindazonáltal a' Budai és Pesti eggyesült Ujság Töldalékjával együtt Magyar Országon kívül kevés embernek kezébe jut, reményljük, hogy az, az Austriai Birodalomnak minden Nemzetei eránt való részre hajlatlansága által ditséretesen esmerett Kiadója a' Hesperusnak, ezen a' Magyar Literatura és Nemzet betsülete, meniségének a' maga bőven olvasott Időírásában helyt fog engedni, 's ötöt ez által a' Hazai Leveleknek Olvasói előtt is Betsben, Austriában és az Austriai Birodalomnak többi Tartományaiiban esmeretessé tenni. Rösler Úr ezen útasításával megelőzött bennünket (mert feltettük magunkban, mindjárt az említett Altnézés-

---

*) A' Béküldő okosan mondja POLITICAVÁL ellenkezőleg, mert Magyar Országban, a' melly Ország tulajdon Megállapítással bír, és az Austriai Birodalomnak, de nem Austriának egészítő (integrierend) részét teszi, mellyben a' megüitott Hazai Leveleknek Kiadója él és ír, nem örömet olvasák hogy azon altnézések Szerzője a' Magyar nyelvet Austriai nyelvnek mondja. Sapienti sat (a' Nemzetiségnek bántása tsiklandos dolog).

nek olvasása mellett , hogy megtzáfolást irunk ellene) de annál örömebb közöljük , mivel majd nem egészen lelkünk szándéka szerint íródott.

„Tudományos Tudósítás előre bocsátott Megigazítással együtt.

„A' Bétsi Tudományos Újság a' múlt esztendőnek végével megszűnt; helyébe jelenik meg a' Hazai Levelekkel az Austriai Birodalom számára hetenként két fél árkuson az Austriai Literaturának Krónikája egy Tudományos Tudósítással egygyütt; a' hozzá fogás (Unternehmen) jó és tartósásgot érdemel. De mindjárt az utóbbinak 2-ik száma alatt előfordul egy Áltnézés, melly kimélve mondván, gondatlan és szerfelett hijjános. Az Áltnézésnek ezen Czime vagygon: AUSTRIÁNAK (AZ AUSTRIAI BIRODALOMNAK) KÜLÖMB KÜLÖMBFÉLE NYELVEI, MELYEK LITERATURAT MUTATHATNAK, azok közt e' következő Nyelvek említetnek: A' Német, az Olasz, a' Tót tulajdonképen Cseh, a' Magyar, az Újgörög, a' Serviai és a' Zsidó". A' Latán nyelvről és Literaturáról, melly Magyar Országban olyan közönséges — mint minden fő és kissebb Oskolákban uralkodó nyelv, továbbá a' törvényhozásnak nyelve 's egyszer'smind Curialis nyelv egyebáránt pedig minden tudományosan képzett Férjfiaknak társasághéli Nyelvek, mint Literatura pedig a' Tudományok minden nemeiben *) sok derék munkákkal bővölködik, egy szóval se tétetik említés. Az Oláh nyelv is, a' mellyen az érdemes Kir. Universitási Budai Könyvnyomtatás annyit nyomtat, legalább azon igazsággal

*) Talán fiókjaiban is, (Fach) a' Némethez képest.

Jegyzése a' Mag. Előadónak,

„mint a' Zsidó emlithetett volna, 's a' t. A' Magyar Literaturáról így szól az említett Altné-
 „zés: kezd (!!) formálódni tapasztalhatja (Ver-
 „sucht!!!) a' maga erejét fordításokban, de már
 „jól elsült poetai eredeti darabokat is mutathat.
 „Minek előtte, ezen helytelenségek ellen kifo-
 „gást tennék szükséges ezen kérdéseket előre
 „botránani, hogy hányhatja egy Bétsi Tudomá-
 „nyos Ujság a' Magyaroknak szemére fordításai-
 „kat, holott örvendetesnek (lásd azon Tudósító
 „Levelek 3-ik számát) mondja hogy Bétsben 8 az
 „az nyoltz Hozzáfogók (Unternehmer) (Härter,
 „Grund, Doll Aloyz, Haas, Schraembel, Pichler,
 „Bauer, Doll Antal) számos Külföldi Munkákat,
 „utánnyomtatnak (másolnak, nachdruken). — Ta-
 „lán ezen utánnyomtatványok is tartoznak az
 „Austriai Német Lelki szorgalomnak elsőségé-
 „hez? Talán több betsületet érdemelnek mint a'
 „Magyar fordítások? Már tizedek előtt volt a'
 „Magyar Nyelvnek nem csak egyesben, hanem
 „nemelly tekintetben nagyban is, több jeles Mun-
 „káira nézve Literatúrája, valamint az Austriai
 „Németnek, a' melly ugyan nem fordítások, ha-
 „nem Trattneri utánnyomtatványok által Bétsbe
 „emelkedni kezdett és még most is mindég főké-
 „pen költsön vett Lelki vagyont emészt. Mátyús-
 „nak, Detsinek, Gvadányinak, Pétzelinek, Né-
 „methnek, Révaynak, Budainak (Ésaiásnak és
 „Ferentznek) Verseghynek, Mártonnak (István-
 „nak) Sárvárynak, Fejérnek, Kisnek 's a' t. Írá-
 „sai azon elmúlt Időből valók, még is tartósab-
 „ban éltek azt által, mint sem sok Bétsi Tudomá-
 „nyos árúk dítsekedhetnek. Bétsben magában már
 „két Magyar Ujság jött ki, midőn a' Bétsi Ujság
 „ottan még egyetlen egy Német Ujság volt; —
 „Hát Költői! Nem csak már hanem régen, —
 „nem csak is hanem annyi és olyan jó Költői

„vagnak a' Magyar Nyelvnek mint az Austriai
 „Nemetnek, ha e' mellett azoknak nagy száma
 „külön választatik a' kik, mint rövid ideig tartó
 „napi Költők külömb külömbféle alkalmatossá-
 „gokra, vagy emlékeztetések által mintegy a'
 „Külföldhöz tartozók. Olyan Költők mint Szabó
 „(Dávid) Horváth (Adám) Dayka, Csokonay, Ka-
 „zintzy, Virágh, Kés, Kisfaludy, Berzsenyi, el-
 „lenébe állitathatnak nem csak minden Austriai
 „hanem külföldi Koripheusnak is. Tsak a' Drá-
 „mai költés vagy on hátrább a' Németnél, mivel
 „Magyar Országban Centralis Nemzeti Játékszín
 „nintsen. Hogy valaki a' Magyar Literaturáról
 „tsak szemléléseket is (Ansichten) mérjen adni,
 „ne meritse azokat azon nyomorúlt Tudósítások-
 „ból a' mellyek ritkán el nem fogottan (unbefan-
 „gen) szövetnek bé a' Külföldi Idő-írásokba, ha-
 „nem ugyan azon kútfőkből, a' mellyekből minden
 „Tudományos História merit. Miért nem veszik
 „a' mi Megítélőink hasznát? Miért nem tekintet-
 „tek bé p. o. e' jelenvaló esetben a' Magyar Nem-
 „zeti Könyv Tárnak jelesen elkészült Gróf Szé-
 „chenyi Ferentz Mutatójába? *) Mutathat e, mel-
 „leslegképen mondván az Austriai Nemet Litera-
 „túra illyen Mutatót, illyen emlék jelét a' haza-
 „siúi Nagylelkűségnek? vagy on e, hogy ezt is
 „emlitsük, valamelly Orzágnak ollyan Geogra-
 „phiai tökéletes és alkalmas mutató Táblája mint
 „a' Lipskyé a' Mappákkal együtt? A' Sziáv Tör-
 „zsök ámbár a' legszámosabb az Austriai Biroda-

---

*) Ha ezt ezen Szemléléseknek (Ansichten) Szerzője tselekedte volna, tapasztalta volna, hogy a' Magyar Literatura nem tsak Költői, hanem történet írási (historiai) philosophiai, mathematicai, gazdasághéli, természet historiai, theologi-ai, orvosi, törvényes és más tudományos eredeti munkákkal is bir. De még jobban tselekedte volna, ha a' Magyar Literaturának Megítélését Magyarra, a' ki a' Nyelvet érti bízta volna.

„Ismának lakosai között nehezen *) vagyon össze-
 „veve is annyi sok oldalú oktató és olvasó Mun-
 „kákkal felkészülve, mint a' Magyar magában.
 „Több nyomtató műhelyek p. o. a' Trattneré Pes-
 „ten, a' Véberé Posonyban, többnyire Magyar
 „Írásokat nyomtatnak, sokat a' magok költségén
 „is. Ehez járul még egy környúlállás a' melly
 „Magyar Országának Lakosait más Nemzetek fe-
 „lett tsudákozásra méltóan megkülönbözteti és
 „bennük eléggé nem ditsértethetik, az t. i. hogy
 „minálunk majd nem minden képzetebb nem tsak
 „tsupán egy Nyelvet, hanem három, négy honni
 „Nyelveket ért, olvas, beszél és ír. Ez által ter-
 „mészetesen nyitva vagyon előtte egy épen ol-
 „lyan sok ágú öszvefolyása a' Literatura darab-
 „jainak, 's e' szerint a' fenálló bővség mellett,
 „a' szabadabb választás is. Az Austriai egy által-
 „jában véve nem ért, nem olvas, nem ír egyebet,
 „a' németnél; az ő netalán nagyobb olvasás és
 „írás kedve, nem annyira az ő magasabb kimive-
 „lésének bizonyossága, mint inkább a' szükségnek
 „egy neme, a' melly nagyobb részént utánnyom-
 „tatások 's t. e' felek által elégítetik ki”.

„A' Bétsieknek kétség kívül tartóztatni kel-
 „lene magokat a' Magyar szomszédjairól és a'
 „Magyar Literaturáról hozandó igazságtalan Ité-
 „letektől. De az ilyen elítélő Itéletek különösen
 „azon esetben gondolatlanok, ha olyan Bétsiek
 „által hozatnak a' kik a' Magyar nyelvet teljes-
 „séggel nem esmérnek, mellynek a' Hazai Levelek már
 „előbb az 1816-dik esztendei X-beri kötetben pél-
 „dáit adták. De fájdalom! némelly Bétsi Német
 „Írók nem szégyenlenek saját neveik alatt is a'
 „Magyar Literaturáról Itéletet hozni, ambár a'

---

*) Kétség kívül nintsen.

„Magyar Nyelvet olly kevésé esmérík, mint az
 „Amerikaiakat és Afrikaiakat. Így p. o. Dr.Sarto-
 „ris: Mahlerisches Taschenbuch Wien 1813 czi-
 „mű könyvének 142 lapján e' következendő fordul
 „elő” „Itt találtunk egy Magyar Gavallért, a'
 „ki Hazáját szerette és annak elsőségevel annyira
 „kevélykedett, hogy minden többi Tartományok-
 „ról egy kevésé alacsonyán ítelt, és magát a' kö-
 „zellévő Residentziát, a' mellyhez még is az ő
 „szívének vonszódnia kellene, valamelly terra in-
 „cognitának tekintette. Mi azt véltük Magyar
 „Országnak betsületére, hogy a' Patriotismus va-
 „kitotta meg szeméit, de hogy Hazájának elsősé-
 „geire nézve legalább részenként igazsága legyen.
 „Főképen azt hittük hogy Hazájának Literatu-
 „ráját tekintve, illendő Biró legyen, mivel ollyan
 „bizodalommal szóllott Bessenyejjéről, Szabójáról,
 „Faludijáról, Molnárjáról 's a' t. de nem sokára
 „kitetszett, hogy én mind idegen, ámbár Ha-
 „zájában soha sem éltem, a' Magyar Literaturá-
 „val és annak Maecenásaival meghitebb (?) valek
 „mint ez a' Magyar Nemes, a' ki Hazáját illy rosz-
 „szúl tudta ditsérni. Én mondtam neki legelsőben,
 „mi legyenek Széchényi, Festetics, Teleky, Bat-
 „thyányi Vintze, Prónay, Brunsvik 's több más nagy
 „képzésű Gavallérok, mint Maecenások az Augustus
 „Nádor Ispánnak *) mi Kovachich, Gróf Teleki,
 „Báróczy, Gróf Réday, Kazíntzy, Rajnis, Faludi
 „Révay, Kovács, Virág, Kis, Csokonay, Gróf Deseő-
 „ffy, Verseggy 's t. a' Magyar Literaturának”
 „Erre több lapokból álló utasítást is irhatnánk,

---

*) Ezen Öszvebasonlítás sántikál, mert ezen Mánások teljes-
 séggel nem állanak Magyar Országnak Nádor Ispánjá-
 hoz azon arányusághán, a' mellyben Maecenas Augustushoz
 állott, alkalmasabban a' Császár és Kir. Ő Felsége mondat-
 hatott volna Magyar Ország Augustusának.

„de mivel nekünk az Idő betses, megelégszünk
 „c’ következendőnek kifogásával. Kovachich és
 „Gróf Réday (Rédey) semmit sem tettek a’ Ma-
 „gyar Literaturára nézve, mert azon érdemekkel
 „teljes Literátor Kovachich csak Latán és Né-
 „met, nem pedig Magyar Nyelven írt; Gróf Ré-
 „day (Rédey) teljességgel semmi Tudományost
 „nem írt, itt kétség kívül Gróf Ráday Gedeont, a’
 „ki Magyar költő volt kelle vala nevezni. Kovács
 „a’ Magyar Literaturára nézve csak a’ Deos mino-
 „rum Gentium közzé tartozik ’s a’ t.

„Ha a’ Bétsiek a’ Magyar Literaturáról il-
 „lendő Itéletet akarnak hozni úgy magát a’ Ma-
 „gyar Nyelvet kell nekik okvetetlenül tanulni :
 „Ezt tselekedte már 1760-dik Esztendő előtt, mi-
 „dön a’ Magyar Literatura még a’ képzésnek és
 „sokóldalúságnak olyan magosléptsőjére nem há-
 „gott, azon Nagy Van-Svieten Gerhárd Bétsben
 „és az maga is azért hogy a’ Magyar Nyelven is
 „írt Orvosi Munkákat elolvashassa, a’ mint az ő
 „Dr. Veszprimy Istvánhoz Debretzenbe 1759-dik
 „Esztendőtől 1770-ikig írt Leveleiből kitetszik. A-
 „prilis 24-kén 1759 azt írta neki. „Lubens fateor
 „me nondum Hungaricam Lingvam quam amo ta-
 „men, tam bene intelligere, ut absque haesitatio-
 „ne omnia intelligere possim. Placuit tamen qua-
 „liscunque ille labor meus, quem legendo tuo tracta-
 „tui de puerorum educatione medica a nativita-
 „te ad annum usque tertium impendi. Hoc ten-
 „tamen me firmiorem reddet in legendis aliis, et
 „utilitas hujus opusculi meretur ut publici Juris
 „fiat „’s a’ t. (Melly nagyon vissza tetsző ezen
 „nemes nyíltszivűséghez képest egy a’ Magyar
 „nyelvet nem esmérő Bétsinek kritikája a’ Magyar
 „Munkák felől, a’ Hazai Leveleknek Decemberi
 „kötetében és a’ feljebbi Itélet a’ Magyar Lite-
 „ratúra felől a’ Januariusi kötetben). — Junius

„2-kán 1759 azt írá neki, Tractatulum tuum Hungarica Lingva conscriptum illico legi s. a. t.
„Januarius 9-kén 1760 „Facile permitto ut literas ad te datas, tractatui tuo de puerorum educatione praefigas. Legi et Dedicationem tuam
„Scriptam Illustr. Comiti Tholdi 's a' t. Junius
„5-kén 1761. Accepi quae miseras exemplaria bina, utilissimi tui tractatus, de puerorum Educatione.
„Unum reposui inter meam supellectilem librariam, alterum tuo nomine obtuli Principi Regio S. A. Ferdinando qui octavam ingressus Annum Hungaricam linguam discit alacriter et cum oblectamento” (Bár vennék szivekre a' Bétsiek ezt a' tudósítást az ő érdeme szerint) Aprilis 20-án 1767”
„Accepi et Versionem Libelli in Linguam Hungaricam, quem Cel. Crantzius de Arte obstetricia scripsit, in usum discentium et Augusto et Augustae exemplar tuo nomine exhibui, qui benigno vultu non modo exceperunt, sed et laudaverunt consilium tuum.” *)

„Mi kételkedünk, hogy e' mai időnkben csak egyetlen egy Bétsi Német Orvos is tanulta volna a' Magyar nyelvet, és még is tanulhatnának Dr. Peterkának, Dr. Zsoldosnak's másoknak Magyar Munkájiból”.

Ezen darab Előadójának alá írása a' Németben: X. P. Z, a' ki már ezen velős védelmezésért is a' Tudós Röslerrel együtt szives tiszteletünket megérdemli; én pedig reménylem, hogy ennek közlésével kedvetlen dolgot nem tselekedtem.

Thaisz András.

---

*) Lásd Veszprímj succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia Tom. IV. (1787) pag. 438-442.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Megtáfolások és Igazítások.

Észrevételek.

A' Poprád partján fekvő némelly Városokról Falukról és Om-
ladékokról Melczer Jakab Ur által, a' T. Gy. VII-dik Rőte-
tőbe küldött Jegyzésekhez.

Közönségesen minden Topographiát - Író azt tegye magá-
nak Törvénynek, hogy a' leirandókat olyan rendbe és sor-
ba hozza elő, melyből az Olvasó a' le írott pontoknak fekvé-
séről igaz képet kaphasson. Ez ellen hibázott M. J. Ur mi-
dőn az 5-ik és 6-dik Lapon, Menguszfalvát, Batiszfalvával és Ger-
lachfalvával a' folyó viznek bal partjára, Lucsivnát pedig Batisz-
falvának általellenébe helyezteti, holott Menguszfalva a'
Stohlából folyó Poprád viznek jobb partján, Lucsivna pedig
nem Batiszfalvának, de inkább Menguszfalvának általellenébe
esik, mert Lucsivna és Batiszfalva közt egy meredek közép-
szerű magosságú hegy fekszik, mely a' nézést egy faluról a'
másikra akadályoztatja. — Nem különben ha az Író, a' vízfolyá-
sát vette útmutatójának, a' mellett maradjon 's ne ugorjon ide
's tova; ha pedig néhol óldalt szökni szükségesnek lát, ott
is a' kisebb befolyó vizeket vagy völgyeket vegye útjának,
mert másképen az Olvasó, ha csak Mappa nints a' kezénél,
a' le írott Pontoknak fekvéseit magának nem képzelheti. Az
ellen a' regula ellen nagyon hibázott M. J. Úr. 34-dik és kö-
vetkezendő lapjain, a' hol Bělától Rókuszra, onnét Tóthfal-
vára innét megint Vibornát elhagyván, Lándokra, Bussóczból
egész Podolinba, és Podolinból megint vissza Toporszba ugrik.
— Nem különben ha a' Topographusnak egy már le rajzolt
pontra vissza térni kell, aztat úgy magyarázza meg, hogy az
olvasó eránta semmi kétségbe ne maradjon — úgy a' tudatlan
olvasó a' 26-dik és 27 dik Lap, le írott Kohlbach vizeket ket-

félének tartaná, mivel csak a' következő 27 dik Lap. említi hogy a' Tatrán ered, mint ha előbb semmi szöfelőle nem lett volna. — Nem is ártott volna ha a' Szerző olyan környékeket mint a' két borzasztó - méltóságú nagy Prospectusait a' Kolbachi és Zodjari Völgyeknek, elevenebb festékekkel rajzolta volna.

A' Topographiához nem tartozó meséket mesélni epen olly illetlen, mint bizonytalan, vagy eventualis, nem az Írótól, vagy a' dolognak természetétől függő dolgokról bizakodva (præfidenter) itélni. Hogy jöhetett M. J. Urnak 19. lap. eszébe, a' Márjassy Familia és Felkaiak közt Csetenye Pusztá eránt forgó pörbe utolsó Íteletet hozni, — ? és a' mellett magát, a' Márjassy Familianak ollyan Ellenségének, a' Felkaiaknak pedig Patronusoknak mutatni — mi okból — ? és hogy, tudhatja, hogy a' Felkaiak azt a' pört minden bizonynyal elveszteni fogják? — Ollyan meséket pedig, mint az 52-dik lapon említett Rasperek, Bába mese, ha a' Topographiába és Statisztikába be- vesszük, majd az egész Topographia és Statisztika tsupa mesé lesz.

Nevezetesebb és vizsgálásra méltóbb volna, a' helyett az em- litet régi omladékok historiáit a' feltalált nyomai után fel keresni A' 4-dik lap. említett Stohlai omladékokról Ő Cs. Kir. Fő Her- czegsége a' mi szeretett Nádor - Ispányunk Liptó Vármegye Al - Ispánjának azt íratta, hogy bizonyos nyomaira akadt, hogy minek előtte még a' Sz. Benedek renden ! lévő Szerzeteknek Apaturságok lett volna, az a' Klastrom ugy mint a' Dunajecz partján fekvő Veres - Klastrom is a' Templariusok' Conventusa lett volna, 's egyszer'smind ennek fel ásatatását ajánlja, hogy a' hihetőképén találándó régiségek ből a' dolog meg bi- zonyíthatassék. —

A 43 dik lap. említett, a' Toporezból Richwald felé vivő út mellett fekvő Templomnak vagy Klastromnak omladéakai, nem a' Toporezi határon, hanem a' Toporezi és Görgői, Görgey Familiahoz tartozó Szép - Erdei (Schönwald) Puszta találko- znak. — Ennek a' historiának nyomait méltóbb volna fel keresni, mint a' Podolini temetőn lévő Sz. Anna Kápolnának, és a' Szerző Ur könnyen is kereshetne és hihetőn találhatna is a' Görgey Familia Archivumába mellyhez ő igen közel lakik.

Altaljába az egész le írásba tapasztalni lehet, hogy M. J. Úr, akár Hazája' akár Productuma szeretetéből, t. i. hogy a' szült Gyermekeit fel ékesítse, minden tsekélységet nagyon

dítséri. — Ugy a' Zsdjari határt kivéven, minden említett határokat nagyságokra és termékenységekre nézve annyira dítséri, hogy az Alföldiek nekünk bizonyosan azt a' sok temérdek nagy és felettebb termékeny határokat irigyleni fogják — holott az egész Szepességen, csak nagy munkával és trágyázással nyerhet valamit a' szegény Gazda, ha csak a' termést vagy a' későbbi tavaszi fagyás el nem rontja, vagy az idő előtt való hó el nem lepi. — Már azután M. I. Ur szerint a' mézes Kalácsosok és mézel-Kereskedők csak Filiczre, a' méz-verésre járhatnak — és még is az egész Szepességen a' Méhészek nem leg rosszabb esztendőnek tartják, ha csak kasok száma megmaradt, és csak valami kis mézeeskét kóstolóba a' méhecskéiktől lophatnak. Szint úgy a' sávanýú vizeket, és földöket is sorba úgy dítséri, hogy az Olvasó mind egyiket legjobbnak tarthatja, és utóljára meg sem tudhatja melyik a' legjobb — — Mértéket véven a' magasztalt közönséges Bélai mocsárs-zagu víztől, nem tudom mitsoda válogatott szavakkal dítsérte volna a' valóságos híres kénköves Laibiczi és Smerdzónkai vizeket, ama'hoz képest. — A' Nagy Szalóki vagy Smekszi vizet a' Lublaival ezt pedig a' Spaa, Pyrmont és több, leg híresebb vizekkel hasonlítja, holott a' Smekszi viznek nem sávanýusága, de inkább hidegge leg főbb tulajdonsága.

A' Topographusnak mincelőtte írni kezd, a' Mathezsist és Geographiát repetálni szükséges, hogy olyan hibákat ne ejtsen mint 55-dik lap. a' hol Palocsát és Plavniczát egy helységnek tartja, holott Palocsa Mező-Város és Vár Plavnicza falutól egy óra járásnyira alább esik. — Az 56-dik lap. azt mondja hogy mind a' két Lublai sávanýú viz forrás egy egyenes lineába vagyon. — Tudós embertől olyat olvasni nevetséges, mert minden ember a' ki akármelly Mathematikai Compendiumnak első lapját olvasta tudja hogy két pontok közt mindég egy egyenes linea gondoltathatik. —

Egyéberánt a' le írás jó, és még jobb lehetne, ha a' Szerző Ur kevesebbet írna, —

Raisz Károly..

2. Eredeti Oklevelek' kivonásai.

E' folyó esztendőnek, V. Kötetjében félbe szakasztott, Jankovics Miklós Ur Gyűjteményében lévő eredeti Oklevelek kivonását ismét folytattuk:

1. 1333. Miklós, Drugeth Willermosnak, Nádor Ispányi Hivatal helytartójának, Sáros Vármegyei Albirája (Vice-Comes) azon Pert, mellyet Perthoti Egyed Mihálynak fia, Perthoti Miklós, Peternek fia ellen indított, továbbra hallasztja.

2. 1333. Wissegrád: Tamás Erdelyi Vajda, és Zonuki (most Szolnok Várm.) Fő-Ispán, Külső Zonuk Vármegye négy Szolgabiráinak Keményen megparantsolja, hogy mivel már többeket a' nemesek, és nemtelenek közül rész szerint főbenjáró, rész szerint más büntetésekben marasztaltak, és még is a) nekie járó bírságot meg nem küldötték, azonnal gyűlést tartván, mind ezekről eleget tegyenek.

*** Itsin de a' Magyar Törvény, és Történetek gyökeres meg ismerésére Arany nál betsessebb maradvány; mert

a) Ezen eredeti levél első példája, és tagadhatatlan bizonyossága annak, hogy a' Vármegyék a' leg régiebb időkben már R ö z ö n s é g e s G y ű l é s e k e t tartottak — Fő Ispán és Nádor Ispán jelenléto nélkül is. — Meg nem áll azért Kowachich Ur állítása, hogy a' Vármegyék gyűlései csak a' XVI. Századdal kezdődtek; és hogy a' Vármegyéknek ezen század előtt nem volt egyéb gyűlések, mint azok melyek a' Nádor - Ispányok öszve hívására többnyire több mint egy Vármegyének Rendei által tartattak. Meg tárfoltatik ez a' 2. számmal is.

b) A' Törvény Széknek is (Sedria Comitatus) itt, és alul a' 14-ik szám alatt elő adott, és 1341. szőlő levélben valóságos nyomdoka találtatik, s' ezekkel bóbizonyíthatatik, hogy az igazság kiszolgáltatása az Ország-nak eleitől fogva nem egyedül a' Fő-Ispányokra, és a' Hivatalokban lévőkre hagyattatott, hanem a' Nemességgel, és az Ország Rendeivel R ö z ö s v o l t , mindenkor.

c) Meg világositatva láttatik, minden Magyar Országi Tudós-nál még kétségben lévő probléma, miképpen lehessen Szolnok Vármegyét Külső Szolnoknak nevezni, midőn az szinte Hazáunknak közepettén fekszik? — Tudniillik azért, Tud. Gy. XII. R. 1819.

mivel az, az Erdélyi Vajdák Kormánnya alá bizattatott, és így Erdélyre nevezve, hol más (belső es közép) Szolnok Vármegyék helyheztettek, ez méltán külsőnek neveztetetett, azon régi időkben is, midőn még Erdély az Anyahazától el nem pártolt. Mikor és miképpen Külső Szolnok Vármegye Erdélyhez kapcsoltatott, méltó vizsgálása lenne egy Történet-írónak; de nem olly könnyű annak eredetere jutni, mint ezen különös Tünetménynek okát abban látni, hogy mivel az Erdélyi Vajdának vitézeikkel együtt az Udvar mellett tartózkodniok kellett, a' Hadi nepek szállítására, a' magának tartására közelebb lévő birtok nekik elkerülhetetlenül szükséges vala.

d) Minthogy a' Fő Ispány a' Birságokból járandó részt meg kívánja — szokásbeli Törvényünk pedig egy harmadat a' nyertesnek, és két harmadat a' Birónak ítélt — nem láttzik helytelennek vélekedésünk, hogy a' Birság azért három felé osztatott, hogy a' Biráknak járuló Két harmadból fele a' Fő - Ispányé, fele a' Szolgabiráké legyen — mert kölömbben ha egészen a' Fő - Ispányt illette volna, akkor nem a' Szolgabiráktól kívánná a' maga részét meg adatni, és azok annak felvételiben nem is avatkoztak volna, hanem egyedül az Al-Ispán — a' ki szinte a' XV. századig nem a' Vármegye, hanem egyedül a' Fő - Ispánnak (ugyan csak attúl ki neveztetett) embere volt.

3. 1338. Vitéz László Lőrintznek fia egyrésről: Syroka György és László Peteuchnek fiai, más résről, meg egyeznek azon földnek felosztásában, mely iránt sok esztendeig perlekedtek, azon osztálynak határait be valván a' Szepesi Captalan előtt.

4. 1338. Wysegrad. Pál, Károly Király Ország bírása, mentnek vallya, Syrokai Györgyöt és Lászlót Peteuchnek fiait nem kölömbben Vitéz Lászlót, Lőrintznek fiát, hogy az alku-Birságnak (Judicii Pacis) felit le fizették.

5. 1338. Syrokai György és László, Peteuchnek fiai Prókátort vallanak a' Szepesi Captalan előtt Vitéz László, Lőrintz fia ellen indított Pereknak folytatására a' Király Birósága alatt.

6. 1338. Ugyan azok ellen mondanak Miklós Bátyyok hatalmas tselekedeteinek ki a' még veleik osztatlan jóságot, Kassai házát, ménest, s egyéb össi kintseket, egyedül magának tulajdonítani kívánja.

7. 1339. Sáros Vármegyei Al-Ispány János előtt meg esküszik Márton, Vitéz László szolgája, hogy eő Syrokai György, László, és Mihály, néhai Syrokai Peteucz Fiainak emberét, a' mint vádoltatott meg nem verte.

8. 1339. Sáros. Berthoti Egyedtől Törvényes Visgálásra ki kéretett. Birák a' V á r m e g y e G y ü l é s é n (in Congregatione comuni totius Comitatus Nobilium) azt bizonyityák, hogy Újfalui Péter jobbagyai, Bertholt, és Ujfalu között volt határokat el szántották, és nyilvánságos foglalásokat tettek a' Berthoti határban.

9. 1340. Wissegrd. Hároly K. parantsolattyára meg vizsgálván Berthot Sáros Vármegyében fekvő falunak határát a' Szepesi Káptalan, vissza írja, hogy Péter, Benedek fia, Berthoty Egyednek, Mihály fiának földjeit hatalmassan elfoglalta.

10. 1341. Sáros. Zunk mester Alispány, és négy Szolgabírák bizonytságot tésznek, hogy Bertholti Egyednek kérésére ki küldetvén egyik Szolgabírájok, szemmel látta, miképp Pertholt, és Ujfalu között ez előtt fen álló határok, közelébb hatalmassan el hanyattattak.

11. 1341. Esztergom: A' Keresztes Barátoknak (Crucifer: S. Joan.) Esztergomi Sz. István Királynak Conventje bizonyitya, hogy Sarlói István, Pálnak fia, Rechendnek, Gerkei Miklós Fiának a' lekötelezett tiz gyrákat (marcas) meg nem adta, noha Rechend a' meg határozott időn túl, még hat napig várakozott.

12. 1341. Edelin. Demáki Péter, Kelemennek fia meg értvén, hogy testvérének véle osztatlan részét Demák helységben, Numari Simon maga részére Statuáltatni kívánná, verséges, és osztályos jussa által tilalmazza cötet Villermos Nádor Ispány, és Torna-Borsod Vármegyék' közönséges Gyülese előtt Edelynben.

13. 1344. Berthoti Egyed, és Testvérei, nem különben Miklós néhai Erdélyi Vajda Syrokai Peteucznak fiai egy részről, más részről pedig Tamás, Jakab, és Máthás Seticzey Domonkos fiai, vallyák hogy ők verséges és osztályos atyafiak lévén, minden külsőket, nevezetessen Idoi Jánost, Pálnak fiát, jószágaiknak meg szerzésétől, és birtokától tiltyák a' Szepesi Captolon előtt.

14. 1344. János Alispány, és négy Szolgabírák Sáros Vármegyéb. bizonytságot adnak arról hogy Demeter, Perthoty

Egyednek fia a' Törvényszék előtt (in nostra Sede Judiciaria) bé valván aztat miképen ő Györgyöt, Benedekfiát, Lovainak éjjeli ellopásában utól érvén véletlenül agyon ütötte, és azért magára ítéletet kívánna, mint hogy 'a megöletett Györgynek' védelmére senki a' Törvény előtt (Coram nobis, una cum nobilibus Provinciae in Tribunali assidentibus) meg nem jelent, úgy ítélték hogy Demeter magát is számlálván tizenhárom személyekkel meg esküdni tartozzon, hogy ő Györgyöt nem máskép mint a' Tolvajság ki keresetiben ölte volt meg.

15. 1344. Berthoty Egyed, maga és Testvérei nevében nemkülömben Miklós, néhai Erdélyi Vajda, és annak Testvérei, úgy mint Syrokai Peteucz fiainak nevében, Boski Máte fiait tiltják, jószágaiknak nevezetessen Thewkes helységnek eladásától, János mestert, Idai Pál fiát pedig annak megvételétől, a' Szepesi Captalan előtt.

16. 1344. Bosky Jakab és Mátyás, Domonkosnak fiai, és Bosky Máthé Onokay, Abaujvármegyében helyheztesett Ida helységnek hason-felét mely máskép Seticzének nevezetik Bertholti Egyednek Mihály fiának, mint osztályos Atyafiának negyven gira vastag pénzben (40 marcis grossor. denarior.) tizennégy esztendőre úgy bé vallya, hogyha akkor ki nem váltaná, örökös vallást tenni tartozzon, a' Szepesi Captalan előtt.

17. 1345. Konth Miklós Nádor Ispány és a' Kunok Birája Privilegialis levele, melly szerint a' Sárossi Sz. Ágoston Rendin lévő Villermíták Klastroma egy részről, más részről pedig Tarköy Ricolph között lévő határ villongást, Reeth és Veresalma Sáros Vármegyében lévő helységek között elintézi, a' határozást a' levélben bé iktattya, Várallján tartatott Közönséges Gyülekezetében Szepes Vármegyének.

18. 1346. Szepessy Captalan keservessen panaszo'llya Lajos Királynak, hogy Sáros Vármegyei Al-Ispán János Mester Keménynek fia, Vitéz László, és fiai számára ki adott Exemptio-nalis (a' Biróság és Törvény alul felmentő) levelét a' Királynak öszveszagattni (ad pecias laniare et particulare) akarta, de azontúl Fő-Ispányának Könyának, Szepes, Sáros, és Neudarg Vármegyék Fő-Ispánnának által adta, ki azomban a' Captalanbeli hités személyeket őrizet alá vetette, a' Király parantsolatját vissza nem adta, sőt vitéz Lászlót és Fiát a' biróság alá vonta.

*) A' Fő-Ispány azt állítja, hogy a' helytelen elő-adással a' Király meg tsalattatott és külömben is a' törvény ellen ki adott parantsolat, magáé a' Királyé nem lehetne.

19. 1347. Pétert Urai Jakabnak fiát, a' többi Birtokban lévő Urai Nemesek magok Várséges Atyafioknak lenni elismérik Szathmár, és Ugocsa Vármegyéknek, Gilyençsen Konth Miklós Nádor Isp. által tartatott köz-gyűlésekben.

20. 1319. Vitéz László, Lörintznek fia, hē bizonyította, 1288. eszt. Költ Egre Captalan levele által, hogy még Dienes néhai Bodonnak fia az Abai Nemből (de genere Aba, unde Berthotiani condescendunt) Omode Nádor Ispány előtt Vitézmező iránt keresethen lévő Leány negyedben (quartalitium) ki elégítette Testvér hugát, Mersének hitvessét, s' azért az Egri Szent szék által a' keresettől fel mentetik.

*) Ezen levél Berthoty Nemzetségnek elágazását, és az Aba Nemből lött származását bőven elő adja.

3. T a l á l m á n y o k.

Óltalom a' Kotsizási veszedelmekben. A' hol a' szorgalom pártfogás és jutalmak által ébresztetik és serkentetik, ott az új találmányok, új felfedezések semmi tsudálokozást nem érdemelnek; mert nem egyebek, az önhaszonkeresés szüleményeinél 's épen tsak olyan mindennapi lelket kívánnak, mint a' kenyérsütés: de a' hol ez nem történik, a' hol a' remek eszűnek nem tsak semmi jutalma nintsen, de még fáradsága sem terítetik meg, sőt számtalan akadályokkal kell küszködnie, a' hol többnyire tsak az idegen után kapkodnak, 's a' Hazai eránt, ha azt meg nem vetik is egészen, bizodalmatlanok; ott akarmelly hasznos Találmány is a' Nemzetben lappangó, de még felnem költött teremő erőnek élő bizonyága. — Hazánkban a' találmányok még azért is ritkábbak, hogy kézi és mesterművészeink többnyire a' múlt háborúk alatt beszívárgott 's azok előtt megszökött idegenek, nagyobb részint, a' mint lenni szokott az emberiségnek állja, a' kik műveik tökéletesítésével nem tsak nem gondolnak, hanem restül és rosszszul készült műveiket sokkal drágábban adják, mint a' Külföldiek a' magok remek műveiket, úgy hogy

ha az ő műveiket hazafiuságból inkább vesszük, mint a' külföldieket, tsak pénzünket vesztegetjük, hogy nekik házakat építsünk 's Jóságokat vegyünk. E' most érdeklet megbetsülhetetlen hasznú Találmány sem valamelly művészé, hanem T-T. Makai Machay Boldi'sár Károly Cs. Kir. Kapitányé, a' ki olvasását, 's több Tartományokban szerzett tapasztalását arra fordította, hogy ezen hasznos és szükséges találmányával a' Nemzet 's az emberiség eránt magának halhatatlan érdemeket szerezzen. Bővebben le vagyon írva ezen minden a' maga 's másoknak, életét megbetsülni tudónak ajánlható Találmány ezen homlokirású könyvetskében: Óltalom a' Kotsizási veszedelmekben, avagy a' Kotsiknak olly Szerkeztetése, mely által az elragadásal eshető kotsizási szerentsétlenségek eltávoztatnak. A' mit, mint az emberiségnek hasznos és szükséges művét lerajzolva, és magyarázva közönségessé tesz annak feltalálója és Szerzője MDCCCXIX. Ő Cs. Kir. Fő Hertzegsége Hazánk Nádor-Ispánja méltóztatott megengedni, hogy ezen Találmány s' az arról szöllő könyvetske Ő Fő Hertzegségének ajánltassék 's azonnal egy ollyan Kotsit is készítettett. A' könyvetske, mellyet egy előkép 's három magyarázó rész-tábla ékesít, találtatik Pesten Kilian Könyvárosnál. Ára nyomtató Papiron 2 fl. író Papiron 5fl. W. Tz.

Tb.

4. I n t é z e t e k.

A' Kassai Iskola kerületben bé-vett szokásként az idei 18 19/20 Iskolai Esztendőben, 3-dik Novemberre rendeltetett a' S. Lélek meghívása; ugyan is az Egri Gymnasiumban erre az ünneplésre a' tanuló ifjuság számossan sereglet öszve, mely felosztatván így találtatott különösen: A' VI. Osztálban, vagyis Poesisban 44. — V. Oszt. vagyis Rhetori: 40. — IV. Oszt. 50. — III. Oszt. 73. — II. Oszt. 86. — I. Oszt. 88. — Ezen ifjuság közt 2 Baro. — 143 Nemes. — 124 Polgár. — 112 Nemtelen. mind öszve 381. —

H.

Burián Pál Budai Könyváros, és egy költsönöző Könyvtár Tulajdonosa a' Felsőbbek engedelmével Nagy Váradon Könyvkereskedését Schmidt Patikaros Úrnak az Oláh Püspöki Residentiának által ellenében lévő Házában felnyitotta, külömbféle újabb, 's régibb magyar, deák, német és francia Könyvekkel; nem külömbben ugyan ezen Könyv kereskedés útján azon Olvasásban Gyönyörködőknek, kik Budai költsönöző könyvtárjában részesülni kívánnak, szolgálatját ajánlja.

A' Hatvanianum Jutalomról való Tudósítás.

Már máskor is említődött ezen Levelekbenn néhai Philosophia és Medicina Doctora, és a' Debreczeni H. V. Collegiumhann a' Philosophiának Nagyerdemű Professora Hatványi István Úrnak azon Fundatiója; mely szerént ezen Oskolának 1000 forintokat rendelt oly meghagyással, hogy azon Tökének interesséből negyvenkét forint esztendőnként azoknak a' Debreczeni Oskolabeli Tanulóknak adódjon jutalmul, kik a' sorbann felteendő Theologiai, Philosophiai, Mathematico, Physicai, vagy Ekklesia - historiai Kérdésről legjobb Deák Munkát fogják készíteni, az interesnek többi része az Itélőbiráknak maradvann.

Ezen Jutalomra tehát az 1816-dik esztendőre ilyen Philosophiai Kérdés tevődött völt fel: „Demonstrandum est, nihil „ferme alicujus momenti a Recentioribus inde a Cartesio Philosophis dici, quod non a Graecis dictum sit prius“ Mely Kérdés a' Tanulóifjúságnak kiadódvann, két Munka jött az Itélőbirák kezébe: egyik ez alatt a' symbolum alatt: „Quae Veteres factitarunt, faciunt Novi“; Másik ilyen jeles mondással „Multa renascentur, quae iam cecidere.“ Mellyek közzül a' Jutalom köz megegyezéssel általjábann annak ítélődött, melynek jelmondása ez: quae Veteres factitarunt, faciunt Novi; „mind „azért, mert a' Kérdést egészen felfogta, és az egész Philosophián keresztül vitte; mindazért, mert a' felhozandó „dolgokat az ifjúi korhann ritka ítéllelbeli érettséggel megv. „fogatta, és elrendelte; mind végre szép és igazi deák stylumára nézve“ Symbolumánál fogva megtudódvann szerzőjének neve, úgy találattott, hogy az Elek es András Fürök-Szent Miklósi Heves Vármegyéből a' Debreczeni Collegiumbann nyoltzadik esztendő Deák.

5. Elölépések, és megtsiszteltetések.

Ismét egy néhány jeles Férjfiúnak előléptetésén örvend a' Haza 's ebben annál nagyobb részt veszen, mivel ez az Itélő Székeknel történt, mellyektől 's a' Biráknak igazság szereteteiktől számtalan ügyefogyottnak szerentséje vagy szerentsétlensége függ.

Előszöris méltóztatott Ő Cs. 's A. Kir. Felsége Méltóságos Gbyezi es Assa Kürthi Ghyezy Jósefet Kir. Tanátsost 's a' Nagy Méltóságú Hétszemélyű Táblának Assessorát Ns. Torontal Vármegye Administratorává tenni; Továbbá:

Mélt. Pilisi és Szilasi Szilassy Jósefet eddig volt Nádor Ispáni Itélő Mestert, a' Tudományok Barátját és pártfogóját, a' ki nem csak ezen Gyűjteményünk eránt kedvezéssel viseltetetik, hanem most legközelebb is T. T. Tóth Pál által remekül magyarrá fordított 's megbővített Bonnet Természet vizsgálását, melly bár minden magyarnak kezében forogna, kegyes pártfogására méltatta, a N. M. Hétszemélyű Táblának Biráji közzé iktatni;

Nem külömben Mélt. Lántzi Lántzy Jósef Urat, ekkoráig a' Tekintetes Kir. Törvényes Táblának volt kedves Biráját, a' ki a' Tudományokban való jártasságát több alkalmatossággal, de leg közelebb a' Pesti Tanáts Restauratiójának alkalmatosságával mondott tiszta latánságú, tsinestollú, válogatott 's nyomos szavakkal teljes és velős Beszéde által behizonyította, ugyan azon N. M. Tábla' Assessorának kinevezni;

Valamint Mélt. Csepini Adamovits Antaltis Nemes Verőcze Vármegyének Administratorát, ugyan azon Birói Méltóságra emelni.

A' felfebb megüresedett Nádor Ispáni Itélő Mesteri Székbe méltóztatott Ő Cs. 's Kir. Fő Hertzegsége, Hazánk szeretett 's imádott Nádor Ispánja Mélt. Sz. Királyi Lászlót, ekkoráig Ns. Pest Vármegyének az irigység helybenbagyásávalis remek első Al Ispánját, ültetni, a' ki a' Hazának 's az emberiségnek már sok alkalmatosságokkal szolgált 's a' kitől jövőendőben mind a' kettő még többet vár.

Th.

Szabad Kún Szent Miklós Városa, Nemes Tanátsa Tekintetes Tudós Peterka Jósef Urat a Nemes Kiss Kún Megyének

Rendes Fő Orvosát 's egyszersmind a' természeti dolgok fű-
radhatatlan Buvárját Hazafiui Jussal minden Taxa fizetés nél-
kül megajándékozván ismét egy új példáját adta a' Tudós és
tanult Emberek eránt való különös jó indulatjának és szí-
ves hajlandóságának.

Tr.

6. Kihalt Tudósok és Írók.

E' folyó esztendei November 22-kén végezte el pályafu-
tását Fő T. Baróti Szabó Dávid Esztergomi Erseki Megyebeli
Pap, életének majdnem 80-dik esztendejében. A' megbőldo-
gultnak erköltsi szép tulajdonságai 's a' Magyar Literatura eránt
szerzett halhatatlan érdemei ötet fényesebb karra tettek ugyan
mértővő; de bőldogabbá nehezen tehetők volna, mivel éle-
tének nyugodalmasabb időszakát a' barátság ölében Virthen
T. Györkényi Pyber Benedeknél patriarchalis tsendességben
töltötte, a' ki ötet minden kívánságait megelőző szeretettel
ápolgatta 's ez által betses, életét jóval hosszabbította. A'
moghőldogultnak élete leírása 's a' Haza és az emberiség eránt
szerzett érdemei bővebb előadásra méltók; 's megkérjük ezen-
nel Hazánkfiait, hogy e' Tud. Gyűjtemény számára tükelle-
tes Biographiáját készíteni ne terhellessenek: most tsak rövi-
den érintjük mind ezeket. Szabó ifjabb korában Kassán közön-
séges Taxitó vala, 's nem tsak szaporította velős munkái által
a' Magyar Classica Literaturát; hanem példája 's ösztönözései
által ébresztette, ápolgatta 's gyarapította a' jó ízlést, a' a'
Nemzeti tudományos Culturát, úgy hogy az ő ízlése, majd
nem minden időben Törvény gyanánt szolgált. Az ő eredeti
Munkái, Virgil 's Milton fordítása és Szótárja minden Magyar
előtt eléggé esmereteselek; de a' Külföld is tiszteli az ő érde-
meit, a' ki mint Költő a' Magyar nyelvnek nemességét 's kel-
lemetességét és minden fellengezésre alkalmas voltát be-
bizonyította, 's ő volt egyik fő eszközője, hogy a' magyar
nyelv nagyobb betsületre kapott 's több nevezetes Írók által
gyarapítani kezdett. Ezen jeles érdemei 's méltó ditsősége
mellett, a' mi Szabónk, mint minden igaz érdemű szemérme
volt és a' büszkeséget, nagyravágyást nemis esmérte. Az ő ha-
lalát majd nem két esztendei erőtelenség előzte meg. Az ő

hólt tetemei Novemb. 24-kén a' Virthi Uraság' Kápolnája előtt
lévő Keresztnél temetettek el.

Th.

7. J e l e s s é g e k.

E' folyó 1819-ik Esztendei Őszi napokba érkezett ide Komárom Városába, egy Nemzeti Szín-játszó Társaság, Kilenyi Dávid Úr igazgatása alatt; a' melly Társaság, jeles maga kimutatása által annyira meg nyerte a' Publicum kedvét, hogy annak jobban lehető fenn tartására (Német szín-játszó Társaság is lévén ugyan itt) nem csak a' Tettes Vármegye minden nagyobb és kisebb rendű Tisztviselő Urai, hanem meg több Német Polgár Urak is, hónaponként alkalmas Summát raktak és raknak össze: A' Német Polgár Urak közt, méltónak tartom meg - emliteni Poszman József réfes matériával kereskedő Kalmár Urat, a' ki mind maga, mind Felesége, egy Magyar-Játékból sem maradnak ki, a' Németbe pedig, mióta a' Magyarok itt vagynak soha sem mennek; úgy szinte Kőnig Károly és József fűszerszámos Kalmár Urak; de vagynak többen is alkalmas számmal, a' kik méltók hogy díszteret nyerjenek és helyet foglaljanak édes Hazánk' áldott kebelében; azt ugyan mondhatom, hogy némelly nevezetesebb Nemzeti Játék darabokban, szint' annyi szemlélőt láthatunk a' Hazánkbeli Német Urak között, mint Magyarokat, — sőt eőha magát a' Gubernator Feld-Marschall Lieutenant Ur Ö Excellenciáját is van szerentsége a' Nemzeti Játék-színnek, mint szemlélőjét tisztelni, ámbár Nemzeti Nyelvünket nem érti is.

Ezen Játszó-Társaságnak nevezetesebb tagjai a' fent nevezett érdemes Igazgatón kívül: az öreg Láng, a' kinek reménységgel tellyes Hajója 1797-ik Esztendőtől fogva úszkál, a' Nagylélkű Hazafiak pártfogásának Vitorlája alatt ki-botsátva a' Dramaturgia szélveszes, és eleinten iszonyú 's csak nem győzhetetleneknek látszott habokkal tornyozott, de már (Hála az Egeknek) tsillapodásra tért Tengerén, a' ki is már a' Nemzeti színjátszó Társaságnak egy jeles fiat nevelt, ki mindenekben az Attya nyomdokait követi, — továbbá Szent Péteri Ur, Farkas Ur nagy Comicus és jeles Tántz-Mester, Nagy, és Bartza Urak, a' többiek mint újjabb Tagok, a' jövődükre nagy reménységet

nyújtanak. — Az Asszonyaik négyen vagynak, a' kik mind meg-
tudnak felelni az 8 rendeltetéseknek, és tellyes gyönyörűséget
's meg-elégedést tudnak szerezni a' szemlélő Publicumnak. Há-
lá az Egeknek! hogy Nemzeti Nyelvünk fel-jött fényes napja,
Óriási lépésekkel segítették minden felől a' Déli-pont felé. —

Ásvay Jókay József.

8. Régiségek's azoknak eladásáról való Jelentés.

Kolozsvár-ról. Az ide alább feljegyzett aranyok, itt
a' Reformátum Collegium udvarán találtattak, midőn 1808-ben
építésre való matéria keresés végett, a' régi fundamentumok
kihányattak. Ezen aranyokat a' Felsőges Udvar, a' fenn álló
rendelések alól, kivéven, önnön részét is méltóztatott ke-
gyelmesen a' Collegiumnak vissza ajándékozni. Meg tartot-
ták volna azokat igen jó szívvvel a' Collegium Elöljárói a' Museum
számára; de nem engedték a' terhes szükségek. Ugyan is az
1798-béli nagy égésben el pusztult, 's azután újra épülni kez-
dett Collegium épületének még számos ezereket el nyelő hij-
ja vagyon. Nem lévén azért semmi egyébkütfő az épület bé-
végzésére, kénytelenítettnek ezeket, auctio útján, áruba botsá-
tani, mely itten az említett Collegiumban, a' jövő 1820-ik esz-
tendő Januariussának 20-ik Napján, dél előtti tíz órakor, és
ha úgy jó a' több következendőkön, fog tartatni. Méltóztat-
sának a' kedvellők, személylyesséik által, vagy a' hogy jónak,
találják, meg tenni aránta rendelkezéseiket. Az aranyok egysze-
riben fizetendő készpénzen fognak adatni, a' váltónak cursus-
sa szerént. — Öszveséggel egy summában is meg lehet, ha ki-
nek tetzenék venni.

Nummi Aurei in Area Collegii Reff' Claudiopolitani inventi.
I. S. Ladislaus Rex Wladislaus D. G. R. Ungariae. 1
Uberiorem descriptionem vide in catalogo Nummor. collection-
is Szetsenianae Pag. 80 Nro. 1. II. S. Ladislaus Rex. A v.
Ladislaus. D. G. R. Ungarie 1. Cat. Num. Coll. Széts. D.
1. pag. 84-Nro. 11. III. Mathias D. G. R. Ungarie. S. La-
dislaus Rex. 1. Cath. Széts. Part. 1. pag. 87. Nro. 6. IV.
Mathias V. G. R. Ungariae S. Ladislaus Rex. 1. Cat. Széts.

P. 1. pag. 89. Nro. 7. V. S. Ladislaus Rex. Mathias D. G. R. Ungarie. 1. Cat. Széts. P. 1. pag. 90. Nro. 27. VI. Wladislaus D. G. R. S. Ladislaus Rex 1515. 1. Cath. Széts. P. 102. Nro. 19. VII. Ludovicus, D. G. R. Ungarie. S. Ladislaus Rex 1518. 1. Cat. Széts. P. 1. pag. 111. Nro. 2. VIII. Ludovicus D. G. R. Ungarie. S. Ladislaus Rex 1521. 1. Cat. Széts. P. 1. pag. 111. Nro. 4. IX. Ludovici D. G. R. Ungarie. S. Ladislaus Rex. 1524. 1. Cat. Széts. P. 1. pag. 112. Nro. 9. X. Joannes, D. G. R. Ungarie. S. Ladislaus Rex 1537. 1. Hic nec in Cat. Széts. nec in auraria Dacica occurrit. XI. S. Ladislaus Rex 1539. Joannes D. G. R. Ungarie. 1. Vide Auraria Dacica pag. 139. XII. S. Ladislaus Rex 1549. Joannes D. G. R. Ungarie. 1. Auraria pag. 139. XIII. Ferdinandus D. G. R. Ungarie. S. Ladislaus Rex. 1543. siglae R. B. 1. XIV. Ysabe D. G. Reg. Ung. 1558. Johan. Sigism. R. Ung. S. * F. * V. * 1. Auraria p. 142. XV. Ferdi. E. L. Ro. I. M. S. All. GE. Run. Bo. cet. Rex. In HI. AUCH All. e. C. 1561. 1. XVI. Alter eadem inscriptione de Anno 1564. 1. XVII. Max. II. D. G. EL. R. I. L. Au. GE. Hu. S. Ladislaus Rex 1570. S. R. B. 1. XVIII. Eadem inscriptione de Anno 1572. Sig. R. B. 1. XIX. Eadem inscriptione de Anno 1574. Sig. H. S. 1. XX. Eadem inscriptione de An. 1575. Sig. R. B. 1. XXI. Patrona Ungarie Mon. Transil. C. B. D. S. 1579. Cat. Széts. P. II. pag. 13. Nris. 4. et 5. 1. XXII. Idem Nummus de Anno 1580. 1. XXIII. Mon. OR. Transilva. Ung. Patrona Ungarie 13. Auraria p. 160. XXIV. Patrona Ungarie Mon. Tran. Ill. Sigi. B. D. S. 1573. 1. XXV. Idem Nummus de Anno 1573. 2. XXVI. Detto 1575. 1. XXVII. detto 1523. 1. XXVIII. detto 1524. 1. XXIX. detto 1585. 1. XXX. detto 1586. 4. XXXI. detto 1587. 1. XXXII. detto 1588. 4. XXXIII. detto 1590. 1. XXXIV. detto 1591. 6. XXXV. Idem Nummus de Anno 1592. 6. XXXVI. Idem — de Anno 1593. 9. XXXVII. detto — 1594. 7. XXXVIII. detto — 1595. 9. XXXIX. detto — 1596. 1. XL. detto — 1597. 11. XLI. Mon. Ord. Belg. Foeder. Ad. Leg. Imp. Concordia. Reg. Parvae. Crescunt. Gel. 10. XLII. Mo. No. Aur. Domi. West. Fris. diversorum Annorum. 33. XLIII. Bononia Doct. S. Petrus. 1. XLIV. Carolus, D. G. Archi-Dux Austriae et Carinthiae 49 — — 9. XLV. Stephan. D. G. Rex Pol. D. Pruss. Mone. No. Aur. Civi. Gedanensis 79. — 1. XLVI. Idem Nummus de Anno 80. — 1. XLVII. do. de An.

83. — 1. XLVIII. detto de Anno 86. — 3. XLIX. Stephan: D. G. Rex. Po. Pru. S. Ladislaus Rex. 1586. infra Nro. 13. 7. L. Sigismund. III. D. G. Rex. Pol. D. Pruss. Moneta No. Aur. Civi. Gevanensis 88. — 2. LI. Detto de An. 1594. 1. LII. Mon. Nova Aure. Zeichstein Guilel. Guber, G. Dom. Rosemb. 1. LIII. Mone. Aur. Reichstein Joach. Hen. Jo. G. D. G. Münster. 1545. 1. LIV. Moneta Aure. Nov. Reichstein. Johann D. G. Dux. Muns. Sle. Ols. Com. GL 1557 1. LV. S. Rupertus Episc. Michael D. G. Ar. EPS. Sal. A. S. L. 1. LVI. Rudol. II. Imp. August. P. F. Decret. Wolf. Teod. D. G. Ar. Eps. Sal. Ap. se. Le. 1588 duplex 1. LVII. S. Wenceslaus D. NB. Mo. Aur. Wratislaviensis 1548 1. LVIII. Moneta Reipublicae Venaetiarum diversorum ducum 18. LIX. Sig. 1. Rex Po. Do. T. Pruss. 1533. Justus ut Palma Florebit. C. S. 1. LX. Georg. Frid. D. G. M. NB. R. Dux Pruss. Mone. Nova Aurea. Duca, Pruss 1587. 4. LXI. Rudolphi II. Imperatoris Monetae diversorum Annorum 29.

NB. Az Aranyok egyen kívül, melly az 56 numerus sim. plak.

9. Ú j K ö n y v e k.

118) Historia Regni Hungariae, breviter exposita a Joanne Szombathy. Sárospatakini 1819. 8.

119) Panegyricus, Francisci Aug. Caesaris ac Regis natalis Prid. Idus Febr. MDCCCXIX. In regio majori Gymnasio Gyöngyösiensi, dictus, per ejusdem Gymnasii Reg. Localem Directorem, plurium I. Cottuum Tab. Jud. Assessorem Josephum Sznecschnitzky Praesbyterum Diocesis Vaciensis. Vienne 1819.

120) Tiszti Kalendárium. MDCCCXIX-dik Esztendőre Első Esztendő. Bétsben N. Haykul Antal betűivel 1820. 252 l.

121) Mennyegzői Vers, mellyet M. Bárányffy Polixenának és Asszonyának, Nagyjérdemű T. Nem. Vit. Petrisi Szálpeck Jakab Urral, Tek. N. Arad Várm. Szolgabírájával lett Szentegyházi Szer tartású összekelelésekre Peretsenyi Nagy László, Tek. N. Arad. V. Szolgabírája Nov. 25 1819. ajánlott Aradon, nyomt. Mihegy Antal bet. 4. 8 lap.

122) Jubilus Solennitatis, per II. Status et Ord. Incl. Univiers. Provinciae Arad, dum Exc. ac Illustr. D. D. Paulus Almásy de Zsadány et Török Sz. Miklós Ins. Ord. S. Steph. Regis Apostolici Comendator, S. C. R. et Ap. Maj. Camerarius, et Act. Int. Status Consil. per Incl. R. Hung. Agazon. Reg. Magister Incl. Comit. Arad. Supremus Comes, Exc. Tabulae Septemviralis Assessor; Bonis Comitatus huic Arad. adiacentibus Senioratum; pro Incl. Familiae perennatura Dotatione per Publicationem B. Consensualis Privilegii sub hodierno Institutam induceret, grata exactorum in Supremi Comitatus Officio Triginta Annorum memoria recolentes festive celebratus exstitit Aradini die 16 Dec. Anno Domini 1819. Accidente Ladislao Nagy de Peretsen, Incl. Comit. Arad. Judice Nobilium Aradini, Typis Ant. Michael 1819. folio 4 lap.

123. De Ortu et Progressu Academiae Regiae Jaurinensis. Occasione Legum Juventuti Academicae publicatarum praeiuxit Georgius Fejér Praep. Infalatus B. M. V. de novo Monte Pestinensi, S. C. R. A. M. Consiliarius, et Sedis Consist. Alba-Regal. Comit. Jaurinensis Tab. Jud. Assessor, ac ejusdem Comit. Orphanalis Deput. Praeses, et SS. Theol. Doctor ac Superior Regiae per Districtum literarum Jaurinensem Studiorum et Scholarum Director. Jaurini. Typis Leopoldi Streibig. 1819. m. 8. 32. l.

10. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

82) Empfindungen an der Bahre des weyl. wohlervwürdigen Herrn Johann Molnár, erster bisheriger Prediger der Evangelischen Gemeinde zu Pesth, von K. G. Sch. 1819. 4. 4 lap.

83) Schematismus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Quinque Ecclesiensis ad Annum Cbristi MDCCCXX. Bissextilem Dierum CCCLXVI. 8. 1820. 132 lap

84) Dissertatio inauguralis Medica de Tinea, quam Annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Sp. D. Decano et Cl. D. Professoribus pro Gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac Celeb. Universitate Hung. Pestiensis publicae disquisitioni submittit Venantius Godenich de Godenberg Istrianus Gallignanensis. gr. 3. 1819. 16. l.

85) Oratio Academica, qua Virum doctissimum Stephanum Szűts e Scholis Piis, AA. LL. et Phil. Doctorem, in R. Sci. Univ. Pestiensis, Log. Metaphys-Phil. Membrum, Anno 1800. ejusdem Facultatis Decanum, atque Anno 1807. ejusdem Univ. Rectorem Magnificum emeritum in Incl. Facultat. P. Praesidem ac Studii Phil. Directorem Univ. Ung. Anno MDCCXIX. renuntiatum esse celebravit Alexander Koppi, A. Phil. et Medicinae Doctor, in Caes. Scient. Univ. Viennensi Incl. Facult. Medicae ac Philos., atque in R. Univ. Pestiensis Incl. Facult. Phil. membrum, 1819. 4. 16 l.

86) Óltalom a' Rotsizási Veszedelmeken avagy a' Rotsiknak olly szerkeztetése, melly által az elragadással eshető kotsizási szerentsétlenségek eltávoztatnak. A' mit, mint az emberiségnek hasznos és szükséges művét lerajzolva és magyarázva közönségessé tesz annak feltalálója és Szerzője Makai Machay Károly, pensionált Kapitány, 8. 1819. 64 lap.

87. Verzeichniss der Bücher welche bey Paul Burian, Buchhändler, und Eigenthümer der öffentlichen Leih-Lese Bibliothek zu Ofen da zum Lesen ausgeliehen werden. III. Abtheilungen 8. 1819. 28 lap.

88. Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szathmáriensis Anno Domini MDCCCXX. ab erecta Sede Episcopali. 8. 1819. 84 lap.

89. Kleiner Himmelschlüssel bestehend in sehr auserlesenen und kräftigen Morgen-auch Abend-Mess-Beicht- und Communion Gebethen etc. 1820. 32. 157 l.

90) Theater Taschenbuch auf das Jahr 1820. Von J. Ertl und F. Hybl Souffl u s der Königl städtischen Theater in Ofen und Pesth. 1820. 12. 84 lap

11. J o b b i t á s o k.

A' IX-ik Rőt. 38. l. a' Jegyzésnek 7-ik sorában, olv. Nyíriak. 48. l. a' Jegyzésnek 4 ik sorában olv. Büchercenssor, a' könnyen megjobbitható hibákat elmellőzvé.

A' X-ik Rőt. 126. l. 23 s. olvasd: el nem mulaszt. 127. l. 23. s. olv. szivében.

A' XI-ik Rőt. 114. l. 25. s. olv. hogy a' veszetség' ellen.

XII. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Kovács Sámuel. A' Magyar Literaturának menetele. 3 l.
- 2) B. S. P. A' Szombathelyi Királyi Lyceum' esmértetése. 13 l.
- 3) T. J. Magyar Országnek és nevezetesebb helységeinek népessége a' R. Cath. Érsek és Püspökségek idei Schematismusaik szerint. 24 l.
- 4) Horváth József Elek. A' Nemzeti Csinosodásról. 41 l.
- 5) Horvát István. Rún László Magyar Király öletéséről. 67 l.
- 6) Krüchten József, Fűsz János Evangelista Hang-Szerzeményci. 79 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálatok:

- 1) Schwartner Márk. Introductio in Rem Diplomaticam etc. (Bérekesztése) 89 l.

B) Külföldi Literatura.

- 1) A' Magyar Literatura betsületének Megmentése. Kivonás a' Hesperus nevű folyó Írásnak 1817-ki 62-ik és 63-ik Számaiból. 100 l.

III. Tudománybeli Jelentések.

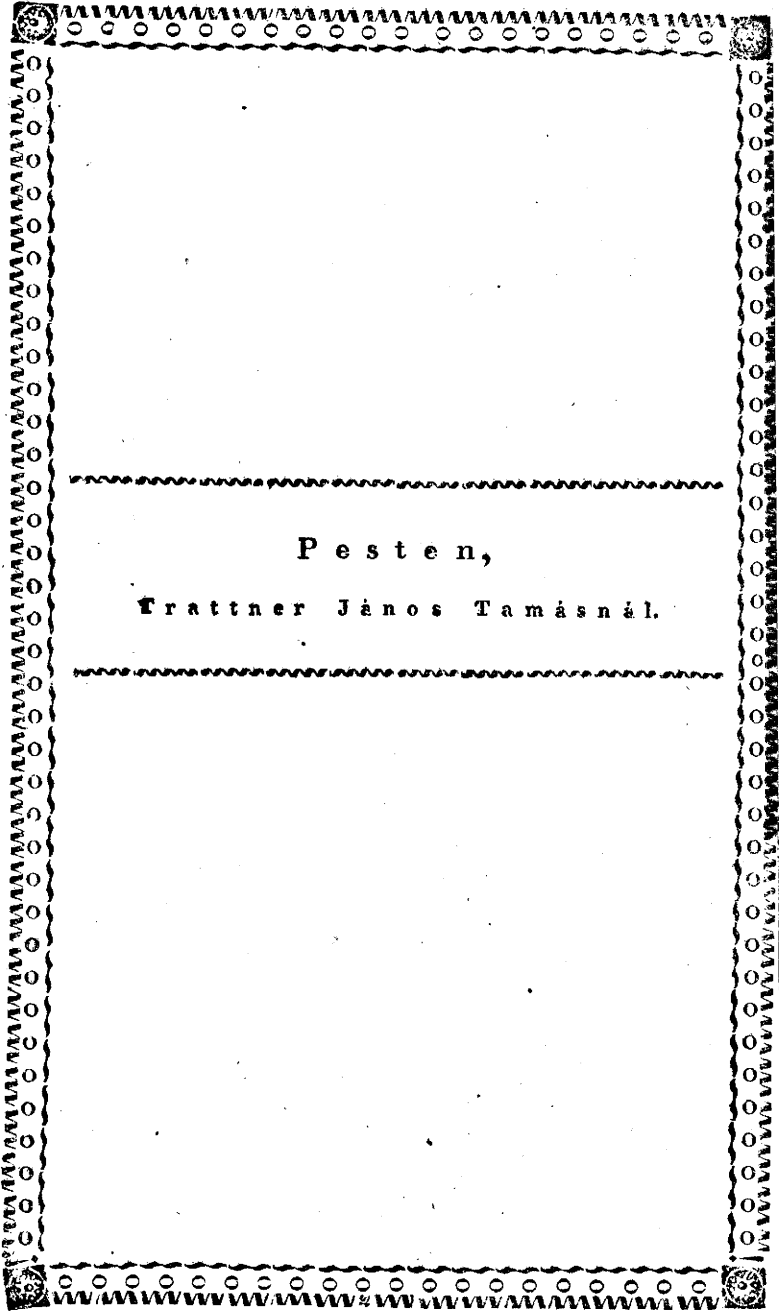
- 1) Megtáfolások és Igazítások. 110 l.
- 2) Eredeti Oklevelek' kivonásai. 113 l.
- 3) Találmányok. 117 l.
- 4) Intézetek. 118. l.
- 5) Elölépések és Megtiszteltetések. 120 l.
- 6) Rihalt Tudósok és Írók. 121 l.
- 7) Jelességek. 122 l.
- 8) Régiségek 's azoknak eladásáról való Jelentés. 123 l.
- 9) Új Könyvek. 125 l.
- 10) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. 126 l.
- 11) Jobbitások. 127 l.

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitől 4.
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7-8. ívnyi
Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adattatik ki;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetessel pedig
18 forintok fiztetnek elő Bécsi érték szerint.

Trattner János Tamás.

P e s t e n ,

F r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .
